

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

KIADJÁK

A MAGYAR ACADEMIA TÖBB TAGJAI

(ÉRDY JÁNOS, HUNFALVY PÁL, JERNEY JÁNOS, LUGOSSY JÓZSEF, LUKÁCS MÓRIC, NENDT-
VICH KÁROLY, PAULER TIVADOR, REGULY ANTAL, REPICKY JÁNOS, SZILASY JÁNOS,
SZONTAGH GUSZTÁV, TOLDY FERENC, WENZEL GUSZTÁV).

FELELŐS SZERKESZTŐ

TOLDY FERENC.

*peragit tranquilla potestas
Quae violenta nequit.... Claud.*

MÁSODIK FOLYAM: 1851—2.

ELSŐ KÖTET.

PEST.

EMICH GUSZTÁV KIADÁSA.

KECSKEMÉT TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA

Emich Gusztáv könyvnyomdája.

TARTALOM.

Irodalom és nyelv.

Még egyszer : Tudomány, magyar tudós. <i>Nendtvich Károly</i> . . .	37
Nyílt válasz Dr. Nendtvich Károlyhoz a szélsőségek közletésére. <i>Toldy Ferenc</i> . . .	52
Gróf Zichy Péter XVII. századbeli, eddig ismeretlen, költőnk, és versei. <i>Toldy Ferenc</i> . . .	259
Bacsányi János (életrajzi adalékok). <i>Kazinczy Gábor</i> . . .	438

Classica literatura. Keleti, olasz irodalom.

Töredék Tacitus Évkönyveiből. <i>Szenczy Imre</i> . . .	223
Plátóni vendégség. <i>Hunfalvy Pál</i> . . .	323
Szólonnak az athenéiek számára frt honfűi tanköteménye, bevezetésekkel és jegyzetekkel. <i>Lonkay Antal</i> . . .	491
Lukián, és Saturnáli Levelei. <i>Székács József</i> . . .	664
Theophrastos, és jellemrajzai. <i>Hunfalvy János</i> . . .	758
Dazarád halála. Szanszkrit mutatóvány. <i>Podhorszky</i> . . .	557
Dante Alighieri, s az „Új Élet.“ <i>Császár Ferenc</i> . . .	687. 786

Bölcsészet, társadalmi tudományok.

Örök béke eszméje. <i>Pauler Tivador</i> . . .	1
Az angol ügyvédi testületekről. <i>Tóth Lőrinc</i> . . .	532
A társadalom, vagy Stein, Widmann és Richl. <i>Hunfalvy P.</i> 635. 704.	741
A matematikai iskola az államismében. <i>Konek Sándor</i> . . .	805
Fűzér a törvénytudományból. <i>Fabricsy Sámuel. I.</i> . . .	569

Történet s rokon.

A zentai ütközet, török írókból. <i>Repicky János</i> . . .	18
Dalmátiának hazánkhozí viszonyairól. <i>Ifj. Palugyai Imre</i> . . .	67. 131
Adalék a zsitvatoroki békekötéshez. <i>Ipolyi Arnold</i> . . .	148
III. László kir. alatti nádorok. <i>Czech János</i> . . .	187
Kolosmonostori kálvária. <i>Szilágyi Sándor</i> . . .	230
Jerney János Parthiájára nyelvészeti észrevételek. <i>Repicky Ján.</i>	255
A parthiai kutatások körül Repicky János által tett nyelvészeti észrevételekre felelet. <i>Jerney János</i> . . .	574
Parthia, Al-Mazjar, Garaboncos. <i>Repicky János</i> . . .	720
Papok a pogány magyaroknál. <i>Ipolyi Arnold</i> . . .	275. 552
A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában, böles Léon szerint. <i>Szabó Károly</i> . . .	299
Jegyzetek Szalay László magyar történetére. <i>Bartal György</i> . . .	403
A bolgár-magyar háború 888-ban. <i>Szabó Károly</i> . . .	515
Arkádia mint magyarok hazája. <i>Szabó István</i> . . .	571
Győr városa története a tatárjárástól az Árpádok kiholtáig. <i>Ráth K.</i>	616
Előd vajda. <i>Szabó Károly</i> . . .	735
A magyar nemzet napjai a legrégibb időkben. <i>Jászay Pál</i> . . .	787

A hét magyar nemzetségről. <i>Szabó Károly</i>	827
Magyar helynevek. <i>Révész Imre</i> . II. III.	161. 310
Ismét a magyar helynevekről. <i>Karcsay G.</i>	768
Népismeai adalékok. Csallóközi, különösen Duna-Szerdahely táji népszokások. <i>Karcsay G.</i>	495
Egy lap archaeologiai tárcából fametszettel. <i>Paur Iván</i>	481
Még egy lap archaeologiai tárcából. <i>Paur Iván</i>	852
Historiai forgácsok V—XI. (<i>Jászay, Kachelmann, P. D., Toldy,</i> <i>Tompa</i>) 398. 465. 510. 511. 629. 685. 823. . . .	878

Természettudományok.

Földtani séta hazánk néhány érdekes vidékén. <i>B. Mednyánszky</i> <i>Dénes</i>	92
Geologiai levelek. <i>Nendtvich Károly</i> . I.	123
— — — — — II.	218
— — — — — III.	431
— — — — — IV. fametszetekkel	467
— — — — — V.	603
A kenyér egy részének túróvá változásáról. <i>Vida Károly</i> . . .	553

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

<i>Ujdonságok</i> 101. 165. 315. 453. 503. 561. 681. 755. 773. 820. . . .	866
<i>Könyvismertetések.</i> — B. Eötvös Józs.: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra	55
Ballagi Móric Magyar példabeszédei	110
Egressy G. Törökországi Naplója	121
Erdélyi J.: Magyar közmondások Könyve	168
A m. természettud. társulat Évkönyvei II. kötete	242
Szabóky Számadástana III. része	321
Szabóky Elemi Mértana	322
Virgil Aeneise, fordítva Gyurics A. által	387
Gr. Cziráky Antal-Mózses magyar közjoga	673
Hunfalvy Pál: Tájékoztás a m. nyelvtudományban	782

Külföldi irodalom.

<i>Ujdonságok</i>	183. 507. 567
<i>Könyvismertetés.</i> — Andree Kár. munkája Éjszak-Amerikáról . . .	250

TÁRCA.

<i>Tudományos intézetek.</i> — Az egyetemi könyvtár állapota 1851. . . .	402
A m. nyelv tanügye Pozsonyban (<i>Matics</i>). Nagyszebenben	512
A „Hunyadiak kora“ gr. Teleki Józseftől. <i>Lonkay Antal</i>	786
Nyilatkozat. <i>Szontagh Gusztáv</i>	65
Nyilvános hála. Levél Bartakovics Béla egri érsek ő excejához . . .	66

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

OCT. 1. 1851.

I. FÜZ.

ÖRÖK BÉKE ESZMÉJE.

PAULER TIVADARTÓL.

I.

Még nem zúgott le végkép a harc moraja, elkeseredett elszántsággal folytatott küzdelmek utóhangjai rezgék át Európa országainak nagy részét; éjszakon a fegyverzörejt csak ideiglenes szünet szakítja félbe, és keleten új vihar jelei mutatkoznak, midőn a békebarátok párizsi gyülekezete nagyobb mértékben költé fel világ-részünk figyelmét; és ismét egy év merült az örökkévalóság örvényébe számos reményeivel, csalódásaival, de a béketársulat izmosult, terjedett; Frankfurtban a német történetben örök emlékü Páltemploma minden nyelvű és színű, s minden vallású s nemzetségu férfiakat látott gyülekezni, a műveltség legmagasb fokozatán álló nemzetek tagjai sorában a néger faj, a vad indianusok, Amerika őslakosainak ivadékai, foglalnak helyet, és fennén hirdetik a béke, az állandó, az általános *világbéke* vezéreszméjét, sőt egy lépéssel tovább haladva a tettek mezejére térnek, a tiszteletre méltó *Buritt Elihural*, *Sturge József* és *Wheeler Fridrik* társaival találkozunk a dán és schleswig-holsteni ügyek kormányzóinál, hol áthatva küldetésük fontosságától, a testvériség s igazság lelkesítő eszméjétől, bátran emelik fel szavokat az emberiség és jog ügyében.

Fáradozásaik siker nélkül maradtak; újra megkisértetett a harc szerencséje; de az egyszer megpendített eszme mindig tágasb körökben hatott, ezerek nyilváníták britanniai népgyűléseken részvétöket, százezerek olvassák *Buritt Elihu* „Olajfa levelek“ című, e tárgyra vonatkozó, számtalan hírlapokban terjesztett cikkeit, és midőn folyó évben a Temze partjain versenyezni látjuk a világ népeit a szorgalom és ipar borostyánaiért, ismét megnyílnak a békegyülekezeti csarnokai, az Exeter-hallnak tágas teremébe ezek se-reglenek. Britanniának alig van városa, melynek képviselője hiányzanék, Franciországból munkások küldöttsége érkezik, a tudományok nagymesterei írásban jelentik ki rokonszenzőket, és míg egy részről azon férfi, ki a tengeruralmu Britannia külügyeinek élén, oly nyomos befolyással van milliók sorsára, nyíltan elismeri az eszme nagyszerűségét, örömmel üdvözli annak egyik főbajnokát, addig túl a tengerszoroson *többen*, a békeeszmeérti lelkesedésökben még a császárság diadaljeleinek esetleges elhamvadását is, kitörő helyesléssel fogadják.

Csodálatos tünemény! Oly korban, melyben az államélet sarkaiban megingattatott, a kedélyek lázas ingerültségben aggódva remélve várják a történetek fejleményét, különféle népek tagjai, melyek századok óta versenyezve véres csatákat vívtanak, szövetkeznek oly állapot kigyökerezésére, mely az emberi nem történetével egykorú, többektől a dicsőség és erények küzdpályájának, másoktól habár bajnak, de gyarló természetünknel fogva orvosolhatatlan, kikerülhetlen bajnak tekintetik.

És a társulat élén férfiak állanak, kik mint *Cobden, Brewster, Hugo Victor, Carnot, Chevalier, Garnier, Cormenin, Bastiat, Say Horácz, Girardin, Sibour érsek*, nem csak az elmélet, hanem a tett emberei, hozzájuk csatlakoznak a tudományok felkent mesterei, kik közül *Humboldt Sándorra, Liebig, Carlyle, Lamartine, Thierry, Mittermaierre*, utalni elégséges legyen, hogy törekedjenek oly cél felé, melynek létesítése utopiának, pártolói ábrándozóknak tartatnak, habár elődeik sorában a jámbor *Saint-Pierre* mellett, az elmélet Herculesére a nagy *Kant Emánuelre* is akadunk.

De akármily véleménynyel legyünk az eszme valósítása iránt, akár ezt az emberiség legnagyobb áldásának, akár a vég tespedés s erőtlenség szakának véljük, akár a harc magasztalói, akár ellenei sorába tartozunk: tagadhatlan tény, miszerint az eddig csak a tu-

dományosság szempontjából, elvontan vitatott feladvány a társulási szellem óriás ereje által felkarolva, az élet viruló terére ültetett át; nem többé a magányba vonult bölcselő fürkészetei, szemlélő-déseinek, hanem ezerek meg ezerek eszmecseréjének tárgya körünk társadalmi mozgalmai között oly jelentékenynyé vált, hogy elméleti és gyakorlati nyomosságát többé félre nem ismerhetni.

Elméleti nyomosságát nem, mert az eszme, melyet most népszerűsítve ezerek előtt tárgyalatni hallunk, régóta tudományos elmélkedések anyagát képezé; az *örök béke eszméje* irodalmi szempontból a jogbölcselet legérdekesebb kérdései közé tartozik: gyakorlati fontosságát nem, mert egy részről, ki nem ismerné az egyszer megpendített eszmének, ha fogékony keblekben viszhangra talált, világrendítő hatalmát? ki tagadhatná annak óriási erejét? ki nemünk történetében a görögök őskorától napjainkig szemléli hatásukat; ki nem osztoznék nemzetünk leggeniálisabb írói egyikének azon állításában, miszerint „Az alapelvek, ha egyszer általánosan elvannak ismerve, az eszély és személyes önzés minden tekintetei fölött képesek diadalmaskodni“¹⁾; ki vonhatná kétségbe egy nagyszerű eszmének igéző magasztosságát, mély hatását a legszilárdabb jellemekre, a legfelvilágosultabb elmékre? „Mert soha sem hajthatjuk meg fejünket eléggé mélyen egy nagy eszme előtt, és soha sem állhatunk eléggé fölegyenesedve a puszta anyagi erő ellenében“²⁾; más részről pedig ha ezen társadalmi mozgalom, közvetlen célját tekintve, néhány év múlva nyom nélkül elenyészne is, ezen eszme létesítésére vezető közegek oly mélyen hatnak az állodalmi belélet szervezetére, hogy megpendítésök, ezerek előtti vitásuk közvetve kiszámíthatlan következményekkel lehet; és már ez oknál fogva is, ezen eszmének a történet és tudománybani nyilvánulásai, a jelen mozgalomnak előzményei, figyelmünket méltán veszik igénybe.

II.

Az állodalmi intézetek megszilárdulása biztosítja az egyesek és családok közötti jogállapotot; a durva erőszak uralma megszűnté-

1) *B. Eötvös József*: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása. Bécs, 1851. 391. l.

2) *Horányi*: Olasz ut. Bécs, 1851. I. 253. l.

tésének tulajdoníthatni nagyobb részt az emberiség haladását az anyagi és szellemi tökélyesedés pályáján; de a külön állodalmakban létező nemzetek között fenmaradtak a vajmi helytelenül természetinek címzett őállapotnak, közintézetek hiányából származó sujtó következményei, minél fogva az érdekek összeütközéséből vagy jogsértésekből eredett egyenetlenségek vég eldöntése a physikai erők alkalmazásától, fegyverek használatától függ, melyek gyakrabban az ó és új történet számos véres lapjainak tanúsága szerint, az ügynek igazságával ellenkező arányban vannak. — A jogot tehát a nemzetek között is, az anyagi túlsúly visszaélései ellen biztosítani annál szükségesebb volna, minél könnyebb szaporább annak megsértése; mert míg az egyesek erőszakos kitöréseit az emberi természetben gyökerező erkölcsi érzelemnek sugallata, az erők közéletítő egyenlősége, és végre azon természeti ösztön, melynél fogva az igazságtalanul megtámadott egyén, minden romlatlan kedélyű embertársában részt vevő szövetségesre talál, korlátozzák ¹⁾, addig állodalmak közt az erkölcsi érzelem elnémul, hatalmuk ezerek megmilliók egyesülése által fölötté különbözővé válhatik, a segedelmezési készség az erők aránytalanságából eredő veszedelmek megfontolásánál, a lelkesülést nem ismerő hideg politika számításainál fogva majdnem végkép elenyész, és az emberi természet legsötétebb színeiben a nemzetek közötti viszonyokban mutatkozik ²⁾.

Ezen az erőszak bitorlásait istápoló, nyomasztó állapot szomorú következményeitől áthatva, fejdelmek, státüsférfiak és tudósok egy állandó, vagy mint reményteljesen nevezék, örök béke eszméjével és közegeivel foglalkodának; az ó-korban *Probus* romai császár ³⁾, újabb időben *IV. Henrik* francia király, a jelen század kezdetén *I. Sándor* orosz császárnak arra vonatkozó tervei említésre méltók. Terjedelmesen tárgyalák e kérdést a tudományok ujjaszületése óta a társodalmi bölselet írói, kik részint külön értekezésekben részint jogi és politikai munkáikban ezen eszme terjesztésére, felvilágosítására hatottak, főleg mióta *Saint-Pierre* figyelmeiket újra fel-

¹⁾ *Rotteck*: Lehrbuch d. Vernunftrechts III. 510. l.

²⁾ *Kant*: Über den Gemeinspruch: das mag in der Theorie stb. Gesamtausgabe *Hartensteintól* V. 409. l.

³⁾ *Aurelus Victor*: De Caesaribus XXXVII. cap. *Flavius Vopiscus Syrac.*: Vita Probi XX. cap. *Paulus Diac. Aquilej.*: Hist. misc. L. X. C. XXXVIII.

éleszté, *Kant Emánuel* pedig az örök béke elméletét ismeretes éleseszűségével a tőkély fő fokára emelé; állításom kezességéül szolgáljanak *Rousseau János Jakab*, *Schelling*, *Fichte*, *Hugo*, *Krug*, *Gentz*, *Zachariae*, *Saint-Simon* stb nevei ¹⁾. Köz részvétet gerjesztettek ez eszme iránt a *béketársulatok*, melyeknek elseje nem sokára a véres harcok befejezése után 1815. New-Yorkban *Worcester* röpirata ²⁾ következtében keletkezett, ezt követte 1816. a londoni társaság *Allen Vilmos* elnöksége alatt, melyek nem sokára Britannia és Éjszakamerikában főleg Ohio és Massachussetsben szaporodván, röpiratok, újsági cikkek által honuk közvéleményére, majd *dr. Bowring* a londoni társulat titkárának működése folytán, a külföldre is hatni kezdettek. Az 1830. évben alakult genfi társaság gróf *Sellon* elnöklete alatt pályadíjakkal irányszáz az írók figyelmét ezen eszme bővebb kifejtésére, mit utóbb a britt és amerikai társulatok ismételték; ezekhez 1841. *Larochefaucauld-Liancourt* herceg igazgatása alatt a párizsi békeválasztmány járult ³⁾; míg mind inkább szélesebb körökben terjerjedvén, 1843. évben Londonban *Hindley* elnöklete alatt, tarták első nagy gyűléseket, mely a fejdelmekhez intézett feliratra szorítkozott, ezt követte 1848. a már sokkal nagyobb figyelmet gerjesztett brüsszeli gyűlés *Vischers* bányagazgató elnöksége alatt, végre az 1849. évi párizsi, 1850. frankfurti, 1851. londoni nagy gyűlések *Hugo Victor*, *Jaup Henrik Károly*, *Brewster David* elnökletei alatt, melyeknek hatásáról ez értekezés elején szóltam. — De ez eszme kivitelére vonatkozó közegekre nézve szétágaznak a vélemények és míg némelyek az egyetemes állodalom, politikai túl- vagy egyensúlyban, mások ezen

¹⁾ *Saint-Pierre*: *Projet de rendre la paix perpetuelle en Europe*. Paris, 1716. — *Kant*: *Zum ewigen Frieden*. Königsberg, 1795. — A többi munkák címeit lásd *Klüber*: *Europ. Völkerrecht* 529. §. a. *Virozsil*: *Epit. Juris Nat.* 525. 526. l., az újabbakat *Jog- és Államtud. Encyclopoediám* 262. §. 2.

²⁾ *Solemn rewiers of the custom of war*. New-York. 1815. Németül. Hannover, 1850.

³⁾ A genfi pályakérdés következtében jelent meg *Sartorius*: *Organon d. vollkommenen Friedens* című munkája. Zürich, 1857. — A britt-amerikai díjt az arra felkért belgiomi akademia ítélete szerint 1849. *Bara monsi* ügyvéd nyerte; másod és harmad díjban *Clochereux* Lüttich és *Morhange* Brüsseltől részesültek.

kettőből vegyes rendszerben, vallási intézményekben vagy nemzeti szövetségben keresék a legsikeresebb eredménynek forrását.

III.

A polgári fő hatalom megállapítása az egyes állodalmakban számuzé az erőszak és ököljog rendszerinti gyakorlatát, a törvényhozás kijelölé a polgárok jogkörét, rendszerezett bíróságok az igazság alapján döntik el pörös ügyeiket, köz erővel istápoltt intézmények biztosítják az ítéletek végrehajtását, az anyagi és szellemi fejlődésnek előmozdítását; a némelykor tapasztalható kivételeket nem az állodalmi eszmének, hanem önkény-szülte visszaéléseknek ulajdoníthatni, és alig létezik ember, ki a társodalom jótékony hatását nemünk tökélyesedésére, jólétére komolyan kétségbe vonná; ezen a történetek tanusága szerint tehát oly üdvös intézetnek alkalmazását az összes emberiségre, annak nagy köztársaságbai egyetítését a jogállapot biztosítása, a béke és rend fentartása legcélszerűbb eszközének állítá a múlt században *Gundling Jeromos*, *Thomasius* ismeretes tanítványa, ki a külön nemzetek ellenkező irányai közvetítésére, legyőzésére, azoknak összeforrasztására és célszerű erőteljes kormányzására egyedül a monarchiai rendszert vélvén alkalmazatosnak, egyetemes egyedországlatban találta eszméje létesítési közegét. — Újabban a történeti jogiskola előbajnoka *Hugo Gusztáv* az egyetemes állodalmat tekintet nélkül bizonyos államalkatra az emberi nem észszerű feladásának vitatá; — véleményében osztózanak *Marezoll Tivadar* és *Wendt János Omode*, az előbbi eszményének hathatós támaszát a keresztyén vallás tanaiban keresvén ¹⁾. — Az egyetemes monarchia létesítésére a történetek tanusága szerint többen törekedének; de koránt sem az érintett eszme irányában, hanem véres harcok utján, részint uralkodási vágyaik, részint egyéb politikai céljaik sikeresítése végett; a perzsák hatalmas fejedelme *Kyrosz*, *Nagy Sándor* ²⁾, a rómaiak uralkodásuk

¹⁾ *Gundling*: D. Status nat. Hobbesii. Halae, 1706. *Hugo*: Lehrbuch d. Naturrechts 83. §. s köv. *Marezoll*: Lehrb. des Naturrechts, Giessen 1819. *Wendt*: Philos. Rechtslehre. Leipz. 1811. 235. 1.

²⁾ *Heyne*: Coment. de Alexandro M. id agente ut omnem terrar. orbem mutuis comere. iungeret. Gött. 1803.

fényszakában, a *chalifák*, Európára vonatkozólag *Burgundiai Károly*, XIV. Lajos francia király, messzeható tervei ide számíthatók.

A politikai túlsúly rendszere túlnyomó állodalom eszméjén alapszik; ez hatalmánál fogva kisebb állodalmak megtámadásaitól biztos, befolyása, közvetítése által azoknak viszázkodásait békés uton intézhetné el, és magasztos hivatása dicső öntudatában működéseit kizárólag nemünk boldogsága fentartására irányozván, valamint a nap a rendszeréhez tartozó égi testeket, vonzó erejével ösvényein tartja, úgy a kisebb nemzeteket az igazság és béke eszméje tisztelőre kénytelenítené; hasonló túlsúly példáit szemléljük Rómában az olasz állodalmak, Carthagóban éjszaki Afrika irányában; Athenae, Sparta, majd Thebae befolyásában a görögök ügyeire; a középkori állodalmak rendszerében a római pápának a keresztyén világrai vallási eszmén alapuló hatásában, legujabban *Napoleonban*, ki Franciaország európai túlsúlyát példátlan kiterjedésben létesíté, és ennél fogva számos francia és német írók által egy új kor alapítójaként dicsőítettett, sőt maga is eljárása vég céljának a világ-béke biztosítását, egy nemzetek közötti törvényszék felállítását vallá ¹⁾.

Ellenkező elven nyugszik a politikai egyensúly rendszere, mely általában véve a kölcsönös viszonyban létező állodalmak hatalmának egyenlőségén gyökereznek, minélfogva minden nemzet háború alkalmával saját ereje gyengítésén kívül, alig remélhetvén eredményt, a siker bizonytalanságától indítatva ily kétes kimenetlű kísérlettől önkényt tartózkodnék. — A viszonyos egyensúly a híres *Gentz Friderik* értelmezése szerint ²⁾ több állodalmak azon viszonyában áll, mely szerint minden akár honnan eredő jogsértés, több egyesült állodalom ellentállására találna; ezen rendszerben tehát az egyes államok terjedelmök, népességök, szóval minden tulajdonságaikra nézve különbözök; egyikök sem bír azonban oly túlhatalommal, miszerint többek egyesülése által ne korlátoztathatnék, ekként a hatalmasabbak kölcsönös félelmök, a gyengébbek

¹⁾ Nevezetes e tekintetben 1810. tett nyilatkozata; olvasható: *Lebensbilder a. d. Befreiungskrieg*. Jena, 1844. III. köt. 401. l.

²⁾ *Fragmente a. d. neueren Geschichte d. polit. Gleichgewichts*. Petersb. 1806. 1. l.

amazok féltékenysége által akadályoztatván a hadszerencse megkísértésében, a béke tartósan biztosíthatónak látszik. — Az egyensúly fentartásairai törekvések az állodalmak szorosabb érintkezésével egykorúak; csiráikra az assyriaiak, lydiaiak és egyptomiak frigyében a perzsák ellen, a görögök szövetekezéseiben, *Hannibal* szövetségében Makedóniával, akadunk; de csak az új korban fejlődött sajátzerű rendszerre, melynek tekintélye előtt még a vallási ihlettség érzelmei is elnémulának; az olaszthoni harcok alatt képződván a wesztphaliai békekötés, XIV. Lajos tervei meghiusulta, és Svédhon gyengítése után ültte fő diadalát, az európai béke leghatalmasabb oszlopának tekintetett; ennek elvein nyugodott nagy részt IV. *Henriknek* és I. *Sándor* orosz császárnak *Piatoli apát* eszméje szerint kidolgozott 1804. évben *Pittet* közlött béketerve ¹⁾.

A vegyes rendszernél fogva a béke több hatalmas állodalom kölcsönös egyensúlyán, más gyengébb államok fölötti felsőbbségén és túlsúlyán alapszik, mint ezt a bécsi congressus ideje óta Európában gyakorlatilag szemléljük.

A vallási elmélet követői a szenvedélyek rohamát egyedül a vallásosság-szülte felebaráti szeretet, méltányosság és erkölcsiség által korlátozhatónak tartják; ennélfogva csak ezen tényezők hatásától és egyházi alapon nyugvó intézetektől várják, hogy a nemzetek viszályaikat fegyverek nélkül, szelidebb, a kölcsönös szeretet és igazságnak megfelelőbb módon egyenlítsék ki, és a közszeretet kötelékeiből egybekapcsolva az általános békét, mint a joguralom szükséges következményét létesíteni köteleességeknek ismerjék; így már a középkorban az egyházi hatalom a keresztyéneket szorosabb összeköttetésbe hozni, a pápa és római császár főnöksége alatt nagy társasággá alakítani, a fejtelenség és erőszakoskodás bajait „*Treugák*“ által (*Tréve de Dieu*) enyhíteni iparkodék ²⁾. — Ily szellemben nyilatkoznak a hittani jogiskola követői, különösen *Ballanche*; ide számítható *Lunkay Andor*, ki a béke megalapítását csak a keresztyén vallástól várja, a bekövetkezendő állapotot *Jézus* második, az elsőbbségnél még fényesebb, eljövételének, isten országa e földön honosulásának állítja ³⁾.

¹⁾ Held u. Corvin: Weltgeschichte IV. 661. l.

²⁾ Decr. X. L. I. t. 34. — III. 11. VI. I. 9. in Extrav.

³⁾ *Ballanche*: Essai sur les inst. sociales. Paris, 1818. *Lunkay*: Kiáltó szó Európa kereszti. Népeihez s Fejedelmeihez. Pest, 1849.

Legtöbben azonban a szövetségi rendszerhez ragaszkodnak, mely szerint a nemzetek szövetségi szerződés alapján képviselőikből alakított nagy gyűlésnek törvényhozási, bírói s végrehajtó hatalmát külső ügyeikre nézve elismerni, és netalán eredt egyenlenségeik elintézését közös nemzeti főtörvényszék ítéletére bízni kötelesek volnának, ez végzései foganatosítására szükség esetében, az összes szövetség közerejét az ellenszegülő állodalom fékezésére igénybe vehetné; ily módon ohajtá biztosítani Európa békéjét IV. Henrik francia király, ki *Erzsébet* britt királynővel közlött terve szerint földrészünket hat öröködési monarchiára ugymint Spanyolország, Frankhon, Britannia, Dánia, Svécia és Lombardiára, öt választási egyedországlatra t. i. Némethon, Magyar-, Cseh-, Lengyelországra és az egyházi államra, végre négy, nevezetesen a schweici, németalföldi, velencei és közép Olaszhonból alakított olasz köztársaságra osztván, és azokhoz a többi tartományokat az egyensúly követelése szerint kapcsolván, az orosz és török hatalom megtörése után azoknak közös ügyeit hatvanhat képviselőkből álló és Európa valamelyik középponti városában székelő nagygyűlésen elintézendőknek vélte ¹⁾. A szövetségi *elvre* nézve hasonló véleményekkel voltak, *de Groot Hugo, Saint-Pierre, Kant, Schelling, Fichte* és több írók ²⁾, kik ezen rendszert annál inkább ajánlák, minthogy gyakorlati alkalmazhatását kisebb körű kísérletek kétségkívül helyezék, így az ókorban az amphyctionok ítélőszéke, az attikai és thessaliai városok egyesülete, majd az achai és aetoliai szövetség; a középkorban a hatalmas Hanza, a németalföldi és schweici köztársaságok, jelenkorunkban a német, éjszakamerikai, s több dél-amerikai állodalmak egyesülete, a Mexico és Columbia között 1825. évi szerződvénynek rendeletei, sőt az összes amerikai státusok szövetkezésére tervezett panamai gyűlés, ezen eszme létesítésére vezető intézményeknek tekinthetők.

IV.

Ha azonban az elősorolt rendszereket szorosabb vizsgálat alá

¹⁾ *Totze*: Die allg. christliche Republik in Europa. Götting. 1752.

²⁾ *Hugonis Grotii*: De Jure Belli et Pacis L. II. c. XXIII. §. 8. n. 4. *Kant*: Zum ewigen Frieden. II. Definitio Art. [Gesammtausg. V. 427. l.]. — *Rechtslehre* 64. §. *Schelling*: System d. transc. Idealismus 411. l. *Fichte*: Grundl. des Naturrechts. II. 261. l.

veszszük, csak hamar meggyőződünk, miszerint kitűzött céljoknak meg nem felelnek.

Az egyetemes monarchia szoros értelemben véve lehetetlen; annyi nyelv, jellem, vallás, szokások és műveltségre nézve különböző népeket egyesíteni, és az őket elválasztó messzi térségek, tengerek dacára közös célra vezetni emberi erőt túlhaladó feladvány; bizonyságul szolgálnak a történetnek adatai, melyek tanúsága szerint a kelletinél terjedelmesebb birodalmak, habár a föld uralmától még igen távol állottak, rövid idő múlva romba dőltek, elemekre osztak, minthogy a szétágazó érdekek összpontosítására rendkívüli tulajdonok szükségesek lévén, ezek némelykor egyes fejedelmeknél fellelhetők ugyan, de utódaikra a kormány terheivel öröködként nem szállanak; így Nagy Sándor birodalma halála után több részekre szakadt; a római világbirodalom saját súlya alatt roskadott össze, és mintegy látnoki szellemtől ihletve javasla Augustus honosainak terjedési vágyaik korlátozását ¹⁾; Nagy Károly, a chalifák, Dzsengiszkán országai hasonló sorsban részesültek, Nebukadnezar szobrahoz hasonlítottak, melynek tömege drága ércből, talapja agyagból volt.

De ha mind ezen nehézségek elenyésznének is, az általános állodalom következményei a háborúk bajainál sokkal vészteljesebbek volnának; a viláгурalom Feuerbachként az emberiség sirja ²⁾; ha csak egy állodalom léteznék, legnagyobb mértékben merülnének fel ismét azon gyászos jelenetek, melyek Róma uralmával jártak, a szabadság, művelés, erkölcsiség s jólétre nézve egyaránt káros hatással voltak, és hasonló körülmények között szükségképp újra bekövetkeznének, mivel az ily természetelleni állapot csak erőszakon alapulhatván, egyedül ez által volna fentartható.

Ha pedig ezen eszme csak közelítőleg teljeseznék, és több, de a mostaniaknál nagyobb terjedelmű államok léteznének, akkor a köztök támadó harcok az eddigieknél még véresebbekké válnának; mert míg most a viszályok következményeit egyes nemzetek sínlik, akkor azok minden alkalommal az emberiség legnagyobb részére kiterjednének. — Korunkban ugyan az egyetemes monarchia eszméjét Hugo kivihetőbbnek vélte, minthogy a távolságból szár-

¹⁾ Paulus : Analect. II. Florus : III. 12.

²⁾ Die Weltherrschaft das Grab der Menschheit. München, 1814.

mazó nehézségek mindinkább enyésznek; de fenmaradnak a többi akadályok. Britannia, melyre hivatkozik, mily távol van még a világalomtól? és belső intézeteinek tökélye, tetetemes ereje mellett sem gátolható éjszakamerikai tartományai nagy részének elszakadását, és nem gátolhatandja az idővel hasonló eseménynek bekövetkezését Keletindiában ¹⁾.

A politikai túlsúly sem biztosíthatja a béke állandóságát, mert a függésben lévő állodalmak szabadsági hajlamaiknál fogva szükségképp a túlsúlylyal bíró nemzet hatalma megtörésére törekedendének; ha kísérletök sikerül, az egyensúly rendszere állana helyre, ha nem, a győző által meghódítva növelendik birtokát, mi következményeiben nagyobb kisebb mértékben az egyetemes monarchia rendszerére vezetne; az előbbi eset példáját Athenae, Sparta, Thebae sorsában, az utóbbiét Makedonia, Roma, Carthago, de főleg *Napoleon* történetében szemléljük, kit rendszere mind inkább hatalma túlterjesztésére vezete, míg végre a felébredt nemzeti érzelmek és egyesült erők közrehatása által legyőzetett.

A politikai egyensúly, általános értelemben a terület és népesség egyenlőségén alapszik; de az állodalmi életnek többi tényezői sokkal nyomosabb befolyásúak, mint hogy azokat kifelejtteni lehetne, a nyelv és vallás azonossága, a népesség jelleme, bátorsága, az alkotmány és kormányzat alkata, a szellemi és anyagi műveltség fokozata, fejedelmek lelkülete, hadvezérek tehetsége döntő hatásúak, az egyébként egyenlőknek látszó országok erőfejlesztésére; a történet évkönyveiben több példái vannak a lelkesedés győzelmének a pusztai anyagi erő fölött; a görögök harca a perzsák ellen, a németalföldiek, schweitziaiak szabadságháborúja, korunk több eseményei fennenn hirdetik, miszerint a szellemi elemek hatását kétségbe nem vonhatni; de mellőzván ezeket, mily változatokat szülhet egy embernek tettereje, erélye, lángesze? *Pelopidas* magasztos jelleme, *Epaminondas* bátorsága a Boeotok honában levő Thebaet a dicsőség fénypontjára emelé; a görögök által barbár tartománynak tartott, kis terjedelmű Makedonia *Philippos* és *Alexander* alatt világalomkodóvá lett; a kis Portugaliát *I. és II. János, Emánuel, Albuquerque*, Svéciát *Gusztáv Adolf*, Poroszországot *II. Friderik* hatalmassá

¹⁾ *Krug*, Allg. Übers. u. Beurth. der Mittel, die Völker zum ewigen Friden zu führen. Gesamm. Schrift. IV. 85. l.

tevé! — Az emberi erőt szám és tér szerint mérlegezni, kizárólag anyagi alapra szorítani kábaság; az általános egyensúly tehát, mely azon a feltételen sarkallik, a béke alapjául ki nem jelelhető.

A viszonyos egyensúly a béke állandósításának lényeges eleme, de magában a kitűzött célt meg nem közelíti; mert míg egy részről hatalmas állodalmak erejük öntudatában annak dacára megkísérthetik a had szerencsését, főleg miután szövetségek által erejüket öregbíthetik, más részről a kisebb állodalmak sem biztosítvák elegendőleg a hatalmasak kölcsönös féltékenysége és ellenörködése által, mert valamint már történt, úgy történhetik mindenkor, hogy némely állodalmak belső ügyeiknek bonyodalmaikat használva, mások időközben gyengébb társaik elnyomására szövetkezzenek és ily módon az egyensúlylyal meg is rendítsék a béke alapját. „Ein dauernder allgemeiner Friede durch die sogenannte Balance der Mächte in Europa, ist wie Swifts Haus, welches von einem Baumeister so vollkommen nach allen Gesetzen des Gleichgewichts erbaut war, dass als sich ein Sperling darauf setzte, es sofort einfiel, ein blosses Hirngespinnst.“ *Kant* ¹⁾.

Állításunk igazolásául szolgál Európa története a XVII. és XVIII. században, midőn a politikai egyensúly fényszakában, ezen rendszer nem csak meg nem óvta földrészünket a háborúk sanyaraitól, hanem számtalan jogsértések ürügyévé vált, úgy annyira hogy a cambrayi szövetség korától, *Alberoni* bibornok tervei által felköltött harcig majdnem minden háború fő rugójául szolgált, a nélkül hogy *Mária Terézia* megtámadtatását vagy Lengyelország feldarabolását akadályozhatta volna.

A vegyes rendszer, habár a béke fentartására hosszabb ideig alkalmas, a túl- és egyensúly rendszerének hiányait együtt foglalja magában, és azért a jogállapot tökéletes biztosítására, alkotó elemeinél hatályosabb befolyással nem bír.

A vallási érzelmek határozó hatását az emberi nem békés fejlődésére, az igazság országa terjesztésére kétségbe nem vonhatni, de a béke állandó megalapításához a vallási rendszer szellemében kívántatnék, hogy az összes emberi nem egy vallás és egyházban egyesülne, ennek mindnyájok által elismert látható főnöke lenne, és ezen egyházi főnök ítéletének a nemzetek ügyeik elintézését alá-

¹⁾ Gesammtausg. Hartensteintől V. 410. 1.

rendelni készek volnának ; több főnökök mind azon szomorú jelene-
teket idéznék elő, melyek a vallásháború sötét korszakát jellemzik.
De ha az első két feltétel valósulna is, a harmadikat bátran teljesít-
hetlennek kell állítanom ; mert mit a vallásosság fénykorában ki-
vinni nem sikerült, mi végett az áhitatosság és egyház iránti kegye-
let regényes idejében, a legvéresebb harcok támadtak, a polgárzat,
családi béke, rokonság és testvéri szeretet kötelekei szétszakadtak,
azt a jövőben életbe léptetni annál kevésbbé lehetne, mivel csak a
keresztyén vallás, mely az emberek békéjét, a kölcsönös türelmet,
és felebaráti szeretetet hirdet, helybeli körülményekhez ; éghajlat-
hoz kötve nincsen, képezhetné az emberiség azon szent kapcsát,
annak pedig szellemével, tanaival, céljával a politikai ügyekrei köz-
vetlen befolyás nyílt ellentétben van. „Az isten országa nem e vi-
lágból való.“

Végre a szövetségi rendszer, az előbbieknél ugyan sokkal cél-
szerűbb és tökéletesebb, az állodalmak közötti jogállapot nélkülöz-
hetetlen feltételeinek egyikét képezi, de az örök béke létesítésére
hasonlólag elégtelen ; mert habár a nemzetek közt fenforgó jogkér-
désekre nézve az általános elvek és nézetek azonosságát feltennők,
és ily módon az ítélet szabályai s forrásaira nézve minden nehéz-
ségek elenyésznének, mégis a nagy gyűlés határozatait azon szö-
vetségesek ellen, kik netalán a gyűlés végzeteinek fejet hajtani vo-
nakodnának, csak a többiek egyesült erejével, tehát harc útján le-
hetne végre hajtani ; mint azt a görögök, a német birodalom, a
schweitz-i és délamerikai államszövetségek története bizonyítja.—A
béke eszköze itt is harc és vérontás volna, melyet örökre száműzni
ohajtanánk.

V.

A felállított rendszernek egyike sem felel hát meg az ész ki-
vánalmainak, és Európa nemzetei a középkorban a theocratiában,
utóbb az egyensúly, majd a túlsúly, végre a vegyes rendszer alkal-
mazásában keresék jogállapotjuk teljes biztosítékát, a nélkül hogy
célrt érték volna. Mert ámbár az egyik rendszer kevesebb hiányok-
kal bír a másikkal, egyikök sem gátolhatja a harcok kétes kimene-
telének megkísértését, egyikök sem biztosíthatja a béke szakadat-
lan állandóságát ; és ez a dolgok természetéből foly ; mert az örök
béke, mint a nemzetek közötti teljes jogbiztonság s joguralomnak

eszménye, az ész többi eszményeiként egész kiterjedésben mind addig nem létesíthető, míg az emberi természetben gyökerező szenvedélyek és gyarlóságok véggép ki nem irtvák, tehát mind addig nem, míg az ember ember leend; így *Szontaghként*: „Általános boldogságot ohajtunk, boldogságot hiány, fogyatkozás nélkül, teljes, tévelygéstől ment igazság után törekszünk, szóval mindenben a tökély tiszta eszménye az, mely előttünk lebeg; de mivel ez végtelen és a végnélkülinek végét elérni lehetetlen, vég célunk nem is az általános tökély elérése, hanem a *haladás s közelítés* feléje vagy más szavakkal, a *vég nélküli tökéletesedés*“¹⁾.

És ez azon szempont, melyből az örök béke eszményét felfognunk, az ez utáni törekvéseket méltányolnunk kell; az emberi eszményei egész tisztaságukban kivihetetlenek; de valamint azokat egyáltalában, úgy az örök békét sem utasíthatjuk az álomképek, ábrándok országába, mert azon vég célok egyike, mely felé *haladni*, melyhez *közelíteni* az emberiség ész-parancsolta feladásaihoz tartozik, azt az igazság változhatatlan elvei, azt nemünk jóléte egyaránt követeli.

Candida pax homines, trux decet ira feras.

Ovidius.

Vannak ugyan a háborúnak is fényes oldalai; tagadhatatlan, hogy általok a kereskedés élénkült, a népek szétágazó erei egyesítették, az ismeretek terjedtek, hogy új találmányokra alkalmat szolgáltatnak, a nemzeteket versenyre indíták, ily módon a tudományokat és művészeteket elősegítették, a tespedő erőket felköltötték a lelkesedés és magasztos feláldozás dicső példáiban, *Codrus*, *Leonidas*, *Winkelried*, *Szondi*, *Losonci*, *Zrínyi*, *d'Assas*, *Beaurepaire*, *Van-Speyk* és mások honszeretet-sugalta tetteiben nemünk nemesebb rendeltetését kétségkívül helyezék; tagadhatatlan miszerint: „A hosszadalmas béke sincsen veszély nélkül, s hogy a népek mint a vizek megrothadnak, ha nincs, mi őket megmozogtassa . . . hogy az emberiségnek azonképen mint a természetnek vészekre van szüksége, s hogy ép oly eszelősség panaszkodni a hátramaradt részletes pusztítások miatt, mint nyári vihar után a letört ágak és meg tépett virágok láttára, megfélekedznünk arról, hogy a vihar a fel döntött odvas fáért, az összetépett virágokért pótlékul ezer fa, vi-

¹⁾ Propylaeumok a társasági philos. 20. l.

rág, és fűszál magvát szóró szerte a föld felett, melyek ezt kizöldtetik és fris lombokkal takarják mindenütt“ ¹⁾, sőt hogy a béke biztosítására ajánlott rendszerek némelyike a háborúk legsúlyosabb bajainál veszélyesebb ²⁾; de mind ezek csupán azt bizonyítják, miként a háború szükséges gyászkovetkezményei mellett, néhány üd-
vös eredményei is lehetnek, a nélkül azonban hogy ezek amazok hatását egyensúlyozhatnák, minél fogva valamint több mint másfél ezer év előtt *Plutarch* jellemzőleg vallá: „Rem saevam esse bellum, cumulumque secum trahere iniuriarum,“ úgy napjainkban is Némethon koszorús költőjével állíthatjuk:

„Fin furchtbar wüthend Schreckniss ist der Krieg,

Die Heerde schlaegt er und den Hirten.“

[Wilh. Tell.]

Fanyar gyümölcsseit részletenként elősorolni *Ludenként* ép oly fölösleges, mint azokat kétségbe vonni embertelen volna. „Or à moins soutenir que la religion ne vaut pas mieux que l'athéisme, la vertu que la vice, la justice que l'iniquité, et l'amour que la haine, je ne voit pas comment on pourrait soutenir, que la paix ne vaut pas mieux que la guerre.“ *Cormenin* ³⁾.

Közelíthetni pedig a joguralom és ebből folyó béke magasztos céljához az emberiségnek társadalmi és egyéni tökélyesedése által; az állodalmi intézetek kifejtése egy részről, másról a szellemi és erkölcsi műveltség terjesztése azon egyetlen ösvény, melyen az erőhatalom országának megdöntésével a jog felsőbbségét, mennyiben emberileg lehetséges, biztosíthatni.

A politikai, a társadalmi haladás feltételei és közegeinek részletes megalapítása az összes államtan feladványa; az állami alap-törvények világos meghatározása és kellő biztosítása, alkotmányos intézmények által korlátolt főhatalom, a nyilvánosság s vélemény-szabadság törvényes honosítása, a véderőnek célszerű, a polgári szabadság és kötelesség elvein nyugvó szervezése, a nemzetek erkölcsi személyességének elismerése, és ennél fogva a területek ma-

¹⁾ *Eötvös b.*: A. XIX. száz. uralk. eszméi. 2. l.

²⁾ A harczok jótéteményeiről *II. Fridrik, Embser, Lüder* stb e tárgy munkáin kívül lásd: Békecongress. Ujabb kori ismeretek tárában. I. 446—49. l.

³⁾ Frankfurti Békecongress. I. ülésében augst. 22. 1850. Verhandlungen 8. l.

gánbirtok gyanánti elidegenítések, fegyveres beavatkozások megszüntetése, végre általános nemzetjogi elveknek közmegegyezés útján megalapítása volnának a főpontok; melyekhez mivel a kölcsönös viszonyokbani egyenlőség, mint a jog alapeleme, az erők arányától tételeztetik fel, az állodalom belerejének alapjául szolgáló nemzeti érzelmek szilárdítása, az erők aránytalanságának szövetségek általi kiegyenlítése, és az ily módon alapított viszonyos egyensúlynak szorgos fentartása járulna ¹⁾.

De mind ezen intézkvények életerejüket csak a nemzetek szellemi és erkölcsi fejlődése által nyerhetik; a műveltség, erkölcsiség és vallásosság haladásával az igazság tisztelete, a nemzeti gazdaszat és politika józan elveinek elimerése mindinkább általánossá lesz; szent meggyőződéssé válandik, hogy az igazság nemünk boldogságának alapfeltétele, a jog a társadalom szükséges kapcsa; hogy a nemzetek önállása, nem csak az ész és történet szaván, hanem a physikai természet törvényein is alapszik, és hogy öngyilkosságot követnek el saját jövődjökön, úgy minden szellemi és anyagi érdekeiken azon nemzetek, melyek a jogosság mellőztével, habár csak egy pillanatig is, az önzés bálványainak áldoznak; ha mind ezeken kívül a közlekedési eszközök tökéletesítése sokszorozandja az érintkezési pontokat, a kereskedelmi viszonyosság szorosabbra füzendi az anyagi érdekközösség kötelekeit, akkor méltán remélhetni, miszerint a nemzetek mint az emberi nagy család életműves tagjai szövetségekbe lépendenek, ezekre bizandják kételes jogügyeik kiegyenlítését, eldöntését. Ha pedig mind ezek dacára némelykor a szenvedélyek túlcsapongó árjai kikerülhetlenné tennék a hadisten uralmát, minthogy *Pfizer Pál* szerint, a természet a harc és enyészet magvait is rejti méhében, és még a polgárzatban sem sikerült a jogsértéseknek teljes megszüntetése, az erőszakos kitörések meggátlása, az csak *kivételként* történendik; s annál ritkábban, minél biztosabb szövetségesekre találand az igazságtalanul megtámadott állodalom a népek eleven jogérzetében, minél sujtóbb leend a támadóra nézve az általános közvéleménynek, a világ történetének, kérlelhetetlen ítélete.

Hogy az imént kijelentett ösvény az egyetlen út, melyen ha-

) *Rotteck*: Lehrb. d. Vernunft. III. 152—154. 1. *Zachariae*: Vierzig Bücher IV. 229. 1.

ladhatni, már *Kant* megérinté, bővebben kifejti *Krug* ¹⁾, elismerik korunk számos írói, és a békebarátok lelkesült gyülekezetei, kik eszméjük létesítési közegeit a véd- és hitelrendszer átidomításában, választott bíróságok megalapításában, a beavatkozások megszüntetésében, nemzetek közti törvénykönyv elfogadásában, de főleg a közvéleménynek nevelés, tanítás, sajtó általi felvilágosításában, a kereskedelmi, politikai, nemzeti elöitéletek kigyökerezésében keresik ²⁾).

Ha már most a mondottak folytán korunk jelen állapotját vizsgálat alá vesszük, kétségbe nem vonhatni, miként még távol állunk a világbéke üdvárasztó eszméjének közelítőleg történendő valószínűsülésétől; számosak az akadályok, leküzdésük békés úton alig remélhető, és e tekintetben nem alaptalanul mondatott: „Miszerint az egyetlen eszköz az örök békére a háború“ ³⁾; de ha fontolóra vesszük, hogy a múlt harcainak fő forrásai közül többek már elapadtak, a vallási viszálykodások-szülte háborúk ideje lejárt, a kereskedelmi politika mind inkább béke tanává válik, ha figyelmünket a közvélemény azon nyilvánulásaira irányozzuk, melyeket ez értekezés bévezetésében érintettem, és melyek már a törvényhozás terméiben is viszhangra találnak, minél fogva a massachusetsi törvényhozás 1844. évben az éjszakamerikai congressust nemzetek közötti bíróságok és törvények eszközzésére felszólítá, és hasonló indítványok 1847. a francia követkamrában, 1848. az alkotmányozó gyűlésen, 1849. *Cobden* által, gyámolítva kétszáz ezer aláírással ellátott kérvénnyel Britannia parlamentjében történtek; ha meggondoljuk végre, hogy a háború, a múlt századok szabályszerű állapotja, most már a kivételek közé tartozik, valamint a tudományok és művészetek szellemileg, úgy gőzhajók, vaspályák, villanyhirdék, vám-, kereskedési és postaszerződések anyagilag sokszorozzák, szilárdítják a rokonszenv és közös érdekek kapcsait: bátran állíthatjuk, miként lassan, időnként visszalökve, de bizton haladunk a jog és állambölcsészet diadalkora felé, midőn a művelt nemzetek

¹⁾ *Kant*: Rechtslehre 64. §. Gesammtausg. V. 188. l.—*Krug*: Gesamm. Schriften IV. 75.—90. l. Dikaeologie. Königsb. 1817. 415—423. l.

²⁾ *Garnier*: Congrès des amis de la paix perpetuelle réunie á Paris a. 1849. Paris 1850.

Verhandlungen d. dritten allg. Friedenscongresses, gehalt. in d. Paulskirche zu Frankfurt a M. 1850. Frankfurt, 1851.

³⁾ Békecongress. Újabb kori ism. tára I. 449. l.

kölcsönös viszonyaik elintézésére testvéri segélyszövetségeknek szükségét érezni, és azt saját jogaik biztosítására életbe léptetni fogják.

A ZENTAI ÜTKÖZET.

TÖRÖK IRÓKBÓL¹⁾

REPICKY JÁNOS ÁLTAL.

I. DZSAFER NÉVTELENE UTÁN²⁾.

Dzsifer pasa Belgrádba jövén, három nap multán a főuralom tekintélyének fentartásával összefüggő tanácskozás végett minden országlár, kormányzó és jancsár-főtisztek a viláгурalmú udvaron megjelenvén és mindenki ez vagy más tekintetben szót emelvén, Amudzse záde Huszejn pasa, Belgrádnak parancsnoka P. Várad elleni menetet vitatott. Dzsifer pasa jutván szóhoz, „Szerémnek része, úgymond, és Bácskának partja rég óta szerencsétlen helyekkel bírtak; ellenben Temesvár környéke hajdantól fogva mozlím seregnek győzelmessé válhatásának mezejét képezte, főleg (P. Váradnál) árkokatokon belül helyzett tábornak törni mi tekintetből setanácsos. A p. váradi tábor elleni menetnek célja vallás ügyének emelésében és a keresztyén ártalom elleni gátvetésben állván, nemde az ellenséggel hogy megütközzünk, a fő dolog? s így levén, a mozlím sereggel mi bármely tájnak fordulunk is, az ellenség nem csak hogy ránk nem üt, hanem történjék bármi, annak ellenünk jövele el van határozva. Mezőn vesztegelve oly veszedelmes szűk helyre a sereget vezetni és az ellen tüzétől égetve megsebesülni hagyni, vajmi mennyire célszerűtlen légyen, mindnyájakat előtt tudva van. Temesvár és Gyula térsége a másik hadd-el-hadd levén, hanem víz-

¹⁾ A török-magyar kor történelmét mind eddig csak keresztyén írókból, tehát egyoldalulag, ismertük. Már Hammer ozmán története meggyőzhetett bennünket a török kútfők fontosságáról: még bővebben fognak Repicky társunk munkálkodásai, ki azokat egyenesen magyar szempontból nyomozza, kivonja, fordítja. Adjon isten kitérészt a derék férfinak: a tudomány áldani fogja őt és — használni. *A szerk.*

²⁾ Az eredeti codex a m. akademia könyvtárában. Az itt közlött darab a 516—548. lapjain áll.

ben és legelőben bővelkedvén és jelenleg felső Magyarország (orta madzsár) népének az osztrákok ellenében gyűlhelyét képezvén ily alkalmas létére innen csak Temesvárnak partjára kelvén át, és a győzelmes sereggel az ellen mozdulatára fűelve Csanádnak egyenesen tartván, s azután a mellette elfolyó Maroson csónakhidat építvén és Gyula mezejére átkelvén, ennek várát az ellenség kezeiből mint kiragadtuk és Jenő várát megszállván, ha isten kegyelmez és segít, azt is három négy nap alatt hatalmunkba kerítettük és ekkép felső Magyarország vidékére fordulta a világuralomnak a nevezett országban fő- és alrangbeliek füléhez érvén, mint felső magyarországi seregnek erejét már emeltük, a hatalomnak hódító erejével felső Magyarország igazgatása is ez alájutván, azon kívül hogy királyukat kinevezni remélhető és tekintetbe veendő alkalom leend; e körülményeknél fogva az ellenség ránk ütni nem bátorzkodván, és ütésének esetében a folyók közül Marost vagy a Gyulánál elfolyó fekete ¹⁾ vagy a Jenő melletti fejer ¹⁾ Körös folyamok egyikét határvonalul vevén, akármely helyen is Allah segedelmével az ellenséggel szembe szállni és neki ellent állni minden tekintetben könnyű leend, s azon esetre, ha bennünket megtalálna támadni, e váraknak elfoglalása után, vajjon N. Várad ellen menni, vagy azon tájról megfordulván Erdélyországnak iramodni lenne javasolható, tanácskozás közben a mint a körülmény hozandja magával, az üdvösebbet elfogadván, a szerint intézkedünk.“ Ez indítványon kívül Dzsafer az előbb érkezett magyar hadnagyokat szinte pár nap előtt a fővezírnél bemutatván, ők a dolgok mibenlétét szintugy tudomásul vették. Mely ész-sugallta nézet elfogadtatván és az átkelés Pancsova túlsópartjára meghagyatván, más nap a seregnek előrsze a Dunán vert hídon átlépni kezdvén, végre a fenséges császár maga is az egyetemes sereggel átkelve, Pancsova sík terén sátrak üttettek. A javaslat szerint az egész seregből Kücsük Dzsafer pasa Rumélia főhercege és Khodáverd pasa Mahmud bég fia, továbbá némely zászlós pasáknak néhányai és a bosznják önkéntesekkel Fazl-allah aga és tíz jancsár osztálylál Ahmed aga az agarászok főnöke, ezen kívül két ezernyi előre léptetett, és három ezernyi tatárral egy szultán jelöltetvén ki, szóval húsz ezernyi válogatott sereg kiszemeltetvén a csónakokból pedig csak egy, Ma-

¹⁾ Nálunk megfordítva.

rosra vonandó hídra beérhető kilenc darab, a szükséges mellékszerekkel együtt szekerekre rakatván, az ekkénti összes seregnek vezéreül Dzsaffer pasa tétetett, ki és mely a pancsovai seregtől nyolc óra távolságra előre haladván, az ágyúk és társzekereknek átvitele végett, az izlám sereget megelőzve, Csanádnáli Maroson hídnak elkészítésére ama tájra indultak. E tervnek következtében a mint harmad napra Becskerekhez értek, az izlám sereg Tittel irányába érkezvén, Tiszának túlsópartján az ellensfél torlaszt veretve előőrs gyanánt védelmére két és három száznyi hitetlent rakott be. A mozlimék e helyhez közel jöttükben és leszálltukban néhány fegyverest túlsópartra rendelvén ki, ők rohammal a kerítésbe jutván, az abban magukat megerősített hitetleneket kardra hányják. A foglyoknak bevallása szerint táborukban csak tizenkét regiment (így, e szóval) tanyáztván, a többi sereg a francia ellen rendeltetett ki. Mely csalfa hírral valamennyi elfogottak vallomása összevágván, ők mi ellenkezőt se mondtak. Elvégre pasánk Becskereken levén, a fővezírtől jegy érkezik ily tartalommal:

Macsán lovasságnak agája által elfogottak vallomása szerint, seregeik ez évben a franciák ellen jelöltetvén ki, az osztrákok zavarukban felbomlásnak indulnak. Egyszersmind előőrsül tizenkét és egyéb helyen három zászlóaljok levén, ennél nagyobb seregök tudunkra nincsen. Musztafa lovasság agája által kerített foglyok bevallása ugyanaz, és az átelleni torlaszokban fogságra jutottaké is megegyez vele, miből az következik, hogy a hitetlen tábor ezen áldott éven kisszerű és gyenge levén, rendeltetett, hogy Bácskának partjára szállván, P. Váradot kell ostrom alá fogni. E közben a tatár szultánnal kirándult tatárok két embert fogván el, azokat pasánkhoz vezették, az egyik magyar, a másik szerb levén, tőlük kérdé: „Honnan jöttök?” mire ők feleltek: „,,az osztrák táborba egy kis zabot vittünk, s azt eladván, jövet a tatárok ránk akadván elfogtak.”” Újra kérde: „Vajjon a tábor most hol van, és mily nagy benne a sereg?” „,,Táboruk, felelének, Szeged és Kanizsa réve közt van, és 90,000 németet és husz ezer magyar és szerbet foglal magában,”” mely hírre pasánk monda: „a valószínű hír ez;” tüstént azon órában Mohammed efendi diván (tanács) főnöknek e két foglyot átadván, és melléje negyven vagy ötven lovast rendelvén és egy jegyet írván, őt a cs. táborban levő fővezírhez küldé. A jegynek általán értelme ez vala: „Uram, fenségedtől küldött jegy-

nek tudósítása szerint a foglyok vallomása nyomán az osztrák seregnek tizenkét ezred volna, s ezen hír valónak adatik ki, de a németek seregükről soh se híresztelésnek igazat, az igazi hír a táborukon keresztülment magyar és szerbtől és efféle jobbagyoktól kapható. E részen fogott emberek beszédénél fogva 110,000-nyi a keresztyén sereg, mely Szeged és a csanádi rév közt táborozván, az izlam seregnek mozdulatára fülel, azoknak, kik az osztrák sereget tizenkét regimentből állónak mondják, mint hazugoknak hinni ne méltóztassék, mert hat választó fejedelmen kívül, kik hatvan regimenttel birhatnak, a magyar és szerb segedelemmel egyesülve mily erővel birjanak, értesíteni se kell; főleg, miután a múlt évi csapásnak (Heissternek serege tönkre tétetett) fájdalma még most is aggasztja keblöket, hogy oly kevés számmal ozmán népe ellen jöjenek, fel nem tehető. Föllegyszerkezett emberök pedig a múlt évinél is több. Így méltóztassék felfogni, s azon kívül, hogy a foglyok bevallásában is hiba lehet, s annál is többen vannak, tekintetbe venni méltóztassék. Ez üzenettel a tanácsfőnököt utnak indítván, ez épen az időben érkezett oda, mikor a fővezír az izlam seregnek mintegy felét a túlrészre szállítás közben a hídfőnél sátorban volt és a hídnak befejezését szorgalmaztatá. Érkeztében alig borúlt le előtte, az utána volt foglyokat a fővezír megpillantván „e szerb hitetlenek itt mit akarnak, és hol fogattak el?” mondván, amaz: „„Uram, válasszolt, a keresztyén táborból jöttükben tatároktól elfogatván, pasa, és szolgádtól fenségedhez küldettek, szinte felterjesztés is van, méltóztassék megnézni.” Kezébe adván a jegyet, mit a fővezír elolvastván, a nélkül hogy a foglyokat vallatta volna, rájok büntetést szabott, a tanácsfőnöknek pedig mosoly közt monda: „menj, pasa apámnak tölem üdvözetet mondj: mit se féljen, csak jöjön, én hozzá embert küldöttem és neki mindent megírtam, az elfogott németeknek vallomásával együtt. Csak ne késsék, s az oldalánál való sereggel holnap e részre jutni siessen.” Mely parancsra legott ő megfordulván még az éjjel éjfél után Beeskereken utól ért bennünket. A mint a pasát erről értesíté, ez „„kegyelmes isten! mondván, mind a két kézzel szakálát ragadván meg, oh, oh már most az ország üdvé megszakadtának oka és nyoma íme ezennel ment teljesedésbe.” A jelen helytartókat és törzstiszteket egybehíván, s őket a tábor átköltözése körülményéről tudósítván, mindnyájan fájdalom és borzalommal teltek el és az eljárást, akár mi tekintetben is, cél-

szerűnek nem tartották. „Ah kinek indítványára történt ez?“ egy-mást kérdezve, a zavarnak tengerébe fuldoklának. Más nap reggel búsán és szomortún lóra ülven kiki, a dél és est közti időt két egyenrészre osztó órának multán azon helyre értünk, hol kevéssel ezelőtt a cs. tábor állott és hol a sátraknak már semmi nyoma, mik felbontatván a sereg túl partra vonult. A hídfőhöz jutván, itt a császárnak sátrát láttuk, ki abban a seregnek tolongása miatt átmehetésnek idejére várakozék. Pasánk a nélkül, hogy a hídra szállt volna, hetven egész nyolcvan talpat a parthoz rendelve, embereit egész estig Titel partjára szállítá. A többi sereg azon éjjel reggelig átkelésessel foglalkodott, és Titelről elindulva Felova hidán át, más nap P. Váradtól négy órányira Szalankamen fölött fekvő Kubila¹⁾ sziget szélső részének irányában akartunk leszállani, de ide még két óra járás levén, a mint Kubila irányába jöttünk, a tatárok foglyot keritendők, a keresztyén tábor felé ballagtak. Ők e tábornak Szeged és a kanizsai rév közti helyről felkelését és a mozlím sereg elleni mozdulatát meglátván és foglyot is hozván, a tatár szultán sietve e hírt a fővezírnek hozta meg, ki a keresztyének számát kérdvén tőle, ő „bár mennyien legyetek is, ők nálatok mivel se kevesbek“ mondván, a foglyokat is vallatá, kiknek nyilatkozata a pasánktól küldött foglyokéval összevágott, a Macsán és Musztafa agáktól elfogattaké pedig mint merő hazugság világosan kitűnván, ezen igazi hírre a fővezír zavarözönbe dőlven, kérde: „Mi ez ellen az orvosság?“ A pasa kedvetlen levén, Deli balta-záde jancsár agával a sereg elő részén egy vonalban lova golva ballagott. Kubila irányába érkeztén, a lófarkaknak e helybeni megállapodása végetti hírről a hátramaradt seregtől ember jött, és talán azért, hogy az ellenségnek e mozdulatról hírvétele őt ide vonultában késleltesse, egy óra múlva a lófarkak megfordittatván és visszaküldetvén, pasa és a jancsár aga: „Vajjon mi oka lehet e változásnak?“ egymás közt beszélgettek, „hiszen a szállásra alkalmas állomás még tovább esik.“ Ez alatt leszállván, a mint sátorfeszítéshez fogtak, a fővezírtől üzenet érkezvén, a jancsár törzstiszt helyben leszállván lóváról, a pasa pedig, minthogy serege nem volt, bal felé nyílhordásnyíra távozván, a mint a Kubila szigetet körül folyó víznek partjára jött, lováról leszállván és és a sátrak felemeltetéseig uti székére ülve, gondolatokba merült.

¹⁾ Duna-Tisza köz, Titel és P. Váradtól Szegedig.

Ekkor fővezírnek tisztje sebesen jöven, és leborulván monda: „A fővezír fenségedet köszönteti és többször ismétlé, hogy ezt meghozzam és lóduljak, mondván: „pasa apámnak üdvözlétet vígy részemről, és kérdd: mint van?“ s egyszersmind, „még ez órában tisztelegjen“ kegyedet meghivatja. A pasa felelt: „„jó lesz, de ily váratlan meghívásnak mi oka lehessen?““ „uram, viszonzá amaz, Allah tudja, „a keresztyén tábor közelget,“ a tatár szultán ily hírt hozott, alkalmasint tanácskozás végett történhetik ez“, tüstént lóra ülén, menet közt Mohammed zászlójával a császárnak ama faluból Kubila szigetrei menete, s innen duna-hajókkal Szalankamenbe és Belgrádrai küldetése iránt az izlám főpapjával tanács tartatván, és helyeseltetvén, mielőtt pasánk ide érkezett volna, a szigetet környező mocsár-vízbe már néhány csólnak rakatott, s a mint oda jött, a fővezírt „mire való ez, e készülétek hídkészülést jelent-e?“ kérde és fővezírtől, hogy a császárnak túlparra vitele végett tétnek az előkészületek, értesülve válaszolt: „„ez intézkedés csak rossz lehet, s ily készülék mitsem ér. ““A fővezír „miért, mit tegyünk hát?“ „„Ha a zászlót és császárt seregünkől elszakítod és túlparra viteted, az itt maradt sereget fogod-e féken tarthatni? Császáruk távoztával e nép nyakrafőre a hídon szigetnek bukik, más része a talpon, harmadika vízbe ugorván, hogy elvesz végképen, nem kell kételkedni rajta.““ „Hát mitevők legyünk, az ellenség jő, mihez fogjunk? mely javaslat, mely készülékhez?“ kérde a fővezír. Mire a pasa „„A javaslat oda van, a készülék pedig a víznek hátsó révében maradt. Ez utáni javaslat csupán a kard, úgy is két kéz van egy fejért. Törekedve visszaveretéséhez lássunk, különben költözködéssel hogy nagy veszedelemben rohanunk, ne kételkedjék. Kardnál egyéb orvosság nincs hátra.““ Egyéb vezírek és beglerbégeknek és agáknak emberei elszéledvén, visszatértökben mindeniket a dolog miben-létéről értesítvén, és e körülményben, mi segíthet legkönnyebben, velök tanakodván, mindnyájok belátása szerint a tábor körül szekerek voltak felállítandók, és elül körülárkolás és előörsül az ellenséggel szemközt egy vezírral a lovas seregnek küldetése lön elhatározva. Szóval még az órában a szekerekből tábor alakítván, és elül az árokhányást megkezdvén, Myszirli záde Ibrahim pasát, Anatóliának kormányzóját vezérül tevén, vele más nap reggel az egész sereget és pasákat kirendelte. Ő maga a fővezírnél maradván, myzirli záde pedig két órányira haladván, az el-

lenség erre felé tört, mégis a cs. táborra ütni nem bátorkodván, P. Váradnak tájára vonult. A mozlím sereg is visszatérván és táborhoz szállván, újra tanács tartatott, melyben ki visszatérésre és Titelnél, hol átjöttünk, újra hidépítésre és Temesvár partjára történendő átkelésre, ki ismét Kubila szigetre menvén, Szalankamenbei vonulásra szavazott; azonban, mivel a sziget nádist és mocsarat képezett, és partjai egész a vizig, hol a híd verendő vala, tíz lépésnyire fenyérrel voltak ellepve, melynek behányása, igen nehéz létere véghez nem volt hajtható, azon tervvel felhagyván, Titelt látták megfelelőnek, hanem ez is volt helyünkhöz hatodfél és Péter-Váradig is annyi óra levén, minthogy az ellenség közel volt, egy nap és egy éjjel lassan lépve, ide jöhetett, és mielőtt hidunk elkészülne, ide érkezése világos vala, és ha a sereg arcot (hátat) fordít, annak visszatartóztatása is bajos, ez óvások által attól is elálltak. Dzsafer pedig a fővezírhez fordulván, szól: „Ha helyesnek tartatnék, Zenta és Szeged közt a kanizsai rév, mely a temesvári parton fekvő Becskerek fölötti Becse nevezetű helységnek átellenben van, s innen a kanizsai rév tizenöt órára esik, P. Váradig pedig tizenkilencet számítunk, és így a keresztyén sereg három nap alatt oda nem érhet, mi azonban e helyről fölkerelkedvén, holnap ama helységbe érendünk. Egyszersmind a kanizsai rév olyan, hogy Bácska parttól a Tisza ökörszarvakként folyván, úgy hogy köze csak nyíl lövésnyi levén, benseje szigetet alakít, melyben seregünk, ha három annyi volna is, magát megerősítvén, takarmánya is ingyen jöven, elannyira, hogy tíz napig azt hozatnunk nem kell, ekkép az egész sereggel ama szigetre vonulván, a mint a cs. tábort és a sátrakat rendbe hoztuk, Bácska részéről, honnan az ellenség jövend, és mely a szigetnek ökörszarvat képző két harmada, egy ágtól a másikig fekvő közre erős árkot vonván és kiszegzett ágyúkkal elég sereget rendelve, azt tökéletesen megerősítvén, Becse irányában a cs. tábor-tól hidrakáshoz fogunk, mely miután kényelmesen elkészült, lassanként szekerekkel és poggyászszal a temesvári partra kelünk át.“ Mit mindnyájan helyeselvén és e tervnek nyomán más nap reggel Kubila szigetnek irányából fölkelvén, kanizsai révet ohajtva elindultak, és tíz órányi földet túlhagyván, a kanizsai révhez, öt órányi útra eső helyen szálltak és következő reggel megindulván a nevezett révtől harmadfél órányi távolságú Zenta helységbe érvén, a mint az előcsapatok megálltak, azon völgyben loháton néhány per-

cig mulattak, míglen a császár a bal oldalon volt, ki lovát megfordítván a fő lovászok és belagákkal dzsirid¹⁾ játékhöz látott, Dzsafer pasa, Juszuf p. szilisztiriai beg, és Uzun Ibrahim pasa záde, Dzsidzsi ali p. együtt lovagolván, egymással beszélgettek. Egy óra múltán Dzsafer kérde: „Oh hát e helyen miért maradunk, mert dicső császárunk még delezéshez nem ült, hogy benne keressük az okot, mi tehát az oka?“ mondás közt a sürgönyt előre küldé. Ez visszatért azon üzenettel, miszerint a fővezír elül hidemeléshez fogott. Pasánk „hát mily [falu ez?“ kérdvén, „Zenta várának a helye“ feleltek a tájismerők. „Az istenért, ez nem ama hely, hova hidat kellett állítani, Kanizsának réve ide két és fél órányi távolságra van, és az így történnék mi az oka?“ lovát megsarkantyúzván, a mint vele előbbre jöttünk egybe tíz csólnakot vetettek a vízbe és hídfőhöz a karókat vervén be, annak felállításához fogtak. A pasa aztán a fővezírhez ment, de ottani beszéde s a fővezírnek feleletéről mi hírt se kaphattam, mind a mellett a pasa is leszállván lováról fővezírrrel együtt a hidépitéshez láttak, s erre a hídhöz másfél órára levő seregnek azon helyéni sátorfeszítés parancsoltatván meg, ez le is települt és szekereit körülállítá. Azon éjjel folyván a munka, más nap déltől felszakig a híd elkészülvén, legelül a császár és jüzüklü vezír Musztafa pasa, továbbá Ozman p. utócsapatfőnök, jancsárok tábora, vasasok és másfélék egymás után kezdék poggyászaikat átszállítani. Intézkedés szerint Dzsaferre az átmeneti sor csak három nap múlva kerülhetett, s így vele azon helyen maradtunk, elvégre harmad napnak éjjelére hírt kapván, a sátrokat felbontottuk s azon éjjel, hiva hogy átkelendünk, megindultunk.

A teher és ember-tolongás közt csak sáfei napján érheténk a hídfőhöz, és míg átkeltünk imaidő állván be e részen, a reggeli imát mondtuk el s a táborba menénk, az álmatlan egyének pedig alunni menvén, a túlparton maradt sereg fegyveresei szerfölötti őrizkedésből egymásnak ijedséget okozván, a vízbe ugráltak. Minek híre a táborba érvén, kiviláglott, hogy az emberek véleménye, miszerint a keresztyén tábor közelget, gerjeszté az ijedséget, mi valótlan lévén, minden ok nélkül vízbe ugráltak. Ezen csodálkozván és mindenki egyet, mást beszélvén az ellenek jöveteléről kétség nem volt ugyan, de az naponi érkezete nem volt valószínű. Ez alatt a gyalogságot

¹⁾ Buzogány; a játék nyargalva történik.

lovasság után vezetve sietés közt néhány belszolgákkal újra pasánk oldalához menni készülvén, már a túlrészen harcnak volt nyoma, és ágyú s puska lövés hallatszott, mire lóra ülvén és a tábortól elszakadván, a pasának oldalánál maradt volt kávéssal a pincér és más öltönytárnokok jöttek elének, s útközben velök találkozáván, „mégis jöttök?” kérdve tőlök, ezek feleltek: „„„Pasának unszolására jöttünk, ki hozzánk, menjete, lódujlatok” beszédet intézett. Aztán a keresztyén sereg is megérkezett, s így áll a csata.”” Sietve a hídfőhöz érvén, a közép csónakokból három, négy a túlrészről ágyúval zuzatván össze, a hidnak közepe vízbe süllyedt, és a túloldalon maradtak hol az árkokatból hadakoztak, hol lélekszakadtan futva magukat a vízbe vágták. Végre 20—30,000-nyi lövés mind két részből egyszerre történvén, s a nesz elmúlván, a túlparton maradtak hogy leöletve a vértanúság mézitalát kiüríték, beviláglott. Az esti ima után pedig a sötétség fölötté sűrű levén, e helyről sohajtozás és zokogásnak közepette a táborba menének, hol az itt voltak, már sátraikat odahagyva Temesvárnak indultak. Ekkép vonulván az éjjel, más nap estve Temesvárra értünk. A zentai csata ily kimenetelű levén, a tudatlan emberek nagyobb része, azon csapásnak okát Dzsafer pasára tolván, merő hazugságot terjesztenek. Mert ha Dzsafernek tanácsa szerint történt vala az intézkedés, azon évben Gyula és Jenő várak és felső Magyarországnak elfoglalása vétegett volna szemügyre, midőn az átkelést és a keresztyén seregnek sokasága előli menekülést javasolta, és ha helyes belátásánál fogva a kanizsai révre menvén, ott magukat erősítik, akkor az ellenfél az izlam sereg ellen jött volna, s jövetel esetében csak egy nappal később jövendett, mi alatt a mozlimek Temesvár partjára kelvén, s ha nem keltek volna is át, isten segítségével, még se tehetett volna az ellenfél semmit is, hanem:

Míg istentől nem jó határozat,

Ellenkező lesz az emberi szándoklat.

Mások ismét állítják, hogy Elmászra valamennyi vezir agyarkodott és megrögzött szándokuknál fogva ekkép cselekedtek. Elmászra agyarkodának! mi volt tehát ennek oka, minthogy egészben saját éltöket kockáztatták? Tudja Allah, tanúja Allah! miszerint Dzsafer től Elmász ellenében nyers szavakat nem hallottam. A megtörténendő megesett s oda van. Irányábani ellenkező beszédnek, ha bizonyosan valami alapja lehetett volna, azt is meg fogom írni.

Igaz ugyan, hogy Temesvárnak ostrom előli elzáratása alkalmával az ott történeteket ¹⁾ a pasa Elmász-okozta agyarkodásoknak tartván, midőn a császár jelenlétében diszöltönyt kapott és sátrába Elmász nem jött, hevültségében Elmászhoz menvén néhány durva szót ejtett ki, mire még némelyek emlékeznek is. A fővezír pedig: „atya pasa, nekem erről semmi tudomásom sines“ mondván és ezernyi kedveskedést tanusítván visszatértében étel, ital-nemüből két tevének cukrot és élelmet küldött számára, mit a pasa el nem fogadván, visszaküldötte. Aztán a sereggel Belgrádra jövéen újra a fővezír, okosságánál fogva és a pasának személye iránti tekintetből hizelgő levelet írván, annak szélén szörnyű esküvel állítá, miszerint ez ügyben mi befolyása se volt, s az csupán császárnak saját ösztönéből eredt, „e fiára, irta tovább, bajt ne hárítson, mert isten kegyelméből a kegyed iránti vonzalmam és szeretetem mely foknyi, Juszuf pasa testvéréről kiveheti.“ Mely irat után mihelyt Drinápolyba ért, a pasa iránti tekintetből Juszufnak vezírséget ajándékozott és irányában többféle kegyességet gyakorolt. Mely körülményeknek mi tekintetből feltűntét később a pasa is belátta. Elvégre a zentai ütközetben megöletett Izlamnak főpapja, a mint seregünk Kubila szigetén volna, a pasához szólt: „Pasa! velem egyet fogsz érteni és nem ellenkezvén szavaimmal, leteszed az esküt, hogy engem veszély nem érend, egybe a császárhoz megyek számodra pecsétet hozandó.“ Pasa válaszolt: „,,nekem se pecsétre nincs szükségem, se neked a mondottad feltételes esküt nem teszem le biz én,““ s erre a főpapnak sátrából azonnal felkelvén, a mint lóra ült, jelen nem létében „Ejnye szarvat hordó gyalázatos Dzsafer!“ címmel illetvén őt a pap, s egyéb szokat ejtvén ki, a titkokat értő és tiszteletre méltó hiteles emberek azt hallák és a történeteket igazaknak vallották, előbbi viszonyuk pedig e csekély (szerző) előtt is tudva van. Különben mi a fővezírt illeti, ez iránta benső szeretettel viselkedék és valódi hűségének egyik jele, főleg mikor Temesvárból Belgrádba jövéen a fővezír, sátrainál a pasa számára külön sátrakat emelvén, konyhájáról ételt rendelt neki, s ezernyi módon tisztelvén őt és iránta különös tekintettel levén, a pasát majdnem elszégyeníté, mire ez annál inkább szégyenlő magát, minél többször jutának az előbb kiejtett szók eszébe, minek következtében tiszta szándokkal annak szolgálatára

¹⁾ T. hogy Dzsafer lőn ily zavaros időben Temesvárnak helytartójává.

fel is kötő csipőit. Vannak ismét, kik a később kiszült rossz intézkedést, miszerint t. Dzsafer pasa szándoka és intézkedésének ellen kell szegülni, más részről ellenkezőleg Elmász fővezírnek róják fel, de ennek se levén alapja, az merő hazugság és rágalom. Mert Kubila szigetén azon beszéd közt, mely a császárnak Szalankamenbei átkelését tárgyalta, Elmásznak császárhoz intézett válasza tekintetéből bebizonyul, hogy az átellenben fekvő Bácska partjára történendő átkelésnek határozatába nem folyt be. Az egyszer öröktől fogva el volt ez már határozva, az ellen nincs segítség, a kehely is megtelt, s a mi orvosolt volna a bajon, misem maradt fenn. (Arab rimes közmondatok) A mint közelg a végzés, nem használ az őrizkedés. A mint jő a határozás, nem használ a tanácskozás. A mint közelg a halál, majd a remény sem használ. Török vers: Ha a végzet kipattan nyilastul, Ezer tanács se kelhet föl pajzsúl. — Különben ha szándokolt incselkedés által saját vesztét akarta volna a fővezír, olyasmit követendett, mit az ész föl sem foghat. Nincs is úgy, mert Elmász egész lelkesedéssel a neki természettől adott vitézségnél fogva futással a gyalázatot ki nem kerülhetvén, valamint a jelen voltak is ama koránmondat szerint: „Engedelmeskedjetez istennek, s engedelmeskedjetez a prófétának, s azoknak, kiknek közöletek a főhatalom jutott,“ hogy az engedelmességben ne fogyatkozzanak s egyzersmind a vallási buzgóságnak főfokán állván törvényök előli szgyellős éltokeket halállal súlygyenlővé tevén, vértanúságra szánták el magukat és az örök életnek és szüntelen tartó boldogságnak elnyerésében, kívánságukat elérték. Istenéi vagyunk s öhozzá térünk!

A boldogult Dzsafer az ütközet előtti napon megpihenés végett a hídfőtől sátrába távozván és leulván, a külagák hozzá jöttek, öszszetett kezekkel álltukban az agákhöz fordulván, egész nyájassággal szólt: „Már három napja, hogy bottal kezemben a hídfőnél állva császárukknak szolgálatot teszek, és közöletek egy se találta mondani: „„Bizony, nekünk is van ám pasánk, vajjon hol lehet és mivel van elfoglalva, talán valami szolgálatra van szüksége s bennünket keres““ mind ez nem jutott úgy-e eszetökbe? Jól van tehát, majd sokat fogtok keresni, de nem találtok,“ mit befejezván megfordult és hozzám ekképen szólt: „Pecsétör, tudsz-e úszni?“ „„Uram, felelek, e szolgád mind eddiglen folyó vízbe nem hágott,““ s ő válaszolt: „én se mentem térden fölöttibe.“ E válasz közt a fővezír-

től újra ember jöven s őt oda hivatván, ő a dél s est közti imát a sátorban elmondván és lóra ülven, a hídfőhőzi ernyő alá ment vissza. A közönséghez intézett beszédeinek utolsója ez volt, és hogy ily szavakat mondott, azt alkalmasint álmában látott körülményekben kell szemlélnünk stb.

II. RASID UTÁN 1).

Az ellenségre rohanásnak miképeni elintézése és Duna vagy Száva folyamoknak melyikén történendő átkelés végett a tanácskozás először Elmász Mohammed pasa fővezírnél, azután a buzgó császár ő fensége jelenlétében tartatván, a jelen vezírek, hogy a fővezír irántuk mi tekintettel sem viselkedék, felbőszülvén és tömegesen a fővezírnek mily utoni megbuktatására összebeszélvén, vitatták, hogy a Dunán túli temesvári partra menni és úgy a Tiszán átkelni okszerű leend, s e veszélyteljes, sőt szörnyű lépést az okos főknek beléegyeztével keresztül is vitték; míglen Amudzse záde Huszejn pasa, ki belgrádi várnagy létére magának az ellenség finom tapintatu mozgalmairól és a keresztyén tartományok mibenlétéről illő tudomást szerzett és különben is igazságot szerető vezír volt, szót emelvén az említett Duna, Tisza s ezenkívül Földvárnak hidain véghez menendő átkelést, valamint Titel alatt lejtven Bácska részéről az ellenség elleni menetelt indítványozóknak félszeg és ostoba véleményét kijátszva monda: „Az osztrákkal, mint ravasz és előrelátó ellenséggel van dolgunk, s ő ha az érintett folyókoni átkelést mindjárt eleinte nem is fogná akadályozni, hanem vagy átkelésnek idején, vagy a mikor egy része átkelt és másik hátra maradt vagy a sátoremelésnél elfoglaltság közt véletlenül a seregnek egy osztyára rohanván, minden esetre azt teljesen szétverni s a többi seregnek erről értesülhetésre alkalmat nem hagyván, a megrohant osztyáyt üzve megsemmíteni szokásuk. Mely tényt hány ízben kellett tapasztalnunk, nyilván van, jelesen a sz. gotthárdi ütközetnek ily kimenete minden előtt ismeretes. Ha dicső padisánk a helyett, hogy maga Belgrádban maradni és az ellen birodalmába tatár és más könnyű sereget kiküldve annak nyugtalanítását eszközölte nem méltóztatik, akkor ha ily nehéz sereggel mint épen a császári, az ellenséget megtámadni szándékoznék, annyi folyón az átkelés, aztán a kitűzött Bácska

1) Nyomatott története 232—3. leveleiről.

partjára juthatás végett rév- és hidverés teljességgel okszerűtlen. Mert a közben lefolyó vizeken ezer bajjal kelve át, a mint az ellen táborához közelgünk, a csatának megkezdésére leszen-e alkalom vagy sem és csata esetében, milyen leend a kimenetel? sőt még akkor is, ha Allah segítségével győzelmesen térnénk vissza, az ellenség seregünk mögött maradván, ily számú nehéz sereggel és annyi folyókoni átgázolásnak bajos voltával, számára ennél jobb alkalmat nyujthatni-e? ezenkívül tizenöt egész husz napnál több időre megkiváncsító élelmet magunkkal hurcolni is lehetetlenné válván, a harcnak vége mikor szakadand, magatok előtt is ismeretlen. Mentsen Allah! ha az idő és körülmény-szülte szükségből huzamos ideig kellenene ott mulatnunk, mert az ellenfél országábani élelem-szüke miatt sok bajt szenvedünk, s annak beszerzése több akadállynál fogva igen nehéz. Ha pedig csak Szávának túlpartjára menni és P. Váradot ostromolni kellene, akkor a fölött, hogy Belgrádhhoz közel van, még a Dunától sem vágatván el a cs. hadhajók és élelmi bárkák a táborban nem hiányozván, Belgrádból az élelemnek és hadi eszközöknek folytonos szállításában mi megszorításra sem akadunk. Ha pedig ama várnak bevétele sikerülne, természetes hogy aztán e szempontból intézkednénk.“ Mit mondván, azt hozá indítványba, hogy P. Váradot ostromlandók, Szávának túl partjára hágjanak. Ámbár a célszerű s a nevezett vezírnek előadása következtében el is fogadható indítvány a cs. gyűlésen megjelent nagy vezírek és nevezetes kormányzók eszében megállapodék, mégis, minthogy a fővezírré haraguvának és az említett nézetben győzelmet és diadalt sejtének, mely a fővezír hatalmának öregbítésére szolgálna, tekintélyének megtörésére a már egyszer szőnyegre hozott Bácskábai menetet egysülten sürgették, minek következtében ama veszélyes rendelet bocsáttatott ki, hogy bácskai részre kell indulni. Dunán ezer baj közti átkelés után Temes és Béga vizek fölött elmenve Tiszához jutván, ennek partjára emeltettek a zászlók. Bár az ellen e részről táborát vissza felé huzta, mégis Titel várának őrizetére hét egész nyolc ezrenyi gyalogot és lovast rendelt. A fővezír e várnak elfoglalását tévén föl magában, hidat veretett, mi alatt az említett hitetlenek ágyú és puskával akadályt gördítvén, a jancsár elszánt sereg és más gyalog a hadhajók önkénteseivel együtt túlpartra szállítatván, azoknak árkolatait elfoglalva két három óráig velök küzdvén, elvégre a mozlímek az ellenfél gyalogságot irtó módon felkoncolták,

lovasaikat pedig futásra kényszeríték, minek következtében a nevezett várat elfoglalni könnyű volt, s a benne volt ágyúk és egyéb szerek kézre kerültek. A titeli vár eredetileg zárdából való mellékes várrá alakítva, miért is a seregnek és eszközöknek tartására nem találattván alkalmasnak, milyek a többi várak, föld-egyenlővé tétetett. Az osztrák öröktől fogva ravasz ellen létere, az ellenfélnek állapota és mozdulatáról hajszálig tudomást szerezvén magának és kémjei szüntelen járván kelvén, ez izben is a cs. táborbani nagyok közt támadt vita és meghasonlásról kellőleg lőn értesítve, és noha tábora víztől távol eső helyen állott és izlam seregének elmentállhatni nem remélt, mégis bátorságát nem veszte, alkalomra várva várt. Titeli várnak lerontása után a sereg földvári hidon is átkelvén, Duna partján a sátraknak fölemelése után tanács tartatott. Ekkor már mintegy tíz folyón léptek át, és jelenleg az ellenségnek táborhelyül szolgáló síkra jöttek és annak karddali megrohanása miképen menjen véghez, egymástól tudakolták. Minthogy az ő táboruk a víztől távol feküdt és seregök szomjégetést érezett, de kívált hogy a múlt évekre visszaemlékezvén a mozlímek rohamától szerfölött rettegett, a rájuk rohanás és jó kedvében boszúállásnak elhatározata igen valószínű volt; azonban a fővezírnek ellentmondó vezírek és nagyok céljaik elérése végett a megütközést ellenezvén és viszálykodásukban megátalkodván, a fővezír előtt haragukat kimutatták. Az ellenség e közben táborát ama veszélyes helyről felbontván, ezer félelem és aggodalom közt a cs. seregnek állomásul szolgáló Kubila szigetnek végétől P. Váradnak futott, és így a vezíreknek a fővezír ellenében gyűlölet-viselkedése az ellenségen tökélyes boszúvételnek alkalmát elszalasztotta. Aztán Kubiláról a cs. sereggel fölkerekedvén a földvári hidon is átmentek. Végre Zenta nevű helységnél Tisza partján ütvénfel a sátrakat, a vezírek temesvári oldalrai átmenetnek helytelen szándoklatában megrögzötten fejeskedvén, a fővezír a közvéleménynek engedni kénytelen, Zentához közel Tisza fölött egy hídnak építéséhez fogván és azt föl is állítván a császárt személy környezőivel együtt átszállítani kezdék. Azonban a seregnél volt embereknek nagyobb része a főnökök közt kiűtött villongást kitudván, azon kívül hogy gondolák, miszerint ez esemény veszélyt szülend, még arról is elegyedtek szóba a legalsóbbak, hogy ez által a fegyelem egészen felbomlik és az ellenségnek a cs. táborra ütése annál könnyebb leend. Az előbbi mind-

járt is bekövetkezvén, s az emberek parancsra s tilalomra mitse hajtván a cs. kíséret után szaladtak s a túlpartra minél előbb jutni igyekeztek. E közt az ellenség a leírt módon P. Várad tájára jutván, azon hírt kapja, hogy a mozlímek nagyobbára a Tiszán át Temesvár részére keltek, a fővezír pedig és főnökök a társzekerekkel még az innenső zentai parton maradtak, és ő kapván az alkalmon, utánuk hajtani kezd. Ámbár a fővezír az ellenfélnek ebbeli szándokát meghallotta, még is Allah határozatából a fölött hogy a Tiszán kiterjesztett híd a seregnek tolongásától ketté váláshoz közel volt, azt is képzelvén, miszerint ha maga személyesen ennyi sereget és fegyvert oda hagyva valamiképen a túlpartra juthatna is, a császárnak haragja előtt még se menthetné életét, bár mily legyen is az eredmény, maradás és állhatatosságra határozta el magát. Egyszerre a keresztyén tábornak lovas és gyalog serege végtelen számmal a folyó partján termett, s erre a mint leírtuk, az e vésteli háborúban a fővezír elleni dolgozással annyi illetlen lépéshez fogott vezírek, főtisztviselők és főnökök, épen ezért, hogy haláluk szánya legyenek, a hitelesség azonban az elmondónál van, — ők viszont a fővezírtől a temesvári partra menetben akadályoztatván, kénytelenek voltak az ellenségre rohanni s ekkép a csatához fogni. A nevezett helyen jelen volt izlam sereg, ámbár a hitetleneken bosszút véve közölök számtalant kardéllal poklokra szállíta, elannyira, hogy harcrendeinknek zavarba döntése kitünetedezvén valószínűvé lön, mindazáltal mivel azon uton, mely a parton az izlam sereg háta mögött vonult és hol a híd fölállíttatott, néhány okosnak tanácsa nyomán egy pár ágyúnak kiszegzése elmulasztatott, az ellenfél e helybe lopózáván a mozlímeket körülkeríti, s a mint az ellentállásnak lehetsége oda volt és minden mozlím élete fölött elcsüggedett, a vértanúságnak magas rangjára érendők egész estig a kardot kezeikből ki nem bocsátva öszvesen az örök boldogságba költöztek, némelyek pedig életöket mentendők körös-körül futosván vízbe ugorva a vértanúság szerencsésjétől megfosztva életüket semmiért oda adván az örvénybe fultak. A nevezett ütközetben részt vettek és elhullottak: Elmász Mohammed pasa fővezír, Myszirli oglu Anatolia kormányzója, Ibrahim pasa vezír, az öreg Dzsafer pasa vezír, és temesvári parancsnok, Fázli pasa vezír adanai kormányzó, Baltazáde Mohammed jancsárok agája és vezír, a kis Dzsafer pasa Ruméliának beglerbége, Ibrahim pasa, Djarbekr bége, és Szugla szandzsák néhány alhelytartó és főnök, jancsárfőnöki

helyettes, a főagarász és főidéző, a vasasok és tűzerek fővezére, ötvenhét egész nyolc jancsárezredes, husznál több könnyű és nehéz lovag önkénytesek agája, tizen felüli ezredes, a jancsár, lovas, vasas és tűzérönkénytesek összesen és egyéb jancsár és segéd-sereg, végre az említett vezírek, alhelytartók, emir és főnökök kapuszo-lgaikkal együtt, a cs. tábornak körülbelül *nyolcad*¹⁾ része, vértanúságot arattak.

A túlpartoni táborból, az ellenséggel annyira küzdő elszánt in-nensöbelieket hitfeleik látván, hanem a hídnak elszakadása után szá-mukra könyörgésnél egyéb segílyt nem nyujthatván, a körülmény mindnyájokat elremíté. Erre a sötét éj e szörnyű látványt eltakar-ván, a nesznek és kiáltásnak elnémultával ki volt vehető, hogy mindnyájok elhulltak, mi azonban már est előtt sejtve volt, hogy t. i. a keresztyén sereggeli háborúban mindnyájan elvérzenek, mely csapás a Rába vizén (sz. Gotthard) történthez mellékpéldányként hasonlít; azonban a túlpartra kelés végett Tisza nagy folyón hida nem lévén, az ellen ama partoni tábornak mi bajt sem okozhatott. Nap leáldozta után a császárnál tartott gyűlésen néhányan így szó-laltak fel: „A cs. táborban ily veszteség és az oszlopokban szaka-dás történvén, hogy hamar, mint vagyunk, összeszedjük és az el-lennel hadakozzunk, teljes lehetetlen, miben az ellenfél csalatkozván, és minthogy egész az izlami határig tíz-féle vizen is kellene átgá-zolnunk, és felbomlott rendben háborút nem viselhetünk, legjobb lesz Temesvárnak menni.“ Mely szavakkal egymást ijesztve, a csá-szárt ama részrei menetre nógatták. És feltéve, hogy összeütközés-nek esetében a nagyok és főnökök elhullta a harcrai bátorságot csökkentené, még is az átkelendő ellenség míg Tisza fölött a hidat elkészíti s ezt bármily szorgalom és gyorsasággal teszi, pár napi munkájába kerülését a tapasztaltak belátván, mind a mellett azon éjjel ott nem háltak, sőt még a fegyvereket, ágyú és löportömeget, sátrat császárral együtt a mint voltak ott hagyván, ok nélkül könnyű lovakon Temesvárnak vágtattak, míg némely harcban tapasztaltak a keresztyén seregnek ezen oldalrai jövetelét három nap előtt történhetőnek nem tartván, mint a tábornépet eltávozni látták, letelepedvén a baráttól úgy mint ellentől üres és holmivel megrá-kott sátrakba léptek és kényők szerint raboltak.

¹⁾ Alkalmasint cümni 8-ad hibásan áll cülci 5-d h. s így egyharmad kö-rülbelől kijöne 30,000, 100,000-ból. l. alább.

III.

Ezek volnának tehát, miket a zentai útközetről két török szerzőtől tanulhatunk, kiknek egyike mint szemtanú, a másik mint ozman birodalmi történetíró jegyezték fel a történeteket; amaz saját tapasztalásból, emez országos irományokból merítvén és fűzvé a valót: mindkettőnek hitelessége kétség kívül föltehető. Hammer-Purgstall ozmán birodalomról szóló történetének első kiadása VI. kötetében említetik egy névtelen török munka s ez a berlini kéziratok közt őriztetik, s azt ő olvasta is, miképen juthatnánk mi hozzá, nem tudom. A Hammer által idézett helyekből és a kéziratnak a mienktől körülbelül 100 levélnyi bővebb voltáról ítélhetni, miszerint ama névtelen nem az akadémiai. A codexet olyannak mondhatjuk, mely a miénkkel azon korszakot foglalja magában és ránk nézve különösen azért nevezetes, hogy szinte szemtanúnak tollából folyt. De van még szerencsénk Tököli és Kantemír szemtanúkat bemutatathatni, s mindkettőtől valami meglepőt tudunk meg. Az első ugyan mit se írt, mialatt a második a török birodalomnak történetét írta, hanem életének hanyatló szakában mint aggot, lehetleg Nikomédiában, B.... nevezetű francia nő látogatja meg, s ennek ő egész nyíltszívűséggel mond el mindent, mi életében nevezetesebb történt. Ez elbeszélést aztán 1842-ben kiadta Bonafont ezen cím alatt: Tekeli Héros de Hongrie, nouvelle historique. Brunswick 12. Végső előtti lapon említi a másoló-szerző, hogy az egészet hitelt érdemlő kútfőből meríté „dans une source digne de foi.“ Hogy Tököli, mint ki e világon akár kedvező, akár mostoha sorssal már alig gondolt mit, igazat mondhatott, alkalmasint megengedhető. A 137. lapon ez áll (Tökölinek szavai): „Hallatlan! hogy 15 lábnyi magas falak, 80 ágyú és 100,000 harcos ellen valaki 40,000-rel törjön, mit csak Jenő maga tehetett; I. 138. a szultánnak javasoltam, hogy a hidat töresse össze, hanem ő ijedségében 1000 lovassal mindjárt átment rajta s tanácsomat nem fogadta; I. 139. Erre a fővezírhez fordultam, s a mint Jenő oly nagyra terjeszté ki seregét, hogy igazán elszántságnak kellett lennie a vele megütközni akarónál, a fővezírtől 20,000 harcost kértem, ő adott volna, de emberei már nem engedelmeskedtek, ezután csak két ezer lovas rohant ki, s lövései Jenőnek balszárnnyát áttörik, de ő sebesen két vonalban néhány csapatot rendel oda, s minden helyre jött, mire rohanni kezdenék és hét helyen jutottak az első árkolatba,

honnan a megfélemllett mozlímek a másikba vették magukat, de eszmélethez se juthattak, elannyira nyomban követték őket a keresztyének, s mind egyig felkoncolták. Én a holtak közé hevertem le, s a mint Jenő 10 órakor katonáit visszahívatta, fölkeltem — mert az éj sötét volt — és a Tiszának szűk ágán keresztül úszván, kis szigetre léptem, hol az összetört híd csónakainak egyike a fűzesbe akadt, ezen átmenvén a nagy Tiszán, a parton üres sátrakat látva, egyenesen Temesvárnak tartottam, s a döglött lovak és elhányt fegyverek mutatták az utat, merre ment a sereg. A „Histoire du prince Eugène“ című munkában I. 210. l. a híd összetörésének ügyében szint az áll, s mind két műben úgy indokolva, miszerint a seregnek mi menekülésre se maradjon reménye, hanem szánja el magát vagy győzelemre vagy halálra; áll végre mind kettőben, hogy többi drága zsákmányon kívül a hadi pénztár és szultánnak nem csak nagy értékű kardja, hanem tíz kéjleányával nyolcfogatú kocsia is — mely partján a Tiszának nem mondják — keresztyének kezeibe esett. Bizony kár volt 100,000-éval és háremével oly fénynyel indulnia e tájra, miszerint a világ gondolhatá, hogy talán örökre jő e házára lakni, de azon kárnál rútabb még azon gyalázat, hogy egy szultán, ki a keresztyén sereggel már több ízben szembe szállt, az jelenleg annak közelgő táborától megijedve, a hidat nem hogy szét nem löveti, hanem maga elül fut, s utána maradjon innenső parton serege, és lelkét mely hatalom őrzi meg azon félelemtől, mely a szultánja keblébe már is szállt s ennek távoztával mint ne siessen távozni maga? De a mit a szultán végrehajtani vonakodott, végrehajtá azt a sors marha incarnatióban, mert a török hajcsárok marhájakat menteni akarván a híd fölé vízbe hajták azokat, s a marha mint szabadulni akart, és a hídnak közép csónakaiba kapaszkodott, ezek elsüllyedvén, a híd oda volt. E hídesemény Kantemirnél fordul elő. Nála azonban nincs említve, mintha a török sereg három napig foglalkodott volna átkeléssel, mint az ac. codexben áll, s így az embert ama tévedésbe hozza, mintha az ellen táborából csak pár ezer kelt volna át, holott a Tököli általkimondott 100, Ferrarius által több 60,000-nyi táborból ha 30,000-et, mint kik részint felkoncoltattak, részint a Tiszába fultak, levonunk, mégis 50 vagy 30,000 legalább maradt hátra, már ezen ezereknek az napon, sőt talán pár órában átkelniök lehetlen, s ennél fogva Tököli jávalatának is nem akkor hiszszük a megszülemlését, midőn a keresztyén sereg már velök szemközt állt, ha-

nem minthogy azon seregnek megindultát s utánuk iramlását bizton várták, talán s legalább egy nappal terjesztették az elő, különben a rövid idő alatti átkelés ellen egyenes ellenmondással harcol azon tény, miszerint a szultán előre nyargalt át, s őt legalább 30,000 követé. Ily számú seregnek a túlpartjai jutása következtében értjük már Rasidnál azon felhozott tanácskozást, mely az átkelt seregnek ott maradását vagy tova állását hozá szönyegre, különben 2—3000 fővel megütközni akarni, vagy az ellent bevárni képtelenséggel határos, és valamint Elmász fővezír megöleté ama törököt, ki azon hírrel jött, hogy a huszárok a 600-ból álló előőrsöt felkoncolták, attól tartva, ha tudja ezt valaki s elhíreszteli, serege első ijedség és haragrohamában őt ledöfi, úgy túlparton a szultán Mohammed sáhint azért öleté meg, hogy azt javasolá, miszerint nem kell az nap Temesvárnak indulni, mert a veszedelem nincs oly közel.

S így hogy a szultán onnan sietett, annak oka nem az, mintha csak pár ezre maradt volna, hanem hogy a 30,000-e sincs oly állapotban, miszerint a keresztyéneket bevárja, mert mint Rasid említi, fő oka a futásnak az volt, hogy a főnökök majd egyiglen a túlparton maradtak s ott el is veszték. Kantemirnél olvassuk azt is, hogy a jancsárok azon meggyőződéssel, miszerint az emírek, pasák s ib huzták őket s a sereget ily veszélybe, ezekre rohanván mindnyájokat leöldösték, és így a török táborban meghasonlás történt. Azon rejtvény azonban, mely Elmászt a szultánnal együtt arra bírta, hogy ne mint Dzsafer javasolá a már elég közel fekvő kanizsai révnél állítsanak hidat, hanem Zentánál, soha meg nem fejthető, mert Dzsafer névtelene ahoz nem juthatott, s azt a világnak át nem adhatá. Hogy Dzsafer, látván már a csónakokat berakva, hídépítéshez maga is fogott, noha meggyőződése ellen volt, igen természetes, mert saját személye az egész főnökség és talán a sereg ellenében is oly szűk idő alatt mit tehetett? A mozlím seregnek Tisza általi elválasztása tehát okozta egyik félnek vesztét, midőn azt Jenő ily zavarban lepte meg, s a siker bizonyosan más lett volna, ha a tömeges sereg vagy Péterváradot ostromolja, mint Amudzse záde tervezé s Elmász akarta, de a többi vezír, főleg pedig Dzsafer belé nem egyezvén, az ostrom elmaradt; vagy ha az öregnek javaslata nyomán felső Magyarországra indul s egy részének elindultát is a fővezír vissza nem hivatja, a drága időnek vesztesége mellett; harmadszor ha Dzsafernek ujjalag eléterjesztett, s mi több elfogadott tervezetét is, már akár a fővezír vagy az egész sereg meg nem hiúsítja t. a kanizsai réveni

átkelést, s ott, ha tovább nem mehetnek, egy szigeteni körülárkolást és megerősítést, végre még akkor is más, ha Zentánál a szultán gyáván oda hagyott és később keresztyének kezeibe esett kardját markolja, s a hidat vagy fel nem építteti, vagy a fölépültet lerontatja. Hozzá járul hogy a Tiszaparton nem csak sáncokat, hanem egész várdákat építettek (Ferrarius): minek? ha akartak átmenni, mentek volna keresztül kasúl át, és ha várdákat építettek, maradtak volna azok falai közt és védelmezték volna magukat tömegesen. De a hol ily tetemes, sőt majdnem egy egész seregtől, a főnökök és szultántól általánosan eredő botlások esnek, vajjon kell-e még odamohammedán végzetnek járulnia, hogy százezerek is elveszszenek? Megjegyzendő, hogy Magyarországnak legujabb geogr. szótárában Zenta s a mellette történt győzelem, valamint a keresztesi csapás is említve nincsenek, összesen egy győzelem! egy csapás!

MÉG EGYSZER: TUDOMÁNY ÉS MAGYAR TUDÓS.

NENDTVICH KÁROLYTÓL.

.....tudomány győz, kézmű hiresztel
Nemzeti nagyságot.....

Tisztelt barátom Toldy!

Gyönyörködve olvastam Szontagh Gusztáv közös barátunk azonos jeles értekezését, mely az Új M. Múzeum hetedik füzetében „Tudomány és magyar tudós“ cím alatt megjelent. Gyönyörködve olvastam annál inkább, mert oly derült és jó kedvű humorral, oly józan tapintattal és tiszta felfogással van írva, milyent épen e tárgyról, melyet ő magának választott, ritkán találhatni hazánkban. Ő vélekedésem szerint teljesen felfogta jelenkorunk hathatós intéseit, s okulván a multon, s igazságos mérlegre vevén a jelent, szelíd kézzel fedezi fel nemzetünk hiányait és megmutatja az utat, melyen indulnia, és megnevezi az eszközöket, melyeket használnia kell, ha ugyanazon hibába visszaesni többé nem akar, melynek sajátos következtetései csaknem az enyészet szélére ragadták.

A mily gyönyörködéssel és meglepetéssel olvastam barátunk értekezését, oly mohón vettem kezemhez, kedves barátom, a Te némileg cáfoló feleletedet. Őszintén megvallo, hogy engem az

íránt, mit hazánkfiainak ismételve és annyiszor a mennyíszer alkalom nyílik, elmondanunk kell, tökéletesen nem nyugtatott meg. Úgy rémlik előttem, mintha Szontagh barátunkat abban, mit értekezésében tulajdonképen mondani akart, némileg félreértetted, s így azon jó és üdvös hatást, melyet értekezésétől reménylél, némileg gyöngíteniéd. Engedd meg, ha én mint harmadik hivatlanul felszólalok. De miután hiszem, hogy ugyanazon tiszta hazafiúi érzelem vezérel engem is, mely tollragadásra indított benneteket: feljogosítva érzem magamat, hogy véleményemet e fontos tárgyban elmondjam magam is, mint a reáltudományok egyik buzgó és hív bajnoka.

A vita t. i., mely kettőtök közt foly, leginkább a reál- és humanisticus tudományok közti viszonyt illeti. Ez azon vita, mely legalább fél század óta veszi igénybe az egész művelt Európát, tehát eléggé fontos, hogy mi is valahára hozzásszóljunk. Nem lehet itt szó arról, hogy melyik tudománynak volna tulajdonítandó felsőbb-ség a másik felett. Minden tudomány, tekintetbe vevén az egész emberi nemet, hasznos, fontos is, ha lelkünk vagy testünk egyik *nemes tehetségét* műveli. Nem is értette Szontagh Gusztáv, az én felfogásom szerint, midőn a reáltudományokkal gyakrabban és komolyabb foglalkodást sürgeti: hogy hasztalan vagy káros a humanisticus vagy széptudományok művelése. Ő csak *az aránytalanságot kárhoztatja*, mely hazánkban e két irány között létezik; s ebben úgy hiszem, tökéletes igaza van, azt nem tagadhatja senki, ki a reáltudományok állapotát hazánkban ismeri, s azt azon igényekkel veti össze, melyeket a jelenkor azokhoz intéz.

Tagadhatatlan t. i., miszerint a jelenkor a reáltudományok felé van irányozva, s hogy ez irány, úgy látszik kétségtelenül, a humanisticus tudományokat napról napra mindinkább háttérbe szorítja. Ha nem csalódom, Te, kedves barátom, *sajnálkozással* tapasztalod ezen túlnyomó irányt, s nem vársz tőle semmi jót, s azért kívánod is a szükséges minimumra szorítva látni.

Előttem úgy látszik, mintha az egész eltérés némileg egyoldalú felfogásban állana; s mintha mindkettőtök túlment volna a kellő határon. — Barátunk Szontagh t. i. a tudományokat *hasznos* vagy *szükségesekre* és *nélkülözhetőkre* vagy *fényűzésekre* osztja. Én nélkülözhető sőt *káros* tudománynak csak azt tarthatom, mely vagy ferde, a természet törvényeivel ellenkező eszméket, vagy er-

kölcsstelenséget terjeszt. A mely tudomány akármellyik nemes testi vagy lelki tehetségét az embernek műveli, az mind hasznos és méltó az emberi észhez. — De nem érthetek egyet Veled sem, midőn a tudományokat olyanokra osztod, melyek az embert mint állatot tartják fen, és olyanokra, melyek őt az állatokon felül emelik, azaz tulajdonképen emberré teszik; s az első osztályba a reál-, a másikba a humanisticus tudományokat helyezed.

Te azonban még tovább mégy, midőn még a reáltudományoknak a humanistikushoz viszonyát e szavakkal fested: „Igaz, hogy kenyér és hús, hajlék és öltözet nélkül e nyomorult test elvész; de igaz az is, hogy ki csak eszik és emészt s a természet rontó hatásai, vagy legfelebb az emberi arculattal bíró ragadozó állatok ellen védve van, csak ott áll az élő teremtmények során, hol az erdők állatai.“ Továbbá: „a bölcsesség sem szántóföldön nem terem, sem gyárban nem gyártatik.“

Engedd meg, kedves barátom, hogy e részben kis felvilágosítást adjak, s megmutassam, miszerint a természettudományok nem csak anyagi szükségünket fedezik; hanem *hogyan egyedül csak azok adják meg azon kellékeket, melyek nélkül az emberi nem művelődésének lehető legmagasabb fokára sohasem emelkedhetik.* A humanistikus tudományok egy lépcsőt alkotnak az emberi művelődésben, melytől tovább és *magasabb fokra* egyedül a természettudományok emelhetnek.

Nem hiszem hogy volna ki tagadná, miszerint az emberi ész legmagasabb és hozzá legméltóbb célja: *az örök természet változhatatlan törvényeinek kutatása, megismerése.* Megyek tovább: csak ez lehet minden tudományunk, minden buvárkodásunk *rég célja.* Azt sem tagadhatja senki, miszerint *az emberi ész annál inkább közeledik az istenség magas eszméjéhez, minél inkább ismeri a természet örök törvényeit,* melyek szerint minden, a mi volt, van és lesz, lett és lenni fog; s hogy azon lény csak istenség lehet, mely a természet minden törvényeit megismerte, azok fölött uralkodik s minden tüneménynél a köteleket látja, mely az ok és okozat között létezik. — Az örök természet változhatatlan törvényeinek fölfedezésében, megismerésében, az emberiség haladásának kétségtelen jeleit látjuk; ez, ha minden egyéb csal, *tökéletesezésünk és haladásunk legbiztosabb fokmérője.* — Egy ujonan feltalált természettörvény nem vélemény többé, mely vita alá kerülhet; az elvitázhatatlan tény, meghódított valóságos ismeret, az örök és soha

többé el nem tagadható birtoka az emberiségnek, csak erről mondhatjuk igazán hogy „tudjuk.“

Igen bölcsen mondja Szontagh, miszerint „*minden ismeretünk nem csak tapasztalásból keletkezik, és azon alapul; hanem való ismereteink gyűjtésére és szellemünk igazi művelődésére ez az egyedüli természetes út is.*“ Kivánnám, miszerint minden tudós, s főleg az úgy nevezett philosophus homlokára írná e gyakran elmondott, de gyakrabban eléggé nem méltatott, arany szavakat. — Én egy lépéssel még tovább mennék s azt állítanám: *miszerint tudomány tulajdonképen csak az, mi tapasztalásból van merítve, s mi a természet örök törvényeivel egyezik.* A többi költemény, mely szép lehet ugyan, de nem tudomány. Mihelyt az emberi ész túlmegy a tapasztalás határain, phantasiájának véghetetlen tört nyit, melyben határ nélkül költethet, a mennyi tetszik. Ha ez arany szavakat követték volna a bölcészek (ide értve leginkább a németek hosszú sorát); soha oly regényes eszméket nem költöttek volna, mint a milyenekkel legiónyi számmal találkozunk munkáikban. Ők megfordítva látják a tárgyakat. „Cogito, ergo sum“ s ezen axioma szerint construálják magoknak az egész világot, alkotják a világ törvényeit. Nekik az emberi ész abszolút valami, mely mindent a mi kívül van, sőt azt is, a mi nincs, észlelés nélkül megismerheti, a világ törvényeit alkotja, s minden tüneménynek okát, sőt az egész természetet maga magából meríti. Szükséges tehát, hogy az ész szorítsuk arra, mi *észlelhető*, s hogy ezentúl csak annyira menjünk, hogy további fürkészésünknek közvetlen vezérfonalul szolgáljon. Ez pedig egyedül csak a természettudományoknak azon nagy érdeme, hogy az oly könnyen kicsapongó s a phantasia által félrevezethető emberi ész a tapasztalás szűkebb ugyan, de biztos határai közé szorítják, s ezeken túlkalandozni nem engedik. — Egyedül csak úgy szerezhetünk *való ismeretet*, úgy fedezhetjük fel a természet örök és változhatatlan törvényeit. Erre pedig kijózanodott és a phantasia bilincsei alól kiszabadult ész kíváncsodik.

Igen jól foghatom meg, kedves barátom, hogy valaki Virgil Aeneisze, Homer Iliásza, Horátius gyönyörű ódái által lelkesíthetik; hiszen ki ne olvasná gyönyörködéssel ezeket; sőt volt idő, midőn erősen azt hívém, hogy nincs tudomány, mely magasztosb érzeményeket költethet az emberben, mint az úgy nevezett széptudományok. Ez ifjú korom volt. — Meg tudom magamnak magya-

rázni, hogy valaki egy feltalált régi codexen, vagy más *fontos* régiségen túlradhat lelkesedésben. Megfoghatom, miszerint valaki egy gyönyörű kép, vagy regényes tájék által elragadtatik. Mind ezek iránt a természetbuvárok sem érzéketlenek, sőt inkább annál érzékenyebbek, minél közelebb érintkezésben állanak a természettel. — De hidd el, barátom, egészen másneműek azon érzelmek, midőn valaki az örök valóságnak kutatása ösztönétől áthatva, előtte kitárva látja azon egyszerű, de hatásuk szerint nagy törvényeket, melyeknek a véghetetlen világ roppant nagy testei egytől egyig hódolnak, melyek szerint mozognak, képeztetnek, változnak. Hidd el, hogy soha azon benyomást el nem felejttem, melyet éreztem, midőn legelőször földünk, sőt világító napunk egész rendszerének képeztetését az eddig feltalált és megismert természettörvényekből csálthatatlan következetességgel magyarázva, megértettem; midőn először kerülvén tudományos chemia kezemhez, a természet elrejtett törvényeit előttem felfedve s titkait egyenként leleplezve látám. — Képzelmem, mily magasztos érzelem ragadhatta meg a tudomány azon elfelejthetlen hősét, midőn kétségtelenül előtte állott azon következteteljes igazság: mely szerint nem a nap és csillagok forognak a föld körül, hanem ez mint csekély paránya a mérhetetlen mindenségnek a nap körül; s hogy e számtalan az ég boltozatán ragyogó csillagok ugyanannyi nagyszerű világtestek, melyeknek nagyságához képest szegény parányi földünk elenyészik; midőn e nagyszerű mozgásoknak egyszerű törvényeit meghatározta, s számtalan addig meg nem magyarázható tünetmennyeket e törvényekből megfejtett! Volt-e valaha *nagyobb* szó kiejtve halandó szájából, mint azon híres „*e pur si muove*?” s volt-e szó valaha, mely az uralkodó eszméket, a tudományokat hatalmasban megrendítette volna mint ez? E szó új korszakat nyitott nem csak tudományunk, de minden viszonyainkra nézve; azon nap, melyen e szó kiejtetett, nagy születésnapja volt a jelenkor minden positiv tudományainak. — Mily nagy befolyással volt a halhatatlan Lavoisier új égésteóriája az egész emberi faj eszméleti képzésére, s minden tudományainak fejlődésére, csak az ítélheti meg, ki a természettudományoknak összegét átlátja, s azon szoros kapcsolat és számtalan kötelekeket ismeri, melyekkel az egyes tudományok egymással összefűzve vannak. Ha Archimedes egyszerű problémájának feltalált megoldása által elragadtatva *ευρεκα*-ját kiálthatta; képzelmem

magamnak mily magasztos érzelemmel mondhatta e szót Lavoisier, midőn e nagy tana legelőször mint elvitázhatatlan valóság állott előtte! — Vedd egyszer, kedves barátom, Lalande világhírű munkáját „la mécanique céleste“ vagy Laplace-nak „Exposition du système du monde“-ját kezdedhez, s ha lelkesedésre s mély tiszteletre a csudálatos emberi ész iránt el nem ragadtatol, kételkednem kellene fogékonyságodon az emberiség legmagasztosb eszméi, a világ nagy igazságai iránt.

Igaz ugyan, hogy a természettudományok felfogására, illő méltánylására és megkedvelésére sok tudományos előkészület, higgadt, komoly és érett férfias ész kívántatik, mely a phantasia uralkodása alól tökéletesen kiszabadult s az élet és tudomány számos csalódásai-ból kiábrándult. — De, úgy hiszem, nem fogsz vonakodni egy per-cig sem a józan és higgadtabb férfias észnek adni elsőbbséget a pezsgő, csalódásokkal és regényekkel megtelt ifju ész felett? Nem hiszem, hogy kételkedhetnél azon, miszerint az emberi észnek magasabb rendű tehetsége kívántatik ahoz, hogy gyönyörködjék a természet örök törvényein, mint egy kép vagy táj szépségén, vagy egy kedélyes versezet szívre ható szavain? A kik Homer Iliászának szépsége által elragadtatnak, azoknak száma az emberi társaságban legió lehet. De a ki Laplace világhírű munkáját, vagy Humboldt Kosmosát magasztos érzelemmel olvassa, arról csakugyan el fogod ismerni, hogy észbeli művelődésben, tudományos képzettségben és az emberi ész legfensőbb tehetségeiben magasabb fokon áll az előbbiek-nél. Nem hihetem hogy ne érezted volna, mennyire megnyugtatók és mennyire emelők a természettudományok magasztos eszméi! azon eszmék, melyek a világ és az emberiség minden viszonyai fölött kétségtelenül uralkodnak. Igazságtalanságot követünk el tehát, midőn azt mondjuk: hogy a természettudományok az embert *csak mint állatot* tartják!! Ilyenkor vagy fel nem fogtuk a természettudományok magasztos hivatását; vagy elmerülve levén speculativ kutatásokban, a világ bölcseségét csak ezekben rejleni hiszi.

Azonban, nem célo-m tagadni miszerint a természettudományoknak egyik fő feladata az élet szükségéinek előkerítése; de egy-szersmind az élet kényelmeinek és gyönyörűségeinek terjesztése és sokszorozása is. Ez pedig úgy hiszem, nem csak nem válik szégyenökre, de felette nagy érdemök. — Nem kerül sok erőfeszí-

tésbe bebizonyítani azt, miszerint az általános művelődést, a szép, jó és igaz iránti szeretetet, mely soha jobban és általánosabban elterjedve nem vala mint korunkban, a természettudományoknak s azok alkalmazásának az életre köszönhetjük. A tapasztalás legalább mutatja, miszerint a jó és az igaz iránti öntudat sehol jobban kifejlődve és nagyobb tiszteletben nincsen, mint épen azon hatalmas országokban, melyekben a természettudományok s azoknak az életre alkalmazása lehető legmagasabb fokon állanak. — Midőn a régiebb korban mind azokat, mik az életet díszítik, a művelődés és tudomány eszközeit csak igen korlátolt körre szorítva látjuk, úgy látod azokat jelenleg aránytalanul tágabb körökre kiterjedve. Ezt pedig egyedül a természettudományoknak, s azok alkalmazott részeinek, a reáltudományoknak, köszönhetjük.

A reáltudományok fő feladata t. i. felhasználni a természetnek ismert törvényeit arra, *hogy az emberi erő és az emberi munka kímélésével a lehetőleg legnagyobb sikert érhessük el, a lehetőségig legtöbbet teremtsünk elő.* Vedd barátom a jelenkor roppant nagy népességét, mely soha akkora nem volt. Ha annak életszükségeit a régi eszközökkel kellene előteremteni, ugyan mire jutnánk? Ha minden fonalt kézzel kellene fonni, mindent mi jelenleg vaspályán vagy gőzösökkel szállítatik, állati erővel kellene szállítani, ha mindent, mire jelenleg gépeket használnak, emberi kezet vagy állati erőt kellene használni; akkor barátom sem te, sem én és számtalan más, kik a természettől adott nemesebb hajlamunk szerint választottunk életpályát, nem követhetnők azt, hanem kénytelenek volnánk életünk nagyobb részét kézi munkával tölteni. Engedd meg, hogy csak egy példát hozzak fel. Glasgow mellett Angolhonban egy fejtő gyár létezik, mely naponként 30,000 darab gyapot kelmét néhány teremben, kevés emberi kéz segítségével fejérik. Gondold meg, ha e 30,000 darab kelmét, mely mind géppel gyártatik, emberi kéznek kellene készíteni, ha a fejéritést a régi mód szerint gyepen, emberi kézzel kellene véghez vinni, hány ezer meg ezer kéz kellene ahhoz, s mekkora tér (úgy hiszem, hogy Anglia minden rétjei és szántóföldei alig szolgáltatnának elég területet) kívántatnék a fejéritésre, mely most mind szántóföldekre, rétekre, gyönyörű kertekre s t. e. használtathatik. De nem csak hogy időt enged a természettudományok alkalmazása az életre, szellemi művelődésünk gyarapítására: ők ugyan ehez az eszközöket is nagyobb

mértékben szolgáltatják, mint azokat szolgáltathatta bármely más kor. Kinek köszönhetjük, kedves barátom, azt, hogy jelenleg a legszebb és leghasznosabb irodalmi és szellemi munkák foroghatnak a társadalom minden rétegeiben? hogy könyvtárakat találhatni jelenleg, ha nem minden faluban is, legalább minden kisebb városban, és majdnem minden csak némileg tehetősb egyeseknél? Találjuk pedig ezeket egyedül csak azóta oly roppant mennyiségben elterjedve, mióta a papírt oly nagy mennyiségben s oly olcsó áron gépekkel gyártják, a könyveket pedig alig képzelhető sebességgel nyomtatják. Ha tovább azt veszed, hogy a londoni Times műhelyének egyetlen gépe óránként 8—9000 óriási ívet nyom, s pedig igen kevés emberi kéz segítségével szétküldi a világ legtávolabb részeibe; akkor kétségtelenül megengeded, miszerint a természettudományok nem csak az élet anyagi szükségait, de szellemi táplálékot is nyújtanak az emberiségnek. Ha igaz, hogy az eszmecsere és a szellem surlódása termékenyíti és sokszorozza az eszméket, ha vesszük hogy a támadt gondolatot villámsebességgel küldhetjük száz mértföldnyi távol országokba, s pedig egyedül csak a természettudományok által nyújtott eszközökkel; akkor, hiszem, hogy megfordítod ítéletedet, s örömet elismered, miszerint nincsen hatalmasb emeltyűje az emberi művelődésnek a természettudományoknál.

Egy percre sem vonakodunk tehát állítani, sőt kimondhatatlan nagy nyereségnek tartjuk, hogy a jelenkor iránya a természettudományok *túlnyomó súlyában* nyilatkozik. Ez tagadhatatlanul az emberiség fejlettebb, férfikori szellemére mutat, míg a humanizmus (annak egy két ágát kivéve) inkább az ifjabb kornak tulajdona, mely ideálokban és regényekben gyönyörködik, s phantasiájának táplálékot keres.

Alkalmazzuk most a mondottakat hazánkra, s nézzük előbb, mily állapotban vannak itt a tudományok általában; aztán pedig mily arányban állanak e két rokon irányok egymáshoz, s mit kellene tennünk, ha Európa művelt nemzetei körébe fölvétetni kívánunk.

Tökéletes igazad van, midőn azt állítod, hogy nem túlradó lelkesedés *tudomány- és irodalomban* vezetett csávéba. Őszintén megvallom, hogy efféle nemesebb lelkesedést hazámfiában sohasem tapasztaltam; sőt szerettem volna inkább ha sokkal nagyobb lett

volna a vonzalom és szeretet a komolyabb, a lelket nemesítő s az erkölcsöket szelidítő tudományok iránt. Tökéletes igazad van, midőn azt állítod, hogy másféle túláradó lelkesedés volt az, mely a sír szélire ragadt.

Ha a szépirodalomnak némely ágait kiveszed, alig találsz hazánkban tudományt, mely első gyöngé csiráiból kiemelkedett volna. Mi úgy szólván még eddig is mindig gyermekkorunkban élünk. A mi itt ott mutatkozott, egyes nemesebb ész, mely vonzalmat tanúsított a komolyabb tudomány iránt; azt csak kivételként lehet tekinteni idegen növénynek, mely gyökeret nem vert a nemzetben; a mi pedig abba nem ment át, annak vérévé nem vált, azt tulajdonának tekinteni nem is lehet. Vedd akármelyik ágát a tudománynak (tán a történeti tudományokat kivéve), bizony parlagon hevert az eddig mind; s innét magyarázható, hogy midőn korunk szükségai hatalmas igényekkel ránk rohantak, idegen irodalom után nyúlni s vágyainkat abból kielégíteni kénytelenek valánk. Lipcse mindig nyitott, s nem megvetendő vásárt talált hazánkban. De ha kérdezed könyvtárusainkat, milyenek voltak azon munkák, melyeket Lipcse hazánkba szállított, azt fogod hallani, hogy a napi szépirodalmi munkákon kívül csak még történeti és politikákat, s ezekből is nem annyira rendszeres munkákat, mint inkább brozsúrákat. Őszintén megvallom tehát, miszerint én az iránynyal, mely tudományra nézve hazánkban az újabb időben mutatkozott, megelégedve korán sem lehetek.

De még inkább el kell szomorodnunk, ha tanintézeteinket nézzük, s azoknak állapotát összehasonlítjuk a jelenkor visszautasíthatlan követeléseivel. A ki csak némileg elfogulatlan szemmel vizsgálja azokat, kénytelennek látja magát elismerni, miszerint nincs hazánkban egy intézet is, mely a kor igényeivel lépést tartott volna, és nyujtaná a tanuló ifjúságnak azt, mire tulajdonképp szüksége van. Nem veszek ki itt egy felekezetet, egy intézetet sem, a legmagasabbtól kezdve le a legalsóbbig. Mindnyájan elmaradtak a kor követeléselei mögött annyira, hogy el kell szomorodnia minden hazafinak, ki derült és felvilágosodott észszel nézi e kétségbe ejtő viszonyokat. S innét származik egyszersmind ama még szomorúbb tény, hogy ha akarnánk is segíteni a bajon, ha volna is anyagi erő hozzá hogy segíthessünk, még sem segíthetünk; nem segíthetünk pedig azért, mert hiányoznak mindenütt az egyének, melyekkel a hiányo-

kat pótolni kellene. Ez, barátom, tény, melyet elsimítani nem csak nem lehet: de nem is szabad. S innét magyarázható azon tapasztalás is, melyet kiki az utolsó két évtizedben tehetett, hogy a tanuló ifjuság érezvén azt, miszerint az iskola nem képes nyújtani neki azt, mit tőle az élet követel, elfordult az oskolától, megvetvén azzal együtt magát a tanárt is, kitől nem tanulhatott olyat, mire szüksége volt, s kiről azt hitte, hogy őt életének legszebb és legdrágább korától megfosztotta. Ki ne hallotta volna azon mindennapi panaszt, hogy az elfajult ifjuság nem tanul az oskolában semmit; igen természetes hogy nem tanult, mert a természettől adott józan ösztönnél fogva átlátta, mikép idejét és tehetségét olyasmire fordítja, minek hasznát az életben nem veheti. Innét aztán a ferde irány, melyre a tevékenység után vágyó ifjuság a maga és nemzedékünk kárára vetemedett.

Ha az elmondottak a tudományról, tanintézeteinkről és tanárainkról a hazában általában állanak — a minthogy kétség kívül állanak is — mily ítéletet kell mondanunk akkor, *ha azon állapotot tekintjük, melyben nálunk a természet- és reáltudományok vannak!* Ez már nem szomorító többé, de valóban aggasztó! — Nem tagadhatod azt, hogy, ha még oly kevés volt is az, mit tanintézeteinkben tanultunk, mégis mind a szép és humanisticus tudományok körébe tartozott. Mit a reál- és természettudományokból hazánkban találsz, az majdnem = 0. Ha kételkedni akarnál ez állításon, elég lesz felhozni azt, hogy voltak hazánkban intézetek, melyekben a természettan még 1848-ban is Tomcsányi harminc éves tankönyve szerint adatott elő. S ha ez a physikával így volt, mely minden akademiában, lyceumban, collegiumban rendes tanulmány volt, miként lehetett akkor képviselve a chemia, a botanika, mineralogia és zoologia, melyek az egyetem orvosi karán kívül tudtomra semmi magasb intézetben (a chemiát és mineralogiát kivéve, mely Selmeccen is taníttatott) elő nem adattak.

Hogy pedig, kedves barátom, oly időben élünk, hol nem csak reáltudományokban kiképzett férfiakra van szükségünk; hanem hogy gyökeret vertek legyen a reálismeretek a népben is, kétségbe nem vonhatod. A nemzetek nagysága és hatalma jelenleg a munkában, a productióban fekszik. A munkának, a productiónak eszközeit pedig éppen a reáltudományok szolgáltatják. Vélekedjék valaki e tárgyról a hogyan tetszik, annyi elvitázhatatlanul áll: *hogya*

mely nemzet a szépirodalom és a humanisticus tudományok szüleményeibe elmerülve, tehetségének aránytalan nagyobb részét arra fordítja, a reáltudományokat pedig elhanyagolja úgy, hogy szomszéd nemzetei mögött jóval hátrább marad; azt nem csak hogy mulhatatlanul elsöpri az idő a világ színpadáról; hanem jogát is elvesztette az életre. Valamint az egyes ember csak annyit ér a mennyit teremt, úgy a nemzet is csak annyiban érdemel tiszteletet a mennyiben nem liever, hanem egyesített testi és szellemi munkássága által az élet és hatalmának eszközeit magának megszerezni képes.

Engedd meg, kedves barátom, hogy ez alkalommal Humboldt Sándor némely szavaira emlékeztesselek, melyeket ő Kosmosának első kötetében mond: „Gleichmässige Würdigung aller Theile des Naturstudiums ist aber vorzüglich ein Bedürfniss der gegenwärtigen Zeit, wo der materielle Reichthum und der wachsende Wohlstand der Nationen in einer sorgfältigeren Benützung von Naturprodukten und Naturkräften gegründet sind. . . . Diejenigen Völker, welche an der allgemeinen industriellen Thätigkeit, in Anwendung der Mechanik und technischen Chemie, in sorgfältiger Auswahl und Bearbeitung natürlicher Stoffe zurückstehen, bey denen die Achtung einer solchen Thätigkeit nicht alle Klassen durchdringt, werden unausbleiblich von ihrem Wohlstande herabsinken. Sie werden es um so mehr, wenn benachbarte Staaten, in denen Wissenschaft, industrielle Künste in regem Wechselverkehr mit einander stehen, wie in erneuerter Jugendkraft vorwärts schreiten.

Öszintén megvallom, hogy eddig kiváló hajlamot és előszertetet a természet- és reáltudományok iránt hazánkfaiban nem igen találtam. Ha ez nemzetünk természetében fekszik, akkor kétségbe kellene esnem jövődje felett. Hajlandó vagyok azonban okát ennek másutt keresni. Hazánkfiainak t. i. eddig alig volt alkalmuk megismerkedni a természettudományokkal; pedig, hogy valamely tárgyat megkedveljen az ember, ahoz megkívántatik, hogy azt legalább ismerje. A hiba nagyrészt hazánkfaiban is rejlik. — Ott a felső vidéken, és a Tiszán túl, volt módjokban hódolni a jelenkor igényeinek. De ebben fekszik az eddig követett túlnyomó iránynak átka, hogy lelki üdvösségöket csak a humanisticus tudományoktól várván, amazoknak parancsoló szükségét még nem is látták át, vagy állatni nem akarták. S így történt, hogy intézeteink

azon karban maradtak, melyben voltak ezelőtt ötven évvel. Ifju bölcseink seregesen vándoroltak ki Jénába, Hálába, és Tübingába, és bámulták a magasztos előadásokat a rationalismus- és supernaturalismusról, és hallgatták Fichte, Schelling és Hegel magasztos philosophiáját, és tanulták az exegesist, a görög és héber nyelvet; de a természet örök törvényei, melyekből in ultima analysi *egyedül* meríthetni az igazságot, nagyravágyó eszközket nem érdekelték. — S így visszatérvén a hazába, tanszéket foglaltak el, melyen ők sokat beszéltek a rationalismus- és supernaturalismusról, terjesztették az említett bölcsek philosophiáját, tanították a görög és héber nyelvet, de a mathesis, physika, chemia és egyéb természettudományok csak úgy per tangentem valának érintve. S így ment ez nemzedékről nemzedékre, s megjött a jelenkor parancsoló követeléseivel, s ime ez bennünket készületlenül talált.

S most, kedves barátom, hagyj vessek egy pillanatot a magyar akademiára is.

Nem tagadhatod, miszerint a természettudományok hosszú sora igen kevés számmal van abban képviselve; s hogy benne sokkal túlnyomóbb a szépirodalom és a humanismus, kétséget nem szenved. Senki, barátom, ki a jelenkor komoly intéseit csak némileg érti, nem fogja tagadni, hogy itt, más akademiákhoz képest éppen megfordítva van a józan arány. Én azonban e hibát nem akarom az akademiának tulajdonítani. E hiba, mint már mondva volt, mélyebben fekszik, s ha lett volna is kedve az akademiának természettudományokkal foglalkodó tudósokat fölvenni keblébe, honnét teremtett volna azokat? Mert ki bogarakat és csigákat, vagy növényeket csak gyűjtöget s azokat legfeljebb determinálgatja, ki egy pár száz ásványt nevek szerint nevezhet, vagy a madarat tolláról, a többi állatokat pedig szőrükről ismeri, s azoknak élete módját tudja; az, kedves barátom, a szerint mint jelenleg állanak e tudományok, nem tehet többé szert a természetvizsgáló névre; az csak napszámosa a természetvizsgálónak, ki az anyagot szolgáltatja egy nagyszerű terv szerint felállítandó épülethez. Én szükségüket nem tagadom, s érdemöket elismerni mindig kész vagyok, de a szerint, milyen irányt e tudományok két évtized óta vettek, a természetvizsgálók magasabb rendébe nem sorozhatom.

Nem tartozom, kedves barátom, azok közé, kik hiszik, hogy vannak dolgok, melyekről, ha bármily helytelenek volnának is,

mindig csak a legjobbat kellene mondani.— *A mely dolog meg nem bírja azt, hogy a napfénynél nézze meg az ember, biz az nem is életre való.* Ki kell mondani becsületes és jószívű őszinteséggel, hogy itt is van hiba, amott is; csak úgy segíthetünk rajta, és várhatunk segédelmet máshonnan is. Csak örökké betakarni a foltokat, s őrizni azokat, hogy valaki merészen le ne húzza rólok a leplet, biz az nem segít a dolgon soha. Legyen a hiba az akademiában vagy a tudóban, a közönségben vagy másutt: a mennyit mondani szabad, mondanunk kell. Csak akkor ha látja a közönség, hogy elismerjük a hibát magunk is, s hogy komoly szándékunk segíteni rajta, nyújt segéd kezeket ő is.

A kérdés tehát ez: mikép lehet segíteni a bajon, mitevők legyünk? Én, kedves barátom, teljes meggyőződéseim szerint más feleletet nem adhatok, mint ezt: *feszítsük meg minden erőnket arra, hogy a reál és természettudományokat emeljük, terjeszszük, sajátunkká tegyük.*

A jelenkor bennünket komoly követeléseivel meglepett. Itt az idő, hogy intézeteinket gyökeresen reorganizáljuk, és pedig minden haladék nélkül. Ott a Tiszán túl s a Kárpátok alatt ne halaszszatok mit szükségképen tenni kell. A jövő nemzedékek sorsa kezetekben van. Mire való a sok lyceum, collegium, melynek alig egyike felel meg egy becsületes gymnasium követeléseinek? Voltak idők, hol ez intézetek mind hivatásuknak helyesen megfelelték, de azon időkn már régen túl vagyunk. Legyen *egy* lyceum, *egy* collegium; a többi pedig mind becsületes reáliskola és gymnasium, miként azokat a jelenkor igényli, s higgyétek többet segíttek az által rajtatok is, hazátokon is.

Az akademia szent hivatásának ismerje minden hatalmában levő eszközökkel a természet- és reáltudományokat terjeszteni, apolni; ha hiányzanak az eszközök, ügyekezze azokat teremteni. Ha te, kedves barátom, szükségesnek tartod, hogy az akademia különös gyöngédséggel apolja azon tudományokat, melyek az élettől mintegy távol állanak; én annál inkább tartom kötelességének s a szükséglettől követelt hivatásának, hogy a természettudományoknak nem csak egyes ágai képviselve, hanem általa hathatósan előmozdítva is legyenek. [Az akademia a természettudományok előmozdítására, némely jutalomkérdéseket kivéve, mit sem tett. Én igen jól látom át, mily erő fekszik egy nemzet multjának öntudatában.

De a ki csak mindig multjával bibelődik s a jelenről elfelejtkezik, az nem a tett embere, s az ilyen nemzet nem a jelenkorba való. A ki haladni akar, szemét mindig a kitüzött célra függeszsze, és csak ritkán nézzen hátra, legfeljebb, hogy megtett útjának hosszát, hegyeit völgyeit szikláit áttekintse, s a legyőzött akadályok látásából új erőt vegyen magának. Ha van tudomány, mely hathatós pártolást igényel, de érdemel is, a természettudományok azok; de vissza is adják azok uzsorával azt, mit rájuk költenek. Igen rossz hozod fel, kedves barátom, a gazdákat, mérnököket stb., midőn azt mondod rólok, hogy ezek nincsenek annyira szorúlva az akademia pártolására, mert azok támaszt találnak az életben. Hiszen ez épen a baj, hogy ezek mind igen keveset tudnak a réal- és a természettudományokból. Pedig a jelenkor okszerű gazdát, okszerű gépészt, technikust stb követel.

Igen jól tudom, hogy az akademiának nem lehet az rendeltetése, hogy tanítson. De miután azon szerencsétlen helyzetben vagyunk, melyben a hiányt éreznünk kell mindenütt, nem kevesebb szent kötelessége a m. akademiának, *hogy a tudományt népszerűsítse*, átültesse az életbe. Ezt pedig sikeresebben nem teheti, mint ha ez eddig követett elvtől eltér, s oly pályakérdéseket tűz ki, melyeknek eredménye a természettudományoknak népszerűsítése volna. A mely országban valamely hasznos tudomány még kevésbé ismeretik, ott nagyobb érdemet szerzünk, ha azt a közönséggel megismertetjük, annak szükségére figyelmeztetjük, azt a nemzet életébe átültetjük, mint ha azt egy két adatkával bővítjük. Ebből a tudományra nézve igen kevés, hazánkra pedig és nemzetünkre nézve semmi haszon sem háramlik.

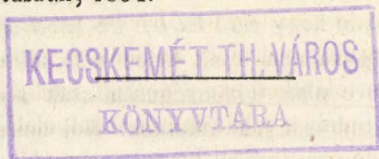
Befejezésül csak néhány szót még a tudósról. — A tudomány, kedves barátom, legyen életrevaló. Annyi bizonyos, hogy értéke csak annyi van, a mennyiben az életre hat. S így van az a tudóssal is. Ez is csak annyiban ér valamit, a mennyiben tudománya az életre hat, azt közölni tudja mással, kiárasztani a népbe, a világba. A tudománynak nem az rendeltetése, hogy egyes embereket műveljen, vagy a társaság egyes osztályait; hanem *hogy művelje az egész emberiséget*. A meddig valamely tudomány gyökeret nem vert a népben, addig nem tekintheti azt a nemzet sajátjának, hanem csak idegen növénynek, mely a szokatlan éghajlat alatt egy ideig nyomoroghat ugyan, de erős törzssökké soha nem válhatik.

A mely tudományt valamely nemzet fel nem karol, ahoz hajlama sincsen. Minden életre való nemzet a természettől adott ösztönénél fogva nyúl az után, mire épen szüksége van, mi életének fönntartására, gyarapodására kívántatik. A milyen a tudomány, olyan a tudós is. Minél kevesebb pontokban érintkezik a tudomány az élettel, s minél távolabb áll az ettől, annál inkább él az élettől visszavonulva a tudós is, sőt többé kevesbbé elentétben áll az élettel s annak hőseivel. Nem csoda tehát, ha némileg különcnek látszik, s a társaságnak nagy vágya az ilyen tudós után épen nincs. Legyen a tudomány életre való, s nem kételkedem egy percig sem, miszerint annak apostolatát a társaság becsülni, tisztelni fogja, sőt megtisztelve érzendi magát, ha körében megjelenendik, annak mulatságaiban részt veend.

Nem sürgethetem tehát eléggépen a reál- és természettudományoknak, mint olyanoknak, melyek az élet szükségzeit kielégítik, felkarolását és nyomatékos pártolását mind azok által, kik a haza jólétét és jövődjét szívőkön hordják. Előbb meg kell szerezni azt, mi erőt, vagyont, jólétet ad, a többi aztán magától következik: mondá gyakran ama nagy intő! Minden erőnket a természettudományokra kell fordítani, azokat a gyakorlati életre vinni át, és bele oltani a nemzet vérébe, ha el nem akarunk sülyedni. Pedig szomszédságában levén haladottabb nemzeteknek, okvetlenül el kell sülyednünk, ha értelmiség és munkásság által lépést velök tartani nem törekszünk. Én ezt hazámfiainak eléggépen nem mondhatom, szeretném harsogtatni füleikbe, hogy hallassék ne csak a Tiszán, de a Királyhágón túl is. Mert higyjék, uraim, *menedék egyedül a munkában található, az értelmiségben.*

Bocsásd meg, kedves barátom, hogy hosszú értekezés lett a levélből, melynek természeténél fogva rövidnek kelle lennie ne-hogy untasson. Azonban itt levén az alkalom és kezemben a toll, meg akartam mondani mind azt, mit régóta szívemen hordok. Isten Veled.

Pest, augustusban, 1851.

NYÍLT VÁLASZ Dr. NENDTVICH KÁROLYHOZ

A SZÉLSŐSÉGEK KÖZLETÉSÉRE.

TOLDY FERENC TŐL.

Annál szivesebben teszem közzé nyílt leveledet, minél buzgóbban osztozom s osztottam mindenkor abbeli ohajtásodban, bár a természeti tudományok s azok alkalmazása hazánkban hova hamarább mély gyökeret vernének! Tudod, hogy nem csak kiképeztetésemnek tették azok egyik fontosb ágát, hanem hogy mint író és tanító is működtem egykor, s húzamosan, azok körében. Nem volna itt helyén önéletrajzi vallomásokkal felvilágosítani azt mit tettem (bár-mely kevés is az) e részben, s hogyan és miért hátráltam ott fiatalabb erők előtt, s szorítkoztam végre is azon irányra, melylyel köz munkálkodásaimat kezdtem, s folytatni egészen meg nem szüntettem soha: csak azért érintem multamat, hogy figyeltesselek, mikép *az itt adott lecke nekem ugyan nem szólhat*. Ismétlem: egy értelem-ben voltam mindig s leszek is e részben Veled; s a legpetrificáltabb realista keblében nem élhet e tudományok méltatása s virágzásuk ohajtása buzgóbban, mint az enyémben: mert sem óriási léptekkel haladó elszegényedésünknek nem látom másban orvosságát, sem teljes művelődés nálok nélkül nincsen. Ennyit igazolásomra álltalán, a mennyiben arra szükségem volna.

Értekező leveled részleteit illetőleg csak két észrevételt engedj. Első: Ha Te a „humanismus“ szót a maga közönségesen elfogadott értelmében veszed, mely szerint a classicai régiségre alapított műveltséget jelenti, úgy én azt az általános műveltség egyik nevezetes és nélkülözhetetlen lépcsőjének és eszközének tekintem, igen is: de sem egyetlennek, sem elégségesnek, s azért kizárónak sem; s állítom szinte, hogy a természeti tudományok művelése nélkül *az emberi nem, művelődésének lehető legmagasb fokára, fel nem emelkedhetik*: de hogy **EGYEDŰL CSAK** azok adják meg *annak kellékeit*, azt ugyan nem csak Veled nem állítom, de tagadom is: miután azok neve alatt közönségesen csak a *physikai természettel* foglalkodó tudományok értetnek. Hol marad itt a *szellemi természet*? Avagy az emberi szellem törvényei, melyek szintűgy

az egyedben, mint a társas emberiségben működnek, kevesbbé érdeklők az emberre nézve? S mely tudomány foglalkodik azokkal, ha nem a *philosophia*? mely tudomány nyújtja ennek az adatokat, ha nem a *tapasztalati lélektan* s a *historia*? S az emberi szellem *művei* kevesbbé méltók a figyelemre, mint a physikai természetéi? s így a *nyelvek*, a *tudomány*, az *irodalom*, a *művészetek* termékei kevesbbé nemes tárgyai a tudós vizsgálatainak s a műveltséget igénylő ember tanulási s éleleteinek, mint a physikai természet előhozásai s a testi szükségek ki elégítésére célzó mesterségek? Ha tehát mind azt, minem a reáltudományokhoz tartozik, a humaniórákhoz számítod, s amazokat ez értelemben ezek *fölébe* rangozod: úgy újra ellent kell mondanom, s kell mindennek, ki a világot és embert concrete, mint *egy* nagy egésznek (reánk emberekre nézve egyrangu) tagjait tekinti. Én ugyan nem kelek ki azon *gyakorlati* felosztás ellen, mely humaniórákat és reáltudományokat különböztet meg; de ha azokat egyszersmind ellentétbe helyezzük, úgy megsemmisítjük a „természettudomány“ egészszetes fogalmát, a mi *tudományos*, tehát magasabb szempontból csak helytelen lehet, sőt gyakorlatilag is azon kizáró egyoldalságba süllyeszt, mely, bocsáss meg, a Te EGYEDÜL CSAK-odból is kirí. Miután tehát én ezekhez képest a physikai és szellemi természetet a maga egészletében és öszletében (totalitása és concréttségében) fogom fel, meg fogsz győződni, hogy én a tudományok országában minden rangozást legalább is feleslegesnek tartok, és egyet sem kívánok „bizonyos minimumra szorítani“: hanem hogy Általad orrolt kifejezéseim oly férfiúnak, s épen csak is olyannak szóltak, ki reálbuzgósági szédelygésében azon térre vitte a vitát, melyen csak ad hominem lehet beszélni. Feladásom az ő köznap materializmusának kitüntetése volt: ő t. i. feledve a műveltségi történet minden adatait, sőt eltagadva saját múltját, a tudományt egy eddig ismeretlen új felosztással gazdagította, mely ellen csak a konyhából lehetett fegyvert kölcsönözni. S miután Te sokat beszélsz a *tapasztalás* becséről: megnyugtatósdra azt kell mondanom, hogy ebben én is kezdet fogok Veled, s hogy hamisnak tekintek minden irányt, mely nem a tapasztalásból indul ki, de egy hozzáttétellel: „*vagy mely a tapasztalás által nem constatatáltatik.*“ Csak így nem rekedhetnek ki értelmezésedből a *mathematikai tudományok*, melyek, ha a bizonyosság fokát veszed zsinórmértékül (melyről Ti mindketten sokat beszéltek), kétség kívül fejedelmei a

tudományok nagy birodalmának. Igaz-e valamely tan, vagy tanok összege, vagy nem igaz: az magának az elvonva vett *tudománynak*, melynek köréhez tartoznak, ép oly keveset von le rangjából, mint péld. nem von le valamely egyes kornak, vagy iskolának, vagy éppen mesternek építészeti rossz ízlése mit is az „építészetnek,” mint egyesült tudomány és művészetnek, rangjából.

Második ez: Több helyt a humanismust szinte azonítod a szépirodalommal, s olyformán helyezed állításaid, mintha én annak ez értelemben tulajdonítottam volna súlyt a természettudományok fellett: a mit nem tettem. De azt ugyan meg kell jegyezmem, hogy csalódnak a materialisták (így kell neveznünk itt azokat, kik a természettudományok tárgyainak csak az *anyagi* természetet ismerik el), ha azt hiszik, hogy a szépirodalom csak az emberiség fiatalságának felelvéen meg, a tudományos műveltség egykori közönségessé létekor csak gyermekek és miveletlenek játszó eszköze leszen majd. Nem vagyok költő, tehát nem pro domo mea szólok: de azt ugyan bátran állítom, hogy a remek költemény (nem a költő légió apró vagy nagy kicsinységeiről beszélek) az emberi szellem művei között első rangon áll. Az ily mű nem a phantasia szeszélyes productiója csupán: ha ilyen, úgy bizarrságnál nem egyéb; hanem a lélek valamennyi nemes erői összhangzó munkálatának eredménye: mihez képest szerzőül egy, tudomány, tapasztalás és lelkiület tekintetében kora emberiségének élén álló férfiút teszen fel, tartalmilag pedig kora emberiségének kifejezése *annak összes műveltségi és erkölcsi magasságán*. Homér, igen is, számtalanokat elragad szépségeivel: de becse nem egyedül szorosan úgy nevezett szépségeiben fekszik, melyek e számtalanokat elragadják, hanem azon világ összes és egészetes visszatükrözésében, melyben alakjai élnek és mozognak. Azért vontak ki historiát, geographiát, mythológiát, psychológiát, műelméletet, physikát belőle (csak legujabban is Friedrich orvostanár „über die Realien im Homer“ egy tetemes kötetben értekezett) stb; commentatorai a természetvizsgálók, ő maga a természet, és pedig az észletes, az egytetemes: anyagi, a mennyiben t. i. az ő korának emberisége tudatos érintkezésben állt azzal, szellemi: maga ezen emberiség. Ilyen pedig nagyobb kisebb mértékben minden *nagy* költő: Shakespeare, Molière, Goethe stb.; kiket azért egy Humboldt Sándor is semmivel sem bámul kevesbbé, mint tiszteli Bácót, Galileit, Newtont, stb. A nagy költő pedig azért tűn-

teti fel a szellemi productív erő legmagasabbikát, mert nem csak ismereteket, tapasztalást, mély beható vizsgálást természet és ember körül teszen fel, hanem azon legfelsőbb erőt: mind ezeket öszletőkben újra előteremteni: míg a természetvizsgáló az elvonásnál állapodik meg. Itt értelem és ész működik: ott ezek ÉS a lángelme: s ez ama lánc-szem, mely az embert az istenséghez köti. De félre a versfaragók roppant és haszontalan seregével: ők lángelme nap-sugáraiban fürdő szűnyogok: méltók azon kicsinylésre, melylyel a túrealisták a művészetet öszvesen illetik.

S ezek után, mellőzve a *képzelem* védelmét, melyet Te csak túlságaiban látszol ismerni, de mely nélkül Humboldt s valamennyi nagy elődei a természettudományokban nem leendettek azok, a mik voltak; s kezdet szorítva, újra felkérlek: lépj közénk, képviseld Muzeumunkban azon szakait a tudományoknak, melyek nélkül minden ismereteink csonkák volnának, s vallásunk egyik legerősb alapját, életünk sok nemes gyönyöreit nélkülöznék.

Pest, oct. 1851.

IRODALMI NAPLÓ.

KÖNYVISMERTETÉS.

A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra, írta b. Eötvös József. Bécs, 1851. 471. l.

Az eszmék hatása az állodalmi intézetekre soha nem mutatkozott nagyobb mértékben mint korunkban; „valamint, (hogy a szerző szavaival éljek) a tizenhatodik században az összes keresztyén emberiséget, a vallásbeli átalakulás eszméivel látjuk foglalkodni, s valamint akkor művészet és tudomány, minden népek s a kornak minden kitünő egyéniségei azon nagyszerű mozgalom körébe ragadtattak, mely az uralkodók palotáiban és egyszerű földművelők kúrhóiban egyiránt ragadá meg a kedélyeket, úgy foglalkodtatja napjainkban ismét egy eszme a világot, s mint akkor a vallás, úgy most a közállomány átalakulása azon kérdés, melynek megoldására korunk egész tevékenysége felhasználtatik.“ (207. l.)

Többen megkísérlek ezen eszmék fejlődését, történeti befo-

lyását rajzolni; ismeretes *Heerennek Horváth Mihály* által honi irodalmunkba átültetett értekezése; mások az eszmék alapjául szolgáló tudományos tételek bírálatát adák, hiányukat kijelölni, kiigazítani iparkodának, és ezt különböző szempontból tevén részint történeti, részint vallási elvekből indulának ki. *Haller Restauratiója*, *Stahl* Jogphilosophiája e tekintetben legnevezetesebbek.

A jelen munka koszorús szerzője, ki irodalmunkban oly fényes helyet vívott ki nevének, nem annyira történeti, mint bírálati szempontból vizsgálat alá veszi a korunkat átlengő fűszerméket, és az említett iratok szerzőitől lényegesen abban különbözik, miszerint nem az eszmék, hanem azoknak formája, divatos következményei és alkalmazása ellen szólalván fel, kimutatni ohajtja azon végpontot, melyre azoknak jelen értelmökbeni fejlődése, véleménye szerint vezetni fogna.

Míg tehát a politikai elméletek bírálói nagyobb részt azoknak elleneiként lépnek fel, a szerző, elismervén belső igazságukat, természetünkben gyökerező életrealitásukat, nem törekszik az emberi nem kiindulási pontjainak általános megváltoztatására, hanem egyedül divatos értelembeni felfogásuknak a kitűzött céllal ellenkező eredményeire figyelmezteti a közönséget, ép oly meleg érzéssel, mint tudományos készséggel.

A munka bevezetésre, XI fejezetre és zárszóra szakad; melyekhez számos jegyzetek járulnak, mikben sz. állításait az államtudományi irodalom legnyomosabb termékeinek idézeteivel bővebben istápolja. De térjünk e munka beltartalmának rövid vázolására.

Az emberek nagy többségének nyugalomra van szüksége; innen nem csodálkozhatni, hogy nagy rázkodtatások idejében a nép visszakívánja a békésen leélt napokat; jelenleg azonban nem csak a tömeg, hanem a nép vezérei is, kik előidéztek vagy reményteljesen kísérik a mozgalmat, aggodalommal fordulnak el tőle, csüggedés szállotta meg kebleiket, mert míg a múlt harcaiban mindig volt istáp, melyre támaszkodhatott az emberiség barátja, jelenleg nem létezik ily támaszpont; nem a polgári társaság bizonyos formája, nem emberek vagy elvek kormányja, hanem maga a polgári társaság fenállása támadtatik meg; és a veszély nem annyira a megtámadókban, mint a megtámadottak lelkületében rejlik, kik, valamint a fenállónak védői 1848. évben az oltalmazandó épületet magára hagyták, úgy új támadás esetére saját érdekeikért küzdeni fogná-

nak ugyan, magáért az állodalomért ezerek közül alig egy állaná meg a vést. — Ezen viszonyok általánosak Európában; okukat is tehát csak abban találhatjuk, mi Európa állodalminak közös, t. i. korunk vezéreszméiben, melyek nem természetöknél, hanem alkalmazásuknál fogva veszélyesek, mivel az államtudományok végkép elhagyták a tapasztalás vezérszövetnekét, általános elvekre építék azoknak tanait a nélkül, hogy a Baco által kijelölt, a természeti tudományokban oly kitünő sikerrel folytatott tapasztalati ösvényt követték volna. — Két ezredévi időszak fekszik előttünk, mint a tapasztalás gazdag raktára; helyes felfogására és megítélésére saját érzelmünkben találjuk a kulcsot; a tér a történet, az eszköz, mely által a csalódásokat kikerülhetjük, azon meggyőződés, miszerint az ember mindig hasonló magához. Az óv- és gyógyszer egyedül Baco elvének alkalmazásában található: *Demonstratio longe optima est experientia*; üdvünket csak attól várhatjuk. Mert: *Non est spes nisi in regeneratione scientiarum.*

Korunk vezéreszméi a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmaiban pontosulnak össze; — a szabadság alatt rendesen azt értik, hogy az állodalomban ne létezzék hatalom, mely nem a nép nevében, nem a nép által, legalább közvetve, gyakoroltassék; — az egyenlőség elvének alkalmazása abban áll, hogy a nép neve alatt minden ember értessek, mindenki járuljon a közös népakarat alkotásához; a nemzetiség eszméje változó; már ez értelemben véve azon eszmék ellenkezésben állanak egymással, és létesítésük a jelen állodalmi életet kiforgatná sarkaiból a nélkül, hogy az emberiség azokban megnyugását lelhetné.

A szabadság angol fogalom szerint minden korlátlan hatalom kizárásában áll, a francia divatos fogalomnál fogva korlátlan hatalom létele szükséges; az angolok az egyenlőség lényegét az egyének egyenlőségében keresik, míg divatos értelemben a korlátlan főhatalombani részesülésnek tartatik; miből szükségkép az állodalmi hatalomkör kiebb terjesztése, és ennélfogva az egyéni szabadság megszorítása következik; sőt a politikai szabadság ily értelemben a birtok és társasági viszonyok tényleges egyenlőségére vezet, mert nagyobb állodalmban a nép befolyását csak választások útján gyakorolhatván, azoknál a politikai befolyás egyenlősége, mind addig nem létezhetik, míg a birtok- és társasági viszonyok tetemes különbözősége mutatkozik, minél fogva a communismus és socialismus az

állodalmi életben uralkodó elveknek szükséges következménye és csak az által eltávolítható, ha az országos hatalom a nép nevében ugyan, de befolyása nélkül gyakoroltatnék; mi egyesek kényuralmára vezet, mint Görögön, Rómában, Olaszhon középkori köztársaságaiban, Cromwell és Napoleon korában történt. — A nemzetiség fogalma legnehezebb értelmezésű azért, mivel érzelmen alapszik; előbb a közös vallás vagy haza feltételében gyökerezett, most a közös nyelv eszméjével tartatik azonosnak; de akármily értelemben vették, alapja: a magasabb hivatás érzete; célja: az uralkodás; azért követelményei a szabadság és egyenlőség eszméivel ellentétben vannak, s oly mértékben lépnek háttérbe, melyben azon eszmék valószínűsülnek.

De azonkívül divatos értelemben ezen fogalmak a létező állodalmak vég felbomlása nélkül nem is létesíthetők; mert míg Európában az egyensúly fentartása nagyobb állodalmak létét követeli, az érintett eszmék azokban nem valósíthatók; ellent áll a tér; a középponti hatalom székétől távolabb lakók nem gyakorolhatják befolyásukat oly mértékben mint a székhely polgárai, ezek döntő hatással birandanak; a többiek azt tűrni vagy a főváros lázadásait tartományi zendülések által leküzdeni kénytelenek, kivévén, ha a kormány szerkezete oly szilárd, miszerint annak ellentállani lehetetlen, de akkor a főváros zsarnokságát a kormány bitorlásai válthatnák fel. Még kevésbé hozhatni összhangba a nemzetiség követeléseit a jelen állodalmak fenmaradásával mihelyt fogalmát, nem az egyének, hanem a nemzetek mint erkölcsi személyek jogultságára alkalmazzuk; ezelőtt a nemzetiség a hazával azonosított ennél fogva a mostani állodalmak egészen más alapon nyugszanak, miért is a nemzetiségnek a történeti jog és egyéni jogultság helyébe léptetése az állodalmak teljes átváltoztatását eszközölné, mint azt Olasz- és Nemethon példái, melyről szerző bővebben értekezik, mutatják.

Létesítve, ezen eszmék sem az egyesek erkölcsi megelégedésére, sem anyagi jólétére üdvös befolyással nem volnának. — Polgárisodásunk fejlődése három elemből alakult: a keresztyénség, a római birodalom felosztatása előtti viszonyok, és az ezen birodalmat megbuktatott népek nézetei és erkölceiből; mind eekben, ha figyelemre méltatjuk irányukat, a szabadság egyenlőség eszméire akadunk; a győzött illető önállóság eszméje, a győzöttek közt is terjedt, mindenkinek csak a törvény által korlátolt önállósága az ész

követelésévé vált, az egyénnek önálló munkássága a jelen társadalomnak az alapja; határai meg nem zavartathatnak az egyesek valamennyi viszonyainak módosítása, tönkrejutása nélkül; azoknak jóléte tehát azon bizonyosságtól függ, melyet az alkotmányi szerkezetben, viszonyaik gyors változása ellen lelnek, és épen az veszélyeztetik a jelenleg divatozó eszmék által leginkább; mivel a törvényhozó hatalom minden pillanatban az egyesek minden viszonyaira terjeszkedhetik, fenállásuk csak annyiban biztos, mennyiben a többség érdekei és nézeteivel megegyeznek. — Ezen állítás ellen a tapasztalásra hivatkozni nem lehet, mert a népfelség eszméje az egyenlőségével együtt nagyobb álladalomban még nem alkalmaztatott; az egyenlőség elve nélkül pedig alkalmazva azokra nézve, kiknek nevében gyakoroltatott, az ohajtott eredményeket egyáltalában nem szülte, hanem a külügyek, törvényhozás, közigazgatás, egyéni szabadság és közterhekre nézve mind azon következményeket idézte elő, melyek minden absolutismusnak, tehát a nép absolutismusának is, eredményei. Hasonlólag nem elégítenék ki az emberiséget a nemzetiség követelményei; jelenleg azok nagy hatással, de kevés támaszszal bírnak; a fajok különbsége Európában, a parányi zsidó nép kivételével, összes jelentékenységét elvesztette; az érintkezési pontok növekedése nagyrészen betöltötte a hézagot, mely hajdanában külön választotta a népeket; csak kettő állott még eddig ellent, a nyelv különbsége és az előkor emlékei; az első, mely a nemzetiség fentartási eszközeinek egyike, hatalmas eleme a nemzeti különállásnak, de még sem győzhetetlen; az előkor emlékei valamint meg nem akaszthatják a dolgok természetes folyamát, úgy sok tekintetben korunk nemzetiségi törekvéseinek akadályai, mert nem a múlt emlékein alapulnak, hanem a XVII. század általános viszonyaiból származtak, azoknak ellenhatásainak tekintendők; céljuk az uralkodás, minélfogva legfőlebb azon népeket elégíthetnék ki, melyek az uralomra szert tenni, azt fentartani képesek. Sőt ha minden nemzeti törekvés is csak az egyenjogúság elérését venné célba, el nem enyésznének a nehézségek, mert az egyenjogúsággal úgy van a dolog, mint az egyenlőséggel általában: „Könnyű kimondani az elvet, könnyű ezt törvény képében formulázni, könnyű e törvényt az alkotmány alapjának keresztelni, de a gya korlati életben csakhamar előáll a kivitel nehézsége.“ Mert a mint szerző jellemzőleg mondja: „Valamint a szabadság és egyenlőség elve divatos formájában ha-

talmas emeltylül szolgált mozgalmunknak s tökéletesen megfelelt céljának: azt mi fennáll megsemmisíteni: ugyanezt állíthatjuk a nemzetiség elvéről is. Hirdetniez elvet annyi volt mint fegyvert irányozni az állodalom ellen, és mélyebb sebeket semmi más fegyverrel nem lehetett volna rajta ejteni; de a ki hiszi, hogy ez elv gyógyítani is fogja a sebeket, csatkozik.“ (177. 178. l.).

A mi már az eszközöket illeti, melyektől az állodalmak bajainak orvoslását várhatni, többen a gyógyszert a társadalmi viszonyok átalakításában, nevezetesen a szabad verseny megszüntetésében keresik; mások a bajnak forrását az elveknek hibás következtlen alkalmazásában találják; az első birálatát munkája körén túlesőnek mondja a szerző; az utóbbiak három osztályra szakadnak, és részint a fenálló rend javításában, részint a választási jog rendezésében, részint *Lamartinnal* a köztársasági formák általános elfogadásában keresik a társadalom üdvét.

A fenálló rend javítását *Guizot* a rend pártjainak egyesülése és a hatalom több független elemekrei bizása által véli eszközölhetőnek; de vannak pártkülönbségek, melyeket semmi érdekközösség ki nem egyenlíthet, és Franciaország nem bír azon elemekkel, melyek a *Guizot* tervezte alkotmányhoz kívántatnának, mert a királyság és felsőház természetes alapjai a forradalom által megingattattak. — Korunkban nem annyira az elvek, mint az elvek alkalmazása körül forogván a kérdés, nem csodálhatni, miszerint az egyik fél a választási jog bizonyos formáiban minden baj elleni panaceát, a másik a polgári társulat vég veszélyét látja; de a választás fajai meg nem felelnek céljoknak, egyikök sem nyújt elegendő biztosságot aziránt, hogy a hatalom olyanok kezébe kerüljön, kik a nép bizalmát bírják, és ha ezen hiányuk orvosoltnék is ovszerül még sem használtathatnának, mert a választási jog helyes alkalmazása, ép politikai viszonyok eredménye, de nem forrása. — Szint oly kevésbé lehet bajaink megszüntetését a monarchiai forma köztársaságai átalakításától várni; azon kérdés vajjon az állodalom élére örökös király vagy magistratus állíttassék-e? annak sajátságos viszonyaitól, a nép véleményétől, előzményeitől függ, a formák átalakítása azonban csak azon bajokat orvosolhatja, melyek a legfőbb hatalom szervezetével vannak összefüggésben: hol a társadalom bajai mélyebben fekszenek, ott igen csekély sükert szűlnék. „Azon épületet, melynek szilárd alapja hiányzik, még senki sem menté meg az által, hogy új zárkövet rakott reá.“ (275. l.).

Jövnök ismerete a múlt és jelen ismeretétől függ; a római birodalom felosztatása óta minden előlépés, törekvés a statushatalom abszolttá tételére irányult; a középkor története nem egyéb, mint a királyság korlátlanságáérti harc, a XVII. század reformatiója, az államtudomány azon alapelve „*Salus publica suprema lex esto*,“ sőt a XVIII. század forradalma, melynek alapelve a közjó istenítése, az egyéni szabadságnak az állodalom abszolút hatalma alá rendelése, csak folytatták könnyítették a munkát; ezen irány jelenkorunkban sem változott; azt Franciaország példája kételyen felül helyezi: ott minden az állodalom alatt van, kivéve a tulajdont, mely azonban a kisa-játítási törvények és adózási rendszerben lefektetett elvek által hasonlólag már fenyegettetik. Ezen előzményekből jósolhatni jövendőnket, az a népek képtelenségénél fogva az uradalomra, *egyesek korlátlan uralma* lesz; arra vezet a communismus győzelme, mert az egyének föltétlen alárendelését az állodalom irányában igényli, arra a rend védnökeié, mert a tulajdon fentartása az államhatalom oly kiterjesztését követeli, hogy ez által a politikai szabadság minden biztosítékai megsemmisülnek. Mind két párt ugyanazon cél felé működik „csupán a fölött foly a harc, hogy melyik nyújtsa a koronát Caesarnak.“ — Következménye társadalmunk átalakítása, polgárisodásunk elpusztulása, China sorsának általánosítása lesz. Mit kelljen ezen vész elhárítására tenni, melyek a célszerű eszközök? ezen kérdések megfejtése a második kötet tárgya lesz.

E rövid kivonatból meggyőződhetik az olvasó a munka fontosságáról, jelentékenységről. — A szerző eleven, habár talán némely helyütt kelletlenül sötétebb színekkel rajzolja korunk vezéreszméi egyoldalú alkalmazásának már eddig bekövetkezett és még inkább bekövetkezendő következményeit; sokan eltérő véleményvel lesznek, de alig lesz mélyebben gondolkodó ember, ki az egyéni szabadságnak, a *magánjognak*, a statushatalom kiebb terjesztéséből, a közjogi érdekek követelt túlsúlyából eredő veszélyeit nem méltánylaná. Hogy a szerző korunk némely intézvényeinek ezen tévirányát őszintén leleplezé, épen oly korszerű volt, mint a mód, melylyel azt tevő, saját nevének, honi irodalmunknak dízére válik; a szerző irodalmi érdemei fénykoszorújába ezen dolgozata által újabb boglárt fűzött; még néhány ilyen munka, és nemzetünknek a világ-irodalomban is azon helye biztosítva lesz, melyet a történet többi lapjain már eddig is kivívott magának.

Az egyes állítások tüzetes bírálata ezen füzetek határain túl esik; feladásuk a magyar közönség figyelmét irodalma jelesebb termékeire irányozni; a jelen munka nyomosságát tekintve azonban nem állhatjuk meg, hogy észrevételeinket, néhány pontjaira meg ne tegyük.

A szerző állodalmaink bajait főleg az államtudományoknak tulajdonítja: „Az eredmények, mondja, a szövétnekül szolgált tudomány ellen bizonyítanak“ (17. l.). „Nulla spes nisi in regeneratione scientiarum;“ névszerint pedig annak, hogy ellenkezőleg *Baco* útmutatásával, és a természettudományokban követett rendszerrel a tapasztalásnak az ösvénye végkép elhagyatott. — Az állodalmi életre vonatkozó tanok részint a jog, részint a politika körébe tartoznak; a jog, az általános emberi jog kérdése, azon eszmények körrajza, melyek a társadalmi törekvések vég céljául tekinthetők, csak az ész által fejthető meg, kizárólag ez a fogalmak és alapelvek forrása; mert a tapasztalás csupán arról tehet tanúságot mi volt, soha arról minek az emberi természetben gyökerező, gyakran félre ismert, de soha el nem enyészthető törvények szerint történnie kell; ha csak *Hegel* ama híres mondatát „Minden a mi van, észszerű“ valóságos belső értelmével ellenkező szó szerinti értelemben venni, nem akarnók. Az ész eszményei létesítésére vonatkozó közegeket kijelölni, az eszményt közvetíteni az étellel, a jövőt a múlttal, a bölcséletet a történettel: az a politika, a szorosabb értelemben vett államtannak feladványa; már ezen körben a tudomány soha sem mellőzte a tapasztalás tanait; a politikának első oly gyakran félreismert írójától *Machiavellitől* kezdve, annak legújabb művelőig mindnyájan elismerték nélkülözhetetlenségét; számos idézetek helyett elégséges *Pölitz* általában elterjedt „Die Staatswissenschaften im Lichte unserer Zeit“ című munkájára hivatkoznom, hol nyíltan kimondatik: „Die Vorschriften der Klugheit stammen aber als solche nicht aus der Vernunft, wie die heiligen Gesetze des Rechts, sondern aus der *Erfahrung*; es müssen daher durchgehend in der Staatskunst die anwendbarsten, und treffendsten Belege aus der Geschichte der Vergangenheit und Gegenwart entlehnt und mitgetheilt werden.“ I. kötet III. Staatskunst 2. §.

De még a jog körében is egy tekintélyes iskola az eszményi irány teljes mellőzésével, a múltból, a történetből kívánta származtatni a jognak alapjait; hogy tagadhatatlan tudományos érdemei

dacára viszhangra nem igen talált az életben, annak fő okát abban találok, hogy a multnak tért ott is kívánt biztosítani, a hol annak azt többé biztosítani az élet fejlődéseinek mellőzése nélkül nem lehetett.

A bölesészeti iskola fő bajnokai azonban szinte nem helyeslették a szerző által kijelölt veszélyes irányt, és habár lelkesülten védelmezték korunk vezéreszméit, még is szavukat hangosan emelék eltörzítésük, kinövéseik ellen; állításom igazolásául szabadjon néhány köz kézen forgó könyvre hivatkoznom, így *Rotteck*, *Lehrbuch des Vernunftrechts* című munkájában, a magán és közjog közötti lényeges különbségről értekezvén ekként nyilatkozik: „Giebt es kein Privatrecht, so ist die öffentliche Gewalt oder Souveränität allmächtig, und sonach durchaus *kein Rechtszustand* mehr gedenkbar, d. h. kein gegenüber dem Inhaber der Souveränität zu behauptendes Recht; es ist alsdann die unbeschränkteste, alle Persönlichkeit der Staatsbürger vernichtende Despotie der Staatsgewalt gerechtfertigt und befestigt; es giebt nicht eine Feste mehr, in welche sich der Einzelne vor den Anmaassungen der Gesamtheit, oder deren — mehr oder minder achten — Repräsentanten, d. h. der constituirten oder wie immer bestehenden Gewalten zurückziehe, kein *noli me tangere* mehr für die Inhaber der Staatsgewalt.“ (I. kötet. XXVI. §.) Továbbá a *Staatslexicon: Gesellschaft* című rovatában: „Der Gesamtwille sonach hat eine ziemlich genau bestimmte, und wesentlich beschränkte Sphäre, und seine wichtigste Beschränkung ist die durch die persönlichen Rechte der Mitglieder; . . . diese Rechte (*iura singulorum* genannt) mag jeder einzelne gegenüber der Gesamtheit behaupten; und wo sie durch dieselbe beeinträchtigt werden, so ist es nur factisch nicht rechtlich geschehen.“ (VI. köt. 719. 720. l.). — Ép ezen szellemben fejtegeti Welcker a közjónak határait, a „*Salus publica suprema lex esto*“ elynek jogszerű korlátait. (*Staatslexicon* VI. 579. s. köv. l.) A hatalom korlátlansága ellen állítá fel a tudomány a hatalom felosztását, és *Montesquieutól Constant Benjaminig* a politikusok mellette emelék szavukat. Nem tagadjuk tehát a szerző által kijelölt veszélyt, de forrását nem a tudomány, hanem a *tett embereiben* és gyakran a *viszonyok hatalmában* találjuk; mert habár két ezrednek tapasztalásai fekszenek előttünk, mégis a történet ezen gazdag raktárából a célszerű expedienst kitalálni annál nehezebb, minél változékonyabbak a körülmények;

ritkán van ember, a ki mint *Lamartine* (263. l.) a vész percében tisztában volna az alkalmazandó eszközök iránt, ritkábban még, ki azoknak alkalmazására elegendő tetterővel, hatással bírna; és sok esetben a tények ereje felülmulja az emberek szándokát, megghiúsítja terveiket, számításaikat. — „A történet nem kezdethetik meg újból, a történet csak folytattathatik“ (122. l.), és emberi erő túlhaladó súlyát a szerző, midőn *Guizot* véleményét cáfolja, oly jellemzőleg adja elő, mikor mondja: „A democratia újra behozhatja Franciaországba a monarchiai kormányformát, két kamrára oszthatja a törvényhozást, és az egyiket például királyi kinevezéstől, vagy magasabb censustól feltételezheti, de mind ezen állodalmi hatalmak nem önmagokon, hanem azon democratián sarkallanak, melynek korlátozása váratik tőlök, és ez oknál fogva nélkülözik az első feltételt, hogy a legfőbb hatalom felosztása megfelelően céljának, azt t. i. hogy (*Guizot* szavaival) a főhatalom különféle elemei tökéletesen betöltsék azon helyet, melyet az ország kormányánál elfogálnak.“ (206. l.)

De a statushatalom túlterjesztéséből eredő bajt sem látjuk oly általánosnak és mélynek, mint a franciaországi viszonyokból következtetni lehetne; Angolhont a szerző maga veszi ki, ámbár a parlamentnek „mindenhatósága“ nem csak *Blackstone*, (*Coment. T. I. c. 2.*), hanem a britt publicisták többsége által védelmeztetik; a pyrenaei félszigeten a Junták legujabb időkben a tartományi elem életerejét és függetlenségét kétség kívül helyezék; Németalföld, Belgium, Svécia, Norvégiában a fő hatalom erőteljességét más elemekkel összhangban látjuk; hogy hazánkban a legujabb időkig ép a szerző által rajzolt öszpontosítás ellenkezője létezett, vagy megérinteni is fölösleges. — A tulajdonjog veszélye sem oly fenyegető, mert ezen jog megszüntetése és korlátozása, felforgatása és kinövései megnyesése között, nagy a különbség; a communismus és a korlátlan tulajdon rendszere között sok a közvetítő út, a tulajdonnak korlátozását a társadalom érdekeiben már a római jog ismeré, és ámbár elveinek köszönhetjük leginkább a tulajdon egyéni elemének túlnyomosságát újabb törvényhozásainkban, még is nyíltan kijelenté: *Cum via publica vel fluminis impetu vel ruina amissa est, vicinus proximus viam praestare debet*; (fr. 14. §. 1. D. *Quemad. servit. amittunt.*) és a tűzvész alkalmával lerontott házakért „sive pervenit ignis sive ante extinctus“ a kármentesítési keresetnek helyt sem adott; (fr.

49. §. 1. D. Ad Legem Aquil.). Hogy pedig hazánkban a tulajdon veszélyei nem léteznek, összes viszonyaiból kittünik, mint ezt báró *Ke-mény Zsigmond* is nyíltan elismeré.

Sok kételyt eloszlatand a munka második köteté, mely a pozitív javaslatokat tartalmazni fogja; és mi annak nagyszerű feladványai annál sikeresebb megoldását reméljük, minthogy a szerző a jelen munkában kijelölt veszélyes téviránynak ellenkezőjét is túlzásaiban annak idején szigorú bíráló alá vevén, őszintén megvallá hogy: „Minden kifejlődés és haladás első feltétele a központosítás és erős kormány“ (Reform. 179. l.), és így méltán következtethetni miként ovakodva mind két rendszer túlzásaitól, higgadtan és alaposan fejtendi meg a kitűzött kérdéseket.

Befejezésül el nem hallgathatjuk, miként a címlapon az „Első kötet,“ a német kiadásban pedig annak megérintését, hogy a munka eredetileg magyar nyelven készült, szívesen láttuk volna; az előbbi a közönség tájékozása végett, az utóbbi nemzeti irodalmunk becsülete tekintetéből.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

— *Nyilatkozat.* — Eszmecserém több ingerültséget okozott, mint feltettem és vártam. A tisztelt közönség ennél fogva, úgy hiszem, velem egyet fog érteni, hogy a vitát tovább folytatni nem lehet s meg kell szüntetni. Felhagyok tehát ezennel, megelégedvén ez úttal a tárgy *megpendítésével*, de fentartván magamnak a szabadságot, *más alkalommal s más helyen*, mikor a kedélyek egy kissé lecsillapultak s nyugottabb fontolást engednek, róla szólhatni; tudnivaló polemiái irány nélkül, tudományos modorban, és a tárgyat nem csak negatív, hanem pozitív oldaláról is felvilágosítva, mert eddig tartózkodva szólván, teljes meggyőződésemet nem is adhattam elő, mit el nem hallgathatok, minekutána a kérdés szerintem nem csak a nevelésre, oktatásra, önművelésre s irodalomra szabályozó, hanem egyenesen a kor követeléseinek egyik leg-sürgetősbike.

A Glosszák közt három, mázsányi súlylyal esett szívemre. Az egyik aztakarja elhíttetni a tisztelt közönséggel, hogy a dinnyészetről lemondtam; a másik, hogy a filozophiáról is; a harmadik, hogy filozophiám materialisticei irányt vett. Ezt mind glosszátor barátom iszonyú bosszúságában hitette el magával; de biz abban semmi sincs. Szenvedelmes Dinnyésem második kiadását nem régiben egészen újból dolgoztam ki, s már ki is adtam volna, ha az időnk kedveznének; s a mi a philoso-

phiát illeti, legujabban természettudományi tanulmányokkal foglalkodván, egyszerre azt vettem észre, hogy a szög kiöltött a zsákból: hogy az anyagból a szellembe csaptam át, s szemlélődésem a philosophia körében sétálgat. Vallomásom bebizonyítására elő is adnám ez úton támadt eszméimet, sőt kell is hogy előadjam, már a materialismus vádjá elhárítása végett is, és hogy gondolatimat végig fejtve tőlök végre szabaddulhassak: azonban e lapok tisztelt szerkesztőségét, mely, úgy látszik, soraim illustratióját már szokásba vette, nem akarnám szükség nélkül fárasztani. Hogy tehát szándékomat elérjem, előllok még e kedvezéstől is, nyilván kijelentvén: mikép semmikép rossz néven nem veszem, ha a tisztelt szerkesztőség szövegemet, máskép kétségkívül felette becses, jegyzeteivel kegyesen megajándékozná ez uttal elmulasztaná.

Szontagh Gusztáv.

— *Nyilvános hála.* — Nmélt. Bartakovics Béla egri érsek úr ő exjához. Nagymélt. Érsek! A nemzeti irodalom nemtője áldást mond Excellentiád azon szép tettére, mely által egy első rangú írónk remekművét méltatlan homályából fényre vonni, s ekép mind irodalmunkat hosszú időre kihatólag gyarapítani, mind a szerzőt további munkálkodásra buzdítani, sőt képesíteni méltóztatik.

Már az Odüsssea fordítása, szinte Szabó István úr tollából, egyike irodalmunk gyöngyeinek: az Íliász, bizvást állíthatom, annak egyik legragyogóbb gyémántköve lesz. Minden sor a görög élet ismeretébe avatott, költői keblű, művész-fordítót tanúsítja: s Íliász által nem csak kiegészítették a magyar Homér, nem csak átplántáltatik hozzánk az ókor ez első nagyságu eposzi költője minden csodált szépségeivel: hanem a nyelv is új aesthetikai és nyelvészeti kincsekkel gazdagodik. Mind ezért most már Excellentiádnak leszünk lekötelezve, mert nagylelkű áldozata nélkül azok köz kincscsé nem, vagy ki tudja mikor válhattak volna!

Bocsássá meg Excellentiád örömemnek azon bátorságot, hogy a szerzőt megelőzve én köszönöm meg hazafiui nagylelkűségét addig is, míg az ezen pártfogó részvét által emelt férfiú azt maga tehetné.

Nem első tette ez Excellentiádnak csak azon rövid idő alatt is, mióta a gondviselés Exdat az egri székre ülteté, méltó utódját annyi nagynevű magyar főpapnak, ki e megyére már a régibb századokban is fényt vont. Mert ha azon iparkodás: szívképző és igaz vallásosságot terjesztő tankönyvek által hatni az emberiség javítására, nem oly fényes is megjelenésében, mint egy oly mű átültetése, mely közel három ezer év óta a világ osztatlan bámulását és kedvelését bírja: amaz nemesítő hatásában annál mélyebb, terjedtebb és boldogítóbb.

.....ez az égnek útja,

S régi magyar dísz.

éneklené ismét Berzsenyi.

Isten tartsa meg Exdat a sok tekintetben elárvelt magyar egyháznak, népünknek, a m. ifjuságnak, mely egy jobb jövőndő magvait érleli kebelében, s irodalmunknak!

Fogadja Ex. igaz és mély tiszteletem őszinte kifejezését stb.

Pest, oct. 5. 1851.

Toldy Ferenc.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

NOV. 1. 1851.

II. FÜZ.

TÖRTÉNETI VÁZLATOK

DALMÁTIÁNAK HAZÁNKHOZI VISZONYAIRÓL.

IFJ. PALUGYAI IMRÉTŐL.

Ein Glück für die Venetianer, dass die Könige von Ungern weder Lust zum Seewesen, noch die Nation selbst Sinn zum Seehandel hatte: hier haette sonst der gefaehrlichste Feind für sie entstehen können. *Spittler, Entw. d. Gesch. d. europ. Staaten. Berl. 1794. II. 264. l.*

Dalmátia története kezdettől fogva — egyedül talán a római uralom alatti korszak kivételével — nem a legörvendeztetőbb.

Strábó (VII. 5.) szavainak hitelt adva Dalmium vagy Delminium nevű várostól nyeré a tartomány nevezetét, melynek kölcsönös oltalom végett egymás között szövetségzett, s szegény bár, de harcias és szabadságszerető lakosai jó sokáig sikerrel ellentállottak a hatalmas rómaiaknak, kik 597. évben Róma építése után C. Martius Figulus — utóbb Scipio Nasica, Casconius és Asinius Pollio alatt lettek lassanként a tengerpart uraivá; — de csak Octavius törheté meg több évi harc után e népnek erejét, mely egyre óhajtott felszabadulására minden előfordult alkalmat hősiesen megragadott.

Dalmátia a mondottak szerint Róma tartományává lön, s azzá

maradt Róma hanyatlásáig. Két római legio folytonosan Dalmátiában állomásozott, s egy római flotta az adriai tengeren, a fáradalmasan szerzett birtokot megőrzendők.

A szabadságaik vesztesét nem feledhető dalmátokat Róma királyai számtalan városok s paloták építésével káratlaníták; ezeknek nagyszerű romjaik némely helyeknek még ma is oly jelentőséget sajátítanak, melyre különben alig jutandottak; ezek közül főleg a mai Spalatro — hajdan oly büszke Salona — kertjeiben Diocletian tisztább élvezetet vélt találhatónak, mint korább a trónon.

A nagy Theodorich fiainak osztozkodása alkalmával Dalmátia ugyan a nyugotti császárság birtokául maradt, de mi hamar Honorius halála után a byzanti császársággal egyítettett, s ennek sorsában — mint Illyria része — egész évszázadnál tovább részesülni kényszerült.

A népvándorlási korszakban több nemzetbeliek Dalmátia városain költözének keresztül s némelyek az ezekbeni megtelepedésre is kedvet nyertek.

Az Atila által vezérlett hún sereg is — bár gyors léptekkel — szinte Dalmátián húzódott át.

Annál tovább vesztegeltek az avarok, kik a Zenó császár egyeztével 489. évben Dalmátia urává lett gót király Theodorich rövid uralkodása és a szlavinoknak pusztítgatásai után itt mindaddig letelepülve maradtak, míg a szlávok (szerbek és horvátok) a hetedik század első felében az avar járom lerázását megkezdék.

A barbár néptömegek betörései ellen csak erős körfalakkal óvakodásra kényszerült tengerparti városok felett a görögöknek árnyékuralkodása nem tovább tartott: mint míg az avarok legyőzése után Nagy Károly fia, Pipin, a frankok hatalmát, a tenger felől is, Istria és Dalmátia partjaira szinte kiterjeszteni törekedett (809). — A dalmát városok egy részének hasonlóképp urává lett Nagy Károly uralmát a byzantiakkal rövid csatázás után, Nicephorus császár is — a továbbra is byzanti ortalom alatt maradt Justinopolis, Ragusa, Trau, Zára, Spalatro szabad tengerparti városoknak és Veglia, Arbe, Ozero szigeteknek kivételével — ünnepélyesen elismerte (812.).

Azonban alig nyúlt félszázadra a frankoknak e környékeni uralma; lassanként kialudt befolyásukat ismét a görögök kezdek gyakorolni; de midőn a saracenok és narentinusok ellen ezek sem

nyújthatának biztos oltalmat a tengerparti városok kereskedésének : a kilencedik század vége felé az összes tengerpart lakói, — a byzanti uralkodó bele egyeztével — a horvát fejedelemnek hódolának, mint kinek hatalma e korban igen nevezetes s általánosan elismert vala.

A narentinusok tengeri rablásai mindegyre nem valának fékezhetők; s ha bár Giovanni és Orso Partecipatio dogék győzelmet nyerének is ellenök : Orso utódja Pietro Candiano csak halálosan sebesítve, futás által mentheté életét.

Ez óta Velence folytonosan több figyelemmel viseltetett a tengerpart iránt ; kedvezvén részére azon körülmény is : hogy ennek lakosai a narentinusok visszaverésére nem lévén képesek, a velenceiek oltalmát kikérni kénytelenítették. Az e részben Urseolo (II.) Péter dogéval megkezdett alkudozások azzal fejeztettek be, miszerint a tengerparti városok a velencei köztársaságnak hódolandnak és sergeik a köztársaságnak zászlója alatt hadakoznak a köz ellenség ellen. 997. évben a most nevezett doge a tengerparti városok és szigetek hódolatát egymás után elfogadá ; csak Curzola és Lesina kívántak inkább a narentinusokkal tartani, mint függetlenségüket feláldozni ; miért is Velence által fegyveres erővel hódíttattak meg. Azonban Dalmátiának ekkénti látszólagos meghódításából Velence alig húzott egyéb hasznót, mint hogy dogéját a „Dalmatia hercege“ címmeli élhetésre vélte jogosítottnak ; de e miatt is a horvátokkal hosszas és költséges hadakozásra kényszerítettet, míg végre ezek csakugyan győzelmeskedvén, királyuk Crescimir magát 1052. Dalmatia királyának neveztetni kezdé, a nélkül hogy a velenceiek e részben csak legkisebb ellenmondással is élni tanácsosnak vélték volna.

Miként földünk egyéb részeiben, úgy Dalmátiában is már e korban a papság nagy befolyással bírt. A dalmát püspökök már jóval előbb kényszeríték a népet, — a mint saját érdekeik változának — majd a konstantinápolyi patriarcha-, majd a római pápához csatlakozásra. Végre Lörinc spalatrói érsek tanácslatára, Zwoinimir Demeter is tartományait, VII. Gergely római pápának akként adá át, hogy érettek — mint az egyház hűbérnöke — a római székek évenként 200 byzanti aranyat fizetend.

Ez idő óta Dalmátia valamennyi szomszéd országok közötti versenygés oka-, s önbéljében a legdühösebb oligarchia bajhelyévé

lön. Mindenik szomszéd, régi vagy újonnan kivívt jogait és ígé-
nyeit érvényesíteni törekedett. Mindenik, ha hatalommal s a tarto-
mányban követőkkel birt, a Zwoinimir Demeter halála közbenjötté-
vel, 1087. évben, megürült trónt elfoglalni törekedett ¹⁾. Így

Egyik történetírónk szerint Kálmán királyunkban is, Roger si-
ciliai grófnak Pusilla nevű leányávali házassága ébreszté a Dalmátia
meghódítása iránti vágyat ²⁾. — Mellőzve e tétel vitatását, történe-
tileg bizonyos, miszerint a szent László halálával megüresedett
trónt öröklött Kálmán királyunknak, 1100. évben Tarcalon az egy-
házi s világi nagyokkal az ország belügyeiről tanácskozását az e
közben Tótországban keletkezett zavarok háborítván, roppant had-
seregét Tótországba kelle vezetnie, hol miután néhány hatalmas
családot ³⁾ saját érdekeihez vonva békét szerzett, egész a tenger-
partig haladott, és a Velencéhez tartozott tengerparti városokat el-
foglalá. Spalatro ugyan kezdetben bezárá kapuit serege előtt; utóbb
azonban Crescentius érseket küldé Kálmánhoz, őszokásaik s tör-
vényeik épentartását kérőt, mit ez írott szerződésen kívül esküvel
is fogadott. — Innen Trau s Zarába vette útját; e városok szoká-
sainak is épentartását, s püspökük és grófjuk választását biztosítván.
Turóci szerint egy legenda nyomán Kálmán Zarával „ob duritiem
civium“ nem lévén megelégedve, a várost lángok martalékává
akarta tenni; azonban a helybeli — utóbb szentté lett — Donát püs-
pök által álmában babérággal fenyegettetvén, szándokától el-
állott.

Trau város szabadalmait biztosító oklevele általában tar-
talmazván a dalmaták jogait és szabadságait, többi királyaink ez
oklevelet mintegy mintául használák hason tartalmú okleveleik ki-
adásában. Az említett oklevél szavai következők: „Ego Coloman-
nus Rex Hungariae, Croatiae atque Dalmatiae, juro super sanctam
crucem vobis Tragurinis, meis fidelibus civibus, firmam pacem, mihi
et filio meo, aut successoribus meis tributarii ne sitis; Episcopum
vero aut Comitem, quem populus elegerit, ordinabo; et lege anti-
quitus constituta vos uti permittam; praeterquam introitus civitatis

¹⁾ L. Geschichte der italienischen Freistaaten im Mittelalter. Zürich,
1807. I. R. 425. I. (franciából Sismondí után).

²⁾ Engel, Geschichte von Dalmatien.

³⁾ Ezek között Chacittos (Cacich), Subich (utóbb brebiri gróf), Gusich
corbaviai gróf), Lasnich említettnek.

duas partes rex habeat, tertiam vero Comes civitatis, decimam autem Episcopus. *In civitate quoque vestra neminem Hungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit.* Quum ad vos coronandus, aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero, nemini vis inferatur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit. At, si forte aliquando dominium meum aliquem aggravare videbitur, et alias ire voluerit; secure cum uxore et filiis, et familia, et omnibus suis, quocunque sibi placuerit, eat. Hoc autem sacramentum a Rege et Comitibus Hungariae confirmatum est.“

Arbe sziget meghódítását is megkísértette Kálmán, azonban ezt, seregének a tengeri hadakozásban járatlansága miatt nem eszközölheté; míg utóbb az egyháziak iránt tanusított adakozása következtében a szigetbeli püspök a lakosokat önkénytes feladásra birta. Végre

Belográd-, máskép Zára Vecchiában „in urbe regia supra mare“ 1103. évben magát dalmát királylyá koronáztatván¹⁾, a velenceiekkel öt évre békét kötött s Dalmátiában mindenik város erősségét magyar katonasággal látta el; és a spalatóri érsek IV. Crescent halálával udvari papját Manassest nevezé érsekké; ez azonban a magyar kormányzóval titkos egyetértésről, mintha Trau várost kiraboltatni céloznák — vádoltatván, — a tengerpartokat rögtön elhagyni kénytelenítettett.

Az imént említett Crescentnek spalatóri érsekké kinevezése (1103) s általa a pápának mondandó eskü miatt Kálmán s II. Pascal pápa közt heves vita támadt. A király ugyan is nem akará engedni, hogy Crescent az érseki palást átvételénél a pápának azon, VII. Gergely pápa által határozott esküvel kösse le magát, miszerint az érsek a pápának s követének mindenben engedelmeskedni, emezt útjában költséggel ellátni, a pápa szándékait s terveit titokban tartani, a sz. széket világi erővel is védeni stb köteleztessék²⁾. Mire Pascal Ágoston bibornokot küldé az országba, hogy a királyt tekintélyével engedelkenységre kényszerítse. Lefolytáról e vitának nem tudósítottunk, de miután Crescentnek a palást nem sokára megküldetett, hihető, hogy Kálmán végre is tanácsosnak tartá: en-

¹⁾ L. *Lucius*: De Rebus Dalmat. et Croat. III. könyv, 3. fejr.

²⁾ L. ezen esküt *Katona*: H. C. 3. 147.

gedni a követeléstől elállani nem akaró pápának ; lehet, hogy talán az eskü is módosított¹⁾.

1114. évben Kálmánt a kormányzásban II. István követé, s az atya által Trau városnak adott szabadalmait ezen szavakkal erősíté meg: „Et ego Stephanus, Colomanni Regis filius, Rex Hungariae, Croatiae atque Dalmatiae, annis Dominicae Incarnationis MCXXIV. indictione II. mense Julio, nono anno regni mei, eandem libertatem et pacem, a patre meo vobis Tragurinis et Spalatinis civibus stabilitam, cum Episcopis et Comitibus, et omnibus regni mei Principibus, sub ejusdem Sacramenti obligatione confirmo, et corroboreo.“ Ez oklevélből következtethetni, hogy Kálmán a spalatóriákat is hasonló szabadalmi oklevéllel ajándékozta meg.

Dandulus szerint a velenceiek már 1112. évben — tehát még Kálmán élteben — Ordelapho Falieri doge alatt Dalmátia visszaszerzésén törekedtek, s e célból Comnen Elek görög császártól segítséget is kértek, de kitől jobb időkre utasítottak (ad inceptum perficiendum dilationem intulit). E jobb időt István kiskorúságában vélvén elérkezettnek a doge, ennél fogva 1115. évben tengeri hadal szállotta meg Jadra és Belgrád városokat, utóbb Traut és Sebenicót. Lucius oklevelet hoz fel 1117. évről, melyben a nevezett doge magát „gratia Dei Veneticorum, Dalmaticorum atque Croaticorum Dux“-nak nevezi, s Arbe sziget lakóit a Kálmán által eskü alatt megadott szabadságok élvezetében részesíteti: például megadá nekik a „jus Comitum eligendi, confirmatione Comitum nobis servata.“ István, kit a büntetetei miatt száműzött Solt főispán rágalmai s bujtotgatása a csehekkal háborúba kevert volt, csak miután e részről békét kötött, küldhete nagyobb sereget Dalmátországba, sőt 1118. évben maga is lemenvén, miután a velencei hadat Zára mellett megverte, hol maga Ordelapho doge is elesett, az öt évre kötött fegyvernyugvás feltételei szerint a velenceiek kezében maradt Zárát kivéve, ismét az egész tartományt magyar uraság alá hódította.

Az előadottak szerint Dalmátiának nagyobb része (Zára a szigetekkel kivéve) Magyarországhoz tartozott; tanúsítják ezt az e korbéli számos oklevelek is. Így az 1143. s 1161. évekről Spalatro részére kiadott oklevelekben II. Géza a város régi szabadságait azal nevelé, miszerint az e korban divatozott kezes-adást megszü-

¹⁾ L. Horváth Mihály, a Magyarok Története I. k. 89. l.

teté, s a lakosok a város falain kívüli bíróság elé állani, még királyi pecsét alatti idézésre sem köteleztettek. Az oklevél szavai ezek: „Anno Dominicae Incarnationis MCXLIII. indictione V. epacta XXII. concurrentibus III. mensis Maji anno secundo regni mei. Ego Geyza Rex Hungariae, Croatiae atque Dalmatiae, juro super sanctam crucem urbis Spalatensis Principibus firmam pacem, et libertatem; mihi quoque et successoribus meis tributarii aut angariarii ne sitis; Episcopum vero, aut Comitem, quem clerus et populus elegerit, confirmabo; et lege antiquitus constituta cum vestro iudice uti permittam vos. Praeter quod introitus portus civitatis de extraneis duas partes Rex habeat; tertiam Comes civitatis. *In civitate vestra neminem Hungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem voluntas vestra expetierit.* Quum autem ad vos coronandus, aut vobiscum regni negotia tractaturus venero, nemini civium vis inferatur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit. Judicem inter vos, et extraneos a me constitutum vobiscum in civitate sedulo commorari volo; nec eum extra urbem alias proficiscentem sui praecepto aut sigillo a vobis causa placitandi sequendum concedo. Si quis vestrorum per meum regnum terra marique negotia exercuerit, mihi aut alicui nostrorum hominum ex proprio commercio nullum persolvat debitum. Obsides a vobis nullo modo recipiam, sed in curia nostra servire volentibus rogam impendam; et morandi sive discedendi, ad suum velle, facultatem obtineant, nullamque super hoc molestiam inferam.“ Hasonló tartalmú szabadalmi levelet nyert Trau város is 1151. évben, — s II. Gézának Servia — és Bozniárai befolyása, mi miatt is a „Rex Croatiae et Ramae“ címet felvevé, Magyarországnak Dalmátia birtokát is biztosítá.

III. István királyunk hasonló oklevelet adott ki 1164., 1167., 1168. években Sebenico város részére. De vak Bélának abbeli intézkedése következtén, miszerint ez Géza fiának Magyar-, Horvát- és Dalmátországhoz, Lászlónak a feleségével szerzett Rámát vagy Bosznaországot, Istvánnak pedig a Szerémséget rendelé osztályrészül, — Dalmátia III. István alatt, a ravasz vállalkozó Comnen Mánuel görög császártól hatalmas megtámadást szenvedett. Ugyan is Géza (II.) halála után, ennek fia, a csak 11 éves III. István kerülén a trónra, Mánuel ez időt legalkalmasabbnak tartá arra, hogy Magyarországot régi tervei szerint, főuri hatalma alá hódítsa, vagy

legalább a Szerémséget elfoglalja ¹⁾; mi célból követeli által fenyegetve követelte, hogy ama régibb példák szerint, miknél fogva a királyi széket a meghalt királynak nem fia, hanem testvére öröklötte, védencét, István herceget (vak Bélának fentebb említett fiát) fogadják királylyá. Törekvése részben sikerült; III. István ugyan is — miként a történet lapjai tanúsítják — trónjától megfosztatott, István hercegnek az ország harmad része úri címmel adatott, királylyá pedig László emeltetett; de az utóbbi nem sokáig ülhete a bitorlott trónon, fél év múlva 1162. év elején meghalt. István herceg, testvére halála után, hogy magát a négy héti törekvés után elfoglalt királyi széken megtarthassa, kénytelen volt Mánuel hadával meghívni a tőle folyton idegenkedő nagy rész megtörésére, e kívánt segédért Szerémet igérvén Mánuelnek. Azonban az erről értesült magyarok majdnem mindnyájan III. Istvánhoz szegődtek, s a bitorló ellen nyilvános harcra kelvén, ezt elfogva III. Istvánhoz vivék, de kitől, miután esküjét adá, hogy az országot többé nem háborgatandja, szabadon bocsátatott. — Mánuel másod ízben tapasztalván a nemzetnek Istvántóli idegenkedését, nehogy annak további nyilvános pártolásával a magyarok kedélyét maga ellen még inkább felingerelje s így terveit önmaga meghiusítsa, célját elérendő erőszak helyett fortélyhoz, cselszövényhez nyúlt. Barátságot és szivességet színelve a nemzet iránt, késznek nyilatkozik az elűzött irányábani pártfogásától elállani s III. Istvánt királynak elismerni; sőt miután férfi örökösei nem voltak, barátsága tanúsításául, ha-hogy Béla, a király testvére, a császári trón örökösévé tűzetnék ki, ennek nőül leányát igére, oly feltétel alatt mindazáltal: ha Béla Konstantinápolyban neveltetni, és Szerém, mint atyjától nyert osztályrésze, neki mindjárt kiadatni fog ²⁾. A magyarok a Béla — kit Mánuel Eleknek nevezett — s Mánuelnek Mária nevű leánya közötti házasságba béegeztek. Azonban csakhamar tudva lőn Mánuel célzata; s midőn ez 1163. évben Pétervárad mellett tábort állított a magyaroknak Dalmatiából kizárása végett, III. István is Dalmátiába roppant hadi erőt vont össze. Harcra került, s Mánuel, előcsapatainak megveretése után, visszavonulni kényszerülván, 1163. évben Ducas János vezérlete alatt Dalmátiát újra nagyobb erővel meg-

¹⁾ L. Horváth Mihály i. m. 107. 1.

²⁾ L. Horváth Mihály i. m. 109. 1.

szállotta, a harc változó szerencsével és sok vérontással folyt, míg végre István kénytelen lőn a kérdéses tartományt görög kézre bocsátani.

Mánuel halála után nyomban seregeivel szállotta meg III. Béla Dalmátiát, s a velenceiek által eddig bírt Zára várost is elfoglalá; s a midőn ezt a velenceiek 1183. évben haddal visszakövetelték, őket ismételve két évi békekötésre szorította.

1193. évben a velenceiek dogéja Dandalus Henrik Árbét és Pagót elfoglalá, s ezek grófjává a Michieli-ház egyik iva dékát nevezé, és a záraiakat hajóik elvételével nyugtalanítá.

A III. Béla halála után következett Imre király kénytelenített Horvát- és Dalmátországot Endre testvérének átadni; azonban 1199. évben ismét ellenségesen állván a testvérek hada szemközt, az ismételve győztes király Dalmátiát elfoglalá; s csak a szent földre készülő német fejedelmek állították vissza a békét, azt tűzvéni ki feltételül: hogy Endre hercegi címmel bírt tartományait visszanyervén, mind ő, mind a király keresztháborúba zárandokoskodjanak, melyben, ha Imre elesnék, az azalatt Leopold osztrák herceg kormányára bizandó ország Endrére szálljon át. Azonban

Velence 1202. évben a francia keresztesekkel egyesülvén, Jadrát ¹⁾ megszállotta, s három napi ostrom után be is vette. Ez eseményt Imre a kereszthadba menet elhalasztására ürügyül használá, és bár a pápa Velencét s a kereszthadat Jadra alól egyházi átok nyilaival üzé szét, mindazáltal a velenceiek Jadrát végkép elpusztították, minthogy a doge nem feledheté szemeinek e városbani kiszuratását. 1204. évben a város önkényt adá meg magát azon lekötölezettséggel: hogy jövőre csak velenceit választand grófjául.

1217. évi augusztus hó 20. II. Endre Palaestinába szándokolván, Spalatróba érkezett, a lakosok bucsúmenettel fogadák őt; innen Ancona, Jadra s Velence által bérlett hajókon Cyprus szigetre ment, a többi keresztesekkel egyesülendő. Azonban a fortélyos Velence, használva az alkalmat, a hajókat nélkülöző Endrét nem elébb ereszté tengerre, mint ez Zaráhozi jogairól lemondott.

IV. Béla 1241. évben a szerencsétlen tatár csata után nejét s két éves fiát Dalmátiába küldé; — „ad fraternam Illyrici regni sor-

¹⁾ Zára a rómaiaktól Jadranak, a középkorban pedig Diodorának neveztetett.

tem,“ miként osztrák Fridrik, az angol királyhoz intézett levelében, magát kifejezé; — utóbb a király is ide menekült, míg végre Spalatróból a Trau melletti Veglia szigetre vonult családostul, az őt itt is üldöző mongolok elől. E sziget akkoron Schinella (utóbb Frangepán) család tulajdona volt; ennek tagjai közül Fridrik és Bertalan a maltai lovagok kíséretében szerencsétlen királyunkat az elpusztított országba követék; a királyné két leánya betegsége miatt Clissában maradt, hol a Dalmátiába menekült magyarországi nemeseket saját hozományával gyámolítja.

A Frangepán-család valóban hálára kötelezhető le IV. Bélát, mely messze terjedő rokonságával együtt hűn csatlakozók hozzá, hajókat s fegyvereket szerze számára, s húsz ezer mark ezüstöt adott résztint ajándékkép, résztint szolgálatára. — De nem csak Béla személye, hanem országunk körül is nagyok a Frangepán-család érdemei; mert ugyan is a dalmát városoknak s némely szigeteknek a magyar uraság alá visszakerülése nagy részben általa eszközöltetett. Önmagokat — kik előbb Velence lekötöztetettjei valának — hűbéresekként gyanánt Béla uralma alá veték; e példát követé Zára is 1242. évben; már a mongolok jötte előtt kikergette e város kebeléből Michieli velencei grófot, s Kálmánnal alkudozásba ereszkedett; s most, midőn a tatárok elvonulta után Magyarország visszaállításához remény mutatkozott, azonnal kitűzé a város a magyar zászlót, miért is Béla megerősítvén korábbi szabadalmait, körfalai helyreállítására pénzt is kölcsönzött. Azonban 1243. évben a velenceiek a Frangepánoknak Bélához áttérését megboszálandók, ezeket szigeteik birtokától megfosztották, s Veglia grófjává a doge fiát tevék; mely megfosztásért a Frangepán-család Magyarország részéről a modrusi grófság s egyéb adományzásokkal káratlanított.

E közben Bélának a Fridrik osztrák császár okozta zavarokkal küzdelmét Velence alkalmúl használva fel, erős hajóhaddal keríté be Zárát, melynek a megtámadás ellenében gyenge lakosai félelemből, javaikat összeszedve kiköltözének, s az így üresen hagyott várost Velence 1243. június hó 2. elfoglalván, saját polgáraival népesíté be, kiket azonban az előbbi lakosok folytonosan háborgatának.

Hasonlólag 1244. évben Zárát is elfoglala Velence; az ellentállásra magát elégnék nem érező Béla attól is tartva, nehogy Velence Beatrix özvegy királynét s ennek István fiát saját örököse

ellenében pártolja, Zárát birtokában hagyá, oly feltétel alatt: miszerint Velence Zárát háborítlanul bírván, Bélának főuri jogcím fejében a kapujövedelem két harmadát fizesse.

E korban építé Subich bán Béla tiszteletére Jablanich várost, melynek grófja mindenkorra magyar származatúnak föltételeztetett.

1263. évben Béla Dalmátia kormányát ifjabbik fia Bélának, mint Tótország hercegének adá át, ki azonban mihamar (1269.) meghalt.

A gyenge lelkületű kún László alatt magok a tengerparti városok, egymás közötti hadakozásokba keveredvén, a brebiri Subich grófok saját hatalmuk emelésére használák fel az alkalmat; így 1290. évben Spalató és Trau városokat Mladin és Gergely brebiri grófok kormányozák, Pál, Clissa és Osztrovica, György pedig Almissa városokat. A velenceiek örültek, hogy a hatalmassá lett gróftól két évre fegyverszünetet nyerhettek.

A mondott évben Velence közremunkálásával III. Endre lön Magyarország királyává. Ez Mauroceno Antal anyai rokonát a velenceiek tudta nélkül — kikhez a nevezett eddig tartozott — Tótország bánjává s hercegévé nevezé; mi által a brebiri grófok oly igen sértve találák magokat, hogy nyíltan Martel Károly pártjához szegődtek, 1292—1294. évben a tengerparti városokat is ugyan erre, s hűségi eskü letételére szólítván fel. Ezek kezdetben vonakodának, csupán egyetlen koronázott főt ismerők; azonban utóbb a báni címet folytonosan viselő Pál brebiri gróffal értekezvén, a siciiliaiakhoz állottak.

Velence III. Endre tekintélyét Dalmátiában fen nem tarthatá: ellenben a brebiri grófok hatalma még Robert Károly alatt is egyre növekedett.

A mondottak tanúsítják, miként a dalmát városoknak hazánkhoz viszonya, az Árpád házból származott királyok alatt, abban állott, miszerint régi törvényeik-, törvénykezési rendszerökkel és szabadon választott bíráikkal élhettek, püspökeiket, grófjaikat önmagok szavazat útján választhatták; ezek nevei csak megerősítés végett lévén a magyar királyhoz felterjesztendők, s a belbéke biztosításul feltételeztetvén, hogy a megválasztandók a magyar király iránt hűséggel viseltessenek; — továbbá a külföldről behozott javaktólí vámon kívül egyéb adót nem fizettek: ellenben szabadon hajókázhattak s üzhettek kereskedést és minden szállás-adástól fel-

mentve voltak; — a magyarokat azonban, úgy más idegen nemzetbelieket — ha irántok rokonszenvvel nem valának, a város határából kizárhatták; a köztök s magyarok, úgy más külföldiek között keletkezhett a porok elítélésére a magyar király nevezett ugyan bírót, de a tengerparti lakos, tartózkodási helye határán kívüli bíró előtt megjelenni nem köteleztetett.

Ez elősorolt jogok oly igen sajátzerűek valának: hogy ezeknél nagyobbakat ama korban, midőn az úgynevezett 'községek' Európa birodalmaiban virágozni kezdének, sem Olasz-, sem Német-hon városai nem bírtak; s ezért *Dalmátia*, az *Árpád ház*ból származott királyok *korszakában*, szerződéseknél fogva *Magyarországnak* hódolt ugyan: de *törvény, törvénykezés s adózás tekintetében* *házánkhöz közelebbi viszony nem kötö.* Vajjon utóbb s minő változások jöttek közbe e tekintetben? a következőkben előadandók tartalmazandják.

* * *

A fentebb nevezett Róbert Károly uralkodása kezdetével, az utóbbi lealáztatásukat — velencei uraság alá jutásukat — egyre fájlaló záraiak fegyvert ragadva Morosini Mihály velencei grófot két tanácsnokkal együtt, fogságba tévék, s a gróf csak álbarát öltözetben szökhett meg. A záraiak követeket küldének Róbert Károlyhoz, hogy a magyar királyoktól neveztesen Bélától nyert szabadalmaikat megerősitené. A király 1311. évben kelt oklevele által nem csak megadá a kívánt megerősítést, hanem a záraiak megfenyítésére készülő velenceiekhez is igen komolyan írt. A velenceiek dacosan válaszolák, miszerint a király Zára iránt nem jól értesítettett: minthogy e város hajdan óta Velencéhez tartozott, s maga IV. Béla elismeré: „quod dominium dictae Civitatis ac possessio pertineat ad Venetiarum commune“ s az általa kikötött kapuadózásnak két harmada mind ekkorig pontosan fizettetett; végezetül kijelentvén, hogy részükről összes hatalmukat a háladatlan záraiak elbizottsága megtörésére fordítandják. A mint is csakugyan Gjustiniani vezérlete alatt tengeri haderőt küldének Dalmátia ellen, s az előbb a ferrari harcban Velence ellen harcolt Dalmas tábornokot néhány ezernyi csapatával együtt, a szárazoni megtámadás végett, harc-szövetségessé felfogadák. Azonban a most nevezett, miután Zaránál három hónapig, a zárai gróf Mladin tábori intézkedései miatt

eredménytelenül vesztegelni kénytelenítettett, s a következő három havi díjt meg nem nyéré: 1311. évben Mladin szolgálatába ment át, kitől előre nem látólag, Zára helytartójává neveztetett; a hajóhadat kormányzó Giustiniani pedig megbetegedvén, a záraiak által elfogatott, bár nem sokára meghalt.

A Trenchényi Mátéval (1312—1317.) folytatott polgárháborút újabb kedvező alkalmúl használá Velence; elzárván ugyan is a záraiak kereskedését, megvesztegetési rendszere által oda működött: hogy a hűtelen Dalmas maga tűzé ki Zára részéről a béke pontjait, s Michieli Vital Zára grófjává választatott; azonban egy, 1315. évben kelt oklevél ezen szavai: „regnante Domino nostro Carolo Roberto, temporibus magnifici Domini Comitis Georgii et Egregii Bartholomaei Michaeli de Venetiis Potestatis“ azt látszanak tanúsítani, mintha az érintett béke által a magyar királynak főuri joga még is biztosítottatott volna; miért is Róbert Károly abban hallgatólag megnyugodott.

Időközben Mladin bán Dalmátia zsarnokaként lépett fel; kározos tettei közül csak egyet: Trau város polgáraitól egy saját pecsétökkel ellátott, különben még beiratlan ívet követelt, hogy arra majd tetszése szerint írhasa a rajtok gyakorlandó felségi jogokat; s midőn ezt a szabadságaikra méltán óvakodó polgárok megtagadák, bezárá a várost, s elpusztítá földeiket (1215). Ez eljárás következtében a nevezett város Sebenico várossal 1322. január hó 16. szövetkezve, azon évi ápril hó 17. Velence oltalma alá veté magát, *kikötve* még is *a magyar király iránti hűséget és tiszteletet* „Salva semper fidelitate et honore Domini Regis Hungariae ac Domini Ducis Venetorum et suorum fidelium et subditorum;“ ezek szavai a Trau város jogai biztosítására Velence által kiadott oklevélnek, melynek még első pontját, az e korbéli polgári s bíráskodási eljárás ismertetéseül ide igtatjuk: „primum per Dominum Ducem et ejus consilium singulis duobus annis mittetur ad regendam dictam civitatem Traguriensem unus de majori consilio Venetorum, qui nuncupabitur Comes et eligetur Venetiis in majori consilio;“ — „quod Comes iturus Tragurium in causis civilibus teneatur regere dictam terram cum quatuor judicibus, in Tragurio eligendis, secundum eorum consuetudinem et statuta; in omnibus autem causis criminalibus, praesertim prodicionis, ipse comes habeat liberum arbitrium, procedendo tamen in ipsis secundum formam statu-

torum communis Traguriensis.“ A többi pontok a grófnak 1200 denárt tett évi díjáról szólnak, ki egyszersmind a polgárok lakainak látogatásától, de főleg az azok vendégségeiben részvételtől s ajándokoknak elvételétől (gyümölcsöt és friss szőlőt kivéve) eltiltotta. — A kisebb városok ott keresének oltalmat, hol azt leginkább biztosnak remélték; és minthogy elszakadás által a pártok egyikét sem akarák magok ellen gerjeszteni, egymás közt szövetekezének. — Végre Spalatro is szövetségbe vonatott; s Almissa, és Scardonának, mint a brebiri grófok orfészkeinek megsemmisítése elől határozva. Megtudván ezt Mladin, azonnal Sebenico és Trau városok környékét kezdé pusztítani, de háta mögött testvére Pál több bosnyák nemességgel ellene szövetekezett, kik ellen fordulta közben, a nevezett városbeliek a velenceiek segédelmével a grófi orfészkeket megrohanták s azokat elpusztítva a talált hajókat Trauba vivék. Mik következtében Mladin, György testvérét a királyhoz küldé, ez — a várt válasz helyett — Knin városban maga jelent meg, s a nála jelentkezett Mladint elfogtatván, Zágrábba vivé, itt ellene nyomozást eszközözendő. Azonban az osztrák határszél felé küldött magyar sereg felől kellemetlen hírek érkezvén, a foglyot Magyarországra hozá s itt zárva tartá, a spalatroiaknak szabadságait 1322. october hó 8. megerősítvén.

Mladin eltávolítása által koránt sem lön a béke Dalmátiában helyre állítva. Bátyja György Almissa- és Scardonáért magát megboszulandó, pusztításokat tön. Az 1323. augustus hóban magyar s kún sereggel megérkezett Miklós veszprémi gróf, csak Babonich János bosnyák seregének levágásával törhete magának utat, s „ad campum Carnam“ összehíván a horvát s dalmát városok küldötteit, megerősíté szabadalmaikat. — Ezután Spalatroig haladt. Azonban a horvát nemesség s megvert bosnyákok a velenceiekkel szövetekezének a magyar sereg megsemmisítésére; mit a vezér megértvén, korán haza sietett. — György brebiri gróf hegyei közül kibújván, Knin városban állomásozott, remélve, hogy Frangepán Fridrik s némely záraiak melléje állandanak, kiknek segédelmével majd Spalatrót meghódítandja, s Almissát ismét kalózzokkal megtölthetendi, magát Horvát- és Dalmátország bánjává kikiáltandó. Azonban a cettinai gróf többekkel szövetekezve, nem csak megveré, de fogolylyá is tevé. Most Nilipich lön Dalmátiában hatalmassá, ki Cliuchich nevű hegyi várából háborgatá a sebenicóiak kereskedését; ezek azonban

a segédül hítt velenceiekkel szétzúzák az említett rabló várát; mit látva Nona lakói 1325. szinte Velence oltalma alá veték magokat.

A következő évben még egyszer megkísérté Róbert Károly ereje összeszedését, tekintélyének Dalmátiában helyreállítására, és Mihály bán által megszállá a Babonichok várait, s Frangepán seregei is hozzá szövetkezének; mind a mellett azonban, hogy a nevezett bán mindenütt bánnak ismertetett s Zarában ünnepélyesen is fogadtatott, nem érezvén magát elég erősnek valamennyi dalmát rabló várak meghódítására, serege egy részének Bihácson hagyásával, maga Magyarországra visszatért.

Róbert Károly ezután a lengyel, cseh s osztrák ügyekkel lévén inkább elfoglalva, Dalmátiát saját sorsára hagyá; s így 1327. Spalatro Velencének hódolt, s midőn 1333. a király Endre fiát Apuliában Szicilia királyává megkoronáztatandó Modruson keresztül utazott: az üdvözlétére megjelent Spalatró követeknek ajándokait szívesen fogadá, de szabadságaiknak ezek által szorgalmazott megerősítésére ideje nem volt.

1337. a brebiri grófok kiirtására Nilipichchel szövetkezett Trau város Clissát elfoglalá. A brebiri grófok Róbert Károlyhoz járulának; ez Gergely corbaviai grófnak meghagyá, hogy addig is, míg maga megérkezendik, Pál brebiri gróf fiai- s unokáinak segédelmére legyen; Trau városnak pedig oly értelemben írt, miszerint a magyar korona iránti hűségökről felteszi, hogy a lázadóval, (Nilipich) vagy bárki másokkal, kik a magyarok iránt nem jót eszmélnek (velenceiek), szövetkezni nem fognak. A béke csakugyan a corbaviai gróf közbejöttével megkötöttet.

Róbert Károlynak 1342. július hóban közbejött halálával, a nápolyi udvarral keletkezett szövetkezés, az e közt és Magyarországnak között szükségessé vált közlekedés végett, nélkülözhetlenné tévé Dalmátia birtokát. Miért a korának fejedelmei közt kétségkívül első, s így nem csak mint ember, de mint király is Nagy Lajos, a Velencétől folytonosan háborgatott Dalmátország birtokát biztosítandó, 1345. július hóban roppant sereggel Dalmátiába ment, hol István bosnyák bánnal egyesülve Bihács vára mellett megállapodott s a dalmát gróftól valamennyi várak kulcsainak átadására szorítá; még a Velence birtokában lévő Zára is követeket küldé hozzája; de már ekkor Magyarországra visszautazott.

E közben Dandolo velencei doge valamennyi tengerparti vá-

roshoz tanácsnokait küldé szét, kik által — míg hon titkos előké-születekkel foglalkodék — a záraiak hűségét magasztalva, mindenik város megvédésére elégséges erővel birandó külön kapitány küldését ígérte. A két hatalom alatti ingadozó állást már megszokott záraiak továbbra is hűség- s engelmességet ígérének Velencének. Azonban némely zárai nemeseknek elfogott magán leveleiből értesülvén Velence, miként ezek a várost Lajos királynak átadni ígérék, csak bármilyen csekély erővel látná el őket, nyomban tengeri had-erővel szállá meg Zárát, s a be-kijárást elzárta. A záraiak élelemmel másfél évre ellátva lévén, Lajos királyt megkérni határozzák: „ut eos a prolixo cum jam curriculo fideles sacrae coronae persistentes non deserat,” minthogy már néhai atya is e várost „et homines generosos hujus urbis“ különös kegyével boldogítja. A királynak „cum tota potentia nostra“ segítséget ígérő irott válasza annyira megörvendezteté a záraiakat, hogy mindenfelé magyar zászlókat tűzének ki. — Meg is indítottott csakhamar a magyar tábor István bosnyák bán vezérlete alatt, ki azonban Velence által megvesztegetve lévén, lassan haladt célja felé, s megérkezével is seregét, a velenceiek ellenében, erőtlennek mondván, tétlenül Magyarországba visszautazott. A záraiak mindazáltal nem csüggedének reményeikben, sőt a Lajos király-küldte magyar zászlót 1345. november hó 25. érsekük által felszentelteték. A király 1346. martius hó 3. kelt iratában személyes megérkezését ígéré, mit junius hóban teljesített is, s ünnepélyes fogadtatása azon esküvállomásra bírá, miszerint vagy csontjai temettetnek Zára falai közé, vagy e várost szabaddá teendi. Azonban jóllehet a magyar sereg a városba szabadon be- s kimehetett: még is az élelmi szerek árusai által igen csalattatott, a vízzel kevert bort drágán fizetni, sőt magát a vizet is csak pénzen vásárlani kénytelenítettvén; továbbá mivel a magyar pénz is csak fele értékben fogadtatott el, mind ezek miatt a nagyoknak sokba kerülvén banderiumaik tartása: ezek titkon egymás között s utóbb a velenceiekkel szövetkezének, s ezeket junius hó 1-re kitűzve volt fő megrohanásról eleve értesíték; minek következtében ezek készült erővel annyira visszaverék a magyar sereget, hogy a király — miként Turóci megjegyze — „non sine magno damno rerum et personarum“ már julius 3. haza felé indult, s a fegyvereiktől is megfosztott záraiaktól minden jogaik és szabadságaik elvétettek, és közölök hatvan kezeskép Velencébe vite-

tetett. Az ekkor elkövetett kegyetlenségeket Turóci e szavakkal írja je: „Multos cives et nobiles decollaverunt, et diversis tormentis afflixerunt, et viros et puellas — Venetias abduxerunt, in carceribus fame et siti cruciarunt, et postea successive in carceribus et poenis eos peremerunt.“ Zára meghódítása sok vérbe és temérek pénzébe került Velencének.

Lajos király 1348. Nápoly uralkodójává lön. Velence követéssel járult hozzá a végett, mondana le Spalatro, Sebenico, Trau s Nona dalmát városokhozi igényeiről, ezért akar határozott pénzüsszeget, akar bizonyos évi díj-járandóságot ígervén. Lajos mindezekbe nem, de nyolc évi fegyverszünetbe beegyezett.

Míg Lajos 1354. Vörös Oroszországból a litvánokat számüzé, az ármányos Velence a már-már lefolyó fegyverszünet meghosszabbítását nem igen remélve, mindent megkísérte Dalmátia több városainak meghódítására. E célból titkon Duschán István szerb királlyal szövetekezett. Mit megtudván Lajos, seregét Szervia ellen indítá, ennek nevezett királya maga biztosításul nyomban követeket küldött a pápához r. katholikussá leendését ígérő; Velence pedig Lajoshoz, a litvánokon győzelme felett örömeizeteit tolmácsoló, továbbá a béke hosszabbítását, úgy Dalmátiához jogairól lemondását szorgalmazó követséggel járult; Lajos évenkénti díjt s egy fejér lovat követelt, miknek megígérésére a követek nem találák magokat hatalmazottaknak.

A fegyverszünetnek 1356. lejártával Lajos király barátságos viszonyait Károly császárral s osztrák Alberttel új frigy által megerősítvén s az aquilejai patriarchát is érdekébe vonván, százezerből állott seregét személyesen vezette Istriába s Trau várost elfoglalta.

A mondott évi augusztus hó 14. a meghalt (Gradenigo) velencei doge helyébe trevigoi procurator Delfino János választatott, kit Lajos Velence kérelmére a polgártársai bizodalmtól nyert hivatal átvételére azonnal kibocsátott. Mely nemes tettét Lajosnak Velence hasonlóval viszonzni kívánván, egy a Lajos király orgyilkolására tett ajánlatot el nem fogadá¹⁾; ugyan is tarvisói polgár Baldichino

¹⁾ Így adják elő az eseményt, Engel szerint, Cortusi és Gatari, ellenben Caresini azt állítja: miszerint Delfino csak néhány lovagjai áttörése által juthatott céljához.

Julián, ki hosszas utazásai közben a magyar, német s tót nyelveni beszélést elsajátítá, hazáját megmentendő elhatározá: hogy a magyar királyt akár élve, akár halva, az új doge kezeihez juttatja. E célból naponként elhagyá a várost, míg tapasztalnia sikerült: hogy a király a Sile nevű folyó közelében, Acieto falusi magán birtokban, az érkezett levelekre válaszolás végett, naponként egy órát magánosan időzni szokott. — Gaz tervét akként vélé valószínűsítandónak, miszerint éjjel csónak segedelmével a nádas között magát elrejtendi, s a szokása szerint levelek írására háttal ülő királynak nyakába kötelet vetend, s így őt akár élve a folyón átvinni, akár a folyóba vetve, maga után vonni fogja. Baldichino annál is inkább lehetségesnek vélte tervét, mivel a király mindenkor egyedül szokott a kérdéses helyen megjelenni; a trevigói nemesekkel közlé, s annak kiviteléért 12,000 aranyat, s a Castelfrank nevű várat kívánta; ezektől azonban a velencei tanácshoz utasítottatott. Ez — mint fentebb érintők — a lovagias király iránt hasonlólag viseltetett lovagiasságból, vagy mint némely írók akarják: a díjt sokalva, az ajánlatot el nem fogadá. Sőt utóbb, midőn Velence békét kért, nem mulasztotta el e tény felemlítésével kérelmét gyámolítani; Lajos erre az élete után törekvő férfiút látni kívánta, s miután Baldichino szabad menetről biztosítottatott, a királynál megjelent, és ez őt gazdagon megajándékozva bocsátotta el magától.

Trevigónak meghódítása, e közben sikertelen kísértetett meg. Az élelmi szerek hiánya, vagy inkább a táborban a magyar és német sereg között kiütött lázadás miatt, avagy mivel a vele volt osztrák herceg, élete iránti szorgoskodása által, hazamenetre biratott: 1356. augusztus hó 23. elhagyá Lajos Dalmatiát, seregét Tamásra (frater Nicolai Archiepiscopi Strigoniensis) bízván. Mindjárt eltávozta után Velence Conegliano bevételét kísérté meg, de a magyar sereg által visszaveretett. — A folytonosan megszállott Treviso végre élelmi szerek hiányától kényszerítette, november hó közepe táján öt hónapi fegyverszünetet eszközölt ki; mi alatt Lajos pápai közbenjárás útján vélte célját elérhetőnek.

1357. évben a harc folytatottatott. És noha a magyar sereg tengeri haderőt nélkülöze is: a dalmát városok egymás után magyar uralom alá jutának.

A folytonos viszályokat már magok a városok megunták, s hallván, hogy Velence Trau és Spalatro városokról lemondva, Zárát

jó pénzért is megtartani törekszik; a magyar uralom alá juthatás iránt önkényt lépéseket tévének. Spalatro és Trau városok egymás között szövethetnek; s 1357. július hó 8. a nemesség és sokan a nép közül a spalatrói főegyházba fegyveresen összejövének, és itteni megállapodás folytán a szétszórt egyes velencei zsoldosokat elfogván, tömlőcbe veték, s a velencei podestát a város kulcsainak kiadására felszólíták, miután magok „*ad dominium naturale et pristinum Vngariae*“ visszatérni akartak. A podesta fényes kardját lábaikhoz veté és csak életéért könyörgött. Julius 9. a trauiak is, a közelebbi zárdaegyházba misére menő podestájokat a városból kizárák. Ez Spalatróban kerese menedéket, hol azonban egy bárkába vettetett s a spalatrói dogéval együtt Velencébe küldetett. Most a magyar zászlók tüzetek ki, és Szécsi Miklós bán mindkét várost Magyarországgá birtokává elfoglalá; bár ezekhez a velencei doge július 15. oly értelemben írt: miszerint nem hiheti, hogy a podesta és zsoldosok kiűzése rebellióból származott legyen; mert a két város nem feledheté még, minő rabszolgaságból mentetett meg Velence által? minő kegyesen bánt ez velök eddigelé? s mi erélylyel oltalmaztattak általa? és pedig a nélkül hogy Velence hasznót, vagy pénzjövedelmet reméltett volna; és miután még egyszer eléjük tünteté a velencei kormányzás szelídségét, nem különben „*feritatem et auctoritatem Domini Hungarorum, quod sibi ipsis intolerabile prorsus est*“ általános bűnbocsánatot ígért; de midőn mind ez sükertelen vala, a Spalatróhoz tartozott Solta szigetet pusztítani kezdé, mi által azonban csak a többi dalmátokat még inkább keseríté, a mint végre Zára is magyar uralom alá kívánczozott, s a zárai apát éjjel lajtorján bocsátá be a magyar katonaságot. Most már a velenceieknek Dalmátiábani összes birtokuk csupán Sebenico és Scardona városokra lőn szorítva; azonban Sebenicóban is a matrózok oly igen fékezetlenekké levének, hogy e város is elesett, miután Giustiniani Endre grófját elkergeté, s magát a magyar királynak János bán által kiadott következő tartalmú szabadságlevelével ellátta: Joannes totius Croatiae et Dalmatiae Banus, nos justis et condignis eorum petitionibus annuentes, in persona dicti Domini nostri Regis infrascriptas libertates, jura, gratias, donationes et consuetudines eisdem civibus et communitati supradictae civitatis Sibenicensis, jurando super signo vivificae crucis, sancta Dei Evangelia, et reliquias sanctorum concessimus et conferimus, damus atque donamus

jure perpetuo, atque irrevocabiliter habenda, tenenda et possidenda.“ — Általános bünbocsánat kimondása után — „Item omnes sententias, deliberationes et acta per comitem et curiam, sive per consilia ejusdem civitatis, retroactis temporibus facta et ordinata confirmamus et ratificamus in perpetuum observanda. Item totum, quod per regimen ejusdem civitatis est, et in futurum fuerit sententiatum et deliberatum, sit ratum atque firmum, et in civitate et in districtu inviolabiliter observatum; nec etiam iidem cives possint citari vel cogi in praesentiam quorumvis judicum extra dictam civitatem“ — következik az adókról: „Item quod nos vel alter quivis, sub dominio praelibati Domini Regis constitutus et constituendus, nullum debitum, nullamve collectam a communi dictae civitatis vel ejus districtu, praeter jus Regium portarum, quod tributum appellatur, prout in privilegiis eorundem continetur, exigere et extorquere valeamus. — Nec etiam nos, aut alii quicunque, in praescriptam civitatem Sibenicensem in manu potenti venire valeamus; nisi in quantitate, qua placuerit civibus et regimini civitatis; unum prandium semel in anno, et non plus, ipsa communitas nobis dare teneatur. — Item nullum castrum, nullaue fortalicia in praedicta civitate Sibenici, nec in districtu ejusdem vel extra districtum, quae essent vicina dictae civitati, in praejudicium ejusdem, ullo unquam tempore aedificari per quoscunque faciemus. — Item si aliquando Dominus Rex vel ejus successores de proprietatibus et libertatibus dictae civitatis quibusvis alienassent et tradidissent; ipsas alienationes idem Dominus Rex in irritum revocabit.“ — Oly különöseket e jogok, minőknél nagyobbakat a legszabadabb állományok alig ha valaha birtak. És hogy e jogokat a többi dalmát városok is közösen élvezék, tanúsítja a felhozott oklevél következő pontja: „Item quod praelibata civitas Sibenicensis habeat omnem gratiam, libertatem generalem, et specialem, quam aliae civitates regni Dalmatiae habeant ampliore.“

A fentebb előadott események közben a király Zarába megérkezett és Nona város ostromoltatását megkezdé, mely ugyan december hóig hősieken ellentállott, végre éhségtől kényszerítve megadá magát; a szigetek szinte a magyar seregek által meghódítottak.

Velence e korban szárazföldi birtok után felette sovárgott; s ezért mi sem hathatott reá sértőbbleg, mint Trevigo elvesztése, mely szárazföldi birtokának nevezetes részét tevő. Ez okon tehát

1357. november 28. követeket küld a Zarában időzőtt királyhoz, kinél sikerült békeszerződést kieszközleni, melynél fogva:

1. Velence örökre lemondott Dalmátiához minden jogairól s így Nona, Zára, Scardona, Sebenico, Trau, Spalatro, és Ragusa városok, Cherzo, Veglia, Arbe, Pago, Brazza, Liesinar és Curzola szigetek örökre a magyar korona tulajdonává levének.— Az e részben szerkesztett s a Magyarországhoz e korban tartozott Dalmátia területét is meghatározó oklevélnek ide vonatkozó szavai ezek: „Vigore instrumenti praedicti, contenti fuimus renunciare, et effectualiter renunciamus de facto, in manibus praedicti regis suo et successorum regum nomine, toti Dalmatiae a medietate Guarnarii, usque ad fines Duracii omnibus civitatibus, terris, castris, insulis, portubus et juribus, quae habuissemus et tenuissemus, atque tenebamus in eisdem quoque modo, et specialiter civitatibus Nonae, Jadrae, Scardonae, Sibenici, Tragurii, Spalati et Ragusii in terra firma existentibus. Item in terris adjacentibus, videlicet Cherso, Vegliae, Arbo, Pago, Brachiae, Lesinae, Corsulae, cum insulis earundem, cum omnibus pertinentiis et utilitatibus earundem, ac titulis Dalmatiae et Croatiae, quibus uti consueveramus, et totum jus, ac proprietatem, si quas habuissemus, in ipsum Dominum Regem, et successores suos, sponte, deliberate, et cum maturitate transferentes, renunciantes insuper omni actioni, et omni juris et legis beneficio, quibus ullo unquam tempore possemus contra praedicta, vel praedictorum aliquod nos juvare, promittentes solenniter sub vinculo Sacramenti, pro nobis et communi Venetiarum corporaliter praestiti, de ipsa Dalmatia, civitatibus, terris, castris, locis, insulis, juribus et titulis, ac ipsorum possessione seu dominio, nullo unquam tempore per nos, vel alios nos intrmittere, vel aliqualer impedire usque ad fines praedictos.“ E békepontok szerint, 1358. évi február hó 25. István zágrábi püspök és Drugeth Miklós országbíró előtt esküvel kötelezé magát Velence az általa birt s fentebb elsorolt tengerparti helyeknek 22 nap alatti átadására.

2. A doge Dalmátia és Croatia címéről lemondott.

3. A király Trevigo, Friaul környékén és „in partibus Cenetae“ minden további hódítástól tartózkodik.

4. Általános bünbocsánat, és a foglyok szabadon bocsátása ígértetett.

5. Minden tartozás vagy kárkövetelés megszüntetett, az alattvalóknak magán követelései ide nem értetvén.

6. Kalózkodat a partra kikötni, eltűrni vagy bebocsátni, mindkét résznek tiltva lön.

7. Mindkét rész alattvalóinak, személyeikre s javaikra nézve, a tengerpartokon teljes szabadság engedtetett.

A béke feletti örökös a római pápára bízott akként, hogy a békepontok feljelentett megsértése esetében a nyomozást egy hónap alatt multhatatlanul minden hosszadalmas avagy zajt okozó törvénykezési eljárás nélkül, a teljesítendőket teljesítését pedig, kiátkozás vagy interdictum alatt, eszközöltesse. Oly események azonban, melyeket az illető fél egy hónap alatt önkényt kiegyenlíthet, a békét legkevésbé sem zavarja.

Ugyan ez évben a hatalmas Duschán szerb király meghalálzott, s országa felosztva lön, mi Dalmátia nyugalma nem kevésbé segéllé elő.

Megalapítván ekként Lajos Dalmátiában uralmát, a szabadalmak kiosztásában a városok részére korántsem matatkozott oly bőkezűnek, mint ezt a meghódítás közben Miklós bán ígéré. A hozzá követséggel járult záraiaknak mégis

a) megengedé, miszerint területeknek a háború előtti régi határait meghagyassák.

b) Minden határt illető, úgy a polgárok egymás közti szerződéseinek érvényességét rendelé.

c) A városbeli polgárok csupán a városi bíróság alá helyeztettek, a feljebbvitel a királyhoz szabadon hagyatván. Az oklevél szavai ezek: „Praesentium testimonio confirmamus ipsis omnia instrumenta publica, hactenus solenniter confecta, inter eos super eorum juribus et suorum, tam inter eorum confinia, ipserum jura tangentia, quam etiam extra eorum confinia ubicunque, ut imposterum eadem valeant sicut hactenus valuerunt; ea autem, quae deinceps inter eos, et eorum confinia, et super eorum juribus, et ad eos pertinentium conficiuntur, valeant inter eos. Sed inter Croatas et alios extraneos servetur in conficiendis literis, per nos et nostros barones, quos pro juribus nostris exequendis ad illas partes decrevimus destinare, statutum. Postremo concessimus, quod cives nostri Jadrae et eorum hospites antedicti nullius alterius iudicio adstare te neantur, praeterquam Comitum et iudicum eorundem constituti. Si

tamen aliqua partium se senserit gravatam; volumus, ut ad nostrae majestatis sententiam valeat appellare.“ Ez oklevél utószavaiban, magához királyunkhoz rendelt feljebbvitel által a dalmát városok ösjogaikat sértve érezék; miért is okadatolt kérelmeikre maga Lajos megengedé, hogy a dalmát városok a nálok hajdantól divatozott felvitellel élhessenek, miszerint t. i. az illető városi tanács- és választott bírácoknak felebbezett ítéletei, a bologniai, vagy patáviai, avagy perusiaai egyetemnek vég ítélete által döntsessenek el.—Egyéb-iránt ha az oklevelileg rendelt feljebbvitel életbe lépett volna: ez által Dalmátiaának Magyarország legfőbb törvényszékével, s leg-alább törvénykezési tekintetbeni viszonya eszközöltetett volna; és aligha más oknál fogva mondja Lucius dalmát író ¹⁾ Lajos királyunkat jellemzőleg: „Rex absolute dominari asuetus, Dalmatorum privilegia mutilans, omnia ad se trahere coepit, principale libertatum Dalmaticarum caput ademít.“ Ellenben létezik ugyan I. Lajos magyar királynak levele az arbei tanácshoz, melylyel György nevű gyilkosnak rendes büntetését királyi kegyelme által el nem engedvén, Arbe város helybeli érvényes törvényeire hivatkozik; az oklevél szavai ezek: „Fidelibus suis Vicario, Judicibus et Consilo Arb. Ludouicus Dei gratia Rex Hungariae. Non meminimus fecisse gratiam, de redeundo in nostram civitatem Arbensem Georgio per homicidium profugo, de quo Majestati nostre, vestra fidelitas nunciavit, nec facimus, ymo placet nobis, et volumus, vt statuta vestra, secundum Deum et justiciam obseruetis. Data in villa Parasgna sub anulo nostro secreto, feria iij, intra octauam assumptionis virginis gloriose ²⁾).

A belbéke a városokban lassanként helyre állván, mennyire igyekezett Lajos Dalmátiábólí jövedelmeit szaporítani? tanúsítja az

¹⁾ L. i. m. 4. k. 17. fejt.

²⁾ Eredetie papiroson van írva, kívül veres viaszba nyomott titkos gyűrűpecsétén felül tompa, alúl csúcsos, hosszában két térre szelt paizson, jobbról fekkentes csikolatok, balról anjoui lilimók láthatók; a paizs fölött R LODO, az alatt VICVS olvasható, ez utóbbi felirat első s utolsó betűje fölött pedig, a paizson kívül ismét két anjoui lilimó tűnik elő. E gyűrűpecsét azért nevezetes, mivel Praynál (Syntagma historicum de Sigillis. Tab IV. fig. 5. 7. 8. Tab. X. fig. 4.) I. Lajosnak apró pecséteti közt nem fordul elő. (I. 1844. Tudománytár XVI. kötet, 255—254 l.)

is, miszerint a sóval szabad kereskedést a lakosoknak eltiltván, királyi sóházat létesített, mely egyszersmind a városoknak eddig tulajdonát tevő vámok jövedelmeit is a király részére szedé.

1363. halt meg a hármass ország fiatal bánja János. Margaretha anyjának 1355. évben kiadott egyik oklevele pecsétét Kerchelich e szavakkal irván le: „in medio ovale scutum linea media divisum, ubi dextrorsum duae fasciae fluvios referentes, tum tasilli anteriore linea tres, duo posteriore; sinistrorsum vero primum tasilli, tum infra fasciae;“ ezekből Gebhardi azt következteti, hogy e pecsét legelőször tartalmazá a horvát címet, melyet valólag az austriai házból származott királyok adtak Horvátországnak, bár azzal már előbb Duschán István szerb király is élt.

1367. évben Lajos tengeri haderő alapításán gondolkozott, s e célból — miután hajóépítéshez értő egyéneket nélkülöz — a görögök érdekében a törökök ellen vezetendő had ürügye alatt Velencét megkeresé: engedné meg néhány hajónak Velencébeni építhetését. A tanács, magyar hadhajóknak az ádriai tengereni feltűnését semmikép sem óhajtván, a király által ürügyelt cél dicsőítése mellett, ennek kivételére öt gályát sajátjai közül ajánlott. De midőn utóbb kifejtett, hogy Lajos valólag a görög király és rácok fejedelme ellen akar harcolni: az ajánlott gályákat megtagadta.

E közben Velence Carrara Ferenc, Padua urát és az osztrák herceget Triest birtoka végett folytonosan háborgatá; utóbb azonban (1378.) Leopold osztrák herceggel, a mind két részről elfoglaltak visszaadása mellett békét kötött. — E körülmény Magyarország és Velence közötti újabb és hosszabb hadakozásokra szolgált okúl Lajosnak, kit a Leopold osztrák herceggel kötött béke különösen bosszantott, minthogy maga is részt vön az egy részről Genua és Carrara Ferenc, más részről Velence között kitört huzakodásokban. Ezenfelül növelte még a velenceiekre neheztelését az is, hogy, jollehet a dalmát tengerpartok s az ádriai szigeteknek nagy része az ő birtokában voltak, mégis a velencei köztársaság a tenger feletti uralmat egyre sajátjának követelé; de végre Nápolynak oly igen ohajtott meghódításához is a köztársaság gátköül tűnt fel. Ide járulván az is, hogy Velence a sónak Pagóból Velencébe hozatalát megtiltá; más részről a lagunák feletti főuraságot Carrara Ferencnek ígéré, magát Magyarország hűbérnökének tekintendő: mindezeknél fogva Lajos 1378. évben a pécsi püspököt több másokkal

Velencébe küldötte, ki is azon évi juniushó 14. a köztársasági tanács előtt megjelent, s figyelmeztetve ezt a már tizenegy országot meghódított király hatalmára, beszédét ily értelemben végezte: „Mi intünk s békére szólítunk fel titeket! Ha ez nem lehetséges: valamennyi szövetségeseink nevében, harcra hívunk fel!” — A doge más nap válaszol: „Nincs kinek barátsága érdekeltesebb, de kinek haragja is rettentőbb volna Lajosénál a signoria előtt. Padua ura a béke megtartására nem képes: készüljön harcra; a magyar király ellenében azonban nincs okunk harcra kelni. Menjetek és mondjátok ezt neki Páduában.” — E válasz vételével Lajos Carrara Ferencen s az aquilėjai patriarchán kívül még Genuával is szövetségre lépén, a háborút ezekkel, Velence ellenében szárazon és tengeren egyszerre megkezdette. — Junius 24. János vajda öt ezer lovassal Carrara Ferenc seregével egyesülve, a velenceiekkel szövetkezett Bernabo Viscontit három hónapi fegyverszünet-kérésre kényszeríté. Velence azonban a genuai Fiescót megvert Pisani fővezért a tengerparti városok visszaszerzésével bizá meg, ki a többiekhez mintegy kulcsul szolgáló Zárát meg nem hódíthatván, Cattarót s Arbét tevő sajátává sok vérontás után. Traunak ismételt ostromlása közben csak egyik alkalommal hatszáz halottat hagyott éshétszáz sebesítve lön. Végre gályái is haszonvehetlenekké lettek, és serege annyira megcsökkent, hogy 36 gályája közül alig tizet tölthetett meg.

1379. évben végkép letűnt Velence szerencsecsillaga. A nagyobb számmal küldött magyar sereg a szárazon, és a diadalt nyert Dória, genuai admirál, tengeren, annyira kezdék szorongatni, míg végre a kevély signoria békeért esedezett. A feltételek, melyeket Lajos eléje szabott, kemények voltak s lealázók; így kívánta:

1. hogy minden ünnepnap a magyar zászló a Márk-piacon kitétessék.

2. Hogy hadi költség fejében a signoria bizonyos időszakonként 500,000 aranyat fizessen.

3. Hogy a köztársaság által választandó dogék mindig a magyar király által erősíttessenek meg. — A békealkudozásokból ezúttal misem lön; míg az 1380. évben folytatott hadakozásoknak a következő évi augusztus 16. Turinban kötött béke véget vetett, melynél-fogva

a) Velence a királynak hadiköltség fejében! évenként 7000 aranyat fizet.

b) a magyar király ellenben Pago szigetéről s a dalmát sóvali kereskedésről mond le. — Végre

c) a magyar alattvalók Velence engedelme nélkül a köztársaság birtokában nem hajózhatnak; valamint Velence kalmárai sem a király engedelme nélkül a magyar révekben.

Hogy e béke Velencére felette kedvező volt legyen, mert általa ismét egyedüli urává lett az ádriai tengernek, s Lajosnak ama nagy eszméje: Dalmátia birtokát Velence meghódítása által biztosítani — mi célból nyilvánít is, hogy nem előbb kíván nyugodni, mint a büszke velenceieket megalázhataandja; — füstbe ment! — És ezen oly igen káros békekötésnek eszközölje leginkább Durazzói Károly volt, ki a magyar hadsereget vezérelvén, csakhogy ennek egy részével Nápolyban mielőbb valósíthassa céljait: Magyarország érdekével alig, vagy éppen mitsem gondolt. (*Vége követhk.*)

FÖLDTANI SÉTA HAZÁNK NÉHÁNY ÉRDEKES VIDÉKÉN.

OLVASTA A M. FÖLDTANI TÁRSULAT ÜLÉSÉBEN JUL. 15.

B. MEDNYÁNSZKY DÉNES.

Tisztelt gyülekezet! Buzdító felszólításnak engedve vagyok bátor a tiszt. társulat figyelmét rövid időre igénybe venni, s néhány általam látogatott belföldi kövület-lelhely elősorolása mellett némely palaeontologiai mutatványokat előterjeszteni. Teszem azt egyszersmind azon igénytelen ohajtással, bár csak némi kis adatkával szorgálhassak kedves hazánk ismeretéhez, s bár későbbi szakértő gyűjtők figyelmét az érintendő vidékekre fordíthassam.

Elkezdem tehát — földtani fekvés szerint — először is *Décény-Újfalunál*. Ez hazánk nyugoti véghatárán, közel a Morva területéhez, az 1100 lábnyi magasságu Kobel hegy, vagy szorosban ennek alja, az úgynevezett Sandberg tövében fekszik. Ismeretes és bizonyos tény hogy ezen Porta Istri, ha így szabad szólni, semmi egyéb, mint egyik fő átszakadási pontja a hajdani bécsi medence roppant víztömegének, s azon vízmosás eredménye, melynek mintegy gyenge utóhangját találjuk még a Duna folyásában, mely az egyszer megnyitott útnak legmélyebb vonalán haladva, a jelenkor-

nak, az ősiekhöz képest parányi, vizeit medrébe gyűjti. Ezen átszakadás idejét meghatározni épen a környéknek kövületmaradványaiból lesz lehetséges: ezek után ítélve pedig, a kérdéses katasztróphe csak igen új, harmadlagi időben történhetett, mely alkalommal az akkor élő létszeres testek a felzavart fenéknek kő, homok és földtömegeivel együtt a víznek hatalmas irama által a keresztültört part felé sodortattak, hol aztán különösen az újfalvi, tetemes magasságig felnyúló homoktorlasz is támadt: mint kicsinyben bármikor hasonlót tapasztalhatni valamely halastó vagy fürdő lecsapolásánál, midőn a vízben úszó testek a víz nyomása és iránya következtében mind a kifolyási nyílás felé tódulnak. — Innen magyarázható leginkább a nagy mennyiségű futóhomok, mely a síknak fekete — tán valaha ingovány — földjétől egész azon televényig ér, mely a hegy felszínét változó vastagságban borítja; mely csak helyenként tapadt össze szilárd tömeggé, s leginkább a déli oldalon mutat valódi, kemény, kovás természetű homokkövet. Éjszakfelé egy valamivel magasabban fekvő kőbányában már egészen mást látni, t. i. durvas — majd szürkile ¹⁾ töredék-, majd egyéb apró gördekövekből összeállott mészhalmazt (conglomerat), agyagos, vastartalmú köt-tapaszsza. Még feljebb, éjszakkélet-éjszakknak fordúlva, ismét egy kőbánya létezik, melyből ujabban a vasúti hidak parkánykövei szedettek, mely fejr, de nem épen finom belalkatu, sok kagylótöredéket magában foglaló mészkövet ad. Ezen három különböző helyiség, u. m. két feljebb fekvő kőbánya, s az alsó nagy homoktelep szolgáltatják a jelen példányokat, melyekből ugyanis ez legtöbbet és szebbeket.

Az ingatag homokban talált állatrészek, világos, hogy legtöbbkétesbek; különbség van azonban az egész homoktelepnek alján, vagy felső rétege táján fekvő maradványok állapotjában: mert ezen utóbbi, a televény alatt fekvő részben — bár majd merő fejéres kagylótöredék-rétegnek látszassék, mégis a puha homokos tömegtől alig lehet valamit jól kikaparni, t. i. noha szemre ép alakjokat a tárgyak megtartották, de annyira elmállottak, hogy már az érintés is szétdörzsöli őket. Maradványokban legdúsabb a homok alsó tája a fenék felé: azért sajnálva kell említenem, miszerint idő haladtával az évenként folytonosan leomladozó felső üresebb ho-

¹⁾ Ennek osztályába esik a közel Máriavölgyi ósagyagyagpala is.

mok, s föld is, a gyűjtőnek annyira kedvező vízmosásokat s más kivált gödrök alapját kitöltik, s a mélység legérdekeseb tartalmát betakarván, azt a fürkészőtől majd elérhetlenül elvonják.

A most leírt homoktorlaszból valók a következő mutatóanyagok: *Ostrea (eduliformis?)*, mely igen nagy mennyiségben előfordul, a laposabb faj a nyílt nyugoti oldalon, a leveles réteges (*O. foliosa?*) inkább délfelé; némelyek átfurtak is. Szinte csoportozatokban összesenöve találhatunk, hol egyszersmind láthatni, mikép az állat alsó fele az öt tartó kőalaphoz képest képződött, szabad fedele pedig egészen szabályszerűen, lapos, tojásdad, patkólap alakban. *Panopaea Faujasii* Goldf., melyből igen sok, de csak ritkán tökéletesebb példányok találhatunk. *Pecten maximus* Lam. csésze alaku, *Pecten solarium* Lam. és *Pecten flabelliformis* Brogn., igen gyakori, sőt tetemes nagyságu is nem ritka. *Pecten laticostatus* Lam. tökéletes jókora példány, de kissé törékeny. *Isocardia cor.* Lam. vagy *I. striata* d'Orb. kőmagvulat. *Conus* változó nagyságban, de leginkább csak kőmagvulat. Sugárosokból (*Radiatae*—): *Echinus* vagy *Spatangus* (*Clypeaster*—) részek; egyik különösen, mely a déli oldal keményebb, könnemű tömegeiből való, azon igen érdekes, de meszes kővületeknél igen gyakori tűneményt mutatja, miszerint a szerkezeti anyag helyére jutott szénsavas mész szelhető minőségben, és pedig úgy rakodott az állat központi vonala, lehet mondani szervezetének tengelye köré, hogy a mésznek dűlalsarka, azaz jegcetani tengelye, amazzal összeesik, miszerint aztán csekély fáradsággal, különösen tökéletes példányoknál, az állatból egész mészdűlalt szelhetni ki. Hasonlót találhatni a most már kihalt Belemnitek kővületeiben, melyekből, ha hosszúságokhoz függélyesen, — tehát R—∞ irány szerint, — finom lemezeké metszettek, ezek két turmalin között oly fénygöncözési jelenetet mutatnak, mely a dűlajrendszerben jegedő testek tulajdona, u. m. szivárványos karimákban álló gömbölyded árnykereszt. *Cidaris* tengeri sugárállatnak buzogányalaku töviseiből például, szinte tökéletes, sőt tükröző lapu s mérhető mészdűlalt szelhetni ki késsel, melynek élei pontosan 105° 5' nagyságuak, mint bármely természetes kész jegecé. E tárgyat érintvén, nem lehet nem említenem, miszerint nem rég hasonlólag turmalin általi fénygöncözés útján azon észlelet tétetett: mikép nagy részint a még jelenleg élő kagylók mészállománya hasangos azaz arragonitféle minőségű. Így például *Pinna* vagy *Haliotis auris*

Midae házából szedett gyöngyház, a földismében úgynevezett kettős, azaz réteges-szálas belalkatot mutat (schalig-stenglige Struktur), mely, mint látszik, az állati élet működésével némi okadatos összefüggésben áll. Az állat t. i. testéből kiválasztván a mésznedvet, ez a csiga belsejében lassanként hártját képez. A mint pedig e mészanyag az élet köréből kiesik, azaz kiválasztatik, úgy azonnal a jegedésnek parányereje működni kezd, és száradván s szilárdulván e levelek, apró hasangtömeggé lesznek: noha ez által még nem lett a csiga tiszta mész, minthogy sósavval az egész meszet feloldvaszthatni, s hátramarad a kocsonyaféle állati enyv, mely jó nagyító alatt tökéletes hálós sejtes szervezetet mutat. Érdekes volna megtudni ezek után, mikép történt legyen azon változás, hogy, ha tán eredetileg Ammonit, Belemnit stb csigahéjak élő állapotban hasangos minőségű mészből állottak, most pedig kövületeik tökéletesen dűlalju természetűek? hogyan s minő körülmények alatt történt legyen ez átmenet és lényeges változás? Turbo, anyakövében egyfelől még fényes gyöngyház. Egy emlősnek (bos taurus?) ujjize, egy rágfog (Dorkatherium vindobonense. H. v. Mayer.), egy oldalborda; továbbá egy szájcsont: Myliobates subarcuatus Ag. egy Placoid haltól. Halfogak elég számosak, sőt közelebbi vizsgálatnál talán még nagyobb változatosság fog köztök találtatni. Corax, hátrahajolt, s fűrészkes élű; Lamna elegans Cuv. Oxyrrhina angustidens Reuss., és talán lesz ott Oxyrrhina Mantellii Ag. mely az előbbinél nagyobb s erősebb. Gyakori a Lamna (Cuv. vagy † palaeontologice Odontaspis) raphiodon. Ag. = Enchodus halocyon. Gein. Előfordul köztök a hasonló Otodus appendiculatus Ag., melynek alján kis tövisei vannak. Találtatik, bár ritkán, Carcharias (Carcharodon Smith.) megalodon Ag., nagy háromszegletes. Szinte halaktól ínyfogak: tökéletes félgömb: Sphaerodus Ag. és Placodus Andriani Ag., ha kissé tekés, meg közepén hegyes: Lepidotus Mantellii Ag. A fogák, keveset kivéve, mind megtartották zománcukat. Érdekes volna a fajok száma és különbségére nézve összehasonlítani Dévény-Újfalú halfogait azon igen szép és változatos példányokkal, miket a Lajta hegységben ismeretes Margit-kőbánya nagyrészt még az eredeti kőbe növe bőséggel szolgáltat. — Végre még Pectunculus, Cardium több töredékből álló tömegben, Venericardia, s pár apróság. Bár ismervék, de mint nevezetesség említendők itt azon barna pikkelyek, melyek Psephophorus polyganus H. v. Me-

yer páncélos állattól származnak, s minek nem rég egy majd tökéletes példánya találtatott ugyanott. — A hegy közép magasságán fekvő meszes halmazból: *Cypraea*, kőmagvulat, egy kis *Conus* kőbenőve, egy *polyparia*. A legmagasban, erdő közepett levő kőbányából egy nagyobb *Pecten flabelliformis* Brogn. és kláriszirt, mindkettő magából a kőfalból kidolgozva.

A Duna jobb partján, a most mondottaktól valamivel lefelé, az átellenes Farkasvölgy és Honvár közti kőbányákban is, kagylókra akadni, de sem a hely színét, sem odavaló darabot még nem láttam. Ugyane hegység délnyugati oldaláról küldetett nekem ezen eddig egyetlen mutatvány egy falevéllenomattal, barna, puha, igen csilámdús homokköben.

Tovább indulva a Kis-Kárpátok mentében, a Morva torkolatjától felfelé a nyugati hegyoldal tövében, közel az úgynevezett fejér hegységhez fekszik a hg Pálffyféle detrekői uradalom, és ebben *Detrekő-Szent-Miklós* falu. — Mindjárt megette körülbelül nyugotra kifelé nyílik egy szűk völgyecske, meredek erdős oldalokkal, alját egy kis csermely eleveníti. A falu végétől csekély távolságra a völgy bal oldalán, pár ölnyi magasságban egy sziklacsoport jeleli a keresett helyet, melyhez az igen lejtős parton felmászva, egy, szirttáblák által képezett hasadék előtt állunk. Ebbe majd négykézláb kell beindulni, majd kissé mélyedvén az alja, itt-ott hajolva vagy egyenesen is fenélhatni, vége felé pince alakban tágul, s ott jobbra, vagy 8' magasságban látszik még egy üreg, melybe hágcsón feljutva, egy gömbölyded szobácskában találjuk magunkat, melynek igen egyenetlen fenekén kutatva, sáros agyag és gördekövek közt állatcsontokat lelni. A barlang belseje igen nedves, a szabadból bevezető bemeneti hasadék végén a mondott pincealaku tágulás falzatai gömbölyded kötőredék és nedves agyagból álló rétegeknek mutatkoznak, melyek közt szinte fordulnak elő csontrészek; de a tömeg puha és omladékony volta miatt csak vigyázattal lehet benne fürkészni. Feltűnőknek látszottak az ezen rétegekből kikerült apró s igen vékony csontocskák, melyek tán denevértől (vagy rágóktól?) származhattak: de ezekből jelenleg nem bírok felmutatni semmit is; kivéven mit legujabban észrevettem egy állkapca-darabnak üregeiben. A nagyobb csontok leginkább *Ursus spelaeus* Owen. látszanak lenni, melyek lábsontok, ujjizék, egy köröm, fogak, állkapcák azután kisebb oldalbordák és koponyarészletek. Elmulasztám

megtekinteni, ha a hasadék szűk elején nem mutatkoznak-e bizonyos magasság és irányban a falnak némi ledörzsölései, mely nyomok hasonló helyeken találtattak, az ott lakott állatok gyakori ki- s bejárása által okozva. Meglehet azonban, hogy e barlangot e csontok élő birtokosai nem lakták, hanem hulláik csak az özönvízi időben behordatva, itt kövek közt temettettek el: mi valószínűvé tétetik rendetlen össze-visszafekvésök, sok töredék jelenléte, s több részek némi kopottsága által is.

Legyen szabad pár szóval érintenem e hegység inenső, keleti táját, Nagy-Szombattól Vág-Újhely felé. Ezen úgynevezett térségben a harmadlagi képlet, egyik ismeretes sajátságát nagy kiterjedésben mutatja, t. i. a töltézet alakot (Terrassenform, Terrassenbildung). A földszíne ugyanis folytonosan mintegy hullámosan van redőzve, a Vág felé álló részén pedig egy élesen rajzolt vonal hossza szerint el van különözve a jóval mélyebben fekvő folyóvölgynek talpsíkjától. Sajátságos tünetény, hogy az erre eső faluk mind sorban ezen töltézet párkányán építvék, melynek alján egy apró patak folydogál; ezen vonal hosszában vezet a postaút is, mely egyik ere az éjszagnak, Trencsény és Morva felé tartó kereskedésnek, s hadi tekintetben sem közönös; a völgynek Vág felé eső alsíkján legnagyobbbrészt rétek és ligetek terülnek el. A harmadlagi dombosrok közepén alig van egyikét helység; másik öve az emberi lakásoknak ezen nyugati helység tövében vagy legalább szomszédságában vonul el, a középet csupa agyagos szántóföld foglalja el. E helyirati körülmények ismét egy adat azon sok máshoz, miből kitűnik az embernek mintegy öntudatlan viszonya anyjához a földhez, azon befolyás által, melyet ennek felületi sajátsága, mint a földtani belalkat természetes következménye az ember telepedésére, vándorlásaira, kereskedelmi összeköttetései, ipari fejlődése és történeti tetteire mindig gyakorolt, és gyakorol maiglan. E vidékből, Pozsony s Nyitra határain *Blava* vizéből származnak e jelen, jól fenmaradt kővületek: *Astraea*, *Conus*, *Turritella*, *Natica*, *Voluta*, *Rostellaria* (v. *Strombus*, v. *Chenopus*) *Pes Pelecani*.

A Nagy-Szombattól Holicsnak vezető postaúttól kissé éjszagnak fekszik egy, a többi földhullámoknál valamivel magasabb, *Sárkány* nevű köves domb (mely alatt s Nádas közt történtek volt a *Simunics* altábornagygyali csatázások); oldalai agyagosak, s mélyen kimosvák: onnét erednek ezen vastag ostreák s fakovulatok.

Állítólag a Nádas megetti hegyekben is hasonló és még sokkal nagyobb kagylók találtaknak; magam még nem láttam.

Tovább éjszagnak felfelé fekszik *Csejthe* vára, mely előtti kőpár mészdombok esőárkaiban állítólag szinte sok kagyló találtak. Az itteni júramész hegyek közti öblös medrekben köszén is előfordul, péld. Krajna és Vagyóc közt; egy helyt különösen magam látogattam, de a munka akkor még csak kezdetében levén, az egypár tót paraszt kút-ásásában semmi különöst nem tapasztaltam, egypár kőmutatvány és agyagos szénkeveréken kívül ez egy fekete darabot szedhettem, melyben fejez csigareszek láthatók. Az ismeretes *pöstényi* fürdőhely átellenében, a Vág balpartján fekvő Moraván helység előtti téglavető helyen pár év előtt találtak egy ősi nagy állatnak csontvázrészei, ezek közt egy egész kaponya is: de az ásó parasztok azt hívné, hogy ebben rejlenek az óriás kincsei, fürkészetit hevőkben azt szétzúzták. Kulcs- és vállcsontok darabjait láttam belőle.

A *Vág-Újhely* megetti szőlőkből hasonló maradványok kerültek napfényre, vagy 25—30 év előtt, egy rendkívüli záporosó dúlásai által kimosva, mint mondatik, nem csekély számban; azok közül származik ezen fogrész és végtagbeli izfejcson.

Feljebb, éjszagnak haladva, ismét egy érdekes lelhelyre akadunk. Ez t. i. azon magánálló szikla, melynek fokain *Árca* vára épült; éjszakkeleti része közvetlenül a hasonnevű folyóból emelkedik. Az egész tömeg barnás szürke tömött júraszirt, nagy s vastag, éjszagnak álló táblákban vagy 50—60° lejtőségben telepítve. Közönségesen a sirt hasadékony és kalapács alatt szétpattanó, leginkább az átvonuló jegeces tejfejez mész-ereknél, melyek itt-ott, hol a hely engedte, kiképzett R és (P)³ alakokat is mutatnak. Előfordul helyenként benne kettős vaskéneg is, Fe S₂, majd mint hat alju vaskovand egyes köbekben, majd szálas golyókban, melyek valószínűleg hasangos vaskovandból állanak. Kevés év előtt közel a várhoz, Lehotka felett, egy alsó rendű ember nagy darab sárga ércet levén, aranynak hitte, s elhozá az ottani kamarai mérnökhez vélt kincsét, ki is ebben ugyancsak 75 fontnyi szép vaskovand darabra ismert. Ez ásvány helyben gálic és timsó-készítésre használtatik, sőt tiszta kén és kénvirág is nyeretik belőle; melyet szép minőségben magam is láttam. A vársirt kővületekben gazdag, helyeik többször a kőlapokon vasrozdás foltokkal jelettetnek a szemnek. Az állatok

fejlábosok (Kephalopodok), Ammonites, Scaphites, Lituities, talán Krioceratites is és Belemnites, mely utolsóknak 11 synonymáival nem akarom fárasztani a közönség szíves türelmét. Például állanak itt Ammonites Bucklandi Sowb. (vagy A. Conybeari? Sowb.) A. raricosta Ziet. A. flexuosus Münst. A. lineatus, A. hecticus, Belemnites paxillosus Sowb. Ezen vörös töredék, — mely igen tojásdad, majd parabol alakját tekintve tán Amm. bifer? — nem a vársziklából való, mint azt már vörös színe mutatja: hanem vagy 8—10 percre attól az országút mellett álló Medvedcá skala kis sziklacsúcsból; melyhez egészen hasonló Marková-skala az országút alatt a folyóból kiemelkedik.

Árva s Liptó határán Rosenberg felé 4900' magasságra felnyúl a nagyobb Chocs hegy; melynek környéke, csak azon csekély adatok szerint ítélve, melyekkel egykét ottani séta után bírok, tán megérdemli a palaeontologiai megvizsgálást. A Vághoz ereszkedő tövéről Turík mellől származik e Nummulítsirt: mely tárgynál összehasonlításul — inkább mint curiosumot — legyen szabad előmutatnom e Nummuliteket, miket báró Prokesch-Osten, még követi pályája elején, Egyiptomban, Kairo felett, Gizehnél Cheops-loborából szedett, s melyek a mellettök fekvő, austriai eredetű darabhoz igen hasonlóak. Rosenberggel majd szemközt, a Vág hosszant álló Mnisky-wrch v. Mönchsberg-ről származik ezen ostreahalmazag; — ugyanazon tájon, Lykava rom várfal köveiben Pecten és Cardium nyomokra akadtam. Érdekes hely továbbá a *lucskai* fürdő. Ez a nevezett Chocs hegy keleti alján, a Vág felé délnek nyíló, de itt még szűk völgyben fekszik. A fürdővíz langyos, igen tiszta, átlátzó, tintás ízű és igen vasdús, úgy hogy a ruha tőle nem sokára megsárgul; a lecsapolási árkokban pedig rozsdaszínű sár vagy iszap mutatkozik. Az út mellett, mely a néhány perczig lejjebb eső falu felé vezet, sziklafalzatok emelkednek, melyekben valamivel tovább kőbánya is műveltetik, és sárgás fejéres mésztuff kőnemet szolgáltat, mely helyenként igen szilárd, másutt ismét morzsolható minőségű. Nagy kiterjedésben találni itt e falevélrétegeket, melyeket itt van szerencsém előmutathatni. Különösen a domb, melyen a plebánia háza épült, majd kizárólag ezekből áll, egy alatta elvezető kis mélyút kedvező hely, oldalaiból ily példányokat szedni. Az egész igen új eredetű képletnek látszik lenni. A levelek Acer, Ulmus, Corylus stb efféle, és színirányosan fektetvék egymásra hal-

mozva, mint erdőben a hullott lomb; képzelhető, hogy az erdőkből helyben gyűlt vagy közelről e völgybe hordott levelek egymásra települven, a mész, agyag, homok, vas, és szénsavval áthatott sok víz járult hozzá, mely lé a hegy belsejéből szakadó források és eső által felkavarva leülepedése után kiszáradt, s végre a jelen tufftelepet hagyta, mely egyébiránt nehezen képződött egyszerre, hanem hosszabb idő alatt folytonosan.

Végre még egy gazdag lelhelyt szabadjon felhoznom, mely ha tán nem új is, de szép példányokat adhat. Ez az alcúti főhercegi urodalomhoz tartozó *Ginza* pusztának környéke, s az ottani kőbányák. A vidék halmos, szomszédságában száraz meszes dombok látszanak, melyek valószínűleg az úgynevezett durva mészből (Grobkalk) állanak, vagy szorosban mondvá ennek felső, Lajthamésznek hívott, osztályába esnek. Ezekből: *Cardium laticostatum*, *Nucula*, *Cerithium*, *Turritella*, s hasonlók. Hosszudag nagyobb ostreák is vannak közelében. Itt még egy különös alkat, hol az állat kömagvulatja megmaradt, de a csigahéjnak talán elmállás általi eltűnése után a kő között üres hézag maradt, mi az egésznek különös nagy likacsos színt kölcsönöz.

Berekesztésül csak azt legyen szabad kifejeznem, hogy, habár jelen kis közlésemben ujat felmutatni, vagy kimerítő vizsgálatokat előadni nem tudtam is; de, ha talán egy vagy más érintett helyiség részleteseb kibányászása ebből eredne, a hazai tudomány s gyűjtés ekképi gyarapodásában gyenge iparkodásimnak legkivánatosb jutalmát látnám.

*) Örömmel üdvözljük szerzőt a tudomány és irodalom pályáján, azon pályán, melyen édes atyja, az elfelejthetetlen *b. Mednyánszky Alajos*, örökzöld koszorúkat aratott; s örömmel hallja majd, úgy hiszszük, minden barátja a nemzeti előmenetelnek is, hogy a fiatal szerzőben mind hazai történettudományunk egy jól készült, fáradhatatlan buvárral gyarapodott, mind hazánk természetrajzi ismerete vizsgálódásaitól több irányban új kiterjedést várhat.

A szerk.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Megindult az UJABB NEMZETI KÖNYVTÁR első folyama, melynek kiadására több buzgó hazafiak egyesültek. Neveik, mint azok az előrajz alatt, úgy a megjelent első füzet homlokán állanak: *Ürményi József, Kazinczy Gábor, Zsedényi Edvárd, b. Eötrös József, Toldy Ferenc, Erdélyi János, Jókai Mór, Reguly Antal, Fáy András, b. Kemény Zsigmond, Somsich Pál, Hunfalvy Pál, Csengery Antal, Vida Károly és Fényes Elek.* Minden jó hazafi édes örömmel üdvözlendi e névkoszorút, melyben a politikai és irodalmi élet minden színezetei az egy üdvöztető egyház megépítésére egyesültek, mely nem egyéb, mint a nemzetiség, támaszkodva a történet s értelmiség kettős alaposzlopára. E téren minden jó magyarnak kezét kell fogni, bár mely módon és uton hitte is egykor létesíthetni a nemzet boldogulását. A cél mindenkinél egy volt; egynek kell lennie most is, midőn kevesebb eszközökre vagyunk szorítva. S ezek most inkább mint valaha, a nemzetiség nemesítésében központosulnak. E szempontból oly fontosak most a nyelv, az irodalom, a magyar tudományosság s a historiai emlékezetek! ezen érdekeket kívánja öszvesítve apolni a jelen vállalat is, mely soha sem érdemelte inkább a NEMZETI címet, mint most, midőn a hazafiak minden rendéből sereglettek össze létesítésére az eszközök és pártolók. Az első folyam a XVII. század költői közül *gróf Zrínyi Miklós* és *báró Liszti László* munkáikat hozza, a történetírók közül pedig *Cserei Mihály* kiadatlan emlékiratát. A megjelent első füzet *Zrínyi Elegyes* költeményeit s a *Szigeti* veszedelem I—VII. énekeit hozza; homlokán az eredeti kiadásnak (1651.) *Subarich György* hazai rézmetsző által készült címlapjának mása áll, melyen az *Adriai* tengeren vitorlázó *Zrínyi*, a költő, látható, ki körül egy pár syrene ingerkedik: a *Zrínyiász* előtt pedig az eposz hőséne, a *szigeti Zrínyinek*, arcképe. Hónaponként egy-egy füzet fog megjelenni. — Ki e nemzeti vállalat pártolói közé akar lépni, akár mint gyűjtő, akár mint aláíró, a fennevezett kiadók bár melyikénél aláírhat, ivatek *Vida Károlytól* vehet át. Az aláírás három évre szól, az előfizetés 5 fjával egy évre tétetik. Az előfizetés újévig áll nyitva.

Emich Gusztáv könyvkiadó hivatalában vehetik át. A Nemzeti Könyvtár ajánlására, amaz általános hazafiúi tekinteten kívül, szolgáljon a közlendő munkák érdeke: íme *Zrínyi*, kinek *Szigeti Veszedelve* nagyobb hőskölteményeink között két száz év után is megtartotta az első rangot; *Liszt*, kinek *Mohácsi Veszedelve* a költői érdeken kívül, történeti tekintetben is oly igen érdemli figyelmünket; és *Cserei*, ki a múlt század elejére egyike a leghitelesb és legrészleteseb koriróknak.

— Becses, igen becses gyűjteményt veszünk a következő cím alatt is: *Bajza Összegyűjtött Munkái*. Pest, bizományban Emich Gusztávnál. 1851. n12r. Első kötet 376 l., második 378 l. füzve 3 ft 30 kr.

A szerző ismeretesebb s munkái becsültebbek, hogy sem ő is ezek is ajánlást kívánnának. Lyrai költeményei egy részt átmentek a nemzet ajkaira, szívébe mind; beszélyei közül csak Ottília s a Hableány közöltetnek; *történeti* apróbb írásai közül: Coriolán s a háborgó Róma, Gróf Kohári István, Chatam Vilmos, A Telekiek tudományos hatása, Eudoxia császárné: historiai irodalmunk legszebb gyöngyei közül valók lélektani felfogásban, művészi elrendelésben és előadásban; a *szeptaniak* közül: Az epigramma theoriája, és Töredék a regényköltészetről; a *egyesekek* közül: Nyelvünk műveléséről, Lessing, A folyóiratok fény- és árnyékoldalai, Schröder, Szózat a pesti magyar színház ügyében, Megyeri. — Töredékek, egyes jelek csak, mint látjuk, egy gazdag irodalmi élet tetteiből, szigorú és szerény kézzel válogatva, s azért egy újabb gyűjtemény utáni vágyat sürgetőleg ébresztő. Bajza az utolsó huszonöt évben Aurorája, Kritikai Lapjai és Athenaeuma által oly mély hatást gyakorlott irodalmi állapotjainkra, hogy már csak történeti tekintetből is felette kívánatos volna a kritika és polemia terén meg-megjelent nagy számú dolgozásaiból kalászatot bírni: eltekintve az azokban letett számtalan gyümölcsös eszmétől és változatos formáktól, melyekben e classici lelkű írónk írásai példányul szolgálnak.

— Szépirodalom. — *Beöthy Zsigmond Összes Költeményei*. Pest, Emich Guszt. tulajdona. 1851. n12r. 255 l. A szerző acélmetszetű képével, füzve 1 ft 10 kr ep.

Régibb s újabb darabok; emezekben az elmélkedés túlnyomó kezd lenni, de mindig költői köntösben. Valamivel táplálóbb eledel az utóbbi idők elhatalmazni kezdő „spanyolhab“ forma verseléseinél. Édes; de nem nyelünk semmit.

Parlagi Képek. Irta Vas Gereben. Két kötet. Pest, Kozma bet. 1851. 16r. I. 181. II. 180 l. füzve 2 ft ep.

Tizenkét elbeszélés, köztök újak is, mint: A katonaregula, A pinceajtó, Ad az isten csak kérni kell tőle, A kárvallott cigány. A közönség ismeri a szerző virtuositását a népi irodalom mezején. Ő nem csak nemzetünk e nem es-ére üledékének, a népnek, nyelvét, formáit, kifejezése módját ismeri, hanem egész lelkületét, esze járását, szíve dobbanásait, s ismeri szükségéit s bibeit. Eképen, míg a mulatság végett olvasó is e tisztább emberi-világban jól érzi magát, az eszmélő olvasó e könyvből holmit tanulhat is; a nép pedig, ha kezeihez eljuthatna, nem csak tanulhatna s okúlna, hanem vigaszt is találna, a mi, úgy látszik, szerző előtt lebeg is pályáján. Azért mindenek felett azon kellene lenni a nép barátjainak, hogy ily nemesebb és tanulságos szellemi élelem közte elterjedhessen. Ha a papok, orvosok, jegyzők, gazdatisztek stb, kik közvetlenül érintkeznek evvel a jó magyar néppel, az effélére ügyelnének, minden faluháza bírhatna egy, habár eleinte még oly kis, népi könyvtárt: mennyit lehetne ez uton hatni, kivált a magyar földművelő nép fogékonysága s olvasni-szeretete és készsége mellett! Ily falusi könyvtárnak aztán Vas Gereben legyen Kisfaludya és Vörösmartya.

— *Classica literatura.* — Az utolsó vásár csakugyan meghozta *Egyed Antal* munkája első füzetét:

Átváltozások, P. Ovidius Násótól. Pest, 1851. Müller bet. Első füzet. Sr. 150 l.

Öt könyv, s így harmada az egésznek. Hűség, könnyűség, csín. Jegyzetek a szükséghez képest. A tisztetre méltó agg e művel megkoronázta munkában töltött hosszas életét: ohajtjuk hogy a mit irodalmunknak Ovidtól még bírni kell, vidám öregségétől megnyerhessük.

— *Nyelvkönyvek.* — *Olvasókönyv.* Olvasás, szavalás, nyelv-elemzés, és különféle iratnemeket ismertetés végett, többnyire a magyar irodalom termékeiből. A gymnasiumok és reáliskolák számára szerkeszté *Matics Imre*, a magyar nyelv tanára Pozsonyban. Pozsony, Schmid bet. 1851. Sr. 288 l. kötve 50 kr ep. (nagyobb számú megrendeléseknél 15 száztuli adatik).

Jól rendezett, mulattatva tanító, s a tiszta jó nyelv érzékét tápláló olvasókönyv. Hol eredetiek jobb íróink, köztök jó ifjúsági íróinkból, hol fordítmányok, célszerű választással.

Magyar Olvasókönyv az alsó gymnasium első osztályának számára. Szerkeszté *Trautwein Nep. János*, kegyes tanítórendi tag. Második kiadás. Budán, Bagó Márton tulajdona. 1851. nSr. VIII és 144 l.

Magyar Olvasókönyv az alsó gymnasium második osztályának számára. Szerkeszté *Trautwein N. János*. Budán, Schröpfer András bizománya. 1841. nSr. VIII és 184 l.

A mi jót és ajánlatost ez olvasókönyvek elsejéről az első kiadás jelentésekor mondottunk, azt a most először megjelenő második folyamra kiterjesztve ismételhetjük. Az itteni darabokban az előadás is valamivel fejlettebb elmékhez szól, a tárgyak is az illető osztály tantárgyaival egyeznek: leginkább a hit- és erkölcstanra, a természet-, földrajzra, népismére és történelemre vonatkozáván; s így az otthoni szorgalom táplálására s a tanult tárgyak megkedvelése s bővebb megismerésére egyaránt szolgálnak.

Gyakorlati Német Nyelvtan a legnevezeteseb német nyelvészek, u. m. Grimm, Heyse, Becker szerint. Irta *Reméle Nep. János*, bölc. tud., a bécsi egyetemen magyar nyelv és irodalom... tanára stb. Bécs, Tendler és társa, 1851. nSr. 300 l. füzve 1 ft 30 kr.

— Történelem s rokon. — *Egyetemes Történelem*. Irta *Hunfalvy János*. Második kötet. A középkor történetei. Pest, Emich Gusztáv sajátja, 1851. nSr. 225 l. füzve a három kötet ára 3 ft 48 kr.

Ismételhetjük itt is, miket az első köletről mondottunk. A szerző folyton figyelemmel kíséri a míveltségi állapotokat, melyek az itt tárgyalt középkorban annál fontosbak, minthogy a jelenkor minden oldalai kifejlődését, úgy állodalmi, társas, vallási és irodalmi életét csak így érthetni meg. Szerző, mint magyar történetészhez illlett, több helyet szánt az ural-altaii vagy szittya nemzeteknek, s köztök a magunkénak, mint aránylag a külföldiek szoktak; kik el szeretik feledni azon világtörténeti hatásokat, miket a magyar nemzet hat század alatt többször, név szerint a fejedelmek, az Anjouk és Mátyás alatt, sőt a török korban is, éreztetett.

Az újkor története 1516—1789. Szilágyi Virgiltől. 5-d. füzet. Pest, Emich, 1851. Sr. 387—488 l.

E füzet mellett egy ily címet is veszünk: *Éjszakamerika és a pyrenaei félsziget története a XVI. XVII. és XVIII. században*. Tartalma: Spanyolország dolgai a trónöröklési háborútól 1788-ig,

s Portugalliáé Spanyolországtóli elszakadásától, szinte 1789-ig. E szerint be van ugyan két része „az újkor történetének“ fejezve, de még korántsem az egész. Ohajtjuk bár szerző módot találna a tán még nem igen buzgó részvét dacára a munkát folytatni és bevégezni. Itt az idő, hogy már specialis történelmeket is kapjunk. Mind eddig csak néhány országét birtuk, sőt nem teljesen azokét sem, hanem csak némely korszakait. Meddig kell még a magyarnak, ha Britannia vagy Franciaország, ha Német- vagy Olaszország, ha a skandináv és orosz birodalomnak történetében részletes ismereteket kíván szerezni, a külföldi irodalmakhoz folyamodnia? Tegyen a szerző is mit tehet, folytassa e külön történelmeket, mik az új kort fogják részletesen előterjeszteni; adjanak mások remek külön történetek fordításait, mint *Csengery Antal*, ki most Macaulay remek angol (újabb) historiáját fordítja; de készüljenek teljes historiái is sorban valamennyi nemzeteknek! Nincs közönség: mondják sokan; közönséget teremteni kell: mondjuk mi; teremteni az által, hogy megkínáljuk mind azzal, minek szükségét érzi, sőt néha világosan nem érzi, de eszmélni fog, ha egymásután megkínáltatik. Szoktatni kell az olvasókat, hogy a magyar irodalomban keressenek tudvágyuknak kielégítést: míg mi nem adunk, mértékét sem bírjuk a részvét- vagy részvétlenségnek. Szóljon ez intő kérés azoknak, kik áldozat nélkül is képesek cselekedni. Csak történettanára is hány van hazánknak: hát ezek mind nyert borostyánokon nyugszanak-e, vagy megelégszenek azt hangoztatni a tanszékről, mit a külföld készlet nyújt? Ébredjünk, hazafiak, s munkálkodjunk: bizony megjő, ha rohanva nem is, a figyelem, részvét, kedv, s végre a szükség érzete: de rajtunk tanítókon, írókon mindenek előtt a sor!

Ezért is idvezeljük egy a távolban is buzgón munkálkodó hazánkiát, kitől e napokban érkezett e fontos munka:

Magyarország története, Szalay László által. Első kötet. Lipcse, Geibel Károly tulajdona. 1852. n8r. XIV és 310 l. füzve 3 ft ep.

Szerző hat könyvben ugyanannyi időszakot tárgyal; ezek kitűzése maga jellemzi a felfogást, mely nem csak új, de helyes is, mert a maga egészletében tekintett nemzeti élet változásain alapszik. Itt az aranybulla megalkotásáig megyen. Nem csak azon momentumok tárgyaltatnak nagyobb figyelemmel, mik a népek történeteit kiáltókká teszik, s azokat rendszerint abnormis állapotaikban

tüntetik fel; hanem a társadalmi szerkezet fejlődései s mind az, mi a nemzet szellemének normalis nyilatkozásait teszi. Bölcsészeti fel-fogás, művészi előadás. A szöveg tisztán elbeszélő; az igazolások a jegyzetekbe vetvék. — Így dolgozzuk fel minden oldalról s minden alakban a nemzeti történelmet, kiki saját álláspontjából! s az érdek, mely abból kifejlik, s a tanulság, meglepő lesz.

— Irodalomtörténet. — *A magyar nemzeti irodalom története.* Irta Toldy Ferenc. Harmadik füzet, vagyis a II. kötet 1—104 lapjai.

E füzetben a középkor III-d. időszaka (*Mátyás s a Jagellók kora*) tárgyalatik. Fejezetei *I. Országos állapotok*: Magyarország újra a hatalom fő polcán Mátyás király alatt. A birodalom vég veszélyéhez közelít a Jagellók alatt. *II. Vallási és műveltségi állapotok.* A magyar egyház s a vallásosság hanyatlása a nemzeti visszahatás korában; s a nagy hitújítás előzményei. A magyar egyház vég romlásához közelít. A műveltség alászállása ez időszakban. Képző művészetek. *III. Tudományos állapotok.* Tanügy. Közép és felsőbb iskolák. A pécsi, pozsonyi és budai egyetemek. Külföldi iskolázás. Könyvek. Könyvtárak, ezek közt a világhírű Corvina. A könyvnyomtatás behozatala Magyarországba. Magyar könyvkereskedés. Az első tudós társaságok Magyarországon. A tanultság elterjedése. Deák irodalom: Hittudósok. A jogtudományi irodalom kezdete. Hazai történetírás. Deák költészet. Vegyes deák prózairók. *Classica literatura.* Idegen nyelvek divata, és irott emlékeik. *IV. A magyar nyelv külső története.* A magyar nyelv az udvarnál, az állodalomban és magánéletben. A m. nyelv az egyházban. *V. Népköltészet.* Történeti, regés énekek, hadi és szerelemdalok. *VI. Nemzeti irodalom.* Ez időszakbeli codexeink rövid ismertetése. Kisebb irott maradványok. Általános nézet. Bátor László biblia-fordítása. Egyéb bibliai részfordítások. Szentek életei. Postillák. Buzgalmi és liturgiai iratok. Költészet. A versalkat mibenléte. — A VI. füzet, mely novemberben adatik ki, mind az I. kötetnek hozza meg végét, mind a jelen II-dikét. E kettővel beleszen fejezve *a munka fele*. T. i. szerző célszerűnek tartotta azt két kötet helyett négyben adni, hogy a Példatár íveit az illető kötetekhez lehessen köttetni. A Példatárnak e két kötethez tartozó ívei szinte a IV. füzettel jelenendének meg.

— *Utazások.* — Jerney János *Keleti Utazása* a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. 1844. és 1845. Pesten, a szerző

tulajdona. M.DCCC.LI. N4r. Első kötet 330 l. Második köt. 315 l. Négy könyomatu táblával, köztök egy földkép. Füzve 8 ft 30 kr ep.

Tehát kézben a sok évi tudományos előkészülés után mindenemű önfeláldozással véghez vitt útnak eredményei; kézben a nagy becsű munka, mely ennekutána a magyar östörténet forrásai közt helyet foglaland. Az első rész a szerző etelközi utját tárgyalja (Moldvát és Besszarábiát), a második a lebediait (a Deneszter és Don közötti tartományt), t. i. a magyarok vég és végeletti hazáit, mielőtt mai honukat elfoglalták; de ezekhez még egy harmadik, egy szellemi utja járul „Parthiai kutatás” cím alatt. A „Muzeum” vizsaszatér e munkához, mihelyt a vállalkozott társnak jelenleg nagyon elfoglalt ideje engedendi, s azt bőven meg fogja ismertetni; itt csak annyit, hogy a munkának sajátos életet és érdeket kölcsönöz a kettős felfogás, a jelen és múltnak folytonos figyelemmel kísérése s közvetítése, sőt amannak ez által is felvilágosítása. Hogy tehát it nem csak tudományos vizsgálatokkal, hanem életképekkel találkozunk, mint bármely útleírásban; sőt hogy ez az utazó szerző álláspontja után fölfedezésekben is gazdag, kiki előleg is várhatja. A hazafiui mély érzés, mely az egész nagy vállalat alapját tette, jól esőleg melegíti a, bár tudós fejtegetésekben dús, mégis kellemes és változatos munkát. A közönség ezt érzeni látszik, mert, mint a könyvárusoktól halljuk, iránta részvétet mutatkozik. Valahára!

— Mathem. és természettudományok. — *Mértani Nézetlan*, vagyis nézés általi előkészítés a sikeresb mértani előadásokra. *Koller Károly* cisterci rendi áldozár és gymnasiumi tanár által. 2 kötet. Pest, 1851. Emich nyomd. nSr. Első kötet: I. és II. osztályra, 170 l. 302 ábrával. Második kötet: III. és IV. osztályra, 117 l. 137 ábrával. Mindenik kötet füzve 1 ft.

Természettani Ismeretek, algymnasiumok, réal, elemi iskolák és magán tanítás használatára, az új tanrendszer szerint, írta *Thüringer Ambró*, nyilvános tanár s bölcészeti tudor. Szöveg közé nyomott fametszetekkel. 2 kötet. Pest, Emich nyomd. 1851. nSr. Első folyam: A testek közös és különös tulajdonai, a vegytannak kis ismeretével, a meleg és a víztünetek. 69 l. és 4 ábra. Második folyam két füzetben: A szilárd, híg s terjedékeny testek egyensúlya s mozgása. Fő vonásai a láttan, villanyosság és delejesség, csillagászat és természettani földrajznak, az illető tüneményekkel együtt. 124 l. és 81 ábra. Füzve a két folyam ára csak 1 ft 20 kr ep.

Ismét két szép gyümölcse az új tanrendszernek — és szerzetes tanáraink tudományos, irodalmi és hazafiúi szép buzgóságának. A nézlettan rakja le a mennyiségtan alapját, hogy — az előszóval beszélve — az ifjuság a fásasztó s kedvetlenítő elmélet előtt érzéki nézés által kedvet nyerjen a neki előleg száraznak képzelt mennyiségtanhoz. Ez uton az egyszerű és könnyű felfogású tárgyakról fokanként összetettebb s nehezebbekre vezetgetvén, szintugy fejlődik felfogási tehetsége is, s észrevétlen oda képeztetik, hogy az ez alapokon nyugvó igazságokat önállólág következtetni bírja. Szerző Graefét követte, s nagy érdeme a munkának a tiszta magyar, könnyű és világos előadás. — A *Természettani Ismeretekben* a természettan in nuce adatik, szinte a kezdők felfogásához mért tiszta s érthető előadással, fába metszett képletek által derekasan felvilágosítva.

Már néhány évi a következő két munka, de forgásba igazán csak most jönnek hazánkban:

A *Chemia iskolája*. Magány és iskolai használatra. Irta D. *Stöckhardt*, fordította *Berde Áron*, chemia r. tanára. 160 a szövegbe nyomott ábrával. Kolosvárt, 1849. Tilts János tulajdona. n8r. 293 l. Füzve 2 ft ep.

Állattan. Egész Frankhonban *) törvényesen bevett tanodai kézi könyv. Irta *Milne-Edwards* a párizsi terményrajzi muzeumban tanár. Ford. *Nagy Péter*. Első kötet: hasonlító bonc- és élettan. 240 l. Második kötet: 248. Állattan Atlása 439 ábrával. Kemény kötésben az egész munka 5 ft ep.

Bevallott becsü eredetiek fordításai.

Népszerű Orvostan (Medicina popularis). Müveltebb nem-orvosok számára írta *Soltész János* orvos doctor, a sárospataki főtanoda rendes orvosa, népszerű orvostan és természetrajz professora. Patak, nyomt. Nádaskay, 1851. n8r. (16 és) 447 l.

*) Frankhon=Franconia, Franken, nem Franciaország. Vajjon mikor szününk meg minduntalan fújni faragni szükség és hivatás nélkül; s miért ez újítási bőszejég által a nevek dolgában ily bábeli zavart előidézni! Majd megköszönné a historia s geographia Nagy Péter úrnak ez újítást — t. i. ha keresztülmenne — mikor majd Franco-niát írná le, s a frankokról beszélne, hogy e névtől megfosztotta! Urak! újra kérdezzük, mit akarnak ezzel? chaoszszá, használhatlanná akarják-e tenni nyelvünket, vagy nevetségessé bennünk? Mert majd utóljára nem fogjuk tudni, miről beszélünk!

Egyike a jobb könyveknek, miket régóta vettünk. Szerző, maga is gyakorlati orvos, áthatva az úgynevezett népszerű orvosi munkák kárától, itt csak annyit tanít, a mennyit tudni hasznos, sőt, hol orvos nincs, szükséges, miszerint az ember egészségét fentartsa, kisebb bajok növekedését megelőzze, bal fogások által ne súlyosítsa, s mit az életrend intézése s némely egyszerű szerekekkel tehetni, tegye. Tudományos alapot készít az egésznek az *embertan* (anthropologia); ezt az *egészségtan* követi, melynek igen gyakorlati része azon szak, mely különböző ranguak, hivataluak és foglalkodásuak életrendét tárgyalja; következik aztán a tulajdonképi népszerű orvostan, mely általános, hasznos intések és tanuságok után egyes szakaszokban a gyermeki és serdülő kor bajairól, a népnayavayákról, leggyakrabban külső sérelmekről, az elmebetegkekli bánásról s hirtelen életveszélyekről értekezik. Végül még „sajátlagos papi orvostan“ cím alatt azokról adatnak hasznos intések, miket különösen a pap, mint olyan, kell hogy saját funkciói körül szem előtt tartson egészségi tekintetben. Mi szerzővel együtt ellenségei vagyunk az orvosi öngyakorlás és kuruzlásnak; de míg minden falunak, pusztának s magányos laknak orvosa nem lehet (s lehet-e valaha?), addig igaz és józan orvosi ismeretek közbirtokká létele az emberiség érdekében nagyon is ohajtható, csak hogy ezek gyakorlatiak, a bajok megelőzésére, a támadtak szelidítésére s azon legsürgetősb teendőkre szorítkozzanak, mik súlyos esetekben orvos jöveteleig eszközölhetők. Maga a veszély megismerése már felette üdvös. Ohajtható volna, hogy minden lelki pásztor, gazdatiszt, falusi hivatalnok, földesúr annyi ismeretekkel bírna, a mennyit külső helyzete követel; s e célra a jelen könyvet csakugyan jó lelkismerettel ajánlhatjuk. A szerző kellemetes előadását a közönség egyéb természettudományi derék munkáiból ismeri már.

— *Egélytudomány.* — Már most teljesekek a következő szentbeszéd-gyűjtemények:

Egyházi Beszédkek, *Orosz Ádám*, eger-szalóki plebánostól. I. köt. Vasárnapokra. Eger, az érseki nyomd. 1850. 189 l. II. III. IV. kötet: Vasárnapokra, Eger, 1845, 48. 313, 169 és 182 l. V. kötet: Mária ünnepeire, 1851. 193 l. Ára az öt kötetnek füzve 5 ft 50 kr.

Népszerű Egyházi Beszédkek az év minden vasárnapjára, és a római ker. kath. egyház minden rendszerinti és némely rendkívüli ünnepeire és böjti napjaira. Irta *Majer Istrán*, esztergami főme-

gyei áldozópap, jelenleg a Pest városi egyetemes reál és elemi iskolák igazgatója. Két kötet. Pest, 1851. Emich sajátja, n8r. I. XVI és 496 l. II. XII és 519 l. füzve együtt 4 ft ep.

E beszédek mind gyakorlati vonatkozásaiknál fogva az életre, mind népszerű előadásuknál fogva különösen alkalmasok a vallássosság s erkölcsösség előmozdítására, s a házi ajtatosság felgerjesztésére.

A folytonosan működő „jó és olcsó könyvkiadó társulat“ újabban a következő művekkel gazdagította irodalmunkat:

A jegyesek. Olaszul irta *Manzoni*, német átdolgozat után a felserdült ifjuság és műveltebb nép számára ford. *Mészáros Imre*, vadvarti alesperes és plebános. Pest Emich nyomd. 1851. k8r. VI. és 284 l. füzve 30 kr ep.

E nagy hírű classicaí regénynek az ifjuság számára átdolgozása. Örülünk a jelenetnek, de ohajtjuk, hogy találkozzék, ki mielőbb a teljes eredetinek hív átültetésével nevelje literaturánkat.

Róma és Loretto. *Veuillot* Lajos után francia eredetiből *Gyurics Antal*. I. kötet. Pest, 1851. Müller Emil nyomd. n12r. 329 l.

Egy kitért protestans utazásai, elmélkedései és vallomásai.

Keresztény Naptár a magyarországi katolikusok használatára 1852. szökö esztendőre. Ötödik évfolyam. Pest, Emich. n8r. 62 l. fametszetekkel, füzve 9 kr.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye. Összeszedte, értelmezte s más nemzetek hasonértelmű mondataival felvilágosította dr *Ballagi Móríc*. Szarvas, Réthy Lipót nyomdájában. 1850. k8r. Öszvesen XXVIII és 462 lap.

I. Ballagi Móríc közmondásos gyűjteménye alkalmi okul szolgált nekem arra, hogy a közmondások természetéről szorgosabban gondolkodjam, s fogalmukat magamnak tisztába hozzam; de meg kell vallanom, hogy eleinte majd úgy jártam velök, mint Szimonidesz hajdan az isten eszméjével; minél mélyebben ereszkedtem a kibúvárlandó tengerbe, annál kisebb lett reményem célhoz juthatni. Azonban szerencsémre nem maradtam gyöngyök nélkül, és most ezeknek mintegy természetrajzát bocsátván elébe a gyűjtemény bírálatának, bátran kezdek azt azon állítással, hogy, midőn a né-

pet tengerhez hasonlítjuk, ennek gyöngyeit valósággal a közmondások képezik.

De mivel hasonlatokkal nem sokra mehetünk, ha valamely dolognak lényegét kutatjuk, lássuk hát, mikép lehetne a közmondást legalkalmasabban meghatározni?

Nem bocsátkozván itt annak fejtegetésébe, hogy miképen támadt a beszéd, sem, hogy mikor lett képes a közmondások előhozására, csak azt igyekszem kipuhatolni, mily sajátos tulajdonai vannak ezeknek? — Ha ismerni fogjuk a közmondások alkatrészeit, fogalmunk leend rólok, s meghatározásukat könnyebben kísérhetjük meg.

Melyek tehát a közmondásokban előforduló elemek?

A mi *tartalmokat* illeti, azt tapasztaljuk:

1. Hogy a közmondás valamely előjövő tárgynak mindenkor bizonyos különösen kitétsző s mindnyájoknak egyaránt érdekes oldalára vonatkozik.

2. Hogy ezen érdekes oldal, minthogy valamely dolognak, személynek vagy eseménynek *több ízben egyféle módon feltűnő* jellemét képezi, tapasztalás útján jövőn eszméletbe, az emberi elme legeredetiebb és legtetszetesb pontjából, a hason-ok elvéből (kategoria analogiae) szokott meghatározatni.

3. Hogy ezen meghatározás, mint véletlen összehasonlítás származéka, többnyire (a közmondás első fokain mindenkor) egyedi és képleges.

A közmondás *alakjára*, nyelvezetére vonatkozólag, ezeket gondolom lényeges elemeknek:

1. A közmondási szerkezet alapelmét az egyszerűség teszi, melynél fogva röviden és praecisióval kell kimeríttetnie az előadandó gondolatnak. Ezen egyszerűség, ha magára ölti a közönségesen uralkodó szólási modort, eredményezi

2. A nyelvezet népszerűségét, mint nem kevésbbé fontos elemét. Végre

3. Az egyszerű és népies előadásból önkényt következik ennek másíthatatlansága, mely abban áll, hogy a közmondás, mivel a közönségesen felfogottat közönségesen felfogható szókkal is fejezi ki, elterjedvén és valósággal közmondássá válván, mindenkinél megtartja eredeti szabását, stereotyp jellemét ¹⁾.

¹⁾ A variánsok megannyi közmondásukul tekintendők.

Most már, a közmondás ezen tartalmi és alaki sajátosságos tulajdonaiból indulván ki, azt úgy lehet meghatározni, mint bizonyos tárgy érdekes oldalára vonatkozó, tapasztalásból kivont s többnyire képből szemlélt gondolatnak egyszerű, népies, közönségesé lett és szokásosan alkalmazott kifejezését. Hanem tagadhatatlan, hogy ezen meghatározás a közmondásnak csupán általános jegyeit tartalmazza; már pedig tökéletesen csak úgy bírhatjuk fogalmát, ha különös jegyeivel is megismerkedünk, azaz, ha — tartalmán és alakján kívül — fajait is tekintetbe vesszük. És a közmondás fajtái: *példabeszédek, szójárások és elemondatok* (Dugonicsnál *jeles mondások*). Vizsgáljuk meg ezeket egyenként!

1. Első fokán a közmondás mint *példabeszéd* jelenkezik. A példabeszéd a közmondás azon faja, melyben a felvett tárgy kiemelendő oldala megneveztetvén, ez más tárgy hasonló sajátságának hozzáillesztése által közelebből jellemeztetik: tehát összehasonlítás. A tárgy mellé *kép* van téve, mint *magyarázat*, s ezen kép, mint-hogy különben is rendszerint a köz figyelmet igénybe vett, akár való, akár költött eseménytől vetetik, a tárgynak mintegy *példája*, innen *példabeszéd*. Ilyenek: *Annyi mint kilenc kutyának egy légy; biztatja mint cigány a lovát; ért hozzá mint bagoly a muzsikához; fel s alá jár, mint a görög az üres boltban; összesúgnak, mint a gyergyói lovak; pislog mint a szepsi kocsonya; rágyujt mint Máté a kutyára; ritka mint a császi erdő; szuszog mint a siket disznó a kukoricában; zörög, mint a macska az üres katlanban.*

2. A közmondás második fokát a *szójárás* képezi. Ebben az előadandó tárgy maga elmarad, s helyette csak a kép, mint a tárgy *jele*, tűnik fel. A szójárások e szerint valóságos metaphorák, melyek lassanként elkopván (és Jean Paul után mondhatjuk, hogy az egész nyelv csak elkopott metaphorák rendszere), mint népies phrasisok maradnak fenn a beszédben. Példák: *beadta a kulcsot; derűre borúra; elnyomta őt a buzgóság; foghegyen; kifizették aprópénzzel; kompóti nemes asszony; lekenyereztek; más tinóján szántani; megfulasztaná egy kanál vízben; nagy lovat tettek alája.*

3. Mind a példabeszéd, mind a szójárás, valamely tárgynak, legyen ez akár dolog vagy személy, akár eset, bizonyos módosulást képből jelentik, s a jellemzendő tárgynak így mintegy járulékát képezvén, csak ehez támaszkodva lehet érvényök: ha elveszszük

tőlök a tárgyat, nincs jelentésök. Ellenben az *elvmond*at, mely a közmondás harmadik, legtökélyesebb foka, habár szinte valamely egyes tárgyra szokott alkalmaztatni, épen az által különbözik lényegesen a két előbbi fajtól, hogy magában befejezett jelleménél s önálló gondolattá gömbölyödténél fogva nincs a tárgygyal, melyre alkalmaztatik, úgy összeforrva, hogy tőle függetlenül is meg ne tartaná becsét. A példabeszéd és szójárás csak részleges becsesel bírnak, az elvmondat egyetemes jellemű; amazoknak tárgya képzet, ezé fogalom: és így amazok legfelebb tételek lehetnek, ez mindig valóságos ítélet.

Az elvmondatokban, ezen ősi epigraphokban először tükröződik vissza teljesen és önbecsüleg a köz elmélet; miért is az elvmondat méltán tekinthető az *első szellemi műnyilatkozatnak*, mely *berejtve* tartalmazza mindazon elemeket, melyek utóbb *kifejtve* a költészet és bölcsészet kettős világában szétágaznak, az eszméletes erkölcsi életben pedig ismét összeborulnak.

Hogy tehát az elvmondat *tartalma*, kevés kivétellel, erkölcsi jellemű, az egyednek részint sorsára, részint viseletére vonatkozó, az szellemünknek elébb érintett folytonos törekvéséből a jó felé, önkényt következik; hogy pedig, *alakjára* nézve, vagy költészeti vagy bölcsészeti ruhában jelenik meg, azt e kettős elemnek benne rejtéséből könnyen megmagyarázhatjuk. A mi már e kétféle alakot közelebbről illeti, a költészeti elvmondatban az elv bizonyosá a jellemzendő esettel párhuzamos esetnek rövid, hanem a gondolatot élesen kifejező rajzába, tehát *képbe* foglaltatik; a bölcsészeti elvmondatban az elv kép nélkül, mint tapasztalásból merített s okoskodás útján általánosított, *elvont* szabály, mondatik ki. A költészeti elvmondat példái: *a fuldokló még szalmaszál után is kap; a sas legyet nem fogdos; egynek elesése, másnak felkelése; ki nem halad, az elmarad; kutya farkból derékszeget ne csinálj; minden vetésnek legjobb a mutató vége; szép kard ha fényes, de jobb ha éles.* Példák a bölcsészeti elvmondatra: *félni jó, de megijedni nem; hallgass olyan dolog, kiben sok jó forog; inkább gyűlöljenek sem hogy szánjanak.*

Csak melleleg említem meg az elvmondatok azon különbségét, hogy némelyek prózában kifejezvék, mások pedig verssé (többnyire két rimmel) jegecesednek.

Említendőök volnának még végül azon epigrammaticus művek,

melyek általában a közmondásoktól átmenetet képeznek a *mondékokhoz* és *danákhoz*: értem a bűvös *szólásformákat* és a tréfás *rámondásokat*. Minthogy azonban ezeknek tárgyalása nagyon is messze térítne feladatomtól, mely Ballagi közmondásos gyűjteményének megbíráása, legyen már szabad ehhez átmennem.

II. Ballagi a gyűjteményt egy kilenc cikkből álló értekezéssel vezeti be, melyben a közmondások természetét fejtegeti. Mielőtt hát a gyűjteményt magát jellemeznők, lássuk, mi van a bevezetésben.

Legfontosabb itt mindjárt az első cikk, melynek homlokán a szerző „a példabeszéd fogalma, eredete és fejlődéséről” ígér felvilágosítást. Hanem ezen felvilágosítás nem adatik, mert, midőn a kérdéses fogalom logikai meghatározását, bölcsészeti kifejtését nyomozzuk, nem találunk egyebet rá vonatkozó összehasonlításoknál, melyek közül e következő mondat még legközelebb járul az értelmezéshez: „A közmondások és példabeszédek józan ész és életre való bölcseségnek dúsan tenyésző sarjadékai, melyek az előkor tapasztalatait, az apák bölcsességét rövid, velős szavakkal fris elevenességben adják az utókor fiának át.” Hogy ezen értelmezés — ha értelmezés — szűk is, tág is, első tekintetre meglátszik: szűk, mert a közmondások nem csak józan észet, nem csak életre való bölcsiséget foglalnak magokban, de sok babonát is (mit szerző a VII. lapon maga is bevall); tág pedig, mert közmondásokon kívül a bölcsészeti aphorismák, az epigrammák, sőt egyes népdalok szinte az előkor tapasztalatait, az apák bölcsességét adják át rövid, velős szavakkal az utókor fiának. Ezen kívül az értekező a közmondást és a példabeszédet azonosoknak tekinti, s ezt a XIV. lapon ki is mondja.

Utóbb aztán a közmondások eredetére nézve azt olvassuk, hogy a „közmondások részint visszaforduló tapasztalásokból, részint ihletett dalnokoktól s felavatott bölcséktől származnak,” hogy azonban „időfolytával, midőn a családi élet egyszerűsége az elágazottabb nemzeti viszonyok bonyodalmai közé került, midőn a nagyok börsége fényüzést, a hivalkodás csalfa politikát szült s az együgyű erkölcs helyébe a mézes-mázos udvariasság lépett, akkor a közmondás is, mint az egyszerűség szülöttje, a paraszt ember gunyhójába vonult, ki mint apái örökét, mint a multak oktató szózatát, de legfőkép mint faja szent ereklyéjét áhitattal őriz és szentül apolja, mint minden honit.” A szerző itt kétségkívül nagy tévedésben van, a mennyiben tudniillik a haladásnak csupán árnyékoldalát rajzolván,

egyszerűen az úgynevezett magasabb körökből számúzi a közmondást — holott valóság szerint nem csak az *elművelt*, hanem a *kisművelt* ember is, hogy úgy mondjam, kinő a közmondási gyermekruhából, s habár a hagyományos emléksorokat értékökhöz képest felfogja és méltányolja, mégis, midőn határozottabb és nem képies kifejezést keres gondolatjainak, távolodik a közmondástól, még pedig annyival inkább, minél közelebb jön a bölcsészeti elmetisztasághoz. Valamint a virág, miután bizonyos ideig gyönyörködtetett, lehervad, és helyét a gyümölcs foglalja el; hasonlólag, az emberi haladás törvénye szerint, a művészetet a tudomány, s az elvek rendszerét a gyakorlat szokta követni. Belső kényszerűségnél fogva szellemünk a közvetlen, egységes életből közvetett, megvált állapotba lép: és midőn így fokként eredve, a közmondást, mely még bontatlan egységben tartalmazza mind a költészet, mind a bölcsészet elemeit, midőn — mondom — a közmondást legyőzzük, ez nem félretérésnek, elfajulásnak tekintendő, hanem előmenetnek. Hozzá tehetni még, hogy nem is becsülhetjük érdemleg a népélet e sajátos nyilatkozatait, míg annyira túl nem emelkedtünk a bennök uralkodó világnézetlen, hogy ezt magunknak tárgyilagossítva, illő helyén az egyetemes kifejlődésnek számba vehessük. Bizony, ha még a közmondási korszak le nem járt volna, Ballagi úr sem fogott képes lenni közmondásokat gyűjteni.

Helyesebb ezeknél, mit szerző a második cikkben a közmondások kiterjedéséről hoz elő; igen igen gyenge ismét az, mi a hatodik cikkben hasznukról mondatik. Többek közt arról van itt szó, hogy „a közmondás fő fontossága a nép erkölcsi természetének kitanulására“ s ennek folytán (a XVII. lapon) megindul az okoskodás „az erkölcs elvei, a cselekvés rugói és irányzatai“ felett, következőleg: „Érzékiség, kedély, értelem és lelkiismeret, ezek a források, melyekből az erkölcsi élet előbuzog.“ Feltéve is, bár meg nem engedve, hogy az erkölcsi élet *különös* forrásairól általában szó lehessen, vajjon mily logika szerint lehet a felhozott négy fogalom, *bár mely tekintetben*, egymás *mellé* rendelve? — De lássuk tovább. „Az érzékiségből folynak a gyönyör, a boldogság, az önérdek elvei.“ Tehát csak érzékileg gyönyörködhetni? És a kit egy nemes tett végbevitale vagy például a barátság boldogít, az is érzékiségből meríti ezen boldogságát? És végre, hogy az önérdekről se feledkezzünk meg, p. o. a hírvágy, mely tagadhatatlanul a

legönzőbb érdekü szenvedély, szinte érzéki forrásból ered és érzéki cél felé törekszik? ... Nem volna könnyebb, mint ezen állításokat ad absurdum vinni — és még nem vagyunk a végén. „A kedély vagy az embert embertársához vonzó hajlam szüli a társadalmiságot, a szolgálatkészséget, közszellemiséget.“ Ha a kedély szüli a társalmiságot, hát honnan van az, hogy a németek, a legkedélyesebb nép, oly kevésbé társalmiak? És ha a kedély szüli a közszellemiséget, mért látjuk a közszellemet éppen a kedélytelen amerikai dollár-yankéek között leginkább kifejlődve? A mi végre a szolgálatkészséget illeti, ez nem tudom mit akar itt kisdéd érvényével a társalmiság és közszellem nagy eszméi között. — Ezután következik: „Az értelemnek megfelel az igazság elve; lelkiismeret az önmagávali egyezést, a tökélyt sürgeti.“ Ezen könnyen odavetett két állításra csak azt vélem megjegyzendőnek, hogy valamint egy részről nem csak az értelemnek felel meg az igazság elve, de még inkább az ítélő erőnek, még inkább az észnek, sőt összes elméletünknek: úgy szinte más részről nem csak a lelkiismeret sürgeti az önmagávali egyezést, a tökélyt, hanem ismét az elme valamennyi tehetségei ezen cél felé irányozvák, melyhez mégis legközelebb nem annak egyes irányzataiban, de legteljesebb öszpontosultában, a vallás erejében, juthatunk. Így tehát az idézett állítás egészen üres, és az előbbi, önmagokban ellenkező tételekkel egybevetve, nem eredményezhet mást képtelenségeknél, — mi a további sorokból világosan ki is tűnik. „Az erkölcsi élet e különböző irányokban különböző fokokig fejlődhetik az egyén vagy a nemzet-egyén jelleme szerint. Egyik nemzetben az érzékiség, másikban az értelem, a harmadikban a kedély stb. túlnyomó“ — tehát egy negyedikben a lelkiismeret is túlnyomó? — „s e szerint az erkölcsi élet is leginkább ama hajlamnak megfelelő irányban fog fejlődni.“

Mihelyt *erkölcsi* életről van szó, meg kell engedni, hogy annak csak egyetlen iránya lehet: a jónak eszméje. Ezen eszmét az egyes ember vagy a társaság, nagyobb-kisebb fejlettsége szerint, nagyobb-kisebb mértékben valósítja. Az erkölcsi életben tehát igen is szólhatni különböző fokokról, de különböző irányokról nem. S a mi magokat a fokokat illeti is, ezek korántsem a szerző által példéméle összeállított négy fogalom szerint határozhatók meg, hanem az egyetemes művelődés fokai szerint, melyeket általában e kettőre vihetünk vissza:

1. Az *egyedi kiskorúság*, hol tekintély és lekötöttség uralkodnak, hol nem annyira erkölcs mint inkább erkölcsök léteznek, hol a cselekvények rugója nem a belső, hanem a külső élet, hol a személy a társaságnak eszközül szolgál.

2. Az *egyedi érettkorúság*, melyben a személy öncélúnak ismeretetik s melyet belátás és szabadság jellemeznek. Mindegyik fokban ujolag találkoznak fokok, nevezetesen az elszigeteltség és az egyesülés; ezek magok ismét különféle phasisokon mennek keresztül; s így tovább mindig részletesebb elágazásokat és árnyéklatokat különböztetünk meg. — De nem kísérem több jegyzettel ezen ide s oda csapongó, végkép határozatlan s minden tudományos szigor nélküli okoskodást; az egész értekezésnek is, melyet a kikapott idézetek már eléggé jellemeznek, nem akarom boncolgatni egyes valótlanságait, milyenek p. o. hogy a népet a parasztok képezik (IX. lapon), hogy a közmondás tulajdonképen csak általánosságát veszített eszme (XVI. lapon), hogy a *mákevirág* szó a forradalom alatt kapta gúnyos jelentését (XIX. lap) stb. Csak azt engedje meg a szives olvasó, hogy azon pontra nézve, melyben szerző Horatiust akarja gúnyolni, tessek egy pár észrevételt. A szerző ezt mondja a VIII. lapon: „Horác, ki a harcmezőről gyáván megfutamodott, hajléka négy falai közt fenjen biztatja magát, hogy *dulce et decorum pro patria mori*.” A mint itt olvassuk, az ugyan sokáig nagyon elterjedt balvélemény volt a tudós világban; de mióta Wieland a római költőt e szennyes és alaptalan vád alól kivédte, senkinek sem jutott eszébe azt újra felmelegíteni. Annyival sértőbbek tehát Ballagi szavai, melyek nem csak az igazságot sértik magában, de sértik azt egy jeles férfi jó hírének rovására: már pedig ok nélkül, és különösen az emberiség jótevői ellen gúnyolódni, legalább is nagy megfélejtkezés. Előhaladásunknak egyik nevezetes rugóját a mult kor derekabbjainak példája képezi; ellenben a gyengébbek vagy megtévedt irányu erősek alakjainak lankasztó és kedvetlenítő hatást kell gyakorolniok — legalább a többségre. A jó emel és bizalmat önt belénk, a rossz aláz és megingat. És azért, midőn a történeteket forgatjuk, ezeknek inkább fény-, mint árnyéklapjait mutassuk fel buzdítva társainknak, s az emberiség dicstárát könnyelműen soha ne csonkítsuk.

III. Menjünk át a gyűjteményre. Legyen szabad erre nézve ítéletemet egész általánosságban, az egyes adatok felsorolása nélkül

kifejeznem, annnyival inkább, mert a könyv részletes bírálata egész új könyvet kívánna ¹⁾. Lelkismeretesen pedig e gyűjteményről azt kell mondanom, hogy az épen nem oly kielégítő, mint azt részint az eddigi gyűjtemények használhatása, részint irodalmunk érettebb korúsága, sőt a szerző ígérete után is, méltán várhattuk. Nem csak, hogy sok valóságos közmondás hiányzik benne (így azon közmondások közül, melyeket az első szám alatt például használtam, egyet sem találok), nem csak, hogy viszont a felvett közmondásoknak is igen nagy része kétszer, sőt többször is előfordul (mit különben a rendezetlen összeállításból kimagyarázhatni); de azokat is, melyek ellen hasonló kifogást nem tehetni, gyakran tapasztaljuk eredeti formájokból kivetkeztetve s elcifrázva, elmagyartalanítva. Ez pedig — mert a ki a népet nem ismeri, ne avatkozzék ügyébe — megbocsáthatlan merény közvetlenül a népszellem irányában, melyet elferdíteni akar, és közvetve az irodalom ellen, mely ez által ál fejlődés vivője lesz. E mellett előfordulnak még a gyűjteményben helylyel-helylyel oly mondatok is, melyek, önleges bélyegzetökkel, nyilván elárulják, hogy nem a nép lelkéből származtak, s a szerző itt is túlmént az írói jog és kötelesség határain. — A magyarázatokban — melyek néha rossz helyen állanak, néha pedig magokban tekintve sem állják ki a józan ész vizsgáját — nyelvhibákat is találni, a mi annál meglepőbb, hogy a szerző híres nyelvész.

De mi több, a szerző nem váltja be a címlapon kitett azon ígéretét sem, mely szerint közmondásainkat más nemzetek hasonló értelmű mondataival kell vala felvilágosítani, — mi egyébiránt oly merész ígéret, hogy nem képzelek nyelvészt, ki azt kellően teljesíthetné, mert ez nagyobb munka volna egy tökéletes polyglott szótárnál. S mit vár az olvasó ily ígéret után? kétségkívül azt, hogy minden vagy legalább majd minden tételnél, melyekben valamely gondolat a mi nyelvünkön közmondásilag van kifejezve, ott legyenek más nyelvű tételek, melyekben ugyanazon gondolat szinte közmondásilag van kifejezve. De megtaláljuk-e ezt? Koránsem. A legtöbb mondat árva magányosan áll; és mily arányban vannak a „felvilágított” közmondások a fel nem világosítottakhoz, abból is látható, hogy például 8313 magyar tételre 212 francia jut (pedig a

¹⁾ Ha azonban a tisztelt szerző kívánja, minden állításunkra fogunk adatokkal szolgálni.

francia közmondások még nagyobb számmal vannak). S ha már némely közmondás mellé oda van téve a megfelelő idegen közmondás (néha nem eredetiben, hanem csak magyarul), némelyik mellé ismét csak valamely írónak ugyanazon gondolatot tárgyazó szavai illesztvék, némelyik mellett pedig egész naivsággal ezen jegyzet áll: „Szingy a görög, latin, francia, angol, német,“ sat. Hiszen azt különben is tudjuk, hogy az illető közmondás előforduland a görögben, latinban, franciában, s így tovább majd minden más nyelvben; de éppen az a lényeges érdek, hogyan van kifejezve ott — habár egyféle kép alatt is — ugyanazon közmondás? Mert a kifejezés *stereotyp* a közmondásban — s ezt a szerző igen gyakran szem elől téveszté. Ha szó szerint fordítok valamely közmondást más nyelvre, igényelhetem-e, hogy fordításom *népszerű* is legyen? vagy el fogom-e mindig találni a jellemzetes *stereotyp* kifejezést? — Már pedig ama fendicsért naiv jegyzetekben oda látszik bennünket utalni a szerző, hogy csak fordítsuk bátran a magyar közmondást a kijelent nyelvekre, birandván azt bennök oly eredetileg, mintha csak éppen a nép szájáról csentük volna el.

Célirányos összehasonlító közmondás-gyűjteményt, nézetem szerint, csak úgy lehetne készíteni, ha ebben a szótárak modora követetnék: így p. o. a francia-magyar rész betűrendben hozná a francia közmondásokat, melyekhez a megfelelő magyarok volnának mellékelve; a magyar-francia részben ismét a magyar közmondások következnének betűrendben s a franciák volnának mellé jegyezve. *Kettőznék* pedig ily mű becsét, ha ezenkívül minden közmondás mellett ennek *eredete* is kimutatnatnék, hol, mikor és miképen támadt, s ha ez nem volna tehető, legalább a *nemzetiség* határoztatnék meg. Mennyire segítenék elő ily táruk nem csupán a nyelvek és népek ismeretét, hanem általában az értelmességet, az izlést, az erkölcsöt, azt egyetlen futólagos átgondolás is azonnal megmutatja; de hiába! nem minden ember mehet Korinthuszba.

Mért nem választott hát a szerző csak egy bizonyos idegen népet, melynek közmondásaival a mieinket párhuzamosítandá? Hihette-e, hogy ha valamennyi nép közmondásaiból itt-ott elő ránt egyet kettőt (és szinte nem mindig helyén), hihette-e hogy nem fog felületes munkát készíteni? s hogy nem fog teljesedni az ismert: *ex omnibus aliquid, ex toto nihil*? — Bizony jobban meg kellene gondolnunk, *quid valeant humeri, quid ferre recusent*!

A nyegleséget, bár mily alakban mutatkozzék, ostorolni és visszariasztani, mindenünknek hazafi kötelessége, és jelenleg főképen az irodalmat kell ovnunk legföltékenyebben. Nem-e mindenünk most az irodalom? nem-e egyetlen eszköz nemzeti életünk fentartására? Mit várhatunk fejünkre, ha az irodalom kertjét, mely oly könnyen elgazosodik, gyomlálatlan hagyjuk? Szabad-e a rosznak kegyelmeznünk, ha nem akarjuk sujtani a jót? Szabad-e egymás irányában túllengedékeny hódolóknak lennünk, ha nem akarjuk, hogy az idegenek túlszigoru lenézéssel mellőzzenek? szóval, szabad-e irodalmunkat elhanyagolnunk, ha élni, ha előmennüi akarunk?

Mindent, mire az emberiség tapasztalásokban és mesterségekben, tudományban és művészetben eljut, felkarol és visszatükröz az irodalom: benne van örökítve az egész múlt; általa irányoztatunk, vezéreltetünk a jövő felé; ő ellenőrzi egyetemleg és megvesztegethetlenül, a jelent. Merné-e tagadni valaki, hogy az irodalom a sajtó feltalálása óta sorsunk intézésében valóságos hatalom? És hatalma mindinkább alárendeli magának a többi hatalmakat (melyek már is mind körülötte kacérkodnak), s az emberiség éredésével nőttön nő, úgy hogy nem látszik lehetlennek, hogy végre mint egyedüli hatalom uralkodjék felettünk.

És épen az irodalom legfőbb fontossága miatt kell kisérnünk haladását a legelfogulatlanabb vigyázattal, a leglelkiismeretesb őszinteséggel.

A tudomány szent tűz; a ki azt el hagyja aludni,

Mint aluvó Vestát tűzbe taszítani kell.

Ezen szavait az öreg Szentmiklóssynak, de sokkal nagyobb kiterjedésben, alkalmazhatjuk az irodalomra, mert művelődési szentegyházunknak valóban az irodalmi csarnok képezi legszentebbjét: csak hogy ez, ellenzetben a jeruzsálemivel, nyitva áll mindenkinek, ki tiszta lélekkel akar áldozni oltárán; de a szentségtörök — és ezek azon avatlanok, kik pusztá önzésből akarnak betolakodni — száműzetnek belőle.

Ezen gondolatokbani meggyőződésemtől hajtatra kemény ítéletet kelle mondanom a szóban forgó gyűjteményről, mely a magyar népszellem elmásítása által irodalmunkat sérti és alacsonyítja.

Végre legyen még szabad kifejeznem ohajtásomat, vajha Balagi munkáját, melyet én csak bírálva cáfolhattam, mielőbb tetteleg cáfolná meg Erdélyi Jánosunk hason tárgyú munkája. Erdélyi a

népdalok és mondák könyvében megbizonyította, hogy nem csak behatott a magyar nép jellemébe, hanem hogy azt művészileg és tudományosan is elő tudja tüntetni: fel vagyunk tehát jogosítva, hogy ez ügyben tőle a lehető legjobbat várhassuk *). (*Beküld.*). G.

Egressy Gábor törökországi naplója 1849—1850. Pesten, nyom. Kozma Vazul, 1851. n8r. 242 lap. Ára füzve 1 ft 30 kr.

Érdekes könyv, mely az olvasót végig vonzza. Mert részint a menekülteksorsa, részint a török vendégfogadók, kiknek magánéletébe is olykor-olykor bepillantunk, részint a naplózó belélete, s azokról ítélei, miket maga körül tapasztal; mind különböző ugyan, de vonzó érdekű. *Viddini* tartózkodása és jegyzései 1849 aug. 30-kától azon évi october 31-ig tartanak. Következik a hosszas *sumlai* út, nov. 22-ig. Itt 1850 febr. 26-ig jegyez; honnan *Nándorfejérvárra*, onnan hajón *Konstantinápolyba* megyen; ott ismét aug. 23-ig tartózkodik és szemlél. Az író telve van *Shakespearrel*, s annak idézetei kellő helyen nem kis zománccal lepik a naplót. Mit Egressy a menekültek sorsáról, érzelméről velünk közöl, azt a görög tragoediabeli kar által a fenforgó történetről kifejezett véleményhez hasonlíthatjuk; s hazánk 1848 és 1849-ki eseményei valóban nagyszerű, egyszersmind igazán szomorú tragoedia.

A törökök két okból érdekesek a napló olvasója előtt: mert általában igen keveset tudunk rólok, az ismeretlen pedig érdekes; s mert ők nemzeti származásra nézve rokonaink, de vallási és mindennemű erkölcsi tekintetben nagyon különböznek tőlünk. A mit Egressy külsőleg lát a török erősségekben, falvakban, városokban, az mind hanyatlást mutat: a mit az egyes törököktől tapasztal, nyájasságot és részvétet jelent s az olvasó előtt kedves; szinte meg tudná az ember a törököt szeretni s vele szövetkezni, ha egy egész világ erkölcsi nem választaná el tőle.

Az érdek mindazáltal Belgrádban már-már lankadni kezd; a gőzhajón levő angol papi család s általában az új benyomások ismét elevenítik azt: de *Konstantinápoly*, a természet által oly szép, de a török tunyaság, vagy inkább erkölcsi kénytelenség által, mely szellemét és lelkét nyűgözi, oly *rút*, *Konstantinápoly* magosabbra fokozza az érdeket, s az olvasó szinte sajnálja, hogy vége van a könyvnek.

Egressy nagyon haragszik a lengyelekre — okának kell igaz-

*) Megjelent már.

Szerk.

nak lennie. Azonban senki nem várja, hogy ítéletei a szerb, vagy bolgár, vagy éppen török népköltészeztől, a szellem ama még el nem aludt vagy csak szunnyadó erejéről a legmostohább viszonyok között élő népekben is, alaposak legyenek: arról itélni csak honivá lett ember tud, ha t. i. az még nem került a világ irodalma színére, mit a szerb népköltészeztől mondani nem lehet, miután az a Wuk Stephanovitstól kiadott s annyi művelt nyelvekre első rangú szellemek által is nagy számmal fordított, utánczolt, taglalt és magasztalt énekek által európailag ismeretes; s nem csak, de a magyar irodalomba is Vitkovics, Bajza, Székács által bevezettetett, Toldy által vagy huszonöt év előtt meg lön ismertetve, s Vörösmarty által követésre méltónak ítéltetett.

Az „*incuria rerum nostrarum*,” mely legcsekélyebb dologban is véték, mert szemlátomást fogyasztotta szellemi örökségünket, Egressyt is meglepi. Ő a *pasha*, *moshée* szókat angolosan írja, nem magyarosan (mi a török írással is megegyez — mely török írás, közbe legyen mondva, nem oly nehéz, mint író jellemzi) így: *pasa* vagy *basa*, *mecset*. Ez utolsó szót nem hallotta-e a töröknél *meszdsid*nek ejtetni? Ezen hang után lett a magyar *mecset*. Így neki Belgrád nem *Nándorfejérvár*, és Semendria nem *Szendrő* *). S mi tilt *bey-t* *bej*-nek írunk? Tán mert az angolok és franciák nem írják így? de a mi írásunk nem angol, nem francia. — Nyelvünk többé nem tesz foglalásokat azon értelemben, hogy a külföldi neveket megmagyarosítaná: de a melyeket a középkor századaiban tett s az utolsó században hullatni kezdett, ne ejtsük el most végkép tudatlanságból vagy tudatosan. Bár többi között találkoznék embe-rünk, ki nyelvünk földirati birtokát a középkor századaiban okleve-lekből összegyűjtené, hogy a siető új kor fáradság nélkül gyors használatra együtt találná!

*) Sőt nem ritkán olvasunk ilyeneket: Breszlau, Szemlín, Karlovitz.... sőt még Kremnitzet is: Boroszló, Zimony, Karlóc, Körmöc helyett. 1848 és 49-ben bámulatos tudatlanságot fejtettek ki bizonyos hivatalok és újságok a magyarországi helyiségek magyar elnevezésében. Nevekről lévén szó, múltkori megjegyzésünkhöz pótlólag ismét egy szép aberratiót tölthetünk: egy igen derék írónk, ki a szent kereszt-ségben Augustus (Ágost, nem Ágoston: emez Augustinus) nevet kapott, magát Ákosnak azaz Achatiusnak keresztelte át. S mondja már most valaki, hogy Magyarországbán nincsenek anabaptisták is.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

DEC. 1. 1851.

III. FÜZ.

GEOLOGIAI LEVELEK.

KÖZLI

NENDTVICH KÁROLY.

So wie der Mensch sich nun Organische schafft, um die Natur zu befragen, und den engen Raum seines flüchtigen Daseyns zu überschreiten, wie er nicht mehr bloss beobachten, sondern Erscheinungen unter bestimmten Bedingungen hervorzurufen weiss, wie endlich die Philosophie der Natur, ihrem alten, dichterischen Gewande entzogen den ernsten Charakter einer denkenden Betrachtung des Beobachteten annimmt; treten klare Erkenntniss und Begrenzung an die Stelle dumpfer Ahnungen, und unvollständiger Inductionen. Die dogmatischen Ansichten der vorigen Jahrhunderte leben dann nur fort in den Vorurtheilen des Volkes, und in gewissen Disciplinen, die in dem Bewusstsein ihrer Schwäche sich gern in Dunkelheit hüllen.

Alex. v. Humboldt: Kosmos I. p. 5.

I.

A ki a m. nemzeti Muzem teremt valaha meglátogatá, annak figyelmét ki nem kerülheték azon csodálatos állatok csontvázai, melyeket ott kiállítva látott, s melyek részint nagyságuk, részint különös, a mostan élő állatoktól lényegesen eltérő alakjuk által bámulásra

ragadják az embert. Ki ne emlékeznék azon iszonyu ős elefántok, rhinocerosok, mastodonok, ős ökrök, tevék, szarvasok szokatlan nagyságú maradványaira? E maradványok oly állatok csontvázaiból származnak, melyek a föld felületéről már számos ezer évek előtt kihaltak, s a föld legfelsőbb rétegei által eltemetve, az utókor szelleműs lényétől sok ezer évek után kiásattak, hogy ezen maradványokból földünk alkotásának historiáját megírja, miként megírta a régi kor kiásott emlékeiből az elmúlt nemzedékek, saját fájának történetét.

Ezen ős állatok csontvázai mind hazánkban, annak különféle vidékein, nagyrészt a Tisza terjedelmes rónaságain találtattak. Miután e csontvázak nagyobbrészt oly állatok maradványai, melyek csak meleg tartományokban szoktak tartózkodni, e kérdés merül fel: vajjon miként jöhettek azok ide, s vajjon itt laktak-e valaha ez állatok, melyek maradványait itt találjuk, vagy tán csak különös események következtében jöttek-e ide vidékünkre?

A tapasztalás azonban azt mutatja, miszerint nem csak hazánkban vagy tán csak még egy két országban, hanem földünk egész fölületén s annak minden éghajlatai alatt ugyane, valamint számos más állatok csontvázait és egyéb maradványait elszórva találjuk; oly állatoknak, melyek szervezetökre (organisatiójokra) nézve csak ritkán egyeznek a mostan élőkkel, legtöbb esetekben egészen eltérők a mostan élő fajok és nemektől; elannyira, hogy néha egészen külön családba sorozandók. Azonban, találtassanak azok a föld akármelyik részében, s annak akármelyik éghajlata alatt, mind abban egyeznek meg, hogy egész testi alkotások és szervezetök következtében csak meleg, tehát csak oly klimában élhettek, mely jelenleg azon vidékekben többé nem létezik, melyekben csontvázaikat találják.

Azonban nem csak a föld legfelsőbb rétegeiben találhatók már sok ezer évek előtt kihalt állatoknak csontvázai. Ha mélyebbre szállunk az alsóbb rétegekbe, s kutatjuk azokat is, találandunk azokban is számtalan állatok maradványait, melyek azonban annál inkább térnek el a mostan élőktől, minél távolabb esnek a föld felső rétegétől; találunk pedig részint vízi, részint szárazföldi állatok maradványait. A mi azonban leginkább feltűnő, az, hogy igen gyakran sok ezer lábnyi magas hegyek tetején, vagy a tengertől száz mérföldnyi távol vidékeken, vízi, főleg tengeri állatok igen jól és épen megmaradt csontvázait lelünk.

Midőn tovább a föld rétegeit kutatjuk, nem kevesbbé feltűnő tárgyra akadunk, mely szinte gondolkozásra indítja az észlelő embert. Értem a kőszenet, azon megbecsülhetetlen égőszert, melyet a föld gyomrában rejtve tart. Jelenleg nem kételkedik már senki, miszerint a kőszenek mind növényekből származtak, melyek a föld rétegei által eltemetve, szénné változtak. Nem kételkedik többé senki, mert nem csak ugyanazon alkatrészekből állanak, melyekből a fa, vagy egyéb növényrészek; hanem találtnak a kőszenek közvetlen szomszédságában mind azon növények és növényrészek nyomatai is, melyekből eredetöket vették; sőt találtnak szénné átváltozott fatörzsökök, gyümölcsök vagy egyéb növényrészek oly épen megtartva, hogy azokat nem csak megismerni, de nemöket és fajokat is, melyekhez tartoznak, minden positivitással meghatározni lehet. E növények is, melyekből a kőszenek képeztettek, annyira eltérők a mostan élőktől, hogy egészen külön családokhoz sorozandók, melyek már százezer évek előtt kihaltak a földön, más-más tengéletnek engedvén tért a kifejlődésre. Mind e növények, melyekből a kőszenek hatalmas rétegei képeztettek, szervezetökre nézve olyanok, hogy szinte csak meleg, sőt forró tartományokban tenyészhettek, mi annál inkább feltűnő, miután kőszéntelepeket, melyek ugyanazon növényfajokból származtak, elterjedve találunk a föld minden részei és éghajlataiban, az egyenlítő alatt szintugy, valamint a föld polár öve fölött, Guineában szintügy, mint Novaja-Zemlában, Európában úgy, mint Ázsiában, Amerikában vagy Afrikában.

Nem kevesbbé ragadják bámulatra az embert a tűzokádó hegyek, s pedig nem csak pusztító hatások miatt, mely városokat és egész tartományokat az ember minden műveivel összerombol és megsemmisít; hanem maga a felette érdekes tünemény miatt is, melynek okát az ember megismert természettörvények nyomán magának magyarázni törekszik. Azon feltűnő összefüggésből, melyben a tűzokádó hegyek a földindulás iszonyatos tüneményeivel állanak, gyanítjuk, miszerint mindkettő egy és ugyanazon okból származik; s e gyanítást bizonyosságra emelni az újabb tudománynak feladata.

Midőn tehát a föld, s a rajta levő állat- és növényországnak képeztetését, a különféle átalakulásokat, melyeken keresztül ment, magunknak magyarázni törekszünk, a rajta észlelhető tüneményeket s tett tapasztalásokat összhangzásba hozzuk az eddig megismert csálhatatlan természettörvényekkel, hogy így rendszeres elvitáz-

hatlan tényekre alapított és a tudomány elveiből önkényt folyó képet alkossunk magunknak, mely az örök igazság után vágyó eszünket kielégítse.

Midőn a föld képeztetésének, átalakulásának rendszeres magyarázatát adni szándékozunk, oly magyarázatot, mely nem pusztán agyrém, hanem a tudomány elveiből csalhatalan következetességgel merítve legyen, a föld fölületét, a meddig t. i. az emberi tevékenység rajta keresztül hathatott, s annak minden egyes rétegeit, melyeket egymásra lerakva látunk, minden szigorúsággal és tárgyismerettel vizsgálunk kell. E rétegek a természet nagy könyvének egyes levelei gyanánt tekintendők, melyekre a teremtető csalhatalan betűkkel írta a föld képeztetésének s átalakulásának millió éves történetét. — Szükséges azonban még, hogy midőn a föld képeztetésének törvényeit kutatjuk, néha pillantást vessünk a földről azon véghetetlen mindenségbe is, melyben a földhöz hasonló, ugyanazon törvényeknek hódoló világtesteket észlelünk.

A *geologia* (földtan) tehát, mely földünk képeztetését annak első csirájából e jelen korig a tudomány cáfolhatatlan következetességével magyarázza; az összes természettudományok határtalan mezejét veszi igénybe; a természettant (physikát) szintúgy mint az égtant (astronomiát), a vegytant (chemiát) mint az ásvány, növény és állattant (mineralogiát, botanikát és zoológiát). Mind ezek mint nélkülözhetetlen segédtudományok szolgálnak mindazon tünemények magyarázatára, melyekkel a föld kutatásánál találkozunk. — A mennyiben jártas valaki mindezen tudományokban s azon változhatatlan törvényeket megismerte, melyeknek nem csak a szervetlen (anorganicus) de a szerves világ is van alávetve; annyival inkább képes átlátni mind azon tények valóságát, melyeket a tudomány a föld képeztetésének és időszaki változásainak magyarázatára állapít. Az egyik vagy másik tudománynak hiánya egyoldalú felfogásra ad alkalmat és elhomályosítja kisebb nagyobb arányban azon tiszta felfogást, mely *megrendíthetetlen meggyőződéssé vált annál, ki mindezen segédtudományok birtokában van.*

A tudományt azonban fő alapvonalaiban közölni, a számtalan vizsgálatok eredményét átszívárogtatni a közönségbe a nélkül, hogy a segédtudományok alapismeretét bírja: ez az újabb kornak, nem

csak szép előnye, de hivatása, feladata is. — Én a feladatot, a megnyílni tőlem telik, hazámfiakra nézve teljesíteni szent kötelességemnek tartom, miután hiszem, *miszerint a tudománynak csak akkor van igazi becse, ha áthatja a polgári társaság minden rétegeit és hathatós részt vesz az emberiség szellemi és erkölcsi művelődésében.*

Ha azon sokféle sziklanemeket vizsgáljuk, melyekből a föld külső kérgé, annak hegyei, völgyei stb állanak; azoknak két fő nemét különböztetjük meg, t. i. olyanokat, melyeken kétségtelenül megismerhetjük, hogy a vízből ülepedtek le, s ezek mind egymás fölött fekvő rétegeket alkotnak, mint a könyvek egyes levelei; vagy olyanokat, melyek külső szerkezetéből és egész alakjából világosan észre vehetni, miszerint azok nem vízből vehették eredetüket, hanem ízzó olvasztott állapotból kellett megmerevülniök. Ezeknek szerkezete *jegices*, gyakran durván szemcsés mint a gránit; gyakran azonban annyira eltűnt szemcsés szerkezetök, hogy egyenlő olvasztott anyagnak látszanak. Az első rendbeli sziklanemek *rétegesek* (geschichtet) vagy *rendszereseknek* (normale), a mások *tömegesek* (Massengesteine) vagy *jegecesek* (krystallinische) vagy *rendszerhagyóknak* (abnorme) nevezetnek.

Ha a föld felületének (mert csak azt ismerjük, akár mily mélyen hatottunk légyen is abba) rétegeit szorgalommal kutatjuk, kivétel nélkül azt tapasztalandjuk, hogy a számtalan rétegek, melyek egyes levelek gyanánt képezik a földkülső kérgét, mindenütt *tömeges sziklanemek fölött fekszenek*. Mi e tényből kétségtelenül azt következtetjük, miszerint a tömeges sziklanemek legelsőbbben képeztek, melyekre aztán a rétegesek időszakonként a vízből ülepedtek le. A tömeges sziklanemek tehát kivétel nélkül alapját alkotják a többi képleteknek, s minthogy képeztetésök legtöbb esetekben a rétegeseket megelőzte, némelyek közülök *ősképleteknek, eredeti sziklanemeknek* (primitive Gesteine) nevezetnek ¹⁾.

¹⁾ Ez azonban nem úgy értendő, mintha a tömeges képletek mind a rétegesek előtt képeztek volna. Vannak sok hegyképletek, például a bazalt, trachit és porphyrfélék, sőt sok gránitféle hegyek is, melyek igen későn, midőn a rétegeseknek nagy része már képezve vala, feltolult a föld mélyéből. De ez éppen jellemző ezen hegyképleteknél, hogy ha bár későbbben képeztek is, anyaguk,

Ezen ősképletek többnyire gránit, sienit, csillámpalából (Glimmerschiefer) st. eff. állanak, s az Alpesek-, Kárpátok-, Pyrenaeusok-s több hasonló hegyláncolatoknak fő anyagát alkotják. Bennök az ember soha semmiféle szerves lénynek, sem állat, sem növény maradványának nyomát nem találja, mi szinte bizonyosságul szolgál arra, hogy izzó állapotból merevültek meg, mely állapot minden szerves lénynek létezését kizárja.

Megjegyzendő azonban, miszerint nem minden tömeges képletek egyszersmind ősképletek is. A tömeges sziklanemek képeztetése majdnem minden időszakba eshetik, így például épen az imént említett hegyláncolatok az újabb korban emelkedtek ki a föld mélyéből; de az bizonyosan áll, miszerint az ős képletek sorába csak tömeges, azaz jegeces sziklanemek tartoznak.

A földrétegek, melyek a tömeges képletekre üledtek, különféle anyagokból alkotvák. Vannak rétegek, melyek nagyobb részt agyagból állanak, s ezeket *agyagpalának* nevezzük. Ezen agyagos részek néha más anyagokkal is lehetnek vegyülve, melyek kisebb nagyobb mértékben összemorzsolva, az agyagos részekkel együtt üledtek le a vízből. Ily részek lehetnek gyakran a csillám (Glimmer), honnét csillogó tulajdonságát —, vagy szenes részek, honnét fekete színét kölcsönzi. — Más rétegek nagyobb részt szén-savas mészből (kohlensaurer Kalk) állanak, s ezek alkotják aztán a a különféle *mészképleteket*, ugymint a márvány számos fajait, a krétát stb. Ha a mész agyagos részekkel van vegyülve, akkor *márgának* (Mergel) neveztetik. — Ismét más rétegek különféle sziklanemek kisebb nagyobb töredékeiből állanak, melyek, ha nagyobb mértékben vannak összemorzsolva, a *fövenykövet* alkotják. Ha ellenben az egyes részek, melyekből a kő áll, nagyobbak, akkor vagy *breccsiának* vagy *puddingnak* neveztetik a szikla. Mindkettő csak az által különbözik egymástól, hogy a breccsiában az egyes bennött darabok szögletesek, a puddingban pedig gömbölyűek, kavicsokból származók. — A mint a fövenykő különféle sziklanemekből származott, úgy más-más alkatrészeket is foglal magában, és más tulajdonságokkal bír. Ha például gránitból származott, annak

melyből állanak, a föld azon mélyéből származik, melybe semmiféle réteges sziklanem nem hat, s hogy azon eredetiségében fel-tolult a réteges képleteken keresztül, melyben még most is a föld külső kérgé alatt izz.

alkatrészeit, t. i. kovarcot, földpátot és csillámot tart magában. Néha több összemorzolt sziklanemekből származik, s akkor alkatrészei is igen különbözők lehetnek.

De egy, és ugyanazon alkatrészekből származó sziklanemek is különbözők lehetnek, részint színökre, részint összeállítások vagy szilárdságokra nézve. Mily különféle színezeteket találunk például a számos mészkövek és márványok közt? mily különböző, összetartására nézve, a márvány a krétától? s mégis mind csak ugyanazon alkatrészekből állanak, t. i. szénsavas mészből. A márvány és a mészkőnek színei különféle idegen alkatrészekből származnak, melyek kisebb nagyobb mértékben hozzájuk kevervék.

Ha azon számtalan rétegeket vizsgáljuk, melyek az ős hegyektől kezdve egész a föld felső színéig mennek, azt látjuk, miszerint azok nagyobb részt nem csak nem vízirányos állapotban találattak, hanem hogy a különféle rétegek nem is fekszenek egyenközös (parallel) irányban egymás fölött; pedig vízirányosaknak kellene lenni, és parallel fekvésben a rétegeknek egymáshoz, ha vízből leülepedtek és leülepedések után eredeti fekvésökből ki nem zavartattak volna. Láttunk gyakran terjedelmes hegyeket, melyeknek rétegei néha majdnem függőleges állásban, tehát csaknem élökre állítva vannak. E rétegek eredeti vízirányos fekvésökből alulról működő erők által emeltetvén, a függőleges irányhoz többé kevésbé közelítő fekvésbe hozattak. — Gyakran meg azt látjuk, hogy a különféle rétegek, ámbár egymás fölött fekszenek, nincsenek parallel fekvésben egymáshoz. Ebből kétségtelenül azt következtetjük, miszerint oly rétegek, melyek fekvésökben az alattok levőktől lényegesen eltérő irányt követnek, nem csak nem egy időszakban, hanem különböző körülmények alatt is ülepedtek le; hogy t. i. a felsőnek csak akkor kellett leülepednie, miután az alatta levők vízirányos fekvésökből már kizavartattak volt.

Ha ezen, fekvésökben lényegesen egymástól eltérő rétegeket figyelemmel vizsgáljuk, s minden viszonyokat tekintetbe veszünk, azt tapasztaljuk, hogy oly állatok és növények maradványait foglalják magokban, melyek egészen eltérők egymástól, s pedig nem csak fajok és nemökre, hanem szervezési fokokra nézve is. Kényteleneknek látjuk ennélfogva magunkat következtetni, miszerint e két különböző rétegrendszernek más-más viszonyok alatt kellett képezetnie, s hogy az egyik és a másik képlet képezte-

tése között lényeges katastróphákon kellett keresztül mennie a földnek.

Mi azon rétegek összegét, melyek nem csak egymástól eltérő fekvésök, hanem az állat és növényország más meg más jelleme által is különböznek, annyira, hogy föltenni kénytelenítettünk, miszerint a földélet különböző phásisaiban képeztettek, *geologiai rendszereknek* vagy *geologiai képleteknek* nevezzük.

Több oly rendszerek egybe véve *geologiai korszakot* alkotnak.

Ha már az egyes rendszerek a földéletnek különböző jellemeit tanusítják, sokkal inkább illik ez a geologiai korszakokhoz, melyeket oly lényeges különbségek jellemzenek, hogy lehetetlen azokat külön nem választani egymástól. E szerint különböztetünk, az öt képletek korszakát kivéve, három geologiai korszakot, t. i.

az átmeneti,

a másodlagi és

a harmadlagi korszakot.

Szándékunk, a következő számokban e különféle geologiai rendszereket, jellemző tulajdonságaik és kiterjedésük szerint, közelebbről vizsgálni, oly rendet követvén, hogy a legelső rétegeknél kezdve, fokenként felfelé szálljunk a föld legfelsőbb rétegeihez, melyek annak jelen életéhez legközelebb állanak, vizsgálván azokban leginkább az állati életet, miként az földünk hajdani és jelen állapotában mutatkozik.

Megismervén mind azon változásokat, melyeken a föld keresztül ment, azokat is előadni törekedünk, melyek a természet örök és változhatatlan törvényei szerint e változásokat a földön előhozták, s melyeknek változtatásán szünet nélkül még most is működnek.

TÖRTÉNETI VÁZLATOK

DALMÁTIÁNAK HAZÁNKHOZI VISZONYAIROL.

IFJ. PALUGYAI IMRÉTŐL.

(Vége).

Lajos király, kit a hálás utókor „nagy“ melléknévvel tisztelt meg, 1382. évi szeptember 11. meghalt. Tizenkét éves leánya Máriának trónöröklési joga közönségesen el lőn ismerve; s egy akarattal királylyá koronáztatván, férje, Zsigmond, az „ország gyámja“ címmel tiszteltetett meg, de a kormány Mária nagykorúságáig Erzsébet özvegy királyné kezébe adatott. A nagy király alatt nyugalomhoz szokott nemzet eleinte megelégtültnek látszék a nő kormánynyal: mindenfelől hódolat s hűség-ígéret érkezék a királynékhoz. De a jó kezdetet nem sokára végnélküli zavar és lázongás váltotta fel. A béke legelőbb is a Lajos árnyékát hálátlansággal sértő Tvartkó bonyi király — kit Lajos teve ezzé — bontotta fel, Chulon tartományt, Clissa, Scardona és Cattaro dalmát városokat elfoglalván. Midőn pedig Gara nádor Horváthy Jánost bántásától a királyné által megfosztatta s a tartomány kormányára Bessenyei János veszprémi főispánt küldötte; az önkényes kormánynyali elégtelenség s a kedélyek ingerültsége Dalmátországban egyre nagyobb lángra gyúlt.

Horváthy János testvéreivel, Pál zágrábi püspökkel, s Lászlóval és Palisna János oránai perjellel (kik mind Lajos által emeltettek föl alacsony sorsukból) mindjárt 1383. elején jeleit adták ellenséges szándékuknak. Erzsébet az év közepén Apor, másként Lackfi vagy Lackovics Istvánt küldé a zavarok lecsillapítására. Ez azonban bal fogás volt, mely a lázadás kitörését még inkább sietteté. Lackovics, kit Gara csak azért küldött a tartományba, hogy a kormánytól elmozdítsa, bosszút kezdve forralni Gara s az általa vezérlett királynék ellen. Mihelyt Dalmátországba érkezett, Palisnával, és a Horváthyakkal titkon szövetségre lépett. A lázadás ennél fogva gátra nem lelven, mindinkább terjedt, s a párt egy Horváthy Nápolyba küldött Károly királyhoz, hogy őt a magyar trón elfoglalására meghívja. A királynék ezután Gara tanácsára 1383. végén személyesen utazának

a tartományba a zavarokat lecsillapítani. Színre minden hódolt; Palisna pedig, mint a lázongás kezdője, perjelségétől megfosztatott. De alig utazának el a királynék, álarcát Lackovics is levetette. A kiujult zavarok lecsöndesítésére Tamás szentgyörgyi gróf küldetett bánul a tengeremellékre, ő azonban csak a kisebb vétkeket bünteszté; a lázadást, mely 1384. már nyilvánossá lőn, többé nem volt ereje elfojtani. Lackovics fenhiresztelvén, hogy Mária, koronázatásakor nem erősítette meg a nemzet szabadságait, s hogy ő is valamint az özvegy királyné is, a királyságnak csak nevét viseli, hatalmát pedig Gara, a gögös szerencsefi, bitorolja, már Magyarországon is nyugtalan mozgalmakat támasztott. Erzsébet ezek terjedésének meggátlására 1384. nyárelőn (juniushó) országgyűlést tartott, melyen az aranybullának Lajos általi megerősítését Mária nevében megújítván, körlevelek által intette az ország nagyait békességre. De a lázadás már mélyebb gyökeret vert, mintsem ily eszközök elegendők voltak volna elfojtására. A lázadók 1384 elejétől fogva szakadatlan összeköttetésben állottak Károlylyal, s Horváthy Pál, a zágrábi püspök, ugyanazon év végén, az apostolok sírjának látogatását színelvén, Rómába, innen Nápolyba utazott, s Károlyt, pártja nevében másodszor is meghívta a királyi szék elfoglalására. És Károly nem ügyelve neje ellenzésére, nem hajtva az esküre, melylyel magát Lajosnak lekötötte volt, a meghívást elfogadta s 1385. őszön Dalmátországba érkezett 1).

Az előbbi országkormányzónak, majd királynak kikiáltott kis Károlyt mi balsors várta honunkban? történeti évtapjainkból tudván, e helyt csak azon eseménynek előadására szorítkozhatunk, melyek Dalmátiának hazánkhozi viszonyai előadásával foglalkodó tollunk feladását teszik.

Kis Károly szomorú kimultával még nem szűnt meg a lázadás. — A Horváthy-párt Tvardkó bosnya királytól segítettvén, még Zsigmond királysága alatt is (1388.) fentartá magát, sőt maga Tvardkó is fegyverhez nyúlt, s Ostrovicát, Clissát és Scardonát elfoglalta, s készüléteket tőn a többi tengeri városokat is megtámadni. Zsigmond ismét Garát, Frangepán Jánost és Kanizsai Istvánt nevezte ki vezérekül a lázongók ellen. E vezérek 1388. több várat elfoglaltak s több elfogott lázadót kegyetlenül kivégeztettek, de

1) Horváth Mihály i. m. 79—85. l.

Tvartkó s a háborgók hatalmát még sem törhették meg ¹⁾. Sőt a dalmát városok, miután Tvartkó sarcolásai ellenében segedelmet Zsigmondtól többszöri sürgetéseikre sem nyerének, 1390. Zára kivételével, Tvartkónak hódolának. Végre Zsigmond a törökkeli hadát végezvén; seregét Dalmátországba vezeté, hol ügyei időközben szerencsésebb fordulatot vőnek. Palisna János s kevéssel utóbb Tvartkó is 1392. elején meghaltak. Gara Miklós, az új horvát bán, a zavargások e két oszlopának kidőlésével, mire a király a tartományba érkezett, több tengeremelléki várost visszafoglalt. Zsigmond a bán seregét is magához vonván, Dobor várát, hová Horváthy több pártfeleivel zárkozott volt, kezde ostromolni; a lázadók még a bevétel előtt ellillantak, és csak Horváthy Jánost sikerült közölök bujdosásában kézre keríteni. Dabissa, Tvartkó utóda, hallván Dobor bevételét, személyesen a király táborába ment, s hűséget esküdött ²⁾. Zsigmond a Dobor várból megszökött, pártosok kézre kerítése végett egy hadosztályt hátrahagyván, maga Magyarországra visszatért, s Horváthy Jánost Pécssett a királynék haragja megboszulására, miként Turóci megjegyzi: „prout reginalis exposcebat furor“ tüzes fogókkal csipdestetvén, lófarkon hurcoltatta, s végre megnegyedeltetvén, a város kapuira függesztette.

1393. martiushóban a záraiak Zadinis Vitus Györgyöt tengeri haddal „cum potestate gubernandi et puniendi, quantam habent Rectores Jadrac“ Pago sziget megerősítésére küldék. A lakosok, magok a papok is, legkegyetlenebb bántalmakkal illettettek; a págóiak javára hajdan óta kelt királyi szabadságlevelek érvénytelenségnek nyilvánítottak, s a lakosoknak megparancsolva lön: hogy szolgaságuk jeléül mindig fekete öltönyben járjanak, és csupán csak „pileos altos sclavonicales“ viseljenek. A págóiak a magyar királyhoz folyamodának, s a többi dalmát városok szabadságai élvezhetését kérik. — A záraiak ellenben Miklós kalocsai érsek és Szécs Miklós országbíró, mint királyi meghatalmazottaknak 1358. Ostrovicán mondott ítéletére hivatkozva, mely szerint Pago a záraiak alá helyezettett — de csak régi törvényei s divatozott szokásai fentartása mellett, — továbbá egy 1372. évben kelt királyi szabadalomlevél ezen szavaira: „quamquam insula Pagi a Jadrensiu manibus

¹⁾ L. u. o. 88. l.

²⁾ L. u. o. 90. l.

ad quorumdam aemulorum suggestionem juri regali sit applicata.“ Az ügykérdés 1396. évi juniushó 24. birói ítélet által lön eldöntve akként: hogy miután Zára a págóiakkal nem a régi törvények értelmében bánt, sőt őket kegyetlenségekkel illette, egyébként pedig legfelsőbb elhatározás végett — miként ezt I. Lajos király rendelé — a királyi trónhozi folyamodást mulasztotta; Págó jövőre „coetui et consortio ceterarum liberarum Civitatum regaliū Dalmatinarum“ tartozónak ítéltetett ¹⁾. — A következő kor eseményeit tekintve, úgy látszik: e birói ítélet következtében, a záraiaknak a magyarok iránti rokonszenve — minthogy igaztalan ügyök pártolásra ezeknél nem talált — ellenszenvvé fajult.

De inkább eszközölhette ezt egy más későbbi körülmény. Ugyanis az egyre pénzt nélkülöző Zsigmond — ki pénzügyeivel nem gondolása által országának becsületét és javát nem egyszer veszélyezé — 1399. évben a záraiakkal értekezésbe bocsátkozott az iránt: hogy ezek neki Págó szigetért tíz éven át, évenként négy ezer, összesen tehát negyven ezer aranyat fizessenek; az első négy ezer aranyat azonnal húsz nap alatt kifizettetni követelvén. Junius 2. tudatá ezt a záraiakkal, junius 6. már a pénz összeszedve, s junius 9. Zengben felveendő volt. Azonban Págó sziget lakói a király ebbeli akaratának ellenszegültek, nyíltan kimondván: miszerint függetlenségeköt komolyan megvédeni készek, habár a király személyesen vezérleendő is ellenök hadat. S így Zára — aranyait adá a királynak, Págó még sem lön övé.

Hasonlólag zálogosítá el Zsigmond Ozol várat Frangepáni Miklós grófnak, tizenhét ezer aranyért, oly kikötéssel: miszerint a négy száz arany értékeig engedett építkezések, a kiváltás alkalmával szinte megváltassanak.

Zsigmond 1401. év aprilhó 28. saját országnagyjai által fogolylyá lön. A magyar trón után oly igen sovárgó nápolyi László az alkalmat megragadva Hervoya bosnyák vajdával szövetekezvén, ez utóbbi által a záraiakat szövetekezés és kölcsönös védelemre szólítá fel, kikötvén: hogy Lászlónak, mint magyar királynak zászlóját tüzendik ki, ennek egyszersmind hűséget esküvendők. A záraiak annál készebbeknek mutatkoznak, minthogy reményök lön Págó szigetnek, két év alatt leteendő ezer aranyérti visszaszerzésére.

¹⁾ L. *Lucius* Inscript. Dalm. 45. 1.

Zsigmond 1402. cseh ügyekkel foglalkodni kénytelenítettett. E közben IX. Bonifác ellenpápa, László pártfogója, az alvidéken mindenkit kegyence részére vont. László Aldemarusus Alajost, ki magát ekként cimezé: „Vicarius generalis regnorum Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, ac regni Siciliae Mareschalcus, nec non capitaneus Galearum Illustrissimi Principis Ladislai Regis Hungariae“ sereggel küldé Dalmátiába, s augustus hóban Zára László zászlóját kitüzé, october 11. Bubek Imre az auránai perjel, ki egy oklevélben ¹⁾ „Totius rebellionis et dissensionis origo et causa efficiens“ nek mondatik, tárá fel várának kapuit előtte. Novemberben Trau, Spalatro és Sebenico tüzék ki László zászlóját.

A következő évi februárhó 4. kelt oklevélben Miklós vegliai gróf Arbe városát és szigetét főkormányzása és pártfogása alá veszi. Ez oklevél szavai következők: „Universis et singulis principibus prelatibus, et dominis cujuscunque dignitatis, preheminentieque statu resplendeant, tam presentibus, quam futuris hanc presentem paginam inspecturis Nicolaus Comes Vegle, Modrusie, Gezche, Vinodoli, ac Segnie dominus generalis salutem et successuum incrementa felicitium, ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, proprium et naturaliter iasertum esse debere mentibus dominorum *alme corone Ungarie fidelium*, viribus vacare totis et posse juxta invigilare ad ea, que decus et felicem statum ipsius spectare dignoscuntur, ac omni studio et diligentia se interponere, et obuiare omni periculorum jacture in Civitatibus et locis predicto Regno *subiectis* emergenti, ne civitates et loca sua ruinam incurrant *vel forte a dicti Regni potestate diuertantur*. Cum et hoc ipsa Regalis potentia gloriose conseruetur et nomen huiusmodi suorum fidelium sublimetur, et ad potiora premia merito promoveatur. Huc accidit, quod *insula Arbensi dicto Regno Vngarie subiecta* scandalum non modicum patiente et a suo statu vehementer titubante, ciues ipsius insule ad nos destinare curarunt venerabilem virum dominum presbiterum Antonium de Auancio, Ciuem et Arbensem primicerium eorum sindicum cum pleno mandato. Qui quidem syndicus nobis lacrimabiliter exposuit, qualiter ex inefrenata, et indomita ellatione aliquorum ipsius Arbi ciuium multa scandala et nefanda scelera orta sunt inter ciues predictos, propter quorum odia et errores non so-

¹⁾ L. Katona Zsigmondkora. 576. l.

lum scandala passi sunt, sed quod grauius et deterius est, multa homicidia, strages, spolia et exilia subsecuta sunt, et horribiliter perpetrata, in tantum, quod illa Arbi Ciuitas paupercula quasi ad nichilum est redacta et omni iusticie cultura destituta et veluti latronum spelunca effecta. De quibus illi pauperculi ciues Arbi vehementer tribulati et afflicti. Dum uidentes se tantis aduersitatibus et malis attritos et grauius oppressos, ad cor redeuntes tantisque malis de oportuno remedio, iuxta vires, providere cupientes. sic quod saltem post tam acerba, grauia, ac intolerabilia malorum genera, primo diuini muneris auxilio *ad laudem sacri diadematis Vngarie, et suorum fidelium*, nec non pro sui tremuli status reparatione illa ciuitas valeret in pacis tranquillitate sub umbra allarum et potentia aliquius gratiosi domini conservari, et a tantis tribulationibus liberari preuia gratia spiritus sancti, qui, ut ait Apostolus, ubi vult spirat! Oculos mentes eorum ad personam nostram diuertentes mediante dicto venerabili viro domino pesbitero Antonio primicerio eorum legitimo sindaco ad plenum eligendo postularunt et postulando elegerunt, et receperunt nos in eorum et ciuitatis Arbi predictae dominum *Comitem* ex nunc, quamdiu et donec uixerimus in hoc mundo cum immenso gaudio et alacritate omnes vnanimiter nemine discrepante, cum proventu et annuo censu mille librarum soldinorum Venetorum nobis debendorum, cum omnibus et singulis dignitatibus, honorificencijs et seruicijs quecunque ad dominium comitatus praedicti spectant, et pertinent, ac spectare et pertinere dignoscuntur, et est consuetum apud eos omni integritate, hoc quoque addito, quod consilium et prefata communitas Arbi habeat facultatem et possibilitatem singulis annis eligendi de seruitoribus nostris, unum, quem voluerint sibi gratum in eorum vicarium, nostras vices representantem, quem nos sibi confirmare et consentire debemus et ipsi tenentur et debent eidem Vicario prouidere de salario debito et alijs prout et sicut fuerit conueniens, pro nostro eorumque honore, de quibus latius et plenius continetur in electione ab eis facta, et celebrata, nobis porrecta, per eundem ipsorum syndicum. *Nos autem auidi fideliter agere omnia illa, que ad laudem et gloriosum statum dicti regni cederent*, dubitantes ne dicta ciuitas, propter tanta discrimina ad extraneas deueniret manus, consideratis callamitatibus dicte Insule, ob reuerentiam, et fidelitatem, quam nostri predecessores et nos habuimus et habemus semper ad sacram Regiam

Majestatem Vngarie, ne dicta ciuitas supremam caderet in ruinam moti respectu ipsius *Regie Majestatis* et eorum multis supplicationibus sua vota et ellationem in nobis de dominio ipsius comitatus factam benigne admissimus et acceptauimus, sub gubernatione et protectione nostra, promittentes ex nunc futuris temporibus dictam ciuitatem conservare et manutenere in suis Juribus, consuetudinibus, statutis, ornamentis, libertatibus et immunitatibus omnibus, que et quas ipsa ciuitas habet et fungitur, et quibus ciues predicti hactenus sunt gausi. Et etiam eandem ciuitatem, ciues et bona eorum deffendere et tueri juxta posse ab omni et qualibet perturbatione molestia et grauamine. Et pro tanto Judices et totum consilium predictae ciuitatis sua sponte ad sancta Dei Euangelia, super altari Ecclesie Cadredalis sancte Marie de Arbo singulatim corporale nobis prestiterunt sacramentum fidelitatis et efficacis observantie omnium predictorum. In quorum omnium predictorum testimonium, robur et euidenciam pleniorum hoc presens privilegium fieri et nostri sigilli pendentis munimine roborari iussimus. Datum Segnie in salla nostra die XXVI-o mensis february sub anno a natiuitate domini Millessimo quadrigentessimo quarto, Indictione duodecima ¹⁾.

1403. februárhóban a pártosok győzelmet nyerének Zsigmond seregén, a bán, Bessenyei Pál, elfogatott, s elébb Zárába, onnét Nápolyba vitetett. Augustushó elején László Zárába érkezett, s magát pápai követ által Magyarország királyává koronáztatá. Azonban a Nápolyban kiütött zavarok miatt octoberhó végén visszasielt, Hervója Jánost helytartójává hagyván, ki „vice rex regnorum Dalmatiae Croatiae” címmel élt.

A mondott és octoberhó 3. Zárában kelt oklevél által László Curzola, Lesina, Lissa és Brazza szigeteket Matafaris Guido és Alajos zárai patriciusoknak „novae donationis titulo” hű szolgálataikért

¹⁾ Eredetie íróhártján van írva, elég tisztán. Alsó része két újjnyira be van hajtvá, s kettős nyilásból egyszerű gyolcs szalagon függő természetes színű viaszpecsét ezen köriratot viseli: † SIGILUM NICOLAI COMITIS VEGLE MODRUSIE etc. Ezen a megbarnult fejez viasz fészkeben zöld viaszra nyomott és egészen ép pecséten nem a Wagner (Collectanea Genealogico-Historica. Dec. II. fig. 3.) munkájában előadott Frangepánok cimere, hanem egészen más cimere látható (l. 1844. Tudománytár XVI. kötet 254—258. l.).

adományozá; azonban ez adományozás soha sem ment teljessébe.

1407. évben Zsigmond hatvan ezernyi hadat vezetett Dalmátországba, hol a tizezret haladott török sereggel hatalmaskodott Tvariko Schurát megfogván, más százhatvan bosnyákkal együtt lefejezteté. Végre

1409. Hervoya is meghódolt azon feltétel alatt: hogy a még nápolyi Lászlótól nyert spalatrói hercegséget megtarthassa.

A tengerparti városok szinte hódolva fogadák Zsigmond seregeit, kivéve a nápolyi sereggel erősített Zárát; melynek megtartására folytonosan hadi erőt kellvén tartani — a különben is XII. Gergely pápa ellenében katonát és pénzt szükségellett László, követei által Velencét szövetségesévé szólítá fel, Zárát oly feltétel alatt ennek átadandó: ha ezért, úgy Dalmátiához jogairól lemondásáért nékie Velence százezer aranyat fizetend. Ez örömmel egyezett, s negyvenezer aranyat azonnal kifizetett, a hátralévőséget négy év alatt szakonként lefizetendőnek ígervén.

E közben Sebenicóban polgári háború ütött ki; a nép nem szívelheté a nemességet; az innét keletkezett torzszalkodások miatt több nemes a várost elhagyni kénytelenítettett; végre a forrongás nyíltan tört ki, a város felgyújtatott, s a még bent lévő nemesek a partok torkolatánál épített tornyokba menekülvén, magokat a velenceieknek átadák, ezeknek segedelme által remélvén korábbi birtokaik- s jogaikba visszahelyeztetésüket. Azonban Zsigmond segítséget küldvén a városnak, Velence terveit meghiusítá; mely különben is megfélekezvén a Dalmátország békénahagyása iránt még nagy Lajos alatt adott szaváról, a tenger melléki városokat folytonosan háborgatta. Miért is a király, hogy többféle sérelmeit megbosszulja, 1411. végén Ozorai Pipo (Filep) temesi ispánt küldötte ki haddal a köztársaság istriai tartományaira. A hadvezér Friaul nagy részét még azon évben elfoglalta s egész Trevisóig nyomult. A megrettent Velence XXIII. János pápa közbenjárásáért folyamodott, kinek sürgetésére azután mind Zsigmond, mind a signoria Rómába küldötték a békéről alkudozandó követeiket. De Velence a Zsigmond-szabta feltételekre, mik szerint egyebek közt a köztársaságnak még a múlt lázongások alatt Hranics Szandal bosnya vajdától 6000 aranyon eladott Osztrovica vár visszaadását, hadi költség-fejében hatszáz ezer aranyat, s a birtokukban hagyandott Zárát

ért, a magyar fenhatóság elismerése jeléül évenként egy skarláttal befedett fejér mént s egy sólymot követelt, reá nem állott. A békealkudozások 1412. Budán Jagello király békebirósága alatt újra megkezdettek. De mivel e közben a háború szerencsésen folyt, Frangepán — míg a velencei hadparancsnok nászlakomában kéjeltgette — Ostrovicát bevette, Ozorai Pipo pedig őt elfoglalt velencei zászlót küldött Budára, Zsigmond nem csak előbbi követeléseinél megmaradt, hanem most már Zárát is visszadatni kívánta. A béke tehát létre nem jöhetett, s Ozorai parancsot vön, a háborút folytatni. Még Budán voltak a velencei követek, midőn Zsigmond a köztársaság konoksága miatti boszuságában a minap elfoglalt őt zászlót, azoknak láttára, az utcákon körülvontattatván széttépette. Az ily érzékenyen megsértett büszke signoria boszút esküdött; seregeit megszaportította ¹⁾. Ez utóbbit Zsigmond is tevő, s negyven ezrenyi sereggel haladt elő; mivel azonban a Jagello lengyel királynak Budára érkezével folytonosan tartott s épen ekkor végződött három hónapi (junius, julius, augustus) vendéglések kincstárát egészen kiürítették: táborozása költségeinek fedezésére, a tizenhárom szepesi várost és három koronai urodalmát a lengyel királynak hétszáz negyven ezer forintért elzálogosította ²⁾. Im! minő viszonyban tűnik fel Dalmátia Szepes vármegye irányában!

A Velence elleni harc kedvező szerencséivel lön megindítva! Azonban Velence Ozorait megvesztegette; minek következtében a magyar had megveretett. A szerencsének e fordultával Steno Mihály doge Zsigmondnak egy igen éles hangú levelet küldött s érzékeny módon szemére vetette hálátlanságát a köztársaság iránt, melynek — állítá — egykor szabadultát, sőt életét köszönheté ³⁾. Hasztalan igyekvők most Ozorai a haragra gyuladt királyt a Velence elleni had folytatásáról lebeszélni, abbeli előterjesztésével: hogy a tartomány hegyes volta igen gátolandja a magyar lovasságot hadi működéseiben. Zsigmond Friault s Istria egy részét elfoglalta. Mire Velence újabb lépéseket tön a békekötés kieszközlésére; mely csakugyan 1413. évi május 1. kihirdettetett. Ezen öt évre kötött békeszerződés fő pontja szerint a tett kölcsönös foglalások illető

¹⁾ L. *Horváth* Mihály i. m. 112. l.

²⁾ L. ez oklevelet *Fejér* Codex Dipl. X. köt. 5. füz. 297. l.

³⁾ L. *Horváth* Mihály i. m. II. k. 112. l.

birtokosaiknál meghagyattak, s a kereskedés helyre állíttatott; hadi költségül pedig Velence kétszáz ezer aranyat fizetett Zsigmondnak. Ez utóbbit azonban a velencei írók tagadják.

A béke még le nem járt s Velence már is Dalmátia meghódítására tön készülleteket. A háború azonban csak 1419. évben tört ki Friaulban. Zsigmond mind egyre vakon híven Ozorainak, újra őt bizta meg Dalmátiába küldött hadserege vezérletével; minek egyedül tulajdonítható: hogy Velence Traun kívül Spalatrót is elfoglalt; s megértvén utóbb, hogy Budán lévő követei a magyar országnagykok által elzárattak; zsoldba felfogadott nyolc ezer törökkel Almissa és Cattaro városoknak, és Brazza, Lesina s Curzola szigeteknek elfoglalása után az összes Dalmátország meghódítását elhatározá. Zsigmond — mint időközben megválasztott birodalmi császár — minden törekvését oda irányzá, hogy a 35 év óta tartott egyház-szakadást megszüntesse, és a Huss János és prágai Jeromos által hirdetett új tanokat kiírta. Ezt Velence jól tudván, nem késett Feltre, Belluno, Udine — szóval egész Friaulnak elfoglalásával, Traut ostrommal vette be, Spalatro önkényt megadta magát; miért is Zsigmond 1428. két évre fegyverszünetet kötni kénytelenített.

S míg Zsigmond 1431. Bázelen egyházi zsinatot tartott, az ármányos Velence a dalmát városokat egyenként hatalmába kerítette. Zsigmond ezt megbosszúlandó öt ezer emberrel Friault elfoglalta, kik végkép elkeseredve lévén Velence ellen, a hajdan borzasztólag használt karvágás és szemvájás által önték ki boszújukat. Ezenfelül érzékenyen hatott Velencére; az is, hogy neki Zsigmond a kereskedést Magyar- és Németországban megtiltotta, s a keleti kereskedés kezelését részben Genuára, részben magyar és erdélyi kereskedőkre bizta, feledvén, hogy a kereskedelemnek fejedelmi hatalomszó nem képes irányt adni ¹⁾. — Velence az övéivel éreztetett kegyetlenségeket viszonzandó, a magyar sereget visszatértében, 1432 elején súlyosan megveré.

1433. évben Zsigmond az országnagyait banderialis felkelésre szólítá: „tota nostra actio et operatio, a tempore, a quo in regnum nostrum exivimus, specialiter semper facta fuerit pro recuperatione Dalmatiae“ stb, így írt Zsigmond a mondott évi januárhó 29. Ka-

¹⁾ L. Horváth Mihály i. m. 119. l.

nisa Lászlóhoz. Azonban csak hogy a hussitákkal ügyét végezhesse, a velenceiekkel ismét öt évre békét kötött; Velence, Donat András által, tizezer aranyat küldött ujabban Zsigmondnak, miután ez tudokra adá, hogy Rómába teendő útja költségeit fedezni nem képes, s ez esetben az ujonnan választandó pápaul velencei születésűt nem fogna pártolhatni; de mielőtt ez útjára megindulhatótt volna, 1437. december hó 9. meghalt.

Ekkor még a modrusi grófsághoz tartozott helységeken kívül — ju. m. Fiume, Tergest, Lovrana, Buccari, Novi, Segna, Stari-grád, Serissa vagy is Carlopago — még Scardona, Birbir, Ostrovica, Zecevo, Zelengrad, Obrovazzo, Buzin, Zvonigrád, Plavno, Stermizza, Knin, Verlica, Potravie, Clissa, Zagoria egy része, Petrovopoglie, Promina és Miglievzi tartoztak a magyar királysághoz.

Zsigmond után következett királyaink alatt, a mindegyre hatalmasabbá lett török részéről úgy országunkat, mint az összes keresztyénséget fenyegető vész ellenében királyaink Velencével folytonos frígyszövetségre kényszerülének. Így volt Hollós Mátyás és II. Ulászló, kik legalább Dalmátiához jogukat az által tarták fenn, hogy Velence a Dalmátiáérti hadakozás eltávolításáért évenként százezer flot fizetett¹⁾. S Mátyás a magyar birtokhoz tartozott ragusaiaknak is a török ellenében nem másként ígére segedelmet: „quum sacrosanctae coronae recuperandae, et componendarum discordiarum negotium non minus, quam aliorum fidelium nostrorum, vestrae etiam reipublicae spectet ad salutem, sicut communi commodo frui, ita commune onus subire, et vos libenter velle non dubitamus“²⁾. S a török hatalom megdöntésére évenként ötvenezer aranyat ígérő³⁾ Velencével 1463. szeptember 13. Péterváradon oly frigyket kötött, hogy míg a köztársaság a törököt hajóhada által Peleponnesban támadandja meg, Mátyás az aldunai tartományokban, kivált Bosznijában munkálkodandik; s békét egyik fél a másik megegyezése nélkül nem kötend⁴⁾. S midőn 1470. évben Velence követei panaszként terjesztvén elő Mátyásnak a török általi megveretésöket, őt a török elleni harcra kérék fel, most nevezett királyunk válaszolá: igen is elválalandja a török elleni harcolás terheit, „si ad conditiones oblatas

¹⁾ L. *Pray* Hist. Reg. Hung. 2. R. 554. l.

²⁾ L. *Katona* i. m. XIV. k. 546. l.

³⁾ L. *Pray* Annal. IV. k. 27. l.

⁴⁾ L. *Katona* i. m. XIV. k. 649. l.

Veneti ex Dalmatiae regno excederent, quod armis detinebant, Panonicoque regno illius vacuum facerent possessionem¹⁾.”

1480. évben Velence a Frangepánok által bírt, de a magyar király uralma alá tartozott Veglia szigetet is elfoglalá; mi feletti haragjában Mátyás keserű panaszt intéze az ez ügyben Velencéhez hajlott pápához²⁾; s alatta hozatott azon törvény, mely a velenceieknek hazánkban honosulhatását megtiltá; bizonyára e törvény hozatalára csak Velencének, Dalmátia története jelen rövid vázlatban is oly sokszor felmutatott, ármányos viselete szolgálhatott okúl.

1489. követet küldött Velence Mátyáshoz, a dalmát határok kiegyenlítésének ürügye alatt, sajátkép azonban a már elbetegedett királynak egészségi állapota kiismerése végett, kit élte utolsó napjaiban lovagnak ütven, áprilhó 6. élni megszűnt korának és nemzetének legnagyobb királya.

A töröknek gyakori, berohanásától zaklatott Velence ujabban Moreában megtámadtatván s egy tengeri csatát s vele Lepanto ki-kötöt elvesztvén, 1499. Budára küldött követe által II. Ulászlót segedelemre kéré fel; a király állodalmi tanácsának többsége Velencét — mint Dalmátia bitorlóját — figyelemre sem méltónak nyilvánítá; de a követ a királynak, míg a török ellen háborút viselend²⁾ évenként százezer aranyat, a háború megszűntével pedig harmincezer aranyat ígervén, a kért segílyt megnyeré. — A király, hogy a rendeket is háborúra bírja, 1500. év tavaszán országgyűlést hirdetett; s ámbár a nemesség a török háborúra segedelmet nyújtani ajánlkozott, a király és Bakács érseknek még sem volt szándéka a török ellen jelentékenyebb hadmenetet intézni, hanem csak annyira határozták folytatni a háborút, hogy Velence a királytól az évenkénti százezer aranyat meg ne tagadhassa. De a háború megkezdését maga a fr igyről értesült török is szükségessé tette. A boszniai pasa ősz elején Jaicát ostrom alá vette. De a temesi ispánnal és szörényi bánnal egyesült Corvin János által nagy veszteséggel megveretett. Ulászló ezen igen megörült, mert ez évre leróva lenni hitte Velence iránti tartozását; sőt még a következő évben is (1501.) munkátlan vala, bár a pápa neki a háború folytatására 40 ezer ara-

¹⁾ L. *Dlugoss* 15. k. 461. l.

²⁾ L. *Katona* i. m. XV. k. 248. l.

nyat, Bakácsnak pedig bibornoki kalapot küldött ¹⁾. A királyt 1503. egészen Candalei Anna francia hercegnővel octoberhó 29. kötött házassági szövetsége s a királyné koronázása foglalta el. Becsületét azonban ez évben is megváltotta Corvin János, ki a menyekzői ünnepek alatt Som József temesi ispánnal egyesülvén, Bolgárországra tört, Bodont megvette s egész Kis-Nikápolyig kalandozott. — De Velencének mindez keveset használt, s a signoria 1503. a szultánnal békét kötött ²⁾, pár hónap múlva maga Ulászló is hét évi fegyvernyugvásra lépven.

Ulászló különben is gyenge kormányának a török általi zaklatásait leginkább a tengerpart környéke érezte; miért is ez az Ausztriávali egyesülésre már e korban hajlandónak mutatkozott; gróf Frangepán János, Corbaviai Iván gróf, Kanisa János, Brinye ura, s több mások, Miksa német császárhoz szegődtek.

1509. évben a római pápa, német császár, francia, spanyol királyok és több olasz hercegek által, pénz és segélyezés ígérete mellett, Ulászlónk is rábírattott, hogy a Velence ellen kötött cambrayi frigyhez ő is hozzá álljon. — „Nullam justiore[m] suscipiendi belli causam videri posse, quam perpetuos majorem suorum hostes Venetos, nobilissimi Dalmatiae regni iniquos detentores ulcisci, ac adversus eos justa arma summere“ e szavakkal hivatván fel Cuspinian János, Miksa császár követe által Ulászló, az udvarában tartózkodott velencei követ Paschaligo Péter által Velencének hadat izent, bár azt eszközzésbe nem vevé; mit legtöbbször nevezett királyunk tevékenytelenségének, s Velence által megvesztegetett tanácsai törekvéseinek tulajdonítanak. — A cambrayi frigyhez tartozottak megújíták szorgalmazásukat, figyelmeztetvén Ulászlót, hogy, miután Velencének majdnem minden egyéb területe általok már meghódítatott: ne késedelmezzék Dalmátiát, mint mely a sajátlagos Velence városon kívül egyedül volt még a signoria birtokában, visszaszerezni; maga Brutus velencei író hátrahagyott kéziratában ekként nyilatkozik: „Nam si antiquissimum quoque jus spectari oporteret, Ladislaus, ut nemo alius justius, adversus Venetum senatum jus majorum in Dalmatiam armis erat repetiturus.“ A király

¹⁾ „Veneti senatus et Vladislai commendatione postea Bakacsius ad cardinalatus fastigium pervenit.“ L. *Katona* i. m. XIX. k. 211. l.

²⁾ L. *Horváth* Mihály i. m. II. k. 298. l.

végre 1509. Czobor Mártont Kanisa György- és Kunsth Jánoshoz, mint a hármass ország bánjaihoz azon parancscsal küldé, hogy királyi irata vételével azonnal Budára siessenek, és ott az állodalmi tanácssal együtt, a majd Czobor által nyilvánítandó kívánatai felett tanácskozzanak, abból, mit e kedvező alkalom közhaszonra ígér, használhatlanul mit sem hagyandók. — Azonban a királynak komoly szándéka nem lévén Velence ellen harcolni, e részben állodalmi tanácsa is mitsem tön, s e helyett maga Csehországba utazott, s fiát ott meg is koronáztatta. — Velence e szomszédos baráti viszonyt csak hamar külön követé által köszöné meg; ellenben a cambrayi frígyesültek visszaverésére minden lehető erőt felhasználándó Dalmátiának minden fegyverfogható fiát oly számmal állítá ki, hogy a tartományban csak elaglott öszök, papok és nők maradtak.

Ulászló 1516. martius 13. meghalt; a már 1508. megkoronázott fia II. Lajos tíz éves lévén, az országot az egész országtanács kormányozá. A kormánytanácsnak az osztrák császárhoz szító része 1522. az országot oly körülmények között létezettnek látá, hogy ezt, úgy ennek határait a török ellenében egyedül osztrák segedelem menthetné meg; miért is Zenget, Klissát, Krupát, Likát, Jaicát stb, a kincstár kimerülte miatt is, Ferdinánd herceg védelmére bizta, a nevezett horvátországi várak megtartásától vélvén Istria és Friaul biztosságát is föltételezettnek. — Egyébiránt a szerencsétlen II. Lajos királysága korszakából Dalmátiára vonatkozólag nem többet említhetünk, mint hogy a Velence által, a Dalmátiáérti hadakozás eltávolításáért Mátyás és II. Ulászló királyaink alatt évenként fizetett százezer forint ¹⁾ végkép elmaradt, a mint erről Császár Mihály is naplójában e szavakkal: „prius Venetienses in subsidium reipublicae annuatim centum millia solverunt, modo ista principes perdiderunt“ ²⁾, emlékezik.

A közben, hogy a már nagyobb részben Velence által meghódított Dalmátország lakosai a töröknek folytonos berohanásai által felette sanyargattattak, mert, habár a béke ismételve kötve lön is; az egyes kisebb csapatoknak, béke megtöréseül nem tekintett prédaszerzés végetti szaguldozásaik el nem maradának; az önvédelem szüksége állott elő; a határok megörzése, és a rabló csapatok el-

¹⁾ L. *Pray* Hist. Regni Hung. II. k. 554. l.

²⁾ L. *Horvát István* Verbóci István emlékezete. II. k. 250. l.

üzése végett a lakosok kényszerülének állandó határőrséget létesíteni, mely a törökkel majdnem folytonos harcban élt, s mivel főleg oly emberekből alakult, kik török tartományból szöktek át: ezek uskókoknak (szökevényeknek) neveztettek. Azonban a töröknek napokint növekedett győzelmei Dalmátia elhagyására s Zenghbeni letelepedésre szorítá a mondott határőröket, honnét utóbb a velencei dalmát partokra jutva, Dalmátián keresztül a török tartományokba véletlen berohanásokat ismételve tevének. Az innen eredett nyugtalanság, s az uskókoknak tengeri rablásokra is elvetemültségek ellenében hasztalan keresett Velence orvoslást királyainknál, míg végre ellenük harcra nem kelt 1603. évben, melynek eredményeül — miután a zettinai gróf s több más vezérek Velence által elfogattak s mint tengeri rablók felakasztattak — az 1617. július 24. kelt s Madridban megerősített szerződés értelmében az uskók hajók megégetvék, s magok Károlyvárosba s Krainba telepítették át; némelyek közlök Nápolyba a spanyol helytartó szolgálatába állottak. Ennyit röviden az uskókokról, mint Dalmátia történetében szinte szereplőkről.

I. Ferdinánd kormányzási korszakából sem említhetünk Dalmátiára vonatkozólag egyebet: mint hogy 1562. évben — a hazánk évkönyveiből ismeretes körülmények között — kénytelenítettett ama káros fegyverszünetbe béegyezni, melynél fogva mind azt, mit Tót-, Horvát- és még Dalmátországban bírt, a töröknek átengednie kellett, kitől utóbb Velence a még általa meg nem hódított néhány dalmát városokat és szigeteket elfoglalá; az e részben közbejött eseményeknek előadása azonban — minthogy Dalmátiának Velencehez nem pedig hazánkhozi viszonyait tárgyzná — kitűzött feladatunk kívül esvén, midőn a legközelebbi idők történetét megemlítenők, a velenceiek korszakából csak azt véltük megérintendőnek, miszerint a velencei köztársaság a horvát, dalmát, rác és albán címereket befoglalá ugyan saját nagy címerébe, de hercege, a bár majd egészen Velence által bírt, Dalmátia uralmára vonatkozó külön címmel nem élt ¹⁾.

*

*

¹⁾ Még a múlt század végével is Velence tanácssteremében egykori dogéja Mocenigo Tamás életnagyságú képe alatt e szavak valának olvashatók: „Hungaros bello domui, Turcarum classem deleui, piratas ubique fugavi.“ L. mindezekről Engelnek „Geschichte von Dalmatien“ című munkáját.

A múlt század vége felé egész Európát megrázó francia forradalom koráig Dalmátia Magyarország, Velence és a török között osztva volt; az utóbbi bírta a hajdani szerb Dalmátiát, és a ragusai köztársaság feletti védhatalmat. Magyarország, melynek királya a „dalmátiai király“ címét viselé, az úgynevezett „Golfo del Quar-naro“ tengeröblöt egyedül tudá sajátának, végre a velencei Dalmátia Cherzo szigettől és a Golfo del Quarnaro legvégsőbb csúcsától kezdve le egész Narrentáig terjedett. A francia forradalom, mely Velence bukását is követte, Dalmátia sorsára nézve, szinte nagy változást idézett elő. Alighogy francia sereg szállotta meg Velencét; alkotmányszerkezete democratiává lön, mit látván Dalmátia lakosai: a magyar király uralma iránti régi hajlamukat keblükben felébredettnek érezték. S miután az 1797. június 25. Fiume és Trieszt megszállására küldetett osztrák sereget mindkét város örömrivalgásokkal fogadá, s a birodalmi zászlóval ékítve Trieszt felé július 15. érkezett első dalmát hajónak üdvözlő lövéseit a partok hasonlóval viszonzozák: a tengerparti városok egymás után hódolának. Így Zára s a kitűzött zászló iránt különös vonzalmat tanúsított Sebenico példája után Trau, Clissa, Spalatro városok s Brazza sziget lakosaiban nem vala fékezhető a magyar korona alá visszakerülhetés feletti örömmérszet. September 20. Veglia, Arbe, Cherzo, Lussin, Ozero, Castelnovo, Cattaro, Budua szinte önkényt hódolának.

A campoformiói béke — ugyanez évben — megerősíté a viszsza szerzettek birtokát.

Nem késtek Dalmátia lakosai jövő kormányoztatásukat tárgyzó kívánataikkal, küldöttség által a trón elébe járulni; e kívánatok közül azonban egyéb annál: miszerint Dalmátia Magyarországgal hajdani törvényes egyesültét megújíttatni kívánja, mi sem lön köztudatúvá.

1797. december 17. gróf Thurnhoffer és Valsassina mint királyi biztosok hirlap útján ¹⁾ tevék közhirré, miszerint 1798. január hó 1. napján Zarában felviteli s egyszersmind közigazgatási kormányshék egész Dalmátiát illetőleg, és egy külön birói ítélőshék a zárai kerületre nézve hivatalos működését megkezdendi. — A kor-

¹⁾ Hírmondó. 1798. 9. sz. 15. 1.

mányszék legelső rendelete használható utak készítése s célszerű iskolai tanítás létesítése iránt intézkedett.

De csak hamar urat cserélni kénytelenítettett az eddig folytonos harci viszályok színhelyeül szolgált Dalmátországot. Az 1805. évbéli szerencsétlen kimenetű franciákkal való háború s erre következő pozsonyi béke Napoleon tulajdonává tévé, ki mind azt mit hajdan Velence birt, a sajátlagos magyar Dalmátiával egyetemben illyr tartománynya alakítá, és Soult nevű marsallját dalmát, és Marmont marsallt raguzai hercegnek címezé. — Így maradt Dalmátia egész a francia császári trón bukásaig, melynek romjaiból Dalmátia, Raguzs s Albania egy része az ausztriai birodalom részévé lön.

A magyarországi törvényhozás is mindjárt a Dalmátiának 1797. évben visszakerülése után tartott legelső országgyűlésen (1802.) — bár ennek feladatát a vérszeljes francia háborúk iránti gondoskodás tévé — nem mulasztá el a magyar koronának Dalmátiához régi jogát felélesztetni, s annak visszacsatoltatását sürgetni; ugyanis feliratában kifejté: miként „*partes illas Dalmatiae, quae olim a jurisdictione sacrae regni coronae avulsae, iterum sub sceptrum Augustae Domus reciderunt, eo a fortiori, quod per tempus durantis fatalis belli copiosus pro publico bono et altissimi throni incolumitate hungaricus sanguis fusus sit, regnumque istud notabilem in sumptibus etiam et oneribus bella concomitantibus partem tulerit; imo duplici extraordinaria insurrectione publicae rei adstiterit; pristino corpori, sacrae quippe Coronae eo magis, quod avita regni jura etiam per dignitatum ecclesiasticarum titulares collationes ab eo inde tempore usque in praesens sustentata sint, ad exigentiam diplomaticorum articolorum reincorporandas votis communibus in homagiali devotione efflagitant, humillime una supplicantes: ut usque successuram etiam effectivam reincorporationem liber sit citra tricesimam ab utrinque commeatus et liberum commercium*“¹⁾. S az érkezett királyi válasz ide vonatkozó része így szól: „*Quo ad Dalmatiam autem agnoscit sua Majestas Sacratissima, hanc ad jura Sacrae Coronae pertinuisse; cum tamen proposita circa suscipiendam illius cum regno Hungariae conjunctionem quaestio gravior sit, quam ut in moderno rerum exterarum nexu et ratione etiam status publici nunc superari possit; sua Majestas Sacratissima meritum hoc*

¹⁾ L. Acta Diactalia 1802. Sess. 53. n. 39. 247. l.

uberius expendet, Altissimamque Resolutionem suo tempore elargietur“¹⁾. S midőn legutószor V. Ferdinánd királyunk megkoronáztatása alkalmával (1830.) az ország rendei „az előleges sérelmek“¹⁾ 1. pontjában Dalmáciának s a hozzá tartozó szigeteknek viszszaadátását sürgették, az octoberhó 17. érkezett kir. válasz e kívánatnak valóztatását majdan bekövetkezendőnek ígéré.

ADALÉK A ZSITVATOROKI BÉKE TÖRTÉNETÉHEZ.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Komárom vármegye keleti vég szélén, a Dunába ömlő Zsitva bal partján szemlélhető egy néhány földműves lakából álló kis telep, szemben vele Almás márványdús, és Neszmély híres borágával koszorúzott hegyei és kies tájkával; közöttök a Duna árjai keletet és nyugatot összekötő világutján naponként százak haladnak el a hely alatt — de köztök alig van, ki annak nevét említené²⁾. A nép ajkán is habozva az majd Zsitva-tő, majd Zsitva-toroknak mondatik³⁾.

¹⁾ L. u. o. Sess. 58. nr. 51. 290. 1.

²⁾ Az 1847. év késő nyara egyik napján a hely mellett átménő gőzhajón levő utazók figyelmét az előtte való napon leégett falucska háza vonák magokra, de a földözeten levő számos utazók közül nem volt senki, a Dunát egykor mint hajós járta kormányoson kívül, ki annak nevét tudta volna. Pedig kell-e mondani, hogy a történeti helyek látása mennyire emeli a nemes kebel érzetét!?

³⁾ A hely neve már Péter király idejében említetik krónikáinkban, midőn ez az ellenei fölkelést elnyomandó, Fejérvárra siettében az itteni réven átkelt: Chron. Bud. ed. Podhradsky 94. *Suo castro de loco remotato, transivit Danubium in Situa-Tu Albam cupiens introire.* Ezt érti Turóci II. 59. e helyének egyik kézirati variansa „Sytiaten Albam“ alatt. A dunaparti lapály fölé emelkedő domb, melyen a falucska áll mesterkélten meredekje egykori, a révet védhetett őrvár helyére mutat; minő azonban már 1606. úgy látszik nem létezett. A Zsitván túl, átellenben lévő Vért, hol az új kor hajnalának egyik áldott előküzdője, Baróti Szabó Dávid hamvai nyugosznak, hasonlót sejtet; ásatások alkalmával gyakran régi ékszer s fegyverdarabok kerülnek elő, határában sáncok láthatók, s egy ke-

Itt e helyen köttetett 1606. a törökkel azon nevezetes béke, mely, mint Hammer ¹⁾ mondja: a török iga megtörését és az ozmán hatalom súlyedését hirdető első jeladó szövetnekként tűnt fel a XVII. század kezdetén Európa s az egész keresztyénség előtt; mely e tekintetben nem csak Magyarország története, de a többi Európa s a török között ezentúl alakuló nemzetjogi viszonyokra nézve is a legnagyobb fontossággal bír; s bár az eddig a publicisták és történetírók által kevésbé vétetett figyelembe, és a későbbi szembetünőbb sikerű karlóci béke mellett egészen elfeledtetett: mégis a zsitvatoroki béke azon első európai nemzetjogi határkö, mely az ozmánok európai hódítása és hatalmának ne-továbbját kijelölte. Mindenkorra megtörött azon adózói alávetettség bilincse, mely eddig fél századon át évenként követségek, — az úgynevezett tiszteletbeli ajándék megvívói — által, melyet azonban a törökök adónak neveztek, csörgve hordatott. A jövődő érintkezések diplomatikai viszonya a baráti egyenlőség alapjára helyeztetett; Erdély a Bocskai-egységnek ezen békekötésbe való foglalása által legalább félígmeggig a török iga alól elvonatott, és Magyarország, habár még nagyobb részt az alatt nyögött, mégis szabad és mentlön a meghagyott kisebb részért évenként fizetett adó gyalázatától. Először tárgyaltatott a béke ügye az eddig nélkülözött megkiváncsító formásokkal, zultáni és vezéri teljhatalommal. Először vétetett tekintetbe a kellő követségi illedék a követi méltóság meghatározásával. A török okirat, nem mint eddig, előleges vizsgálat nélkül, kényszerítettet a császári biztosokra, hanem a mind két-részszerű tolmácsok általi megvizsgálása után, mi eddig soha nem történt, a török biztosoktól aláírva és pecsételve, Murad vezértől, kinek a budai pasa és bíró megbízottjai valának, egy különös okirat által, fentartva a zultán helyben hagyását, erősített meg ²⁾.

rek dombnak neve maig Törökhegy azon hagyománynyal, hogy a Komáromot bekerített török vezér sátora állott rajta; a helynek Komáromtól rövid mérföldnyi távolsága, s a Duna mindkét partján Izsza és Szöny helyén létezett egykori római telepek, a táj és hely régi nevezetességét eléggé tanúsítják.

¹⁾ Hammer, Geschichte d. Osman. Reiches II. 705.

²⁾ Hammer id. h. 704—2. Mily különböző nézőpontokból indultak ki mások e béke méltánylásában, sőt hogy az mennyire kárhoztartott mind korábban, mind a későbbi történetírók által, lásd: Sto-

Ezen nevezetes békekötésnek, mely egyébiránt az első magyar vallási és nemzeti fölkelést is (minőnek a zápolyai pártharc még nem vehető) az azt lecsillapított bécsi egyezkedésnek megerősítése által, bevégzé, a többiben eléggé bő történetére ¹⁾ és törvénykönyvünkbe foglalt pontjaira ²⁾ utalva, azt itt csupán a közlendő okiratok nyomán két tekintetben akarjuk kiemelni.

Az elsőre nézve, örvendetes tanuságát adja nemzeti nyelvünk lakkori diplomatikai divatozásának. Nem csupán az elő s utólagos számos értekezletek és egyezkedések folytak e nyelven, de a békekötési szerződés hiteles és eredeti oklevele is mind a törökök, mind a császáriak részéről magyar nyelven tétetett fel. Így: a császári udv. levéltárban létezök: Ali pasa és Habil Effendi 1606. 24. jul. fegyverszünetről szóló levele magyarul. *Conclusio pacis turcicae hungarico idiomate per Ali passam et Habil Effendi subscripta et signata. Conclusio articulorum pacis Hungarico idiomate per Commissarios Caesareos Hungaricis data* ³⁾. A budai országos levéltárban: *Pacificatio Sitvatorokiensis quoad contextum lingua Hungarica concepta et in originali authentico scripta*, melynek a *Corpus Juris*ban levő, csak fordítása ⁴⁾. A porta részéről Almáson költ szerződési pontok ⁵⁾, s az itt közlendő, 1608. június 18. kiadatott egyezkedési levél.

Érdekes másfelül közelebről szemlélhetni azon jeles magyar státusférfiak eljárását, kiknek közbenvetése és ernyedetlen fáradozása által, a mindkét rész hajthatatlansága miatt minduntalan ingadozó, s kétes béke ügyét végre létre jöni látjuk.

Már az 1605. év nyarán kezdődtek volt meg a tárgyalások a

baei litterae ad Portiam 196. Istvánfi XXXIV. 1758. kiad. 520. Katona Hist. Crit. XXVIII. 628. Ribini Memor. A. C. I. 346.

¹⁾ Minőt már a jeles szemtanú Istvánfitól bírnunk, és az előbb idézett Katona s a többinél. Mindez még nem teszi fölöslegessé az okiratokban dúsz béke összeállítandó diplomatariumát, minőt idővel a korán elhunyt Gévytól bizton várhattunk volna.

²⁾ Exemplar reconciliationis cum Hung. és Conditions pacis Turcicae. Patakini, 1653.

³⁾ Hammernál id. h. 700—2.

⁴⁾ Kovachich: *Lectiones Variantes in Corp. Jur.* 290. Kiadva Érdy által az 1834-ki Tudománytár III. köt. 230., hol az e békéről szinte bőven értekezik.

⁵⁾ Kiadva Kaprinai kéziratai közül Podhradeky által a Tudománytár 1839-ki II. kötet, 332. s. k. II.

törökök és a császári udvar közt; egyfelül Murad vezér és Ali a budai pasa, másfelül Mátyás főherceg, Molard és Althan tábornakszereplők lévén megbízva. Cesare Gallo titoknak és tolmács négyszer küldetett ez ügyben a törökökhöz, de mindig sikertelenül. Csak, miután Bocskai pártjával a bécsi egyesség megtörtént, vőn ez ügy is sikeres fordulatot. A zultán megküldé végre fölhatalmazását, és Cesare Gallo is újra ötödször elküldetett, most kísérv az olasz Negroni és a magyar Szillesytől, kik a magyarokkal egyezkedést is átvinnék; de ez uttal is minden, a mit kieszközölhettek, a fegyvernyugvás meghosszabbítása volt. Míg végre a magyar párt említett férfiai, különösen Illyésházy István, mint Bocskai követ, Nyári Pál, Czobor Mihály és Hoffmann Györggyel a békét kieszközölni vállalkoztak ¹⁾.

Ezen közbenjárásra nem csekély világot vetnek az itt következő levelek, melyek mind hárma eredetiben a szerző családi levéltárában, Rimai János, az időben Bocskai István erdélyi fejedelem tanácsosa és kamarása, később császári és bethleni követ a portánál, és XVI. századi ismeretes magyar költő levelezései közt foglalattik. — A szakadozott helyek vonásokkal jelölve; hol bizonyossággal a betűtöredékekből visszaállíthatók valának, ott zárjel alatt állnak.

(kivül) Generoso domino Johanni Rimay Serenissimi dni dni Stephani Dei gratia Principis Hungar. Transyl. et Sicular. Cottis Cubiculario et Consiliario ut dno amico, observandissimo.

Generose domine amice observandissime salutem et mej comen. Bizony eóromest akarham volna hogiha kgdel szemben lehettem uolna chak egy eyel kólóth uolna hozza hogy ne alutth uolna, te-hath szemben lehattunk uolna de ha immar így leth am turyon, az

¹⁾ Promovendo Illésházi operam suam obtulit, mond Istvánfi XXXIV. i. kiad. 518. Az itt közlendő levélben is írja Illyésházy, miszerint rajta lesz a többi követekkel, hogy a béke mentől hamarabb elvégezessék. Ha mégis alább ugyanott azt mondja, hogy a törökök nélkülök is készek a békére, úgy abban csak a bécsi békét létrehozott, s pártja által nem kevésbé gyanúsított férfiú eszélyességére ismerünk, ki csupán előre el akarta háritni azon nehézségeket, melyeket pártja, ismerve saját súlyát s befolyását, gördítendene a békeügy elébe: minőül például a második levélben említett Bocskai örökösödés-féle ügy is szolgálhatott volna.

fundamentomath kellene le tennünk az szegeny embeórók nyomor-
 gatassath syrrasath, ryvasath, ugy elhinne meg giogiólna eó
 felge de vala meddig az szegeny emberek kyaltassa az Egeken ky
 altal hath, meg nem szünik adhig en nem uarom, hogy teljessege
 el alyon az betegség eó feólsegetól, Engemet is az Isten az myat is
 gondolom, hogy mostan hertelen betegségel megbantoth uala, maga
 tudya Isten es — — — am kigtek, hogy en tanachot ehöz az Is-
 tentelensegh — — m (hez nem) adtam az minemeó nagy dultat
 fostast, most is chelekesznek, lehetetlen dolog, hogy ezeknek az
 szegényeknek fohazkodasok és szópógések az egeket által ne has-
 sak, es mind eó fgth s: mindnyayunkoth meg ne buntesse Isten
 eórettek, En az urakal eggiut erette leszek hogy mentól hamarab
 eluegezzük az Teórekel az bekessegoth ugy aranzom hogy az ado-
 manyerth az teórókók ugian nalunk nekulis megbekelnének az ne-
 metekel — — — (nem so) kara, merth ez ideig meg az Teórókók
 szenky keble — — em (be nem) sedtek almat hanem az magokeban,

Eó Feok kigd zolgalamatoth (sic) mondgya, — (meg) mondhat-
 tyá kigd hogy immaregykeówesse jobú—(l) vagiok, Nyári Pál uram
 és Chobor uram az vezerhez mentek feókepen az erdeli dolgokerth,
 kik remenlo hogj honap meg junek onneth, az nemeth comissari-
 usok is el érkeznek, immar Geóróth uannak, sok ayandekoth, shok
 penztis hoznak, es azt Constantinopolig uisik az Chasarnak, ugy
 hogy ezutan mind ketfehl az keth chasar közt is ayandek adassek
 es ado nem, Az mint az Isten joban adgya lednünk, ugy megíunk
 mys oda az hagioth helre hogy mind az eó felsege jo tisztessége
 es az magyar nemzeth ne — — (ve meg ne) gyalazodgyek,

Eóleg keólcseg megio rea de az tistességeth felyeb kól bó-
 chulenunk negy nagy — — — loual megíunk oda, az varmegyek
 shemmit nem adhatna — — — mindenut, minden haz rakua zolgaló
 nepel róttentesséól — — — — yak eóköth, ez ideig nehe-
 zen tartottam meg hogy reayok nem tamadtak, es fegyuereseket
 is nem hoztak reayok, de hogy ez uilágnak fabulay ne le-
 giunk es mi magunk Magiarok egymast le ne vagiuk azon leszek
 hogy ez meg ne tertenyek, de ennek az nepnek uisza kól menny
 merth it le nem fer tiszterualo ho penzeket is meg vetek ez orsagon,
 nam ő magok is azt modgjak nekem, hogy keszek el ozlanny, chak
 eó felsege parancholya eó fölsegenek en sommal mondgya meg en
 somat hogy ne terhelye se lelkeh se maga consientyath, hanem eó

figye sallycha le eóköth nam keszek hoza, Comarotol foguast a tisaig hogj 18 auagj 20 ezer ember kól az megegben merth — — — nak (jonak?) iteltük lenny hogy az Magyarok le ne tegyek az fegyuert — — — segel ugian bekeuel lakhatnak azerth az teóréókel ezekn — — — a, hayduknak az dunanak mind hele leszen az veghazak — — z tobbj mennyón haza santanny jó uolna hogy eo fólsege ír — (na) egy levelet nekem kiben írna azt hogj az idefól ualo ha — — ukban az kj fizetesre akar allany szabad legio neki, igyis leshulepestnenk egy darabyath, Kewy Miklós minthogj az eo hada oda ualo it nem akar maradny azérth uisza bochatuik az tobi nek gondolom hogy helet találunk itfeón, mihelen meg junek Nyary uramek azonnal megint irunk eo fólsegenek minden dolgokrol.

Az ky salet — — — th (salitromot) en ott ueltem, tudgya Orlay uram es Hoff — — — n, (mann) Kerem kigdeth solicialtja eo kgneketh hogy — — — meg az ottualo choig borth (? sic)¹⁾ az ottualo uaros fogatta hogy Leocheig elhozatya azerth ne hadgya el feleytenny kgd. Azon seólómoth kith eo fólsege adoth kerye kgd Hoffman uramoth hogy sedesse meg es rakassa az maga pinczeyeben, valamit rea kólth meg fizeteóm, Tudom sok dolga vagio kgd de ezeketh se felejche el kigd, nagjob dologban meg zolgalo kgdk, Isten tarcha meg kgdeth datum Wyuar 8 Sbris aj 606

Stor et Amicus studios.

S: Ilieshajj.

(utóirat) Ide ualo dolgajban en ream is biza k: Es hire nekul meg ne hazasogiek k: En is jot kjuanok knek,

A következő Bocskai említett követei zsitvatoroki jelentését állítja elé:

(kivül) Serenissimo domino domino Stephano Dei gratia Hungariae Transylvaniaeq Principi ac Siculorum Comiti etc Domino nobis benignissimo. Cassoviae Cito Citsmo Cito. (a boritékon négy kis pecsét helye).

Serenissime Princeps dne dne benignissime humilium seruitior nror in gram ser vrae deditissimam commendationem:

Kiuanunk az Ur Istentul felgk kiuanatos io egesseget es sok zerencheket nagi bodogul (sic) megh adatnj

¹⁾ A szó világosan olvashatólag lévén írva, talán bizonyos bormennyiség mértéknevét jelenthetné?

Hogy ritkan irunk felgednek, ueteknek mi nekunk felged ne tulajdonichia, hanem annak hogy az dolognak mind ez ideig is semmi olli progresussa nem lehetet kit méltó let uolna felgk megh irunk. Az migh Uiwarat uoltunk is chiak arrul uolt inkab az ket chiazar köueti közt az vetekedes, hogy mikor es michoda helien giulienek özue. Irasunk es kouetunk által nagi nehezen arra birtuk eöket, hogy az Dunan, az nemet urak mint hogy alab nem akartak iüni, Comaromon alul egi mer földel jüienek, mi közben legünk a dunan innend. Ez uolt az Uiwarban leuö dolgoknak summaja. Immar egí hete hogy mi ide zallottunk heliunkre, it az mezön vagiunk sator alatt nagi hidegben. Az Bassa vagion ötöd napia, hogy heliere fel iüth; az nemetek harmad napia hogy eök is ki iüttek ¹⁾, vagion chiak egi kis merföld közt. Itt az Duna Parton es Taborban letünkben, chiak az uolt még eddigh dolgunk egiben hozzuk eöket, magunk is iartuk eöket, az nemeth urakat soha rea nem uehattuk hogy Passa-hoz iuienek, forgattak feokeppen az Reputatit es hogy egiebhais effele dolgokban eö hozzaik ment az Török, az Passa sem akart fellieb iüni, monduan azt hogy az Uezirtul nem uolt tanusaga hogy fellieb iüjön Uifalunal ²⁾, ki ket merföldel vagion Eztergamon felül, de eö annal is fellieb iütt egi merföldel, ha eö három merföldigh fel iütt, melto ugimond hogy az nemeth urak is ket méröldel alab iüienek hozza. Kulte uala utolljara ighen feö köuetit az nemetekhez Habil Effendit az ki tarsa ebben az Comissio dolgaban es Am-hat Tihaiat több fő Törökekkel egiüt ³⁾, Közülünk is Niari Uram

¹⁾ Feszler Geschich. d. Ung. VII. 614. és Hammer i. h. 700. az összejövet napját hibásan oct. 20-kára teszik, mind a kettő valószínűleg Istvánfi után, ki id. h. a törököt 20-dikán Esztergamból megindultnak, s még azon nap Almásra, azon helyre, hol a szép, de akkor már elpusztult kolostor falából a Dunába hévíz folyt — megérkezettnek mondja. A császáriak szerinte következő nap indultak meg, vagy csak készülleteket tettek. De e levél szerint az első, kik csak 24-kén érkeztek meg, Bocskai követei voltak, kik helyökből láthatták a később, mint a levél mondja, 26-kán megérkező törököket és a csak 28-dikán Komáromból kijövő császáriakat. Szinte 30-ról szóló datuma szerint az első értekezés csak 29-kén foglalt helyt, s miután az novemb. 11-kén bevégeztetett, alig két, s nem mint eddig iratott, 3 hétig tartott.

²⁾ Nyerges-Újfalu.

³⁾ Hammer i. h. 700. szerint az Ali és Habillali megbizottak: Kadim Adam, a pasa kiájája és Naszreddin Mustafazade Effendi, ez utóbbi küldetett — a pasa megérkeztével Komáromba a császáriak üdvöz-

velek egiut elment uala, ott eö kgmek az Passa szauual es Niari Uram az mienket ighen uoltak raita hogy persuadealliak nekik, hogy az kis merföldel alab es az Passahoz iujenek, de soha rea nem, uehet-tek eöket, hanem azon Török kouetek vizza iüüen es hozzank be-teruen, mondak azt, hogy ha mi harman hitunkre arra felelünk-hogy az Passanak bantasa nem leszen az nemetektul, hogy eök rea uezik az Passat, hogy eö az hatalmas Chiaszar reputatioiaual nem gondoluan, feliüiön az nemet urakhoz, mi tuduan, hogy az neme-tekutl semmi chalardsagh raitok nem lezen, hitunkre feleltunk, hogy bekesseges iüüese jarasa lezen igi birta rea magat az Passa hogy feliüiön hozzaikok, az nemet Urakhoz.

Azerth tegnap hadat el hagiuan 23 Saikauual iüt fel sok feö Teörök urakal egiüt, előb mi hozzank tért, ebedet nalunk eöt, kik-nek az mint lehetet zeretettel gazdalkottunk. Ebed uthan egi saika-ban üele uluen mys el mentük velek egiut az nemet Urakhoz Az Partoth sok nep fogta uolt ell, azon kiüül az duna Partiatul foguan az Urak satoraign ket felül gialoghos fegiueres nemetek sürün al-lottak rendet. Az Dunaigh kettöt az urfiak közzul, töb feö nepeket kultek eleiben Erdödi Christofot, és Doczi Andrast, az nemet urak kozzul is Teuffelt ¹⁾ az kit az Portara kouetnek rendelte, eö magok az Satoron kiul juttek eleiben. Az satorban leülven az ket nemet urr, Molard, Althan, es az Magiar Urak Thurzo Georgy Uram, Ist-uanfi Uram, Golonicz Uram Bottiani Ferencz Uram es Erdodi Chri-

lésére, és az itteni Amhát Tihája épen nem említették. Lejebb ugyan, hol Naima után adja a békekötés pontjait, említi Ahmed Kiáját, mint azon követet, ki a vezér ajándékaival Mátyás főhghez volt kül-dendő. Istvánfinál is, kinél szinte a császáriakat üdvözlő követ Mustafa, említették Achmet követ, beszélvén hogy midőn Ali a béke sikeréről kételkednék: Achomati legato suo vehementer irasceretur, gladio etiam stricto eum, nisi e conspectu aufugisset, violaturus, *qui ei auctor fuisset diutius isthic manendi, et non statim primo die abscedendi*. E szerint csakugyan azonos volna levelünk ezen Am-hátjával, ki Effendivel a Boeskaiaknak megigéri, hogy a pasát sze-mélyes feljövettelre ráveendi; lásd mindjárt alább. S így Amhát Tihája nevünk Ahmed Kiájával volna helyre állítva. De Rimai más leveleiben is hasonlóan Tiháját találók írva, így Homonnai Bálinthoz: Mehmet Tiháia Belgradiensis stb.

¹⁾ Dóczit és Teuffelt Istvánfi és Hammer nem említik. Báró Teuffel es. tanácsos, Dietrichstein bíbornok jelöltje volt ugyan e követségre, de az később elmaradt, s helyébe Herberstein Ádám, s Rimai kül-detett. Lásd alább,

stof Uram, mas felöl az Bassa, Habil Effendiuel es hata meget töb feö Törökökkel, mijs azon renden az Passaual.

Kiuanak azt előzőr az Törökök, hogy legh előzer is azokat oluassak el az articulukset, az kirul ez előtt uolt immar az vegez, tudni illik: hogy mindenik fel az eö földén ha akar erőseget czinalhasson: Török Chiaszar az nemet Chiaszart apianak, es ez amazt fianak fogagia; Az chiaszari Titulust az nemet Chiaszarnak, mint hogy az megh aggia; Eztendönkint egi masnak tiztesseges ajandekokat kulgienek: Chiatak es varak uetelj egi felöl se legienek; ha az kereskedesnek lenni kel az aros nepek uti leuelekel iarianak, ha mi egienetlenség esik uagi egi felöl, vagy mas felöl, legien egi egi bizonyos Ur, mind kétt felöl rendeltetuen az ki megh ertuen az dolgot, az igazsagh zerint el igazitchak köztök; az bekessegeben az nemeth Chiaszarnak es hozza ualoknak birtokaj le foglaltassanak, az Török Chiaszar rezetül is az Tatarok. Kiuanak az Törökök hogy az Hispaniaj kiral is beirattassek, arra azt montak az nemet urak hogy ez elöt nem uolt emlekezetben, mas az, Az magan ualo kiral es hatalmas feiedelem, etet az nemet Chiaszar nem kenzeritheti, zabad maganak.

Azok igi leuen foganak azokhoz az dolgokhoz ez kik az elöt ualo tractatusban chiügöben marattak uolt, es legh előzer is az ajandek dolgaban kiuantak azt az Törökök hogy most be küldven az ket zaz Ezer forintot, három eztendeigh bar semmit ne agianak hanem elteluen az három eztendeö, akkor wegezenek rola, minden eztendöben menith agianak. Akarak allatni (sic) azt, hogy immar ez is Althan által es Caesar Gall által megh uolt uolna igerue, de azok bizonyos ratiokkal megh mutattak hogy arrul nem uolt semmi uegezes hogy elteluen az három Eztendeö tartozzek az Chiaszar minden Eztendöben summat kulteni, azt talalak hogy errül kel most egirul zolni, es az Eztendökrul. Kiuenta azt az Passa hogy elteluen az három Eztendeö minden Eztendöben a zerint legien az Pinzes ajandek kuldes az mint az elöt ualo üdökbén uolt. Erre az nemet Commissarius Urak semmi keppen nem mentek monduan azt, hogy heaban hadakozot uolna 14 Eztendötul foguan az Chiaszar, hogy ha ugian annak kellene lenni, mas az meltatlannak is mondak az ki-uansagot, hogy az nemet chiaszar köteles legien az Eztendönkint ualo adasra, az Török Chiaszar pedig ne; hanem azt uitattak, ha az nemet Chiaszar nevezet zerint ad eztendönkint, köteles legien az Tö-

rök Chiazar arra hogy eöis zinten annit adgion. Ha pedig azt nem akariak hogy az Török Chiazar koteles legien rea, tehát ne kívanniak azt, hogy az nemeth Chiaszar is köteles legien, ha nem mind ket felöl az ket Chiaszarnak legien zabadsaga arra egi masnak ki mit küld; kire az törökök nem akaranak allani, az nemetek is külömben, nem akarak. Es igj chiak az egi dolgon is megh akaduan, tegnap ugi ualtak, uala el egi mastul hogy minden Tractatusnak beket hadgianak, protestalvan mind egik mind masik fel, mind Istent elöit mind ez világh elöit, hogy következendö verontasnak okaj nem akarnak lenni, tegnap ugi ualtak el egi mastul.

Mi ezt látuan hogy igy semmi bekessegre nem megien az dologh, azon saikan az Passaual vizza iüuen interponaltuk magunkat az Passanal, hogy az tractatustul meg is ne fusson, hanem ma is megh fel juiön, az nemet uraknak is megh irtuk hogy az Tractatusra rea juienek, immar ma megh ualik ismegh mit effcialhatunk köztek.

Touabba im ertiuk az felged levelebul mind az kit közönsegesen minniajunknak mind az kiket külömb irth, az Diplomanak megh jobbitasa felul in ea parte hogj de libera dispositione niluan zollion, azokbannis az rezekben az kik jöuendeben per defectum seminis (kit isten ne adgion) az Coronára uizza zalandok uolnanak. Meli dologh felöl ez elöit ualo levelunkben bösegesen irtunk felgednek kire az uthan is nagi gondunk uolt, de megh e koraigh nem uolt modunk benne, hogy az Nemet Urakal tractalhattunk uolna felölle, tauol egi mastul leven, hanem immar közeleb jüuen egi mashoz és az tractatushoz kezduen, minden tehetsegünkel azon terekezunk nalok hogy rea feleltessunk uelek az leuelnek megh iobbításara. De im latia felgd az leghnagiob dolgokon is meli kemenien uiselik magokat.

Azt ighen vezuk ezunkben hogy az nemetek bizakodásban vadnak, az Töröknek oda be ualo alapottiat, az Papanak, olazoknak es egieb kereztieneknek az hadnak continualasara ket anni zegichegnek mind egiebha uolt igerethit, es egieb affele több dolgokat kikel magokat biztattiak, magok közt igen forgattiak. Az Tractatusnak helien negy vagy ött Ezer Ember vagion uelek segieueres es gialogh, az derek Tabor Giörnel vagion, azt is ki töbnek ki kevesebnek mongia; mi velunk talan vagion Ezer Ember. Az nemetek azt is bezellik, ha az Törökel az bekessegh ueghez nem megien,

tehat azt az pinzt kit az Töröknek rendeltek uolt, az hajdusagnak
agiak, es hitegetek is alatomban, ezekhez mi nem igen bizhatunk.
Tarchia megh Isten felgdet sok eztendeigh io egessegeben. Datum
in Castris in ripa danubij ad Situa positis die 30 Octobr Ai 1606
Serenis vrae

fideles et humiles servitores

Stnus Ilieshazi m. p.

Paulus Niary

manp.

Michael Czobor m. p.

Geor. Hoffman m. p.

Többszöri összejövet után, melyekről a további tudósításokat
nem bírjuk, végre nov. 11. után az egyesség megtörtént. Buda,
Esztergam s Komáromváranak ágyúi hirdeté a sokat szenvedett
honnak legalább rövid időrei megpihenését. De a szerződés pontjai
még sokáig végrehajthatlanul maradtak, és számos utólagos össze-
jöveteket tettek szükségessé. A Bocskai hat hét múlva bekövetke-
zett halála által megürült erdélyi fejedelemség, a 200 ezer tallér
ajándék megküldéséveli késedelmezés, Esztergam, Kanizsa, Eger
visszakövetelése képezék a nehézségeket és egyenetlenséget. Már
ismét új ellenségeskedések kitörése volt készülöben, midön újolag
Illyésházi, Thurzó, Preiner, Puechhaim és Kolonich, Ahmed Kiája-,
Husseinbég és Mustafával Újvárott 1608. mart. 28. egyességre
léptek ¹⁾. Később ismét egy második összejövetel foglalt helyt Ko-
máromban Illyésházi, Kolonich és Habil Effendi közt, melyről a kö-
vetkező, június 18. költ okirat szól ²⁾.

(kivül) Ilien leuelet adtunk az Budaj Passanak az hodultsagh
dolga feleol Comaromba 18 Junij 1608.

Mij Ilieshazi Istuan, az hatalmas Romaj chiazarnak, És Mat-
thias Hercziegh Urunknak feo tanaczia, Trinchin es Lyptho varme-
gienek feo Ispania u: Es Seitfrid Kolonicz, az hatalmas Romaj
chiazarnak tanaczia, Es az magyar orzagi Dunan innen valo vegek-
nek conduiseleoje:

Adgiuk mindeneknek tuttara, hogi mi az Tekintetes es Nagos
Alij Passauual, az hatalmas Török chiazarnak vezereuel, Es magyar
orzagi feo conduiseleoieiuel, Es Habil Effendiuel, az hatalmas Török

¹⁾ Hammer i. h. 720.1.

²⁾ Hammernél u. ott hibásan tétetik ezen összejövet egy nappal későbbre,
azaz jun. 19-dikére, holott már 18-dikán aláíratott az oklevél.

Chiazarnak Budaj feő Muffti Kadiaual, az hodult faluk dolga feleol vegezest teottunk hofi az Syttua Torkon ualo vegezese zerint legien az hodult faluknak el igazetassa, de addigh az miben most vadnak, maradgianak abban, az az, be ne hodullion mind addig migh az fenies portarul az Romaj chiazar feo keovetj ¹⁾ uagi maga, uagi bizonos embere errul ualo valazzal fel jevij ide, Minthofi ez mostani kouet nem ugy megien oda, hofi ott touab maradgion, hanem cziak addigh migh az ajandekot be adgia, Es az frigi leuelet megh irtak neki, azzal azonnal viza jw, az mint az Syttua Torkon ualo vegezelben — — vegezve, akkor oztan az faluknak — — — he liere hywk — — — mennieonk, mellik faluk — — — akor, az mikor az Romaj chiazar viza veotte az Töröktul Eztergomot, azok az utan is hodollianak Eztergomhoz, az kik penigh nem hodultak, az utan se hodullianak. Az veghazakban is megh paranczioljuk minden fele, hofi ehez tarczia magokat, Ezt hofi mi megh alliuk, Es megh tartiuk minden rezeben, hitunkre tiztessegunkre fogadiuk, kinek bizonsagara attuk az mi peczietes levelunkett. Datum Comaromij 18 die Junij 1608 ²⁾.

Ilieshazi Istuan.

S: a Kolonith.

(P. H.)

(P. H.)

De még ezzel sem érték a tractatusok végöket ³⁾. A vég megállapodás csak 1616. junius 26. történt meg (L. Katonánál az ok-

¹⁾ Ezen követek, mint említők, Herberstein és Rimai voltak, kik már május 6. az újvári conventio következtében elindultak, és septemberben Konstantinápolyba értek, l. Hammer i. h. 720. l. Gyanitom, hogy ezen irat, mint a szerződés egyik hiteles másolata, Rimainak — kinek, mint mondók, levelezései közt létezik — Konstantinápolyba küldetett meg.

²⁾ Úgy vélem, az okirat azonos a császári levéltárból Hammernél idézett e cíművel: Ultima Conclusio cum Turcis super deditos pagos Hungariae ab Alipassa et Habil Effendi signata.

³⁾ 1609. juniushan ismét Szögyénben tartatott egy összejövet, mint azt Forgács Zsigmond és Thurzó nádornak, kik Illyésházy halála után ez ügyet intézték, az Ali pasa, s a már akkor Budán ismét a pasánál követségben lévő Herberstein és Rimaihoz írt leveleikből tudom. Szinte ezen levelekben Rimai követ társának neve, nem mint azt Hammer i. h. 720. l. írja, Adam Herberstein, de Adam Hermestein: az utóbbit könnyen írásbeli vétségnek akarnám tartani, ha a többi családi címneveket is nem találnám egészen eltérőknek ama Herbersteinéitől, kinek követségei saját leírását 1545—1545. (szül. 1485.) Kovachichnál Samml. Ungedruckt. Stücke 111.) bírjuk; e szerint ez

iratokat XXIX. 603—629. II.). Itt azonban csak ennyit kívántunk adni a nevezetes béke fölvilágításául, melyet Hammer méltán nem csak alakja és tartalmára, de a helyre nézve, hol, s a férfiakért, kik által az köttetett, egyaránt nevezetesnek tart. „Köttetett, úgy mond, a soha meg nem hódított komáromi végvár alatt, mely mint maga e békekötés, az ozmanok keleten és nyugaton a Kaukazustól a Kárpátokig, mindent elárasztó hatalmát gátként törte meg.“ Nevezetes férfiaik közül kiemeli Muradot, a magyarországi vezért, ki kitűnőn elősegíté az egyezkedést ¹⁾, Alit a budai pasát ²⁾, és Habil Effendit a nyolcvan éves hős budai bírót. A magyar megbízottakról általánosan mondja, hogy az ország legnemesb családaiából valának, közöttök a classicaik tökély fényében ragyogó magyar Livius Istvánfi neve, úgymond, tűnik ki: a zsitvatoroki béke, mely után nem sokára szélhűdés érte, lévén politikai pályája s jeles történetének határköve. De mi méltán kiemelhetjük azon jeles férfiakat is, kiknek itt tudósításukat közzé tévén, a béke ügyében érdemeket szemléljük. Mindenek előtt Illyésházy Istvánt, kora egyik legkitűnőbb statusférfiát, ki mély belátásával a bécsi békét kieszközölvén, a zsitvatorokit is létre hozá, s kettős érdeme — a megszerzett belső és külső béke jutalmául a fényes nádori méltósággal tiszteltetik meg ³⁾. Társai e küldetésben hozzá nem kevésbé méltók: Nyári Pál az egri ⁴⁾ és nagyváradi ⁵⁾ híres hős; Cobor Mihály, a morvát rettegető hatal-

Sigmund Freiherr Herberstein, zu Herberstein, Neyperg und Guttenhag, míg a miénk Adamus ab Hermestein, Liber Baro in Pirniez, et Macen.

- ¹⁾ Később fővezér, a híres Kujudschi = Kútásó; e gúnynévvel illetve, mert a perzsák elleni teberisi csatában lovastul egy kútba esván, elfogatott. Később a 90 éves fővezér, elnyomva a Kalender oghli féle lázadást, a legyőzötteket a csatatéren ásott kutakba hányatá, e kegyetlen tettel akarván nevének hősiessé értelmet adni.
- ²⁾ Az úgynevezett kadizade = bírófi ekkor már másod, s később 1616-ig harmadszor is budai helytartó pasa s magyarországi vezér (Gévay: Budai Pasák 22. l.) folyvást nagy befolyást gyakorlott a korabeli eseményekre.
- ³⁾ Lásd Illyésházy politikai pályáját jelesen méltányolva b. Mednyánszky Alajos által. Taschenbuch f. vat. Gesch. v. Hormayr és Mednyánszky 1821. 288. l.
- ⁴⁾ Istvánfi i. h. XXX. 425. Janson de Expug. Hatvan in Syndrom. I. 273. Helii Arnoldi narr. in Syndrom. I. 291.
- ⁵⁾ Petheő Krónikája 146.

mas hajdú kapitány ¹⁾, Hoffman György a bécsi békekötés ékes szónoka ²⁾, a föntebbi tudósításnak is valószínűleg föltevője és írója.

MAGYAR HELYNEVEK.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

II. KÖZLÉS.

Farcsa : Szántóföld és legelő, hajdan rét. Okány. Bih.	Gánás : Kákás, nádas rét. Körtvélyes. Szatmár.
Fekesszeg : Fekete földön erdős és legelő hely, oly vidéken, hol a nyíri homok végződén, a fekete föld kezdődik. M. Szalka. Szatmár.	Gánétó : Legelő, emelkedett helyen a város alatt. Kocs. Komárom.
Felverme : Szántóföld. M. Szalka. Szatmár.	Gányér : Vizes, lapályos szántóföld. Szalonta. Bihar.
Fendely : Szőlőshegy rész. Nagy Bánya. Szatmár.	Ganyolahát : Vízrel körülvett Szántóföld. Tivadar. Bereg.
Fenyeres : Erdővel körülvett kaszáló. Sarkad. Bihar.	Garanhát : Szántóföld a Szamos parton. Udvari. Szatmár.
Finkely : Szántóföld. Udvari. Szatmár.	Gárdó : Gazoshely. Micske. Bihar.
Fitely : Kis kerek erdő. Vésztő. Békés.	Gárdon : Legelő, melyet víz jár. T. Dob. Szabolcs. Kerek Gárdon : Lapályos hegytető. Josvafő. Torna.
Foglár : Legelő és szántóföld. Dengeleg. Szat. [Régi szó].	Gargya : Egy érnek s az a mellett eső falurésznek neve. T. sz. Imre. Heves.
Fok : Értik e néven mindenütt a magyar vidékeken a nagyobb folyóból kiszakadó, kifakadó kisebb folyókat.	Genes : Szántóföld. Tó. Makó. Csanád.
Füz-Kelep : Kaszáló és legelő. Körtvélyes. Szatmár.	Gerenda : Apróbb veteményes föld. Szovát. Szabolcs.
Gacsa : Pusztá és mellette szőlőskert. B. Újfalu. Bihar.	Gereccse : Gyümölcsös. Ökösritó. Szatmár.
Galya : [Kis, Nagy] Erdőshegy. Josvafő. Torna.	Gincsellér : Egy zugbani folyócska. T. Dob. Szabolcs.
	Gömlécs : Gyümölcsös kert. Istvándi. Szatmár.

¹⁾ Dobner, Monumenta Hist. Boh. II. 431. Cobor és alább Bocskay levele Zierotin Károlyhoz ; az utóbbi említi, hogy Rimai által ismeri, kivel csakugyan, mint levelei mutatják, a híres Zierotin szoros baráti viszonyban állott.

²⁾ Istváni XXXIV. 318. Kazy Hist. 62.

Görbőc: Völgyes hegy. Micske. Bihar.

Gorhó: Út. M. Szalka. Szatmár.

Gorond: Szántófield. Penyige. Szatmár. Orsós Gorond: Kaszáló. Ökörítő, Szatm. Büdös Gorond. Erdő. Barabás. Bereg.

Gorongya: [Gyertyán Gorongya] Fekete szántófield. K. Ar. Szatmár.

Gorzás: Szőlőskert. Szakácsi. K. Szolnok.

Gubódi sík: Kietlen homokos hely. K. Kún-Halas.

Gucsit laponyag: Lapályos hely. B. Újváros. Szaboles.

Gyugyori: Csárda. Debrecen. Vészto, Békés.

Gurjal: Két meredek hegy közti tekenő alaku völgy. Kocs, Komárom.

Gurusa kútja: Forrásszerű kút. Ilyefalva. Háromszék.

Gyakor: [Sziki Gyakor] Kaszáló és Szántófield. Debrecen.

Gyalpár: Terjedelmes tó, mely réttel van összeköttetésben. K. Újszállás. Kúnság.

Gyalu: Pusztá. Öcsöd. Békés.

Gyegment: Tiszta vízfolyás. Sarkad. Bihar.

Gyepű: [Lógyepű] Szántófield. Mánd. Szatmár.

Gyíger: Kaszáló víz mellett. Öcsöd. Békés.

Gyuláshalom: Határhalom a r. újfejtetői, téglási és dorogi határok összemennetelénél. Szaboles.

Gyóleshalom: Hajdan rét, most szántófield. Kún-Hegyes.

Gyűrűzug: Egy zug, mely körül a Berettyó fél kört képez. T. Kevi. Kúnság.

Hajda: Csárda bent a városban. H. M. Vásárhely, Csongr.

Halvány: Így nevezik Beregben és Szatmárban is néhol a Tiszának nem folyó szakadékat, mit Szabolcsban Holt-Tiszának neveznek.

Hangács: Út. Nádudvar. Szaboles.

Haraszt: Erdőrész, mely csupán tölgyekből áll. Sitér. Bihar.

Harasztos: Erdő. Tarpa. Bereg.

Harka: Szántófield. K. Kún-Halas.

Hát: Egy emelkedett része a b. úvárosi határnak. Általánosan használt név ez, az emelkedettebb helyek nevezésénél; de magában ritkán használtatik, hanem többnyire összetéve más valamely névvel.

Hatihalom: Határhalom H. Böszörmény és B. Újváros közt.

Hatló: Írtás a meszes hegyi erdőségben. Zilaj. K. Szolnok.

Hattyas: Vízálló hely. H. Böszörmény. Városrész. H. M. Vásárhely.

Hatvanor: Kaszáló, hajdan erdő. Bercel. Szaboles.

Hegyesbor: Szántófield és legelő. Karcag. Kúnság.

Hék: Állóvíz és csárda. Öcsöd. Békés.

Hérmán: Legelő. Istvándi. Szatmár.

Hérnek: [Kis és Nagy] Szőlőskert. B. Újfalva. Bihar.

Herpa: Legelő és szántófield. Sarkad. Bihar.

Himsdi lapos, telek, — ér. Kies vidéken. T. Kevi. Kúnság.

Hóka: Ér és rétes hely. Sarkad. Bihar.

Horga: Ér. Horga-gát; Horga-köz. Öcsöd. Békés.

Horgas: Ér. Szalonta. Lapos. Derecske. Bihar.

Hóró: Ér. Makó. Csanád.

- Hosszag**: Terjedelmes szántó-föld. Mánd. Szatmár.
- Hosszaszó**: Nagy lapályos legelő. Margita. Bihar.
- Hosszuszer**: Szántó-föld távol a falutól. Istvándi. Szat.
- Hugát**: Terjedelmes kaszálós sziget. T. sz. Imre. Heves.
- Huruba** vagy **Huduba**: Utcá. Margita. Bihar.
- Igarjó**: Szántó-föld. K. Újszállás. Kúnság.
- Igrici**: Szántó-föld. K. Újszállás és Kenderes közt.
- Ilotvány**: Legelő, kaszáló. K. Ar. Szatmár.
- Inacs**: Vízér és szántó-föld. Sáp. Szabolcs.
- Inér**: Polyócska. T. Dob. Szabolcs.
- Inoka**: Szántó-föld. K. Kún-Halas.
- Iragyás**: Szántó-föld és legelő. Szalonta. Bihar.
- Iraszló**: Irtott hely. Micske, Bihar.
- Irotvány**: Szántó-föld. Udvari és Sarolyán, Szatmár, Gyümölcsös Tivadar. Bereg.
- Isten földje**: Egy legelő Debrecen és Szoboszló közt, mely darab ideig per alatt volt s közösen használták.
- Isztringó**: Halom. Dereeske.
- Jajhalom**: Kúnhegyes. A monda szerint csatában elesettek kúnhalma.
- Jángorihalom**: Makó. Csanád.
- Kaba**: Fekete s lapályos szántó-föld. T. Keve. Kúns. Rét. Ny. Adony. Szabolcs.
- Kabolyató**: Vizenyős hely. Istvándi. Szatmár.
- Kakashalom**: Meredek kerek halom. H. Nánás.
- Kakasszék**: Lapályos szikes pusztá. H. M. Vásárhely. Csongr.
- Kála**: Lapályos hely, melyet néha a víz önt el. Sz. Király. K. Szolnok.
- Kancsa** [Nagy és Kis]: Szőlő-hegy. Siter. Bihar.
- Kangurkut**: Kangur és kún családtól. Karcag. Kúns.
- Kapjon**: Vízrel körülvevett hely. K. Kócs. Szatmár.
- Kapsahát**: Kaszáló. T. Dob. Szabolcs.
- Karakó**: Csavargós patak, Micske. Bihar.
- Karalyos**: Ér és posvány. Bajom körül. Bihar.
- Karapa**: Szőlő-hegy, Csalyág. Veszprém.
- Karholya**: Félkör alakú tó. Mánd. Szatmár.
- Karinkó**: Kerengő vízfolyás és annak vidéke. B. Újváros. Szab.
- Katymár**: Legelő és rétes hely. Karcag. Kúnság.
- Katymárd**: Áradozó posványos és a körülötte fekvő szántó-föld. T. sz. Imre. Heves.
- Kecső**; **Kis patak**. Kecső völgy, mellette, Josváfő. Torna.
- Kékdombja**: Tiszta veres agyag domb; de a melyen a népmonda szerint éjjelenként kék lelkek táncolnak. Micske. Bihar.
- Kékec**: Tó és pusztá. Tasnád. K. Szolnok.
- Keledsziget**: Vízrel körülvevett hely. Békés.
- Kenderláz**: Utcá. Micske. Bihar. Lásd: Láz.
- Kenyeré**: Szőlőskert. H. M. Vásárhely. Csongrád.
- Kép**: Szántó-föld. Illyefalva. Háromszék.
- Kernye**: Szántó-föld tavas helyen. Szeghalom. Békés.
- Kilibó**: Kis folyó. Barabás. Bereg.
- Kiritó**: Rétes, nádas hely. Öcsöd. Békés.

- Kirva: Tó. M. Szalka.
 Kiszmán: Igen szép kert. Békés.
 Kocsordos: Szántófield. Szalonta. Bihar Nádudvar. Szabolcs.
 Kocsordoshát: Emelkedett hely, mely kórókat bővön terem. T. Dob. Szabolcs. Kovácsi. Bihar.
 Köhér: Kaszáló, mely csaknem szigetszerű fekvésű. T. sz. Imre. Heves.
 Kölcser: Több határ mocsáros vize. Biarm.
 Kollanti: Szántófield. Körtvélyes. Szatmár.
 Kondoros: Tó és vízfolyás. Debreczen.
 Konta: Szántófield. K. Újszállás. Kunság.
 Kopolya: Rétes, mocsáros hely. Sz. Király. K. Szolnok.
 Kopra: Szántófield. Micske. Bihar.
 Korhán: Posványos rét. B. Újfalu. Bihar. — Halom ugyanott. — Zsombokos folyó. Szalonta. Bihar. — Halom. Szeghalom. Békés. Halom. N. Marja. Bihar.
 Korondé: Halom. Makó. Csanád.
 Kormó: Szántófield. Kún-Hegyes.
 Körtvélysarok: Szántófield, hol körtvély fáknek nyoma sincs. Szeghalom, Békés.
 Korparét: Rétes hely. N. Károly. Szatmár.
 Korpád: Halom és csárda. H. Szoboszlón.
 Kösmő: Folyócska. Kovácsi. Bihar.
 Kóstava: Szép legelő, erdős hegyek közt. Siter. Bihar.
 Kótó: Mocsáros, sáros, hely. Sz. Király. K. Szolnok.
 Kocceg: [talán Kotszeg, Kútszeg] Falurész, mely hegyesre szegellik ki s esúcsában kút van. Szovát. Szabolcs.
 Kukúkmál: Szőlőtermő hegy. Zilaj. K. Szolnok.
 Kuli pingyó: Csárda. K. Újszállás. Kunság.
 Kúnhalom: Nádudvar. Szabolcs.
 Lác: Kaszáló és szántófield. Siter. Bihar.
 Lajda: Csárda. Lajdasor. Városrész, mely az említett csárda körül esik. Szovát. Szabolcs.
 Lakhatsz: A város egy része, melyet csupán. r. katolikusok lagnak. H. M. Vásárhely. Csongrád.
 Laponyag: Így neveztetik a lapályos, de nem egészen rétes és vizes hely. Bihar, Szabolcs stb.
 Látóké: Csárda, emelkedett helyen. Debreczen.
 Láz: Szántófield és gyümölcsös, melyet tó vesz körül. Barabás, Tivadar, Bereg. — Erdő közötti kaszáló hegyen. Mármaros-Sziget. — Hegy, melynek tetején tó van. Nográd. — Utca vagy falurész. Bihar. Lásd: Kenderláz.
 Lejtő: Rét. Ny. Megyes. Szatmár.
 Lentevölgy: Szántófield. Karcag. Kunság.
 Letipari: Csárda. R. Új Fejértó. Szabolcs.
 Limbus: Vízér. Kereki. Bihar.
 Lipót: Szőlőskert. B. Újfalu. Bihar. — Szőlőhegy. Tádian. Bihar.
 Lődörke: Halom. Derecske. Bihar.
 Lólézúg: Szántófield. Kis Újszállás. Kunság.
 Lőzér: Vízér. Karcag. Kunság.
 Lucs: Tó és rétes szántófield. Makó. Csanád.
 Luskod: Szántófield; hajdan falu. Jánosi. Szatmár.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — *Három rege*. B. E. ifju grófnőnek ajánlva 1845-ben. Irta *Vörösmarty Mihály*. Pest, nyom. Land. 1851. n8r. 16 l. füzve 20 kr.

A velencei hölgy. Dráma öt felvonásban. Irta *Erdélyi János*. Pest, Nyom. Kozma. 1851. n8r. XI és 127. l.

Szent László. Történeti költemény. Irta *Garay János*. (Első kötet). Egerb., az érseki fűtanoda bet. 1851. n8r. 252 és III. l. Bolti ára a két kötetnek 3 ft.

Palóc dalok. Irta *Liszniai Kálmán*. Pest, nyomt. Kozma. 1851. k12r. 168. l.

Miután szerző megénekelte a palóc világot; az előszó vallo-másai után még egy, és sokkal fontosabb teendő iránt veszszük igénybe, melyért a maga palócainak és a magyar közönségnek egyaránt tartozik: e legrégibb magyar (ne mondjuk-e ki egyenesen, hűn) fajta nyelve, jelleme, erkölcei, regéi, dalai, babonái, egész élete hű képét példákban s részletekben dús, bő munkában előterjeszteni.

A fekete tulipán. Regény Dumas Sándortól, franciából fordította *Majer Károly*. Pest, 1851. Müller Emil könyvnyomdájából. 12r. 138 l. (Első rész).

Ki ne ismerné Dumast, és Dumas regényeit? t. i. ha nem magyar. Nálunk a kezünk alatt levő mindössze tán a harmadik, mely fordítót lelt. Bár minél gyorsabban követnék a füzetek egymást, hogy a vállalat meggyökeredzzék. Nekünk az ily európai jeleneteket nem kellene nélkülöznünk.

— Nyelvtudomány. — E cím alá foglaljuk, miután nyelvtudományi munkák oly gyér jelenetek nálunk, a nyelvtaniakat. Ilyek legujabban:

Latin Gyakorlatok, melyeket az I. és II. osztály nyelvtani szabályai szerint a tanuló ifjuság használatára szerkesztett *Berzay Elek*, kegyes szerzetbeli oktató és áldozár. Pesten, Emich G. tulajdona. 1852. Öszv. 200 l. füzve 40 kr. ep.

E könyvet az elrendelés, a benne foglalt bő nyelvény s a tanulságos tartalom egyformán ajánlják.

Latin irodalmi szemelvények, a tanrendszerben kijelölt római írókból, magyar jegyzetekkel. Főgymnasiun V. és VI. osztály számára. Írta *Koczányi Ferenc*, kegyesrendi áldozár, s a pesti főgymn. tanár. Első füzet. Pest, Kozma bet. 1851. n8r. 147 l.

A tanulságos jegyzetekkel ellátott darabok: Cicero első beszéde Catilina ellen, töredék Jul. Caesar könyveiből a polg. háborúról (III. 1—34.), Livius I. könyvéből némely fejezetek és beszédek, s töredékek Ovid Elváltozásaiából, Virgil I. és V. pásztori költeménye, s töredékek ennek Georgicái és Aeneiséből.

Német Nyelvtanító magyarok számára. Gyakorlatilag előadva *Szontágh Jenő* által. Pesten, Heckenast tul. 1852. n8r. 200 l.

Valóban gyakorlati, s e mellett jó is.

Német Nyelvtan. Alsó iskolák számára. Készítette *Toepler Theophil Eduard*. Pest, kiadja Heckenast G. 1851. n8r. 79 l.

Német Grammatika. A tanuló ifjuság számára. Harmadik kiadás. Pest, Heckenast, 1851. n8r.

Amaz a két első latin osztály s a polg. tanodák, ez a felsőbb osztályok szükségéhez van alkalmazva. Az utóbbit az elsőnek tanítói is tanulságos kalaúzul használhatják.

Angol s magyar Beszélgetések utazók és tanulók számára. *Frereych Imrétől*. Pest, 1851. Kiadja Edelman Károly. K8r. 162 l.

Annál örvendesebb adomány, mert a szerző, született angol létére, tiszta angol kifejezéseket nyújt. Ohajtjuk, hogy ezután egy, az élet minden viszonyai s a társaság minden szükségének kimerítőleg megfelelő, bő társalgó kézi könyvet vegyünk, s épen ötöle. Az angol nyelv évtizedről évtizedre nagyobb foglalatokat tesz, mint az angol nép maga, erkölcsileg legalább: s ezzel e nyelv szükségessége mind inkább nő. Azért köszönet a derék szerzőnek eddigi segédkönyveiért: ilyenre, minél többekre, folyton szorúlnk.

— Ifjusági i r a t o k. — *Olasókönyv* városi és falusi gyermekek számára. Második jobbitott és bővített kiadás. Pest, 1851. Kiadja Heckenast Gusztáv. 8r. 150 l.

Erényképző hasznos Olasókönyv a haza mindkét ifjuságának számára. Harmadik kiadás. Pest, Emich sajtátja. 1852. n8r. 80 l. füzve csak 12 kr ep.

Egy egész kis erkölcsstan, százegy tétel, bő magyarázatokkal.

Gyermekek könyve képekkel. Irta *Ney Ferenc*. Második bővített kiadás. Emich Gusztáv tulajdona. 1851. n8r. 128 l. (Tizenöt festett képpel, díszes kötésben) 1 ft 40 kr.

Egyike legszebb, s mi több, legjobb olvasókönyveinknek. A mely gyermek a betűket és szótagokat hangoztatni megtanulta, a könyv elején talál némi gyakorlati anyagot; melynek elsajátítása után hozzá foghat magához az olvasókönyvhez, mely minden cikkje által számos hasznos és érdekes isméket hoz forgásba.

A gyermeki kegyelet Tolmácsa. Alkalmi üdvözetek, köszöntések, párbeszéddek és jelenetek mindenféle családi ünnepélyekre. A növendék ifjúságnak ajánlja *Ney Ferenc*. Pest, 1851. Emich G. sajátja. K8r. 156 l. füzve 40 kr ep.

E tolmács egy mélyen érzett szükségén segít. Van benne 54 ujévi, 50 népnapi, 38 születésnap-i köszöntés, rövidebb hosszabb, s tizenhárom jelenet, mely több gyermek által adathatik elő.

Schmid Kristóf Ifjúsági Iratai. Harmadik egészen ujra átdolgozott magyar kiadás, új beszélyekkel bővítve és tíz acél metszettel díszítve *Sujánszky Antal* szerkesztése alatt. Kilencedik kötet. Pesten, Emich G. sajátja. 1851. K8r. 157 l. A tíz kötetre előfizetés 5 ft ep.

Egy a címképhez tartozó csínos költeményen kívül két nagyobb kedélyes beszély teszi tartalmát e kötetnek: A komlóvirág, s a legjobb örökség. Ki ne ismerné Schmid Kristóf, a gyermekek barátja nevét? Mely ház gyermekei ne örülnének e kedves adománynak?

— *Classica literatura.*—*C. Cornelius Tacitus* könyve *Germania* helyzete, erkölcsai és népeiről. Fordította *Czuczor Gergely*. Pest, Emich Gusztávnál. 1851. N8r. 67 l. füzve 20 kr.

A bal hasábon a romai eredeti áll, átellenében első rangú íróknak valóban remek fordítása, a lapok alján a szükséges jegyzések. Ajánljuk gymnasiumi tanítóinknak a jeles könyvet, mely tartalma s laz előadási formánál fogva egyaránt alkalmas arra, hogy az iskolákban gyümölcsözőleg magyaráztassék.

— *Földirat.* — *Földrajz* röviden előadva néposkolák valamint mű, közép és kereskedelmi tanodák alsóbb osztályai számára, az Ausztria császárság legujabb felosztása szerint, különös tekintettel a magyar királyságra. Szerk. *Fischer József L.* (Magy. és németül). Pest, 1851. Heckenast G. saj. n8r. 200 l.

— *Mathematikai tud.* — *A Mennyiségtan* elemei. Tanítványai használatára kiadta *D. Marán János*. Első rész: Szám-tan. Eger, 1850. az érs. nyomdában. nSr. 88 l. Második rész: Mér-tan. U. ott, 1851. 79. l. Metszetekkel.

Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai s magán használatra irta *Dr. Szabóky Adolf*, kegyes rendi tanár. Harmadik rész: Algebra. Pest, 1851. Geibel Armin tul. nSr. 92 l.

A tanterv által a főgymnasium harmadik osztálya számára ki-mért tanok.

A f. évi júliushó 28. beállandó napfogyatkozásról értekezik *Montedegói Albert Ferenc* dr., az egri érseki csillagda igazgatója stb. Eger, 1851. 8r. 15 l.

Az ausztriai birodalom közönséges és a koronaországok kü-lönös alkotmányjogának alaprajza. Vezérfonalul hallgatói számára irta *Récsi Emil*, egyetemi hely. jogtanár. Pest. 1851. Heckenast tul. nSr 229 l. Füzve 1 ft 40 kr ep.

A gyakorlati váltóeljárást a közönséges váltórendszabály, bé-lyegtörvény, s egyéb legf. rendeletek szerint előtűntető, és a Ma-gyarország, Szerb vajdaság s temesi bánság, úgy nem különben Erdélyországban felállított törvényszékek szervezetét *magában fog-laló segéd kézikönyv*, törvényszéki hivatalnokok, h. ügyv. és felek számára. Szerkesztő *Szeniczey Gusztáv*. Pest, 1851. kiadja Hec-kenast G. nSr. 128 l. Füzve 1 ft ep.

Tökéletes Útmutató az ideiglenes bélyegtörvényhez, és min-den eddig megjelent utólagos rendeletekhez, betűsorozatos rendben, a közvetlenül fizetendő illetékek kiszabására és beszedésére rendelt hivatalok táblázati átnézetével. Készítette *Récsi Emil*. Pest, 1851. Heckenast G. nSr. füzve 1 ft ep.

KÖNYVISMERTETÉS.

✓ *Magyar közmondások könyve*. *A Kisfaludy-Társaság* meg-bizásából szerkeszti és kiadja *Erdélyi János*. Pesten 1851. Nagy 8-adrét 461. l.

A pesti tudósnak, ki, ha kedve jön valami új magyar könyvre, bemén vagy beüzen az első könyvárushoz és így kívánságát azon-nal teljesítheti, képzelme sincs azon kényelmetlenségekről, melyek-nek mi vidékiek vagyunk hasonló esetben kitéve. Ha mi könyvet akarunk, először is lesbe kell állanunk, szándékozik-e a környék-

ről valami jó emberünk Pestre, és mikor? Néhány hét lefolytával kínálkozik az alkalom, s mi azt, a görög intés szerint, mindjárt üstökön ragadjuk: a jó ember átveszi kérésünket, jegyzékünket, pénzünket; megígéri a könyv elhozandását; utra kél — mi ezalatt ismét ahítva lessük visszaérkeztét — s miután buzáját ott fenn eladta vagy bútorait bevásárolta, csakugyan haza is tér. „Elhozta ön a könyvet?” „Ejnye az eszemet! biz arról megfeledeztem.” Keservünkben új vándor után látunk, s meglehet, ezzel is úgy járunk. Így telik egy hó a másik után, s van időnk epedni és szomjazni. Végre mégis találkozik egy hű barát, ki rólunk a fővárosban megemlékszik és könyvvel jön meg utjából. Nem akarom leírni, mily mohón kapunk az ohajtott kincs után. „De, jó isten! ez nem az a könyv, melyet rendeltem.” A hű barát eltévesztette a címet — s most se pénz se posztó. Mi haszna busúlunk? újra csak új alkalmat kell hajszolnunk, ha célt érzünk.... Meddig fog még a siket, vak szerencse vártni engem is Erdélyi közmondásos könyve után?

E halk panaszaim közben egyszerre megnyílt az ajtó, és — kezemben a rég várt munka. Nem vala nyugtom, míg keresztül nem mentem rajta, s megvallom, hogy a hosszú várakozásért ugyancsak teljes elégtétem lett. Öröm is az, midőn a népeszmélet ismerőjét nyomról nyomra kísérve, látjuk, mint lesi éles szemmel, mint leli meg finom tapintattal, mint mutatja fel hűn másoló avatottsággal a népelet kifejlő és berejlő dobbanásait, nyilatkozásait, s ezeknek mind elméleti, mind erkölcsi jelentékét.... Vajjon szabad-e itt bírálónak fellépnem?

A derék szerző panaszkodva említi előszavában, hogy a népdalok és mondák mindeddig bírálat nélkül maradtak, és ohajtja, vajha ne történnék ez a közmondások könyvével is. Mind az ohajtás, mind a panasz méltánylandók; mert igaz alapuak; de azért még sem kell tán a kritikát hanyagsággal vádolni ez ügyben, melyben ugyis, ha szorosan vesszük, alig léphetett fel bírálóképen más valaki, mint a tárgy-avatott szerző maga. Mi külsők legfeljebb a részletekre nézve tudnánk egyet-mást megjegyezni, a mű nagyját csak helyeselnünk lehetne. S így vagyunk most a magyar közmondások könyvével. Mit mondhatunk róla, egészben tekintve? Csak azt, hogy mind kül, mind bel mennyiségre, a közmondásoknak mind kifejezésére, mind magyarázatára nézve, minden eddigi gyűjteményeinket felülmulja, sőt, mondhatnám, feleslegessé teszi. Midőn

tehát bírálói tollhoz merek nyulni, jobbadán csak egyes helyek kiemelése, vagy kiegészítése, vagy megigazítása lehet célom, nem pedig az összes gyűjtemény bölcsészeti átfoglalása.

Először nevezetesen magokat a közmondásokat veendem tekintetbe, azután vizsgálandom elméletöket, mely egy a munka végéhez toldott értekezésben foglaltatik.

Véleményem szerint a gyűjtemény fő bece abban áll, hogy benne mindenféle, nagyon használatos, de csak ösztönszerűen, indokos tudalom nélkül elfogadott szavak és kifejezések főleg nyelvészeti, népismei és történelmi uton megalapíttatnak és felvilágosíttatnak, sőt gyakran, ha torzakká lőnek, visszahelyeztetnek eredeti formájokba.

Igy például nagyon sikerülten magyarázvánk s illető fontosságukban, közmondatos értelmökben felismervék a következő fogalmak: *nem* (1, 1136, 2085, 4230, 5025, 5295, 5422, 7600, 7861); *bezzeg* (748); *eb* (1892—2043); *egyik és másik* (2109—2114); *hat*, mindkét jelentésében (3428); *elvall* (3908); *sajt és turó* (6695, 6696); *se* (6756, *a* alatt); *sillom* (6792); *szivárvány* (7367), mely utóbbi, szóalkatánál fogva, öszhangzást mutat mind a néphittel, mind az ó szövetségi hagyománynyal.

Népismei tekintetben kivált a 3512-d. és 3961-d. sz. alatti közmondások magyarázatát említhetni. Az első mellett (*három a tánc*) a magyar tánc három fokát s e fokok jellemét és tájneveit találjuk leírva. Mi a másik közmondást illeti (*hosszu mint a szent Iván éneke*), tudjuk, hogy ezt eddigelé csak rámondólag egy *deus ex machina* féle Iván nevű remetétől származtatták; Erdélyinél azonban megkapja valódi, helyes magyarázatát a nyári szent Iván napja körül néhutt az országban tartatni szokott énekes lüz-ünnepekből. Kérjük az olvasót, nézze meg e magyarázatot a munkában.

Igen érdekesekek a történelmi tényekkel vagy adomákkal felvilágosított közmondások is, milyenek például: *ember teszen fogadást, eb a ki megtartja* (2190); *összehuzta magát mint Komoró régén Gula* (3140); *fejére tett a török átká* (7913); *járt uton nem terem fü* (8116); sat.

Hűn van a 3244. közmondás értelme kimutatva (*elbírja a po-harat, de nem a gyűszűt*). Szép gondolat fejtetik ki a 3851-dikből (*közelebb az ing, mint a suba*) egy Mátyásra vonatkozó történeti adoma után, mely szerint ing alatt a becsület, suba alatt a haszon

értendő. Esetes a 6187-d. számú közmondásnak is kiderítése (*Ott az ebet, a pap rétjén*). Szegtelálva mellékeltek a 7518-dikhoz (*fűrt szőlőért megzáló gol, borral agyon kínál*) azon megjegyzés, hogy e mondat „jellemvonás a magyar nép arcképéhez.” Ismét igen esetes, rövid és kimerítő a 7643-d. sz. alatti közmondásnak (*tatár étel, török tánc, magyar adta, ördög tánc*) magyarázata.

Hanem valamennyi magyarázat közül első helyet kétségtelen érdemel az, mely, a 3828-d. szám alatt, eme közmondáshoz adatik: *illa, berek, nádak, erek*. Ezen oly igen elterjedett s mégis olyan-nyira talánysz erű közmondást Erdélyi helyreállítja ősi, való alakjában, s e mellett nem csak a legelmésebb, hanem egyszersmind legalaposabb és természetesebb, következőleg okvetlenül kielégítő és elfogadandó magyarázattal kíséri. „*Ill*a régi szó és főnév; azért mondják: illára vette a dolgot, azaz futásban keresett menekülést, s jelent ugyancsak menhelyet. Utána vetve: berek, nádak, erek — mind oly dolgok, melyek a menekülést biztosítják; s ki csak egyszer hallá tiszavidéki népünk elbeszéléseit a háborús időkről, főleg a tatárjárásról, mikép futottak el az emberek a Tisza erei, ágai közé, nádasak és berkekbe, s tavaiban úgy rejtelkedtek el, hogy a vízi-lapu alá bujván, a tatároktól is el voltak rejtve, lélekzetet is vehettek stb, legott ráismer, hogy ez a felsőtiszai szójárás igen régi, — de mutatja ó, egyszerű és rimes formája is, melyben legtökéletesebben van meg az u. n. lengedező magyar zenei mérték is egyszersmind. — E közmondás így van jól s ez az igaz formája. Előbbi gyűjtőknél onnét jött a tévedés, hogy roszul szaggatták meg, midőn leírták, a néptől hallott szokat; s e közmondás ma is így hangzik: illa berek, nád a kerek; mely utólsót nem értvén, csináltak belőle valami érthetőbbet: nád a kert; de erre igen erős a magyarázat; hanem jól megszaggatva a szokat, előáll az igazi forma: illa, berek, nádak, erek. — Debrecen, Szabolcs, Borsod, Zemplén, Ung vidékén ma is így él a nép szájában csonkítatlanul.” Nem kétszeresik-e ily talpraesett felvilágosítások azon kincset, melyet közmondásainkban birunk?

De ki nem írhatunk mindent, a mit kiemelendőnek tartunk; mutaványul tehát legyen elég ennyi. Legjobb lesz, ha előveszitek magát a könyvet, és szorgalmasan forgatjátok lapjait: hív tükört képeznek azok, népfajunk jellemét és életét, ösleg egyszerű szóképekben előtűntetöt.

A tisztelt szerző ennél fogva megengedi, hogy most már azon helyeket említsem, melyekben — gyűjteményes munkánál mindig elkerülhetlen — hiányokat vettem észre. Jegyzeteimet nem annyira megrovások, mint inkább csekély adalékok, pótlékok, utólagos magyarázatok gyanánt kívánom tekintetni, már csak azért is, mert járatlanságom miatt ez ügyben többet nem adhatok.

Első észrevétem néhány közmondás változatainak, variánsainak kimaradására vonatkozik. Nem találom a gyűjteményben a 10-d. számú közmondásnak: *nem teszi az ablakába*, ezen mását: *nem teszi tükör megé*, — tudva levén, hogy a magyar ember kis képeket, leveleket, ritkább tollakat, szóval oly tárgyakat, melyeket mutogatni szeret, a tükörhöz illeszt. — Nem tudom, az 1652-d. közmondásnak: *nem elég a szó, hanem elég a cipó*, nem kellene-e így is előfordulnia: *nem elég a szó, ha nem elég a cipó*? — Az 1888-d. mellől pedig, mely így hangzik: *mely eb egyszer a Dunát átalusztá, neki megy a tengernek is*, kimaradt e rokon, de mégsem ugyanazon értelmű, s nézetem szerint jellemzőbb változat: *mely eb egyszer a Dunát keresztülusztá, máskor a tengerre készül*. — Így a 2203-d. közmondás is: *emberen szokott az megtörténni*, határozottabb idomban ekkép is létezik: *emberen esik a hiba*, — mit szinte nem találtam. — A 2785-d. sz. alatt, kár, hogy az új gondolatot hozó *kárnak* szó nem kapott helyet. — A 6386-d. közmondásban: *mikor lesz Pilben* *) *vásár*? Pil helyett *Rozsnyó* is használatos; és hogy ezzel zsidókat bosszantanak, olvassuk ugyan a magyarázatban, de a bosszantás alapja kimutatva nincs. Ez pedig az első közmondásnál az, hogy Pilben valamikor öt zsidót akasztottak egyszerre; a másíknál meg alkalmasint azon körülmény szolgál alapul, hogy Gömör megyében, szinte a legutolsó időkig, tilos volt zsidóknak a tartózkodás. — A 6646-d sz. alatti közmondásnak: *rókázik*, ez variánsa: *rókát nyúz*.

Második helyt azon magyarázatokat emlitem fel, melyek nekem hibásaknak vagy legalább nem kielégítőeknek látszanak. Ilyen a 146-d. közmondásé: *mind a két fülére alszik*, azaz mélyen. Ezt Erdélyi következőleg magyarázza: „A régi orvosok úgy tarták, az

*) A gyűjteményben *Pir* áll: Magyarországbán tudtommal ily nevű helység nincs; a közmondásilag alkalmazott Pil még pedig Nagy-Pil Arad megyében fekszik.

első álmat jobb fülen kell alunni, a másodikat kinyújtózva balon. A ki pedig ébren akar alunni, feküdjék hanyatt. Ezzel ellenkezőt jelent a magyar közmondás, azaz igen mély álmot. Ezen magyarázatban adatik ugyan jelentése a szóban forgó közmondásnak, de nem ezen jelentés oka is, melyet pedig az embertanból könnyen kivonhatunk. Tudvalevő ugyanis, hogy akár elalvás, akár meghalás alkalmával minden érzékeink közül a hallás legtovább tartja meg fogékonyságát; úgy szinte ébredésünk is a fül működésével szokott kezdődni. Természetes már, hogy a ki mind a két fülére alszik, azaz a kinek hallási létege szűnel, az a lehető legmélyebb álomba (tulajdonképen alvásba) van merülve, mert pihen legizgalmasb érzéke is. — A 617-d. közmondás: *hol keres a bárány, nehezebben vesz*, így magyaráztatik: „azaz nehezebben esik, ha vesz.” Nézetem szerint nem csak ez a közmondás értelme, de az is, hogy ott, hol kisebb mennyiségben, ritkábban fordul elő a bárány, nagyobb gond és vigyázat szokott rájuk fordíttatni; azonkívül könnyebb is keveset megőrizni mint sokat: következőképp nehezebben azaz ritkábban történik, hogy valamelyik elveszszen. De a személyes népi bölcsesség a nagy gondnak és túlzó vigyázatnak is gunyolja hasztalanságát, s a francia közmondás a magyarnak épen ellenkezőjét ugyanazon kép alatt fejezi ki: *brebis comptées, le loup les mange*. — A 2340. közmondásnál: *az eget is böggőnek nézed*, ez áll: „Értsd utána: úgy megütlek.” Ez nem kimerítő magyarázat, mert ama közmondást nem különösen ütésre, de általában a testi fájdalom legnagyobb fokának jelentésére használják. — Nem teljes magyarázat a 4570. közmondás sem: *rátartja magát min a kompolti kisasszony vagy nemesasszony*; mert a szerző, midőn a kompolti kis- vagy nemes asszonyt „a rátartás és üres büszkeség képviselőjének” mondja, nem érinti e népi műalaknak még egy sajátját, a kövérséget. Közmondásilag ugyan is mind elbizottság, mind elhizottság illeti a kompolti hölgyet, — miért is szerfelett vastag nőket is egyszerűen kompolti nemes asszonyoknak szokás nevezni. — A 4734. közmondás: *beadta a kulcsot*, az adott magyarázat szerint annyi mint megbukott, holott csak átvitt értelemben lehet ezen jelentése; mert a *kulcsot beadni* eredetileg azt teszi, lemondani valami hivatalról, azon kép után, hogy (kivált a gazda-)tiszttek, midőn állomásukat elhagyják, a gondviselésök alatt volt táruk kulcsait szokták átadni. Azon értelemben is hallottam e köz-

mondást, meghalni, — tehát lemondani az életről; de mind ezen értelme, mind az, melyet a szerző kifejtett, nem eredetiek, hanem származottak. — Még egy közmondást találtam, melynek magyarázatával nem tudok megelégedni. Ez az 5144.: *lovat ad alá*. Itt következőleg szól szerző: „Eszközt ad neki további menetelre, aztán elősegíti. Fellovalni, vagy mintegy lóval ellátni, annyi mint felbujtani, fölizgatni.“ Ezzel a közmondás jelentése nincs kimerítve. *Lovat*, többnyire *nagy lovat adni valaki alá*, vagy *lóra ültetni valakit*, inkább annyi mint elbizottá tenni, mely értelemre mutat ezen más rokon közmondás is: *nem lehet vele gyalog beszélni* (mert t. i. ő *lovon ül*, azaz kevély).

Egy kis hiba csuszott a 3483. közmondás alá: *tisztességes hazugság nem vétek*. Azt olvassuk ugyanis e közmondás magyarázatában, hogy a tisztességes hazudságot, gyermekek irányában, Rousseau is helyben hagyja. Ez nem áll. Rousseau épen az ellenkezőt kívánja, sürgetvén, hogy a gyermekeknek vagy igazat mondjunk vagy semmit. Kitűnik ez Emilje következő soraiból is: „Des questions qu'on n'est pas forcé de résoudre, n'exigent point qu'on trompe celui qui les fait: il vaut mieux imposer silence à l'enfant que de lui répondre en mentant... Et, si l'on prend le parti de répondre, que ce soit avec la plus grande simplicité, sans mystère, sans embarras. Il y a beaucoup moins de danger à satisfaire la curiosité de l'enfant qu'à l'exciter.“ De igenis, megengedi Jean Paul, a Levana valamelyik töredékében, hogy a gyermekek megcsalassanak, ámbar ő is nem erkölcsi, hanem szépészeti szempontból, hogy t. i. gyönyörködtető képek segítségével a kisdetek képzereje gyakoroltassék s művészeti alkotásokhoz szokjék.

Végezetül még azt kell megjegyeznem, hogy az 1908., 3627. és 4006. számú közmondások mellett: *eb ura fakó*, — *naggyobb híre volna annak* — és *megráztak mint Jézus a vargát* — hiányolom a magyarázatot. Az első közmondás, mint a történetből tudjuk, az ónodi országgyűlésen szerepelt: annál érdekesebb volna tudni, miképen jutott sajtáságos értelme. — A mi a második helyen említett közmondást illeti, ez egy adomához támaszkodik, mely eredetiségénél, komikai súlyánál fogva minden esetre helyet érdemelne a magyarázatban. Legyen szabad azt közölnöm. Husvét ünnepén a cigány fia valahogy az istenházába vetődött, hol épen Krisztus kínszenvedéseiről s haláláról papoltak. A more most hallá e dolgot

legelőször, s a szent lecke végeztével nagy lelkesedéssel jött a hírrel hason míveltségű apjához. „Apám, tudja-e mi az ujság?“ „Mi fiam?“ „Hát — a zsidók megölték a Krisztust.“ „Ne beszélj!“ „De igaz: egy keresztre feszítették fel.“ „Kitől hallottad ezt?“ „A pap maga beszélte nekünk a templomban; mindnyájan ott voltunk.“ „No fiam, akárki beszélte, már én nem hiszem: mert csak mégis — nagyobb híre volna annak.“ E népadoma ismeretével mindjárt elevenebben felfoghatjuk, hogy a belőle kihúzott vagy rá alkalmazott közmondás, mint a tisztelt szerző értelmezi: „csekély gúnnyal cáfoló.“ — Sokkal érezhetőbb a magyarázathány a harmadik közmondásnál: *megráználak, mint Jézus a vargát.* Ezen közmondás felderítéseül szolgál a 4686. sz. alatt előadott adomának változata. Mezőkövesden t. i. Jézus kinszenvedései adatván elő, a megváltót egy molnár képvisel. A körülutolagó nép, a zsidóság szerepében, mindenféle gúnyokkal és szitkokkal illette őt, s az ál Jézus mindeneket példás türelemmel szenvedett. Hanem történt, hogy egy varga eme szót találta eleibe vetni: „lisztlopó!“ Itt megszakadt a molnár türelemfonala, s dühösen visszakiáltta: „Most ugyan megráználak, ha nem volnék Jézus!“ A közmondásnak tulajdonképen így kellene lenni: megráználak mint Jézus a vargát; s alkalmazása olyankor helyes, midőn valami sérelemért bosszút akarnánk állani, s ezt, akadályozó körülmények miatt, nem tehetjük.

Ezek volnának, miket a gyűjteményre nézve, részint kiegészítés, részint megigazítás tekintetéből elmondandóknak hittem. De mielőtt még átmennék az értekezés vizsgálatához, nem hallgathatok el egy észrevételt, a rendre nézve, melyben a közmondások összeállítvák. Igaz ugyan, hogy az itt követett, tárgyyszerű betűrend sokkal tökéletesebb eddigi gyűjteményeink rendjénél; de valljuk meg, hogy így alkalmazva még mindig nem kielégítő, és nevezetesen azért, mert a közmondások fajtái, melyek pedig minden esetre megkülönböztetendők, nincsenek külön osztályokba sorozva, hanem válogatás nélkül együvé helyezve. Más helyen megkísértém kimutatni, hogy a közmondások példabeszédekben, szójárásokban és elmondatokban ágaznak szét; ezen fajok ismét egyenként külön alfajokban nyilatkoznak, legdúsabban kivált a szójárások, melyekkel majd egyszerűen, képes nevek, ígék és határozások, majd összetett s legváltozatosabb modoru közbeszövések és tételek alakjában találkozunk. Úgy hiszem, rendszeresebb is hasznosabb is volna,

minden egyes fajhoz tartozó közmondásokat külön szakaszok alá gyűjteni s ezekben aztán a betűrendet követni. Távol vagyok egyébiránt attól, hogy erre nézve a nagyon tisztelt szerzőnek az én osztályozásomat akarjam feltolni; ámbár meg vagyok győződve, hogy lényegileg az övé nem igen különböznék az enyémtől, már azon oknál fogva is, mert értekezéséből kilátom, hogy a közmondást ő is általános elnevezésül veszi, a példabeszédet pedig hozzá épen oly viszonyúnak tekinti, mikép azt én is felfogtam volt. S himezés-hámozás nélkül megvallom, örülök, hogy véleményem ez ügyben öszszehangzik e jeles férfiéval.

Ezen eltérés után most már menjünk át a tartalomdús és — mint szerző mondja — „az ítésvet figyelmet igénylő“ értekezéshez, melynek címét e szerény felirat képezi: Közmondásokról.

A mélyelmű szerző nem nagy feneket kerit s mindjárt az I. sz. alatt egyenesen a népszellemre utal bennünket, mint a közmondások kútfejére s következésképen mérszerére is, mondván, hogy „a közmondások címe alatt járó bölcselmisség semmi egyéb, mint az a tér vagy köz, melyre és meddig a nép esze kijár, vagyis a népi gondolkodás, eszmélkedés megyéje.“ Felette józan e részben egy másik észrevétele is, a III. sz. alatt: „Szó nincs róla, hogy a közmondások ily régi hagyomány, ily ókori lelki képesség jegyei, s nem tartunk azokkal, kik a közmondásokat valami elveszett régi philosophia ereklyéi gyanánt veszik, vagy bölcssek és jósdáktól hozzák le. Volt idő, mikor a nyelvek származását is egyes bölcssek agyában keresték, de nem találták, s elállván a fölvett véleményről, okszerűbbnek láták megnyugodni a nép felfogó s alkotó erején, égalji és történeli viszonyain, házi és nyilvános életének adatain.“ S annál helyesebb e megjegyzés, mert látatja, hogy azok, kik közmondásokat csinálnak, nem annyira önálló egyedekül, de inkább mint a népi köz eszmélet képviselői tünnek fel, azon meggyőződést, mely mindnyájoké, közvetlenül és szándék nélkül fejezván ki, oly formán körülbelül, mint álminkat alkotjuk. Álmodva, minden ember költő, de öntudatlan és akaratlan költő, kinek a teremtés épen azért foly természetes következettel, mert működésében az énies elfoglaltság, szórakozottság nem zavarják. Éber állapötunkban sokkal nehezebben megy e munkálat. Nem mondhatjuk-e a művelődést legrövidebb meghatározással *álomból ébredésnek*? — Mivel pedig a művelődéssel aránylag növekszik az egyedi szabad-

ság, mint annak mindinkább elérendő célja; tehát könnyen felfoghatni, hogy mind szóbeli, mind tettleges nyilatkozataink folytonosan távolodnak az együttes, köz eszmélettől, s közelednek az egyedihez, míg aztán, végszerűen, központbai irányukat központbólival cserélvén, ismét kiterjednek s egyedileg együttesekké, azaz igazán egyetemessékké, fejletten emberiekké válnak. Ezen igazságnál fogva, mely pedig Erdélyi fent idézett szavaiból is kivonható, nem foghatok vele kezét azon véleményre nézve, hogy valamint a nemzeti költészet elemei a népdalokban vannak lerakva, úgy a bölcselmisség első alkatrészei a közmondásokban keresendők; mert én ezeket mind a költészet, mind a bölcsészet közös magvának, szikráinak nézem. A közmondás — legalább a példabeszéd és szójárás — korszaka régibb a dalokénál, habár ebbe is beterjed; a dalok támadása már nagyobb érettséget tesz fel, mint mennyi a közmondásoknál kívántatik; még nagyobb a tudós élet kifejlése. A nép, midőn gyermek, csinál közmondásokat; mint ifju, költ; mint férfi, bölcselkedik. — Ragaszkodnom kell előbbeni állításomhoz, hogy a közmondás első szellemi műnyilatkozat, mely bontatlan egységben tartalmazza mind a költészet mind a bölcsészet elemeit.

A mi a közmondás értelmezését illeti, a II. sz. alatt a következőket olvassuk: „Közmondások fogalma alatt gondoljuk mindazon rövid szólásmódokat, melyek a népnél örökölt formában mint *jelvi* értemények (sententiae symbolicae) szájról szájra *élnek*.“ Hogy tehát a jelviség vétetik a közmondások lényegéül, az világos; de még világosabb lesz ezen szavakból, alább: „jelentésök mindig jelvi, azaz mi azt értjük alattok, a mire van vitetésök, nem pedig azt, a mi bennök bötü és szó szerint vagyon.“ Ismét a III. sz. alatt: „a közmondások elmélete a jelviség.“

Mind ezen tételek a dolog lényegébe vágnak: vizsgáljuk meg tehát közelebbről.

Az emberi elme, passiv, befogadó működésében, először *képzetekkel* éri be, s ezektől aztán *fogalmakhoz* emelkedik; activ, kiható működésében, e megnevezett fokokkal párhuzamosan, először *képeket* hoz elő, utóbbad *jelekben* fejezi ki magát. Valamint pedig a képzet nem egyéb mint bizonyos egyesre vonatkozó, belső szemlélet, úgy a kép nem egyéb mint annak külső mása; és valamint a fogalom csak általánosított képzet, a példának mintegy szabálya, szintúgy a jel is tekinthető anyagi hasonlatosságából követ-

kezett képnek. Hogy azonban képek és jelek, mint képzeink és fogalmaink érzéki képviselői, valódi érveléssel bírnak, *gondolatot* kell kifejezniök: s ez csak úgy ejthető, ha képzeink és fogalmaink magok is bizonyos *eszméket* képviselnek.

Az eszmék, képzetekké egyedesülvén, mint eszmények a művészet országát; fogalmakban jelentkezve, a tudományt létesítik: közös jegytáruk pedig a nyelv, mely következőképpen magában egyesíti a művészet és tudomány elemeit.

Művészeti szempontból tekintve már a képet és a jelt, az első mint *képmás* (allegoria), a második mint *jelv* (symbolum) nyilatkoztatja eszményünket.

A képmás mintegy utánzata az előadandó eszménynek, külsőleg akarván ugyanaz lenni, a mi ez belsőleg; a jelvben inkább csak rá vonatkozó célzást, korántsem pedig velei hasonlatosságot fogunk találhatni. Miben hasonlít p. a nyíllal átdöfött szív a szerelem fájdalmához? vagy a rózsza a szerelemhez? a bagoly a bölcseséghez? a farkába harapó kígyó az örökléthez? a bárány a megváltóhoz? az álmak, ráfogott jelentésökhöz? — De igenis, Saturnus, ki gyermekeit megeszi, hasonlít az időhöz, mely a mit előhozott, ismét meg is semmíti; az írás tékozló fia hasonlít valóságos tékozló fiukhoz; mennyország és pokol hasonlítanak jutalomhoz és büntetéshez; és így tovább. A képmás valóban magában foglalja már a tárgyat melyet kifejez; a jelv csak jelenti. A képmást mindenki megérti, heti, kinek elméje helyén van; a jelv értelmét fel nem foghatjuk, ha kulcsot nem kapunk hozzá. Amott csak szemléletre, itt elvonásra van szükségünk; mert a képmás egészen tárgylagos jellemű, a jelv önleges. Amaz metaphora, ez metonymia vagy synekdoche. Amaz a képpé vált eszme, külső léttel; ez inkább az eszmésített kép, csupán csak belső érvénnyel. Az a mesegazdag pogány ókorban, ez a merengős keresztyén világban volt uralkodó; csak az újabb idő kezdi mind a kettőt a *jellemzőben* együvé olvasztani.

Ha már a kifejtett fogalmakat alkalmazzuk a közmondásokra, úgy találjuk, hogy

1. A példabeszédek, mint egyenes hasonlatok, nem lehetnek egyebek mint képmások;

2. Hogy a szójárásokra nézve csak annyiban engedhetni meg a jelviséget, mennyiben ezek nem nyújtanak teljes és egyenes hasonlatokat; — végre

3. Hogy az elvmondatok ismét nem jelviék: mert a gondolatot vagy költői modorban, kép alatt adják — s ekkor képmásak; vagy bölcsészileg, pusztá fogalmakban — s ekkor egészen cifrátlan mondatok.

Az igen tisztelt szerző, a III. sz. alatt, maga is kijelenti, hogy „vannak oly közmondások, melyeket nem kép után fogadott el a szokás, melyekben, legalább tudtunkkal, semmi nyoma a symbolismusnak;“... de, mintegy megovandó állítását, utána teszi, hogy „az efféle szárazabb tételek valami lefolyt történetből levén elvonva, *tényi* becsesel bírnak, — miért nincs efféle tartalmu közmondás, mely kopaszsága mellett is minden ok és alkalom nélkül, egyszerre s akármikor volna használható, hanem meg kell jönni a körülménynek, a lélek hangulatának hozzájuk, mik között elpattantva, soha nem hibázhatják el hatásukat; és ama körülmény rendesen az, vagy legalább hasonló ahoz, mely a közmondást, valamikor igen régen, létre hozta legelőször.“ Az itt előadott állításokra nézve semmi ellenvetést sem tehetni: csakhogy ezeknek alapján koránsem lesz még igazolható azon, a IV. sz. alatt egyenesen kimondott, ítélet, hogy „a hasonlat, mint emlékeztető tulajdonság, minden közmondásban megvan,“ s még sokkal kevésbbé a felyebb idéztem tétel, hogy „a közmondás elmélete a jelviség.“ Láttuk ugyanis hogy, ha jelvet és képmást jól megkülönböztetünk egymástól, a közmondásban — már naiv egyszerűségénél fogva — inkább a képmás uralodik mint a jelv: tehát inkább allegorismus, nem pedig symbolismus. Hanem e képmáslati jellem is nem kényszerűen létezik benne, mert a bölcsészeti elvmondatnak nevezett közmondásban ezt sem találjuk már. S hogy „az efféle szárazabb tételek valami lefolyt történetből vannak elvonva,“ hogy azok „minden ok és alkalom nélkül, egyszerre s akármikor nem használhatók, hanem meg kell jönni a körülménynek, a lélek hangulatának hozzájuk,“ mindezekért még nem válnak képmásakká: mert egy részről minden igazság fölfedezésére és hitelesítésére a tapasztalás elkerülhetlen, s következésképen minden kifejezett igazságnak *tényi* becsesel is kell bírnia; más részről pedig egyetlen egyet sem használhatunk minden ok és alkalom nélkül, egyszerre és akármikor, de mindegyikét csak a maga helyén és idején. Ezek folytán a VI. sz. alatt előforduló állítás, hogy „a közmondások nem általános, előlegesen a tiszta észből lehozott igazságok“ — miután minden igazság, mint igazság, általános és egye-

temes — csak úgy értendő, hogy a közmondásba foglalt igazságok termő földjök a gyakorlati élet, nem pedig a tudományos elmélet levén, sohasem támadnak *a priori*, és hozzá tehetjük, vitetésök is mindig csak a valóságos, tényleges világra lehet. „Sőt ha bölcséleti vagy fogalmakból alkotott tételeket hoz is a közmondás, azok sem veendők másképen mint hosszú tapasztalás által megerősödött, meghitelesített igazságok gyanánt, mert fogalmakkal a nép nem vesződik, hanem van úgy hogy tudomány és ezer éves népi tapasztalás összejönnek, s összejövén ketten tesznek bizonyságot az igazság felől; s ez az, mit feljebb tényi becsnek és gyakorlatinak mondánk és mondhatunk.“

Az V. sz. alatt a közmondásokat szülő körülmények fontosságát jelesen választott példákkal, alapos és elmés okoskodásban magyarázandó, a tisztelt szerző bevezetőleg azon ítéletet mondja, hogy „a symbolismus ott éri el tetőpontját a közmondásokra nézve, hol ezek külön, dacos formája meghozván az értelmet, azon körülmények eltalálására is kényszerít, melyek a közmondást valaha megszülték.“ Nézetem szerint a közmondások ezen eleme nem a jelviség, de — mint feljebbi vizsgálatunkból is következik — már a jellemzetesség rovatába tartozik.... És íme, népbuvárunk maga is, miután a közmondások eredetére vonatkozó elméletét kifejtette, ily eredvényt húz ki abból: „A közmondások e nyomon új stadiumba lépnek a figyelmes vizsgáló előtt, azaz, miután állapotok magyarázatához lesznek kulcskul, egyszersmind *jellemzők* is, mely minőségben szónoklat és költészet s általok mindazon neme az iromásnak s beszédnek, mely kedélyhez és képzelődéshez van intézve, határtalanul nyer.“

Mindezekből, úgy gondolom, kiviláglik, hogy a jelv, mint lényeges sajátság, a közmondás értelmezésébe nem foglalható. Ha lehet-e azt a képmással, mint legtöbbnyire csakugyan előfordulóval, nem merem eldönteni; s a közmondás lehető legtökéletesebb meghatározását még mindig Erdélyitől várom.

Az értekezés többijét illetőleg, a bírálóknak nem sok mondani valója van, de koránsem azért, mintha kevésbé fontosaknak tartaná az itt mondottakat, hanem ellenkezőleg azon oknál fogva, mert ha ismertetési céljának meg akar felelni, egyszerűen csak idéznie kell a szerző szavait. Minthogy azonban e lapok rendeltetése nem engedi a részletes idézeteket, hazafias bizalommal felszólítok min-

den olvasó magyart, ékesítse könyvtárát a „Közmondások Könyvé“-vel s igyék vizet magából a forrásból, megemlékezvén, mint a nép esze tartja, hogy akkor kell szedni az epret, mikor hull a fáról. — Én kivonatossan adandom itt az értekezés hátralevő részét, és remélem, hogy itt-ott közbenschövendő megjegyzéseimet mind a szerző mind az olvasó, ha helyesléssel nem is, de minden esetre méltánnyal fogadandják.

Az értekezés VII. számában kifejtetik a közmondások kettős rokonsága: „eredet és külső formára s tartalomra nézve.“ Nevezetesen kimutatatik a közmondás rokonsága eredet szerint „a regés és mondakörrel és népdalokkal;“ külső forma és tartalom szerint pedig a jelesmondattal, apophthegmával, adomával, gnomával, mesével, élccel és ötlettel, példázattal. Ezen különféle rokonságok szabatosan, világosan adatnak elő; s nekem csak az ellen van kifogásom, hogy a közmondással rokon fajok között ott állnak *élc* és *ötlet*, melyek is nem levén *fajok*, azaz nem levén oly konkrét idomzatok mint az elvmondatt, az adoma s a többi elősorolt műpéldák, inkább elvontan, mindezekben alkalmazható, *szépészeti fogalmakul* tekintendők. Élce és ötlet előfordulhatnak a közmondásban úgy, mint az adomában, a mesében, a példázatban s így tovább. Sőt nyilatkozásuk nem csak szavakban, hanem tettekben is lehetséges; közvetkezőképen szerepelhetnek nem csak a költészet egyes fajaiban, de az összes művészet minden köreiben (még a zenét sem véve ki), sőt magában a tudományban is. Jellemző tulajdonok ezek, milyen p. a kellem, a fenség, s a nevetségesség rovatában a naivság, a ran és hasonlók; nem valóságos művek tehát, melyeket egy sorba, hasonlatba lehessen tenni a közmondással s ennek rokonaival.

A VIII. sz. alatt a közmondás formája van röviden és helyesen meghatározva.

Hasonlag tömöten, választékkal s tapintatos mű-kémlettel találjuk a IX. és X. sz. alatt előadva főleg a magyar közmondások történetét és irodalmát.

A XI. sz. alatt a közmondás eszmeköre s ennek terjelme és jelleme, példákkal világosítva, fejtegettetnek.

A XII. sz. alatt „a magyar közmondás néhány szépészeti és nyelvi sajátosságai“ vannak megjegyezve, nevezetesen: a) a rím, melynek kisarjzásai gyanánt az ikerszavak tekintendők; b) a meghatározó névelő kimaradása; c) a névnek igéveli helyettesítése;

d) a szójáték. — De mindezen szótételek, melyek itt helyes példakkal, esetes magyarázatban előadvák, általában majd minden nyelvű, s nem különösen — mint a tisztelt szerző hinni látszik — a magyar közmondás sajátosságai. Állításomat bebizonyítandó, csak a francia nyelvből hozok fel néhány példát az első, második és harmadik esetre (mert a szójátékot illetőleg, ezekben a francia ugysis gazdagabb a magyarnál).

a) Rímek, még pedig teljeseek: „bonjour lunettes, adieu filletes; bouche de miel, coeur de fiel; dommage fait sage; qui terre a guerre a; ni oeufs ni boeufs; à pot et à rôt.“ Alliteratiók: „à force de forger on devient forgeron; à brusquin brusquet; bel et beau; monts et merveilles; ni pied ni pattes; à poil et à plumes.“ Még iker szavak is, noha kis számban előfordulnak: „dindon; fanfaron; miton mitaine; péle-méle; zigzag; le zist et le zest.“

b) Példák a névelő kimaradására: „à main dévoute ongles de chat; de maigre poil âpre morsure; seigneur de paille bat vassal d'acier; où force domine raison n'a point de lieu; jamais coup de pied de jument n'a fait de mal à cheval; face d'homme porte vertu.“

c) Az ige mint név használtatik a következő közmondásokban: „jamais beau parler n'écorcha langue; c'est pour l'on dit; un tiens vaut mieux que deux tu l'auras.“

Mindamellett azonban, hogy a magyar közmondás sajátosságai gyanánt említett pontokra nézve más nyelvből is hozhatánk példákat, mégis tagadhatlan marad, hogy a magyar nyelv mindezen idomzatok előhozásában a nyelvek valamennyiét felülmulja.

Kedvesen lep meg bennünket, a XIII. számban, a *gyermeknyelv* szavainak gyűjteménye, hangtani magyarázattal.

A XIV. számtól a XVI.-kig a közmondások helyirati és történeti köre, szokásokat fentartó, hitregékbe s népmondákba bejátszó hatalmuk érintve.

A XVII. szám példákat hoz az u. n. jelviségre, melyek azonban jobbadán a jellemzet és képmás rovatába illenek.

A XVIII. sz. alatt némely állatok és testrészek közmondatos jelleme rajzoltatván, ezeknek előfordulása nyelvünkben összehasonlítottatik a németbeliekkel; s végül azon ohajtással találkozunk, vajha birnók a magyarnak „történeti és népmemzeti“ lélektanát! mely ohajtást a bíráló még azzal toldja meg, bár ennek alapján a magyar élet szépe és szépe is kifejtetnék!

G.

Külföldi irodalom.

Ezen rovatban olvasóink időről időre a külföldi irodalom terményeit fogják találni, nem mind, mivel folyóiratunk egész terjedelme nem volna elég, hogy az európai irodalom terményeit csak névvel felhozhassuk: hanem válogatva, részint a külföldi tudománynak itélete, részint a szerkesztőség belátása után, mely előtt a honunkra vonatkozás legtöbbet fog nyomni.

A rövid megemlétesek majd mind tudományos és könyvészeti folyóiratokból lesznek kölesönözve; hosszabb ismertetéseket a kiadók ígérnek adni. De mind a kettőben nem szorítkozik folyóiratunk a folyó és az azt megelőző évre, hanem korábbi munkákat is meg fog említeni, azon kettős szabály szerint, melyhez magunkat tartani kívánjuk.

— *Novum testamentum latine*, interprete Hieronymo. Ex celeberrimo codice Amiatino omnium et antiquissimo et prestantissimo nunc primum edidit *Constantinus Tischendorf*. Cum pia memoria Gregorii XVI. Accedit tabula lapidi incisa. Lipsiae, Avenarius et Mendelssohn. 1850. XLVI és 421 lap, nagy 4r. — 6 tallér.

A kézirat Leopold toskánai nagyherceg utóbb császár és király által a florenci *Laurentiana* könyvtárba jutott az Amiate hegyen levő cistercita zárdából, hová meg az amiatei apát vitte a kilencedik században. Volt az *Nagy Gergely* pápa birtokában, s így a legrégebbi codexeknek egyike. Nagy hírben állott mindig, s a bibliai tudománynak megbecsülhetetlen könyve.

— *Was haben uns die versammelten Bischöfe gebracht?* Ein freies erliches Wort von *Wilk. Gärtner*, Operar u. Feiertagsprediger an der Wiener Universitäts-Kirche. I. és II. füzet, Bécs, Gerold 1850 és 1851. 2 ft 30 kr.

— Szerző leginkább kiereszkedik a tetszvény megszüntetésére, egyházi törvényhatóságra, a zsinatok és papi értekezletek szükségére, nyilvános tanításra stb.

— *Die drei ersten Evangelien übersetzt und erklärt von Heinr. Ewald*. Göttingen, Dietrich'sche Buchhandlung. 1850. XX és 368 l. 8r. 1 tall. 22½ új garas.

— *Die schottische Kirche in ihrem 300 jährigen Kampfe*. Von *J. H. Merle d' Aubigné*. Deutsche Ausgabe besorgt und bevorwortet von *Dr. O. Fiebig*. Leipzig, W. Gerhard. 1851. XXIV és 420 lap. 8r. 1. tallér 15 új gar.

— *Maran Atha oder das Buch von der Erscheinung u. Zukunft Christi.* Eine [kürzlich aufgefundenene alte Konstantinopolitanische Handschrift, zum erstenmal herausgegeben und ins Deutsche übertragen von einem Deutschen Theologen. Kassel. Raabe, 1850. 114 S. 8. (28 Ngr.).

A kiadó egy m. tudós szökevény által, kivel levelezésben állt, jutott annak hiteles másolatához. A kéziratnak felfedezője magyar, ki a zavarok következtében honából kiköltözvén, egy keresztyén családnak könyvei közt lelte azt. A kézirat hártýatekeresből áll, mely a latin felirat alatt görög betűkkel íratott. Alább az okiratban a római Clemensnek levele áll, melyet a kiadó alaposabban még csak akarván nyomozni, róla ezennel ítéletet nem hoz.

— *Die Jugend und Volksbildung unserer Zeit unter dem Einflusse herrschenden Zeitgeistes.* Von Dr. Wilh. Haan. Leipzig 1851. VIII u. 75 S. gr. 8. (10 Ng.).

A jelen időben nem a legjobb uton haladó nevelésnek hiányait adja elő e tartalommal: I. Mostani nevelés oktatással együtt, különösen az iskolának egyháztóli elválását rosza; a tanítók kiképezése, a nyilvános iskoláknak használata körüli akadályok, felső iskolák és magán intézetek, II. Házi nevelés nyilvános élettel együtt s ennek vallástalanságáról, melynek okai főlemlítettnek p. vallástételekről vita, némely szónokoknak elvont fogalmakkali szónoklata, az egyházi rendnek világiassága és az új kornak anyagiassága. A házi életnek körében legtöbb befolyásuak a házasságok, gyermekfegyelem és a cselédek, hol a szerző a kort igen korholja. A mi a nyilvános életet illeti, az erkölcsi felvigyázat hiányai és gyönyöröknek hajházásai rontó befolyással bírnak. „Az embernek érvényességét az államban nem gazdagsága teszi, hanem jellemsepe-lőtlenség, szónoktisztaság és ismereteinek helyes volta.“

— *Vom Staatsleben nach platonischen, aristotelischen und christlichen Grundsätzen.* Eine Staatswissenschaftliche Abhandlung von P. H. Stühr. I. Rész. Berlin Fd. Dümmlers Buchhandlung. 1850. 327 lap. 8r.

— *Die organische Staatslehre auf philosophisch-anthropologischer Grundlage,* von Dr. Ahrens. I. Band. Wien, Gerold u. Sohn. 1850. XX és 243 meg 25 lap. 2 ft 30 kr.

Olvasóink ismerik e szerzőt abból is, mit Muzeumunk első évi

folyamata V. füz. 295. stb. lapjain annak *Természeti jogáról* ismer-tetésül közöltünk.

— *Correspondance diplomatique et militaire du Duc de Marlborough, du Grand-Pensionair Heinsius et du tresorier gé-néral des Provinces-Unies Jaques Hop; enrichie de plusieurs lettres de Comte d' Avaux, de M. M. de Chamillart de Torcy et d' autres hommes d' État, relatives aux négociations secrètes entamées par la France après la bataille de Ramilies (1706, 1707).* Publiée d' après les manuscrits originaux par G. G. Vreede, prof. à l' Université d' Utrecht. Amsterdam. Schleyer. 1850. XL és 278 l. 8r. 1 tall. 20 új gr.

A spanyol öröködési háborúnak időszakára világosságot ter-jeszt e könyv, mivel a levelezés megismertet bennünket az akkor leginkább működött személyekkel s az ezek szándékát irányzó vi-szonyokkal.

— *Das Leben des Ministers Freiherrn von Stein, von G. H. Pertz.* II Bände, Berlin, G. Reimer., 1850. A második kötet ára 3 tallér 20 új gr.

Ez a könyv inkább Poroszország 1801— 1812-diki történeteit adja.

— *Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. Ein Beitrag zur Philosophie der Geschichte.* Von Dr. Jos. Unger. Wien, Jasper, Hügel u. Manz. VIII és 167 l. 8r. 1 ft 20 kr.

— *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte.* Gegründet u. herausgegeben von Jos. Frhrn von Hormayr u. nach dessen Tode fortgesetzt von Dr. Geo. Thom. Rudhart, Vorstand des k. bayer. Reichsarchivs. XXXIX. Jahrg. der gesammten, XXI. der neuen und I. der neuesten Folge. 1850, 1851. München. G. Franz. XII. u. 386 S. 8. (1 tall. 22 ngr.).

Tartalma: I. Bajor fejedelmek dicsérete versbe foglalva a XV. századból. II. Töredékek a kath. vallásnak a neuburgi hercegségbe új behozataláról. III. A Crecy ütközet 1346. aug. 26-kán. IV. Az előbbihez függelék a tűzfegyverekről a XII—XIV. századig. V. Boer-have orvosról és szolgájáról rege. VI. Pfalz-Zweybrück herceg és követ Erzsébet angol királynénál mint nyer kihallgatást. VII. Jegy-zéke annak, mi Liszabonban a portugali herceg és a császárné le-ányának menyekzójén 1552. dec. 7-kén történt legyen. VIII. Gr. Fugger Raymondnak 1534. apr. 26-án költ levele a Peruban föl-

fedezett kincsekről, melyekről a Fugger-család Spanyolhonból kap tudósítást. IX. I. Fridrik császár és II. Adalbert szalzburgi érsek 1166—77-ből. X. Zweibrücker Wolfgang hercegnek nyilatkozata IX. Károly francia királyhoz intézve, mielőtt táborozását Franciaországba tenné által 1569-ben, mik a VI. sz. alattival némi összeköttetésben állnak s ezen lovagias hercegnek becsületes szándokát tanusítják, de szelíd iratát Francourt hugenota, francia fordításban elferdíté, s így a katolikusok részéről törekvései megghiúsultak. XI. Cázotte költésznek 1788-bani nevezetes jövendölése a francia forradalomról. XII. „Bellum Smalkaldicum 1546.“ XIII. „Kökeresztek“ XV. és XVI. századbéli oklevelekből bebizonyítva, hogy Bajorhonban az utak melletti kökeresztek a gyilkosoktól törvénykövetelte engesztelésből állítottak fel. XIV. Speinshart zárdának kiadásai 1792-ben. XV. III. Albert bajor herceg és oettingeni János gróf közti viszálykodás 1437—39. XVI. Mint akarták a bajor apácákat kiűzni 1525-ki pórháború korából. XII. A paviai ütközet ugyanakkor. XVIII. „Anecdóták“ a pórháborúból. XIX. Mester-ének burgundi merész Károlyról. XX. Politikai költemények és tréfák XVII. száz. XXI. Kristóf herceg történetéhez adatok. XXII. Az erlachoni szabadság, mit minden bajor fejedelem bír.

Handwörterbuch der Griechischen Sprache von Dr. W. P a p e, in vier Bänden, Braunschweig, Fridrich Vieweg und Sohn, 1849, 1850.

Az első két kötet (XIV és 1426, meg 1399 lap) *görög-német szótár*, a harmadik kötet (XVI és 426 lap) a *tulajdonneveket* magyarázza; végre a negyedik kötet (VIII és 818 lap) *német-görög szótár*, iskolai használatra, hol a görög nyelv megtanulására görög irályi gyakorlatok tétetnek. E szótárt célirányossága és teljessége nagyon ajánlja (a mellett még ára is mérsékelt): minthogy annyi más görög-német szótárak versenyében hat év alatt második kiadást ért már. Úgy hiszszük, nálunk tanárok és tanítványok igen hasznos könyvet szereznek magoknak, ha *Pape* szótárát megveszik. Különösen a tanárok előtt kedves lehet a *német-görög* rész, ha szintén görög nyelvre leendő fordítások által igyekeznek a most nálunk is sürgetett nyelvet jobban megtanulhatni.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

JAN. 1. 1852.

IV. FÜZ.

III. LÁSZLÓ KIRÁLY ALATTI NÁDOROK.

1272. AUG. 7-TŐL KÖRÜLBELÜL 1290. JUL. 20-IG.

CZECH JÁNOSTÓL *).

A magyarországi nádorok névsorai, melyek néhány jeles íróink, — mint Jongellin ¹⁾, Windisch ²⁾, Pray ³⁾ és Fejér ⁴⁾ által szerkesztve eddigelé közre bocsáttattak, egyáltalán nem felelnek meg céluknak; mert azon kívül, hogy több nádor ki van belőlük hagyva, még a közlött nevek korrend szerinti sorozatát illetőleg is hiányosak és pontatlanok.

Történeti irodalmunk e hézagának pótlására fordítván figyelmemet, olykép véltem a fönnebb idézett szerzők tévedéseit legbiz-

*) Mutatványul a szerzőnek „Magyarország nádorai és kir. helytartói-nak korrendileg szerkesztett névsora“ című, nem csak a hazai diplomatikára és chronologiára, de politikai történetére is új világot vető, jeles munkájából. Szerk.

¹⁾ Gasp. Jongellini „Catalogus Palatinorum Regni Hungariae ex vetustissimis literis ac diplomatibus eiusdem Regni digestus“ Schwandtnernél Script. Rer. Hung. című munk. II. k. 838—853. ll.—²⁾ Windisch: Ungarisches Magazin IV. 456—471. ll.—³⁾ Georgii Pray „Series chronologica Palatinorum Ungariae, e diplomatibus collecta etc. E collectione MSS. auctoris excerpta.“—Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VII. II. 279—282. és „Index codicis diplomatici“ I. és II. k. az illető helyeken.

tosban elkerülhetni, ha a nádorokat nem úgy mint ők, csupán évszám szerint, hanem folytonos tekintettel a róluk emlékező egykorú okiratok keltének havára és napjára, vagy is szorossn időrendileg állítandom össze.

Hogy csak így lehessen a kívánt célt megközelíteni, annak bővebb fejtegetése helyett, e tárgyról tüzetes munkámnak III. László király országlására vonatkozó, s alább előterjesztendő szakaszára bártorkodom utalni, melyből — és különösen a függelékben közlött táblás kimutatásból — mindenki meggyőződhetik, miszerint ez uton haladva, a kérdéses nádorok hivatalkodási idejének szabatosb meghatározásán fölül, azok számát is — némely eddig ismeretlen nádor felfödözésével kiegészítettem, tehát minden esetre oly eredményre tettem szert, minek — úgy e főtisztviselőink jövőendő életírója, mint az oknyomozó hazai történetészet is fogja talán némi hasznát vehetni.

Az árpádi korszakban, és még jóval azután¹⁾ minden országos hivatalnokok, s ennél fogva a nádorok is a király által neveztettek, ki azokat kénye szerint le is tehetette, ha valami vétségbe estek, vagy kegyét más okból elvesztették. — E királyi jog csak annyiban volt némileg korlátolva, hogy az efféle kinevezésnek bevett szokáshoz képest, az országnagyok tanácsára és beléegyeztével kellett történnie²⁾; az 1231. végzemény 3. cikkjében pedig kijelentetett,

¹⁾ Ld az 1444-ki országos végzemény 2. cikkjét. — Kovachich József, íly című munkájában „Sylloge Decretorum Comitatum I. Regni Hungariae.“ Pest, 1818. I. k. 76. l. — ²⁾ III. Endre király az országos rendek e részbeni befolyási jogát nyilván elismeri 1291. vagy helyesebben 1290. törvénykönyvének 9. cikkjében, mely így szól: „Item palatinum, magistrum Tavernicorum, Vicecancellarium, Judicem curiae ex consilio nobilium Regni nostri faciemus.“ Kovachichnál, idézett helyen 18. l. Úgy látszik azonban, mintha előbbi királyok alatt az efféle kinevezéseknél csak az országnagyok szoktak volna meghallgattatni, nem pedig a rendek közönsége; mert még III. László országlásakor is ekkép mondja történetnek Máté nádor saját kineveztetését, 1278. ítéletlevelében, melynek erre vonatkozó szavai így hangzanak: „Quod cum Dominus noster, inclytus Rex Hungarie, Excellencie sue et suorum baronum consensu ac consilio, nos magnitudinis sue ex gracia Palatinatu comitatibus v. l. Symighiensi, Suproniensi et de Bana sublimando“ etc. Fejér, Cod. dipl. V. II. 477. — Sőt miután III. Endre utódai is, majdnem a XV. század közepéig magok nevezték a nádorokat, az országos

miszerint azon esetre, ha a karok és rendek a király és haza ügyeit rosszul vezető nádort letétetni, és más alkalmasb férfival pótoltatni kérnék, a király e kérelmet teljesíteni fogja ¹⁾.

Jóllehet ennek folytán már régibb királyok alatt is találhatni több illy letételre és változásra a nádorok s egyéb főtisztek körében; még sem voltak oly gyakoriak, mint épen III. László ország-lásakor ²⁾. — E fejedelem t. i., midőn atyja V. István elhunytá után trónra lépett, alig haladta meg tizedik évét ³⁾. Mi vala tehát természetesb, — kivált a király kiskorúsága esetében a ki által viendő gyámság iránti törvényes rendszabály, vagy más előgondoskodás hiányában, — mint hogy az ország előkelőbbjei fiatal és tapasztalatlan urok kegyét, s ez által a közügyekre nyerendő befolyást vadászva nyílt, sőt sokszor véres versenyre szállottak egymás irányában ⁴⁾, és főkép a dús jövedelemmel kecsegtető főbb hivatalokat

rendeknek minden részvéte nélkül, azt kell föltennünk, miszerint az idézett 1290. törvénycikk által, az akkor egybe gyűlt rendek oly jogot céloztak részökre biztosítani, melylyel addig nem birtak, és a mit utóbbi királyok sem ismertek el.

- ¹⁾ Az érintett 1251. végzemény 3. cikkjének tartalma e következő: „Si palatinus interim male administraverit negocia regis et regni supplicabunt nobis [sc. nobiles regni] ut utiliozem loco eius constituamus, quem volumus, et nos precibus eorum annuemus.“ Kovachich, id. h. 2.1. — ²⁾ II. Endrének 50 évnél tovább tartott országlása alatt csak tizenkét, — IV. Béla idejében pedig 1255-től 1270-ig tíz nádor volt, kik közül némelyék szinte több ízben viselék e tiszttet. — Hogy egyébiránt a némi félbeszakasztások után előforduló hasonló keresztnévű nádorok — kevés kivétellel — azonosak, annak bebizonyításául e helyütt csak Dénes nádor 1248. ítéletlevelére [Fejér, C. d. IX. VII. 662—663. ll.] kívántunk utalni, hol is ezek állván: „A postmodum coram nobis cum secundo essemus palatinus — — in multis remansit iudiciis“ önkényt következik, hogy ekkor már legalább harmadszor kellett a nádorságot viselnie. — ³⁾ Anonymi Chron. Austriae ad. a. 1272. „Stephanus Rex Vngarie obiit, qui reliquens filios, senior nomine Elaw. habens decem annos in regem est electus.“ Rauch, Script. Rer. Aust. II. 258. l. — ⁴⁾ Ime a sok közül — azonkori okiratokból mértett egynéhány példa: „Ladislaus — — Rex etc. Licet itaque comes Laurentius filius Kemen, dilectus et fidelis baro noster — — apud nostram maiestatem, cum non eramus maturi capax consilii, propter nostre etatis imperfectum, per suos inimicos superatus — — et — — possessio ipsius Ujhely vocata — — ad suggestionem quorundam per nos fuisset recepta“ etc. Datum a. d. MCCLXXIV.

igyekeztek magoknak elsajátítani, azok útján hatalmukat a királyi tekintély és nemzeti jólét rovására mind inkább növelendők.

Sikerült ugyan eleinte V. István özvegyének, Erzsébetnek, a fia koronázását erőszakkal gátolni törekvő párt által előidézett mozgalmak ¹⁾ elnyomása után — a koronázást végbe vitetni, s hihetőleg előbbi esetek példájára ²⁾, a király fölötti gyámsággal, az ország kormányát is magához ragadnia ³⁾. Ámbár azonban Löwinc nádor részéről erélyesen támogatották; mégis az ellene szövetségült, és főképp a kúnokhoz — kiknek fejedelmétől származott ⁴⁾, — állítólagos szítását örvül használó főurak által, rövid idő múlva állásából kiszorítatván, teljesen megfosztatott minden további befolyástól az ország dolgaira ⁵⁾. De a győztes fél sem örvendhetett

decimo calendas Februarii“ etc. etc. Fejér, Cod. dipl. VII. V. 592. — „Ladislaus etc. Rex — — significamus — — Nos intellexisse, quod Ladislaus et Stephanus — — literas recepissent super eo: quod magister Joachimus infidelitate perpetrata fuisset interemtus. Vnde cum idem Joachimus pullam infidelitatem contra nostram maiestatem commisisset, imo semper nostre maiestati studuit — — complacere. Volumus ut omnia privilegia nostra — — si quae — — — contra dictum Joachimum — — processerunt, — cassentur — — — quia dictus magister Joachimus pro fidelitate corone regie debita per suos emulos exstitit interemptus. Datum Budae — — a. d. MCCLXXX.“ Fejér, C. d. V. II. 82.

- ¹⁾ Vd. ö. Erzsébet anyakirálynénak 1275., és László király 1285. okleveleiket, Fejérnél V. II. 151. és V. III. 290—295. ll. — ²⁾ III. István király, II. Gejza fiának kiskorúsága alatt, anyja Fruzina vitte a gyámságot, s intézte egyszersmind némely főurakkal az ország dolgait. Vincentii Chronicon, Dobnernél „Monumenta historica Boemiae“ című munk. I. 75. — Palacky, Geschichte von Böhmen, I. 449, 450, 452. ll. Vd. ö. az itt mondottakat III. István 1165. oklevelével, Farlatusnál Illyr Sacr. c. munk. III. 184. és Fejérnél. C. d. II. 167. — ³⁾ Kiténik ez László királynak, országlása kezdetén és 1275. első negyedében kelt adományleveleiből, melyek ily záradékkal adattak ki: „de beneplacito matris nostrae“ [Fejér, V. II. 71. l.], „de beneplacito et voluntate carissimae matris nostrae“ [u. o. 119.], „de voluntate dnae matris nostrae“ [u. o. 75, 76. l.], „de consensu matris suae“ [u. o. 86.]. — ⁴⁾ Saját 1275. pecsétje szerint, melynek körirata így hangzik: ELISABET·DEI·GRACIA·REGINA·VNGARIE·ET·FILIA·IMPERATORIS·CYMANORVM. és a hátlaton ✠ S·VXORIS·STEFANI·REGIS·QVINTI·QVARTI·BELE·ILLVSTRIS·REGIS·FILII. — ⁵⁾ 1275. aprilistól kezdve eltűnik a fönnebbi záradék László király okleveleiből, és nem sokára reá már oly komoly fordulatot vőn a királynak anyjávali meghasonlása

sokáig diadalának ; mivel szinte néhány hónap után más vetélytársainak volt kénytelen a kormány rudját oda engedni ¹⁾. Miután pedig László fölserdülván, maga kísérté meg az ügyek vezetését, a kún s egyéb kájhölgyek által reá gyakorolt kárhozatos hatás folytán, még inkább növekedett a köz zavar, mely néha majdnem általános lázadásná fajult, és — mint történeteinkből tudjuk — a hont legnagyobb inségre, utóbb pedig magát, a különben jámbor indulatu királyt is vég veszélyre juttatta.

Csodálhatni-e tehát, ha oly viszonyok közt az állami főtisztviselők helyzete fölöttébb ingataggá lőn, és a hivatalok betöltésénél nem annyira az érdem és képesség, mint az épen hatalomra kapott pártok önző érdeke és fondorkodása bírt eldöntő nyomatékkal.

Mi különösen az említett korszakba tartozó nádorokat illeti, hiteles adatok nyomán bizonyos, miszerint számuk tizenötre, az azoknak időrendi egymásután következése iránt tulajdonkép közbenjött változásoké pedig összesen huszonhatra rug, minthogy többen közölök ismételve, s ugyanegy négyszer ²⁾, egy másik három ízben ³⁾, és hatan kétszer ⁴⁾ emeltettek majd rövidebb, majd hosszabb félbeszakasztás után e tisztségre. — S ezen számos változások következtették szükségkép az illetők hivatalkodásának is aránylag kevesebb ideig tartását ; mire nézve elég leend ez uttal megjegyeznünk, hogy az elősorolandó nádorok közül csak három bírta magát folyvást föntartani valamivel tovább egy évnél ⁵⁾, más három pedig körülbelül egy évig ⁶⁾ ; míg a többiek nagyobb részének tisztviselése kilenc, s illetőleg hat hónapra ⁷⁾, és némelyeké nem is egy teljes évnegyedre terjedt ⁸⁾.

hogy majdnem véres összeütközésre került a dolog a két részen álló főurak között ; mi ugyan szerencsésen meggátoltatott [Fejér, VII. V. 392.], a nélkül azonban, hogy a közbenjött kiengesztelődés folytán többé sikerült volna az anyakirálynénak előbbi állását visszanyerhetnie.

- ¹⁾ Loránt nádor megbuktával, több más főtisztviselők is elestek addig viselt hivatalaiktól, mint jelesen : Oguz országbiró, a macsói és boszniai bán Egyed, Ugron főlovászmester stb. — ²⁾ Németujvári Miklós. — ³⁾ Rátót Loránt. — ⁴⁾ Lőrinc, Dénes, Péter, János és egy másik Miklós. — ⁵⁾ Máté, János és Miklós [V.] — ⁶⁾ Finta, Miklós [IV.] és János, másod ízben. — ⁷⁾ Dénes, Loránt, Péter, meg — Ránod Máté — másodszor, stb. — ⁸⁾ Lőrinc, István, Omode, Mokány és mások.

Nagyon csalódnék egyébiránt, ki a tárggyul vett nádorok életrajzait is vélné e helyen föltalálhatni; mert e dolgozat sem több, sem kevesebb nem akar lenni, mint a mit címe jelent: t. i. a nádoroknak okiratok alapján összeállított névsora, némi tekintettel az illető egyének által a nádorság előtt, vagy netalán arrólí leléptetésök után viselt egyéb hivatalaikra.

Kimerítő és főkép kellőleg okadatolt életiratok szerkesztésére sokkal több készület s idő kívántatván, mint a mivel mi rendelkezhetünk, meg kelle elégednünk, hogy legfőlebb azon rámát állíthattuk elé, melybe majdan idővel, a mienknél avatottabb kéz a nádorok történeteinek s egyéni jellemöknek teljesb, az egyes részletekre is terjedő vázlatát illeszthetendi.

De lássuk már most a tárggyul kitüzött névsort, melly így következik:

LÖRINC. (I.)

1272-ki augustus 7-től azon éri novemb. végéig.

Kemén fia, az Újlakiak őse. Már IV. Béla király alatt is viselte a nádorságot, 1267-től 1270-ig ¹⁾.

Ő az első nádor, ki egyszersmind kúnok birája is volt ²⁾.

V. István király országlása kezdetén történt letétele után — 1271. és 1272. oklevelek szerint — szörényi bán és dobokai főispán ³⁾; még e király vég napjaiban újra visszanyeri a nádori és kúnbirói méltóságot ⁴⁾.

III. László alatt mint nádor és soproni főispán említetik 1272. november 27 ⁵⁾. Nádorkodása azonban ez uttal csak rövid ideig tartott; mert 1272. december 1. e tisztet már Rátót Lorántra ruházva, Lörincet pedig e napon, úgy 1273. január 9. és 12., meg martius 6. kelt oklevelekben csupán a soproni főispánságra szorítva találjuk ⁶⁾, melyhez martius vége felé, habár csak rövid időre, az orbáci főispáni hivatal is járult ⁷⁾.

¹⁾ Fejér, Codex diplomaticus IV. III. 386, 420, 456. — VII. V. 349, 353. — V. I. 49. 99. és több adománylevél szerint. — ²⁾ Horvát, Commentar. de Jazygibus et Cumanis 170, 1. — ³⁾ Fejér, Cod. dipl. V. I. 99, 172, 178, 180, 183, 191, 193, 199, 204, 207, 209, 213, 215, 230, 236. II. — ⁴⁾ U. o. 241. IX. VII. 684. — ⁵⁾ Fejér u. o. V. II. 49. — ⁶⁾ U. o. 51, 57, 71, 74. — VI. II. 397, 398. VIII. VII. 362. — ⁷⁾ Fejér V. II. 82. 86.

LORÁNT. (I)

1272-ki nov emb. végétől 1273-ki aprilisig.

Rátót-nemből, egyike a magyar őskor legjelesb férfiainak ¹⁾, ki már IV. Béla alatt is négyszer viselé a nádori hivatalt, úgymint 1249-től az 1252-ik év közepéig, — 1253-tól 1256-ki october elejéig, — 1257- és 1265-ben ²⁾.

1266-ban tótországi bán és spalatrói gróf ³⁾; mely tiszteitől 1267-ki september előtt elesett ⁴⁾.

V. István alatt 1270-től 1272-ig mint címzetes bán említettik ⁵⁾. Mennyire kedvelte légyen egyébiránt e király, azt leginkább kitünteti 1270-ki junius 13-án kelt okirata, melyben dicséretekkel halmozza, az ország természetes oszlopának vallja, és a kemleki várat — örökös főispáni címmel — adományozza neki ⁵⁾.

III. László király trónra lépte után — körülbelül 1272-ki november végén — ujlag nádorságra emeltetett, melyben mindazát ez alkalommal csak 1273-ki aprilisig tarthatá magát fönn. Ez időbeli hivatalkodása nyomát találjuk 1272-ki december 1. 1273-ki január 2-án és 12-én, meg martius 6-kán kelt okiratokban ⁶⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. VII. II. 12—16. — ²⁾ Barthal György „Commentariorum stb. II. k. XIII. l. Fejér C. d. IV. 107, 158. VII. I. 300. VII. III. 34. — VII. V. 310. — IV. II. 238, 346, 369, 421, 458. — VII. III. 38. IV. III. 307. — ³⁾ Fejér IV. III. 377. 382. VII. I. 339. — ⁴⁾ U. o. IV. III. 386. — ⁵⁾ Az idézett adománylevélben így magasztalja a király Loránt érdemeit: „Baro iste.... aliquando Palatinatum, quandoque Banatum, diversos plures comitatus nec non aule regie magistratus [tenuisset] in iudicio iustus, fidelitate purus, conversatione dulcis omnibus et amandus, cum regnum patris nostri ad manus nostras.... convertisset, universi fideles nostri, tam ecclesiastice persone, quam servientes regales, qui tempore coronacionis nostre immensam congregacionem apud Albam fecerant... voce in altum communiter elavata, huiusmodi commendationem de persona sua ad nostras regias aures extulerunt; noveritis in regnum integrum rex consurgens inter omnes barones vestros hunc Rolandum banum in omni bonitate, et odore bone fame cunctis temporibus, secundum deum et homines commendabiliter deguisse“ stb, és valamivel alább: „Vt hec nostra donacio illi *naturali columbia regni nostri facta*“ stb. Fejér VII. II. 12—16. V. I. 195. — ⁶⁾ U. o. VIII. VII. 362. V. II. 56. 71. 75. VI. II. 397. — V. II. 86.

Az utóbbi évről szóló emlékekből láthatni, hogy egyszersmin d kúnok birája és macsói bán is volt.

Kevéssel ezután elvesztvén a király kegyét, a nádorságot, sőt báni tisztét is kénytelen volt másnak odaengedni ¹⁾.

LÖRINC. (I.)

1273-ki aprílis és május hónapok alatt.

Ki főlebb, — 1273-ki május 12-, 23- és 28-kán kelt emlékek szerint nádor, kúnok birája, soproni és baranyai főispán ²⁾.

Ugyan ez évi június elején az ifju király, és anyja Erzsébet közt kiütött viszályok folytán, mint az anyakirályné buzgó párt-hive a nádorságtól, sőt Trencsény megyei jószágaitól is megfosztatik ³⁾.

1274-ki január 23-án László király megkegyelmez Lörincnek, és a tőle elfoglalt javadalmakat is visszaadhatja neki ⁴⁾.

Későbbi történeteiről hallgatnak a kútfők; annyi azonban bizonyos, hogy 1280-ki november körül már nem élt ⁵⁾.

LORÁNT. (I.)

1273-ki júniustól azon évi octoberig.

Lörinc letétele után Loránt emeltetik megint a nádori székre s azt — 1273-ki június 24- és 28-án, július 5-én, augusztus 24-én⁷ meg september 27-én kelt okíratok tanusítása szerint körülbelül három hónapig foglalja el ⁶⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. II. 88, 93, 99. ²⁾ U. o. V. II. 88, 93, 99. VII. V. 383. — ³⁾ U. o. VII. V. 391. V. II. 148. — ⁴⁾ U. o. V. II. 148. VII. V. 391. „Ladislau d. g. Hung. etc. Rex etc. Licet itaque Comes Laurentius filius Kemen.... qui temporibus predecessorum nostrorum, avi nostri v. l. et patris.... palatinatum et maiores regni honores laudabiliter obtinuit.... apud nostram maiestatem, cum non essemus maturi capax consilii.... per suos inimicos superatus ea vice se et filios suos coactus ad partem transtulerat.... matris nostre, et ob hoc possessio ipsius Ujhely vocata existens iuxta Vagum in Comitatu Trenchinen.... per nos recepta fuisset. Quia tamen comperimus ad reformationem ipsius concordie eundem comitem Laurencium pre aliis baronibus.... efficaciter laborasse etc.... iam dictam possessionem Ujhely.... eidem comiti Laurencio restituimus. Datum 1274. X. Cal. Februarii. — ⁵⁾ U. o. V. III. 51. — ⁶⁾ U. o. VII. V. 383, V. II. 109. — VII. III. 72. — V. II. 116.

1273-ki szeptember vége és december eleje közt újra elvéte-
tik tőle a nádorság ¹⁾, melyet azonban egy év múlva ismét vissza-
nyert.

DÉNES. (VI.)

1273-ki novembertől 1274-ki szeptember közepéig.

György gróf fia ²⁾. V. István király országglásának vége felé,
1271-ki július táján országbiró és varasdi főispán; mely tiszteitől
III. László trónra lépte után megfosztatik ³⁾.

1273-ki december előtt nádorrá, kúnok birájává és oklicsi főis-
pánná tétetik, és közel egy évig tartja meg e méltóságokat; miről
bizonyáságul szolgálnak több ezen időszakba eső, jelesen december
19-én, 1274-ki január 23-án, martius 19-én, május 27-én, június
26-án, július 10-én, augusztus 21-én és szeptember 8-kán kelt ok-
iratok ⁴⁾.

Mintegy 1274-ki szeptember derekán a nádorságról leléptetvén,
és tótországi bánná neveztetvén, kevés idő múlva, azaz hihetőleg
a következő év első harmadában, ezen állásából is kiszorítottott,
mely 1275-ki április 3-án már más egyénekre volt ruházva ⁵⁾.

1275-ki ápril 3-án, és június 4-én mint zalai főispán ⁶⁾, ugyanez
évi július 11-én, szeptember 22-én és 27-én pedig mint királynéi
tárnokmester fordul elő ⁷⁾. De e tisztségek is körülbelül 1275-ki
octoberben elvétettek tőle ⁸⁾.

LORÁNT. (I.)

1274-ki szeptember közepétől 1275-ki júniusig.

Ugyanaz, ki fölebb; ez uttál már hetedszer nádor és kúnok bi-
rája, 1274-ki szeptember 30-án, december 29-én, 1275-ki ápril 3-án
és június 4-én kelt emlékek szerint ⁹⁾.

¹⁾ Fejér C. d. V. II. 129. — ²⁾ Rajcsányi gyűjteményében találtató
pecsétének körirata szerint. — ³⁾ Fejér C. d. V. I. 241. V. II. 49.
55. — ⁴⁾ U. o. V. II. 129. VII. V. 391. 391. — VII. IV. 148. —
V. II. 186. 198. 215. — ⁵⁾ U. o. V. II. 240., hol „János és Mik-
lós” említettnek mint egész Tótország bánjai. — ⁶⁾ U. o. V. II.
245, 245. — ⁷⁾ U. o. 248, 254, 261, 270. — ⁸⁾ V. ő. a 7-dik sz.
a. idézett emlékeket, az ugyanott 262, és 278-ik lapon találtató ok-
levelekkel. — ⁹⁾ U. o. V. II. 219, 240, 245.

1275-ki június 4-ke és július 11-ke között megfosztatik a nádorságtól, s ezen év másod felében királynéi tárnokmesterré és banai főspánná neveztetik; mely tiszteit azonban 1276-ki martiusnál tovább nem tartotta meg ¹⁾).

Erre egy ideig minden hivatal nélkül maradván, az 1276-ik év másod, és 1277-ik év első fele alatt kelt okiratokban mint címzetes bán fordul elő ²⁾), míg hihetőleg 1277-ki szeptember körül országbi-rói minőségben újra alkalmaztatik ³⁾).

1278-ki martius 2-án már nem volt életben ⁴⁾).

Hátra hagyott két fia — Mátyás és Rátót — közül az utóbbi rövid idő múlva meghalálozván, az atyjok után maradt, és Somogy, Pozsega, Veszprém, Szabolcs meg Zemplén megyékben és Tótországban fekvő nagy terjedelmű jószágok mind Mátyásra szállottak ⁵⁾).

MIKLÓS. (IV.)

1275-ki júliustól, azon évi novemberig.

V. István alatt — 1270-től 1272-ki júniusig — országbíró és somogyi főispán ⁶⁾).

Kevés nappal e király halála előtt az érintett tisztségektől megfosztatván, 1273-ki decemberig hivatal nélkül maradt. Ekkor azonban ismét visszahelyezteték az országbiróságha, melyet ez uttal 1274-ki augusztus végéig folytatott ⁷⁾).

Somogy megye kormánya helyett pedig 1274-ki január 23-tól ugyanez évi augusztus 21-ig kelt emlékekben a gvecskei főispánságot találjuk reá ruházva ⁸⁾).

1274-ki augusztus végétől fogva újra eltűnik az országnagyok sorából, míg 1275-ki júliusban a nádori és kún-bírói székre emel-tetik, s azzal a sopronmegyei főispánságot is elnyeri ⁹⁾).

De ezen hivatalkodása sem tartott sokáig, mi onnét bizonyos, mivel 1275-ki december elején már más nádor említetik ¹⁰⁾).

¹⁾ Fejér, Cod. d. V. II. 235, 236, 262, 356. — ²⁾ U. o. 388. — ³⁾ U. o. 403. — ⁴⁾ U. o. 474. „Nos Giulia comes, iudex curie domini regis etc. significamus... quod Mathias comes et magister Ratoldus, filii Rolandi bone memorie etc. Datum in Ratoto, in die cinerum a. d. 1278.“ — ⁵⁾ U. o. VII. II. 99—103. — ⁶⁾ U. o. VII. II. 16. V. I. 158, 152. 178, 180, 193, 241. — ⁷⁾ U. o. V. II. 129. VII. V. 393. — V. II. 184, 193, 198, 200, 206. — ⁸⁾ U. o. VII. V. 393. — V. II. 146, 238, 156, 174, 186, 198. — ⁹⁾ U. o. V. II. 254, 261, 262, 267. ¹⁰⁾ U. o. V. II. 256. 278.

PÉTER. (II.)

1275-ki november végétől 1276-ki júliusig.

1274-ki december 29-én és 1275-ki június 4-én kelt okiratokban mint soproni és somogyi főispán fordul elő ¹⁾).

E tiszteitől azonban 1275-ki július elején már meg kellett fosztatnia, mivel e hó 15-ről szóló oklevél szerint Miklós nádor viselé ez idő tájt a soproni főispáni címet; Somogy megyéét pedig, — ugyan ez év másod felében kelt emléknél fogva, — Gergely bán ²⁾).

Nádorrá és kún-bíróvá neveztetése 1275-ki novemberben történnhetett, mely alkalommal a soproni főispánságot is visszanyerte ³⁾).

Hivatalkodása nyomait találhatni 1275-ki december 2-ka, meg 1276-ki február 10-re és más, ezen utóbbi évnek első felére vonatkozó emlékekben ⁴⁾).

1276-ki augusztus 9-én már más egyénre lévén ruházva e hivatalok, valószínű, hogy Péter a mondott év dereka körül eshetett el azoktól ⁵⁾).

MIKLÓS. (IV.)

1276-ik év másod és 1277-ik év első felében.

Ki főlebb, mint nádor és kún-bíró említették 1276-ki augusztus 9-én ⁶⁾), ugyanez év utolsó negyedében ⁷⁾), 1277-ki január 17-én, és hihetőkép ez utóbbi év első fele alatt kelt oklevelekben ⁸⁾).

1276-ki augusztus 9-ke körül soproni ⁹⁾), azon év utóbbi szakaszában pedig somogyi főispán ¹⁰⁾); míg 1277-nek eleje táján ujlaga a soproni főispánságra neveztetik ¹¹⁾).

Az 1277-ik év közepén túl eltűnván minden nyoma, úgy látszik, miszerint nem sokára — ez idő körül történt — leléptetése után meghalálozott.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. V. II. 219, 243. — ²⁾ U. o. 248, 254, 270. —

³⁾ U. o. 256. — ⁴⁾ U. o. 278, 235, 340. — ⁵⁾ U. o. 336. — ⁶⁾ U. o. 336. — ⁷⁾ Eredeti oklevél szerint: „Ladislau etc. Rex —

Datum — — anno domini MCCLXXVI. Regni autem nostri anno V-to. Venerabilibus patribus Stephano Colocensi etc. etc. Nicolao Palatino, Comite Simigiensi et iudice Cumanorum“ etc. — ⁸⁾ Fejér

C. d. V. II. 376. 423. — ⁹⁾ U. o. 336. — ¹⁰⁾ A fönnebb idézett

eredeti oklevélnél fogva. — ¹¹⁾ Fejér C. d. V. II. 376, 423.

DÉNES. (VI.)

Az 1277-ik év másod felében.

Hihetőleg ugyanaz, ki már 1273- és 1274-ben viselé a nádorságot, az 1277-ik év másod felében — habár rövid időre — ujlag visszahelyeztetik e méltóságba, s azzal a kún-bírói és somogy megyei főispáni tisztet is elnyeri ¹⁾.

Mi történt vele utóbb? arról hallgatnak a kútfők.

PÉTER. (II.)

Az 1278-ik év első fele alatt.

Dénes után Péter léptetik megint a már két évvel ez előtt bírt nádori s kún-bírói székre.

Nádorkodása nyomát találjuk két, 1278-ki ápril 1-én és június 19-én kelt okiratban, hol egyszersmind somogyi főispánnak is címeztetik ²⁾.

Isméti letétele után, mely minden esetre 1278-ki october előtt történt, nem akadhatni többé nyomára; ha csak egynek nem tekintendő azon Péterrel, ki az 1281-ik év másod felében királyi főtárnok volt ³⁾.

MÁTÉ. (I.)

Az 1278-ki őszől 1279-nek végéig.

Eleinte erdélyi vajda és szolnoki főispán, 1274-ki augusztus végétől 1275-ki octoberig ⁴⁾.

Az 1275-ik év utolsó harmada és 1276-nak első fele alatt főtárnok mester, ez időről és jelesen 1275-ki december 2-ka és 1276-ki február 10-ről szóló oklevelek szerint ⁵⁾.

Ujlag erdélyi vajda és szolnoki főispán 1276-ki augusztus 9-ke és szeptember 14-ke körül ⁶⁾, de csak rövid ideig ⁷⁾; mert ugyan

¹⁾ Fejér C. d. V. II. 403. — ²⁾ U. o. 293, 447. — ³⁾ Fejér C. d. V. III. 107. — ⁴⁾ 1274-ki szeptember 8-án, december 29-én, 1275-ki ápril 3-án, június 4-én, július 11-én és szeptember 27. kelt okiratok szerint, Fejérnél C. d. V. II. 213, 219, 240, 243, 248, 254, 261 és 270. I. — ⁵⁾ U. o. 236, 262, 340, 278, 233. I. — ⁶⁾ U. o. 336, 366. VII. IV. 167. — ⁷⁾ Fejér V. II. 403.

ez év utolsó negyede alatt már más egyénre voltak bízva e tisztségek.

1277-ki szeptember után címzetes bán, meg Sopron és Mosony vármegyék főispánja, 1278-ki június 19-ke táján pedig soproni és baranyai főispán ¹⁾.

Péternek leléptetése után 1278-ik évi július elején III. László által, az országnagyok tanácsából és megegyezésével nádorrá és kúnok birájává tétetvén, egyszersmind a Rudolf római király segítségével Otokár cseh király ellen küldött magyar sereg vezéréül rendeltetik, melynek élén Stillfriednél Otokár hadaival megütközve, személyét illetőleg nagy veszélyben forog, s talán életét is veszti, ha Osl Dénes által meg nem mentetik ²⁾.

Visszajövele után a honszerte elharapódzott rablók fékezésével, ugyszinte a közelebbi zavarok alatt idegen kezekre jutott vár- és magán-jószágok visszafoglalásával bízatik meg ³⁾.

Ebbeli eljárásáról tanuságot tesznek több ok- és ítéletlevelek ⁴⁾ jelesen 1278-ki oct. 29-ke, 1279. mart. 13-ka és május 28-ról, melyekből egyszersmind láthatni, hogy ezen időszak alatt somogyi és soproni, ugyanez évi martiusig pedig banai főispán is volt ⁵⁾.

Igen hihető, miszerint nádori és kún-birói tisztét 1279-dik év végéig folytatta ⁶⁾.

FINTA.

1280-ban és 1281. év közepéig.

Dávid fia, Aba-nemből ⁷⁾. 1279-ik martius 13-án, és egy másik ugyanez évi szeptember előtt kelt okiratban, mint erdélyi vajda és szolnoki főispán fordul elé ⁸⁾.

¹⁾ Fejér, Cod. d. V. II. 403, 447. — ²⁾ U. o. 565. — ³⁾ Lásd ítéletlevelet Fejérnél az idézett kötet 477. lapján, hol is így nyilatkozik: „Matheus Palatinus stb. quod cum dominus noster inclitus rex Hungarie, Excellence sue et suorum baronum consensu ac consilio, nos magnitudinis sue ex gracia Palatinatu comitatibus v. l. Simighiensis, Suproniensis et de Bana subli mando et vices suas committens, auctoritate regia dignando fulciri“ stb. — ⁴⁾ „Matheus palatinus, comes Symigiensis, Supruniensis de Banya et iudex Cumanorum. Omnibus stb. Anno dni MCCLXXVIII. Datum in villa Sybouch, sabbato festivitatem omnium sanctorum antecedente“ 1318-ki hiteles átirat szerint. — Fejér C. d. VII. II. 76. — V. II. 477. — ⁵⁾ Az imént idézett okiratoknál fogva. — ⁶⁾ Fejér V. II. 507, 562, 595. — ⁷⁾ U. o. V. III. 61. — ⁸⁾ U. o. V. II. 492, 507.

Az 1280-ik év első felében nádorrá tétetvén, egyuttal a kún-bírói, meg somogy- és sopronmegyei főispánságot is elnyeri ¹⁾.

Még 1284-nek elején is nádori minőségben találjuk említve III. László királynak, — ez idő táján — az egri egyház részére kiadott oklevelében ²⁾

De mivel — hihetőkép a mondott év közepe körül — a király ellen fellázadt, sőt azt el is fogta, s egy ideig letartóztatta, nyomban annak kiszabadulása után a nádorságtól megfosztatott ³⁾.

Későbbi történeteiről hallgatnak a kútfők; annyi azonban bizonyos, hogy 1285 körül még élt ⁴⁾; míg 1300-ban kelt okiratok már mint megholtáról emlékeznek róla ⁵⁾.

JÁNOS. (II.)

Az 1284-ik év másod fele alatt és 1282-ben.

A híres németujvári — másképp güssingi grófok családjából, Henrik bán és volt nádor fia ⁶⁾. Atyjával, az 1266-ik évben IV. Béla és fia István ifjabb király között támadt véres viszályok alkalmával, Béla részén állván, az ilsvaszegi csatában István fogságba esik ⁷⁾; melyből — hihetőleg — a következő év alatt kiszabadulva,

¹⁾ „Ladislaus... rex Omnibus stb. quod dilecto et fideli nostro Finta palatino, Comite Soproniensi et Simigiensi, Judice Cumanorum ab una parte stb. Datum a. d. MCCLXXX;“ hiteles átiratból. Fejér C. d. V. III. 61. ²⁾ U. o. 80—85.—³⁾ Vd. ö. László királynak Miklós erdélyi vajda részére állítólág 1278-ban, és Erzsébet V. István özvegyének, az ő és Benedek gróf közti jószág-csere iránt 1282-ben kelt okleveleit [Fejérnél C. d. V. II. 425—427. és V. III. 128.], melyek elsejét illetőleg egyébiránt — megjegyzendő: hogy jól lehet belső hitelességéről alig kételkedhetni, kiadási ideje mégis minden esetre [hibásnak tartandó; mi — más okokat mellőzve — bizonyos onnét: mivel Benedek választott esztergami érsek, budai prépost és királyi alcancellár, kinek keze által mondatik a kérdéses okirat kiadottnak, az 1276-ik év utolsó negyedén túl nem fordul többé elő mint alcancellár, és 1277-ki január közepe táján már nem is élt; 1278-ban pedig más egyének foglalák el ezen állást; jelesen az év elején, mintegy junius derekáig, Tamás váci püspök [Fejér C. d. V. II. 429, 433, 437.]; junius 10-ke, augusztus 7-ke és október 10-ke körül, János budai prépost [u. o. V. II. 436, 447, 450, 467, 470]; és október végétől az év fogytáig, Miklós mester, a fejérvári egyház választottja [u. o. 444, 465.]. — ⁴⁾ Fejér V. III. 274. — ⁵⁾ Eredeti oklevél szerint. — ⁶⁾ Fejér V. II. 593. — ⁷⁾ U. o. IV. III. 408, 410, 415. V. II. 95. VII. III. 55.

Bélának 1270-ki május 3-án történt halála után, V. István bosszújátóli féltében, atyjával és más rokonaival elhagyja az országot, és Otokár cseh király oltalma alá adja magát ¹⁾.

III. László király trónra lépte után kegyelmet nyervén, az 1272-ik év utolsó negyedében visszatér honába, és 1273-ki május 28-ka, meg június 21-ke közt soproni főispánná tétetik ²⁾; mely minőségben 1273-ki jún. 21-én, júl. 4-én, aug. 24-én, decemb. 19-én, 1274-ki január 23-án, martius 9-én, ápril 26-án, május 31-én, július 2-án és augusztus 21-én találjuk említve ³⁾.

Mondott tisztéről 1274-ik szeptember 8-ka előtti leléptetése után ⁴⁾ egy ideig alkalmazás nélkül maradt, míg a következő év első negyede alatt egész Tótország bánjává neveztetik. Ebbeli hivatalkodása azonban, melynek emlékét 1275-ki ápril 3-kán, június 4-én, július 11-kén és 13-án, meg szeptember 22-én és 27-én kelt okiratok tarták fenn ⁵⁾, alig terjedt tovább ugyan ez évi szeptember végénél; mert e hó után és jelesen december elején már más egyénre volt ruházva e bánság ⁶⁾.

1276-ki június után — nevezet szerint — augusztus 9-ke körül és az idézett év utolsó harmadában királyi tárnokmester, s egyzersmind bácsi, utóbb pedig soproni főispán ⁷⁾.

Az 1277-ik év fogyta felé, vagy 1278-nak elején László király irányában tanúsított engedetlensége, és más súlyos kicsapongásaiért ⁸⁾ száműzetik, s Otokár cseh királynál keres és talál menedéket; a honnét e király eleste után, — Lászlótól bocsánatot nyervén — hihetőleg 1278-nak végén visszatér, s a következő évben Miklós öccsével, az atyjokról maradt terjedelmes jószágokra nézve osztzkodván, Köszeget és Borostyánköt, sok egyéb várak és falvakkal nyeri osztályrészéül ⁹⁾.

1281-ki martius 13-án Timóté zágrábi püspök által, e püspökség alattvalóinak zaklatása és vagyonuk földulása miatt, testvérei és más cimboráival együtt egyházi átok alá vettetik; mely

¹⁾ Vd. ö. Fejérnél az V. k. I. r. 116, és 255. I. közlött okiratokat. —

²⁾ U. o. VII. V. 585. V. II. 105. — ³⁾ Fejér C. d. V. II. 105. VII. III. 75. V. II. 116, 128. — VII. V. 393. — V. II. 258, 136, 185, 187, 199. — ⁴⁾ U. o. V. II. 212. — ⁵⁾ U. o. 240, 245, 248, 254, 267, 270. — ⁶⁾ U. o. 255, 262, 278. — ⁷⁾ U. o. 536. és eredeti oklevél szerint. — ⁸⁾ U. o. 457. — ⁹⁾ U. o. 595.

ítélet Lodomér esztergami érsek részéről is, szinte ez évi ápril 29-én helyben hagyatott ¹⁾.

De ez oly kevésbé ártott Jánosnak a király előtt, hogy még az imént érintett év másod felében, Finta letétele után, a nádorságra emeltetett ²⁾.

Meddig viselte legyen ez uttal e tisztet? biztos kútfők hiányában meg nem határozhatni; igen valószínű azonban, hogy azt 1282 alatt is folytatta.

Hihetőkép 1283 előtt bekövetkezett elmozdítása után, 1284-ki január 1-én mint egész Tótország bánja ³⁾, ugyanez évi november 26-án, és 1285-ki június 16-án pedig mint címzetes bán fordul elő ⁴⁾.

MÁTÉ. (I.)

Az 1283-ik év első felében.

Ugyanaz, ki főlebb; az 1282-ik év vége felé vagy 1283-nak elején ufolag nádorrá és kún-bíróvá neveztetvén, egyszersmind a posoni és somogyi főispánságot is elnyeri.

Ez uttali hivatalkodásának azonban nem maradt fön egyéb nyoma 1283-ki ápril 15-kén kelt végrendeleténél ⁵⁾.

1284-ki augusztus 9-én már nem volt életben ⁶⁾.

¹⁾ Fejér, C. d. V. III. 105. — ²⁾ U. o. 98. — ³⁾ U. o. 260. — ⁴⁾ U. o. 309., és eredeti okirat szerint. — ⁵⁾ „Nos Matheus palatinus, comes Posoniensis, Symigien. et iudex Cumanorum memorie commendantes significamus universis quibus expedit presencium per tenorem, quod quia cuncta — — hoc condimus testamentum: ut possessiones nostras — — reliquimus et legavimus dne consorti nre possidendas, ita quod sive inter sorores in habitu sive in eisdem donec vivat commoretur, — — ita tamen quod frater noster medio tempore nichil juris habeat in eisdem, sed dum ipsa dna nra consors debitum universe carnis in sui transmigracione de hoc seculo persolverit ipse nre poones in ius fratris nri devolvantur iterato. Ordinavimus etiam quod possessiones nre — — non hereditarie in perpetuum jus monasterii b. virginis de insula devolvantur et statuuntur. Et ut hec premissa esse possint rata et firma, dne Elyzabeth de insula b. virgini, sororis nri Regis Excelentissime dne nre commisimus omnia illa observari facienda. Datum apud Sambuk in cena dni anno eiusdem MCCLXXXIII.“ Eredetiből. — ⁶⁾ Fejér C. d. V. d. V. III. 263. — ⁷⁾ Kézai Simon „Chronicon Hungaricum“ Horányi kiadása 108. l.

RÁNÓD.

Az 1283-ik év másodfelében.

Ránód fia, Bastech-nemből ¹⁾; a Rozgonyiak öse ²⁾. Ilsva-szegnél vitézül harcolván István ifjabb király részén (1266), elfogja Henrik bánt, az ellentábor egyik fővezérét ³⁾.

1270-ki május után szabolcsi főispán, és László királyi herceg főasztalnoka ⁴⁾.

III. László trónra jutása után, 1272-ki november 27-ke és december 1-je körül udvari főasztalnok ⁵⁾.

1273-ki január 2-án és 12-én kelt emlékekből bizonyos, hogy ez időtájatt szabolcsi főispán is volt ⁶⁾.

Ugyanez évi martius 6-ka meg 30-ka és május 12-ke körül főasztalnok és szolgagyőri főispán ⁷⁾; május 26-ról szóló okmány szerint pedig egyszersmind a királyi lovászok grófja ⁸⁾.

1273-ki május 28-án, június 21-én és december 19-én, meg 1274-ki január 23-án, április 26-án, május 31-én, július 2-án és augusztus 21-én mint udvari főasztalnok és szolgagyőri főispán fordul elő ⁹⁾.

Az utóbbi nap és szeptember 8-ka közt főasztalnoki és szolgagyőri főispáni tisztétől megfosztatott ¹⁰⁾.

1275-ki június 5-ke után ujjalag főasztalnokká és szolgagyőri főispánná ¹¹⁾ tétetik, de csak rövid ideig; mert szeptember 27-kén túl már más egyénekre voltak bízva e hivatalok ¹²⁾.

Következő évi augusztus 9-ke előtt, néhány hónapra, még egyszer visszanyeri a főasztalnokságot ¹³⁾.

A stillfriedi csatában (1278-ki auguszt. 26-án), a melyben Otokár cseh király, I. Rudolf római, és III. László magyar királyok szö-

¹⁾ 1526-ki oklevél szerint, melyben ekkép említetik „Renoldus de Ruzgun condam palatinus.“ — ²⁾ Fejér C. d. V. I. 53. — ³⁾ U. o. 54. — ⁴⁾ V. II. 49, 55, 51. VIII. VII. 361. — ⁵⁾ U. o. V. II. 71, 74, 79, 120. — ⁶⁾ U. o. VI. II. 398. V. II. 86, 88. — ⁷⁾ U. o. V. II. 102. — ⁸⁾ U. o. VII. V. 383. VII. II. 75. V. II. 128, 153, 174, 183, 187, 206. — ⁹⁾ Lásd Fejérnél Cod. d. V. k. II. r. 215. l. III. László kir. adománylevelét, mely szerint 1274-ki szeptember 8-ka körül Herbát viselő a főasztalnoki tisztet, Péter főlovászmester pedig a szolgagyőri főispánságot. — ¹⁰⁾ Fejér V. II. 261, 267. — ¹¹⁾ U. o. 256, 278. — ¹²⁾ U. o. 536. — ¹³⁾ Kézai Simon, Chron. Hung. 108. l.

vetséges sergei által legyőztetett, mint királyi zászlóvivő vesz részt, s hősi elszántsága által kitünteti magát ¹⁾).

1279-ki martius 13-ka körül valkói főispáni címmel találjuk említve ²⁾).

Erre hosszabb ideig eltűnik minden nyoma, míg az 1283-ik év közepe táján a nádorságra érdemesítették ³⁾). De mivel 1284-ki január 1-én más nevű nádor fordul elő, igen hihető, miszerint Ránód már az érintett év utolsó negyede alatt foszlatott meg e méltóságtól.

Későbbi történeteiről hallgatnak a kútfők.

MIKLÓS. (V.)

1283-nak végétől az 1284-ki őszig.

Németujvári Henrik, hajdan nádor s utóbb címzetes bánnak második fia ⁴⁾). 1266-ban Ilsvaszeznél István ifjabb király hadai által fogolylyá tétetvén ⁵⁾), néhány hónap múlva szabadon bocsátott ugyan; de mivel Béla király halála után V. István bosszújától tartott, tanácsosbnak vélte atyját és testvérbátyját Csehországba követni, II. Otokárnál menedéket keresendő.

Visszatértétől fogva — mely az 1272-ik év utolsó negyedében történhetett, — 1275-ig mitsem találunk azonkori iratokban feljegyezve róla; míg hihetőleg az idézett év elején, testvérével Jánossal tótországi bánná neveztetett, mely állásában mindazát 1275-ki ápril 3-kán túl nem tarthatá magát fönn ez uttal ⁵⁾).

1276-ki augusztus 9-ke körül királynéi tárnokmester ⁶⁾), de

¹⁾ Fejér C. d. V. II. 493. — ²⁾ Fejér V. III. 172. „Ladislaus etc. Rex dilectis et fidelibus suis Rainaldo palatino et magro Omodeo judici curie sue etc. Datum prope Lyuch in crastino b. regis Stephani“ [21. aug.]. E levélben hiányzik ugyan az évszám; de, ha tekintetbe vétetik, miszerint Tamás váradi püspök, ki 1282-ki június 10-kén erősített meg IV. Márton római pápa által, és püspöki székét csak rövid ideig bírta, már „boldogultnak“ mondatik ez iratban; Omode pedig — e helyütt még országbíró — 1283-nek elején már mint nádor fordul elő; és hogy továbbá 1284-ki augusztus 20-kán Miklós viselése a nádori tisztet: alig kételkedhetni, mikép a kérdéses okmány kelte az 1283-ik évnél sem előbbre, sem utóbbra nem helyezhető. — ³⁾ Fejér V. II. 593. — ⁴⁾ U. o. 408. — ⁵⁾ U. o. 240. l. „Joanne et Nicolao banis tocius Sclavonie.“ — ⁶⁾ U. o. 536.

csak rövid ideig; minthogy még ez év utóbbi folyama alatt más egyén által látjuk elfoglalva e tisztelet ¹⁾.

Úgy látszik, hogy testvérbátyjának — Jánosnak — sorsában, midőn ez 1277-nek vége felé, vagy 1278-nak elején száműzeték, Miklós is osztozott.

1279-ben mint címzetes bán fordul elő ²⁾.

Hihetőleg 1281-nek kezdete körül tótországi bánná tétetvén, nem sokára reá, u. m. martius 13-án a zágrábi püspökség jószágainak pusztítása miatt egyházi átok alá vettetik ³⁾.

1284-ki 1-ső január ⁴⁾ és augusztus 20-ka körül ⁵⁾ nádor és posoni főispán; mely tiszteitől ez utóbbi nap és november 26-ka közt megfosztatik.

ISTVÁN. (II.)

Az 1284-ik év utolsó harmadában.

Tekus fia; eleinte királyi szekérnagy, 1283-ki szeptember 29-kén kelt okmány bizonylata szerint, hol ekkép említettik: „Magister Stephanus, maior plaustorum domini regis Ladislai filius Tekus“ ⁶⁾.

Az 1274. év utolsó negyede és 1275-nek első fele alatt főpohárnok ⁷⁾, ugyan ez évi szeptember 27-ke után pedig, jelesen december 2-ik és 1276-ki február 10-ke körül főasztalnok ⁸⁾.

1) Eredeti oklevél szerint Lukács volt az 1276-ik év utolsó negyedében királynéi tárnokmester. — 2) Fejér, Cod. d. V. II. 592. — 3) Fejér V. III. 105. — 4) U. o. 260. 5) „Nicolaus palatinus et Comes Posoniensis. Universis — quod cum dominus noster Ladislaus, dei gracia serenissimus Rex Hungarie gentem Cumanorum, propter ipsius notoriam infidelitatem de Regno suo excluderet, Comes Johannes filius Isiph de genere Bew, in conflictu quem idem dnus Rex habuit contra ipsos Cumanos, extitit per eosdem Cumanos interceptus, et licet — tamen inter cetera quandam vineam cujusdam Vduornici, sine herede decedentis, nomine Besen — ipsis Trepk et Johani [cognatis eiusdem Joannis] tradidit et donavit, et nobis facie ad faciem constitutis precepit uiua uoce, ut dictam vineam ipsis faceremus assignari. Nos itaque mandato eiusdem dni nri regis satisfacere cupientes etc. presentes concessimus literas, per appositionem sigilli nri ppetuo duraturas. Datum Albe in festo sancti Regis anno dni MCCLXXXIV.“ Eredetiből. — 6) Fejér, C. d. V. II. 121. — 7) Jelesen 1274-ki dec. 29-ke és 1275-ki jun. 4-ke körül. U. o. V. II. 219, 245. — 8) U. o. 256, 278, 255, 540.

Ez utóbbi nap és azon évi augusztus 9-ke közt letétetvén ¹⁾, egy ideig eltűnik az országnagyok sorából.

1278-ki június 9-ke előtt visszahelyeztetik előbbi tisztébe ²⁾, s azt a hozzá nyert posoni főispánsággal együtt, — körülbelül a következő évi tavasz végéig tartotta meg ³⁾.

Miklós nádor leléptetése után, István neveztetik annak helyébe, és e minőségben részt vesz a király elnöklete alatt, 1284-ki november 26-kán Székesfejérvárárt tartott törvényszékben ⁴⁾.

A nádorságtóli megfosztása után, — mely hihetőkép az érintett év fogytán, vagy 1285-nek elején történhetett, — nem akadhatni többé nyomára azonkori emlékekben.

OMODE.

Az 1285-ik első harmadában.

Dávid gróf fia, Aba-nemből ⁵⁾ — 1280-ki szeptember 8-ka után szebeni főispánná neveztetik ⁶⁾.

1283-ban augusztus 21-ke körül mint országbíró fordul elő ⁷⁾.

Az 1285-ik évnek első harmadában nádor és mosoni főispán; mely tiszteitől azonban ugyanez évi június előtt megfosztatott ⁸⁾.

III. László országlásának vége felé több főnemessel összeesküdvén, a tiszántúli megyékben s kivált a király híveinek jószágai-
kon nagy dúlásokat követett el ⁹⁾, sőt — némi 1307-ki okirat tanúsítása szerint — e fejedelem élete ellen is törve, meggyilkolásának főszköze volt ¹⁰⁾.

¹⁾ Fejér C. d. V. II. 556. — ²⁾ U. o. 447. — ³⁾ U. o. 492. — ⁴⁾ „Ladislaus d. g. Hungarie — Rex. Omnibus — una cum regni nri prelati et baronibus nobiscum assidentibus, v. l. Petro Eppo Transsilvano, Paulo Quinqueeccl., Thoma Wacziensi, Bartholomeo Waraden. et Gregorio Chanadien. *Stephano Palatino filio Tekus*, Matheo magro Tauernicorum, Opor Waivoda, Joanne Bano filio Henrici, et magro Petro dicto Burgu attenta de falsitate — iudicaremus etc. Datum per manus venerab. patris Thome d. g. Eppi Wacziensis aule nre Cancellarii — anno dni MCCLXXXIV. sexto kalend. Decembris Indictione XII. Regni autem nri ao XIII.“ 1572-ki hiteles átiratból. — ⁵⁾ Fejér C. d. V. III. 66. VI. I. 173. — ⁶⁾ U. o. V. III. 64, 66. — ⁷⁾ U. o. V. III. 172. — ⁸⁾ U. o. VI. II. 43. V. III. 308. — ⁹⁾ U. o. V. III. 506. VI. I. 219–222. VIII. I. 442–444. — ¹⁰⁾ Horvát István állítása szerint, Tudományos Gyűjtemény 1833. IX. k. 81. l.

Későbbi történeteiről e helyütt csak azt jegyezzük meg, hogy III. Endre, Vencel, Ottó és Károly-Robert királyok alatt is kitűnő szerepet játszott, és több ízben viselte a nádorságot; míg 1311-nek első felében a kassai polgárok közt történt véres összeütközés alkalmával megöletett ¹⁾.

MIKLÓS. (V.)

Az 1285-ik év közepétől körülbelül 1286-ki szeptemberig.

Németujvári Miklós, ki fönnebb; Omode letétele után visszanyeri a nádori méltóságot.

Van tőle két, 1285-ki június 16-án kelt okirat, melyekben a nádori címmel él, és Lasztai nevű jószágát a boldogságos szűz Mária hegyi apátságnak adományozza ²⁾.

1286-ik évi július 29-ről szóló emlékken még mint nádor jön elő ³⁾; october 13-án azonban már más egyén viselvén e tisztséget, bizonyos, hogy Miklós e két nap közti időszak alatt esett el attól ⁴⁾.

MOKÁNY.

Az 1286-ik év utolsó harmada alatt.

Mokány vagy Mokianus emlékét némi 1286-ki october 13-án kiadott ítéletlevele tartotta fön, melynek tanúsítása szerint a nádori hivatalt ezen fölül a soproni, mosoni, meg somogyi főispán-

¹⁾ Fejér, C. d. VIII. I. 407. „Nos Capitulum Ecclesie Agriensis etc. — se obligassent — — iudicem iuratos et universos Cives de Cassa super morte Omodei palatini — — qui casu ibidem in tumultu dicitur esse interemptus, et aliorum qui in eodem tumultu sunt interempti — — nunquam impetere in iudicio etc. Datum feria VI. prox. post octavas b. Michaelis Archangeli in autumno, anno dni MCCCXI.“ — ²⁾ Fejér, V. III. 308. „Ego Nicolaus Palatinus, filius H. quondam bani tocius Slavonie, protestor et profiteo etc. etc. In huius autem rei testimonium presentem literam sigillo meo et fratris mei domini J. bani feci communiri etc. Actum in Coatz anno dni MCCLXXXV. kal. jul. XVI. — VII. V. 467. „Quoniam sapientia teste. — — Harum rerum clara consideratione permoti Nos Nicolaus comes palatinus, filius Henrici quondam bani tam presentibus — — fieri cupimus manifestum. — — Actum et datum anno ab incarn. dni MCCLXXXV. decimo sexto Cal. Julii. — ³⁾ Fejér, Cod. d. V. III. 329. — ⁴⁾ U. o. V. III. 333. Katona, Hist. Crit. VI. 927.

ságot viselven ez idő tájt, László király megbízásából a latrok és gonosztévők elnyomása végett az ország több részeit bejárta, és Zemplén megyében közgyűlést tartott Sárospatakon; hol is egyéb pörös esetek közt Tamás gróf, Simon fiának, Butykai Endre elleni ügyét barátságos egyezés útján elintézte ¹⁾.

Előbbi tiszti állását és a nádorkodás utáni sorsát illetőleg, adatok hiánya miatt, semmi bizonyost nem állíthatni ²⁾.

MIKLÓS. (V.)

Az 1287-ik év első harmadában.

Ki fönnebb; az 1287-ik év elején ujlag mint nádor s egyszersmind kúnok birája, meg soproni főispán jelen meg, hihetőkép ezen időszakra vonatkozó oklevelénél fogva, melylyel Péter sopronvárosi bírónak a boldogságos szűz Mária hegyi apátság részére tett adományozását megerősíti ³⁾.

De mivel — a helyett, hogy mint az ország első képviselője, kötelessége szerint, a rend és közcsend fölött örködnék — inkább az akkor ujlag kiűtött belzavart használva, Opor vajdával és párt-hívével a posoni várat erőhatalommal elfoglalá, és abból a közel fekvő vidéket rabló csapatjai által pusztíttatá ⁴⁾, kénytelenülve látta magát László király a szomszéd megyék hadait ellene indítani, és a posoni vár visszafoglalása után, őt nádori méltóságától megfosztani; mi

¹⁾ „Nos Mokianus Palatinus, Comes Supruniensis, Musuniensis et Symigiensis universis etc. — — volumus pervenire: quod quum ex precepto et mandato dni Regis speciali per ambitum regni sui ad compescendos fures et malefactores accessissemus, et in comitatu de Zemlyn congregacionem habuissimus generalem. — — Datum in Potok in quindenis S. Michaëlis Archangeli a. d. MCCLXXXVI.“ — Katona, Hist. Crit. VI. 927. Fejér, Cod. d. V. III. 335. — ²⁾ Egyébiránt nem lehetetlen, miszerint a Mokianus név Miklós keresztnévvel egy jelentésű, s így Mokianus nádor is azonos Német-ujvári Miklóssal. Az minden esetre némileg feltűnő, hogy valamint itt Mokianus és Miklós ugyanazon évben, s úgy szólván, együtt említetnek, úgy 1205- és 1206-ban is közel egymáshoz találjuk Miklós és Mocho vagy Mok nádorokat. — ³⁾ „Nos Nicolaus Palatinus, Comes Soproniensis et Judex Cumanorum significamus etc. Datum in Gunges anno dnice Incarnacionis MCCLXXXVII.“ Fejér, Cod. d. V. III. 385. — ⁴⁾ Ld. III. László királynak 1287-ki mártius 2-án kelt két rendbeli okleveleit Fejérnél, idézett helyen 342 és 345. l.

valószínűleg ugyanez évi martius 2-ka, és június 8-ka közt történni lehetett; mert, míg az előbbi napon még nádori minőségben említetik, az utóbbin már csak mint címzetes bán fordul elő ¹⁾).

JÁNOS. (II.)

Az 1287-ik év második harmadától 1288-ki ősz elejéig.

Miklóst saját testvérbátyja, János, váltá föl a nádori és sopron-megyei főispáni hivatalban, ki mint ilyen 1287-ki június 8-kán kelt okirata szerint, a Tétény mellett tartott országgyűlés alatt, az egybe gyűlt nemesekkel ítéletet hoz bizonyos Valter ellen, s őt a határozott bajviadalra meg nem jelenés miatt elfogatni rendeli ²⁾).

Fönmaradt szinte e napról még egy másik oklevél, melyből láthatni, hogy Miklós testvéröccse és címzetes bánnak, Rumi Dorroszló részére tett adományát János nádor is, mint megegyezésével történtet, helyben hagyta ³⁾).

1288-ki augusztus 1-jén a Jáák-nemzetség több tagjaival csere-re lép, és semjéni birtokrészeikért átengedi nekik Ölbő nevű jószágát ⁴⁾).

Egyébiránt az e csere fölött készült okmányban említés tétetvén Mihály vasvári prépostról, mint a nádori jegyzők mesteréről (magister notariorum magnifici viri domini Johannis palatini, filii Henrici bani), bizton következtethetni, hogy a nádorok mellett már ez időtájt is rendes és számos személyzetű jegyzői hivatal vagy iroda létezett ⁵⁾).

A nádorságróli leléptetése után, mely az 1288-ki ősz alatt történhetett, László király haláláig nem viselt hivatalt.

Utóbbi történeteit és hivatalkodását illetőleg, itt csak annak fölemlítésére szorítkozunk, miszerint László közelebbi utódai idejében is, jelesen Vencel és Ottó királyok alatt, még egynéhányszor érdemesítettett a nádorságra, és hosszú kort érve, 1308-ki április 5-kén meghalálozott ⁶⁾).

¹⁾ U. o. 387. — 1288-ki május 14-ről is van tőle egy okirat, melyben a báni címmel él, és a kedhelyi zárda részére tett adományzását ujlag megerősíti: „Nos Nicolaus banus, filius Henrici bani — — significamus etc. Datum a. d. MCC octuagesimo octauo, prydie ydus may apud monasterium supradictum.“ U. o. 441. — ²⁾ Saját gyűjteményemben és Fejérnél, C. d. VII. V. 432. — ³⁾ Fejér, V. III. 387. — ⁴⁾ U. o. 442—444. — ⁵⁾ U. o. — ⁶⁾ Hornek rúnes

Az 1288-ki év utolsó negyedében.

Máté mester fia, Csák-nemből ¹⁾. Már ifju korában is, IV. Béla és V. István királyok alatt több alkalommal kitüntette magát, jelesen a Bolgárország és Otokár cseh király ellen viselt háborúkban ²⁾.

III. László trónra lépte után 1274-ki augusztus 21-ke és szeptember 30-ka közt főlovászmesterré és szolgagyőri főispánná neveztetvén ³⁾, mint olyan említetik azon évi december 29-kén és 1275-ki ápril 3-án ⁴⁾; e napon túl pedig, azaz szinte ez évi június 4-kén és december 2-án egyedül mint főlovászmester, a szolgagyőri főispánság ez időtájatt már más egyénre lévén ruházva ⁵⁾.

Főlovászmesteri tisztét a közelebb következett évek alatt, körülbelül 1279-nek derekáig folytatta; melyhez 1276-ki martius és augusztus közt habár csak rövid időre a háztzei ⁶⁾, 1277-ki 1-ső szeptember után a somlyói ⁷⁾ és 1279-nek elején a szebeni főispánság ⁸⁾ járult.

1279-ben — hihetőleg az év másod felében — főasztalnokká, meg posoni és mosoni főispánná tétetvén, nem sokára reá, Blumenau nevű, előbb stomfai várbeli telket adományozza Jakab posoni birónak ⁹⁾. Meddig viselte légyen e hivatalokat? adatok hiánya

krónikája szerint. Petz, Script. Rer. Austr. III. k. 805. „Der Helt manhaft und chlung Der Graf Yban, Der vil het getan, Manlicher dingen pey seinn Zeiten, Davon man nahen und weiten Noch hat zu sagen, Den hort er ser chlagen, Wann er was gestorben da Des Freytags nach Judica.“

¹⁾ Fejér, C. d. V. II. 95, 174. VI. I. 172. — ²⁾ U. o. V. II. 95. és 174. l., hol többek közt ezeket olvassuk: „Primum, cum idem carissimus pater noster [V. István, László király atyja] in Bulgariam — — — insultum faceret: idem magister Petrus ut leo fortissimus, cujus et indicia gessit in vexillo postposito timore mortis imminetis in adversa Bulgarorum acie militans victoriam magnificam reportavit.“ —

³⁾ U. o. V. II. 203, meg 215. l. és gyűjteményemben találtató okirat szerint. — ⁴⁾ Fejér, C. d. V. II. 219, 241. — ⁵⁾ U. o. 245, 278. A szolgagyőri főispánság Pétertől elvétetvén, Ránód főasztalnoknak adatott. U. o. 270. s egyéb helyeken. — ⁶⁾ Fejér, Cod. d. V. II. 340. — ⁷⁾ U. o. 405. — ⁸⁾ U. o. 492. — ⁹⁾ „Petrus magister Dapiferorum dni regis, Comes Posonien. et Musunien. vniuersis etc. — — quod cum Jacobus Villicus Posonien. quon-

miatt meg nem határozható; annyi azonban bizonyos, hogy 1284-ki január 1-jén már csak egyszerűen mint főasztalnok említetik ¹⁾).

Németujvári Jánosnak 1288-ki ősz elején történt letétele után Csák Péter ültetik a nádori székre ²⁾, s azzal együtt az időközileg mások által viselt mosoni és posoni főispánságokat is visszanyeri ³⁾.

Következő 1289-dik évi május 8-ka körül már Miklós hivatalnokként mint nádor, igen hihető, miszerint Péter ebbeli tisztét az érintett év kezdete körül volt kénytelen annak átengedni; mely alkalmattal alig ha nem a posoni és mosoni főispánságtól is elesett; az legalább bizonyos, hogy 1291-ki october 9-én kelt okiratban más kezekre látjuk bízva ezen megyék kormányát ⁴⁾.

Mikor szűnt meg élni Péter? — kiről mellesleg megjegyezzük, hogy az utóbb annyira elhírhedett Trencsényi Máté és több izbeni nádornak atyja volt, — bizton ki nem nyomozható ⁵⁾.

MIKLÓS. (V.)

Az 1289-ik év lefolyta alatt.

Ugyan az, ki fönnebb, az 1289. év elején újra visszahelyeztetik a már háromszor bírt nádori méltóságba.

dam terram Plumnou vocatam, vacuum et habitatoribus destitutam a nobis sibi dare postulasset. Nos — — dictam terram — — exceptam penitus et exclusam a iurisdiccione et potestate Comitatus de Vztumpa — — dedimus, donavimus contulimus etc. Anno dni MCCLXXIX-no.“ Az e levélről, — melynek eredetije a posonvárosi levéltárban őriztetik, — függő viaszpecsét jobbra ágaskodó oroszlánt mutat, e körirattal: S. PETRI MAGRI. DAPTM. DOM. REG. COITIS. POSONIEN.

- ¹⁾ Fejér, C. d. V. III. 260. — ²⁾ Eredeti szerint: „Nos Petrus Palatinus, Comes Posoniensis et Musuniensis universis etc. — — significamus, quod ista nomina terrarum et Morarum, que invenimus in Registro Regis Bele felicis recordacionis, que continentur in secundo folio Registri prenotati: „item primam terram ville — — — restituimus de uilla — — —, cuius meta incipit“ etc etc. Actum et notatum anno dni MCC octuagesimo octavo.“ — ³⁾ V. ö. Fejérnél az V. köt. III. r. 260 s 556., meg VI. k. II. r. 45. l. közlött okleveleket, a ⁶⁾ jegyzet alatti emlékekkel és Máté nádornak fönnebb idézett 1282-ki ápril 15-én kelt végrendeletével, melyekből bizonyos: hogy 1283-ki ápril 15-ke körül Máté nádor, 1284-ki január 1-én Miklós nádor, és 1287-ki 1-ső septemb. után János viselte a posoni főispánságot, míg Moson megyéé 1283-ban Omode nádorra volt bízva. — ⁴⁾ Fejér VI. I. 150. — ⁵⁾ 1297-ki és 1299-diki oklevelek szerint; egyébiránt nagyon valószínű, hogy akkor még élt. — Lásd Fejért VI. II. 62, 187.

Hivatalkodása nyomát föntarták e következő oklevelek, jelesen 1289-ki május 12-ről, mely szerint a nádorságon kívül, ez időtájját, a künbirói és somogy-, meg sopronmegyei főispáni tiszttel is föl volt ruházva ¹⁾; úgy szinte május 26-ka és szeptember 8-ról, hol mint nádor, künbiró és somogyi főispán említetik ²⁾.

Úgy látszik, miszerint az érintett év fogytán, — hihetőkép az ő és testvérbátyja János részéről Albert osztrák herceggel kezdett háborúnak, mind reájok, mind az országra nézve káros következményei, és főleg számos határszéli váraknak elvesztése miatt ³⁾ — a nádorságtól megfosztatott.

III. Endre alatt ujjal mint nádor fordul elő, 1291-től 1296. év elejéig, és 1297-ben. Némi, 1297-ki július 29-kén kelt emlékből már „néhai nádornak“ mondatik ⁴⁾. Halála idejéről egyébiránt nem tudunk semmi bizonyost.

MIZSE.

Az 1290-dik év közepe körül.

Előbb viselt tisztei- és dolgairól mitsem találunk a kútfőkben. Nádorkodása emlékét a budai krónika tartá fön, hol ezeket olvassuk róla: „Myze nádor — megkeresztelkedett szerecsen — megtudván László királynak Arbóc, Törtöly és Kemence nevű kúnok által — Körösszeznél — történt meggyilkolását, néhány nappal e gyászos esemény után Lyze öcscsének, és Miklós-, Edua a király volt ágyasa testvérenek kíséretében Árbocot fölkereste szállásán, s öt Törtölylyel együtt elfogván, amazt ketté vágatta, ezt pedig felkoncoltatta; sőt bosszúja nemzetségeikre is kiterjedett, melyeknek tagjai, még a bölesöbéli kisdedeket sem véve ki, — mind lenyaktattak“ ⁵⁾.

¹⁾ Fejér, VIII. VII. 372. — ²⁾ U. o. 371. „Nos N. Palatinus Comes Sumegien. et Judex Cumanorum — Datum apud Fuen tercio die post pentecosten.“ Itt hiányzik ugyan az évszám; de mivel e levél Fuen vagy Fövén mellett adatott ki, hol 1298-ban épen ez időtájját országgyűlés tartaték [Fejér, VIII. 443. VII. II. 121.], nem szenved kétséget, hogy a kérdéses okirat kelte is 1289-re helyezendő. — ³⁾ Chro. Claustroneob: ada. MCCLXXXIX. Petz, Script. Rer. Aust. című munkájának I. kötetében 469, 470. l. és Australis hist. pars plenior Frehernél I. 479. l. A várak száma, melyek Albert herceg seregei által ez alkalommal elfoglaltattak, harminchatra megy. — ⁴⁾ Fejér, Cod. d. VII. V. 502. — ⁵⁾ Chronicon Budense Podhradczky

Az idézett krónika szent Margit ünnepe előtti hétfőre helyezi László megöletését, mi mostani időszámításunk szerint július 10-nek felel meg. Ez azonban ellenkezvén e királynak hat nappal későbbben u. m. július 16-án (die dominico proximo ante festum b. Marie Magdalene) a nyulakszigeti, boldogságos szűz Máriáról címzett zárda részére, Budán kiadott parancsával, önkényt következik: hogy III. Lászlónak Körösszegnél Nagyvárad táján, történt meggyilkolása 1390-ki július 20-ik vagy 21-dik napjánál előbbre nem tétethetik ¹⁾.

III. Endre trónra lépte után letételvén Mizse a nádorságról, — 1291-ki nyáron részt vesz e királynak Albert osztrák herceg elleni hadmenetében, mint ekkori bodrog- és tolnamegyei főispán ²⁾; mely hivatalaitól ugyan ez évi július 10-ke és october 9-ke közt megfosztatik ³⁾, s ezentúl végkép eltűnik az országnagyok és tisztviselők sorából.

kiadása 210. I. és Turóci, Chronica Hungarorum P. II. C.LXXXI. Schwandtnernél Script. Rer. Hung. I. k. 152, 155. l.

- ¹⁾ „Nos Ladislaus dei gra. Rex hungar. memorie commendantes significamus — — — quod licet Ciues nri de Castro buden. a nobis petiuisent annuatim nundinas celebrari, tamen quia consideravimus sororibus de Insula virg. gloriose dampnum per hoc — — — generari, ad petitionem — — — dne Elizabeth sororis nre kme concessimus, ut ipse nundine non debeant celebrari — Dat. Bude die dnico ante fest. Marie Magd. a. dni MCC nonagesimo.“ — ²⁾ Helbling Szifrid a XIII. század végén írt költeményében [kiadta Karaján „Zeitschrift für deutsches Alterthum“ című folyóiratban IV. k. I. és II. füzet 1844.] III. Endre királynak Albert osztrák herceg elleni hadjárását és Bécs ostromát ecsetelvén, több helyeken említi Mize grófot, jelesen a 254. lapon: „der küene do ze rate saz mit den aller besten — — graf Myssa und graf Yban wazen von dem rate getan wand in stet ir gemüete uf deheine güete;“ meg alább 257. l. „do sprach der von Vetzprem minher an sinen rat nem den wilden gravem Mizzen nimer guoten bizzen gizzet der herzog mit im“ stb. — ³⁾ Vd. ö. Fejérmé Cod. d. a VI. k. I. r. 118. és 150. lapokon közlött emlékeket.
-

Függelék. Az

III. László kir. alatt hiva-
az alább nevezett írók által szer-

év	Jongellin G. szerint Schwandt- nernél: Script.R. Hung. II. 841.	Windischnél : Ungarisch. Ma- gazin IV. 461, 462.	Pray G. „Series chron. Palatino- rum Hungariae“ XXIV. XXV.	Fejér Gy. sze- rint: Codex d. VII. II. 281, 282.
1272.	Rolandus, ba- nus Machov. Palat. et Jud. Cum.	Rolandus (ba- nus de Mach.)	— —	Laurentius.
1273.	— —	Rolandus. Laurentius (Com. Sopron. et de Bara- nya.)	Rolandus (ba- nus Machov.) Laurentius (Com. de Ba- ranya et Supr.)	Laurentius.
1274.	Dionysius de Oklych pal. et Jud. Cum.	Dionysius de Oklych.	Dionysius de Oklych, post hunc Rolan- dus, et postea Dionysius.	Dionysius Com. de Oklich.
1275.	Nicolaus, fil. Henrici bani, Com. Sopr. et Symeg. Palat. et Jud. Cum.	Dionysius de Oklich, Rolandus. Petrus. Nicolaus.	Dionysius, Nicolaus, Com. Sopron. Rolandus ¹ ,	Dionysius ¹). Rolandus. Nicolaus. Petrus, alias Finta ²).
1276.	— —	Nicolaus, Com. Sopr.	Nicolaus.	Petrus, alias Finta.
1277.	— —	Nicolaus Com. Sopr.	Nicolaus.	Petrus, alias Finta.
1278.	Mathaeus, C. Sopr. et Sym., Palat. et Jud. Cum.	Mathaeus, una Com. Sopr. et Simig.	Mathaeus, C. Sopr. et Simig. Petrus.	Petrus. Mathaeus.
1279.	— —	Mathaeus.	— —	Mathaeus. Rolandus ³).
1280.	— —	— —	— —	— —

1272-től 1290-ig

talkingott N Á D O R O K R Ó L

kesztett névsorok összehasonlítása.

Czech Jánosnak „III. László kir. alatti nádorok“ című értekezésében.	
idő, mely körül az illető nádor említettik.	nádor neve.
novemb. 27. decemb. 1.	Lörinc, nádor és soproni főispán. Loránt, nádor, kún-bíró és macsói bán.
január 2.) martius. 30.) május 12. és 28.	Loránt, ki imént, nádor stb. Lörinc, ki fönnebb, nádor, kúnbíró, soproni és baranyai főispán.
jún. 21. és 24.) september 27.) december 19.)	Loránt, ki fönnebb, nádor, k. b. Dénes, nádor, k. b., oklicsi főisp.
január 23.) septemb. 8.) septemb. 30.) decemb. 29.)	Dénes, ki imént. Loránt, ki fön., nádor és kún-bíró.
april 3.) juniús 4.) július 17.) septemb. 27.) decemb. 2.	Loránt, ki imént. Miklós, nádor, k. b. sopr. f. i. Péter, nádor, kún-bíró, sopr. f. i.
február 10. augustus 9.	Péter nádor, mint fönnebb. Miklós, ki imént, nádor, k. b. soproni és utóbb somogyi főispán.
az év 1. felében az év 2. fele alatt	Miklós, ki imént, nádor, k. b., soproni f. i. Dénes, ki fönnebb, nád. somogyi f. i., kúnb.
april 1.) jún. 19.) october 29.	Péter, ki fönnebb; nád., somogyi f. i., k. b. Máté, nádor, somogyi, sopr. és banai f. i. és kúnok bírāja.
martius 13. az év 2. felében.	Máté, nádor, mint fönnebb. Máté, „ „ „
	Finta, nádor, sopr. és somogyi f. i. s k. b.

év	Jongellin szerint.	Windischnél	Pray értekezésében.	Fejéرنél.
1281.	— —	Finta, alias Pinta ⁴⁾	Fintha, alias Pintha	Finta, Joannes.
1282.	— —	— —	— —	Joannes.
1283.	— —	— —	— —	— —
1284.	Nicolaus Pal. et Jud. Cum. antea Symeg. et Albens. C.	Nicolaus, C. Simigien. et Albens.	Nicolaus, C. Simig. et Albens.	Nicolaus, filius Henrici bani.
1285.	— —	Omodeus, C. Mosonien. Nicolaus.	Nicolaus, fil. Henrici bani.	Nicolaus „ „
1286.	— —	Mokyanus(una C. Sopr., Mos. et Symig.)	Mokyanus, a. Mogh.	Mokianus.
1287.	— —	— —	Fintha ⁷⁾ . iterum.	— —
1288.	— —	— —	Petrus, simul C. Mus. et Pos.	Dominicus ⁸⁾ .
1289.	— —	— —	— —	— —
1290.	— —	— —	— —	— —

¹⁾ Dénestől a nádorság 1274-ki szeptember 8-ik és 50-ik közt vétetett el, és Rátót Lorántra ruháztatott, ki azt ugyan ezen év további folyama, s 1275-nek első fele alatt viselte, ennek végével azonban Miklós által váltatott föl, ki után még szinte ez évben Péter következett [Ld. az értekezést]. Ebből tehát világos, hogy Dénés 1275-re nem helyeztethetik mint nádor. — ²⁾ Valóban megfoghatatlan, miként juthatott Fejér úr azon gondolatra, hogy Péter másképp Fintának mondatott! holott maga közöl némi 1280-ki oklevelet [Cod. d. V. III. 61.], melyben az Aba-nemzetség több tagjai közt Péter országbíró, és testvéröccse Finta nádor is említetnek, biztos jelöl annak hogy e két különböző név egy személynek nem tulajdonítható. — ³⁾ Loránt 1278-ki martius 2-án már nem élén, egy évre reá nem lehetett többé nádor. Vd. ő. Fejéرنél az V.k.II.r. 474. s VII.k. II. r. 99. l. található okleveleket. — ⁴⁾ Az általam látott eredeti emlékekben mindenütt Fintának mondatik ezen nádor, nem pedig mint Windisch és Pray hibásan állítják „Pintának.“ Minden e részbeni kétely el-

Czech — nádori névsora szerint.	
idő, mely körül az illető nádor említettik.	nádor neve.
június előtt.	Finta, u. a. nádor stb.
az év 2. fele alatt	János, Henrik bán fia, nádor.
	Hihetőleg János, ki imént.
ápril 15.	Máté, ki f. nádor, sopr. és som. f. i., k. b.
az év 2. felében	Ránod — nádor ⁵⁾ .
január 1. }	Miklós, Henrik bán fia, nádor és posoni
august. 20 }	főispán.
november 26.	István, Tekus fia, nádor ⁶⁾ .
az év 1. harmadában.	Omode, nádor és mosoni f. i.
az év 2. felében.	Miklós, ki fönnebb, nádor.
június 16. }	Miklós, ki imént, nádor.
július 29. }	
october 13.	Mokianus, nád., sopr. mosoni és somogyi f. i.
martius 2.	Miklós, ki fönnebb, nádor.
június 8.	János, ki fönnebb, nádor és sopr. f. i.
august. 1.	János, ki imént, nádor.
az év utolsó negy. ben	Péter, Csák nemből, nádor, pos. és mos. f. i.
május 12. }	Miklós, ki fönnebb nádor, somogyi főispán és
„ „ 26. }	kúnbíró.
september 8.	Miklós, ki imént, nádor.
az év közepe körül és júliusban	Mizse, nádor ⁹⁾ .

osztatására továbbá szolgál azon körülmény, hogy még most is léteznek több helységek, melyek a Finta-név emlékét föntartották, mint „Fintaháza“ Erdélyben, „Fintafa“ Zala és „Finta“ Sáros meg. Nyitra vármegyékben. — ⁵⁾ Míg a többi névsorokban egy nádor sem említettik az 1283. évnél, mi kettőt mutatunk fel ezen időre. — ⁶⁾ Szinte új, eddigelé ismeretlen nádor. — ⁷⁾ Ugy látszik, hogy Pray csak gondolom-formán helyezte Fintát mint nádort az 1287-ik évre; nekünk legalább nem volt alkalmunk, oly okiratot találni ezen évről, hol Finta e minőségben említették. — ⁸⁾ Ugyan ez áll Domokosra nézve, kinek — mint 1288-bani nádornak szinte nem akadhatni az eddig ismert oklevelekben — nyomára. Mert abból, mivel 1291-ben Domokos „néhai“ nádorról tétetik említés, még koránsem következik, hogy az, László király alatt, s épen az érintett évben viselte volna a nádorságot. — ⁹⁾ Valóban föltűnő, hogy jöllehet Mizse a budai krónikában világosan említették mint nádor, mégis a fönnbbi írók által készített sorozatokban mellőztetett.

GEOLOGIAI LEVELEK.

KÖZLI

NENDTVICH KÁROLY.

II.

Auch die Erde hat, wie das Menschengeschlecht, selbst ihre Geschichte geschrieben; obgleich kein freier Entschluss, keine selbstbestimmte Idee sie dazu veranlasste. Dem einzigen Gesetze, welchem sie überhaupt nur gehorcht, der unwandelbaren Nothwendigkeit sich fügend hat sie Trümmer auf Trümmer als Zeugen ihrer frühern Grösse gehäuft, und in den Schuttmassen einer fortdauernden nie ruhenden Umwälzung die Zeichenniedergelegt, welche der aufmerksam sammelnde, denkende Beobachter aufliest, um daran ihre Geschichte zu schreiben, daraus ihren Entwicklungsgang zu beweisen.

Burmeister, Geolog. Bilder. I. B. p. 146.

A tényezők, melyek a föld kérgének változtatásán még jelenleg is szünet nélkül, habár nem is oly szembetűnőleg működnek: a víznek, levegőnek, és a föld alatti működő erőknek hatásaiban állanak.

A kinek valaha alkalma volt, a víz pusztító hatásait látni és tapasztalni; az percig sem kételkedhetik azon, miszerint az hatalmas tényezőjét teszi a földkéreg változtatásának. Azonban a víznek nem csak azon hatásai, melyeket a felhőszakadások vagy egyéb áradások alkalmával gyakorol, jönnek itt szóba. Ezeket látja mindenki, pusztításait tapasztalta kisebb nagyobb mértékben mindenki, s habár legtöbb esetekben kisebb térre vannak szorítva; még sokat is változnak annak fölületén részint az által, hogy anyagot hordanak le hegyekről völgyekbe vagy lapályba, azokat lassan kitöltvén, emezi pedig emelvén; vagy ellenben árkokat mosván, melyek idő folytában egész völgyekké átalakulnak.

Nem kevesebbé fontosak a víznek azon hatásai, melyek lassan ugyan és alig észrevehetőleg, de annál biztosabban működnek, s a

földnek azon nagyszerű változásait előkészítik, melyek végre új meg új alakot adnak neki.

A víz, a levegőnek egyesített hatásával a legnagyobb hegyek, legerősebb és keményebb sziklák szünteleni aprításán működik. Azt láthatta és tapasztalhatta mindenki, a ki valaha felsőbb rendű hegységeket látogatott meg, hol a völgyeket kisebb nagyobb szikladarabokkal néha majdnem kitöltve láthatta. E sziklák mind a víz és levegő egyesített hatása következtében szakadtak le a völgyet környező csúcsairól; s mint omladékaik tekintendők egy hatalmas őskor óriásainak, melyeknek nagyságán az idő rontó foga folyton folyvást rág.

A levegő némely alkatrészeinek t. i. azon hatása van a legtöbb sziklanemekre, hogy porrá mállanak, vagy apróbb darabokra válnak a legkeményebbek is. Ez által hasadékaikba jut a víz, mely ezen elmállási folyamat azokban is terjeszti; vagy midőn télen a hasadékokban a víz fagy, területét nagyítván, a sziklákat repesztí, melyek, midőn a bekövetkező lágy idővel a jég enged, kisebb nagyobb darabokban lehullanak a völgy mélyébe, hol tovább eldaráboltatván, részint esővizek, részint habzó patakok és zuhatagok által tovább vitetvén, folyókba ömlenek, melyek fölvelt anyagjokat végre a nagy tengerbe hordják, hol annak fenekére ülepedvén, medrét mindinkább kitöltik.

A számtalan kavics, melylyel nem csak a folyók medrét, több mázsányi nagyságtól kezdve egész a futóhomokig, megtelve látjuk, s melyekkel mindenütt találkozunk, a hová a víz csak érhet, vagy valaha érhetett, hatását kétségtelenül bizonyítják. Tanúsítják kétségtelenül, miszerint a föld emeltebb részei szünet nélkül kisebbbednek azon arányban, melyben ennek mélyebb helyei lassanként emelkednek, s így a föld színének kiegyenlítésén szünet nélkül működnek.

A dolog világosabb lesz, ha némely adatokat szolgáltatunk, melyek mint pontos vizsgálatoknak és számadásoknak eredménye, ha nem is absolut, legalább aránylagos értékre szert tehetnek. — A kísérlet péld. mutatja, miszerint egy kőb meternyi víz, az Aar nevű schweici folyóból ott merítve, hol a jeges (Gletscher) alól kifoly, közép számmal 142 grammnyi homokot tart magában. Miután azonban az Aar folyó augustus közepén a jeges alól kifolyván 24 óra alatt 2 milliónyi kőb meter vizet szolgáltat, önkényt követ-

kezik, miszerint egy nap lefolyta alatt 284,374 köb kilogramm, azaz 4977 mázsa fővényt hord magával.

Nem kevésbbé feltűnők azon eredmények, melyekre azon kísérletek vezettek, mik a Gangesre nézve ugyan e tekintetben tétettek. Ez i. e. csak az esős évszakban évenként 172 millió köb meternyi száraz iszapot és fővényt visz a bengali tengeröbölbe, mely akkor 20 órányi távolságra a parttól zavaros.

Ezen iszap és homoknak nagyobb részét a folyók néha már torkolataikban lerakják, deltákat alkotván, melyek idővel mindinkább beljebb és beljebb nyulnak a tengerbe; legtöbb esetekben pedig maga a tengerbe vitetvén, ott fenekére leülededik, azt mindinkább közelebb felszínéhez emelvén.

A folyóknak e hatását még inkább megítéljük, ha tekintetbe vesszük, miszerint Ravenna olasz város, mely Strabo idejében nagy kikötő partján feküdt, jelenleg 7000 meternyi távolságban fekszik. Nem különben áll a dolog Adriával is, mely a rómaiak alatt szinte kikötő vala, azóta pedig 25,000 meterre vonult vissza a tenger hajdani partjától.

A tenger medre- és fenekének változtatásaiban nagy részt vesz az állati élet is. Tudva v. i., miszerint nem csak azon számtalan csigák és kagylósok, melyek a tengert lakják, házaikat haláluk után lerakják a tenger fenekére, hanem hogy a tengernek minden egyes csöpje sok ezernyi ázbarsával van tömve, mely elhalván, parányi meszes házacsckáját szinte lerakja a tenger fenekére, mi által az sok ezer évek mulva tetemesen emelkedvén, későbbi időszakoknak anyagot nyújt oly hegyláncolatok képzésére, melyeneket számosan látunk jelenleg is, s melyeknek anyaga pusztán tengeri állatkák maradványaiból állván, alulról működő erők által a tengerből néha 8—10,000 lábnyi magasságra emeltettek.

Nem különben változtatják a tenger medrét a rendkívül munkás és építeni szerető polypok és klárisok is, melyek házaikat egész a tenger színéig építgetvén, csoportos szigetek alkotására adnak alkalmat, melyenek a Csendes-tengerben számtalanok láthatók, magokat különös alakjuk által különböztetők.

Valamint azonban a patakok és folyók által a tenger medre egy részről összebb szorul, szintúgy meghódít magának új meg új tért a tenger ott, hol hullámai erősen verhetik a meredek partot, mely darabonként hull le a tenger mély medrébe, tért engedvén a mindinkább tovább harapódzó hullámoknak.

Miután e szerint igen rövid, s azért hiányos vázlatát adtuk azon változásoknak, melyeket a víz a föld fölületén még jelenleg is előidézt, általmegyünk más tényezőre, mely hatásaiban nem kevésbé eredménydús, mint a víz, melyek tehát egymást működésökben hathatósan támogatják.

Értem a vulkanikus hatást, mely nem csak tűzokádó hegyekben nyilatkozik, hanem a föld alatt folytonosan működő erőknél vészszel fenyegető viharát földindulásokban érezteti a megiszonyított emberi nemmel.

Ki nem ismeri a tűzokádó hegyek pusztító hatásait, midőn ezer éves hosszú álmokból egyszer ismét kiébredvén, vészt és halált terjesztenek a váratlan tünemény által felháborgatott vidékre és annak lakóira. Herculanium és Pompeji szomorú példái vészt hozó pusztításainak. Ki ne emlékeznék Lisszabon borzasztó pusztításaira, melyeket az 1755-ki földindulás előidézett; s melyek következtében 25,000 lakos csaknem pár perc alatt romjai alatt eltemetett. Az 1783-ki földindulás Calabriában 30,000 embernek vesztét okozá, valamint az 1794-ki földindulás, mely Quitót pusztította, 40,000 embert romjai alatt eltemetett. Az 1746-ki földindulásról, mely Limát Déli-Amerikában pusztította, azt beszélik hogy maga a tenger annyira volt megrendülve, hogy hullámai 80 lábra emelkedének közönséges niveaujokon felül; mi alatt a víz iszonyú rohammal árasztván el Callao nevű várost, azt 5000 lakosaival úgy elmosta a földszínéről, hogy midőn az apadott víz visszavonult szokott medrébe, az egész városból csak a várfalaknak alapja volt még látható. Több hajó, mely a kikötőben veszteglett, a tenger rohanó hullámai által elragadtatván, a házfödelek fölött egy órányi távolságra a parttól elvitetett; hol miután a víz szokott medrébe visszavonult, a száraz földön kerek és falusi lakok közepett üledett le.

A vulkanikus erők azonban hatásukat nem csak az emberi művek pusztításában tanúsítják, vesznek azok lényeges részt a föld fölületének általános változtatásaiban nagyobb mértékben, mint akármi más tényező. Nem csak, hogy a hegyek külső alakját, s az őt környező vidéket módosítják az által, hogy a kivetett, vagy kiömlő izzó anyagokkal több mérföldre elborítják, hanem a föld lapályos kérgét emelvén, szemünk láttára új hegyet alkotnak. Olyan a nápolyi vidéken a Monte Nuovo, mely 1538-ban, miután a vidék több évek óta gyakori földindulások által vala megingatva, az ele-

inte csak feldomborodott, későbbben ketté szakadt földből 400 lábnyi magasságra feltolult.

Sokkal nagyszerűbbek valának azon tűnemények, melyek következtében az 1759-ki szeptember 28-kán az új mexicói vulkán Jurillo képeztetett. Az nap t. i. mintegy 4 □ mérföldnyi területen a föld, melyen cukornád-ültetvények valának, közel 500 lábra emelkedvén, több hasadékokra szakadt, melyekből számtalan apróbb 6—10 lábnyi magas csúcsok törtek ki, s ezek középett a fő vulkán 1500 lábnyi magasságra feldomborodott. Ez fölemeltetése napjától egész 1760-ki február közepéig nyílásából szakadatlanul füstös lángokat és tüzes anyagokat vetett ki. S midőn e folyó század elején azt Humboldt Sándor látogatója, számtalan nyílásaiból még mindig füstölni látta.

Nem különben vannak példák arra is, miszerint a föld alatt működő erők jelenleg is egész tartományokat lassanként magasabbra emelnek, míg mások lejjebb süllyednek. E tény legelőször a svéd tengerparton vétetett észre; míg újabb időben pontos vizsgálatok által meghatároztatott, miszerint annak a történeti korszak alatt legalább 200 lábra kellett emelkednie a tenger felszíne fölött, mi egy századra középszámmal 44 hüvelyket teszen. Ezen emelkedései a svéd tengerpartnak egyébiránt annak különféle részein igen különbözők. Leginkább észrélvehető Tornea és Pitea vidékén, hol 30 év alatt *egy mérföldnyi* széles part a tengerből kiemelkedett. Dél felé az emelkedések jóval csökkennek, sőt Schonen felé ellenkezőleg süllyed a vidék, vagy legalább süllyedett valamikor, miután Stockholm szomszédságában 60 lábnyi mélységben a tenger színe alatt halászgunyhó találtatott, mely az előtt a tenger partján állott.

1835-ben február 20-ka körül több hatalmas földindulások után, s a szomszéd tűzokádó hegyek élénk működése kíséretében, Chili tengerpartja 4—5 lábbal feljebb emeltetett; későbbben azonban ismét lejjebb süllyedt, míg 6 hét múlva 2 lábnyi emelkedésnél megállapodott. Hasonló tűnemények közt, melyek e vidéket az 1822-ki novembertől kezdve egész a következő év szeptemberéig megrendíték, ugyan e part némely pontokon egész 11½ lábra emeltetett, sőt hatását egész két mérföldre a parttól beljebb terjeszté, hol az emelkedések közép számmal 5—7 lábra mentek.

Elhallgatván számos hasonló tűneményeket, melyek részint a legújabb időkben tapasztaltattak, részint a múlt századokban ma-

gokat előadták, legyen szabad még csak arra figyelmeztetni, miszerint efféle földrendülések gyakran igen messze földekre terjeszkednek. Így valának például észrevehetőek azon földindulás hatásai, mely Lisszabont pusztítá, Nyugat-India szigetein szintugy mint Svéd- és Poroszthonban, a nápolyi Vezuvon szintugy mint a teplici meleg forrásokon Csehországban.

Miután mind azon tényezőket, habár csak rövid vázlatban s általános vonalokban megismertük, melyek a föld felületének változtatásán még jelenleg is működnek, és melyekről fel kell tennünk, miszerint az őskorban is ama nagy katastróphákat előidézték, melyek a földfelületnek saját alakját megadák; átmegyünk az egyes rétegek nyomozására, kezdvén a legalsónál, s felszállván innét fokként a legfelsőhöz, mely korunkhoz legközelebb áll, s állatai alakjára nézve is a mostan élőkkel leginkább megegyezik.

CLASSICA LITERATURA.

TÖREDÉK TACITUS ÉVKÖNYVEIBŐL.

SZENCZY IMRÉTŐL.

A legiók fölzendülése Pannoniában. [Évk. I. 16—30.]

16. Így állottak a dolgok Rómában, midőn a pannoniai legiókat a lázadás megszállotta, a nélkül hogy arra egyéb okuk lett volna, mint mivel a fejedelem-változás zavarokra szabadságot, s polgárháborúból jutalomra kilátást csillogtatott feléjük.

A nyári táborban három legio tanyázott Junius Blaesus parancsnoksága alatt, ki Augustus kimúltát s Tiberius kormányra léptét megértvén, a gyászpompa miatt vagy örömeben a szokott szolgáltatásokat megszüntette. Innét eredt, hogy pajkoskodni kezdett a katona, azután egymás között egyenetlenkedett, minden cudarnak beszédét meghallgatta, végre tobzódás és munkátlanság után vágyott, fenyíték és szolgálat ellen türehtetlenkedett.

Volt a táborban bizonyos Percennius, hajdan színész csoportok vezetője, azután közvitéz, lustos nyelvű és színészi képzettség által pártokat szőni jól értő. Ez az együgyűbbséget, kik Augustus halála után a katonaság sorsáról tündöttek, apránként feltüzelté, éj-

szakánként értekezvén velök, vagy mikor nyugvásra hajlott a nap; és eloszolván a jobb érzelműek, összegyűjté körülte a legroszabbaikat. Végre mások is készeknek találkozván a lázadásra segédkezet nyújtani, mint valami népszónok imígy nyilatkozik:

17. „Miért engedelmeskednének rabszolgailag a kevés centuriók- és még kevesebb tribunusoknak? mikor leendne bátorságuk enyhülést követelni, hacsak az új s még szilárdul nem álló fejedelmet kéréssel vagy fegyverrel meg nem keresnék? Elég roszul van, hogy annyi évek óta, öreg létökre s többnyire sebekkel rakottan, gyáva módon harminc vagy negyven táborozást kiállanak. Még az elbocsátottaknál sincs vég szabadulás; hanem ezek is zászló alá dugatnak, s más név alatt ugyanazon nyomoruságokat türik. S ha valaki túlél is ennyi viszontagságot, távol vidékekre hurcoltatik, hol telkek nevezete alatt csapolatlan posványok vagy sivatag hegyhátak jutnak osztályrészül. Bizonyára a szolgálat maga is elég sulyos és sükertelen; naponként tiz as-ból áll, mire a katonának teste lelke becsültetik; ebből kell kikerülni ruhának, fegyvernek, sátor-nak, ebből a centuriók engesztelésének s a szolgálati terhek megváltásának. De ütlegeknek és sebeknek, sanyarú télnek, zaklatásokkal telt nyaraknak, marcona háborúnak vagy sovány békének Hercules ugyse! végök nincs soha. Mikre nézve nincs is más enyheszer, mint ha bizonyos alkupontok szerint állapíttatnék meg a katonáskodás: hogy zsoldul kiki egy denariust kapna; a tizenhatodik szolgálatévvel végződnek a kötelezettség, ekkor azután senki ne tartatnék többé zászló alatt, hanem jutalma kész pénzben fizettetnék ki ugyanazon táborban. Hogyan! a praetori dandárok, melyek két denariust kapnak, s tizenhat szolgálatév után családai körébe visszatérnek, többet terhelvék-e? Nem szándoka sérteni a városi őrséget: de ők mégis vad nemzetek között sátoraikból látják az ellenséget.“

18. Tetszést rivalgott a sokaság, különfélekép ingereltetve. Elkeseredetten utalának némelyek vesszőztetésök bélyegére, mások megöszült fejekre, legtöbben elernyedtt köntöseikre, melyeken testök kilátszott. Végre oly büszkségbe jövének, hogy egybe szándékolák olvasztani a három legiót. Ettől vetélyérből elállván, mert mindegyik a maga legiójának akará e tiszteletet, másra vete-mednek, s a három sast s a dandárok táborjeleit egy helyre állítják; egyszersmind gyepet halmoznak össze, arra bírői széket, mely távolabbról is kivehető lenne, helyezendők.

Ebben sürgölődtek ott terem Blaesus, korholja őket, s egyenként utjokat állja, kiáltozván: „Véremmel fertőztessétek inkább kezeiteket; kisebb gonosztett leszen a legatust megölni, mint az uralkodótól elpártolni. Vagy megtartom hűségben a legiókat, ha életben maradok; vagy legyilkolva siettetem bánkodásukat.“

19. De mindemellett csak halmoztatott a gyep, s már mellmagasságig emeltetett; midőn végre meggyőzve a makacs ellentállástól, vállalatjokkal fölhagytak. Ekkor Blaesus, a hatalmas szónok, így:

„Nem lázadás, ugymond, és zendülés a mód, melylyel a katonák kíváncsiak uralkodójok elé terjesztendők; nem is követeltek akár hajdani hadvezéreiktől a régiek, akár az istenült Augustustól ily ujdonságokat ökmagok; és igen idétlenül van a fejedelem első kormánygondjait súlyosítani. De ha csakugyan béke idejében szándékolnának olyakat dacolni ki, miket a polgárháborúk leverői sem követeltek: miért forralnak a szokásos engedelmesség, a szentesült hadi fegy ellenére erőszakoskodást? Válaszszanak követeket, s adjanak nekik jelenlétében utasításokat.“

Felkiáltottak: „Blaesus fia, a tribunus, legyen követjük, s kérjen tizenhat szolgálatév után elbocsáttatást. Egyéb utasításait akkor adandják, ha ez első sikerül.“

A fiatal ember elutazta után valamelyes csönd lett; de hűszkedék a katoná, hogy a legatus fia mint közügyi szónok eléggé mutatná: mikép erőszakolással csikartatott ki, mit szép szerivel meg nem nyerendettek.

20. Azonban a manipulusok, melyek a zendülés kitörése előtt utak, hidak s más szükségesek miatt Nauportusba küldettek, meghallván mi bomlottság van a táborban, zászlóikat fölszedik; s kirabolván a szomszéd helységeket s magát a municipiumi tekintetben állott Nauportust is, az őket fentartóztató centuriókat guny- s rutoló beszéddel s végre veréssel illetik; különösen Aufidienus Rufus tábornagy ellen fenekednek, kit lerántván szekéréről, málhákkal terhelnek, s az előcsapatban lépdelni kényszerítenek, gúnyképen kérdegetvén: „inyére volnának-e ily iszonyú terhek, ily huzamos talpalások?“ Ugyanis Rufus, a sokáig volt közvitéz, azután centurio, majd tábornagy, ismét a régi szigorú szolgálatot kezdé behozni; munka s fáradalom közt öszülve meg annál fogasabb volt, mert a nehezét ő is kiállotta.

21. Ezek érkezésével megújult a zendülés, és a szerte barangoló rabolnak a vidéken. Blaesus néhányat, kivált zsákmánynyal rakottat, a többiek rémítésére megvesszőztet és börtönre vett; mert eddigelé a legatusnak még fejet hajtottak a centuriók s jobb érzetű közemberek.

Ekkor amazok ellenszegülnek az őket voncolóknak, átkarolják a körülállók térdeit, szőlítgatják névszerint majd társaikat, majd a századot, dandárt, legiót, melyhez kiki tartozott, kiáltozván: „ily sors vár mindnyájokra,” egyszersmind tiszteletlenséggel halmozzák a legatust, bizonyoságul szólítják az egeket, a mennybelieket, semmit el nem mulasztanak, hogy keseredést, szálnalmat, aggályt és boszút gerjeszsenek.

Összezudultak mindnyájan, és feltörvén a tömlőcöt, megoldják a békókat, és már a szökevényeket s főben járó tettek elkövetőit is magok közé fölveszik.

22. Lángra kapott most az erőszak, s a lázításra több vezér akad. Bizonyos Vibulenus, közlegény, Blaesus bírószéke előtt a körülállók vállain fölemelkedvén, a forrongók-, és mit szándékoznak, feszülve várókhöz így szólott: „Ti ugyan ezen ártatlanoknak és nyomorultaknak visszaadtátok a napvilágot s lélekzést; de ki adja vissza testvéremnek az életet, nekem a testvért, kit a germanus sereg küldött közügyek végett hozzátok, s ez a legközelebb múlt éjjelen megfojtatott a kardallókkal, kiket a katonák vesztére táplál és tart fegyverben. Monddza Blaesus, hová vetetted a holttestet? ellenségünk sem veszi rossz néven az eltakarítást. Ha csókjaimmal, ha könyeim-mel megengeszteltem bánatomat, öless meg engem is; csakhogy minket, nem vétkünkért, hanem mivel a legiók javáról gondoskodtunk, kivégzettek ezek temessenek el.”

23. Erőt adott e szavaknak zokogásával, és mellét s arcáját kezeivel vervén; majd ellökvén azokat, kiknek vállain állott, leveté magát a földre, s egyeseknek lábaihoz borulván, oly kábulást és keseredettséget idézett elő, hogy néhányan a katonák közül a Blaesus szolgálatában álló kardallókat, mások annak egyéb cselédeit kötözték meg, ismét mások a test keresésére indulának. És ha iziben ki nem sül, hogy sehol sem akadni holttestre, a rabszolgák kánpadon sem vallották meg a gyilkosságot, s amannak testvére sem volt soha; kevésbe múlt, hogy a legatust ki nem végezték.

A tribunusokat mindazáltal s a tábornagyot megszalasztották.

A futamlók holmie kizsákmányoltatott, és Lucillius centurio — ki nek katonai kópéságból „Mást-ide“ melléknevet adtak, mert eltörvén a katona hátán szőlővesszejét, mást ismét mást szokott kérni — megöletett. A többiek elrejtelkedtek, az egy Clemens JuliuSt kivévén, kit nem eresztettek magoktól, mivel fris esze miatt a katonák ügyének előterjesztésére alkalmasnak tartaték.

Sőt majd hogy a nyolcadik és tizenötödik legióbeliek egymással össze nem kaptak, amazok valami Sirpicus melléknevű centuriót halálra kérvén, a tizenötödikbeliek pedig pártfogolván; ha a kilencedikbeliek szép szóval, s a bakafántoskodók ellen fenyegetéssel magokat közbe nem vetették volna.

24. Ezen hírek az egyébként rejtélyeskedő, s az ügyeket minél bajosabbak valának annál szorgosabban eltitkoló TiberiuSt arra bírták, hogy a haza főembereinek s két praetori dandárnak kíséretében elküldje fiát Drusust, minden meghatározott utasítás nélkül a körülményekhez képest intézkedendőt. A dandárok válogatott legényekkel túl a szokotton megerősítették. Hozzájuk csatoltaték a praetorianus lovasság telemes része, s az izmos germánusok, kik akkor a fejedelem testőrei között valának. Szinte velők méne a praetorianusok főnöke Aelius Seianus, ki tisztársul adatott atyja Strabo mellé, s TiberiuSnál nagy tekintetben állott, hogy kormányzója legyen az ifjúnak, a többieknek pedig veszélyeket tartson eléjük és jutalmakat.

A közelgő Drususnak mintegy kötelességből tisztelgőleg elébe jövének a legiók; nem vidáman mint szokás, nem katonai fényben, hanem dísztelenül pongyolán, és oly képpel, mely levertséget színelte ugyan, de inkább dactra mutatott.

25. Mihelyt a sáncolatban volt, megrakták őrcsapatokkal a bejárásokat, fegyveres csapatokat állítának föl a tábornak bizonyos helyein, a többiek iszonyú tömegben körülvették a polcozatot. Fölállott Drusus, s kezével csöndre intett.

Amazok valahányszor szemeiket a sokaságra fordíták, durcászavakban zajongának: viszont Caesarra vetett minden pillantat megremegtette őket. Kétes zsidaj: éktelen láрма, s hirtelen csönd. Az indulatok e hullámzásában rettegtek és rettentettek.

Végre félbeszakadván a zaj, fölolvásá atyja levelét, melyben ez állott: „Mindennél inkább szivén fekszenek legvitézebb legiói, melyekkel oly sok háborút kiállott. Mihelyt a gyásztól menekszik lelke,

tanácskozásba veendi kivánalmaikat az atyáknál; egyelőre fiát küldötte el, hogy haladéktalanul megadja, mi rögtön teljesíthető; a többi a tanácsnak föntartandó, melyet sem kegyelmezés, sem szigor eseteiben igazság szerint mellőzni nem lehet.“

26. A tömeg felelé: „Clemens centurio bizatott meg akaratuk előadásával.“ Ez először is „a tizenhat év utáni elbocsátásról“ szolt; „azután a szolgálat végével adandó jutalomról; a napi zsold egy denarius legyen; a veteranusok ne tartassanak zászló alatt.“

Midőn Drusus e pontokat a tanács és atyja elé tartozóknak kezdé nyilvánítani, lármával félbe szakasztaték: „Miért jött tehát, ha sem a zsoldot fölemelni, sem a terheken tágitani, sem akármi kegyelmet adni hatalma nincs? Bezzeg botoztatni s kivégeztetni szabad! Tiberius azelőtt is Augustusra hivatkozván szokta volt kijátszani a legiók ohajtásait; most ugyanezen fogásokat használja újra Drusus. S hát hozzájok örökké csak a fiúk jövendének? Különös valóban, hogy Tiberius csupán azon ügyeket utasítja a tanácsshoz, melyek a katonaság jólétét érdeklik. Ugyanazon tanácsshoz kell tehát folyamodni akkor is, ha büntetés vagy ütközet van készülöben. Avagy jutalom az uralkodóktól függ, büntetések kény szerint szabhatni?“

27. Végre odahagyják a polcozatot, utjokba vetődő minden praetorianus katona vagy Caesar pártjabeli ellen öklöt emelvén, hogy civódás- s fegyverforgásra okot adjanak; különösen Cn. Lentulusra böszülének föl; mert erről, mint másokat korra s hadi érdemekre meghaladottról, hívék, hogy szilárdítja Drusust, és veti vissza mindenek előtt a katonáknak ama dacos követeléseit. S kevéssel azután, midőn Caesarral távozék, és sejtván a veszélyt, a téli táborba készült vonulni, körülfogák őt s kérdezők: „hová megy? az uralkodóhoz vagy az atyákhoz? tán hogy ott is gát legyen a legiók érdekeiben?“ Egyszersmind megtámadák s reá köveket vetének. Már vérzett egy dobástól; s ha Drusus embereinek oda özőnlő sokaságától pártul nem fogaték, vége.

28. A fenygető s valami szörnyű tettbe kitörni készülő éjszakát a véletlen csillapítja le. Ugyanis mindenek láttára tiszta egen egyszerre megfogyatkozott a hold. Ezt a katona, ismeretlen levén annak okával, a főnforgó dologra nézve sejtelemül vette; s összehasonlítván a csillagzat sötétültével saját nyomorait, jó sükert jósolt ügyének, ha fényét s világát az istennő visszanyerné. E végre

érc-csöngetéssel és trombiták s kürtök riadásával zajt ütének, öröme-
nek vagy bánatnak adván magokat, a mint az világosb vagy homályo-
sabb lön. Hogy azután felhők vonultak eléje, s egészen sötétbe
merültnék látszaték — az egyszer megrázott kedély vakhítre köny-
nyen hajló levén — keserves hangon ezekre fakadtak: „Huzavo-
nájoknak, már látják, soha vége nem lesz! tetteiket az istenek nem
helyeslik!”

E hangulatot haszonra fordítani, s a vakeset-nyújtotta ese-
ményt okosan fölhasználni akarván Caesar, parancsot ad körüljárni
a tanyákat. Behivatja Clemens centuriót s másokat, kik tetszetes
tulajdonaiknál fogva kedvencei valának a tömegnek. Ezeknek a cir-
káló csapatok, örállomások s a kapukat fedező legénység közé kelle
vegyülniök, reményt csillogtatniök, félelmet gerjeszteniök. „Med-
dig fogjuk még az uralkodó fiát körül táborlani? Mi lesz a feneke-
désnek vége? Percennius- és Vibulenusnak tegyük-e a hűség es-
küjét? Percennius és Vibulenus fog a harcosoknak zsoldot, a ki-
szolgáltaknak földeket adni? Szóval a Nerók és Drususok helyett
ezek uralkodandnak-e a római nép fölött? Nem volna-e jobb, ha
mikép utolsók valának az eltántorodásban, első lennének a megté-
résben? Későn adják meg a közönség számára kérteteket; magán-
kegyelmet mindjárt lehet érdemelni, mindjárt meg is nyerni.”

Ezek meghatván a kedélyeket s egymás iránt gyanusakká te-
vén, az ujoncok ügyét a veteranusokétól, a legioét a legioétól el-
különítik. Így lassanként visszatér az engedelmesség iránti szeretet;
elhagyják a kapukat, s a zendülés kezdetén egy helyre hordott tá-
borjeleket a magok helyeire visszaviszik.

29. Reggelre kelvén, a sokaságot egybe hivatja Drusus, s bár
a szónoklatban járattan volt, bizonyos veleszületett fönséggel gán-
csolá a múlt, helyeslé a jelen viseletet; kijelenté, hogy rémités-
vagy fenyegetéssel vele nem végezhetni; de ha szerénységre látja
visszatérni, ha esedezni hallja őket: a legiók kérelmeinek kegyes
elfogadása végett atyjának írni fog.

Kérelmökre ismét ugyanazon Blaesus, továbbá L. Apronius,
római lovag Drusus dandarából, és Justus Catonius, első rendű cen-
turio, küldetének Tiberiusához.

Volt azután véleményvita. Némelyek a követek visszatérését
bevárni, addig pedig a katonával cirógatva bánni, mások szigorúbb
rendszabályokat életbe léptetni mondák szükségesnek: a nagy tö-

megben csak szélsőség vagyon; retelgett, ha nem remeg; ha rá-
ijesztesz, bizvást megverheted. Míg a vakhit szorongatja őket, mu-
tasson nekik urat a kolomposok kivégeztetése által a vezér is.

Hamar a szigorúbbra hajlott Drusus jelleme. Hivatá Vibulenus
és Percenniust, és megölette őket. Sokan mondják, hogy a vezéri
sátor körében takarítottak el; mások, hogy testeik a sáncgerében
kívül látványul vettek.

30. Azután a leghevesebb izgatók kerestetének össze. Néhá-
nyat, a táboron kívül bolyongtukban, a centuriók vagy a praetori
dandárok katonái vágtak le; másokat, hűségök tanusításául, bajtár-
saik magok szolgáltattak kézre.

Növelte a katonák aggodalmait a fölötte korán beállott tél sza-
kadatlan és oly fürgeteges esőzésekkel, hogy sem sátraikból ki-
mennők, sem magok közt egyesülniök nem lehetett; sőt alig tud-
ták megőrizni táborjeleiket, melyeket forgószél s vizár megragad-
tanak. Az ég haragjának félelme is tartott még. „Nem hiába ha-
laványulnak el gonosztevők előtt a csillagzatok, törnek ki a zivata-
rok; nincs e bajoktól más szabadulás, hanem ha elhagynák e vészt
hozó s megfertőztetett tábort, s kitisztulván vétségökből, kiki saját
téli tanyájára jutna.“ Először a nyolcadik, azután a tizenötödik legio
tért vissza. A kilencedikbeliek fönne azt vitaták, hogy be kell
várni Tiberius válaszáat; de a többiek eltávoztával egyedül marad-
ván, a fenyegető szükségét magoktól megelőzték. És Drusus, nem
várván be a követek megérkezését, mivel minden eléggé lecsillapult,
Rómába visszatért.

KOLOSMONOSTORI KÁLVÁRIA.

SZILÁGYI SÁNDORTÓL.

Kolosvár mellett, összeforrva annak nyugati felével, egy ronda
oláh falu terül el. Fényes multjának emlékköve egy dombra épült
templomocska a falu északi felében. Mai neve „Monostori kál-
vária.“

Kolosmonostor, maga a falu, Fasching és Szegedi véleménye
szerint szent István korában már létezett, s néhány tized múlva I.
Béla király két apátsága egyikét ide alapította, és szentelte a boldog-

ságos szüznek. Az eredeti oklevél hiánya miatt alapítási évét nem tudjuk ¹⁾.

Az apátság kezdetben keveset jövedelmezett sz. Benedek szerzeteseinek, kiknek maga a falu s némi környéke volt átadva. Szent László megnagyitá, falukkal gazdagitá ²⁾. Több pápai kiváltságok s a következő királyok adományozásai emelését sok tekintetben mozditották elő ³⁾, s befolytak arra, hogy Magyarhon minden apátságai fölött fényljék ⁴⁾.

Pápai hatóság alatt nem állott az apátság, mint irták néhányan. „Ad nos nullo medio pertinet“ : maga Honorius elismeré. Ellenben Pray IX. Bonifacius pápának közlé egy oklevelét ⁵⁾, melyben mint az esztergami érsek hatósága alatti apátság van említve. Ki volt e szerint az erdélyi püspöki hatalom alól véve.

Adorján, 1181—1202-ig erdélyi püspök, az apátot elfogatta s lerontatá az apátságot. Utódja Vilmos folytatá az ellenségeskedést, kanonokjai s mások segélyével az előbbi apátur utódját bebörtönözteté, az apostoli szék szabadalmait elégeté, a királyéit vízbe hanyatá, s a virágzó kolostort akkora inségre juttatá, hogy az isten szolgálínak nem volt mit enniök ⁶⁾. Az ügy megvizsgálását, a versengők kibékítését, a pápa Bereck váci püspökre bízta.

Alig pár tized múlva az apátság vég inség szélére jutott. Az 1242-ki tatárjárás alkalmával egy csapat a különben is megrongált kolostort megrohanta, szétrombolá, hogy kö nem maradt kövön, szabadalmait, kiváltságait széttépte, magával vitte vagy tűznek áldozá és szerzeteseit legyilkolá. Huszonegy hosszú éven át lakatlan

¹⁾ Fejér Gy., Codex dipl. T. IV. Vol. III. P. 106.

²⁾ „Tandem per Ladislaum Regem Beatissimum foecundioribus redditibus et possessionibus lautioribus eadem Ecclesia extitit ampliata.“ Irja IV. Béla, 1263-ki oklevelében. L. Szegedi, Syn. vitae B. IV. Reg. ung. 346.

³⁾ „Monasterium... apostolicae sedis... privilegiis communitum.“ Fejér, Cod. D. T. III. V. I. P. 386.

⁴⁾ „Super alias abbatias regni Hungariae fulgebat.“ Kaprinai, Hung. Dipl. I. 59. Fejér, Cod. IV. III. 108.1. közlött oklevél szavai.

⁵⁾ Hierarchia, I. 14. Ezen kívül közte és az erdélyi püspök közt fenforgó vita kérdésében a váci püspök [az eszt. ér. 'suffraganeusa] volt bíró.

⁶⁾ Ant. Szeredai, Series episcoporum I. 5. Fejér, Cod Dipl. V. III. T. I. P. 386. Fennebbi jegyzeteimben ezen egyenletlenségre céloztam.

rom volt—, mígnem IV. Béla helyre állíttatá és szabadalmait visszaadta ¹⁾.

Szebbé, fényesebbé, dúsabbá lett az apátság mint valaha volt dacára a határpöröknek, melyeket untalan folytatnia kelle ²⁾.

Ily határpörről tesz bizonyosságot az, hogy 1283-ban Pál apát a, javadalmi határok biztosabb meghatározását kérte. De mielőtt az megesheték, 1285-ben IV. László korában beütött tatárok feldúlták az apátságot. Szerzetesei szétszaladtak s azon időközti felhasználó világiak javadalmait lefoglalák. Szerencséjére a szerzetnek Henrik apátur, III. Endrének udvari papja s kegyence kieszközlé, hogy ez Kényi Márton által, mellé rendelvén Endre kanonokot, az apátsági javadalmakat mind visszaadta, s azokba még az év folytatában beig-

beigtatás, javadalmak kézhezvétele, minden megtörtént, csak az apátság nyugalma nem állt helyre, annyira hogy István apátur-nak, az erdélyi püspökök versengése ellen helyesen biztosítandó magát, I. Károlynál kelle kieszközölnie a nyert adománylevelek megerősítését. Megtörtént ez 1324. novemb. 20-án ⁴⁾. Egy 1773-beli jegyzőkönyv nyomán az apátsági javadalom ekkor negyven fából állt.

Erzsébet királynénak János apátur udvari papja volt. S mivel az apátságnak a fejérvári püspökkeli versengése mind folyt, ez István szerzetest fölküldi erélyes segílyt eszközölni Endre ellen. S valóban a királyné Miklós vajdának rendeletet ad (1342.), visszavenni az elfoglalt javadalmakat s oltalmazni az apátot ⁵⁾.

¹⁾ Fejér, IV. III. 106. Kaprinai, Hung. Dip. I. 58. és Szegedi, Syn. 343. közlik a helyreállító oklevelet, mely két addig létezett véleményt cáfol; mintha a kolosival össze volt volna néha tévesztve, mert már itt Kolosmonostornak nevezetik, s mintha e 21 év alatt is fennállt volna: „Volentes igitur vos vera Jesu Christi vestigia imitari; Ecclesiam Colosmonostura ipsius sanguine dedicatam, deperditis restaurare suis Possessionibus, Libertatibus ac Tributis“ stb.

²⁾ Cod. D. V. III. 152.

³⁾ „Quo praesente Magister Martinus filius Kényi aulae nostrae Miles specialiter ad id deputatus homo noster ad facies praedictarum possessionum.... inibi legitime convocatis accedendo,....“ Szegedi, Synopsis 556. és köv.

⁴⁾ Szegedi, Decr. et Vit. 559. és köv.

⁵⁾ Fridvaldszki, Reg. Ung. Mar. 76. Sezeredai, Ser. Ep. Trans. 80. Pray, Spec. Hier. II. 256.

1397-ben (írja Pázmán 1629.) alkotott statutumai nyomán a káptalan ez ideig s ez időn is túl az esztergami érsekség hatósága alá tartozott.

Alig hogy Zsigmond király eltávozott a constanci gyűlésre, Pappfalvi László a kolosmonostori urodalomban Szent János határán több foglalást tett. Henrik apátur kérelmet nyújtott be ez ügyben Csáki Miklós vajdához, de ennek hozott ítéletével elégtelen, ügyét Constancba vitte, a király eleibe. A király rendeletei teljesen kielégítők voltak ¹⁾.

1437-ben Budai Nagy Antal vezérlete alatt felzendült parasztok Kolosmonostornál megverettek, elfogott vezéroket a nemesség darabokra tépte ²⁾.

Az apátság az erdélyi püspökök elleni önbiztosítás színe alatt valóságos várral vette magát körül, s környékét dominálni kezdte, mely 1465-ben kinevezett Pécsváradi Péter apátur alatt annyira ment, hogy Kolosvár ellene a királynál panaszt emelt. S Mátyás a leggyökeresb orvosláshoz fogott. 1466-ben ez rendelé az apátnak lerontani erősségét, mit ha ez nem teljesítne, Szentgyörgyi Buzini János fő- s Illye és Nádasdi alvajdákra bizta a parancs teljesítését ³⁾.

II. Ulászló 1508-ban pompás egyházát megnövelte s két toronynyal ékíté ⁴⁾.

A separatio után az apátság hanyatlani kezdett. Még apáturjai sem voltak rendesen, s csak 1549-ről Utissenich bíbornokot tudjuk felmutatni ⁵⁾, miután az ezelőtti évben tartott pozsoni országgyűlés XLVII. articulusa a kolosi erősség lerontását s az apátság betöltését rendelé.

1551-ben Martinuzzi György János - Zsigmonddal az itteni egyházban jegyezte el Ferdinánd király leányát Johannát. Az elsőnek személyét a bíbornok és anyja, a másodikét Nádasdy Tamás és Báthori Endre képviselék ⁶⁾.

Az 1556. aprilisi kolosvári országgyűlés kimondván a secularisatiót, az ugyanez évi novemberi a kolosmonostori javadalmakat a ki-

¹⁾ Pray, Hier. I. 15—19. Péterffy, Sacr. Con.

²⁾ Engel, Gesch. III. I. 9.

³⁾ A parancs eredetie a kolosvári archivumban van.

⁴⁾ Mint ezt a templom oldaláni felirat világosan tanúsítja.

⁵⁾ Bethlen Farkas hist.

⁶⁾ Kovachich, Script. R. H. Min. I. 358.

rálýnének adományozá ¹⁾. Dacára ennek fenmaradt az apáti cím. Ugyanis a köv. évben egy címzetes apát Oláh Miklós esztergami érsek felszólítására nála megjelent Nagyszombatban bebizonyítandó, hogy címét Ferdinándtól bírja ²⁾.

1565-ben oct. 8-án itt országgyűlés tartatott ³⁾.

János Zs. Kolosmonostort öt faluval Forgács Ferencnek adományozá. Ennek magtalan halála után viszont fiscalitássá lett. 1581-ben Báthori István a kolosvári jezsuita-egyetemnek tett belőle alapítványt ⁴⁾, de ezeknek 1588-bani száműzetése után viszont fiscalitássá lett.

Erdély fejedelmei az apáturok által különben is nagy szorgalommal művelt helyet kezökhöz vevén, pompás kertet és kéjlakot emelének a helyre, mely 1594-ben historiai nevezetességüvé lett. Aug. 28-án (szombat nap) a fejedelem unokaöccse Bold s néhány udvaronca társaságában kimegy e mulatójára, s míg Bold fen volt ezekkel a kertben, elhatározá az ellenzék 13 jelentékeny tagjának legyilkolását, kik t. i. a törökkeli frígy felbontásának veszélyeit előre látták. S valóban egy hó eltelte előtt Bold 12-ed magával meg volt gyilkolva ⁵⁾. A fejedelem ez urodalmat még ez év folytatában a jezsuitáknak adományozá. Neje Mária Kristierna 1598-ban hazai és külföldi mester emberek által az egyház régi fényét helyre állítá ⁶⁾.

1633-ban Kovachóczi István I. Rákócy György korlátnok a ez egyházba temettetett el ⁷⁾. Az 1653-ki országgyűlés e „derekas“ templom meghagyását rendelé ⁸⁾. Ez időtájban egy kath. iskola is virágzott itten, melynek fenmaradásáért érsek Lippai György buzgólkodott ⁹⁾.

1693-ban I. Leopold az ujon behozott jezsuitáknak adományozá, kik 1724-ben a Báthori Istvántól nyert öt falunak kivált-

¹⁾ Ez országgyűlési végzéseket a kolosvári ev. ref. coll. könyvtára kézirat-gyűjteményéből jegyeztem ki.

²⁾ Péterffi S. Con. II. 5, 9.

³⁾ Gaal, Erd. Orsz. I. 6.

⁴⁾ Kaprinai, Hung. Dipl. I. 40—45.

⁵⁾ Bethlen Farkas, L. VIII. Barovius Kovachichnál [Scrip.].

⁶⁾ Ugyanaz. L. IX.

⁷⁾ Szalárdi, Siralmas Krónika III. k. 3. r. kézirat.

⁸⁾ Ez évi orsz. gy. végzések.

⁹⁾ Nemz. Társ. 1841. 18. sz. van az illető oklevél közölve.

hatásáért folyamodtak. 1733-ban megnyervén azoknak a fiscusi javadalmakból kitörlését, tiz év múlva kieszközlék. 1773-ban a rend megszüntetése után ismét fiscalitássá lett, míg nem Mária Terézia 1776. oct. 17-ki leírásánál fogva azon joggal, melylyel a szebeni kath. árvaház bírja javadalmait, a kolosvári egyetemnek adományozá ¹⁾).

De a pompás egyházat naponként jobban elhanyaglák. 1781-ben katonai raktárnak alkalmazák, az 1791-ki országgyűlésre elhordák padjait, úgy hogy teljesen bezárattott.

Mártonffy József püspök 1802-ben a javadalmakat haszonbérbe kérte, de a helyett azok adminisztrátorává lön, mint lőnek utódai is.

Évi jövedelmeit 50 ezer pfra tehetni.

A kolostor eltűnt, s az egyház is romladozni kezdett, mígnem püspök Rudnay indítványára belőle a kir. lyceumot építék, meghagyván a sanctuariumot régisége emlékeül, s azt templommá idomítván át.

A kolostor volt Erdély egyik hiteles levéltára, mely annak lerontása után sz. Mihály egyházába tétetett át. Őrje az apát, mely hivatal folyó században Rudnay püspök fölterjesztése nyomán megújított.

A hely ma kálvária. Elül egy kápolna. Bennebb természetes töltés s óriási sánczat nyomai, vagy egy-két darab rom, melyek legmagasbika 1½ öl. Középen az egyház, két latin fölirattal, egy napórával s egy oroszlán faragvánnyal egyik szögletében. Kivül belül egyaránt elhanyagolt.

JERNEY JÁNOS PARTHIÁJÁRA

NYELVÉSZETI ÉSZREVÉTELEK

REPICKY JÁNOSTÓL

Jerney társunknak kitűnő szorgalommal írt utazása és Parthiája méltó figyelmet ébresztett. Bírálatjai és ismertetései lapok útján kö-

¹⁾ Benkő, Spec. Transs. [kézirat]. L. I. Cap. V. §. CL.

zöltettek. Csak Parthiáját szándékom nyelvészeti tekintetben felvilágosítani, vagy a szónyomozástól eltérő véleményemet felhozni.

A 168—173-dik lapon felhozott szók nem parthus vagy magyar, hanem a *hindu* (sanszerit) s általában *indo-germán* nyelvekből magyarázhatók.

Bardanes = *Vardhanasz*, öregbitő, s így nem: *bárgyu*.

Chosroes, minthogy a régi perzsa uralkodóknál is = *caesar* vagy *augustus* jelentéssel lelhető, az nem parthus szó, Jerney úr értelmében, miszerint parthus nem volna *parsz*, *farsz*, *perzsa*, hanem magyar. Aztán nem is *koszorúval* éltek azok, hanem *kulah* vagy *dihám*-mel, s az inkább *föreg*.

Gularses = *kudrica*, hellen: $\kappa\upsilon\delta\delta\omicron\varsigma$ tiszteletre méltó, nem: *kudarc*.

Iguz nevű uralkodó nem fordulván elő, nem számolunk róla, s a $\delta\iota\kappa\alpha\iota\omicron\varsigma$ görög név, itt nem annyira *igazat*, mint: *diç* ($\delta\epsilon\iota\chi\upsilon\mu\epsilon$) mutatót vagy dicsőt jelent.

Orodes = *úru* comb és *das* perzsa szóból összetéve = *combos*, nincs tehát semmi viszonyban *Orod* névvel, minthogy *d* nem tartozik *úru*-hoz.

Sanatroik nem: *szanat* és *roj*k, hogy belőle *Csanád* és *Rojk* származzék, hanem: *szana* és *troj*k-ra elemezendő = *szena*-*traj*ka, sereg-oltalmazó.

Vologeses = *valgusz* szép, s ha perzsa történetírókat követünk, *bálá*: magas jelentést ad, mely a *balog* értelmétől messze esik.

Vonones = *vandanasz* dicsért vagy *bhānu* nap, mely a *Bano* szónak hangra inkább megfelel, csak hogy ennek értelme magyarban nincs.

Megistan azaz: *mehesztan* Zérdust követőt jelent, nem: *me-gyeispánt*.

Satrapa = *khsatra* és *pá* seregvédő; tője *khsa* bánt, *khsatra* fegyveres osztály és *pá* táplál, véd stb. általában helytartó. A sátor pedig vagy inkább ernyő = *cshatra*. A *satrapa* tehát így elemezendő: *satra*-*pa*, nem: *satr*-*apa*.

Pharnapates és *Phriaptius* = *parna* vagy *prána* és *patisz* azaz életnek ura, és *príja* s *patisz* = kedves úr; a germán mythosban *Fréja*, továbbá *Freund* stb. Mely elemezésből: *apa* ki nem jöhet.

Prahates = *pra*+*ha*+*tasz*-ból vagy talán összevonva: *prati* *hatasz*-ból = eltiltó, védő, s így itt hol az atya?

A 174-dik lapon említett perzsa: *and* végzetű szók, nem csak ebben, hanem a hindu és germánban is akármennyiszor előfordulnak h. *bandha*, p. *bend* = Band; h. *bhar-and-a* Isten stb. *Urkend* szóban pedig a *kend* egész szó, = p. *kenden*, h. *khan* = ázni, nem: *urk-end*.

175. l. *Apadás* *apeves*-sel azonosnak mondatik, holott ez csak: *víz* sans. *ápasz*.

Ármány = *anrô mainjusz* gaz szándokú, zend, nem parthus szó s a magyarba csak átvéve.

Barzo, mint *bérc*, más nyelven is létezik: *Berg*, arab *El-burz* Meninskinél *mons insignis* (az el ar. *articulus*) és különben *Caucasus* is; ar. *bers* = *mons consistens arena molli*; *bereze* = kiáll, feltűnik stb.

Betyár a zend *petiahere*-vel azonítatlik, de ez nem parthu szó, s általán értelme nem is: minden rosznak kútfeje, mert a rosz = enghre menjos, hanem csak kútfeje vagy ura. A *betyár* tehát inkább a töröknek keresztyénre alkalmazott: *bedkjár* = gonosztevő csúfolása. A történetíróknál számtalanszor van ilyen: *küfár bedkjár* = hitetlenek, gonosztevő(k) = g. hitetlenek.

Buzurkán perzsa: *buzurk* = nagy, szlávban is van: *boszorka*; *sorcier* stb.

Börzsöny *barsom*-mal azonosnak mondatik, de ez galycsomó, a börzsöny pedig Brasiliából eredt.

Déváj-nak a magyarban gyöke nincs, hogy *dew*-vel mérköz-hessék, s ennek töje a sans. *div* = menny.

Esperest = *átes* és *pereszt* tűzimádó; *eszperesz* pedig a perzsában lóversenynek helye; nálunk a keresztyén korban *presbyter*-ből eredt.

Esztendő szó nem fordulván elő, annak Isten-idő magyarázata csak nyelvünket illeti. Az esztendő hindül: *varsá*, perzsául: *szál*.

Habos melléknév, *apes* = víz főnév.

Isten = *jezdán*, mint átvett szó megengedhető, mert gyöke sans. *jaç* imád, mely csak zendben él, különben a sans. *jadz* is oly értelmű.

Káva = *havan*, de ez csak kehely, káva pedig karikát vagy kütsövényt jelent; megvan azonban a latin *carus* is.

Zur pedig nem sör, mert víz és tejből szokott készülni.

Késes mellék, *kessosch* = kicsinyítő főnév; s ez törökben is fennáll: *kicsi* vagy *kücsük* kicsi.

Kapis = nyál; a köpés természetutánzó szó levén, inkább élő lényről áll.

Ocsmány, *aszmog*-gal azonos akar lenni, de az *ocsmány* = *ocmán* vagy török, mint ellenség gúnyolva.

Bab = pap, de finnben is pappi, papa stb. tör. baba.

Patcar a szlávban *potcora*, *padkar* pedig nem: ki „bőses redet,” hanem a perzsa: *bed-kjár* = gonosztévő, miről előbb vala szó. A török ezzel gúnyolá a magyart, mint (l. fönebb) ez *ocsmány*-nyal a törököt.

Tarhonya, hogy *darun* = savanyítlan kenyérrel azonos legyen, szabadjon kételkednem. Perzsában *dáru* = köles, orvosság.

Tarik sans. *dri*, *con-tero*, *ver-derben* szókban is föllelhető.

Tévesztő = *daves* hagyján.

Tüzbálvány = *Diz Bahman*. Az idézett helyet megnéztem, s a perzsa szövegben imez áll: *átesgáh diz bahman* = *Diz-Bahman*-nak tüzhelye. Szerző úr a 180-dik lapon az *átes* szót veti tüzzel össze, s így, ha az eredetit olvasta volna, nem ejtend hibát, milyen a fordításnak magyarításán esett, s amabban is így kellett volna állnia: le temple du feu de Diz B. vagy construit par D. B. A *Bahman* pedig nem egyéb *Brahman* vagy Brámanál, s az *r* kiesett, mint e sans. szóból: *trisna*, persa: *tesne* = szomjas. A név aztán tulajdonnevekül használva s ejtetik Behmen-nek is.

Varázs gondolom nem = tisztulás, mit baras tesz, sans. *vári* = víz értelme mellett. Aztán *varázs* szlávban is él: *erazsit*.

178. l. A számtalanok felhordhatásának felemlítése mellett az egy pár említett sem vezet célhoz. Hogy *Máni* dualismust tanított, tudva van; de vajjon „*Ertenk* és *Esztenk*“ szók „Ördög és Isten“ értelményűek-e, azt e szókból kihozni nem lehet. Mert azonkívül hogy *Máni* könyvének elnevezése ilyen = Ördög Isten nem volt, az onnan is kitetszik: hogy a könyvet, mi a perzsa szövegből kivehető, nevezék csak így; hasonlólag *Zerdust*nak könyvét nem: *Ormuzd* és *Ahrimán*-nak nevezték, hanem: *zend-aveszta* = perzsa *zinde áváz*, élőszónak. Az *Ertenk* szó ezenkívül csak ennyit jelent: műhely, különféle rajzokkal telt könyv, és maga *Máni* s eredetét *Hyde* ¹⁾

¹⁾ Semmler Allg. Weltgesch. IX. 665. l.

tenk = festeni (tingere)-nek állítja, mi sanscritban ran-dzsch, p. reng = festék. Végül a sanscritot nézve: *artha* = dolog, haszon, ok és *asza* = nyugat (este), kimulás, elveszés értelem mellett a két lény inkább megfordítva jelentene istent és ördögöt, t. *Erteng* istent és *eszteng* ördögöt.

180. I. Itt az indo-germán családhoz tartozó perzsa nyelvnek 60 szavai olyaknak vétetnek, mint a melyek magyar értelműek. De e szók körül kettő a hiba; az első, hogy t. szerző úrnak csak azon szókat kell vala választania, mik az indo-germán családban vagy nem léteznek, vagy annak egyes felekezeteiből nem magyarázhatók, s e választás nem történt; másodsor, az elősoroltakban arab és török szók is foglalvák, mely hiba még nagyobb az előbbinél. Ugyanis a fenforgó kérdésben csak tiszta parthus vagy pelvi szók vezethettek volna célhoz, és kár! hogy köztök egy sem az: *Eger* perzsa; *ágil* p. mert a s. *kul* (összegyűjt) s á előragból keletkezett; *ál* török; *aarcza* arab; *ászá* (nem: asa) p.; *bere* p. a szlávban is *berának* = bárány; *besztegi* p. s nem beszédet, hanem megkötést, tehetetlenséget jelent, a beszéd inkább a s. *bhásá*-hoz hasonlít, de mi haszna, ha nem parthus; *boszorkány*-ról volt szó s *buzurk* is ugyanaz t. nagy; *csergán* p. sanskritul *dzsagni* = ölöszer, szlávban is *csakan*; *csobin* p.; *dáje* p. szláv *dojka dojit* = szoptat, emtet, s. *duh* fej-ni; *thable* nem dob, hanem tábla, s ha dob, akkor arab szó; *hezár* p. s. *sza-haszra*; *bajra* p. s a *Bohrer*-hez inkább hasonlít, mint a fúróhoz; *ghalt* (nem galat) p. henger s nem galacsin; *gezá* p.; *gonák* p.; *kube* p.; *kerden* p.; s. *kartum*, *áb* p. (nem ab); *vál* (nem val) p., s inkább: bálna = *balaena*; nem hal; *ambár* tal. *enbár* p., de a *hambár* oláhban is létezik; *harámi* arab; *ászá* (nem asza) p.; *ejje* szó nem is áll fenn; *hav, hó, hóz* mi akar lenni? talán hava = idő? *hászir* = lefegyverkezett (nem: haszar) többes *huszár* arab; *éd* ar.; *jekh* p.; *jekhcse* = jégcse szinte p. a cse kicsinyítő, meg van a szlávban is = *csek*; *kajszí* török; *kalidán*? a kaloda, szlávban: *klada*, s itt a gyöke is; *ghalbe* arab, s nem kalyibát, hanem összezsugorodást és meggyözetést jelent; *kemr* (nem: kamar, mely arabban = hold) p.; *káred* p., sans. *kritti* vágás; *kartikaja* a hindu hitregében = hadúr; *kendir* török; *kez?* talán *kesz*, mi a töröken = vág; *kila* ar.; *kendzs* p. sans. *káncsana* = arany; *gedá* p.; *kus?* *kocs* pedig, mely a törökben létezik, a valódi kos; *kandis-* nál a török *kuntus* a köntöshöz hasonlóbb; *mermer* p. inkább:

marmor, mint márvány; *gújed* (nem *kujed*) p. s nem: követ vagy megkövet, hanem: mond jelentésű; *meri* ar. s nem merész, hanem kételkedő; *mér*? szlávban *merat* = mérni; *nárindzs* p.; *áláh* (nem *alve*, *ejje*) p. sas; *churrem* p.; *páiz* p. és mint függ ez hangra a magyar ősszel? én inkább a török *güz* = ősszel vetném egybe; *usztám* p. (nem *osztón*, mely szó nem létezik) biztosság, nem: ősz-tön, s ez szlávban is: *osztén*; *pácsa*? a pálca pedig szlávban is = *pa-lica*; *peresztar* p.; *fazil*? s a *phaselus* latinban is; *piszaga*? talán *pisz* = bélpoklosság p.; *reh* p.; *szam*? *szara*? talán a török *csaryk*, mi a saru-val értelemre is egyez; *csadir* (nem: csatir) p.; *szur*-ról volt szó; *szakal* tör.; *szabún* ar.; *szad* (nem szád) p. sans. çata; *szen* p.; *dánis*, *dánch*, *dániden* (nem: danis stb.) p. és nem is tanít, hanem: tud- jelentéssel, a tanács inkább a török *dhánis*; *das*, *dih* p.; *taun*? talán a török *dhana* = tinó; *tezek*, *átes* p.; *vám* p. adós-ság, nem vám; *bár* = teher, nem vár p.; *báz* p. tör, nem: vas; *bazár* p. Bevallása szerint látszik is, hogy csekély fáradtsággal gyűjté össze szerző úr ezeket, én közölök egyet sem hoztam volna fel; mert nem parthus-magyarok. Különös még a záradék is: „A nyelvet bíró kutatók még számosakkal szaporíthatják *Meninski* nagy szótárából.” Igen, de csak a *nyelvet bírók*; ezek azonban *Meninskinél* semmi parthus szókat nem fognak lelteni, s az arab és török szókat a fölött nem fogják perzsákkal összetéveszteni, ezektől pedig az ebbeli parthusi kérdésben inkább ovakodandnak, mint a tüztől.

A 181. lapon felhozott szók mindegyiglen melléknevek levén: *Bordás* stb. nem a főnevek tulajdonságát foglalják magukban, melyek kétség kívül értetnek Herodotnál. Perzsában az *is* képző soha mellék-, hanem mindig főnevet alakít p. *ászá-is* békesség; *ará-is* ékesség stb. A melléknevek pedig többnyire csupaszak; *bed* rosz, *bih* jó, s így a magyar *as*, *es* melléknév-képzőkkel nem vetendők össze, más hangzatúak a képzők is: *bár*, *vár*, *mend* stb, mint: *dánis-mend* tudós. Valamint egyes gyökök vagy hangokban mindannyi nyelvben hasonlat föllelhető s e tekintetben meg annyi nyelv egymás közt megegyező: úgy ellenben a *képzők* és *ragok* azok, mik a nyelvnek más nyelvektől külön *szint* és *jellemet* kölcsönöznek s azt szorosb viszonyba hozzák ezen vagy más családdal. Gyurics A. úr sem ért a t. szerzővel egyet; azonban az ő szónyomozása is, hol helyes, hol ferde. Így az *ar-szák*-ot ő *arsz-ák*-ra elemezi,

s itt a magyar *ák* (isz-ák) képzőben, de csak a magyarra nézve, van igaza. De mi az *arszlán* török szót illeti, minthogy *arsz* tö e nyelven nem létezik, azt csálhatlan útmutatóul fogadni nem lehet. *Kaplan* szóról pedig megjegyzem, hogy annak töje *kap* = kap lehet ugyan, de ha innen származnék, okvetlen a tigris neve nem: *kaplan*, hanem *kapán* lenne = kapó; mert *kapla* beféd vagy bélel-ből a: *kaplán* már nem többé *kapó*, hanem (tarka színnel) *borítottat* jelenthet. Végül ezek török szók levén, a parthusi kérdéshez nem is tartoznak. Ki a képzőkre nem ügyel, még több szót is egynek vesz, mint Gyurics A. úr a *szalah el-dín* (kiejtve: eddín) = üdve a vallásnak, két, sőt ha az articulust vesszük: három szót egynek, azaz *szulthán*-nak veszi, holott ez csak egy szó, uralkodó értelemben; három és egy szókat azonosnak s egynek venni csak avatlanságot árul el. Többivel a t. olvasót fárasztani nem akarom. Ő *Beregszász* munkájából szedendő szókra is ad tanácsot; holott azokból 50, mint *arab* vagy *török* egészen eldobandó, s a fenmaradók is csak *perzsa*, nem *parthus* félék lesznek. Fenhangon írja végre: hogy az a *finn-lapp* eredet nem egyéb *felületes philológiánál*, s azt mondom, hogy az eredetről ki sem szól, ez csak ráfogás, *Gyurics* urtól eredő; mert vannak egyes nyelvek, melyek egymással rokonak, a nélkül hogy egymásból eredjenek, hanem csak részletesb sajátságokban meg-egyezők. De a ki a rokonságot nem látja vagy nem bizonyítja, mint szólhat eredetről, s amazi tudtomra Gyurics úr meg nem cáfolta s így az eredetet csak magának lobbanthatja szeméire.

A felmutatott nyelvmutatványból tehát nem az foly, hogy a parth és magyar egy nemzet, hanem az, hogy az állítólagos parth szók az indo-germán nyelvekből származván, a *parth* nemzet vagy *perzsa-ind* s *germán* családbeli volt, vagy ha nem az, e szókat ama nyelvekből kölcsönözte. Többet vagy mást következtetni ily nyelvbeli okoskodásból nem tanácsos. Történeti régiségek, ha nyelvmaradványokban állanak, több nyelvek ismeretét igénylik, s az ős történetek felderítése körül a nyelvek ismeretének hiánya csak tév-utra vezethet.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

KÖNYVISMERTETÉS.

A kir. magyar természettudományi társulat Évkönyvei. Szerkesztő Gáspár János, nevelő s a királyi magyar természettudományi társulat tagja. Második kötet, 1845—1850. Pest, 1851. n8r. 280 l. füzve 2 ft ep.

(Beküldetett).

Rendes dolog az, hogy az embert egy könyv címe elszomoríthassa! De nem úgy, hogy az valami személyes viszony emlékét költené fel; ehhez az olvasó közönségnek semmi köze s őt magán érdekek részvevőjévé tenni, legalább is balgaság lenne. Nem, egy általános érzelem, egy minden hazafit illető érdek búsít minket: az hogy *hat év* tudományos munkálkodásait egy, a természet oly sok oldalú jeleneteivel gazdag, terjedelmes tartományban, 17 ívnyi kötetke foglalja bé és — meríti ki. Igen is, meríti ki; mert hiszen a természettudományi társulat hazánk ebbeli minden törekvéseit központosítja, s a mit mellette az orvosi és természetvizsgálói vándor társaság működött, az ismerkedő társalgás, nézetnézés, magyar vendégszeretőség, lakomázás és ceremóniás szónoklatok évkönyveibe csaknem annyi joggal tartozik, mint a természettudományéiba.

De nem csupán a munkálatok kevés volta okozá elkedvetlenségünket, hanem az is járult hozzá, hogy megerősítve látjuk azon véleményünket, miszerint a tudományos haladásnak társulatok általi eszközlése vagy elősegítése nem egy közönségesen érzett szükség kimaradhatatlan következménye, hanem — mondjuk ki csak egyenesen — külföldi intézkedések majmolása, mintegy oly forma, mint sok háznál a theázás, melyet rummal teszünk ízlelhetővé. Nem állítjuk mi, hogy az a szükség nem létezik; mert ezzel azt állítók, hogy hazánkban természetvizsgálók, vagy legalább természetkedvelők nem léteznek. Dehogyan nem léteznek! Sőt meg vagyunk győződve, és részint tapasztalásból tudjuk, hogy olyaknak nagy számából mennyi- és minőségileg igen respectabilis társaság állhatna össze; de azért igaz marad, hogy még nem állott. Már pedig mi-

helyt igazi és munkás természetvizsgálók léte adva van, hogy mértanilag fejezzük ki magunkat, adva van azonnal közremunkálások szüksége is; minthogy ily öszpontosítás nélkül az annyira megoszlott részletes munkálatoktól fél annyi sikert sem várhatni. De mind hiába, mert, uraim, akármily keserű az igazság, meg kell mondanunk, hogy mi — általános jellemzéssel — a tudomány mezején is nagyobbára olyanok vagyunk, a milyeneknek historiánk rajzol — önzők és irigyek. Különös! A legbarátságosabb, legvendégszeretőbb nép tagjai létünkre, mihelyt valamely szenvedély — még tudományos szenvedély is — bánt, az legottan kivetköztet nemzeti minőségeink egy részéből, a szivességből, a részvétből, a közlekedő bőkezűségből. Talán igen feketén, igen epésen látunk és rajzolunk, gondolja olvasónk. De jó olvasó, ott a hol egy életét historiai vizsgálatoknak szentelt egyén, midőn némi adat közlését kéri, azt feleli, miszerint nem azért fáradozott ő kutatásaiban, hogy más vegye hasznát; ott a hol egy vidéki gyűjtő, midőn egy általános munkálat kiegészítésére kéri, nem szolgál vele, mert úgy mond, ő akarja működése eredményeit közzé tenni, — mit tőle senki sem akar elvenni —; ott hol a gyűjteménnyel bírók sárkányként ülnek kincseiken s azt akarnák, hogy madár se lássa, és bizony, ha szerit tehetik, legkedvesebb barátjuk sem látja: ott a tudományos közlekedési s következőleg társulati szellem nagyon is hiányzik; ezek pedig saját tapasztalásunkból szedett vonások s — fájdalom! a számokat nagyon lehetne szaporítani. Már pedig midőn a természettudományok szörnyű terjedelme az egyént elannyira különvált szakokbeli munkálkodásra szorítja: mennyire érdekében áll a tudományos egységnek, sőt az egyén saját ismereteinek, hogy külön részleteinket, mint gyárüzletben a felosztott munkát, kézről kézre adjuk, s így felmutatható, használható eredményt biztosítsunk. Ez az igazi társulati szükség, s hogy ez társulatokat még sem szült, azt akár a feljebb megrótt hibáknak, akár indolentiának tulajdonítsuk, szomorú dolog, de igaz!

Minthogy hát, bár hazai becsületünk megtartása végett a külföldöt, hacsak külsőkép is, követni kellett, s a szorosán szakbeliek nem mozogtak, a kezdeményezés a nem szigorúan szakbeliek, tankedvelők és egy vagy más viszonynál fogva a természettudomány nagy épületéhez surlódók kezeire került. Természetes, hogy ily környületek közt a lényegre igen kevés, a külszínre annál több

gond fordítottatott. Névfittogtatás, címen-kapás, fényesen kalligraphizált oklevelek, szónokló, idézlő, búcsuzó gyűlések, hivatalnokságok, választások — mindezen sok pompa és tolongás közt, hol kaphatott volna egy kis nyugalmas helyecskét a természetvizsgáló? Ha valamiben, bizony ez ügyben tisztán és szembetűnőleg kimutatkozott azon mondás: hogy „sallangos nép vagyunk mi!” Ohajtható volna, hogy a létező társulatok adják közönség elé bevételök és kiadásuk számolatait; meglátnók ezekből: mekkora arányban múlta felül a lényegtelen anyagi költség az egyenes tudományt. Ismerünk mi társulatot, melynek tudományos gyűjteménye nézést alig érdemlő silányság, de oklevele 200 pftba került, s némely tagok józan ellenzése nem bírta azt, teszem egy nagyszerű göröcsövel, cserélni fel. Tudunk mást, hol a tagok neveiknek okleveleikbe írásaért a befizetett díj negyed részét fizették fejenként, s a társulat az ily haszontalan költségekért a céljára legszükségesebb tudományos műszereket nélkülözni kénytelen. Ellenben van tudomásunk külföldi jelentékeny társulatokról, hol minden krajcárt, mely nem egyenesen a tudomány előhaladására szolgál, megszugorgatnak, s a tag nevét a társulat listájába egyszerűen beírják. De aztán láthatod is munkálkodásai eredményét, és gyönyörködhetel és tanulhatsz tudományos szereiben s gyűjteményeiben. Többet is ér ez, mint a dupla velin papírra nyomtatott és cikornyásan kalligraphizált diploma, ha mindjárt a leggazdagabb céhmester levelével versenyezne is.

Eleget elméltünk volna a címlap felett, hogyha még egy pár aprólékosságot felemlíteni szükségesnek nem tartanánk.

Egy az, hogy mi a társulat évkönyvei szerkesztését a társulat titoknokától vártuk volna; annál méltábban pedig, mivel az egész könyvön a szerkesztői kéznek semmi látható nyoma nem lévén, a titoknok úrtól szerfeletti idő- és fáradságpazérlást nem igényelhetett. Ez iránt egy kis felvilágosítás egy előszóban senkinek kárára, némelynek pedig talán megnyugtatósára vált volna. Második felakadásunk mondhatni csak aesthetikai oldalát érinti a dolognak; azt kérjük t. i. az igen tisztelt helyettes szerkesztő úrtól: mire való volt — talán szerkesztői igénye gyámolítására — oly egész hozsadalmassággal feirni neve mellé „a királyi természettudományi társulat tagja.” Hiszen a társulat egész címe már megvan a cím-

lapon, s csupán ennyi, hogy „társulati tag“ a lex parsimoniaeval egyezőbb lett volna. Sallangos nép vagyunk mi!

A kötet tartalmát a társulat történeteinek kívül 8, olv. nyolc értekezés, 6 év eredménye, képezi. Fényes eredménynek nem mondhatni — számra nézve.

A „királyi magyar természettudományi társulat“ története 1845—1850. dr. Kovács Sebestyén Endre társulati első titkár adja. Áll a tag-választások, felolvasott értekezések, gyűjteményszaporodások és pénzajánlatok pusztá névsorából.—Hiszen legyen! Ha a titkár úrnak igazán becses ideje nem hagyott rést neki egy szellemi pillanatot vetni a társulat működéseire, a természeti tudományok hazánkban állására a felkarolt időszakban, azon segítségre, mit a társulatok s jelesen a k. m. t. társulat felvirágoztatásokra nyújtott vagy nyújthatott volna, az akadályokra, mik útjában állanak, a kívánatokra, miket méltányosan hozzá intézhetni stb; ha mindezeket nem tette: legalább ő vagy kiadója azon névsorok szerkesztésében elkerülhették volna az ilyeket, mint. p. o.

„*Hammerschmidt*, 3 saját és *Redtenbacher* Fauna Austriacáját“ (40. lap), melyből az jó ki, hogy *Hammerschmidt* 3 Fauna Austriacát írt; holott a Messkatalog egyről sem tud mitsem. Legalább 1847 óta meg lehetett volna tudni, hogy mi az a „rovar példány“, melyet ifj. Széchenyi Béla ajándékozott, s a melynek 4 évi meg nem határozása nem növeli a társulat iránti bizalmat. Mi tudjuk, hogy Kovács S. E. úr egyike a leglelkesebb tankedvelőknek, mi teljesen méltányoljuk ernyedetlen fáradozásait a társulat keletkezése és fennállása körül; tudjuk azt is, hogy titkári megérdemlett díját is a társulat és így kinézésileg a tudomány javára oda áldozta: de épen ezért, mivel mindezeket elismerjük, legyen szabad ezen példát annak bebizonyítására felhoznunk, mily szükséges az, hogy a társulat minden, de különösen ügyvivő tagjai, szakemberek legyenek; mert a „*fungar vice cotis*“ ezen a pályán nem sokat vagy semmit sem mozdít.

Ha ugyanezen szempontból vetünk egy pillantást a társulat személyzetére, épen úgy nincs okunk örövendeni. Mi az előttünk álló névsorban véghetetlenül tisztelt nevekkal találkozunk, kiknek rangjok, személyes jellemök, hazafiságok a legőszintébb hódolatunkat igénylik s érdemlik ki, kik valószínűen a természettudományokat nagyon becsülik s eredményeikben szeretik is; de kik bizonyosan mago-

kat sem nem tartják szak embereinek, sem nem kívánnak mások által azoknak tartatni. Csak olyan modor ez, mint a vándorló természetvizsgálóké, kik elnökül mindig egy főispánt, vagy kormányzót, vagy praelatust választottak, kinek jelenléte, igaz, hogy a gyűlésre nagy fényt árasztott, de hogy a szigorú tudomány pislogó (kivált nálunk, alig pislogó) mécsé azáltal jobban világított volna, épen a természettan törvényei nem engedik hinnünk. Ilyent a külföldi hasonló gyűlések nem tesznek, s ha az ezüst húru lant meséjét elhallgatjuk is, de azt felhozhatjuk, hogy a külföldi vándor gyűlésekben itt egy Martiust, amott egy Aragot, másutt egy Berzeliust (nem azért, hogy báró volt), megint másutt egy Herschelt látunk az elnöki székekben, s a tudomány még az aristokratia classicus földén, Angliában, sem hajtja fejét ily — bókolatokra. Lám maga Albert herceg is, ki ott igazán minden ipari s tudományos mozgalmakban tettelegesen részt veszen, s a ki az Exhibition indítványozása s annyi ellenzés dacára keresztülvitele által magának maradandó hírt vitt ki, még sem ült egyszer is a „scientific association“ elnöki székén, ámbar jelenlétével az idén is megtisztelte. Nem, mert a józan higadtság s a tudomány iránti igazi tisztelet a „suum cuique“ elvét sértetlenül tartatják. Ugyan az istenért! mikor szününk meg mi is, valaha, szegénységünket mások fényes palástjával takargatni? De menjünk tovább. A mondottuk okokból az a társulati tagok közti hierarchia is, melyet a k. m. t. társulat és más tudományos társulatok névsorában látunk, másutt sehol sem létezik. De ugyan mire is való az a sok különböző címzet egy tudós társulatban: „rendes tag, tankedvelő tag, pártoló tag, levelező tag?“ Mi az a pártoló tag? Hiszen ha valakinek módja engedi, hogy 2—300 vagy ezer forintot ajándékozzon a társulat céljainak elősegítésére, ez bizonyára a legteljesb elismerést, a legmélyebb hálát igényli; azért be kell írni a jegyzőkönyvbe, meg kell neki köszönni a tudomány nevében igen szépen, ki kell hirdetni minden hirlapokban, fel kell akasztani az adományzó köre írt arcképét a gyűlés teremébe; de a „tudós“ cím igen silány jutalma bőkezűségének, s tudományos egyeslet tagja szerintünk csak az, ki a tudomány szőlőjében kapál — sokat vagy keveset, mindegy, de a *conditio sine qua non* az, hogy *kapáljon*. Tudunk mi esetet — igaz, hogy már régen volt, apáink idejében — midőn a táblalabírói címeinél fogva betolakadott ember tudományos intézeteink valóságos mételyévé vált, midőn a tudományt vontató hámot

aranyos sallangokká felszabdalva, erejéből, mint Lessing vadásza az ivét, kivette. Ovakodjunk korunkban hasonlóktól, s mindenek felett azon téveszmétől, hogy egy tudós társulat valami légion d'honneur-féle intézet, mely címeit megkülönböztetésül s fényeskedésre osztogatja.

Epésnek látszó, de az ügy iránti őszinte buzgalomból származott kifakadásaink után térjünk az értekezésekre.

A sort *Heuffel* János nyitja meg a híres kolumbáci légy ismertetésével. Múltányoljuk azon teljességet, melylyel a sok oldalú tevékenységéről dicséretesen ismert értekező ezen épen oly nevezetes, mint kártékony állatka leírását, terményrajzi, statistikai, orvosi s más tekintetben részletezve, kezünkbe adta; de a mi a tudományt illeti, az ebben semmit sem nyert; mert a kérdéses pontokat, u. m. a helyet, hová tozásait rakja, a hernyónak ezekből kifejlődését, élet- és átalakulás módját, H. úr sem derítette fel a homályból, hanemha azon mondat szerint: détruire une erreur, c'est plus, que de découvrir une vérité, azt tulajdonítjuk érdemül az értekezőnek, hogy kimutatja, hol *nem* terem a kolumbáci tipolya. Egyéb új nincs benne.

Továbbá *Nendreich K.* értekezik „Magyarország legjelesebb köszöntelepeiről vegytani és műipari tekintetben.“ A mívelt köszénbányák termékeinek nagy teljességű elésorolását, osztályozását és vegytani kémlelőknek mind módját, mind eredményeit közli a tudós vegyész, 92 lapon át. Hazánk ismertetésére igen becses adatgyűjtemény ez; csupán azt sajnáljuk hogy, ha már kémlelése modorát eléadta az értekező, miért nem tette ezt oly világosan s ábrákkal is kísérve, hogy más kevésbbé jártas vegyész is, a vidéken kezébe akadáható köszén-példányokat sikeres eredménynyel felbontthassa. Mert hiszen minden vegyész, a ki magát valamely specialitásra adja, tanul ki, gyakran maga kárán, oly fogásokat, melyekre más, vagy hasonló bukdosásokon át, vagy épen nem jut. Hisz épen ez egyik haszna a monographiáknak.

Van továbbá még egy megjegyzésünk. Azok, kik a természettudományokat, főkép, vagy talán kirekesztőleg a közéletre hasznokért és befolyásukért becsülik, igen megbotránkoznak az ért. bérekesztésén. Itt t. i., miután a hazánkbeli köszénfajokat a vegytani kémlet nyomán a légszáraz bükkfához hasonlítva fűtő erejük szerint osztályozza és sorozza, azt kénytelen megvallani, hogy a

gyakorlat ezen fűtőerőt máskép, sőt némelyeknél ellenkező arányban mutatja ki. „Már, úgy mondhat ama botránkozó, mi haszna a drága tudományos kémlésnek, ha eredményére a gyakorlat nem csak nála nélkül megtanít, de sokkal jobban is tanít meg?” — Mi nem tudnánk neki felelni; de reméljük, hogy az ért. mint vegyész ex professo megemlékezik a gépészről, ki a gépnek nem csak theoreticus, hanem úgynevezett Nutzeffectjéről is tud a priori számolni, közelebbi értekezéseig a köszén fűtőerejéhez is a gyakorlatnak megfelelőbb eredménynyel tudand retortai kísérletei után hozzá vetni.

A 3-dik értekezés tárgya: „Buda vidékének s illetőleg Magyarországának égaljviszonyai.” Irta *Dorner* József.

Ezen értekezésben a mi tudományos van, a budai csillagdában tett kísérletek összeállításában áll. De szabadságot veszünk magunknak figyelmeztetni a közönséget, — nem D. urat, kinek mint szakférfinak ezt tudnia kellett volna — hogy ezen összetétel *Berde Áron* Légtüneménytanában (Kolosvárt, 1848.) nem csak meg van téve, hanem egyszersmind a meteorologia legujabb tudományos nyereményei alkalmaztával (minek D. úr értekezésében semmi nyoma) hazánk égalji viszonyainak igen szép és terjedelmes ismertetésére más adatokkal együtt fel is van használva. Tudományos értekezőnek az anteactákkal ismeretesnek kell lenni; melyeknek hiányát abban is érezteti D. úr, miszerint a híres csillagász Aragót hirlapi pletyka után úgy hozza fel, mint időjárás-jóslót és a jolsvai prófétához hasonlítja. De a dolog épen ellenkezőleg áll, tisztelt értekező úr! mert Arago az ilyes reáfogott jövőndölések ellen nem egy izben innepélyesen és erélyesen tiltakozott. Ezen kívül terjedelmes és igen jeles értekezése olvasható e tárgyban az „Annuaire du bureau des longitudes“-ben *), — hol számos okkal és adatokkal törekszik bebizonyítani, hogy a természettan nem csak most

*) Arago természettani népszerű értekezései, melyeket az említett Annuaireben kiadott, a magok nemében a legjelesebb munkák, és oly kapósak, hogy az Annuaire egy-egy kötetét antiquariusnál is mindig csak eredeti áránál drágábban vehetni; pedig sok ezer példányban nyomtatott. Mind ezen értekezéseket összegyűjtve és lefordítva kiadta *Grieb* e cím alatt: *Unterhaltungen aus dem Gebiete der Naturkunde*. Stuttgart. 6 Theile. Ajánljuk olvasását, nem csak az érthető természettan kedvelőinek, hanem ily tárgybéli íróinknak is.

nem, de soha sem is lehet képes az idő változását csak egy órával is előre biztosan megjósolni.

„A fogas vakony (*spalax typhlus*, földi kutya) bonc- és életani rajza, *Glos* Sámuel és *Rhédey* Antal orvostudoroktól“ igen jeles szaktudományi értekezés és a III. kötethez ígért, Petényi úr által adandó tulajdonképi természetrajzzal együtt oly kimerítő monographiát fog képezni, mely általános íróknak és compileroknak bőséges forrásul szolgálанд. Másféle ember e dolgozatot bajosan is fogja elolvasni.

Bachman József „A réz-ércek, különösen az úgynevezett fakondok (*Fahlerze*) nedves utoni próbakémletéről értekezik szakértőleg. Erre az adott alkalmat, hogy kohászatnál ezen kémlet behozatala is javaslatba tétetett. A szerző vizsgálódásai eredménye oda üt ki, hogy 1) más érceknél p. o. *Gelferz*, még az értekező által javított módon is — inkább használható ez a próba, mint a fakondoknál („a szomszédban jobb ember lakik“ mint bizonyos népfajta mondja a szállás kérőnek); 2) hogy „ehez huzamosb idő, ügyes és szorgalmas munkások kellenek, mivel sokkal tetemesb hibák csuszhatnak be, mint a közönséges száraz utoni próbakémletnél. Nagy mennyiségű érc-beváltásoknál — használata aligha célra vezetne.“ Tehát csak laboratoriumba való. *Requiescat!*

A salétrom-gyártás két értekezésnek nyújtott anyagot. Az első általános és technologiai: szerzője *Szabó* József. A másodikban *Jánosy* Ferenc „a bányási salétromvidéket és salétromfőzést“ ismerteti.

Végre *Molnár* János a pesti sz. Rókus nevű kórház kútvizeti boncolgatását s ennek eredményét adja elé a könyvet bérekesztő értekezésében. Hét kúttal bajlódott a tudós vegyész, és megtanultuk belőle, hogy sz. Rókus betegek is, mint más pesti ember, egy rakás meszet, magnesiát és lugsót isznak meg; mely ugyan együnkünk inyére sem nagyon kedvesen hat, de — nem tudja az ember mitől hízik.

Mindezekből kiviláglik, hogy nem egészen ok nélkül busulánk a címlapon; mert ámbár a szemlénk alá vett könyv bár mily csinosan van is kiállítva, hazánk ismertetésére sok aprólékos adatot közöl, melyeknek egy *Fényes*, egy *Kövéry* stb. jó hasznát vehetik: de a tudomány még egy mákszemnyi új igazságot sem nyert s általában nem mondhatjuk, hogy az *Évkönyvek* II.

kötete az ársulat által kiadott 11 173 ft. 25 krt. p. p. összevet meg-
 érné. S.

Külföldi irodalom.

Nord-Amerika in geographischen und geschichtlichen Umrissen.
 Mit besonderer Berücksichtigung der Eingebornen und der indiani-
 schen Alterthümer, der Einwanderung und der Ansiedelungen, des
 Ackerbaues, der Gewerbe, der Schifffahrt und des Handels. Von
 Dr. Karl Andree stb. Braunschweig, Westermann. 1851. XIV és
 310 lap, nagy 8r.

A szerző egész Amerikát szándékozik ekkép írni le, a mint
 Éjszak-Amerikát leírta, s mint az előhozott címben kitevé; eddig
 elé csak az *első* kötet jelent meg. A hirdetés szerint a *második*
 kötet Mexikót, Közép-Amerikát és Nyugat-Indiát; a *harmadik* pedig
 Déli-Amerikát tárgyalandja.

A könyv bevezetésében leírja szerző Éjszakamerikának föld-
 irati viszonyait, annak növényeire (*), állatait, és öslakosait. Ezek
 szokásait, nyelveit (bár, — mint másként talán nem is lehetett,
 korántsem úgy, hogy az olvasó képes volna magának fogalmat el-
 vonni az amerikai nyelvek mivoltáról), elért fejlődését, s hamar
 enyészését a *harmadik*, *negyedik* és *ötödik* fejezetben bővebben
 rajzolja; s minthogy nem együtt találjuk az enyészetnek szánt
 nemzettek (race) vonásait, azért szintén nehezebben alkotjuk ma-
 gunkban létök és mivoltuk képét. Megemlíti továbbá, hogy a spa-
 nyol meghódítók mint engedtek más nemzeteknek, s általában,
 hogy egész Éjszak-Amerikában a german faj lett uralkodóvá.

Az *első fejezet* leírja *Iszlandot* (jégországot) és *Grönlandot*. Iszland
 nem csak rettenetes természete, hanem lakosai által is nevezetes. A tűz-

*) Engedelmet szónyomozási jegyzetre. *Növény*, *jövény*-ből csi-
 náltunk *növényt*, *jövényt* (?). Mintha keménység lappangana ezek-
 ben. *Vény* képző, mint *tanítvány* szóban. A régiek éles füle érezte,
 hogy nő-ben *v* betű lappang, mely ragozásban előtűnik, mint *növök*
 nem *nők*; ezt a képző előtt is ejtették; *növény*, s hangzó közbe-
 vetésével *növe-rény*. Valamint mondjuk s mondták a régiek *növök*,
 nem *nők*, pedig a *k* személyi rag, mi könnyen járhatott volna *ö-höz*,
 viszontag *nössz*, *nő*, nem *növössz*, *növ*: azonkép mondták ők *nö-
 verény*, nem *növ-rény* vagy *nő-rény*. A nyelvnek finom tapintata
 van, melyet a siető eszmélkedés gyakran meg nem, vagy félreért.

hányó hegyek egyfelől, s a sziget körül torlódó jéghegyek másfelől zordonná teszik a lakhelyet, melyen az emberek száma elég nyomorultan teng és fogyatkozik. Jég és tűz közé szorultak. Mégis ott énekeltek a *skaldok*; az *Eddák* ott keletkeztek. *Grönland* még zordonabb, s lakosai, az *eszkimók* teng-életet élnek, kiknél azonban nem hiányzik a hiúság — mert mégis emberek, sőt ők hajlandók egyedül magokat *embereknek* „*innuit*“oknak hinni. De valóban felülmulnak sok indiánus törzsöt, mert házi állatjok van, mely szánjaikat huzza. Nyelvökből hadd álljon ez: *innuit* az ember; *innucok* ő ember, él mint ember; *innugipok* szép ember; *innurdlukpok* csunya természetű ember; *innukulukpok* az szerencsétlen ember; *innusziorpok* az jó ember; *innukpilukpok* az rossz ember; *innuk szísimavok* az olyan ember mint egy eszkimó; *innungorpok* eszkimóvá lesz.

A második fejezet előadja az utazásokat, melyeket bátor emberek a legujabb időkig tettek, hogy az éjszakon átjárást leljenek. *Cabot* és *Cortereal* utazásaitól kezdve 1497-től az utolsó évekig hiába törekedtek a legbátrabb tengerészek, mint az újabbak közül *Franklin*, *Parry*, *Ross*, annak feltalálásán; ifjabb *Ross*-nak sikerült ugyan 1831, július 1-én reggeli 8 órakor azon helyet elérni, hol a mágnesi éjszaki sark van: de ama feladatot nem fejthette meg senki. Szerző azt hiszi, hogy az 1850-ben elindult hajók, melyek *Franklint* és társait is, kik akkor öt éve hogy vissza nem tértek vala, nyomozzák, utolsók leendnek az átjárás keresésében.

Következik a harmadik fejezetben Amerikának leírása az éjszaki 50-dik fok felett. Rajzolja az ott lakó indiánus törzseket; a *Hudson-társaság* bündabűr kereskedését; a különböző gyarmatokat; a halászatot, vadászatot; *Orosz-Amerikát*, az orosz-amerikai kereskedelmi társaságot stb. — Az indiánusok kizárólag birják a negyedik fejezetet. Látunk keletkező állami csirákat az *irokézek* és *csiroki*-ak között, kik törzsszerkezetet fejtettek ki, de a fehér ember mindenütt vést és halált hoz a színes emberre. Azonban a gondolkodni szerető olvasó örömet elmélkedik azon itt összehordott töredékes tanúságokon, melyek a szánakozásra méltó indiánusok családi, törzsi, birtoki, sőt állami szint mutató egyéb viszonyait érdeklik. Az európaiak égbekiáltó igazságtalankodásai néha kétkezdővé tehetik őt, vajjon az indiánusok-e barbárok vagy a keresztények? De amazok a munka és tőke kiszámíthatlan erejével nem

bírnak: ellenben az európaiak ez által hatalmasak! S mert hatalmasak, semmi jogot nem tiszteltek. A *hatodik* fejezetben leírja szerző *Misziszipi* völgyének megszállását, s a megszállók istentelenségét — melylyel a francia volt teleplők nagyon ellenkező bánást éreztek az indiánusokkal. Ezeknek békétürése végre megszakad, s *Logan* híres főnök ilyen hadüzenetet írat egy fejér fogolylyal: „Cresap Kapitány! Miért ölted meg én népemet a Yellow-Creek mellett? Régen megölte a fejér nép rokonomat Conestago-ban, s én eltűrtem. — De te megint megölted atyámfiat Yellow-Creek mellett, s fogolylyá tetted unokaöcsémét. Akkor gondolám, hogy nekem is kell ölni, s azóta három ízben harcoltam. Az indiánusok nem bősültek, csak én vagyok bősült. Kapitány: Logan János, 1774. júl. 21.“ Az eredt harcban az indiánusok vitézül harcolnak: de mit tehet természeti bátorság az európai tudás és eszközök ellen? Lord Dunmore mind a mellett tanácsosnak itéli, az indiánus főnökökkel egyezkedni, 1775. jan. 7. meglett a béke; mindenik fél szabadon ereszté a foglyokat.

Logan nem vett részt a tanácskozásban: a helytartó *Gibson* nevű tisztet küld hozzá, ki ennek így szólott: „Felhívok minden fejér embert, hadd mondja meg, ha valaha Logan kunyhójába lépett ételt nem kapott-e; ha valaha fázva és meztelen jött hozzám, nem kapott-e ruhát? Az utolsó véres hosszan tartó háború alatt Logan tétlenül maradt kunyhójában, s a béke mellett szólt. Annyira szerettem a fejéreket, hogy földieim újjal mutatának rám, ha mellettem elmentek, mondván: Logan a fejér emberek barátja. Azt hívém, hogy veletek fogok mindig élni. De egy ember igen megsértett. Cresap Kapitány mult tavaszon minden ok nélkül, hideg vérrel megölte minden atyámfiat; nőmet és gyermekeimet sem kimélt. Tehát belőlem egy csöpp vér sem foly többé egyetlen élő lény ereiben. Az boszút kíván részemről; boszút lihegtem. Sokakat öltem meg; kitöltém boszúmat. Nem szánom földemnek a békét, mely rá sugárol. De azt ne gondoljátok, hogy félelemből örvendek azon. Logan nem félt soha. Ő nem fordul meg, hogy életét megmentse. Van-e ki Logan sirassa? Nincs senki!“

Magasztalák e beszédét Logannak, mint a szónokság remekjét. — *Pontiak, Tekumseh* — az indianus Bonaparte — ki 1813-ban elesett, s a *Fekete Súlyom*, ki 1838-ban meghalt, voltak az utolsó kitűnő indianus főnökök; s többé alig fog még más kelni a Miszi-

szípi tájain : mert a fehér ember kiszorítja a színeset, ki ha ki nem vesz is, de erőtlenedik : pedig az európai országláshoz felette nehezen tud szokni.

Még egy nagyon érdekes tárgyat emelünk ki az amerikai emberiség ügyéből, az ugyancsak Misziszípi folyó mentében *találtató régiségeket*, melyeket az amerikai vizsgálók *moundbuilder* eltűnt népek tulajdonítanak. *Moundbuilder* = dombépítő. Erősségek nyomaira találnak, de találnak faragványokat, sír- és templom-dombokat stb. S a vizsgálók kérdezik egymástól, ki volt azon dombépítő nép? A később ott talált indiánusok ősei-e? pedig az indiánusok Északamerikában messze voltak attól, hogy ilyen építményeket alkothattak volna!

A fég eltűnt és most tűnedező emberiség fajai mellett ott vannak a soha nem nyugvó germánok, a franciák, a spanyolok, ott az Áfrikából oda hurcolt négerek. Mintha a színek harca nem akarahatna az új világban megszűnni! A rézszínűket elpusztítják, s a fekete színűket mint barmot beviszik, pedig ezekkel a fehér még nehezebben társul össze, mint az indiánusokkal: de a feketék jól tenyésznek ott, sőt Nyugat-Indiában aligha nekik új hazájok nem leend. A négerek kérdése jelen munkában csak az *Egyesült államokra* vonatkozik.

Az *ötödik fejezetben* leírván szerző a britt gyarmatokat Észak-Amerikában, Kanadát, Új-Bruszkviket, Új-Skóciát, a Bermudaszigeteket, a *hatodik* hosszú és utolsó *fejezetet* 362 l. — 800-ig az *Egyesült államok leírására* szánja. Előadja a gyarmatosítás miként haladt elő, hogy keletkeztek az egyes államok, vagy akkori gyarmatok törvényei; azután előadja a szabadsági háborút, s az *Egyesület* alakulását; az amerikai államok rendszerét, annak elveit; a pártok tusáit stb, valamint végre a rabszolga-ügyet. Ez az *Egyesült államokat* két félre szakasztja, rabszolga-tartó, s rabszolgákat nem tartó felekre. Nincsenek rabszolgák *Maine, Új-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, Új-York, Pennsylvania, Ohio, Michigan, Indiana, Wisconsin, Iowa*ban : de voltak *Marylandban* 1840-ben 470,019 lakos között 89,737 rabsz.

<i>Virginában</i>	„	1,238,737	„	„	448,987	„
<i>Éjszak-Carolinában</i>	„	753,419	„	„	247,817	„
<i>Dél-Carolinában</i>	„	594,398	„	„	327,038	„
<i>Georgiában</i>	„	691,392	„	„	280,944	„

<i>Floridában</i>	1840-ben	54,477 lakos között	25,717 rabsz.
<i>Alabamában</i>	„	590,756 „ „	253,532 „
<i>Misziszipiben</i>	„	375,651 „ „	195,211 „
<i>Louisianában</i>	„	352,411 „ „	168,452 „
<i>Arkansasban</i>	„	97,574 „ „	19,935 „
<i>Tennesseeben</i>	„	829,210 „ „	183,059 „
<i>Kentuckyben</i>	„	779,828 „ „	182,258 „
<i>Missouriban</i>	„	383,702 „ „	58,240 „
<i>Columbia területben</i>	„	43,712 „ „	4,694 „

Kevés rabszolga volt 1840-ben Új-Yersey-ben 373,306 lakos közt 674 rabsz. Delaware-ban 78,088 közt 2605 rabsz. Illinois-ban, hol 1800 nem volt, 1840-ben 476,183 közt 331 rabsz. találtatott. Összesen 1840-ben 17,063,353 lakos közt 2,4487,355 rabszolga néger volt. Mikor szerző ezt ír, úgymond, nem tudta még az 1850-ki népszámlálásnak eredményét: de az összes lakosság, szerinte, nem lehetett 23 millió lelken alul, s ekkor az előbbi arányokból következtetve, — miután 1840-ben szabad néger, a rabszolgákon kívül, 386,348 volt — 1850-ben lehet 3,059,441 rab és 463,617 szabad, összesen 3,523,058 néger. Az eredmény felülmulta e számítást.

Már az éjszaki államokban a *rabság-törlők* (abolitionisták) hevesen kívánják a négerek szabadon bocsátását: a déli államokban meg szint oly hevesen ellenzik azt. A négerekben — mert barmok gyanánt pénzért vétetnek, azért tőkét képviselnek — három ezer millió dollár, tehát (miután egy dollár = 100 cent. s a mi ezüst forintunk az amerikai hivatalos becslés szerint = 48½ cent, s két forintunk = 97 cent. azaz csak $\frac{3}{100}$ részszel kisebb a dollárnál) kevés hiával hat ezer millió ezüst forint befektetett tőke van. S nem csak e roppant tőke jó tekintetbe, hanem feltéve, hogy a birtokosok el tudnák s el akarnák engedni az összeget, kérdés támad, mit csinálni annyi négerrel? A fejr faj sehogy sem tud velök ösz-szefülni; ők ki volnának rekesztve mindenünnen, s azért előbb utóbb véres ellenségeskedés támadna köztök s a fejérek között, melyből ítő háborúnak kellene következni. Visszaszállítani Áfrikába annyi embert már lehetetlen. — A néger-kérdés valóban akhillesi sark az Egyesült államok életében, s az olvasó nem fogja érdek és tanulság nélkül olvasni, hogy miben van a kérdés.

Miután szerző a lakosok jellemét különösen is lerajzolta, az Egyesült államok mivoltát előbb általában, azután egyenként adja

elő. Itt találja az olvasó mit tud rövid idő alatt a fejr ember teremteni, ki előtt a rézszínű emberiség elvész, s ki a fekete színűt, nem elégelvén a marhát, melyet Európából oda szállított, s nem elégelvén a gépeket, melyek Amerikában már mennyi millió embernek munkáját pótolják? szintén marhának használja. De azt is találja, hogy a szabad munka jelenben már nagyobb ellensége a rabszolgaságnak, mint az abolitionisták: de mindezen nagy ügyekre nézve az olvasót a könyvhöz, s még inkább a könyvben előhordott adatok feletti elmélkedésre utasítjuk.

Az *Egyesült államok* egész kiterjedése *Texas*-szal egytt tesz 3,250,000 □ angol mérföldet. Ezen az összes lakosság (ezt rván a szerző már tudta az 1850-ki számlálásnak eredményét) a le nem települt indiánusokon kívül, 23,675,000 fej, t. i. 19,880,000 fejr, $\frac{1}{2}$ millió szabad néger és rézszínű, 3,300,000 rabszolga.

Columbia kerület, s *Washington* város leírása után előadja az elnök és *congressus* állását és hatásait; azután az Egyesült államok képét általában. — A pénzverdékben 1793 óta 1850, octob. 31-ig aranyban 108,482,120 dollárt, ezüstben 76,807,311 dollárt, rézben 1,283,301 dollárt vertek ki, a mi mintegy 373 millió ezüst forintot tesz. — Az *Egyesület* állam-adóssága 1849-ben volt 22 millió lakos mellett 64,704,693 dollár; 1851 év elején az adósság 62,228,238 dollárra sulyedett.

Az Egyesület jövedelmei 1836 óta csak vámokból és földek eladásából kerülnek ki. Így 1849-ben a vámok 28,346,738 dollárt, és a földek eladása 2,727,608 dollárt hajtottak be, összesen 31,074,347 dol. A kiadások voltak: A törvényhozás került 1,105,421 d., a kormány 1,065,044 d., a tövénykezés 595,925 d., a vidékek kormánya 8649 d. földmérők 43,227, pénzverdei tisztek 43,887 d. stb kisebb tételek. A külügy került 1848-ban 390,897 d. de 1849-ben 7,972,832 d. mert $7\frac{1}{2}$ milliót Mexikónak fizettek szerződés szerint. A hadak kerültek 1849-ben 17,290,936 d., holott 1845-ben csak $9\frac{1}{2}$ millióba; a hajóhad 9,869,818 d.

Az *Egyesületnek* külön financiája van. Az egyes államok összevéve 1849 elején 211 millió dolláron felüli összeeggel tartoztak; csak maga *Pennsylvania* $40\frac{1}{2}$, *Új-York* 24 millióval. De ugyan csak az egyes államok iskolai alapítványaik 21,429,000 dollárt tettek, miből *Új-Yorkra* 6,524,050 dollár esik. Egyébiránt az egyes államok kormánya olcsó. Az adósságért járó 7,884,000 dollár kama-

ton kívül azok kormánya 1849. csak 5,258,000 dollárba került. Az adósságok pedig vasutak és csatornák építésére szedettek.

Az álló hadsereg az egyesülettől függ. 1850-ben 12,326 tiszt és közlegények tették azt. A nemzetőrség béke idején az egyes államok rendelkezése alatt áll, háborúban az elnök rendelkezik vele. A nemzetőrség egész számát 1850-ben 1,960,265 emberre tették. — A hadihajók 1850-ben voltak 7 sorhajó, 12 fregatt, 21 hadis lup, 4 brigg, 4 shooner; 14 gőzhajó. Épülőben van 4 sorhajó és 2 fregatt.

A földmivelést és műipart 1847-ben összesen 2,013,779,975 dollárba becsülték, melyhez a földmivelés terményei 838,163,928 d., marha és ló 252 millió d., a gyárak készítményei 550 millió d., az erdők terményei 59 millió, s a kerteké 45 millió dollárt adtak. Az öszves kivitel ugyan azon évben 150½ millió dollárba becsültetett, még pedig gabona, liszt 57 mill., pamut 53½ mill. és gyártmányok 9½ millió dollárért vitetett ki.

Az Egyesült államok természetnek leginkább *buzát, tengerit, burgonyát, rizset, árpat, rozsot, zabot*; de a három elsőt legnagyobb mennyiségben. Ők már is kezdik magokat a *föld gabonárának* tekinteni. 1847-ben Angliába és Írországba 43 millió dollárért vittek ki kenyérre valót. De a kivitelben a dohány is szerepel, 1847-ben 7 millió dollárral.

A cukor nagy figyelemre méltó. *Andree* „De Bow, Commercial Review, november 1849“-ből kiírja, hogy az egész földön a cukortermelés tett 975,009 vagyis 19,500,000 mázsát, miből 70,000 a répacukor tonnát, azaz 1,400,000 mázsát tenne. (Az Egyesült államok 1847-ben már három millió mázsát termesztettek). A *brit Nyugot-India* ahhoz 140,000 tonnát, *Cuba* és *Portorico* 210,000 tonnát adtak.

De más tudósításokból megtudjuk, hogy a Német vámegyesületben 1851-ben a répacukor termelés 900,000 mázsára ment lehetőleg. A francia, belga és birodalmunkbeli répacukor-termelést hozzá véve, alig ha több mázsá nem jövend ki mint 1½ millió. A cukortermesztés országgazdászati nyomosságát itt nem érinthetjük — különben is *Andree* munkáját ismertetjük csak — de jegyzet gyanánt ide ragasztjuk még, hogy az európaiak cukor-emésztését 10 millió mázsára becsülik. Ha ez igaz, s a számításokban említett mázsák nem nagyon különböznek egymástól, úgy Európa egy maga több cukrot emészt el, mint a földnek többi részei.

Az Egyesült államokra és a veleek versengő Angliára nézve azonban a pamuttermesztés és feldolgozás szinte nyomosabb a gabonatermesztésnél is. Andree több tanuságos adatot sorol elő, melyekből következőket emelünk ki.

A pamut eleinte keletről vitetett Spanyol- és Olaszországba; 1298-ban nyersen hordatott már Angliába, hol gyertyabéleket és kanócokat készítettek belőle. 1560-ban már fonalat fontak belőle; de a mennyiség, mely keletről egyenesen vitetett Angliába, kicsi volt. 1641. onnan fonalat is vittek be, melyet lenfonallal vászonra szőttek, de csak belfonálnak használva; mellékfonálnak csak 1772-ben kezdék venni. Anglia tehát 1782-ben 33,225 köteg pamutot vitt be (egy köteg = Ballen 400 font); mert ekkor a gépfonás még csak kezdődött. Azóta Anglia, s általán egész Nagybritannia ebben roppantot haladott. 1845-ben például 1,855,660 köteg pamutot vitt be: 1781-ben csak 14,603 köteget. Ekkor Indiából vittek be pamutfonalat és pamutot: 1846-ban Indiába vittek ki 20,500,000 font fonalat és 196 millió yard (rőf) kalikót. Mert Anglia tenkre tette a keletindiai műipart, s utána — semmivé tétetvén a foglalatostokók — a földmívelést, tehát a pamuttermesztést is agyon sujtotta.

A pamutnövényt, melyet addig csak keleten találhatónak gondoltak, Columbus Hispaniolában vadon termőnek találta. De még 1767-ben csak 8—10 nyugotindiai szigeteken mívelték nem nagy mennyiségben. 1775. a carolinai országgyűlés ajánlá mívelését. De még 1792-ben vitaták Angliában, ha egész Éjszak-Amerika évenként 100 köteg pamutot adhat-e? 1847-ben az Egyesült államok 1,041,500,000 font pamutot termesztettek; s azon tőkét, mely pamutmívelésre fordítottat tizenkét államban, 650 millió dollárra becsülik. Az évi termés jövedelmét pedig 45—50 millió dollárra teszik már. S a pamutmívelés még nagyobbra mehet ott. Már az Egyesült államokból kivittek Nagybritanniaába 1848-ban 41,925,258 dollárért nyers pamutot, és 5,718,205 dollárért pamutgyártmányt. De ugyanazon évben a nagybritanniai pamutgyártmányok bevitele az Egyesült államokba 109,777,008 dollárra rugott.

S itt érintkezve tusáznak egymással Nagybritannia és az Egyesült államok érkei. Nagybritannianak jóléte és hatalma egy negyedszázad óta az Egyesült államokból bevitt pamuton nehezkedett. Ha Nagybritannia nem tudna pamutot feldolgozni, vagy azért, mivel

nyers pamutot felette nagy mennyiségben nem kaphatna, vagy mivel gyártmányait a külföld és különösen az Egyesült államok nem vennék — lehető nagy bajoknak volna kitéve. Az utolsó októl félhet, attól tudniillik, hogy az Egyesült államok magok készítenek majd annyi gyártmányt, mennyire szükségök van. De ekkor a többi ok is beállana, mert legtöbb pamutot onnan hozat be, mit majd nem tehetend, ha Amerikában is a pamutipar erősebben fog mozogni.

Azért küldözgeti most Anglia biztosait Kelet-Indiába, hogy ott a pamutmívelést újra feléleszszzék, s hogy majd onnan és Nyugat-Indiából fedezze kelleit. De az Egyesült államok gyártási versenyzését mégis nagyon érzendi. Mert Nagybritanniának összes gyártmányokbeli kivitele 1846-n 51,279,735 sterlingfontnyi volt; ebből a pamutszövetek és fonalak értéke 25,600,693 st. ftot tett, *tehát többet, mint felét az összes gyártmányok kivitelének.* Így megértjük, miért válhatnak az Egyesült államok oly veszélyessé Nagybritanniának. Függhet tőlök egyszer mind kenyérre, mind munkára nézve!

Az Egyesült államok nem kevesbbé gazdagok ásványi termékekben. Kőszén, és arany!

A műipart és kereskedést előmozdítják a sok vasutak és csatornák, s a nagy tavak a tengeren kívül még élénkítik a forgalmat.

Az Egyesült államok vasutjai 1851-ben, melyek a forgalomnak már át voltak adva, 9000 angol mfldet tettek. Jegyzetben mondja Andree, hogy számítás szerint 1850-dik év végével a kész vasutak Amerikában és Európában 26,500 angol mérföldre becsültettek, melyek egy $\frac{1}{4}$ század alatt keletkeztek, s 2500 millió dollárba kerültek!

Az Egyesület általános leírását befejezi a beköltözések tudósítása. Azok évről évre szaporodnak. Mert p. o. 1820—21. évben 5993 ember, 1824—25. évben 59,363, 1841—42. már 101,107, 1848—49-ben 299,610 érkezett az Egyesült államokba, majd mind beköltözők. Legtöbben Új-Yorkban szállnak ki. A beköltözők legnagyobb része *ír és német*, mert 1848-ban Új-Yorkban 98,061 ír, és 57,973 német szállt ki.

Az általános leírás után következik az egyes államok rajza. Mindenütt látunk pezsgő életet, nagy munkálkodást. Az anyagi azonban túlsúlyban van, mit a körülmények igazolnak. De a hasznos nevelésre sehol a világon több gond nincs, mint az Egyesült államokban.

Sajátságos vonás benne az, hogy az állami intézkedések az egyházzal nem gondolnak, de azért a vallásosság nem kisebb, hanem inkább nagyobb mint valahol.

Ezen néhány kikapott vonásokból is, úgy hiszszük, megítélhetik olvasóink Andree könyvének érdekességét, de tanulságosságát is.

H. P.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

FEB. 1. 1852.

V. FÜZ.

GRÓF ZICHY PÉTER

XVII. SZÁZADBELI EDDIG ISMERETLEN KÖLTÖNK,

ÉS

VERSEI.

KÖZLI TOLDY FERENC.

A verselés nálunk régente, nem kevesbbé mint most, sőt aligha nem inkább mint most, lényeges, s az élet minden fordulatait kísérő kifejezésmódja volt a kedélynyilatkozásnak. Születés, keresztség, eljegyzés, összekelés, névünnep, hivatalba iktatás, és halál: szóval mindennemű házi vagy köz öröm és gyász, nem csak az előkelőbb, de illetőleg közép sorsu családokban is megszólaltatták az alkalmi Muzát: mely, ha ritkán került is ki a kilenc szüzek közül, még is füszeréül tekintetett a társas életnek. De minden, a köz és országos életben feltűnő érdekes esemény vagy hangulat is rendszerint megtalálta éneklőjét: s e mezőn a hazafi érzés s a felekezeti szellem komoly, gyakran indulatos kifakadásai mellett a szeszély, az enyelgés s a gúny is üzte víg, sokszor csintalan, néha elmés, mindig mesterkéletlen játékeit. Az elsőb nemek néha a könyvnyomdába is találtak utat, az utóbbiak, az erkölcsök történetére hasonlíthatatlanul nagyobb fontosságuk, majd soha sem, s a mi kéziratban egyes gyűj-

töknél fenmaradt, mind eddig méltatót és kiadót vár. A verselők itt nem mint írók léptek fel, hanem mint egy kör, egy osztály, egy vidék véleményeinek kifejezői; közönségek ugyan azon kör, osztály vagy vidék, hol aztán az eféle kézről kézre járt, míg újabb érdék a régibbet ismét feledékbe temette.

De volt egy neme a versezeteknek, mely e magán költészetnél (így lehetne ezt nevezni) még magánabb volt, mely a lehető legkisebb, de annál érdekeltőbb közönséghez szólott, t. i. a szív kedveltjéhez; s e legmagánabb költészet, általános emberi érdekénél fogva, teszi egyszersmind az átmenetelt a legnyilvánosabb és elterjedettebb költői nemhez, a szerelmes énekhez, melynek valódi szülő anyjául tekinthető. A mi első szerelemdalaink is kétségkívül nem a közönséget akarták gyönyörködtetni, hanem kedvesöket, vagy saját szívökön kívántak ömledéseikkel könnyíteni; s bár a külföld példái előttök ismeretesekek voltak, soká tartott míg találkoztak, kik azt, mi keblök legelrejtettebb szentelyében fogant meg, a hideg világnak átnyújtani, vagy éppen ennek írni készek voltak. A XVI. században senki, a XVII-ben az egy gróf Zrínyi Miklós, az író és bán, tette közzé szerelmes költeményeit; s a nemzet e komoly és mély és tartózkodó érzülete oka annak, hogy lyrai költészetünk oly későn birt felvirágozni. De azért az ily versezetek nem hiányoztak, csak hogy azok éppen oly magán közlésekül kezeltettek, mint a szerelmes levelek, s ritkán tartattak fen, még ritkábban gyűjtettek össze, habár csak magán használatra is. Nem lehet kételkedni, mikép gróf Balassa Bálintnak felesen voltak szerelmes énekei; sőt úgy látszik bajainak egy részét éppen azok okozták: de ő azokat közzé nem tette. Zrínyi Miklós is a sok közül csak néhányat. A többiek elvesztét már most irodalmunk fájdalmasan sínli. Egy erosi költőnk ily magán énekei menekültek eddig meg a hajótörésből: báró Amade Lászlóéi, ki a múlt század első felében virágzott. Énekei kiszivárogtak ugyan a legszorosb körökből, melyeknek készültek, sőt alkalmasint maga sem volt felettébb tartózkodó azok közlésében, mikor finom világi gavallér létére kedveseit váltotta: s így azok már az ő idejében is köz ajkon s köz kézen forogtak; de míg valóságos költeményeit maga adta ki, amazokat sajtó alá még sem bocsátotta, és csak, majd száz évvel utána, nyertünk belőle egy szaporább gyűjteményt Szalay László által.

Nemzetünk e sajátságos tartózkodásából támadt és megmagya-

rázható meddősége mellett régibb erosi lyrikánknak, kedves lehet előttünk *gróf Zichy Péter* néhány verses maradványa is, s annál érdekeseb, mert ezek is nem költői játék, hanem valóságos élvények (Erlebnisse) emlékei, s példái e magán költészetnek, melyben csak két szív szerepelt, az imádott s az imádó.

Lássuk előbb a szerzőt, aztán verseit.

Vázsonykői gróf Zichy Péter, II. Istvánnak, báró, utóbb gróf, s egymásután tatali főkapitány, győri alparancsnok, kamaraelnök, koronaőr, mosonyi főispán, s végre tárnoknak (+1693.) és Bri-béri Melith Máriának harmadik fiok, született 1674-ben; Zsámbék örökös főkapitánya, szabolcsi főispán, kamarás, királyi főtálnok, belső titkos tanácsos, s végül még a hétszemélyes tábla ülnöke lett, s mint ilyen 1726-ban halt meg január 25., élte ötvenkettődik évében. Emlékezetét némileg megőrzi az Óbuda felett elnyúló Árpád-völgye nyugoti hegyoldalába épített Kis-Cell nevű egyház, melyet ő 1724-ben rakatott, egy a stájerhoni híres Mária-Cellhez hasonló búcsuhelyet szándékozáva ott alapítani. Az abban felállítandó boldogságos szűznek, a cellihez hasonló, fa szobra már le volt a család zsámbéki kastélya kápolnájában téve, midőn a halál őt elragadván, özvegye és fia Miklós terveit folytatván, a szobrot felállíttaták, a pápától a búcsúengedélyt kieszközlötték, s a templom mellé a trinitariusoknak pompás klostromot építettek, hol ugyanezen Zichy Miklós és ennek hitvесе, gróf Berényi Erzsébet, 1754-ben a templom szószéke alatt atyjoknak veres márvány sírkövet is állíttattak. — Első hitvесе Péternek, még 1699. előtt, Homonnai Drugeth Klára, a második gróf Bercsényi Zsuzsánna volt. Gyermekai az elsőtől: Ferenc győri püspök, Mária gr. Csáki Ferenc, utóbb gr. Esterházy Ferenc hitvесе, és Terézia gr. Vandernath Józsefné; emettől: a többször említett Miklóson kívül Péter és László, mely utóbbi mint ezredese a cs. k. seregnek halálozott meg. Ennyit tanulunk költőnkéről és családjáról Erdytől (Óbudai Kis-Cell, az akademiái Értesítőben) és Lehóczky Stenmatographiája több helyeiből.

Érdekesebben őrzötte meg emlékezetét az egyetemi könyvtárban fentartatott két rendbeli kézírata, mik ide csakugyan az óbudai, trinitariusok klostromából kerültek. Az első egy, háránt nyolcadrétben ötvenhat levélre terjedő kötet, melybe a címül elibe tűzött chronostikon szerint 1701-ben, és pedig martius 23., kezdte verseit önkezüleg belé tisztázni: kezdte mondom: nem lévén hihető

hogy e kilenc darabnak, mely a kötetben épen annyi levelet foglal el, az író ennyi fejrő papírost kötöttetett volna össze, ha azok költői egész szerzeményét kimerítik vala. Ezen énekek tárgya, mint a VIII. darab első szakából kiderül, ugyanaz, ki első hitvese lett, Klára, leánya Zsigmondnak, az utolsó Drugethnek, ki egy történeti munkácska után ismeretes az irodalomban *), s 1684-ben Tököli kezei közt I. Leopoldhoz ragaszkodásának áldozata lett.

A másik kézirat Zichy második nejére vonatkozik, Bercsényi Zsuzsánnára, Széki gróf Bercsényi Miklós, a II. Rákóczi Ferenc fővezére, és Homonnai gróf Drugeth Krisztina leányukra, kivel költők 1708-ban kelt össze. E kézirat, elég különösen, *német* imakönyvet állít elő, melyet úgy látszik Zichy maga szerzett új hitvese számára, ennek a terjedni kezdő német nyelvbéli gyakorlása végett. A cím t. i., mely szinte még magyar s egyszersmind chronostikon, s mely majdnem az egész, 217 lapra terjedő könyvvel együtt Zichy saját keze, így szól:

EZEN

IMÁDCSÁGOS KÖNYVECSKE

KEZDETETT S IRATOTT TŐLEM

G. ZICSI PÉTERTVL

MIDŐN BERCSINI

SVSANNA FELESÉGE **)

LETT

Die 27. Xbris.

E chronostikon mindenik szakában fordul elő évszám; az elsőben 1711., a más kettő mindenikében 1708. Tartalmának az évetükkel összevetéséből azt olvassuk ki, hogy Zichy 1708-ban vette el Zsuzsánnát, azon évi december 27. kezdte számára ez imakönyvet szerzeni, s azt 1711-ben végezte be, mely év a cím első szakában van kifejezve.

Zichy Péter, e kevés maradványból ítélve, nem volt költői ér-

*) Nucleus rerum hungaricarum, studio non modico excerptus ex Bonfinii historia. 1681. 12r.

**) A kéziratban feleség^h áll, hibásan.

zés nélkül, s figyelmünket különösen azért érdemli, mert mind a lyrai hangot meglehetősen eltalálta, mind a szchéma dolgában vagy kora elveszett ilyes énekei formáit tartotta fen, vagy maga mert kísérleteket tenni, mik nem is szerencsétlenül ütöttek ki; végre jól esik vele azon korba is vissza szállanunk, melyben a nagyházak fiai szívök ügyében is a nemzet nyelvével éltek: elég cím, hogy a Zrínyi és Amade közt létező százados hézagban Zichy neve, nans in gurgite vasto, az utókornak átadassék. De érdekes végre Zichy Péter mint oly író is, kiben két idő találkozik: a hanyatló nemzetiség s a túlsúlyra erőlködő idegeneskedése. Atyja István felett 1693-ban Oroszváratt, a Zichyiek gyülekezetében még magyarul hangzott a gyászbeszéd; fia Miklós fölött a kiscelli vörösbarát (1758.) már németül hálálkodott. Őmaga fiatalságában leggyöngédebb érzéseinek nemzeti nyelven adott még hangokat; második nejének, a Bercsényi leányának, már németül fogalmazá a vallásos buzgóság imaformáit. Ezek szerint Péter első magyar író volt a Zichyek között, s egyszersmind utolsó: német is első, de — nem utolsó. Adja isten, hogy másfél század múlva megszűnjék utolsó magyar író lenni e fényes családban! *)

Gróf Zichy Péter a költő arcképe Óbuda városának, melynek birtokosa s hol szép kastélya volt, tanácsházában maig látható.

A verseket híven a szerző nyelvjárása szerint adjuk.

GRÓF ZICHY PÉTER VERSEI.

A címlap így szól:

EgY szeretetteL Lángozó Igaz szÍV, keDve

Íránt VaLó szÍVre taLáLVán, hoL Vé-

Le Vigan LakVán, hoL töLe

VaLó táVVLLétlben bV-

VaL teLLies LéVén,

köVetkező LeVeLe

It, s Verselt, Irta

CsInáLta.

Martius havának 23. napján

Gróff Zichy Péter.

*) Mióta ezeket írtam, immár teljesedésbe indult menni jámbor ohajtá^a som. Egy gr. Zichy Ágoston Fea assz. egy ifjusági iratát fordított franciából [Párisi kis Robinzon, Pest, 1851.].

I.

*Midőn kedvem szerint valót keresnyi indultam volna, s egyre
találtam, következő szókra fakadtam.*

1.

Egy nevetlen fára én egyszer találtam,
Hogy szedjem gyümölcsét, érte kétszer jártam,
Fárodságomat nem szántam,
Mert érdemes fának láttam.

2.

Az jó fának penig ritkán rosz gyümölcse
Vagyon, vagy fájátul messzi gördülfe,
Melytül vagyon eredése,
Hozzá közel meglölése.

3.

De sokára talál gyümölcse megírni,
Melyet, midőn én ott voltam volna kérni,
Hogy éretlen még megnyerni,
Mondák, s kellett visszatérni.

4.

Megvallom szép gyümölcs! érette fáradni
Méltó bizonyára, több időket várni,
Fájának kedvire járni,
Gyümölcsét tárházban zárni.

5.

Mert ennek homlokán napok ugrándoznak,
Szép szemecskéiben csillagok ragyognak,
Szép orcáján rózsák nyílnak,
Piros hajnalok hasadnak,

6.

Melyről több írásim, míg érik, tartom itt;
Jó fátul szármozván nem kétlem jó létit,
Ennek várom nevelsít,
Add sokáig, isten, éltit.

II.

Következendő egyszeri oda való jutásomban csináltatott.

1.

Zálogúl volt Nálod mind eddig víg kedvem,
És minden örömem,
Mert kegyes tekintetedtül,
Nagy szépségű személyedtül
Sebesedett szívem.

2.

Gyüttem azért hozzád, ohajtván tégedet,
Ékes személyedet,
Hogy az kit sebesítettél,
Ellűtt nyiladdal sértettél,
Gyógyítsd betegedet.

3.

Csendessen szenvedtem eddig kínnaimat,
Jajos fájdalommat,
De ha tovább velem így bánsz,
Csakhamar mostan meg nem szánsz,
Bú fogja napomat.

4.

Haragod szűnjék meg, adj helyt kéresemnek,
És könyörgésemnek,
Mert még az fenevadak is,
Úgy az kemény kúsziklák is
Helyt adnának ennek.

5.

Járuljon néked is énhozzám kegyelmed,
 Óhajtott víg kedved;
 Mivel már ennyit szenvedtem,
 Sebeidet is viseltem
 Gyógyítson szerelmed.

III.

Elbucsúzásán tüle.

1.

Nincs szívemnek nyugta,
 Bús gond kernyülfogta,
 Vagyok szomorúságban:
 Mert az holnapi nap
 Attul engem elkap,
 Kivel voltam vigságban.
 Nehéz lesz az óra,
 Vagy szánra vagy lóra
 Ha ülök akkor búmban.

2.

Ha már elindúlok,
 Ott sokat nem szólok,
 Csak fogok emésztődni,
 El nem felejtethvén,
 Reá sem tekénthetvén
 Jobban fogok törődni;
 Haza jutásomban
 Akkor is csak búban
 Fog én szívem gyötrődni.

3.

Valljon fog-e szánni,
Elmentemet bánni
Hogy ennyi törődéssel
Magamat ennyiszér
Őérette *) ötszer
Fárosztám nagy türéssel.
Ezt nem mint panaszzót,
Mert ő érdemes volt,
Mondom ez énekléssel.

4.

Már bucsumat vészem,
Víg kedvem letészem,
Elindulok utamra;
Kivánom semmi bűt,
Hanem mint forráskút
Áradjon vigasságra.
Isten áldamása
Kinek nincsen mássa,
Kérem, szálljon magára.

5.

Az verscsinálónak
Úgy mint sajátjának
Egyébbel ne fizessen:
Adjon egykét csókot,
Mondjon olyan szókot
Kedve még is lehessen:
Búját felejthesse,
Gondját temethesse,
Vígan visszatérhessen,

*) A kéziratban, hibából, csak „érette“ áll.

IV.

*Egyszer sebben lévén, postán hozzá menvén, következőt
mondottam.*

1.

Sok irigyeimnek hálót elhagtom,
Azzal szabad vagyok, már én azt gondoltam,
Kéért most szenvedtem, csak szemillyit látom,
Hogy vele mulassak már csak alig várom.

2.

Ugyanis nehezebb mi van az várásnál,
Egy napról másira való hallasztásnál,
Kiváltképpen kettő, kedves, ha egymásnál,
Nehéz órát várni ott már sok napoknál.

3.

Az nap járásában oly sebessen nem fut,
Határozott helyére sem oly hamar nem jut,
Az mint én siettem, ki gátoljon oly ut,
Sár, víz, eső, árvízveszély sem volt oly rut.

4.

De ime az káin *) szerencse azomban
Pártütővé lévén lest hányt alattomban,
Annyira késletett feltett szándékomban
Hogy majd csaknem halok ebbeli sok búmban.

5.

Minthogy pedig eztet én Azért szenvedtem
Kinek az kedvéért utam siettettem,
Ugy tetszik könnyebbül érette vett sebem,
Gyógyulásában sincs már semmi kétségem.

*) Kaján.

6.

Kivánok is néki sok jót életében,
Ha én szenvedek is, légyen egészségben,
Ugy tetszik: ha tudom hogy van friseségben,
Vagyon egészségem nekem is épségben.

V.

*Nagy betegségem után, mely lakodalmamat halasztotta, volt ez
az következendő.*

1.

Vigasság és öröm!
Itt most jelen légyetek,
Tí már mind máshová
El se tévedjetek:
Mert az kit én ohajtottam,
Róla sokat gondolkodtam,
Aztat immár látom.

2.

Hogy én legelsőben
Most vele kezét fogtam,
Szivessen köszöntvén
Hogy hozzája szólottam,
Feleletit hogy vehettem,
Mint örült szivem, érzettem:
Vagyok immár vigan.

3.

Mast reá tekintvén,
Gyuta oly gondolatom,
Hogy ha én elmégyek,
Szép szemfilyit nem látom,
Nem lehetek oly vigságban,
Vagy pediglen nyájasságban
Hogy őt felejthessem.

4.

Pedig az nagy isten
 Hogy mast jó egízségben
 Engedte találnom
 Kedves lakóhelyében,
 Örvendezik az én szívem,
 Megis nagyon minden kedvem :
 Nem fogy még itt lészek.

5.

És ha most megvolna
 Előbbi egízségem,
 Ágybon nem vetett volna
 Súlyos betegségem :
 El nem maradt volna vígság,
 Megvolna teljes házasság :
 Most párossan volnánk.

6.

Nem lesz késő ezután is,
 Hogy isten áldása
 Szálljon mind kettőnkre,
 Az kinek nincsen mássa.
 Mint gellicék úgy párossan
 Szerelmessen és nyájossan
 Adja isten! éljünk.

VI.

Karácsoni innepet idvezlő levél.

1.

Krisztus születését,
 Világra jövését
 Akarván üdvözleni,
 Csekély írással,
 Ez egynehány szómmal
 Kévántom köszönteni,

Nem más oka ennek :
Kötelességemnek
Kellett eleget tenni.

2.

Lelki s testi jókkal
S vigasztalásokkal
Istentül áldassék ,
Számos esztendőig
Világnak végéig
Szerencsésen tartassék ,
Fris jó egészséggben
Csendes békességben
Éltéig láttassék.

3.

Az tél hidegségét,
Fagyos keménységét
Házad távul rekeszsze ,
Semmi szomorúság
Avagy háborúság
Soha ne környékezze ,
Mindenkor csak nyárnak
S kinyílt virágoknak
Színye gyönyörködtesse.

4.

Ráró sugárral ,
Sebes szárnyaival
Ha szabad volna birnom ,
Ez kis irásocskát
Vagy csekély munkácskát
Melyeket történt írnom :
Kezéhez juttatnám
S magam praesentálnám ,
Ha volna benne módom.

5.

Annak is ideje
 S kedves kikeletje
 Lesz, ha isten akarja,
 De ezen kis jókat,
 Égi áldásokat
 Végyed : szívből kívánja
 Egy elszomorodott
 S haboktul hányatott
 Távul lévő szolgája.

VII.

Levél.

1.

Kötelességemet akarván mutatni,
 S egyszersmind magamat eszébe juttatni,
 Úgy egfszsigirül kedves hírt hallani
 Ez csekély írással jüttem udvarlani.

2.

Légyen is elsőben ment gorombaságom,
 S igazán magyarán mondván parasztságom,
 Ugymint bucsú nélkül való elválásom,
 Mely bizony még eddig nem volt én szokásom.

3.

Az okát is lehet ennek magyarázni:
 Mert miként kezdettek szemeim megázni,
 Szivem is reszketvén belől mintegy fázni
 Kellett bucsu nélkül magamat gyalázni.

4.

Reménylem azomban, hogy megbocsáttatik
 Vétkem, és kérésem meg is hallgattatik,

Tudván hogy nehezen olyan hagyattatik,
Kiben csak egyedül én szívem nyughatik.

5.

Ámbár szintén mostan el nem bucsúztam is,
Szép fejr kezeit meg nem csókoltam is,
Megadhatja nekem még az isten azt is,
Magamat az kinek ajánlom tovább is.

VIII.

Idegenségét szemlélvén hozzám, következendőt írtam.

1.

Zenebona nélkül, úgy látom, életem
Nincsen itt Homonnán, sőt az én kegyessem
Sok kérésemre is csak megszegi kedvem,
S mint nem én sajátom úgy bánik énvelem.

2.

Jobb azért, gondoltam, távol lételemmel
Szívem és én szemem áztatni könyvvel,
Így megemésztődvén nem bánom testemmel
Ha birnak is vadak, s szagatnak körömmel.

3.

Csak nincs háladása *) sok szēnvedésemnek,
Se, az hol gondoltam, hajléka szívemnek;
Semmi szabadsága testén én kezemnek,
Látom, keserítvén, véget vót éltémnek.

4.

Ha már, én istenem, olyannal büntettél,
Ki nem igaz hozzám, annak társul tettél,
Tudván hogy érette sokakat szenvedtél,
Hadd szenvedjek én is, ha velem jót tettél.

*) A kéziratban hibából háladása áll.

Így lévén már sorsom, lássod mit cselekszel,
Szabad vagy tovább is, ha engem emésztel,
Így epesztvén, tudom, koporsóban tészel,
Jobb szívvel, tudom, máshoz azután lészel *).

IX.

Egy levélcéltelre való választ.

1.

Kegyelmed levelét,
Kezének szép jelét
Szintén csak mostan vettem;
Melyen vigasztalást,
Szívbeli ujlást
Magamban is érzettem;
Azonnan sok búmat,
Szíves fájdolmimat
Mintegy elfelejtettem.

2.

Azt titkon olvasván,
Csak kiendet sohajtván
Ládácskámban bezártam;
Senkinek nem adván,
Sem pedig mutatván,
Csak magamban tartottam.
Feledékenységből
És idegenségből
Így, látom, nem jutottam.

*) E hibás sorban: „osztán az után“ áll. A szerző t. i. elfeledé az előbb szót kitorolni.

Így, kérem, tovább is
Csak egy szóval bár is
Kedves egízsígrül
Oly gráciát nyújtson
S engem tudósítson
Arról az áldott földrül.

4.

Ezeket hogy íram,
Nagy gyászt is vonyék rám
És szürkében öltözvén
Kiendről emlekezvén
Nefelejcsét *) kérvén
Szívit hozzám övedzvén

maradtam etc.

PAPOK A POGÁNY MAGYAROKNÁL †).

IPOLYI ARNOLDTÓL.

Talposok, magusok, bölcsek. Jósok. Bűvösök. Bélnézők. Gara-boncos-deák.
Papbírói hivatalok: Kádár, Rabonbán. Bilochus. Pristald, peres. Öspörös.
Érsek. Gyula. Főpapság és fejedelemség. Papi osztály-családok. Papnők:
jós- és varázsló-nők.

Ösvallásunk papjairól — kikről Theophilact. Hist. 7. 8. mondja:
hogy a turkoknak papjaik vannak, és őket jövendőmondói tehet-
séggel bírni állítják — élénk névemlékezetek maradtak fén.

*) A kéziratban: Nefelejcsén, s a következő sorban: eövedeszvém.
Mind kettő gondatlanságból.

†) Mult évi Múzeumunk XI. és XII. füzeté az élesen látó tudós szerző
magyar mythológiája VI. cikkét [Tündérek a magyar ösvallásban]
hozta, mely általános érdeket, sok részről meglepetést gerjesztett s
köz helybenhagyást nyert. Örömmel adjuk most ugyane kézirati

Régi nyelvünk föntartá a *taltos* pogány papi nevet, e szerint (Sándor, Kresznerics Szót. 2, 240) a *taltosok* a régi pogány magyarok bölcsei és papjai. Így például a bécsi codexben, Rég. m. Nyelveml. I. 96, 99, 109. Dániel 2. és 4. fejezetében a vulgatai szöveg idegen papi nevezetei közt a magust kitűnőleg ezen saját pogány papi nevünkkel találjuk fordítva: „paran Lola kedeg kiral hog egbe hivattatnanac az oltaron nezoc, *ataltosoc* a gonoz teuoc — hog kiralnac megjelentenenec o almaít;“ és „a titkot, mellèt kiral kérd, bõllec *taltosoc* oltaron nezoc — — nem jelenthetic.“

Mythosunkban egy rokon név és fogalommal már találkoztunk a *tátos ló* nevében (X. cikk: Szent állatok); ott is a magusi proteus, vertumnus magyarázatot találtuk, mely szerint a nép-hit hasonlón tud egy *tátos-gyermek*, mint *tátos-paripáról* (Faludi, Szabó Dávid, Kreszner. II. k. 248.). Már most szükség e név mélyebb vizsgálatába ereszkednünk. A *taltos* és *tátos* szavak rokon törzsre mutatnak, bennök a fölvett *l* betűvelí rövidítés, vagy az elhagyott általi hosszítás népi kimondás által történő hasonló lényegetlen különbözősnek tekinthető, mint koldus és kódus, folt és fót, bulcsu és búcsú (Kresz. Szót. előszava, 33.). Ugyanazon gyökük lehet vagy *tat* vagy *tal*. Vegyük föl előbb a *tat*-ot, mint praegnansabb értelműt; a *tat* szavat: *tat*, *tata*, *ata* változatokban, mint ősi szót és fogalmat *atya* név értelmével, az összes nyelvcsaládokon átfűződni látjuk. (Lásd ezt Kállay egyik szónyomozásában kimutatva Tud.-Tár. 5, 160.). Ezen általános értelmén fölül a mythologiai tanok s emlékekben még határozottabb ösvallási jelentésével is találkozunk: a hindu mythosban brama mellékneve *tatva*, az, *amaz*, *azon* jelentéssel (hasonlón *esha*, ez az értelméhez I. I. cikkünket: Isten). Siva egyik neve deva — *tat* vagy *tasta* — az isteni művész, Budha is *tat* = *ta* = atya; ismerünk egy egyiptomi *Toth* és a Sanchuniaton fordítója Philo Biblius szerint phöniciái Tautos-t, ki minden tudomány és művészet ösatyja, az emberiség tanítójának tartatott, s az által mintegy közvetítve az istenek és halandók közt állott. Neki tulajdonítá a két nép nagyságát s gyarapodását, minden találmá-

műnek, mely, miután az a fáradhatatlan szerző tolla alatt napról napra gazdagszik, tán egy ideig nem lép világ elébe, XVI. cikkét a papokról. Míg ama cikk a nép iratlan hagyományaiból olvasta ki s szerkeszté össze tárgyát, ez jobbára historiai maradványokból épít.

Szerk.

nyát s előmenetelét. A chaldaei *Thauthe* egyike a világ, létezés és származás fölvének; a classicus írók is fentarták a *Theut*, *Thoth*, *Theutus*, a gall *Theutates*, germán *Tuisto* és *Tuisco* neveket. Mind ezen mythosi nevek nem csupán nemzói s néptörzs-atyái tulajdonságban, de különösen a fentebbi sanskrit *deva-tati* és egyiptom-phönici *Thaut*-hoz hasonlóan — mint isteni művészek s tanítók a tudás őskütfői, a művészet szerzői — a hermes-mercuri (szinte az utóbbitól származtatott) mythos értelmében jönnek elő. Sőt újabb mythológok véleménye szerint a *Thauth* név egyszerűn a memphisi papcollegium összes elnevezése volna. Ez levén egykor az egyiptomi bölcsesség széke, miután a név eredeti jelentését veszíté, a bölcsesség, tudomány s művészet személyesített kütfője, istensége jelölésére vitetett át (Jahrbüch. d. Lit. 3. 187. Jamblich, de myst. Aegypt. 8. 1. Platon P. 1. 96. Caesar de b. g. I. Lucan. I. 445. Tacit. Germ. 2. Vollmer Mytholog. 1486. Kollár: Slawa Boh. 232. Kállay, 1844. Tudománytár, I. 49.).

Mint e tárgyalt név alakja, úgy gyöki értelme is e mythosi jelentésekkel összehangzó; már a magus-sali fordítása a bölcsesség, tudás, tanítás fogalmát fejezi ki, ugyan erre mutatnak nyelvünkben a vele rokon szavak és egymásba térő fogalmak: *tan* = doctrina, *an-adás* = *tanítás*, *tan-adó* = *tanító* = magister (talán szinte a magustól?), *tana* = consultatio, *tanács* = consilium, a *tan* és *tanával* rokon *dana* = cantus, *dalos* = cantator, melyek egyaránt a taltosi paphivatal cselekvési körére vonatkozhatnak. Azért, ha szavunk nymozásában nem a tátos *tát*, de a taltos *tal* gyökét vesszszük is föl, ez hason értelmet magyarázó: egyfelül a *tan*-nal — legalább az őskorban — azonos *dana*, *dal* és *dalosra*, másfelül még közelebb: a *talál* *) *találó*, *találmány* = inventor, inventiosus szavakban ismét a hermesi mythos és magusi tulajdonság értelmére jövünk ¹⁾. Mythosunk csudalovának tátos neve is, — mennyire az jó

*) A nép maiglan mondja: *tanál* is.

Szerk.

¹⁾ A taltos és talál-on kívüli *tal* gyökü szavaink csupán: *talabor* = terebélyes [különösen a kalapról: nagy talabor kalap], *tal-iga* = carpentum, és *talp* [rokon a sanskrit *tal* = alapítani, *talán* = alappal]. A két első talán összefüggésbe volna hozható; a *talabor kalap* lehet hogy különösen papi volt, mint a germán mythosi emlékek tudnak még a *pileati* papokról, és ezzel mintegy ellentétben használt *capillati* kifejezésről. Jornandes Grimmél Rechts Alt. 271. — Odin

és jelvi mén volt (Henszlmann is ezt véli, Szépirod. Szemle II. köt. 141. l.), és a taltos körébe, őrizete alá vagy jóslatához tartozott, úgy a néphit: bölcs, tátos gyermeke, mint szinte a taltossal összefüggésben lévő (l. XVII. cikkünket az áldozatról), a taltos névvel egyet: taltosi jós lovat vagy gyermeket jelenthetett.

A taltosok vagy tátosok e szerint pogány vallásunk papbölcesei voltak. Mint ily nép- és hit-bölceket illeté kétségtelenül — mint főntebb a név jelentésében is láttuk — a tan és tanítás, a tana és tanács; ezen tant az őskorban a dana foglalta magában, mi által a nem írt szó legélénkebben tartathatik fön, és terjesztethetik szét, mely azért nem csupán tanítatott, de inkább danolatott, és a szerint annak természetes dalosai mint általjában a *dal-jósok* is ők voltak. Az összes ősvallásokban is ily jelenségekre akadunk, a jósok egyaránt a nép ihletett költői és dalosai, a latin *vates*: jós és költő egyszersmind, Apollon a lyra és jóslat istene, az éjszaki Odin versben szól, és főpapja = hofgodar, költő = liodasmidir. Yngl. Saga c. 6.; a skald is Sgalto = sacer-tól eredne? — Így találjuk taltosainkat a Péter és Béla alatti pogány forradalomról tudósításokban, — hol őket latin szerkezetű krónikáink a *magi*, *aruspices*, *pythonnissae* nevek alatt említik — mint küzdenek az ősi tan visszaállítáért: „ut *traditio* resumatur paganismi“ — és „petierunt — ut irent in *adinventionibus antiquorum patrum suorum*.“ Chron. bud. 94. . Tur. 2. 39., és tovább szokott dalaikkal buzdítják a népet: „*praepositi in eminentiori residentes, praedicabant nefanda carmina contra fidem*.“ Chron. bud. 119. Tur. 2 46.

Ősvallásunk ezen papjainak, — kikről krónikánk itt a magus név alatt, a többiek (aruspexek és pythonissák) előtt emlékezik, s kiknek a bécsi codex, magust taltossal fordítván, nevét maig főntartá — *magassali* magyarázata figyelmeztet bennünket a többi magusi tulajdonokra s tehetségekre. Nem csupán bölcsök, tanítók, dalosok, de egyszersmind csudás cselekvésű *művészek és bűvészek* is valának, mint a főntebbi gyökmagyarázatban a tat, deva-tat,

maga is *Sidhöftr* = talabor kalapu = breithutige [miről még a szertartásoknál XVII. cikk. bővebben szólunk], úgy szinte emlékezik a papok által vont istennői vehiculum és carpentumról. A taliga azonban lehet toló iga, és a talabor ezen értelmét sem akarom erőltetni, még kevésbbé az idegen talita, talizmán ily eredetét, mint: Bodor, Pog. Hitreg. 87. teszi.

theuth nevek mythosi értelme mondja, s minőnek általában az őskor magusai tartattak. Ez értelem is úgy látszik már magában saját szavunk gyökében rejlik. A magia magyarázatára használt egyik kifejezésünk, mint már (a XIV. cikkben Varázs) taglaltuk, a bűvös szó értelmezésére, alig volt mi fölhozható mint a: „*sem bűt, sem bűt nem tudott mondani*,” közmondás, és a: *hü-bü-ba* kifejezés, mit az álmélkodó szájt-tátó, meglepett, elcsudálkozóknak szoktunk mondani, és mint azt régibb íróink is, például Pázmán Préd. 815., használják; szóval az álmélkodás, csudálkozás, meglepetés, elhülés értelme. Ezen bűvösi *szájattátó* álmélkodást azonban méginkább kifejezi a nevünkkel azonos gyökü: *tát* = aperit, hiat ige, *rátátja* és *fültátja* a száját ép ily álmélkodás kifejezése, hasonlóan a: *tátszáju* = bohó, s egy önálló: *táté* = dőre, bohó. Kreszn. 2. 248. infascinated, azaz mintegy a megbűvöltség állapotában létező. Tudjuk, hogy ezen infascinatio dőre és tátóság, mint bizonyos bűv kifolyása, ép oly tisztelt és szent jelenség volt a pogány népeknél, mint általában nálok a dörék, táték, örültek különös vallásos tisztelt és kímélet tárgyai valának. Ritka adataink közt is fönmaradt egy, mely pogány őseink ezen kíméletét az örült szentgáli szerzetes ellenében tanúsítja. Goldast. 32. l.

Nevünk ily értelme nem csak a taltosok bűvösi tulajdonságára figyelmeztet, de hasonlatossága a bűv és varázs régi s eredeti fogalma s elnevezésével is összefüggésre mutatni látszik. Hammer szerint ugyan is a fetischben is egy ily értelem forog fen, származtatván a fetischt az egyiptomi mythosi: *Phtah* és a magyarázó héber *phatha* = epheta = aperire = tátni jelentéséből ¹⁾. Kállay, 1844. Tudtár, I. 51.

Nem átallok nevünk földéritésére még további conjecturákat

¹⁾ Hegel, Gesch. d. Philos. 91. és Vollmer, Myth. 739. a fetisch, fetizzo = Zauberklotz portugall szóból magyarázata már csupán az átvitt *phtah* szónak ily értelem-elszármazására vehető. Az egyiptomi *Phtah* jelentése ugyanis az: ür = hiatus, azaz a világ-ür, mely egyesülve *Neith* az éltető principiummal, teszi a világot alkotó őserőt I. Röth, Gesch. uns. Abendland. Philos. 102. l. Ez egyzersmind a bűv vagy is fetisch mélyebb eredeti jelentésére visz, mint azon elaljasodási s később beállott állapot, melynek egyedüli ismeretéből bírálataban a történetbölcsészek és mythologok kiindulni szoktak [l. erről bővebben bevezetésünket, és a Varázs cikket].

folytatni. Nyelvünkön a devotus, pius, *ahítatos* vagy a szokottabb *ajtat*os gyöke az *ah* suspirium, mint az ohajtás-nak, desiderium, az *oh*, sohajtásnak: *soh*; fölvéve a névképző: *a-t*, lesz: *aha*, *oha*, és a cselekvő s mivelletű *it* igeképzővel alakítják az *aha-it* vagy *ajt*, *oha-it* vagy *ohajt*, *soha-it* vagy *sohajt* igéket, hasonlóan mint *le-it*, *lejt*, *su-it*, *sujt* stb. Mindnyájok ismét a cselekvő, és pedig folytatott cselekvési értelmű: *as*, *es*, *os* névképzővel összekötve a sohajtós, ohajtós, sujtos, ahítós, ajtos szokat képezik; ez utóbbiak azonban eltérőleg, még egy különös *tat* szótaggal használvák: ajtatós, ahítatos; mi lehet ugyan egyszerűn a művelő *tat*, *tet* képző, de egyszersmind igen emlékeztet mind a fönnnebbi *tát*-ra hiatus, és ajtat lehetne hiatum facit, aperit, mint az innét eredő ajtó = janua, l. Kreszn. I. 4. — tehát a бүв jelentése, — mind pedig az *aha-t* *ajt* gyakorló tátosra vagy taltosra, miután a hivatal közönségesen cselekvési körétől veszi nevét, mint azt itt a tátos és taltossal összefüggő tan, dal, tátolás, találós, úgy ezen aj-tatos és áhi-tatos szók, és fogalmak értelmében fönlenni látjuk. Így alakultak a külön nemű vallási gyakorlatoktól: a бү-тől бүвös, s jóslattól jósnéink, s alakítók ujabbán az ima- és áldoz-tól az imár, áldozár elnevezéseket; hasonlóan jő elő a latinban: devotus, votum és vates, góthban gud = deus-tól a gaguds = pius és gagudei = pietas, és ettől ismét gudja = sacerdos = *ιερεῦς*. Grimm, Myth. 78 1) *).

Figyelmeztetni akarok még idegen mythologiai rokon nevekre is. A Hiongnu — hún? — áldozó fejedeleme neve: *Tanjou*, Deguignes, 2. 25. (l. alább). A finneknél, Kállay, 1844. Tudtár, I. 52. és Finn-magy. 97. szerint: *taaldos papp* = tudós pap, *tona* = tanító. Grimm, Mythol. 471. a német mythosi *Tattermann* = kobold = házi szellem nevét a magyar tátos gauckler = szemfényvesztő

1) Bizoni, Magyar Emlék. II. 15. l. a tátost a chaldaei *dat* vagy *tat* = törvény, parancsolat, rendelet-től származtatja, és szenvedő igéink *tat* képzőjében p. o. szerkesztet, tanultat, ezen másra parancsolás értelmét találja [?!].

*) Nem hallgathatjuk el, hogy mí a mivelletű *at* *et* és *tat* *tet* képzők s a *tát* közt semmi összefüggést nem engedhetünk; megjegyezvén még, hogy a *tát* nem: hiatus, hanem: hiare facit, azaz cselekvő átható ige, *t*-vel képezve a *ta* [to] gyökérből, mely a *tól* [ta-ol], *tárol* [tavol], *tova* [a régieknél akárhányszor olvassuk: toább] stb szókban van meg.

Szerk.

jelentésével magyarázza; szerinte — a gaucklerék = szemfényvesztők házi szellemeket állítván elő bábjátékaikban — e név tőlök ment át a házi szellemekre. Az ó-cseh nyelvemlékekben Jungmannál a Tatterman = báb bálványt (puppe, götze) jelent. Hanusch, Slav. Myth. 299. a Tatterman, tattermanek, és hastermant vízi szellem wodnj, wodnj muzs-nak magyarázza.

Fenvannak még közeljáró személy, hely, hegy és víz tulajdonneveink is. Krónikai genealogiáinkban nemzetünk egyik őseinek *Tana* nevét olvassuk. Chron. Bud. 3. és 30. Hasonlón jő elő egy genus *Tatun*, de genere *Tatun* származtatván Andrást, Bélát és Leventét, mint Vazulnak egy *Tatun* nemzetségi nőtől törvénytelen fiait; s mivel éppen krónikáink (Tur. 2. 42.) ezen adatot csak cáfolólag hozzák föl, az könnyen a pogány nemzeti párt hite lehetett, mely talán az ily kitünőleg pogány papi vagy főpapi családból származtatott fejedelmektől várta a pogány vallás visszaállítását. Anonymusnál (18.) a mai Táttra hegység *Tatur* neve könnyen ezen papi név jelentőségével is elvegyülhetett ¹⁾, miután éppen általa ér-

¹⁾ A Karpatok Táttra neve, sőt maga a Karpát szó annyira általánosan szlávznak vélt eredete nem minden kétségen felüli. Schafarik, Slav. Alt. I. 487. a Karpát szó szláv eredetét már maga csupán azzal magyarázza, hogy az a chrib, chrb = orom, hegyorma szónak graecisálása a Karpatos, görög sziget alakjára; de nehezen fogja valakivel elhitetni, hogy a Karpatok e neve nem a népelnevezés, de egy azokat említő görög író hibás kiejtése szerint lett volna divatos. A Karpatok mostani szláv neve Tatry, mely miután a szlávban éppen semmi jelentéssel nem bír, csupán szabadkozik, hogy az nem származik a tatár szótól — mit úgy sem foghat senki józanul állítani, és hogy már a régi cseh okiratokban különösen a 973-dik évről szóló prágai püspökség alapítási levelében olvasható: Montes qui bus nomen est Tatri. Cosmas ed. 1783. 66. 177. De félre téve: vajjon itt e név a mi Tátránkra — és eredetileg talán Taturra — volna alkalmazandó; annak legalább a X. századi szláv okiratokbani megemlékezésből szláv eredetre következtetni még nem szükség, miután ekkor ősaink honunkban már egy századot éltek volt. És nem említve, hogy honunk helynevei datuma ősbibb hún vagy avar elnevezésre is visszavihető, ősaink már ily hegységi nevet korábban is ösmerhettek; legalább a kazarokkali szövetségök idejéből erről kétségtelen adatot bírnak Ebu-al Vardi d' Ohssonnál tudósítása szerint: „Il y a dans le pays des Khazares une chaîne de montagnes apellée *Batra*, qui court du midi au nord.“ d' Ohsson 43. Melyről már Cassel, Magy. Alt. 209. jól véli, hogy itt *Tátrát* kell olvasni, mint a hegységek elnevezésére régi használatu nevét.

tesülünk, hogy beköltöző őseink új honuk hegyeit, folyóit, tájai¹ saját vezéreik vagy nevezetes tetteik szerint nevezik el, mint: Turzol hegyét: 16., Ketelpataka: 15., Zerelmes, Zerenche: 16., Zer stb. Erdélyben *Tátos* hely, hol a XVI. században még nevezetes ménes volt. Henszlmann, Szépirod. Szemle 9. sz. 141. *Tát* f. Esztergamban, *Tátöny* Somogyban. *Tatros* csangó város Moldvában. *Tal* és *Talapatak* Háromszék és Vasban. *Talabor* család-, folyó- s falunév Marmarosban, *Talas* f. Zárándban. Egy *Tátorján* növény is *brassica napus* L., napo-brassica Kit., karó-répa.

Létezett-e talán ősvallásunkban is, — mint a bécsi codex írója a chaldaei *sapientes* és *magi* neveket külön: *bölcsek* és *taltosokkal* fordítja, s minőkről történeti mondánk egyik nevezetes helye is még emlékezni látszik, — egy ily különváló nép és hitbölcsek papi osztálya? vagy, mi valószínűbb, ezen bölcsek taltosainkkal ugyanazok-e? Mindkét esetben tárgyunkra nézve figyelmet érdemel krónikáink azon helye (Tur. 2. 3. Chron. Bud. 38.), hol a magyarok Svetobolukhozi küldötte Kusid, követségéből visszatér, és sikerét beszélve, átadja a hozott jelveket: *lagenam aque terram, et herbam eis praesentavit: de quibus — úgymond — ipsi sapiendo bene cognoverunt, quod terra optima sit etc.* — Már itt a krónika latinsága a: *sapiendo bene cognoverunt* kifejezés kettős értelmezését engedi, akárhogy bölcselkedve a hozottak felett, azokat jónak találák, vagy pedig a *sapere* = *gustare* = izlelni értelemmel fordítva, hogy megizelve a hozottakat jónak vélték (az utóbbi magyarázat, mint látni, jóval nehézkesb, mert szerinte a földet is, mely legelőül mint terra optima említették, és fűvet is meg kellett volna izlelniök.). De a körülményt élénken föntartá még krónikáink Mugleinféle német fordítása, mely itt világosan ily bölcseket említ: „tzaigt im das layt fass mit dem wasser und daz grass und die erden do erkanten *die weysen der hewnen* daz daz landt gar fruchtper were.“ Mugl. 12. Kovachich, Samml. 20. l. 1).

Ezen hún azaz magyar bölcsekben maga azon ünnepélyes val-

) A pos. evang. lyc. könyvtára Mugleini codexében e szavak egészen hiányzanak, mi a Kovachichnál közlött Wolfenbütteliekneli sokkal correctebbnak mutatózó codexben szánszándékos kihagyásra gyaníttat [l. e kútfőkről a bevez.]. Lehet, hogy a Tur. és Bud. Chron. kétes értelmű *sapiendo* kifejezése is egy régibb szöveg eredeti értelmének elsífmítása.

lási jelenet is hitbölcssekre mutat, midőn a szent jelvek által az új hon mintegy átvétetik, és Árpád a vizet kürtjébe öntve, azt népe színe előtt istennek fölládozza.

Mint itt a magyarokat és Árpádot, úgy látjuk a hún mondában ismét Attilát, minden nevezetese vállalatkor, s a csaták elhatározása előtt ily bölcssek s jósök tanácsát kikérni. A catalauni csata előtt: universos aruspices et divinatores, quos ad instar paganorum magna futurarum rerum dicendi pro spe secum defererebat ad se vocari jussit, — illi quidem extis pecorum ut barbarorum erat consuetudo perspectis etc. Tur. Cron. 1. 15. Hasonlón Aquileja hosszas ostroma előtt: multis phitonicis lateri eius adherentibus, in quibus iuxta fidei suae opinionem, spem maximam ponebat. Chron. Bud. 25. Priscus is (Bél, Adp. d. 2. m. 1. 58.) Attilához követsége leírásában említi: mi volt az ok, hogy Irnak fiát a többinél jobban kedvelé: egy hún — úgymond — súgta neki: vates Attilae vaticinatos esse eius genus, quod alioquin interitum erat, ab hoc puero restauratum iri.

Ezen adatokban már a számos idegen papi nevek alatt mint: *aruspices*, *divinatores*, *pythonissae*, *vates*, találjuk ősvallásunk papjai emlékezetét föntartva; hasonló nevekkal említik krónikai későbbi tudósításaink is, midőn Béla korában Vatta János, a pogány hitre törekvők vezére, a föntebbi magusok = taltosokon kívül, számos bűvösöket, jósokat és varázsló nőket gyűjt maga körül s általuk annyira népszerűvé lesz: „cuius — Vattae t. i. — filius nomine Janus multo post modum tempore ritum patris sequendo congregavit ad se multos magos et pythonissas et aruspices per quorum incantationes, valde graciosus erat apud dominos“ — bár a latin szöveg eredeti saját elnevezéseket fön nem tartá, még is maig számos régi s eredeti rájuk alkalmaztatható fönmaradt szavainkból azok nevét föléleszthetjük. Ily név a jós a jó-, java-, javaslás-tól származva, javallót vagy javaslót jelent, mi a pogány vallási jövendölés módját határozottabban s mintegy meggyarázólag fejezi ki, miután az közönségesen csupán a közvetlen bekövetkezendő esemény előtt mint javaslat kéretett és adatott, és nem oly tág értelmű, mint a bibliai vaticinium vagy prophetiát fordító, jövendölés s jövendőmondó fogalmak ¹⁾. Hasonlókép mint a jóslás úgy a bűvölés, bá-

¹⁾ Hasonlón mint föntebb a bűvöshöz a finn *baire* [1. Varázs, XIV. c.]

jolás, varázslás, kuruzslás, igézés, íralás stb (lásd a Varázs cikket) külön vallási cselekvések valának, és szerintök az azokat, vagy legalább néhányát külön s a többtől elválólág gyakorló vallásszolgák nevezetei lehettek ismét: a *bűvös, bájós, kuruzsló* stb. nevek, mint azok néhány jelentését a tovább tárgyalandó paphivatalok mellett még fölhaláljuk. Így az Attilai hún jósokról föntebb idézett adatok, különösen a *boncolás* általi jóslataikról tudósítanak, Tur. 1. 15.: *ex perspectis — extis pecorum*; körülményesen írja ugyanazt a catalauni csata előtti jóslatról Jornandes 37.: *nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrais ossibus intuentes* — tehát az idegek és a levakart csontokon levő erekből jelentenek. Ámbár Jornandes további: „*more solito és Turócy: ad instar paganorum — ut barbarorum est consuetudo*“ szavai, azt gyaníttatják hogy ezen jóslatmód, idegen — ezen írókhoz közelebb álló — mythosokból csupán magyarázatul vétetett fel; mindamellett ezen adatot egy eredeti őshitbeli jelenségünk, a népünk hitében maiglan fönlévő: *garaboncosi hagyomány* tökéletesen igazolni látszik.

A *garaboncos, garabonciás és garabonciás-deák* név szó-tárainkban: Molnár Alb. Kreszner. 1. 187., ismét az általános: *magus, praestigiator, necromantá-val*, és a valószínűleg helytelenül alakított: *garabonca* = *magia*, *necromantiá-val* magyarázza, — más mythosokkali feltűnő hasonlata mellett, sokoldalu eredeti jelentéssel bír.

A *bon, bont, bom-ol* = *solvit, dissolvit, turbat*, gyök és igékben, és még határozottabban a *boncol* = *dissecat, diribit*, és a mai: *boncolás, bonctan, sectio, anatomia* műszavai értelmekben egyaránt: a fölfejtés, szétfejtés, kifejtés, — különösen állati testre alkalmazott — fogalma fejeztetik ki. Mellette még, ugyanezen gyökből származó régi, s részint egészen elavult szavaink is felvannak. Így: *bonka* azaz *csonka*. Pázmán, Kalauz, 559., *bonta* = *bicolor*, *bonc* = *monile*, Molnár Alb., Pariz-pápai, Kresznr. sz. 1. 47.; hasonlókép: *bom-fordi*, Sándor István u. ott = *ineptus, impolitus, incultus, bomlott eszü*; Vajdánál, K. E. 1. 479.: *udevári bomfordi* is, és a csúfnév: *bomhéc* u. o. 2. 126. 1). A *gara*-vali összetétel

és taloshoz *taaldos*, úgy a jóshoz is *jonnas* hasonlítható, l. Kállay, Finn-magy. 97. Pray, Dissert. Hist. Crit. in Ann. Hun. 28.

1) Te bomhéc, te sokéc, vajkai vaksi, lampertos etc. Efféle csúfolódó szokat feleletre se tartsanak érdemesnek, Vajd. i. h.

magyarázására, szinte a régi *garaboly*, *garabó* = *corbis*, *catathus*, Kreszn. sz. 1. 187. (úgy látszik idegen származású) és *garát* = *infundibulum*, örlő láda, úgy a még közelebb járó: *garázda* = *rixa*, *iurgium*, *contentio*, *brutalitas* stb. szavakat találjuk. A *g*-vel népkiejtés dacára, megfeszítőbbnek találom a *k*-vali dús értelmű *kar* és *kár* gyököt (Jerney is 1843. Tudtár, 2. 267. így veszi), melyben a *kar* = *brachium*, *chorus*, *status*, *sonus* (*gallinae*: *karal* = *gnuillat*) ¹⁾, *kár* = *damnum*, szavak, úgy származékaikban: a *kard*, *kárhozat*, *karvaly*, *karácson* *mythosunkba* is áttérő fogalmakat birjuk. Még magyarázóbb a keleti, ma különösen a törökben divatozó *kara* = *fekete*, *szó*, mely még néhány európai nyelvben is — mint a szerb: *kara*, szláv: *csara*, és *cserni* = *fekete* —, s nálunk ez összetételekben: *kara-katna* = *fekete buvármadár* a Tisza vidékén, *kara-boncos*, sőt talán a *kara-fia* és *kurafiban* ²⁾, és úgy látszik, gyökileg is a *koromban* = *fulig*, *honosnak* mutatkozik.

A szónyomozás után közlöm a római néphitét Fejér, Hont, Pozsony, Nógrád megyei adatok nyomán (Gyűjt. 59, 71.). A *garaboncos* deák e szerint: eredetére nézve közönségesen a boszorkány fiának tartatik, de bár ki fia is lehet, hacsak a fő kellék megvan, hogy a tizenharmadik iskolát elvégezte. A mai néphit, miként a boszorkányt hiszi szülőjének, úgy az ördögöt tartja ezen iskolamesterének, rólok kitünőleg azon jellemző vonást tartá fen, hogy: rongyosan, fáradtan, könyvvel hónuk alatt járdogálnak faluról falura, és kéregetve köszöntenek be a házakba; ha üresen igazíttatnak el, különösen ha kenyér és tej tagadtatik meg tőlök, a határra vészt hoznak, átkukra szélvész kerekedik, elmosó zápor, és jégeső veri el a határt, a vetéseket, szőlőket; az ezt többnyire kíséző villám, mennydörgés, sőt a földrengés okozóinak is ők tartatnak. Ilyenkor

¹⁾ A tyúk, ha valami kis morzsalékot, vagy asztalhulladékot kaphat, örül *karal* mint valami nagy nyereményen. Pázm. Préd. 30., és *karatyolás* = *blateratio*. Szabó Dáv. Kresz. I. 293.

²⁾ Ezen szitkos kifejezés XVII. századbani történeti költét ismerjük. Iratunk folyamában azonban sokszor volt már alkalmunk azon jelenségre figyelmeztetni, mint vegyülnek el az ősi hit- és hősregei hagyományok gyakorta újabb történetekkel, általok újabb, jelentőbb értelemmel fölelevenítettén. A Népd. I. 412. játékdal, melynek régisége és mythosi értelmére már többször figyelmeztettem, szinte ismer egy: *bolond karafi* kifejezést.

a nép a sötét felhőkben véli látni alakjokat, széttárt köpönyükben, nyitott könyvből olvasva, olykor ismét sárkányon látja őket ülni, s röpülni a levegőben. — Egy csalóközi monda szerint (Gyűjt. 50.), ha mit kérnek, és nem adatik nekik, átkuk: ha nincs, ne is legyen; ilyenkor szelet gerjesztenek, mely a ház tetejét leteszi; szinte innét ismerem azon népvéleményt is, hogy könyvből, — valószínűleg bizonyos könyvből — ki is lehet őket olvasni; egy mese szerint (Gyűjt. 47.) a szegény ember fia szolgálatba áll, de gazdája terhes munkáját nem bírja végezni, bújában előfog egy talált könyvet, és kezd belőle olvasni, azonnal megjelennek a garbancs deákok, és megsegítik, de a segítség az, hogy a szolgálót nyomorgató gazda házát elpusztítják; az asztagból a búzát kiszedik. Más monda szerint (Gyűjt. 56.) egy szegény emberhez, midőn utolsó falat kenyérét búsán eszi, belépnek a garaboncos deákok, és kenyeret kérnek tőle, szívesen oda nyújtja nekik az utolsó harapást is, s azért viszont hálául azon tanácsot veszi tőlök, hogy nagy aratási munkát vállaljon. Felvállalja az aratást, de az erejét felülmúló munka felett kétségbe esik; mire a garabonciások segítségére megjelennek; a munka azonnal csudás gyorsasággal véghez megy; a paraszt folytonos kiáltásukra: állj tovább, kösd össze! mindjárt kész kérékbe szedi a dús aratást.

A garabancs felőli népképzet egyik fővonása e szerint: a gabona, vetés áldása és károsulásáról való hit volna, például a jég-eső stb. által ¹⁾; mi már régi mythosi jelenségre mutat. A hellen Eumenidák (Aeschylus, Eum. 753.) mérges nyálukkal ronták meg a vetéseket, és jégesővel verik el a gabonát. A római 12 táblai törvény büntetést szab arra: qui fruges excantassit, vel alienam segetem pellexerit. Más népeknél is, a későbbi időkben, élénk emléke maradt fel a *tempestariusoknak*: a Lex Visigoth. 4. 2. 3., malefici et immissores tempestatum, qui quibusdam incantationibus grandinem

¹⁾ Bizoni, M. Eml. 2. 35. „Mai időben — úgymond — Európában is a köznép garaboncnak nevezi a nyomorúsággal küzdő, vagy rongyos diákokat, a kik szerencse-kívánással, a földjeiknek érthetetlen szók [sic], füstölések, s ceremóniák általi megáldásával foglalkoznak“ stb. Ily ceremóniák, füstölések népünkneli diákok vagy mások általi szokását nem ismerem. Az idézett szerző is, miután Európát [?!] is emleget, nehezen vette különös tudósítását népünk hitéből.

in vineas messesque mittere perhibentur, ellen rendelkezik. N. Károly (789. Capitul. 64. Pertz. 3. 64.): ut nec camulatores et incantatores, *nec tempestarii* vel obligatores fiant; et ubicunque sunt emendentur vel damnentur. Bővebben ismerjük őket Agobard püspök (megh. 840.) iratából (Baluz. kiad. I. 145. s. köv. l.): *Contr a insulsam vulgi opinionem de grandine et tonitruis. In his regionibus pene omnes homines, nobiles ignobiles, urbani rustici, senes et iuvenes putant grandines et tonitrua hominum libitu posse fieri; dicunt enim mox ut audierint tonitrua, et viderint fulgura: Aura levatitia est, interroganti vero quid sit aura levatitia? alii cum verecundia parum remordente conscientia, alii autem confidenter, ut imperitorum moris esse solet, confirmanz incantationibus hominum, qui dicuntur tempestarii, esse levatam, et ideo dici levatitiam auram. És (1. 153.) nam et hoc quidam dicunt, nosse se tales tempestarios, qui dispersam grandinem, et late per regionem decidentem faciant unum in locum fluminis — defluere. Ezen tempestariusok is, szinte különös ajándék, alamizsna által engeszteltetnek meg; u. o. 162. his habent statutum, quantum de frugibus suis donent, et apellant hoc canonicum; s mivel sokan késedelmesek az egyházi tized megadásában: Canonicum autem quem dicunt suis defensoribus — a quibus se defendi credunt a tempestate — nullo praedicante, nullo admonente vel exhortante sponte persolvunt, diabolo inciente. Denique in talibus ex parte magnam spem habent vitae suae, quasi per illos vivant.*

Mint ezen tudósítás saját tempestariusaink a garaboncosokrólí hittel majdnem azonos, úgy fenmaradtak még ösvallásunk zivatarhozókbaní hitének egyéb nyomai is. Tündéri mythosunkban (VI. c.) láttuk, mint gerjeszt a rosz tündér szitkaival mennydörgést, jégesőt, lábdobbantásával földrengést (Gaal, 66. Mailáth, 43.), elterítve köpönyét sötétséget bűvöl elő, — mint főntebb a fekete köpönyegben, sötét fellegek közt röpülő garaboncos — nyelvét kiöltve villámlík, köpésére vízár hullámlík, fogát a légbe vetve jégzápor hull. Mint a német mythosban a hó-esés Frau Holle tollfosztása, úgy mesénkben is (Gaal, 127.) a hulló hópehely a Szélanya összegereblyélt gyapja stb (I. XI. cikkünket a természeti tüneményekről). Ezen néphagyományok újra föllelevenültek-e? vagy talán csak feljegyeztek a boszorkány-üldözés korában? Mi legalább az időbőli em-t lékeinkben újra feltaláljuk emez őshítképzetet. Egy erdélyi évíra

(Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Trausch. Coron. 1847. 279. l.) tudósít 1615. év eseményeiről: Circa hoc ipsum tempus multi magi et veneficae in Hungaria vulcano oblati sunt, qui in cantationibus suis grandinem super totam Hungariam et Transsilvaniam inducere voluisse ferebantur, quo omnes fruges et vineae perderentur. Res mirabiliter fuit detecta. Filia namque cuiusdam viri, vix decennis aut duodecennis, a patre in vineam ducta, cum patrem de diuturna siccitate conquerentem audivisset, pater, inquit, ego, si vis, facile pluvias, imo etiam grandines producere possum. Interrogante patre: unde et a quo ista didicerit, a matre, ait, se ista habere. Tum pater obstupefactus, si quid ergo potes, produc, inquit, grandines, verum ita, ut haec nostra tantum tangatur vinea. — Illa promissa praestitit, inducta horribili tempestate et grandine, qua vinea paterna prorsus protrita fuit. Re per virum istum ad Magistratum delata, mater cum filia captae sunt, a quibus deinceps et et alii *utriusque sexus* magno numero prodi. — Magni res periculi, nisi detecta, et patefacta fuisset, affirmantibus veneficis, fuisse dicebatur; brevi enim de vitibus et frugibus, tam in Hungaria, quam in Transsilvania, nil reliquum futurum fuisset. — Egy szegedi boszorkánypör (Schwartzn. Stat. 3. 265.), melynek következtében 1727. júl. 23. hat férfi és hét nő boszorkány elégtetett, tudósít, hogy a szegedi szözlöket egy ottani vargainas iszonyú jég-esővel verte el. Sándor Istv. (Sokféle, 10. 105.) beszéli, hogy egy boszorkányi vízpróba tanuja volt gyermek korában: a falu vén aszszonyai a Vág vizébe hányattak, mivel a tartós szárazság okozóinak vette őket a nép. Bár a varázs e neme a nőknek is tulajdoníttatik, még is ez egykét adat a férfiakról is különösen emlékezik, a szegedi esetben például a vargafőnek tulajdoníttatik, s az erdélyi is: magi *utriusq. sexus*-t — említ. Lehet, hogy az eredetileg csupán a férfiakról gyakoroltatott, s a későbbi boszorkányi fogalomzavarban vitetett át a nőkre is.

Mély jelentésűnek tartom a garaboncosokrólí azon népképzetet is, hogy *könyvvel kezökben*, s a levegőben is nyitott könyvből olvasva, láttatnak; mit a kara = *fekete*-boncos értelemmel összefüggésben lenni vélek. Erre magyarázom a német: Schwarzkünstlert, és még inkább a szláv: csarownik, csarodennjk-et: ma mindkettő egyszerűn bűvészt, Zauberer-t, jelent; de nevök még magyarázza, miben állott egykori bűvészetök gyakorlata: csara, csary *vonást*, li-

niát, Strich-et jelent, tehát *vonások*, *írás* általi bűvészt; az ily bűvész e szerint csarodennjk azaz vonásokat csináló, vagy az ezzel egyértelmű: Csernoknizsnik (Hanusch, Myth. 402.), azaz *fekete könyvet*; mint a vonás csinálás, az írás itt a könyv epitheton-nal azonos, úgy ismét az írás és jelcsinálással szinte összefügg a fekete, cserni, fogalom, miután e jelek valószínűleg feketék valának. Ezen csernoknizsnik—szláv népünknel ma: csernoknazsik=fekete pap; alább látandjuk, hogy a kniha = könyv, és knaz = pap a szlávban egymásba térő fogalmak — a szláv néphitben ugyanaz mi nálunk a garaboncos, s miután neve világos értelménél fogva feketekönyvest és fekete írásjelekkel bűvölőt jelent, méltán kereshetjük garaboncosunkban is ezen tulajdonságot, melyre egyaránt neve (*kara*=fekete), mint a népképzetnek könyvérőli tudomása, utasít. Egy ily bűvészet nyoma nálunk szinte még fen volna az *íralásban*, mi ugyan egyszersmind *ír*, unguentum, tehát kenés általi, bűvös gyógyászatra vonatkozhatik, de mint tudjuk, s már fentebb érintők (a Tündér és Varázs cikkben), az őskori írás-anyagok is különmemű írekből állottak. Ezen írás fekete színétől, mint a csernoknizsnik fekete könyves, úgy a boncos is: *kara* (fekete) *boncos*, és e neve összefügghet a korommal is, mint a fekete írás, jelcsinálásra használható legegyszerűbb szerrel. Vajjon nem vonatkozik-e ezen garaboncosi írásra a (Sándor Istv. és Kreszn. sz. 1. 293. előjövő) *karancsi-bötük* = typi usu atriti, kifejezés? A nép szinte még maig tud bűvös titkos írásjelek, szavak, sőt könyvekről, melyek által az ördögöt előidézni, a rejtett elátkozott kincset felvenni lehet; egy ily fenmaradt régi nyelvemlékbelit a sorshatárzó nyilakról (l. Szent jelvekről szóló XVIII. cikkünket) alább említendünk. A fentebbi garabonciási mondákban is, mint láttuk, így idézi a talált könyvből egy fiú a garaboncosokat, kik azonnal segítségére jönnek ¹⁾.

¹⁾ Egy más csalóközi mese szinte emlékezik egy ily könyvről, melyből, ugymond, a bűvösséget meg lehet tanulni [Gyűjt. 52.]. E dús mythosi eszmét [I. XIII. cikkünket a halálontúli állapotról] rejtő mese, majdnem minden népnel föllelhető [az arab Ezeregy éj. I. 585, az olasz Strupa rola, 8. 5, a németben Grimm, Märch. 68. sz. és számos variánsai Grimm, 3. 121, csehben Gerle 241. stb], melyek mellett e magyar is szinte saját eredetiséggel bír. Szerinte: egy szegény ember szolgálatba viszi fiát egy vadászhoz, de az maga az ördög, és csak azt kérdi: vajjon tud-e a fiú olvasni? igenlő válaszára

Magyarázó errenézve a *deák* név is, melynek a nép a garaboncos csupán melléknevéül: garabonciás deák, használja. Deák régi szavunk: literatus, doctus, scholasticus, tudóst, tanultat jelent, és mivel a tudósság a középkorban a latinság s latin nyelvre szorítkozott, innen azon későbbi alkalmazása a latinus és lingua latinára. Ez, és a dák (Dacus, Dacia) Erdély és a benne lakó nemzet egykori nevével hasonlatossága végett, helytelenül e névtől származtatott. Midőn őseink beköltözének, már jóval előbb, az erdélyi Dacia nem volt többé ama virágzó trajana colonia, hogy tőle, a hozzánk nyugatról jövő deákság, nevét vette volna. Más részt krónikáinkbani egy igen népszerű történeti mondai hagyományunk már e nevet ismeri azon időből, midőn még nemzetünk a latin tudósságot nem ismerte, s azt a garabonczosi fogalommal összefüggő ily régi értelemben látszik használni. Beszélvén ugyanis krónikáink az isnacumi (eisenachi) csatáról, hol a megvert magyar seregből csupán heten hagytak életben, kik levágott fülekkel hírmondókul küldettek haza, ezek további sorsáról ekkép tudósítanak: Hungaris septem sine auribus pro eo, ut vivi reddierunt, et se occidi cum sociis non elegerunt, comunitas talem sententiam dedisse perhibetur: omnia, que habuerunt amiserunt, tam in re stabili quam mobili, ab uxoribus et pueris illos separantes, pediles sine calceis, propriumque nil habere permiserunt, semper etiam in simul, de tabernaculo in tabernaculum mendicatum, usque dum viverent ire compulerunt. Qui quidem ob offensam huiusmodi hét magyar et *gyak* sunt vocati (Bud. Chron. 45. Tur. 2. 2.: Magyorkak et *gyoz*, a dubnici Chron. szinte: hét magyar et *gyak*. Müglein Kovach. 24. Ecciogior—hét magyar — et *Tziak*, a pos. lyc.

elutasítatik; egy vártat múlva, változott öltözetrel jő vissza, s most az újra hozzá intézett kérdésre: vajjon tud-e írni és olvasni? nemmel felelvén, szolgálatba fogadtatik. A fiú az első alkalmat használja, s ura távollétében nyitott könyvből olvas; mi által megtanulja a bűvészetet, s minden tetsző alakot magára vehet. Így lesz paripává, de mestere megismeri, s megveszi, erre egérré változik, az ördög macskává, a menekülő madárrá, üldözője sassá stb. — Hasonlókép egy bűvös könyvről tud egy honti mese [Gyűjt. 53.]: A pásztorfiú hű szolgálatáért, miután két testvére elutasított, ősz öreg gazdájától, ki, mint a mese mondja, maga az istenke, egy csudás könyvet kap bérül, azon meghagyással, hogy atyja udvarán nyissa fel, felnyitván, belőle baromcsordák, juhnyájak stb. jönnek elő.

codex : Ecciogúr und *gijak*). Többet tud még rólok a XV. századi krónikai leirat (Praynál Dissert in An. 240.) : qui quidem septem ob offensam huiusmodi Mógorick sunt vocati — — qui zent Lazar usque modo Zegun nuncupantur. Et he sic vocate, quod S. rex Stephanus omnes illicite procedentes corriperebat, istorum generationes vidit per domos, et tabernas cantando ab ipsorum sectas (societates) et trussas (trussatores, iocastas ire) voluit edoceri; qui per singula qualiter eorum patribus per comunitatem acciderat, enarrant. Sed beatus Stephanus considerans, quod sine capite, et principe nemo beatus extitit, ideo eis commisit, ut ad subiectionem aversorum (poenitentium) sancti Lazari de Strigonia subdere se teneantur; et ideo vocari zent — Lazar — Ziginy constat. A névi habozás közt, mint : hét magyar, mogorick, zent Lazar zegun stb feltűnő a budai és dubnici krónikában említett : *Gyak* nevők, Turóci roszul Gyo, jobban Mügl. *Tziak* és *Gijak*. Podhradsky, Chron. Bud. 46., ezen *gyákok* : fama notatum despectum et contemptum hominem significat, szavakkal értelmezi; előttem : gyak = tör = pugio, és gyakni = szúrni = pungere értelmű szó ismeretes csupán; a fentebbi értelmet legfeljebb, az egészen eltérő : *gyáva* szó adhatná, s Podhradsky bár ha nem az : ob offensam huiusmodi — sic vocati, szavak által érezte magát jogosítotttnak ez erőszakos magyarázatra. Én ezen *gyákok* deákoknak tartom, a népkimondásban az maig gyeák gyiák, és a müglini : *Tziak* is, közel jár a szláv — magyarból vett — zsiák-hoz.

Ezen *gyákok* már, mint tudósítottunk, valamint a garaboncosok is, mint mindenöktől megfosztott szegények mezitláb járnak, házról házra énekelgetve s koldulgatva; még utódaik is sz. István alatt egész társulatokban mint bohóc énekesek trussatores, trufatores, iocastae. Mindez garaboncosi tulajdon is, s' nézetem szerint, ezen a garaboncos deákokhozi hasonló életök miatt, a gyalázatosan magyarkáknak nevezett (ide értem : ob offensam huiusmodi : mogorick = magyarkák vocati) hét férfiú utódait, társas életök, énekeik, kóborlásaik, kéregetések miatt, a nép később, — de istis itaque sic damnatis vulgus dicit — *gyákok*nak azaz *deákok*nak nevezé. Mi annál valószínűbb, mert még sz. István idejében pogányoknak kellett lenniök. István ugyan is eltiltván őket a kóborlástól (a szöveg szerint úgy látszik, másokat — valószínűleg a garaboncosokat — is : omnes illi-

cite procedentes corrigeat) társulataikat a keresztyén hitre téríteti, s őket az esztergami sz. Lázár (szegények?) intézetében el látja; erre mutatnak legalább a szavak: ipsorum sectas voluit edoceri, — et subiectionem aversorum. Mint ily pogány kolduló énekesek társulatai — a már múltó pogányság idejében — könnyen elvegyülhettek a garabonciás deákokkal, vagy legalább a népemlékezet és hit őket könnyen egymással felcserélhette. Meséinkben is kiválólag látjuk szerepelni a deákat egyszerűn. A királyfi vagy ő a mese hőse közönségesen, segédtársa s meghittje hasonlóan a tátos. Majl. 279. — Mint jövendőmondó, orvos stb. segít, jósol, gyógyít, szabadít. Majl. 157. Gyakran mint furfangos bohóc, fortélyos csaló, szemfényvesztő szerepel, [hasonlón a német monda: Eulenspiegeléhez és az oláh: Bakalához l. Schott, Wal. Märch. 359. mint a Népd. 3. 278. Az iván-tüzi népdal is — Népd. 3. 149. és a szinte mythicus, I. 409. hasonlóan tud róla.

A névnek *boncos* értelme, s különösen történeti mondánk, állatok béléből — tehát boncolás általi — jóslatokról [főntebb közlött adatok nyomán utasítva vagyunk ezen állatbélből jóslókat is garaboncosainkban keresni; vagy hogy talán hivataluk csupán az állatoknak áldozat és jóslatra boncolás általi elkészítésében állott. Bár a néphagyomány e felől, mint a népélettel kevésbbé érintkezőről mit sem tud; élénkebben mutatkoznak még a névhez kötött más népszerűbb értelmek:] a bomfordi, bomfortélyos, udvari bomfordi, bomhic azaz bohóc, bohóban, melyek a főntebbi krónikai adatban előjövő trusatores = trufatorokra — minők a gyákok is voltak — emlékeztetnek; és ily bohóc, fortélyos szemfényvesztökké (Gaukler) lehettek később a vándorolva kéregető, igéző, éneklő garaboncosok is. Hasonló processust látunk ebben is, mint a kimúló pogány valások istenségeinél, nem mindjárt elenyészni; lassanként előbb rosz szellemi, ördögi alakokba térni, rémekké aljasulni látjuk őket, míglen egészen kimulnak a nép emlékezetéből.

E nevünk hasonlatossága feltűnő a *Bonzok*: Fo-budha — egész China, Jappan, Tunkinban, és számos tatár fajok közt elterjedt — hindu vallási secta paptestületének nevével. Ezen Bonzok szinte társas szerzetekként alakulva, ascetailag élnek, kéregetve járnak szerte, a hivek áldozatkészségét vévén igénybe; testöket sanyargatják, hogy tanaik szerint: a lélek halálutáni szenvedéseit könnyítsék. Ezen szenvedések a léleknek halál után külön nemű álla-

tokba, különösen : ló, öszvér, szamár, egér, patkányba vándorlásában állanak (l. épen ezen lélekvándorlási alakokat kiemelve a bűvös könyvről föntebb közlött jegyzetemben). Broughton, Hist. Lex. all. Rel. I. 459. — A velök való rokonságot könnyen valószínűvé tehetné népzetünknek eredeti lakhelyében és vándorlásai közt ezen hitű népekkeli érintkezése. Sőt a hiongnu (öshúnokróli?) történeti adatok egyenesen említik, hogy azok a Fo vallás követői voltak (l. Desguignes, Pray. Ann. I. 26.). A chinai évkönyvek Kr. e. 122 évről tudósítanak, hogy Vut chinai uralkodó, a hiongnúkkal háborúban ezek fejedelmét megölte, ki a Fo vallás követője volt. — A nehézség itt csupán az volna, hogy a : bonz nevezet újabbnak mutatkozik, s az ezen paptestületek saját nevei mellett, mint egy általánosb, használtatik az európaiak által (Vollmer, Myth. Wört. 473.), mi talán egy régibb név újabb és általánosb használatára is volna magyarázható. Minden esetre figyelemre méltó már azért is, mert ily régi keleti népekkeli öshún-magyar érintkezések nyomai épen kitűnőleg több papi, s ezekkel összefüggő vallási rendszer elnevezéseknek, saját nyelvünkön megfelelő, hason eredeti értelmű, régi szó- s névhasonlatosságokban maradtak fen. Így már a föntebb említett : tatosi, táté phtah = fetischi értelemrokonság mellett fen látszik lenni a magus is *Mágocs* hely- s nemzetségi nevekben ; hasonlókép emlékeztet a *szer* szó törvény, rendszabály értelme, és a számos *Zerda*, *Zer*, *Zenta*, *Szente*, nap-, hely- s személynevek : a *Zend Zerduscht*=Zoroasterre ; nemkülönb a *káb-ul*, *kábájul*=fatuus, *kábálkodik*, stultescit, *kabolygás* = deliratio, *kába*=infascinated a : *kaballára*, mint garaboncosunk a *bonz*-ra (l. Jerney, Tud.-tár, 1842. I. 96.).

Továbbá e névvel összefüggésben látszanak lenni szinte több hely- s családnevek is : Garabonc, falu Szalában, Boncodfölde, falu u. ott. Bonc nemesi családnév. Kara, faluk Somogy, Kiskúnság, Kolosban, számos : Karad, Karacs, úgy : Deák faluk, Deákiak s hason családnevek.

Összevéve mind azt, mit a névértelmezés, néphit, történetmondai hagyomány, mythosi hasonlatok, a garaboncosi töredék mythosi maradvány felvilágosítására nyújtanak : benne őspapi hivatalt találunk ; avatottjai egy rendet, szerzetet képezhettek, mely kitűnőleg némi — talán vallási hit — tudás, tudománynyal, a többi fölött bírt, azt taníthatá, mire a tizenharmadik iskoláról néphit utal,

s különösen az írást is gyakorlá; innét a tudós=deák nevök, s még maig az írász, kitünőleg deák: *író-deák*, holott egyéb tudósi címül, már rég az okiratokban használt magister=mester név jött volt szokásban. Ezen írás különösen állhatott — vagy legalább szorosán összekötve volt — a szent jelvek ismerete, titkos hüvös jelek csinálásában, s az említett *íralás* kétértelmű jelentésénél fogva, — mely kettős módjára emlékeztet — az ír általi gyógyításban is. A gyógyszerár, népünknel maig: *deákkonyha* (Kreszn. I. 97.). Sándor István tud egy: *deák-írt* is, de az: emplastrum diachillon értelme által, idegen eredetre mutat. Ők lehettek továbbá a boncoló jósok, is, kik az állatok idegei, ereiből, bél és a levakart csontokból jelentének. Bizonyosban emlékezik a néphit rájok, mint olyanokra, kik mondák, *igézék*, éneklék az áldást a vetésekre, gabonákra, mely által a földműves óva és védve vélte lenni határát a jég és záportól. E mellett különös vándor, társas zarándokok lehettek, hasonlók a boncok, fakírok, dervisekhez, kik a néptől összekéregetett áldozatok s alamizsnából éltek; ezt tőlök megtagadni, kárt hozó és kárhozatosnak tartatott, nehogy átkok érje a határt, vetéseiket, gazdaságukat; mint Agobard. f. id. h. mondja a tempestariusokról: his habent statutum quantum de frugibus suis donent, et apellant hoc canonicum etc. Hasonlókép részesülhettek a garaboncosok is ily illetékben; a papi illeték még ma is fenlevő tájshólás szerint néhol: *kárc*-nak — talán a *kará*-val összevont bonctól — hivatik. Kresz. sz. I. 293. szerint *kárc* = praestatio domalis parochis debita, és *karcse-dés*: collectio huius praestationis. Sokáig, — tovább mint a csak bizonyos áldozati helyekhez kötve lévő taltosi, jósi, áldozári hivatalok — maradhatott fel a nép közti vándorlása által véle elvegyülő garaboncosi kar. Közelebbről érintve a nép anyagi érdekét, földműve áldását vagy kárát, erősen függött össze hitével, s a változott vallási állapotok után is a bohócok, szemfényvesztők, deákok személye és szerepében még mindig őket vélte, és maig nekik tulajdonítván azon roszt és ártalmas befolyást, melyet egykor áldásuk által termésétől távoztatni vélt, zavart vallási előítéleteiben képzelt boszorkányi s ördögi hatalmukat még mindig rettegi.

Visszatérek itt még a bécsi codex fentebb: a taltosnál említett helyére. Benne (R. M. Nyelveml. I. 96 s köv. ll.) Daniel 2. fejj. 2. versének a vulgata szerinti szavai: arioli, magi, malefici: az *oltaron nezőc* a taltosoc a gonoz teuok; s alább 27. v.: sapientes,

magi arioli et aruspices = böllec taltosoc *oltáron nézőc* — keli fordításában; a sapientes: bölcsek, malefici: gonosztevők, magi: taltosokkali fordítás mellett az *ariolus*-t kétszer *oltáron nézővel* találjuk fordítva, míg az aruspex fordítása egészen hiányzik. Első tekintetre, miután az ariolus, és szorosán véve a haruspex sem tesz oltáron nézőt ¹⁾, úgy látszik, mintha a fordító az ariolus magyartására] szinte egy saját eredeti kifejezést — mint péld. a magusra a taltost — használt volna; és pedig annál inkább, mivel a haruspexre ilyet nem tudván azt egészen elhagyja. Mindamellett azonban, hogy ezen felvételt, már az idegen *oltár* szó sem engedi, a hely különösen azon tekintetből érdemel figyelmet, hogy krónikáink is, szólva pogány papjainkról, a taltosok és jósoknak megfelelő magi es pythonici nevezetek mellett — mind az atilai történeti mondákban, mind a Péter alatti pogány lázadásról tudósításokban még ily aruspexeket: áldozatbél-nézőket emlegetnek, róluk annál kétségtelenebbek pedig az adatok, mert míg a fentebbi papi hivatalnevökről csak szárazon tudósíttatunk, addig az ő hivataluk köre (krónikáink és Jornandes. f. id. h.) körülményesen leíratik; mint péld. a catalauni csata előtt, *perspectis extis pecorum* és *ex abrais ossibus* — tehát bélnézés által jóslanak. Azért találóbban, s lehet a régi név tudatával fordítja Molnár Alb. könyv. 2. Kreszn. 1. 139. a haruspexet: *bélnézővel*. A hivatal e szerint kétségtelenül fenvolt, legyen azután, akár hogy az egy ily különös-név alatt volt ismeretes; vagy pedig, a mi valószínűbb, ugyanazonos a szinte bélboncoló, néző garaboncosokkal.

Ös paphivatal, s névjelentésekre jutunk a *bírói* hivatal elavult elnevezéseiben is. Legrégibb ily papbírói hivatal nyomát, ös hunmagyar történeti hagyományainkban leljük. Midőn a húnok Ázsiából kiköltöznek, vezéreiket megválasztva, krónikáink szerint választanak magoknak egy külön bírót, ki isten és a népnevében pörös ügyeiket elintézza, a vétkeket büntesse kard és kárhózzattal:

¹⁾ Ariolus vagy hariolus, egyszerűn jós = Weissager; a görög *προφῆτης*, az aruspex vagy haruspex pedig — a haruga = Opfer-thier = áldozati állattól: áldozatbél-nézőt jelent, s csak mennyire ezen áldozatbél-nézés az oltáron történt volna: oltáron-nézőnek mondható.

Constituerunt quoque inter se rectorem unum, unum nomine *Kadar* de genere Turda oriundum, qui comunem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures ac latrones, ita quidem ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet. Consuetudo enim ista legitima inter hunos et hungaros usque ad tempora ducis Geiche filii Tocsun inviolabiliter extitit observata. Antequam ergo baptisati fuissent hungari et effecti Christiani, sub tali voce precones in castris ad exercitum hungaros adunabant: uox dei et populi hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco precise debeat comparere, communitatis preceptum consiliumque auditurus. Quicumque ergo edictum contempsisset, pretendere non valens racionem, lex scitica per medium cultro huiusmodi detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in communium servitutem. Uicia itaque excessus huiusmodi unum hungarum ab alio separavit, alios cum unus pater, et una mater omnes hungaros procroaverit, quomodo unus nobilis, alter ignobilis diceretur, nisi uictus per tales casus communis haberetur (Kézai, 1. 2. s a többiek). Az egész hely összefüggő közlése által arra akarok figyelmeztetni, mi benne azős hún-magyar hagyomány, és mi a későbbi magyar bírói szerkezet. A *kádár* volt a vezérektől külön elválasztott bírói hivatal, ez mondott törvényt a bűnösökre isten s a nép nevében, ítéletét kard, halál, s a nemzet köréből kizáró szolgaság átka követé. E bírói hivatal fenvolt a magyaroknál is Gyéza koráig, mint a krónika mondja, s Constan. Porphy. bizonyítja (Stritt. 3. 720. — c. 4.): habent primum ducem exercitus principem e prosapia Arpade, cum quo duo alii: *Gylas* et *Karchan*, qui iudicum vices obtinent — — suntque [*Gylas* et *Karchan* non nomina propria sed dignitatis. De a már határozottabb és szabadabb magyar nemzeti jogszerkezetben, mint a fejedelem, és a nemzetségfők között szerződés határozó meg ezek egymás ellenébeni jogait, úgy a bírói hivatal is ily kiképzettebb, alkotmányos alakot kaphatott, mit itten a krónika kitünő jogvéd iránya, — mit az ehez csatolt szavakból is észre veszünk: hogy az egész nemzet egyenjogú, és csupán a törvény büntetésül-szabta szolgaság által, lett a nemzetek, és nemtelenek közti különbség — különösen kiemel. Történt legyen ily változás akár a szeri, nemzetjogot szabályozó, gyűlés alkalmával, midőn nem csak a nemzetfők közti szo-

kásos jogok meghatározottak, de a vétségekre is szinte büntetések szabottak; akár pedig később, talán Zsolt alatt, midőn ismét külön igazgatók neveztettek, és új bírói szervezet történt (Anonym. 53.): Dux Zolta — omnes primates regni, communi consilio et pari voluntate quosdam rectores regni, sub duce praefecerunt, qui moderamine iuris consuetudinis, dissidentium lites, contentionesque sopirent. Ily új szervezeteknél fogva keletkezhetett azon szokás is, melyet, mint mondók, a krónika jogvéd iránya épen azért szükségesnek tartott kiemelni, és mely Gyéza koráig fen volt: hogyha a *kádár* törvénytelen ítéletet hozott, a nemzet megsemmisíthető, s őt önkényesen letehető; mi nyilván már egy későbbi kifejtett jogi állapotot feltételez, s egészen eltérőt azon, az ős népeknél eredetileg divatozott isten bírósági hittől, melynek nyomait még a *kádár*-ról adat is sejteti, s melynek gyakorlója, végrehajtója közönségesen a pap volt.

A *kádár* névnek, — mint azt krónikánk fentartá — bíró vagy pap értelmét mai nyelvünk már nem ismeri; a török uralkodás idejében nálunk is meghonosult volt kádi-t: bírót (talán a szlávban is kad = hóhér), mint ilyet fel nem vehetjük. Szónyomozóilag azonban mind a két értelem benne fellelhető. — A *kádár* szó második szótagja hasonló a ná-dor nevéhez — mint Podhradsky is legujabban (Magy. Múzeum Első foly. II. köt XXXVII. I.) figyelmeztet — bíró jelentésével bír, hasonlóan a perzsa: dawar dower = judex, Richter, pehloi datourbar szavakhoz, míg az első szótag: kad, kat és a part: kat-ousi, ismét papot, Priester, Diener-gottes, s mint ilyen: Gesetzbeflissener is, hasonlóan a török kad- is kadehez jelentene. A név egy másik (Constant. Porphyrogenitusnál fentartott) alakja a *karchan* = *karkan*; ha ez netalán közelebb járna az eredeti névhez, mint krónikáink *kadarja* (mi nem volna példa nélküli, miután az idegen Bonfininál Varasoló szinte, mint láttuk, helyesben tartatott fel krónikáink *Rasdija* ellenében), úgy az egyiránt vallási magyarázatnak ad helyet, mert a kárhozat egyaránt vallási és polgári büntetés volt, mely itt mint látjuk egyaránt Isten és nép nevében a *kádár* által gyakoroltatott. Constantinus e mellett tudósít, hogy a név hivatalbeli: suntque Gylas et Karchan non nomina propria, sed dignitatis; ezen értelmezést engedik a krónika szavai is: constituerant rectorem unum nomine *kadar*, de genere Turda.

Ily papbírói minőség keresésére jogosít, a minden pogány vallásokbani őshit: az *isten-ítélet*, *istenbíráóságokban*, melyek rendes végrehajtója, s hirdetője a vallásszolga volt. A népvezérek csatázással, a hadak kormányával valának elfoglalva, a papokat illeté a törvénylátás, a fegyelem fentartása. Tacitus (de Mor. Germ. 7.) írja az ősz germánokról, hogy míg a vezérek: ante aciem agunt, úgymond, addig a büntetés, fegyelem a papokat illeté: neque animadvertere, neque vincere, neque verberare quidem nisi sacerdotibus permissum: non quasi in poenam, nec ducis jussu, sed velut Deo imperante; így nálunk is, míg a hadak különös vezérekkel bírnak, addig a kádár az egész sereg felett bíraskodik: qui communem exercitum iudicaret; nem is a vezérek, de ő ítél és büntet, és isten (vox dei) nevében. Hasonlón szinte mint Tacitus a germán papokról u. ott mondja: signa quaedam detracta lucis in praelium ferunt; illeheté a kádárt is a véres kard (l. Sz. jelvek, XVIII. c.) hadra felhívó hordása, mint az a hatalom s a hadra kelni vonakodók elleni iszonyú büntetés jele volt. Ezen istenítélet eszméjénél fogva, a *nép-*, és az *úgy* is: nemzeti *vallás-törvény*, szinte egy volt. Az ónémetben is *ewa* és *ea* egyaránt *isteni és világi törvényt* jelent, *ewart* = törvényör és *ewasto* = pap, *eosago* = iudex legislator (Grimm, Rechts-Alt. 781. és M. 89.). Nálunk a *kár*, *kárvallás* és *kárhozat* = *damnum*, *damnatio*, *dira*, vallási és világi bűnhődés fogalmával bír. *Átok* érte szinte a mindkettő ellen vétőt. A *szer* is világi törvény, s ma vallási tény és szolgálatra is alkalmazzuk a szertartásban = *ceremonia*. A szlávban is hason egymásba térő fogalmakkal találkozunk, az ó-szláv: *za-kon* = törvény, — eredetileg *ἀρχή* = Grund, Zweck (l. Dobrovsky, Slovanka 1. 218.) szónak *kon* gyökétől ered a *knez* = dux és *knies* = sacerdos (ettől ismét a *kniha* = könyv). Rakowiecki Paw. ruska 1. 113. szerint a *zakon* = törvény: *konez*, *concina* = végzést, vég elhatározást, *decisió-t* jelent, s mivel, úgymond, a pogány szlávok, templomaikban tanácskozva, itt hozák a végzést és törvényeket, innét templomaik is kontynáknak neveztettek. Anonym. (Vit. S. Otton. rer. Bamb. 1. 681.) írja a stettíni kontynáról: Sedilia tantum intus in circuitu extructa erant et mensae, quia ibi conciliabula et conventus suos habere soliti erant. Így érintkezik ismét nálunk — mint már föntebb láttuk — a tana, tanakodás, tanács (és mint alább ismét a gyűlést találандjuk) *consultatio*, *disceptatio*, *consilium*, a taltosokkal, kiknek minden kétségen fölül ily ta-

nácskozásokban nem a legkisebb részök és szerepök lehetett ¹⁾. Tacitus a germán papok ezen hivatali köréről is tudósít (Germ. 11.), hogy a népgyűlésekben silentium per sacerdotes, quibus tum et coercendi ius est, imperatur.

A székely hagyomány is emlékezik még ily bíró és kormányzó főpapokról, a *Rabonbánok*-ról (A hajd. székely nemzet áldozó poharáról 1847. Életkép. 1. félév, 82. egy XVI. századi kézirat. l. a kútföket bevezetésemben). Szerinte ezen Rabonbánok voltak a székelyek fejedelmi főpapjai és kormányzói a magyarok bejövetele előtt (l. rólok alább) s még a magyarokkali egyesülés után is ők bíráskodának a székelyek fölött. A rabonbáni nagy áldozatok idején tartattak szinte közönségesen a nemzeti gyűlések, melyeken minden székely tartozott megjelenni; ott szabatott hasonlóan a vallási, s nemzeti törvény, ítéltek a törvényszegők s gonosztevők, bélök a népszíne előtt hasítottatott fel, épen mint a kádári ítéletről a krónika mondja: *lex scitica per medium cultro huiusmodi detruncabat*. A büntetés helyén, az áldozat és gyűlés helyétől napkeletre fekvő völgyben, épült volna később egy kis falu, mely maig Kínosnak nevezetik.

(Vége következik).

A MAGYAROK HADSZERKEZETÉRŐL ÁRPÁD KORÁBAN;

BÖLCS LEÓN CSÁSZÁR ADATAI.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

León, e néven a keleti császárok közt VI., Baszileiosz Made-dón császár fia, s negyedik nejétől Zóétól, Konsztantínosz Porfirogennétosz atyja, — kit említett fia, valamint a később élt Zónarász, Glükász, és Konsztantínosz Manaszszész bölc (φιλοσοφώτατος)

¹⁾ Bizoni, M. Eml. 2. 15. szerint: dátos, vagy tatos = törvényszabó; a data = törvény chaldaei szótól származtatják — úgymond — némelyek [?] ezen szót.

névvel díszítnek, — a birodalom kormányát atyja Baszileiosz halálával Kr. u. 886. mart. 1-jén átvevén azt 911-ben május 12-kén történt haláláig, és így több mint 25 éven át bírta. E szerint uralkodása honunk alapítója Árpád vezér idejét teljesen magába foglalja, sőt mintegy 4 évig ennek fia Zsolt idejébe is áttérjed.

Említett császár több bennünket épen nem érdeklő leginkább vallásos tartalmu munkákon kívül 1) írt a birodalmi vezérek számára egy terjedelmes hadműtani kézikönyvet is 2). Ennek XVIII-d. fejezetében a különböző nemzetek hadszerkezetét s az ellenökben használandó hadműtani szabályokat adván elő, a magyarokról is, még pedig minthogy ezek akkor a keleti birodalomban legkevésbé voltak ismeretesek, jóval bővebben értekezik, mint az arabokat kivéve a többi általa említett nemzetekről 3). Annyival becsesbek ránk nézve ezen az Árpád idejebeli magyarok hadi életét kellő világba helyező s minden más erre vonatkozó tudósításainknál részletesebb adatok: mert azokat az egykorú, elméletileg és gyakorlatilag képzett hadtudós császártól, még pedig — mint előadásából látni fogjuk — azon tapasztalása után bírjuk, melyet az őt segítő magyaroknak a bolgárok ellen (Kr. u. 888-ban, uralkodásának harmadik évében) viselt háborúja alkalmával szerzett. Hogy León császár e munkáját Kr. u. 904. előtt már megírta, bizonyítja a firenzei könyv-

1) Böven megismerteti ezeket *Fabricius, Bibliotheca Graeca. Hamburgi.* 1801. 4r. VII. köt. 693—713. 1.

2) Címe: Δεόνιος—τῶν ἐν πολέμοις Τακτικῶν σύντομος παράδοσις. Legelsőben tökéletlen latin fordításban *Checus János* tette közzé *Basel*, 1554. 12r., majd az eredeti szöveget latin fordítással és a szöveg olvasására vonatkozó némi jegyzetekkel kiadta *Meursius, Leyden.* 1592. 4r., mely kiadás új címlappal Ailiánosznak *Arcerius Sixtus* által kiadott hadműtana mellett is megjelent. *Ugyanott.* 1615. 4r. Meursius kiadását, a szöveget egy legteljesb kéziratból kipótolva újra kiadta *Lamius János, Joannis Meursii Operum Vol. VI. Florentiae,* 1745. fol. 531—919. l., melyet mint a fentebbi kiadások közt legjobbat, én is használtam.

3) *Jerney Keleti Utazása* I. d. 82. l. azon szavaival, melyekben e hadműtant mint *Leo Sapiens görög császár az árpádi magyarok haditudományáról írott munkáját* említi, könnyen azon tévedésbe hozhatná az eredetivel ismeretlen olvasót, miszerint e munkát egyenesen a magyarok hadműtanáról írottak gondolja: holott *Leo császár általános hadműtanában* csak alkalmilag szól a magyarokról *e. h.* 793—802. l.

tárban levő azon codex, melyben León hadműtani gyűjteményének táblázata is foglaltatik, 6412, Kr. u. 904. évről ¹⁾).

Ezen rövid ismertetés után legcélrányosb szolgálatot remény-
lek tenni a nemzeti östörténetben gyönyörködő magyar közönség-
nek, ha saját előadásom és nézeteim helyett magát a forrást nyuj-
tom át a leglelkiösméretesben hű fordításban az olvasó szellemi él-
vezetére s a nemzet akkori hadi, erkölcsi és műveltségi életét vizs-
gáló történetbuvár használatára.

Következzék tehát kivonata León császár hadműtanának.

XVIII. fej. 22. §. — — A sereget a már föntebb eléd szabott
módon fegyverezd, különösen minél több íjjal és nyillal; mert nagy
és hathatós fegyver az íj, különösen a szarakén ²⁾ népek, és a turkok ³⁾
ellen, kiknél a győzelem minden reménye nyilazásukban fekszik.

23. §. Mert ezeknek a nyíllövésben gyakorlott íjászaik, sőt
lovagjaik lovai ellen is nagyon hatályosak a mi seregünk által lött
nyilak és az ellenségnek nagy kárt tesznek, nagyra becsült lovaik-
nak a folytonos nyilazás miatti elhullása s ennek következtében a
csatában előszáguldni szerető szarakénok merészségének elmet-
szése által. (A következő 24—39. §§-ban az arabok harcmodora
és az ellenök használandó hadműtani szabályok adatnak elő; ezek
közül az utolsó szakot összefüggés kedvéért közlenem mulha-
tatlan).

39. §. A hadmozgalmak, t. i. az előnyomulások és a hátrálás
közbeni visszafordulások ne szemben tétessenek az ellenséggel (az
arabokról van szó), hanem oldalba fordulni s hátba kell őket fogni;
mert némely nemzetek, miként a perzsák is, néha hadrendjüket

¹⁾ Fabricius Bibl. Graeca. e. h. 701. 1.

²⁾ A szarakénok (Σαρακηνοί) nevezet alatt a byzanti íróknál az ara-
bok értetnek. Maga León császár jelen hadműtanában XVIII. fej.
110. §. világosan mondja, hogy a szarakénok arab nemzetségűek.
A görög Σαρακηνος s ennek megfelelő latin *Saracenus*-ből ala-
kult a magyar *szerecsen* név, mely nyelvünkben most már a néger
(Αθίοψ = fekete arcú) fajra alkalmaztatik.

³⁾ A IX. és X. századi byzanti írók, Bölcs León, Biborbanszületett
Konsztantinosz, Theofanész névtelen folytatója, Szümeón ma-
giszter, Georgios Monokhosz, León Grammatikosz turk (Τούρ-
κοι) nevezettel határozattan Árpád magyarjait illetik; a későbbi
byzanti írók a magyarokat részint Ούρροι, részint Ούγγροι név
alatt említik, s turkoknak a mai törökök őseit nevezik.

megbontani nem akarván, hátukat könnyen oda engedik, a mögójök kerültek ellen mintegy futtokban harcolva ¹⁾; de az előttök hátrálva visszavonulók se merészeljenek megfordulva üldözőikkel szembe szállani, minthogy ezek jól rendezett hadsorára bukkanva kárt valának.

40. §. Mert némely nemzetek ugyan, mint a turkok, az üldözésben rendetlenül nyomulnak az üldözöttek után, a honnan az üldözöttek jó rendben hátrálva és visszafordulva őket könnyen megronthatják ²⁾.

41. §. De ezek (*t. i. az arabok*) jelesen és jó rendben üznek; azért is visszafordulva nem kell velök szembe szállni ügyekezni, hanem a fordulatot oldalukba vagy hátuk mögé intézni, miként mondtam.

42. §. Miután azonban a turkokat említök, nem tartjuk céliránytalannak megmagyarázni: miként rendezik hadaikat s miként kell ellenökben rendezkedni, mit azon alapos tapasztalásból tanultunk, midőn mint szövetségeseket használók őket a békeszerződést megszegett és Thráké vidékét beszáguldozott bulgárok ellen, kiken a büntető igazság, a Khrisztosz isten, a mindenség királya, nevére tett esküjök megszegéseért bosszút állandó rögtön mutatkozott. Mig ugyanis a mi seregeink a szarakénokkal foglalkoztak, az isteni gondviselés a rómaiak helyett a turkokat táboroztatá a bulgárok ellen, — kiket birodalmunk hajóhada az Isztroszon átkeltőkben segített és átszállított, s kik a gonoszúl keresztyének ellen fegyverzett bulgár sereget három csatában keményen megverték, — mintegy hohérokúl rendelve ellenök, nehogy keresztyén rómaiak önkényt keresztyén bulgárok vérével fertőzzék magokat ³⁾.

¹⁾ A futva hátra nyilazás, melynek a parthok és magyaroknál divatoztáról *Jerney, Kel. Utaz.* II. d. 262—272. l. számos régi író tanúságait jelesen összeállította, ez adat szerint a persáknál is szokásban volt.

²⁾ A magyar nemzet keleti tüzes véralkatán alapuló ezen túlzó hevesiségeért, mely által a hadi szerencse kedveztével elragadtatva magát korlátozni s ne talán cselt vető ellenfél irányában elég óvatos lenni nem képes, több ízben, péld. a várnai és mohácsi gyászos emlékkücsaták alkalmával, keservesen meglakolt.

³⁾ Ezen bolgár-magyar háborúról a X. század első felében írt s fentebb említett byzanti írók bővebben emlékeznek, kiknek adatai után azt közelebb egy külön cikkben szándékozom tárgyalni.

43. §. Tehát a szkütha nemzetek ugyyszólván egy életmódúak és hadszerkezetűek, sokfejuség alatt és munkátlanul pusztailag élve csaknem mindnyájan; csupán a bulgárok és turkok ügyelnek minden más szkütha népekénél erősebb hadszerkezetre, rendezett csatákat viselve s egy fejedelemnek hódolva ¹⁾).

44. §. De miután a bulgárok a Krisztoszbán békét ápolnak és az öbönne való hitet a rómaiakkal megosztják, hitszegésökérti lakolásuk után nem akarjuk kezeinket ellenök fegyverezni, mintegy rokonaink ellen fogván az ellenökbeni hadműködésekint intézni; azért is nem kívánjuk leírni ellenökbeni hadszerkezetüket, sem a mienket ellenökben, kik az egy hit által testvéreink s rendeleiteinknek engedelmeskedni ígérkeznek.

45. §. Hanem szólunk a turkok állapotjáról és hadszerkezetéről, mely a bulgárokétól keveset vagy mit sem különbözik. Népes és szabad ezen nemzet s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei iránt magát vitézül viselje ²⁾).

1) Meg kell itt jegyezni, hogy *Bíborbanszül. Konsztantinosz hadmütanában*, mely Meursius munkái VI. kötetében szinte közöltetik, s mely nem egyéb mint León munkájának némi pótlékokkal toldott kivonata, a XVIII. fejezetnek megfelelő s e felirat alatt: *Miként kell a szküthákkal, azaz avarokkal, turkokkal és más hasonló életmódú nemzetekkel harcolni?* töredékben közölt cikkben, valamint e helyen, úgy alább, hol León turkokról és *bulgárokról* szól, mindig turkokat és *avarokat* ír. Ha látjuk már most, miként ő Etel vagy Atila királyt (*a birodalom kormányzásáról* 28. fej.) egyenesen *avarok királyának* címezi: nem de egy új erősséget találunk azon több byzanti írónál találtató adatra, miszerint a bulgárok — kik a déli szlávok közt csak később szlávosodtak el — hún [khún] eredetűek és így velünk fajrokonok; mit León adatai is, melyek szerint hadszerkezetük, jellemök és szokásaik még a IX. század végén is a magyarokéival csaknem teljesen egyenlők voltak, igazol. E tárgy azonban egy bővebb értekezésbeni vitatást érdemel.

2) Ezen hely az, melyet „gens ingenua et libera nullius unquam dominationi obnoxia“ szavakban fordítva *Szontagh Gusztáv, Új Magyar Múzeum* 1850—1. 88. l. hibásan Bíborban született Konsztantinosznál, *Wenzel Gusztáv* pedig *ugyanott* 520. l. bizonyosan Leónnak valamely hibás latin fordítása vagy kivonata után León hadmütanában találtatónak állít; azonban az eredeti görög szöveg az idézett fordítást nem igazolja. Nem is mondhatta León császár a magyar nemzetet soha senki uralma alatt nem lévőnek, mint a melyről már fentebb, de mindjárt a következő sorban is mint egy fejedelem alatt lévőről (*μοναρχοῦμενον*) emlékezik.

46. §. Ezen nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget meleget kiáll s a szükségletekbeni fogatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.

47. §. Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvágók lévén ¹⁾, esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartnak, sem ajándékkal be nem telnek; hanem mielőtt az adományt elvették, már cselt és szerződésrontást terveznek ²⁾.

48. §. S a kedvező alkalmakat gondosan kilesik, s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával ügyekeznek legyőzni.

49. §. Karddal, vérttel, íjjal és láncsával fegyverkeznek; a honnan csatákban többen közölők kettős fegyvert viselnek, vállai-kon láncsát hordanak, kezökben íjjat tartanak, s mindkettőt, a mint a szükség kívánja, használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik.

50. §. De nem csak magok vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is eleiken vassal vagy lemezzel vannak borítva.

51. §. Nagy szorgalmat és gyakorlatot fordítanak a lóhátról nyilazásra.

52. §. Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltatassanak, részint hogy annál többeknek látszassanak.

53. §. Sáncokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsök szerint el vannak széledve, lovaikat nyáron és télen folytonosan legeltetve. S háború idején a szükséges lovakat magokhoz véve s béklyóba téve turk sátraik kö-

¹⁾ León császár őseinket szeretetleneknek az idegen nemzetek irányában, hitetleneknek mint nem keresztyéneket mondhatta, telhetetlen vagyonvágyóknak pedig méltán nevezhette; mert állítását Árpád magyaarjainak fél századnál tovább tartó csaknem folytonos zsákmányló hadjáratai igazolják.

²⁾ A szerződések meg nem tartásának, különösen az úgynevezett hitetlenek ellenében, — milyeknek az ős hitű magyar az idegeneket szinte tekinthető, — fájdalom! nem egy példáját mntathatja föl a műveltebb keresztyén világ története is.

zelében őrzik a had rendezkedéséig, melyet éjjel szoktak megkezdeni.

54. §. Örseiket távolban, de egymáshoz közel állítják, hogy könnyen meg ne lepethessenek.

55. §. Csatában nem rendezkednek, mint a rómaiak 3 részben, hanem különböző csapatokban ezredenként állnak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolra állnak, hogy az egész hadrend egynek látszik.

56. §. Van a hadrenden kívül fölösleg erejük is, melyet titokban kiküldenek az ellenök gondatlanúl táborozók ellen, vagy nyomott hadosztályuk segélyére is tartanak. Poggyászukat a hadrend mögött attól jobbra vagy balra mintegy 2000 lépés távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrseget ¹⁾.

57. §. Gyakran a fölösleg lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend mögé állítják annak védelmére. Hadrendjök tagjainak mélységét azaz a sorok számát határozatlanul intézik; minthogy jobban ügyelnek a hadsor tömörségére, mint mélységére, s az arcot egyenlően és sűrűn állítják ²⁾.

¹⁾ Miért kellett a poggyászt a hadrendtől hátrább, de jobbra vagy balra tartaniok, az 58. szakaszból kitetszik, mely szerint az ellenség cselbe ejtésére szinlett hátrálásokat szerettek használni s e végett a háttért természetesen szabadnak kellett hagyniok.

²⁾ Ezen utolsó pont Meursius latin fordításában, — melynek eddig is találató számos apróbb hibáit az olvasót terhelni nem akarva mellőztem — ily bámulatosan elferdítve áll: manipulos confuse, atque inordinate adparant, ut densata altaque sit [acies] permultum laborant, frontem vero aequabilem densamque faciunt. — *Kollár-nál Hist. Jurisque publ. Hung. amoenitates* I. d. 30. l. így közöltek: Turmarum militarium series sive ordines indefinita profunditate instruunt, quod profunditatis, quo acies sit validior, majorem curam gerant: denique ut aciei frons condensa sit et aequalis, efficerent student. Fordításom igazolásául az eredetit is közlenem mulhatalan, mely így hangzik: *Τὰ μὲν βάθην τῶν ἀκίων τῆς παρατάξεως ἡγουν τοὺς στίχους ἀορίστως ποιοῦσι, διὰ τὸ παχεῖαν εἶναι τὴν παράταξιν βάθους μᾶλλον φροντίζοντες, καὶ ἴσον ποιοῦσι καὶ πυκνὸν τὸ μέτωπον.* Ha az itt eléjvő hadtani műszavakat, melyeket a gyakorlati hadműtan legelső elemeiben is avatatlan szobatudósok mint látszik nem értettek, kellő jelentésökben adjuk vissza, annak helyes értelme legkevésbé sem homályos. Olvassuk el szerzőnknek a hadsereg osztályozásáról és rendezéséről szóló IV. fejezetét s tisztán látni fogjuk, miszerént

58. §. Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbeejtését és bekerítését, a színlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a szétszórt csatározást.

59. §. Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre, s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmánylásával, hanem mind addig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre nézve minden módot felhasználva.

ἄκρια nem egyéb mint a hadsor egy tagja [die Rotte], mely León idejében 5 egymásmögött álló emberből állt, de a szükség szerint 10, 4 vagy 8 emberből is állhatott. Ezt t. i. az egymás mögött álló harcosok számát jelenti a *βάθος τῶν ἄκριων* (a tagok mélysége), mely szerint a 16 emberből álló tag természetesen a 8, vagy 5 emberből állónál *mélyebb* volt. Világosan igazolja ezt León császár IV. fej. 74. §., midőn mondja, hogy a régieknél csatákban a gyalogságnál a tagok mélysége (*τὸ βάθος τῶν ἄκριων*) 16 emberből állott. Azt mondja tehát León a magyarokról, hogy a tagok mélységére azaz arra hány lovas állott egymás mögött, nem ügyeltek annyit, mint az arc egyenességére és tömörségére. Lásd 11. lapon, mi igen természetes volt, miután fő erejök a nyilazásban állván, ha sok sorral álltak egymás háta mögött, a hátúl állók nyilaikat nem használhatták volna. *Jerney, Kel. Ut.* I. d. 83. l. a Kollárból idézett latin fordítás *profunditas* szavából, mely hogy mit tesz az eredetiben, kimutattuk, a magyar tábor kürtalakuságát ügyekszik bizonyítani, mondván, hogy annak eszméje León császárnál, — hol ugyanazt én feltalálni nem tudtam — híven befoglaltatik. Ha Árpád tábora, mely *Jerney* szerint a Nyak, Mejjere, Kürtgyomra, Tarja, Könyök, Karja, Keze hadosztályokból állott (ezek a *Biborbanszül. Konsz-tantinosznál* 40. fej. elősorolt 7 magyar nemzetség = *γενεα* s nem hadosztályok neveinek némely részben a magyar nevek fejtegetéseiben oly igen szerencsétlen Dankovszky után közlött erőtetett elmagyarázásai) kürtalakban volt volna felállítva, még pedig úgy hogy a Nyak elül, a Kürtgyomra középett, a Keze szélen stb legyen fölállítva, mi gyakorlatilag kivihetetlen volt volna, s mire egy egykorú íróban sincs legkisebb bizonyosság sem¹ úgy a tábor minden pillanatban a kettészakítás s körülszárnyaltatás veszélyének volt volna kitéve; úgy Árpád egy rohamot, egy színlelt hátrálást, szakaszonként, ezredenként jobbra vagy balra kanyarodást, sem vezényelhetett volna, hogy a sereg a legveszélyesebb rendetlenségbe ne jöjön s a legalkalmatlanabb alakban ne fejlődjék; úgy ő tiszta lovasságával hazánkat soha meg nem hódítja.

60. §. Ha ellenségeik közül némelyek erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva ügyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni s folytonos megszállásban vagynak, hogy ezek szüke miatt ellenségeiket kézre keríthessék vagy kényök szerinti egyességre bírják. S először könnyebb feltételeket kívánnak, s ha ellenségeik rá álltak, más nagyobbakat toldanak hozzá.

61. §. A turkok ezen szokásai csupán annyiban különböznek a bolgárokéitól, mennyiben ezek a keresztyén hitet elfogadván a római erkölcsökhöz egy keveset hajlottak, elvetvén akkori hitelenségökkel vad és pusztai életmódjokat.

62. §. Ellenőkre van a turkoknak háborúban a legelő szüke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magokkal hordanak.

63. §. Ütközet alkalmával tömegbe rendezett gyalogság legjobban megronthatja őket, ők ellenkezőleg lovasok lévén s lovaikról le nem szállhatván; mert gyalog megállani nem bírának, mint kik lóháton növekedtek föl.

64. §. Ellenőkre van a sík pusztai vidék és a tömötten rendezett s őket szakadatlan üldöző lovasság is.

65. §. Ellenőkre van a kézviadal nehéz gyalogsággal és a biztosan történt éjjeli megtámadás, úgy t. i. hogy a megtámadók egy része hadrendben, más része rejtekben legyen.

66. §. Nagyon szomorítja őket, ha közlők némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkozású, hogy haszonvágók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra és az egymás iránti jó indulatra nem sokat adnak.

67. §. Mert mihelyt néhányan át kezdenek pártolni és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket ¹⁾. Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlök elpártol.

¹⁾ A pártosság, nemzetünknek mint látszik eredendő bűne, e szerint őseinknél már Árpád idejében is divatozott, mi azonban minden szabad és nemzetségenként pusztailag élő nemzetnél az emberi természet törvényei szerint ma is mindenütt föltalálható. Leőn e szavából következtetve kétségtelenül több ily elpártolási esetek fordultak elő, mit a byzanti udvar pénzzel dolgozó politikája is segíthetett elő; történetiróinknál csak egy ily esetről van emlékezet, nevezetesen az Árpáddal rokon Zoárd és Kadocsa kiköltözéséről

68. §. Ha valaki csatába akar velök ereszkedni: mindenek föltött arra ügyeljen, hogy gondosan és kis távolra szakadatlanul állított örsei legyenek; aztán balszerencse esetére előre gondoskodjék hogy, ha ellenök harcolva meg kellene futamodnia, szerencsétlenség esetére legyen valami erősített helye s oda néhány napi eleséget vigyen, ha lehet a barmoknak, de az embereknek minden esetre, leginkább vize legyen ¹⁾. Aztán a poggyászt is úgy rendezze, mint az erről szóló fejezetben mondtam.

69. §. Ha gyalogsággal vegyes táborod van, legkivált az első csatában, mi alatt a sereg ezen néppel megismerkedhetik: azonként rendezd, mint már másutt mondtam, hogy t. i. a lovasok a gyalogság mögé legyenek állítva.

70. §. Ha pedig az ellenök rendezkedők csupán lovasok, még pedig azok ereje ellen harcolni képesek, azokat is a hadrendről szóló előadásban foglalt ezen módon rendezd:

71. §. Két oldalt számosabbakat helyezz s a legjavát. Ezek mögött elegendők az úgy nevezett véd- vagy segédlovasok. A száguldozókat vagy előcsatárokat három vagy négy nyíllövésnél továbbra ne bocsásd az üldözésben a védektől, s ne engedd utánok száguldozni, s mindenkép azon ügyekezze, hogy lehetőleg sík és nyílt téren rendezd a hadsort, hol sem sűrű erdők, sem emelkedettségek, sem mélyedések nincsenek, a turkoktól terveztetni szokott cselek tekintetéből.

72. §. Az örsöket illő távolra a hadrend mind négy oldalára kiállítsd.

Görögországba, kiknek azonban *Béla király névtelen jegyzőjének* szavai s talán saját nézete szerint XLIV. fej. Árpád adott szabadságot Görögországba menni és magoknak földet foglalni. — Meursius latin fordítása e szakaszt a szöveg világos értelme dacára ily ferdén adja: Quum paululum ad fugiendum retrocesserint atque hilarantur [mit akar ez jelenteni?], multi e nostris statim consequuntur. Itaque moleste admodum ferunt, si quis ab illis deficiat [fúrcsa összefüggés!].

¹⁾ Meursius fordítása e helyet is oly visszasan adja, mintha León császár a megfutamodott és erősségekbe menekült magyarok ostromlásáról akarna hadvezérének tanácsot adni. Mít lehet ily fordításra — pedig a byzanti íróknak többnyire a XVI. XVII. században készült latin fordításai, kivált a keleti nemzeteket illetőleg, kisebb nagyobb különbséggel ilyenek — annyival inkább azok egyes szavaira építeni?

73. §. Ha lehető, jó, ha a hadrend mögött valamely gázolhatatlan folyó, meredekség vagy mocsár van, hogy a hát biztosan fedezve legyen.

74. §. S ha a csata jól üt ki, nem kell mohón utánok nyomulni, sem gondatlanul üldözni; mert ezek, első csatában meggyőzve, más népek módjára nem hagynak föl a harccal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen ügyekeznek elleneiket megejteni. Ha vegyes a sereg s több a gyalogság, ily esetben szükség a barmok eledeléről is gondoskodni; mert a közel ellenség lovasai a takarmány összehordását engedni nem fogják.

75. §. A turkok ezen hadszerkezete és jelleme a bolgárokétól, mint mondtam, némi csekélységekben különbözik, egyebekben azokéval egyezik.

76. §. Nem azért írtam ezt, mintha a turkok ellen ífognál hadakozni; mert nem is szomszédaink, nem is ellenségeink most, sőt inkább a rómaiak alattvalóiként ügyekeznek mutatkozni 1).

77. §. Hanem hogy tudhasd vezér! a különféle hadszerkezeteket és hadműködéseket s azokat kellő alkalommal tetszésed szerint használhasd.

1) Ezen szavakban a büles császár némileg magának hizelgőleg, habár az igazság rovására, azt látszik állítani, hogy a magyarok Árpád alatt a keleti birodalomtól némileg függésben voltak volna; de hogy ez teljességgel nem így áll, azonkívül hogy erről byzanti, magyar vagy más történetírók nem emlékeznek, maga León császár fia *Bíborban szül. Konsztantínosz* tökéletesen megcáfolja, midőn a *birodalom kormányzásáról* írt munkájában 8. fejeletben mondja, hogy atyja León császár egykor ezen nézetből, hogy a vele szövetséges magyarok birodalmához közelebb lakva őt szükség esetében könnyebben segíthessék, követte Gábiel pap által fölszólítván őket: hagyának oda új hazájokat, s a besenyőket vernék ki honukból, melyben előbb ők lakoztak, a magyarok minden fejedelmei egy szívvvel lélekkel fölkiáltottak: „mi a besenyőkkel össze nem ütközünk; mert nem vagyunk képesek ellenök harcolni; minthogy földjük nagy, népök sok s fene gyermekek (*καὶὰ παιδία εἰσι*) s többé erről előttünk szót se tégy, mert hallani sem szeretjük.“

MAGYAR HELYNEVEK.

RÉVÉSZ IMRÉTŐL.

III. KÖZLÉS.

- Má c s a:** Szántóföld, hajdan falu.
Ökörítő, Szatmár.
- Makkod:** Rét. Nádudvar, Szabolcs.
- Makra:** Völgyes helyeni szőlőskert. Csajág, Veszprém.
- Malátom:** Puszt. B. Újváros, Szabolcs.
- Mál:** Gyakori pótlónév a szőlőhegyek elnevezésénél, mind az Érmelléken, mind a Hegyalján. [Megmál, Csermál, Kukukmál, Mézesmál].
- Már:** Szőlómár — Sivatag domb, melyre szőlőt ültettek. Sámson, Bihar.
- Marócsazug:** Erdősark, vízzel kerítve. Barabás, Bereg.
- Meg e:** Kertmege, egy tájék neve. Zilaj, K. Szolnok. Lásd: Révmege.
- Megyer:** Megyeri fenék. Mo-csáros hely. B. Újváros Szabolcs.
- Mé h k e l e n c:** Rét. R. Új-Fejértó, Szabolcs.
- Mér ges:** Csárda. N. Károly, Szatmár. Derecske, Bihar. Hegy, Pele, K. Szolnok.
- Mesence:** Kis erdő. Ökörítő, Szatmár.
- Mező d:** Szőlőhegy, erdős vidéken. Pele, K. Szolnok.
- Micske:** Határrész, mely dombos s vizes szántóföldekből áll. R. Új-Fejértó, Szabolcs.
- Mice:** Szőlőhegy. Micealj, szántóföld. Zilaj, K. Szolnok.
- Mi her:** Fűzes a körösparton. M. Tur, Heves.
- Miső:** Kis, Nagy. Termékeny szántóföld. Sarkad, Bihar.
- Mondra:** Szőlőhegy. Margita, Bihar.
- Morotva:** Szilvás és kaszáló. Udvari, Szatm. Holt Tisza. T. Dob. Szabolcs. Rétes kaszáló. Bercel, Szabolcs.
- Mosolygó:** Szép ligetes virágos mező. Balkány, Szabolcs.
- Néki halom:** Terjedelmes halom a Kösü parton. Szoboszló, Hajd.
- Noszafok:** Vizenyős, agyagos hely. Fűzes Gyarmat, Szatmár.
- Nyakószila:** Szántóföld. Nádudvar, Szabolcs.
- Nyalakodó-zug:** A Kálló folyam mocsárai közt benyúló földrés. Derecske, Bihar.
- Nyék:** Vízér. Zsáka, Bihar. Szántóföld és legelő. Sarkad, Bihar. Nyékhát, szántóföld a Nyék mellett. Zsáka.
- Nyelü-fok:** A Tapóltnak nevű víznek egy ága. Nyelü-szeg, mellette vagy közte lévő föld. Mánd, Szatmár.
- Nyeste:** Nem régi szőlőskert. Sámson, Bihar.
- Nyestye:** Szántóföld dombos helyen, rét mellett. Pele, K. Szolnok.
- Nyomás:** Így nevezik a nagyobb magyar helyeken a közlegelőket.

- Nyugszom:** Csárda. H. Szoboszló.
- Öberencek:** Szamos által körülvett hely. K. Kocs, Szatmár.
- Öndöd:** Sík fekete föld, néhol szikes. Debrecen.
- Öriáskútja:** Kút az országútfelen. B. Újváros és Debrecen közt.
- Örkös:** Régi erdő. Dada, Szabolcs.
- Orolatárka:** Terjedelmes nagy völgy, erdővel, rétekkal, irtásokkal. Zilaj, K. Szolnok.
- Örs-síkja:** Puszt. Makó, Csanád.
- Ózed:** Rétes hely. Szalonta, Bihar.
- Őzeleje:** Legelő. Öcsöd, Békés.
- Őzes halom:** Nádudvar, Szabolcs.
- Pagony:** Terjedelmes erdőrés. Komárom megye.
- Pakac:** Szántóföld vízér mellett, Szeghalom, Békés.
- Palaj:** Lapályos, vizenyős hely. Istvándi, Szatmár.
- Pálas:** Kies vidékenileg elős erdő. Okány, Bihar.
- Palocsa:** Halom és annak környéke. Derecske, Bihar.
- Paraszt:** Fekete szántóföld. K. Ar. Szatmár.
- Pardi:** Szántóföld. Szeghalom, Békés.
- Pásari:** Rét, melyben felettébb sok ruca van. Sarkad, Bihar.
- Paskó:** Rét. Micske, Bihar.
- Pázmán:** Rétes kis víz. R. Új-Fejértó, Szabolcs.
- Pecsekhegy:** Városrés. H. M. Vásárhely, Csongrád.
- Peknye-foka:** A Tur szakadéka. Istvándi, Szathmár.
- Perked:** Ligetes puszt. Balkány, Szabolcs.
- Pernye:** Kaszáló. Ökörítő, Szatmár.
- Petlen:** Több határra terjedő nagy erdő. Bereg.
- Petrisán:** Nagy őserdő, melyben őzek is vannak. Doboz, Békés.
- Pingyó:** Csárda. Turkevi, Karcag, Kúns. I. Kulipingyó.
- Pira:** Erdei patak. Tóti, Bihar.
- Pityeri:** Szőlőskert. H. Szoboszló.
- Pó:** Emelkedett helyeni puszt, melyet víz nem igen jár. Tur, Heves.
- Poklos:** Vízjárta legelő. T. Dob, Szabolcs.
- Pókota:** Tó, mely soha sem apad ki. Pókota-hát: ennek tájéka. Sz. Király, K. Szolnok.
- Pangós ér:** Szántóföld és kaszáló, melyben már most ér nincs. R. Új-Fejértó, Szabolcs.
- Porcsa:** Szőlőhegy. Margita, Bihar.
- Poroszló:** Homokos szántóföld és csárda. H. Hatház.
- Pósa halom:** Nagy halom sík vidéken. H. M. Vásárhely, Csong.
- Pósaláb:** Völgy és a benne folyóvíz. Josvafő, Torna.
- Póska:** Emelkedett helyeni szántóföld. Pelbarthida, Bihar.
- Pótharasztja:** Sík, homokos termőföld. N. Körös, Pest.
- Radna:** Szántóföld. M. Szalka, Szatmár.
- Radó:** Kis, nagy halom. Derecske. Bihar.
- Raduca:** Csárda. H. Nánás.
- Ragya vagy Rogya:** Forrásszerű kút süppedékes helyen. S. Király, K. Szolnok.
- Rajk-hát:** Emelkedett helyeni K. Szol. szántóföld, víz közt. S. Király.
- Reje:** Kaszáló és szántóföld, vízjárta vidéken. Dada, Szabolcs.
- Rendek:** Folyó ér. Nádudvar, Szabolcs.

- R e t e s - f e n é k :** Mocsáros hely. B. Újváros, Szabolcs.
- R é v m e g e :** Terjedelmes szántóföld a Tisza partján a rév mellett. Dada, Dob, Szabolcs.
- R i g a l y o s :** Halom. T. Kevi, Kún-ság.
- R i k a c a :** Szántóföld. Szeghalom, Békés.
- R ó n a :** Nagy álló víz. Csökmő, Bihar.
- S a j b e r e k :** Szántóföld irtott helyen. Micske, Bihar.
- S a j t é :** Határrész, hajdan falu. Sz. Király, K. Szolnok.
- S á m é :** Dombos szántóföld. Zsarlán, Szatmár.
- S a r k a l y :** Szőlő a Hód tava partján. H. M. Vásárhely, Csongrád.
- S a r m á s :** Erdőirtvány és szőlőhegy. Zilaj, K. Szolnok.
- S á r o s K e l l ő :** Mocsáros víz. R. Új-Fejértő: Lásd : Kálló, Kellő.
- S a s h e g y :** Igen magas hegy. Kocs, Komárom.
- S a s h e v e r ő v ö l g y :** Halas, K. Kún-ság.
- S a s k u :** Szántóföld. Ökörítő, Szatmár.
- S a s k ú t :** Völgyes rét. Siter, Bihar.
- S e r t é s :** Ért és hát. B. Újváros, Szabolcs.
- S i k a :** Nádas, rétes tó. Ny. Me-gyes, Szatmár. Siter, Bihar.
- S i m á n d :** Írtás és szőlőhegy. Zilaj, K. Szolnok. — Szántóföld. Szeghalom, Békés.
- S i n a :** Szőlőhegy. Csaholy, K. Szolnok.
- S i r a t ó :** Temető. N. Körös, Pest.
- S i r k u t :** Régi kut. B. Újváros. Szabolcs.
- S i s k a d ű l ő :** Szántóföld, melyen sok siska terem. Szovát, Szabolcs.
- S í s k á s :** Szántóföld. Szeghalom, Békés.
- S i t e :** Erdős bérc. Ilyefalva, Há-romszék.
- S i t k a :** Erdős, legelő hely a kö-rösparton. Sarkad, Bihar.
- S o m o t a :** Szántóföld. B. Újfalu, Bihar.
- S ó z ó :** Jó legelő mező. T. Dob. Homokos hegy. R. Új-Fejértő, Szabolcs.
- S ü m e g d :** Pusztá. Jákó Hodos mellett, Bihar.
- S u v á n y :** Városrész. H. M. Vásárh.
- S z a k á l l s z á r a s z t ó :** Rét. Nád-udvar, Szabolcs.
- S z á l h a l o m :** Szőlőhegy. Siter, Bihar.
- S z a n d a l i k :** Fok. B. Újváros, Szabolcs.
- S z á r h e g y :** Homokhegy. Büköny. Szabolcs. Szőlőhegy. Csaholy, K. Szolnok.
- S z á r m á n y :** Egy bérc s annak erdeje. Ilyefalva, Háromszék.
- S z a r v a s h á t :** Emelkedett hely, melyet víz nem jár. T. Nána, He.
- S z é c s é n y :** Kert. Békés, Békés.
- S z e c s ő :** Nagyobb erdő. Vésztő, Békés.
- S z e d é n y :** Kies helyeni szántó-föld. T. Dob, Szabolcs.
- S z e g :** Felszeg, Alszeg. A falu ré-szei. Ilyefalva, Háromszék. — Nagy szeg: Rét. Zilaj. Egyébiránt a szeg nevezet, rendesen össze-téve valamely más szóval, szinte minden magyar helyen előjő a tájék elnevezések közt. Értének alatta valamely szűkebb helyre szegellő földet, sőt sokszor csak oly földrészt, mely bizonyos ha-tárok által mintegy ki van szegve a többiek közül.
- S z e g p u s z t a :** Lapályos, vízjárta pusztá. B. Újváros, Szabolcs.
- S z é k u d v a r :** Utea. Békés.
- S z é l l a p o n y a g :** Rétes hely. H. Böszörmény.

- Szemese**: Szőlőskert. Sarkad, Bihar.
- Szemszuró**: Pusztás hely, holsziksó terem. R. Újfejtő, Szabolcs.
- Szenk**: Állóvíz. Szenkehát: a mellette lévő szántóföld. Istvádi, Szatmár.
- Szente**: Egy, dülő föld Szent Lázárhoz közel. Micske, Bihar.
- Szer** [Hosszuszer]: Szántóföld, távol a helységtől. Istvádi, Szatmár. Nádudvar, Szabolcs.
- Szigetor**: Vízjárta hegyes dombo szántóföld. H. Bűszörmény.
- Szikáncs**: Rét és szántóföld; hajdan falu. H. M. Vásárhely, Csongrád.
- Szila**. Lásd: Nyakó szila.
- Szilas**: Rétes víz és a mellette levő szőlőskert. R. Új-Fejtő, Szabolcs. Szántóföld, Kis Kocs, Szatmár. Kaszáló, Okány, Szalonta, Bihar. Pusztas és vízer. B. Újváros, Szabolcs.
- Szilér**: Szőlőskert vízer mellett. B. Újfalva, Bihar.
- Sziltarcsa**: Sík szántóföld és kaszáló. Szalonta, Bihar.
- Szilva-ér**: Nagyobbacska vízer. Kún-Hegyes.
- Szincse**: Rétes hely és szántóföld. Bercel, Szabolcs.
- Szirand**: Erdő és annak tájéka. N. Kálló és Fejtő közt, Szabolcs.
- Szöcskőd**: Igen szép rétes pusztas. Csökmő, Bihar.
- Szódob**: Egy völgy, mely jól vízhangzik. Micske, Bihar.
- Szomolyom**: Pusztas, szántóföld s leginkább legelő. Sárét, Bihar.
- Szónoktó**: Kerekded és csak egy helyett hozzá jutható nádas hely, melyben mindig víz van. Zsáka, Bihar.
- Szörfű**: Szántóföld. K. Újszállás, Kúnság.
- Szöröshalom**: Halom, melynek jó kaszálós tájéka van. H. Szoboszló, B. Újváros, Szabolcs. Legelő és kaszáló, melyen sok árvalányhaj terem. Szovát, Szabolcs.
- Szugoly**: Lápok közötti legelő. N. Károly, Szatmár.
- Szuna**: Erdő melletti szántóföld. Dengeleg, Szatmár.
- Szunya**: Kaszáló, erdő és patak mellett. Zsarolyán, Szatmár.
- Tajo**: Szántóföld. K. Kún Halas.
- Tálas-hegy**: Nagyobbacska halom, melyen hajdan a földesur az aratókat meg szokta vendégszolgálni. R. Újfejtő, Szabolcs.
- Tapólnak vagy Tapónak**: Vízfok, mely a Turból veszi eredetét. Mánd, Szatmár.
- Tarafő**: Szántóföld. Békés, Békés.
- Tarattyó**: Tavashely. Karcag, Kúnság.
- Tardi**: Tó. Ny. Megyes, Szatmár. Hegy. Siter, Bihar.
- Tarhalom**: Pusztas halom. Nádudvar, Szabolcs.
- Tarsoly**: Erdőrész, mely a többiek-től el van szakadva. Vésztő, Békés.
- Tázerdeje**: Szőlőskert. N. Körös, Pest.
- Táb-erdeje**: Terjedelmes erdő, vén tölgy fákkal. Tarpa, Bereg.
- Tekercs**: Igen tekergős kis víz, mely a Kösübe szakad. Szovát, Szabolcs.
- Tekevár**: Régi várhely, kerekded hegyesucson. Kocs, Komárom.
- Tenkes**: Nagyobbacska láb. Dengeleg, Szatmár.
- Terbete**: Hegyhető fákkal be-nőve. Zilaj, K. Szolnok.
- Téretorok**: Ért, mely összeköti a Tiszát a Hód távával. H. M. Vásárhely, Csongrád.

- Tibuc:** Csárda. Karcag, Kúnság.
Tipód: Hegyesucs. Barabás, Bereg.
Tirimpó: Csárda. H. Böszörmény.
Tivorány: Erdő és kaszálló szép helyen. Ny. Adony, Szabolcs.
Tód: Erdő. Bercel, Szabolcs.
Tóhegy: Lapályos földőni kaszálló. Okány, Bihar.
Tohonya: Völgy. Josvafő, Torna.
Tólnók: Termékeny sik szántóföld. Ökörítő, Szatmár.
Tötevény: Feltöltött s árkolt szántóföld. Kocsord, Szatmár.
Turbuc: Halom. Szeghalom, Békés.
Túrc: A Túrnak egy kiszakadt ága. Istvándi, Szatmár.
Turkod, vagy Turked: Szőlő és legelő a Berettyó mellett. T. Kevi, Kúnság.
Turzsó: Szőlőhegy. Pele, K. Szol.
Üllő: Állandó víz, mely kiszáradni nem szokott. Karcag, Kún.
Urkony: Egy földrész, mely az uraság saját használatára alatt van. T. Dob, Szabolcs.
Ustörő: Vízrel körülvett szántóföld. Tivadar, Bereg. Kis Ar., Szatmár.
Vadház: Egy mezei lak, kietlen és magános vidéken. Dada, Szabolcs.
Valágaza: Kis erdő. Kis Ar., Szatmár.
Valkó: Hajdan erdő, most szántóföld. Mánd, Szatmár.
Vajsa: Gödrös vidék. Margita, Bihar.
Vápástó: Meredek partok közötti tó. Jánosi, Szatmár.
Varas: Mocsáros hely. T. Kevi, Kúnság.
Varganc: Szántóföld, hegyes vidéken. Pér, K. Szolnok.
- Vashalom:** Fekete földü halom, melyben egykor egy nagy ágyút találtak. Békés, Békés.
Veker: Kaszálló az erdőben. Debrecen.
Verebigát: R. Ujfejtő, Szabolcs.
Verőfény: Déli napnak fekvő szőlőhegy. Zilaj, K. Szolnok.
Vése vagy Vise fok: Egyenesen és sebesen folyó fok. T. Nána, Heves.
Veszélyér: Nagy ér. Veszélyföld, a mellette fekvő tájék. Zsáka, Bihar.
Vetye: Szántóföld. Makó, Csánád.
Vica: Vízér, melyben sok apró hal van. Békés, Békés.
Vigtő vagy Végtő: Víz közt a szomszéd helység határáig beszegellő erdő. Békés, Békés.
Vinyhó vagy Vinnyó: Pusztai csárda. B. Újváros, Szabolcs.
Virágosszeg: Szántóföld. Nádudvar.
Vókonya: Sik pusztája a Hortobágy vize mellett. B. Újváros, Szabolcs.
Zaba: Pusztája Bököny mellett. Szabolcs.
Záj: Sfk legelő. N. Károly, Szatmár.
Zajda: Fok. B. Újváros, Szabolcs.
Zajgató: Csárda és az emellett szántóföld. H. Nánás.
Zajgósor: Egy falurész, hol a pocsolyában a rucák zajganak. Szovát, Szabolcs.
Zátony: Erdő a Tisza partján. T. Dob, Szabolcs.
Závoz: Kanyargós hegy, Torna-megye.
Zelemér vagy Elemér: Sik szántóföld. H. Böszörmény.

- Zölce: Szőlőhegy. Csaholy, K. Szolnok.
 Zomboly: Szántóföld. Jósvafő, Torna.
 Zovány: Lapos. M. Szalka, Szatmár.
 Zsádon-ta: Patak és annak melléke. Micske, Bihar.
 Zsana: Szántóföld. Szeghalom, Békés.
 Zsarkóhát: Lapos vízjárta föld. T: Nána, Heves.
 Zsaró: Domb és a mellette levő vízállás. Bercel, Szabolcs.
 Zsarókert: Egy határrész, melyben szántóföldek, kertek stb. vannak. Kis Ar. Szatmár.
 Zselyéb: Víz folyás. Jósvafő, Torna.
 Zsena: Rétes hely, hajdan falu. H. M. Vásárhely, Csongrád.
 Zsiraszeg: Termékeny föld. Mánd, Szatmár.
 Zsodoma: Vizes tájék a városban. H. M. Vásárhely, Csongrád.
 K. Újszállás, Kúnság.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — Megjelent az UJABB NEMZETI KÖNYVTÁR második füzeté, melyben *Zrínyi Miklós Munkái* befejezék. Kedves hozzáadás e nagy költő és nagy embernek egy Mednyánszky Jónáshoz sajátkezűleg írt levelének hasonmása. Hátra van már most, hogy miután a szerkesztőnek hosszasb várakozások után sem sikerült Zrínyinek némely, kéziratban maradt írásait használatra kinyerni, a következő füzetek valamelyikében magyarázó jegyzetek és Zrínyi életrajza, arcképével együtt, e negyedik kiadást befejezzék *).

Szinte megjelent, s mint halljuk el is kaptott már, a Nagy-

*) Zrínyi alulírt kiadója e befejező füzetet kissé halasztva [mihez képest ez író a legközelebbi füzetekben más váltja fel], még egyszer és nyilvánosan, kérve kéri azon hazafiakat, kik Zrínyinek egy vagy más, költői vagy prózai munkáját kéziratban bírják, vagy ilyennek hollétéről bizonyos mit tudnának, hogy őt közlések és értesítésekkel pártolnák! A historia, az irodalom s egy nagy és drága név érdekében e könyörgés talán nem lesz szó a pusztában! *Toldy F.*

enyedi Album MDCCCLI., szerkesztve a munkás *Szilágyi Sándor* által. Budapesten, kiadva Lukács Lászlótól. A díszes kiállítása, 276 lapú nagy8rét-kötet ára füzve 2 ft ep. Érdekes tartalma részint *történelmi* s rokon, mint: „Erdély gyásznapjaiból“ *Szilágyi Ferenc*től, melyben az ismeretes szerző különösen a II. Rákóczi György, II. Rákóczi Ferenc korát s Enyednek 1849-ki siralmas romlását rajzolja; s *Egressy Gábor* törökországi levelei; *novellai*, *Kuthy Lajos*, *Jókai* és *b. Kemény Zsigmond*tól, és *verses*, s itt *Arany*, *Tompa*, *Erdélyi*, *Szász Károly*, *Szilágyi István*, *Petőfi*, *Lévai*, *Gyulai*, *Szemere Miklós* stbnek részint gyönyörű költeményeivel találkozunk. Irodalmunk állásához s a haza érzéseihez mért adomány! Örömmel értesülünk egy a könyvhez mellékelt ívből, mely a gyűjtők s előfizetők tekintélyes sorozatát foglalja magában, a szerkesztő-kiadó szándékáról egy második kötetet is adni, almanachúl 1852-re, melynek dolgozói közt a mindig kedves *Kemény Zsigmond* mellett *b. Jósika Miklós*, *b. Eötvös József*, *Kazinczy Gábor*, *Gyulai Pál* s más tisztelt neveket találunk. Adja isten, hogy a kis sereg, mely e két kötetet füzé, évenként újra egyesüljön ily becses, ily lélektápláló szépirodalmi évkönyvnek előállítására.

Órangyal. Vallási almanach, honunk gyöngéd hölgyeinek szentelve 1852. szerkeszti *Sujánszky Antal*. Pesten, kiadja *Emich Gusztáv*, 12r. 359. l. 4 acélmetszetű képpel, ékes kiállításban 2 ft 40, selyemben 3 ft 40 kr. ep.

Nagyobb novellai munkákat *Obernyik*, *Szabó Imre*, *Ney Ferenc*, gróf *Nemes Amália* és *Császár Ferenc* adtak: apróbb költeményeket *Czuczor*, *Tompa*, *Szász Károly*, *Gyulai*, *Nyulassy Antal*, *Sujánszky* stb.

Úti Novellák. Írta *Tóth Lőrinc*, m. akad. tag. Budapest, nyom. *Landerer* és *Heck*. 1851. k8r. 212. l.

A rovatok ezek: A kárpátokról, 2 novella; Komáromból, egy; Pozsonyból, egy; az Adriáról három; Spanyolországból egy; a Rajnáról egy. Ismert ismeretlen, eredeti s kölcsönzött vegyesen, de érdekes mind. A szerző jobb elbeszélőink közé tartozik.

Újabb Színműtár. Kiadja *Horváth Döme*. Első füzet: *Nesleitorony*, drama *Dumas* után ford. *Horváth György*, második füzet: *Podmanicky Balázs*, eredeti színmű *Horváth Dömétől*; harmadik: *Paul Jones*, drama *Dumas* után ford. *Ács Zsigmond*. Kecskeméten, nyom. *Szilády Károly* 1851. n12r. Mindenik füzet ára 20 kr. ep.

Phaedra, tragoedia öt felvonásban. Racine után ford. Horeáth Döme. Kecskeméten, nyom. Szilády K. 1851. n12r. 105 l. füzve 20 kr. ep.

Üdvöz legyen a vidéki irodalom ily szép törekvése, s részeseüljön, ohajtjuk szívből, érdemlett pártolásban. Az ízlés nem a főváros kiváltsága többé, s talentom van mindenütt. Húsz év előtt ez a magyar *Phaedra* sensátiót tett volna, ha az akademia kezeiből vesszük vala. A kiállítás tökéletes, az ár csekélyebb már nem lehet.

Emlékkönyv. A magyar irodalomból szerkesztette s kiadja *Tomori Anasztáz*. Pest, nyom. Lukács L. 1852. n16r.

Rovatok: 1. Vezérhangok az életbe. 2. Remény, emlékezet, merengés. 3. Nő, szerelem, barátság. 4. Elválás, emléklapok. A válogatás egészen egyéni szempontból.

— Művészet. — A *Nemzeti Képcsarnokot* alakító egyesület Évkönyve 1845—51-re. I—VII. év. Szerk. Mátray Gábor, egyesületi titkoknok. Pest, 1851. nyom. Trattner. n8r. 62 l.

A m. nemzeti Muzeumban létező *Nemzeti Képcsarnok* ünneplyes megnyitása 1841. sept. 8. Leirta Mátray Gábor. U. ott s akkor. n8r. 23.

Pyrker János László egri patriarcha-érsek *Képtára* a m. nemzeti muzeum Képcsarnokában. Második bővített kiadás. Irta Mátray Gábor. U. ott. 1851. 8r. 96 l.

Érdekes actái a muzeumi képcsarnoknak; részletes története ez intézetnek, mely jó részt bizony az igazgató buzgó fáradozásának köszöni lételetét. Az első füzet az egyesület keletkeztét, történetét, pártolóit, az alapítványokat, ajánlatokat, szerzett műveket sorolja el; a második Kubinyi Ágoston és Mátray Gábor megnyitási beszédeit közli, emebben több műtörténeti adatok; az utolsó, mely németül is megjelent, kielégítő kalauz a Pyrker-csarnok látogatóinak. Ohajtjuk, hogy a Nemzeti Képcsarnok is mielőtt legalább egy egyszerű lajstromot kapna a látogatók élvezetének könnyítésére — s egyszersmind, hogy bizonyos botránykövek abból melőztessenek: az üres fal nem bánt, de a rossz, az iszonyú kép, igen.

— *Classica literatura*. — *Átcátlozások* P. Ovidius *Nasótól* fordította *Egyed Antal*, a m. tud. társaság tagja. Második füzet. Pesten, 1851. Müller Emil nyomd. n8r. 152 l.

A VI—X. könyvek, magyarázó jegyzetekkel. Ajánlottuk már e műfordítmányt az első füzet megjelentével. Nem csak hü, de szép is, de

ovidiusi szép is. A szerző koszorújának ez legzöldebb levele maradand.

— *Nyelvkönyvek.* — A gyakorlatilag előadott elemi *Hel-len Nyelvtannak második része. Szepeszy Imrétől.* Kir. Sr. 161—352. l.

Az igetan folytatása; a mondattan egészen; két függelék az ékezetekről s a szótagok mértékéről; s a *görög-magyar szótár* egy része, A — *πολλάκις.*

Latin Nyelvtan, a tanuló ifjúság használatára. Irta *Sümeghi Pál* kegyesrendi tanár. Negyedik folyam. Második jav. és bőv. kiad. Pesten, nyom. Kozma. 1851. Sr. 32 l. füzve 12 kr. ep.

A szótagmérést (prosodiát) és verstant foglalja magában.

Latin szókötési Gyakorlatok a tanuló ifjúság használatára. Irta *Sümeghi Pál.* Első füzet, második jav. kiadás. Pest, 1852. Eggenberger tulajd. Sr. 80 l. füzve 25 kr. ep.

Ungarische Sprachlehre f. Elementar- u. Real-Schulen von Jak. Zimmermann. 2-te verb. Aufl. Pest, Müller bet. 1852. kötetlen 14 kr.

— *Vegyes tankönyvek.* — Tankönyv a városi és falusi elemiskolák használatára 14 különféle reáltanulmánynyal. Irta *Grynaeus Alajos,* szatmár-megyei címz. kanonok, hittudor stb. Második kiegészített kiadás, a tantárgyakat magyarázó 75 képpel és idommal bővítve. (Pest, 1851.) Müller Emil sajátja. 218 l. füzve 20 kr. ep.

A tárgyak: 1. Olvasás, néhány kívül tanulni való verssel. 2. Embertan, és pedig test- és egészségtan, s 3. lélek- és észtan, 4. magyar nyelvtan, 5. fogalmazás, 6. földrajz, 7. magyarok története, 8. természetrajz, 9. természet- és 10. vegytan, 11. erömütan, 12. építészet, 13. gazdaszáttan és 14. számtan. — Az első kiadás sebes elkapatása érzékeny szükségét bizonyít. Ohajtjuk, hogy a harmadik kiadás átdolgozva jelenjen meg, s kevesebb adatot bővebben tartsalmazzon. Pusztá értelemhatározatokban, pusztá nevekben semmi köszönet.

— *Történelem.* — *Egyetemes Történelem.* Irta *Hunfalvy János.* Harmadik kötet. Az új kor történetei. Pest, Emich Gusztáv sajátja. 1852. öszv. 400 l. füzve a három kötet ára 3 ft 48 kr.

Szerző az új kort három időszakban adja elő; a reformatio, a korlátlan királyság s a forradalom időszakaiban; s a részletesség

dacára sikerült kellő világosságot deríteni e nagy korra. Egy negyedik szakaszban az újkor műveltsége és irodalma vázoltatik. S ezzel már most teljes ezen, a világtörténeteket a történelmi bölcsészet mai állása fonalán és szellemében előadó munka, melyet minden művelteknek házi könyvül, s a felsőbb tanintézeteknek vezérfonalul jó lelkiismerettel ajánlhatunk.

— Irodalomtörténet. — *A magyar nemzeti irodalom története.* Irta Toldy Ferenc. Negyedik füzet. — *Példatár* Toldy Ferenc Irodalmi Története I. és II. kötetéhez.

E negyedik füzet, melyben a munka fele be van fejezve, hozzá a) az I. kötet címlapját, tartalmát, előszavát s végső íveit, melyek tartalma: *II. Időszak, VI. fejezet* folytatása. Vegyes egyházi és vallási iratok. Vallásos költészet. A legrégebb historiás ének. A versalkat mibenléte. *VII. fejezet. A magyar nyelv belső története:* A m. nyelv állapotja és változásai. A m. írás belső mibenléte. A m. írás külső mibenléte. — b) Az első kötet *Példatára* 2. 3. 4. ívei, melyekben folynak a régi biblia-fordítás mutatványai, s némely asketikai darabok és hymnuszok, többnyire kiadatlanok, s a Pannonia megvételéről szóló ének adatik. — c) A II. k. vége, t. i. a *III. időszak VI. fejezetének folytatása*, u. m. Magyar történetírás. Magyar nyelvészet első nyomai. *VII. fejezet: A m. nyelv belső története.* A m. nyelv állapotja és változásai a III. időszakban. A m. írás belső mibenléte. A m. írás külső mibenléte; és *Visszapillantás középkori irodalmunkra.* — d) A második kötet *Példatára*, melyben mutatványok Bátorfi László bibliájából s más bibl. fordításokból, legendák, beszédek, egyh. és világi énekek közöltetnek, pár lap hián csupa kiadatlanok, egyzésekkel. — Így, kik egy kötetre fizettek elő, kettővel elégittek ki, kik kettőre, azok még kettőt kapnak. A *Példatár*, ívenként 4 krjával váltatik meg.

— *Mathematikai és természettudományok.* — Csak e napokban került kezünkbe e négy köre írt munka, u. m.

1. *Felsőbb Mennyiségtan*, kiadta Petzval Ottó, ezen tudománynak a m. egyetemnél tanára. Pesten, 1850. 8r. Első rész: Külzéléki hánylat (calculus differentialis) 230 l.
2. *Egyenes vonalú Háromszögtan*, kiadta Petzval Ottó 77 lap.
3. *Gömb-Háromszögtan.* Ugyanattól 32. lap.
4. *Vízérő és Vízépítészettan* (Hydraulica et Hydrotechnia). I. rész: Mechanikának elvei 89 lap. II. rész: Vízmoztan és ennek

alkalmazása a malmokra. 193 l. III. rész: Vízépítészettan 226 lap. Ugyanattól. Szinte Pesten, 1850. 8r.

Valamint továbbá a következő munka is:

Egyszerű és kettős Könyvtétel alapelvei, az ipartanoda számára (Irta *Fogarasi János*). Budán, a k. egyet. nyomdából. 1850. 8r. XII és 404 l. kötetlenül 1 ft ep.

Ezen, a gazdasági, iparüzleti és kereskedelmi magyar világ egyik mélyen érzett szükségének megfelelő, táblákkal ellátott, s tiszta helyes műnyelven írt munka eredetileg a magyar ipartanoda részére készült s felsőbb elfogadtatást nyert. Közbe jövéen az ipartanodába is a német nyelvet behozó intézkedés, a könyv kiadatlanul hever az egyetemi nyomdában: figyelmeztetjük tehát reá az illetőket, úgy a könyvkereskedőket is, hogy azt méltatlan homályából elévonván, a közéletnek általadják. Kik eddig kételkedtek azon, hogy e tanhoz, mely az egyetemen is több évek óta magyarul adatik elé, s a könyvtiteli gyakorlathoz is könnyen simúl a magyar nyelv, fogják e munkát kezökbe, s meggyőződnek elfogultságokról.

Hasznos házi jegyzetek. Gyűjté *Fáy András*. Harmadik kiadás két kötetben. Pesten, Kozma bet. 1851. n8r. I. köt. VIII és 224 l. II. köt. 180 és XXXVI. l.

Egy bebizonyult becsű kézikönyv, tetemesen bővítve, különös tekintettel mostani viszonyaink által megsokasodott újabb szükség-einkre. A receptek száma megközelíti a nyolc százat, és szigorú válogatással van összegyűjtve. A második kötet becses hozzáadása a ritkább nevezeteket és szereket tolmácsoló szótár.

Érdekes apróságul felemlíthetjük itt a következőt:

Jegyzéke az 1851. nov. 1. megnyitott országos terménykiállításra beküldött tárgyaknak, a beküldők neveikkel. Kiadta *Kovács Gyula*, az országos terménykiállítás fő rendezője. Pesten, Lukács bet. 8r. 28 l.

Becsés adalék gazdasági statistikánkhoz.

— *Igazgatás tan.* — *Népjegyzői hivatal és salusi tanács*. Kézikönyv községi előjárók használatára. Irta *Friebeisz István*. Második kiadás. Pesten, 1852. Müller Gyula sajátja. n8r. 198 l.

— *Egély tudomány.* — *Egyházi beszédek gyűjteménye*. Irta *Grynaeus Alajos*, szatmár-megyei címzetes kanonok, hittudor, egyetemi tanár. I. és II. kötet. Ünnepi beszédek. Pest, 1851. 16r. együtt 274 l. ára fűzve 1 ft.

Következik még egy kötet a bold. szüztől szóló s nagybőjti beszédek, és négy kötet vasárnapi.

Közönséges keresztény Imakönyve, szerk. *Grynaeus Alajos*. Pesten, 1851. Müller Emil nyomd. 8r. 144 l. Címképpel.

Egyszerű szép nyelven írt könyörgésformák.

A legföls. oltári szentségben rejtezett Kr. Jézusnak úgy mint istenembernek imádása stb. Veszprém, nyomt. Ramasetter Kár. 1851. 24r. 83 l.

A természeti és keresztény vallás életre ható főbb részei; a vallástani homályos értelmű és idegen nyelvekből is átvett műszavak magyarázatjának rövid szótárával. A polgári iskolába járó értelmesebb tanulók... haszonvételökre készítette *Kis Bálint*. Kecskeméten, nyom. Szilády Kár. 1851. n8r. 151 l. füzve 30 kr. ep.

— *A jó és olcsó könyvkiadó társulat* folytatja a nép és ifjuság oktatására célzó kiadásait, ujabban a következőket tette közzé:

Magyar Abc és olvasókönyv, írta *Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. Pest, Lukács bet. 1851. 8r. 74 l. számos fametsz. kemény kötésben.

Bibliai történet kisebb gyermekek számára *Roder Alajos* felsőludányi plebánostól. Második kiadás. Pest Emich bet. 1851. 81 l. számos fametsz. kemény kötésben 12 kr.

Általános földrajz az algymnasiumi első osztály számára. Írta *Fuchs Tamás*, sz. Benedeki tanár. A földgömb rajzával. Pest, Müller bet. 1851. 8r. 30 l. kemény kötésben.

Erkölcsi beszédek. Némafitól. Pest Emich bet. 1851. 8r. 84 l. füzve 6 kr.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

1) *Számolástan*. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemi iskolai s magán használatra írta *Dr. Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. III. rész. *Algebra*. 1851. Geibel tulajdona. n8r. 92 l. füzve 36 kr. ep.

Az ifju, ki a különös jegyekkel számolásban általános fogalmakat, nem csak általános alkalmazhatást is akar szerezni magának, jó eleve óhajt a nagyon is határolt értelmű számjegyektől megmenekülni; általános képleteket, minden egyes esetre alkalmazható általános formulákat vágyik tudni s felkeresni. Szerintünk ebben áll a számolástannak mint tudománynak élethaszna. S az ifjunak, még mielőtt az összes számolástant hallotta volna, az általános betűszám-

tant előadni szüksége is, hasznos is. Csak is ekként fog az ifjunak értelmi tehetsége azon óhajtatos fokig kifejlődni, mely a szelid, benső műveltségben találja dicsőíttetését. A tanrendszer, melynek nyomán hazai gymnasiumaink legközelebb szerveztettek, a viszonyszámolások előtt kívánja az elemi algebrát előadatni. Ugyanis a viszonyszámolások feladványai általában képletes módszerrel oldatnak meg, s vajjon miként keresse föl s alapítsa meg lehozásilag a tanuló a képleteket, hacsak az ezen képletek alakulását fejtegető betűszám-tant elemeiben nem hallotta, nem érti? E tudomány-ág nélkül magát a gépileg betanult képletet egyes, bonyolodottabb feladványokra alkalmazni képes nem lesz, miáltal a számolási ismeretek értelemfejlesztő kihatásaiktól váltig megfosztatnak. Szerző jelen tankönyvében a lehető legrövidebben s világosan fejtegeti a betűszám-tannak elemeit, ezeknek úgynevezett pragáját s a különös jegyekre befo-lyását mindenütt többszörös példákkal felvilágosítva. Hiszszük, miszerint a hazai ifjuság e rövid elemek pontos megértése s betanulása után a felsőbb mennyiségtani ismeretekben biztosb sikerrel lesz képes előhaladni.

2. *Mértan elemei.* Tanodai használatra írta *Dr. Szabóky Adolf*, kegyesrendi tanár. 120 köre metszett idommal. Harmadk bővített kiadás. 8r. 120 l. Ára füzve 32 kr. ep.

A tankönyv, mely előttünk fekszik, rövid idő alatt harmadik kiadást ért. Úgy hiszszük, biztos következése ez annak, hogy a könyv mind az ifjuság felfogásához mért nyelven, mind pedig azt foglalja magában, mit az alsó gymnasium első osztályaiban a tanrendszer igényel. S ha ez irat első két kiadásában oly váratlan kedvező eredményt mutathatott, kétségtelen, miszerint ezen harmadik, a nézlettan elemező igényei szerint bővített kiadásban még sokkal kedvesebb leend a gym.tanárok előtt. Mellözve lévén a sok szószaporítás, abban az ismeretek lényegét összes tömörséggel találjuk tárgyalva, úgy, miszerint ezt az elemi oktatásra nézve kielégítőnek s célszerűnek ítéljük.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

MART. 1. 1852.

VI. FÜZ.

PLÁTÓNI VENDÉGSÉG.

HUNFALVY PÁLTÓL.

Agathón költő ünnepélyen a győzelem díját elnyervén, azt két napi vendégség által megülli barátjaival. Másodnap Szókratesz is megjelen, hol már Pauszaniasz, Fajdrosz, Arisztofanesz a vigjáték-író, Erüximakhosz orvos s többen leültek; Szókratesz Agathón mellett foglal helyett. Az evést ivás követi vala: de azt határozzák a vendégek, hogy ne bujdosassák a poharat, hanem mondjanak inkább dicséretet a *Szerelemről*. A sort kezdi Fajdrosz, befejezi Szókratesz.

Fajdrosz úgy dicséri a Szerelmet, hogy legrégibb isten, s az emberek lelkeit erényre serkenti.

Pauszaniasz következik, ki az előbbinek dicséretén azt gáncsolja, hogy különbséget nem tett a Szerelem közt, pedig az volna *mennyei és közönséges*. Amaz van a férfiak között, ez a férfiak és nők között. Pauszaniasz a físzszerelmet, a hellenség ama förtelmét, szépiíti, azt mondván, hogy semmi cselekvés magában sem nem jó, sem nem rossz, hanem ezzé válik a mikéntiség által. A szerelem tehát, melyre az elme szépsége s az erény iránti buzgóságból fakadnak az emberek, dicséretes.

Az orvos Erüximakhosz a Szerelmet nem csak az emberek között, hanem az egész élő és élettelen természetben uralkodónak di-

cséri. De valamint a Szerelem mennyei és közönséges, úgy a testek is kétféle vágytól ösztönöztenek, józan és egészségestől, s józantalan és betegestől. Az orvosságnak tiszte volna pedig a józan vágyat ott felköltetni, hol a beteges foglal helyet. Sőt ezt céloznák a többi tudományok és művészetek, még az istentisztelet is, mely az emberek és istenek között a helyes szeretetet fenn akarja tartani.

Arisztofanesz elmés játszáságot beszél az emberekről, kiket, mivel túlságra vetemedtek, az isten ketté hasított — mert az előtt kerek idomúak négy kézzel lábbal, és két arccal voltak — hogy szerényebbekké váljanak. Minthogy mindenikünk csak fél ember vagyunk, tehát keressük a magunk másodfelét; innen a Szerelem az eredeti büntetésnek gyógyítója. De inti a hallgatókat, hogy ne szertelenkedjünk, ne hogy az isten a mint megfenyegetett, újra ketté hasítson, s mi fél lábon legyünk kénytelenek ugrándozni.

Most következik Agathón beszéde, melyet a többivel együtt közlünk.

Arisztodemosz beszéli az egész vendégséget mint a lakománál jelenvolt, innen említve találjuk itt.

Erüximakhosz meg levén Arisztofanesz dicséretével elégedve, mondja (mint Arisztodemosz beszéli): Ha nem volnék bizonyos, hogy Szókratesz és Agathon a szerelmi dolgokban kitünők, nagyon félnék, hogy annyi sok szép beszéd után meg lesznek akadva: de úgy bízom hozzájuk. Erre, úgy mondott Arisztodemosz, ezt viszonozá Szókratesz: Mert magad dicséretesen pályáztál, Erüxima-khosz; de volnál csak a hol én vagyok, s még inkább hol leszek, ha majd Agathón is fogott beszélni, bizony félnél ám s mindenkép rettegneél, mint én most.—Meg akarsz ígézni Szókratesz, mondá Agathón, hogy megijedek azon gondolattól, miként a hallgatók nagy várakozással vannak felőlem, hogy helyesen fogok szólni. — Úgy ellefejténém, Agathón, viszonozá Szókratesz, hogy bátor lelkedet és nagyratörésedet látám, midőn a színészekkel az emelvényre felléptél, s annyi közönség szemébe néztél, műveid elő levén adandók, s legkevesebbé sem ijedtél meg, ha gondolnám, hogy most néhányunk miatt fogsz megzavarodni. — Ugyan Szókratesz, monda Agathón, ne higgy engem annyira eltöltnek a színháztól, hogy azt sem tudnám, hogy okos ember előtt néhány bölcsebb félelmesebb mint tudatlan sokaság. — Épen nem volna helyes, viszonozá Szókratesz, ha rólad valami miveletlenséget feltennék: jól tudom, hogy ha olyanokkal

találkozol, kiket bölcseknek tartasz, azokra többet hajtasz, mint a sokaságra. De mi talán nem vagyunk bölcssek; mi ott jelen voltunk, a sokaság között. Tehát ha más bölcsekkel találkoznál, mindjárt tartózkodnál tőlök, ha valami nem szépet gondolnál tenni. Vagy mint mondog? — Igazat beszélsz, felelé Agathón. — S a sokaságtól nem tartózkodnál, ha valami rosztat vélnél tenni? — Ekkor, úgymondott Arisztodémosz, belelégvén Fajdrosz így szólt: Jó Agathón, ha Szókratesznak felelsz, nem fog többé gondolni azzal, hogy mi történik a többivel, csak neki legyen kivel vitázzon, kívált még ha az szép ember is *). Én ugyan szeretem Szókratesz beszélgetését hallgatni: de most a Szerelem dicséretére kell gonddal lennem, s mindnyájatoktól a dicsérést elfogadnom. Tehát megadván az istennek a magatokét, azután beszélgetsetek. — Jól intesz, Fajdrosz, viszonzá Agathón, nem is gátol semmi elmondanom a magamét: Szókrateszszal azután is sokszor lehet még beszélgetni.

**) Én először meg akarom mondani, mint kell dicsérni, azután adom elő dicséretemet. Mert a kik eddig szóltak, mindnyájan, úgy látszik, nem az istent magasztalták, hanem az emberek boldogságát, mely az isten okozta javak után ered: de minő legyen az, ki azokat ajándékozza, senki sem mondta meg. Pedig bár miről mondandó dicséretnek csak egy helyes útja van, miszerint előadásék, minő az, kiről szó van, azután miket tesz. Mi is úgy fogjuk helyesen a Szerelmet dicsérni, ha előbb magát, azután adományait dicsérjük.

Az istenek közt, kik mindannyian boldogok, a Szerelmet, ki legszebb és legjobb, legboldogabbnak hiszem, ha szabad és nem vétkek így mondanom. Legszebb ő, mert először, legifjabb az istenek

*) Agathón szép fiatal embernek állíttatik itt; Szókrateszről pedig azt tarták, hogy szívesen társalgott szép ifjakkal, bennök szép lelket gyanítván. Fajdrosz enyelgése nagyon helyén van itt, hol a szerelmet dicsérgetik.

**) Agathón beszédével nagyon szépen megmutatja Plátón a korának bölcseskedőit [sophistáit], kik ügyes ráfogásokkal, a szavak értelmének megfordításával s tetsző hitetéssel mindent kiokoskodtak, — mit minden kornak bölcseskedői tesznek. Agathón a szerelemnek 4 erényét felhordván követi az akkor és sokáig divatozott elméletet a léleknek négy fő erényeiről [quator virtutes cardinales], melyek Plátón szerint is a tökéletességet teszik.

közt, Fajdosz. Erre nagy bizonytságot nyújt maga, mivel az öregséget kerülve kerüli, pedig az gyors, és kelleténél hamarabb ér utól bennünket. A Szerelem természete az, hogy gyűlölje az öregséget s távolról se közeledjék hozzá. Mert ő mindig ifjakkal van, s ifjú maga is: a régi példabeszéd jól tartja, hasonló szeret hasonlójával lenni. Én Fajdoszszal sok másban egyezvén, abban nem egyezhetek, hogy a Szerelem öregebb volna Krónosznál és Japetosznál; sőt azt mondom, ő a legifjabb az istenek között, maga is mindig ifjú levén; s az istenek régi történetei, melyeket Héziadosz és Parmenidesz előadnak, ha ugyan igazat beszélnek, a *Kényszer* nem a Szerelem által vitettek véghez. Mert ha közöttök a Szerelem lakozik vala, sem csonkítás, sem kötözés, sem másféle erőszak nem történt volna, hanem barátság és béke volt volna közöttök, mint van, mióta a szerelem uralkodik az isteneken. Ez tehát ifjú; de hozzá még gyengéd is. Költő kellene, olyan mint Homérosz, az isten gyengéd-ségének leírására. Mert Homér mondja, hogy az *Átok* isten és gyengéd; az ő lábai gyengédek levén írja:

„Lábai gyengédek, nem a földet

Illetik, ő ember főként halad, a mikor indul.“

Igen helyesen bizonyítja gyengédségét azzal, hogy nem jár keményen, hanem puhán. Ugyan e bizonytságot használjuk mink is a Szerelemnél, hogy gyengéd. Mert ő nem jár földön, de még nem is fejeken, melyek nem nagyon puhák, hanem jár és lakik a leglágyabban, mi csak lehet. Az istenek és emberek erkölceiben és lelkeiben vesz magának lakást; s még nem is különbség nélkül minden lelkekben, hanem ha olyanra talál, melyben durva erkölcs van, elmegyen tőle, ha, melyben szelid erkölcs van, abban lakozik. Mivel tehát mindig lábbal és egyébbel a legpuhábbak puhábbjait illeti, okvetlenül leggyengédebb a Szerelem. Legifjabb és leggyengédebb a Szerelem; ehhez még járul, hogy olvadó természetű. Lehetetlen volna mindent átölelnie s minden lélekbe csúsznia, észrevétlenül eleinte mikor bemegy vagy kimegy, ha kemény volna. Alkalmazkodó és olvadó természetnek nagy bizonytsága a szép idom; illet pedig köztudás szerint leginkább bír a Szerelem. Mert az idomtalan és a Szerelem közt folytonos háború van. Külsejének szépségét mutatja az istennek virágzó élete. Virágtalan vagy elvirított testben, lélekben avagy másban nem lakik a Szerelem; de hol virágos és kellemes illatú hely van, ott ül és mulat ő.

Az isten szépségéről hadd legyen az is elég, ámbár még sok elmarad. Ezután már a Szerelem érényeiről kell szólanom. Legnagyobb az, hogy a Szerelem nem bánt s nem bántatik, sem istent vagy embert, sem nem istentől vagy embertől. Mert ő sem erőszakból nem szenved a mit szenved; hisz erőszak soha nem éri a Szerelmet; sem erőszakkal nem teszi a mit tesz; hisz minden akarva szolgálja mindenben a Szerelmet. De mit valaki akarónak akarva enged, az, úgy mondják az ország fejedelmei, a törvények, *igazságos*. — Igazságán kívül a legnagyobb józansággal is bír a Szerelem. Megégyeznek abbau mindnyájan, hogy a *józanság* a gyönyörön és kívánságon való uralkodás, s hogy a szerelemnél egy kívánság sem hatalmasabb. Ha tehát ezek gyengébbek, úgy a Szerelem által legyőzetnek, s ez győz rajtok. Győzven pedig a gyönyöröket és kívánságokat kíválólag lesz józan a Szerelem. — S a bátorságra nézve a Szerellemmel Áresz (Mars) sem mérkőzhetik: mert Áresz nem tartja a Szerelmet, hanem ez, tudniillik Afrodité Szerelme, mint a monda beszéli, tartja Áreszt. De erősebb a tartó, mint a tartatott, a ki pedig a legbátrabbnál is erősebb, az legeslegbátrabb. — A Szerelem isten igazságáról, józanságáról és vitézségéről mondtam már, még hátra van a bölcsesége: a mint lehet, azt sem kell mellőzni. Először hogy a mi művészetünket *) is magasztaljam, mint Erüximakhosz a magáét, a Szerelem oly böles költő, hogy mást is tehet azzá. Mert minden, bár annak előtte nyers volt is, költővé válik, ha a Szerelem megilleti. Ezt pedig bizonyságul kell használnom arra, hogy a Szerelem általában minden zenei művészetre nézve jó költő: mert a mit valaki nem bír vagy nem ért, azt ő mással sem nem közölheti, sem rá nem taníthat mást. Azután minden élők teremtetését (költését) ki fogja tagadni, hogy nem a Szerelem bölcsesége, mely által minden élő születik és lesz? S nem tudjuk-e a közművészetekben, hogy csak az lesz híres és kitünő, kit a Szerelem isten tanít; a kit pedig ő nem illet, az homályban marad? Bizony Apollón a Kívánság és Szerelem vezérlete alatt találta fel az ijazást, gyógyászatot és jóslást; tehát ő is a Szerelemnek tanítványa;

*) A költészetet. A következőkben szójátékván nyelvünk szerint. *ποίησις* tesz *költést* és csinálást, *teremtést*. Innen a Szerelemről mondatik, hogy *költő*, mennyiben a művészetet és mennyiben a teremtetést értik. A mi szónk *költetni* hasonlólag *támasztani*, *kelteni* stb. és *művészkedni* jelent,

ki által a Muzák a zenének, Héfaistosz a fémművelésnek, Athéne a szövésnek, és Zeusz az istenek és emberek feletti igazgatásnak lettek feltalálói. Innen az istenek dolgai a Szerelem, azaz, a szépség, jelenvoltában történtek: mert a rutságnál nincs Szerelem. Annak előtte pedig, mint elején mondtam, közhír szerint sok erőszakos dolog történt az istenek közt, mert a Kénytelenség uralkodott. De miután ezen isten támadt, a szép iránti szeretetből vitetik véghez minden jó, mind istenek mind embereknél.

Így látszik nekem, Fajdrosz, hogy a Szerelem első volt legsebbe és legjobb, s azután másoknál is előhozta a szépet és jót. Eszembe jut verset is mondani, hogy ő az, ki által nyúgosztalja

„Béke az embereket, tenger hullámain a csend,

A szélvész pihenés s álom a gondba merültet.“

Ő hajtja ki belőlünk az idegenkedést, s megtölt barátsággal, okozván hogy ilyen találkozásokat egymás közt tartsunk, mert ünnepen, kar-előadásban, s áldozaton vezérünk; ő szelídséget nyújt, vadságot elűz, nyájasságot adakoz, haragot megtagad; ő jók iránt hajlik, a bölcssek csudálják, az istenek szeretik; a kik nem bírják irigylik, a kik bírják őrzik; ő a kényelem, lágyság, kék, a kellemek, őhajtás és vágnak atyja; ő a jók gondviselője, a rosza mulasztója; ő bajban igazgató, félelemben bátorító, vágyban segítő, veszélyben legjobb mentő; ő minden istenek és emberek dísz; legszebb és legjobb vezér, kit kövessen minden férfi, ha szépen dicsérni, ha szépen énekelni akar, s úgy énekelvén elaltatja majd az istenek és emberek bajait.

Legyen ez, Fajdrosz, azon dicséret, mely részemről a Szerelemnek ajánltatik, s melyben, a mint tőlem telt, illő tréfa, illő komolysággal vegyült.

Elmondván beszédét Agathón, úgymondott Arisztodémosz, a jelenlevők felkiáltának, hogy az ifjú mily méltón szólott magához és az istenhez. — S Szókratesz Erüximakhoszra nézván, mondá: Látszik-e még neked, Akuménosz fia, hogy hiába félek régolta? s a mit mondtam, nem volt-e az jósolva mondva, hogy Agathón csudaszépen szóland, s én akadva leszek? — Az egyiket, felelé Erüximakhosz, hogy Agathón helyesen fog szólni, jósolva, látszik, mondtad; de úgy hiszem, azt nem, hogy meg leszesz akadva. — Hogyan nem leszek megakadva én, vagy bárki más is, ha ilyen szép és változatos beszéd után kell szólnia? viszonzá Szókratesz. A többi is az ő be-

szédében nem kevesbbé csudálatos volt: de a végén jött szavak és mondatok szépségét hallván, ki nem lett magán kívül? Én legalább meggondolván, hogy távulról sem leszek képes oly szépet, minő az volt, mondani, szégyenből majd elszaladtam, csak tehettem volna. Mert a beszéd Gorgiaszra *) is emlékeztetvén, természetes, hogy majd úgy jártam, mint Homérosz írja: félttem ugyanis, nehogy Agathón, befejezván beszédét, abban a hatalmasan szóló Gorgiasz fejét hozzá elő beszédem ellenében, s engem szótlanság által kövé változtasson. Akkor beláttam, mily nevetséges valék, midőn veletek megegyeztem, hogy én is fogom köztetek a Szerelmet dicsérni, s mondtam, hogy a szerelmi dolgokban jártas vagyok; pedig legkevesbbé sem tudám, mint kelljen bármit is dicsérni. Együgyűségemben azt gondolám, hogy mindenik dicsérendőről az igazat kell elmondani, s az levén tárgya, ebből kell a legszebbet kiválogatni s legszebben összeilleszteni. Nagyon hívéim magam felől, hogy helyesen szólандok, tudni gondolván mindenféle dicsérésnek igaz voltát. De, mint most látszik, nem ebben áll a szép dicséret, hanem abban, hogy a legnagyobbakat és szebbeket összehalmozzuk, akár úgy legyen a dolog, akár ne. Mert ha hazugság is azok, nem tesz semmit: hisz előre ki volt csinálva, mint látszik, hogy mindeinkünk úgy tettesse magát mintha a Szerelmet fogja dicsérni, nem hogy valóban is azt dicsérje. S hiszem azért mozdítottok meg mindent és halmoztok a Szerelemre, s mondjátok őt ilyennek meg olyan-nak s annyi jók eredeztetőjének, csakhogy legszebbnek és legjobb-nak tessenek, nyilván a nem ismerők előtt: nem ám a tudók előtt. De szép és kitünő így a dicséret. Hanem én nem tudtam a dicsérés módját, s nem tudván ígértem meg hát, hogy részemről is fogok dicséretet mondani. Igérte a nyelv, nem az ész: tehát hiába. Én ezen módon nem fogom a Szerelmet dicsérni; nem én, nem is tehetném. De ha akarjátok, az igazat kész vagyok elmondani, magam szerint, nem hozzá hasonlításul a ti beszédeitekhez, hogy nevetséget ne valljak. Tehát gondold meg Fajdrosz, ha kell-e olyanféle beszéd, melyben a Szerelemről az igazság fog mondatni, még pedig olyan szavakkal s a mondatok olyan összetételével, a mint a nyelvre kerülendének.

*) Agathón Gorgiasz tanítványa volt, egyszersmind elmésen céloztatik a Gorgo-főre, melyre ki ránézett, kövé vált.

Fajdrosz és a többiek mondták, hogy csak szóljon, mint azt kellőnek hiszi. — Engedd még Fajdrosz, viszonzá Szókratesz, hogy néhány kis dolgot kérdezzek Agathóntól, hogy megegyezését kapván, úgy szólhassak azután. — Megengedem, mondá Fajdrosz, bátor kérdezd.

Ezek után, úgymondott Arisztodémosz, körülbelől így kezdé Szókratesz:

Kedves Agathón, igen helyesen, úgy tartom, kezdted meg azzal beszédedet, hogy előbb kelljen előadni minő a Szerelem, s azután az ő műveit: ezen kezdet nagyon tetszik nekem. Jersze már, miután a többire nézve oly szépen és nagyszerűen elmondtad, minő a Szerelem, mondd meg ezt is: vajjon olyan-e ő, miszerint valaminek szeretete vagy nem? Nem azt kérdem pedig, ha anyának vagy atyának szeretete-e — nevetséges volna ilyen kérdés, ha a Szerelem anya vagy atya szeretete-e? — hanem mintha atyáról kérdezném, vajjon az atya valakinek atyja-e vagy senkinek? bizonyosan ezt mondanád, ha helyesen akarnál felelni, hogy az atya fiúnak vagy leánynak atyja: nem így felelnél-e? — Egészen így, válaszolá Agathón. — Így van-e az anya is? — Igenlé Agathón. — Még valamivel többre felelj, mondá Szókratesz, hogy jobban megértsd, mit akarok. Mert ha kérdezek: Ugyan a testvér, a mennyiben az, valakinek-e testvére vagy senkinek? mit válaszolsz? Felelé Agathón, hogy valakinek. — Fivérnek vagy nővérnek testvére-e? — Igen. Akarj már, folytatá Szókratesz a Szerelemről felelni. Valaminek vagy semminek szeretete-e a Szerelem? — Bizony valaminek, felelé Agathón. — Tartsd hát ezt emlékezetedben, mondá Szókratesz, hogy ő valaminek szeretete, s válaszolj erre: Vajjon a Szerelem, azt, a minnek ő szeretete, kívánja-e vagy nem kívánja? — Igen is, kívánja. — Bírván-e azt, mit kíván és szeret, úgy kívánja és szereti, vagy nem bírván? — Nem bírván hihetőleg, válaszolá Agathón. — Vigyázz csak, folytatá Szókratesz, ha *hihető* helyett nem *sükséges*-e az, miszerint a kívánás azt kívánja, a mi nélkül szükölködik, vagy pedig nem is kívánja, ha nem szükölködik nélküle. Nekem legalább nagyon úgy látszik, Agathón, hogy szükségkép kívánja; tehát neked mint látszik? — Nekem is úgy látszik, felelé az. — Jól mondd, Agathón. Mert vajjon akarna-e nagy lenni vagy erős az, ki nagy és erős? — Abból, mi iránt megegyeztünk, foly hogy lehetetlen; mert a nélkül nem szükölködik senki, a mi ő már, felelé Agathón. —

Igazat mondasz, folytatá Szókratesz. Mert ha, ki már erős, még is erős, vagy ki gyors, még is gyors, vagy ki egészséges, még is egészséges akarna lenni — gondolhatná tudniillik valaki, hogy az olyanok is, kik az illetőt bírják, még kívánják a mit már bírnak, s előhozom a végett, hogy ne csalatkozzunk — azoknak, ha figyelemmel vagy, úgy fogod látni Agathón, hogy szükségkép kell jelenben azt bírniok, a mit bírnak, akarják vagy ne akarják; ilyesmit pedig minek kívánni? Hanem mikor valaki mondja; én egészséges levén akarok egészséges lenni, s gazdag levén akarok gazdag lenni, s kívánom azt, mit már bírok, annak ha ezt viszonzóznók: Te, ember, ki gazdagságot, egészséget és erőt bírsz, akarod mind azt jövődében is bírhatni, mert most jelenben bírod, akarjad vagy ne akarjad; nézd hát, hogy, mikor azt mondod: kívánom a meglevőket, mást mondasz-e mint ezt: akarom hogy a most meglevők jövőben is meglegyenek; vajjon megvallaná-e, hogy úgy van? — Igenlé Agathón. — Mert, mondá Szókratesz, úgy-e annak kívánása nem az mi nincs meg neki, s mit nem bír, hanem az, hogy jövődre is megmaradjon a mit már bír? — Úgyvan, felelé Agathón. — Tehát mind ő, mind minden más kívánó azt kívánja, mi még nem kész, még nincs meg, — s a mit valaki nem bír, mi ő maga nincs és mi nélkül szükölködik, arra vitetik kívánsága és szeretete. — Úgyvan, viszonzá Agathón. — Jersze most, folytatá Szókratesz, ismételve lássuk a mondattakat. Először, valaminek szeretete-e a Szerelem, azután azoknak-e, melyek nélkül ő szükölködik? — Igen is, felelé Agathón. — Ehhez most emlékezzél, hogy beszédedben minek szeretetének mondtad a Szerelmet: — ha akarod, én foglak arra emlékeztetni. Gondolom ezt mondtad körülbelől, hogy az istenek történetei a szép iránti szeretetből lettek, mert a rútaknak nem volna szeretete: nem így mondtad-e valahogyan? — Így mondtam, felelé Agathón. — S azt helyesen is mondtad, viszonzá Szókratesz. De ha ez áll, ugyan más-e a Szerelem, mint az hogy a szépségnek s nem a rútásnak szeretete? — Beléegyezett Agathón. — De nem azt állítottuk-e, hogy a mi nélkül szükölködik, s a mit nem bír azt szereti mindenki? — Igen, válaszolá amaz. — Tehát a Szerelem szükölködik a szépség nélkül s azt nem bírja. — Úgy kell lennie, válaszolá Agathón. — Hát te azt, mi szépség nélkül szükölködik s azt sehogy sem bírja, szépnek mondod-e? — Nem én. — Állítod-e még szépnek a Szerelmet, ha így van a dolog? — Erre

Agathón mondá: Az jö ki, Szókratesz, hogy mitsem értettem abból, mit szóltam. — Pedig szépen szóltál Agathón. De még keveset felelj: Nem tartod-e, hogy a jó szép is? — Tartom ám. — Ha tehát a Szerelem szépség nélkül van, a jó pedig szép is egyszersmind, úgy amaz jóság nélkül is. — Én, viszonzá Agathón, nem tudok ellentmondani, Szókratesz, tehát legyen úgy mint te állítod. — Az igazságnak nem tudsz ellentmondani, kedves Agathón, mondá ez, mert Szókratesznak ellentmondani vajmi nem nehéz. S most eleresztlek.

A Szerelemről pedig azon beszédet, melyet valaha Diotimától, mantinejabeli nőtől, hallottam, ki arra nézve bölcs vala s mást is tuda sokat, többi közt az athéneiekről, kik a döghalál ellen áldozatot tettek, a betegséget tíz évre elhárította, s ki engem is a szerelmességre tanított, — tehát azon beszédet, melyet ő mondott róla, igyekezem nektek azok után, mik iránt én és Agathón megegyeztünk, úgy előadni, a mint tőlem telik. S a te utmutatásod szerint, Agathón, előbb azt mondom meg, kicsoda és micsoda a Szerelem, úgy azután tetteit. Legjobbnek hiszem azt úgy előadni, mint azon nő engem kérdezgetve adta elő. Mert én is ellenében majd nem azt vitattam, mit most ellenemben Agathón, hogy a Szerelem nagy isten, és a jónak szeretete. S a mivel én Agathónt, azzal cáfolt meg ő engem, miszerint a Szerelem magam okoskodása szerint sem szép, sem jó nem volna. Hogyan mondhatod ezt, Diotima? kérdém őt, rút-e és rosz a Szerelem? — Viszonzá ő: Nem félsz azt mondani? vagy azt hiszed, hogy mi nem szép az okvetlenül rút? — Igen is azt, felelém. — S a mi nem bölcs az tehát tudatlan? nem veszed észre, hogy a tudatlanság és bölcsesség közt valami középső van? — Mi? kérdém. — Nem tudod, viszonzá, hogy a *helyes vélemény*, miről számot valaki nem tud adni, nem *tudás*: mert a minek okát alapját nem tudják, hogyan lehetne az *tudomány*: de nem is *tudatlanság*: mert a mi a valóságot éri, hogyan lehetne az *tudatlanság*? A helyes vélemény tehát olyanféle, a mi a tudatlanság és bölcsesség közt van. — Igazat mondasz, szólék. — Ne állítsd hát a nem szépet rútznak, se a nem jót rosznak; s ezenkép a Szerelmet is, miután megvallottad, hogy az nem jó és nem szép, ne tartsd azért már rútnek és rosznak, hanem, mondá, valami középsőnek. — Pedig, mondám én, mindnyájan nagy istennek vallják. — A tudatlanok mindnyája mondod-e, kérde, vagy a tudók mindnyája is? — Összesen mind-

nyáján, felelém. — Hogyan Szokratesz, kérde tovább nevetve, vallják őt nagy istennek azok, kik még csak istennek sem tartják? — Kik azok? kérdém viszont. — Egyik te vagy, felelé, másik én. — Hogyan mondhatod ezt? kérdém. — Nem nehéz belátni, felelé. Mert mondd meg, nem hiszed-e, hogy az istenek mind boldogok és szépek? Vagy mernéd-e valamelyiket nem szépnek és nem boldognak hinni? — Zeuszre, nem én, válaszolám. — Nem tartod-e pedig azokat boldogoknak, kik a jót és a szépet bírják? — Igen is, azokat. — Ám a Szerelmről velem együtt vallottad, hogy a jónak és szépnek hijával levén kívánja még azt, mivel nála nélkül szükölködik. — Vallottam. — Mint lehetne isten az, ki a szép és jó nélkül van? — Sehogy sem, mint látszik, felelém. — Látod-e, te is hiszed, hogy a Szerelem nem isten!

De hát mi ő, kérdém, halandó-e? — Épen nem válaszolá. — Milyen hát? — Olyanféle mint az előbbiről mondtuk, közepső a halandó és halhatlan közt. — Ugyan minő, Diotima? — Nagy *szellem*, Szokratesz: minden *szellem* közepett van isten és halandó közt. — S milyen tehetséget bír? kérdém. — Előadja és megviszi az isteneknek az emberek kéréseit és áldozatjait, s az embereknek az istenek parancsait és válaszait az áldozatokra; s kettejük közt levén eltölt mindent, s a mindenséget magához köti. Ő általa lesz minden jóslás, áldorok összes tudománya mind az áldozatok, mind a temetések, mind az engesztelések, jóslatok és igézések felől. Mert isten nem vegyül emberrel, hanem csak szellem által történik az istenek minden társalkodása és nyilatkozása úgy éber mint alvó embereknek. S a mely ember az említettettekben bölcs, valamint másban is, mi szabadlatan (kenyérkereső) művészet vagy kézmivességhez nem tartozik, az mind szellemes ember. Már szellem igen sok és sokféle van; egyik köztök a Szerelem is. — Ki neki atyja, kérdém, s ki anyja? — Hosszú azt előadni, felelé: még is megmondom neked.

Mikor Afrodité (Vénusz) született, az istenek lakomázának, köztök a *Meggondolásnak* fia is a *Bőség*. A mint vendégeskedének, kóldulva járult oda, minthogy lakoma volt, a *Szükség*, s az ajtók körül tartózkodék. A Bőség nektartól, mert bor nem vala ott, meg-részegedvén, Zeusz kertjébe ment, s feje nehéz levén elaludt. A Szükség, minthogy szegény volt, álnokul magzatot kívánván kapni a Bőségtől, vele hált, s tőle a Szerelmet fogadta méhébe. Azért a

Szerelem Afrodité követője és szolgája, mert annak születése napján lett, s mert a szépnek kedvelője természeténél fogva, s Afrodité szép. Levén pedig a Bőség és Szükség fia, sorsa ilyen a Szerelemnek. Először mindig szegény. Távolról sem áll, hogy, mint a sokaság hiszi, gyöngéd és szép, hanem durva, piszkos, mezítláb és házatlan, mindig földön hál, minden ágyruha nélkül; ajtóknban és útfélen szabad ég alatt alszik, mert az anya természetét bírván, mindig inséggel lakik. De atyja után leselkedő természetű a szépek és jók után, bátor, merész, törekvő, hatalmas vadász, mindig csett sző, tervezget, és célt ér; egész élete alatt bölcselkedik, mert nagy alakos, igéző és okoskodó. Nem született halhatatlannak, nem halandónak, hanem néha ugyanaz; virágzik és él, ha jól van dolga, s meghal; de atyja természeténél fogva újra feléled. A mihez jut, az mindig fogy is, azért a Szerelem soha nem szegény és soha nem gazdag. A bölcsesség és tudatlanságnak is közepette van ő, a mi így lehető. Az istenek közt senki nem bölcselkedik vagy kíván bölcsesé lenni, mert mindenik már az: valamint más sem törekszik a bölcsesség után, ha már bölcs; de a tudatlanok sem bölcselkednek vagy kívánnak bölcsökké lenni: mert a tudatlanság ezért olyan nagy baj, hogy az, mi nem szép és jó s mi nem okos, őt kielégíti, pedig a [ki nem tartja magát szűkölködőnek, az nem is kívánhatja azt, a mi nélkül nem gondol szűkölködni. — Kik hát, Diotima, a bölcselkedők, kérdém, ha sem a bölcses, sem a tudatlanok nem azok? — Az már fiúnak is világos, felelé, hogy a kettők közt levők, s azokhoz tartozik a Szerelem is. Mert a bölcsesség a legszebbek bírása; a Szerelem pedig a szép iránti szeretet: tehát szükségkép bölcselő a Szerelem, mivel a bölcselő közepett van a bölcs és a tudatlan közt. S hogy az a Szerelem, szinte születése az oka. Atyja neki bölcs és dús, anyja nem-bölcs és kőldús. Ilyen a szellemnek természete, kedves Szókratesz. Hogy te pedig azt, a kit, gondoltad Szerelemnek, nagyon hibásan volt. Hitted ugyan is, mint szavaidból tudnom lehet, a *szeretett* s nem a *szeretőt* Szerelemnek, s ezért, látszik nekem, tartottad a Szerelmet annyira szépnek. Igen is, a szeretett igazán szép, gyöngéd, tőkélyes, boldogságos: de a szerető más idomú, olyan, mint előadtam.

S én mondám: Úgy van, mert helyesen beszéltél. De olyan levén a Szerelem; mit használ az embereknek? — Erre, válaszolá, most foglak tanítani, Szókratesz.

A Szerelem olyan hát s úgy támadt. Ő azután, mint te mondd, a szépnak szeretete. Ha már valaki kérdezne: ugyan Szókratesz és Diotima, miért ő a szépnak szeretete? nem tudnál felelni? Tehát világosabban így fejezem ki: A szerető miért szereti a szépet? — Felelém, azért, hogy elérje. — De, folytatá, e felelet még olyan kérdést szükségel: Mit nyer az, ki a szépet eléri? — Válaszolám, nem tudok mindjárt e kérdésre felelni. — Hadd felelj úgy, mondá, mintha valaki elváltoztatván a kérdést, s a szép helyett jót mondván így kérdezne: Szókratesz, a szerető, ki a jót szereti, ugyan miért szereti azt? — Azért hogy elérje, válaszolám. — S mit nyer az, ki a jót eléri. — Már erre könnyebben tudok felelni, mondám; az boldog lesz. — Mert úgy-e, folytatá ő, a jónak bírása által lesz boldoggá a boldog. S ehhez már nem kell tovább kérdezni, hogy miért akar boldog lenni az, ki boldogságot ohajt, mivel ama felelet az utolsó véget magában látszik foglalni. — Igazat szólsz, viszonzám. — De ez akaratot és szeretetet vajjon közösnek tartod-e minden emberrel, hogy mindig mindnyája kívánja a jót elérni, vagy mit gondolsz? — Gondolom, felelém, az közös minden emberrel. — De hát, folytatá, miért nem mondjuk mindenről, hogy szeret, ha ugyan mindig és mindnyájan azon egyet kívánják? miért mondjuk csak némelyekről, hogy szeretnek, másokról meg nem? — Magam is csudálkozom, felelém. — Még se csudálkozzál, folytatá. A szeretetnek egy fajtát elválasztván, s erre az egésznek nevét ruházván, szeretetnek nevezzük; a többi fajokra pedig más nevet használunk. — Hogyan? kérdém. — Mint ennél szokott történni. Tudod, hogy a költés vagy szerzés igen sokféle; mert minden a mi valaminek oka, hogy nem-létből létre jut, az szerzés. Tehát a művészetek és művességekhez tartozó minden csinálás az; s a művészek és művesek, szerzők vagy költők. — Igazat beszélsz. — Mégis, folytatá, jól tudod, hogy azok mind nem hivatnak költőknek, hanem más neveik vannak; s hogy az összes szerzésnek vagy költésnek azon része, mely a zene és versek körül forog, elválasztatván, az egésznek nevével neveztetik; s költésnek csak azon részt, s költőknek egyedül az azt mivelőket hívják. — Igazat beszélsz, válaszolám. — Így van a Szerelemnél is. Egyáltalán a jónak kívánsága s a boldogság utáni vágy, mely legnagyobb és találékony, megvan minden emberben: hanem a kik sokfelé fordulva azt pénzkeresés, vagy testi ügyesség, vagy bölcsekedés által kívánják kielégíteni, azokról nem mondatik,

hogy szeretnek vagy szeretők; kik meg egy bizonyos úton indulnak és törekednek, azok az egésznek nevét kapták, s szerelem, szeretés, szeretők azokról mondatik. — Úgy van, mondám. — Van ugyan olyan okoskodás is, miszerint azok, kik magok felerészét keresik, szeretnek: de állításom szerint a Szerelem sem a felerésznek, sem az egésznek nem szeretete, hacsak nem jó is az egyszersmind; mert az ember kész lábait és kezeit elvágni, ha rosszak. Tehát, úgy hiszem, mindenki nem a magáét szereti — hacsak valaki jónak a sajátot, s rossznak a másét nem nevezné; mert az, mit az emberek szeretnek, nem más, mint a jó. Vagy másként tudod? — Nem én, Zeuszra, válaszolám. — Mondhatjuk-e egyszerűen, hogy az emberek a jót szeretik. — Igen, mondhatjuk. — S mit gondolsz, nem kell-e hozzá tenni, hogy azt *bírni* is szeretik? — Hozzá, felelém. — Nem-e még azt is, hogy nemcsak bírni, hanem *mindig* is bírni szeretik? — Ezt is kell hozzátenni, felelém. — Összefoglalva tehát, a Szerelem a jót mindig bírni akaró kívánság, mondá ő. Legigazabb az, felelém.

Ha már ez a Szerelem, folytatá, tehát az azt mikép és minő foglalatosságban üzők gondja és törekvése fog-e szeretetnek hivatalni? miben áll ez? megmondhatod-e? — Válaszolám: ha meg, úgy nem csudálnám bölcseségedet, s nem járnék hozzád ép ezeket tanulni. — Megmondom hát én, folytatá. A szépben való nemzés, úgy test, mint lélek szerint, az a szeretet. — Jósfejtést kíván beszéded, válaszolám, én azt nem értem. — Megmondom világosabban, szóla. Minden ember, úgy mond, mind test, mind lélek szerint viselő, Szókratesz; s ha bizonyoskorba jut, az emberi természet nemzeni kíván. De rútban nem tud nemzeni, hanem csak szépben. Már a férfi és nő egyesülése nemzés; ez pedig valami isteni; a halandó lényben halhatlan valami a fogamzás és nemzés. Az össze-nem-hangzóban lehetetlen annak történnie; össze-nem-hangzó pedig minden istenire nézve a rút, ellenben a szép öszhangzó. A párka (moira) és Ejlejtűé bába a nemzésnél és szülésnél: azért ha széphez közeledik a viselő, kiderül, örömtől mintegy kitágul, s fogamzik és nemez; de ha rúthoz közeledik, elkomorul, fájalmában összerántatik, elfordul, magába vonul s nem nemez, hanem magzatját viselvén bús lesz. Innen a viselőnek és szorongatást érzőnek lihegése nagy a szép közelében, mivel ez nagy fájdalomtól szabadítja meg azt, ki a szépet magában

bírja. S a Szerelem ám nem is a szépnek szeretete, mint te gondold, Szókratesz.—Mi hát ő?—A szépben való nemzés és szülés vágya.—Az volna ő? — Igen, az, viszonzá. — De miért a nemzés vágya? kérdém. — Mivel halandóban a nemzés az, mi mindig támad és halhatlan; mert azok után, miben megállapodtunk, a jóval együtt halhatlanságot is kell kívánni, ha ugyan a Szerelem a jót mindig bírni akaró kívánság. Ezen okból a Szerelem szükségkép a halhatlanságnak is szeretete.

Mind erre tanított engem Diotima, midőn a Szerelemről beszélgetett, s egyszer azt kérdezé: Mit gondolsz, Szókratesz, mi lehet oka ezen szeretetnek és kívánságnak? Vagy nem vetted észre, hogy minden állat, a járó mászó szintűgy, mint a repülő, elváltozik, mikor nemzeni akar? hogy beteges és szenvedős először a közösülés, azután a szülöttnak táplálása miatt, hogy ezért a leggyengébb is harcol a legerősebbel; önk ényt az éhségnek teszi ki magát, csak fiait táplálhassa, s hogy bármire is kész? Már az emberek, gondolhatná valaki, okoskodásból teszik azt; de mi lehet oka, hogy az állatok is úgy viselik magokat? Tudod-e megmondani? — Ismét válaszolám, hogy nem tudom. — S ő folytatá: Reménylész-e valaha erős lehetni a Szerelemben, ha ezt nem tudod? — Mint most is mondtam, felelém, azért járok hozzád, Diotima, mivel tudom, hogy tanítóra van szükségem; mondd tehát nekem úgy ennek mint a többinek is okát a szerelemben. — Ha hiszed, mondá, hogy természetesen a Szerelem annak szeretete, mit gyakran mondtunk, nem lehet az ismeretlen előtted. Mert ugyan azon okból kíván a halandó természet mindig lenni és halhatlan lenni, a mennyire azt csak teheti. Teheti azt pedig csak nemzés által, miszerint az öreg maga után mindig fiat hagyjon. De azon idő alatt is, melyben mindenik állat élni mondatik, s ugyan azon egynek lenni gondoltatik, nem változtatlanul egy az, hanem csak úgy, mint az ember is fiú-korától fogva öregségéig egynek mondatik: — pedig az soha nem bírja ugyan azt magában, hanem mindig ujul s mindig veszít hajaiban, husában, csontjaiban, vérében, szóval egész testében; s nemcsak testére nézve áll ez, de lelkére, szokásaira, erkölcsaire, véleményeire, kívánságaira, gyönyöreire, fájdalmaira, félelmeire nézve sem marad azonos az ember, hanem benne mind ujak keletkeznek s mások szűnnek; a mi pedig még különsebb, az, hogy ismeretei sem maradnak ugyanazok, hanem mások lesznek s mások enyésznek;

tehát mi ismereteinkre nézve sem vagyunk mindig egyek, miután azok mind változásban vannak; mert a mit elmélkedésnek mondunk, enyésző ismeretnek gondolja; a felejtés ugyanis tudásnak veszítése, már az elmélkedés a vesző tudás helyébe ismét ujat szerezvén be megtartja a tudást, mely azután ugyanegynek látszik. — Ez úton tartatik meg minden halandó, nem úgy, hogy valamint az isteni egészen azonos, ő is ugyanaz maradjon, hanem úgy, hogy az enyésző és előregedő maga után olyan fiat hagyjon, minő maga volt. Ezen folyamat által, Szókratesz, részesül halhatatlanságban a halandó test és minden más halandó: de másképp van a halhatlan. Ne csudálkozzál hát azon, hogy természetesen minden a maga szülöttjét szereti, mert azon aggódás és szeretet azért liheg minden lényben, mivel a halhatatlanságot kívánja.!

Ezen beszédet hallván elcsudálkozám, s így szólék: Legbőlcebb Diotima, hát ez igazán így volna? — S mint a tökélyes bölcselkedők szokták, úgy felele ő: Jól tudod azt Szókratesz. Ha ugyan az emberek dicsvágyát tekinted, csudálkoznod kellene gondatlanságukon az iránt, miről szóltam, ha észbe vevén nem tudnád, mi nagy vágygyal törekednek név után s arra, hogy minden időben halhatlan hírok legyen; s mi készek azért, inkább még mint gyermekeikért, bármi veszélyt is kiállani, pénzt költeni, akármi munkában fáradozni, sőt meg is halni. Vagy hiszed-e, hogy Alkésztisz Admétoszért meghalt, Akhilleusz Patroklosznak utána halt, s a ti Kodrosztok fiai királyságának előtte halt volna, ha az erénynek halhatlan emlékezetét nem gondolták volna elérni, melyet most tartunk is? Soha, mondá, mert mindnyájan halhatlan erényért s halhatlan jó hírért tesznek mindent; s ki minél jobb, annál inkább teszi; mivel mind a halhatatlanságot szereti.

Kik, ugymonda, test szerint viselősök, azok inkább a nőket keresik fel, s akkint szerelmesek, gyermeknemzés által szerezvén magoknak, mint gondolják, örök időre halhatatlanságot, emléket és boldogságot. De kik lélek szerint viselősek — s, ugymonda, vannak kik lelkeikben inkább mint testeikben azzal viselősek, mit a lélekhez illő fogamzani s magában viselni. S mi azon illő? Belátás és minden más erény, miket a költők s a kézművesek közül is a feltalálók nemzenek; a belátásnak pedig legnagyobbja és legszebbje az, mely az államok és háznépek igazgatását illeti, s melynek neve jog és józanság. — Tehát a lelki viselősök közt ha valaki ihlett levén

ifjú korától fogva viselő, az szülni és nemzeni akar, mikor ideje beáll. Keresi hát ő is, mint hiszem, a szépet, mibe nemzzen: a rútban soha sem fog nemzeni. S viselő, s születésére inkább örül a szép mint a rút testeken; s ha lélekre talál, mely szép és nemes, s mely jóltermett testben is van, kiváltképp örül mindeniken; olyan emberrel azután mindjárt bőven értekezik az erényről s arról, minőnek kell a jó embernek lennie s mit kell tennie; s akként kezdi őt oktatni. Mert érintkezvén a széppel s vele társalkodván, azt, mivel régen viselő, szüli és nemzi, s arra gondol, mikor vele van, s mikor távol van tőle; a szülőt pedig vele együtt felneveli, úgy hogy az ilyenek sokkal nagyobb egyesülésben vannak egymással, mint gyermekeikkel volnának, s erősebb barátságot is tartanak; mert együtt szebb és halhatatlanabb gyermekeket nemzettek. Inkább is ilyen, mint halandó gyermekeket szeretne minden ember, ki Homéroszt, Héziadoszt és a többi derék költőket látván, őket boldogoknak itéli, hogy magok után olyan szülötteket hagytak, melyek halhatlanok lévén, nekik is halhatlan hírt és emléket adnak; — vagy ha akarod, olyanokat, minőket Lükurgosz hagyott hátra Lakedajmónban, ennek s úgy szólván egész Hellásznak megmentésére. Így nálatok Szolón is tiszteltetik törvényeinek nemzése miatt; s egyéb helyütt, mind a hellének, mind a barbaroknál számos férfi van, ki sok szépet tett, mindenféle erényt a világra hozván; kik már ebbeli magzataikért szent tiszteletet is nyertek, mit emberi magzatért soha nem kapott senki.

Az eddig elmondottakat a Szerелеmről alkalmasint magad is megtaláltad volna, Szókratész: de annak teljes és kitünő miveit, mikre valók amazok is, ha valaki bennök helyesen eljár, nem tudom képes volnál-e felfogni? Megmondom tehát én, folytatá, s nem fog mulni akaratomon. A ki ezen dologhoz helyesen akar fogni, annak ezzel kell kezdeni, hogy ifjú korában a szép testekre fordítsa figyelmét; s először is, ha a nevelendő jól neveltetik, neki csak egy testet kell megszeretnie, s abban szép gondolatokat nemzenie. Azután meg kell tudnia, hogy az akármely testen levő szépség a más testeken levővel rokon, s hogy, miután egy bizonyos szépet kell választania, igen nagy esztelenség volna, nem azon egynek tartani a szépséget, mely minden testen van. Ha ezt megismeri, akkor minden szép testek szeretőjévé kell válnia, s engednie az egy test szeretetéből, annak szépségét már lenézvén és kicsinynek tart-

ván. Azután kell hogy a lelkek szépségét sokkal tiszteletesnek tartsa a testekénél, s elégelvén ha valaki lelkére közepszerű jó, bár teste csekély virágzásban volna is, azt még is szeresse, ápolja s benne oly gondolatokat nemezzon s másunnan is szerezzon, melyek az ifjakat jobbíthassák; ezt pedig azért kell tennie, hogy utóbb kénytelen legyen a foglalkozások és törvények szépségét is látni, azt is észbe venni, hogy a szép mindenütt rokon magával, s hogy úgy a testi szépséget lenézze és kicsinyelje. A foglalkozásokról vezettség az ember a tudományokra, hogy itt a tudás szépségét lássa: s már most a sokféle szépet tekintvén, ne szolgáljon többé valamely egyes szépségnek mint rabszolga, fiúnak vagy embernek vagy foglalkozásnak szépségét megszeretvén, s ez által hitványnyá és kisszerűvé válván; hanem a szépnek nagy tengerére forduljon, azt szemlélje s a nagy bölcsesemben sok szép és nagyszerű beszédek és gondolatokat nemezzon, míg abban megerősödvén és növekedvén olyan tudományt lát, mely magának a szépségnek tudománya. Figyelmezz a mint csak birsz.

*) A ki a szerelemben odáig vezetett, a szépeket egymásután és helyesen látván, az annak immár teljéhez jut, s egyszerre csudálatos természetű szépet fog szemlélni, azt magát, tudniillik, melyért az előbbi fáradság mind szükséges volt. S az először is örökké való, nem támad, nem vesz, nem szaporodik, nem fogy. Azután nem olyan, hogy egyben szép, másban rút, vagy néha szép, néha rút, vagy erre szép, arra rút, vagy itt szép, amott rút, mint-hogy némelyek előtt szép, mások előtt rút volna. Nem is tűnik fel a szemlélőnek mint arc, vagy kéz, vagy bármi más testies; sem nem mint valami másban, teszem állapotban, földben, égben vagy bármiben is levő. Mind a többi, miket szépeknek mondunk, abból részesül, de úgy, hogy azok támadásával és veszésével az sem nem nő, sem nem fogy, sem más változást nem szenved. A ki tehát a helyes fiúszeretet által a sokféle szépekről felmenvén ezen szépet kezdi látni, az szinte a tökélyt éri. Abban áll tehát a szerelemben a helyes haladás vagy vezetetés, hogy emez szép végett azon szé-

*) Plátón bölcsellete mint fogja fel az eszméket s szerinte mint emelkedik a lélek az egyesekről, melyek változnak, s azért a teljes valót nem bírják, az egyetemesre, az eseményre, mely maga az örök állandó valóság — itt szemlélheti az olvasó.

peken kezdjük, s azokon, mint lépcsőkön feljebb haladván, egy szép testről kettőhöz, kettőről minden szép testhez, a szép testekről megint a szép foglalkozásokhoz, a szép foglalkozásokról a szép tanulmányokhoz, s a tanulmányokról végre azon tudományhoz jussunk, mely nem mást tárgyz, hanem magát a szépet, s mely által magát a szépet ismerjük meg. Az életnek pedig ezen fokán, mondá a mantinejabeli vendég, ha valahol, érdemes embernek élni, mert azon magát a szépet szemléli. Mit ha egyszer látsz, nem fog az neked aranyban vagy ruhában vagy szép fiúkban és ifjakban tetszeni, kiket ha most látsz, magadon kívül lész; s te úgy mint mások készek volnátok mindig nézni kedveseiteket s velök mulatni, ha lehetne, ételről italról is megfélekedzvé. Hát mit gondoljunk érezne az, folytatá, ki magát a szépet láthatná, tisztát, vegyületlent, emberi hússal, vagy egyéb sok halandó hiúsággal nem borítottat, hanem magát az isteni egyidomu Szépet? Véled-e, hogy oda jutva rossz élete volna annak, ki azt szemlélné s azzal lehetne? Vagy nem fogod fel, hogy csak az, ki a Szépet úgy szemléli mint azt szemlélni lehet, fog, nem árnyait az erénynek, mivel nem árnyat ért, hanem valóságos erényeket, mivel valóságot ért, világra hozni? s hogy igaz erényt szülvén és nevelvén isten előtt kedvessé s azonkép halhatlanná lesz, ha valaki lehet az?

Im, Fajdrosz és ti többiek, ezt mondta nekem Diotima, s én arról meg is vagyok győződve. Úgy levén pedig meggyőződve, másokat is igyekszem arról meggyőzni, hogy azon szerelemnél nem könnyen birhatni jobb szerzeményt, mely az emberi természettel jobban össze tudna hatni. Mondom azért, hogy minden ember tisztelje a Szerelmet; s valamint én leginkább tisztelem és gyakorlom, úgy integetek másokat is, hogy azt tegyék. Tehát most és mindig magasztalom, mennyire csak tudom, a Szerelemnek hatalmát és erényét. Ezen beszédemet, Fajdrosz, vedd ha akarod a Szerelem dicsérete gyanánt, vagy ha inkább tetszik, nevezd annak, minek azt nevezni kedved van.

Így beszélvén Szókratesz a többiek megdicsérék; Arisztofanesz azonban szólni készült, mivel állításait Szókratesz megemlíti vala beszédében. De az udvar ajtaja hirtelen megzörögtetvén olyan zaj lön, mintha ittasak volnának előtte, s egy siposnőnek hangja is hallék. Szóla tehát Agathon: Fiúk, nem néznétek? s ha valaki társaink közül volna, híjátok be: ha nem, mondjátok meg, hogy nem

iszunk s hogy már vége van a lakomának. Nem sokkal utóbb Alkibiadesz szava hangzék az udvarban, ki nagyon részeg volt, s kiabálva kérdezé: hol van Agathón? s parancsolá, vezessék Agathónhoz. Bevezették hát őt, kit a siposnő és többen a jöttek közül támogatának. A terem ajtajában megállá, sűrű borostyán és ibolya koszorúval lévén megkoszorúzva, s fején igen sok szalag lebegvén, s mondá: Üdvöz legyetek! befogadtok-e ivótársnak egy igen nagyon részeget? vagy elmegyünk Agathónt megkoszorúztván, mi végett ide jöttünk. Tegnap nem jöhettem, de most jövök fejemen hozván a szalagokat, hogy fejemről a te legbölcsebb és legszebb fejedre rakjam. Hát ti nevettek, hogy részegen mondom? Nevesetek bár, én mégis jól tudom, hogy igazat mondok. De szóljatok hamar, bemenjek azon feltétel alatt vagy ne? isztok-e velem vagy nem? — Mindnyájan felzajdulának s mondák, jöjjön be s üljön le; Agathón is behívá. Bemene hát Alkibiadesz, vezettetve az emberekől, s fejéről a szalagokat levevén, hogy Agathónéra tehesse, azokat szeme előtt tartá, miért is nem látá meg Szókrateszt, s Agathón mellé ült, közte és Szókratesz közt, ki neki helyet csinálván kitért. Leülvén Agathón mellé, azt megölelé és megkoszorúzá. — Agathón pedig szóla: Fiúk, oldjátok le Alkibiadesz saruit, hogy itt harmad magunkkal üljön. — Jól van, viszonzá Alkibiadesz; de ki a harmadik ivótárs? Egyszersmind megfordulván, Szókrateszt látá meg; meglátván pedig felugrék, s mondá: Heraklész, mi az? Ismét utánam lesvén ide ültél Szókratesz, mint szokásod hirtelen elötmenni ott, hol legkevésbbé gyanítlak? Arisztofanesz vagy más valaki mellett, ki neveltető, s az lenni akar is, nem kellett neked: de a legszebbnél, ki jelen van, tudtál helyet szerezni magadnak! — S Szókratesz szóla: Agathón, lehetsz-e majd segítségemre? mert ezen ember szeretete nagyon alkalmatlan nekem. Az olta hogy őt megszerettem, nem szabad nézmem sem más szépre vagy olyannal beszélnem, különben féltésből és irigységtől elragadtatik, s erőszakról is alig tartóztatja vissza kezét. Vigyázz tehát, hogy most is olyanokat ne tegyen, hanem engesztelj ki bennünket; vagy ha erőszakra vetemednék, segíts, mert én nagyon félek dühétől s szerelmétől. — Köztem és közted engesztelődés nincs, viszonzá Alkibiadesz; de ezt majd azután bosszúlom meg rajtad: most, Agathón, add ide a szalagokat, hogy az ő csudátatos fejét is megkoszorúzzam, ne hányja szememre, hogy téged megkoszorúz-

talak, őt pedig nem, ki beszéd által minden embert mindig legyőz, nem úgy mint te, ki csak tegnap győztél. Egyszersmind vevé a szalagokat, megkoszorúzá Szókrateszt s azután leült.

Minekutána pedig leült, mondá: Nos társaim, böjtölni látszotok; azt nem engedem; innotok kell, mert úgy egyeztünk. Míg tehát derekasan nem isztok, addig ivőfejedelemnek magamat teszem. Hozass hát, Agathón, nagy kupát, ha van: sőt nem is kell, hanem add ide, fiú, azon szilkét, mondá, megpillantván olyat, melybe több mint nyolc kotüla *) fért. Megtöltetvén azt, előbb maga ivá ki, azután parancsolá, töltsék meg Szókratesznak, s mondá egyszersmind: Szókratesznál mit sem használ csínyem; bármennyit kívánjon is valaki, ő azt megissza s még sem részegszik meg soha **).

Töltvén az inas, kiivá Szokratesz. De Erüximakhosz szóla: Mit tegyünk hát Alkibiadesz; a kupára se ne mondjunk, se ne énekeljünk semmit, hanem úgy igyunk mint szomszjak? — S Alkibiadesz viszonzá: Legjobb és legokosabb atyának derék fia, Erüximakhosz, légy üdvöz. — Te is légy üdvöz, felelé Erüximakhosz, de mondd mit csináljunk? — A mit te fogsz kívánni, viszonzá Alkibiadesz; szót fogadunk neked,

Mert gyógyász ember bölcsőbb itélni sokaknál; parancsold tehát a mit akarsz. — Hallván ezt Erüximakhosz mondá: Mielőtt hozzánk jöttél, azt határoztuk vala, hogy jobb kéz felől mindenik beszédet mondjon, mint csak tud szépet, a Szezelemről s ezt dicsérje. Mindnyájan már mondtunk: most illő, hogy te is mondj, miután nem szóltál s a kupát kiittad. Elmondván pedig parancsold Szókratesznak a mit akarsz, s ez annak, ki jobbja felől van, s így tovább. — Bizony szépen beszélsz, Erüximakhosz, viszonzá Alkibiadesz: de az nem egyenlőség, hogy részeg ember olyanokkal, kik nem ittak, beszédben versenyezzen. Azután barátom, el tudja-e veled hitetni Szókratesz a mit mondott? nem veszed-e észre, hogy mindennek, a mit ő mond ellenkezője áll? ***). S ő, ha jelenlétében

*) Kotüla több mint meszely.

**) A szilaj kedvű Alkibiadesz egy hajtással üríti ki a szilkét, mert azt — mivel ő ivőfejedelem — a többiek is majd teszik, s lerészegednek. De mondja, Szókrateszen e csíny nem fog.

***) Szókratesz híres iróniáját érti, melylyel a bölcseskedők irányában élni szokott, *Színlésnek* hívhatjuk talán az iróniát, mert valóban valamit *színel* az ember, p. o. tudatlanságot, melynek ellenkezője

istent vagy más embert dicsérek, nem fogja kezeit tőlem visszatar-
tózlatni. — Káromkodszt, viszonzá Szókrateszt. — Poszejdonra, fe-
lelé Alkibiadeszt, az ellen ne szólj, mert csak ugyan mást nem di-
csérek jelenlétben. — Bátran tedd ha akarod, mondá Erüximakhosz,
s dicsérd Szókrateszt. — Hogy hogy? kérdé Alkibiadeszt, hiszed-e
hogy azt kell tennem? Szókratesznek menjek-e s boszút álljak
rajta előttetek? — Te, mondá Szókrateszt, mit szándékozol? Di-
csérve gúnyolni fogsz-e? vagy mit akarszt tenni? — Az igazat
mondandom, felelé Alkibiadeszt, azért gondold meg, ha megenge-
ded-e? — Az igazat mondani megengedem, sőt parancsolom. —
Nem fogok késni vele, viszonzá Alkibiadeszt, s úgy teszem. Ha va-
lami igazat nem mondok, beszéd közben is ragadd meg, ha akarod,
s jelentsd, hogy hazudtam: mert akarva nem fogok hazudni; de ha
olyan rendben beszélem, mint eszembe fog jutni, azon ne csudál-
kozzál, mert a te rendkívüliségedet nem könnyű folyvást és egy-
másután előadni, kivált annak, ki úgy van, mint én most.

Szókrateszt képek által igyekszem dicsérni, barátaim. Ezt is
ő neveltség valónak hiendi: pedig igazság s nem nevetés miatt lesz
a kép. Leghasonlóbbnak mondom őt azon Szilénoszokhoz *), me-
lyek a szobrászt műhelyekben állanak, s melyeket a művészt ná-
dsóvel vagy sippal lenni faragnak.

Azok megnyítatván kétfelől mutatják, hogy belül istenek szob-
rait tartják. S hasonlít Marszüaszhoz a Szatüroszhoz. Hogy pedig
alakra nézve hasonlitsz azokhoz, magad sem kétkedhetel, Szókra-
teszt: de hogy többire nézve is hasonlitsz hozzájuk, ezt most fogod
hallani. Pajkos vagy te. Vagy nem az vagy? Ha nem mondd hogy
igen, tanúkat hozok elő. S nem vagy-e sípos is? Sokkal különb
pedig Marszüasznál. Mert ez műszerrel szájától eredő hatás által
igézi meg az embereket most is, ha valaki az ő dallamit sípolja:
mivel a mit Olümposzt sípolt, azt Marszüasz szerzette, mint én mon-
dom, s tanította is. Egyedül ezen dallamok, bár jó sípos, bár rossz

nagyon is áll. Szókrateszt színlése nem *gúny*. A *ran* szó, mely író-
niát tegyen, jó, ha nem merő önkénynek születtje.

*) Nagy tokok, melyekben a művészt becses szobraikat zárták, s me-
lyek két felől nyiltak, hogy a nézők a bennlevő szobrot annál job-
ban szemlélhessék, szilénosz-alakra készítették. Jeles hasonlatosság
Szókrateszt a színlő között, s azon műdarabokat rejtő tokok között,
mert Szókrateszt rút embernek is íratik.

síposnő játsza is, ragadják el az embert, s mert isteniesek, ki is mutatják, hogy kik vágnak az istenek és szentségek után. Te csak abban különbözöl Marszüasztól, hogy műszer nélkül merő szavakkal teszed ugyanazt. Mert ha mi más valakit hallunk beszélni, vagy bár igen jeles szónok beszédeit előadni, mondhatom, nem is gondolunk vele: de mikor valaki téged vagy mástól beszédeidet hallja, ha silány is az előadás, akkor legyen az nő vagy ember vagy ifjú, mindnyájan elvagyunk ragadva és fogódva. Én, ha nem látszanék nagyon részegnek, eskü alatt mondanám meg nektek, barátjaim, mit szenvedtem az ő beszédétől s szenvedek még most is. Mert ha őt hallom, beszédétől inkább indul meg szívem s hullanak könnyeim, mint az őrvjögő körübantóké *); s látom, igen sok más szint azt érzi magában. Perikleszt vagy más jeles szónokot hallván, beláttam, hogy jól beszélnek: de olyasmit nem szenvedtem, lelkem nem háborga és haragvók, hogy szabadtalanul érzi magát: ellenben ezen Marszüasz által nem egyszer olyan szenvedbe jutottam, hogy ekkor az élet sem vala kívánatos előttem. Szókratész tagadod-e hogy ez nem igaz? — S jól tudom, ha reá hallgatni akarnék, most sem volnék képes magamon erőt venni, s ugyanazt szenvedném. Mert ő reábir megvallanom, hogy még igen sok nélkül szűkölködvn magamat elhanyaglom, az athéneiek ügyét pedig viszem: tehát befogván fülemet, mint a Szirénáktól úgy ragadom el erővel magamat ő tőle, csak hogy itt ülve nála ne vénüljek el. Azután egyedül előtte tapasztalom azt, mit senki nem is gondolna bennem lenni, hogy valakitől szégyenleni tudnék: én Szókratész előtt szégyenlem is magamat. Mert jól érzem, hogy ellene nem tudok szólni, hogy azt nem kell tenni a mit ő kíván; s hogy tőle távozván ismét legyőz a tisztelet, melylyel a sokaság tetéz. Tehát kerülem Szókratészt, s futok tőle, s mikor meglátom, szégyenlem azt minek megvallására reábírt vala. Ezért sokszor szívesen látnám, ha nem volna többé az élők közt: s megint ha az történnék, jól tudom, még inkább fájlalnám; annyira nem tudom mit tegyek azon emberrel.

Ilyet szenvedünk én és sok mások ezen Szatürosz sípolásaitól. Most halljátok, mennyire hasonlít a többiben is ahhoz, kivel ő széghasonlítottam, s mily csudálatos a hatalom, mely ő benne van.

*) A Kübele papjai *körübantók*; az istennőnek ünnepeit őrvjögő fegyvertáncokkal ültették.

Mert jól tudjátok, senkitök nem ismeri: tehát én fogom megismertetni, ha már belékezdtem. Azt látjátok, hogy ő a szép embereket szereti, mindig velök van, s tőlök elragadtatik; azt is látjátok, hogy semmit sem tud, mit már alaka is jelent *). S ez nem volna szilénoszság? Nagyon is. Mert külsőleg is úgy ölti azt magára, mint kifaragott Szilénosz. De ha megnyilik, belül mily nagy bölcseséggel van teli, ívó társak? Tudjátok, ő sem azt nem veszi fel, ha valaki szép, sőt oly kevésre teszi, mint azt senki nem is gondolná; sem azt nem, ha valaki gazdag, vagy egyéb elsőséget bír, mit a sokaság csudál; mind azt ő semminek tartja, s minket is, kik azt szeretjük, nem többre becsül, s egész életét úgy tölti, hogy színelve és játszva bánik az emberekkel. De komoly és nyílt voltában, nem tudom, látta-e már valaki benne a szobrokat? Én láttam egyszer, s azokat oly isteniek, aranyosak, szépek és csudálatra méltóknak találtam, miszerint meggyőződtem, hogy bár mit kívánjon is Szókratesz, azt hamar tenni kell. Mert ifjúságom virágjában észrevehém, hogy irántam gonddal van, nyereségnek és nagy szerencsének tartottam, hogy neki kedveskedvén mindent hallanom lehet a mit ő tudna; mert ifjú koromban felette nagyra vetemedém. Meggondolván ezt elküldém a kísérőt, mert annak előtte nem szoktam vala kísérő nélkül lenni vele, s úgy ketten valánk. Már kell, hogy elöttek mindezt igazán elmondjak, tehát figyeljete: te, Szókratesz, pedig cáfolj meg, ha hazudok. Vele valék, barátim, magam ő magával; gondolám, bizonyosan mindjárt úgy fog velem, mint magányban szerelmes szokott kedvesével beszélni. De koránt sem; hanem szokása szerint beszélgetvén, s nyájas levén irántam elment. Azután birkozásra szólítám fel, hogy ez által többre mehetnék. S ő gyakorlá magát velem, birkozék sokszor velem, a nélkül hogy valaki jelen volt. Minek is mondom! Nem mentem többre. Miután így nem boldogulhattam, gondolám, de ha egyszer már hozzá fogtam, rajta is kellennem, őt szórítanom s nem tágulnom; hadd tudjam mint áll a dolog. Evésre hívám tehát, úgy hányván neki tört, mint szerelmes szokott vetni kedvesének. Hamar ebben sem engedett, mégis sokára ígérkezett. Mikor első izben jött, evék s el akara menni: magamat szégyenelvén eleresztém akkor. Újra vetvén neki tört, miután evett vala késő éjig beszélgeték vele, s a midőn el akara menni, azt hozám fel ürügyül, hogy már késő volna, s kény-

*) Szókratesz a bölcseskedők előtt tudatlannak *színlette* magát.

szerítém nálam maradni. Lenyugvék tehát azon ágyra, mely az enyémhez közel állt, s melyen evett vala; nem aludt pedig senki más a szobában mint mi. Eddigelé olyan az előadásom, hogy azt bárki előtt is el lehet mondani: de a most következendőt bizony nem hallanátok tőlem, ha először a példabeszéd szerint a bor gyermek nélkül és azzal is igazat nem mondana; azután ha nem volna igazságtalan, Szókrateszt dicsérni kezdvén, annak egy felette nagy tettét elhallgatnom; végre én is úgy vagyok, mint kigyó-marta ember. Mert beszélük, hogy a kit a kigyó megcsipelt, az nem akarja másnak elbeszélni, hogy micsoda az, hanem csak olyannak, ki szinte meg volt marva, tehát tudja s meg is bocsátja, ha ez fájdalmában mindent volt képes tenni és mondani. Pedig én a legmérgeesebbtől a legfájósabban, min valaki csak csipethetik, vagyok megmarva, mert szivemben vagy lelkemben, vagy minek is kell azt neveznem, a bölcselmi beszédek által sebesíttetem és marattam meg, melyek ha ifjú s nem épen silány természetű lelket érnek, azt kigyónál mérgeesebben fogják, s reá bírják, hogy mindent tegyen vagy beszéljen: s látok itt Fajdrosz, Agathón, Erüximakhosz, Pauszaniasz, Arisztodémosz és Arisztofanesz féle embereket (Szókrateszt minek is említsem, s hány van még azon felül?), kik mindnyájan részesek vagytok a bölcsелем őrzöngésében *): tehát halljátok mindnyájan, mert ti akkori tettemet, mint mostani elbeszélésemet meg fogjátok bocsátani, — a szolgálak pedig, s ha még más avatatlan és miveetlen van itt, tegyenek ugyancsak nagy kapukat füleik elébe.

Minek utána tehát, barátim, a mécs elaludt s a szolgálak már künn valának, jónak hívém Szókratesz előtt semmit sem himezni, hanem nyíltan megmondani; mit akarok. Azért megrázzán őt kérdém: Szókratesz, alszol-e? — Nem én, felel. — Tudod-e mit akarok? — Mit hát? kérdé. — Egyedül te, mondám, látszol hozzám méltó szerelmesnek, s úgy gondolom, csak rested elöttem felhozni. Pedig így vagyok én, hogy oktalannak vélem nem abban vagy egyébben is kedveskednem, ha másra is szorulnál, mint vagyonomra és barátaimra. Mert semmi sem nagyobb előttem annál, hogy leginkább jó lehessen; arra meg gondolom jelesebb közrehatóm nincs mint te. Már én olyan embernek nem kedveskedvén inkább szé-

*) Bölcsелем őrzöngése a szenvedély, melylyel valaki a bölcsелеm iránt viseltetik.

gyetlenem magamat az okosak, mint ha kedveskedném, az esztelen sokaság előtt szégyenkezném. — Hallván ezt Szókratesz, színelve s egészen szokása szerint válaszolá: Kedves Alkibiadesz, úgy látszik, valóban nem vagy megvetendő, ha ugyan igaz, mit felőlem állítasz. Mert ha bennem olyan erő van, mely által te jobbá lehetsz, úgy felette dicső szépséget látsz bennem s szép alakodnál sokkal különbet. Ha te már ezt látván velem közlekedni, s szépséget szépségért váltani ohajtasz, nem kicsit akarsz ám felettem nyerni, hanem látszó szépségért igaz szépséget kívánsz szerezni, s valóban aranyat rézért elváltani. Azért, derék ifjú, tekintsd meg jobban, ne hogy bennem, ha semmi sem volnék, csatlakozzál. Mert lám, az értelem látása akkor kezd élesedni, mikor a szemnek világa homályosodni készül: attól te pedig távul vagy még. — Erre mondtam: Már én így vagyok, s nem mondtam semmit másként mint érzem: azért gondold meg, hogy mit tartasz neked és nekem legjobbnak. — Ezt jól mondod, felelé ő; tehát most is gondoljuk meg, s tegyük, mit ránk nézve nemcsak ebben, hanem mindenben, legjobbnak tartándunk. — Hallván ezt, mint nyilatkat, úgy mondék és szórék rá beszédeket, hogy őt találjam, s felkelvén, nem engedtem többé viszonzoznia, hanem ruhámat reája vetém — mert tél vala — köpenye alá vevém magamat, s karjaimmal átölelém azon igazán csudálatos szellemet, s ott háltam vele egész éjszaka. S nem mondatsz semmit, Szókratesz, mi abban igaz nem volna. De bár én azt tettem is, ő mégis felülmula, és megvete s ifjú virágomat kigúnyolá, megbántá: pedig azt csak becsülhettem valamire, oh bírák — mert ti vagytok bíráim azon megvetés felett, melylyel Szókratesz irántam viseltetett — s tudjátok, én vele hálván nem másként kelék fel, mint ha atyámmal vagy bátyámmal aludtam volna.

Azután, gondoljátok, mily lélekkel lehettem már iránta, magamat megvetettnek látván, holott természetét, józanságát s vitézségét csudálám, mert oly férfiút találtam benne, minőt bölcseségre és maga tartóztatására nézve mást soha nem reménylhettem találni? Sem azt nem tudtam, mint haragudjam rá s lehessek el társalkodása nélkül, sem hozzá nem férhettem. Mert jól tudtam, hogy ő pénz által még kevesbbé, mint Ajasz minden oldalról vas által nem volt megsebesíthető; a mivel pedig egyedül megfoghatónak gondoltam, laz elől elvonta magát. Nem segíthettem hát magamon s annyira lettem rabjává, mint soha senki nem volt másnak rabja.

Ez már előbb történt vala; utóbb együtt táboroztunk Potidában, hol együtt étkeztünk is. Először fáradtság-győzésben nemcsak engemet mult felül, hanem minden mást is. Ha elvágatván, mint az háborúban történni szokott, élelem nélkül kellett maradnunk, annak eltűrésében a többiek misem voltak hozzá képest: bőségben megint csak ő tudott mindent élvezni, s ha ivásra kényszerítettett — önkényt nem szokott inni — abban is mindeniket túlhaladta; s a mi legkülönösebb, őt soha egy ember sem látta részegnek: de arra hiszem mindjárt is lesz bizonyosság. — Azután hidegnek kiállásában, mert ott kemény hidegek vannak, egyébiránt is csudákat tett; de egyszer legnagyobb fagy levén, midőn is mindnyájan vagy ki nem mozdultak, vagy ha valaki kiment is, a leggondosabban öltözködék s biztosítá lábait, azokat nemezbe vagy bundás bőrbe kötöztvén, ő a kimenők közt úgy volt, hogy azon ruhát viselé, melyet máskor is viselt, s meztőláb könnyebben járt a jégen, mint mások borított lábbal. A katonák rosz szemmel nézék, mintha őket szégyenitené. Ennyi elég arról.

Mondok azonban egyet, mit az izmos férfiu vállalt ott a hadjárat közben, s mi érdemes hallani. Elgondolkodván egyszer reggeltől fogva egy helyen állott, s midőn nem sikerült neki, a min gondolkodék, nem hagyott fel vele, hanem állva elmélkedék. Már dél vala, midőn az emberek észrevették, s csudálkozással beszélték egymásnak, hogy ime Szókratesz valamin reggel olta gondolkodik ott. Végre, midőn este lett a délestinek elköltése után — vala pedig nyár — néhány iónbeli katona kivivé földre teritendő ruháit, s hűvesben részint aludt, részint Szókrateszt vigyázta, ha éjjel is ott fog-e állani. S ő állott míg hajnal s a nap feljött. Ekkor imádkozván a naphoz, elment onnan.

Ha akarjátok magaviseletét a harcban is tudni, azt az igazság követeli neki megadni. Azon ütközetben, mely után a vezérek az elsőégi díjt nekem adták, senki sem mentett meg csak ő. Mert engem, ki sebes voltam, nem akart elhagyni, hanem megsegített, hogy fegyverestül kimenekültem. S én akkor azt kívánám, hogy a vezérek neked, Szókratesz, adják oda a díjt, s itt engem sem gáncsolni, sem meghazudolni nem fogsz; de a vezérek nemzetségemet tartván szem előtt s úgy akarván is, nekem adák; s te még inkább, mint a vezérek, kívántad, hogy enyém legyen az, nem tied. — Azután, barátaim, méltó volt Szókrateszt látni, mikor a sereg Déli-

osztól *) futással ment el. Én lovon, ő mint gyalog fegyveres, valóánk jelen; Lakhesszal együtt hátrált, mikor a katonák már széllyel voltak szórva. Odaérvén, s mindjárt meglátván őket, biztatom, ne féljenek, mert mondom, nem fogom elhagyni. Ott még dicsőbbnek látám Szókrateszt mint Potidájában, mert — magam lovon levén kevesbé voltam veszélyben — először mennyivel multa felül Lakheszt lélekjelenességgel; azután úgy látszott nekem, hogy mondásod szerint, Arisztofanesz, ő mind itt, mind ott is „büszkén járt és haragos szemet vetett maga körül,“ mert zavarodás nélkül nézett társat és ellent, hogy messziről is mindenki láthatta, hogy ha ki őt megtámadná, erősen fogná magát védelmezni. Bántás nélkül is jött el ő és a mások; mert harcban az ilyeneket nem igen támadják, hanem a futamadókat üldözik.

Szókrateszt sokról még pedig csodálandóról tudná más is dicsérni: de ha mindenre nézve hasonlót bárkiről is mondhatni, az, hogy ő sem a régiek, sem a mostaniak közül egyhez sem hasonlít, az ám csudálatra méltó. Mert a milyen Akhilleusz volt, olyannak mondhatni Braszidaszt és másokat; vagy milyen volt Periklesz, olyan volt Nesztor, Anténor és mások; s a szerint a többieket is össze lehet hasonlítani. De mily rendkívüliség van mind Szókrateszben, mind beszédeiben, ahhozfoghatót ki keresne nem találna közel, sem a mostaniak, sem a régiek között, ha csak úgy nem tesz mint én, hogy őt és beszédeit Szilénoszokkal és Szatüroszokkal hasonlítja. Mert azt nem is mondtam az előbbieken, hogy beszédei is leginkább hasonlítanak a megnyitott Szilénoszokhoz. Mert a ki Szókratesz beszédeit hallja, először igen nevetségesnek találja, mivel olyan szókban és mondatokban öltözködnek, hogy gúnyoló Szatürosz bőréhez hasonlítanak. Felhoz nagy szamarakat, kovácsokat, vargákat és timárokat, s ugyanazzal mindig ugyanazt látszik mondani, hogy beszédein értelmetlen és tapasztalatlan ember nevetni tudna. De ha valaki azokat nyitva látja s belsejökbe nézhet, előbb azt látja, hogy egyedül azok bírnak belül értelemmel, utóbb azt is, hogy legisteneibbek, s bennök az erénynek legtöbb szobrai vannak, s hogy felette sokra, sőt mindenre céloznak, mit annak tekintenie kell, a ki szép és jó akar lenni.

*) Déliosz bojotiai helység, melynél az athéneiek harcot vesztek, a 89-dik Olümpias 1. évében.

Ezzel dicsérem én Szókrateszt, barátim, egyszersmind gáncsolólag azt is vegyítettem bele, a mivel engem megbántott. S nem csak velem tette azt, hanem Kharmidesz Glaukón fia, Eüthü-demosz Dioklesz fia, és igen számosan szint úgy jártak, kiket ő, mintha szerelmesök volna, megcsalt s szerelmes helyett inkább kedvesök lett. Ez neked is, Agathón, legyen mondva, nehogy általa megcsalassál, hanem bajainkon okulva őrizkedjél, s a példabeszéd szerint, mint oktan ne tanulj magad kárán.

Ezt mondván Alkibiadesz, nevetés támadt nyílt beszédén, mint-hogy még Szókrateszt szeretni látszott. S ez mondá: Józannak tetszel nekem, Alkibiadesz, mert még soha ily ügyesen nem tudad körülforogva elleplezni azt, mi végett az egészet mondtad; s mintha csak úgy mellékesen említetted volna, utoljára hagyta, hogy ne jassuk, miszerint azért mondtad mind azt, hogy engem Agathónnal összevesztess, követelvén, hogy én csak téged szeresselek s más senkit, s hogy Agathón is csak tőled s ne mástól szerettségűk. De utól értelek én, s szatüroszi és szilénoszi előadásod nem titok előttem. Azért, kedves Agathón, ne használjon az neki semmit is, légy azon, hogy senki meghasonlást ne okozhasson közöttünk. — Felelé Agathón: Alkalmasint eltaláltad, Szókratesz; bizonyosságom rá az is, hogy közöttünk ült le, mert el akar egymástól választani. De az nem fog neki használni, én hozzád megyek ülni. — Jól teszed, válaszolá Szókratesz; jer, ide mellém ülj. — Zeuszra, kiálta fel Alkibiadesz, mit nem vagyok kénytelen ez embertől kiállani! Mindenütt győzni akar rajtam. De ha már nincs másként, Szókratesz, legalább hadd üljön közöttünk Agathón. — Nem lehet, viszonzá Szókratesz; te engem dicsértél, most nekem azt kell dicsérnem, ki jobbon felül ül. Tehát alattad ülvén Agathón nem fogna engem dicsérni, ha előbb én általam nem dicsértetik. Azért engedd, s ne sajnáld, hogy az ifjút dicsérni fogom; igen nagyon szeretem őt magasztalni. — Hó, hó! Alkibiadesz, szóla Agathón, sehogy sem maradok itt, mindennél is inkább általmegyek, csak hogy Szókratesz által megdicsértessem. — Így van ez mindig, mondá Alkibiadesz. Ha Szókratesz jelen van, más senki nem juthat a szép emberekhez. Mi jól talált most is győző okot, hogy Agathón melléje üljön.

S Agathón felkele, Szókrateszhez akarván menni ülni, midőn egyszerre nagy számmal ivók jöttek az ajtókhöz, melyeket ők nyitva találván, mert valaki kiment vala, hozzájuk betódultak s ott leültek.

Zajjal telt el minden, s most rend nélkül kellett igen sok bort inni. Azonban Erüximakhosz, Fajdrosz és más néhányan elmenének, úgy-mondott Arisztodémosz, magát pedig, mert késő éjszaka volt, álmom nyomá el, sokáig alvók, s csak reggel felé kakas szókor ébredt fel. Ébredvén látá, hogy a többiek részint aludtak, részint elmentek vala, s hogy egyedül még Agathón, Arisztofanesz és Szókratesz valának fenn s nagy csészéből jobb kéz felől ivának. Beszéle pedig Szókratesz: de a beszédre, úgy mondott Arisztodémosz, nem tudott emlékezni, mert elején nem volt ott, azután szendergett is; csak azt mondhatta meg általában, hogy a kettő kénytelen volt Szókratesznek megengedni, hogy vigjátékot és szomorjátékot ugyanegy ember tud költeni, mert a szomorjáték művésze a vigjáték művésze is; azt, úgymondott, ők kénytelenek voltak megengedni; nagyon nem is követhették az okoskadást, mert el-elszenderültek. Előbb Arisztofanesz alvók el, utána viradatkor Agathón is. Szókratesz elaltatván őket, felkele s elmene; Arisztodémosz, úgymondott, szokása szerint követé. Megmosdván Szókratesz a Lúkeionba ért, s mint máskor úgy töltötte el a napot; eltöltvén pedig haza ment este nyugodni.

PAPOK A POGÁNY MAGYAROKNÁL.

IPOLYI ARNOLDTÓL.

(Vége).

Régi történeteink és okiratainkból ismeretes előttünk a *Bilochus*, *Bilotus*, *Biloky*, régi birói hivatalnév is. Ezen bilochus egy neme volt a szabad vizsgáló bírák, inquisitoroknak. Eleinte körük igen tág lehetett, királyi tekintélyvel bíró, szabad bírakként jönnek elő a királyi és országbirói ítéletekben; később úgy látszik épen ezen szabados önkényes birói hatalmok miatti panaszok következtében, II. András 1222. 2. t. c. által: ad pedes Comitibus, pedaneus bíróságok mellé szóríttattak. Ez lehetett oka annak is, hogy a nemesség már régebben, egyesek pedig szabadalmak által hatalmuktól mentek valának, mint IV. Béla nyiliaknak adott leveléből látni (Cod. Dipl. 4. 1. 194.). A név jelentése: *bélyeg*, *billyeg*, *billeg*:

stigmával magyaráztatik (így már Battyányinál: Leg. Eccl. 2. 230.; az 1222. t. c. glossatora hibásan véli bírónak.), vagy mivel a bilochus által bélyeg süttetett volna a bünösökre, tolvajokra (Bartal Comm. 1. 288.), vagy a sigillum citatorium, idéző pecsét vagy bélyeg megküldésétől, mely nálunk is dívatozott (Engel. Gesch. 1. 180. Horvát Mih. M. Tört. 1. 75.). Én jelentését mélyebben keresem. Bélyeg szavunk a billyeg, billeg változatban egyfelül igen közel jár a perzsa billeg = láng-hoz (Hyde, de vet relig. pers. I. 29. 353., szerint bilegh = peculiaris flamma — mint azt már észre vettük), másfelül ismét a billeg, billog, billeget szavak, az oscillat, agitat, motat, vibrat értelemmel közel állnak a villog: micat, corruscat, sőt csilloghoz is: mind ezen, az idézett szavak által, kifejezett tulajdonságok elmondhatók a rezgő, mozgó, oscilláló fény, s különösen a lángról; hasonlóképp mint a villog mellett egy villong, villang formátiót (Kreszn. 2. 329.) látunk, úgy lehetett egy billong és billang is, a lángot, s annak ezen rezgő, mozgó, oscilláló tulajdonságát (a latinban is flamen, flatus, fuvó mozgó légtől) tökéletesen kifejező. Félre téve azonban ez értelmezést, a bélyeg, billeg szó bil—ég összetételében egyszersmind az égés = tűz általi cselekvésre látszik mutatni, minőt a *bélyegzés*, = azaz tüzes vassali megjelelést értő szó csakugyan kifejez. Egy ily cselekvés, hasonlóan mint az ordáliai tűzpróba, a lángok és tűz általi tisztulás (I. Tűztiszt. VIII. c.) szinte ily megszentelő, igazoló, tisztító tűz-szertartási jelentéssel bírhatott, és csak egy későbbi, a bünösökre alkalmazás által válhatott infamans és gyalázóvá; vagy hogy eredetileg is már a vallás általellenébeni bünös egyénekre vallási büntetésként használtatott; s az ezen ítéletet végrehajtó vallásszolga nevezetethetett: bélyegesnek.

Az ordáliai tűzpróbáról legalább, mint ezt a maga helyén érintettük, kétségtelen, hogy így jött át eredeti tűztisztelési értelméből, mint istenítéleti gyakorlat a polgári igazságszolgáltatás és igazolás körébe. Egy közvetítő felvilágosítást szolgáltat erre a szláv mythos; szerinte az igazságot kiszolgáltató istenség neve: Prowen, Piorun; mythologusaink szerint azonos a Perun, Parom: mennykö, villám, a büntető s emésztő égi tűz istenével, mint egy ordáliai istenség képeztetett tüzes vassal kezében; így jö elő különösen az éjszakyugoti szlávoknál (Stredowsky Sac. Morav. hist. 36.). Ezen izzó tüzes fényes próbavas nevezetett sajátlag: Prauda: isteni igazság

és törvénynek, Vacerad mater verborum szerint: *lex divina-nak*. A néki szentelt erdőben jelent meg papja ítéletet mondani (Helmold, 1. 68, 84.: *Locus ille [nemus dicatum deo Proven] sanctimonium fuit universae terrae, illic populus terrae cum flamine ac regulo convenire solebat propter iudicia*). Minden létűn tartattak volt ily ítéletek, melyek az ügyesek előtt különös isteni tekintéllyel bírtak, miután azok Proven isten nevében hirdették (Maciciovszki *Rechtsgesch.* 2. 50. *). Így volt a tüzelemet tisztelő pogány népeknél mindenütt a tűzpróba általi igazolás tisztán vallási szertartás, melynek gyakorlója természetesen csak a vallásszolgá lehetett. Ily nyomoknak bilochusunkbani keresésére nem csak a fentebbi névnyomozás és értelem, de egy különös adatunk is ösztönöz. A váradi *regestrum* (178. sz. 1. Endl. kiad.) egyik helye mintha megemlékeznék arról, hogy egykor a bilochus előtti megjelenés egyértelmű volt a tűzpróbára való megjelenéssel: Buchiku fiai János és Miska meg nem jelenván a bikesi bilotus előtt, felszólíttatnak a comes palatinus által, hogy vagy a bilotus előtt, vagy a candentis ferri iudiciumra jelenjenek meg; s bár ez esetben a bilotus előtt megjelenők általa később a tüzesvas-próbára is Váradra elküldetnek (másképp az adatot sem bírónak) még is figyelmeztet bennünket az: vajjon nem volt-e azonos a bilotus (tüzes vassali?) megbélyegzése a tűzpróbával.

Igen valószínű, hogy a keresztyén vallás fölvételével, a népéletbe erősen bevágó papbírói hivatalok bizonyos köre fenmaradt. A szokásos gyakorlat e tekintetben nem egykönnyen volt változtatható, az idegen nyelvű, és szokásu térítők helyökbe senem léphettek, sem azt hivatásuknak nem tarták; úgy másrésről a pogány papok, mint a nép okosbjai, műveltebbjei, s annak bizalmát bírók, legalább ily joggyakorlatban fenhagyva és türve, már az által is

*) Méltó itt egy összefüggő, s az előbbi igazoló adatot mint példát is feljegyezni, mikép tarták fel magokat a nép emlékezetében számos mythosok, mint szenderegnek öntudatlan előítéleteikben, és menyire mély értelmű, a sokszor figyelembe sem vett babonai vonás. B. Mednyánszky Alajos többször érintett kézirat-gyűjteménye a Trencsin-Rokos népszokások 7. száma alatt így tudósít: hogy a közhit szerint a gyermekágyas asszonyt igen veszedelmes magára hagyni, mert „ilyenkor—úgymond—mint még a bolond Parom isten idejében történni szokott volt, az egy tüzes vasával kezében meg szokott jelenni, s a gyermeket mint az anyát kegyetlenül meg szokta vasalni.”

némileg engesztelve, az új vallás terjedésének előnyére megnyerve voltak. Így történt ez más népeknél is, emlékeik tudnak még bírói szokásokról, melyek egykori pogány istentisztelet- és szertartásokra mutatnak; hasonlóképp bírói nevekről, melyek pogány papi elnevezések valának. Grimm Myth. 81. az ó-éjszaki Godi: pontifex, antisztes, meg az ó-német cotim tribunus magyarázatában (Diut. 1. 187.) előjön; mint a fentebb érintett ó-német ewarto: törvényör egyaránt, mint gottes-ewarto, isten törvényének őre, azaz pap (Grimm M. 78.). Az islandi bírák még a keresztyénség behozatala után is godar: pap-jaik nevét és kiváltságait megtarták (Gragas. M. 1. 109.). Mit késői és sovány emlékeink a bilochusról tudnak, az ily összekötött bírói hivatalra utalhat. Láttuk, hogy az előttei megjelenés — tüzes vassali bélyegzésre? — azonos lehetett a tűzpróbával. Hogy ily megbélyegzési büntetés nálunk divatozott, tudósítottunk sz. István Decret. lib. I. 23. t. c., mely szerint a — még bizonyára pogány — strigák incensa clauē ecclesiastica in modum crucis mellükön, homlokukon és vállokon megbélyegeztettek. Hasonlóan Kálmán decr. 83. t. c. a hamis tanú ferro probetur iudicio, vagy: ad modum crucis ferro in genis excoquatur (lásd Endlichert is: Die Gesetze d. h. Stefan. 162.). Egy 1222-ki okiratban (Cod. Dipl. 3. 1. 366.) Jacobum cum filio Petro — — cum clauibus castri super facies eorum — — cremari fecimus — — eosdem de provincia Csollot. w. expellendo. (I. Tripart. II. 70. 71. és Kelemen, Jus pr. §. 2044.). Hivataluk szinte, mint fentebb láttuk, igen határozatlannak mutatkozik, eleinte mint különösen szabadalmazott független, királyi tekintélyű bírák jönnek elő (Kovachichnál Suppl. ad Vestig. Comit. 1. 8.) királyi falus ispánoknak nevezve, később megszorítva, és még is néhány különös esetben ismét önállólag találjuk itélni őket Kollár (Amoenit. 2, 46.) szerint, különösen embergyilkolás, ismeretlen tárgy elorzása ügyében. Mint észrevehető, a keresztyénség s az új polgári szerkezet, szabályozott törvénykezés mellett a régi pogánykori és vallási hivatal értelmét s alapját veszítve, az önkény színét s jellemét vette fel, mi a hivataltól előbb részletes felmentést, majd később annak tökéletes kimúltát eszközölte.

Így magyarázom egy más, hason régi bírói hivatalunkat: a *Pristaldus*, *Praestaldus*-t is. A név már többek által (Kollár, Gyar-
 ÚJ M. MUZ. II. ÉV. VI. 25

mathy, Engel, Perger) a szláv *pristaw*, *pristoj*-tól, *adparitor* *regius*, *commissarius*, *mandatorius* értelemmel, származtatott. Szegedy (Rubr. Jur. 1. 42.) *perest* — *oldó*-nak magyarázza, mi a szláv-ból meg nem fejthető *ald*, *old* végzetet is magában foglalja. — A több nyelvekben fennlévő, hason hangzású és értelmű szó mélyebb jelentésére már Kállay (1837. Tudtár 1. 271.) figyelmeztet; Hammer szerint a perzsa: *perestar*, és Herbelotnál az: *atesch* — *perest*: *adrateur du feu*, tűzimádót, tűznek szolgálot jelent (Fundgruben d. Orient. 6. 126.). Hydenál is f. idézett h.: *atesh* — *perést* = *ignicola*. Az alkorán perzsa fordításában így mondatik sz. Mária: *peresz-tarchoda*: isten-szolgálójának (Bibl. Orient. 2. 432.). E szerint *perestar*: *minister*, *szolga*, *hivatalnok*, és *rokonnak* mutatkozik a latin: *praetor*, román *preteur*, talán az ó-német *pluostari*-val is: *sacrificator*, *pluostar*: *sacrificium* (Grimm. Gram. 1. 176. és m. 32.). Vajjon nem volna-e általa még a *priester*, ó-ang. *priesi*, román *prêtre* közelebb hozható egy ily perzsa *peresztari*, mint az eltérőbb görög *presbiteri*: *senior*, eredethez.

Nyelvünkben a dús értelmű: *pör*, *per* gyök ide magyarázható jelentéseivel találkozunk. A *pör*, *per*: *lis*, *processus* (melyet az utóbbi latin szótól, mint p. a *prokátort* *procurator*-tól, nem származtathatok. Annak szárazabb alakjával szavunk sokoldalú, eredeti alakja s értelme, mint: *pör*, *pörös*, *pörlő*, *pörlekedő* = *litigiosus*, *jurgans*, *contentiosus*, *pörgő* nyelvű stb sem volna megegyeztethető), törvénykezési eljárást fejez ki, minőre már a *pristaldi* hivatal is a *perest*-*oldó*ban magyaráztatott. Hasonlóan azonban a perzsa: *perest* = *tűz-szolga*, *tűz-imári* értelemhez, gyökünk *pörzs*, *pörk*, *pörny* származékaiban, a *tüzzeli* cselekvés, foglalkodás értelme maig fenmaradt. A *pörzs*, *pörzsöl* = *urit*, *ustulat*, *elpörzsöli* *amburit*, *comburit*; innét *parázsol* = *frigit*, *parázsoló* *frictorium* (Kreszn. II. 120.), *parázs* = *pruna*, minőre a *tűzpróbát* kiállónak meztelen lábbal állani kellett, s miről még az átkozódó népdal is tud: „Fejéhez kard, lábához parázs.“ További *pörk*, *pörken* = *aduritur*, *pörköl*: *adurit*, *torret*, *pörkölő*: *adurens*, *torrens*, *pörnye*: *favilla*, *cinis* *) szók is ide mutatnak.

Mint már a *parázs* itt ismét a *tűzpróbára* figyelmeztet, úgy a

*) A *pör* szóval alakult egy *pör-patvar* kifejezést is birunk; az utóbbi szó *mythosai* jelentését már tárgyaltuk a XIII. cikkben. Dugonics Közmondás. 1. 19.: *pörrel* kezd, *patvarral* végzi stb. 1. ott.

pörös, pörk szavak azon pörzsölés és pörkölésre, minő például a bilochus tüzes vassali bélyegzése által történhetett. Hasonlón színte, mint a bilochus előtti, vagy a tűzpróbán való megjelenés, azonos lehetett, látjuk ismét a pristaldi hivatalt is emlékeink szerint szorosan összefüggni a tűzpróba végrehajtásával. Az ordáliák fatalisticus önkényök miatt, mint már fentebb érintők, nálunk igen korán a felvilágosodottabb egyházi rend felvigyázása alá, egyes püspöki és káptalani székekhez szorítottak; idővel az egyház ezektől is szabadkozott, bennök azonban mindig csak annyira vett részt, mennyire az ügyes felek lelki üdve ily fontos lépésben érdekelve volt, tudniillik gyóntatás, misézés és áldás-mondás által; ezen felül még a káptalanok stb mint hiteles helyek, és írástudók, tanúságot tettek, pecsétjök alatt (Bartal, Comment. 1. 342.). Magát azonban a tűzpróbát, a váradi regestrum nyomán kelt hitem szerint legalább, a pristaldok hajthatták végre. A regestruból világosan látni, hogy a pristaldok az ország különböző részeiben püspöki, comesi stb pedaneus bíróságok által az ügyes felekkel a tűzpróba végrehajtására N. Váradra küldetnek; a jegyzék ezt mindig nagy pontossággal, nevöket, hivataluk helyét, ítéleti díjakat feljegyezve említi meg az ítélet vagy a próbáról hiteles tanuságban; öket olykor még kitünöleg a többiek mellett Dominusoknak címezi, mi tiltja, hogy bennök csupán alacsonyabb rangú, foglyokat kísérő törvényszolgákat, börtönört, vagy végrehajtó bakót keressünk. Így például: Camb impeciit Paulum de duabus marcis, et portato ferro Uaradini iustificatus est, iudice Martino Comite, pristaldo domino Budud. (Reg. de Várad. 22.).

Emlékeink még azt is tudják a pristaldról, hogy szava a bíróság előtt oly erővel bírt, mint bármily hites tanubizonyságé, s ki-mondására teljes erejű ítélet hozatott (Bartal, Comm. 1. 345.): mi szinte ős, vallásszolga által közvetített istenítéleti hitre mutat; s azért ismét azon jelenség merül fel, hogy enyészvén a hivatal ős hitszerű alapja, az is az önkény jellemét viselte, honnét a számos panaszok következtében, miután már Kálmán 29—31 törv. által hivataluk korlátoztatott, ujabban 1131. határoztatott: quia nulli in regno lederentur per falsos pristaldos, citationes vel testimonia eorum, non valeant, nisi per testimonium dioecesani Episcopi vel capituli; nec falsificatus pristaldus possit se iustificare, nisi eorundem testimoniis. Idővel az egész hivatal, mintegy I. Lajos korában,

kimúlt (Bartal, Comm. 1. 345. Miller, Pristaldus ex ant. jur. hung. Pest. 1805. Kollár, Amoenit. Jur. Hung. 57.).

A pristald, prestald nevét az eredeti pörös, peresre visszaállítván, nem kételkedem, hogy vele egy s azonos az: *Öspörös*, *Esperes* hivatalnév; a mai értelemben archidiaconus, Kresznericsnél: Antistes is. Mint keresztyén paphivatal-név ily idegen származásra utal, de az a latin: archidiaconus és származékai, a német és szláv: dechant dékántól egészen eltérő; legközelebb járulna még hozzá a német: Erzpriester; de innét sem fejthető meg, nem említve, hogy az *erz*-ből *ös* átmenet ki nem magyarázható; miként történhetett volna, hogy míg a keresztyén népeknél elterjedt presbyter, priester, prêtre, papi általános és ismertebb elnevezés nyelvünkbe át nem jött, addig a szűkebb és újabb: erzpriester, régi és eredeti alakú öspörös szavunkban lenne fel? Kresznerics Antistles magyarázván, a szónak archidiaconus fogalmán felül álló főpapi értelmét látszik ismerni; ilyen természetesen, csak egy eredeti magyar pogány vallási papnévből maradhatott volna fel, melyet a pristald, eredetileg hozzá hason *pörös*, *peres* értelve magyarázna és az *ös* szóvali összekötés ezen pörösök: *ösét* = főbbjét fogná jelenteni. Különös találkozás, hogy a váradi regestrum szerint az öspörösök és alöspörösök is mint bírák mellett (miután tudjuk, hogy a többi bíróságok, sőt egyes helységek is, talán mint hatóságok? saját pristaldussal bírtak: mint királyi, püspöki, nádori, ispáni pristaldok, pristaldus de villa Kaboy, de villa Ladan, de villa Buntii, de villa Hensy) szinte ily pristaldok voltak alkalmazva. Így: iudex huius causae Teca vice archidiaconus, et pristaldus Hoth. reg. Urad. 19.—Szinte ide tartozhatik a szerzetes házak, conventek előjárója latin *prior* nevének magyarítására használt régi *perjel* szavunk; így különösen már a honunkban egykor nevezetes Prior Auranae méltósága *arany perjel*-nek neveztetett.

Vajjon nem lappang-e a pristaldus vagy legalább hasonló papfőnöki hivatal, a — krónikáink szerinti — pogány lázadás vezérei, *praepositi plebis* nevében? kik emelvényeikről a népet buzdítják a pogány vallás visszavételére, és Bélától követelék: concede nobis ritum patrum nostrorum: more paganismo vivere stb; alább pedig: praepositi predicabant nefanda carmina contra fidem (Chron. Bud.

114.). Lehet, hogy krónikáink későbbi írói, szerkesztői vagy leírói itt csupán a magyar szöveg pörösét, egy korukban értelmesh, közel álló praepositus szóval latinosítják, máskép népvézérek jeleléseül szokottabb kifejezést használhattak volna. — E véleményt erősíti, hogy éppen a bilochusok és pristaldokróli nyomok őket ily falusi népfőnököknek mutatják. Kovachichnál (Supl. 1. 8. mint látuk) a bilochusok: regales officiales partiales possessionum regalium; magyarul szerinte királyi faluispánok. Az akkori pogány párt egyik főnöke Vatha egyenesen ispánnak neveztetik a XVI. századi Érdy-codexben. (1834. Tudtár, 1. 216.). És az említett váradi regestrumban előjövő pristaldusok de villa — szinte ily különféle helységek főnökeire mutathatnak.

Hason főpap-hivatali minőség keresésére utal bennünket az érsek név is. A név ily jelentése már szinte a figyelmes Otrókocsi (Orig. Hung. 12. f.) előtt is feltűnt, a magyar-parth rokonság fejtegetésében, a parth *arsaces*-t azonosnak tartván érsekünkkel. Szerinte „Fuisse olim to Érsek, apud nostros in Ethnicismo majores, nomen aut titulum personae eminentis, et in aliqua insigni dignitate constitutae, apparet ex hoc, quod ex quo iam Christiani sumus, Archiepiscopum hoc nomine designemus.“ Annak egyszersmind az: Archiepiscopus, Erzbischof, archevêque nevekből származtatása ellen szabadkozik; mi csakugyan nem egy könnyen volna kimutatható, miután a püspök amazokhoz egészen közel járó formációjától emez különösen eltér, s legközelebb jár az ezen hasonlatosságnak semmi okozatot nem nyújtó francia archevêque kimondásához. Eredetét felvett héber származtatásai nyomán, a רִיֶּשֶׁת confringere szóban keresi: eo — úgymond — quod superiorum est delinquentes in legem, iusto iudicio frangere; és továbbá: non dubito autem praedictam radicem olim significasse etiam eminere, vel simile quid cognatum. Nam est vox chaldaica ab eodem fonte נִרְשָׁה = riska, quae etiam praefecturam significat.

Egy ily eredeti szavunk és saját ősi hivatalnévre bizonyíthatnak véleményem zerint a régi *Eurs*, *Ursu*, *Örs* vezér-, család- és számos helynevek; szinte az *ör*: már sz. László Decr. 3. 2. előjövő ewrek=örök Zsámboki szerint, Bonfini mellé vetett vocum interpretatiunculae-jában az 1690-ki kölni kiadásban, finium olim custodes viarumque observatores = út- és határörök, kiktől a ne-

vezetes állomások: Ör-kény, Örmező, Örálló és a Stájerrel határos egész kerület Örség neve (Szirm. Parab. 120. — Rég. Nyelveml. 2. 340.). Sigmondi esküben szinte Ewrii, törvénykönyveink Mosóci-féle kiadása széljegyzete szerint: observatores, régi hivatalnévre utal, melyből a régi örs, előrs: vigiliae, Vorposten, képzések. E mellett ide tarthatók a szapora ér gyöknek: érdem, erkölcs, erő, erély, erem stb. származékai, a valor, meritum, dignitas, virtus, vis, energia értelmekkel. Egy további hason szavunk az ere: camus, frenum, homnét eresztetni, megereszteni; mi hason átvitt értelemben, mint például a kormányt, gubernaculum, a kormányzásban, az országlásra használni szoktuk, vagy pedig a féket, az általános gátolásnak fékezésseli kifejezésében, még legközelebb érinkezhetnék az Otrokocsi által a rasek = confringere és riska = praefectura-ban keresett kormányzás és főnökség fogalmával.

Vizsgálatunk körébe vonandó még azon második birói név, melyet Const. Porphy. a fenn idézett helyen a Karchan (krónikáink kádárja) mellett említ: *Gylas* et Karchan — úgymond — qui iudicum vices obtinent; tehát egyiránt birói hivatal. Saját emlékeink mit sem tudnak felőle, de igen egy hason vezér- és családnévről, az erdélyi tuhutumi Gyulákról (A nevet Anonym. 24. épen így írja: Gyla); miért a fentebbi Gylas magyarázatára is majd ez, majd ismét a gyülés szó, minőt a törvénykezés és biráskodás föltételez, hozatott elő.

Már fentebb a VIII. cikkben a tüztiszteletről szólva, a sanskrit: *gyu* = *dju*, *dio* = *ardet*, splendor, *coelum* és *deus*, s a magyar: *ég* = *ardet* és *coelum*, hasonlatok következtében emlékeztünk a nyelvünkbeni ezen sanskrit: *gyu*, *dju* gyökhöz tökéletesen hason szinte: *gyu* gyök és *gyúl* = *accenditur*, *flammescit* igéről, mint az még különösen élénk értelemmel jő elő ez összetételekben: *fagygyu* = *gelu*, *gelatum* *accendibile* azaz *sebum*, *ál-gyu* = *subdolum* *accendibile*, az újabb: *gyu*-fa, és a ki-, meg-, felgyújt igékben; iratása módja is Rég. Ny. Eml. például: Kinizsyné imakönyvében (R. M. Nyelv. 2. 39.): *gywha* = gyujtsa közel járván még a Constantin és Anonymusnál előfordulóhoz.

Ezen gyök származéka volna véleményem szerint a *gyla*: *gyula*: *gyülés*: *gyulás*; mi ismét e szónak is a tüzzel, s mint hiva-

talnévnek a tüztisztelettel összefüggésére, s egy ilyen tüztiszteleti paphivatalra emlékeztet. Vele hasonlóan mint az előbbiekkal összefüggethetett a bíróság; annak valószínűleg tüztiszteleti vallási gyakorlatokra összesereglés alkalmávali tartása, vagy a tűz isten nevébeni gyakorlatától származhatott a törvénykezés, tanácskozásokra, s később általános — összejövetekre alkalmazott gyűlés kifejezés használata.

Igen érdekes volna tárgyunkra sz. István Dec. 1. 9. (Endlicher kiad.) *qui ignes custodiunt* — kik itt a törvény által egyedül felmentvék a vasárnapi isteni tisztelet látogatásától — szavai magyar szerkezetét olvasni; vajjon csupán közönséges háztűz-örökről van-e szó? vagy talán egy különös tűzrendőrség magyar hivatalnevét találunk, melynek a latin szavak csupán körülírása, s melyben ép úgy talán, mint a polgárosított bilochus és pristaldban egy csupán rendőrivé lett vallási hivatal és cím viszhangjára fognánk még találkozni. Maig ismerünk egy közel járó ör nevet: a gulást, gulyást: szarvasmarhák örét, ma csupán a gula = szarvasmarha-csoport: grex, armentum campestre-től származtatva: Kreszn. 1. 97. és Bél, Notit. 3. 20., ki a használatban lévő, hízó és nevendék marha különböztető neveiül hozza fel a csorda, göboly és gulya pásztori műszavakat (terminus technicus-okat). Mint észrevehetni, a szó itt egy sajátabb eredeti értelemben használataként mutatkozik. Bizoni (M. Eml. 2. 22.) a gulyát = rakásba, vagy kerekbe összeállított, összehajtott, összefolyt-tal magyarázza. Ilyen — úgy mond — a marhák csoportja. „Innen nevezik az összehempelygetett havat: hó-gulyának.“ Ide tartozó szavunk a *gula*: obeliscus, pyramis, melynek a mythologusoknál lángjelképi magyarázata ismeretes, mire a piramis, pira = rokus szó értelme is mutat. A piramis alakú magusi főveg, az ó perzsáknál hasonlóan *ghulab*-nak nevezetve — (Mythra istenségnek is ez volt mellékeve) — szinte a láng jelképének tartatott; és a perzsa mythos szól még különös elem és *tűz-örökről*, a kik annak tisztán, s a megfertőztetéstől menten tartására ügyeltek (Hyde c. 1. 13.).

Nevünknek az erdélyi vezér Gyulák nevével már föntebb érintett hasonlatossága, kiket szűk adataink mellett, a vallással sokszoros viszonyban találunk: egyikök első hozván be a keresztyénséget Erdélybe, s közvetve Sarolta lyánya által annak Magyarhonban is legalább ébresztője lévén, míg későbbi unokáját ismét fegyveres

kézzel látjuk fellépni az ősvallás védelmére, — figyelmeztet bennünket azon kérdésre, vajjon e nevek alatt nem lappang-e talán némi papnemzetségi, vagy papasaládi név? minőre már föntebb, egy ily, más népeknél divatozott jelenségnek, a Mágocs, Zer, Zent stb család- s helynevekbeni netalán viszhangjára figyelmeztettünk. Sőt a vezérségnél fogva, melyet a Gyulák Erdélyben viseltek, talán ily főpapi hivatal jelensége is, minő a véle említett karchan=kádárban még gyanítható. Az elsőre nézve a föntebbi üres neveken kívül azonban mit sem hozhatunk elő; míg a másodikra ismét a székely hagyomány Rabonbánai merülnek fel; de e szerint ők, s nem a Gyulák voltak a kormányzó, igazgató, bíraskodó főpapok; mellettek voltak még más kisebb s nagyobb Rabonbánok, s mint kútfont tudni akarja, Erdélynek Tuhutum (a gyulai ős) általi elfoglalása után is, midőn a bentalt székelyek a magyarokkal egyesültek, a székely bírói és áldozási hivatal még mindig általok gyakoroltatott. Ha tehát a kútfont kétsegtelen hitel volna adandó, úgy a Gyulák ily hivatala vagy csupán a magyar népségre volna szorítandó, vagy egy későbbi időre, melyben a történetünk által egészen ignorált vagy feledett Rabonbánok hivatala (legalább ily fő) kormányzói és papi minőségben a Gyulákra átment *).

Ezen kormányzó, bíró, főpapi hivatalok, minőknek a Kádár, Rabonbán, Gyula, s különösen az: Öspörös és Érsek név s hivatalokban némi nyomaik mutatkoznak, figyelmeztetnek bennünket azon kérdésre: mennyire függhetett össze maga a fejedelemség a vallási legfőbb tekintély gyakorlatával?

Hol egy ősnemzeti állapot mellett, egy hason, annyira természeti vallási szerkezet létezett, minő még mai mythológiánk töredékes nyomain is átlehel: ott a vallási és szertartási gyakorlat egyszerű, ős természeti népelethez legközelebb álló formáit is kell keresnünk. Mint eredetben a családtya volt polgárilag háza, nemzedéke, és a törzsfő ismét nemzetség-ágai kormányzója, ügyei intézője, bírāja: úgy volt kétsegtelenül vallási főnöke, áldozára. Itt tehát a kérdés csak az lehet, vajjon miután a külső és benső viszályok, gyakori önkénytes vagy önkénytelen vándorlások, ős székeikből ki-költözések által az egymástól elszakadozó nemzetségágak miatt mindinkább megfogyatkozó és gyengülő nemzeti lét, újabb polgári

*) Lásd a Rabonbánrólí jegyzetet függelékként e cikk végén.

szerkezetet, szorosb szövetkezést és egy fő hatalma alatti összetartóbb létezést tartott szükségesnek, mennyire vitetett át ekkor a fejedelmre a polgári főkormányzás mellett a vallási főnökség is?

Ha a hiongnu emlékek, mint saját őskorunk nyomait tekintjük, úgy Tanju fejedelmökről tudósításokon egy ős fejedelmi főpap képét látjuk, ki naponként áldozik a napnak és holdnak, havonként és évszakonként nagyszerű áldozatokat tart a nép színe előtt; magamagát egyenest a föld és ég fiának, a nap és hold választottjának nevezi (Deguignes 2. 26.). Több századokkal ezután homályfedte őstörténetünkre az atilai korról ismét világ derül; midőn újra egy fejedelmet találunk, ki történeti mondánk szerint, miután a kézmauri (Zeiselmauer) csatában a többi vezérek elhullottak, a nép fejedelméül választatik, hatalmát hadai által nem sokára európai érdekű emelvén, az akkori történetírás és közvélemény figyelmét is magára fordítá. Ezek s a belőlök alakuló és velök elvegyülő mondák őt már az akkori kor fejedelmeihez hasonlóbb létképekben állítják elő. Számos, mondhatnók udvari papság, jósök, pythonici, haruspices veszik őt körül (Bud. Chr. 25. multis pythonicis lateri eius adhaerentibus. Tur. 1. 15. universos aruspices et divinatores, quos — secum deferebat és Jornand. 37.), kiktől minden fontos vállalat előtt joslatozt kér, állatbeleket nézet, de ő már senem jó, senem áldozár.

Ősibb, hogy úgy mondjuk: eredetibb typust viselnek ismét, történeti mondánkban, az új honba vezérlésül választott fejedelmek: Álmos és Árpád. Természet feletti isteni eredet és jó álom jelenti előre Álmos születését és jövődő nagy rendeltetését, divina visio — úgymond — per somnium, hogy mint a növekedő folyam, nem eredete földén, de egy új honba öntendi szét hatalmas árait (Anon. 3.). Azért a történeti monda is *szentnek* tarthatá, mit latinositója még az idegen „almus“ szó értelmében keres, s abból magyaráz: Almus úgymond, sanctus, de hozzáadja, hogy ab eventu est nominatus Almus. — Ezen ihlettség félreismerhetlen hitét látjuk kiríni a történeti monda minden kifejezéseiből: erat ipse Almus pius, benevolus, largus, sapiens, bonus miles, hilaris dator — a keresztyéni korban többet e tekintetben mondani nem állhatott a monda érdekében, és még is ezen felül még egy fonsőbb vallási — természetesen az ősnemzet-vallási — hitnek szentje és választott, hogy úgymondjuk fölmentjéről eszméit is átsugározta, bár kora számára, már

esupán christianismusi phrasisokban: donum — úgymond — spiritus sancti erat in eo, licet paganus tamen potentior fuit et sapientior omnibus ducibus Scythiae, et omnia negotia regni eo tempore faciebant consilio et auxilio ipsius (Anon. 4.). Így Árpád is: Arpad cuius adiutor erat dominus omnium, fuis lacrymis dominum orans, suos confortans milites (c. 39.). A szavak nem csupán egy nemzeti hős iránti lelkesedést, de kétségtelenül a vallásos ihletettséget is visszatükrözik. És mint Álmos, az istentől kijelölt népfő, midőn rendeltetését bevégzi, népét az új honba vezérelvén, egy mély isteni végzet következtében, annak határain, mint áldozat leöletik: *Almus in patria Erdeel occisus est, non enim potuit Pannoniam introire* (Chron. Bud. 37. Tur. 2. 3.); úgy látjuk Árpádot, mint fejedelmet, midőn az új hon birtokát a szent jelvek képében átveszi, népe színe előtt áldozni: *Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu implens, et ante omnes hungaros super illud cornu omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut dominus eis terram in perpetuum concederet* (Tur. 2. 3. Chron. Bud. 38.). Mint föntebb a had előtt imádkozó és itt áldozóról, úgy emlékezik történeti mondánk továbbbi, csaták előtt s után, s fontosb események alkalmával tartott fejedelmi nagyszerű áldozatok, ünnepélyek s áldomásokról. Így a Laborc feletti győzelem után és Árpád fejedelmi választása alkalmával: *Almus et sui castrum Hung subintrantes, diis immortalibus magnas victimas fecerunt etc* (Anon. 13., hasonlóan c. 22, 44, 46. stb, l. az Áldozatok és Áldomásról szóló XVII. cikket), melyekről bár nincs különösen megjegyezve, mint a föntebbi adatban, hogy a fejedelem maga áldozott volna, mind a mellett látható, hogy a fejedelemnek a valláshoz szorosb viszony tulajdoníttatik, mint a minőt a föntebbi atilai adatok mutatnak. Lehet, hogy talán csak fő és nagyobb események vevék igénybe a fejedelem ezen előnye gyakorlatát, minőre az itteni különös hon-átvételi, fejedelem-választási alkalmak vehetők; és e fejedelmi vallás-főpapi gyakorlat mellett, még a látott sokoldalú főbb papi, bírói stb hivataloknak is saját helye és köre volt.

Vajjon a papi rend egy szoros osztályt, papi kasztot képezett-e? nehéz valami határozottat mondani. A graboncosi lét, a föntebbi vizsgálat nyomán, ily szorosb testületi szervezetre utal. Hasonlón a Péter s Béla alatti forradalomról tudósítások a magusok, pythonissák, aruspices egész compact seregeiről szólnak; és

a taltosi, magusi magyarázatok : tana, dana, tanács stb értelmei is collegialis életet, iskolákat feltételeznek. Másfelül ismét a felvétel ellen küzdene nemzetünk nomád, vándor, kitünőleg hadviselő állapota, mely mint tudjuk ily institutiókkal ellenkezik, és kifejlődésöknek nem igen ad helyt; ha bár meg kell vallanunk, hogy ha mindkettőről t. i. a nomád állapot, s ily kaszti szerkezetről a fogalmak azok szélsőségig menő következményeikig ki nem terjesztetnek, úgy azok egymással könnyen megegyeztethetők. Még kevesbet lehet e tekintetben állítani papnemzetségekről, mire mint feljebb mondók, az üres Gyula, Zer, Zente, Magocs, Deak neveken fölül, mi sem hozható fel.

Történeti hagyományunk, ősvallásunk papjairóli tudósítása mellett, fentartá még jós- és papnőink emlékét is. Főntebb láttuk (a Tündér VI. c. Boszorkány, XV. c.) a női nemnek fensőbbiségéről mythosunkban is, hasonlóan más népekéhez, nyilatkozó hitképzeteket. Itt röviden, — utalva különösen az utóbbi cikkekre, hol a fensőbb női lények és papnői képviselőik közt elvegyülő fogalomzavar-szűlte képzetekről bőven szólottunk — csupán a papnői, emlékeinkben fenmaradt, adatainkról szükség emlékeznünk. A Péter s Béla alatti pogány forradalomróli tudósítás említi őket is a Magi, Aruspices mellett: pythonissae, tehát: jósnő névvel, és bár a továbbiban beszélve: hogy Vatta fia János maga körül gyűjtve őket, igézéseik: per quorum incantationes, bűbájuk, varázslásaik által lön népszerűvé, még is az adat csupán kuruzs és bűvésztetre utaló szavai mögött épen úgy kereshetünk magasb papnői személyzetet és működést, mint minőt az egyszerű magi, aruspices, pythonici papneveink mögött, támogatva más emlékeink által, felfedeztünk; ezen általános és némileg lealacsonyító kifejezéseket már, akár egy az időben már aljasodott pogány hitbéli állapot, vagy legalább az őshiteszmék értelmének feledése, párosulva krónikáink leirói keresztyén hitbuzgalmával, szülheté. Ezt tartom ugyan itt (Tur. 2. 39.) fentartott papnői nevezetes nevünk-, a *Rasdi*-ról; róla beszélük krónikáink: de multis autem deabus suis — t. i. a Vatta János által maga körül gyűjtött pythonissák közül — una nomine *Rasdi* capta fuit a Christianissimo Rege Bela, et tamdiu in carcere fuit reclusa, donec comederet pedes proprios ibidemque moreretur. A név, mint szinte már a tündérnél taglaltuk, első tekintetre tulajdonnévnek mutatkozik, a Bonfinnali dec. 2. 1. variansból azonban értesülünk, hogy a

híbas Rasdi leírás helyébe itt *Varóselo* olvasandó, tehát egy hivatal-név: *Varázsló-nő*, mely mai értelme szerint természetesen ismét csak a közönséges kuruzs = bűv fogalmára és gyakorlatára vinne vissza, melyet ma a *varázs* szó alatt értünk, s azon incantatiókra, melyekről a krónika helye is szól. Mily értelemben veendő az, előbb megjegyeztük, hasonlóan a varázs szó külön nemű értelmeit nyomoztuk a Varázs XIV. c. és Tünd. VI. cikkében, itt a név ily mélyebb és magasb jelentésére még csupán a véle összekötött: *dea* név által akarunk figyelmeztetni, mi nyilván mutatja, hogy nem csupán aljas kurúzló nőkről a mai értelemben van szó, de istenöket képviselő, vagy magoknak istennői tekintélyt tulajdonító pythonissák = jósnőkről.

Felesleg talán mondani is, hogy mindezen rövid történeti adatok, zavart hagyományaink, vagy csupán homályos hivatal- s növevmlékek, mint a papnői úgy a többi papi hivatalok körét, állapotát, szerkezetét, foglalkozását előttünk nagyobb részt homályban hagyják, — Mily befolyásuk lehetett a nemzeti életre, a családira, menyire vettek részt nem csak az élet különféle ünnepélyes jeleneteiben mint a házasság, születés, eskü, nyilvetés = (sorshuzás), bíróság, kárhozat, átok mondásában, a csatákban, temetéseknél, — de a nyilvános isteni tiszteletben is; miben állottak áldozati, imái, ájtatossági, jóslati, bűvészi szertartásaik, talán ünnepélyes ruháik vagy megkülönböztető jeleik, jogaik, előnyeik? azonkívül, mit már a fentebbiekben ide nézőt emlékeinkből kinyomozhattunk, s belőlök okszerűn véleményezni bírtunk, — alig lesz mi egyéb, adatok hiányában, felhozható.

Függelék, jegyzetül a Rabonbánhoz.

Munkám kútfői bevezetésében ex professo tárgyalva a Rabonbánról székely hagyomány kútfejét, mondtam már a többi közt, hogy maga az idegenszerű *rabonbán* név az adatot gyanussá teszi, magában a tudósításban is az idegen zsidó *Rabi*, és szláv *Bán*-tól származtatva. Annak ily zsidó eredeteli okozatos közvetlenítése — ezek szavaim ott — csak úgy volna gondolható, ha netán az ismeretes erdélyi zsidó emlékekkel, mint: a *dekebáli zsidó bányász gyarmatokról adatok*, *Zsidó-rár* stb — fölfelé, s ismét a XVI. században felmerülő, s maig is még lappangó székely *sabbatariausok*, zsidózók sectáival, — lefelé, összeköttetésbe hozható volna. Az adat

mind a mellett még egy különös tekintetből érdemel figyelmet. Lejebb ugyanis tárgyunk *történeti bevezetésében* tárgyalva a magyar s rokon népek pogány vallási állapota létképét, a szövetséges és rokon kazar, bolgár — izmaelitáknál nem csak a hozzájuk behatott mahomedanismusi, de ó-testamentomi zsidó hit-elem s proselytismus nyomaira is fogunk lelteni.

Ezek szavaim az idézett helyen. Azóta e mutatvány átirása közt olvasom Lugossynak az akademiában a szombatos codexről tartott remek értekezését, mely által a szombatosokrólí főntebbi véleményem t. i. egy régibb zsidó vallási összefüggésről, elenyesznek. De véleményem szerint épen ezen értekezés következtében érdekes s némileg korszerű leend itt összeállítani mindazon nyomokat, melyek egy ily hozzánk, s különösen a velünk rokon néptörzsök közé hatott, zsidó vallási eszmék és proselytismusra utalnak. — Mit erről érintett történeti bevezetésemben a magyar népségek pogány vallási állapotát tárgyalva elmondottam, itt csupán kevésbé bővebben összeállítva akarom előadni.

Görres jeles művében: *Mythen-Geschichte der Asiatischen Welt. I. Hinterasiatische Mythen.* Heidelberg, 1810.; a scythia népfaj — melynek méhében és gyűjtő neve alatt nála is nemzetünk és rokon ágai szinte befoglaltatnak — ős vallásáról szólva, annak igen alapos felfogással méltatott létképét adván, mondja: hogy ezen népségek, természet-elem-tiszteletben álló vallása oly egyszerű volt épen mint életök; ennek következtésül tulajdonítván a tünetményt, hogy a mint e népségek ősi székeikből kitolultak, s egyes ágaik a rideg éjszak felé vonulva (mint a finnek és lappok), ott az ellenséges viszonyok közt a fetisch és schamanismusba süllyedtek; úgy ismét a többi ágak keletnek és dél felé vonulva, az ott uralkodó fényes vallási rendszereket sokfélekép tevék sajátjokká; s mint Nicephoras Gregorias *Hist. Rom.* 2. 18. mondja: „Letevén honi egykedvűségöket az isteniek iránt, idegen tiszteletekhez hajoltak.“ Görres ezen felfogása helyességét tökéletesen igazolja minden Ázsiából kivonult fajok vallás-története, mint kitéve nyugatfelé a keresztyénség, délkeletnek a mahomedanismus befolyásának, idővel ezen vallásokba áttértek. Ennek bizonyosságát adja nemzetünk és a vele rokon, elvegyült ágak keresztyén hitre térésének története, míg a másodikra nézve szinte a rokon, — izmaelita név alatt ismeretes — bolgár földről később közénk jött — népség ottani laktában moha-

med hitére tértét Ibn Foszlan és Jakut leírásából tudjuk (Frähn, de Baschkiriis). De ezen nyomokon felül, ugyan e népségek közt egy zsidó vallási térítés hasonlóan kétségtelen, habár kevésbbé ismert, adatai is fennvannak.

Nemzetünk mostani székeibe bejöttéről, az eddig ismérték után, majdan egyedül, egykorú tudósító Constantin Porphyrogenitustól (de Adm. Imperii I. 38.) tudjuk azon szoros viszonyt, mely a kazar és magyar nép között létezett, mielőtt még az utóbbi jelenlegi honába költözött. Úgy annyira, hogy a midőn a kazarok egymásközt megszakadva, legyőzött felők, a kazarok, a magyarokkal elvegyültek, ezen elvegyülés oly hatalmas befolyással volt — legalább Constantin szerint — hogy míg a magyarok tőlök a kazar nyelvet magukéhoz sajátították, addig ismét ezek is a magyarok nyelvét átvevék *).

Már ezen, ily közel álló, kazar nép vallásáról egy nevezetes adatunk van a X. századból, maga t. i. a kazar chán levele, melyből értesülünk, hogy ők az ó-testamentomi zsidó vallás követői voltak. Zedner: *Auswahl hist. Stücke aus hebraeisch. Schriftstell. Berl. 1840.* és Cassel Magy. Alt. 195. A levélben, melynek írási ideje 957—961., beszélvén a fejedelem mint tért ősei egyike, a bálványzást — úgymond — s a bűbájt elhagyva, az igaz hitre, befogadá Izrael törvényét, — egészen igazolja azon állítást, mily könnyen váltak fel e népek egykedvűn ápolt vallásukat (Dimechki is Frähnél: de Chazaris 21. mondja: olim nullam profitebantur religionem ad instar Turcorum, nec nisi instituta a maioribus ipsorum tradita sequerantur) azon uralkodó vallások rendszereivel, melyek befolyásának kitéve voltak. Ezen térítési kísérletekről már maga a levél tudósít, a mellett hogy a zsidó vallást csudás álombani közvetlen isteni sugallás által felvettnek mondja, említi, mint jöttek hozzájuk keresztyén s mohamedán térítők is. Hasonló akkori ily térítések-ről tudósíttatunk Karamzsin (ist. ros. I. 201. 233. I. Schafarik Sl.

¹⁾ Horvát István, kinek véleményét legújabbán Toldy is (Magy. Nemz. Irod. I. 21.) osztja, ezen eseményben vélte a palóc szójárás genezisét; Cassel, Magy. Alt. 169. nagy szorgalom és elmeélel kimutatá, mikép ez adatban nyelvünk ama historicum momentumuma van fentartva, midőn az mint prioristicus indogerman elemmel bíró, ezen elvegyülés által a finn törzszű chazarokkal a finn elemet vevé fel. Lásd munkám bevezetését.

Alt. 2. 88.) az orosz Vladimirről, hogy ő is mint öreg anyja, nem csak a keresztyén papok, de a mahomedán és zsidó írástudók szavaira is figyelt.

Ezen térítési kísérleteknek, legalább kérdésben lévő népeink közötti általános divatozását mutatja azoknak sikere is. Így látjuk majd a mohamedanizmust elfogadva a bolgár izmaelitáknál, majd a zsidót a kazaroknál, majd ismét a keresztyént nálunk s a szláv népeknél, míg az utóbbi legalább nyugaton túlsúlyúvá lön. Mindez azonban kétségtelenné teszi, hogy mint kezdetben e kísérletek mind a három vallás részéről történtek, úgy azok egyikének a többiek felletti azonnali határozott, általános vagy kizárólagos elfogadása nem egy könnyen történt meg, miután már az adatokból is majd egy majd máshoz hajlás habozását észre vesszük, és csak későbbi, egy vagy másíknak kedvező körülmények által sikerülhetett valamelyikének túlsúlyúvá emelkedni. Sokáig egymás mellett divatozhattak azok ugyan egy népségben, mint a kazar fejedelem levele is tanúsítja, midőn leírván egyik fővárosi lakhelyét, mondja: hogy benne izmaelim, izraelim és keresztyének laknak. Így létezhetek a magyarok közt amaz ősi székeikben ezen különböző felekezetek már, s innét talán a türelem is, melyet talán [új honukba a keresztyének iránt is oly nagy mértékben gyakoroltak, hogy Pilgrin az ó-testamentomi jóslatot vélte köztük beteljesülni, s melyet később is keresztyén korunkban átalok a pogány, mahomedán, zsidó vegyíték népek iránt, melyek szinte a különös vallási értelmű s az ó-testamentomi bibliai nevekre vonatkozó elnevezésekkel, mint: Philistaei, Ismaelitae, Saraceni jönek elő emlékeinkben, — gyakoroltatni látunk. Innét azután, hogy Magyarország még sokáig, mintegy a XIV. századig, a folytonos térítések helye, és az európai, különösen a keresztyénségben szilárdabb germán világnézetben, azon régi hűnmagyar pogány elem hazája volt, mely a wartburgi költői versenyben is a pogány elem personificatióját kifejező Kling-sor-nak bátran tulajdoníttathatott eredete honául.

Nem is szolgálhat ellenvetésül a kazar fejedelem levelének azon időbeni 957—61. költe, midőn már a magyarok tőlök elválva rég mostani székeikben laktak; miután a fejedelem ekkor csupán a már rég, őse Bular kazar fejedelem alatt megtörtént zsidó térítés történetét beszéli. Mely Ibn al Asirnak, Dimeschkinéi tudósítása szerint, egy bizanti zsidó üldözés következtében mozdíttatott volna elő: hi

quum in Chasarorum terram se recepissent, populumque experti essent: *socordem et simplicem* suam eis obtulere religionem; quam illi *suis institutis sacris potiozem* quum cognovissent, eam amplexi *aliquamdiu* servabant. Miután ezen üldözés Cassel 208. véleménye szerint is csupán a heracliusi (megh. 641.) lehetett, e szerint a térítés datuma azon időbe visz, mely még a magyar szövetség előtti, s helyt engedhet a véleménynek, hogy miután a kazar nyelv befolyása oly nevezetes volt, ily vallási befolyásnak is helye lehetett.

Mind ezen korai, mint mondók, 641. előtti kazar-zsidó térítés dacára, azon ellenvetés volna lehető, hogy ha ily befolyás nyomai a magyarban fön is volnának, úgy belőlök a székely rabonbáni s más ezzel összekötött zsidó eredetre utaló emlékek nem volnának magyarázhatók, miután a székelyek, mint atilai maradványok, rég ez idő előtt Erdélyben laktanak. De maga ismét a kazar fejedelem levele tanúság arra, hogy legalább a térítés idejében már, s e szerint valószínűleg ezelőtt is, a kazarok Erdélylyel, és így a benne lakozó székelyekkel is viszonyban voltak, előbb tehát mint magokkal a magyarokkal. A levél ugyan is tudósít, mint jelent meg az első zsidó hitre térő chánnak az isten álmában és serkenté őt: lenne erős és bátor s vonuljon seregével — ארדיל = Ardil földére — kétségtelenül a közel — Erdély; mely századokon át e népek folytonos berohanásainak volt kitéve, l. Frankel. Zeitschr. f. Relig. 1846. 238. Casselt, minthogy Chisdai idejében is ezen folytonos határ-érintkezés még fen volt — akkor már Erdélylyel, mint Magyarország kiegészítő részével — látni szinte a levél azon helyéből, hol leírva birodalma terjedését, mondja, hogy népe egyfelől a tágas pusztákon át fáknélküli helységeekben lakik egész a magyarok határáig: הונגראים = hungarim, melyet már Rapoport, Cher. 5. 201. Magyarországak vesz. Cassel ezen levélből, s értekezése folytán, Magy. Alt. kimutatni igyekezvén, hogy a kazarok a finn magyaroktól egészen eltérő törzstől erednek, ezen helyeket is egészen céljára magyarázza, az előbbi az arab íróktól előjövő: Ardebil, Erdevillel, a másikat Juhriával tartván azonosnak, l. 202, 215.

De e név nem először jelenik meg a zsidó emlékek közt e levélben; ránk mutató hasonnevek ismerete már jóval előbb felmerül a zsidó írásban, mi a felölünki régi zsidó tudat és hagyományra utal, s erősíti a véleményt, hogy régibb viszonyaink forognak fen,

melyeket én természetesen, hasonló zsidó térítési befolyások, és ily térített népekkel rokonság, vagy szomszédlak viszonyánál feljebb emelni nem gondolok. Kállay figyelmeztetése szerint (Új M. Muz. II. kötet, CLVII. l.) már a húnok ismeretének nyoma is fen volt a Talmudban. Villemandy Geogr. Sacra 180. Bochart tudósít azon talmudi tilalomról, mely a zsidóknak a hún sajt evését meg nem engedé: Unnos intelligi suspicor — úgymond — quorum casei Judaeis ideo prohibiti, quia ex equino lacte facti. Hungar és hagarral commentálgtatják hasonlóan már régi psalmusi, és krónikai targumok a palaestina népségek neveit (l. bőven Casselnál 283.). A cordovai Chisdas rabbi levelében, melyre a kazar kán levele felelet, a magyarországi zsidókról szólva הַנִּגְרִין = hungari-val adja a nevet, — mint Cassel is megjegyzi — melyből Anonymus későbbi kora kimagyarázott, már a X. századból fel volna. A magyarországi zsidóknál a már régi psalmus-targumi hagar válhatott általánossá így 1070. Jehuda ha Cohen Hagarország zsidói közt intéz el egy pénzbeli ügyet, melylyel Erzsébet királyné, fia Salamon nevében bizta volt meg őket.

Nevezetesnek tartom e zsidó érintkezés kimutatására, a jelen neveken fölül, melyeknek bizonyos régi kelté alig fürkészhető ki s melyek olvasása, magyarázata stb, mint az ily neveknél történni szokott, itt még a rabbii elménckedés és szörszálhasogatás által nevelve, tág véleményezéseknek szolgáltat tért, kölcsönös hagyományoknak emlékeinkbeni nyomait. A kazar fejedelem leveléből — hol Chisdasnak nemzetsége származását beszéli — értesülünk, hogy magukat jafeti ivadéknak tarták, különösen Togarma faitól származtatva. Atyáik nemzetségi lajstromában — úgymond ő — találja, hogy Togarmának 10 fia volt, ezek közt olvassuk már e neveket is: אגור = ogor, אור = avar, תרנא = tarjan a görög írónál tar-niach, בלגר = bulgar, סאביר = sabir. Mindezen törzsek nemzetünk őstörténetével szoros összefüggésben vannak, s majd mint rokon szövetséges, majd azonos népekként vele elvegyülnek. E mellett ezen kazar származtatási — bizonyára eredeti, s csupán a bibliával öszhangzásba hozott — hagyomány, emlékeztet bennünket saját krónikai genealogiáinkra, melyekről már föntebb V. c. szó-lottunk, bennök hasonló processust veszünk észre, itt is egy ősi eredeti származási hagyományt, a bibliai ethnogenesiséhez alkal-mazva találunk, melyet első tekintetre készek volnánk a keresz-

tyén kori leírók nézetének tulajdonítani, mint általában a nemzeti hitet egy nemzeti istenségről, ígért hon, különös isteni vezérlésről, általok bibliai reminiscenciák színében látjuk előadva; de miután krónikásaink mint tudjuk átvett tárgyak csupa előadóiként lépnek fel, még csak ennyi saját befolyást sem tulajdoníthatunk nekik, miért e nyomokat bátran egy ily zsidó tudattal bíró népekkeli viszonyunk idejéből származtathatnók.

Innét volna már magyarázható mind az, mit krónikáink első lapjain (I. Chron. Bud. 1. Kézai 1.) a zsidó hagyományból felhozva találunk, például a Nimrod-róli adatok, melyek a figyelmes olvasó előtt igazolandják állításunkat, hogy azok különösen a magyar eredeti hagyomány motiválásaként hűzáltak elő, miután az élénken emlékezik egy magyar nemzeti: *Nemere* és törzsatyáról (lásd Óriás V. c. s Hősök); sőt ezen zsidó hagyományyali elvegyülés annyira részletekig mehetett, hogy leírói magyarázatára a bibliát elégtelennek tartva, az azt hagyományok után magyarázó Josephus Flaviust kényszerülhettek elővenni, s mint látjuk nemzetünk őskoráróli hagyományos emlékeik magyarázatául használni. Nevezetes, hogy ezen őskori — zsidó emlékekkel elvegyülő — hagyományunk utolsó mondája is: melylyel az általános őskor krónikáinkban végződik, — és hunor-magori-scytha kori hagyomány kezdődik, — még szinte egy ily zsidó reminiscencia homályos nyomaira utal. A hely beszéli t. i. azon nőragadás történetét, melyet Nemrót fiai, nevezetesen

Hunor és Magor elkövettek a maeoti mocsárok közti lakuk hatodik évében: *Sine maribus in deserto loco in tabernaculis permanentes uxores ac pueros filiorum Bereka, cum festum Tube colerent, et choreas ducerent, ad sonitum simphonie casu reperierunt, quos cum eorum rebus in paludes Meotidas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium.* Bud. Chron. 9. Tur. 1. 5.; az ezek közt elragadott nőktől, kiket Hunor és Magor vőnek feleségül, származtak aztán a magyarok, mint már a helyet fönt, a Tündér VI. c. e. mutatványokban is tárgyaltuk, tekintettel e hún mondanak európai ó-germán, mint például a Jornandes-náli fentartott, mondanak-ai átmenetére. — Itt mind a Bereka név, mind a tabernaculumok-bani ünneplés, úgy a festum Tube, mely utóbbi különösen mint Podhradsky is — Chron. Bud. 9. — magyarázza, csak az izraelitáknál tartott újhóldi — a tisri hó, újév — kezdetén tartott ünnepélyre vehető, midőn napkeltétől egész lenyugtáig kürtöket harsogtattak,

csak zsidó emlékekkel volna magyarázható. A Kézai krónika Berékát Belar-nak írja, és Podhradcky azonosnak tartja Bular = bulgárral, mint azt Anonym. is Bular, és Plan Carpin Bylernek írja. A kazar fejedelem levelében, mint láttuk, azon őse, ki első vevé fel a héber vallást, Bulannak neveztetik; míg a krónika ismét Dule alán fejedelem lányainak nevezi a Hunor és Magor által ez alkalommal elragadott nőket. A hely zavartságán és anachronismusain természetesen csak az fog felakadni, ki itt kritikus történeti adatot keresős mythosi mondai hagyomány helyett, minőül azt krónikáink leírói is kapták.

Ily emlékek még bővebben itt-ott szedhetők, és kijelölhetők volnának, sőt még egy későbbi és közelebbi zsidó elemi befolyást is diplomaticus adatokkal kimutatni lehetne *) , ha a szedés között a kezek, és átvevésben a figyelem, a sikerérti fáradsztást megérdemlené. Nem is szándékom itt egy ily befolyás minden kérdésen fölüli voltát vitatni, s azt akár a székely rabonbánnal, melynek még más uton is kellend igazolását keresni, akár az erdélyi zsidó emlékek, annál kevésbbé a szombatosokkal szoros összefüggésbe hozni. Még inkább szabadkozom Horvát Istváni nyomokba lépés gyanujától e téren; mit e jegyzetben adtam, vélemény-gerjesztésül, és azon meggyőződésből történt: hogy a történetben a legcsekélyebbnek látszó adat is fontossággal bír.

*) A történetünkben fölmerülő, velünk elvegyült számos népséget mint: philistaei, izmaelitae, bissemi, cumani, neugari, tartari stb, szinte mint fentebb mondók hasonló elemekkel bírtak. Különösen az izmaelitákról adatok ezlátszanak bizonyítani, törvényeink és okirataink mindig egyiránt nevezik őket a judaei, zsidókkal, mintha csupán sokszor azzal csak magyarázni kívánák. A Bulár = azaz bolgár földön, honnét hozzánk később betértek, mint a mahomedanizmusnak, úgy nyilván ennek is ki voltak téve; sőt történetvizsgálóink szerint: besenyőknek tartatván, lehet hogy kazar ág voltak, miután a hozzánk beköltözött besenyők egyik vezérének Kazar nevét olvasuk (Tur. 2. 29.). Hogy e népségek igen hatalmas vallási befolyással is voltak ránk, a még keresztyénségben gyengékre, míglen őket általa magunkban elemésztetni sikerült, diplomatariumunk e korból ellenők nagyon panaszos szavai bőven bizonyítják.

A PARTHIAI KUTATÁSOK KÖRÜL

REPICKY JÁNOS ÁLTAL TETT NYELVÉSZI ÉSZREVÉTELEKRE FELELET.

JERNEY JÁNOSTÓL.

Keleti utazásomnak jeligéjeül egyrészen azért választám Goethe következő mondatát: „*Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen*,“ hogy az olvasót mintegy előre figyelmeztessem, mikép ha a kitűzött tárgyat egész terjedelmében és összefüggőleg fölfogni s érteni akarja: szükség a munka szellemébe hatnia, azt combinativus erővel áttanulnia; miután alig van benne tétel vagy fejezet, mely egymást ne világosítaná, közelebb vagy távolabb a fő kérdés eldöntésére közre ne munkálna.—És mégis némely bírálóimtól oly egyes pontok iránti észrevételeket hallok pengetni, mik a dolog lényegének mellőzését, hibás fölfogását vagy épen balramagyarázását árulják el.

Ez történt leginkább parthiai kutatásomnak etymologiai részcsekséjével.

Repicky János társunk az Új M. Muzeum f. évi IV-dik vagyis anuáriusi füzetében nyelvészeti észrevételeket hozza Parthiámra; melyekre mielőtt válaszolnék, vizsgálódásim irányáról és oekonomiájáról kell rövid világosítást adnom.

Azon historiai, geographiai, ethnographiai és erkölcsi momentumok és párhuzamok sorában, melyek erejével a magyar nép parthiai származatát indokolám, a nyelvi szemlélődés sem maradhatott ki. Miután vég céлом abban központosult, hogy őseink legrégibb honát nem a földgömb éjszaki rideg vidékeire, hanem Előázsia nyugoli részeire, jelesen Perzsia környékeire, és pedig azon tartományokba helyezzem és határozom meg, melyek egykor a nagy hatalmu parthus nemzetnek szolgáltak lakhelyül: természetesen mindazon nyelvi maradványokat, melyek népünknek ajkán máiglan élnek, és bárminő viszonyok közt vizsgálódások nyomán Perzsia vidékein vagy a parthusoknál merülnek föl, megemlítenem, gyámokaim seregébe soroznom célszerű, sőt szükséges vala.

E kiindulási pontból, miután parthus nyelvmaradványok hozzánk nem jutottak, a király-, hivatal-, személy- és helynevek közül olyakat

hordottam föl, melyek vagy magyar jelentésűek, vagy pedig kevés változattal nyelvünkben most is divatoznak, ámbar eredeti jelentésűek s igaz etymonjok előttünk ismeretlenek. Elszámoltam továbbá a parzi vallás jelenkorig világosan nyelvünk sajátjául ismert több rendbeli műszavait; ezekhez a Perzsia szülte manichaeismusból kölcsönzött szólások és nevek; végre néhány új perzsa szó-sorozat kapcsoltaték. Miud ezekről azonban távol sem állítottam, hogy egyről egyig eredeti parthus-magyar szók, hanem oda szorítám értelmemet, mikép ezen összefüggő nyelvanyagok a többi emlékekkel egybehangzólag végsőben is nem máshová, mint csalhatlanul Perzsiába vezetnek bennünket, nyelvünk ottani fejlődését s bővülését bámulandóképp tanusítván.

Ezen általános nézetek előadása után lássuk már egyenként Repicky úr észrevételeit.

Szerinte munkám 168—173-dik lapján (II. kötet) fölhozott szók nem parthus vagy magyar, hanem a *hindu* (sanscrit) vagy általában *indo-germán* nyelvekből magyarázhatók.

Én pedig egyelőre azt teszem hozzá: mikép alig létezik földünkön nyelv, melyben ilyen vagy amolyan értelemmel bíró, velök rokon hangu szó ne találtatnék. Mihez képest igen sokat, azért semmit sem mond R. úr főnebbi soraiban az eredményre nézve, és azon themát látszik némi változattal viszhangozni, mit a nyelvészek affinitas primitiva cím alatt emlegetnek, Mózsés pedig ekép fejez ki: „*Erat autem terra labii unius et sermonum eorundem.*“ Genes. cap. XI. v. 1.

De lássuk az alkalmazást.

I. *Bardanes* = *Vardhanasz*, öregbitő, s így nem *bárggyu*. Ekép kezdetik meg az észrevétel.

Kimutatám több helyütt, de e király névénél is, mikép az *es* görög pótlék, tehát a név valódikép *Bardan*; ez pedig *Bartyán* ősnemzetségi, meg *Bordán* és *Pordán* helyneveinkben él köztünk. Munkám megjelenése óta olvastam némi XIII. századi oklevélben *Bardan* nevű már most nem létező helyről. Tagadhatlan ennél fogva, mikép e parthus historiai név őseink által Ázsiából hozatván, szélitiben használtatott. Ha igaz volna is, hogy a parthusok a sanscritból kölcsönzék, s annyit tenne mint öregbitő (*vardhanasz*), még akkor sem metsztnék el a fonál, melynek vezérletinél Parthiába juthatunk. Keletieknél a személyneveknek leginkább a lelki és testi

tulajdonoktól vonatása valószínűvé teszi e szónak *bárgyu* jelentését márcsak azért is, mivel a perzsa krónikában *Baadi* fordul elő, né-mely vidéken pedig *bágyu*-nak is mondatik a bárgyu. Országszerte szelidet, jámbort, nem pedig mint Gyurits A. akarja (M. Hirlap 1851. 644. sz.) ostobát fejez ki. Jelenthetett hajdan mást is; nekünk azonban elég megmutatni a parthusoknál használt eredeti formában köztünk kelendőségét.

II. *Chosroes* = caesar, augustus, nem parthus szó, nem jelent koszorút; a perzsák nem is éltek koszorúval, hanem *kulah*- vagy *dihem*-mel, mely inkább főveg.

Vég elemzésben R. úr magyarázata nem ellenkezik az enyém-mel; mert ha caesart vagy augustust fejeze ki, kétségkívül az attributumok egyikétől, a nyílt koronától, pártától, koszorútól (*corona*, *diadema*) vehette eredetét, miután nyelvvizsgálatok e szó valódi perzsa értelmére nem képesek önteni világosságot. A *Kozru* perzsa krónikai nevek, melyekkel több királyok jelöltetnek, épen a *koszorút* tükrözik vissza, s így a *caesar*, *augustus* cím átalvitt másod értelemben koszorusból, azaz *coronatus*, *diadematus* fő kellékből fejthető meg. A római „*caesaries*“ (üstök, halanték-ékesség) szó vajjon nincs-e eszmerokonságban a *Caesar* névvel és fejedelmi jelentésével, s így a koszoru vagy pártá alakjával? vitatni nem akarom, de úgy vélem, R. úr is alig tagadná. Hogy a perzsák nem éltek koszorúval (*diadema*) hanem *kulah* vagy *dihem* fővegnemével: megengedem a jelenkorra vagy is új perzsákra nézve; de a régi perzsák- és parthusokról kereken tagadom; hivatkozván e részben az egész classicus író seregére. A parthus királyok pénzeiken majdnem egyről egyig főveg nélkül és homlokarányban kötött diademával tűnnek elő, sőt a melyek fejborítokot (*mitra*, *tiara*) viselnek, azokon is, kiválólág szembetűnik a pártá-kötés szalag-alaku vége. Perzsia régi királyainak classicus íróktól a most említettem *mitra* és *tiara* nevű főveg s ékesség tulajdoníttatik. Xenophon többi közt arról is értesít, mikép a pártaszerű *mitra* divatát Cyrus a medusoktól vitte be (Cyrop. lib. I.). A *tiara* magosra emelkedő forgókkal ellátott fejékességről is, ki merné tagadni, hogy épazonegy jentésű *taraj* vagy *taré* szavunkkal? Egyébiránt a koszorú szónak, ámbár a domború, homorú, monyorú stb szóhoz hasonló alakításu; miután *kosz* gyöke ilyes eszmére alkalmazhatólag jelennen nincs, megtörténhetett a perzsa *kozru*-ból kölcsönöztetése; mely esetben

ismét csak parthiai őstörténetünk színhelyével Persiával költetnének egybe ez eszmébélyeg által. R. észrevételének helyes voltát a *caesar* jelentés körül megengedve, az etymologiai kutatás megint csak oda vezet bennünket. Szerinte ugyanis *Kozru* vagy *Chosroes* = *Caesar*; ez görögben = *Kaisaros*. A királyi scythák (kúnok) neve, mely a byzantiaknál *Chazar*, arab, perzsa s egyéb keleti írónál *Ghiszír*, *Khozr*, *Khozar* stb.; a magyarnál *kazar*, *khazar*, *kozár*, *császári*. A *kozru* tehát = *kozor-i*, *kozor-u* azaz *császári* (diszjel vagy cím).

III. *Gutarses* = *kudrica*, hellenben *κόδρος*, tiszteletre méltó, nem *kudarc*.

Ezen király nevének általmi magyarázata Gyurits A. bírálomnak (?) is (M. Hirlap i. h.) elég tépelődésre szolgáltat alkalmul. Ő a *got*, *gud* (isten) perzsa és *arsz* magyar (?) szók összetételéből törekedvén lehozni.

Értsük meg egymást, majd megszűnik itt is amott is minden gáncsolni való.

Én nem bocsátkoztam e szónak etymologiai vizsgálatába, eredeti magyarságát sem vitattam: azért mea pace lehet sanscrit, görög vagy perzsa eredetű. Fejtegetésemben csak annyit állíték, mikép a parthusoknak 20-dik országlója viselt Gudarz nevet, ki a classicus írósereg egy szájjali vallomása szerint nem annyira gonoszsága, mint tudatlan volta és tehetetlensége miatt képtelen vála kormányrud-vezetésre, s e hibájáért vádoltaték is Parthia követi által a római tanács előtt. Ha az erősek maiglan Herkulesnek, népünknel Toldi Miklósnak, a dúsgazdagok Kroesusnak hivatnak: mi természetesb, hogy az ügyetlenül és sikeretlenül működők ez elhírvült Gudarcról kudarcot vallóknak mondatnának parthiai őseink által a kárt-vallók, szégyent-vallók stb példájára? És ily parthus historiai alapra fektettem képes jelentésű kudarc szavunkat, de távolsem vitattam azt, hogy e király hanyatlása előtt is már Parthiában oly fogalommal vala kapcsolatban, minövel róla később közdivatuvá lön. Fölhivom hazánk tudós etymologusait, adjanak e szó eredetéről helyesb felvilágosítást, ha csakugyan lehetséges nyelvünk aknáiból valamit kibányászni; akkor elállok nézetimtől, de addig parthiai szüleménynek és pedig historiai jelentésűnek valom. Léteznek a később korból is eféle eseményekről vont képes szólásaink, ilyenek például a Bodóné, Deákné vázsna, Fábián, Istók, hebehurgya Balázs stb emlegetése.

IV. *Igaz* nevére a mit R. megjegyyez, hogy t. i. a parthus királyok *δικαιος* görög diszneve nem igazat, hanem mutatót vagy dicsőt jelent: inkább a parthus régiségek és pénzek *classicus* magyarázói, nevezetesen Vaillant, Froelich, Eckhel, Richter stb. ellen irányozvák mint fejtegetésemre. Azok ugyanis egy szájjal *Justus* = igaz, igazságos értelmezését tanítják e görög címnek; mire nézve R. barátomat csak is hozzájuk utasíthatom.

V. *Orodes* = *áru* comb és *das* perzsa szóból összetéve = *combos*, nincs tehát semmi viszonyban *Orod* névével, minthogy *d* nem tartozik *áru*-hoz.

Nem kétlem, *árudas* szónak perzsában *combos* értelmezését: de azt még sem hihetem el, mikép e historiai név tőle származott legyen, márcsak azért is, mivel ezen esetben a római és görög írók *Orodas*esnek írták volna szokott modoruknál fogva, kellő figyelemmel lévén az eredetinek vég hangjára, mit még *Almus* (*Almutz*-es) nevében is tapasztalunk a byzanti iroknál. Különben én e szó etymologiai tömkelegébe sem bocsátkoztam, egyedül historiai alapra igyekvém fektetni nyomozásom ösvényét, melyen által egyszerű, világos és csálhatatlan eredmény vonható a parthiai eredet gyámolítására. *Orod* ugyanis két országlónak tulajdonított neve vala Parthiában. Honunkban szinte mint személynév tűnik elő a fölidéztem 1214- és 1219-diki oklevelek nyomán; mely historiai névről az *Aba*-, *Borsod*-, *Csák*- stb. várak példájára keletkezett *Orod*- vagy *Aradvár*, innen pedig megye neve. Több hason nevű helyek találatnak régi okleveleinkben. Mind ezek Parthiával kapcsolnak egybe; a mi nekem elég. Vajjon a perzsa *combos*-tól, vagy mint Gyurits akarja, az *erő* szótól származik-e az *Orod* vagy *Arad* név? ha meghatározhatnák is etymologusaink által: némi örömemre szolgálna ugyan, kitűzött célomra mindazáltal kevés nyomatékkal bírna.

VI. *Sanatroik* = *szena-trajka*: seregoltalmazó.

Így fejtetik meg e királynév R. által, de nem értesülünk, perzsa vagy sanscrit nyelvből-e?

Mellőzve itt is az etymologiai feszegetést, merőben azt állítám, mikép e két szónak látszó hosszú névben *Csanád* és *Rajk* régi divatu személy- és helyneveinkre ismerhetni. Ha csakugyan seregoltalmazót fejez ki: méltó köszönettel tartozom megoldásáért.

VII. *Vologeses* = *valgusz*, szép s ha perzsa történetírókat követünk *bálá*: magos jelentést ad, mely a *balog* értelemtől messzi esik.

R. úr maga sem mer imezekben határozott értelmet adni e névnek; tehát jelenthet szépet, magosat és miért ne balogot vagy más valamit? Annyi bizonyos e nevet illetőleg, hogy hazai régiségeinkben pezsegnék a *Bala*, *Balog*, *Balak*, *Bolog* és *Bolok* nemzetség-, személy- és helynevek. A nagykállói Kállay család régi oklevelekben *Bolog* és *Bolok Simian*-nak nevezett ázsiai törzsökös nemzetségből veszi származatát. A csanádi káptalannak némi 1300. év körüli, általam olvasott oklevele szerint némi *Balak* nevű férfi azon földbirtokát, mely Szeged alsó városával volt határos, hol jelenen a *Balagi* nevű tó létezik, ugyanazon városnak örök áron adá el. Török-szent-Miklós hajdan *Bala*-sz.-Miklós nevet viselt. Létezett *Balog*-vár és *Balog* család egykor Gömörben, s ma is ösmerjük *Balog*-völgyét. Mind ezek a parthus királyok kérdéses neveinek őseinknél köz divatáról tesznek csálhatatlan bizonytságot, mik ismét csak kitüzött tárgyamra szolgálnak gyámokul. Úgy vélem, ezeket meg nem érintenem kár lett volna, habár nem bővíték is a parthus-magyar etymológiát. A *Bologeses* helyesb olvasás eléggé megmutattatott.

VIII. *Vonones* = *vandanosz*: dicsért, vagy *bahnu*: nap, mely a *Bano* szónak hangra inkább megfelel, csak hogy ennek értelme magyarban nincs.

Helyesen mondatik a *Bano* név magyarban értelem nélkülinek, én sem törekvém adni jelentését, csupán azt vitattam, mikép e parthus királynév őseinknél is széltiben kelendő vala, most is virágzanak ily nevű számosb családok; és ime, mily szépen kifejlék R. barátom cáfoló nyomozásából annak csakugyan perzsa nyelvelisége; mely által már most biztosb kapesot mutathatok föl, jól-lehet parányiságban Perzsia, vidékéről származásunk s nyelvünk ottani kifejlődésének bizonyítgatásánál. Ezért újlag köszönetet mondok.

Eddig terjednek a Parthiámban fölhordott, Repicky észrevételeivel megtisztelt királynevek, melyek elé függesztettem ime beyezető soraimat: „*jobbadán tiszta magyar értelműek vagy család- és helyneveinkben fönlevők*,” ha gondosban áttekintette volna, megkimélheté vala magát a lexikonok fáradalmas kutatásától; s egyedül az általam értelmezettekre fordítja figyelmét.

Következnek a hivatal- és személynevek.

I. *Megistan*, azaz *mehesztan* Zerdust követőt jelent, nem megyeispánt.

Könnyedén akarja kelté vágni R. barátom e kérdést, mely a perzsa régiségek vizsgálóinak a Zendavesta magyarázatánál bő értekezésre nyújtott alkalmat, s hihetőkép még maig is függőben van vég eldöntése. Én föntartottam magamnak erről, úgy különösen az *ispán* szóróli bővebb értekezhethetést. — Annyi bizonyos a *classicus* írókból, hogy a *Megistan* hivatal, mely a régi perzsáktól ment át a parthusokhoz, nem vallási, hanem világi tisztséget állít elő. Hogy általában Zerdust követőt jelentsen, már csak azért is kétes, mivel a régi perzsákra, kik széltiben zoroaszteriták valának, egyenként illetet volna; a mi éppen nem áll. Kivánatos ugyanazért, vajha mélyebb vizsgálódások után okokkal gyámolítva adatnék róla világosítás.

II. *Satrapa* = *khsatra* és *pa*, seregvédő R. szerint, nem pedig *satr-apa*, az sátor-apa.

Minthogy a *pa* hozzátételre nézve Vaillant tekintélyére támaszkodtam, és az *Apa*, *Aba* cimneveknek a rokon kún vagy palóc ágazatnál, sőt magyar őseinknél is kelendőségét eléggé kimutattam, e szónak seregvédőre alkalmazása hasonlóképp indokolást föltételez, hogy kellő megnyugtatót küzdjön ki az észrevétel. Ily eljárás után örömezt elfogadom az ellenkező értelmezést.

A mik *Pharnapates*, *Priapatius* és *Prahatas* nevekről rovásomra mondatnak, mint Vaillant tanát gyöngítők, ismét annak tekintélye ellen szerkesztvék. Mielőtt tehát R. fejtegetése iránt tisztába jönnénk, s az *élet-ura*, *kedves-ur*, *eltöltő*, értelmezést biztosan elfogadhassuk: Vaillant nyilvánításának kell leromboltatnia. Valóban, e nevek megfejtésénél nem egyedül etymologiai boncolgatás, sőt inkább historiai kutatások áraszthatnak tiszta fényt.

A perzsiai helynevekre nézve általában oly eszmét fejeztem ki, miszerint különösen meglepő azon hasonlatosság, mely az *ad*, *an* és *and*, úgy ezekkel rokon *ed*, *id*, *od* stb végzetű helyneveknél honunk- és perzsiabeliek közt találhatók; és miután ezekből néhány példát főlemlíték, a perzsiaiak jelentését ugyan nem, de a magyarországiakét némi megállapított nyelvi szabályok és régiségek szerint igyekeztem meghatározni.

E cikkemről R. ily módon nyilatkozott:

A 174-dik lapon említett perzsa *and* végzetű szók, nemcsak

ebben, hanem a hindu és germánban is akármennyiszer előfordulnak h. *bandha*, p. *bend* = Band; h. *bhar-and-a* isten stb. *Urkend* szóban pedig a *kend* egész szó = p. *kenden*, h. *khan* = ásni, nem: *urk-end*.

Újlag oly eredmény folydogál ezen állításból, minőt főnebb az indogermán hasonlatosságból fakadni láttunk. De még azon hézag is föltűnik benne, miszerint nem bizonyíttatik be minden *end* végzetű perzsi helynek *bend* (Band, Thor) és *kenden* (ásni) összetett szavakból alakulása. Tegyük föl, hogy az általam besorolt *Urkend* más etymologia szerint is fejtegethető: meghiusíttatik-e azért az általános nézet? Honunkban is léteznek *ad*, *ed*, *and*, *end* végzetű nevek, melyeknek magyar értelmet adni képesek nem vagyunk.

A parzismusból vont szókra térjünk már át, melyekrei észrevételek irányában újlag nyilvánítom, mikép R. barátom oly téveszme körül forgolódik, mintha azokat parthus-magyaroknak hirdetnem volna. Gyakori isméléseket kikerülendő, im ezennel ünnepeyesen bevallom olyakká egy betűvel sem keresztelését; s valamint a szeleti jegyzék ily szavai: „*Parz maradványok nyelvünkben*,“ úgy a szöveg következő tartalma: „*Pezseg nyelvünkben az egykor Perzsiában virágzott zoroaszteri vagyis parzi vallás saját szerű műszavainak halmaza, a minemű szokat most részint vallásos eszmék értelmezésére, nagy részben pedig mythicus, vagy egyedül közönséges lexicalis jelentésre letörpítetten használunk. Egész régi magyar mythológiát lehetne azok nyomán a parzi ritussal összeegyeztetőleg készíteni. Mi csak néhányat jelölünk ki*“ — e tekintetben eléggé igazolnak. Kijelentem továbbá, hogy e tárgynak tisztába hozatalánál távul sem elég a sanscrit és perzsa lexiconok forgatása, hanem a Zendavesta, különösen a parz theo- és cosmogonia szellemébe hatás, úgy a parzok szent könyveire, Anquetil du Perron és Kleuker fordítók által a parz, zend, pazend, meg pehlvi nyelvekből szerkesztett glossatiok egybevetése kívántatik meg. Rövid elsorolásomban elég útmutatást adék Kleuker s egyebek munkáinak idézésével. Bővebb kifejtéseket egy magyar mythologustól várhatunk.

Most lássuk az észrevételeket.

I. *Apadás aperes*-sel azonosnak mondatik, holott ez csak *riz*, *sansc. ápasz*.

Mit a magyarázó jegyzetre vonatkozólag e szóról mondtam, nem akarja R. figyelembe venni. A zend *Apevesch*, mely a víz nevéből vonaték, és vízellenséget jelent, *apadás* szónkkal vág egybe, s a homonymitás tagadhatatlan.

II. *Ármány* = *auro mainjusz*, gaz szándoku, zend, nem parthus szó, s a magyarba csak átvéve.

Mind igaz; hogy nem parthus szó, és hogy a magyar Perzsiából csak áthozta; én is ekkép értettem s állítottam. Azonban megtanulhatta volna R. barátom a Zendavestából, mikép *Aherman* legjellemzőbb nevével a gonoszság kútfejének és főszellemének tartatik a parzi ritusban: miért hát az etymologiai gáncsolás? *Ármányunk* Arimántól eredése köztudományu.

III. *Barca, bérc*.

E szónál a dolog lényegére R. által megjegyzettek egy hajszálnyit sem különböznek állításomtól. Igen, a németnek is van *Berg*-je; az arabnak *El-burz* neve, melylyel a Kaukaszust illeti; és épen ez tartatik (Al-bordzsi, most El-borusz) a Zendavesta cosmogoniájában általam is érintve volt világ-köldökének.

IV. *Betyár*, nem parthus szó, R. szerint, inkább a töröktől vettük.

Nem foghatom meg, minő titkos szellem sugá R. barátomnak, miszerint minden szónál parthomaniával vádoljon, oly bünt rójon rám, melyben ma született gyermekként ártatlan vagyok. Már szinte hajlandó vagyok gyanakodni, hogy soraim mögött rejlik valamely bűvös erő, mely tüzes karddal fenyegetve parthus eszmékre kényszeríti a hitetleneket. — A mit irtam, megirtam; most is bizton állítom az idéztem kútfőkre támaszkodva, mikép a parz *Petiare*-től származik *betyár* szónk. Ha a török él vele, ő is csak onnan vehette eredetikép e mindig egyre menő kifejezést.

V. *Buzurkán* perzsa: *buzurk* = nagy, szlávban is van: *bo-szorka, sorcier* stb.

Nem mond többet, sőt kevesebbet, Herbelotra hivatkozó szinte perzsából vont fejtegetésemnél. Hagyján, éljenek vele a szlávok is, de őseink által Perzsiából hozatalát azért kétségbe ne hozzuk. Vagy talán arra céloztatik? Nem hinném.

IV. *Börzsön*, *barsom*-mal azonosnak mondatik, de ez gally-csomó, a börzsöny pedig Braziliából eredt.

A bajon egy kis distinctióval könnyen segíthetünk. Igen is, a

estésre használt vörös fa szeletkéket, melyeket atyáink (nem ok nélkül) börsönynek neveztek el, Braziliából hozták; de a név Amerika föltalálása előtt már több századokkal divatozott őseinknél régi oklevelek nyomán; ezt tanusítják a *Berzsen*, *Börzsön* nevű számos helynevek is. Mivel tehát csemetét, galycsomót, fahasábot és szeletecskét fejezett ki eleinknél a parzokéval egy értelműleg; természetesen e névnek a braziliai becses forgácsokra átvitele.

VII. *Déraj*-nak a magyarban gyöke nincs, hogy *dew*-vel mérközhessék, s ennek töje a sansc. *div* = menny.

Én pedig azt mondom, hogy a parzi *dew*-nek a sanscrit *div*-vel semmi köze, mert amaz a fő- és kisebb gonosz szellemek majd közös, majd specialis neve, és mindig rosztat és gonoszta jellemez, mint épen a magyar *déraj*.

VIII. *Esperest* = *ates* és *pereszt* tűzimádó; *eszperesz* pedig a perzsában lóversenynek helye; nálunk a Keresztyén korban *presbyter*-ből eredt.

Nem kételkedünk *eszperesz* szónak mai perzsáknál lóverseny hely jelentésén, de az még kevesebbé rontja le *esperest* nevünknek az *ates*- és *pereszt*, tűzimádót értelmező szóbóli keletkezését. Ha valamiben, bizonyára e kimutatásnál helyeslést igényel Beregszászi Nagy Pál kutatása. Más részről nem áll meg, akarmint csurjuk csavarjuk a latin *presbyter*-ből származtatás.

IX. *Habos* melléknév, *apes* = víz, főnév.

Igaz, hogy melléknév, de itt is, mint az apadásnál hang- és eszmerokonsággal találkozunk. *Hab*, a víz attribútuma.

X. *Isten* = *jezdan* szónál, melynek perzsa eredete már a zsenge ifjuság által is eléggé ismertetik, mellőzhető vala a bővebb fejtegetés.

XI. *Káva* = *havan*, de az csak kehely, káva pedig karikás vagy kútsövényt jelent; megvan azonban a latin *carus* is.

A parzi ritusban igen is kerekded kehely alaku áldozati edény a *havan*, mely edénynév a ritussal együtt kiveszett ugyan nálunk, de a rokon tárgyat, alakuságot kifejező szó *kává*-ban élten él, alkalmazva a kút- és kerékkávára, s nem karikára, meg sövényre. Kiírámban főnebb, mit tartok a parzi ritus némi műszavairól, t. i. hogy közönséges értelmű szavak gyanánt használatnak némelyek, nyelvünk persia-melléki kifejlését azonban több vagy kevesebb mértékben csak erősítik, s nem szükség e végett Latiumba fáradnunk.

XII. *Zur* nem sör, mert víz és tejből szokott készülni.

Megbocsát R. barátom, ha a *zur* alkatrészeiért őt ezennel hibáztatva a Zendavesta megtekintésére utalom. Eszméjét fölfogva egyedül az árpából készült ital viselhet *sör* nevet; pedig ez nem való még a profanus italok- és jelenkorra nézve sem.

XIII. *Kés*es mellék-, *kessosch* = kicsinyítő, főnév; s ez törökben is fenáll: *kicsi* vagy *kücsük*: kicsi.

Szívesen helyeslem a derék észrevételt, s elállok a melléknévtől, mint olyantól; de követelem viszont, tisztelt barátom is engedje meg, mikép a *kas*, *kes*, *kis* vagy lágyabban *kasz*, *kesz*, *kisz* saját-kép azonegy gyök, úgy vélem törökben a szerint, mint nyelvünkben. A *kasza*, *kés* vágó, kicsinyítő, aprító, keskenyítő, daraboló eszközök; itt a *kessosch* tehát keskenyítő, kicsinyítő, kés; melynél az analogia kézzelfogható.

XIV. *Kapis* = nyál; a köpés természet-utánczó szó levén, inkább élő lényről áll.

Igaza lehet az észrevevőnek, nem is; a Zendavesztából vett magyarázatomat mindazáltal, és arra épített szórokonságot meg nem cáfolja.

XV. *Ocsmány* *aszmog*-gal azonos akar lenni, de az *ocsmány* = *ocmán* vagy török, mint ellenség gúnyolva.

Ha jól fogtam fel e szók értelmét, az *ocsmány* szónk az *ozman* (török) nemzeti névtől ered, s gúnykép azért használtatik, mivel azon nép ellenségünk vala. Ez történetünkre nem alkalmazható üres suppositumon alapszik. A magyar, mióta csak Európában vele érintkezésbe jöve, mindig töröknek hívta azon nemzetet, mely magát büszkén nevezi Oszman nevü alapítójáról oszmanlinak, és mivel dicső név a török előtt, nem fajulhatott gúnyossá; nem, mint-hogy uralom-, vitézség- és hódoltatással járt karöltve. Nincs tehát okunk az *ocsmány* szónak oszman nemzeti névtől leszármaztatására; nem is gúnykép használjuk, hanem rutat, csunyát, mocskosat fejezünk ki vele. Más az, hogy országszerte *ocsmány*, *ocsmonda* használtatik változatosan épazon értelemmel, mely a parz *Aschmog*-nak héber és görög régiségekbeni *Asmodi* és *Usmandi* változatát tükrözi vissza. Perzsiái érintkezést árulnak el mindezek, akarmint fűrészszerű is a szótárakat. Annyiban engedhetnénk igazat az észrevételnek, ha azt igyekeznek mutogatni, mikép az Oszman név talán azonos értelemben a parz névvel: de ez hozzánk nem tartozik.

XVI. *Bab* = pap szó, szerintem csekély fontosságu; így is, amugy is megjárja, s a mi róla észrevételemben mondatik, állításomat nem rontja le.

XVII. *Patvar* = *padkar*, R. szerint nem rágalmozót, patvar-kodót, hanem gonosztevőt értelmez, perzsául *bed-kjár*, azonos a betyárral.

E részben ismét Anquetil du Perron- és Kleukerhez utasítom az észrevételezőt, miután azok magyarázatára hivatkoztam; azonban kereken tagadom, hogy a török betyárnak (*bed-kjár*) gúnyolná a magyart.

XVIII. *Tarhonya*, hogy *darun* savanyítlan kenyérrel azonos legyen, szabadjon kételkednem. Perzsában *dáru* = köles, orvosság.

Elég bőven adám a Zendavestát idézve a parzok *darun* kenyérének minő voltát; ha ellenzőm kételkedik, legyen szives az érdekllett helyekbe tekinteni. Ily kardra ütő modorral Herodotus szavait is kétségbe hozhatni; nem tudjuk, kinek higgyünk.

XIX. A *Diz Bahman*-ra nézve a minemű világosítást ad R. úr az eredeti szövegből, megnyugtató, s Mohl Gyula francia fordító hibáját, ki után könnyen tévedhettem, helyre állítja; kár azonban, hogy a *Diz* szót hasonló magyarázattal nem kísérte.

XX. *Varázs*, gondolom nem = tisztulás, mit *baras* tesz, sansc. *várí* — víz értelmé mellett. Aztán *varázs* szlávban is él: *vrazsit*.

Szinte kellő világosságra hoztam e szó parzi eredetét, s azok szertartásai közt föltájtatását, Anquetil du Perronra és ex superabundani Vollmer mythologiai szótárára hivatkozva; melyek után tétovázunk nem lehet, nem szabad. Hogy a szlávban is létezik *vrazit*, állításomat meg nem ingathatja. Jelentését a Zendavesta magyarázóí fejtik meg, mire nekünk egyébiránt semmi szükségünk, miután a parzismusban úgy, valamint nyelvünkben fönlétét cáfolhatatlanul bebizonyítottuk.

Rövid kívánok lenni a manichaeismusból vont *mano* és *ördög* szóra adott észrevételt tárgyazó feleletemben.

Nyugodt kedélyét veszteni látszik az észrevételező, s érteni hagyja, hogy nem jár biztos téren e két szóból merített történeti előnyimet megsemmisíteni akaró fürkészésében, azért Manes (perzsában Mani) könyvének lényegéből s a Zendavesta tartalmából torekszik okoskodást, némi párhuzamot vonni. Mit foglalt magában

Manó könyve? arról keveset tudat velünk a történetírás; néme-lyek festvényeknek, mások tana iratának állítják. Csak annyi bi-zyos a keleti iratokból, miszerint *Estenk* és *Ertenk* nevezettel ille-teték, mely nevek valódi értelmét kétségkívül magok Manó hivi s követői tudhaták. De az is tagadhatlan, hogy valamint maga a ta-nár emléke *manónkban*, úgy könyvének neve *ördög* (régiesen *ör-döng*) szónkban népünknel fönmaradt, a mi untig elég perzsiai származatunk kimutatása körül. Távul sem gondoltam arra, hogy Manó, korának tisztességes neve, úgy könyve gonosz szellemet je-lentett volna eredetiképen. Különböztessük meg a historiai fonalat a szoros etymológiától!

Hosszú cikkben, de kitűzött célomtól messzitérőleg hozatik szönyegre R. úr által a perzsa-magyar, szám szerint mintegy 60 szónak munkámbani előállítás, melyek rendiben oly nyilvánítást törekszik számba adni, minő soha sem volt sajátom. Tisztán, félre-magyarázhatlanul adtam elő nézetemet, megérintém az indokot, melynél fogva e tárgyba bocsátkoztam. Elmondám ugyanis, hogy miután Schloezer nyelvünkben találtató három u. m. *Isten*, száz és ezer perzsa szó után egykor Perzsia körüli laktunkra elég okot talált következtetést vonni: nekünk számtalanok felhordhatásával és a történeti alapok hosszú sorának előmutatásával a perzsiai száрма-zást tény gyanánt el nem fogadni lehetetlen. És ezen thesis nyuj-tott alkalmat oly bő etymologiai gáncsolgatásra? Bizony kellemet-len és káros valakit soha nem nyilvánított eszméért vádolni. Hogy néhány perzsa szót kijavított R. barátom, mint szakértő igen he-lyesen tévé. E cikk végénél a mit parthus-magyar szókra vonatko-zólag mond, már unalmat okoz, sőt szánalomra méltó rögeszmet árul el. Mondjam és vitassam-e én is újolag ellenében, hogy az el-sorolt perzsa szókat soha parthus-magyaroknak nem vallottam; utaljom e cikknek a tárgymutatóban is olvasható ime címére: „G. S. Magyar-perzsa szók. 179. l.“? De minek szabadkoznom, hiszen ilyes valamiről munkámban egy pont sem találtatik. Asserenti in-cumbit proba. — Lám, mint harcolhat okos ember is szélmalomk ellen, ha elhitetik vele sötétben, hogy azok valóban tüzes ellenség előtáborai! Óvakodjunk más szemeivel látni és vizsgáldni: ebből csak az a tanuság.

A melléknevekre nézve, a mik mindkét részről mondtak,

nem nagy fontosságuk; meg kell még is jegyeznünk, mikép a magyarban számos főnevek azonosak a melléknevekkel.

Az sem maradhat érintés nélkül, hogy R. az új perzsa nyelvet azonegynek tartja a régivel. Ezt még senki sem merte állítani. Herodotus általam megemlített bizonyítványa nem a mostanira vonatkozik.

Végre, a Gyurics ellenében fölhozottak reám nem tartozván, elutasítandóknak vélem; a végszavakra azonban nyilvánítom, hogy ha áll az, mikép a régi nyelvek ismerete nélkül egy lépést sem haladhatni előre a történettudományban: úgy legjobb lesz minden régi krónikát tűzbe vetnünk. Ám de mindennek meg van saját háttára, illetéke.

Jósthetség nélkül is előre láthatám, mikép a finn-magyar kérdés ez újra élesztése s buzgó vitatása korában nem kevesek kedélyét izgatandja föl parthiai kutatásom; tudtam, hogy itt is amott is elég ellenzésre találándok rendszeremmel: de arra épen nem számított, miszerint oly férfit álland sorompó elé, kinek keleti nyelvek körüli ismereteit mindenkor méltányolva, szentélyét soha tiszteletlenül nem illetem, sőt inkább, némi előfordult kérdéseknél szíves közleményével élni szerencsém vala; — nem véltem mondom, hogy balramagyarázás- és meg nem értésből hibás irányzatú csapással historiai combinatióimat törekedjék megingatni, szétrombolni, bennök, a mi csak nyelv dolgába vág, rendszerem mivoltárai reflexio nélkül érvénytelennek nyilvánítani. Ezen célzat aenigma marad előttem, azért merőben elhirtelenkedésnek tulajdonítom eljárását.

Megértheti már az egybehasonlítva olvasó hazafi: aratott-e és minő diadalt Repicky észrevételeiből az antiparthicus felekezet?

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

Virgil Aeneise. Fordította Gyurics Antal. Pest, 1851. Első füzet. 8r. 80. l. füzve 30 kr. ep.

Kíváncsian fogtam e magyarított Virgil olvasásába, mert megvallo, Gy. úrnak merész önbizalommal írott előszava különös vá-

rakozásokat gerjesztett bennem iránta. Gy. úr itt ekkép nyilatkozik: „Az eszméket visszaadom hiven;“ s alább még határozottabban ezeket mondja: „Hogy sem kihagyásokat, toldásokat vagy változtatásokat, annál kevesebbé paraphrasisokat nem engedtem magamnak, az önkényt értetik.“ — „Nekem, mint fordítónak csak azon ösvényt kelle követnem, melyet a tárgy s a magyar nyelv szelleme kijelelt, u. m. megtartani azon eszme-menetet, mely a latin költő művét jellemzi, hogy láthassák olvasóim az azon korbéli felfogást; megtartani az eredeti versnemet és mennyiséget, mert nyelvünknek kifejelett álláspontja ezt tőlem méltán követeli; visszaadni az eredetit oly hatás- és erőteljesen, a mennyire nyelvünk természete megengedi és kívánja, s ez oknál szavakhoz nem ragaszkodni, hanem eszmét fejezni ki; szabad lévén itt-ott mellékes aprólékosságokat, melyek által a mű szépsége és hatása legkisebb csorbát sem szenved, magasabb tekintetekből *) mellőzni.

Tagadhatlan, hogy ha Gy. úr beváltja szavát, ha t. i. az eszméket hiven adja vissza, ha magának sem kihagyásokat, sem toldásokat, sem változtatásokat nem enged, ha az eredetit oly hatás- és erőteljesen magyarítja, mennyire nyelvünk természete megengedi és kívánja: úgy fordítása ellen legcsekélyebb kifogást sem fogunk tehetni, sőt a legremekebb másolatnak vallandjuk azt. Hogy azonban tisztába jöjünk, szabadságot veszünk magunknak egy-két helyet közelebből megvizsgálni, — többek közt mindjárt a költemény elejét.

Én, a ki megfűjtem hajdanta a pásztori sípot;
S erdőkből kijövén, a szomszéd telkeket arra
Késztettem, hogy a földmivelőt, bár kapzsit uralják;
Tetszett is művem —

Ezen szókra nézve csak azt akarjuk megjegyezni, hogy nem folyékonyak s a szótétel bennök igen csinált és magyartalan.

— Most Marsnak vad dühe szülte

Harcokat énekelek —

A *vad düh* (mely kifejezés magában véve sem szép, kivált istenre alkalmazva) elő nem fordul az eredetiben, mert *horrentia arma* csak annyi mint *rettentő harcok*. Hanem ezen *toldás* ellensúlyozású mindjárt az utána jövő sorban *kihagyással* találkozunk:

*) Csakhogy fájdalom, ezen magasabb tekintetek — mennyire a fordítás megolvasásából tapasztalhatám — azon egyben összpontosulnak, hogy a hexameter kijöjön.

Harcokat énekelek, s egy hőst, ki, a végzet akarván,
Elsőben jöve Trójából lavinumi partra,
Italiába —

Hol van itt a *profugus* kifejezve? — Megjegyzendőnek vélem
azt is, hogy *egy hős helyett a hős* kétségkívül erőteljesebb volna.

— nyomort eleget szenvedve az utban.

A latinban így olvassuk: *multum ille et terris iactatus et alto*,
azaz, sok hányatásnak volt ő kitéve mind szárazon, mind vizen.
Sok helyett a fordító erőltetül eleget tett; hányatás helyett nyo-
mort; szárazon és vizen helyett pedig prózáilag az utban. Az erre
következő *ei superum* épen ki is hagyatott, s az idézett sor után
közvetlenül ez áll:

Mert Juno a dühös nem tudta feledni haragját.

Ez az első sor, mely nézetem szerint megállhat.

Harcokat is küzdött ő, míg alapíthata várost,
S védszenteit bevihette —

Hová? — Virgil erre megfelel: *Latio*; de fordítónk — talán
magasabb tekintetekből — ezt mellőzi.

— a honnan eredt a latin nép,

Albán tisztos atyák, és Róma, a fénynyel övedzett.

Fénynyel övedzett legkevésbé sem felel meg az eredeti szö-
vegnek: *altae moenia Romae*. Itt hát újra kihagyást is, toldást is,
változtatást is engedett magának Gy. úr, — a mi annál megrovan-
dóbb, hogy fordítását laginkább a tanuló ifjúságnak készítő, az ifjú-
ságot pedig mindenben a *legjobb* illeti.

Múzsám, adjad elő: mily fönség lön vala sértve —

Lön vala!

S Juno mit fájlalt, hogy az ajtatos és kegyelettel

Tölt férfit —

Insignem pietate virum, rövidebb és hatóbb kifejezés.

— belöke a veszélyek tömkelegébe.

Az eredetiben Juno kettőre hajtja Aeneast: először *tot volvere*
casus, azaz tünni; másodszor *tot adire labores*, azaz fáradni. E
párhuzamos szótét vissza nem adása ismét nem kis hiány.

Bősz harag és bosszú hát dülhat az égi kebelben?

Itt a *bősz* és *bosszú*, sőt még a *dülhat* is, toldozatok. Azon-
kívül a mondat értelmét is némileg elmásítva találom. A római költő
ugyanis folytatólag a Múzától kéri magának megfeytetni, lakozhatik-e
isteni kebelben oly nagy (fent, hatásaiban jellemzett) harag? De a

fordító, mostani fogalmakhoz alkalmazkodván, azt kérdi, lehet-e általában az isteni kebelben harag és boszú? mely kérdés, a pogány hitregészet szempontjából, egészen esetlen; hiszen tudjuk, hogy a római és görög istenek felruházvák minden emberi szenvedélyekkel, habár ezek nyilatkoztaiban — mert eszményekül vétetnek — nem illetik őket azon sajátok, melyek az ember szenvedélyes kitöréseit rutítva kísérik. Ők tárgyilagossíthatják magokat, tülemelkedhetnek helyzetökön, s ezért mindig vidorok, s arcuk, haragban is, nyugalmas kifejezésű. A fordító tehát eltér „azon ösvénytől, melyet a tárgy szelleme kijelelt,“ nem tartja meg „azon eszme-menetet, mely a latin költő művét jellemzi“ és nem láttatja olvasóival „az azon korbéli felfogást.“

Ime, az első tizenöt sorban már is mennyi fogyatkozás! De végünk elő más példát.

Alig van, ki ne ismerné a gyönyörű négy sort *), melyek oly eleven képekben ábrázolják, egymásnak ellentéve, a tengeri vészt és Neptun feltűnését benne.

Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.

A három, egymás után álló mind *m*-mel kezdődő szóban: *magno misceri murmure*, legtökéletesebb hangfestéssel adatik elő a tengeri vihar. Belőlök egyszersmind meggyőződhetünk, hogy széthangzat (disharmonia) van a beszédben is, valamint a zenében, teljesebb öszhangzat céljából. — Ha nem félnék, hogy engem is *kritikaszer*nek fog Gy. úr kiáltani, bátorkodnám őt ez uttal Diderot munkájára utalni: *Lettre sur les sourds et muets, à l'usage de ceux qui entendent et parlent*. Finom izléssel és élccel írott értekezés ez a művészeti előadásról; különösen tárgyalatik benne azon mély szépséggel bíró költői rajz, mely az előadandó tárgyat ügyesen összeállított nehéz vagy könnyű tagokban, jelves nyomatéku hangokban **) fejezi ki. Ezt *költői képirásnak* (hiéroglyphe poétique) nevezi, rá alapítva minden valódi költemény fordíthatlansá-

*) I., 128—131.

**) Tulajdonképen szavakban és mondatokban, de melyek minőségi és mennyiségi tekintetben helyesen megválasztott hangokból alkotvák.

gát *). A fordítást, mely mindig csak megközelítő lehet, nehezíti még a költői jelv titkossága s hogy úgy mondjam, kézzelfoghatlansága; mert jól jegyzi meg a francia elmész, hogy a ki a költői szépségeket felfogni akarja, csaknem képesnek kell lennie azok előhozására is, és hogy általában mérnököt sokkal könnyebb jól megérteni mint költőt.

Annai bizonyos, hogy költői művet kielégítőleg csupán költői elme fordíthat; hogy pedig Gy. úr nem az, minden sora mutatja. Kitűnik ez a fenn idézett négy vers magyartításából is: e magyartítás nehéz menetű hatosok, erőtlen, toldozott, elmásított és össze nem illő kifejezések halmaza.

Országában a rút háborgást, és az üvöltő
Szélvész dülását, s fenekig zaklatva a tengert
Észrevevén Neptun, neki bősziül s helyrehozandó
A rendet, nyugodtan a víz színére kibukkan.

A *magno misceri murmure* itt háborgással adatik vissza, nevezetesen pedig rút háborgással. Illik-e a tengeri vész fenségéhez a rút? s festi-e a háborgás a nagy zajgásban felkevert oceánt? — Ezután, erőtlen toldozatban, olvassuk az üvöltő szélvész dülását az egyszerű *emissa hiems* helyett. Gy. úr valóban furcsán magyartít: a dús kifejezéseket helytelenül egyszerűsíti, az egyszerűeket meg épen oly visszásan kicifrázza. — De hagyjuk el a tengert, és forduljunk Neptunhoz. Márónál az isten *graviter commotus*, azaz felháborodott; fordítónknál neki bősziül, — mely kifejezés nem csak alacsonyító az istenre nézve, hanem ellenmondást is képező az utóbbi mondattal: *nyugodtan a víz színére kibukkan*: mert a neki bősziült nem lehet nyugodt. — Egyébiránt *nyugodtan a víz színére kibukkan* koránsem adja elének azon magasztos képet, melyet az eredeti-

*) Szavai ezek: Je croyais avec tout le monde qu'un poëte pouvait être traduit par un autre: c'est une erreur, et me voilà désabusé. On rendra la pensée, on aura peut-être le bonheur de trouver l'équivalent d'une expression, mais ce n'est pas tout. L'emblème délié, l'hieroglyphe subtil qui règne dans une description entière, et qui dépend de la distribution des longues et des brèves dans les langues à quantité marquée, et de la distribution des voyelles entre les consonnes dans les mots de toute langue: tout cela disparaît nécessairement dans la meilleure traduction." Állítását utóbb jól választott példákkal a görög, római és francia irodalomból világosítja és erősíti.

ben találunk: *summa placidum caput extulit unda!* Látjuk a feltornyosodott hullámot, s ennek magosából, nyugalom körzötté alakban, kiemelkedni az istent. Mily szép ellentét: a dülő elemek középett a habisten nyugalmas fensége!

Legyen szabad e helynél megjegyezmem, hogy én a *caput* kifejezést nem szó szerint, hanem részmaslatul (synonymia) gondolom veendőnek, Neptun *egész alakját* kifejezve: mert ha csak főt vagy arcot értünk alatta, s ezt képzeljük a hullámból kiemeltnek, ez kétségkívül nem szép, de rút, legalább is nevetséges látványt adand egy testétől elválasztott fej, mintegy kúpja valamely hullámtoronynak! Azért is a *caput* nézetem szerint *alakkal* fordítandó. Hanem Gy. úr nem fordította sem *alakkal*, sem *fejfel*; még a hullám tornyosultát is — alkalmasint ismét magasabb tekintetekből — elmellőzte, s egészen laposan, csak így fejezi ki magát: *nyúgodtan a víz színére kibukkan*, a *kibukkan* szóval vég csapást mérve az isteni méltóságra. — Még azt sem értem, hogyan lehet az *alto prospiciens* magyarítása ez: *helyrehozandó a rendet*. Valóban kissé nagyon is sürően fordulnak elő Gy. úr magasabb tekintetei.

De hátha Gy. úr azt felelné, hogy a megrovott helyeket, a magyar nyelv természeténél fogva, nem fordíthatta jobban? ha — Diderot állítására támaszkodván — azt mondaná, hogy költől nem fordíthatni tökéletesen?....

Diderot a fén idéztem értekezésben a nyelveket is vizsgálat alá veszi, s megkülönböztetvén azok támadási, képzett és tökélyesített állapotját, azon eredvényre jő, hogy a francia nyelv, minthogy tételeiben szigoruan ragaszkodik a természetes szórendhez, *tudományos* nyelv, a latin ellenben, a görög, az angol és az olasz — *művészeti*. Diderot elveit (melyek pedig helyesek) a magyar nyelvre alkalmazva, ezt legtökéletesebbnek kell ismernünk, t. i. éppen úgy tudományos mint művészeti képességűnek: tudományosnak, mert leginkább követi a természetes szórendet; művészetinek, mert a hangokban, melyekből szavai adatvák, annyira dús és változatos, hogy a kifejezésnek bárminő jellemet kölcsönözhet, — ezen kívül pedig van határozott mértéke, mint a régi nyelveknek, s képes minden rímre is, mint az újabbak közül sem valamennyi. És ebből következik, hogy magyar nyelven legtökéletesebben kell fordíthatni.

Én is megkísértém azon sokszor emlegetett szép négy sor áttétellel, következő sikerrel:

Észrevé Neptún a tenger szörnyü moráját,
 A kitörött zivatart, a vizek fenekig kavartát —
 És fölháborodott; s szétnézendő a magosbul,
 Egy hullám tetején kiemelte nyugalmas alakját.

Ez sokkal jobb a Gy. urénál, de bizony még sokkal rosszabb az eredetinel. Hanem adjatok csak a magyar nyelvet, csak mostani fejtetésben, egy csak fél Virgilnek: teremt az remek magyar Aeneist a latinból!

Nehogy azonban cikkem igenis hosszúra nyúlják, még csak egy helyet — pedig ezt sem a rosszabbak közül választva — szándékozom közelebről megvizsgálni, s aztán a munka más, nem fordítási botlásainak rövid jegyzékét adom.

A bonckés alá veendő sorokat a II. könyvben, az 50. verstől az 56-dikáig találjuk. Laokoon inti a trojaiakat, ne hagyják magokat a görögök által megcsaltni, s a tőlük ott hagyott óriási falovat ne fogadják városukba. Vég szavai: *timeo Danaos et dona ferentes*, azaz, még akkor is tartok a görögtől, midőn ajándékkal jön. Már ezt is elferdítve adja fordítónk: *nékem se görög, sem ajándoka nem kell.*

De beszéde végeztével a főpap kopját vet a ló felé.... De halljuk magát a költőt:

Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
 In latus inque feri curvam compagibus aluum
 Contorsit.

Gy. úrnál:

Igy szólván, súlyos dárdáját teljes erővel
 A ló domboruan készült derékába hajítja.

Elégedjünk meg eddig a magyarítással s menjünk tovább.

— Stetit illa tremens —

Költői rajz, melyet Voss és Neuffer találva németítnek: *sie stack nachbebend.* A magyarban így olvassuk:

Ebben a dárda remegve megállt.

Ha nem volna oda téve a *meg*, mely az igének, melyhez kapcsoltatik, befejezettség jellemét kölcsönöz (holott a jelen mondatban épen be nem fejezett állást kell jelenteni), úgy ezen magyarítás ellen csak az volna kifogásom, hogy hosszabb, mintsem a tárgy, t. i. a remegve bennálló dárda leírása megengedi. Hanem a költői szépséget itt sem fogta fel Gy. úr. És szerencsétlenebb még a következő mondat áttétele:

— uteroque recusso

Insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.

A költő azon hangot írja le, mely támadt, midőn valami hézag, dongás faedényt, szóval hordót, megütünk. A hang ilyenkor kettős; először egy erős kongás — *insonuere*; azután egy halkabb viszhang, — *gemitumque dedere*. Szóval szóra tehát így kellene adni az eredetit: *az átrengetett odús üregek meghongván, vissza-nyögének*. E leírandó hangzat kettőssége Gy. úr magyarázatában fel nem lelhető:

— a szörnyű lökéstől

Öblei gyomrának viszhangoztatva nyögének.

A *viszhangoztatva*, mely szóval a fordító ki akarja fejezni a költő gondolatát, nem elegendő: mert költőileg nem *fogalmát*, hanem *képzetét* kell adnunk a kifejezendő eszmének. Sokkal sikerültebb e hely fordítása Schillernél:

Es schüttert durch und durch, und weit umher
Antworten dumpf die vollgestopften Waende.

Itt ama fenérített kettős hang, ámbár nem betű szerint, nem is szigorú utánzatban, de mégis szorosan megválasztva egymástól s az eredetivel egyenlő képet költvén lelkünkben (a mi épen a fordítás feladata), fejeztetik ki. — A latin így következik:

Et, si fata deum, si mens non laeva fuisset,
Impulerat ferro argolicas foedare latebras —
Troiaque nunc stares, Priamique arx alta maneres!

Felfogásom szerint ez a latin mondat értelmé: *s ha nem lett volna bal mind az isteni végzet, mind a mi eszünk, Laokoon bennünket rá fogott cenni, hogy a görög ló dongáit szétverjük — s Troja te most állnál s Priamus fennedra maradnál!* — Gy. úrnál így van:

És ha eszünk vesztvén, minket nem büntet a végzet,
S fegyverrel mi a danaidák odujába berontunk:
Troja te léteznél, s Priamus szép vára fenállnál.

Itt ismét nincsenek, mint Gy. úr ígérte, az eszmék hiven visszaadva: mert a végzet nem akarta büntetni a trojaiakat azért, hogy eszközket veszték, hanem saját eszköz és a végzet egyszerre fordultak ellenök; vagy inkább megfordítva, elveszték eszközket, mert ellenök volt a végzet. Azután a ló megsemmítése nem előzménye a végső gondolatnak (mint a fordításban), de következménye az elsőnek s mellé rendeltje amannak; ez azonban kisebb érvű levén, mellőzhető.

Mellőzvéen ezenkívül a fordítás egyéb, rozszabb helyeinek részletes kimutogatását, végezetül csak néhány nagyobb, kivált a mértéket sértő hibákat s magokban rozsz kifejezéseket akarok megérinteni.

A vershibák közé tartozik mindenesetre az első könyv 181-d. sorában előforduló heptameter :

Ekkor a megromlott gabonát fáradtan a partra kihordják

Melyet a fordító utóbb oly módon akar hatosítani, hogy a *fáradtan* szót „mint feleslegest“ kihagyatja. Ezen *fáradt* szóval a fordító a *fessi rerum* kifejezést akarta visszaadni; hanem ez nem annyi mint *fáradtan*, de *sors-untan*, — s való értelmében magyartva, koránsem felesleges. Inkább így lehetne a hatost helyrehozni:

A romlott gabonát sors-untan a partra kihordják

Nevezetesebb vershibák ezenkívül :

I, 144. Hol ti tanyáztok Eure....

155. S köztök ép nem várt....

290. Aztán jó Caesar ivadék....

505. Kartáncot rendez Diana....

546. Már ha ti nem hajtók a bosszura....

II, 242. Híres bástyáik! négyszer állott....

A vershibák közé számítom a gyakori caesurahányt is, például:

I, 515. Emberek | is tán | s társai | nak hirt | adni e | zekről.

404. Már hor | gonyt vete | vagy most | hajtja be | őket a | jó szél.

506. S Lato | nának | keble....

573. Légyen | bár nagy | Hesper | át....

632. Engem is | ilyen | sors ű | zött vala | annyi....

II, 212. Szinte a | lélvá fu | tunk el | s a két | szörnnyeteg....

270. S íme az | álom | közt szomo | rúan Hektor e | lőttem.

579. Mint a | bokrok | közt jár | káló | hogyha....

596. Összeve | gyftett | már görö | gökkel | miket a | balsors :

A komor | éj vak | leple a | latt több | ízbe csa | tázunk.

765. Templomi | asztalok, | és a tö | mérdek | serleg....

Hemzseg a fordítás, a vers kikanyaríthatása végett, ily pótszavak sokaságától is : *csak, már, majd, még, te, én, is, ép, épen, immár, akkor, szegény, azonnal, bizonyára*, stb. Mint hézagpótló alkalmaztatik gyakran a névelő is, még pedig néha birtokragos nevek előtt, midőn a hőskölteményi előadás méltóságát sérti, p. o.

I, 589. Lám mint teljesedett az anyád mondása egyébkint.

626. Bél az atyám....

II, 474. Fenhordván a fejét....

522. Még a fiam Hektor....

II, 563. — Kisded Julusnak *a* sorsa.

590. Állja *az* útamat el....

732. — *az* atyám szétnézve kiált fel.

774. Borzadt *a* hajam s *a* hangom elállott.

Néha, mi még kellemetlenebb hatásu, az egyik név névelővel, a másik a nélkül áll, mint:

I, 319. Arca s *az* öltönye szűzre mutat....

518. Félelem és *az* öröm....

593. Arca s *a* termete isteneké....

II, 564. Utcák és *a* terek szélétébe borítva tetemmel.

Ezenkívül tomérdek *ea* és *re* vétetik igénybe, s alig találunk öt sort egy folytában, hogy e ragok elő ne fordulnának.

Nem ritkán találkozunk ugynevezett költői szabadságokkal is, ámbár a fordító azt mondja előszavában, hogy „kevés költői szabadságot engedett magának.” Ilyen szabadságok, az íkesített igék ignorálásán kívül, többek között:

I, 294. — raknak *nek'* is áldozatoltárt *).

643. Bíbor szőnyegetek szép himzés tesz gyönyörűbbé.

II, 415. A két Atridák....

503. Hatvankét nősztermek.....

Rút hosszításokat is találunk, milyenek: *tűzet* (ignem), *víze*, *sűrög*, *zág* (angulus), *kapúhoz*, *cikázik*, *üreg*, *fűvet*, *júhot*, stb. Még kevésbé fér össze nyelvünk természetével két rövid hangzóknak egy kettősbe olvasztása (jöllehet ezen szabadsággal Vörösmarty is élt), — mire nézve példákat nyújtanak az első könyvben a 10, 72, 150, 157, 187, 267, 442, 457, 570, 616, 629, 645. sorok, s a másodikban is néhány.

Általában, mindennek előtt a fordítónak tisztába kellene jönnie magával az iránt, mi az a költői szabadság és mikor alkalmazható? — *Törvény* alól sohasem szabad lenni kivételnek; *szabály* alól lehet: következként az u. n. költői szabadság — mint kivétel — igenis nyelvszabályokkal dacolhat, nyelvtörvényekkel nem. Én törvénynek tekintem a magyar nyelvre nézve, hogy benne kettős hangzók elő nem fordulnak; nem engedhetőnek tartom ennél fogva, hogy két egyszerű hangzó egy kettős gyanánt használtassék, két könnyű tag egy nehézé változtassék, hacsak palócul nem akarunk írni. Vala-

*) Az *elisiók*, hol két *azonegy rövid hangzó* ütközik össze, nagyon tűrhető. Mind az élet, mind az irodalom, s ebben oly tekintélyek mint Kazinczy és Vörösmarty, mutatnak rá példákat. Szerk.

mint Kazinczy latin modoru összehuzásai elmúltak, úgy el kell múlni a diphthongizálásnak is *).

A rosز kifejezéseket illetőleg, először is néhány olyat idézek, melyek, mint egészen közönségesek és kopottak, hőskölteményben aljasak.

I, 37. A makacs és zúgó szélvészeket Aeolus itten
Mintegy börtönben láncok közt fékezi *nagyban*.

II, 125. — rám *fente fogát* ármányos Ulysses.

203. — — szinte *a hátam*

Borsódzik.....

Illetlen kifejezések :

II, 57. Trójai *csőszök* ezenközben....

S Laokoonról :

II, 222. — *iszonyú lármával* fordul az éghez !

A trojai vitézekről :

II, 248. És mi, *szegény párák.....*

Hektorról pedig :

II, 288. Hosszan felsóhajt és *nyögdécselve* imígy szól.

Németes kifejezések :

I, 158. — — a hogy szét

Nézte magát Neptun.....

II, 303. Szétnézem magamat.....

364. Szétnézem magamat.....

670. — gyáván éltünket fel nem adandjuk.

Röviden tehát, mit mondhatunk e fordításról? — Gy. úr az előszóban ezeket mondja : „Sem *szabad*, sem *szoros* fordítást, hanem Aeneist magyar nyelven akartam adni.“ S mi hozzáteszszük, hogy, ha Gy. úr magyar Aeneist akart adni, ennek szabadnak is, szorosnak is kellene lennie, hogy jó legyen : így azonban, hogy magunkat Gy. úr modorában fejezzük ki, a fordítás sem nem szoros, sem nem szabad, sem nem jó, sem nem rossz; hanem, a mi legroszabb, közepszerű ! Ha pedig az egész munka hasonló lesz az eddig adotthoz, lelkismeretesen ki kell nyilatkoztatnunk, hogy az csak irodalmunk ballasztját növelendi.

G.

**) Egy jegyzés határa szűkebb hogysen a debreceni iskola ezen alaptalan, a tapasztalással és nyelvtörténettel merőben ellenkező tételét abban cáfolgassuk ; csak mint poetai szabadságot kívánjuk itt oltalom alá venni, azon euphoniailag gyönyörű helyekre emlékeztetvén, melyek Kazinczy és Vörösmarty ily soraikat oly kényes szépséggel díszesztik.

Szerk.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

V. Giletfi Miklós nádor biztosíték-levele, Némethi Jánosné Muzsaji Klára, és leányai Némethi Krisztina, Kata és Margit számára, augustus 1-ről 1349-ből.

Nos Nicolaus Regni Hungarie palatinus et Judex Comanorum memorie commendamus quod in congregacione *nostra* generali, vniuersitati nobilium Comitatus Abvquar *seria secunda proxima post festum beati Jacobi* ¹⁾ prope villam Kuzepnempty celebrata Nobilis domina relictia Johannis fili (így) Michaelis de Felnempty et filia Petri fili Gerenemi de Musay pro se personaliter et pro tribus filiabus suis Kristina Katharina et Margit vocatis ex eodem Johanne procreatis de medio aliorum nobilium exurgendo quasdam duas literas Honorabilis Capituli ecclesie Agriensis in *dominica proxima ante festum Ascensionis domini Anno presenti* ²⁾ patenter confectas nobis demonstrauit In quarum unius litere tenore habebatur isto modo, quod nobilis domina relictia Johannis filij Michaelis de Felnemut et filia Petri filij Gerenem de Musay Clara vocata pro tribus filiabus suis Cristina Katherina et Margit vocatis ex eodem Johanne progenitis ex vna et Nicolaus filius eiusdem Johannis pro se et cum sufficientibus literis procuratoriis prepositi et Conuentus de Jazov parte ab altera coram ipso Capitulo Agriensi personaliter constituti dixissent quod licet ex causis diuersis que inter ipsos filios et filias dicti Johannis contigissent vsque modo specialiterque ratione quarte puellaris dictarum trium filiarum coram *domina Regina et alijs Baronibus ac Justiciarijs Regni* lis et contencio mota fuisset inter ipsos huc vsque et exorta Tandem tamen vt omnis litis et contencionis materia de medio ipsorum euelli potuisset et eradicari propter bonum pacis et concordie vnionem ac fraternalem dileccionem per ordinacionem discreti viri domini Nicolai plebani de Sumugy tunc Regij hominis et magistri Demetriij testimonij dicti Capituli Agriensis ac aliorum comprouincialium suorum nobilium compositionem in die Cynerum ³⁾ in. facie eiusdem possessionis Felnemut taliter inter se concordassent, quod quia pretaxati Nicolaus et Lukachius pro omnimoda expedicione dicte quarte filialis qua ipsi de vniuersis possessionibus et porcionibus possessionarijs jure nature et de huius Regni consuetudine eisdem tribus sororibus suis teneri dinoscerentur octo integras curias

¹⁾ Július 27-dike 1349. — ²⁾ Május 17-kén 1349. — ³⁾ Hamvazó szerda 1349-ben február 25-kén esett.

seu loca sessionalia in eadem possessione Felnemut a plaga Orientali et a parte possessionis Zyna nuncupate vt dicitur adiacencia cum earum vtilitatibus quibusbet et pertinencijs terris arabilibus pratis siluis aquis et patronatu ecclesie in eadem constitute memoratis tribus sororibus suis et earum heredibus perempnialiter possidendas contulissent Igitur annotate tres domine super ipsis octo curijs contente eosdem fratres suos et heredes ipsorum super dicta quarta filiali expeditos reliquissent Qui quidem eciam Nicolaus coram Capitulo Agriensi quo supra personaliter comparendo tam pro se quam pro eodem Lukasio fratre suo auctoritate procuratoria ipsas octo Curias cum earundem vtilitatibus perpetuasset dictis tribus sororibus suis modo prenotato dixissent eciam partes predictae quod die et loco premissae ordinacionis et in facie eiusdem possessionis dictae domine Kristina et Margit vocatae pro se et pro annotata domina Katherina sorore ipsorum hoc assumpsissent quod tempore redemptionis cuiusdam porcionis et molendinorum in eadem possessione Felnemut habitorum Nobili domine relictae condamm Philippi palatini impignoratorum cum *octo marcis grossorum compoti Kassensis* iuuare deberent fratres suos supradictos In alterius vero litere tenore habebatur expresse quod Nicolao filio Johannis filii Michaelis de Felnemut pro se et cum sufficientibus literis procuratorijs prepositi et Conuentus de Jazov pro Lucasio fratre suo vterino ex vna et nobili domina relicta eiusdem Johannis matre scilicet dictorum Nicolai et Lucasij Clara vocata parte ab altera coram ipso Capitulo Agriensi personaliter constitutis per eundem Nicolaum sua et dicti Lucasij fratris sui in persona viue uocis ministerio propositum extitisset et relatum Quod quia ipsi cum annotata nobili domina matre eorum a modo et deinceps sub pacis tranquillitate perdurare et semper in benedictione materna stare vellent deo permittente et ne eciam ipsi et ex parte *domine Regine et ex parte aliorum proximorum et comprouincialium suorum nobilium propter fatigabiles diuagaciones eiusdem domine matris eorum* vltcrius improprium sustinerent aliquale dictam possessionem ipsorum Felnemut in Comitatu Ab Vywar existentem cum suis vtilitatibus quibusbet et pertinencijs exceptis solummodo octo integris Curijs que in porcionem trium nobilium dominarum sororum suarum cessissent ac duabus partibus fundi seu loci sessionalis condamm predicti Joannis patris ipsorum in eadem habiti que simul cum terris arabilibus et alijs vtilitatibus pro dictis duabus partibus loci sessionalis sufficientibus in forma cuiusdam compositionis in porcionem ipsorum remansissent pro expedicione dotis et rerum parafernaliu preallegate nobili (így) domine matris ipsorum cum terciá parte pretaxati fundi seu loci sessionalis patris eorum dedissent et contulissent et coram ipso capitulo Agriensi pretactus Nicolaus tam pro se quam pro eodem Lucasio fratre suo auctoritate procuratoria dedisset et contulisset memorate nobili domine matri sue vsque ad vitam eiusdem domine possidendas et tenendas fructus et vtilitates ac prouentus ipsarum in suos usus conuertendas tali condicione mediante quod post hobitum sepe-

dicte domine memorata possessio cum tertia parte ipsius fundi rursus in Jus et proprietatem ipsorum redire deberent possidende et prenominata domina super tali condonacione et premissis possessionis condicionarij Juris adopcione sufficienter contenta prelibatos filios suos et heredes ipsorum super dictis dote et rebus paraffernalibus suis prout etiam nuperrime in facie predictae possessionis in die Cynerum iam preterita per regium et dicti Capituli Agriensis homines ac alios probos viros sic ordinatum extitisset per omnia expeditos reliquisset coram ipso Capitulo Agriensi pariter et quietos testimonio literarum suorum (így) et auctoritate Quarum literarum exhibicionibus factis et earum tenoribus intellectis predicta nobilis domina relicta ipsius Johannis in sua et predictarum filiarum suarum nominibus petens nos humiliter et deuote vt ipsa et filie sue ac porciones earundem premissis modo sibi pro dote et dictis filiabus suis pro quartis filialibus suis date et collate pro factis filiorum suorum et fratrum earundem filiarum suarum per quempiam non possint agrauari Vnde nos iustis et legitimis supplicacionibus eiusdem domine auditis quia predicta possessio Felnemutij eidem nobili domine relicte Johannis pro dote sua exceptis octo Curijs que tribus filiabus eiusdem domine pro quartis filialibus et duabus partibus fundi Curie seu loci sessionalis condam predicti Johannis in eadem possessione Felnemutij habiti que simul cum terris arabilibus et alijs vtilitatibus pro dictis duabus partibus loci sessionalis sufficientibus in forma premissis composicionis in porcionem ipsorum filiorum Johannis remansissent per eosdem premissis modo de Jure et de huius Regni consuetudine date existunt et donate iusti etiam pro iniustis per quempiam non debent molestari et agrauari Ideo vnacum Comitibus Judicibus nobilium Assessoribus et vniuersis nobilibus predicti Comitatus commisimus decernentes vt predictae nobiles domine et porciones earum possessionarie ipsis pro earum iuribus date et condonate pro factis filiorum et fratrum earundem dominarum non possint per quempiam agrauari nisi forte predictae nobiles domine *si iidem Nicolaus et Lucasius filij Johannis in numerum proscriptorum describerentur vel alijs proscriptis ex confidencia presencium literarum hospitalitatem preberent aliqualem Datum sexto die congregacionis* ¹⁾ nostre predictae in loco memorato Anno Domini M. CCC. XL-mo Nono.

Két ízben nevezi a nádor, Giletfi Miklós, e nevezetes oklevélben, az Abaúj vármegye nemességének 1349-dik évi július 27-dik napjára Közép-Németi helység mellé egybehívott közgyűlését, *maga* gyűlésének; mi azt tanúsítja, hogy az ily gyűlések, az ott személyesen elnöklő nádorokról, *nádori gyűlések*-nek nevezettek.

Világos e levélből, hogy a király, Lajos, a nápolyi ügyben az or-

¹⁾ Július 27-kén kezdődvén a gyűlés, hatodik napja, az oklevél kelte, auguszt. 1-jén volt.

szágtól távol lévén, a peres ügyek a királyné s az ország zászlósai és főbírái előtt folytak. Világos az is, hogy a nádor a királyt nem követte Olaszországba, mert az említett gyűlésen személyesen elnökölt.

Homályosabb, mi a levél végén mondatik, hogy t. i. Muzsaji Klára, s leányai, Németi Krisztina, Katalin és Margit, csak úgy fognak megtartatni a fiaik és testvéreik, németi Miklós és Lukács által, nekik, részint özvegyi jogon, részint leányi negyed címén, átengedett fel-németi birtokukban, ha az említett két fiú *száműzöttek sorában* nem lesz, sem a jelen nádori levél tartalmában elbizakodva, az említett nők *más száműzöttek* iránt is barátsággal s elfogadással nem viseltetnek. Nem lehet ugyanis e sorokból egyebet következtetni, mint hogy a király távollétében az országban pártütés és elégedetlenség keletkezett, mely a királyné s nádor által többeknek száműzetése által nyomtatott el, — miről történetirataink, eddig, hallgatnak.

Említetik Fülöp nádor özvegye is, kinek a felnémeti részjósággal és malmok elzálogíttattak, ki kétségtől az 1324-ben nádorságot viselt homonnai Drugeth Fülepp özvegye volt.

A „*compotus Kassensis*“ mi a francia *compte* = számítás, becslés szótól jött át hivatalos latin irányunkba, kassai pénzláb-mértéket fejez ki, melynek az országban több neme volt.

Muzsaji Klára, a Muzsaji Péter, Muzsaji Hieroním fiának, leánya volt; ki az oklevélben *Gerenem* azaz *Gyeréném* vagy *Jereném* névvel említettik. E szerint szótárunk ismét egy magyarított keresztnévvel szaporodik, mert e tudva *Hieronymus* többé nem csupán *Jeromos*, hanem az *us* végzet elhagyásával *Gyeréném* is lehet.

Németi Miklós és Lukács, mely utóbbi a magyaros *Lukács*-ius (Lukasiusban az *s* is *cs*-nek olvasandó) néven említettik, úgy Németi Krisztina, Katalin és *Margit*, ki szinte csak magyaros néven neveztetik, Németi Jánosnak, néhai Németi Mihály fiának, Muzsaji Klárától született gyermekei voltak. Özvegy anyjok, úgy látszik, peres ügyében, sokat alkalmatlankodott a királynénak s nemes rokonoknak, ezért mondatik róla: „*propter fatigabiles divagationes ejusdem domine matris eorum.*“

Ma két falu van Abaújban, *Tornyos-Németi* és *Hidas-Németi*, a Hernád mellett; hajdan úgy látszik három volt, mert *Fel-Németi* és *Közép-Németi* említettik, mi még *Al-Németi*t feltételez. Tornyos-Németit kell a Fel-Németi névben érteni, mely a köznép nyelvén maig is *Nemti*-nek mondatik, már 1349-ben is egyházzal volt ellátva, s *Szina* felé helyezettnek állítatik. Tornyos-Németi és Hidas-Németi közti rétek vonulnak el; itt kellett Közép-Németinek feküdnie, s a nádori gyűlés e gyepes réteken, szabad ég alatt egy hétig tartatott.

Németi, e levél tanúsága szerint, *Nemti*-nek és *Német*-nek egyaránt mondatott, s a *Német*, a *Némüt*, ma *Némöt* hangejtéssel divatozott, miként *közép* is *ü*-vel, így: *küzép* használtatott. Az *i* rag a Német-i-ben vagy Nemt-i-ben, németek lakát jelenti, miként Tóti, Oroszi,

Vendégi, Jobbágyi stb, tótok, oroszok, vendégek és jobbágyokét; Somogyi: som kedvelte földet.

Nemti-ből, vagy szinte Nempti-ből Szala vármegyében, *Lenti*-t faragot az értelmetlenség. — *Jazov* Jászó-nak olvasandó; *ov* vagy *ou* annyi mint *ó*.

Sumogy ma *Somogyi* helység Abaújban, mit Fényes *Somodi*-nak ír. A somogyi lelkész, Miklós, mint látjuk királyi emberül volt a Németiné ügyében kiküldve.

Író-hártya eredetieről, melynek szironymyal odafooglalt nagy hátpecsétje leszakadt, a hason-más, gyűjteményünkben.

Szolgálganak ezek a honi történet és nyelv bármi csekély felvilágosításául.

Jászay Pál.

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

— *A magyar egyetem könyvtára.* Az egyetemi könyvtár 1849. óta 1851. sept. végéig a *hazai irodalom* szakában, miután a hivatalos példányok az 1848-ki törvény által megszűntek beküldetni, csak 244 kötettel s 226 egyvelges aprósággal (röpirattal, könyvtári nyelven) szaporodott; a *külföldi irodalom* 712 kötet s 294 röpirattal (külső egyetemeki iratokkal); István volt nádor által újra 130 kötettel, s 10 köt. kéz-irattal: összesen 1096 kötettel és 520 röpirattal; mely szám a könyvtár két év előtti kötettségéhez adatván, az egyetemi könyvtárban 1851. oct. 1-jén volt 72,630 kötet és 3428 röpirat. Költetett e szaporításra 1972 ft 19½ kr ep; miután e könyvtár nevelésére azelőtt fordított évenkénti ezer forint (ez is csekélység) az által még csonkíttatott, hogy a házi apró költségeknek, melyek azelőtt egy az igazgató kezén volt pauce által fedeztettek, ennek megszüntetésével szinte ama vérpénzből (az ezer ftból) kell kitelniük! Az évi adalék csekélységéből következik, hogy *nagy munkák*, miket köz könyvtárakban volnánk jogosítva feltálni, nemszerezethetnek! Egyébiránt a fentebbi szaporodásba foglalvák az *ajándékok* is; t. i. a kormányon, több intézeteken (ezek közt az amerikai Smithson-intézet) és külföldi egyetemeken kívül 44 magányos ajándékozott hol egy, hol több köteteket, s többnyire saját munkáit. — Itt kegyeletes halálával megemléendő a könyvtár végelötti igazgatója, az érdemdús *Fejér György*nek élte vég napjaiban tett ajándéka, mely valamennyi saját kézírataiból áll; mikhez még nyomtatott munkáinak nála fenvolt példányait adta, melyek most már a könyvtár részére áruhatnak.

A könyvtár használata folytonos emelkedést mutat. Csak 1851-ben 11,120 olvasó fordult meg a könyvtár olvasóteremében. Az otthoni használatra kikölesznözött kötetek száma 1849/51-ben két év alatt 1885 kötetre rugott. E mellett egy magán olvasószoba is létezik 1850. eleje óta, az egyetem és acad. tagjai számára, melyben 52 újság és folyóirat van kitéve olvasásul.

A személyzet: Igazgató: *Toldy Ferenc*; első őr: *Reguly Antal*; másod őr nincsen; első tiszt: *Csery József*; másod tiszt: *Garay János*, ki folytonos betegeskedése miatt *Réray János* napdijas által pótoltatik; ideiglenes segéd: *Rischel Ágost*.

ÚJ MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

APRIL. 1. 1852.

VII. FÜZ.

BARTAL GYÖRGY NÉHÁNY JEGYZETEI

SZALAY LÁSZLÓ MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETÉRE.

I. §.

„Magyarország történetének“ szerzője Szalay László derék hazánkfia azt, mit őseink a 892-ik s az után következett néhány évek alatt tettek, összefoglalván, egy szerencsés gondolat szárnyain oly fényben tünteti fel, melynek világánál láthatja az irigy is, hogy a magyarok Etele húnjainak bajnoki híre neve dicsőségére nem szorultak ¹⁾. A fegyverrel viselt dolgokat tehát, melyeket az ősonda ugyanazon egy népcsaládnak tulajdonít, a húnok s magyaroknak Európában lett megtelepedésök különböző szakához képest, megkülönböztetni, s valamint azokról, úgy ezekről is hős tetteikre nézve nagyokat szépeket írni lehet; de a magyar ősidő történetét, a szerzőnek engedelmével legyen mondvá, a nélkül, hogy az Etele és Árpád népének törökonságáról elődeinktől reánk maradt, ezekre pedig ősatyáinkról szállott hagyományt, egyszersmind pedig a legrégebb hazájokból vélek hozott azon szokásokat, melyek Priscus által Eteléről megírva a magyar történet szövegén még a XV. századi törvényeken is megismerhető szakadatlan fonalként vonulnak keresztül, érdemök szerint méltányoljuk, a nemzet sajtóságos szelleméhez képest okadosan megírni nem lehet.

¹⁾ Commentárjaim I. R. 12. l. erről többet.

II. §.

Az európai magyar birodalom leg-elejéről, épen oly igazak, mint szépek, a magyar irodalomtörténet hőseinek, Toldynak, e szavai: „minden hódolt teljesen egyenjogú volt a hódítókkal, s szabad, nemes és magyar egyszersmind; csak azok, kik ellent állottak, úgy a hadi foglyok voltak szabadtalank; de ezeknek is hadi szolgálattétel által nyitva állt az út szabadságokhoz.“ Tökéletes felfogása és a mostani szójáráshoz idomított magyarázása a régi *ingenuus* és *liber*, s az ezekkel egy értelmű *honestusnak*, mely Árpád magyarjairól a maga egész valóságában áll; s kikről, meg Etele húnjairól, a mély eszű s roppant tudományú Montesquieu ezen megjegyzése szerint: „il suivait les mœurs de sa nation, qui le portaient à soumettre les princes et non pas à les conquérir“¹⁾. Ekép tehát, hogy tovább is Toldynk szavaival éljek: „megujult ösatyáink által azon tünemény, melyet a negyedik s ötödik század húnjai mutattak fel a világnak.“

III. §.

Az a görög hún, kivel Priscus Etele udvarában találkozott, élete történetéről kérdezettvén, így kezdett szólni: „Én, ki azelőtt Vimináktionban dűsgazdag s boldog voltam, midőn e város a húnok alá került, vagyonos állapotom következtében magának Onégésziosznak²⁾ lettem kiszemelve; szokás lévén a húnoknál, hogy a vagyonosabb foglyokat, Etele után, azoknak előkelőik magok számára válogassák ki.“ Halljátok, halljátok, felcím! ez a derék ember annál a szokásnál kezdi, mely eleinknek az 1439-ik évben, feltetsző különös gondossággal írt törvényeikben e szavakkal áll: „midőn a csatákban, vagy ütközetekben a *magyarok* valakiket az ellenségből elfognak, vagy más egyebet nyerni találnak; akkor *ők*, a *magyarok*, ez ilyen foglyokat, és nyereséget, kivéven a jelesb személyeket, vagy az ellenséges sereg kapitányait, kik mint fog-

¹⁾ Comment. I. R. 89. I. i.

²⁾ Derék Szabó Károlyunk Priskosz hún történetét görögből magyarra fordítván, a történetésznek az által is jeles szolgálatot tett, hogy az Onégésziosz szó fogalmát felvilágosította, s azt mutatta meg [lásd az Új Magyar Muz. 1851. X. füz. 552. l.], hogy az, betű szerint hon-van únvezért jelent, s nem személy-, hanem méltóságnév.

lyok a királyi felséget illetik, de kiket ez csak méltányos ajándékért vehet által, magok számára megtarthatják.“ Ez a törvény, sőt az 1458. 15. cikkely is, sajátságos külön örökségképen, egyedül és *csupán csak a magyarokra* van szorítva, kik közül a Kisfaludy-család egyik elődje, midőn IV. Béla a jeruzsálemi sz. kereszt egy kis részecskéjét és két szerviai főembert, kiket az elfogott, készpénzzel akarná kiváltani, jószágot követelt, s nyert is a királytól ¹⁾, ki őseitől tudta azt, mit mi egykori jegyzőjétől Mátyás érsektől ²⁾ tudunk, hogy ez a nemzettel egy eredetű szokás Álmos, s Előd, Kund, Und, Tas, Huba és Tuhutum — a nép — *csak a magyar nép* hét ágának főnökei közt, kötött szerződés után, már több mint csupán szokás; mert ennek második pontja e szavaival: „Mit köz fáradalmaik által szerezhetnek, abban mindenkinek része legyen,“ állami alap-törvény lett. De engedelmet e hosszacska félbeszakasztásért: halljuk a beszélő görög hűnt tovább.

IV. §.

„Későbbben, így folytatja ő, a rómaiak és az akaciók nemzete elleni csatákban kitüntetvén magamat, szabadságot nyertem, hűn nőt vettem, s jelen sorsomat az előbbeninél sokkal jobbnak tartom; mert a húnoknál, a háborún kívül, az ember baj nélkül él, kiki a magáét élvezve, és épen nem, vagy igen keveset háborgatva.“ Tehát a személyes szabadság, a tulajdonnak korlátlan élvezése, s az adótól és az ezzel járó szolgálati mentességben állott a húnok és húnna lettnék joga; egyetlen kötelessége pedig a háború miatti fegyverviselésben. Hát a magyarnak? vagy magyarrá lettnék? mind a kettő épen ebben; még pedig az adómentességre nézve tovább, mint nemzetünk jobb része méltányolta. Magyarország tör-

¹⁾ Comment. I. R. 78, 79. l. több ily példákat hoztam fel a 156. l.

²⁾ Azon erőszakot, melyet Kollár Anonymusunk munkájának bécsi codexében olvasható *Pdictus* legelső szón az által tett, hogy ezt felosztván, belőle P. dictust faragott, felfedezvén; nagy nevű Cornideszünknek azon nem csupa állítását, hanem, mint maga mondja, teljes meggyőződését, hogy Anonymus az 1141. és 1235. évek közt volt királyi jegyző, Comment. I. R. 4—22. l. előadott indokoknál fogva, teljesen osztom vele, és, ha szabad itt is ismételnem, semmit sem tartok bizonyosbna, mint hogy az, Mátyás, későbbi esztergami érsek volt, ki a kir. jegyzői hivatalt 1223-ban kezdette, 1234-ben végezte.

ténetének szerzője (a 94. l.) „könnyelműknek és botoroknak nevezni mind azokat, kik sz. István kormányrendszerében a Verböcifele közjog formáit nyomozgatják.“ Ez a megrovás talán kevéssé igen is erős? talán nem is oly közel áll a megfontolt igazsághoz, mint a lenéző elfogultsághoz? kérdezem csak; mert mi, kik Priscus imént olvastuk, abban az ősi hún-magyar szabadság fogalmára nézve Verböcitet már is feltaláltuk.

V. §.

Görög húnunk a maga új hazájában az igazság gyors kiszolgáltatását dicséri, mely előre való kihallgatást tételez fel. S ez az, a mit Verböci is a magyar ős szokások sorában szorosan köt össze a szabadsággal; mert ősatyáink az előre való meghallgatás nélküli elítélést a legnagyobb méltatlanságnak, Lél és Bulcsú pedig a halálnál is borzasztóbbnak nézték; úgy mint kik, midőn a császár népeit halállal fenyegetnék, e fenyegetésnek abban helyeztették legnagyobb súlyát, hogy minden előre való meghallgatás nélkül fognák őket elvesztetni ¹⁾).

VI. §.

Priscus gyakran említi a húnoknál szokásban volt, és a nép által Etele főembereinek s ezek rendelkezése a byzanci követségnek is szolgáltatott élelmezést. S ez a szokás hasonló módon létezett már az ős magyar korban, és a descensus (szállásolás s élelmezés) neve alatt egész a XIV. század kezdetéig tartott ¹⁾). Mit megjegyezvén, nem hagyhatom érintetlenül, hogy ilyen élelmezést abból, a mi szegény házából kitélt, a legyőzött nép s a szabadtalanok szolgáltattak; mert magok a húnok s hunná lettek, mint épen most láttuk, mindennemű adó s akár miféle ily szolgálattól mentek voltak. A *méd* és *kám* ³⁾) szavaknak eredeti tulajdonosait tehát az Etele által legyőzött népek nyelvei közt kell, gondolom, keresni, s ha bár ezek a hún beszédben köz forgásba jöttek volna is, ebből a húnok magyar nyelve ellen épen oly kevéssé lehetne következtetést húzni, mint a *robot* szóból, melyen fogalmával együtt nem rég kiadtunk.

¹⁾ Kézai II. K. 1. f.

²⁾ Comm. I. R. 81. 249. stb 1.

³⁾ Szabó Károly az említett helyen 563. l. v. ö. Jerney Keleti Utaz. 298. l.

VII. §.

Etele főemberei, egy-egy bizonyos napokon felváltva, ötöt fegyverrel őrzék, s mint testőrei legközelebbiek voltak hozzá mind azok közt, kik a nép színéből vagy sátorát környezték, vagy útjában kísérek ötet. Így váltják magokat fel Árpádnak nagyjai is, kit sehol magát, hanem még cseveli magányában is jobbágyai által környülvéve látunk. Hát sz. Istvánnak „*Magnus et nobilis comitatus*“ Hartviknál? hát Gaufridnál a „*semper frequens et numerosa ex more cum rege manus*“ nem mutatja-e Etele híres környezetének a magyaroknál volt folytonos gyakorlati divatját? miről, a ki még többet kíván, vessen össze Priscussal Freisingeni Ottónak e szavait: „*Qui apud eos principes dicuntur, latus principis ad munendum ambiunt*“: s ezekben nem csak a nemzeti ősrégi szokást, hanem Etele testőreit is színről színre láthatja.

VIII. §.

Mely hatással volt ez a hún szertartás Byzancra? azt Procop jegyzette fel, kinek bizonyága szerint, tágasb és a főemberek által jártabb lett ez után az ottani udvar is ²⁾: oly világos, hogy onnét sem Etele, sem Árpád a maga pohárnokait, lovászait, tárnokait s egyéb ily főember szolgálait nem kölcsönözte. De a frankok, kiknek egy része már rég ez előtt hadi társ képen együtt vitézkedett a húnokkal, legújabbán pedig egy másik része a római hatalom megtörésére kapcsolta magát Eteléhez, ennek mind udvara, mind udvari főemberei tisztjével közvetlen megismerkedvén, midőn az után önálló hatalomra jutottak, annak elrendezésében leginkább az általok megkedvelt, s legújabbí íróik munkáiban is méltányosan emlegetett hún szerkezethez tartották magokat. S e helyen különösen két tárgy igényel figyelmet.

IX. §.

Egyik, hogy a frankok *nagy bírāja* (Sismondinak *grand juge*, Mord Dom, Major domusa ³⁾) valamint a *magyarok nagy bírāja*

¹⁾ Comm. I. R. 76. 1.

²⁾ Comm. I. R. 77. 261. 1.

³⁾ Comm. I. R. 88. 1.

is, kit a bársonyban született Constantin Kárkának, Kézai Simon Rector vagy *Judexnek* nevez, e hivataljoknak sajátos fogalma szerint, leginkább a gonosztevők megzabolázása és kiirtására ügyeltek, s egyik is, másik is, a nép által választatott; de a frankoknak nagy bírāja szintűgy, mint Etelének Onégésziosza nem csak nagy bíró, hanem egyszersmind fővezér is, és a fejedelemnek főtanácsnoka s válaszainak szerkesztője lévén ¹⁾, idővel a fejedelmek tekintélyét egészen aláasta, s Pipin személyében maga lett fejedelemmé. Viszont pedig a magyaroknál, megtörtént ugyan nem egyszer, hogy a ki nagy bírónak, ugyan az hadvezérnek is, vagy megfordítva a hadvezér, igazságszeretete által is kitüntetvén magát, annyira megnyerte a nép kegyeletét, hogy nagy bírónak is választatott; de ez mind annyiszor csak kivételképen történt; mert ezeknél a nagybírói méltósághoz nem volt egyszersmind a hadvezérség is kötve; sőt e bírói hivatalánál fogva a közönséges hadi seregre is csak annyiban hatott, mennyiben ezt a fő hadvezérnek s az ez alatt álló egyéb hadi előjáróknak, mindenkor leggondosb figyelemben tartott tekintélye megengedte. Ezen felül éber szemmel viseltetett bírói eljárására a nép közgyűlése is. Ily józan ovatossággal korlátozva, állott a nagybírói vagy kárkani méltóság a vezérek ideiben; s a nép szabad választásának megszüntetésével meghagyta azt, a királyi udvar rendszeréhez idomítva, sz. István is; miről annak helyén bővebben fogunk szólni.

X. §.

Másik: hogy a frankok nagy bírāja a gonosztevőket egy e végett megszabott nap s helyre kitűzött népgyűlésen, és közönségesen e gyűlés bizonyítása szerint szokta elítélni; de e szokás a frankoknál idővel gyérebb lett s nagy bírójoknak megszűnésével szinte megszűnt ²⁾. Ellenben a magyarok nagy bírójának ugyanezen eljárási módja a vezérek korszaka után is létezett a szerint, mint ezt a váradi registrumból láthatni, s némely idomításokkal, egész

¹⁾ Lásd Szabó Károlynak a fen idézett helyen Onégésziosz hatásköre iránt a 622. l. tett fontos jegyzetét; önkényt értetvén, hogy midőn ahoz a magyar nádori méltóságot hasonlította, akkor e méltóságnak nem az Árpádok alatti, hanem az 1483. évi cikkelyek által lerajzolt képe volt szeme előtt.

²⁾ Comm. I. R. 328. l.

Hunyadi Mátyás országlásaig divatozott. Lássuk már most a hún-magyar hadügyi dolgot.

XI. §.

Az a vár, melyet a húnok Jornandesnél saját nyelvökön *húni* *vár*nak neveznek, sokkal jelentékenyebb, s egyszersmind természet szerűbb, hogysen az, akár egy, a mi nem valószínű, általok rakott, akár valami római korból eredt s általok elfoglalt és szokások szerint hosszú árokkal övedzett, s aztán *húninak* nevezett *kővárba* hagyná magát szoríttatni; mert akár hogyan olvassuk Jornandest, annál a *húnivár* nem egy kővárra, hanem vagy a szittya földnek vizek közt fekvő nagyobb tájékára, és így az egész Atelközre, melyet Jerneynk helyesen magyaráz vízköznek ¹⁾, vagy mint az én példányomban áll, magokra a vizekre vonatkozik ²⁾, és így mind a két olvasás szerint, úgy tartom, csak annyit tesz, hogy mindön más gyáva népek kővárakat építenek, hogy magokat ezeknek falai közé rejthessék, önekiek (a húnoknak) váraik a folyóvizek, vagy vízközök ³⁾; egyéb erősségeiket pedig ön mellyökben hordozzák; a mit csakugyan az egész hún-magyar családnak őstörténete is bizonyít. De különbözött a hún-magyar faj az európai nemzetektől abban is, hogy, a mint ezt a fenidézett görög hún új hazájának szokásai között kiváltképen kiemeli, szolgálóktól a húnok oly kevéssé féltették a fegyvert, hogy szabadságuknak a hadi tettek általi kivívására örömet alkalmat is nyújtottak nekik, Regino világos szavai szerint: „a magyarok szolgálókat is, mind lovaglás, mind nyilazásra gondosan tanították; mert hadaik nem úgy, mint egyéb nemzeteknél merő szabados felekből, hanem nagy részt szolgálókból is állottak.“ És ezt az ősrégi szokást eleink mind a vezérek korában megtartották, mind pedig azután a sz. István alatt bővebben kiképzett országos hadi szervezetőknek alapjául tették, mely szerint mind a vár népei, mind az udvarnokok, mind pedig az egyházi és

¹⁾ Jerney Keleti ut. 15. l.

²⁾ Comm. I. R. 86—87. l.

³⁾ Bele szeretett Árpád is a későbbben Csepelynek nevezett szigetre „visa fertilitate et ubertate illius loci ac munitione aquarum Danubii“ Béla kir. jegyz. a 44. f. s talán azon tájékat is, hol azután Székes-Fejérvár épült, főképen ily helyzete miatt kedvelte meg. Kézainál 2. k. 1. f.

⁴⁾ Comm. I. R. 139. l.

világi urak emberei is két felekezetre: *seggyerviselőkre és földmívelőkre* osztattak ¹⁾, vagy is inkább Árpádnak azon lakomája, melyben a régi legszebb monda szerint, nem csak az első és második rendbeli vitézek, hanem, a pór népnek minden felekezetei is részesültek ⁵⁾, egy valóságos intézkedés által létesített.

XII. §.

A húnok és magyarok hadviselése módja szint azon egy volt. Jornandes szerint a katalauni ütközetben Etele önmaga népe erejével közepett, az egyéb sokféle nemzetek pedig, kiket meghódított, szarv, avagy, hogy Jerneynk szerint szóljak, kürt hasonlatosságára voltak helyezve. Ugyan Jornandes és Vegetiustól tudjuk, hogy a húnok táborukat erősségképen szekerekkel szokták körülakni. Kardjok, gerelyök s nyilaikkal veszedelmesek voltak az ellenségnek, ha azzal szemközt álltak: még veszedelmesbek, ha futni látszóttak. Mind az önkényti hódolást, mind a meggyőzetést a húnoknál az követte, hogy a hadi járásban ilyféle seregek mentek elő, a csatarendben is ők tették az előcsapatot ²⁾. Így volt ez azután a várkúnoknál s ezek szerint a byzantiaknál is ³⁾. Mit nem fontoltak azon írók eléggé meg, kik bennünket e szokás eredetére nézve a napkeleti birodalom későbbben alakult themáira utalnak.

XIII. §.

Ezt a szokást ősrégi törvényképen gyakorolták mind a kazárookra, mind a besenyőkre, mind az erdélyi székelyek, szászok s a kúnokra nézve a magyarok is ⁴⁾. A csatarendben közepett áll a magyar had Freisingeni Ottónál; Liszti Jánosnál pedig és gróf Forgách Ferencnél a bánok és vajdák tevék seregeikkel még a XV. században is az előcsapatot ⁵⁾. Hát a húnok szekérsánca? hasonló jó szolgálatot tett az Árpádok alatt ⁶⁾, s Bonfin szemmel látott tanu

¹⁾ Béla kir. jegyz. 46. f. „*pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis.*“

²⁾ Comm. I. R. 77—78. 1.

³⁾ Ugyanott a 95—97. 1.

⁴⁾ Comm. I. R. 111—144. 1.

⁵⁾ Ugyanott I. R. 143. III. R. 211. 1.

⁶⁾ Ugyanott I. R. 78. 1.

bizonyítása szerint még Hunyadi Mátyásnak hadszerében is használtatott ¹⁾).

XIV. §.

A magyarok bölcse Leo szerint, midőn az ellenséget megszalasztották, folyvást üzték, a nélkül, hogy magokat a zsákmányvágy által letartóztatni hagyták volna. S ebben áll Ammianus Marcellinusnál a húnoknak is egyik fő dicsérete. Etelének hadi fegyelme szigorú s oly keserves volt, mint a milyennel bölcse Leo idejében a magyar hadi előjárók lakoltatták a vétkeseket, s hogy többet ne említsünk, nagy gondjok volt a véghelyi örökre a húnoknak, de nem nagyobb, mint a régi magyaroknak ³⁾.

XV. §.

E rövid párhuzamból is, gondolom, elég világosan láthatni, hogy mind azt a derékséget, azt az erélyt, melylyel a nagy nevű Guizot ítélete szerint a húnok Európának újjá születésére hatottak, a magyarok régi ős hazájokból hozták magokkal, s nem szerezték Európában. Schlözer azonban s a még most is viruló schlözeri sarszadéka IX. században hún-magyarokat látni nem akar; s a mi különösen feltetsző, Magyarország történetének szerzője sem. Ezen iskola azt tartja, hogy mind arra, mit régi őseink a IX. és X. században véghez vittek, nem voltak hadi hún-magyarok szükségesek; elég volt azokra egy lovas nomád nép is. És ez a tan már annyira elterjedett, hogy Jerneynek az e napokban kiadott becses munkájában is ⁴⁾ „alig meri vagy csak meg is pendíteni azon sokak előtt még most túlságosnak tetsző új (?) eszmét, minél fogva Árpád magyarai helyesebben és igazabban nevezetnének hadi mint nomád népnek; mert mióta a historia fölöttök világít, nem pásztorkodó, hanem szüntelen harcokat vívó, katonáskodó népnek ismertetik a királyság felállításáig.“ A mi, sajnálom, hogy Magyarország története szerzőjének is szól, a ki elvbaráti között csak a festés színezete által különbözteti meg magát, úgy mint a mely azoknál setét, önála derült, és Csengerynek által méltán dicsért ecsete

¹⁾ Comm. III. R. 211. l.

²⁾ Comm. I. R. 86. 133 l.

³⁾ U. o. 88, 97, 132, 144. l.

⁴⁾ Keleti ut. I. 526.

könnyű kezelésével vidító; mert arra alig kell neki néhány esztendő, hogy a hadi művészet nagy mesteréül mutassa be a magyar lovas nomád népet.

XVI. §.

„A taurusi fél szigeten, így szól a szerző (m. t. 48. l.) a magyarok állodalmi életének formája a monarchiai betetőzést nem ismerte.“ Tehát annyira haladtak ebben már akkor? s még is nomádok voltak? de hagyjuk ezt: én a szerzőnek e szavait egybevetvén azzal, mit előbb mondott: „hogy midőn Árpád a nép kívánságának engedve új lakföld keresésére határozta el magát, ez a vállalat oly roppant volt, annyira a nemzet osztatlan megegyezését igénylő, hogy új és *szorosabb* szövetség kötésére hívá fel,“ mintegy természetes következéskép vártam, hogy minekutána én, magától ezen új és szorosb szerződéstől sem követelelek Commen-tárimban többet, mint a mit a szerző már a taurusi magyarok állodalmi életéről megenged, e részről köztünk semmi különbség nem lehet. Ezt vártam igen is, de odább olvasván munkáját, önkényt beláttam, hogy e szerződés magyar ázísában nagyon is különbözzünk; mert én ebben a monarchiai élet formájához már annakelőtte oly közel állott magyar nemzedék s Árpád közt alakult szerződésben a visszalépésnek helyt nem adok; mert, továbbá, sem elődeinket, kik szerinte Árpádot csupán csak fő hadvezérnek választották, nem tartom elég butáknak, hogy a mit a szerző (M. t. 50. l.) ily választásnak természetes és szükségképeni, sőt magának Árpádnak egyéniségéből is könnyen kivethető következéséül rak eleikbe, magok is józan elélő magyar eszökkel be ne látták volna, sem pedig Árpádot a reá nem bízott fejedelmi hatalom bitorlására képesnek nem gondolhatom; s elvégre azon szerződésbe, melyet Szalay maga is szorosabbnak kívánt tekintetni, a skóciai bércek közt kénytelenül elszórt Clanok függetlensége szerkezetét beoltani nem tudom, s mind azt, mit ezen új eszméről tartok, csak Horác e szavaival mondhatom ki rövidebben:

„Inceptis gravibus plerumque et magna professis
 Purpureus, late qui splendeat, unus et alter
 Assuitur pannus — — —
 Sed nunc non erat his locus.“

XVII. §.

A legrégibb hún-magyar szokásokra nézve semmi sem érdekesb, mint sz. Istvánnak azon intése, melyben az elődök törvényeinek ön szabálya szerinti megtartását köti fiának szívére. Szép ez a deák szerkezetben, de sokkal gyönyörködtetőbb a szerző által adott fordításban. Ha valakitől, tehát őtöle reménylhetjük, hogy a még nem keresztyén elődök ily szokásbeli törvényeikről, azoknak átídomításáról legalább e helyen szólni fog; de neki, úgy látszik, eszébe jutott az iskola, mely azoknál semmi életre való, vagy a monarchiai elvhez illeszthető szokásokról tudni nem akar. E dicső intése fogalmának s tájékoztatásának magyarázásával tehát egészen felhagyott. Miből aztán az következett, hogy midőn mi a nemzeti-ségi zászlókat, nem mint a szerző hol (?) hol nem (?) olvasta, Nagy Károly capitulárei, hanem ezen intése egyenes utasítása, s világos értelme szerint, sz. István hadi rendszerében látjuk ¹⁾, a szerző ezen intése tanácsát messze kikerülve, azzal a meglepő elmélettel törekedik egy hasonló eredményhez jutni, hogy sz. István által a törzsök-szerkezetet, mint a monarchiai elvvel ellenkezőt megtöreti ²⁾; de annak hadi rendszerében a törzsök-*szellemet*, az eredeti ép élet-erővel együtt meghagyja ³⁾.

XVIII. §.

Mennyivel helyesebb, mert következetesebb, tudós Endlicherünk felfogása, ki sz. István törvényeit csak azon külön intézetek gyűjteményének nézi, melyek által valami régibb szokásos jog megváltoztatott vagy megszüntetett, vagy melyek az új keresztyén állam érdekével össze nem férő szokások ellen szegezvék; mert a többi szokásokat, melyek ezen intézetek által nem érintettek, s odább is fenmaradtak, olyanoknak tekinteti a sz. király által, melyek úgy is általában tudva lévén, egyenkénti felszámítást nem tettek szükségessé ⁴⁾. Elhunyt személyekre nézve ismeretlen barátom boldog árnyéka! azt a hervadhatlan koszorút, melyet Wenzelünk kora

¹⁾ Comm. I. R. 535. 160 §.

²⁾ Magyar tört. 80, 97, 104.

³⁾ U. o. 125. l.

⁴⁾ Endlicher die Gesetze des k. Stephan 52. l. V. egybe Kelemen Instit. juris hung. priv. L. 1. 85. l.

hamvedredre tűzött, senki nálamnál jobban nem becsüli; engedd meg tehát, hogy azon bizodalommal, melyre commentárjaim felől kész munkád elejbe tűzött nagylelkű előszavadban nyilvánított ítéleted jogosít, felebbi jegyzésedet, megegyező elméletünk szerint, említett dolgozatomban annyiszor ismételt szavaimmal fejezzem ki: István az ősrégi szokásokat csak annyiban változtatta, idomította vagy szüntet meg, mennyiben azok az egélylyel, a monarchiai elvvel vagy a magyar név és ország örökítésére intézett legfőbb gondjával megegyeztetetők nem voltak.

XIX. §.

S ez István alkotó szellemének, törvényhozói bölcseségének, s a mi ennek egyik fő tényezője volt, azon mérséknek legnagyobb dicsősége: melyet az állam átalakítása, s annak monarchiai betetőzésében tanúsított. Szalay erről hallgat... pedig én úgy vagyok azon ifjakról, kiknek számára e könyvét írta, meggyőződve, hogy ezek a közjogi történet e legszebb részének bővebb fejtegetéseért sokat oda engedtek volna a Sylvester levelére írt hosszú jegyzékéből, kivált a kik Schwartner ellen emelt vádjá indokolására nézve tudják, hogy Kollárnak e szavait: „persuaderi nondum possum, ut credam integram (Bullam) esse confictam,” a szerzőn kívül senki oly értelemben nem vette, mintha Kollár később is az egész bullát valónak, hanem, hogy, mint Pray, nem az egészet tartotta koholtnak. Egyebekre nézve:

XX. §.

István, monarchiájának idomát nem itt is ott is, hanem, mint már előbb kimondottam, gondosan kiszemelt tanácsnoki javallatja szerint, egyedül a nyugoti Európa keresztyén Solonánál, Nagy Károlynál, s az ezzel rokon elvű fejedelmeknél kereste. De Károlynak intézményei már ön népénél is rég kihaltak; annál nagyobb fényben tűnt tehát világszerte fel a magyar állam, melyen ezek mintegy újra születve, s a közlékeny nemes szenvű nemzetnek régi szokásai e mintához alkalmaztatva ragyogtak. Károlynak szelleme lengi át Istvánnak az igazság szolgáltatásáról szóló intését is, melyet Szalay fordított; de midőn annak e szavát: „ad iudices mitte, quibus hoc commissum est, quo illi *secundum suam* hoc discernant legem” így adja: „bizz meg vele az illetékes bírakat, ítéljenek ők felette a tör-

vény értelmében“ e magyarázásban, a külön nemzetbeli telepekre nézve oly nagy jelentékenységgű, s oly egészen Károly szelleméből eredt „*secundum suam legem*“ szavakat vagy semmibe sem vette, vagy eléggé nem becsülte; pedig éppen ez a kifejezés az, melyből, egyebek közt ¹⁾, a görcsös Herman híres krónikájának ezen állítása iránt: „*ungarios petentes lege boioarica donavit*“, boldogult Frank Ignácnak azon magyarázatát, hogy „Henrik császár nem bajor törvényt, hanem bajor törvénykönyvet ajándékozott“ ²⁾, illőbbnek is, alaposbnak is látjuk.

XXI. §.

De akár hogy legyen e dolog; Magyarország közjogi története körében, két nem éppen közönös rejtélyt mi oldottunk meg: én csak a frank capitulárék segédelmével, ő a nélkül. Sz. István most említett intésének következő általános szavai: „*valahányszor oly ügy jő elődbe, mely méltó, hogy te bíraskodjál benne*“, reám nézve bővebb világosítást igényeltek, melyet azután következetesen előbb érintett nézetemmel, a frank capitulárékban keresvén, Nagy Károlynak törvényében leltem fel, mely szerint a püspökök, apátok, nagyok s minden fő emberek (így tehát általjában azok, kiket *Hartvik hungariae primatesek*nek nevez), ha ügyök iránt magok közt meg nem egyezhettek csak a királyi *curiába* idéztethettek ³⁾. A mi hogy István által is így rendeltetett annál bizonyosb, mivel ezzel együtt a frankok törvényének azon elve is, miszerint a nagyobbat a kisebb nem ítéltette, nálunk is elfogadva s Kálmán III. K.9. fejezetében nyilván kimondva van. Szalay szerencsésb volt nálamnál; mert mindezeket (M. t. 117. l.) úgy látszik, csak egymagából István fen említett intéséből olvasta ki; de midőn eze khez még azt toldotta, hogy a következő rendbeliek vagy *vitézek is csak a királyi curiába idéztethettek*, aligha meggondolta, mi nagy bajt szerzett ez által magának. Ed-digi új eszméivel könnyen boldogult: a Clan szerkezetet felállította, de azt maga le is rontotta; Árpádot fő hadi vezérnek választatta, de csakhamar mind magát, mind fiát nagyfejedelmeknek vallja; jelen eszméjével azonban már sz. László alatt nem tud mit tenni? visszatér tehát, s itt csak azt követeli (M. t. 196. l.), „*hogy István*

¹⁾ P. o. azt, mit szerző a fejezévi telepről 112. l. mond, e hely igazolja.

²⁾ Lásd a Közigazság törv. I. R. 856. l.

³⁾ Comm. I. R. 322. l.

idejében a vitéz, Miles, valószínűleg még nem állott a megye grófjának bírósága alatt.“ S ennek ő a sz. László III. K. 25. cik. említett Judexet (!) tartja, kiről majd alább fogunk szólni.

XXII. §.

Néhai tudós Kelemen Imre irányában azt jegyeztem meg commentárjaimban, hogy Kálmán a zsinatszerű törvényszékek felállításával mellett, a curia vagy is az országos két nagy bírák tekintélyét épen tartotta; így találta azt a szerző is, azzal a különbséggel, hogy szerinte még ekkor is csak egyetlen egy főbírája lévén az országnak, e helyen a királynak és a maga alnádorának bíráskodását megkülönböztette; pedig ha sz. László III. k. 3. cikkelyénél, melyre e hivatalnokát alapítja, hiven megmarad, ezt amattól a rendes bíráskodásra nézve függetlenné nem teheti. S ez is alább bővebben ki fog tetszeni.

XXIII. §.

A mit írónk a régi magyar várszerkezetről mondanak, az szerzőnk szerint (M. t. 100. l.) ugyanazon alakban, mint ős eleinknél (tehát a népnek hadi és földművelői osztályozatjával is? és talán a várkún-magyar Geuru (Győr, egykori német Ring) s a régi ős időben országszerte fenállott sok györök, s Zolga Geurök, Bana Györrel is ¹⁾, egész Európában már azoknak kora előtt megvolt; utánzás tehát, és semmi egyéb. S akár mit tartson Rotteck a felől, hogy I. Henrik császárnak a magyarokénál későbbi várszerkezete sem a németek, sem a frankoknál nem volt ismeretes, ő a régi magyar vár fogalmában semmi dicsőséget nem lát, s a centralisatio mindenkori lelkes barátja nem is láthat.

XXIV. §.

Van sz. Istvánnak egy törvénye, mely (a curia deák nevét az ősrégi udvarhelylyel fejezván ki) így szól: „Ha valamely szolga királyi vagy urasági udvarhelyre ügyelő tisztté tétetik, annak vállalása az uraké közé vétessék be, ha a szolga az urát, vagy a vitéz a maga előljáróját ölné meg.“ „Ebből, mondja Szalay (M. t. 119. l.),

¹⁾ Comm. I. R. 99. és 100. l. a hol a *hagány* álnevezetről is szóltam, valamint a mai Győrről is, mely Nagy Károlynak Rába mentében feküdt Ringje, és Béla király jegyzőjének Borsoddal egybefoglalt Geuru-iról s több Zolga Geurökről.

többen azt következtették, hogy volt eset, midőn a szolgának tanútétele befogadtatott mindenki ellen, s felért a szabadokéval. De gondolom, folytatja tovább, hogy mások (a fenérintett iskola bizonyosan) mindég egy értelemben voltak velem, ki mióta István törvényeit ismerem, a leíró kéz gyarlóságát láttam e cikkelyben, mely kiáltó ellentétben van a középkor szellemével, legbenső magvával. „Mi szegények, kik ezt nem tudtuk felfogni! de ha már mégis meg tudnánk mutatni, hogy a kornak ily vad szelleme ellenére is, ez a törvény ösatyáinknál valóságosan létezett; már akkor úgy-e miénk lenne a megtámadott nemzeti becsület díja? Lehetetlen, mondja ő; „mert ime István decretumainak azon példányában, melyet Endlicher az admonti monostor XII. századbeli s a bécsi udvari könyvtár XV. századbeli kézírata után tett közzé, azon cikkely ekép olvastatik: Si quis senior curti regali vel civitati praeficitur, testimonium ejus inter comites recipiatur, item si servus seniore, si miles suum comitem interfecerit.“ Ez tehát azon cikkely, melyet ő Endlichernek világos megjegyzése dacára ¹⁾ úgy idéz elő, mintha ez a leíró kéz gyarlóságától egészen ment volna, melyet azonban a szerkesztésben fekvő képtelenség miatt fordítani nem mer, magyarázni irtózik, és csak hogy mégis valamit mondjon iránta, azt mondja: „világos, hogy a királyi (hát a *civitas* hol marad?) szolgálatban lévő seniorok állásáról a comesekkel szemközt szól, nem a rabszolgának tanútételi integritásáról.“ Homály a homályra s dicstelen erőlködés; mert Istvánnak ilykép ócsárlott törvénye a közlékeny szenvű nemzetnél szokásbeli törvénynyé válván, átélte a sok századokat, s az eredeti szerkezettel rokon értelemben így áll Verbőci szokásbeli törvényei gyűjteményében: „rustica attestatio, demptis officialibus dominorum praelatorum et Baronum ac aliorum regni nobilium in personis eorum officia tenentibus, qui juxta *antiquorum consuetu-*

¹⁾ Sokszor idézett munkája 82. l. „Aus einer verstümmelten Stelle des zweiten Stefanischen Buches II. 16.“ stb, mert a mi a Corpus jurisban 50, az az ő kiadásában a II. k. 16. cikkelye; de a rubrum itt is e szavakkal van: „de testimonio *servorum* regali curiae vel civitati praepositorum,“ melyre nézve a civitati helyett a Corpus jurisban sokkal következetesebben áll a comitis szó. Endlicher példányának rubrumát tehát Szalay hibásnak, de a szövegét, mely azzal kiáltó ellentétben van, tökéletesnek mondja! Istvánnak ezen törvényén kívül, még azis, mely az udvarnokokról szól, nyilvánáságosan hibás Endlicher példányában.

*dinem in hac parte pro personis nobilibus reputantur, contra personam nobilitarem nihil valet*¹⁾.

XXV. §.

Mit „rendített meg tehát alapján“ a szerző? nem a mi okoskodásunkat, hanem azt a kedves hiedelmet, hogy Csengerynek Szalay Lászlója bír annyi erővel maga felett, a mennyi annak megbizonyítására szükséges, hogy természetes szelleme ellenére is a magyar régiségek közjogi része valaha az ő kedvenc eszméi közé tartozhatott? mit „rendített meg azoknak okoskodásán, kik e cikkelyben Szegedy egyik jegyzetének nyomán, a magyar tisztességesebbek (honoratorok) jogkörének megnyílását látták?“ hát ez is kiáltó ellentétben van a középkor vad szellemével? és nem inkább a legszorosabb összefüggésben ősatyáinknak épen most kivívott s meg-meg azon törvényökkel, melynek e fogalma: „*qui libero censentur nomine*“ a diplomatikai irány miveltebb szakában a „*nobiles et quos lex sub hac nomenclatione complectitur*“ szavakkal kifejezve, csak a minap enyészett el.

XXVI. §.

Endlicher, ki sz. István törvényei körül fárasztó szorgalommal buvárkodott, tömérdek gondjai között (munkájának 65. l.) a vitéz rendbelieknek egyik önálló s a régi időkben majd mindennapi forgásban volt gyűjtőnevét, a *juniorokat* kifejejtette. S ime, ki hinné? a mi szerzőnket is hasonló buvárkodása mellett, épen ezen gyűjtőnévre nézve, hasonló eset érte; de ő ezt kipótolta, mert látván, hogy Endlichernél, úgy, mint sz. Istvánnál, a *minores* gyűjtőnév, a régiek szava járása szerint, magányosan s mintegy árván áll, e mellé a *natu et dignitate* szavakat, mint annyi gyámokat állítja, s midőn tovább Endlichernél a *miles* vel *alicuius vir ubertatis* szavakat együtt látja, ezeket felosztván, a *milest* az egész rend címjének veszi, a többieket pedig „magokat jólbiró férfiakra“ magyarázván, a vitézi rendet; ha nem is egy új gyűjtőnévvel, legalább egy magát jól meggyűjtött emberrel gazdagítja. S e komoly gondok közt még tréfál is; mert észre vevén, hogy én commentárimban, sz. István legendáját az angol „*domes day book*“-nál mintegy fél századdal

¹⁾ Verböci II. r. 27. c. Comm. I. r. 344. l.

idősbnek mondtam, ő e különbséget csak néhány évinek állítja, s ezen állítás mellett, a mi ócska legendánkat a wintoni dandynak méltó társul adja. Így köt, gyűjt, ront, dönt s ez utóbbi foglalkodására nézve, meg kell vallanunk, maga magának sem kegyelmez; mert mikor csak imént sz. István korabeli őseinket a közép század durvaságáról, azokat pedig, kik István törvényeiben a tisztességsőbbek jogkörének megnyílását látják, csakuem bárgyuságról vádolja, egyszerre maga ellen fordulva (M. t. 115. l.), ezeket írja: „a keresztyénség megtörte a szolgaság mereven fogalmát, s a tudomány és művészet nemesítő erővel bírt már e századokban is,“ és ezen újabb nyilatkozatával következetesen, a „miles vel alicujus vir ubertatis“ értelmét magyarul ekép fejezván ki (M. t. 112. l.), „vitéz volt, vagy más különben előkelő,“ ezeknek kétlen értelme alá foglalja már a honoratiorokat is. Így tehát önmagánál is kifogott az igazság az akaraton; mert ím egyszerre, talán tudta nélkül is, köztünk terem, s velünk tart, kiket azelőtt messze kikerült. Én pedig örömet megkimélem őt azon kegyelet nélküli kifejezésektől, melyektől ő sok tudományos egyéneket nem kimélt meg, kik, a mint ő hiszi, tarka dolgokat írtak. De viszont, minekutána mind e kétféle eszméje ekép áll szemközt ugyanazon egy könyvben, ugyanazon egy király alatt; szabadjon nekem is azt a kérdést tennem, vajjon a világba lépő ifjúságnak, melynek számára e munkáját írta, az első, vagy a második állítását szánta-e tájékozássul?

XXVII. §.

Az udvarnokokról (M. t. 114. l.) azt írja Szalay, hogy „ritka tárgy világosíttatik fel oly nagy mértékben okleveleink által, mint az udvarnok ügy.“ Annál sajnósabb tehát, hogy ez épen önála van még most is homályban; mert egy részről oly állásban látja őket, melynél fogva természetes volt, hogy közölök egy némelyik csaknem észrevétlenül a szabad osztályok keblében fogott helyet; más részről pedig őket a személyes szabadság leglényegesebb feltételétől, a szabadok elleni tanúságtól (M. t. 119. l.) elzárván, egyenes vonalba teszi a rabszolgákkal. De hiszen ezt ő Endlicher-től vette¹⁾, tudom; de azt is tudom, hogy hirtelen járván el a dologban, oly árút tett sajátjává, melyet Endlicher, előszavának világos értelme szerint, maga is a legsilányabbak közé számlált.

¹⁾ Ges. des h. Stefan 87. l. Comm. I. R. 270. l.

XXVIII. §.

Eddigi jegyzeteim Magyarország történetének azon részeit illetik, melyekben a szerző nevem kímélésével ostromolja munkámat, s helylyel helylyel, mint látjuk, önmagát is; lássuk már azokat, melyekben nevem kitűzésével szólít ki a párbajra. Szent királyok, segítsetek ¹⁾!

XXIX. §.

„Olvastam-e már e munkát?“ kérdé tőlem ezelőtt néhány hónappal egy jeles főember, egyike azoknak, kik valaha commentárjaim megbírálásával voltak megbízva; „nem még“ volt feleletem; a min az még jobban csodálkozott, minthogy, úgymond, „a munka a commentárokat közelebből, még pedig Endlicher ítéletére nézve, ellenszenvenvel érdeklí.“ „Csak a nemzetiség, és a magyar literatura nyerjen, e díjért, felelék, én és Endlicher is“ — — — „tréfa, szóla ő közben, merő tréfa, és pusztá szó; azonban ugyan csak több, mint tréfa, hogy a szerző, talán nem tudván, a mi már ma világos, hogy az Árpádok királyi udvar- vagy országbírája és nádor közt, sz. Istvántól kezdve, folyton folyva az a lényeges különbség volt, miszerint az udvarbíró csak a királyi udvarban és egyedül a király pecsétje alatt, a nádor pedig a maga tulajdon pecsétjével a curián kívül, akár hol is adhatott ítéletet; sz. László ezen Judexéből, ki az egyes és külön megyéhez kötött bíraktól megkülönböztetve, a maga pecsétjét, egyedül az egyháziakat és uri főembereket kivéve az egész országban mindenkre küldhette, alsóbb bírakat öntött magának, s nem csak a commentároknak, hanem önmaga azon állításának is ellenére, mely így szól: „általában az urak és vitézek csak a király curiájába idéztethettek“ ²⁾, annyira megy, hogy Szalay Lászlónak, nem sz. Lászlónak ilyképen magyarázott törvényénél fogva, a vitézi rendbeliek, nem csak a várgrof és annak helyettese, hanem talán az *ad hoc* kiküldött bilochus előtt is fogathattak perbe ³⁾.

¹⁾ Régi felkiáltás, Comm. I. R. 11. I.

²⁾ Szalay, Magyarország tört. 117. I.

³⁾ U. o. 196. I.

XXX. §.

Ezen észrevételek által meglepetve, siettem a könyvet megszerezni, olvastam, s valamint azt a tant, melyet a szerző, mint mondja, „másoknak tévedéséből vont el magának, hogy a kétes kérdéseket előbb hidegen kell eldönteni, mi megtörtént, csak akkor hirdethetjük lelkünk hevével, mit igaznak tapasztaltunk“ a munka magasztos irányához képest méltányoltam; úgy azoknak szigorú megrovását is, „kik következetességekben oly nagy mennyiségit a mindenféle emlékeknek és okleveleknek hányják, mint aféle odvas dolgokat, íróasztaljuk alá,“ teljesen helyeseltem.

XXXI. §.

Tetszetek (M. t. 117. l.) a most érintett hideg megfontoláshoz illő férfias hangon ejtett következő szavak is: „s a curiának élén állott mint főbíró a nyugoti birodalom példájára a comes Palatinus, a nádor ispán,“ mert miután én a curia hajdani elnökségét, a tudós Fejér György irányában commentárim 318—333. lapjain megvitatattam, itt egy új okleveles adatokkal ellátott diadalmas cáfolatnak néztem elibe. De csakhamar észrevettem, hogy kedvesen fogadott hősym e vitáról nem tud; a királyi udvar vagy országbíróról pedig nem csak sz. István alatt tudni nem akar, sőt de szerinte valamint ennek, úgy sem sz. Lászlónak, sem Kálmánnak, sem az ezek után következett királyoknak második Endréig országbírájok nem volt; s maga a nádorispáni hivatal is a nélkül, hogy ennek a magyar őstörténetben valami előnye volna, a nyugoti birodalomtól kölcsönöztetett. Hány Bélt? hány Prayt? hány Katonát? Horvátot, Fejért kellett Szalaynak magától eltávolítani? hány jelesb férfiak értekezéseit kellett, mint aféle odvas dolgokat asztal alá vetni, míg Magyarország történetét előszavában tett ígérete szerint „okadatosan“ ilyen világosságra hozta? Ide mi komolyan lássunk a magunk dolgához.

XXXII. §.

Én commentárjaimba és ugyan a 149. lapon először, azután pedig a 174—189—261- és 327-dik lapon ismételve állítottam, hogy sz. István az elődök szokásait, a keresztyén hit, a monarchicus elv, és a magyar név s ország szilárdítására törekvő legfőbb

gondoskodásához képest idomítva megtartotta, s jelesül az előbbi nemzeti közgyűlést (a 310. l.) „suo etiam divino ad diuturnitatem rerum hungaricarum iudicio“ a királyi tanács iránt hozott bölcs törvénye határai közé szorította; az ősi kárkánt vagy rectort pedig, kit azelőtt a nép választott, a többi udvari főhivatalnokokkal együtt (a 148—327. l.) a maga s utódjai királyi kinevezésére fentartotta. Ezeket olvasta-e a szerző? nem; épen nem; mert mintha én semmi ilyest nem mondtam, sőt épen ellenkezőt mondtam volna, azt jegyzi meg ellenem, hogy „ezen rector tisztének István általi megtartása, épen akkor, midőn monarchiáját alapította, elégséges lett volna a monarchiai szerkezet felbontására.“ Késő gondoskodás! ok és alap nélküli fegyelem! Kézai rectora vagy judex tisztének ilyen fogalma pedig több mint tévedés! mert valamint egy részről Kézai ezen rectornak, vagy bírónak semmi aféle hatalmat, minélfogva a fejedelemnek ellenmondhatott, vagy állhatott volna, egyáltalában nem tulajdonít, úgy más részről az a bíraskodás, melyet nékie tulajdonít, olyan mérsékű, hogy e hivatalt a szerző egykor, ha majd munkájának a közjog és belkormányzásra vonatkozó gyöngébb részét nagyobb kedvvel s több gondnal fogja kidolgozni, a monarchicus szerkezetbe igen könnyen beillesztheti. Sz. István ugyan, ha látok valamit, okosan és bölcsen beillesztette.

XXXIII. §.

Ő a maga monarchiáját, s királyi méltósága udvarát Nagy Károly példája után rendezvén, annak törvényéhez képest a fő rendbélieknek egymás közti ügyét ön legfőbb bíróságának fentartotta s mind ezen perek bírói befejezése, mind pedig a felebbezett ügyek megvizsgálása végett, ugyan Nagy Károly *Palatii comesének* Hincmár által lerajzolt mintája szerint, egy a magyaroknál eddig ismeretlen *új hivatalt*, a királyi udvar- vagy *országbírói* ¹⁾ *hivatalt* alkotta; s ezt mint Károly, úgy ő is curiájának élére tette. E mellett pedig főképen a belbátorságnak fentartására, vagy hogy Kézainak mázatlan férfias szavaival éljek, „a tolvajok, rablók s más ily gonosztevők által okozható károk elmellőzésére, mely a hajdani kárkának, azaz, Kézai *nagybírájának* feladata volt, e hivatalt, sőt mint első Endre okleveléből világosan látni, a *Judex* (nagybíró) neve-

¹⁾ Az or (ország) ur-ról, lásd Toldynak M. Irod. Tört. I. 19. l.

zetet is meghagyta; de a nép általi választását eltörölte. Miből aztán az lett, hogy a nemzet nem ezen hajdankori nagybírájának megszüntetésén bándokodott; mert ez sz. István alatt is fennmaradt, s mivel hon magyar eredetű s népszerű, azért ha egész II. Endréig nem is a királyi udvarnál, de a nép előtt mindenkor *elsőbbséges* tekintélyben állott; hanem ugyan ezen nagybíró választására nézve volt régi jogát elfeledni nem tudta, s ezután ivadékról ivadékra szállott folytonos vágygyal, de az Árpádok alatt hasztalan, sóhajtott. Nem ért célt az anjoui házból származott királyai, sőt Zsigmond alatt sem; de Albertnek kész törvényeket mutatott be a nemzet, s ezekben valamint a hadi foglyok iránti legrégebbi hún-magyar szokásbeli törvényt megerősíttetni, úgy a nagybíró választására nézve is régi jogát visszatadni kérte és megnyerte. Ezután pedig odább, és elvégre annyira ment, hogy az 1485-diki cikkelyekben leírt nádori hivatal nem csak Etele Onégészioszának egész tekintélyében, hanem még nagyobb méltóságban tűnik fel.

XXXIV. §.

Commentárain 327-dik lapján én ezt mondtam: „Judici enim illi comunitatis electo sufragiis *Judex Palatinus Regis* successit,“ a 148. lapon lévő jegyzékekben pedig oklevelekkel mutattam meg, hogy az Árpádok a nádort mint udvari hivatalnokjokat *Palatinus meus*, *Palatinus noster*nek nevezték második Endre előtt; valamint szinte azt is behozonyítottam, hogy a *Palatinus Regni* címzet csak IV. Béla idejében merült fel, a nélkül, hogy a régi *Palatinus meus* nevezetet tüstént háttérbe szorította volna.—Mind ezek közt s a mit viszont ezekre Szalay így mond: „a monarchiának két első századában a nádori hivatal bizony csak udvari hivatal volt,“ miben van a különbség? semmiben másban, mint, hogy ő a munkámmal ismeretlen olvasó előtt, mint cáfoló lép fel, egy olyan tárgyban merő puszta szóval, melyet én ismertettem meg oklevelekkel.

XXXV. §.

Szerzőnk így folytatja továbbá cáfolatát: „Épen az bizonyítja a magyar faj életerejét, hogy, midőn másutt a comes palatii, változván az idők és viszonyok, holttememmé vált, őseink azt, szükségéhez képest folyvást átídomították.“ A szerzőnek e megjegyzése szóról szóra áll, igen is, az én commentárjaimban leírt nádorispán-

ról; de nem arról, kit ő sz. László III. k. III. cikkelyének szövetét fontolóra nem vévén, magyarban nádorispánnak keresztel; mert mint Hincmar *comes palatii*a, mint sz. László *palatinus comese* nem nádort, hanem országbíró-t jelent; e fő hivatalnak pedig oly sima és rövid a története, hogy azt az idők szükségéhez nem kellett sokat átídomítani. Ezen elcserélés oka, ismétlem, a fennérintett törvény szövege megfontolásának elmulasztásában fekszik. Szalay Hartviknak e szavait: „*quatuor palatinorum*“ magyarul „testőröknek, vagy legalább előkelő palotásoknak“ mondotta ¹⁾, okosan: mert a *palatinus* szónak mint másutt, úgy nálunk is harmadik Béla idejéig bizonyos meghatározott fogalma nem volt, s így a *comes palatinus* szavak magok sz. László fennidézett törvényében az illető udvari főember sajátságos hivataláról nem csak nem adnak felvilágosítást, hanem sőt inkább kívánnak. Ez így lévén, mi lett volna természetesebb, mint, hogy minekelőtte az azon törvényben előforduló *palatinus comest* egyenesen nádorispánnak mondta, előbb ennek hivatala iránt magától ezen törvény szövegétől kért volna felvilágosítást? Ez a cikkely, megtartván egy pillanatig a *comes palatinus* helyett Szalay előkelő palotását, így szól: „midőn az előkelő palotás a királyi udvarból haza megyen, a király s curia pecsétjét bizza arra, ki helyében marad, hogy valamint egy a király udvara, a pecsét is egy maradjon. Valamíglen pedig ugyanazon gróf (vagy bíró) otthon maradand, pecsétjét senkire se küldhesse, hanem egyedül azokra, kik udvarnokoknak nevezetnek. Azokat is szabadon neki itélni, kik ön akaratokból mennek hozzá.“ Milyen előkelő palotásról szól tehát ez a szerkezet? felelet: arról, ki csak a curián és csak a királyi pecsét alatt mondhatott ítéletet. További kérdés: hogy hívták azt az előkelő palotást határozottan, kinek bírósága csak a curiához és királyi pecséthez volt kötve? s erre megfelel az arany bullának 9-ik cikkelye, mely közvetlen sz. Lászlónak törvényét illeti, s eképen módosítja: „udvarbíránk míg udvarunkban vagy, mindenki felett bíraskodhassék, és az udvarunkban elkezdett pert mindenütt befejezhesse; de mikor jószágán mulatoz, pristalust ne adhasson s a feleket ne idéztethesse.“ Az tehát nem más, mint a királyi udvarbíró, kit a szerző, mivel sem László törvényébe bele nem nézett, sem ezt az arany bullával egybe nem vetette, má-

¹⁾ Jelen munkája 95. 1.

sok után minden helyes ok nélkül nevez nádorispánnak, s mint ilyet az ország *egyetlen egy* főbírájának kíván sz. István alatt tekintetni. Mely eszméje már is minden alap nélkül szükölködven, azt továbbá is visszautasítom.

XXXVI. §.

De a mint látom az én visszautasításomat a szerző már maga magától megelőzte; mert alig állítja munkájának 117-dik lapján ellenem azt, hogy sz. István alatt egy főbíron (az ő álnádorán) kívül más főbíró nem létezett; már a 119-dik lapon velem együtt elismeri, hogy nem egy, hanem több fő, vagy hogy szorosan megtartsam szavait, főbb bírák voltak, kiknek részéről a törvénybe idézés, pecsét küldése mellett történt. Tehát pecsétjük is volt? nincs különben: sz. László I. k. 42. cikkelye szerint az *egyik* a királyé vagy is a curiáé volt, s az országbíró csak ezen pecsét alatt tétethette az idézést; a *másik* magáé volt a nádorispáné. S eképen különbözteti azokat sz. László, III. törvénykönyvében is, melynek harmadik cikkelye a királyi, a 25-dik pedig a nádor külön pecsétjéről szól. Ámbár tehát a szerző a maga főbb bírái pecsétjének minemiségébe, annál inkább pedig megkülönböztetésébe nem avatkozik, annyi mégis valószínű, hogy, midőn e most érintett sorait írta, egyenesen a *comes* és *judexre* gondolt, kiket én nem főbíráknak, hanem néhai tudós Frank Ignáccal okadatatosan a régi curiales comites regni, s későbbi ordinarii regni judices szabatos fogalma szerint ország nagybíráinak nevezek. Mihez képest akárkinek másnak úgy látszhatnék, hogy köztünk a párbaj be van fejezve; de én a botlást dadmúl használni, s a szerzőt azon felhevülésében, melynek szárnyain a maga álnádora geneszisének előre úgy megörült, hogy biztában, olvasóinak nem annyira értelme, mint önkényti érzésére hivatkozott, követni nem akarom. Elhallgatom azt a szerencsétlenséget is, mely őt sz. László judexének magyarázásában a fen előadottnon kívül, még azon okból is érte, mivel annak III. K. III. C. 3-dik §-val tökéletes összehangzásban lévő 16. cikkelyt, mely minden egyéb bírót a *maga megyéje* s kiszabott *köre* szoros megtartására kötelez, nem különböztette meg a 25-dik cikkelytől, és így az ott érintett alsóbb bírákat ezen nagybírótól, kinek megyéje az egész országra terjed, bírói pecsétjével pedig (a papokat és világi főembereket kivéve) megjelenést, és engedelmet parancsolt álta-

lában mindenkinek, szóval: a maga megye- vagy várgrófját a nádortól.

XXXVII. §.

Van e cáfolatnak egy más sötétebb árnyékoldala. A lovagias criticusnak egyetlen szenvedése az igazság utáni vágy, mert célja is csak maga az igazság. Fő törekvése tehát, hogy a tárgyhöz elégséges készüllettel ellátva szóljon; ha pedig még mint nemzetének történetésze is szerepel, annál nagyobb gondja legyen, hogy se valótlant ne állítson, se az igazat el ne hallgassa. Én az országos nagybírákra, a *comes* és *judex*re nézve sz. László törvényein kívül, még I. Endrének azon oklevelére is mint kétlen bizonyosságú emlékre hivatkoztam, mely szerint, 1055. esztendőben és így sz. István után csak 17 évvel később a sz. Benedek szerzeteseinek Tihanyban kolostort alapított. E levélben Zach mint *comes palatii* (teljesen Hincmar szavával), Kupa pedig mint *judex* van aláírva; amaz mint udvar- vagy országbíró, a még III. Béla alatt is megtartott rend szerint előbb, emez utóbb. Ezt a levelet szerzőnk ismeri, nem csak, de könyvének 144. lapján ennek több szavait kivonva fordításban is adja. Hát az aláírt *comes* és *judex*xel mit tesz? ezeket, minthogy egész áltanját cáfolatos jegyzékével együtt ledöntենék, elhallgatja. A német, angol, francia újabb írók ily oklevelekkel a régi szó-szük diplomatikának szegénysége felsegélésére szoktak élni. Szerzőnk e nevezetes oklevelet elmellőzi, hogy sz. László törvényei fogalmazásának korszerű együgyűségét a maga elfogultságára használja fel.

XXXVIII. §.

Az országos két nagybíró, mint commentárimban említettem, a szerző pedig nem említi, Kálmán törvényeiben is, mint *comes* és *judex* fordul elő, s nevezetesen első K. 12-dik fejezetében, a király és vezér fő udvarnokai felett együtt ítélnek; mert e királynak világosan bévallott elvéhez képest ily tekintélyű személyeknek méltatlan lett volna alsóbb bíró előtt állni; de nevezetes ez a törvény más tekintetben is, és érdemes, hogy szóról szóra ide írjam. „Ducis ministri, qui in mega regis sunt et regis, qui in mega sunt ducis, ante Comitum et Judicem: minores vero ante Judicem delitigunt,“ ki az a nagybíró, kit egyedül magát rendelt Kálmán az alsóbb ud-

varnokok előjáróiknak rendes birájául? ki más? mint a nádorispán, kinek Kálmán, Kézai Simon bizonyítása szerint, a maga udvarnokait engedte használatul, melylyel a nádorispánok e hivataloknál fogva az Árpádok alatt folyton folyva, az országbirák soha csak ideiglenesen sem éltek.

XXXIX. §.

De a szerző az országbirónak régi *comes palatinus* nevezetét a maga álnádora számára elfoglalván, többnyire e hivatal története gondját jó előre lerázta magáról, midőn az ellenem írt jegyzetben így szól: „azt sem tudom magammal elhitetni, hogy az országbirói hivatal Istvántól venné eredetét; az a Kujár, kit egy jóval későbbi oklevél amugy mellelegesen *comes curialis regis*nek mond, nem igen volt embriója a *judex curiaen*ek. Bartal ugyan annak bizonyítására, hogy István idejében mind a nádori, mind az ország- vagy inkább királyi udvarbirói hivatal már létezett, s hogy István őket *curiales comites regni* hivta, idézi a szalavári apátság adománylevelének ezen helyét: *sed iudicio et potestate ac jurisdictione omnium iudicium et universorum comitum parochialium seu vice iudicium et curialium comitum regni sint excepti, de úgy hiszem, világos, hogy a „regni“ szó itt egyáltalában minden „judexre,“ nem csak a legvégül s közvetlenül előtte álló curiales comitesre vonatkozik, kik alatt István vagy a várgrófok helyetteseit, vagy az immunitással bíró püspökök udvarbiráit érthette“.*

LX. §.

Szerzőnknek hermenevticája, mint láttuk, már is sok helyen megbukott, de e jegyzéke mutatja fel legjobban, hogy természetes szelleménél fogva a régi oklevelek fejtegetése nem tartozik érdekeihez. Arra, hogy a *curiales* szó, a maga régi sokféle fogalmai közt főképen királyi hivatalnokokat, udvari főembereket jelentett, és így a régi *curiales comites regni* s a későbbi *ordinarii regni iudices* nevezet alatt, egyedül és kizárólag azon nagybirák értetnek, kiknek birói hatásuk az egész országra terjedett, nem ügyelt. Azt is a mit valaha tanult, hogy az oklevelek kétes, vagy kétesnek látszó szavaik magyarázásában legelsőbbben is magától az egész oklevél szövegétől kell tanácsot kérni, elfeledtette vele az idő; pedig ha ezt teszi s magába az oklevélbe betekint, világosan

látja, hogy István előre bocsátván e szavakat: „*nullus praeter personam regiam, vel eum, quem elegerit abbas*, populos ipsius monasterii praesumat judicare,“ igen következetesen veszi ki e népet az ország nagybírái biráskodásától; mert, ha a szerző önkényű magyarázása szerint azokat a várgrófok helyettesei és a püspökök udvarbírái alól felmenti, az ország nagybírái alatt pedig meghagyja, ily értelmű szerkezetnek a vége az elejével általában meg nem egyeznék. De szerzőnk arra, hogy célját érje, rövidebb utat választ magának: világosnak *hiszi*, hogy itt a *regni* szó általában minden akármiféle alsóbb bíróra vonatkozik, s nem törődve azzal is, hogy a megyei grófok alispánai már nyilván megvannak a szövegben nevezve, világosnak hiszi azt is, hogy a *curiales comites regni* alatt sz. István vagy a várgrófok helyetteseit vagy, hallatlan dolog s igen is nagy becsület — a püspökök udvarbíráit érthette.

XLI. §.

A „világos“ és „érthette“ szavak ugyan nem jól férnek össze; de annyi e szavakból bizonyos, hogy Szalay megismeri, s *hiszi* is, hogy a püspököknek már sz. István alatt volt udvarbírájuk; de azt nem *tudta magával elhívetni*, hogy magának Istvánnak is volt volna királyi udvarbírája, vagy ez a hivatal Istvántól vette volna eredetét. Mit tartunk hát már az ő írói *hiszem* és *nem-hiszemjéről*, melylyel oly igen szeret a legérdekesebb kérdésekben, a szavak értelmezésének régi és mostani közönséges divatja megkülönböztetése nélkül, az előszavában ígért ok-adás helyett, előállani?

„Sőt várj, én teneked főmmel fogok inteni, hogy higgy,
Tudnillik nekem ez legfőbb jelem a magas égnei
Boldogi közt; ugyanis nem húzatik az soha vissza,
És nem csalfa s hiú, mit főmmel igenleni szoktam.“

Ezt Zeusszel mondatja a derék Szabó István által magyarosított Homer: a szerző mint mi, halandó lévén, a maga *hiszem* és *nem hiszemjének* ily tekintélyt nem követelhet. Siessen tehát a nagy király következtetlenségén segíteni, s az általa hagyott szörnyű hézagot minél előbb betölteni; mert míg ezt nem teszi, addig a sz. László III. k. III. cikkelyére állított nádor a merő tündér marad; mint kinek ezen törvény szerint az udvarnál, vagy is csak a király oldala mellett biráskodni; egyszersmind pedig (M. t. 221. l.) a királytól elválva, nádori gyűléseken (*congregationes Palatinales*)

elnökösködni, s így, nem akarom mondani egyszerre itt is ott is lenni, hanem akkor, midőn a királyi udvar mintája szerint, az esztergami érseknek (értjük egymást) nem csak udvarbirája, hanem nádora is; a többi püspököknek pedig nagyobb részt a curialison, vagy is udvarbirón kívül még terrestris (mezei, vagy földszinti) bírájok is volt külön külön megyéjökben; önékie mind ezen két hivaltalt, még pedig az egész országra nézve egymagának viselni kellett volna. Félre tehát e tannal; van még más bámolni való.

XLII. §.

Szalay (M. t. 268.) III. Bélának azon oklevelét, mely Endlichernél a pécsi egyház népeinek szabadsága címe alatt van újra kiadva, mint olyant dicséri, „mely annyi fényt önt a II. Endre előtti közjogi viszonyokra.“ E levéllel én már a pécsi püspökség remek történetének olvasása alkalmával ismerkedtem meg, s látván, hogy az a régibb királyok által e püspökségnek adott kiváltságokat rendről rendre előszámlálja, s a divatozó szokásra is hivatkozván, a magyar régi diplomatikának egyik legszebb kincsét foglalja magában; arra mint közjogi történetünknek legtisztább forrására, már commentárjaim I. részének 27-dik lapján hálás kézzel tettem fel a koszorút, s oly hiven követtem azt, hogy az ország nagybiráit érdeklő tant is leginkább ebből merítettem. Hát Szalay mit tett ezzel a pécsi levéllel? azt a mit a tihanyival. III. Béla e levelében két országos nagybirót említ, s a királyi udvarbirót előre, a nádorispánt utána teszi: Szalay a királyi udvarbiró létezését még Kálmán alatt is tagadja, s magának III. Bélának országlása történetében sem tesz arról egy szót is. III. Béla a nádori gyűlések s törvényszékekről, mint összokásbeli dolgokról szól: Szalay nádora a királyi udvarban ül, azzal utaz, s annak nevében mond ítéletet. S így szerzőnk III. Bélával „az Endre előtti közjogi viszonyokra fényt öntet;“ maga pedig homályt terjeszt.

XLIII. §.

Mi tehát a nemzeti becsület eszméjére nézve is különbözünk. Én ezt az ősrégi magyar szokások józansága, s mind ezeknek, mind pedig az egész magyar jellemnek műveltségi fogékonyságában, s jelesül abban helyeztetem, hogy ez már az első királyok alatt a műveltségnek általam bebizonyított fokára emelkedett. Szalay e fo-

gékonytságot megengedi, de ennek kifejlődése irányában azt is, a mi commentárimban világos, vagy tagadja, vagy kétségbe veszi. Ő sokat adna érte, ha elhithetné olvasóival, hogy sz. László I. K. 22. cikkelye azon szokásnak kiírtására van irányozva, minélfogva sokan a magyarok közül fáknál, források, köveknél tették még akkor is az áldozatokat. De megjegyezvén itt, hogy e törvény az előtte állóval kapcsolatban van; s rubruma is *tökéletes* lévén, mert az egész szöveget kimeríté; midőn azt a szerző egy *tökéletlenebbel* cserélte fel, e cserének talán okát is kellett volna adnia; épen akkor, midőn én e törvényt külföldinek, s jelesül: Nagy Károly 789. évi capitularejából vettnék irtam, Endlicher is ezt szinte nem itthoni eredetűnek, hanem László ezen könyve néhány egyéb cikkelyeivel együtt Nagy Károlynak az én Baluzomban hiányzó 785-dik évi Paderborni capitularéjából kölcsönözöttnek nyilvánította ¹⁾. A mit tehát Szalay (M. t. 189. l.) eképen mond: „Bartal e törvény keltének okát nem keresi a magyar nép erkölceiben és szokásaiban, s a capitularékra utal, mint e rendelkezés forrására. Úgy de László *gentilium ritus*-ról szól, mit *kétség kívül* a magyarok ősvallására, nem a keresztyén cultus babonás kinövésére *kell érteni*;“ arra fogadja helyettem az általa jól ismert Endlichernek e kétség kívüli feleletét: „*nem kell érteni*.“ S ha még ennek sem hisz, vesse egybe Lászlónak fennidézett törvényét Kálmán I. K. 68. cikkelyével, s ebben László törvényének okát; a frankoknál megrögzött szokásnak régebbi nyomát pedig Baluznál a *paganæ observationes* cím alatt felhordott előbbi capitularékban fogja megtalálni.

XLIV. §.

Befejezem e jegyzetimet azzal a megjegyzéssel: nekem ugyan az eképen végzett vitán csak örülnöm kellene; én pedig semmit sem sajnálok inkább, mint azt, hogy e jegyzeteket (mert az apróbbakat elhagyom) egy oly becses író munkájára kellett tennem, kit commentárjaim előszavának 51. §. látható gondolkozásom módja szerint örömeztőbb dicsértem volna.

¹⁾ Die Ges. des h. Stefan 174—175. l.

GEOLOGIAI LEVELEK.

KÖZLI

NENDTVICH KÁROLY.

III*).

Midőn a föld rétegeit kutatjuk, melyek a geológiai rendszereket alkotják, azt tapasztaljuk, miszerint azok nagyobb részt egymást felváltó agyagpalából, fővenykből és mészkőből állanak, melyeknek némelyei már külső tekintetökre nézve különböznek egymástól, a mint t. i. más más rendszerhez tartoznak; más esetben ellenben annyira hasonlók egymáshoz, hogy külső jellemökből meg nem különböztethető, vajjon az egyik vagy másik rendszerhez tartozók-e? Ilyenkor tekintetbe veendők mindig azon képletek, melyek legközelebbi szomszédságukban, részint fölöttök, részint alattok fekszenek, tekintetbe veendők főleg azon *szerves* (organicus) *maradványok*, melyek a kérdéses képletben előfordulnak. Ezek legtöbb esetekben elhatározó jellemül szolgálnak, s gyakran egy, két, a képletben lelhető kagyló bizonyosságot nyújt annak korszakáról. Az eféle kagylófajokat, melyek csak *bizonyos képletnek* tulajdonai, és melyeknek jelenlétéből a *réteg korára* kétségtelenül következtetünk, *kalauz kagylóknak* neveztetnek (Leitmuscheln).

A földrétegek e három nevei (agyagpala, fővenyke és mészkő) tehát a földfelület és hegyláncolatok jóval nagyobb részét alkotják. A melyek ezeken kívül még előfordulnak, azok vagy úgy nevezett jegeces sziklanemekhez tartoznak, melyek a föld mélyéből szorítottak ki izzó állapotban; vagy amazoknak köszönik ugyan eredetöket, de ezekkel jövőn közel érintkezésbe, midőn izzó állapotban a föld bensejéből kiszorítottak, hévségök által annyira megváltoztak, hogy eredeti alakjoktól egészen különbözött vettek fel magokra. E sziklanemek, melyek idegen befolyások által annyira megváltoztak, hogy származásokat alig ismerhetni meg rajtok, *metamorph* sziklanemeknek neveztetnek. S így háromféle sziklanemek különböztethetők a földön, t. i. a *jegeces* (krystallinische oder abnorme Gesteine), a *réteges* (geschichtete oder normale Gesteine), és az *átalakult* (metamorphische Gesteine) sziklanemeket.

*) Az elsőt I. a III., a másodikat a IV. füzetben. Folytatások a fametszetek lassu elkészítése miatt elmaradt.

Azon rétegekben, melyek a legrégibb képleteket alkotják, tehát az úgynevezett őshegyekhez legközelebb állanak, az *agyagos pala* (Thonschiefer) leginkább túlnyomó, igen tömör és többnyire finom lemezekre hasítható, mint az azon palában észrevehető, mely házfödésre és írótablákra használtatik. A fővenyő többnyire finom szemekből áll, melyek nagy nyomás által összeszorítva, s mintegy összetapadva lenni látszanak. A mészkő ellenben a régi képletekben csak alárendelt mennyiséggel találtatik. Minél közelebb fekszenek a rétegek az újabb képletekhez, annál túlnyomóbb lesz a mészkő, az agyagpala gyakran márga által (Mergel = agyagos mészkő), a legújabb rétegekben tiszta agyag által van képviselve, és a fővenyő többnyire nagyobb szemekből, gyakran tojás nagyságu, néha sokkal nagyobb kavicsok és sziklatöredékekből áll.

Az állati maradványokat illetőleg azt tapasztaljuk, miszerint a *jegeces sziklanemekben teljesen hiányzanak*, mi természetesnek látszik, miután tudjuk, hogy izzó állapotban, tehát oly föltételek alatt emelkedtek ki a föld mélyéből, melyek a szerves életnek lételet lehetelenné tették, s ha találkoztak volna is ezen izzó tömegek szerves anyagokkal, azokat minden nyom nélkül elpusztították volna. Sőt még azon rétegekben, melyek legelsőbbben ülepedtek le a vízből, sem találunk állat- és növénynyomokat, jelétül annak, *miszerint azon föltételek, melyek akkor a földön uralkodtak* (melyekhez főleg a tengervíz magas, a forrpontot valószínűleg túlhaladó hőfoka tartozik), *a szerves élet fejlődésének kedvezők még nem igen valának*. Csak későbbben jelentkeznek az első állatok, melyek azonban az állatország legelső fajaihoz tartoznak, számra, de leginkább fajokra nézve még kevesek. A mint felebb szállanak a rétegek, közel az újabb korszakhoz, úgy szaporodnak bennök az állatok is. A rétegek dúsabbak állatmaradványokban, s pedig nem csak számra, de fajokra nézve is, találkozunk egyszersmind tökéletesb szervezetű (magasabb rangu) állatokkal. De tapasztaljuk azt is, miszerint *minden újabb képletben más és más állatok tűnnek elő*, nagyobb részt olyanok, melyek az alatta fekvőben nem találtnak, legalább nagyobb részt nem. Ez kétségtelenül azt bizonyítja, miszerint *minden új geológiai korszakban az előbbi állatélet nagyobb részt kintelt, és új lépet helyébe*. — A legtökéletesebb, a mostan élőkhez legközelebb álló állatok csontvázeit csak a legújabb képletekben találjuk, csak itt lelhetők ama bámulatra méltó emlésöknek marad-

ványai, melyek azonban, *változván azóta a föld éghajlati s egyéb viszonyai*, szinte mind kihaltak, úgy hogy azoknak képviselőit igen, de fajukra nézve egészen eltérőket, találjuk. — Emberfaj maradványait a rétegek közt eddig sehol sem találtunk, kétségtelen bizonyosságául annak, miszerint az csak a legujabb kornak szüleménye, azon kornak, melyben a földnek felháborodott kérge lecsillapodva, s annyira kiterjedt pusztító változásoktól ment volt.

A. Átmeneti képlet.

Ez, a hol találatik, közvetlenül az *ősképletek fölött és a kőszénképlet alatt* fekszik. A föld képeztetésének alig képzelhető hosszú korszakát foglalja magában, mely lehetőleg biztos alapon fekvő számadások következtében, millió évekre terjed. — A rétegek egymástól eltérő irányban fekszenek egymás fölött, s minthogy a bennök találató állatok maradványai által is különbözök, azért több rendszerekre osztják a geologusok. A németek *alsó és felső Grauwakkénak* neve alá foglalják az egész képletet, az angolok és franciák ellenben *cambriai, siluriai és devoniai* rendszereket különböztetnek.

A cambriai rendszer közvetlenül a jegeses képletek fölött nyugszik. Nevét a hasonló nevű hegyektől Angliában nyerte, hol leginkább kifejlődve és megvizsgálva van. Nagyobb részt fekete agyagpalából áll, mely finom táblákra oszthatósága miatt házfödésre használtatik. Ha e pala kovarc szemekkel vagyon nagyobbbrészt vegyítve, *Grauwakke* névvel szokott jeleltetni.

E képlet alsó rétegei az alatta fekvő csillámpalával (Glimmerschiefer) annyira forrtak össze, hogy nehezen megkülönböztethetők egymástól. Szintúgy átmentek a siluriai képletnek alsó rétegeibe is, annyira, hogy néha csak külön fekvésök s az organikai életnek minden hiánya által megkülönböztethetők ezektől. Ezen hiánya minden szerves életnek általában fő jelleme a cambriai rendszernek. Ez bizonyosságul szolgál arra, miszerint azon időben, midőn e rétegek leülepedtek a határtalanul kiterjedt tengerből mint első réteges képletek, állatok még nem léteztek a földön, vagy ha voltak is, minden hátramaradó nyom nélkül elpusztítottak. Az agyagpala fekete színe, mely szénttartalmától származik, arra mutat ugyan, hogy növényeknek kellett lenni már akkor is; ezek azonban csak a legalsóbb rendűek lehettek, melyekből más nyomok a rétegek közt meg

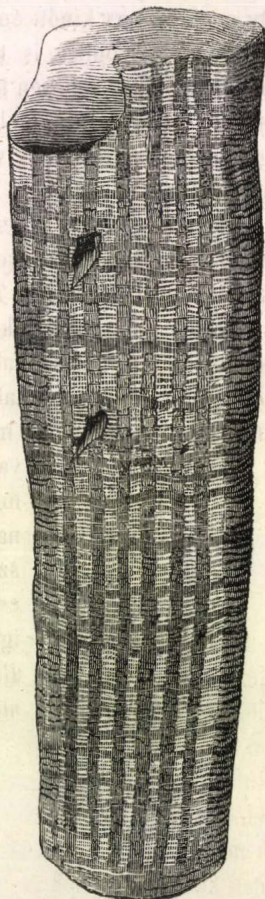
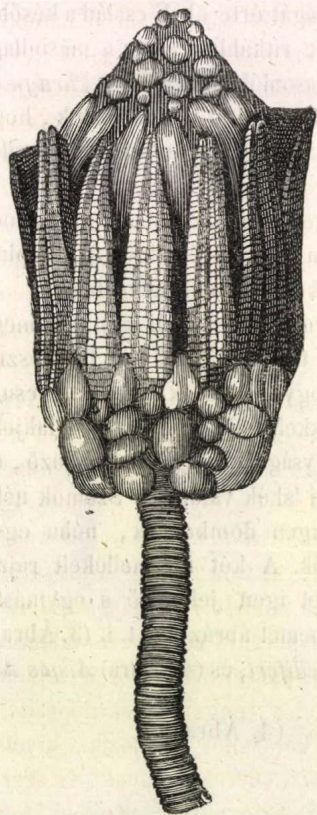
nem maradtak. E képletnek magassága (vastagsága) némely helyeken rendkívül nagy. Angolhonban annak legmagasbika, a *Snowdon* nevű hegy, e képlethez tartozó igen finom levelű agyagpalából áll. Hazánkban e képlet eddig nem találtatott, sőt valószínű, miszerint az egész átmeneti korszakhoz tartozó képletek benne csak gyéren fejlődtek ki.

A cambriai rendszer fölött fekszik a *siluriai*, mely szinte Angolhonban fődőztetett fel, és annak egy leghiresebb geologusa, Murchison által iratott le. A rétegek, melyekből áll, ásványtani jellemökre nézve egészen megegyeznek a cambriai rendszer rétegeivel; t. i., valamint ezek, szinte grauwakké, agyagpala, fővenykö s igen kevés mészkő-rétegekből állanak, melyek egyébiránt más más vidéken eltérő rendben fekszenek egymás fölött. Ezek közül némelyek állatmaradványokban igen gazdagok, nevezetesen némely főveny- és mészkőrétegek.

Hatalmasságát Murchison Angolhonban 6200 lábra becsüli. Anglián kívül a rendszert eddig még Frankhonban, Bretagneban, és a Pyrenaeusokban, éjszaki Némethonban, Svédhonban és Oroszországban fedezték fel, hol a finn öböl partjaitól kezdve egész az Uralig terjeszkedik, többnyire más képletek által fedve. Szintugy elfoglalja e rendszer Amerika szövetséges állodalmainak azon részét, mely a nagy tavak és az úgynevezett Roky-mountains között fekszik. Nem különben találjuk e rendszert kifejlődve Csehországban is, hol a legujabb időben *Barande* híres geolog fáradoz annak megismertetésében, és a benne találtató állatok meghatározásában.

Mint előbb említők, e rendszernek némely rétegeiben számtalan állatmaradványokat részben igen jelesen megtartva találunk. Látjuk tehát, miszerint azon időben az állatország erősen fejlődni kezdődött, s annak számtalan egyénei a tenger vizét népesíték. Azon állatok egyébiránt, melyek e korszakot jellemzik, kivétel nélkül vízi állatok, névszerint tengervízi állatok valának, és szervezetökre nézve a legalsó rendűekhez tartoznak, melyeknek nem csak nemei, de családjai is eddig kivétel nélkül mind kihaltak, sőt vannak köztök olyanok is, melyekhez hasonlókat is alig találunk a mostan élőekben. A fajoknak száma szinte igen kevés volt, mi részint annak tulajdonítandó, hogy az állati élet akkor legelső fejlődésének indult; részint pedig azon körülménynek, hogy a föltételek, melyek alatt azok fejlődtek, igen egyszerűek s az egész földön

egyformák valának. — A fajok, melyekkel e rendszerben találkozunk, leginkább a kláris-, a csiga- és kagyló neműekhez tartoznak. Feltűnő közölők leginkább az Enkriniták családja, melynek egyes fajai a siluriai mészben néha oly mennyiségben fordulnak elő, hogy egészen ezekből látszik állani. Innét e mész *Enkrinita-mésznek* nevet nyert. Az ide mellékelt rajz e családnak egyik nevezetes fáját, a *Hypanthocrinus decorus*-t (1. Ábra) mutatja. Alakjuk miatt (1. Ábra). (2. Ábra).

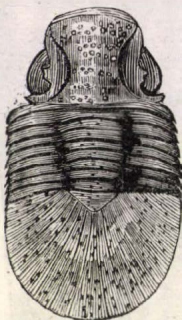
tengeri líliomoknak is neveztetnek, s mint látható, nyéllel bírnak, melylyel a tenger fenekéhez, úgy a víz által födött sziklához valóan növe. Tartoznak az Enkriniták a töriskes bőrűekhez (Echi-

noderma), melyek jelenleg mint *tengeri csillagok* (*Asteria*) és mint *tengeri tövisek* (*Echinus*) népesítik a tengert. Ezek azon időben teljesen hiányoztak, s helyöket az Enkriniták tölték ki. — A kagylósok és csiganezüiek külső alakjokra nézve hasonlóak ugyan a mostan élőkhöz; de fajokra nézve egészen eltérők. Közölök említendő leginkább az *Orthoceratitesek* (lásd a rajzot 2. Ábra: *Orthoceras annulatum*), melyek hosszú, kúp idomu, választófalakkal több üregekre osztott tokot alkotnak, mely az állatnak házul szolgált, s mely gyakran egy kinőtt ember nagyságát érte el. E család a későbbi képletben a devoniban is, taláztatik, de ritkábban, míg a másodlagi képletekben már teljesen kihálnak. Hasonlók hozzájuk a *Phragmocerasok*, melyek az előbbiektől csak az által különböznek, hogy hegyök szarv módra meg van görbítve. Ezek azonban *csak* a siluriai képletben találhatók.

Különös említést érdemel a kérgeseknek (*crustacea*) egy nevezetes családja, mely egyedül csak a siluriai és devoniai képletnek tulajdona, és mely a *Trilobitesek* családjának neveztetik.

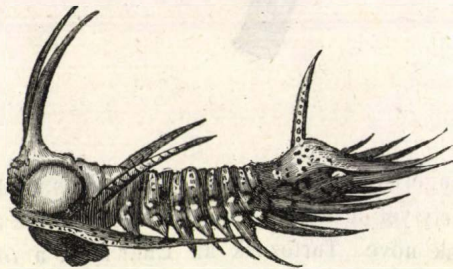
Testök valamint a rákoknál, három, egymástól igen jól megkülönböztethető részre vala osztva, t. i. fej-, mell- és farkrészt. Fejük gyakran pajzs által fedve, egyéb testök ellenben csupa gyűrűidomú tagokból áll, néha tövisekkel felfegyverezve. Alakjuk,

(3. Ábra).

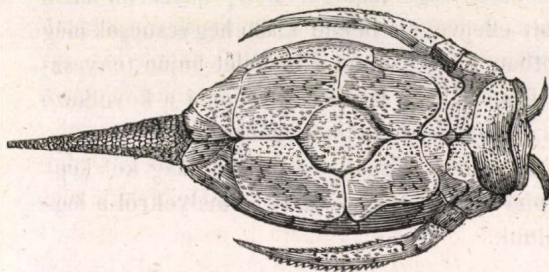

valamint nagyságok is, igen különböző, de mind tengeri lakók valának. Szemök néha nagyok és igen domborúak, néha egészen hiányzóak. A két ide mellékelt rajz e családnak két igen jellemző s egymástól igen eltérő nemét ábrázolja, t. i. (3. Ábra) a *Brontes flabellifert*, és (4. Ábra) *Arges Armatust*.

(4. Ábra).

(5. Ábra).

A gerinces állatokból az átmeneti kép-
letben egyedül a ha-
lak némely igen külö-
nös nemeit találjuk.
De ezeket is leginkább
a devoniai rendszer-
ben, míg a siluriainak
felső rétegeiben több-
nyire csak némely

porcos halak fogait, — miknek csontváza t. i. csont helyett csupa porcból áll — és para-sugárokat (flossenstrahlen) találunk. Legin-
kább feltűnő azon neme a halaknak, mely *Cephalaspis*nak nevez-
tetik, s mely egyedül a devoniai rendszerre van szorítva. Szerve-
zetére nézve annyira különbözik a mostan élőkétől, hogy azoknak
csak igen tökéletlen vázokul tekinthető. Hátgerincök igen tökéletlen,
s valamint egész csontvázok csak puha porcból állá, úgy hátgerin-
cök helyében is csak porcos fonalvala, melyen a gerincevelő (Rücken-
mark) feküdt. Nem különben feltűnő alakjukra és belső szerveze-
tükre nézve a *Pteryichthys* halmem (5. Ábra), melyet hosszú ideig bogár-
nak tartottak, míg pikkelyes farkát is megtalálták. Mind két nem-
nek teste kemény csontos héjakkal vala fedve. Ezeken kívül éltek
azon időszakban kemény pikkelyekkel ellátott halak is, melyek fe-
délcerép módja szerint fedték testöket, és nagy kúpidomú fogak-
kal voltak ellátva. Ezen családhoz tartozó némely fajai néha 20—
30 lábnyi hosszúságot értek el.

Ha tehát az állatországot végig tekintjük, mely a föld képezte-
tésének ezen korszakában kifejlődött, látjuk, miszerint az a legelső
szervezetű lényektől kezdve, fejlődését az alsó gerinctelen rende-
ken át egész a halakig, de ezeknél is csak a legtökéletlenebb fa-
jokig, vitte. — E lények azonban e korszakot többnyire túl nem
élték, s ha egy két fajt látunk is átmenni a következő képletbe,
azokat a későbbiekben egészen kihálva találjuk. A természet ennél-
fogva e korszakban csak az általános állati formákat egészen a ge-
rincesekig alkotta, melyek a későbbi időszakokban külön külön
irányban nagyobb tökéletességre fejlődtek.

A növényországot ellenben e korszakban csak kevésbé kifej-
lődve, s többnyire csak némely tökéletlen tengeri növények által

képviselve találjuk, mi bizonyságul szolgál arra, miszerint azon időben a föld vízzel volt ellepve, s a belőle kiálló hegycsúcsok még nem voltak azon állapotban, hogy azokon a tengélet buján tenyészhetett volna. Nagyszerű mértékben látjuk azt föllépni a következő időszakban, mely a *köszénképletet* foglalja magában.

Az átmeneti és a másodlagi időszak között t. i. még két képlet fekszik, a *köszénképlet* és a *permi* rendszer, melyekről a legközelebbi levélben szólnunk.

BACSÁNYI JÁNOS.

NYILT LEVÉL TOLDY FERENCHEZ

KAZINCZY GÁBORTÓL.

Alig tudom, tisztelt barátom, miként feleljek meg — s haladék nélkül, mint ohajtánám — kívánatodnak: hozzam meg én is adalékomat Új Muzeumod építkezéséhez. Saját „professióm,” az a táblabírói, kimenetettett a divatból és divat által: divat és nőszeszély szintoly hatalmas mint lenge pár dolog, s ezért, ki számítna reá. A sajtó..... ah! az lelencház nekem, titkos vagy szerencsétlen szerelem gyermekeinek növeldeje. Mintha a sorok előttem egy fojtó álom képletei volnának; mintha a néma betűkben hangos eszmék vajudoznának keservesen.

De készíté egyszersmind az elismerés, kezét nyújtani e lankadatlan munkálkodáshoz, mit az ügy iránti szent hűség tesz lehetővé csupán; elmondani, mily helyesen teszed, hogy avar elméleti viták helyett, Muzeumodban is jobbára a múlt kincsásója löl, tudván, hogy a fáklya, mit e sötét biralomban gyújtasz, nem csak azt mutatja, hol *valánk*, hanem elveti fényét *előre* is. Ah, a múlt!... mint a profétát a léha gyermekcsoport, sárral dobáltuk egykor ez ősz múltat; és megjövénnek a....

Mint hat század előtt mondá IV. Béla királyunk *) : Regnum

*) Egy 1254. oklevelében, Fejér, Cod. Dipl. IV. 2. 219. l.

Hungariae, quasi ovile sepibus, diversis infidelium generibus, circumseptum.....

Igen a bölcsesség nyugodalma, a hit mélysége, s a szeretet emlékezete kell, fölkeresni, megjárni a tért, hol, látszólag, enyészet urkodik a remény tört zászlói fölött, hogy néma könnyel vagy hangos szózatával meghozza mivel tartozik. Reá nézve nincs tér és idő; a vér mely acél lapjára hull, nem szárad fel, el nem temethető; az új események, mint habok a hajót, fölebb és fölebb emelik.....

Az eszmék, miknek gordiusi csomóját a kard elmetéli, a szellem zajtalan műhelyében fogamzanak, észrevétlenül, majd gunyolattatva, mellözve, utóbb ünnepeltetve; s ekkor átveszi s kezeli az élet, s vagy biztosítja uralmukat, vagy megöli, hogy újra kezdjék halhatlan utjakat. —

Nyelvünket — emez ékkövet kelet kincstárában — néhány tized előtt még a *kaputos* plebs nagy része arra valónak tekinté, hogy egy pár poéta *írja* verseit önmagának, egyébiránt csak a *kaputtan* plebs és papja *beszél*. Hiszen már I. Mátyás külföldi tudós udvaroncai megmutaták, nem arra való, hogy a tudomány komolyan foglalkozzék vele, le ez óperencián tuli bölcseséggig, mely megszámlálván az infusoriák tojásait, azt is felfödözte szerencsésen, hogy e pogány magyar nyelv tulajdonkép nem is *magyar*, hanem tót, akárám mondani szláv, míglen utóbb észrevevé, hogy az a huszár még sem analog a — drótárral.

S minmagunk is, felfogtuk-e *jó szántunkból*, teljesen, mily momentum e nyelv fajunk életében? Miként emelkedik és hull alá, együtt vele, hogy úr és szolga legyen egymás után? A csatáknak nagyjára, ismerjük hőseit; ismerjük-e azokat, kik a szellemi csaták soraiban nem kevesbbé jelentékeny tetteket cselekvének, veteményzői levén, az Írás magvetőjeként, tövisek és szirtek fölött a nemzeti *lét* eszméjének, melynek, ha megszületett, életét a Mohácsok síkjain csak megakasztani, de megölni nem lehet?

Mit a nagy Heeren mond (Geschichte des Studiums der classischen Literatur. Göttinga, 1801. II. 169.) multunkról, örök igazság, mit a nemzeti tiz-parancs közé kellene sorolni: „Unter den Ländern Europa's, in welchen die classische Literatur sich einer günstigen Aufnahme im XV. Jahrhundert zu erfreuen hatte, steht nach Italien *Ungarn* fast obenan; es gibt aber auch einen auffallenden Beweis, dass durch noch so glänzende Anstalten, die eine Regie-

rung machen lässt, sobald man dabei, statt von unten anzufangen, und die niedern Schulen zu verbessern, das Werk von *oben* beginnt, eine Nation sich nicht umschaffen, durch Akademien und Bibliotheken sich nicht aufklären lässt.“ — —

†) Nincs senki társaid között, kinek érdemei nyelvünk történetére nézve, meghaladnák a tiedet. Történésze löl, bölcsőjétől a trónig, tudván, hogy az önértet mélyebb forrását, a tanulság biztos kalauzát nem nyújthatod száműzetésének napjaira, mint adva rajzát küzdelmes múltjának. S adva oly sikerrel, hogy nem csak elődei-
det hagyád messze magad mögött, hanem sajátkép teremője löl.

Nem rég az ideje, midőn a tudomány és szent ügyünk bajnokai, korunk hagyományos eszméinek befolyása alatt, s irodalmunk eltemetett kincseit nem ismerve, fájó lemondással távolodtak el a térről *), mit Te, tisztelt barátom, fáradatlan munkálkodásod szerzeményeivel elfoglalál, hogy most, az „eszmék migrációjának“ ez újabb középkorában, az igények és álmok zivataros légkörében, kiemeld a történet tanuskodását fajunk mellett.

Dilettans embertől, s kinek még ahoz „boltját bezárták“, elég, ha a részvét figyelmével kíséri a szakférfiak törekvését, s egy-egy adalékkal járul, ha bír, hozzá.

Kivántad, s én e lapokat nem foglalhatom el helyesebben, mint ha koronként, gazdag gyűjteményem irodalomtörténeti részének közlőnyévé teszem.

Közléseim sorát egy pár adattal nyitom meg Bacsányiról.

Ha a magyar irodalom embereinek a külföldön, egy Ungvár-

†) Szerző a cikk törlés nélküli kiadását kötötte ki.

Szerk.

*) Számos példa helyett elég legyen Kollárra (de nem a tótira) s Cornidesre hivatkoznom; hivebb bajnokokat a XVIII. században ügyünk nem mutat föl. Beatus Rhenanus (Rerum Germanicarum Libri III. Basileae 1531, typis Froben.) szavaiból (Libr. II.): „Ungaricus sermo nostra aetate primum scribi coepit“, Kollár azt következteti (Analec. Vind. II. k. 702. hasáb), hogy magyarul csak a XV. század végén vagy a XVI-nak elején kezdtek írni. — A mesélő s külföldi Galeotti beszéde (Cap. XXVIII.): Germani et Bohemi et Poloni aliquando lingua patria, plerumque latinas literas scribunt; sola Hungaria, ex Christianis loquor, nonnisi latino scribit, quoniam Hungarorum lingua non facile scribi potest“ — annyira eltéveszté Cornidest, hogy azt írná (Prayhoz, 1775. martius 21.): „Tempore ergo Galeoti Martii vix ultra infantiae aetatem adhuc progressa fuerit scriptura sermonis hungarici.“

némethi Tóth László, Igaz Sámuel stb martyrologiuma iratnék: alig nyujtana egy is oly — és sok tekintetben méltán — sujtolt elemeket, mint a Bacsányi élete. Pályája kezdetén, a nem érdemlett süker által, mit részben ajánló külsejének is köszönt, elszédítve, de nem birva erővel megérdemleni, de birva hiúsággal „minden áron“ megtartani s nevelni azt: oly nyomon s oly mértékben érte a Nemesis, mint kevés mást. — 1795-ben szerepelni akart, de nem szenvedni is, elvekért mik nem voltak övéi; a szenvedést kitartani nem erős, — menekedni „minden áron,“ elég gyöngé. A mily önhittel idézte föl a vésszszellemeket, oly gyávasággal lön hívök, szolgáljok. Csupán *lemondani* nem bírt, ekkor sem, megaláztatása porában. S nem e megaláztatás emészté, hanem a hiuság. Az első mozgalom szárnyra ereszté azt. Bacsányit készen lelte — bármi alakban jött — a kínálkozó szerencse; hogy a balsors, mely nyomában járdallt, mindig a réGINEK találja. Mint politikus, ifjúkorában csatasorban állt az „emberi jogok“ mellett, s irgalmat *vásárla* ellenségétől; mint férfi, az idegen uralom érdekeinek zászlóját ragadá meg merészen egy mosolygó pillanatra, hogy hosszú éveken át az *új* kegyelem keserves kenyerét egye túl a háza határain. Conspiráló és rendész, lázadó és vezeklő, reformer és reactionarius — nem hagyta semmit kísérletlenül, átadá magát bármi iránynak mely feléje mosolygott, nem oly kitartásával az erélynek, nem oly hűségével a meggyőződésnek, hogy azt mit esdekelt, a *süker* kivívja, de eléggel arra, hogy emlékezete mind inkább elboruljon, s állása a hazához mind inkább eltávolodjék. Mint író, az ambitio álmainak rózsakorában a nyelv-reform bajnoka; midőn érzené, hogy e téren is magasb erők szárnyalják túl tehetségeit: vissza akará sodrani a mozgalmat, melynek ösvényét törni segéle, a reactio előcsatára lenni, csak hogy vezére legyen a hátráló seregnek. De az eszmék táborjárása a *retirálást* nem ismeri. Bacsányit és társait nem hallgatá, végre nem is érté senki — mintha egy előd kóbor álma volna, kit éjjelenként fölvernek sirjából bűnei, végig suhan a termeken, hol egykor urkodék, és szól hogy parancsoljon, de az élő nemzedék nem érti a halottak nyelvét, még csak nem is fél tőlök, hagyja tenni, tudván, hogy a virradat elfoszlhatja nyomtalan.

Bacsányitól még az a vigasztalás is megtagadtaték, mit, ha a kellő időben jő, a halál nyujt. Meg kellett érnie, hogy a nemzedék mihez tartozott, kihaljjon teljesen, és sirján virágba boruljon az új

növényszés, melynek ő kaszája volt; s az új ifjú életnek sem pillantása vissza felé, sem hálája nincs az agg múlt iránt — előre, mindig előre, végzettszerűleg.

Bacsányi elérte, hogy, vezeklő szerzetesként, önmagának legyen sírásója.

Nyolcvan évig kellett élnie, hogy a nemzet irodalmi egyesülete reá emlékezzék. Bacsányi soha sem volt kevély, csak midőn e választást visszautasítja.

Fényesebb kinézésekkel alig leheté pályát kezdeni, alig végezni szomorabban.

Te, tisztelt barátom, első történeti munkádban (Handbuch der ungr. Poesie I. k. 241. l.) már 1827-ben megadád, mit Bacsányi az *író* érdemel; ujabban is, egyedül magad, tartád fen az elhunyt emlékezetét (Toldy Irod. Beszédei 291. l.), kiméletes gyöngédséggel érintve, mint ott kelle, az *embert*. Hadd álljon itt, kiegészítésül, a mit Kazinczy Ferenc papirosai közül bírok őt illetőt.

Az első: B. életének vázlata Kazinczytól, azon *Jegyzések*-ből, miket Szirmay Antal kir. tanácsos „*Historia Jacobinorum in Hungaria*“ (1795.) című munkájához tolda. A második: Bacsányinak egyetlen levele Kazinczyhoz, ennek glosszáival. Szóról szóra, egy pár ismétléssel is; nem sajtó alá irattak.

Ohajtandó volna, értesülnünk Bacsányi életéről Lincben, mit eddigelé teljesen homály föd.

Bacsányi János Szala vármegyei nem nemes szülék gyermeke. A bírák előtt nemesnek mondotta magát, s a Causar. regg. Director Szalába írt, megtudni, ha az-e; s azt felelte Szala, hogy nem az. 1787-ben Kassára jött honor. cancellistának a kassai camer. administratiohoz, s báró Wécsey Miklós, Orczy Máriának férje, akkori camer. administrator pártfogásába vette, hogy visszafizesse Orczy István körül tett iskolai szolgálatait. Itt actualis cancellista leve, de duellumra provocálván b. Wécsey Miklóst, ki alatt szolgált, ez kereste az alkalmat, hogy ezt a garázda embert megbuktathassa; s az alkalom csakhamar előadta magát, minthogy Péchy József, Sáros vármegyei úr, azon verseit, melyek a kassai Muzeum 1792. II. köt. 56. lapján állanak, az udvarnak bemutatta. A versek ugyan libror. revisor engedelmével nyomtattattak, de azért Bacsányi még is el-

mozdítottatott hivatalából. 1794-ben gróf Forgács Miklós nyitrai főispán az ügyefogyottat secretariusává tette, s vele nyitrai jószágában vala épen, midőn a grófné Bécsből haza ért, s azt hozá hírül, hogy Bécsben kerestetik. Forgács felhivatja, s kérdi, érzi-e magát bűnösnek. — Nem. — No tehát imhol a pénz, menjen Budára, jelentse magát a palatinusnál (Sándor Leopold hercegnél). Bacsányi Budára ér, s jelenti magát, esküszik hogy ártatlan. A palatinus örvend, feljegyzi szállását, s azzal a fogadással eresztí el, hogy nem lesz semmi baja, ne féljen az elfogatástól. Ez szállására megyen, leveleket ír, s tizenkét óraker elfogják, s Bécsbe viszik. December első napjaiban a többivel együtt Budára hozattatott. A kir. tábla absolválta. Ezen vérszemet veszen, s a cseléd kezéből elvesz egy két szenet, melyet elolva nála hagynak. Még akkor nap ezt írta falára:

Szép a hazáért tűrni, viselni rab-

Láncot, s halált szenvedni dicső dolog.

A mely halandó él s vesz érte,

Nemzeteket nemesít nevével.

Ezért s az effélékért, nevezetesen hogy Nyéki Német János Caus. regg. Director ő méltóságával gyakorta proterve bánt, azt cselekedték, hogy ámbár ártatlan volt, esztendei rabságra kárhoztatott.

1795. augusztusban Jelasics regementjebeli kapitány Fekete úr, épen az a ki engem is, Szulyovszky és Tansics barátimat is az elmúlt decemberben Budára vitt, Bacsányit, Szent-Jóbi Szabó Lászlót és még többeket, Kufsteinba vitte. Bacsányi 1796. szabadon eresztetett. Bécsben jelenté magát gróf Saurau ő excnál, emlékezteté ezt, hogy ötet bécsi fogsága alatt nagy jutalmakkal biztatgatták, hogy ő ártatlan, s így nem csak kéri, hanem kívánja is a bért. — Bacsányi diurnistának rendeltetett a bankó-hivatal mellé. — Én 1803. májusban Bécsbe utaztam. Egy emberséges ember Pesten mulattomban nekem azt az intést adá, hogy óvnám magamat Bacsányitól; ő a titkos Polizey tagjává tevő magát; és hogy szavainak higgyek, azt veté állítása mellé, hogy Bacsányi a levelek feltördelése departementjénél üzi a maga szolgálatait. Sárosyné rám parancsolt vala, hogy Bacsányit látogatnám meg, s tőle hoznék neki híreket és könyveket. Meglátogatám tehát. Úgy fogada mint bécsi tónusú ember; elbeszélé, mely kegygyel van íranta urunk és az udvar nagyai, s hogy ő nem sokára mily nagy ember leend; hogy neki

bibliothecarius Müller János, meglátván *Ad arma, cives* szökon kezdődő ódáját, 15 forint hónapos fizetést ígére saját erszényéből; hogy neki báró Vay generalis egy vagy két átalag tokajit küld. Mutatá Gabriela Baumbergnek portraitját is, de nem említvén, hogy a vén kisasszonynyal és vén poetriával szerelemben él. — Báróci ekkor Bacsányit nem szenvedheté; tőle tudom, hogy Bacsányival sokan tévének jót, nevezetesen Somsics Lázár is; de nem sokára Somsics Bárócinak nem panaszkodhatá eléggé, mely impertinentiákat teve neki Bacsányi, s ezt *marha embernek* nevezte. Bárócitól tudom azt is, hogy az *Ad arma, cives* nem a Bacsányi, hanem a Somsics munkája; hogy Somsics ezt azért adá ki a Bacsányi munkája gyanánt, hogy Bacsányi ez által az udvarnál kedvességet kaphasson, s Bacsányi oly szemtelen és oly imprudens volt, hogy azt az ódát valóban a maga munkája gyanánt adta be a császárnak. S bár hát az mellett maradott volna! de Bacsányi maga írta *Mantua* nevű elegiáját, s az hihetlenné tette a dolgot.

Bacsányi, midőn búcsúzik, kért, hogy többet meg ne látogassam, mert ő vigyázó szemek alatt van; s azt vetette szavai mellé, hogy hozzá írt s a postán küldött levelemet kénytelen volt gróf Sauraunak bemutatni. A levél ártatlan vala, de ő semmi összefüggésben nem élhet fogolytársaival. — Oda hagytam az oktalan és lelketlen embert.

1805 körül úgy szolgálta mint honor. concipista a legfelsőbb financ-dicasteriumnál. Ott üresség történt, s ő az actualitást sürgeté. Nem adának neki reményt, s ő jelenté magát a fejedelelemnél, s ennek elébe terjeszté, hogy minden szerencsége ettől függ; mert ő csak úgy lehet a Gabriela férje, ha ő felsége ötlet actualis concipistává teszi. A császár így sem hajlott. Ismeretes brutalitása szerint neki ment a fejedelemnél is, s ez, a mint ő mondá, visszarándula előle. Sokára kineveztették annak, s Gabriéla neki felesége lön.

1809. Napoleon másod ízben lepte meg Bécsset. A bassanoi herceg, Maret, most statustitoknok, 1796. kufsteini rab és Bacsányinak ott szomszédja, mihelyt Bécsbe bejőve, küldte a bécsi municipalitáshoz, hogy az neki adjon embert, a ki valamit magyarra fordítson. Ezek a Maret emberét a Magyar Kurir újságírójához, doctor Decsi Sámuel úrhoz vezették. Decsi mentegetni kezdé magát, bizonyítá, hogy ő két hét oltá fekvő beteg. Vagy hogy kiszabaduljon a kedvetlen vendégek kezéből, vagy hogy Márton József nem-

barátjának árthasson, azt mondá, hogy ez úgy tud magyarul mint ő, s kész lesz teljesíteni a parancsot.

Márton ment, de nem hogy engedelmeskedjék, hanem hogy Marét-t kérje, ereszze el; ő jobbágy, hív jobbágy, s beneficiátusa az udvarnak, minthogy a császárnak egy fiát és két testvérét (Jánost és talán Rajnert) magyarra tanítá. Maret francia tűzbe lobbanva kérdé: nincs-e Bécsben Bacsányi? Márton megörült, s kalauznak ajánlá magát. — Bacsányi örömmel ment, s lefordítá a magyarokhoz intézett proclamációt. Egyik kávéház után a másikba ment, s mindenütt vad szitkokra fakada a császár ellen.

A béke megköttetett, s Maret megsúgá Bacsányinak, hogy neki nem lesz bátorságos Bécsben maradni. B. így ment Párizsba, búcsút nem véve feleségétől, kinek azt mondá, hogy ő falura megyen; ott ideje lesz versein dolgozni, s azért írásait elviszi. — Az ember Párizsban sem érte, a mit dagálya reménylett. Ezért megnehezeltvén Napoleonra s Maretre, titkon küldözgete híreket Bécsbe. Bécs örült az apostatának, s feleségét két ízben küldé hozzá látogatás örve alatt parancsokkal.

1814-ben megbuktatván Napoleon, Bacsányi azt reménylő, hogy most teljesíttetnek a neki tett ígéretek. Kiterjesztett karokkal mene az ausztriai seregnek elébe. De most vasra verve hozatott Bécsbe, és osztán Brünnbe, fogságba. — Igenis, mondá, lefordítám a proclamációt; de engem oda a municipalitás vitetett; igenis, mondá, tiszteletlenül viselém magamat uram ellen a kávéházakban: de hiszen én a Polizey tagja voltam, s az ilyeknek az szabad, hogy másokat szólásra provocáljanak. — Egy vagy két eszt. múlva azután eleresztetett, de megszorítással, hogy linci exiliumából kilépni ne merjen. Eleresztetvén Brünnből, Doll Antal bécsi könyvtáros által kéréte meg, hogy a mit fogságom olta nyomtattaték, küldeném meg neki. Ossziánomat megküldém. Lángola ellenem mérgében, s egyet-értve Kisfaludyval, Takács Józseffel, Horvát András tėti plebánussal, Versegi Ferenczel részt veve megtámadtatásimban; végre egy programmát ada ki ellenem: *A magyar Tudósokhoz* cím alatt, Pest, Trattnernél, 1821. — Nem felelék, s mostan hallgat, míg majd Faludit adja ki.

A szökevény Bacsányit ekként currentáltatá a kir. Helytartótanács (Zemplén vm. levéltárában, Jurid. 110. polc. 321. szám alatt):

Admodum Reverendi, Honorabiles, Speetabiles ac Magnifici, Magnifici, item Nobiles et Egregii Domini.

Advolutam personae descriptionem Joannis Bacsányi, Concipistae antehac Aulici, qui mense Novembri anni praeter. 1809, relicta uxore sua *), Vienna disparuit, et verosimiliter Exercitum Gallicum secutus est, Praettis DVis de Bgno Jussu Regio finem in eum transmittendum habeo, ut dictum Joannem Bacsányi, si nefors in Regno Hungariae latitaret, in sui gremio solerter perquiri, ac si deprehensus fuerit, illico detineri facere, ac eatenus Relationem mihi ocyus submittere noverint. In reliquo longaeavam incolumitatem precando maneo

Praett. DVrar.

Budae, 6. april. 1810.

Benevolus

Josephus Palatinus.

Personae Descriptio.

Joannes Bacsányi, Concipista antehac Aulicus, est 48 annorum, catholicus, in Hungaria natus, altae staturae, fuscae faciei **), longum proportionatum nasum, oculos nigros, modice jam canescentes, anterieus abscissos, a tergo vero ligula involutos ***), crines habet; cothurnos hungaricos cum calcaribus, atro-coeruleas hungaricas caligas, ejusdem coloris Kaputt, et petasum rotundum ordinarie, pro festivo autem habitu, seu gála, hungaricas nigras vestes et triangularem petasum gestat. Vultus ipsius, prout et totus ejusdem agendi modus, est superbus. Uxor ipsius, nata Baumberg, est Viennae.

E korból s Bacsányit illető a következő

Hiradás.

Sz. Mihály havának 10-dik napján, 1809-dik esztendőben a Magyar Kurir által ki vala hirdetve, hogy nyomtattatik Bécsben

*) Ez Baumberg Gabriéla volt.

**) Színe a világos képű sárgásan-fekete cigányé volt.

***) Copfba kötve, fekete pántlikába tekerve, a mit már ma, 1825. nem láthatni.

Doll Antal könyvárus urnak költségével, Haykul Antal urnak műhelyében a Magyar Eneis, s hogy már az első öt ének ki is van nyomtatva, és ha majd elkészül az egész munka, tudósítani fogjuk a publicumot iránta.

Azóta már sok idő elfolyt, a nyomtatás folytatása nem tudom, mi titkos okból, akadályt szenved. — Midőn levelem által sürgetném a dolgot, az említett könyvárus úr azt felelte, hogy titt. Batsányi János urnak (ki magát a kiadatás kormányzására önként ajánlotta, ki most, úgymond, bizonyosan Párizsban van, de nem sokára személyesen Bécsben fog lenni) jelentése s hire nélkül tovább nem mehet a munkában, minthogy ő nékie ezt megtiltotta, s a kézírást is mind elvitte magával.

Megilletődtem ezen reménytelen újságon. Azonban nállam párba maradott írásból, a munkának még hátramaradott többi részeit is úgy elkészítettem, hogy semmi változtatást nem kívánok benne. — Jelentettem ezt is, de haszontalanul, Doll Antal könyvárus úrnak. Mit fog az idő szülni, nem tudhatom. — Azért kötelességemnek tartottam lenni, hogy a dolgot, netalán valami gyanúságba essem, az érdeklődőknek voltaképen kijentenem. — Vírten, sz. Mihály havának 22-dik napján, 1810-dik esztendőben.

Baróti Szabó Dávid.

Bacsányi levele Kazinczyhoz.

Bécs, 16. Jun. 802.

Vettem az úrnak május 29-kén Ér-Semjénről irt, és az új helyi postára feladott barátságos levelét.

Örömmel értettem belőle, mind azt, hogy az úr nem feledkezett el egészen rólam, mind pedig azt, hogy azzal a szép és ritka lélekkel megismérkedett, a kinek képe, és édes emlékezete soha az én szivemből ki nem hal. Valóságos és tiszta érzékeny öröömre szolgál, újra is hallani, hogy oly boldog életet él választott kedvesével; a kit én még eddig csak jó hírből, de személy szerint nem ismerek. Könnyen elhiszem, hogy valósággal olyan derék, és érdemes ember ő, a milyennek az úr festi; tudván azt, hogy egy oly bölcs, és szép lelkű asszony, a milyennek én Krisztinát *) ismérem

*) Az a szép asszony, a ki itt említettetik, Illosvay Christine, akkor majór Sárosy Andrásnak, most gróf Toldy Adámnak hitvese. Ez Bacsá-

(az úr T-nek [Tininek] nevezi, elvéstén a keresztnévét), méltatlan, vagy mindennapi embert, örökös társának nem választhatott. Múltán gyönyörködött az úr kellemetes társaságokban. Kevés ideig mulathattam én övele, de az első szempillantástól, s beszélgetéstől fogva megismervén külső és belső ritka érdemeit, soha el nem felejthetem többé azokat az egynéhány boldog órákat, a melyeket vele tölteni szerencsém volt. Valóban, még most is, életemnek legszebb, leggyönyörűsebb, s legboldogabb órái közé számlálom azokat. — Ha össze találna vele jöni az úr még egyszer, kérem bizodalmasan, ne sajnálja megmondani néki, hogy nálamnál nagyobb, és igazabb tisztelője a világon nem lehet; és hogy én, akárhol legyek, és akármely sors kövessen is engemet, soha a míg élek, el nem feledkezem róla. Áldja meg az ég minden jókkal ezután is, s tégye boldoggá mindenkor, kedves párjával együtt! Az ő szerencséje, boldogsága, nekem is boldogítja különben nem igen víg napjaimat.

Az urnak irántam mutatott szivességéről nem kételkedem, sőt én azt ezen barátságos leveléből is ujra tapasztalom; s ugyanazért hasonló szíves indulattal viszontaglom. Gyakran meg fogok én az úrról emlékezni, — oly egyenességgel, a melyet karakteremben mindenkor láthatott, és azzal a szíves barátsággal, a melyet szerencsétlenségünk idejétől fogva *) mindenképen tapasztalt. Hitesse el magával, kérem, azt: hogy az úr iránt való bizodalmamhoz ké-

nyival egy bálban jöve össze, talán Debrecenben, hova Bacsaányi, Referendarius (s későbbben abauji főispán és Camerae Praeses) Semsey András úrral, Debrecen mellett Ujváros helységnek birtokosával, ment vala. — Kriska, vagy a mint én szerettem hívni, Tini, nagy szeretője vala a könyvcsinálóknak, s olykor maga is fordíttatott Kotzebüei románkákat, de a melyek sajtó alá soha nem jöttek, s hallván, hogy valaki Bacsaányit nevében szólítja, maga kezdé vele a szólást. B. örült a szép leánytól eredő tömjénnek. Ez szötte közötté az ismeretséget. — Tini 1803. májusban a váradi Felix bányában jöve össze velem, már ekkor Sárosynak hitvese. Beszélé, hogy ismeri Bacsaányit, s kért hogy írnék neki, s kérném hogy küldéné meg neki rézbe metszett képét, melyről Bacsaányi vele szólott, maga ő azt asszonyi tartalékok miatt átallván.

*) Azaz fogságunkban; mert 1793. juniushban szomszéd szobában laktunk; közötté, s közötttem csak egy szoba lévén. — Fogságunk előtt bizony nem nagy barátságban éltünk.

pest, nékem mindenkor valóságos gyönyörűség volna az Úrral, mint egy oly tudós, értelmes, jó-izlésű, és érzékeny szívű hazafitárrsal tovább is levelezni, hogyha sorsunknak különös volta ellenkezőt nem kívánna, s rendkívül való környüllálásainkhoz képest, az okosság azt nem javallaná, még pedig igen hathatósan, hogy leveleink által a világnak figyelmetességét magunkra ne vonjuk *). Az egek tudják *miért?* de tapasztalásból tudom, hogy még az árnyéknak árnyékát is kell kerülnöm; noha egész életemben eme regulát követtem: Nil conscire mihi, nulla pallescere culpa.

Ne vegye azért rossz néven, kérem, ha hallgatni fogok, noha ugyan, legalább még most nem látom szükségesnek, hogy örökre

*) Bacsányi elszabadulván Kufsteinből 1796. Bécsbe ment, s kenyeret kért. Diurnistává tétetett a bankó-háznál. Hogy szerencsését csínlhassa, felvétette magát a titkos Polizey — — közé, s a levelek felbontogatása departamentjában szolgált. Midőn első levelet vette itt kiszabadulásom után, úgy beszélé önmaga nekem a történetet 1805. Bécsben, elméne a levéllel gróf Saurauhoz, ki praesese volt 1794. azon Commissionnak mely a státus rabjait examinálgatta, s általadta ő Exelnak a tőlem vett és általam hozzá (Bacsányihoz) németnyelven irt levelet, s elmondá hogy ő nekem rabtársam volt, s kérte a grófot, hogy ez azt olvasná meg s lássa, hogy az csak bizonyos könyvek s literaturai portékák iránt tudakozdik. Saurau megolvasta a levelet, visszaadta neki, s megdicsérte hűségéért.

1805. május végével felértem Bécsbe, s Bacsányit meglátogattam leginkább a Sárosiné izenetei miatt. B. kért, hozzá többet el ne menjek; ő vissza fogja ugyan adni visitemet, de az okosság azt kívánja, hogy egymást kerüljük. 1805—1804. egy hozzá irt levelet felbontotta, couvert-t csinált reá, s visszaküldötte válasz nélkül; így adván tudtomra, hogy velem levelezni nem akar. 1808. octob. a Vadembernél ebédeltem. Bacsányi bejött, látott, s székem megett méne a más szobába enni, *minden megszólítás nélkül.*

Ez a magát geheime Polizey béresévé tett Bacsányi 1806-ban udv. cancellistává nevezetett. Oly hive vala fejedelmének és kenyeret adó urának, hogy midőn Napoleon 1809. másodíkszor vala Bécsben, lefordítá az ő magyarokhoz szóló proclamatioját, és a franciáknak Bécsben létök alatt a Doll könyváros boltjában s másutt tartózkodás nélkül szidta azt, a kitől oly sok hűsége testificatiói által keresett kenyeret. Megkötötte a béke, Bacsányi látta, hogy neki nem jó Bécsben maradni, s elment. Párizsban nem szenvedhették dölýfét, a mint ezt gróf Eszterházy József zempléni főispán beszélé nekem is, s isten tudja hová lett.

elnémuljunk, és csak azt se tudjuk egymásról, hogy élünk-e még, vagy megholtunk. Egy két esztendőben, egyszer, kétszer, talán csakugyan irhatnánk egymásnak, — oly dolgokról úgyis (a mint ez magában is értetődik), a melyek a világ történeteihöz semmikép nem tartoznak.

Képzeljük, barátom, magunknak azt, hogy mi a mostan élő emberi nemzetnek megholtunk *), és a jövő időkben, valóságos halálunk után, még egyszer feléledhetünk, ha akarjuk, azaz, ha a mellett, hogy polgári más kötelességeinknek annak rendi szerint eleget tévén, üres óráinkban olyféle hasznos, és további életet érdemlő munkákat is készítettünk, a melyekkel ember-, és polgártársainknak még a későbbi időkben is szolgálatot teszünk; megmutatván egyszersmind ezáltal azt is, hogy elmebeli tehetségeinket nem hiába vettük a teremtőtől, hanem hazánknak hasznára fordítani akartuk, legalább igaz lélekkel igyekeztünk! Ha az úr p. o. *Geszner* munkáinak fordítását tökéletességre viszi, s több olyféle munkákat készített: bizonyosan reménylheti, hogy fenn fog maradni neve, és emlékezete, mind azoknál, a kik *Geszner*t, s anyai nyelvöket becsülni tudják. Különben pedig nem kell sajnállanunk az ebbeli fáradságot; a ki mire érkezik, tegye meg azt. *Unsterblichkeit ist ein grosser Gedanke, ist des Schweisses der Edlen werth!* — A mi engemet magamat illet: könnyen megtörténhetik, hogy én a míg élek semmit sem adok ki nyomtatásban. Tudhatja az úr, hogy én a *Celebritást* **) soha sem kerestem; annyival kevesebb vagyok

*) Én soha nem hittem azt, hogy a mostan élő emberi nemzetnek megholtam, sem az itt festegetett halhatatlanságot kevésbé lélekkel, quam necesse est probo, nem kerestem.

**) *Ipsa dissimulatione famae famam augere!* — Nem kereste a celebritást? sőt senki sem inkább! Ányosnak verseit, magát meg nem nevezve adta ki. Azért-e, hogy ne tudassék hogy ő adta ki, vagy hogy a coquettek szokása szerint, familiárisssá nem akarta magát tenni?

Prof. Hatvani István azt beszéllé nékem halála előtt kevéssel, hogy ő a bécsi speculába felmenvén, megtudakozá Pater Hellt, az astronomust, ha a meridianus úgy van-e vonva, mint Cassini vonta nem tudom hol, vagy egy más ismét nem tudom hol, s egy harmadik, s negyedik stb stb s Hell álmélkodva kérde: Et quis tu es? Melyre én (ugy mondá Hatvani) Éj! — Hell ismét akará tudni, ki ő, s Hatvani megint Éjt felele. Végre megmondá a maga nevét a

tehát most barátja. *Ossziánt* azonban el akarom készíteni, akár-mikor adassék ki azután, habár nékem már a porom sem volna fenn. — *Ossziánnak* egy tudós, és méltó földije megígérte *Skótzsiá*-ból, hogy holmi rajzolatokra, s egyéb ahoz tartozó dolgokra nézve segítségemre fog lenni. Megvan már régen nálam minden európai fordítás, ugymint: Macpherson, Cesarotti, Letourneur, Rhode, Petersen, Harold, Denis, s m., nem sokára kezemhez érkezik Angliából (eddig talán elkészült) a celta original, Macpherson angulus fordításával, és a deákkal *összenyomtatva* (a deák *interlinear* és szóról szóra, mint p. o. *Homerus Iliasa*). Cesarotti olasz fordítása paraphrasis, a francia ros; Denisé pedig teljességgel nem *Osszián!* — Az egyetlen egy jó német fordítás Goethétől van, *Die Lieder von Selma, in den Leiden des jungen Werther* és egynéhány darab *Herdertől*, ama szép munkában: *Vom Geist der Hebräischen Poesie*. Én úgy akarnám *Ossziánt* fordítani, a mint talán énekel vala, ha magyar volt, s most élt volna (a nyelvnek mostani állapotjához képest szólván).

Hogyha le találnék menni még egyszer az országnak azon részeire, igen is, meg fogom látogatni Krisztinát. Csudálom, hogy a képet még mind eddig kezéhez nem vette, holott tudja már, kinél kellessék keresnie. Igenis, küldök majd az urnak is egy nyomtatványt belőle, annak idejében. A metszője *Pfeiffer*, itt Bécsben. *Bartolozzi* manierjában, ő és *John* első rézmetszők itt. Nem annyira fizetésért, mint barátságból metszette ezt a képet, *Kininger* jó barátomnak remek rajzolatja után. Különben a metszésnek ára ily módra, és nagy formában (in folio) 100 arany, következésképen nem az én erszényemhez való költség lett volna. A munka szép, azonban csakugyan nem találta el jól a fejét, és abban a belső lelki karaktert, — holott a rajzolatban épen ez a fődolog, elannyira, hogy ez az én kedves, és szeretve tisztelt Prometheusom *Kininger* szinte testi szemmel láthatóvá tette lelkemet benne, mind mások ítélete, mind a magam érzete szerint. Maga is érzi ezt a hibát *Pfeiffer*, és mihelyt ideje leszen, újra is fogja a képnek ezen fő részét metszeni.

celebritást nem kereső dölyfös Hatvani, s ragyogó arccal beszélle nekem, hogy Hell mely tisztelettel fogadta így.

— Azonban ha mind a két művész jó barátom nem lett volna, soha eszembe sem jutott volna nékem a képemet kimetszetni ; noha sok jó barátim s más ismerősim több ízben kívánták, hogy legalább az utánunk jövőndök számára maradjon fenn. Most sem engedem, hogy közre menjen ; teljességgel nem ! Csak jó barátimnak, s más egy-néhány olyanoknak, a kiket becsülök, számokra nyomtattatok talán majd mintegy százat, s azután összevágattatom a rézképet. Különben is : *ut cultus hominum, ita simulacra cultus inbecilla ac mortalia sunt ! Forma mentis aeterna.*

Azon magyar írók közül, a kiket nevez az úr levelében, Csonkait nem ismérem. Kiss urat ellenben ismérem, és becsülöm ; noha még eddig nem igen láthattam a munkáit. Ne sajnálja az úr, kérem, nevemben köszönteni (Ha t. i. alkalmatossága lenne vele szólni *).

Hogy üressen ne menjen a levelem, ide zárok egy nyomtatványt Mantuából, gondolván, hogy talán még nem olvasta az úr.

Ramberg, úgy hallom képiró, Hannoverában ; meglehet azonban, hogy Londonban van. Pensiója van az angliai királytól. De nem első rendbeli művész !

Catel — rajzoló Berlinben, némely dolgokban jó.

Lips — rézmetsző, most Lipsiában, azelőtt sokáig Zürichben. Nem valóságos *genie*.

A németországi rézmetszők között, még pedig *mit dem Grabstichel*, legelsőnek tartatik *Müller*, stuttgardi professor ; vetélkedő, szerencsés vetélkedő társok ő a legelsőknek Angliában. Még nagyobb mester Párizsban *Bersie* ; legalább *Achilles nevelése* (*L' éducation d' Achille*) oly munka, melyet méltán a legszebbek közé számlálnak, a melyeket e mesterségben még eddig lehetett látni. Itt meglehet szerezni ; az ára 15 ft.

A mi nagy historicus pictorunk *Füger*, sok szép nagy munkákat készített egy-néhány esztendőtlől fogva. Ezeket egy bizonyos *Kunsthändler*-társaság az itt való főbb rézmetszők által most csináltatja ; és egy-néhány holnapok mulva meg lehet szerezni :

1. *Achilles* Patroklusnak holt teste mellett, boszúállásra gerjedvén ;
2. *Virginia* megölettetése az atyja által ; ezeket *Kininger* ;
3. *Junius Brutus*, fiainak bíróját, pedig *Pichler* metszi (*schaben*).

Más nagy munkái is vannak még *Füger*nek, ugymint *Didó*

*) Mert féle Bacsányi, hogy az *én leveleimben* az ő nevét meglátják !

halála; *Phidias*, *Socrates* stb. Ez az ember, és *Dávid* Párizsban, in genere historico első a világon. *Pfeiffer* is egy nagy képen dolgozik most; de ez nem Fügertől van: *Juno Jupiterrel* az Ida hegyén (az Iliasból).

Tudván, hogy az úr is gyönyörködik ilyfélékben, reményelem, hogy örömet olvas levelemben ilyetén tudósításokat.

De ideje már, hogy hosszú leveletem bérekeszszem. Éljen az úr boldogul, csendes magánosságában! Feledkezzék el a világnak lármás mozgásiról, s mulassa magát a Musáknak vigasztaló, és gyönyörködtető társaságokban! Az, a kit ők el nem hagynak szerencsétlenségében, nem lehet teljességgel szerencsétlen, vagy boldogtalan, sőt csak féligre érezheti az életnek terheit, nyomorúságait. Ők pedig szeretik az urat; s ugyan azért, tudom, vigasztalják is! Emlékezzék meg, velek mulatván, néha néha énrólam is, a ki változhatatlan barátsággal s szíves indulattal vagyok

az Urnak

alázatos szolgálja és barátja

Batsányi.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Időszaki sajtónk február 3-dika óta egy új orgánnummal bővült: „*Értesítő*. Irodalmi, művészeti, ipar- és kereskedelmi lap,” melyből hetenként három egy-egy íves szám jelenik meg, nagy negyedréthben. E lap kétnemű érdeket képvisel, a szellemi miveltségét s az anyagi jóllétét: s annyi ből örülünk e két különszerűségnek egy lapban egyesültén, mert mindegyik irány külön barátjának alkalmat nyit a másikkal megbarátkozásra. A mi irányaink mind eddig oly egyoldalúak és kizárók, hogy ily orgánnumát a kiegyenlítésnek szívesen kell üdvözelnünk: s annál inkább, mert a lap jó tapintattal kezeltetvén, mind kettőnek képes szolgálni, s ezt tenni akarja is. Ezért *Szontagh Gusztáv* barátunk cikkelyét: „A polgárisodás reformja korunkban,” mely azt úgyszólván megnyitotta, nem tekinthetjük a szerkesztőség által vallott vezércikk-

nek. Egy, magával, vagy inkább múltjával meghasonlott értelmiség egyéni elmefuttatásai ezek, melyek tájékozásra nem, de a régi egyoldaluságnak újabbal felcserélésére vezethetnének, ha meggyőződést bírnának költeni. Nem minden fájdalom nélkül tekintünk itt egy volt nevezetességünk anyagiilkolására, s ezt annyival inkább, mert a renégatok türelmetlenségével nem új életerőt, hanem hanyatlást éreztet, és mielőtt még azon épületet, melyet vele-született hivatásánál fogva oly szerencsésen megkezdett, befejezte volna, azon térre erőszakolja magát, melyen, mit melleleg lehetett, legfelebb a dinnye és dohány országát terjeszteni igen is képes, de nem azon nagy érdeket önálló sikeres munkálkodással emelni, melynek híveül ujabban beszegődött. Mondtuk, a lap, mely előttünk fekszik, úgy tiszteli mind a két épen nem ellenkező, hanem egymást közvetítő irányt, hogy megadja mind a kettőnek, tettelegesen, a magáét. A reál szakot vegyes apróbb közléseken kívül két nevezetesebb cikk tartotta eddig szem előtt: *Nendtvich Károly* Természettani Levelei, és *Hunfalvy Pál* közgazdasági rhapsodiája a közlekedésről; míg a humanistáit *Erdélyi János* Irodalmi levelei, *Henszlmann Imre* műtörténeti értekezése „a képző művészetek fejlődéséről“, az új német dráma bírálati története, *Székelly József* tanulmányai Shakespeare sonettjeiről, *Kazinczy Gábor* irodalmi cikke a magyar emlékirókról, néhány szép költemény *Aranytól*, *Tompától*, *Jókaitól* és *Pap Endre* maradványaiból; több jó irodalmi és tanulságos színházi bírálat képviselik. Egressy Benjamin életének megörültünk; az azon ohajtást költi bennünk, bár többi művészeinknek jutnának csak ily biographusaik is. Nyereségnek tartjuk tehát e lapot s neki köz méltatást és pártolást ohajtunk.

Másfelül a Jókai és Vahot *Reménye* megakadását őszintén kell sajnálnunk. Most jelenhetett csak meg a múlt évi utolsó, vagyis a második félévi folyam hatodik füzeté, melylyel e sok jót hozott gyűjtemény be lesz fejezve, ha folyóirati engedményt nem kap. Itt végül is két szép regét kapunk *Tompától*, érdekes uti leveleket *Vahottól*, *Szilágyi Sándor* pedig, *Nagy Ivánnak* „*Báthoriak jelleme*“ című (a Losonci Phoenixben megjelent) életrajzi cikke ellenében egy bíráló, sőt ennél több cikkelyt hoz, mely a szerző szabadkozása ellenére is a jellemrajz nevet több részben megérdemli.

— Encyclopaediai munka. — Az *Új Ismeretek Tára* IV. kötete, hosszas akadályok és várakozás után végre megindult

I. és II. füzetével. Girod de l' Aintől Hegelig terjed. Újra figyelemztetjük olvasóinkat e munkára, mely füzetről füzetre több meg több eredeti cikkelyt hoz, és pedig a nyomosabb féléből. Ne tekintsük ezt vásári munkának, mert ugyan nem az. Az új kor érdekeit és fontos eseményeit, különös tekintettel hazánkra (nem mint a régi Ism. Tára) öleli által, s ha van is a cikkek kidolgozása körül némi terjedelmi aránytalanság, itt ott tartalmi egyenetlenség: de van ismét annyi fontos, a dolgokat minden oldalról, és gyakran újból megvilágító cikkely, hogy csak ezek is mind annyi külön munkával érnek fel, s biztosítják ezen encyclopaedia becsét irodalmunkban. Csekély ára egy egy füzetnek 30 kr.

— A szépirodalmiakhoz Vahot Imre *Losonci Phoenixének* III. kötete 260 lapon teszi az átmenetelt. Méltó, vagy tán még előkelőbb társ az elsők mellett. A dolgozatok, mint általában, mind inkább az élet és tapasztalás termékenyítő hatását éreztetik, prosában versben. Prosai darabok: történet-helyiratiak: Losonc vidéke, *Tóth Mihálytól* (itt egy pár érdekes magyar levél a XVII. századból), *Velence, Orbán Józseftől*; történeti: *Patócsi Zsófia Nagy Ivántól*; történet-költőiek: *Losoncy testvérek és Batori Klára, Tóth Ferentől és Brandenburgi Katalin, Kővári Lászlótól*; költőiek: *Rácvidéki kalandok, Obernyiktől*; *A viharok, Fáy Andrástól*; *A tábor Jósika Miklóstól*, és *Az orvosok, vígjáték 3 felv. Vahot Imrétől*; végre csinos versezetek, melyek alatt *Tompa, Mentovich, Vachot Sándor, Szász Károly, Székács, Arany, Petőfi* neveik váltakoznak; figyelemre méltó *Tóth Kálmán* is, az *Arany János* iskolájából „*Virág Gergely*“ című beszélyével. — A buzgó kiadó a hazafiak köszönetét Phoenixe által teljes mértékben kiérdemlette: lendített az irodalmon, mely eféle vállalatok által, mik az írókat munkásságra gerjesztik mindig gazdagszik; lendített az irodalom terjesztésén, mert e három kötetből összesen mintegy ötezer darab forog köz kézen; és lendített Losonc ügyein, ha vá jó célokra, különösen kiscsedovódára, könyvtárra, szorgalomdíjakra és kórházra, négyezer pengő forintot alapított.

— A szépirodalom terén e pár hó alatt kevés újat, de több munkagyűjteményt vettünk. Mint újat üdvözeljük:

Nyulassy Antal Verseit. Esztergam Horák és társ tulajdona. 1851. nSr. 235 l. Ára 1 ft 12 kr.

Már a Kath. Néplapban közlött vallásos beszélyek méltó figyelmet gerjesztettek e költő iránt. Ime négy könyvben lyrai, epigrammai s elbeszélő költemények, vallásiak nagy részt, vallásos érzékeny kedély termékei mind. A legendai hangban szerencsés.

Következnek a gyűjtött munkák :

Császár Ferenc eredeti és külföldi Beszélyei. Két kötet (egyszersmind „Császár Ferenc Beszélyei“ 3. és 4. kötete). Pest, Emich és Eisenfels nyomd. 1852. Őszvesen 436. l. Füzve 2 ft ep. (Az I. és II. kötet leszállított áruk 40 kr).

Kuthi Munkái. VI—VIII. kötet. Pesten, Kozma Vazul tulajdona, 1852. Sr. Őszvesen 485 l. füzve 3 ft ep.

Nagy Ignác Vigjátékai. Budapestén, nyom. Bucsánszky Alajosnál. 1852. Kir. 8. 200 l. v. 400 hasáb. Füzve 3 ft.

Három gyűjtemény, mely sok jót, többnyire eredetit, s köztök egykor nagy hatást gerjesztett darabokat hoz, melyek Nagy Ignác vigjátékai közül több. Ha meggondoljuk, mily sebesen vonják ki magokat a köz forgásból a folyóiratok, sőt a zsebkönyvek is; hogy néhány év alatt a közönség is megújul, és annak új sarjaira nézve az időszaki irodalom legjobb művei is szinte létezni megszűntek: örülnünk kell, ha minden, mi abban életre való van, koronként új pénzül kiverve ismét hasznosíttatik. Ilyek a jelen gyűjtemények, ilyen *Kelmenffy, Jókai, Tóth Lőrinc* s mások egyébkor jelentett összeszedett műveik; ilyenek *Bajza* összegyűjtött munkái stb; ilyenek *Obernyikéi*, melyek hír szerint szinte sajtó alá mennek; de csak félig ilyen:

Erdély Arany Kora. Regény. Irta *Jókai Mór.* Két kötetben. K8r. együtt 420 lap, füzve 2 ft.

T. i. e derék regényt, mely történeti és lélektani tanulmányok eredménye termékeny képzelet és hathatós előadás szép köntösében, eddig csak a Pesti Napló olvasói vették ennek Műtárcájában. A nővilág, a fiatalság, s a közönség jó részére új, szépirodalmunk jelenének pedig egyik nevezetesebb terméke. Ehez nem sokára egy másod regény fog csatlakozni, mely az érdekes fonalt tovább fűzi. Nem kíván magyarázatot, mily jelentékes a történeti költészet, akár drámai, akár eposi alakban lép fel; s a történeti regény is hatásában mely fontos, bármint okoskodjanak felette némely elméletészek.

— Classica literatura. — Görög Régiségtan. Irta

Fojtényi Fer. János, pannonhegyi bencés. Győrött, Sauervein Géza könyvnyomdájában. N8r. 279 l. füzve 1 ft.

Az ó-classica literatura, vagy (a) görög és romai remek-irodalom történelmének főbb pontjai. Irta *Szvorényi József*, cisterci r. tanár s a m. academia l. tagja. Egerben, 1851. az érseki főtanoda bet. n8r. Öszvesen 355 l.

Benső örömmel forgattuk e két derék munkát, melyek a classicae studiumokra nézve nálunk első szükségét pótolnak. *Fojtényi* úré, két részben, a görögök vallásbeli, polgári és magán ügyeire szorítkozik, melyekhez a görög történet, nyelv, irodalom és művészet, v. inkább a nevezetesebb írók és művészek rövid méltatása függeszti. A munka, bár aránylag mérsékelt terjedelem mellett részletekben gazdag, éppen nem száraz, sőt a hitregészetre nézve a jelves magyarázatra is kiereszkedő, mi által az irodalomnak úgy mint a művészetnek átértésére jó kalauz. E mellett úgy vannak a legkényesebb részletek tárgyalva, hogy e tankönyvet tartózkodás nélkül még a szépnemnek is kezébe adhatni, mi nem kicsiny nyereség. De ohajtjuk, hogy a szerző már most egy nagyobb és teljesebb *kézikönyvét* is adja a görög régiségeknek, s abban azon lényeges részeket, melyeket, a tanodai rendszer tekintetéből, most csak függelékül vett fel, a többivel hasonló kiterjedésben tárgyalja, t. i. az irodalmat a *maga* archaeológiájával, a görög művészet történetét s a jelesebb művek bővebb ismertetését; s mind ezek körül *Creuzer* és *Görres* mellett némely a szerző által használt mindenkép elavult v. középszerű segédeszközök helyett, a szak többi classicus íróit *Wolf Fr. Ágostot*, a két *Hermannt*, *Böttigert*, de *Wachsmuthot* is, a művészet körül *Winckelmann* mellett *Thierscht* és *Müller Ottfriedot*, egyetemes repertoriumul pedig a tudomány mai színvonalától elmaradt *Funke* helyett *Pauly* encyklopaediáját lelkismertesen kiaknászsza, sőt munkáját hason terjedelemben a romaiakra is kiterjeszse. T. i. a szerző oly élő ismeretet és helyes tapintatot bizonyított a tárgyak és nézetek megválasztásában, s oly kellemetes előadással él, hogy őt egy ily szükséges, tanulságos és egyszersmind mulattató munka megírására egyenesen meghivatottnak ismerjük el.

Nem kevesebb érdemli hálánkat *Szvorényi* úr, irodalomtörténetéért. Mert a classicai irodalom kritikai ismeretének e félszázad alatti nagy haladásai dacára is Budai Ezsajásnak még mindig igen jó munkája (a Régi tudós világ históriája) már rég kienyészett a

kereskedelmi forgalomból, Csoma Mihály két kötetes irodalomtörténete pedig csak a romaira szorítkozik. Itt mindkettőt, részben újabb philologusok nyomán, kapjuk tárgyalva. Ohajtottuk volna, hogy épen az újabb fő írók ne maradjanak ki a szerző segédeszközei közül, s e részben köztők leginkább a genialis *Wolf Fr. Ágost* irodalomtörténetét, s még inkább nézeteit, bár néha kissé ridegeket, nem szívesen nélkülözzük; de a görög irodalom történetirői közül *Schoell*, *Bernhardy* és *Müller Otfried*ot sem. A rendszerre nézve elsőséget adnánk az *ösz történetinek* a *szaktörténeti* felett, mely soha sem adja az egész irodalom fejlődési menetelének világos és hű képét, hanem inkább csak az egyes szakokét: mint mikor specialis történetek sorából állítjuk elé a világtörténetet, mire szinte nem egy példa van. Nagy tekintélyek, maga Wolf F. A., a szerző mellett szólnak: az ösz történeti mellett ellenben az, hogy csak ez úton ismerkedünk meg az összes fejlődésen kívül az irodalom külön nemeinek azonegy adott időben egymáshoz arányával, viszonyaival, s a polgári állapotoknak e vagy ama nemre hatásával. Ez az igazi történeti módszer: amaz inkább csak a széptani s műbirálati iránynak kedvez, melyet pedig a történeti is felvehet magába. Egyébiránt nem hiányzanak az egyes irodalmi nemek széptani, általános, jellemzése sem; s az utóbbi fejezetek során adatik aztán időrendben, az írók ismertetése: u. m. a fontosb életrajzi adatok, az öszves vagy a fontosabb munkák elősorolása, a nevezetesbokről rövid ítélet, a legjobb v. legkézibb kiadás és magyar fordítás fel- említése; a két utóbbi pont nincs mindig szerencsésen v. teljesen képviselve; annál több helyes ítéletet tanúsít szerző az írók és munkáik méltánylásában, s tárgyai megválasztásában. Előadása ismeretes: világos, tiszta, szép.

— *Nyelvkönyveink* sora egy újjal szaporodott: *Magyar Nyelvtan* az I. és II. osztálybeli gymnasiumi ifjuság használatára írta *Ihász Gábor*, egri megyei pap s főegyházi hitszónok. Egerben, az érseki főtanoda betüivel. 1852. N8r. 187 lap, füzve 40 kr.

Ugyanazon szerző munkája, ki mint cisterci tanár (Ihász György néven) ezelőtt hat évvel már egyikét adta a legjobb módszerű, leggyakorlatibb m. nyelvtanoknak. Itt ő a felsőséigleg kiszabott Tantervhez alkalmazva adja ugyan-azon tan-anyagot a két alsó gymnasiumi osztály számára. Ő nem pusztá összeszedő vagy kivonó,

hanem öngondolkodó nyelvész; e mellett gyakorlott tanító, s mint ilyen belé tudta hozni azt a fokozatosságot, mely semmit szükséges előzmény nélkül nem tanít, s a könnyebbel tör utat a nehezebbre. Ily szempontból nem nehezteljük, hogy magát a boncoló módszer s a logikai rend kívánalmán túltéve, a szóalkotást a szóragozás után tárgyalja. Helyes a közép e szigorú megkülönböztetése is a nyílttól, nem csak szorosan nyelvtani, de széphangzási tekintetből is, bár itt-ott e részben tévedéssel találkozunk; így a *mely* névmás, a *meg* időhatározó, a *nem sem* tagadó kötszók stb, és sok más szók, a szerzőtől eltérőleg, nyílt és nem zárt e-vel hangzanak. Azon értekezést, melyben a szerző a közép e természetét külön tárgyalandja, örömmel elvárjuk.

— Neveléstudomány. — *Az én nevelési rendszeremnek alapvonalai.* Bárány Dercsényi János. Pesten, nyom. Lukács Lászlónál 1851. n8r. 250 l. füzve 1 ft 30 kr.

Egyike azon magyar munkáknak, melyek (németül és franciául is megjelenvén) a külföldön is figyelemmel és méltánylással fogadtattak. Jó emlékezetben vannak még a szerzőnek több évek előtti iparkodásai, melyek által a társaságot legmélyebb alapjaiban megrendítéssel fenyegető communisticai irány ellen, az eszmefejtés útján, dolgozott. — A jelen munka is közvetve ez irány ellen van intézve. Meg van t. i. szerző győződve, hogy a családélet megemésztene akaró e rákfenének legtermészetesb és leggyökeresb gyógyszere nem más mint *oly nevelés*, mely a családélet múlhatlan alapjára, az igaz humanitásra kívánja fektetni, melynek elemei a vallásosság, kegyelet, az igaznak szeretete stb, vagy öszves szóval a *szeretet*. E tant ő a szívnek meghódító nyelvén, meggyőző és rábeszélő hangon, folyvást példázva, t. i. bő tapasztalásából és olvasmányából merített elbeszélésekkel átszőve, hirdeti. Ámbár pedig nem valami új rendszert veszünk itt, mint talán a cím gyaníttatná: de a módszer új, s nagyon alkalmas arra, a szüléket nevelői elengedhetlen kötelességökről meggyőzni, s nem csak a nevelés célját tisztán szemük elébe állítani, hogy az ember a *társaság* hasznos tagja, *maga* pedig minden életviszonyokban belsőleg boldog legyen: hanem az arra vezető eszközökkel is megismertetni. Egyébiránt szerző három szakaszban a test, a jellem s az elme fejlesztése és erősítésére vezető szabályokat egyforma figyelemmel és beható nyomossággal tárgyalja. Valóságos gyöngye nevelési iro-

dalmunknak, s népszerű irányánál fogva különösen a szüléknek ajánlható; a miért annak minél nagyobb elterjedését az emberiség érdekében szívből ohajtjuk.

— Történet. — *Hunyadiak kora Magyarországon*. Irta gróf Teleki József. Első kötet, Albert kir. és Erzsébet királyné acélmetszetű képeivel. Pesten, Emich és Eisenfels könyvnyomdája. 1852. n8r. öszvesen 550 l. füzve 3 ft 20 kr.

Nem azon személyes tisztelet, melylyel a nemzet egyik legkitünőbb férfja iránt viseltetünk; sem azon hű szolgálatok, melyeket a haza hű fia harminc év óta, mindennemű viszonyaiban, a közügynek, s legközelebb a nemzeti irodalomnak munkák, pártolás és nagylelkű áldozatok által tett: nem ezek tesznek bennünket e munka encomiastáivá: hanem azon hazafiúi öröm, mit oly mű felett éreznünk kell, mely irodalmunk egyik legfontosabb ágában *időszakot alkotólag tűnik fel*. Szerző a nemzet történetéből egyikét a leggazdagabb, legtanulságosabb korszakoknak és kétség kívül a legragyogóbbikat választotta, s azt minden irányában át meg átvizsgálva, úgy dolgozta fel, hogy általa a történet nem csak a legapróbb részletekig felderítve, számos tevedés megigazítva, tömördek tény, s főleg az okok láncolata újból kifürkészve és megalapítva van: de előadói kezelése által a szorosan tudós munkák sorából fel egy valódi *nemzeti munka* rangjára emeltetett. Midőn Naplónk rendeltetéséhez képest róla csak figyelmeztetőleg és jelentőleg emlékezünk, nem mellőzhetjük részint ugyan az előbeszéd fonalán, de részint önlátomás után megjegyeznünk, hogy a *tizenkét tetemes kötetet betöltő mű* talajdonkép két fő részből áll, melynek elseje Magyarország viszontagságait beszéli el a felvett korban, másodika a nemzet belső történetét és viszonyait, polgári és egyházi, hadi, és jogéletét, szokásait, s házi, úgy erkölcsi és értelmiségi állapotjait, irodalmát és földrajzát tárgyalja; melyekhez egy, nagyobb részt ismeretlen, v. csonkán, hibásan kiadott, általában fontos oklevelek tára járuland. A bevezetés Lajos haláláig menve vissza, a tárgyalt kor legfinomabb gyökérszálaig, Európa és Magyarország akkori állapotjait jelző vonásokkal rajzolja, s közelebb Albert és Hunyadi János, a hon kettős reménye, előzményeivel ismertetvén meg; Zsigmond elhunytával kezdi tüzetes elbeszélését, mely nélkül a következőket érteni egyáltalában nem lehet, s az előttünk levő első kötetben Hunyadi János kormányzóvá választatásáig viszi, te-

hát 1437-től 1446-ig. Szerzőnek sikerült e két elemet: a történetbuvárlatit s a történetírást, úgy választani el, hogy míg az egész tudományos készületet, az igazoló idézeteket, s nagyobb részt az eltérő vélemények bírálatát, visszautasítását vagy kiegyenlítését a jegyzésekbe szorítja, maga a folyó szöveg részletes, de az események fonalát a részletekben soha el nem merítő, világos és összefüggő, kellemes és élénk elbeszélése a történeteknek: a jellemeknek s a történet szellemének hű rajzával érdekes annyira, hogy érzésünk szerint nem csak minden történetbarát és hazafi, hanem minden mívelt nő is nem csak tanulsággal, hanem gyönyörűséggel is olvashatja. Nem lehet pedig ki nem emelnünk azon magasabb világnézetet, higgadt részrehajlatlanságot, s az előadásban azon felsőbb történetírói nyugalmat, melylyel reá azon classicaí bélyeget nyomja, mi neki a világirodalom történeti művei közt előkelő rangot biztosít. Történetbuvárlatunk nagyban ily behatónak, s történetírásunk ily alaposság mellett oly tisztaszépnek még nem mutatkozott; s azért e művel büszkén kezdünk egy új korszakot, mely, reménylünk, nem csak a történeti érzéket általánosban éleszteni s a nemzeti öntudatot szerencsésen táplálni, hanem e tudomány embereire is irányt-adólag hatni fog. A vevő közönség tekintetéből jegyezzük még meg, hogy a tömörsége mellett is díszes kiállítású kötetek árát, eltekintve egy eredeti és ily fontos mű belbecsétől is, jutányosnak kell mondanunk; s hogy a kötetek száma senkire sem lehet visszaíjesztő, miután évenként csak két kötetet várhatunk *).

Erdély régiségei. Irta Kővári László. Tizennégy fametszvény-s egy körajzzal. Pest, 1852. Tilsch János tulajdona Kolosvárt. N8r. Öszvesen 306 l. füzve 2 ft 48 kr.

Teljesen a cím, szerző szerint, így szólna: Erdély Régiségei, s a rólok fenmaradt ismeretesebb történeti események, népregék és

*) A hírlapokból tudva van, hogy a nagylelkű szerző e munka öszves jövedelmét a magyar akademiának kötötte le alapítványul, úgy hogy kamatjának fele ez intézet könyvtára gyarapítására, fele a történettudományi osztály rendelkezése alatt a hazafi történettudomány előmozdítására fordíttassék. A hazafi nagy tett nem szorúl magasztalásra. De megjegyezzük, hogy az arcképekkel, rajzokkal, hasonmásokkal és abroszszal díszesítendő kötetek ára egyenlőre szabott. Isten éltesse a nemes lelkű szerzőt, hogy tette minél dúsabb sikerében soká láthassa fáradságai és áldozatai jutalmát.

tradíciók statistikája.“ Általános tekintet után az erdélyi emlékekre először is a dák és romai, aztán a hún maradványok, a városkerítések, használható várak, fellegvárak, várromok és várhelyek, kastélyok, régi szent és világi építmények (szerző „antik világi építmények“et emleget, holott a miket felhoz, részint közép, részint már újabb korbeliak. Az „antik világ“ alatt a „görög és romai“ világot érti az egész világ, és csak is ezt), végre hadjáratok emlékei tárgyaltnak mindannyi fejezetekben. Nem csekély érdemnek tartjuk csak az emlékek és maradványok ily sorozott összejegyzését is; szerző ezen kívül gondos szeretettel egybegyűjtötte a historiai adatokat, emlékezeteket, hagyományokat, mik e vagy amaz emlékről fenmaradtak, sok körülmény és leírás önlátomás és öntapasztalásból merített, helyenként érdekes rajzolatok szövettek be, s az előadás bizonyos regényes színt von az egészre. Kellemes és egyszersmind tanulmányos olvasmány. A fametszetek igen kedves hozzáadás, többnyire szerencsés kivitelűek. Tárgyaik: Demsusi templom, Veceli romai régiségek, Segesvár, Déva, Fogaras, Hunyad, Töröcsvár, Kolcvár, Rozsnyó, Torockó-Sz-György, Küküllővár, (várak), a cikmántori harang-felirat hasonmása, fejjérvári székes-egyház, dézsi és kenyérmezei emlékek.

Anglia története II. Jakab trónralépte után. Angolul írta *Macaulay*, magyarul kiadja *Csengery Antal*. Első kötet, első füzet. Pesten, Emich Gusztáv bizománya. N8r. 130 lap. Az egész, két kötetű munka ára 5 pgő ft, melynek fele az első füzet, másik fele az első kötet utolsó füzeté átvételekor tétetik le.

Macaulay munkája legott megjelenésétől fogva nem csak Európa minden művelt irodalmi által elsajátított fordítások által, s historiai divatické vált; de egyszersmind, a mi több, egyike az új kor azon kevés műveinek, melyekre a bennök uralkodó szellem a maradandóság jellemét nyomta. Az antik történetírók szelleme az, mely átlengi; s belőle nem csak az angol forradalom s az ez által módosított angol állodalom történetét, különösen a státus belső változásait tanuljuk, legbelsőbb mozzanataival: hanem *általában történetet*, és a nélkül hogy a mű iránymű volna, oly politikai okulást vesz itt az olvasó, mely különösen az új kor, sőt saját legördült állapotaink behatódott átértésére is képesíti. Az első füzet Anglia régebbi történetét tárgyalja bevezetésül. A fordítás egyenesen angolból esett, s az eredetinek szellemét és historiai stíljét oly hiven

visszaadja, minélfogva azt tétovázás nélkül az általunk látott német fordítások elébe rangozzuk. Ára is kisebb, mint ezeké. Egy mívelt magyar házánál se hiányozzék a magyar Macaulay (értsd Makólé).

Történeti Vázlatok Dalmátiának hazánkhozí viszonyairól. Székfoglaló értekezésül 1848. évben írta ifj. *Palugyay Imre*, m. t. társasági levelező tag. Pesten, 1852. nyom. Trattner-Károlynál. N8r. 40 l.

Ugyan azon érdekes egyedirat, melyet a Muzeum olvasói az ez idei folyamból egész terjedelmében ismernek.

— Természettudomány. — *Vezérkönyv a Növénytan tanítása és tanulására.* Tanítók s öntanulók számára *Lüben* után készítette *Gönczi Pál*, nevelő és tanár, s a természettudományi társulat tagja. Első folyam. Pesten, 1852. Az író sajátja. (Müller Emil bet.) N8r. öszvesen 125 l. füzve 30 kr ep.

Ezen alkalmas tankönyv mindennapi érzékeny szükségnek felel meg. Szemléletből induló, a természetről a tanítványnyal elvonató, fokozatosan az egyesről az általánosra felvezető, tisztán gyakorlati módszerével tökéletesen arra való, hogy vezérlete szerint a növendék (ez első folyamánál a nyolc—kilenc éves gyermekek, vagy—kik a természetismeretben ezekhez hasonló) könnyen, örömet, s önészlelés és elvonásra gerjedve képesüljön arra, miszerint a második folyamhoz járulhasson, mely az elsőt más modorban ismét magában foglalja, benne minden újat valami ösmereteshhez csatol, s így a tudottat ismételteti, fejti, és felsőbb tudásra emeli. Legbelsőbb meggyőződésből ajánljuk e derék könyvet minden iskolának, nevelőknek, szülőknek; s annál inkább, mert a természetrajz, s mindenek előtt a növénytan többé bármily irányu oktatásból ki nem maradhat. Irodalmi tekintetben is üdvözlünk kell a szerzőt, mert ő bátor volt eddigi növénytani műnyelvünkön némi lényeges újítást tenni, miután a régi e tudomány közönséges taníttatásának, különösen gyermekek és nők körül, valóban ellent állott. Ezenkívül a nyelvbéli előadás is teljes dicséretet érdemel. Vágygyal és örömmel nézünk a II. III. IV. folyamok elébe.

Az állati vagy életmagnetismus, mint bizonyos gyógymód. Saját fián tett tapasztalások után közli az emberiség érdekében *Bajkay Endre*. Pest, 1852. 16 kr.

— Egélytudomány. — *Emlékkönyv.* Kiadja *Danielik*

János. Első kötet. Pesten, Müller Emil nyomtatása. Kis 8r. öszvesen 412 lap.

E, határozatlan időben megjelenő kötetek, melyek kettejével a kiadó, megszüntetett folyóirata (a Religio) olvasóinak kedveskedik, az eddigi magyar egélytudományi közlönyök közt a legmagasb állást készülnek elfoglalni. Legtöbb cikkelyt figyelemmel és tanulsággal olvastunk keresztül, s mint exotericusok annyit mondhatunk, hogy tudományos szelleménél fogva hittani irodalmunknak becsületére válik. Nem mintha korlátokat nem szabna vizsgálatainak: a keresztyén theologia ezek nélkül, őszintén megvalljuk, nem lehet, a nélkül hogy keresztyén lenni szükségkép megszűnne; de minthogy a magának szabott korlátok közt a tárgyat a maga egész mélységében fogja fel. S ez irányban haladva el fogja kerülni azon zavarokat, és végre azon szükséges meghasonlást vagy a bölcsészetbe átkalandozást, mely az igaznak keresésében tiszteletes bécsi iskolát maholnap szükségkép eloszlatja. Positivum, vagy általános: itt a kiegyenlítés csak bizonyos pontig lehetséges: s ki e végpontot helyesen határozta meg, a tudományos theológiát is megmentette. Mert azon túl a rationalismus, a positivum feloszlása van, azon innen a reactio, a belső enyészet előpostája. A könyv oly fontos, hogy cikkelyei elsorolását nem mellőzhetjük: A valódiilag kathol. egyetem, *Kubricky Endrétől*, a kiadó függelékével; Günther Antal és a bécsi bölcséleti iskola, névtelentől, mely a kiadó ezen értekezését idézte elé: *A speculativus rendszerről a theologiában*, különösen iskolai kézi könyveinkben: kétség kívül fénypontja a kötetnek; Röpeszmék a kath. egyház tekintélyéről, *Perger Jánostól*; Elméletek a szentek kanonisátiójáról, *Pauer Jánostól*; Történeti visszapillantás magyarországi sz. Erzsébet születése és eljegyeztetésére, *Klezsó Józseftől*; Korszerű kalászat *Weinhofner József* naplójából; Néhány szó a magyarországi egyházi zenéről, *Haas Mihálytól*; Az énekes sz. misének aesthetikai jelentőségéről, *Wimmer Józseftől*; A művészet befolyása a vallásosság és erkölcsiségre, *Szántófy Antaltól*; A szerzetesek iskolai működése elleni panaszokról. Az értekező részt még négy követi: Missio-tudósítások az európán-küli világrészekről; okmányok; irodalom (itt b. Eötvös József legujabb munkája „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az állodalomra“ ismét a kiadónak ad alkalmat fontos fejtegetésekre), Tárca, melyben *Haas Mihály* irodalmi és archaeologiai forgácsai igen becsesek.

Egyházi Beszédek. Irta Kovács Samu. Kolosv. az ev. ref. tanoda bet. 1852. n8r. 104. l. füzve 50 kr.

Nyolc beszéd, karácsoni és pünkösdi három-három, husvéti kettő-kettő. A szerzőben, ki a dézsi ref. iskola igazgatója, szép tehetség rejlik, de még ez tisztulást vár. E beszédek formára nem beszédek, tartalomra nem predikációk. Itt t. i. nem a hit s a vallásos erkölcsiség a székpont: a bibliára hivatkozó helyek csak felbiggyesztett foltok; amott a francia journalstíl, mely nálunk találta kifejlődése non plus ultráját, mely minden egészet töpörtüre aprít, mely a periodologia szép kapcsait feloldja, s azt ösvilági fejletlenségébe vezet vissza. A nagy szavak rövid mondatokban, nagy hatásuak: csak ne véljük, hogy csupa nagy szavakkal élhetünk. Ohajtjuk hogy e negédlet, mely megfoghatatlan aberratióból még a szószékre is felvitetett, nevetséges tetőpontját elérvén, valahára bukni fog. Semmi sem könnyebb mint így stilistának és nyomosnak látszani: semmi sem nehezebb mint annak lenni. De hogy a szónoklatot e laconicus mód megsemmisíti, az bizonyos.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK. VI. (egyszersmind felszólítás cserére).

Hazánk érdekes bányászatának s különösen bányavárosainknak még nagy részben parlagon heverő régibb történeteikhez, s illetőleg a német bevándorlóknak már első királyaink által kitűnő szabadalmakkal ápoltt telepzéseikhez [colonisátiójához] tartozó adatokat több évektől fogva gyűjtögetvén, mind a mellett, hogy a nagy tervet kis erőm alig bírja, egy két oly régi oklevelekhez is jutottam, melyek azon célomra vagy előleges tájékozás nélkül, vagy pedig egyáltalában, nem használhatók. Midőn ezen darabokat, minthogy Bél, Pray, Katona s Fejér nagy munkáikban nem közöltettek, a Tudományos Gyűjteményt dicséretesen pótló Muzeumban amúgy is magok helyén lenni vélem, igen szerencsésnek tartanám magamat, ha közlésök által hazánk régiségbuvárai s baráti közöl egyet vagy mást fennevezett célom némi elősegélésére bírhatni képes volnék.

Első közlésnek ime ez:

Bela Dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Gallicie Lodomerie Cumanieque Rex omnibus presens scriptum inspecturis salutem in omnium salvatore. Ad universorum notitiam tam presentium quam futurorum tenore presentium volumus pervenire. Quod magister Egidius filius Laurencij de Konka, fidelis noster, ad nostram accedens presentiam, humiliter nobis supplicavit petens ut quandam terram fabrorum nostrorum Koachi vocatam, commetaneam terre sue, vacuum ac habitatoribus destitutam, sibi ob servitiorum suorum [így] de benignitate Regia con-

ferre dignemur; verum quoniam de eo, quod eadem terra esset vacua et habitatoribus destituta, Nobis plenaria veritas non constabat, dilecto et fideli nostro venerabili patri Hamoni, Episcopo Vacienti, ut ad illam terram accederet, et eam, si vacuum inveniret, eidem assignaret, Nostreis dedimus Litteris in mandatis, Idem itaque venerabilis Pater Hōmo Episcopus Vacientis Regio obtemperans mandato, ut decebat, sicut nobis rescripsit, super eam accedendo, invenit predictam terram esse vacuum, quam convocatis commetaneis et vicinis, in eisdem metis et terminis, in quibus predicti fabri nostri possederunt, nullo contradictore existente, de nostro mandato statuit Magistro Egidio de Konka superius dicto, Nos igitur ob servitiorum ejusdem Magistri Egidii Nobis fideliter impensorum [így] volentes sibi Regio occurrere cum favore, dictam terram fabrorum nostrorum Koachi vocatam eidem et per ipsum suis heredibus heredumque suorum successoribus jure perpetuo auctoritate presentium duximus conferendam, duplicis Sigilli nostri munimine roborando. Datum per manus magistri Thomae electi Albensis Aule Nostre Vice Cancellarii Dilecti et fidelis Nostri Anno Domini millesimo Ducentesimo Quinquagesimo Quarto, Regni autem Nostri Anno Decimo nono.

Ezen, valamely — valószínűleg a tatárjárásban — elpusztult földről szóló adomány azon kérdést idézi elő, 1-őr vajjon a magister Egidius nem az volt-e, ki Katona hist. crit. 6. 499, 592 stb lapjai szerint, mint V. Istvánnak főtárnoka, még atyja IV. Bélának idejében is — 1269. évben fordul elő, Budamérnak ura lévén, pozsonyi gróf vala. — 2) Némi fényt vet a váci püspökök névsorára Bélnél [Notit. Hung. 3, 116.], hol 1251. évben Gaymon, 1252-ben pedig Hieronymus előjövén, úgy látszik, hogy mind ezen nevek csak egyre mennek, annál inkább, hogy a hasonló G és H [H] betűk könnyen változván, Bél Hieronymusát Schmidt Miklós is [Episcopi Jaurinenses 1763. l. 146. l.] Haymo-nak nevezi. — 3) Homályos magára a helységre nézve, minthogy a Kovátsi név csak Korabinszky Lexikonában is tíz vármegyében fordul elő. Szeretném, ha a zólyomira, vagy barsira illenék. De tán a váci püspök kiküldetése legközelebről Nógrád vagy Pest megyére is mutat. E tót szó pedig, melyet a régi sarmatak Severini [Comment. histor. 42. l.] szerint a velők jó szomszédságban élt svevus bányászoktól — a görögül Kuvadi névvel nevezett Quadusoktól — vehettek, nem annyira kovácsokat, mint inkább talán vastermesztőket jelent; s miután ezen legelterjedtebb anyaggal bővelkedő hegyeinkben a vas csak ott nem természetelt, hol a szükséges sok fára elegendő erdő vagy átaljában hiányzott, vagy, mint p. o. nálunk két évszázadtól fogva, a nemesebb ezüst s arany kiállítása végett kíméltetett, úgy látszik, hogy a helységre csak az adományos után lehetne akadni. Valamint Budamérhoz Sárosban legközelebb esnék a tornai Kovácsi, úgy egy elpusztult bányászatnak felélesztése kir. tárnokra nagyon is illett. — Selmecen, 1852, martius 26.

Kachelmann János.

ÚJ
MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

MÁJ. 1. 1852.

VIII. FÜZ.

GEOLOGIAI LEVELEK.

KÖZLI

NENDTVICH KÁROLY.

IV.

A kőszénképlet s a perm rendszer.

E két rendszer, mint már említők, az átmeneti és a másodlagi rendszer között fekszik.

Az első, hatalmas kőszéntelepei által, melyek benne találtnak, különösen van jellemezve. Találjuk azt a föld egész fölületén.

Az eddigi rendszerekben a növényországot csak igen gyéren találjuk képviselve és kifejlődve. Csak itt-ott rejlének némely maradványai a rétegek közt elrejtve, részint mint *rajzla* (Graphit), részint mint *szénle* (Anthracit), vagy festő anyagát alkotva a fekete fedőpalának. Annál hatalmasabb mértékben találjuk a tengéletet kifejlődve azon korszakban, mely a másodlagi korszakot megelőzte, s az őt jellemző kőszének telepeiről *kőszénkorszaknak* neveztetik.

Kétséget nem szenved t. i., miszerint a kőszének mind egyedül a növényországból veszik eredetöket. Ezt bizonyítja nem csak azon tény, miszerint ugyanazon alkatrészekből állanak, mint a növények, bár megváltoztatott arányban; hanem, és főleg az, hogy telepeikben gyakran nem csak növényrészeket, de egész növényeket szénné átváltoztatva s alakjukat oly épségben megtartva találjuk,

hogy nem csak a növényrészt, de magát a fajt is, melyhez tartozik, a legnagyobb biztossággal meghatározhatjuk.

A köszénképlet többnyire kis térre szorítva, mind a mellett a föld egész fölületén elszórva találhatik. Az egyenlítő alatt épen úgy, mint a föld közép éghajlata alatt, vagy annak sarkain.

A képletnek alját többnyire egy igen kemény, néha kékes, néha majdnem szintelen mészkö alkotja, mely *hegymésznek* (Bergrück) neveztetik. E felett nyugszik a köszénképlet, mely egymást felváltó agyagpala és fővénykő rétegekből áll. A fővénykő és szénpala közt fekszik a szénréteg, melynek vastagsága igen változó szokott lenni, úgy hogy egy két vonalnyi vastagságtól felszáll több lábnyi vastagságra. Nem különben változik a rétegek száma is. Néha alig van néhány réteg, mely a szénpalával, és a fővénykővel felváltva teszi az egész képletet. Más esetben a rétegek száma rendkívül nagy. Így például a hatalmas saarbrücki köszénképletben 164 szénréteg fekszik egymás fölött, mely ugyan annyi fővénykőréteg által van elválasztva egymástól. E szénrétegek együtt véve $338\frac{1}{2}$ lábnyi vastagsággal bírnak. Közölök a legvastagabb 13 lábnyi hatalmassággal bír.

A mész, mely a szénképletnek alját alkotja, számtalan tengeri állatok maradványait foglalja magában, mi annak tengeri eredetét tanúsítja. A fővénykő ellenben, valamint a szénpala, növényrészeket tart magában lenyomva, de tengeri állatokat nem, mi szinte arra mutat, miszerint maga a köszénképlet édes vízből ülepedett le.

A köszénképlet legtöbb esetben teknőalakú (muldenförmig). A rétegek néha a földszinre is kinyúlnak. Ezen szélétől a teknőnek a képletet képző rétegek lejtős irányban mélyebbre süllyednek az őket fedő képletek alá, míg a teknő közepén a legnagyobb mélységet elérték, innét a tuloldalra ismét a földszinre lassan emelkedvén.

Nem szenved kétséget, miszerint a köszének kivétel nélkül a növényországból veszik eredetöket, s miszerint egyedül csak növényrészekből képeztek, melyek a fővénykő és palarétegek alatt eltemetve, hosszú idő lefolyta alatt részint azon nyomás következtében, melyet a fölöttök fekvő rétegek rajtok gyakoroltak, részint magosabb hőfok által, mely azon időben a föld felső rétegeiben még uralkodott, alkatrászeikben és szerkezetökben azon változást szenvedték, melyet rajtok észlelünk.

Hogy a köszének, mint főnebb említők, eredetöket valóban csak a

növényországból veszik, részint azáltal bizonyíthatni be, hogy alkatrészeik, melyekből állanak, ugyan azok, melyek a növényeket általában jellemzik; csak az arányban van némi különbség, mely szinte azon változásból magyarázható, melyet sok ezer éves sírjokban szenvedtek. Bizonyítja azonban származásokat azon körülmény is, hogy gyakran a kőszenekben azon fának, vagy növényrésznek, melyből származtak, szerkezetét változatlanul találjuk annyira, hogy nem csak a növényrészt határozhatni meg, melyből eredt, de maga a növény nemét is, melyhez tartozott. Igaz ugyan, hogy a legtöbb kőszenekben a növénytípus egészen elveszett, ellenben találtak némely szénrétegekben, vagy az őket kísérő fővenyőben egész fatörzsök, gyökerekkel, levelekkel, gyümölcszekkel, szénné átváltozva ugyan, de alakjokat annyira megtartva, hogy rajtok azonnal megismerhető növényeredetök.

Nem különben találhatunk a kőszenek szomszédságában a fővenyő- és szénpalában azon növényektől származó leveleknek, gyümölcszöknek, fahéjoknak nyomatai, melyek anyagukat a kőszén képzetetésére szolgáltatták.

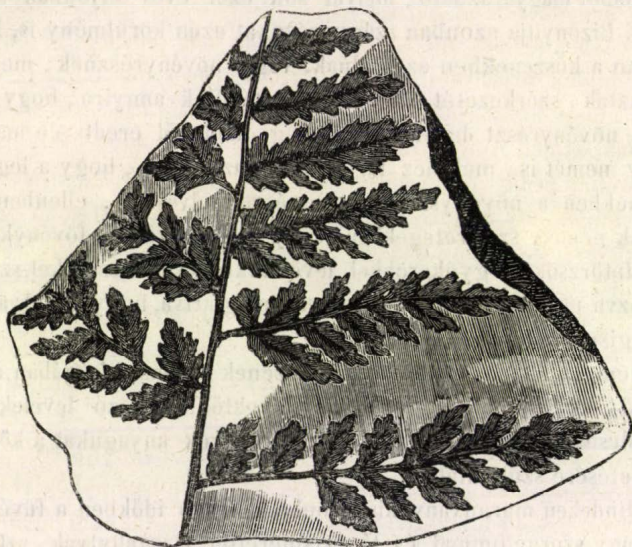
Mindezen maradványokból, melyek újabb időkben a fűvészek által nagy szorgalommal és tárgyismerettel vizsgáltatvák, azt következtetjük, miszerint azon kor növényei mind az első rendűekhez nevezetesen a *lopva nőszőkhöz* tartoznak. Számláljuk ide az Equisetaceákat, Lycopodiaceákat és a harasztféléket (Farnkräuter), melyek úgy látszik, a legtöbb kőszenekre nyújtották az anyagot. Ennek egy neme, a *Sphaenopteris Schlotheimi*, az ide mellékelt rajzban (6. Ábra) látható, mely a saarbrücki kőszénbányában találtatott. Találhatunk a kőszénrétegekben több más különös fajoknak törzsokei, melyekhez csak hasonló nemek sem fordulnak elő a földön többé. Ezek a Sigillariák, melyeknek tövét a 7. Ábra mutatja, Lepidodendrumok, Stigmáriák stb kiterjedt családja.

A monocotyledoneák osztályából nevezetesen a pálmák, és egyéb ide tartozó családból csak nyomok találhatunk itt-ott igen gyéren, nagyobb mennyiségben leljük ellenben a *fenyvesek* családjához tartozó fajokat, melyek egyébiránt a mostan élőktől igen lényegesen különböznek.

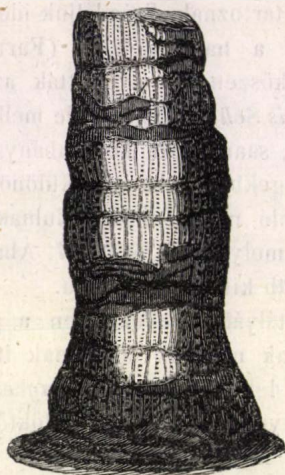
A dicotyledoneák osztályához tartozó növényekből e korban semmi nyomokat sem találunk, mi azt bizonyítja, miszerint ezen korszakban a tengélet is csak a monocotyledoneák osztályáig volt

kiképezve, s hogy ezek is még csak igen kevés számmal valának képviselve a lopva nőszők osztályához képest.

(6. Ábra).

(7. Ábra).

Azonban, tartoztak legyen e növények akár melyik osztályához a növényországnak ; anynyi bizonyos, hogy belőlök nem csak egy faj, de egy nem sem található többé a földön. Kihaltak azok mind, egytől egyig, s pedig nagyobb részt már a kő-

szénkorszak befejezésével, úgy hogy jelenleg alig találunk hozzájuk hasonló családokat.

Mind ezen növényeknek szerkezete, külső alakja stb továbbá

azt tanúsítja, miszerint azok egyedül csak forró éghajlat alatt tenyészhettek, s miután a földről mind eltűntek, kétségtelenül fel kell tennünk, miszerint a viszonyok a földön annyira megváltoztak, hogy egy része a földnek sem alkalmas többé nyújtani azon kellékeket, melyeket azon kornak tengélete igényelt. Nagyságok azon növényekhez képest, melyekhez hasonlók még jelenleg is tenyésznek a földön, óriási volt, s a tengélet általában oly buja az egész földön, hogy hozzá némileg közelgő fogalmat csak az szerezhet magának, ki déli Amerikának ős rengeteg erdeit látta.

Miután pedig mind e növényeket az egész földön egyaránt elterjedve látjuk, oly növényeket is, melyek csak a legforróbb éghajlat alatt tenyésznek: magából következik, miszerint ezen forró éghajlatnak el kellett terjedve lenni az egész föld felületén, annak sarkain szintugy mint az egyenlítő alatt stb. Mert találatnak Novaja-Zembla és Spitzberg szigeteken köszénrétegek, melyek ugyanazon növényekből származtak, mint azok, melyek a föld forró éghajlata alatt fedeztettek fel.

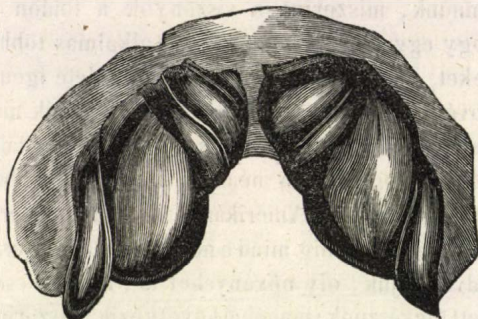
Az állatországot nem találjuk e képletben annyira kifejlődve, mint a növényországot, mi arra mutat, miszerint az akkor uralkodó viszonyok inkább kedveztek a növények, mint sem az állatok kifejlődésének. Mind a mellett találatnak ezen képlet némely rétegeiben számos állatok nyomai is. Nevezetesen tömve szokott lenni néha a köszénképlet alatt fekvő mészkő tengeri kővületekkel, melyek részint a klárisok, részint a kagylósok maradványai. Nagy számmal találatik benne néha a töviskes bőrűek (echinoderma) azon családja, mely Encrinitáknak neveztetik; szintugy a trilobiták is, tehát majdnem mindazon családok, melyek az átmeneti mészkőben is találhatók, úgy hogy azon esetben alig különböztethetők egymástól, ha az *e két mész között fekvő veres devoni fővénykő hiányzik*. A felsőbb képletekhez tartozó mészkőtől pedig leginkább levegőt lélekző gerincesek hiánya és a trilobiták jelenléte által különbözik, melyek a fiatalabb mészkőképletekben mind hiányzanak.

A gerincesek osztályából egyedül halmaradványok találatnak a köszénképletben. A mészkő nevezetesen néha telve van cápaféle halak háttöviskeivel (8. Ábra *Tristichius marginatus*), és igen különféle alaku fogaikkal, melyek többnyire a cestracionták családjához tartoznak. Ezek közül némelyek, mint az *Onodus* és a *Cladodus* (9. Ábra. *Cladodus marginatus*-nak egy foga) neme egyedül

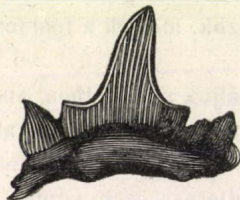
(8. Ábra).

(10. Ábra).

(9. Ábra).

a köszénképlet tulajdona, míg mások, mint például a Hybondonták, Cochliodusok (10. Ábra Cochliodus contortus álkapcája), itt kezdődnek, a fiatalabb képletekben folytatandók. A Ganoidák családjá az átmeneti kép-

lettel közös, de a Sauroideák, melyek közt a Megalichtys neme, nagysága és krokodil alakú fogak által kitűnő, az átmeneti képletekben egészen hiányzanak, és csak a Celacanthák és Dipterek családjá által vannak képviselve.

Permi rendszer.

Hol e rendszer kifejlődve találtatik, ott közvetlenül a köszénképlet felett fekszik, s annak felső rétegeivel néha össze van zavarva. Nevét a Perm féle orosz gouvernementtől nyerte, hol nagy mértékben kifejlődve találtatott, s az egész térséget a finn öböltől az urali hegyekig elfoglalja. Murchisson angol geolog, azonosságát e rendszernek a németektől „veres halva fekvőnek“ (rothes Todliegendes) nevezetett képlettel bebizonyítja. Főjelleme leginkább szerves maradványok szegénységében fekszik, mi leginkább azon chemiai hatásoknak tulajdonítandó, melyek a köszének lerakódása után bekövetkeztek, s az állati életet nagyjából lehetlenné tették.

Németországban, hol e rendszer leginkább van vizsgálva, há-

rom, jól megkülönböztetett tagból áll. Az alsót egy *veres fővénykő* képezi, melynek hatalmassága egyes helyeken 2600 lábra megyen. E fővénykőnek egyes szemei alul durvák, a felső rétegekben ellenben finomak, melyeknek közös kötélékét vastól többnyire veresre festett agyag képezi. Innét neve. Felső rétegei kisebb nagyobb Porphyr töredékekből állanak, melyek a rétegeket még a köszénképlet előtt áttörni kezdvén, emelkedéseiket még e rendszer alatt is kétségtelenül folytaták, s az anyagot e képlet alkotására valószínűleg nyújták. E porphyrtöredékek fölött a fővénykő veres színét elveszti s fehérré válik (Weissliegendes). Ez kövesült fatörzsököket foglal magában, melyek a lepidodendrák és a pálmák családjához közel állanak és hasonlóak a köszénképletben előforduló fajokhoz.

E rendszer második és igen jellemző (legalább Németországban soha sem hiányzó) taga egy fekete, széntől áthatott, kátrányos palából áll, mely gyakran égőszerül is szolgál. Tömege igen finom szemcsés, alig látható rézkovand jegeceket foglal magában, honnét *rézpalának* (Kupferschiefer) is neveztetik, és a réz nyerésére használtatik. Hatalmassága 1—1½ lábat alig halad meg; számtalan halmaradványokat tart magában, melyek a Ganoideák családjához tartozók, és csak még a másodlagi korszak egyik tagában, ha bár gyéren, előfordulók. Ugyan e palában találtnak először levegőt lélekező, nevezetesen a gyíkok családjához tartozó, állatok csontvázai is, melyek régi koruk miatt *protosaurusnak* neveztettek. Ugy látszik, mintha ez állatok, vészthozó hatások által rögtön meglepve, csaknem egyszerre erőszakos halált szenvedtek volna.

A fekete rézpala fölött, mely ha benne a réz hiányzik, *kátrányos márgapalának* (bituminöser Mergelschiefer) is neveztetik, fekszik egy más képlet, melyben a mészrétegek túlnyomók. E képlet a németek által *Zechstein*-nak nevezteték, és többnyire szürkés, agyagos és földes törésű mészkőből áll, melynek hatalmassága mintegy 250 lábra megyen, és igen kevés állatmaradványokat foglal magában.

E három, Némethonban legalább soha sem hiányzó tagból álló képleten kívül találtnak gyakran még két igen jellemző és fontos réteg, t. i. a Dolomit és Gipsz. Az első, mely magnesiával vegyült mészkő, különös alakja által feltűnő. Tart t. i. magában számtalan kisebb nagyobb hólyagos üregeket, mintha kelő tészta megmervült

volna. Az üregek néha több köblábnyi nagyságra mennek, s a szikla annyira megrágva és szakadozva van, hogy különös érdessége által feltűnő. Színe többnyire füstös. Mind e jellemek *Rauch-* vagy *Rauhwaacke* német nevére adtak alkalmat. — E Dolomitet Gipszrétegek fedik, melyek Némethonban nagy magasságra emelkednek, és néha meredek hegyfalakat alkotnak. Ebben is gyakran üregek találhatók, mint a dolomitban, csak hogy ezeknél származatok oka más volt mint amazoknál. Nagyobbrészt t. i. sónak tulajdonítják, mely némelykor még most is találtatik benne, s mely az előtt az üregeket kitöltvén, későbbben víz által belőlök kimosatott.

Más országokban, nevezetesen Angliában ugyan e rendszert csak némileg eltérő módosításokban kifejlődve találjuk. Itt is veres fővénykő képezi a képlet alját, mire fekete kátrányos pala következik, mely nem ugyan rezeset, de ugyanazon fajú halak maradványait foglalja, mint Némethonban a rezes pala. Ezt fedi magnesiataartalmu mészkő, vagy is dolomit, mely néha tiszta mészkőrétegekkel váltakozik, kevés szerves maradványokat tart, és néha 900 lábat túlhaladó hatalmasságra nő.

Franciaországban e rendszer a Voges hegységeekben van képviselve, de itt már lényegesben eltérő rétegekben. Az egész rendszer t. i. két fővénykőből áll, melynek alsója a veres fővénykőnek, a felső pedig az úgynevezett Zechsteinnak kellene megfelelni. De miután ez utóbbiban eddig semmi állati maradványok nem találtak, bajos meghatározása, úgy hogy több geolog e fővénykövet a következő rendszerhez sorozzák. E fővénykő *vogesi fővénykőnek* neveztetik.

A szerves főleg állati élet földünk alakulásának e korszakában, mint már említve volt, gyéren vala képviselve. Midőn t. i. a kőszénkorszakban a növényélet, a siluriai és devoni korszakokban az állatélet rendkívüli mennyiségben vala fejlődve, a föld tengere számtalan lényekkel népesítve, a száraz föld pedig áthatlan sűrű erdőkkel ellepve; e rendszerben alig találunk itt-ott némely fajokat elszórva. A csigák közül egy különös faj, *Productus aculeatus*, jellemzi e rendszert, és csak ebben található, míg a gerincesek közül számos halak közt legelőször egy, levegőt lélekző, faj—*Protosaurus*—jelenik meg. Szervezetére és életmódjára nézve a gyíkok rendéhez tartozik, és fogai alkotására nézve a krokodílokhoz legközelebb áll.

S így rövid vázlatban előadtuk azon képletek természetét és minőségét, melyek az úgy nevezett *átmeneti korszakhoz* tartoznak. Werner² szerint tulajdonképen csak az első három képlet, a cambriai, siluri és devoni rendszer, tartoznak az átmeneti korszakhoz, melyeket a németek *Grauwake* névvel neveznek, míg az újabbak a köszénképletet és a permii rendszert is ide számítják és *ősállati képletek* — palaeozoische Gebilde — összes nevével jellemzik.

Foglaljuk most a jeleneteket mind össze, melyek e rendkívül hosszú korszakát földünk alakulásának jellemzik, és vizsgáljuk, mily utat követel a szerves élet fejlődése, mik voltak a fejlődésnek föltételei, és mi által lehettek azok előidézőe.

Már előbbi levelemben előadva, és kétségtelen tények által bebizonyítva vala, miszerint a föld azelőtt olvasztott izzó gömb vala, melynek lassu kihülése által felületén szilárd kéreg képezetett. Ez eleinte csak vékony vala, melyen az alatta levő még izzó anyagból a meleg könnyen keresztül hathatott. A kéreg tehát eleinte szinte még forró vala, s csak növekedő vastagsága által hűlt fölülete lassan ki. A meddig a föld kérge még forró, csak nem izzó vala, addig víz rajta természet szerint nem lehetett; hanem a levegőt gőzalakban töltötte be, s így annak súlyát is annyival szaporította, a megnyit a földön lévő összes víz mennyisége nyom. Ekkor emeltettek ki a megrepedezett földkéregből a legelső hegyek, melyek szinte izzók és mintegy pépesek valának. Csak miután a földkéreg annyira kihült, hogy fölületére a sűrített víz a levegőből lehullhatott, s azon csöpfolyó állapotban meg is maradhatott, akkor képezetett a legelső tenger, mely, kevés levén még a hegyek száma, és azok is csak alacsonyak, nagy kiterjedésű, és csekély mélységű vala. A föld aránytalan nagyobb része vízzel vala fődve, s csak itt-ott állának ki a képzett és még forró hegyek csúcsai.

Hogy ily körülmények alatt magának a tenger vizének forrónak lenni kelle, s hogy a levegőnek nagyobb súlya következtében (mert a víz és más gőznek sokkal nagyobb mennyisége terhelé az időben még a levegőt), a víz hőfoka is magasb vala mint jelenleg annak forrpontja is, magából érthető. Hogy az ily forró víz sokkal nagyobb olvasztó tehetséget gyakorolhatott az alatta fekvő sziklanemekre, mint közönséges hőfokú víz, kiki átláthatja, ki a víz olvasztó tehetségét, annak különböző hőfokánál, csak némileg ismeri. Ide számítandók még a víz szüntelen hullámzó mozgásai,

előidézve a föld ingó kérge, s a megrepesztett kéregből kiemelkedő hegyek által, mi az olvadást nem csak elősegíté, hanem a már leülepedett iszapot újra meg újra felkavará. S így történtek a legelső rétegek képzetetései, melyek a forró vízből ülepedtek le közvetlenül a föld eredeti, azaz kihülés által képzetett, tehát jegesces, kérgére. Igen természetes, miszerint ily körülmények alatt sem állati, sem növényélet ki nem fejlődhetett, s innét magyarázható az, miszerint ezen első réteges képletekben (a cambriai rendszerben) állat- vagy növénymaradványokat nem találunk. Ez első rétegek nagyobb részt csak igen tömör és finom levelű agyagpalából (Thonschiefer), és finom szemcsés fővénköből (Grauwacke), mely anyagát az alatta levő kéregből vette, állanak. Mészártégek igen ritkán, s azok is agyaggal vegyülve, és megváltozott állapotban találtnak, miután ez valószínűleg a vízben felolvadva volt, az agyag pedig és fővénkö ebből iszapként leülepedett. Az agyagpala a hozzá kevert széntől többnyire fekete szokott lenni. E szén valószínűleg szerves lényektől veszi eredetét. Ezek azonban a legalsóbb rendű növények, azokhoz hasonlóak, melyek meleg nyáron a meleg iszapos vízen képzetenni, s a vizet zöld kéreggel fedni szokták, és legalsóbb szervezett állatkák, tehát ázbarsák lehettek, melyek az iszappal leülepedvén, s közte eltemetve, későbbi rothadások által a pala fekete színére adtak alkalmat. Azon rétegek, melyek közel a föld jegesces kérgéhez fekszenek s azzal közvetlen érintkezésben vannak, néha annyira megváltoztak, s az alsó kéreggel mintegy összeolvadtak, hogy alig különböztethetni meg azon határvonalat, mely a jegesces képletet a rétegestől elválasztja. Ez innét magyarázható, hogy megvastagodván a rétegek, s nem lévén ennél fogva a legalsó réteg közvetlenül vízzel fedve, arra az alatta levő heves kéreg annyira hatott, hogy az újra mintegy meglágyulni, s az alattávalóval összeolvadni kezdett, mi által eredeti szerkezetét elveszté, s azon állapotba ment által, mely az úgynevezett metamorph (átalakult) sziklanemeket jellemzi. Tartozik ide a csillámpala (Glimmerschiefer), a Grauwackénak némely módosításai, a Gneis és több hasonló sziklanemek.

Csak miután a terjedelmes, a föld területét csaknem egészen elborító tenger azon hőfokig kihült vala, mely az állatok fejlődésére kedvező, csak akkor, és alig képzelhető mennyiségben fejlődtek azok ki. A siluri és devoni képlet rétegeit telve találjuk állatmaradványokkal.

Az állatokat fokenként egész a halakig kifejlődve találjuk, a mostaniaktól oly igen eltérő módosításokkal, hogy alig hasonlíthatók össze egymással.

Alkotások, szervezetők egészen az akkori viszonyokhoz vala alkalmazva. A víznek melegsége, annak roppant kiterjedése, de annál kisebb mélysége, felolvasztott alkatrészei, a levegőnek nyomása a vízre, annyira eltérők voltak a mostani viszonyoktól, hogy inkább volna okunk csodálkozni azon, ha a mostan élőknek megfelelő, vagy azokhoz csak hasonló állatok éltek volna azon időben; valamint méltó volna csodálkozásunk, ha jelenleg a föld különféle éghajlataiban, az egyenlítő alatt úgy, valamint a polárkör körül ugyanazon növényeket és állatokat találánk. Minden állat- és növényfaj fejlődésére bizonyos feltételek kívántatnak, melyeknek hiányában hiában várjuk azoknak fejlődését; s valamint kedvező körülmények alkalmat nyújtanak bizonyos lények kiképeztetésére, szintúgy okai lehetnek az eltérő és kedvetlen körülmények egész fajok és állati rendek enyészetének és vég pusztulásának, tért engedvén más fajoknak, melyeknek szervezete és életmódja inkább illik a megváltozott körülményekhez. Feltűnő továbbad, miszerint az egész korszakban csak vízi állatok maradványai találhatunk; levegőt lélekző állatoknak pedig még semmi nyomai. Oka kettő volt. Az egyik a száraz föld, a másik a levegő minőségében rejlett. Miután t. i. a föld nagyobb része vízzel vala fedve, csak itt-ott állának ki kisebb nagyobb szigetek, de ezek is csak kevesek, részint izzók, tehát kopárok valának; a föltételek az állati élet fejlődésére nem csak nem kedvezének, de annak egyenest ellent állának. Ide számítandó még a földet környező levegő, mely víz és egyéb, az állati életnek ellenséges gőznemekkel rendkívül meg vala terhelve. Ezek közül legnagyobb mennyiségben vala elterjedve a *szénasav*, míg az éleny (oxygenium) aránya sokkal kisebb vala mint jelenleg. Azon horban t. i. mind azon széneny (carbonium), melyet jelenleg a köszén rétegekben a föld alatt eltemetve, és a növényországhoz föld felett kötve találunk, élenyvel vegyülve mint szénasav tetemes alkatrészét tette a levegőnek, mely élenyben annyival szegényebb vala, a mennyivel dúsabb volt szénasavban. A szénasav pedig, a mennyiben kedvez a tengéletnek, úgy árt leginkább azon állatok fejlődésének, melyek szervezetők következtében a levegőhöz vannak kötve. Innét magyarázható, hogy ez egész korszakban csak vízzel lélekző állatokkal találkozunk, míg csak a permii rendszer

felső rétegeiben jelennek meg legelőször levegőt lélekző gerinces állatok, melyek azonban lélekzési műszereikre nézve a legalsó fokon állanak; azaz a hüllők nagy osztályához tartoznak, melyek vízben és levegőben is élhetnek, de, a mi fő figyelmet érdemel, oly rossz, posványos, szénsav- s más gőznemekkel terhelt levegőben, melyben más gerinces állatok, nevezetesen madarak vagy emlősök alig maradnak meg.

A növényország alig képzelhető nagyságban és bujasággal fejlődött ki a kőszének korszakában. Addig csak gyéren találkozunk növénymaradványokkal, s azok is oly alsó fokú szervezetűek, s oly gyöngék valának, hogy maradványaikból alig határozhatók meg a fajok, melyekhez tartoztak. Okait ennek már előbb előadám. Hátra van, hogy magyarázzam meg annak okát is, minek következtében a tengélet a kőszénkorszak alatt oly óriási módon fejlődött ki, hogy méltó csodálkozásra ragad, s bámulva állunk oly hatalmas életerő nyilvánítása előtt, melyről némi fogalmat csak az szerezhethet magának, ki a heves éghajlat alatti ős rengeteg erdőket látta, s tapasztalta a növények azon rendkívül hatalmas fejlődését, melyhez hasonlót éghajlatunk alatt nem találunk.

Mind azon körülmények, melyeket a föld számos kőszéntelepein észlelünk; a kőszéntelepek alakja és alkotása, a növények, melyekből képeztettek, fajai és alakzata, arra mutatnak, miszerint a virány, mely akkor a földet ellepé, *szigeti* vala, hasonló ahoz, melyet a Csendes tenger szigetein észlelünk. Az ilyen virányban a harasztok nagy családja sokkal túlnyomóbb, itt-ott felváltva a pálmák és equiseták osztályaival. Az úgynevezett dicotyledoneák nagy osztálya csaknem egészen hiányzik, a régi kőszén korszakában legalább teljesen, a jelen szigeti virányban pedig csak igen gyéren van képviselve.

E rendkívül hatalmas és buja növényzet következő tényezők által idéztetett elő. A határtalan tengerből, mely a föld felületét elborítá, számtalan kisebb nagyobb szigetek merülének fel, melyek fölött szinte meleg, de egyszersmind vízgőzzel túlterhelt levegő lebegett. A föld egész fölülete tehát meleghazzal vala összehasonlítható, melyben kerteszeink heves éghajlatot utánoznak, és tropicus növényeket tenyésztenek, vagy belföldieket rendkívül buja tengéltre ingerlenek. A szénsav túlmennyisége, mely a levegőben létezett; a meleg vízgőz, melylyel a körlég túlterhelve vala; a határ-

talan meleg tenger, mely a szigeteket környezé, s egyenlő, alig változó meleg éghajlatot okoz, oly kedvező körülmények valának a tengélet hatalmas elmozdítására, hogy nincsen okunk csodálkozní azon óriás harasztokon, melyeknek maradványait néha legkisebb részleteiben megtartva a kőszénrétegek közt találjuk, és melyekhez csak hasonlókát is alig lelmi a későbbi képletekben, jelenleg pedig éppen nem.

Valamint a hatalmas tengélet, melylyel a kőszénképletben találkozunk, rögtön, úgyszólván semmiből, a gondolható legmagasabb polcra fejlődött, míg az előtte való képletben alig találunk vele összehasonlítható nyomokat: úgy eltűnik a következő, t. i. a permi rendszerben szinte csaknem egészen, és csak némely rétegek közt találjuk egyes növények és fák hatalmas törzsökeit, de nem szénne hanem kővé változtatva. A körülmények, melyek a kőszénképlet alatt rendkívül kedveztek a tengéletnek, a permi rendszer alatt nagyobb részt annyira megváltoztak, hogy ha volt is buja növényzet a földön, azon föltételek, melyek alatt a növények lerakódása és eltemetetésök ismételve történt, teljesen hiányzottak. Ide számítandó még azon körülmény is, hogy *elvonva lévén a levegőből a kőszénkorszak alatti tengélet által a szénsav túlmennyisége*, a levegő meg volt fosztva azon anyagtól, mely a tengéletet leginkább táplálja, és buja növényre ingerli.

A mi végre szinte feltűnő, és földünk jelen viszonyaitól oly igen lényegesen eltérő, azon tény, mely szerint a föld egész felületén, a merre t. i. a munkás tudomány vizsga tehetségét vitte, a föld minden övei alatt, a sarkkörön túl valamint az egyenlítő alatt, az átmeneti korszak rétegei között *ugyanazon állatok, ugyanazon növények maradványait* és nyomait találjuk, s pedig oly állatok és növények maradványait, melyek szervezetökre nézve *csak meleg éghajlat alatt élhettek*. A kérdés tehát az: miként juthattak ezen állatok és növények az északi tengert környező hegyláncolatok rétegei közé? Ott képeztettek-e, vagy más erő által csak oda vittettek-e?

A legszigorúbb nyomozások és vizsgálatok, melyek e tekintetben történtek, kétségtelenül bizonyíták, miszerint mindazon állatok és növények, melyeknek maradványait a földrétegek közt eltemetve találjuk, nagyobbrészt ott éltek és meg is haltak; különben nem volna magyarázható, miként tartattak volna meg oly csodálatos

épségben számtalan állatok és növények leggyöngébb részei, melyek semmi erőszakot nem tűnnek, s víz által tán száz ölre sem vitethetnek a nélkül, hogy csonkítást vagy végképeni pusztítást szenvednének.

Mindezen tagadhatatlan és semmiféle okoskodás által el nem vitázható tények kétségtelenül arra mutatnak, miszerint az *átmeneti korszakban*, az egész föld felületén egyenlő tropicus clima vala elterjedve, annak két sarkán nem különben, mint egyenlítője alatt. Ez egyenlő éghajlatot a föld saját melege által, mely bensejéből a megszilárdult vékony kérgen keresztül szünet nélkül kisugárzott, idéztetett elő. Ez, a föld mélyéből kisugárzó meleg, az őt elborító tengerrel közöltetett, melynek hősege az átmeneti korszak elején biztos számítások következtében 110—120 fokra mehetett, később pedig a devoni és kőszénképzési korszakban 40—36 fokra sülyedhetett. Az ily tengernek, mily befolyást kelle gyakorolni a benne élő állatokra s az általa környeztetett száraz földre, némileg abból lesz magyarázható, ha összehasonlítjuk a forró éghajlat alatti posványos és tengermelléki vidékekkel, melyek nem csak mindenemű buja növényekkel túlterhelve, de számtalan alsóbb rendű állatokkal is szerfelett népesítve vannak.

A napnak, mely jelenleg a föld különféle éghajlatait előidézi, a föld alakulásának azon korszakában kevés befolyása lehetett az éghajlati viszonyok változtatásaira, részint azért, mivel a föld saját melege jóval túlhaladá azon meleget, melyet a nap a föld legmelegebb tartományaiban jelenleg előidézni képes; részint mivel a földet környező levegő víz s egyéb gőz nemekkel annyira vala terhelve, hogy sokkal nehezebben hathattak a nap sugarai keresztül a föld felületére, mint hatnak jelenleg. A levegő ködös s az ég szüntelenül áthatlan sűrű felhőkkel vala fedve, melyekből a hőmérsék legkisebb változásaival sűrű záporok hullának le a föld iszapos és hatalmas rétegekben televénynyel fődött felületére.

Hosszú volna ezeket mind azon cáfolhatatlan tényekkel bizonyítani akarni, melyeknek birtokában a tudomány bőséggel van. Ezeket bővebb és rendszeres geológiai munkákban teljes kielégítésére találhatja minden, ki a bizonyítások összefüggő láncolatát kívánja. Szándokunk csak rövid vázlatot adni azon számtalan tényekről, melyeket a tudomány soha sem nyugvó munkássággal gyűjt, és egybefüggő egészbe fűz. A következetesség, mely sze-

rint tényeket tényekhez köt, és a magyarázatot ismert természet-törvényekből következteti, cáfolhatatlan; s a mi itt-ott homálylyal van még borítva, azt a természetbuvárok szorgalma előbb utóbb felderítendi, legyőzván mindinkább az álfogalmakat, melyeket itt-ott gyakran fel látunk merülni.

EGY LAP ARCHAEOLOGIAI TÁRCÁMBÓL.

PAÚR IVÁNTÓL.

A foliánsokbani lapozás zselyeszékes kényelmei, legalább az archaeologia körül, osztályrészül csak a szobatudósokat illetik. Ezt tudom s nem irigylem, mert azok számába felolvadni, nyíltan bevallo, úgy mint készültségem nincs elég, hajlamot sem érzek. Evel azonban korántsem akarom mondani, hogy ama rézkapcsos köteteket kincseknek, s pedig gazdag kincseknek, mint elég jellemzően, többnyire szerzőik által, el is neveztettek *), el nem ismerném; nem, azt nem, hanem igen is akarom mondani, hogy ha szüntelen azok fölé borultam volna, mind e kincsek mellett, legalább is egynéhány örömmel szegényebb lennék, mit élvezni csak akkor lehet, ha a hajdani nagyság maradványait nem a szűk szobában s a lámpa világánál, hanem az isten szabad ege alatt s a napfénynél nézzük, s ha ama tért, hol a földről eltűnt nemzetek nyomai még fellelhetők, nem csak otthon a tudós vélemény mankóján bekalandozni, hanem lábbal is tapodva bevándorolni elég merészek vagyunk. Ily célból Buda-Pest fővárosunk régiségekben gazdag vidéke, mily sokféle élvezettel kínálkozik; hírből, könyvekből réggen, leélt saját örömeim után csak az óta tudom, hogy azt, egy a classica régiségekért velem egyiránt buzogó barátom oldala mellett, vándorbot helyett földfurót ragadva, egykor máskor bejárva ismerni, bámulni tanultam. Ez archaeologiai kirándulások tárcájából egy lapot midőn az olvasó kezébe adunk, szeretjük hinni, hogy minden vele járó hiányok mellett is menthető; menthető pedig még

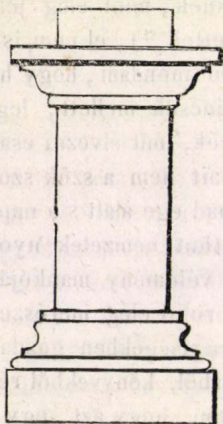
*) Donati, De Vita, Muratori, Gronov és Graevius nagy munkáikat The-saurus cím alatt adták ki.

azok előtt is, kik a hazai régiségek körül csak szorosabb értelemben foglalkodnak, mert hiszen tartalma merőben helyirati s tán előttünk is szinte tény : hogy a földet, melyen állunk, a jelen igényeivel, messze fölfelé a multban is ösmerni kell, hogy tudhassuk csak hozzávetőleg is a jövődöben mit gyümölcsozend.

Békásmegyer falu a romaiak alatt.

A békásmegyeri határ vízmosásai, a felhányt árkok, az ottani kopár dombok agyagoldai, s a dunaparti terjedelmes homokpadok voltak figyelmünk tárgyai ez nap. Csaknem reményt veszítve térünk be magába a faluba, jobbra balra jártatva szemeinket még itt is a archaeologiai préda után, s ím ! Krettinger József háza előtt tűnik szemünkbe egy már a földbe sülyedett kő, melyet első tekintetre fogadási emléeknek (ara votiva) esmertünk.

Az első felületen vizsgálás semmi nyomát sem mutatta ugyan annak, hogy fölírást tartalmazna ; ám de a kitürő munka, mely „omnem lapidem vertit,” minket is csakhamar másra tanított.

Az emlék pártázattal s alapzattal 3' 11'' magas, a felírást három lap 2' 4'' magas, 0' 12'' széles, közel tíz mázsányi terhet nyom, s anyaga mészkő. Krettinger József, ezen kőnek mostani birtokosa, azt már örökségül vette által ipától Zurmill Mihálytól, ki azt a kisingi pusztán ásta ki ezelőtt ötvenhárom évvel ; ez érdekes kő tehát félszázadot meghaladó időn keresztül, úgy szólván a főváros kapui előtt, minden figyelmet kikerült.

Homlokzattal a néző felé fordítva, aránylagos térszámítás szerint e fő lapon egy tizenhat sornyi fölírásból csak ezen szavak olvashatók :

IVNON					
ERIS			DEABVS		
OMNIB					
VIC VINDO					
EX VOTO POSVE					

a többit az idő vas foga, vagy tán hihetőbben egy barbár vas marka porrá morzsolta, s bizonyosan tanulságos tartalmától örökre megfosztott; kár különösen, hogy a könek jobb alsó szeglete erőszakos rongálást türt; mert itt lehetne a consulok neveit, s az által a köemlék idejét meghatározni. Áll ez azonban csak magáról a homlokzatról, mert a tudomány számára a jobb és bal oldallapokon a felírásnak szép eredményre vezető részei épen maradtak.

A bal oldalon ízlésre mutató betűkkel ezen sorok láthatók:

ITEM. M. AVR
AEPICETIA
DEC. COL. AQ
SACERDOTALIS
ARAM. DONAVI
IN. ONOREVIS (sic)

Mit így olvasunk:

ITEM Marcus AVRelius
AEPICETIALis
DECurio COLoniae AQuinci
SACERDOTALIS
ARAM DONAVit
IN ONORÉM EIVS.

E felírásnak már első szava, mely a homlokzaton félbe szakított olvashatlan felírás értelmét összefüzi, a kötszó „Item“ némi észrevételre igazít. Épen e kötszó használatából következtethetjük, hogy a homlokzatról eltűnt felírás többféle más ajándékokat említve tartalmazhatott, talán Junó istenasszony szobrát, vagy annak tiszteletére szánt más egyéb tárgyakat. Mi nagyobb valószínűséget nyer az által, hogy a megrongált felírás hátramaradt nyomai egy, mint mondám, körülbelül tizenhat sort tevő felírásra mutatnak. Hogy pedig szokás volt a fogadásból felajánlott többféle tárgyakat ugyan csak e kötszóval „Item“ elsorolni; azt eme felírásból is látjuk:

Imperio domini Silvani C. Cossutius C. L. Epaphroditus aram
Silvano marmoravit, item simulacrum Herculis restituit, item aediculam et aram eiusdem corrupt. ref. dedicavit K. Martis P. Calvisio
Rusone L. Casennio Praeto *).

*) Handbuch d. römischen Epigraphik von Carl Zell. 1. Theil p. 25. 209.

M. Aur. Aepictetial. Az Aureliusok nemzetségével, elszórva a romai uralom alatt állott minden tartományokban, vajmi gyakran találkozunk. Sűrűen képviselve látjuk azt a Buda környékén lelt, részint könyvekben a tudós világgal már is, részint még nem közlött köfelírásokban; az előttünk lévő valamennyire ritkább Epictetialis melléknévvel illetetik, s általa megismerkedünk az aquincumi gyarmatváros egy tanácsnokával, s mi annál is érdekesebb, egy nagy hatalommal felruházott főpapjával, ki vallásos érzelmeit e kö által örököltette.

A sacerdotálisok, e vallási hivatalnokok, elnevezésök szellemében, a romai isteni szolgálattal járó díszpazar szertartásai igazgatásával voltak megbízva, s hatásuk, mint ma már tudatik, egész tartományokra terjedt. Így látjuk, hogy Szombathely, Colonia Savaria, székhelyül szolgált a felső-pannoniai *), valamint Aquincum az alsó-pannoniai sacerdotálisnak; honnét ezek roppant megyéjüket kormányozták.

Az országlási polgári ügyeket tekintve Pannonia felsőre és alsóra oszlott fel, mi hihetőleg már Hadrián alatt történt — s régen tudatik; de újabb ennél az, hogy e felosztásnak megfelelőleg mindegyik rész egészen különváló hadsereg által katonailag megszállva volt s féken tartatott, mit a nemzeti muzeumban előbb is már őrzött, de 1851. évi tavasszal is az ó-budai gyárszigeten felfedezett Caldarium romjai közt talált téglák, eme felírással: EXER. PAN. INF. kétségen kívül helyheznek **). De hogy e polgári s katonai kormánymegyék határvonalai szinte szorosan összevágának a vallásiakkal, az immár a legújabb felfedezés, s ezt ime e békásme gyeri emlék tartotta fel számunkra, mely a szombathelyit oly szépen kiegészíti.

Számtalan ily kormánymegyére volt felszeldelve a nagy romai birodalom, s a részletes hatalom fonalai behálózva tartották a

*) T. Gnorius Sabinianus | Ex praef. alae Contario | Rum ve. et L. Val. Verus Dec | C. C. Savar. Sacerdotalis | P[rovinciae] P[annoniae] S[uperioris] Cryptam vi ignis | Exustam sumptibus suis refecerunt. Schönwiesn. Antiqui. Sabar. Bueae, 1791. pag. 49.

**) Lehető ellenvetésre: a császári küldötteket Pro Praetore említő kövekről, melyek majd alsó, majd felső Pannoniát nevezik, csak azt lehet tanulni, hogy mely részbe jött a küldött, de azt, hogy különváló hadsereg létezett, ki nem világlik.

tartományokat úgy, hogy ezeknek végeik egy központban futván össze, Rómában valószínűtlen a kormányzati egység eszméjét. Tartott ez, míg elvégre a zsarnokságnak ily szilárd alapra rakott s az aeterna Rómának örökkévalóságot ígérő építménye sarkköveit a lenézett barbárok kifeszíteni s boltíveit pörölylyel, buzogánnyal beütni eljöttek. — S mi a porfelleg közt, mit lerogyása felkavart, már csak azt bámuljuk, mi halni nem tud: a szellemet irodalomban s művészetben, mert a hatalom csak — — volt!

Aram donavit. Az ara s altare közti különböztetés, minthogy az csupán tudósan hangzó, de magában üres szavak sarkain forog, ne is foglaltasson bennünket; legtanulságosabb benne az: hogy az altare csak templomokban, az ára pedig többnyire természetben, szabad ég alatt, verőfényes dombokon állítatott. Ezen szent szokás sacerdotálisunk köve által is valószínűséget látszik nyerni, mert e rövid értekezés közben alkalmunk lesz, magából a felírás szövegéből kifejteni, hogy ez aligha állott szilárd költséges építmény alatt. Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül itt, hol ajándékokról van szó, hogy a gyarmatvárosi tanácsnokok, kiknek rendéből a sacerdotálisok választottak *), a vagyonukkal szabad rendelkezésben a római törvénykönyv lapjain olvasható több szigorú rendelettel igen is korlátozva voltak: azzal, a mit bírtak, felelősök lévén a be nem hajtható adóért az állam irányában **), végrendelettel csak vagyonuk egy negyedéről rendelkezhetvén, érvényesen mit sem ajándékozhattak, a halhatatlan isteneknek szánt ajándékon, s elég jellemzően a halálnak alávetett császároknak járó koronaaranyon (aurum coronarium) kívül ***), mely utóbbi tartozásként divatozván, az ajándékoknak különös egy fogalmát adja ****). Az alsó-pannoniai sacerdotális tehát e kis ajándékával bizonyosan a törvénybe nem ütközött.

*) Occis decurionibus multis, inter quos Rusticianus Sacerdotalis, et Nicasius enitebat aedilis. Ammian. 28. 6. med.

**) Huschke über den Census und die Steuerverfassung der früheren römischen Kaiserzeit.

***) L. az ancyrai emléket és Cod. Theod. lib. XII. tit. 13. c. I.

****) Eine dritte Steuer sollte das Ansehen eines freiwilligen Geschenke haben. Sie wurde nicht von allen Unterthanen, sondern bloss von den Decurionen, nicht jährlich, sondern nur bei gewissen Gelegenheiten bezahlt. Man nannte sie Krongeld [aurum coronarium]. Hegevisch Versuch über die römischen Finanzen. Altona, 1804. pag. 313.

A jobb oldalon ezen szavak látszanak :

QVAE · ARA · CON
SECRATA EST
IN POSSESSIO^N
AURELI · VETTI
ANI · EQ · R · PER
MISSV · EIVS
DEMPRE CARIO
PETENTIBVS
VICANIS VINDO^S
NIANI

E felírás csak egy rövidítést tartalmazván, t. i. EQ. R., mely Equitis Romani értelmű olvasása semmi nehézséggel nem jár; tartalmára azonban a leggazdagabb, s némi pillantást hágy vetnünk a romai törvénykezési élet s az enyém s tied körüli záradékok tömkeleget s fűjtóra kötött csomójára.

Quae ara consecrata est in possessione Aureli Vettiani. A *possessio* szó kellő meghatározásába már a 17. század törvénytudósai csaknem valamennyien beléfáradtak, mint ezt Brissonius^{*)} mondja.

Javiolen így adja: „*Possessio ab agro iuris proprietate distat. Quidquid enim adprehendimus, cuius proprietas ad nos non pertinet, nec pertinere potest, hoc possessionem appellamus.*“ Tárgyunkra vonatkozólag ezen meghatározással beelégedhetünk, mert ezen szavak „*cuius proprietas ad nos non pertinet, nec pertinere potest,*“ nyilván oly földet jelentenek, mely akármi mulékony címmel egy oly egyén birtokában van, mely nem bír azon joggal, hogy e föld lényege körül sikeresen intézkedhessék. Midőn tehát azon föld, melyen Junó istenasszonynek emléket állítanak, „*possessiónak*“ hivatik, azt lehet sejdíteni, hogy az Aureliusnak csak birtokában létezett, hanem tulajdona volt az államnak ^{**)} . Különös, de ide vágó, hogy e szó megcsonkítva — *sessio*, hazánk viszonyaiban ily értelemben sokká szerepelt, mert a *sessiónak* szinte csak birhatási joga volt a jobbágyé, a tulajdon a földesurat illetvén.

Hogy e birtokos ismét az Aureliusok nemzetségi nevét viseli,

^{*)} Selecta ex Jur. Civil. Antiquit. lib. IV. cap. I.

^{**)} Ily birtokok voltak : praedia provincialia, tributaria, stipendiaria és vectigalia. Brisson. l. c.

igazolja, mit e nemzetség nevének Budán gyakrabbi előfordulását mondunk; mellékeve Vettianus vajmi ritka *).

Equitis romani. A romai lovagrendet a társadalmi élet szinpadán nem úgy mutatják be a történet lapjai, mint jelleme szennytelen megőrzésében felette aggodalmast; e kiváltságos néposztály tagjait majd az állami jövedelmek bérlése által az egészre kártékony viszhatással **), sőt itt-ott még tisztátalan kezelés által is mód nélkül gazdagodni tapasztaljuk, majd a tartományi helytartók törvénytermeiben mint uzsoráskodó pénztőzséreket, bűnös üzleteikért piritó perbe fogva leljük ***): mindezekon felül pedig számtalanszor látjuk, mikép közhelyen, az összesereglett nép előtt a forumon, hírneves, sőt a hajdankor első szónokai dörgik rájuk a szószékről a legalaposabb vádakát.

Ha ment is mindezekről békásmegyeri lovagunk, látjuk mégis ötlet is, megragadva ama rendnek, melyhez tartozott, közönséges vállalkozási szellemétől, mert birtokába találjuk oly egy földnek, melynek csak jövedelmét élvezi, tulajdona pedig nem őt, hanem az állodalmat illeti. Szeme előtt is lebeghetett e jogviszonya, midőn a falubeliek kérelmére (petentibus vicinis) csak visszahuzhatólag engedett helyet Junó tiszteletére felállítandó e fogadási kőnek, mintha bizony több jogot adhatott volna az oly mód nélkül nagylelkűnek tartatni kívánt jámbor a más birtokán. Ha úgy: akkor más oldalról fel sem tehetjük, akármi vallásos buzgalmok mellett is azt, hogy a falubeliek ez ideig óráig tartó szerződési viszonyt olyba vették volna, hogy erre támaszkodva, ezen „ará“ féle oszlopon nyugvó tán valami fényes épületet csak tervezhettek volna is; s ez volt, mit már felebb sem tarthattunk valószínűnek.

A „*permissu precario*“ formula használtatik itt azon jogviszony meghatározására, mit a romai törvény „*precariumnak*“ mond s így ad elő: „*Precarium est quod precibus petenti utendum conceditur, tamdiu quamdiu is qui concedit patitur*“ I. I. D. de precar. Mily ovatosan, csak más szavakkal légyen ugyan ezen értelem felírásunkban

*) Előfordul egyszer: Kellermann *Vigilum roman. latercula*, pag. 47. Nro 99.

**) Bouchaud *Mém. de l'Acad. des Inscr. T. XXXVII.*

***) *Hic te ita versari, ut et publicanis satisfacias, et socios perire non sinas, divinae cuiusdam virtutis esse videtur.* Cicer. ad Qu. Fratr. I. I.

visszaadva, lehetetlen hogy fel ne tűnjék. De mi ok bírhatta a Vindonianum falubelieket arra, hogy ily kérelemmel járuljanak a romai lovag küszöbéhez? Az isteneknek szentelt templomok, szobrok és oltárok számára, sőt polgártársaik háláját s tiszteletét kiérdemlett emberek dicsőítésére szánt emlékekre a község közös földbirtokán (in agro publico) volt szokás helyet s pedig hatóságilag kijelölni, mint azt számtalan felirásokban látjuk érintve e siglával: L. P. D. D. D. : locus publice datus decurionum decreto; de divatozott ez eljárás szinte a falukon: Locus datus decreto vicanorum lévén olvasható egy kövön, Orell. 457. Ily közös földnek tehát vagy nem voltak birtokában a Vindonianum falubeliek, vagy, mi hihetőbb, talán a helyhez kapcsolták akármi oknál fogva fogadásukat, minek szentségét megszegni nem akarván, kényszerültek határjokon kívül, a mostani kisingi pusztán, a romai lovagtól, ki az aquincumi gyarmat állami földeit bírta, e szent célra helyet kérni.

De hagyjuk e bonyolodott jogkérdést, s nézzük: mit lehetne ama faluról, melyet ezer évi időköz választ el tőlünk, s melynek neve is tán egyedül e kövön maradt fen, helyírásunk érdekében elmondani.

Vespasian uralkodása alatt Rómának 14 régiói egyenként tizenkilenc Vicusra, azaz város-alrészekre osztattak, s hihető, hogy a tartományi gyarmatok s helyhatóságok (coloniae et municipia) úgy mint mindenben képmásai, úgy ebben is híven visszatükrözték Rómát. Távolsága Békásmegyének, vagy inkább a kisingi pusztának Ó-Budától nem is oly nagy, hogy elővárosául ne szolgálhatott volna Aquincumnak; de vicani azaz falubeliek említettén, hajlandók vagyunk hinni, hogy Vindonianum egy, szőlőgazdák s földmívelők által lakott önálló községet képzett, a vicus név ezen értelemben is divatozván a régi írónál. Ne higyük azonban, hogy a romai falvak összefüggő úgyszólván zártkörű tömeget képeztek volna, sőt inkább a mostani nyári lakok, villákként elszórva nyúltak el *), így a békásmegyeri, ürömi s borosjenői határokon talált pincék, boltok, alapfalak, feliratok, ékszerek s pénzek mindannyi tanúi annak, hogy Vindonianum e három határon terjedhetett el.

Úgy, de fölkeresésében min tájékozhatásunk felett kétségbe-

*) Diis vicanis compitalibus et hortensibus ex voto. — Romanelli. T. II. pag. 359.

esve, kérdjük: ki lesz kalauzunk a tenger rombolás között? itt, hol pusztítás pusztítást váltott fel; hová idegen ajku lakos telepedvén, a maga nyelvén nevezett el hegyet, halmot, pusztát, berket, úgy hogy itt-ott íróhártyán fenmaradt magyar neveikkel sem hangzanak ma már össze, nem hogy a romai korig törhetnénk elő; hol a régenten lombos fákkal koszorúzott hegyeknek most tar homlokát mossa a viharos zápor, s kibarázdált oldalairól hordja a termőföldet le a völgybe, azzal töltvén ki századok előtti ingóványait, s rétté varázsolván azt, mit előbb a tunya tekenyös lakott *). Emberi ipar s emberi rombolási düh egyaránt működtek az elemekkel e tájék színváltozásán. Mondhatjuk fővárosunk: melletti e kis földsarkot különös egy történeti átok sújtotta folyvást. Hadd vonuljanak el szemeink előtt a fő jelenetek, miknek tanúja volt.

Aquincum kényelmes fészkeről elrezzentettek a romai sasok, szabályos utvonalokon már nem robognak fel s alá sem a fegyveres legiók, sem kereskedők nem hordják szét a polgárisodás s ipar olajágát. De üres nem marad a színpad. Mesés külsejű, harcos férfiak állják körül most itt a füstölgő üszköket, s a máglyán a honalapító Árpád hullái porlottak el, tort ülnek a harcfiak s az áldozatul elesett fehér lovak vére alig hogy elpárolgott a földről, már is fürge munkával elegyengeti e botrányos pogány halmot a térítő sereg, és a megváltó isten szüz anyjának szentelt Fehéregyház alapjait rakja le. Királyi kegy pártfogolva gazdagítja a mellette alapított zárda lakosait, de nem sokára ezeket is szent karénekek közt üldözi halomra a félholdat maga előtt hordó török csorda; szentségtörő merény által istálló lesz a szent hely, s hol ősapáinkról locsolták le, ez új hazában, legelőször az eredeti bünfekélyt — a márvány medencéből arab ménét itatja a tarfejű spahi. Rom lesz ismét minden, és tisztára seprí a tért a harcok vihara, s Fehéregyház helyét ma sem leljük.

Kísértsük meg az e helyen lévő faluk mostani neveit kapcsolatba hozni Vindonianummal. Békásmegyer törökök utáni telepítés, s nevét nem a közönséges zöldbékától, mely másutt is találhatik, hanem inkább a tekenyös békától, mely tavaszi estéken a bozótban most is hallatja sípoló hangját, kölcsönözhetette; Üröm, mely azelőtt pusztta volt s határán buján tenyésző, hason nevű n^o

*) Régi térképek nagy mocsárookra mutatnak.

vénytől vette nevét, legujabb korban emeltetett plébániává, s bár német ajku lakosokat táplál, e nyelven jelenleg sincs elbármálva. Így Borosjenőre, mint a nevezett helységek közt a legrégiebbre, vagyunk utasítva, s merészebb hozzávetés nélkül állíthatjuk, hogy ennek nevében mindkét nyelven még él a romai Vindonianum neve.

A német Weindorf-ban ugyan is csak a két utolsó betű R. és F. idegen hang, s megegyező egyébiránt a romaival, akár a hanghasonlatosságot, az assonantiát, akár a hason értelmet, az aequipollentiát vesszük fel irányul; a magyar Borosjenőben szinte a hason értelem lévén vezérünk. Hogy bortermő vidéket akar jellemezni a Vindonianum romai nevezet, a vindemiae szóból, annélkül is következtethetjük; mily jó hírben állanak pedig e három falu határai e tekintetben, azt köztünk ki ne tudná? Az egész vidék elágazó dombok láncolata, s alkotó részére durva mészkő — grobkalk — rétegeket képez, hasonlókat a tétényi, promontori, soproni és ruszti könméhez, hasonlókat tehát oly helyekéhez, melyek kedvet derítő nedvökről a külföldön is hírt vívtak ki magoknak; de különben is ekéveli munkálásra alkalmas föld aránylag itt kevés is jutott, úgy hogy főleg a szőlőművelésre van utalva e három hely lakosa jelenleg is úgy, mint hajdanban is lehetett. Vessünk még egy bucsúzó pillanatot a táj általános physiognomiájára, mit legalkalmasabban tehetünk a békásmegyeri falut éjszokról félholdban bekerítő szőlőhegyekről. E dombcsoporthatár, mely délnek, tehát Budának fordul és határába átnyúl egy szőlővel beültetett lejtőjével, Aranyhegynek — Goldberg — nevezetik aranyszínű fürtjeivel. Sex Aurel. Victor Epit. Probus császárról szólóban emlékezik venyigével beültetni rendelt egy Aranyhegyről Moesiában: „Vineas Gallos et Pannonios habere permisit. Opera militari Almam montem apud Sirmium, et Aureum apud Moesiam superiorem vineis consevit.” Talán a moesiai bortermő aranyhegy szolgált már a romaiak alatt nagy hírével az itteninek elnevezésére; akár mint van tehát, legalább a romai sírköveken, melyek itt széltniben a szőlőkben találtnak, látszó lombos díszítmények sokszor szőlővenyigét tüntetnek elő; jeléül bizonyosan annak, hogy az alattok porló romaiak többnyire szőlőművelést űztek.

Így szól a hagyomány a nép szájából e hely s hegy nevről, s így szól a maig is előszeretettel űzött bortermesztésről; pedig hasonló történeti homályban mily eldöntőleg, mily érvényesen van

joga szólani s mennyire hasznos azt sokszor tudós hidegséggel el nem némítani, a nálamnál avatottabbak előtt tudva van; kik ily kérdések megoldására is pecsétes okmányt követelnek tőlünk, azokhoz nem irányozvák soraink: hiszen azok szemében felfedezett köemlékünk is csak *otromba szikladarab*.

Az enyészetre emlékeztető sajátzerű érzelem szállja meg a szelídebb keblet most ezen Ara megpillantásánál, mely ugyanis hajdanta arra volt szánva, hogy annál barátsági szövetkezések, kiengesztelések s házasságok *) köttessenek, mi közben a tett ígéretet megerősítőleg kézzel a pártázatot illetni, s ez által azon istenséget, melynek szentelve volt, tanúul idézni szokás volt; mely tehát virágfüzerekkel ékítve felállva díszelgett — és most mélyen a földbe süllyedve s hosszú oldalára felborítva, az egyszerű falusilak küszöbén padul szolgál a földművelő gazdának, melyen a terhes nap munkája után kipihenteti fáradt tagjait; mitsem gondolva egy dőlyfös romai lovag kegyével, melylyel az egy ezredév előtt a földállítandó könek helyet engedélyezett azon szántóföldén, melyet fáradt gazdánk talán épen ma szántott fel — de már egy új *lex agraria* szerint — mint örök tulajdonát.

SZÓLONNAK AZ ATHÉNEIEK SZÁMÁRA ÍRT HONFIUI

TANKÖLTEMÉNYE.

LONKAY ANTALTÓL.

A csak részben megőrzött maradványaiban is örök fenségű hellén irodalom még igen sok szép s nagy becsű kincset rejt magában, mely nemzeti magyar irodalmunkba mindedig átültetve nincsen. Teljesen s kielégítőleg magyarítva alig bírunk egy pár hellén munkát, apróbb, de legtöbbször igen igen becses maradványokra tehát természetesen annál kevesebb figyelem fordított. Nem feledjük azonban a múlt század dicséretes kísérleteit, valamint az utóbb történeteket sem, figyelemmel kísérvük a hellén irodalomnak hazánkban 1848-tól kezdődött új korszakát, s épen e visszapillantás tudományos mül-

*) Junoni ante omnes, cui vincla iugalia curae. Virgil, lib. 4. Aeneid.

tunkra s e figyelmes szemlélete nemes önérzettel mozgó jelenünknek, a jövőt, dacára mindennek, a mi jövőnkkel dacol, életdús viruló kertnek szemlélteti velünk. Igen, a múlt úgy látszik oktatásunkra szolgál s a nemzet jobbjai, választottai sok buzgalommal dolgoznak egy el nem maradható felvirulás biztos szilárdságu oszlopainak építésén. Ez bizonyára nem más, mint a valódi tudományosság nemzeti irányú terjesztése, művelése. Hányszor-csekélyebb erővel volt képes e szellemi nagy hatalom a sors csapásai alatt megfogyott nemzetünket a sír széléről már egy párszor visszarántani?! — — A jövő tehát biztos; remélem, minden gondolkodó magyar csak olyan-nak láthatja azt, mint én

De hová ragadtatom? hisz én a hellén-magyar irodalomról kezdem beszélni . . . Jól van; a tudományosság alapjából indultam ki s most oda térek vissza. Az újabb nemzetek irodalmainál az erős alapot a hellén irodalom drágakövei tegyék, így aztán a többi épület nem ingó homokon fog nyugodni. Azért rajta! lelkes pályatársaim, kik a hellén Muzák szentélyébe járatosak vagytok; hordjuk el fáradhatlan méhek gyanánt ama szentély virágairól a szinmézét édes nemzetiségünk oltárára. Szálljon mindegyitek tetszése szerint azon virágra, melyhez geniusotok vonz. Én egy virágos fát választottam, melynek életnedve oly zamatos, oly dús! Az én ifjuságomnak bálványja a nagy Demoszthenesz! Ebből mutatok itt be egy átültetett virágot, melyet, ha az ékesszólásnak ezen atyja meg nem őriz, talán soha sem ismertünk volna.

Szólonnak, a hét görög bölcsek egyikének, az athénei köz-társaság népuralmi alkotmánya, s tehát utóbbi nagysága s dicsősége alapítójának egyik úgynevezett elegiája ez, melyet én bátran hiszek honfiúi vagy állami tankölteménynek nevezhetni. E tanköltemény oly szép, oly tartalomdús, oly üdvös, hogy megérdemelné, miszerint minden fölserdült ifjú, mielőtt az életbe lép, azt mint egy második mi-atyánkot betanulja, s egész éltén át honfiúi arany szabályaul tekintse. Hellász azért volt dicső, virágzó, hatalmas és szabad, mivel fiai ezen alapszabályból tanulták a valódi honfierényt. Dáriosz és Xerxesz csordáinak milliónyi táborát e honfierénytannak csoda vesszeje verte szét, és a legdicsőbb, legbámulatosb győzelmek egész sora által alázta s törte meg. A régi világtörténet legfényesb lapjain azon népnek tettei ragyognak, melynek fiai e honfitannak értelmében növeltettek. Vajjon hol ta-

lálunk korunkban Arisztídeszeket? én azt tartom, hasztalan keresnénk; mert ez annyi lenne, mint igaz, semmi álarc alá nem bújít erényt találni. Ha minden népnek koronként csak egy pár Arisztídesze születnék, a boldogsághoz nem oly hosszú uton kellene zarándokolnia. . . . Az athénei köztársaság is csak addig virágzott, míg a feslettség idegen ármány által utat nyitva magának, a honfiakkal e tannak szabályait el nem felejteté! Demoszthenesz a hűtlen követség fölötti nagyszerű beszédében így hozza fel a honáruló Eszkhínesz ellenében e tankölteményt: „Fogd és olvasd fel (a hírnökhöz mondja ezt) Szólónnak ezen elegiáját, hogy lássátok (athéneiek!), miként Szólón is gyűlölte az ilyen embereket, mint Eszkhínesz!”

Szólonról több elegia s erkölcsi mondatöredék maradt fenn, és bár a Múzákhozí imáját legszebbnek tartják, mégis oly sok oldalul előny- s fontossággal egy sem bír, mint a mely itt következik:

*Szólónnak honfiai tankölteménye *).*

A mi hazánk soha sem vész el; Zeűsz végzete ez s a

Boldog olümposziak szent akarata is ez.

Mert oly hősen őrzí e hont a hatalmas atyáú

Pallász ¹⁾ s istenien tartja fölötte kezét.

Ám magok a lakosok kábultan a fényes aranytól

Készek a romlásnak tenni ki városukat,

És a népvezetők ²⁾ álnok szíve, kikre legottan

Féktelen önhittség százbaju átka esik.

*) Hogy valóban Szólontól van-e e költemény, én legalább bizton hiszem. Szólón Kr. e. 584. évben még élt, Demoszthenesz pedig említett beszédét Kr. e. 344-ben s így, mint maga is mondja, Szólón után 240 évvel írta. Ez valóban nem csekély idő, hanem Demoszth., ki annyi készültséggel lépett a szónoki pályára, azt miné valódi szólóni művet idézi. S épen e komoly, a nép előtti idézése a költeménynnek bizonyítani látszik, hogy Szólón művei s különösen ezen állami tankölteménye, még Demoszth. korában is mint hitelesek s valódiak közkézen forogtak, s nagy tisztelet- s tekintélyben álltak.

¹⁾ Pallász Athéne [Minerva] volt Athéne város védistennője.

²⁾ Itt azon népcsábítók értetnek, kik a népet hazug ígéreteikkel rászedik, s miután hatalmukba ejték, zsarnokaivá lesznek, vagy ha ezt nem tehetik, érdekeit önző célaikra használják fel.

Mert széles kedvet ¹⁾ fékezni s a víg lakomának
 Csendtartással díszit adni nem értenek ők.
 Pénzre s jogelleni tápra sovárganak, és — csalogatva
 A gaz tettektől — gyűjteni kincseiket ²⁾.

* * *

A szent birtokot és állodalom javait ³⁾
 Nem kimélve egyik rabol itt, lop a másik amottan,
 És a Jogistennő ⁴⁾ sérül alapjaiban,
 Ő, ki jelent s mutat egyaránt tud, hallgatagan bár,
 Majd idején mindent visszatorolni jön el,
 S mely ekkép minden várost mulhatlanul ér el,
 A seb: — gyors rabság nyűge s gyalázata lesz.
 Ez bellázongást és alvó haredühet ébreszt,
 S élte kies tavaszán annyi sok ifju hal el!
 Mert a gonoszszívűek széttépve a társalom áldott
 Kapcsait, a várost gyors nyomorokba viszik.
 És míg ennyi gonosz dul a nép közt, addig eladva
 Más hon földre felé indul ezernyi szegény ⁵⁾
 Méltatlan rabság kínos láncára füzendők.

* * *

Így nyomul a közbaj hajlékiba minden egyesnek,
 Nem tudják rohamát tartani semmi kapuk.
 Bármi magas falat átugor és elbúni előle
 Senki se' képes, bár rejthelye zárja is őt.

¹⁾ Az embernek természetében fekszik, hogy, midőn jól folynak dolgai, hacsak az erény mély gyökeret nem vert szívében, elbizakodik s különösen a zsarnokságra, ha alkalma nyílik, igen könnyen hajlik. Leghívebben tükrözi ezt vissza azon dévaj érzelem, mely az erénytelen, midőn teli ette itta magát, ingerli. Ezen állapotot legjobban fejezi ki nyelvünkben a „széles kedv“, mely bár nem egyenlő szilajsággal jelentkezik minden egyesnél, hanem bizony a kicsapongásra mégis csak mindig igen hajlandó.

²⁾ Itt, valamint alább, is egy sor hiányzik.

³⁾ E célzás azon népcsábítókra vonatkozik, kik Kirrha lakóit rávették, hogy a delfii Apollon-imola javait megrabolják. Ezeknek megbüntetését csakugyan Szólon eszközölte.

⁴⁾ A jog s igazság személyítve.

⁵⁾ Mennyi tapasztalat által bebizonyult valóság e két sorban!

Ezt szivem így sugalá : oktasd az athénei népet :
 Hogy legtöbb közbaj jogtapodásból ered.
 Ám a jó törvény a gonoszt lebilincseli s a szent
 Közboldogságot s rendet idézi elő.
 Dölyf- s széles kedvet zaboláz, szelidíti a durvát,
 S a rosznak ¹⁾ rügyeit még fakadásban öli.
 Félrecsavart jogokat kiengyenlit, alázza a gőgöt,
 S fékezi a káros visszavonás műveit.
 Civakodók haragát mérsékli, s az emberi létben
 Mindeneket bölcs rend- s tiszta tökélyre viszen.

NÉPISMEI ADALÉKOK.

KARCSAYTÓL.

Csallóközi, különösen Duna-Szerdahely-táji népszokások.

D.-Szerdahely környékén egész Dercsikáig ime szokások divatoztak előbb, mik azonban már mindinkább elhagyatnak; némelyek által azonban most is gyakoroltatnak még.

Ha a tehén teje elapad : azon kaszakövel szokták tölgyét megnyomkodni, mely karácson estén az asztalon hált; mert régi divat szerint sok helyütt be szokják hordani karácson estén valamennyi gazdasági eszközeiket, vagy legalább mindegyikből egyegy részt, ha az egész nagyobb, u. m. igaszeg, ösztöke, sarló, kaszakő stb, s mindezt vagy az asztalra vagy alája rakják, hogy benn háljon, mi aztán áldást eredményez a gazdaságra, s nem puffad el a marha. — Karácson-estén vacsorától nem kel föl üllő helyéből a házi asszony, mert különben nem ülnék meg jól a tojasokat kotló tyúkjai. — Karácson-estére főzött bab — nagy szemű, vagy disznó bab, mert ezt épen úgy mint a mákos csikmákot (másutt metéltnek nevezik) minden házban főznek ez alkalomra — bab héjával megfüstölik a tehén tölgyét, hogy meg ne igéztessék. — Hiszik sokan hogy karácson-éjfélkor minden marhának meg kell szólam-

¹⁾ Az eredetiben : *Αυαίρει δ' ἄρης ἄνθρα φνόμενα*, az *ἄρη* [áté, dörilag áta] és a magyar *átok* teljes értelmi rokonságban állnak.

lania, a karácson-esti vacsora előtt ostyába takart borsót s fokhajmát esznek, hidegtelelés eltávoztatására.

Házassági szokások. Midőn a menyecskét férje házába vezetik, seprűt dob egy a násznép közül elébe, s minél frisebben felkapja azt, annál gyorsabb háziasszony lesz belőle, néhűt megfűstölik, kötényébe buzát vagy árpát tesznek, s avval kifut s a baromfiakat eteti meg. Menyekző alatt csirke-csontocskákat dobálnak s kire célozgatnak, azt táncosul kívánják (Mert tyúk vagy csibe hús ritkán marad ki a lakodalomból).

Gyermekágyas asszony feje alá kést, kenyeret, hajmát, sót tesznek, hogy a rossz lélek hozzá ne férjen, s midőn szülés után az ágyba megy, mondják neki: „lépj a boldogságos szűz ágyába, a ki oltalmazzon, hogy semmi gonosz hozzád ne férjen.“

A megszületett gyermeknek, ha fiu, a gazdasági eszközöket értetik a kezéhez, ostort, fejszét stb a markába tesznek; ha leány, gyűszűt, varróút, főzőkanalat stb, leendő hivatása jeléül. Minél bővebb a keresztelési tor, annál vagyonosabb, s bőkezübbnek hiszik leendeni a született gyermeket; a pohár-ürítések a szülék és a gyermekre áldás- és szerencse-kívánatokkal történnek.

A halottnak feje lágyára kiáltnak, s hiszik hogy arról számozland a más világon, vagy véghez viendi a mivel megbízatik; a kik félnek tőle, pénzt (krajcárt vagy garast) tesznek a markába.

Gabona-vetés kezdetekor nem sütnék kenyeret vagy egyéb tésztaeműt az asszonyok, károsnak vélik azt az elvetett gabonára. Vetéskor a lepedőnek (melyből a gabonamag szóratik) szögletébe két krajcárt kötnek, ezt vetés után koldusnak alamizsnául adják. — Ilona napját szerencsétlennek tartják a böősiek a káposzta-ültetésre. Holdfogytakor semminemű vetés vagy ültetés nem jó. Holdtölte ellenben hasznos. Üszögös sz. Péter napján sem vetnek, nehogy üszögös legyen a gabona.

Ganajhordáskor az első szekérvitelt minél korábban viszik ki, hogy senki az uton keresztül ne menjen a trágyát vivő kocsi előtt; különös rosznak tartatik, ha asszony megy keresztül előtte, akkor a kocsis inkább visszatér haza s újra indul ki vagy más napra hagyja, de az asszonyok tudván ezt, ovakodnak ily ártalmat okozni, s ők fordulnak meg utjokban; e szokás fenvan Dercsika táján, s erős hit tartja fön.

A tyúk alá, ha azt kívánják, hogy kakasok váljanak a tojások-

ból, azokat férfikalapban viszik; ha tyúkokat ohajtanak, főként, és titokban tessik ezt.

A megellett borjút nem ruhában, hanem szalmában viszik anyja elébe a megnyalásra, hogy ruharágó ne legyen.

Ha valamely baromnak testébe nyüvek esnek (kivéve a kutyát, melyre nem hat), a ráolvasás által hiszik azt abból kiveshetni, és ennek sikerét sokan az okosabbak is igen bizonyítják.

Ha a tehén véres tejet ad: azt disznóvaluba öntik s három szál csipkecsemete vesszővel verik meg, s a verés a boszorkányt éri, ki a tehenet megigézte, ez által megszünteti igézetét. — A fecskét isten madarának tartják, ennek fészket zavarni veszélyes és bűn, melyért a tettes bűnhődni fog; ha istállóban teszi azt, a tehén véres tejet fog adni. — Ha a tűzhelyen — konyhában — a tűz fúj, haragot vagy pört jósol abból a gazdasszony és siet megengesztelni a tüzet, s eltávolítani a pört; t. i. kenyérdarabot, vagy lisztet vet a tűzbe, s mondja: „menj a szomszédba“ vagy „eredj odább“ vagy a seprűt megfordítva földhöz üti, ugyanazt mondván, mit fölebb. Tüzet a konyhából kiadni, gúzst (melylyel a rözsekéve átköttek) elégetni nem jó, ebből káros esemény származik.

Ha valakinek nyelvén porsanás (küteg) támad: keszkenője szögletét tüvel böködi, vagy asztalba villát bököd, hogy ártó ellenét megboszulhassa.

Dívik a rostaforгатás is, melylyel valamely lopás tettesét tudják ki. Ekképen: Egy X alakba nyitott ollónak két hegye a rosta oldalába szuratik, aztán két asszony szemközt állva jobb kezének gyűrűs ujjja bögyén lebegtetve tartja az olló fogantyújának szöglet meletti szélét, s mondja az egyik N. (t. i. kire gyanuja van) lopta el (az elveszett tárgyat), utána a másik tagadja; ha nem mozdul a rosta: más gyanús nevet említ, s ha a rosta horizontális körben forduló mozgulatot tesz, jele hogy az akkor gondolt gyanús volt a tettes.

A Luca székét úgy készítik, hogy Luca naptól kezdve naponként egy forgácsot szel le a csináló az arra szánt fából, s karácson estén kész levén, azt az éjjeli misére elviszi, reá áll, s minden boszorkányt, a ki akkor a templomban van, megismer, mert azokat háttal fordulva látja az oltár felé; de sietnie kell, hogy a végső áldást be ne várja, különben megrohanják a boszorkányok s megboszulják.

A boszorkányok különféle alakba öltöznek, gyakran ló képében jelennek meg, s ekkor gatyamadzaggal megfékezhetők s valószínűs ló helyett használhatók. Eseteket beszélnek a pórok, hogy éjjel eltévedt utasok leltek ilyeket s gatyamadzaggal megfékezvén, az ohajtott helyre igen gyorsan elértek rajtok; a mint kioldták a madzagszálból, azonnal eltűntek, ha ki nem oldatnak, alakjokat vissza nem vehetik, vagy a fék rajtok marad az elváltozott alakban is.

Egykor papucs-alakban jelent meg a boszorkány, egy valaki fűző lyukába gatyamadzagtól húzott, s midőn reggel asszonyi alakjába tért volt, orrán, száján át volt húzva a gatyamadzag. — Egy másik megpatkoltatá a ló képében megjelent boszorkányt, s reggel kezén lábán látható volt az asszonynak a négy patkó, mely éjjel reá ütettetett.

Egy szolga egykor ökreinek iga által feltört nyakszirteit be akarván kenni zsírral, e végett asszonya szekrényéből vett ki egy kis edénykében volt zsírt, s avval kente meg, hát mi történt? az ökrök azonnal szárnyasak lettek s az igával együtt fölrepültek a levegőbe, mert hát az a boszorkányok által készített *röpülő zsír* volt; elijedt a szegény szolga, s megpanaszolta asszonyának, ki gyorsan a szénvonóval tett bűbajos dolgot és a seprűt hegyére állította, és az ökrök ismét leszálltak.

A négy levelű herével szerencsét keresnek leginkább leányok s asszonyok. A ki ilyest talál, nem veszi azt fel mezíttlen kézzel, hanem fejr kendővel s fejr ruháskába varrja, aztán titkon az oltárvánkos alá teszi, hogy ott csodaerőt nyerjen. S midőn ez ott van, akkor a pap háromszor téved el miséjében. Aztán magához veszi azt, jobb oldalról ruhájába varrja, úgy hordja magával, ez által szerencséhez jut, főleg leány jó s gazdag férjet kap, ha más, pénzre tesz szert.

Veszedelmes napok. Az évben 12 veszedelmes péntek van, ezek közt különösen négy az, t. i. melyen Judás magát fölakasztá, Sodoma, Gomorra elpusztult stb (határozottabban nem tudá megnevezni az elbeszélő). E napokon nem jó semmit is kezdeni. Az ezekben született gyermek gonosz lesz.

A Lidércet Csallóközben Iglicnek nevezik (Pápa körül Veszprémmel Ludvérc). A falusi pórok nagyobb része állítja, hogy saját szemével látott Iglicet a légből röpülni, s ekkor úgy néz ki, mint egy tüzes nyomórúd, hosszú farka van, gyorsan röpül, tüzet

szór maga körül, s a kéményen röpül be a házba, hová kincseket hord. — Származik pedig kakas-tojásból, de embernek kell kiköltetni és pedig a hóna alatt hordozva azt a tojást; ha kikelt, sótalan kásával tartják titkon a házban, s meg is fészülik, azonban mindig igen pilledt nyomorék csibe-alakban van és szünetlenül csipog, éj-jenként aztán el-eltünik s hordja a pénzt.

A sárkány vén csukából lesz, vagy 7, vagy 13 esztendő s kakashiból, amaz az izzaposba veszi magát, sokáig ott él és ott válik sárkánynyá, a hét éves kakas pedig házi rejtekbe vonúl p. o. farakás vagy pajta szerhába, üres kutakba, s ott alakul át, s csak akkor jön elő, midőn a garboncás kiimádkozza, titkos könyvéből olvasván reá, mely könyvet senki más olvasni nem tud. Az így kibüvölt sárkányt megnyergeli s fürgetegben villámsebességgel megy rajta Szerecsenországba, hol levágja, husát igen drágán eladja a szerecseneknek, kik a szörnyű forróságot csak úgy állhatják ki, hogy nyelvök alatt sárkányhús darabkákat hordnak, a mi hűvösíti őket; töméredek arannyal s drága kövekkel, gyémántokkal tér vissza onnét a garboncás diák.

Lesz pedig a garboncás 13 iskolát végzett diákból, ki a szerencse kerekén el nem veszett. A 12 iskolát végzett diák elmegy messze messze országba, vizen és tengereken át sok veszedelmen keresztül, aztán bejut egy barlangba, ott társakra talál, azokkal tanulja a 13-dik iskolát, midőn 12-ten együtt vannak, reá ütnek a szerencsekerékre, ez gyorsan forog velök, egynek közölök bizonyosan el kell veszni rajta, azért félelemmel állnak reá, mert nem tudják, hogy ki fog elveszni közölök, de arra elszánvák mindnyájan. A kik e nagy próbát kiállották, 11-en garaboncsókka válnak, s mennek szerte a világban garboncás mesterséget üzni, sovány képpel s rongyos köpönyeggel, kéregetnek leginkább tejet és kenyeret. Jaj annak, a ki nem ad nekik a mit kérnek; sok nem kell nekik. De nem kell nekik kiszabni, hanem egész kenyeret kell nekik adni, ők magok vágnak belőle egy darabkát s a kezdetlen köcsögből magok veszik ki részöket, s áldást mondnak érte a házra. Honnét elutasítottak azt mondják: „Asszony vagy gazda! megbánod tetteidet, majd adnál örömet egy fertály óra mulva, de késő lesz!” Utánok nyomban vihar kel, s a ház tetejét leveti, a gabonára sok ártalmat hoz. Sárkányt számos pór látott fürgetegkor, úgy csavargatta hosszú farkát, úgy égtek tüzes szemei, s úgy röpült a sötét felhők

közt, s a földön a kereszt-utakon boszorkánytánc keletkezett, mert ezek is egyetértnek sokszor a garaboncásokkal.

A garaboncás és táltos közt az a különbség, hogy amaz tanulással lesz azzá saját akaratából s ösztönéből, ha sikerül a próbát kiállnia; a táltos pedig úgy születik azzá, maga sem tehet róla, már a planéta melyben született hozza azt magával.

A táltos ember fogakkal jön a világra, nem vált fogakat; de, ha a bába vagy más kibeszéli, a titkot, akkor a táltos gyermeket föl nem lehet nevelni, elhal azonnal. Állatok is szülnek táltost, különösen a lovak, s ezeket is csak titkon lehet fölnevelni, s akkor csak táltos ember használhatja. Ha egy ilyen egy táltos lovat szerzett, avval nagy dolgokat visz véghez a háboróban, különösen a háborúban nagy győzelmi lesz. A táltosnak tudománya nagy, ő tudja hol rejtőznek kincsek a földben; de nincs hatalma azt fölvehetni. Azonban tehetségében áll, alakját változtatni, különféle állat formát vehet magára, jobbára pásztor vagy béres alakjában lappang, minden hetedik évben kénytelen elmenni más országba és az ottani táltossal megvívni, s a melyik e vívásban győz, annak országa az évben igen termékeny leend.

A tündérekről általában regélnek, név szerint csak tündér Ilo-nát nevezik. Regélik hogy ez Csallóközben is járt hajdanta, és a Dunán hatyú képeben uszkált. Midőn e táj oly gyönyörű volt hogy arany kertnek nevezteték, sok tündér lakta ezt akkoron, és a nagy Duna szigetei voltak különösen legkedvesb mulató helyeik; más ember ezekhez akkor nem férhetett, ha csak nem valami csodálatos bűbajos mesterségek által, vagy ha valakit különösen megkedveltek, elvitték magokkal vízi tündér palotáikba, és szolgálatukba vették, mondhatlan fény s gyönyörűség volt lakaikban, aranytól és gyémánttól ragyogott ott minden, ők magok árva leányok képeben jelentek meg más emberek között, s a ki velök jót tett, ezer soron jutalmazták meg, víz alatti tartományaik messze terjedtek egész a tengerek alatt nyultak el. A ki hozzájuk jutott, nehéz próbák alá vették, s ha szilárd hűséget mutatott irántok, elhalmozták kegyekkel, de ritka állotta ki sokáig; a hűtlent visszaveték bűv móddal a sanyarú életre. Nyomorult pásztori állapatra ébredt fel az olyan, és soha sem tudta meg, mikép került ki onnét. — Már most nem léteznek ide lent többé azok a tündérek. Csillagokba szálltak; ha léteznek, is nem érintkeznek halandó emberekkel, mert ezek mindig gonoszabbak.

A téjút az égen (Csallóközben általán országutnak neveztetik) azon út, melyen éjjel a tündérek járnak; az ő országutjok az, melyen az egész világ körül utaznak; göncöl szekéren a tündér királyné jár, rudja görbe, mert gyorsan jár s folyton kanyarog.

A Göncöl táltos embertől vette nevét, kinek görbe rudu kocsia volt, igen tudákos ember volt, minden nemű dolgokról tudott, beszélt a madarakkal, fákkal, növényekkel, értette a csillagok jelenségeit, sok csodákat tett, halálát nem látták; úgy vélték hogy az égbe tűnt el, valamint e földön mindig görbe rudu kocsin járt, éjjel leginkább, úgy most az égen utazik éjenként. Göncöl nevezetűek egyébként számosak vannak ma is Csallóközben, de nem tőle származnak; ő nem hagyott ivadékot. (Ez egy másik elbeszélő előadása). — A fiastyúk formájától vette nevét, ökörhajtó pedig attól, hogy az ökrészek ennek feltüntekor haza hajtják ökreiket.

E kettőn kívül egyéb csillag-nevek ismeretét nem leltem, mint: kaszás, fiastyuk, ostoros, ökörhajtó és keresztcsillag, melyről azt hiszik, hogy a ki az égre tekintvén, azonnal egyszerre ezt pillantja meg, az szerencsés lesz, s el nem téved budul soha utjában; áll e csillagzat kereszt formában álló négy csillagból.

A holdban sz. Dávid és sz. Cicellét látja a pór táncolni, körbe forogva, körüle tündérek lejtnek. Holdfogyatkor a holdban estéledik; midőn a hold nem látszik, egészen elfogyott: akkor ott éjjel van. A teljes holdba nem jó sokáig nézni; megvakul az ember: ha kíváncsi világosan tisztán látni azt, a mi ott történik, ezüst fényű abban minden.

A napban arany és gyémánt kastély van, tündérek laknak benne, sugárain föl- s lejárnak, azokon lelátnak, megjárják látatlanul az egész világot, emberi szem nem juthat nyomukba.

A szivárvány (Csallóközben csak így neveztetik) bűbajos tündér csatornája, melyen vizet szivárogtat az égbe; nem jó újjal mutatni rá, sokszor magához húz egyet mást, kivált gyermekeket; az ily gyermek csak 7 év múlva kerül vissza, egyszerre pásztori alakban találja magát messze földön, nem tud a felől semmit a mi vele történt, mintha átaludta volna azon 7 évet.

A vízi lelkek néha béka képében jelennek meg a földön. Egyszer két leány künn a határban szénát gyűjtött a dunaparton; a midőn ebédeltek, oda jött hozzájuk egy terhes béka, az egyik elijedt tőle s odább állt, a másik jó lelkű levén, megszánta az epedőn

néző s éhséget mutató terhes békát, s etette, a másik dorgálta őt s monda: „Üsd agyon inkább a csúf jószágot!“ de amaz még inkább megszánta s tovább etette, gondolván: hátha valami szegény lélek lakik benne. „Más jót nem tehetek veled, monda, osztozz velem falatomban,“ s el ment a béka jól lakva. — A leány jól sejtett, mert a hol ült, négy levelű here volt lepedőjében a fű közt, majd más-kor, midőn egyedül volt a leány, egy szegény ember formájú férfiú jött hozzá, mondván: „tudom hogy jó lelkű vagy, még más jót is tehetsz velünk; jer ha akarsz komaasszonynak,“ s ment a leány a férfi után a dunapartig, ott átkarolta őt a férfi s belé ugrott vele a Dunába, levitte annak legmélyebb mélységébe, s egy roppant szép palotába értek, hol gyönyörűséges szép volt minden, s ott feküdt gyermekágyban a nő; különös csodás világ volt ott, s a leány elbámult mindenén, majd megüllték a születési tort, s a leány tömérdek kincscsel jött onnét vissza, s felette boldoggá lett.

Egy pár nő beszélé, hogy ők is egykor egy bizonyos úr földén arattak, s egy roppant béka mindenütt nyomukban volt; a többi aratók agyon akarták vágni, de ő nem engedte, mert eszébe jutott, hogy az az úr sok igazságtalan módon szerzett földet bír: hátha a megkárosultak egyikének átkozó lelke az, s nem is bántották, de egész nap nyomukban volt azon a földön, bár hova mentek.

Gergely napján tojást szedtek az iskolás gyermekek, bizonyos éneket énekelvén Gergely doctor tiszteletére; ez a mester számára volt, de a gyermekek is kapnak egyet egyet sülvé.

Balázs napján pedig disznóhúst és szalonnát szinte a mesternek, de ebből kijutott nekik egy ozsonna.

Apró-szentekkor korbácsolni járnak a gyermekek, a heródesi gyermekirtás emlékét üllvén, leginkább a háziasszonyt veregetik, mondván: „áldja ISTEN egészséggel, üdvözséggel, több jóval, kevesebb búval, keléses ne legyen a háta. Adja ISTEN hogy sok apró-szentek napját érhessen.“

A sz. Iván tüze. Böösön, Bakán s a dunaparti helységeken még divatos, szolga legények rakják estén a falu végén, rőzsét kérnek össze e célra; ha nem kapnak, úgy veszik el, s összeállítják azt rakásba hegyével föl a kévéket, aztán alul meggyújták, s körül tánczolják, különféle divatos dalokat énekelve (saját alkalmi ének nyomába eddig nem juthattam). Hajdan volt, mondják, erre egy különös hosszú ének, a sz. Iván éneke (majd tán sikerül még töredé-

ket föllelhetni). Midőn a tűz lelohad, átugrálják, hogyha a faluban tűz támad, el ne terjedjen. — (E szokás 1848 óta elmaradván, a mult évben a bakai falusi bíró figyelmezteté a legénységet reá).

A pünkösdi királyság úgy megyen, hogy a legények magok közül s a leányok is magok közül egyet választanak: amaz pünkösdi király, emez királyné, amaz a multság rendezője, emez dísze, s igényektől függ a multság folyama. A bakai leánykák házról házra járnak pünkösdi királynéjok kal sajátos szertartással s dalokkal, miről máskor.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— *Időszaki sajtónk* aprilisban egy új közlőnynyel szaporodott. A jó és olcsó könyvkiadó társulat t. i. megindította *Családi lapjait* e magyarázó címmel: „Tudományos és szépirodalmi folyóirat, a vallás-erkölcsi műveltség s katolikus hitélet emelésére.“ Szerkesztője *Klezsó József* társulati titoknak. Minden hónapban két szám jelenik meg, az előrajz szerint legalább három-három ívnyi, kir. Srétben, mely kötelezettségét a társulat eddig úgy váltotta be, hogy az aprilisi két füzet nyolcadfél ívet hozott, s egy körrajzot (Ninivei rommaradványok). Az irányt, mely némelyeknek nem tetszik, mert a keresztyénség egy bizonyos formájához ragaszkodik, kijelöli a cím: mi minden irányban megnyugszunk, legyen az bár különszerű, ha az emberiség nemesítésére hat; s így a jelen lapokéban is: utoljára is minden a létesítés körüli ügyességtől és mérsékletől függ. A megjelent két füzet mindkét tekintetben a legjobbat várhatja. Tartalma változatos, tanulságos; a tudomány és élet komoly képviselője, mert az emberiség legbensőbb, legmélyebb érdekeit apolja. S üdv e vállalat felett, ha külön irányában bár, de nemes céljában bizva, szelídséggel, határozottan, egyszersmind minden egyoldalúság és felekezetesség kirekesztésével, haladand. Főbb cikkelyei: a szerkesztő bevezetése, melyben a családi élet a keresztyénséggel, különösen a katolicismussalí válhatlan összefüggésében mutatattik fel; A műveltség és ennek eszközeiről korunkban, *Somogyi Ká-*

rolýtól; Ninive rommaradványai, és Történeti töredék az arabok hódításaiból *Klezsó Józseftől*; A moldovai magyarok hit és nyelv tekintetében, *Rendektől*; Középfrikai missio, táj és jellemrajz, *Markasz Gyulától*; Canterburyi sz. Tamás, *Győrffytől*; A hét görög bölcs mondatai Ausoniusból, *Fojtényítól*; A bölcsöde *Májér Istvántól*; Szendike, beszély *Ney Ferencztől*; pár költemény *Sujánszkytól*, *Benőfitől*. Tarka és érdekes álló rovatok: Szemle, az élet, iskola, irodalom és művészet terén; Egyházi élet, Tanítási és nevelési ügy, Irodalom, Művészet. A kiállítás felette ízletes, a legkényesebb kézbe illő. Előfizetési ára az egész idei folyamnak helyben 5 ft 15 kr, postán 6 ft; félévre 3 ft 30 kr, postán 4 ft.

— *Classica literatura.* — *Átváltozások P. Ovidius Násótól.* Fordította *Egyed Antal*, a m. tud. társaság tagja (Harmadik kötet). Pest Müller bet. 1851. n8r. öszv. 154 l. füzve 30 kr.

Az öt utolsó ének (XI—XV.) tartalomjegyzékekkel és magyarázatokkal, mint az előbbiek, s „érdekesb dolgok leltára.“ Ismételve ajánljuk e sikerült művet a romai s a magyar irodalom valamennyi barátjai figyelmébe és pártolásába. Ovidnek épen e munkája megérdemlette, hogy, a romai költészettel s különösen övele oly bensőleg megbarátkozott férfiú annyi szeretetet és gondot fordítson reá; a físzteletünket teljes mértékben kiérdemlett ifjú lelkű aggastyán pedig benne tartandó emléket állított magának irodalmunkban.

— *Nyelvkönyv.* — *Magyar, francia, angol s olasz elemi szólamok és társalgási beszélgetések*, a négy nyelvet gyakorlók magán használatára alkalmazá *Szaváry Antal*. Pest, 1852. Müller Gyula sajátja. Nyom. Müller Emil 16r. öszv. 320 lap.

— *Nevelés és közoktatás.* — Más alkalommal nyilatkoztunk már a *tanodai előrajzok* (programmok) üdvös létéről. A nyilvánosság, mely elibe ezek az egyes iskolák törekvéseit hozták; a részvét, melyet a közönségek és szülőkben gerjesztenek; a munkásság, melyre az igazgatókat és tanárokat ébresztik; a szellemi nyereség, mely belőlök a tudománynak is jut: mind ezek együtt idővel a tanügynek s a tudománynak hihetetlen sok hasznót ígérnek. Más alkalommal emlékeztünk már a pesti nagy gymnasium „Tudósítványáról“ 1850/1-re, mely *előrajzi irodalmunkat* diszesen megnyitotta; azóta ismét néhány jött kezünkhez. Ilyek:

Történelmi vázlat a cisterci rendiek egri tanodájáról 1850—1.

tanév végeig; elébocsátott *magyar nyelvtani értekezéssel*. Egerben (érs. bet.) 1851. n8r. 23 l.

Szózat, melyet a szegedi nagy gymnasiumban 1850—1. tanév végén julius 31. tartott *Nagy Márton*, kegyesrendi nagygymn. igazgató, magyar nemz. irodalmi történettanár, m. tud. társ. s kir. m. természettud. társ. tag. Szegeden, Grün bet. 1851. n4r. 12 l.

Tatai algymnasiumi programm, melyet az 1850—1. tanév végén, *egy értekezéssel* közzé tett *Hutter Antal*, kegyes tanítórendi algymn. igaz. Esztergam, Beimel bet. 8r. 31 l.

Szózat, melyet az 1851—2. tanév kezdetén a tatai algymnasium teremében tartott *Hutter Antal*.... Esztergam, Beimel bet. n8r. 16. l.

Az *egri* programm *Mutatványt* közöl a magyar ígéképzésből *Ihász György* szaktanártól; ezután *Történelmi-statistikai adatokat az egri gymnasiumról* a jelen 1850—1. tanévig; lecketervet (rend) 1850—1-re; és az egri gymn. ifjuság részére létező ösztöndíjak jegyzékét. A *szegediben* annak igazgatója az ujonan behozott tanrendszert ismerteti és fejtegeti. A *tatai* azon tanoda történetét és legujabb állapotját vázolja; egy értekezést közöl a törvények, különösen a *tanodai törvények tisztelete és tiszteletlenségéből felmerülő eredményekről*; végül a kisgymnasiumi tanterv táblázva, s a *tatai* leckerend áll. Végre a *tatai* szózat a *henye és munkás élet következményeit* rajzolja növendékeinek.

Bár valamennyi tanodai előrajzok és tudósítványok birtokába jöhetnénk, hogy azokat időről időre lajstromainkba beiktathassuk, s az év végén egy képbe összefoglalhassuk a gymnasiumi élet sikereit, a mennyiben azokat a számok, s az igazgató erők mutatónyai képviselik. De a tudós közönségnek is érdekében van tudomással bírni azon tudományos dolgozatokról, melyek eddig ugyan csak egy párban jelentek meg, de, mint a rendeletek tartják, mindenikben követelhetők. Németországban a tanférfiak a programmok útját szeretik használni tudományos, különösen monographiai vizsgálódásaik eredményei töredékes közlésére; s a tudományok, különösen ugyan a philologia classica, e csatornán nem kevés, igen becses közlésekkel gyarapodott; de a tanodai előljárók is e tért használják „tudományos“ képességök és munkásságuk tanuilei koronkénti adására. Az elsorolt kiadványok közt az *egri* követésre méltó példát adott az *intézet története* által. Mily dús aratást látna

e programokból az oktatás-történet, ha lassanként valamennyi gymnasiumaink ez intést követnék; de a statisztikai kimutatások is lényegesek, melyeket múltkor a pesti, és most az egri adott *).

— *Jog tudomány.* — *Bevezetés az Észjogtanba.* Irta *Pauler Tivadar*, egyetemi rendes jogtanár, m. akad. lev. tag. Pesten Emich Gusztáv tulajdona. 1852. nSr. Öszv. 150 l. füzve 48 kr.

Szerző hat fejezetben az előismereteket, az észjog ismeretét és rendszerét, ennek viszonyát a rokon tudományokhoz, forrásait és segéd tanait, hasznát és módszerét, s végre *történetét* és *irodalmát* tárgyalja. Ez utolsó két fejezet a kötet nagyobb részét foglalja el, s e tudomány eredetét, korszakok szerinti fejlődését s a benne feltűnt különféle rendszereket pragmatikai összefüggésekben adja elő, emezeket éles ítélettel jellemzi, s gazdag irodalommal fejezi be. Tudományos közönségünk a szerző széles tudományát, bölcsészeti felfogását és előadását régebben akadémiai fellépéseiből már, ujabban jog- és államtudományi encyklopaediájából ismeri. Ohajtjuk, hogy jelen munkáját minél előbb kövesse az egész észjog, mely a gyakorlati bölcsészetnek valamint egyik legszebb, úgy kétségkívül legfontosabb s minden művelt embert szakkülönbség nélkül mélyen érdeklő része. Mely nyereség lesz en az irodalmunk és nyelvünk nézve is, ily tiszta főtől és gondos írótól a tudományok egyik leg-szebbikét bírhatni!

— *Mathematikai és természettud.* — *Bevezetés az általános számtanba.* *Sümeghi Pál* tanártól Moznik után. 1851. h. n. 10 l.

*) Egy szóról teszünk itt jegyzést; kicsiny dolognak látszhatik némelyek előtt, és még sem az. Mi lesz nyelvünk, ha mi meglevő szavainkat nem tudva, vagy elhanyagolva, idegen szavak és nevekhez kezdünk visszatérni? Egressy Gábort megróttuk, hogy moshé-ért: no ez mégis angol szó; de az egri tudósítvány *moshé* fr: a világ micsoda nemzete ejti így? s nekünk ime ott van szép és saját *mecset* nevünk, mely a törökkeli közvetlen érintkezésben felett ki annak meszdzsidjéből. Hová lenne nyelvünk ily uton? De, urak, még szebbek is vannak: olvastunk most fenálló *magyar* hírlapokban ilyeket is: *Levencz!* *Neuhäusel!!* *Szegény Léva és Érsekújvár!* a haza titeket már nem ismer; s szegény nemzet! mely a legegyszerűbb uton van, hogy saját nevét is elfeledje! Tragikai tünemény, ha több volna mint csak *csirája* egy tragikai tüneménynek! O tempora!

Az *emlősök természetrajza* képekben, részint a természet, részint a legjelesebb állattani képgyűjtemények után rajzolva, finom és hű színezettel, az ifjúságnak szemléleti oktatásul tanodák és családkörökben Dr. *Schubert* G. H. udv. tanácsos és müncheni tanárnak tanodák számára készült, közönségesen ismeretes és kedvelt tankönyve után magyarítá *Virányi János*. Ezen kívül a terményrajz minden tankönyvéhez alkalmazható, megfejtő szöveggel magyar nyelven. Pesten Emich G. bizománya. Kisfólió, 8 l. tömött szöveggel és 30 egész ív táblával, melyeken 133 állat, színezve.

A *madarak természetrajza* képekben, ugyanattól. Kisfólió, 7 l. tömött magyarító szöveggel, és 30 egész ív táblával, melyeken 195 madár, színezve. Ára mindeniknek kemény táblába kötve 3 ft 36 kr.

A szemlélhető tárgyak tanulása érzéki szemlélet nélkül száraz és eredménytelen. A mily szegény irodalmunk ily segéd eszközökben, annál inkább kell örülnünk e munkáknak, melyek különösen iskolákban, de magánoktatás és öntanulás mellett is nélkülözhetetlenek, s a meglevők felett azon oknál fogva érdemelnek elsőséget, mert a pontosság és hűség mellett nagyobb alakban terjesztik elő a tárgyakat. Bár az állatok többi osztályai is mielőbb következzenek.

— *E g é l y*. — *Imakönyv, protestans keresztyének számára*, magános használatul. Szerzette *Révész Bálint*, debreceni ref. hit-tanár. Második kiadás. Debrecen, Telegdi Lajosnál (Pesten, Müller Emil bet.). 12r. öszvesen 430 l.

— *V e g y e s e k*. — *Virágyelv*. Irta *Kassay Adolf*. Pest, 1852. Magyar Mihálynál. Müller bet. n8r. 52 l.

Dunaföldvári vőfélyek köszöntése lakodalmakon. (Irta *Egyed Antal*. Pest), 1852. Müller nyomdájából. k8r. 15 l.

Szerző e kis adománya oda céloz, hogy azon lelketlen és ízléstelen mondókákba is némi tartalmat és csint hozzon be, melyek rendeltetése a falusi nép lakodalmait kedélyes vidámságra élesztieni.

Külföldi irodalom.

— *Handwörterbuch der griechischen Sprache von C. Jacobitz u. E. Ed. Seiler*. 2 Bde. Leipzig, Hinrichs. 1839—1846. 1502 és 1792 l. 7 tall. 10 újgaras.

— *Griechisch-Deutsches Wörterbuch zum Schul. u. Privatgebrauche von Dr. C. Jacobitz und E. Ed. Seiler.* Ugyanott 1850. XII és 1650 lap. 4 tallér.

Jacobitz és Seiler még több anyagot és eszközt használtak fel mint *Pape*, s ha a *Handwörterbuch* inkább philologusok és tanárok számára készült, a *Wörterbuch*, mely az elsőnek hiányait is elmellőzte, leginkább iskolai használatra dicsértetik, mint eddig aligha nem legpontosabban készült görög-német szókönyv. — De a németek bírják *Rost*, *Schneider*, *Passow*, *Pape*, *Jacobitz és Seiler* görög szótárait, és *Stephanus thesaurusának* új kiadását is Párizsban német tudósok intézik.

H.

— *Geschichte der Stadt u. des Cantons Luzern. Vom Ursprunge bis zur Staatsumwälzung im J. 1798 von Dr. Cas. Phyller.* Zürich. 1850. XVI. 576 S. gr. 8. (2 Thl.).

Lucern városa a VIII. század végétől a Lucern és Murbach zárdái telkein folyvást gyarapodott. Először a rothenburgi nemeseknek hódolt, 1252-ben pedig az esküttek levelébe foglalák lakosai a büntetőtörvény-hatóságot s innen a városi főjogot állapíták meg. Az apátok és rothenburgi urasággali civódásokból áll többnyire a városnak régibb története. Habsburgi Rudolf szabadalmakkal látá ugyan el, de javadalmaihoz is akarta csatolni, és 1291-ben az apátság azt a habsburgi háznak el is adta, mire egy év múlva a város kénytelen volt engedelmességet eskünni. Épen ez okból kellett aztán a keletkező köztársasággal (Eidgenossenschaft) számtalan patvarba keverednie, melyekben a távol habsburgiaktól elhagyatva, idegen hatalom önkényének lön kitéve. 1332-ben az örök szövetségbe lépett, egy évvel később azonban az ügy nevezett „gyilkolás éjjelén“ habsburgiak kezébe kellett volna jutnia, de az összeesküvés el nem sülván, a 300, később 100 egyénből álló tanács alakult. Ezentúl a habsburgi háznak némi jogai el lőnek ugyan a lucerniek által ismerve, de 1386-ban a kettő közt háború ütött ki, melyben Lucern birtokait kiterjeszté. A burgundi háború által elveszett a régi szövetség, mint mindenhol úgy Lucernben is. A XV. század végén a tanács minden hatalmat magához vonván, 1494-ben határozatotott, hogy a község beleegyezése nélkül semmi adók se vettessenek ki, úgy szinte földvétel vagy eladás, hadizenet és szövetségkötés tudta nélkül ne történjék, s így a tanács a békekötést mégis fentartotta maga számára. Vallás-ujításkor Lucern az ó egyházat védé, s az

újnak követőit égeté, fejezteté, vízbe fulasztatá. Az előkelők uralma ellen kezdett a nép emelkedni, mire azok a szabadsági levelet adák számára, de tizenkét év múlva t. i. 1525. azon levelet a hatóság visszaszerezte, s ez által meg is semmisíttette. 1577-ben a jezsuitákat fogadta be. A XVII. század elejétől az előkelők uralma mindinkább erősült, erre 1652-ben a pórháború ütött ki, és Lucern csak a hat katolikus canton által lön megszabadítva, 1712-ben a vallásháborúban részt vön s a békének helyre állítása után a papokat, sőt a jezsuitákat is büntetés alá fogta, egyház és zárda-adót is vetett ki, Róma azonban az egyházi mentességet egész épségben kívánván fentartani, Lucern 1726-ban Bern és Zürichchel szövetséget kötött azon esetrei segélynek tekintetéből, hahogy Romának megbizására a kath. helységektől megtámadtatnék, a mi elmaradt ugyan, de a pápa-követteli civódás tartott egész a XVIII. századon keresztül. Ez alatt a városi előkelők uralma mind inkább szilárdult, az igazgatásra képes 29 családot, mint magokat nevezék, érte végre az 1798-ki vég csapás.

— *Der Rhein.* Von I. G. Kohl. 2 Bde. Leipzig, Brockhaus. 1851. X u. 489, XI u. 536 S. 8. (u. 5 Thlr.).

Szerző előre bocsátván a folyóknak az emberi műveltségre jelentékeny befolyását, ő így első, ki a folyóknak e tekintetben színtöl szerepet tulajdonít, a melyet eddiglen a föld s ennek helyzete és termékei azon műveltség előmozdítása körül vittek, minek elismerése már általános. Mindjárt a bevezetésben ama befolyásról szól, melyet a vízesések, a nevezetesb zúgók, ágak és mellékfolyók, szigetek s egyebekkel gyakorolnak, végre az egész folyók, mint közlekedési utak e tekintetben legfontosbak. Úgy a folyóknak állam jelentségéről és az efféle értekezésnek rendszeréről okoskodik. Következik Némethont átfutó folyamok általán és külön, melyek iránya mind össze csak kétféle: déltől éjszak és nyugattól kelet felé. A Rajnának forrása (svajci meder) a német tájak és városoknak a *felső Rajna* melletti felosztása és e résznek legnevezetesb tüneményei, hol szerencsésen bizonyíttatik be, miszerint a történeti események e folyamnak sajátágától voltak feltételezve, mire történeti adatok sora következik. Ezt felváltja a felső Rajna között fekvő városoknak kellemes leírása előbb a jobb, aztán a bal oldalon. Általmegy a felső R. legnagyobbak közé tartozó Neckar mellék folyamára, úgy a legnevezetesb Majnára, mindkettőnél szint-

úgy leiratnak a várasok, mint főnebb. *Röszép Rajna*: ezen rész 13 mérföldnyi. Érdekkal olvashatni, miként egyes nemzetek, részint nyers hordák, részint műveltebb törzsek, a földnek tulajdonától függve ez vagy amaz utakon kényszerültek vonulni, melyekét völgy vagy folyóáttörés mutatott, és betelepenni, hol valamely folyó belebb hajlik, vagy magába mást fölvesz vagy messze térséget képez, noha itt egyes hódítónak erős akarata is tehetett mit. Következnek erre a mellékfolyók, melyeket a német *alsó Rajna* vált fel. Itt leginkább Köln van kiemelve, mint „átmeneti pont“ már a rómaiak előtt ismeretes és mint „római fegyver és közlekedési utnak központja,“ mely tekintetben Düsseldorf sincs nevezetesség nélkül. Végre az alsó Rajnának mellékfolyami iratnak le. A szerző sok mindenfelől összehordott adatait remekül hozza föl, és belőlök szerencsés következtetéseket von ki.

R.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.— VII. *A Meszesyek 1342-ben.*

Nos Johannes prepositus, et conuentus Monasterij sancti Stephani prothomartyris de promontorio Waradyensi, Significamus tenore presentium, quibus expedit vniuersis, Quod viro discreto magistro Demetrio Cantore Budensi, Canonicoque ecclesie Waradyensis, ac Symone et Donch filys Benedicti de Mezes, pro se personaliter, necnon Gregorio fratre ipsorum ab una, Andrea vero filio Dominici, sororio ipsorum, parte ab altera, coram nobis personaliter constitutis, confessum extitit per eosdem magistrum Demetrium et fratres suos, concorditer et relatum, quod consideratis comodis per residenciam ipsius Andree, quam facit in facie possessionis Nicolai filij Michaelis, filij Nicolai, Sigismundi, consobrini ipsorum, in tenera etate existentis, Baranch vocate in Comitatu de Vyuar adiacentis, in persona eiusdem pueri, nomine tutorio, terciam partem porcionis dicti Nicolai filij Michaelis, quam in predicta possessione Baranch jure hereditario habere dignoscitur, cum vniuersis vtilitatibus, ad eandem terciam partem pertinentibus, eidem Andree filio Dominici, et per eum suis heredibus, heredumque suorum successoribus, dedissent, donassent, et dederunt coram nobis perpetuo et irrevocabiliter possidendam, pariter et habendam, promittentes ad hoc se firmiter obligando, sub ypotica bonorum suorum, quod quia memoratus puer nondum est rector sui sensus, dum ad legitimam etatem peruenerit, per confessionem propriam eandem donacionem possessionariam, vbi memoratus Andreas voluerit, ad cautelam vberiore, per ipsum faci-

ent confiteri, Ea condicione tamen adiecta, quod si prenomiatum Andream sine herede masculino decedere contingat, extunc ipsa tertia pars possessionaria ad eundem Nicolaum filium Michaelis, sine questione aliquali remittetur possidenda, prout prius eam possidebat, Hoc eciam non obmisso, quod sepedictus Andreas filius Dominici, in recompensationem facte donacionis, prout assumpsit, prefatam porcionem possessionariam dicti Nicolai populare, ac edificia domus sue, operibus destituta reficere, et ab vsurpantibus vtilitates eiusdem porcionis, defendere tenebitur, iuxta posse. In cuius rei testimonium, presentes concessimus litteras patentes, sigillo nostro consignatas, Datum in octauis festi natiuitatis beati Johannis Baptiste, Anno domini Millesimo CCC-ma XL-mo secundo.

Meszes ma puszta, Baranch ma *Berencs*, helység, Abaúj vármegyében. Meszesy Dömét vagy Demetert*) ezen oklevél tanúsága szerint be kell soroznunk a budai éneklő- s a nagyvárad kanonokok névjegyzékébe. Donch=*Dancs*, talán Dániel? legalább a Dánielt *Dancsi*-nak ejtik a haza némely vidékein. Dancs nemzetség ma is él Ungban. Ekként Meszesy Döme származék-rende következő:

Meszesy Zsigmond	{	Benedek	{	Demeter v. Döme mester, budai éneklő- és várad kanonok.	
				Simon	
				Dancs	
				Gergely	
				N. [nő] Domokosné	{ András
		Miklós		{ Mihály	{ Miklós.

Keresztelő-szent-János születése ünnepének nyolcada 1342-ben julius 1-ső napjára esett; e levél keltét tehát akkorra kell határoznunk.

A szent István fővértanú váradfoki monostorabeli gyűlekezet, mely jelenleg a jászaiával van egyesülve, ez időben, mint látjuk, hiteles hely, s prépostja ános. — Az oklevél eredetie íróhártyára íratott; pecsétje leszakadt. J

Jászay Pál.

VIII. *Egy kis igazítás.* A Birk Ernő úr által a tavali Muzem 345. lapján közlött igen érdekes okmányban bátor vagyok egy névhibát igazítani. Annak végén t. i. a Garai nádor pártján lévők közt utolsó helyen neveztetik: Petrus *Korlath* in Sasku conmorans; *Sasku* pedig, német Sachsenstein nevezete szerint, Körmöcön alul a Garamnál fekvő *Szászkő* vára; s mennyire története előttem ismeretes, kir. kapitánya 1458-ban csak *Horváth* lehetett. Ezen Hont megyei helység- és család-név Fejérnél IV. 3. már Béla idejében fordul elő: Lehocsky Stemmatographiájában a Horváthiak közt említi különösen a Lithvaiakat és Csábrágiakat; s Fejérnél XI. 1. 1342. csakugyan Hontban egy már elpusztult s egy újabb lytvai vár levén megkülönböztetve, Csábrád is jön elő. Már 1441-ben Horváth Györgyöt lipcei, Jakabot pedig dobronyai (Döbringi) várnagynak találok. Első Mátyás király: Datum in des-

*) Döme, úgy tudjuk, Domokosnak kicsinyfője.

censu nostro exercituali sub fortalio Lythva, feria 4-a prox. ante fest. b. Galli confess. 1461-ben (Wagner Anal. Scepus 1. 85.) inti a lőcseieket, hogy Zapolyai Istvánt Murány vára ostromlásában a husziták ellen segítsék; s itt Kaprinay véleményét, II. 575., hogy ezen Lytvavár talán a Trenésen megyei Lietava lehetett, — aval, hogy Mátyás Muránytól Budára alig vehette arra a descensust, — nem feszegetem; mert, hogy ezen okmányban egy, Szászkőhöz közelebb eső, különösen a honti Lytváról van szó, a nélkül is megmutatom. T. i. Lytvai Horváth Döménynek (Damianus H. de Lytva) István fiának, határvillongása levén Beluja és Lehotka hontmegyei helységei iránt, az esztergami káptalant uraló Németi és Szebeléb községekkel, Mátyás kir. ezt, épen akkor s ott helyben, octavale Judiciumot tartván, elintézte. A fenértendő Horváth Péter még 1469. egy, a bányavárosok és a szászkői várkapitány Upor László közt fenforgó kérdésben, mint választott bíró, németül ezen szavakkal említették: „Peter Chorvatty sitzunde (sitzend, ülven, commorans) auf der Littawa.“ Bél, kinél IV. 582. ezen okmány kivonatban olvasható, szinte hibásan Lietavai várnagynak mondja. — Mai időben Litva vára nem neveztetik többé, s a szomszéd csábrágvári urodalomhoz tartozik. — A litvai és csábrági Horvátiakkal pedig a Lehocskynál előforduló (honti) disznói és terényi, valamint a (barsi) teplicei Horvátiakat is tán még könnyebben mint a Luka és Dachó nemzetségeket (Fejér, VIII. suppl.) lehetne összekötni. A Teplice tót név, a garam-apáthi határnál már 1253. (ugyanott IV. 2.) említett Tepla (meleg) víztől származván, különösen azon, Tepla falun alul lévő fürdőt látszik jelenteni, mely a selmeciek által már a XIV. században haiss-pad-nak neveztetvén, egy a XVII. században ott épített üveghutától, annak már több évtizedek előtti megszűnte után is, még Glashütte s tótul (szintugy, mint a turóci Glaserháj) Szklenónak hívatik. Giskra János (Szikra Jancsi), Albert király özvegyének s László fiának e vidéken hatalmas kapitánya „Nobilibus ac famosis viris in Teplice commorantibus“ 400 arany forinttal tartozván, azokat, hogy, kifizethesse, 1456. a hét bányavárosoktól vette fel; s aligha egy, a szklenói fürdők alatt balra fekvő hegyen állott vár, melynek romjai közt mintegy 15 év előtt még egy gyűrűs hollót mutató kályha találatott, nem a Horvátiaké volt. A diplomaticus Tepla és Teplice név legalább, valamint a helység, épen Körmöc és Selmec főbányavárosok közt esik, s így sem a (turóci) stubnai, sem pedig a hidegebb eisen-pachi, tótul a kovácsműhelyektől vihnyeinek nevezett fürdőre nem illik. — De ezen véleményemmel már jóval túl is mentem az igazításon, melyért Birk úrtól, főképen, ha törekvéseimet elősegíteni szíves volna, igen szépen engedelmet kérek. Selmecen, 1852. ápril 7.

Kachelmann János, h. ügyvéd.

TANINTÉZETEK.

— *A magyar nyelv tanításügye a pozsonyi cs. k. státusgymnasiunban és a városi reáliskolában.* Miután ez iskolákban fő szerepet

a német nyelv visel; miután a magyar és tót nyelvekre — mint olyképen kötelezett tanulmányokra, hogy ezeknek egyikét vagy másikat minden ifjú, valameddig a gymnasium vagy reáliskola legfőbb osztályát be nem végezte, tanulni tartozik — hetenként csak *nyolc* óra van kitűzve; s miután ez iskolák minden osztályában már ez éven át is találkoztak olyanok, kiknek a magyar nyelv tanulását a legelső elemektől kellett kezdeniök: képzelhetni azon nehézségeket, melyekkel itt a magyar nyelv tanítása küzd; képzelhetni az eredményt.

A magyar nyelv tanítása a pozsonyi *statusgymnasiumnál* a mult iskolai éven át három osztályzatban tárgyalatott. Az I. osztályzatban hetenként három órára összegyűltek a gymnasium mind a nyolc osztályából a *kezdők*, olyanok, kik vagy még egészen járatlanok voltak a magyar nyelvben, vagy legalább grammatikailag még nem tanulták azt. Ez osztályzat — az oktatásügyi ministeriumhoz tett fölterjesztésem következtében — ezentúl ketté szakad: hetenkénti három órára összegyűlnek majd a magyar nyelvben egészen járatlanok, kiknek száma évről évre annál inkább gyarapodik, minthogy a gymnasium első osztályába lépők nagyrészt a pozsonyi elemi iskolákból kerülnek ki, melyekben pedig most még a magyarul-olvasás sem taníttatik); hetenkénti két órára pedig a magyarul tudók jönnek össze, kik t. i. grammatikailag szinte csak kezdők. Ez elkülönzés által, reménylhetni, a született magyarok tökélyesb képzettségre juthatnak anyai nyelvekben. — A II. osztályzatot képezik a magyar nyelvben *haladók*, a kezdők osztályzatának egyik vagy másik felekezetéből kikerülők, tehát a gymnasiumnak szinte mind a nyolc osztályából hetenként *két* órára összegyűlekezők, kik a magyar nyelvnek mind elemi, mind szerkezeti tanulását bevégezik. Igen természetes, hogy a tanító itéletétől függ, hány évig járjon valamely tanuló a kezdőknek vagy haladóknak osztályzatába, annál inkább, mivel a többi tanulmányokból nyerendő általános calculusra a magyar nyelv semmi befolyással nem bír. — A III. osztályzatba pedig, hol a magyar nyelv és irodalom története s a magyar stílus tárgyalatik, a gymnasiumnak csupán 7. és 8. osztályából jönnek össze hetenként *egy* órára a *képesek*, t. i. azok, kik a magyar nyelv második osztályzatát jó eredménnyel végezték. Ismét igen természetes, hogy a kik ezt már előbb végezték volna be, mielőtt t. i. a gymnasium 7. osztályába léphetnének, a tót nyelvet tartoznak tanulni, ha a magyar nyelv folytonos ismétlése mellett meg nem akarnak maradni. — Egyébiránt is minden ifjunak saját tetszésétől függ minden év kezdetén azon nyelv tanulását választani, melyet tanulni könnyebbnek, kedvesebbnek vagy kíváncsabbnak tartja, illetőleg a szülők akarata vagy jóváhagyása mellett. — Statistikailag legyen említve, hogy ez iskolai évben a pozsonyi gymnasium tanuló ifjúságának mintegy három negyed része (199) tanuló a magyar nyelvet, a többi (62) a tótot.

A városi *reáliskolánál* két osztályzatban taníttatik az ifjuság a magyar nyelvre. A kezdőké 4, s a haladóké szinte 4 órára gyűl össze hetenként a reáliskola mind a hat osztályából. Minthogy itt sokkal ki-

sebb volt ez éven át a tanuló ifjúság száma (a magyarul tanulóké 86, a tótul tanulóké 28); s minthogy itt a magyar nyelv és irodalom története mellőztetik, s a stilistika is (németül rendes tanulmány levén) leginkább magyar sajtóságaira nézve tárgyalatik: azért a kitűzött hetenkénti 8 órában itt sokkal több sikert arathatott a magyar nyelv, mint a gymnasiumban. Az egyik osztályból a másikba átlépés, valamint a magyar vagy tót nyelvnek tetszés szerinti választása itt is épen úgy történik, mint a gymnasiumnál.

A magyar nyelv tanításmódjára nézve, melyet mind itt, mind amott követtem, el nem mulaszthatom megemlíteni, hogy ugyanazon egy osztályban oly nagy számmal összegyűlő ifjúságnál más módon alig holdogulhatnék, mint a követtem ismeretes Ahn-modor szerint: a leckeórák többnyire fordítási példánygyakorlatokkal töltenek, melyek közben a nyelvszabályok vonatkozólag adatnak elé, s melyek szerint házi föladatok készíttetnek, általam természetesen órán kívül kijavítandók egyenként, összesen pedig iskolában a táblán; e mellett különféle kisebb és nagyobb darabokat memorizáltatok olvasókönyvemből, melyek által nem csak szavak és kifejezések, hanem a nyelvszabályok emlékezete is tetemesen előmozdítatik. Minthogy pedig a betanult daraboknak (minden évben legalább hatnak) kihallgatására a kitűzött tanítási órák — melyeket inkább fordítási gyakorlatokkal és elemző olvastatással töltek — nem fordíthatóknak: kénytelen vagyok a hiányzó időt szorgalmi órákkal pótolni, a melyekért bérem — az önértet. *Matics Imre.*

— *A magyar nyelv a nagyszombati evang. gymnasiumban.* A m. nyelv, mely itt a forradalom előtt rendes —, másfél év óta rendkív. tanulmány; tehát csak a szüléktől függ gyermekeiket abban részesíttetni, vagy nem. Mihelyt azonban a m. leckék járására valaki beiratta magát, a nyilvános vizsgálat reá nézve csak oly kötelező, mint bármely rendes tantárgynál. Részesülnek a m. leckékben mind gymnasiumiak, mind reáltaunodabeliek (ott 8, itt 3 osztály van). Egy-egy osztály hetenként csak két leckét vesz: nem csoda tehát ha a tanító csak csekély eredményt mutathat fel. A m. nyelv tanulói száma az öszves tanulók számához a múlt nyári félévben így aránylott:

Az 1. reál osztályban	55	közül magyarul tanult	19
A 2. — — —	45	— — —	34
A 3. — — —	6	— — —	4
A 2. gymn. — —	36	— — —	12
A 3. — — —	24	— — —	15
A 4. — — —	28	— — —	21
Az 5. — — —	17	— — —	9
A 6. — — —	20	— — —	5
A 7. — — —	12	— — —	4
A 8. — — —	22	— — —	4

Vagyis 265 tanuló közül csak 127; mely szám az imént lefolyt téli félévben még csökkent.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

JUN. 1. 1852.

IX. FÜZ.

A BOLGÁR-MAGYAR HÁBORÚ DCCCLXXXVIII-BAN.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

A jelen értekezés tárgyául választott bolgár-magyar háború, melyről honi évkönyveink, valamint a nyugatiak mélyen hallgatnak, de a byzanti egykorú vagy kevéssel később élt történetírók érdekes adatokat közlenek, a magyar őstörténet szempontjából annyiival figyelemre méltóbb; mert ez szolgált legközvetlenebb okul, hogy őseink Etelközből új hont szerezni induljanak, s így a nagy Árpád vezér alatt ezredéves magyar hazánkat s abban önálló nemzeti létünket megalapítsák.

Maga az Árpáddal egykorú León császár, kinek pénzzel nyomatékosná tett felszólítására keltek át a magyarok a Dunán a császári birodalmat dúló bolgárok ellen, hadműtanában ezen háborúról alkalmilag emlékezve csak annyit mond, hogy a magyarok, míg az ő seregei az arabokkal foglalkodtak, hajóhada által a Dunán átszállítva a bolgárokat három csatában keményen megverték ¹⁾.

¹⁾ Lásd bővebben León császár e helyét XVIII. fejr. 42. §. *Új Magyar Múzeum* II. év. V. füz. 302. l. — León császárnak a bolgár-magyar háborúval egy időben történt s általa csak melleleg említett arab háborújáról bővebben emlékezik *Theofanész névtelen folytatója*, *León Grammatikosz*, *Georgiosz Monakhosz*, és *Szüméon Magiszter*, kik egymással csaknem egészen egyező évirataikban bölcse León uralkodását tárgyalva, Számosznak az agarénok

Részletesen tárgyalják ezen háborút Georgiosz Monakhosz, León Grammatikosz, kiknek éviratai Kr. u. 945-ben végződnek, és Theofanész névtelen folytatója, ki történetiratát a X. században Bíborban született Konsztántínosz császár meghagyásából írta, s azt annak fia Bíborban szül. Románosz császár idejében is 963-ig folytatta.

Ezen három író közül, kik csaknem szóról szóra egyező előadásukat bizonyosan vagy egymástól kölcsönözték, vagy régebbi közös forrásból merítették, s kik után e háborúról Szümeón Magiszter is közöl egy igen rövid kivonatot, s kikből merítették e tárgyról előadásukat a XI. századi Kedrénosz, és a XII. századi Zónarász, elég lesz magát a legrészletesebb Georgiosz Monakhoszt hallanunk, ki León császár korának tárgyalása közben ez eseményt így adja elő ¹⁾: „Izenet érkezett Makedónia hadvezérétől, hogy Bulgária fejedelme Szümeón a rómaiak (görögök) ellen akar táborozni. Az ok, melyért Szümeón megharagudott, ez volt: Zautzásznak a császáratyának ²⁾ volt egy Muszikosz nevű herélt szolgálja. Ez megbarátkozott némely nyerészkedő kereskedőkkel Hellászból, Sztavrákioszsza és Koszmászsza, kik aljas hasznukat tekintve, Muszikosz közbenjárása és hatalmánál fogva a bulgároknak Theszszaloniké városában kereskedelmét megrontották, a bulgárokkal kereskedés közben gazúl bánván. A bulgárok ezt megizenik Szümeónnak, ki mind ezt León császár elébe terjeszti. De a császár a Muszikosz pártját fogó császáratyától gátolatva, mind erre mitsem hallgatott. Fölingerülvén tehát a bulgár, a rómaiak ellen táboroz. Ezt a császár megtudván, kiküldi Krénétész hadparancsnokot a bulgárok ellen nagy sereggel és a város előkelőivel. S útközetre kerülvén a dolog Makedóniában, a rómaiak visszaveretnek, Krénétész, Arménész, Kurtikiosz s a többiek mind leöletvén. Szümeón a León

[arabok] általi bevételét épen a bolgár-magyar háború előtt említik. Lásd: *Corpus Script. Hist. Byzant. Theophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione Immanuelis Bekkeri. Bonnae. 1838. 357. 701. és 849. 1. és Leonis Grammatici Chronogr. Bonnae. 1842. 266. 1.*

¹⁾ *Corpus Script. Hist. Byz. e. h. 585—585. 1.*

²⁾ Ezen férfiról Georgiosz Monakhosz néhány sorral föntebb, *e. h. 582. 1.*, úgy emlékezik, mint a kit León császár leánya Zóé iránti szerelméből, kinek férjét Theodóroszt méreggel elveszté, kegyelt, s ezért díszített az eddig szokatlan „császáratya“ címmel.

testőrhadabeli khazarokat ¹⁾, kiket elfogott, a rómaiak gyalázatjára lementszett orral küldte a városba. Ezek láttára a császár Nikétaszt, az úgy nevezett Szkléroszt (keményt), küldi hajókkal a Danubiosz folyóba, hogy adjon ajándékot a turkoknak ²⁾, s támaszszon hadat Szümeón ellen. S az elmenvén, és azok fejeivel Arpadészszel és Kurszánészszel (Árpáddal és Csörszszel) összejövén ³⁾, miután azok a

¹⁾ A szövegben előforduló ἑταιρεία [szó szerint baráti kör, bajtárs-ság, Cameradschaft, Brüderschaft] a byzanti íróknál a császári birodalommal barátságos és szövetséges nemzetekből a birodadalmi fővárosban szolgáló s a császári palota őrzésére használt vitézek testületét jelenti. Volt nagy, közép és kis hetairia, melyek parancsnokai hetairiárkhész címet viseltek. — Hogy ezen testőrhadban, mely különféle idegen nemzetek fiaiból állott, a X. században magyarok is szolgáltak, bizonyítja *Luitprandus Legat.* 485. l. mondván, hogy Nikéforosz Fokász, X. század utolsó felében uralkodott császár, 40 magyart gazdag öltönyökkel diszítve testőreivé és védőivé tett.

²⁾ Mint közönségesen tudva van, Árpád magyarjait a IX. és X. századi írók határozottan mindig *turk* (Τούρκοι) névvel illetik. Ez elnevezés okát jelesen megfejtí *Theofülaktosz Szímokatta* VII. századi byzanti író, ki III. könyv. 6. fejj. világosan mondja, hogy a keleten éjszak felé lakó húnokat szokták a perzsák turkoknak nevezni, s maga is a *hún* [igazán *khún*, a szövegben nála *Οὔννοι* és *Χουννί*] és *turk* nemzetneveket vegyesen használja. Világos bizonyossága e hely is azon számtalan hiteles adatok által támogatott történeti igazságnak, hogy a magyar nemzet, mely a vezérek alatt a nyugati íróknál gyakran *Hunni*, a byzantiaknál a XI., XII., XIII. században is *Οὔννοι* név alatt említetik, a kún nemzettel, melynek történetei fajunk sajátja, egy test és egy vér.

³⁾ A szöveg szavai szerint: συντυχῶν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν Ἀρπάδης καὶ Κουρσάνης. Hogy az itt görög ἡς végzettel ragozott és ejtegetett Ἀρπάδης honunk első vezérének Árpádnak neve, kétségtelen. Ő már ez adat szerint a bolgár-magyar háború idejekor [888-ban] nemzetünknek feje volt, s mint a X. század közepe táján virágzott, a magyarokkal diplomatiiai viszonyban állott, s így igen hitelre méltó *Biborban szül. Konsztántinosz* császár *birodalom kormányzásáról* 38. fejj. bizonyítja, őseink által Etlközben [a Szeret, Prút, Dnieszter, Bug és Dnieper folyók közti téren] a kozár khán fölszólítására választatott s kozár szokás szerint pajzsos emeltetett főnökké, még pedig atyjának Álmosnak elmellőzésével. Ezen, nemzetünk történeteiben korszakot képző, nevezetes eseményt a tudós császár említett helyen, miután a magyaroknak Lebediából, mint *Jerney Keleti Ut.* II. d. 81. l. jelesen kifejtette a lebedi sik-

háborúra rá állottak, túszoikat vett tőlök s visszatért a császárhoz. S a császár viszont küldé a tengeren Eüszthiosz patrikioszt és ez-

ról, a besenyők által kiszoríttatását s egy részben Perzsia felé, más részben Etelközbe költöztétét előadta, így indokolva terjeszti elő: „Kevéssel ezután a Khazárián uralkodó khagán izent a turkoknak, küldjék hozzá csolnakon első vajdájokat (Βοεβόδος — vajvoda, vajda). Lebediász tehát Khazaria khagánjához menván, kérdezte az okát, melyért ő hivatta. S a khagán monda nekie: azért hivatunk, hogy, miután nemes, böles, vitéz és a turkok közt első vagy, nemzetednek fejedelmévé tegyünk, hogy szavunknak és rendeletünknek engedelmeskedjél. S az a khagánnak válaszolva monda: irántam jó indulatodat s megkülönböztetésedet nagyra veszem, és azért illő köszönettel viseltetem: de, miután ily fejedelemségre alkalmatlan vagyok, nem lehet rá állanom; hanem van kivülem más vajda, Álmos (Σαλμών 7ης, az első lehelt sz és a rendes ης végzet elvetésével, miután a byzanti íróknál az idegen nevek és szavakban találtató 7ς összetett betű a görög nyelvben nem létező s hangot képviseli = Álmos vagy palócosan Álmus) nevezetű, kinek Árpád (Ἀρπαδής) nevű fia is van; inkább ezek közül akár Álmos, akár fia Árpád legyen fejedelem, s engedelmeskedjék rendeleteidnek. Tetszett e beszéd a khagánnak, s embereket adván mellé, azokat a turkokhoz küldötte; s miután azok e felett a turkokkal értekeztek, a turkok inkább választák fejedelmökké Árpádot, mint sem atyját Álmost, mint ki tekintélyesebb, észre, tanácsra és vitézségre igen nevezetes, s ily fejedelemségre termett férfiú volt, kit a khazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén, fejedelemmé tettek. Ezen Árpád előtt más fejedelmők a turkoknak soha nem volt, s ettől fogva mind mai napig ennek nemzetségéből tétetik Turkia fejedelme.“ Ezen adatok teljesen megcáfolják a csaknem két századdal Árpád után élt *Béla király* (szerintem I. Béla) *névtelen jegyzőjének* azon előadását, mintha a magyarokat mai honunkba Álmos vezette, s ez fiának Árpádnak a vezérséget csak Ungvárt adta volna át (XIII. fej.); mit ő csak azért költött, hogy szerencsétlen szószármaztatását, mely szerint a *Hungarus* nevezett *Hung vártól* eredne (II. fej.) igazolandó, Árpádot *dux Hungariae*-nak és vitézeit *Hungarinak* keresztelhesse. — *Horváth Mihály, Magyarok története*. I. d. 3. l. Konsztántínoszra hivatkozva *Stritternél Mem. Pop.* III. d. II. rész, 607. l. azt tanítja, hogy a magyarok Lebediában a khazar fejedelem befolyása által Lebed első vajdát választották fővezérül. Mennyi történeti valótlanság a nagy tekintélyű Stritter után! Maga Konsztántínosz szavai szerint, e választás nem Lebediában, de Atelközben történt, miután őseink Lebediából a besenyők által kiverettek, s Lebed (Eleved=Eleud=Elöd) az ajánlott fővezérséget épen nem fogadta el, sőt egyenesen Álmost vagy Árpádot ajánlotta maga helyett. E tévedés azután töb-

redest hajóssereggel; Nikéforosz Fókász patrikioszt és udvarnokot pedig a tartományok hadaival szárazon küldé, s az Bulgáriáig előnyomult. A császár azonban békét ohajtván, az után küldé Konsztántiniakész quaestort Szümeónhoz. De Szümeón az ellene szára-

bet húz maga után. Így péld. *Horváth c. h.* 4. l. Lebedet, mint a khazar fejedelem befolyásával választott fővezért vereti ki a bese-nyők által Lebediából Atelközbe; holott a vezérválasztás csak Atelközben történt, s ő soha fővezér nem volt; s hogy Árpádot fővezérré tehesse, kénytelen azt mondani: „úgy látszik, hogy Árpád Lebed eleste után választaték fővezérré,“ holott magából Konsztántínosz-ból ellenkezőleg látszik, mert Árpádot maga Előd ajánlá fővezérül. Így jár mindenki, ha Stritter szavait, ki egy részt őstörténetünkben tájékozással sem bír, más részt igen felületesen dolgozott, sokat nem értett, sokat kihagyott, önkényes öszvefűggéseket csinált és a rossz latin fordítások hibáit híven átvette, csálhatatlan tekintélyül fogadva, vizsgálatlanul utánmondja. — Az Árpáddal együtt a magyarok fejéül nevezett Csörszöt (*Κουρσάνης*, kit *León Grammatikosz, Corpus Script Hist. Byz. Leonis Gramm. Chronographia. Bonnae.* 1842. 267. l. bizonyosan csak leirási hibából említ *Κουρσάνης* név alatt) minden más adataink ellenére Árpáddal együtt fejedelemnek épen nem, csak kitűnő hadi férfinak lehet elfogadnunk. Hogy nemzetünk a vezérek korában is fönmaradt vérségi rendszer mellett, csak egy főnek, Árpádnak és utódainak hódolt, honi évkönyveink és Bíborban szül. Konsztántínosz után felesleges lenne hosszasan mutogatnunk; maga az Árpáddal egykorú *León* császár *hadműtanában* XVIII. fejr. 46. §. őseinket világosan egy fejedelem alatt lévőeknek (*μοναρχοῦ μενον*) írja. *Béla király névtelen jegyzője* VI. fejr. Csörszöt, kit Georgiosz Monakhosz leirásával teljesen egyezőleg *Curzannak* ír, a hét magyar vezér egyike *Könd* (*Cundu*—*Köndö*, utánhangzó nélkül *Könd*) fiának mondja, de róla egyebet, mint hogy egy várát saját nevérol nevezte, mely név még az ő korában nem ment feledékenységbe (XLVI. fejr.), nem jegyzett föl. *Turóczinál* II. rész, 6. fejr. bizonyosan az általa használt régibb évkönyv hibás leirása szerint *Könd* (*Cund*) ezen fiának neve *Kusiddá* van elferdítve. E név kiejtésére nézve Lethe-nyeivel és Mándyval, kik a névtelen jegyző *Curzanját* *Csörsz*nek fordították, teljesen egyet érthetünk, fölvévén, hogy a *Csörsz* (régir leirás szerint *Curz*) névből a *Csörszán* (*Curzan*) épen úgy alakult, mint *Zsoltból*, kit *névtelen jegyzőnk* L—LVII. fejr. *Zult-nak*, *Bíborban szül. Konsztántínosz c. h.* 40. fejr. *Zαλτ*-ának ír, a későbbi *Zoltán* név. Hasonlóan a Tisza melletti régi *Lád* helynevet, melynek révét a *névtelen jegyző* XX. fejr. portus *La-deus* (*ládi rév*) néven említi, s melyet a maig is fönlévő *Sajó-Lád* helynév is igazol, ma *án* végzettel toldva Tisza-*Ladán*nak mondjuk.

zon és tengeren indított seregről értesülve, a quaestort börtönbe vetteti, mint ki cselből jött volna hozzá. Átkelvén tehát a turkok ¹⁾, míg Szümeón Fókász seregeivel foglalkodik, egész Bulgáriát földúlták, mit Szümeón megtudván, a turkok ellen indul. Azok a bulgárokkal szembe szállva megütköznek, és Szümeont megverik, hogy alig tudott Disztrába ²⁾ menekedni. S a turkok követelték a császártól: küldjön hozzájuk s vegye meg bolgár foglyaikat, mit a császár meg is tőn, a bulgárokat azok megvételére kiküldvén. Szümeón pedig Eüszthiosz ezredes által békeért könyörgött, melyre a császár hajlott, s León Khoiroszfaktészt küldé a béke megkötésére. S Nikéforosz parancsot kapott a sereggel visszatérni, hasonlóan Eüszthiosz ezredes is. Leónt azonban Szümeón szóra sem méltatta, hanem bilincsbe vettette, s a turkok ellen kivívén táborát, minthogy azok segítségi gyámolt a rómaiaktól nem kaptak s véletlenül támadtattak meg, mindnyájokat leölte ³⁾, főnhéjázását ezzel is növelte. S visszatérvén, Leónt Mudragában találta, s monda neki: nem kötök addig békét, míg minden bulgár foglyot vissza nem kapok. A császár tehát visszaadatásukban megegyezett; azért is eljött Leónnal együtt a bulgár Theodórosz s őket átvette.“

Ezen előadásra, mely mint megjegyzők, nem csak Georgiosz Monakhosznál, de a vele részint egykoru részint nálanál később élt fontosabb említett byzanti íróknál is egykét szó változtatással, de nem lényeges különbséggel olvasható, különösen azon részére, melyben a Dunán át honukba visszatért magyaroknak hosszút szomjazó Simon bolgár fejedelem általi megveretése említetik, jeles világot vet az ős magyar történetre nézve megbecsülhetetlen érdemű Biborban született

¹⁾ *Jerney, Kel. Ut. I. d. 16. 17. l.* őseinknek ezen átkelésével hozza kapcsolatba a Galac fölött Moldvában éjszakra egy negyed órára fekvő *Vad Ungur* (magyar kelő) helység nevét, mit annak fekvése igazol is.

²⁾ *Disztra* (Διστρά, Kedrénosznál Δοροστολον és Δρίστρα) ma *Szilisztria* népes város és erős vár Bolgárországban, a Duna jobb partján a Disztrának ebbe szakadásánál. *Korponay, Hadi Földírás* II. köt. 128. l.

³⁾ Hogy e szavakat nem betű szerinti értelemben kell venni, már csak azon körülmény is mutatja, miszerint őseink épen ezen megveretésök után, sőt egyenesen annak következtében léptek föl hódítókul mai hazánkban.

Konsztántinosz császár ¹⁾, ki, miután a kozároktól elszakadt kabaroknak a 7 magyar nemzetséggeli egyesültét előadta, őseinknek e háborújáról s annak következtében Etelközből mai hazánkba költözteről ekként emlékezik: „Azután (t. i. a magyarok Etelközbe telepedte után) a Khrisztoszt szerető dicső León császár által meghivatva, átkeltek (t. i. a Dunán), és Szümeónt haddal megtámadván, erősen legyőzték, s előnyomúlva Preszthlabonig ²⁾ száguldoztak, miután őt egy Mundraga nevezetű várba ³⁾ rekeszték, és visszatértek saját országukba. Ezen alkalommal Liuntinész ⁴⁾, Árpád fia, volt

¹⁾ *Corpus Script. Hist. Byz. Constantinus Porphyrogenitus, De thematibus et De administrando imperio. Bonnæ. 1838. 172. 173 l.*

²⁾ Bandurius jegyzetei szerint *Constantinus Porphyrog. e. h. 368. 369. l.* két ily nevű város volt; a nagyobb, a bolgár fejedelmek lakát, Anna Komnéna, Zónarász és Skülitzész a Duna mellé Disztrához nem messze, a másikat Nikétász Khóniatész (Iszákios Angelosz császár történetében I. könyv. 5. feje.) a Haimosz (ma Balkán) hegylánc vidékére helyezi. *Schlözer, Nestors Russische Annalen* III. d. 246. l. Presztlabont, meddig a magyarok száguldoztak, *Persthlavan*nak írja, s a Duna mellett Disztra (ma Szilisztria) közelében fektűdnek állítja. Véleményét azonban nem fogadhatjuk el; mert hogy a magyarok Galac táján a Dunán átkelve, csak annak partján a mai Szilisztria tájáig nyomultak volna elő, Georgiosz Monakhosz fentebb említett előadásával, mely szerint egész Bolgárországot földúlták, meg nem egyeztethető. Helyesebben vehetjük tehát azt a Nikétász Khóniatész által a Balkán vidékére helyezett hasonnevű városnak. — *Prestova* nevet, mely Konsztántinosz *Προσθλάβον*-jának és Nikétász *Προσθλάβα*-jának megfelel, maig is visel egy hegyszoros a Balkán hegyláncon és Filippápolyon túl. *Korponay, Hadi földleírás* II. d. 153. l.

³⁾ Ezen *Mundraga* vár ugyanaz, melyet Georgiosz Monakhosznál főntebb *Mudraga*, León Grammatikosznál pedig *Muldraga* alakban találunk írva. A byzanti írók magyarázói jegyzeteikben e hely fekvéséről nem szólnak, s a térképek hasonló helynevet Bolgárországban nem közlenek. Azon körülményből, miszerint Georgiosz Monakhosz főntebb közlött előadása szerint Simon megverettetvén, alig tudott Disztrába menekülni, itt pedig Mundragába rekesztettnék állíttatik, nem alaptalanul következtethetni, hogy e két név tulajdonképp egy helyet jelel, s alatta a mai Szilisztria értendő.

⁴⁾ Kitélljen ezen *Liuntinész* alatt (mert *Ἰὼν Λιούνηνα* negyedik ejtésben áll, s így a *Liuntina*, valamint a latin fordító által minden alap nélkül írt *Liuntica* név helytelen), Árpád fiai közül értenünk,

vezérok. De azután, hogy Szümeón a rómaiak császárával békét kötött és magát bátorságba helyezte, követeket küldött a patzinaki-

bajos meghatározni. Történetiróink közül többen e nevet *Leventére* magyarázták, mit a görög leírásból csak némi erőtetéssel lehet kifejtetni; hogy azonban Liuntinész, vagy, ha megengedjük Levente, Árpád 4 fia közül, kiket *Bíborban szül. Konsztántinosz e. h.* 40. fejj. 174—175. 1. elősorol, melyik volt: tisztára hozva épen nincs. Említett császár ugyanis, ki egyedül tartotta fön Liuntinész emlékét, s egyedül sorolja el név szerint Árpád fiait, ezek között Liuntinészt nem említi, miből azt kell következtetnünk, hogy e név a 4 fiú neve közül valamelyiknek változéka vagy épen fordítása. Árpád 4 fiáról ő így emlékezik: „Tudni kell, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme, négy fiat nemzett: első *Tarkast* (Ἰὼν Ταρκατίζου, ennek első ejtése Ταρκατίζου az *ovs* végzet elvetése után, mint-hogy az idegen nevekben előjövő *τζ* összetett betű a görög nyelvben nem létező s hangot képviseli, *Tarkas* nevet ad), másodikat *Jelét* (Ἰὼν Ἰέλεχ, mely leírásban a vég *χ* betű, mint ez számos más példákban bizonyítható, csak utólehelt *h* és *s*-nek vagy *cs*-nek, mint a latin oklevelekben a *ch*, épen nem olvasható), harmadikat *Vitost* (Ἰὼν Ἰουτοτζάν, az Ἰουτοτζάν leírás a végzet elvetésével *Iutos* nevet ad ugyan, de betűcserével, mi a byzanti íróknál nem épen példa nélküli *Vitos*nak is magyarázható), negyediket *Zsoltot* (Ἰὼν Ζαλτάν, e név gyöke Ζαλτ *Zsolt* vezérünk nevét eléggé helyesen írva adja). — *Jerney, Keleti Utazás* I. d. 153. Árpád ezen 4 fia közül, kiknek neveit ő *Torkos, Jeles, Iutos* azaz *Ütös* (?) és *Solt*nak olvassa, a másodikról mondja, hogy „ez nem lehetett egyéb annál, kit más helyütt Constantinus *Liuntina* névvel illet, szépen megfelelően ez egyedül Leventére magyarázható név a *Jeles* fogalmi tartalmának:“ azonban ez állítása mellett szilárdan állani maga sem akar, mert mindjárt utána veti: „vagy ha ez nem volt a *Öles* szó lappangana benne: akkor az *Iutotz* nevet szükségképp *Vitéz*re azaz *Leventére* kell értelmeznünk.“ E két vélemény közül az első épen nem, az utolsót, megjegyezvén, hogy Ἰέλεχből *Ölest* magyarázni nem lehet, csak úgy fogadhatjuk el, ha az Ἰουτοτζάν nevet betűcserével *Vitos*nak olvassuk, s ezt a *vi* gyökből eredő *vita* szavunk *vit* törzséből *os* képzővel származtatva az *ész*, eredetileg *ész* képzővel alkotott *vitéz* szavunkkal egynek vesszük, és *Leventével* azonosítjuk. De e vélemény is csak némi erőtetéssel járó betűcsere által lévén kifejezhető, mind addig, míg nem talán valamely eddig ismeretlen forrásból e nevek iránt fölvilágosítást nyerhetünk, csak pusztá vélemény marad. — *Horváth Mihály, A magyarok tört.* I. d. 4. 1. Konsztántinoszra hivatkozva *Stritternél* III. d. 2. r. 616. és 621. 1. Árpádot mondja a bolgárok elleni háborúban a magyarok vezérének. Ily hibát nem egyet, de ezeret fog elkövetni, ki a byzanti íróknak a keleti nemzetekről szóló adatait

tákhöz (besenyőkhöz), s velök a turkok megtámadására és kiirtására szövetkezett. S midőn a turkok egy kis hadjáratra kimentek¹⁾, a patzinakiták Szümeónnal a turkok ellen mentek, s családjaikat tökéletesen kiirtották, s az ország védelmére hátra hagyott turkokat csúful kiűzték²⁾. S a turkok visszatérvén s országukat így elpusztítva és kiirtva találván, azon földre szállottak, melyen most is lakoznak.“

Az évet, melyben a bolgár-magyar háború történt, Szümeón

Stritter kivonataiból idézi. Ha mind azon tévedéseket, melyek őstörténetünkbe Stritter kivonatainak vagy a byzanti írók igen hibás latin fordításainak használása s az eredeti szövegnek meg sem tekintése miatt tódultak, ki akarnók mutatni: könyvet kellene írunk.

¹⁾ Itt épen nincs meghatározva, hol jártak ekkor őseink táborozni. Újabb történetíróink legnagyobb része, inkább egyik a másik után indulva mint a forrásokat nyomozva, ezen táborozás alatt határozottan a magyaroknak Arnulf német császár fölszólítására a morva fejedelem Szvatopluk ellen 892-ben történt hadjáratát értik, s ez állításuk támogatására Konsztántínosz császár ezen helyére alaptalanul utalnak is; de hogy véleményök nem áll, ez értekezés folytán bővebben föl fogjuk világosítani.

²⁾ Ezen pusztító beütés idejére tehetjük az öreg Álmosnak, Árpád atyjának, megöletését, melyet a XIV. századi bécsi képes krónika nyomán *Turóczi Chron.* II. rész, 3. fejez. Erdélybe helyezve ekként említi: „Huius (Arpadi) autem pater Almus in patria Erdeleu occisus est, non enim potuit in Pannoniam intrare.“ E szavakban a *patria Erdeleu* kifejezést bizvást a magyarok etelközi hazájának Erdélyvel határos részére, a szintén erdős Moldvára, magyarázhadjuk. — *Horváth Mihály e. h.* 5. 1. hivatkozva *Engelre, Gesch. d. ungr. Reichs.* I. d. 281. 348. 353. 1. 4r. azt mondja, hogy ezen alkalommal Leuntin, Árpád fia, ki a haza védelmére honn maradt, megöletett; megvert serege pedig a mai Erdély széleire futamlott, kiknek maradékai székely név alatt mind maig ott laknak.“ Erről Konsztántínosz, ki Liuntinról egyedül emlékezik, mitsem tud, s az egész előadás minden alap nélkül csak a székelyeknek Etel húnjaitól származása ellen van irányozva, mely ellen már *Cornides is Vind. Anonymi* 348—350. 1. Konsztántínosz jelen helyéből igen erőteljes okoskodással sikertelen harcolt: de ennek a nemzeti hagyomány, honi évkönyveink és a byzanti írók nyománi igazolása fölvett tárgyunktól bennünket messze vinne. — Hogy Horváth, ki egyébiránt Engelnek a magyar őstörténetben elkövetett minden hibáit híven utánírja, ezen adatra nézve Engelre, mint forrásra hivatkozik, ki maga forrást nem bírván, nem is idéz: nagy bírálati tapintatlanságot árul el.

Magiszternek ezen háborúról közlött rövid előadása után kétségtelenül Kr. u. 888-ra kell tennünk. Ő ugyanis Szamosznak az arabok általi bevételét, melylyel egy időben történt maga León császár szerint a bolgár-magyar háború, León császár uralkodásának harmadik évére teszi, s ezt csak ugyan mindjárt az után e szavakkal említi: „Szümeón Bulgária fejedelme, a rómaiak ellen táborozik, és a turkok őt haddal megtámadván, legyőzik, s a császár minden foglyait megveszi, azután viszont megveri a turkokat, követelésére a foglyokat visszakapja s békét köt ¹⁾.“ Hogy León császár Kr. u. 886. mart. 1-jén lépett trónra, s így uralkodásának harmadik éve Kr. u. 888-ra esik, az ellenkező vélemények ellenében tudományosan megvitatva és tisztába van hozva ²⁾.

Emlékezik röviden ezen háborúról az orosz történetírás atyja a XI. század végén és a XII. elején élt Nestor is, ki előadását kétségtelenül a byzanti évkönyvekből írta ki, e szavakkal: „902-dik esztendőben León császár a magyarokat a bolgárok ellen bérelte. A magyarok beütöttek és egész Bolgárországot elpusztították. Midőn ezt Simon megtudta, a magyarok ellen fordult, ezek ellent állottak és a bolgárokat megverték; alig tudott Simon Dersterbe (Disztrába) menekedni ³⁾.“ Hogy a XII. század elején írt Nestor idő-

¹⁾ *Corp. Script. Byz., Theophanes Continuatus etc. Bonnae, 1838. 701. 1.*

²⁾ *Fabricius, Bibliotheca Graeca VII. köt. Hamburgi 1801. 4r. 694. 1.* ezen adatra nézve hivatkozik Becknek León császár novelláiról írt s Zepernick által Halleban 1779. jegyzetekkel kiadott munkájára, hol León császár életének körülményei bőven tárgyaltnak, s különösen ez adat is megállapítottatik.

³⁾ Lásd: *Nestors Russische Annalen von A. L. Schlözer III. d. 243. 1.* Schlözer, ki a byzanti történetírókkal oly annyira ismeretlen volt, hogy, ha Nestornak, ki a korát megelőző századok külföldi eseményeit, s némely részben még az oroszokra vonatkozókat is, a byzanti forrásokból merítette, s fordította szlávra, némely helyére nézve a byzanti forrásnak véletlen nyomába akadt, ezt mint nagy szerencsét hirdeti, Nestor forrásaiúl ez adatra nézve Kedrénosz és Zónarász XI. és XII. századi írókat nevezi: de Nestor szövegének szavai régibb byzanti forrásokra, Theofanész folytatójára, León Grammoszra, Georgiosz Monakhoszra utalnak bennünket; ezekből írták ki némi változtatással ez eseményt Kedrénosz és Zónarász is, kiknek iratai, kivált az utóbbié, Nestor korában még Kióban ismertek csak alig lehettek.

számlálása a IX. századi honi és külföldi eseményekre nézve hibás, azt Nestor szláv szövegének bíráló kiadója Schlözer, jegyzeteiben több helyen elismeri és bizonyítja ¹⁾; hogy magára ezen adatra nézve az évszámot a kultörténetekben avatatlan orosz barát, vagy hihetőbben későbbi még avatatlanabb másolói önkényesen s hibásan tették fel, már csak az eddig ismertetett források után is kétségtelen. Schlözer e hibát kimutatva, mintegy annak cáfolatául említi, hogy a fuldai évkönyv ezen háborúnak, vagy legalább a magyarokkali egyezkedésnek kezdetét 895-re teszi; Ritter pedig megmutatta, hogy az 893-ban kezdődött: de föntebbi állítására hivatkozva (*e. h.* III. d. 139. l.), mely szerint a magyaroknak ezen időtájbani történeteire nézve a byzanti és nyugati írók adatai, melyeket ő ugyanott igen gyenge criticával s a forrásokat különösen nem nevezve állit össze, nem egyeztethetők, az évet meghatározni nem meri. Hogy Schlözer a byzantiakat a nyugati évkönyvekkel ezen háborúra s őseink ekkori történeteire nézve egyeztetni nem tudta, már csak azért sem igen csodálható, mert a byzantiakat alaposan koránt sem ismerte; de, ha legalább Béla király névtelen jegyzőjét, kit mindenütt ostoba meseköltőnek, s egyéb szép címek közt lázrohamban bolondot fecsegőnek stb. címez, vak elfogultsággal egészen félre nem ismeri, nem volt volna kénytelen, éles de nagyon gyakran ferde bírálata mellett ezen adatok egyeztetésébeni tudatlanságát bevallani. Mert ha a névtelen jegyző minden adatát, ki mint ember de mint régibb évkönyvek kiirója is tévedhetett, sőt egyikét helye, mint magam is a tévedés okát kimutatva bebizonyíthatom, tévedt is, általánosan fecsegésnek és hazugságnak nem tartotta, megtanulhatta volna, hogy a magyarok már e mai hazájok nagy részének elfoglalása után is folytattak egy hadjáratot a bolgárok ellen ²⁾, s nem kívántatott volna valami különös lángész annak kiismerésére, hogy azon bolgár háború, melyet a nyugati évkönyvek 895 tájra helyeznek, Ritter pedig 893-ban kezdődöttnek bizonyít, nem a byzanti írók által említett s Etelközből 888-ban Árpád fia Liuntin vezérlete alatt folytatott diadalmas de következményében szerencsétlen háború, hanem azon hódító hadjárat, melyet a névtelen jegyző előadása szerint Árpád a felső-magyaror-

¹⁾ Lásd *Nestors Russ. Ann. Einleitung* 14. l., III. d. 244. l. stb.

²⁾ *Anonymus Belae Regis Notarius* XLV. fej.

szági hódító táborozás vagy más szavakkal Szvatopluknak Arnulf fölszólítására 892-ben történt megtámadása után rokona Zoárd és Kadocsa vezérlete alatt, kik a Balkánon túl Filippápolyon át Durazzoig nyomultak, a bolgárok ellen intézett. Ezen utóbbi háborúra nézve a nyugati írók adatai, kik az első etelközi bolgár-magyar háborúról mitsem tudnak, s bennünket éppen nem ismervén, nem is tudhattak, nagyon is igazak s névtelen jegyzőnk által, s ez általok viszonyosan, támogattak.

Azon történeti igazságra nézve, hogy őseinket Etelközből, — hová Biborban szül. Konsztántínosz szerint Lebediából, azaz a lepedi síkról a velők határos besenyők által nyomattak — bosszút szomjazó Simon bolgár fejedelem s az általa fölzigatott besenyők szorították ki, s így kellett Árpádnak új hont keresve mai honukba vonulni, az egykori német apát Regino is megegyezik, őseink kijövetelét a nép megszorodása mellett a velők szomszéd besenyők nyomásának tulajdonítván ¹⁾. Hóni évkönyveink ellenben, igen hihetően kiméletből nemzetünk hadi dicsősége iránt, melyet pedig a velünk testvér népes és vitéz besenyők túlnyomó ereje éppen nem homályosít el, mélyen hallgatnak. Hogy névtelen jegyzőnk, ki Reginót nem csak ismerte, de több helyt szóról szóra kiírta, annak ezen adatát mellőzte, csak nemzeti buzgóságából eredő fölfogásának tulajdoníthatjuk: mert hogy ez adatot ismerte, onnan kétségtelen, hogy, midőn nemzetünk emberhús-evéséről és vérivásáról beszélő némely történetírók előadásáról szól, Reginónak éppen azon lapjára céloz, melyben az nem csak ezen nemzetünkre, mint az egyházak és klostorok dúlóira, könnyen megfeythető ellenszenyből és sötét fölfogásból ráfogott vad szokást, de éppen őseinknek a besenyők (Pice-naci) általi nyomattatását is említi.

Vessük össze az említett byzanti íróknak fentebb közlött előadását őseink ekkori történeteit tárgyzó más szinte hiteles adatokkal, s tisztán ki fog tűnni, hogy ezek egymással nem csak egyeztetelhetők, de egymást annyira kiegészítők, hogy őstörténetünknek azon igen érdekes korszakára nézve, míg a Volga mellől megindult magyarság mai hazánkba hatolt, biztos vezérfonalat csak mindezen adatok egybevetése és egyeztetése után birhatunk.

Legrégibb hóni történetírónk Béla király névtelen jegyzője,

¹⁾ Regino, *Chron. Pistoriusnál Script. Rerum Germ.* I. d. 90. 1.

őseinket scythiai hazájokból, melyet ő az Etel (Volga) vizén túl helyez, Kr. u. 884-ben mondja megindultaknak, s ez adatát évkönyvekre, még pedig kétségtelenül honiakra alapítva így adja elő: „Urunk születésének 884-dik esztendejében, miként az esztendők szerénti krónikákban megvagyón, a hét fejedelmi személy, kiket hét magyarnek nevezünk (Hetumoger=hető magyar, mai kiejtés szerént hét magyar) kijött a scythiai földről nyugat felé ¹⁾.” Ő ugyan őseinket a Volgán átkelve Sudzsán, Kieven, Vladimiron és Halicson át csaknem egyenes vonalban hozza a havasokon át hazánkba nevezetesen Beregbe; de hogy e költözés nem szakadatlan vonalban, nem is épen ezen irányban történt, hogy őseinknek e rövid korszak (884-889) alatt két más ideiglenes telepjük is volt, Bíborban szül. Konsztántínosz felvilágosítja. Ezen ránk nézve fejlelthetetlen emlékü császár, ki Árpád fiával Zsolttal egy korban uralkodott, nemzetünkkel diplomatai öszveköttetésben állt, kinek udvarában magyar követek, s mint egy őseinkkel kötött béke iránti kezesek Gyula és Bölts főemberek tartózkodtak, ki e szerént nemzetünk Árpád előtti történeteiről több és hitelesebb adatokat bírhatott, mint a XI. században élt névtelen jegyző, a magyarok első lakául, Volgán túli honukról nem szólván, Lebediát, a mai lepedi síkot említi, hol azok mint a kozár khánnak minden háborúbani segítői (és nem mint némelyek akarnák, alattvalói) három évig tanyáztak ²⁾. Ezen három évi időközt, alapúl a névtelen jegyző által meghatározott kiköltözési évet véve, 884-887-re kell határoznunk, így a két író egymással szépen egyeztetvén. Innen őket az Atil és Jeik (Volga és Ural) folyók mellékén tanyázott s a szövetkezett kozárok és úzok által nyomott besenyők szorították első vajdájokkal Elöddel Etelközbe, hol a kozár khán fölszólítására a nemzet, mely előbb vajdák által kormányoztatott, kétségen kívül a veszélyes szomszéd besenyők ellen erejét öszpontosítandó, Árpádot a

¹⁾ *Anonymus Belae Regis Notarius* VII. fej. — Hogy azon évkönyv, melyre itt hivatkozás van, csak hazai lehetett, onnan következtethető, mert az idegen nyugati írók, kikből a byzantiakat nem ismerő névtelen jegyző merített, őseink keletázsiai honukbani történeteiről, mint a kik *Regino* szavai szerint *e. h.* 89. l. előttök gens retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata voltak, tudomással nem bírhattak.

²⁾ *Constantinus Porphyry. De administr. imperio* 58. fej. *e. h.* 168. l.

nemzet közös fejedelmévé emelte ¹⁾. Etelközből történt a magyaroknak a bolgárok ellen intézett hadjárata, még pedig Szümeón Magiszter főntebb közlött adata szerint kétségtelenül Kr. u. 888-ban. Ennek következtében a bosszút szomjazó Simon bolgár fejedelem a besenyőkkel szövetkezve Etelközre üt, azt földulja s így őseinket újabb hon keresésére kényszeríti ²⁾, még pedig, mint a byzanti írók főntebb közlött előadásából kitűnik, Bolgárországnak a magyarok általi földulása után igen hamar, leghihetőbben ugyan-

¹⁾ *Ugyanő ugyanott.* 170 l. — *Kállay, magyar és kozár kapcsolatok* című értekezésében, *Új Magyar Múzeum* II. évf. VII. füz. 213.

1. Konsztántínosz adatait Stritter után használva azt vátatja, hogy említett császár a magyaroknak mai hazánk előtt három lakát különbözteti meg, t. i. Lebediát, ez után Etelközt, s utóbb a Szeret, Pruth s több ezekkel együtt nevezett folyók közti tért: holott Konsztántínosz csak a két elsőről emlékezik, s midőn az említett folyók mellékéről szól, mint a hol az ő korában a besenyők laktak, mint szavaiból kitűnik, csak azon földet, azaz Etelközt akarja körülményesebben leírni, honnan a magyarokat a besenyők kiszorították. Ismét egy újabb tévedés a tekintélyül elfogadtatni épen nem érdemes Stritter kivonatainak használása után! E tévedés vonja maga után a másikat, miszerint Kállay Etelközt, mely nevét is épen az említett egymással egyenközűleg folydogáló vizektől vette, ezen folyóktól távolabb keletre kénytelenénfttetik keresni. Igen különösen jön ki, midőn *Kállay*, ki Konsztántínosz szövegét nem használta, Häuflert önkénynyel vádolja *e. h.* 218. l. azért, hogy Konsztántínosz Etelközt az említett folyók közével, mi a szövegben világosan van előadva, egynek veszi. Ezt csak az teheti, ki Stritter önkényesen szerkesztett szavait, a byzanti írók szavainak képes elfogadni. Így tett *Kállay e. h.*, midőn Konsztántínoszra. utalva, a kabaroknak a magyarokkal kétszeri csatlakozását írja (Konsztántínosz egyetlenegyről ír), és a szegény császár szavai gyanánt idézi Stritter compositióját, az ő általa képzelt második csatlakozásáról, melyet a tudós Stritter a görög szöveget meg nem tekintve, a hibásan értett latin fordítás szavaiból nyomozott ki. V. ö. *Constantinus Porph. e. h.* 39. és 40. fejt. — Etelköz öt nagy folyóját Konsztántínosz szövege után meghatározni s így annak a Szeret, Pruth, Dnieszter, Bug és Dnieper közötti fektét kimutatni egy külön cikkben fogom megkísérteni.

²⁾ *Constantinus Porph. e. h.* 170. l. — Hogy az Árpád vezérré választása után a magyarok által Etelközben töltött s a császár által határozatlan kifejezéssel néhány évnek mondott időn (μετὰ δέ τινος χρόνου) csak egy pár évet, t. i. a 887. és 888-dikat kell értenünk, az események összefüggéséből világos.

azon 888-dik évben. Azon adat ugyanis, mely Georgiosz Monakhosz fõntebb közlött elõadásában s a vele egyezõ két más byzanti íróban találatik, hogy a magyarok által megvert Simon a császártól békeért könyörgvén, az ennek megkötésére kiküldött császári követet börtönbe vettette s Etelköz földulása alatt is fogva tartotta, valamint azon körülmény, hogy mind ezen események egymással szakadatlan lánczolatban adatnak elõ, igazolja, miszerént Etelköz földulatásának legnagyobb hirtelenséggel kellett történni, hogy a császárnak követe jogtalan megsértéseért bosszút állani ideje ne legyen, s ha késõbb akarná is, a diadalmas bolgár fejedelmet megtámadni ne merje. S hogy a kijátszott császár csak ugyan így járt, mutatja azon körülmény, miszerint a bolgár foglyokat, kiket a magyarok kívánatára elõbb meg kellett vásárolnia, most a kevély Simonnak, ki a békét e föltételhez köté, nem csekély megalázódással vissza kénytelenítettett szolgáltatni. Igazolja ezen megállapodásunkat Regino is, kinek szavai után bizonyos, hogy õseink mai hazánkban 889-ben tûntek föl s ettõl fogva lettek a nyugatiak elõtt ismeretesekké ¹⁾. Nestor a magyaroknak Kió melletti elmenetelokrõl emlékeztvén — mi nem egyéb, mint az Etelközbõl a bolgárok és besenyõk által kiszorítottaknak uj hont keresõ utazása, —

¹⁾ Regino szavai *Pistoriusnál Script. Rer. Germ.* I. d. 89. l. ezek: „Anno dom. incarnationis DCCCLXXXIX. gens Hungarorum ferocissima et omni bellua crudelior *retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata* a Scythicis regnis et a paludibus, quas Tanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est.“ Innen azt következtetni, hogy a magyarok 889-ben indultak ki a Tanais mellõl, nem lehet, ez nem is állana; mert, mint tudjuk, 888-ban már Bolgárországot dulták, sõt egyenesen azt látjuk, hogy Regino õseinket, mint nagyon természetes, csak itteni honunkba léptõkkel kezdte ismerni s azért teszi kijövetelõket, rólok a régibb évekrõl épen mit sem tudván, föltünésõknek s ismeretessé létõknek évére, 889-re. *Hermannus, Pistoriusnál c. h.* 250. l. Arnulf császárnak 892-ben történt morva hadjáratáról írván, azt *Ungaris etiam auxiliatoribus nuper in illas partes adventantibus* történtnek mondja, mibõl világos, hogy ezen hadjárat alkalmával a magyarok a morva birodalom közelében azaz mai hazánkban voltak, s így a Regino által említett 889-dik év alatt az õshonbóli kiindulás ideje épen nem érthetõ; különben Konsztántínosz szerint Lebediában 3, Etelközben egy pár esztendeig hogy lakhattak volna, mielőtt mai hazánkban Nagy-Moráviáig hatottak?

azt 6406-ra azaz Kr. u. 898-ra teszi ugyan ¹⁾; de hogy ezen évszám hibás, azt Schlözer maga is elismeri, ki egyébiránt a magyar őstörténeti forrásokat egyeztetni nem bírván, az évet meghatározni nem meri ²⁾. Mi azt a fentebbiek után bizvást 888-nak végére tehetjük, annnyival is inkább mert Nestor szerint is a Radziwill-codexben ez esemény éve 888-896 közé tétetik ³⁾.

Ezen egymással összhangzatba hozott hiteles adatokhoz ragaszkodva, bizvást ellene mondhatunk mind azon történetvizsgálóinknak, kik a magyarokat hosszabb ideig vélik Etelközben laktaknak, mint szintén Jerney azon nem eléggé határozott s adatok nyomán épen ki nem fejtett állításának is, mely szerint Etelközt egy helyt Árpád régi de nem több mint tíz évig lakott hazájának, másutt ugyanazt a magyarok és a kazaroiktól elszakadt kúnok ideiglenes t. i. tíz évig birt tartózkodási helyének mondja ⁴⁾. Hasonlóan tévedésnek ismerjük ki azon majd minden történetvizsgálónknál, legközelebb pedig a magyarok őshelyeinek kinyomozását czéljául tűzött Jerneynél is, találtató véleményt, mely szerint Etelköznek a szövetkezett bolgárok és besenyők általi földulatása azalatt történt volna, míg a magyarok Arnulf német császár által 892-ben a morva fejedelem Szvatopluk ellen segélyül szólítva, honuktól távol táboroznak ⁵⁾. Nem alapszik ez állítás egyében, mint Bátorban szül. Konsztántinosz azon föntebb közölt szavain, hogy Etelközt a bolgár Simon a besenyőkkel együtt akkor dulta föl „midőn a turkok

¹⁾ *Nestors Russ. Annalen von Schlözer*, III. d. 107. 1.

²⁾ *Schlözer, ugyanott* III, d. 139. 1.

³⁾ Maga *Schlözer* megvallja *e. h.*, hogy a Radziwill-codexben ez esemény elébe 6396. (888) évtől fogva 9 egymás után következő évszám tétetik ki, a nélkül hogy ezen évekre valami más tény említetnék, mi azt jelenti, hogy Nestor tulajdonképp nem tudta: ezen évek közül melyikben történt a magyaroknak Kievnél elvonulása; midőn azonban Schlözer ezen évek egyikét sem mondja a magyarok bejövetelére nézve a többi általa idézett forrásokkal egyeztethetőnek, nagyon csatlakozik: mert még a maga által hibás hozzávetésekkel összeszerkesztett s a források névszerinti említése nélkül elérjesztett adatokban sincs egy sem, mely őseink bejövetelét 889 előttre és 896 utánra helyezné; ezen évek pedig a Radziwill-codex éveiben 6396-tól 6404-ig befoglaltatnak.

⁴⁾ *Jerney, Keleti Utazás*. I. d. 72. 1.

⁵⁾ *Ugyanő ugyanott* 86. 1.

egy kis hadjáratra kimentek ¹⁾.“ Azonban fentebbi kimutatásunk nyomán, mely szerint őseink Etelközből 888-ban kinyomatva, 889-ben már mai hazánkba léptek, ezen Arnulf császárnak 892-ben nyújtott segélyöket Etelközből küldöttnek elfogadnunk nem lehet. S nem sokkal természetesebb-e hinnünk, hogy Arnulf a mai hazánkban hódításairól elhíresült Árpádot s a Vág és Garan vidékeit bíró Szvatoplukkal már szomszédná lett magyarokat hívta meg a morva fejedelem megalázására, mint sem a Szeret és Deneper közt lakó s akkor még nyugati Európában ismeretleneket kereste volna föl? Midőn Árpád 892-ben e táborozást folytatta, akkor már névtelen jegyzőnk előadása szerint a Tiszamelléket a határhavasoktól Poroszlóig s a szepesi Tátrától a Sajó völgyén át a Mátraig, más felől Tizántúlak felső részét a Meszesig bírta, sőt a 7 vezér egyike Töhötöm az oláh vezért Gyelót megvervén és megölvén, Erdélyt is meghódította. Ezen birtokából intézte ő Szvatopluk elleni hadjáratát Arnulf kívánságára, de egyszersmind saját hódításainak terjesztése végett, melyeket Nógrád, Bars, Zólyom, Nyitra és Trencsény vidékeinek meghódítását beszélve névtelen jegyzőnk, részletesen előad ²⁾. Kik ezzel ellenkezőleg Arnulf segítettését Árpád által Etelközből történnék teszik föl, kénytelenek nemzetünknek mai honunkba költözését 892 utánra tenni; így Péceli azt 895. tájban történnék mondja, Horváth Mihály 894-re teszi, s legujabban Jerney is minden bővebb bizonyítás nélkül 894-ben állapítja meg ³⁾.

Nem tartom érdektelennek még közleni Bíborban szül. Konstantínosznak a bolgár-magyar háborúról mellesleg közölt nem

¹⁾ Οἱ τοῦ ῥοι τοῦ ῥοι πρὸς Ταξείδιον ἀπήλθον. *Constantinus Porph. e. h.* 40. fej. 175. l. — Már maga a szövegben használt Ταξείδιον (hadjáratocska) szó is utasít bennünket, hogy itt nem valamely nagyszerű messze táborozásról, hanem oly kisebb szerű hadjáratról van szó, melyekkel szüntelen nyeregben pusztailag élő őseink úgy szólván rendszeren foglalkodtak. Ezt leghihetőbben az Etelközzel éjszakra szomszéd szlávok ellen intézettnek tehetjük, kiknek földén vonultak át csakugyan őseink mai hazánkba *Nestor e. h.* és *Béla király névtelen jegyzője* szerint VII—XI. fej.

²⁾ Ugyanő XXXIII—XXXVII. fej. Ezen felső-magyarországi táborozást már *Budai Ferenc, Polg. Lex.* I. d. 62. l., igen helyesen azonosítja Árpádnak Arnulf részére 892-ben Szvatopluk ellen mai hazánkából nyújtott segítségével.

³⁾ *Jerney, Kelti Utazás* I. d. 154. l

nagy fontosságú, de őseink jellemére jeles fényt vető következő helyét, melyben a legelsőben bölcs León által építtetett, császári magánhasználatra szolgáló, ladikról értekezvén, a többek közt mondja: „Fősajkásává tette (León császár) amaz öreg Mikhaelt, ki akkor a ladik főkormányosa s előbb a Khrisztoszt szerető Basziléiosz úr csolnakjának alkormányosa volt, és a másik Mikhaelt, Barkalász nevezetűt, ki előbb Eüsztathiosz ezredes és patrikiosz hajóján főkormányos volt, midőn az a turkokat átszállította és Szümeónt Bulgária fejedelmét haddal megtámadtatta. Ezen Szümeón bolgár fejedelem ugyanis meghallván a turkokat átszállítandó hajóhadnak a folyóba érkezését, igen erős és kemény köteleket csináltatott, hogy a turkok át ne kelhessenek; mely gondoskodása által azok a kiszállásban eleinte gátoltattak is. De a mondott Barkalász Mikhael két más révésszel pajzsot és kardot ragadva vitéz és hősi rohammal a csolnakból kiszállván, elvagdalták a köteleket s utat nyitottak a turkoknak. A turkok ekkor Barkalász vitézségének láttára, hogy maga a két révész élén legelsőben metszette el a kötelet, bámulva mondanak: ezt illetné meg, hogy patrikioszsza neveztessek és a hajóhad fejévé legyen ¹⁾.” Világosan bizonyítja e hely, mily nagyra becsülték harcos őseink a veszélyek hideg megvetésével öszvekött személyes bátorságot és vitézséget.

AZ ANGOL ÜGYVÉDI TESTÜLETEKRŐL.

TÓTH LŐRINC TÖL.

Oly intézetre akarom vezetni az olvasó figyelmét, mely nem annyira követésre méltó például ajánlható a jelen társasági állapotok s a jogtudomány- és tanulmány mostani fejlettségi foka mellett, mint sajtószerevése s a polgárosult Európában magán álló különösége miatt érdekes. Értem az angol ügyvédek egyesületeit, az Inneket. S alkalmat veszek egyszersmind az angol ügyvédségről némely, talán nem egészen tanulságtalan, jegyzeteket elmondani.

Ha az ember azon száz meg száz apró gőzhajók egyikén, me-

¹⁾ *Constantinus Porph.* LI. fej. e. h. 238. 239. 1.

lyek a Themse hajjait minden irányban hasítják, s az óriási ipar- és kereskedelmi fészek minden részét, csaknem percenkénti közlekedés által, folytonos összeköttetésben tartják, a nagy Londonhídtól nyugat felé indul: a Themse bal partján, füstös házak, köszénmocsok rakhelyek, izetlen sokemeletű falak sorozatán elfáradt szemeit kellemesen nyugtathatja meg egy virágzó, zöld oázon, hol elevenzöld gyepek bársonyszőnyegén, árnyékos ó-angol tölgyek alatt sétáló nép élvezi a nagy-város kellőközepén kinálkozó mezei természetet, s élénk kis gyermekek játszanak a színes kővecsekkel és csalfa aranyos lepkékkel. Ezen oázis nem egyéb, mint a Temple nevet viselő ügyvédegylet nagy kiterjedésű, s a közönségnek nyílt kertjei.

Ha pedig a Strandon végig menve, s a Temple-Baron belépve, nagy épület-tömeget találsz, számos udvarral s kapuval, s ez épületek közepén gazdag góth egyházat s teremeket, régi nagybecsű festvények- s faragványokkal, történeti személyek arcképeivel, és részint emlékezetes, részint elfelejtett ügyvédeknek századokon át pontosan vezetett névjegyzékeivel; számos kisebb nagyobb lakással, hol bírák s ügyvédek, az egylet tagjai, részint hivatalos, részint az ifjabbak és szegényebbek, mindenkor szállásukat tartják; boltokkal, hol ügyvédi parókákat s köpenyeket árulnak, melyekből a legcsodálatosb ellentétben mosolyog ki egymásik életvidor, fiatal jogász arca: ezen épület-tömkeleg ismét nem egyéb, mint a Temple nevet viselő ügyvédegylet sok százados, ősi tanyája.

Az angol fajnak vérébe ment át azon meggyőződés, hogy tisztességes régi alkotmánynak, minő az övé is, csak legnagyobb óvatossággal s a leggyöngédebb lelkiösméretességgel szabad nyulni köveihez; mert félő, hogy, ha csak néhány kő is megingattatik, össze fog omlani az egész épület, s ugyanazok, kiknek engedelem adatott p. o. némely ószerű arabeskek leszedésére, némely bár torz és izetlen frescók letörlésére, a régi épület barna, mohos falainak elevenzöld vagy rózsaszínű mészszel bemázolására, — csak hamar kedvet kaphatnak az alapok kiásásához, s az egész ó hajlék lerontására is. Az angol tehát, tisztelvén a helyhatósági jogokat, mai napig megtartja azon csodálatos alakú ó kocsit s öltözetet, melyben a lordmayor ünnepélyes alkalmakkal magát láttatja; nagyra becsülván a bírói függetlenséget, az eskütszéket, s törvényszéki nyilvánosságot, mint ezeket őseitől átvette, — nem nevet, ha látja a bírák s ügyvédek hosszú parókáit, melyek az idegen néző előtt farsangi bo-

hóckodásnak tetszenek stb, sőt eltűr némi visszaéléseket is, bár azokat jól ismeri s épen nem helyesli, csakhogy a törzsöt, melyhez a visszaélések burjána kapaszkodott, vigyázatlan kezekkel meg ne sértse. — Helyes-e ezen politika, vagy nem? a történetíró határozza el, kinek szerepébe avatkozni nem akarok, bár mélyen érzem, hogy a magyar díszruhával, a görbe karddal s pengő sarkantyúval egyéb jelentés is volt összekötve, mint azon zaj, melyet a kardzörgés s a sarkantyú pengése okozott.

Ezen az angol faj által lelkiösmeretes gonddal ápoltt ó intézvények során állanak az ügyvédegyesületek (Inns of Court), kevés különbséggel úgy szerkesztve jelenleg is, mint századok előtt, emlékei azon küzdelemnek, melyet győzelmesen vívott meg a hazai jog a betolakodó római polgári s egyházi jog ellen. Mióta Theobald, canterburyi érsek, István király idejében, pandecták székét állította fel Oxfordban, s az egyetemek a római jog barátival lettek megtöltve: az angol nemzet, jogi tekintetben, két nagy pártra szakadt, melyek élethalál-harcot vívtak egymással. A harc azonban, mint mondók, Angliában is, mint nálunk, a hazai jog diadalmával végződött. — Míg az egyházzal összeforrott egyetemek a külföldi jog fészkei, addig a hazai jogbarátok által alakított tanyák (Angolul Innok), az angol szokásjog szentélyei s tanodái lettek.

Az Innok eredete tehát a britt évrájkok kora századaiban fészkel. A keresztyén papság, mely azon korban a tudományok egyeduralmával bírt, különös előszeretettel mívelte a jodtudományt. Ennek ismerete hatalmas támasza volt az egyházi törekvéseknek is. Járasságuk a jogban, szemközt a néptömeg nagy tudatlanságával s babonájával, roppant tekintély s befolyás sugárával vette körül őket, s nagy terjedelmű egyházi s világi hatóságot adott kezeikbe. A bírák s törvényszéki tisztviselők csaknem kizárólag a papság soraiból váltak ki. *Selden* szerint, a normannok elfoglalását megelőző időben a hazai jog szorgalmasan taníttatott a zárdákban, iskolákban s főnemesek udvaraiban; midőn azonban a normann Conquestorral s a normann uraság egész ideje alatt külföldi papság tódult be Angliába, mely nem ismerte a britt nyelvet és szokásokat: ugyanezen papság, saját érdekében, gyűlölni s üldözni kezdte az írásba nem foglalt, csupán hagyomány útján élő hazai szokásos törvényt, s minden befolyását oda intézte, hogy az előtte ismert s kedvelt római jogtudomány szabályait s elveit léptesse életbe, mely egyszersmind

inkább mozdítá elő a hódoltatók céljait, mint a népfelség alapelvére fektetett ó-germán jog. — A tizenkettődik században (1137) fölfedeztetvén Justinian császár pandectáinak másolata, a római jog sebesen kezdett terjedni s erősödni, és csaknem általánosan úgy tekintetett, mint a legszebb s legtökéletesb rendszer, melynek elfogadása vagy utánzása az egyes népek jogtudományát a legcélszerűbb javításokkal gazdagítja. A jogtudósok, nevelésöknél fogva is, megszokták úgy tekinteni azt, mint a józan ész, s méltányosság legnemesebb előképét. Főleg kegyelte pedig ezen jogot a római papság, mely annak tanulmányát mindenütt bevitte az egyetemekbe, hol e jog tudori koszorút osztogató külön facultásokat képezett. — E divat elérte a britt szigetet is, s úgy találjuk, hogy a tizenkettődik században már köz leckék tárgya lett az oxfordi s canbridgei egyetemekben. De ezen élénk s erős nemzeti érzélemmel megáldott fajnál nem oly könnyű szerrel ment keresztül az idegen növény meghonosulása, mint az európai szárazföldön, s bár a papok és szerzetesek buzgalommal kezdék művelni a Rómából került ujdonságot: a világiak, kik mélyen voltak érdekelve a régi alkotmány és szokások megtartása mellett, s kik már is sajnosan érezték a normann újítások következményeit, annál hiebben ragaszkodtak a hazai joghoz. István király megtiltotta a külföldi jog tanítását; s bár e tettet a szerzetesek hitetlenségnek bélyegezték, a nemzet annál melegebben buzgott régi szokásai mellett. E nemzeti buzgalom megakadályozá a római törvényszéki eljárás behozatalát az angol törvényszékeknél, s megmentette a néptörvényszékeket, s törv. széki nyilvánosságot, bár a papságot nem volt képes visszatartani, hogy a tudományosan művelt izlésének s érdekeinek jobban megfelelő római jogot saját iskoláiban és zárdáiban azontúl is ne tanítsa. Ez időtől, mint említők, a nemzet két pártra szakad: a papság s hivei a római és kánoni jogot művelték; a világiak pedig makacsul ragaszkodtak a hazai, vagyis municipális joghoz. A parlament féltékenyen őrizkedett a külföldi jog betolakodásától, s II. Rikárd idejében az összegyűlt világi nemesség kinyilatkoztatá, hogy „az angol birodalom, valamint soha sem igazgattatott s kormányoztatott, úgy azontúl se kormányoztassék a római jog szerint,“ mint-hogy e jog önkényes kormánynak törvénye, mely meg nem fér a britt szabadsággal. A papság meggyőződván a hazai jog elnyomásának lehetetlenségéről, melyet a nemzeti érzelem hatalmas ellen-

szegülése világosan kitüntetett, lassanként visszavonult a világi törvénszékektől, s III. Henrik idejében törvény által tiltatott meg a papoknak világi köz törvénszékek előtt ügyködni; nem sokára pedig ott bíraskodni is megszűntek, miután a birói hivatalos eskübe be lett igtatva azon záradék: „hogy a birák az ország törvénye és szokásai szerint tartozzanak itélni mindenben.“ — Azonban az egyházi törvénszékeknél birák maradván, s VIII. Henrik koráig folytonosan viselvén a lordcancellári méltóságot, midőn t. i. More Tamás lett az első világi cancellár, s Mason János az oxfordi egyetem első világi cancellárja — ezen t. i. az egyházi, s cancellári törvénszékeken saját izlésök szerint rendezék az eljárást, és az eljárás, ugyane törvénszékeknél mai napig a római joggal egyező maradt. A hazai jog gyakorlata ekként egészen s kizárólag világi jogtudósok, birák s ügyvédek kezére kerülván, kiknek tudományos műveltsége sokkal alantabb fokon állott az egyháziakénál, s kiknek, a hazai jognak az egyetemekből kizáratása után, nem volt többé alkalmuk magukat a jogtudományban kiművelni: élénken éreztetett, hogy intézetekről kell gondoskodni, melyek a hazai jognak ápoló s művelő helyei legyenek. E szükségét még érezhetőbbé tette a londoni állandó főtörvénszékek felállítása, János király idejében, mely azután I. Edvárd alatt be is végeztetett. Akkorig a törvénszékek, a király kíséretében, helyről helyre utaztak az országban, mint nálunk is, [s csak a Magna Charta által állapítottatott meg, hogy a törvénszékek állandóul székeljenek Westminsterben. Most a hazai jog szétszórt, vándorló kedvelői s tanítói egy pontra gyülekeztek a fővárosba, s az oxfordi és cambridgei egyetemekből kiszorított hazai jog művelésére egyesülván, telkeket és házakat szereztek Londonban, Westminster közelében, melyek nekik lakhelyül, s egyszersmind jogtudományi képezdélül szolgáltak. Ez az *Innek* eredete.

Az *Innek* kétfélék. *Inn of Court* (udvari Inn) azon nagyobb anya-egyesületek neve, hol *Dugdale* (*Origines Judiciae* 141) szerint, az ifju jogtanulók nem csak a törvényt, hanem mindazon ismereteket s művészeteket is tanulták, melyek őket alkalmasakká tevék az udvar szolgálatára s a királyi udvarnáli megjelenésre, p. o. táncot, vívást, éneket, lovagi s egyházi gyakorlatokat. — *Inns of Chancery* (cancelláriai egyletek) pedig azon kisebb társulatok neve, melyeknek tanyái egykor a cancelláriai tisztviselők, jegyzők s irnokok lakása- s tartására szolgáltak. Amazok száma négy, u. m.

Lincoln-Inn, *Inner Temple*, *Middle Temple*, és *Gray's Inn*; emezeké pedig nyolc, melyek közül kettő, u. m. *Furnival's Inn* és *Thavies Inn* *Lincoln-Inn*hez, kettő, u. m. *Barnard's Inn* és *Staple Inn* *Grays-Inn*hez, három, u. m. *Clements Inn*, *Clifford's Inn*, és *Lyon's Inn*, a belső *Temple*hez, végre egy, a *New Inn*, a közép *Temple*hez tartozik, mint annak függeléke.

Lincoln's Inn, *Holborn* városrészben egy régi zárda, az úgynevezett „fekete fraterok házának (*Black friars House*) s *Ralph Nevil* chichesteri püspök egykori lakának romaiból keletkezett. 1221-ben tizenhárom fekete fráter vagy *Blackfriar* jött át Angliába a szárazföldről, kik *Langton István* canterburyi érsek pártfogolása alatt házat s kápolnát építettek *Holborn*ban. 1276-ban új zárdába vonulván, a most is úgy nevezett *Blackfriar*-hid mellé, *holborni* lakhelyöket *Edvárd király* *Sir Henri Lacy* *lincolni* grófnak ajándékozta, ki azt ismét az általa igen kedvelt jogtanulók rendelkezésére bocsátotta. Innét a *Lincoln's-Inn* neve. Az épületek többi része, egykor a chichesteri püspököké, ezek által adatott előbb bérbe, későbbben pedig 1580-ban a chichesteri püspökök adományosa, a *Suliardecsalád* által, örökbe a *lincoln's-inni* jogászoknak. Áll pedig ezen roppant nagy ügyvéd-tanya az *Old Buildings* (ó épületek), *Stone Building* (kőépület), *New Square* (új tér) részekből, a szép kápolnából, melyben a társaság tart jól fizetett káplánt, s a kertből, mely a közönségnek, vasárnapot kivéve, naponként nyitva van tíz órától négyig. Az épület nagy terme VII. *Henrik* idejében épült góth ízlésben, s *Hogarth* képeivel, s az egylet kitünőbb tagjainak címeivel van ékesítve. A lord-cancellár e teremben tartja üléseit törvényszünetek alatt. Mert Angliában is 4 törvényszünet van, mint volt nálunk az átalakulás előtti időkben.

A *Temple* nevet két egyesület viseli, a belső (*inner*) és közép (*middle*) *Temple*. Nevét onnét veszi, mert egykor a templariusok palotája volt. A templomosok lovagrendje II. *Edvárd* uralkodása idejében elnyomatván, birtokaik a koronára szállottak, s annak birtokában maradtak mindaddig, míg a *viennei* nagy zsinat azt nem rendelé, hogy a templomosok minden birtoka a *jeruzsálemi Johanna*-lovagrendnek adassék át. III. *Edvárd* király tehát ezen rendnek engedte a *Templet*, mely azt évenkénti 10 font sterlingért a jogászoknak adta bérbe. A tanulók száma csak hamar annyira növekedett, hogy szükségesnek találták két testületre osztani, az említett

nevek alatt. Ily bérloi minőségben birták ez épületeket egész a Johannita-rend eltöröltetéseig VIII. Henrik idejében, s ezentúl is a koronától I. Jakab király hatodik éveig, ki az ideiglenes címet, a kincstárnak évenként fizetendő 10 fontért, örökjogúvá változtatta. Az egyesületek régi egyháza még a templomosok által építtetett, s Heraclius jeruzsálemi patriarcha által szenteltetett föl 1185-ben; részben újra építtetett 1826-ban, s közös mindkét egyesülettel, melyek igazgatói (bencherei) nevezik ki az egyházi káplánt. Van azonban mindegyik egyletnek külön tereme, melyek közül a Middle Templeé 1572-ik évből csodáltatik, mint építészet remeke, s leg szebb az összes londoni Ennek termei közt. Az Inner Temple kertje felséges sétéával kínálkozik a Themse partján, s a tagoknak mindenkör, a közönségnek pedig nyári délutánokon van nyitva.

Gray's Inn, a negyedik anyaegylet, Gray lord lakhelye volt s Pourtpole-Manor nevet viselt régi időben, s innét vette nevét. Ezen család adta azt bérbe a jogtanulóknak 6 font 13 sh. és 4 dénár évi bérért. A koronára szállván e birtok, VIII. Henrik örökül adományozta azt, ugyanazon évi fizetés mellett, a jogászoknak. Az egylet goth izlésű tereme, kitünő egyleti tagok képei s cimereivel ékesítve, igen díszes s karzattal van ellátva, melyről egykor bebocsátott nézők szokták bámulni a tanulók vitáit s mulatságait. Erzsébet királyné különösen kegyelte ez Innt, gyakran meglátogatta azt, s a terem asztalai e nagy királyné ajándékai. A kert naponkint nyitva a közönségnek 10 órától 4-ig. A fősétány nagy szilfáit Lord Bacon ültette, ki ezen egylet tagja volt.

Külsőségek mindezek, miket itt elmondtam, t. olvasó! de fogalmat s képet nyújtanak ezen egyletek gazdagsága, jelentősége s nagyszerűségéről, mely tökéletes arányban van a szigetország nagyságával, melynek alapján kifejelettek. Most átmegyek az Ennek belső szerkezetének vizsgálatára.

Mielőtt azonban e részleteket előterjeszteném, bátor vagyok a tárgy kellő felfogása érdekében, emlékeztetni az olvasót azon jól ismert különbségre, mely az angoloknál (valamint más név alatt a franciáknál is) az ügyvédek kétféle nemét éles ellentétben mutatja. Nálunk e fajok elkülönözve nincsenek. Egyik az *Advocate* vagy *Barrister*, vagy *Counsel*, a feleket a törvényszék előtt képviselő, valódi ügyvéd; másik az írományok elkészítésével, a formaságokkal, a tárgy kellő felszerelésével gépileg foglalkozó *Attorney* vagy *Solicitor*. Amaz viszi a nemesebb, a lelkesebb szerepet, az ész, a

szellem, az ékesszólás minden segédeszközeivel; emezé a csekélyebb, aljassb feladat, melyre némi megállapított formaságok száraz ismerete, s inkább csak napszámosi kéz és szorgalom kell. E két ága a különben egyazon célra ható tényezőknek soha össze nem vegyül. Midőn az angol ügyvédek méltósága, tekintélye, dicsősége, diadalai emlegettetnek: ezen *ügyvéd* név alatt a *barristerek* osztálya értetik; midőn az angol ügyvédek kapzsisága, korlátolt észtehetősége, cselszövő furfangossága ócsároltatik: ezen *ügyvéd*-név „*Attorneyt*“ jelent.

Az angol *attorneyk* körülbelől a francia *avouék*nek felelnek meg, kik a nagy forradalom (1790) előtt *procureur* nevet viseltek, a régi Rómában használt s a latin nyelvből a magyarba is átment *Procurator* (prokátor) szótól. A szabad Rómában, Justinian kora előtt s az éjszakeurópai népeknél elv volt, hogy a törvényszék előtt mindenki személyesen végezte dolgait; Rómában Justinian óta (Justinian. Institut. IV. 10. cím), s a római jog nyomán mindazon országokban, hol ez tekintélyre s erőre jutott, az ellenkező szokás állapodott meg. Angliában, I. Eduárd előtt, csak különös kir. engedelemmel lehetett ügyvéd által védetni magát; ezen király 13. statutumának 10. fejezete szerint (Blackstone III. k. 25. s 26. r.) ezen szabadság általános elvvé lett, de oda soha sem jutott a dolog, hogy a felek törvényesen köteleztettek volna polgári ügyekben *attorneyk* segítségét használni. Nem valamely egyenesen parancsoló törvény, hanem az angol törvényszéki eljárás bonyolodottsága tette szükségessé az *attorneyk* általános használatát, mely a törvényszéket hozzá férhetlenné tette oly embernek, ki a törvényes gyakorlatban nem nőtt fel. Ezóta az *attorneyk* száma roppantra növekedett, úgy hogy annak korlátozása több ízben szükségesnek találtatott. Jelenleg rendszert 6 évi gyakorlat kívántatik valamely *attorney* oldala mellett, arra, hogy valaki *attorney* lehessen, s egy-egy *attorney* csak két segédet vagy írnokot tarthat, miért is többen szoktak egyesülni. Az *attorneyk*, azon kívül, hogy kizárólag képviselik a feleket a törvénykezésben, sok kiváltsággal bírnak Angliában, p. o. nem lehet őket adósság miatt bebörtönözni; csak azon törvényszék által íteltetnek, mely előtt gyakorlatot üznek, ki vannak véve több közszolgálat p. o. *sheriffség*, *constableség* alul, miknek elvállalására más angol polgár pénzbírság alatt köteleztetik. — Az *attorney* név azonban általános név, mely az ügyvédi s notáriusi foglalatoss-

ságok többféle nemét foglalja maga alatt. Fő ágai: a *sollicitor*, ki különösen peres ügyekkel foglalkodik; 2) a *conveyancer*, ki szerződések s oklevelek szerkesztésével vesződik, mert noha a szerződések, eladások, átruházások stb Angliában magán pecsét alatt szoktak kiadatni, a törvényes műnyelv oly nehéz és furfangos, a csalások s kijátszásoknak oly bő alkalom nyílik, hogy jogtudós segélye nélkül senki sem merészel fontosabb szerződést kötni. Ezen szükség érzetén alapúl az attorneyk nagy befolyása s fontossága, mert a polgárok mindennemű jogviszonyaiban közbenjárók. E kettős közbenjárás a szerződések s oklevelek megkötése s a perek indítása és folytatásában igen veszélyessé lehet lelkiösmeretlen attorneyk kezében, mert az egyszer körmeik közé került tárgyat alig lehet onnét többé kiragadni; a hibásan szerkeztett oklevél perre ad alkalmat, a per folytán s vége felé új irományok szerkeztendők, melyek hűtlenül szerkeztve ismét új perekbe dönthetnek. Ez a kétféle üzletág egyazon személyekben vagy legalább testületbeni összehalmazásának eredménye, melyhez járulván még az angol törvények s eljárás egyéb sajátosságai, tagadhatlan, hogy az angol törvényszéki gyakorlat igen súlyosan nyomja a perbe bonyolodott polgárokat, s az attorneyk egy része utálatosan visszaél hivatalával, és méltó okot ad az angol ügyvédség elleni azon panaszokra, melyek a parlamenti acták komoly hasábjain előfordulnak, valamint a gúnyos torzképekre, melyek az életképfestők s regényírók műveiben csaknem állandó cikket képeznek.

Ezen vádak alá nem eshetnek a közvéleményben sokkal magasb fokon álló *barristerek*. Az ügyvédek ez osztálya sajátképen csak az attorneyk járuléka, mert az attorneyk készítik el a perirományokat, s ezek bizzák meg a *barristert* a pernek törvényszék előtti szóbeli védelmével; fiatal barrister tehát csak attorneyk barátsága s bizodalma által boldogulhat, mert a *barrister* a perlekedő féllel egyenes összeköttetésben nincs, s csak az attorney közbenjárása által találja munkáját s nyeri díjait: de épen ezáltal a barrister minden vádtól és szennyről tisztán marad, s mint az ügyvitel nemesebb, szellemibb és magasb műveltséget kívánó részére hivatott jogtudós, sokkal magasb tisztetben is részesül. A barristerek vagy advocatok kizárólagos joga a nagy törvényszékek előtti szóvitel s védelem. Közölök vétetnek a segéd- vagy pótbírák, s némely törvénykezési ágakhoz, p. o. a csödbizottmányokhoz a bizto-

sok. Testületekből választatnak a lordcancellár s a wensminsteri három fő törvényszék, t. i. a *Kingsbench*, *Exchequer* és *Commonpleas* tizenkét főbírája; közölök válnak ki a parlament legkitünőbb szónokai, folytonos gyakorlatában lévén a rögtönzésnek, az ékes-szólásnak. — A *barrister* s ezzel egyértelmű *counsel* (tanácsos) név ismét általános; mikint az *attorney*; foglalatosságai fajtái különfélék. Némelyek az ügyvédi gyakorlat azon sajátos és legkisebb jelentőségű részére adván magokat, mely *special pleading* nevet visel, innét *special pleaders*nek hivatnak; azon fiatal törvénytudók is, kik a gyakorlat 5 évét még ki nem töltötték, foglalkodhatnak már az ügyvédség e legcsekélyebb nemével; némely *barristerek* azonban sohasem tesznek egyebet, s az ilyenek nem engedtetnek a nagy törvényszékek előtt fellépni. — Mások a nagy törvényszékek előtt szerepelnek. A *barristerek* egymást „tudós barátom“ névvel illetik, s általános címök „tudós urak“ (*learned gentleman*). A kik magukat ügyvédi gyakorlatukban kitüntetik, *serjeant at law* címet nyernek, mire előbb tizenhat évi gyakorlat kívántatott, most pedig nincs valamely határozott idő. Ha valamely ügyvéd főbírává neveztetik, s még nem volna *serjeant at law*, a mi ritka eset, ilyenné nevezteteti magát. Ezeknek van kizáró joguk a *Commons pleas* törvényszék előtt szónokolni. Egy-másközt a „tudós testvérem“ (*learned brother*) címmel élnek, mely címet nekik a főbírák is mindenkor megadják. E férfiak közt a legnagyobb kölesönös hitel s bizalom uralkodik; a törvényszék maga is gyakran elfogadja állításait az oklevelek tartalmára nézve, a nélkül hogy ezeket maga megnézné, — ellenkezőleg, mint p. o. Porosz- s egész Németországban, hol az ügyvédség teljes kiskorúságban tartatik, s egész rendszer oda látszik célozni, hogy a védencet az ügyvéd csalásaitól megmentse.

Előadásom folytán mindenkor ezen nemesebb s tiszteltebb osztályról, a *barristerekről* lesz szó, mert ezeknek egyletei s képezdéi az Innék.

Mindegyik ilyen egyletnek megvannak saját szabályai s ősi szokásai, mik szerint önmagát kormányozza; némely főbb szabályokban mégis, melyek a négy társaság *bencherjeinek* (képviselő igazgatóinak) köz egyezésével állapítottak meg, mindnyájan összhangzanak. Ily fő elvek: hogy mindenik egylet teljes joggal alkot-hat ugyan magának szabályokat a tagok fölvételére, s egyéb belső

intézkedésekre nézve, de arra, hogy valaki a terminust bevégezt-nek vagy kitöltöttnek tekintessék, legalább is háromszor kell ebé-delni az egylet teremében egy terminus alatt; hogy továbbá az ügyvédi testületbe fölvétessék, legalább öt évet s tizenkét termi-nust kell kitöltenie, miután száz fontot az egyleti pénztárba letett; kivéven ha bizonyítványt mutat elő, hogy az oxfordi, cambridgei vagy dublini egyetemeken két évet töltött, vagy hogy a scótiái ügyvédi collegium tagja, mely esetben 3 év is elég. — Ezen bizo-nyítványokat utólagosan is előmutathatja, t. i. a kitöltött évek után, egyenesen ügyvéddé avattatása előtt. A letett 100 font, kamat nélkül, visszatérítetik az ügyvéddé-avattatás után, vagy annak is, ki az egyletet elhagyja, valamint halál esetében, az örökösöknek. — Ily közös fő elv továbbá, hogy pap (diaconus) és kereskedő nem lehet az Innek tagja; hogy senki sem avatthatik ügyvéddé, mi-előtt neve s leírása a társaság teremében két hét hosszat kifüg-gesztve nem áll, s a többi egyletekkel nem közöltetik; hogy „*at-torney*“ vagy „*sollicitor*“, úgy ezeknek írnoke vagy segéde nem lehet ügyvéddé, míg nevét az attorneyk sorából ki nem törölteti, s e nemű gyakorlatát két éven át meg nem szünteti; hogy egyik Inn-ből a másikba átlépő tag az előbbeniben kitöltött időt vagy termi-nusokat beszámíthatja a maga javára, ha a felvétellel járó bélyegdí-jakat s egyéb költségeket úgy megfizeti, mint eredeti felvétel al-kalmával; úgy szinte, hogy az egyletből kilépett s abba ismét belépni akaró egyén, minden már előbbi benléte alatt szerzett előnyeit felhasználhatja, p. o. ha első benléte alkalmával hat terminust töltött, újonnan belépése után már nem 12, hanem csak 6 terminust kell kitöltenie, ha a díjakat újra lefizeti. — Az ügyvéddé avatlatni ohajtó tag, ha protestans, leteszi az egyleti előjárók előtt a hűségi s úgynevezett suprematiai esküt, miszerint Anglia királyának hűsé- get, engedelmességet és annak elismerését fogadja, hogy a britt király egyházi ügyekbeni felsősséggel, azaz: a pápától független-séggel bír; ha pedig r. katolikus, le kell tenni szinte a hűség- s engedelmesség-, továbbá a III. György 31. és 32. fejezet szerinti es-küt, t. i. az abjuratio, külhatalmaktól függésről lemondásekskjét. Ezen esküvéseket ügyvéddé avattatása után hat hónap alatt ismételnie kell valamelyik westminsteri fő törvényszék vagy azon város év-negyedi törvényszéke (quarter session) előtt, melyben lakik. — Ha valamely folyamodó bármilyen tekintetben hamis leírást ad maga

felől: e miatt visszavetetik, s ha a hamisság, felvételése után fedeztetik csak fel, felvétele a bencherek által megsemmisítettetik. — A felvételre megkívántatik az egyleti kincstárnok vagy a bencherek helybenhagyása; s ha az meg van nyerve, az e felőli bizonyítvány a többi egyletekben is köröztetik. Egy egyesület által visszavetett egyént a többi sem fogad bé. Az egyleti alkinestárnok, vagyis gazdától (steward) adott bizonyítvány följogosítja a tanulót, hogy a westminsteri, guildhalli és oldbaileyi törvényszékeken, a tanulók páholyában ülhessen. Mindegyiknek szabad bejárása van azon egylet könyvtárába, melyhez tartozik; a könyvtárak pedig rendesen nyitva vannak 10 órától 3-ig, kivéve ünnepnapokat; könyveket azonban kivinni nem szabad a bencherek írott engedelme nélkül. — Az egyleti termekben naponkint ebéd adatik négy-négy személyre számított adagokban felhordva, s egy palack bor ingyen járul ráadásul ily négy személyre való adaghoz. A tagok kötelesek fekete felső ruhában vagy köpenyben ebédelni, melyet az előszobában vesznek fel, s melynek használatáért egy schillinget (30 p. krt) fizetnek a fő ajtónállónak. Hogy valaki ez ebédekhez bocsáttassék, bizonyítványt kell előmutatnia a lefizetett felvételi összegről; s ha ki e letéteményt ügyvéddé avattatása előtt visszaveszi, ezáltal megszűnik az egyesülethez tartozni. — A tagok egyébiránt egész terminus alatt az egyleti teremben ebédelhetnek, minden ily ebédért két forintot fizetve.

Ezek körülbelül azon fő szabályok, melyekben mind a négy egylet megegyezik; a belső szerkezet s eljárási mód pedig az egyletek régi szokása s tetszése szerint változik.

Az ügyvéddé avattatásra mulhatlanul megkívántatott terminusok, mindegyik Innben, összeesnek s egyazon időben tartatnak a rendes törvénykezési időszakokkal vagy terminusokkal, melyek száma Angliában, mint előbb nálunk is volt, négy u. m. *Hilary Term* (megfelelő a vízkereszti törvényszaknak) január 23-kától febr. 12-keig; husvét terminus, kezdődik 17 nappal husvét-vasárnap után, s tart 27 napig; *Trinity-term*, kezdődik 18 nappal a husvét sz. bevégezése után, s tart 20 napig; végre sz. *mihályi* sz. kezdődik nov. 6-kán, s tart ugyanazon hó 28-káig.

Az említett felvételi díjak, némi csekély különbségekkel, mintegy 30 font sterlingre mennek, miből a felvételi bélyegdíj 25 fontra megy. A felvett tanulónak 100 font erejéig kezest kell állítani,

hogy tartozásait pontosan megfizeti. — A közös ebédéért p. o. a Lincoln-Innben egy napra 2 shilling (1. p. ft), egy hétre 14 sh., s egy egész terminusra 1 font 8 shilling fizettetik. A papfizetés évenként mintegy 15 shillingbe kerül. Az Inner Templeben egy heti ebéd 19 shillingbe, a Middle Templeben 12 sh., a papfizetés 4 shilling s néhány denárba kerül. A Gray's Innben egy napi ebéd ára 3 sh. 6 dén., s egy hétre 14 shilling. Minden terminusban van egy úgynevezett nagy nap s nagy hét, melyen az ebéd drágább. Az ebédidő délután 5—6 óra közt. Oly ebédért, melyeken a tanuló terminus alatt jelen nincs, szinte fizet mérsékeltebb összeget.

A terminusok kellő számának kitöltése után, ha a tanuló minden köteleztetésének eleget tett, s erről bizonyítványt mutat elő, a bencherekhez folyamodik, s egy vagy több bencherek ajánlására a *barba* felvétetetik, vagyis ügyvéddé avatattik és föleskettetik. Szükséges erre bizonyos idő kitöltésén s bizonyos számú terminusok alatt meghatározott számú közébédeken jelenléten, s az említett fizetések rendbe hozásán kívül, némely Innekben, bizonyos számú felolvasásokat s jogi tárgyú vitatásokat tartani. Ügyvéddé avatás alkalmával ismét kezest kell állítani az ügyvédre váró későbbi fizetések biztosítására, s maga a felavatás tetemes, p. o. a Lincoln's-Innben csaknem 100, egyebütt 70—80 fontra menő összegek fizetésével jár; maga a bélyegdíj 52 ft; a könyvtár használatáért fizettetik 3—5 font, szobáért, melyet az épületben nyer, 20 font, ezenkívül többféle ajándékok.

Az egyesületek épületeiben levő számos szállásokon, részint évi bérben, részint örökösen, egyleti tagok laknak. Némelyik Innben a szállást bíró tagnak joga van szállását másoknak is kibérlni, és pedig egyikben csak egyleti tagoknak, másokban akárkinek. Családos egyének azonban soha sem lakhatnak e zárdaszerű épületekben. A lakásokon, a bencherek különös engedelme nélkül nem szabad változtatást tenni, és saját költségükön kell javításokat eszközölni s a tisztaságot fentartani. Azoknak mérsékelt évi bére különböző, p. o. Inner Templeben a szobalakos, ha már ügyvéd, 5 font 8 shilling 8 dénárt, ha tanuló, néhány shillinggel kevesebbet fizet. A szobák kiadásánál elsőbbséggel bírnak a barristerek vagy ügyvédek, idősbégi sorozat szerint, s csak azután következnek a tanulók vagy gyakornokok, kik terminusaikat töltik s felvétetésre várnak. A szobákat bírók az egyleti asztalnál ebédelhetnek, s ha

nem ebédelnek is, tartoznak bizonyos összeget fizetni a köz pénz-tárba.

Vannak némely alapítványok is, mint p. o. Lincoln's Innben a híres Tancred-alapítvány, melyre az alapító rendelete szerint neveztetnek ki vagyontalan, de kitünő elmetehetségű jogtanulók, kiknek nem kell 100 fontot letenni, sőt egyenként 50 fontot kapnak egy éven át önművelésük céljára, miért azután némely, az alapító által kiszabott köteleességeket kell teljesíteniök.

Az Inneket igazgató kormány tagjai benchereknek neveztetnek, kik gyűléseket, úgynevezett parlamenteket tartanak. Ezen benchereket az egyleti ügyvédtagok választják az öregebb tagok közül bizonyos feltételek szerint. Így p. o. Lincoln's Innben legalább hét, a belső Templeben éppen 20 éves ügyvédnek kell lenni azon tagnak, ki bencherré választható, s kivétel csak azon tagokra nézve van, kik korábban neveztetnek ki korona ügyvédeivé, királyi jogtanácsosokká, vagy egyéb kitünőbb állami hivatalra. — A kincstárnoki, könyvtár-felügyelői, levéltárnoki, kápolna- s kert-felügyelői hivatalok sorban viseltetnek a bencherek által, s évenként januárban kezdődnek. Az Innek önakaratú s önkormányzatú testületek lévén, semminemű külső hatóság alá vetve nincsenek. A bencherek kétségbe vonhatlan s felelbbvitelt nem szenvedő discretionarius hatalommal vannak felruházva az egyleti tagok felvételére nézve, s minden efféle folyamodást tetszés szerint visszavethetnek, a nélkül hogy ennek csak okát is adni tartozzanak, — mikint ez több előforduló esetben a fő törvényszékek által ily értelemben eldöntetett. De a már felvett tagok iránti magokviseletében, az ügyvéddé avatásra nézve s minden egyéb tekintetben alávetvék a 12 fő országbíró ellenőrségének, kik az Inneket megvizsgálhatják, s e minőségben a tagok panaszait kihallgathatják s orvosolhatják.

Ezek körülbelől az Innek szerkezetének körvonalai, melyeknek részletesb fejtegetésébe bocsátkozni untatás nélkül nem lehetne. — Látszik ezen leírásból, hogy Angliában a kormány teljességgel nem avatkozik az ügyvédi viszonyokba; hogy a jogtudomány forma szerint nem is tanítatik; hogy az ügyvédi képesség s becsületesség biztosítékai egészen másutt kerestetnek, mint rendszeresebb szervezetű államokban. Ily kevés biztosíték, ily hiányos szerkezet mellett megfoghatlan lenne, hogy Angliában annyi kitünő gyakorló jogtudós van, s az angol ügyvédség a köz tisztelet s méltóság oly

magas fokára emelkedhetett, ha e jelenetnek magyarázatát a kifejlett közszellem, nyilvánosság, sajtószabadság és köz erkölcsiség hatalmában nem találónk fel. Az angol ügyvédet nem az iskola, hanem az élet, a gyakorlat neveli. — A testületi szellem, önérzet s nemes büszkeség, — egyszersmind pedig a testületi érdek nem engedi, hogy méltatlan és képzettség nélküli tagok vétessenek fel azon testületek kebelébe, melyekből a lordcancellárok s az ország legfőbb hivatalnokai vétetnek; s ha netalán részrehajló kedvezés, vagy olykor elkerülhetlen tévedés által e szabály alól kivétel történik: a közvélemény hatalma, a nyilvánosság sugáraitól világosított, s villámai sújtásának kitett törvényszéki színpad ünnepélyessége oly tényezők, mik előtt a gázság és pimaszság meg nem állhat, s a jámbor középszerűség is elpirul s elsüllyed. A törvényszéki élet s az Innek szabályainak vizsgálására kiküldött parlamenti bizottmányok jelentéseiből kitetszik, hogy az önkormányzatú ügyvédi egyletek a tagok felvételében illő szigorral járnak el, s méltatlan tagokat ki is zártak kebelökből. Mind e mellett azonban a fő törvényszékek szükségesnek látták meg nem elégedni azzal, hogy mindenki, a ki egy-két ügyvéd által ajánlva, s bizonyos pénzösszeget lefizetve az Innek termeiben bizonyos számú ebédet jó étvágygyal elkölt, s némi üres és lényegtelen formaságoknak eleget tesz, már ennél fogva elkészült s kiképzett ügyvédnek tekintessék, s felszabadíttassék a polgártársak legfontosb érdekeit képviselni, — és 1836 óta törvényszéki bizottmányok vannak rendelve, melyek az ügyvédség jelölteit szigorúan megvizsgálják s azok felvétele fölött határoznak.

Bár mennyi ellenszenvet ébresztett is a dolgok ez új rende a sokszázados Innek elfoglalt lakosaiban: a józan ész csak helyeselőheti e valódi javítást. Lehetetlen, hogy jól rendezett állam kitünő gonddal ne viseltessék e fontos osztály iránt, melyre a polgárok legmagasb érdekeinek, életének, becsületének, vagyonának védelme van bízva, s hogy minél több biztosítékokat ne ügyekezzenek nyújtani a közönségnek a felől, hogy azon férfiak, kikhez jogügyeiben folyamodik, várakozásának s bizalmának tudomány és jellem tekintetében meg fognak felelni. E biztosítási törekvés mellett is lesznek csalódások, lesznek visszaélések, míg ember-ember marad; de következik-e ebből, hogy tehát teljesen nyílt térmezőt kell engedni a vakesetnek? — Valamint egy részről az

ügyvédi fogalmat teljesen megsemmisítő és célt tévesztő eljárás volna az ügyvédet egész, vagy legalább fél kormányhivatalnökká tenni, és annyira gyámsága alá venni, mint van p. o. Németország legnagyobb részében: úgy más részről ki fogná helyeselni azon rendszert, mely mindenkinek, a ki egy-két jó baráttal s egy-két száz font sterlinggel bír, könnyeden s olykor bűnös részrehajlással megengedi, hogy a piacra kiálljon, s elkiáltja magát: „íme én orvos vagyok, az én nevem Dulcamara! — íme én ügyvéd vagyok, nevem Rabula! —“ Az Innek újabb időben nagy részint elvesztették eredeti rendeltetésüket, miszerint valódi jogiskolák, jogtanítók s tanulók tanyái voltak, s lettek együtt ebédlő fekete köpönyegesek tanyái, hol társalgás, vitatkozás, közérővel állított könyvtár stb által sok jogtudományi ismeretet szerezhetni ugyan, de még sem annyit s oly rendszeresen, hogy e helyeket jogtudományi teljes kiképzésre alkalmas intézeteknek tekinteni lehessen. — Nem is oly céllal ismertettem meg e középkori romokat, mintha követésre méltó előképül szándékoztam volna felállítani azokat az ügyvédi állapotok küszöb előtt álló rendezésénél, hanem csak mint érdekes curiosumot a jogászai világból, melynek alig van egyéb fényoldala, mint az ügyvédi kar nemesítésére kétségtelenül sikeresen ható testületi szellem, mely ön jól értett érdekében szennyet nem tűr maga körül, s a solidaritás hatalmával örködik egyes tagok felett. Nem az Innek ebédei, nem az abjuratio, nem a mosolyra készített parókák s leppentyűk, s nyelvficamító törvényszéki szólásformák azok, miket az angol törvénykezési s ügyvédi életből elfogadásra ajánl a józan ész, hanem azon közszellem, köz becsületérzés, azon nyilvánosság és szabad mozgás, mely még az említett rothadó állapotokat is képes ép éegességgé változtatni, s a különben tökéletlen kiképzési rendszer mellett is Baconokat, s Broughamokat nevel az ügyvédi kar, sőt az összes emberiség dicsőségére.

Lássuk már néhány kitűnő vonásban, s példákkal világosítva, az ezen intézetekből kilépett s az angol világban oly emelkedett helyzetű barristerek életét, szokásait, jellemét, külső és lelki arculatát, részrehajlatlan angol források után. A fiatal ügyvéd, letévéen említett esküjét, s ellátván magát szabályszerű parókával és köpönyeggel, leül az ügyvédi padok egyik hátulsójára. E helyzetben maradván némi ideig, s figyelmesen, szerényen hallgatván a törvényszéki hősök vitáit s okoskodásait, valamely attorney, kivel meg-

ismerkedett, vagy rokonságban van, reá bíz valamely kisebb értékű tárgyat, s alkalmat nyújt neki megszólalni a *pad* (bench) az az rendes törvényszék, vagy a gyapjuzsák, azaz cancellári törvényszék előtt, s egyszersmind első tételt írni bevételi könyvébe. Az attorney, látván ügyességét s buzgalmát, fontosabb tárgyakat is kezd reá bízni; neve ismeretes lesz a bírák előtt; a körüljáró (circuit) törvényszékeknél szinte bízna rá egy pár szerepet, a mi által bevezettetik a vidéki attorneyk ismeretségébe; fokenként halad, s mérséklett, de tisztos gyakorlatra s jövedelemre tesz szert; a nagy tekintélyű ügyvédek kedvezését megnyervén, *jól indult, haladó fiatal embernek* neveztetik; szerencsés haláleset adja magát elő környezetében, vagy azon circuitusban, hová járni szokott, örökli a boldogultat, munkája tódul, és — selyem öltönyért folyamodik a cancellárhoz, melyet megnyer, s a circuitust, melynek szerény kísérelője volt, vezérleni kezdi, s ki kedvezésre, pártfogásra szorult, most maga lesz pártfogóvá és kegyosztogatóvá.

Láttuk, hogy a Barrba, az ügyvédi parókához juthatás, a felvétel és a szokás szerinti nevelés vagy legalább időtöltés az Innekben, és ismét a valódi tudományos előkészület, melylyel az Innnek hiányait pótolni kell, sok pénzt kíván. *Warren* szerint legalább 150 fontnyi tiszta évi jövedelem kell, a legjózanabb gazdálkodás mellett, az ügyvédi előkészületre, s a barristerség kezdetén, s *Warren* munkájának kritikusa szerint, nehéz volna circuitusra s ülésekbe járni, könyveket venni s kényelmesen élni ezen összeg háromszorosa nélkül, és oly fiatal kezdőnek, kinek hatalmas segédösszeköttetései nincsenek, el kell készülvén lenni 8—10 évre, hogy a készből fogja magát fenntartani. Ezért sokan irodalommal, főleg hírlap-tudósítással segítnek magokon. De azután fényesen is jutalmaztatnak az egyszer elismert tehetségű s jó nevű ügyvédek. Már a régibb korban is *sir Romilly Samuel* 150 ezer p. fontnyi évi jövedelmet mutatott fel élete későbbi felében; ujabban pedig p. o. *Wetherell Károly* 7000 gvineát (egy gvinea több mint 10 ezüst ft) nyert díjúl a Municipal-Corporations-Bill ellenzéseért a lordok házában, s még magán ügyekben is roppant díjak fizettetnek, p. o. *Wilde* serjeant a britt vasegylet ügyében *Attwood* ellen 3000 gvineával díjaztatott. Az ügyvédek ily fényes pénzügyi állása, mely miatt előkelő ügyvéd olykor a 3000 font sterlinggel s többel díjazott birói hivatalokat sem vállalja el, sokakban gerjeszt irigységet, kik azután az

angol barrt fősvénységgel, telhetlen pénzvággyal, s nyereségszomjjal vádolják. Ezen vád azonban csak kevés egyesekre illik, s a barrt, mint testületet, épen nem nyomja, a mit ez bebizonyított az új szegénytörvény ellenébeni csendes és megnyugvó viseletével, míg p. o. az orvosok s egyéb vagyonos osztályok petitiokat s népgyűléseket tettek mozgásba az ellen. Az, hogy sok és hosszas előkészületet igénylő, költséges és fontos szolgálataikat illően megfizettetik, valamint tőlök igazságos és méltányos, úgy ennek rosztalása irigyeik részéről igazságtalan s méltánytalan.

A mi az angol Barr' tudományosságát illeti, mely sokak véleménye szerint sokkal alantabb fokon áll ma, mint előbb, erre nézve ott is úgy van a dolog, mint nálunk. A derék Kubínyi Miklósok kihálnak, és senki nem tudja többé oly mértékben Verböcít s a Decisiókat és a jogorvoslatokkal élés módját, s Kitonich Dubietásait és Contrarietásait; de az újabb nemzedék műveltsége sokkal általánosb és életrevalóbb. A régi iskola emberei ott sem tudják megemésztetni, hogy a fiatal ügyvéd politikába avatkozik, szépirodalmi műveket olvas, nyelveket tanul, színpadi bírálatokat ír, casinók s kávéházakba jár. De ki fogja elhinni, hogy valaki rossz ügyvéd azért, mert ítéletet hoz Macready és Kean, vagy Egressy és Lendvay művészi érdeméről, s mert Goethét és Shakespearet olvasta? — Kitünő ügyvédi tekintélyek nyilatkozata után mondom, hogy jelenleg készületebben lépnek a fiatal angol ügyvédek törvényszéki padjaikba, mint előbb kiléptek azokból. Bár a tudnivalók tömege szaporodott, de a tanulás eszközei s módjai is szaporodtak és javultak. Jobbnál jobb Commentárok egyengetik a törvénytannulást útját, melyet *Blackstone* remek munkája tett először könnyen járhatóvá.

Minden egyéb közt legalaposabb vád az angol ügyvédek, ezen, hogy Erasmus szavait ismétellem „doctissimum genus indoctissimum hominum“ ellen, hogy a haladás, javítás ügyének ellenségei, s csökönösen ragaszkodnak a régi formákhoz, melyeket ismernek, mikhez szokva vannak, melyekhez őket érdekek köti. De e vád sem áll oly nagy kiterjedésben, mint p. o. Reynél, s egyéb francia és német íróknál olvasható. Tagadhatlan úgy nálunk s egész világon, mint Angliában, hogy a törvénytudói szellem, testületileg véve, nem kedveli az ujitást; naponként sőt óránként bizonyos rendszer tanulásához és kezeléséhez szokva, s úgy találva, hogy e rendszer, bár bonyolt és homályos, a körülményekhez minden esetben

jól illeszthető, ellenben, hogy e rendszernek minden változtatása, úgy elveiben mint részleteiben, csak még ingadozóbbá s bizonytalanabbá teszi az eljárást; természetes ragaszkodással viseltetnek a régi rendszerhez, s nehezen egyeznek annak módosításába. A régi iskolabeli ügyvédek főleg, aggódva tekintenek minden újítást, s ragaszkodnak a törvény száraz betűjéhez is, és nem ok nélkül, mert korunknak fölösleges mondani, hogy ha megkezdik bontani az épület egyes köveit, csakhamar utána szakad az egész épülettömeg, — s mert úgy vélik, hogy ha formák csakugyan szükségesek, legjobbak az ismert és értett formák, ha pedig a formák elmellőztetnek, tárt kapu nyitattott a birói önkénynek. Tagadhatatlan, hogy ezen idegenkedésben az újításoktól a sértett anyagi érdekek is van része; s hogy e ragaszkodás a régihez, a törvény betűjéhez, olykor nevetséges alakban is nyilvánul. Midőn a londoni nagy tűz megtámadta a Templet, sok hecses vagyon azért pusztult el, mert a szobák tulajdonosai távol lévén, a szobák zárva voltak; a templebeli ügyvédek nem mentették meg a távollevők vagyonát, mert „a törvény tiltja mások szobáiba betörni.“ Ez történeti tény, melyet *Clarendon* említ, és sokkal képtelenebb s nevetségesb, mint a nemeslelkű oxfordi tanuló tette, ki saját élte veszélyével mentvén ki egyik társát a habokból, azonnal komoly bocsánatot kért tőle, hogy erre magának szabadságot vett, nem lévén oly szerencsés, hogy néki előbb magát bemutatta volna. *Roger North*ban pedig olvassuk, hogy a Common Pleas törvényszék Westminsterhallban a nagy kapu mellett szokván székelni, hol az éjszaki szélnek nagyon ki volt téve, valaki javaslatot tett, a törvényszéknek melegebb helyre költöztetése végett, de lord *Bridgmann* elnök azt állítja, hogy ez a M. Charta ellen van, mely szerint a törvényszéknek *in certo loco* kell tartatnia, s így egy hüvelynyire sem szabad mostani helyéről távoznia. Azonban bizonyos az is, hogy a legfontosb rendszabályok, melyek időről időre javították az eljárást s kevesbítették a pereket, jogtudósok hozzájárulásával készültek, így p. o. a Law-Amendment-Act *Parke* főbíró munkája, s az ingatlan birtokot illető törvényes rendszer változtatása ügyvédek bizottmánya által ajánlatott stb. bizonyosságul, hogy gondos és megfontolt törvényes reformok iránt nincs az angol jogtudósok nagy testületében legyőzhetlen ellenszenv, s kevesen találkoznak, kik a törvényváltoztatások alkalmával oly ellenvetést tegyenek, mint egy elhiresült vén barrister:

„egékért! ha ez keresztül megy, mylord! mi lesz a könyvekből — s mi lesz — tévé hozzá sóhajtva — az én munkáimból!“

Azon vád, melyet szinte gyakran hallani az angol barr ellen, hogy szolgálai eszközül szokta magát oda vetni az uralkodó politikai pártnak, a hatalomra jutott ministernek, legyen az bár tory, vagy radical, teljesen alaptalan. A whig-ministeriumok idejében is a barr többsége tory és conservativ maradt. De mit is használhat e független ügyvédeknek a ministerek kegye; ők a nagy közönség emberei; az attorneyk azok, kiktől foglalatosságot s keresetet várnak.

Sőt, ellenkezőleg, elismert tulajdona az angol barrnak, hogy kevély és önkényes bírák ellenében a legbámulatosb függetlenséget s bátorságot bizonyítja. Természetes kifolyása ez azon erőérzetnek, melyet az egyesület, a testületi szellem, a kölcsönös védelem ad, s mely az ősi, hatalmas és gazdag Inneken találja alapját, azon Inneken, melyekből a főbírák is kikelnek egész a lord cancellárig. — Száz meg száz példát hozhatnék elő azon büszke függetlenségről, melyet a legkitünőbb angol ügyvédek, egy *Hill*, egy *Erskine* stb tanusítottak, s csak azon esetet említem, midőn II. György idejében *Crowle*, egyike a legbátrabb s elmésebb ügyvédeknek, ki bizonyos parlamenti választás ellen szónokolt, s az alsó ház véleménye szerint a házat is érdekelte, és e miatt a speaker által kiméletlenül megrovatott, és arra kényszerítettett, hogy e házat térdelve kövesse meg, — felkelvén a lealacsonyító helyzetből, egész hidegséggel tisztította le poros térdeit, s mondá: „ez a legpiszkosabb ház, melyben valaha voltam.“ Ezen testületi szellemnek s erőnek, és ebből folyó bátorságnak élesztése s épen tartására igen sokat tesz azon baráti, bizalmas viszony, mely főleg az Inneken, s később a circuitusokban kifejlik.

Végül még ezen circuitusokról egy-két szót. Ez ismét oly intézvény, mely az angol s régi magyar intézvények közti hasonlatosság egy pontját képezi; csak hogy ott, a legconservativebb országban, a régi szokás ma is, kevés változtatással, fenáll, míg az nálunk teljesen átalakult. Az ország főbírái ugyanis, közbeszéd szerint, nyakukba veszik a járásokra, circuitusokra osztott országot, s magokhoz vévén egy csoport ügyvédet, elitélik a függő pereket, s kiürítik a börtönöket, mindenütt készen várátva a sherifektől, és az eskütszékektől. Ezen circuitusokon ezer tréfa fűszerezi a vidám, barátságos és tanulságos együttélést s együtt utazást.

Tréfás törvényszékek tartatnak az ügyvédi szokásos illemszabályok ellen vétő társak felett, hol a pro és contra szóváltások hemzsegek a leg-talpra-esettebb elmésségektől. A büntetések: több s kevesebb palac bor, közösen elkölve. Bármily csekélységnek látszása e rendszer a pedansok előtt: tagadhatatlan annak hasznos iránya és lényeges sikere az ügyvédi kölcsönös kiméletre, gyöngédségre s bizonyos conventionalis szabályok épen tartására nézve. Megelőzik azon apró, nyomorú furfangosságokat, mikkel aljas ravasz zugügyvédek magoknak kenyeret vadásznak. Az öregebb, tekintélyes ügyvédek, a *leaderek*, *vezérek*, érintkezésbe jönnek az ifjakkal, ezeknek alkalom nyújtatik tehetségeik megismertetésére; öszhangzás és kölcsönös jóakarát érzelve fejlík ki a *barr* tagjai közt, mely a legüdvösb eredményeket hozza elő. A tapasztalás azt bizonyítja, hogy az angol ügyvédek közt kevesebb irigység s féltékenység van, mint bárhol egyebütt. A circuituson legelőször megjelenő ujonc meleg szíveességgel fogadtatik; azon nemes szellem, mely *Kazinczy Ferencet* hevíté az ifju m. írók irányában, kikhez buzdító leveleket intézett, kiknek a *te* megszólítás tiszteletét ajánlá, általános az angol barr testületében. E közszellem, e kölcsönös megbecsülés végtelen sokat tett az ügyvédek magas társasági helyzetének szilárdítására. Közvélemény a barr kebelében, hogy „a kevélység oly növény, mely csak szemétdombokon nő fel: a nemes büszkeség pedig a férfi legszebb tulajdona.“ A legkitünőbb angol ügyvédek életírássai nevezetes példákat nyújtanak fiatal jogtudósokról, kik későbbi fényre s gazdagságra emelkedtek azon kora felbátorítás által, melyet a „barr atyái“ részéről tapasztaltak. Így lett *Hale Mátyás* híressé Noy által, *Vaughan*, *Selden* által, *Wilford* lord Palmer által stb. Általános szokás, hogy mihelyt valamely ifju ügyvéd több munkára s becsületre kezd vergődni szorgalom és szerencse után, valamely fő-fő ügyvéd, p. o. királyi jogtanácsos, gyűrűt küld neki, mint testvéri jóakarát jelét.

Sokat mondhatnék még, mit részint saját tapasztalásom, részint olvasás után feljegyeztem; de félek, hogy már is fárasztottam az olvasók becses figyelmét. Befejezem tehát ezen előadásomat azon szíves kívánnással, hogy adja Isten, miként az ügyvédségnek kedves hazánkban is nem sokára bekövetkező rendezésénél mindazon tényező, melynek az angol jogtudói kar tekintélyét s magasságát állását köszöni, nálunk is kellő figyelembe, és viszonyainkhoz

képest, alkalmazásba vétessék. A parókát természetesen szívesen elengedjük; csak azon rugók mozgásba tételére számíthassunk, melyek a becsületességnek s nemes büszkeségnek emeltyüi, s azon napsugaras levegőjére a nyilvánosságnak, mely nélkül az igazság kényes növénye okvetlenül elhervad.

A KENYÉR EGY RÉSZÉNEK TÚRÓVÁ VÁLTOZÁSÁRÓL.

VIDA KÁROLYTÓL.

E címen ne igen találjon megütközni t. szerkesztő ur, mert ilyen átváltozások a természetben minden pillanatban mennek véghez s legkitünőbbek a mi emberi életművezetünkben, — a mit Kegyed jobban tud mint én. De azért a címben kimondott tény még is megérdemli figyelmét, — ha az, a mit elő akarok adni, új dolgot, és előttem senki sem tapasztalta — mert a chemiai tudomány egy ismerettel fog általa szaporodni. Észlelésem ujsága iránt pedig azzal biztatom magamat, hogy sokszor az ember legkésőbb veszi észre, a mi hozzá legközelebb van. — Engedje meg, hogy világozság kedvéért historice adjam elő a dolgot.

A pesti sütőknél az a szokás, hogy a kovászt este árulják, hat óráig — legalább az én lakom vidékén. Ennek az a következtése, hogy a mely háznál kenyeret sütnék, a kovász egész reggelig kel, s ha a szakácsné restsége miatt a tészta a reggel 8 órai sütésre nincs készen, akkor délig kell várni, mert a sütő korábban nem veti kemencébe. E miatt a kovász rendszerint *elkel*, megsavanyodik s élesztő erejét elvesztvén, a tésztát sem bírja kellőleg felkelteni, azonban savanyu, kesernyész ízét egészen közli vele.

Hogy e kellemetlenségtől meneküljek, mult nyáron egy párszor sajtoltt élesztővel csináltattam kenyeret, a mikor semmi hosszszas készülődés nem kell: egy óra alatt a tészta kész s a kenyér szép és igen jóízű. Kis családnál, mint az enyém, nyolc napig is el-tart egy 4 itce buzalisziból sült kenyér. Hatod napján, midőn a leszelt *karécot* a kenyértől elvettem, néhány finom szálat láttam a mozgás irányában elnyulni. Azt hittem, pókhálló. Másnap már sokkal többet láttam, most már penészt képzeltem; de közelebb vizsgál-ván meg, sehol semmi nyomát nem találtam. Harmad nap, már épen

egész felhője mutatkozott a hosszúra nyuló finom sejt-szálaknak; a kenyérnek szerkezetében azonban semmi változás, és penész sehol, csak ragadósága volt észrevehető. Már most nem tudtam volna mit véljek, ha a kenyérnek észrevehető szaga és íze meg nem fejté a tüneményt... Túrós kenyérem volt a legtökéletesebb át meg átvegyülésben.

Hogy történt ezen átalakulás?

Egy ezermesteres könyvecskében hajdan olvastam volt, mi-kép csinálnak a németek kolompértúrót. De ez csak oly csalódás, mint a magyar gyermeké, ki egy darab kenyerét kétfelé vágja s egymásra fektetvén, a felsőt szalonna gyanánt költi el. Azonban, mivel kenyéremben puhítás végett egy pár burgonya volt, legelőbb is a német túró jutott eszembe. De komolyan véve a dolgot: hogyan jelenhetett meg ott túró, a hová nem tétetett? különösen az állati termék az egészen növényi kenyérben? A kérdést így fejtém meg magamnak:

Legelőször is nem fojthatok itt el egy észrevételt, mely ezen tárgy fontolgatásánál elmémbe ölik, s mely a természet három nagy országait különösen jellemzi, hogy t. i. az ásványok vagy is inkább életműtlen testek országa legtöbb elemekből (már hatvant számlálnak elő a természettudósok) alkotja lényeit, és semmi életlenem bir — a csekély mozgás és változás mely benne észrevehető, bizonyos, az egész természetben elterjedt erők egymásra hatásában találja indokát és magyarázatát, a növények országa már jóval kevesebb elemekkel éri be, és mekkora önmozgás, mennyi változás, fejlődés vehető itt észre, mit a fen érintett erőkből kimagyarázni nem lehet, s a mit tulajdon néven *élet*-nek nevezünk? Az állatok országa még kevesebb elemeket — hetet, nyolcat — foglal magában, — és itt már nem csak az önmozgás, hanem a helyváltoztatás is lép elő, mint fő ismertető jel, s mind azon csoda dolgok, melyek a teremtő szava nélkül meg nem foghatók.

Méltó megemlítésre még az is, hogy az ásványok országában az elemek legnagyobb része, szabadon, szilárd testek állapotjában fordul elő; a növényekében és állatokéban már csak azon váz kíván egy pár szilárd elemet, melyre az élet egész műszerzete rakodik, a többiek mind gázok, azaz légfolyó testek. Lehetetlen a természet országai ezen alkotásában a szellemiség fokozatos viszonyát az elemekkel észre nem venni.

Az is megjegyzést érdemel, hogy ugyan azon termékei az állatországnak, melyek a növényeknél is vagy ugyan azon alak- és szerkezetben előfordulnak, vagy csak alak- és szerkezetben különböznek, de alkotó elemeikben egészen megegyeznek, sokkal nagyobb mozgékonyasággal és — ha így szabad szólnom — bomlási hajlammal bírnak, ugyan azon körülmények közt is. Mintha az élet és halál harca a teremtes lajtorjáján felfelé mind kevesebb és kevesebb szünetet bírna eltűnni.

Az állati testet a csont-alkotványon kívül három állomány képi: *fibrin*, *albumin* és *casein*. Görögös latin neveiket a hús-, tojásfehér- és sajt- vagy túrótól vették, melyeknek fő alkotó anyagául szolgálnak. De ezek minden külső megjelenési különbségök mellett is, összetételökben csak egy kis kén (S) vagy villany (P) hozzá járulásával különböznek egymástól, s úgy tekinthetők mint ugyanazon alapanyagoknak összeköttetései majd a kénnel, majd a villannyal, majd mindkettővel. Ezen alap állományt alakulási képezéseért *Proteus*ról *Protein*-nak nevezték a chemikusok, s ezen, összetételét atomi arány- és mértékben kifejező, formában írják le: $N^{10} C^{40} H^{62} O^{12} = Pr$ (azaz, protein); szóval: 10 atom legyeny (azot), 40 at. szeneny (carbon), 62 at. vizeny (hydrogen), 12 at. éleny (oxygen). Ezekből már most mindjárt megérthetni, miből áll a fibrin, ha chemiai formuláját, $10 Pr + PS$, látjuk; úgy szinte az albumint is, $10 Pr + PS^2$, valamint a caseint, $10 Pr + S$.

Ezen állati állományoknak a növényország ugyanazonosait mutatja fel: a bab-, lencse-, borsóban és más hüvelyesekben a *caseint* (sajtanyt?); az olajos magokban különösen a mandolában az *albumint* (sajt- vagy habanyt?) és a gabbaneműek magvában a *fibrint* (husanyt?). Ebből, közbevetőleg legyen mondva, világos, mely készen kapja az állat a növényországból a növekedésére és megújulására szükséges táplálékot, s következésképp, mily kevés munkájába kerül életműszereinek annak elsajátítása; az is világos másfelül, hogy az ember táplálkozása végett az állatok országára utasítva éppen nincs.

Ha már azt tapasztaltnók, hogy a növényi *casein* állatívá változott, s így a többiek is, abban senki sem akadna fel; de az a különös, ha a növényi *fibrin* alakul át állati *caseinná*. Mert másképp nem tudom magamnak megfejtetni a tüneményt, melyet legelőször előadtam.

A buzalisztnek ugyan is a lisztlángon (*amylum*) és igen csekély cukron kívül fő alkotó része (egész 35%-ig) a *siker*, tudós nyelven, *növényi enyv* (glutin, fibrin), melyet a búzából megáztatás s a lisztlángnak vagy keményítőnek kimosása által vonnak ki, s mely a vargáknál *csiriz* név alatt nevezetes szerepet játszik. De még nevezetesebbet a háztartásban, mert e nélkül a tésztának formát és testet nem lehetne adni, s ha mégis valami edényben a kemencébe jönne, ott vizzel, mint a leforrázott keményítő, megitatott nehéz és élvezhetlen, izetlen tömeggé válnék. Ezen sikernek, vagy növényi fibrinnek nyulós teste alkotja a kenyér likacsait, melyek a kovász által bomlásnak indult cukorból kifejlődött szénsav-gáz, alkohol- és vízgőz-buborékok kiterjedése által okozzák azt, a mit a tészta megkelésének hívunk.

Már a kovásszal készült kenyérben a *sikernek sajttá* változását tudtommal nem tapasztalta senki, s ekkép nem adhatom más okát e tüneménynek, mint az élesztőt.

A sörélesztő nem egyéb mint bomlásnak indult *protein*-állomány, mely moleculáinak mozgása által kimagyarázhatlanul ugyan, de valósággal mozgásba s illetőleg bomlásba hozza más életművezetek termékeinek is moleculáit. Megszáritás és nagy meleg által, minő a hevített kemenceé (160°—180°), elveszti ugyan e tulajdonságát, de nedv és lég hozzájárultával ismét visszanyeri. Csak ezen újra fölébredt *erjény* (*fermentum*) molecularis mozgalma indíthatta tehát a kenyeret egész testében áthatott *sikert* vagy növényi enyvét is hasonló mozgásra, s változtathatta át a 10 Pr+ S^2 tartalmu növényi *fibrint* a 10 Pr+ S tartalmu állati *caseinná*, egy atom (1S) kénnek kiküszöbölése által, a mi hihetőleg mint *kénvízény* (SH^2) vált ki s ismeretes szagával árulta el magát.

Ha azt vetné valaki ellen, hogy a *siker* magában egészen bír azon fonalra nyulékony tulajdonsággal, melyet a félig megolvadt vagy különben lágyan készített jó sajt- vagy túróban becsülünk; de e tulajdonát a siker már a forrpontnál elveszti, összezsugorodik és többé, ámbár rugós, de szálakba ki nem húzható.

Hasonló átváltozásoknak a növények országa sok és meglepő példáit adja. Az olajnövények magvában egy hónappal az aratás előtt csak lisztet (*amylum*) lehet találni, és az olaj-pálmának gyümölcsében csupa cukor-oldatot.

Pest, május 20. 1852.

SZANSZKRIT MUTATVÁNY.

DAZARÁD HALÁLA,

TÖREDÉK A RAMAYÁNÁBÓL *) SZANSZKRITBÓL FORDÍTÁ

PODHORSZKY.

Dusmán : „Hiában távoznom tőled, testem kísértse bár, lelkem vissza-vissza szárnyal feléd, mint a zászló lobogója, melyet szél ellen visznek. Szümbőz ragadt emléked, idő s hely dacára, mint nap alkonyán a szálfá árnya, mely bár mi messze hasson el a rónán, törzséhez marad szögezve elválhatlanul.“

Kalidáza. Ráma deli fiát rideg erdőkbe száműzvé, nagy bú nehezült Dazarád királyra. Ránehezült az mint fogyatkozó napra borul a sötétség. S fölébredvén hatodnap éjjelén, életének legszörnyűbb tette villana föl elméjében. Föleszméle s Kózala királyné felé fordulván, imígy szólt: Ha ébren vagy Kózala, halld figyelemmel szövegetem!

Tették gyümölcsét önkénytelenül elveendi a halandó, s jóvá vagy rosszszá érlelendi azt a kimért idő. S ki szándokának fontosságát vagy hiúságát elevenen veszi gondolóra, jóban vagy rosszban járjon bár, esztelennek mondandják a bölcsek.

Kózala, mint fölserdült ifju, távol hang után ajazván el nyilat, nagy büntényt követék el hajdan sedílenül, mint egy mérget

*) Az *ind* költszet egyik legrégibb emléke a *Ramayana*, vagy is Rama élete; egy 24,000 verspárból álló, hét nagy könyvre osztott eposz; szerzőjének Valmíkis tartatik. A fordító, első köztünk ki szanszkritból dolgozik, Párisból intézte hozzánk e kísérletet. Bár ezt számosabb szemelvények követnék a nevezetes munkából s egyéb *ind* költeményekből, habár prózában, hogy nemzetünk ezen szellemi birodalommal is megismerkedjék. Eddig csak annyit tud róla irodalmunk, mennyit Vörösmarty, német fordítások után, velünk 1831-ben közölt [I. Minden Munkái X. kötetét: A hinduk drámai literaturájáról]. *A szerk.*

ívó gyermek. Hajadon valál te akkoron, s ifju fejedelem én, midőn beállt az eső hava, a tenyészet nevelő, s éjszakra hajlott a földnedvet fölszította nap, azon táj felé, hol a holtak szelleme honol.

Vidám fellegek szárnyalának az égboltozaton, a kakuk-, pávas kócsagsereg örömére. S a felhők borultával medrükön túlárának a vizi folyamok, az általlátszók. Bő záporral telék el a föld, s a zöld gyepszönyegen kéj-ittas pávák diszelgének. Két tegezt vállalva íjat ragadék, királynőm! s Zára folyamának tarték, ha neta-lán bölény, elefánt vagy bármely más vad a parthoz közelednék szomjában, megejteni akarám, lelkemmel már is alig birván. Víz-merő korsónak szava érvén fületem, vad nyomának hívém, s íjamra illesztvén az éktollazott nyilat, kísérte végzetem, ellövém. Elröp-pene a nyil s célt talála, s „megöltél“ hallék ki egy nyomorult ember remegő szava. „Miként érhet nyil engemet, bűnbánó reme-tét? s ki a zordon vad, ki e nyilat felém lövé? Nem saját élttem vesztét fájlalom, fájlalom atyám s anyámat, kiket én táplálek, a két vak öreget. Egy nyil mindnyájunk halála, s ha én elemekre oszlom, mi sors érendi az agg párt?“ E bús hang hallatára megzavarodék elmém, s elrémlvén a büntény fölött, jobbom elejté az íjt. Feléje sieték, a nyil szívében reнге, font haja fetreng az árban, s testét vadonbőr takará. S ő rám szegezvén szemét, a boldogtalanra, lángnál égetőbb hangon szólalt meg: „mit vétheték neked kirá-lyom, erdők lakója én szegény remete, hogy mesterem számára vizet merőt imígy elejtél? Agg szüléim, menedéktelenek ezentúl a sivatagban, várva várhatnak, a jámbor vakok. Egy nyil hármun-kat öl meg, s mi oknál fogva, ártatlanokat? Kétlem, bármi ma-lasztja legyen a bűnbánatnak s Véda tudásának, ha atyám, az áhi-tatos bölcs meg sem is tudandja, hogy általad, örült, kimultam. S tudva bár, mit teendhet az ügyefogyott vak, bárd alatt roskadó sudar, más szálnak szolgálhat-e támaszul? Siess tehát, Rágu utódja, atyám hajlokához, s ertesítsd szaporán, nehogy átka lelkedre száll-jon, mint aszú füre a láng. S ments meg előbb a vastól, mely tü-zes kigyóként szívembe fojtja élttem szellemét. Nem brámánt ölél, essél e félelmen túl, bár brámántól eredék, ki Zudra erdőben bán-kodik.“

Erővel rántám ki a remegő kebléből a nyilat, s ő egy végpil-lantást vetvén reám, a borzadóra, elszálla kegyes szelleme. Föl-kapván a korsót, háborgó elmével tarték atyja széke felé, s ott lelém

a nyomoru, vak, szolgátlan szüleit, mintegy szárnya-szegett pár madárt. S lábam zörejét meghallván, kérde a böles: „mi tarta föl, gyermekem, nyujtsd szaporán az italt! Nagyon soká enyelgél, Jasnám, a parton, édes szülőd aggodalmára. Rajtad csügg lelke. Hadd hallanunk szavadat!” Elfojtá torkomat a könny, a borzalom elzárá szózatom, s fejem fölött összekulesolt kezekkel rebegém akadozva: „Dazarád, fejedelmed, nem fiad vagyok, nagy büntényt követvén el véletlenül, jóságod szine eléje közelgék. Zára partjára menék vala fegyverzett kézzel, mesterem! s telő korsónak hangzatát hallván, vad helyett fiadat ölém meg. Múni! kényem nélkül vérze el kedvenced, óvj meg haragod lángjától.”

Ezek hallatára mint egy félholt sokat keserge az öreg, s felém fordulván imígy szólt: „Ha e büntényt elkövetve, tenmagad nem értesítesz; s ha tudtoddal történik, királyom! a jámbor remete halála, kiüzetendel székedből, legyen ez bár oly szilárd mint a vilámlóé. Rágu-törs ura, e mai napot! legottan vezess a tor helyére, hadd érintsem porban heverő tetemét, vértől ázó kebelét, s rendbomlott fűrtait gyermekemnek, ki immár Dharmarása (igazság istene) szine előtt áll.”

Epesztő kinnal érvén a bűnhelyre, a fekvőre tevék kezeiket, s búsan kesergve omlának tetemére. Végig csókolván halvány arculatát az anya, síra ríva mint az ujdón ellett borját elvesztett tehén. „Életemnél drágább nem valál-e nekem, Jasnám! miért nem szólsz, mielőtt oly távol utra indulnál? Ölelj meg előbb, s aztán távozhatsz, fiam! vagy neheztelsz anyádra, hogy mit sem felelsz?”

S apja is szakadatlanul érintgetvén tagjait, mintha életben volna még, szóla gyermekéhez: „Minek jövék hozzád, édes anyáddal együtt, fiam? kelj föl s borulj karunkba! Méz szavára kinek ügyeljek jövő éjjel, Veda könyvéből szent imákat olvasónak? Ki fog engem, víz s tűz áldozata után lábaim átkarolva, gyönyörködtetni? Jámbor anyádat én tápláljam-e ezentúl, ügyefogyott halandó?... Megállj fiam, ne siess oly mohón Jáma széke felé: holnap velünk együtt mehetsz, gyermekem: nem soká epedünk utánad, összehoz a halál. S együtt állandunk Vaivaszvata szine elé, s én magam könyörgendek hozzája: „fiamat, jutalmam gyanánt, add társamul! Szánd a bűn nélkül kimult számára a haremezőn elesett hősök honát: hol ajtatos férfiak, jó családapák nőkkel szüzen élők, hol örök

üdvben lakoznak a menhelyadók s igazságmondók, oda menj fiam s emlékezzél rólam.“

Így rimánkodván a kegyes remete, megmosá fia tetemét, s ez istenült alakot öltvén magára, mennyei székére állva jelent meg, s ily szózat hangzék ajkáról: „Gondotokat viselvén, szent, fenséges helyre juték, nem sokára ti is e vágyott helyre jutandotok. Ne sirassatok tehát; mert nem a fejedelem, hanem a végzet akarta halálom.“ Szólván, égbe szállt Ris fia, istenült teste tündökle a légben, ragyogó szekéren állván.

Az áhitatos öreg pedig, áldozó kehelyként emelvén feje fölé kezeit, szörnyű átkot monda reám: „Miként én mulandom ki fiam után epedve e világból, így halj meg te is, ten fiad után sovárogván.“

S a brámán átka ma ére utó bizonynyal. Egy pillanat még, s a véglehelet, mely még éltet, elrobog keblemből. Már is borul szemem s emlémem háborodik, s a szörnyű Vaivaszvata követői zaklatnak mindenfelül. Ó! ha Ráma fiam illethetne enyelgő kezével, ha hallhatnám édes szózatát, hiszem, fölébrednék újra, mintha a halhatatlanság kútfejét izlelém vala. Csak láthassam, csak élvezzem egy pillantását, s örömet halok meg. De ha láthatásától megfosztva, bucsút kell mondanom e világnak, van-e fájdalom felérhető az enyémmel? Haj! ők kedvökre telhetnek bájai szemléletével, midőn másod Indraként visszatérend számüzése szakadtával boldog Ajódiába; s ez isten kedvelte emberek, mennyei kéjjel csügghendnek deli arcán, szava kondultán, bibor ajka mosolyán, hófoga csillámán s gyönyörű szemein, miknek fénye szendébb a tóliilom mennykéek szirmánál. Ezerszer boldogabbak nálamnál, kik henyén élvezhetik az üdvöt, melynek nélkülözése engem megöl.“

Így eltelve Ráma emléjével, észrevétlenül juta el élte vég háttárához Dazarád, a népek öre. Így tűnik el ég mennyezetén hajnal hasadtával a halaványuló hold. „Ó Ráma! ó fiam!“ ezt rebegé halkan az agg, s fia vágyában megtört lelke mennyekbe szállt.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Időszaki sajtónk egy nem rég feltűnt új közlönye, az „Értésítő,” május 9-dikén tartalmát is változtatva rögtön ily cím alatt jelent meg: *Budapesti Viszhang az élet és irodalom köréből.* A szerkesztőségnek fontos okai lehettek a tartalmi változtatásra, mely szerint a Viszhang már most a reál irány mellőzésével leginkább a szépirodalmi folyóiratok sorába lépett; mely téren szinte hézagot pótol. A közmiveltségbe vágó cikkelyek, beszélvények, költemények, s egy tarka s elég érdekes Tárca teszlik az álló rovatoakat, melyek utóbbikának viszont: Napi kérdések, Irodalmi élet, Nemzeti színház, Levelezés, Hírek teszlik tartalmát. A dolgozó társak közt az említett változás óta báró Kemény Zsigmond tűnik fel, mely csatlakozás a lap jövődjére biztató, sőt eldöntő lehet. Báró Kemény legszellemdeusabb, az életben és tudományban legtájékozottabb íróink közé tartozik, ki ismeretekkel bölcsészeti szellemet, képzelmét, izlést és könnyűséget köt össze *).

*) Ohajtanók, hogy az apró közlésekben is némi gondot fordítanak lapjaink a pontosságra. A Viszhang ötödik füzeté vég lapján az áll, hogy az egyetemi könyvtár 9-től 1-ig és 4—6-ig áll nyitva: 9-től 12-ig és 2—4-ig helyett, mit könnyű volna tudni, mert az olvasóteremi szabályok a terem előtt ki lévén függesztve, mindenki által láthatók. A 5. számban a Nádor-codex fölfedezése Toldynak tulajdonítatik, holott az a T. Gyűjt.ben rég meg van ismertetve; aztán mondatik, hogy hihetőleg nem sokára elhagyandja a sajtót, holott az régen egészen kész [miként az kiadója Nemzeti Irodalomtörténete II. köt. 70. lapján is olvasható]. — Ohajtanók továbbá, hogy az irodalmi, bármely rövid, jelentések irodalmi és szakismerettel szerkeszthetnének. Szinte a Viszhang 5. számában Pauler Tivadar tanár „Bevezetése az észjogtanba” *adatgyűjteménynek* nevezetik, melyben a jelentő ugyanazon *„irányfonallal”* találkozok, melylyel azon szerző Jog- és állomtudományi Encyclopaediájában. Az ily jelentés nem csak hogy nem mond semmit, de eltéveszti az olvasót, mert egyfelül a kettő közt semmi rokonság, s így az *irányfonalnak* nincs értelme; az *adatgyűjtemény* pedig még nem is sejteti, hogy szo-

— Az *Új Nemzeti Könyvtár* III. és IV. füzete már május közepe óta kezünkben. Amabban gr. *Esterházy Miklós nádor Írásai*, ebben *Cserei Mihály Historiája* (1661—1711.) indulnak meg. Amazok közt első a nádornak egy kiadatlan hitvitázati munkája, gr. Nádasdi Ferenchez intézve, melynek tárgya e kérdés: „Kit kellessék minékünk az szentírásnak értelmében követnünk, hogy mi is eretnkségben ne essünk?” s a hittudomány és m agyar tudo-

rosan *rendszeres* munkával van itt dolgunk. Folytatja: „Itt mint amott a tárgyra vonatkozó írók tételeinek és nézeteinek összeállítása, s nem valamely önállólag keresztülvitt, kifejtett elmélet.” Jelentő nem látszik tudni, hogy a saját elmélet előterjesztésének nem valamely *tudomány történetében* van helye: hisz itt a mások elméletével akarunk megismerkedni; sem annak *encyclopaediájában*: ebben legfelebb az illető tudomány felosztási *rendszere* lehet saját, a minthogy Pauler társunkéban az is. De úgy látszik a Viszhang irodalmi jelentője nem különbözteti meg a *reális* encyclopaediát a *formális* encyclopaediától, mint egykor a Budapesti Napló jelentője sem, ki nem tudott mit csinálni Pauler Encyclopaediájából azon egyszerű okból, mert — soha életében *formális* encyclopaediát nem látott. Az észjogtan *irodalmát* hasznosnak látszik tartani a Viszhang, még is utána veti: „sokkal többet érne, ha megmondaná s határozottan kijelölné: mit hól kelljen keresni?” Ez tehát *reál repertorium* lenne, de nem az, mit *az egész világ írói* ily munkában valamely tudomány *irodalmának* neveznek. S aztán még is utána veti, hogy „e munkának legbecsesebb részeit azon egyes helyek teszik, hol határozott útmutatást találunk e részben.” Tehát megvan ez is, de *a maga helyén*, t. i. az észjog *történetében*; az irodalomnak az jutván, mi az irodalomé. Urak, kár a tudomány s a tárgyalásforma jelen színvonalán álló ily alapos munkák iránt az olvasót tévedésbe hozni, s úgy forogni körülök, mintha az azokban tárgyalt dolgokat s azok formáját most kellene feltalálni. Ha a tudós külföld e munkákat s ezen ismertetéseket olvashatná, mit mondana vajjon az utóbbiakhoz? — Mindjárt e cikk után egy más a Fogarasi és Hunfalvy vitájokról úgy értesít, mintha abban egyfelül a szóelemzés, másfelül a nyelvhasonlítás, volna a punctum saliens: holott mindkettő a nyelvhasonlítást egyformán elismeri a szóelemzés *segédforrásának*, s a lényeges különbség a „meddig” körül forog, és azonfelül Hunfalvy részéről a rokon nyelvekre tétetik nagyobb súly mint a mindenkép távolabb állókra, melyek a másik részről *majdnem* kizárólag tárgyai a hasonlításnak. Ne induljanak tehát fel, ha pontosságot, lelkismeretességet s egy kis öntájékozottságot kérünk az irodalmi jelentések íróitól. Az irodalom érdekében kérjük azt.

mánytörténet barátjai előtt kedves adalék lehet. Folytatását, úgy Esterházy leveleit Sennyeihez, I. Rákóczi Györgyhöz, Lónyai Zsigmondhoz s a vármegyékhez, valamint a nádor nevezetes életét a VI. és VII. füzet hozza majd. *Csereinek* most először sajtó alá jutott *remek emlékiratát* a IV. füzet kezdi meg, s az V. és VIII. folytatja majd, melyek valamelyikében Zrínyi Miklós a költő élete, acél-metszetű arcképe s munkáihoz a jegyzések is kiadatnak. Cserei nem csak ama kor országos történetére valóságos kincsbánya, de a nemzet életébe és erkölcsébe is mély tekintetet hágy vetnünk, nyelv és előadási tekintetben pedig nem csak korának legkitűnőbb jelenete, de általában irodalmunk egyik legbecsesb historiai műve. Megjegyezzük, hogy e kiadás a szerző önkezű kéziratából intéztetik, s hogy azon számos másolatok közöl, mik itt-ott előfordúlnak, a gondos kiadó, *Kazinczy Gábor* fáradságos összevetései szerint, legtöbbek valóságos eltorzított fonákjai a másfél százados, becses eredetinek.

— **Nyelvkönyvek.** — *Latin szókötési Gyakorlatok* a tanuló ifjuság használatára. Irta *Sümeghi Pál*, kegyesrendi tanár. Második füzet. Pesten, 1852. Bucsánszky Alajos nyomd. 8r. 80 l.

E szókötési gyakorlatok (magyarból deákra) a szerzőnek ismeretes Latin Nyelvtana harmadik folyamához, a szókötéshez, csatlakoznak, különösen pedig az igetanra, a részesülők használatára és kötszók vonzatára szolgálnak; mikhez vegyes és szótagmérési gyakorlatok adattak, mely utóbbi a szerző nyelvtanának tavál kétszer megjelent negyedik folyamában tárgyalatott. Nyelvtana még 1847-ben elfogadtatott a Helytartó Tanács által iskolai tankönyvnek; gyakorlatai szélitiben használtatnak gymnasiumainkban.

Tökéletes Vezérfonal a francia nyelv könnyű megtanulására, új tanmód szerint szerkesztve a gymnasiumok és egyéb nyilvános intézetek számára *Lemouton K. János*, a pesti m. kir. egyetemen francia s angol nyelv és irodalom volt nyilvános tanára által. Pest, Emichnél. 1852. nSréiben 314 l. füzve 1 ft 20 kr.

Francia Chrestomathia a magyar ifjuság használatára, jóság, becsületesség, bátorság, szellemvonások, oktató és mulattató darabok gyűjteménye, *Teffenberg Adolf*, az egyetemen olasz nyelv s irodalom tanárától. Pesten, Müller Emil nyomd. 1852.

Nem vagyunk francia jó nyelvkönyvek nélkül, de Lemoutonéit még is legjobbaknak tartjuk. Jelen legújabb és legutolsó nyelvtana

— mert ezt a becsületes, buzgó szorgalmatos és hű férfiút és barátunkat is elvesztettük — hosszas tanítói tapasztalásának eredménye, melyet az elmélet és gyakorlat sikeres egyesítésén kívül tetemes nyelvanyag és mindig tartalmas és lélekképző példahelyek ajánlanak, miszerint az együtt nyelvtant, szógyűjteményt, beszélgető és olvasókönyvet állít elé. Minden alapos tanulás időt kíván; Lemouton nem igéri hogy három hónap alatt jó franciát csinál növendékéből; de azt merjük hinni, hogy ki ez ötven leckét ötven hét alatt jó magyarázás mellett megtanulja, úgy hogy minden szót és szófüzést emlékezetében tartson, s azt huszonöt hét alatt új figyelemmel át meg átismétli: nem csak érteni, jócskán beszélni, sőt hibátlanul írni is tudand, de a francia nyelv szellemét s a francia nyelvbeli előadás szépségeit is érteni és érzeni meg fogta tanulni, s könnyűséggel fogja a kötetlen írókat olvashatni.

Teffenberg úr gyűjtéke pedig tanulóinknak egy érzékeny szükségét pótolja. E 158 tömött lapon sok és sokféle nyújtatik, minek nagyobb részét lelki élvezettel is olvassa s fordítgatja majd a növendék. Elül könnyebb darabok állnak, követik aztán nehezebbek, melyek nyelvtant végzett tanítványt kívánnak. Amott érdekes anekdotok, erkölcsi maximák, mesék, előbb kötetlen, azután kötött beszédben, mely utóbbiak átmenetet képeznek a verses előadásra, hol vallásos, majd erkölcsi költemények találhatók. Következnek vegyes prosai darabok, történelmiek és bölcsésziek, végre kiáltványok (proclamations) és levelek Napoleon történetéből. Még gyümölcsözőbbé válik vala e kalászat, ha a sajátos szólásformákra a kiadó a lapok alján figyelmeztet, s azokat megmagyarázza. Szógyűjteményt nem vártunk; ki e chrestomathiát használni akarja, kell hogy szótár legyen kezénél.

— Történettudomány. — Deák könyvet jelentünk, de forrásmunkát a hazai historiához: *Chronicon Hungarorum Posoniense, e cod. chartaceo capituli Posoniensis nunc primum editum, quo faustum Aug. Imp. et Regis Ap. Francisci Ios. I. in regni metropolim adventum die V. Junii 1852. celebrant Bibliotheca et Typographeum R. Vniversitatis Hung. Budae, typis et sumptibus eisdem universitatis. M. DCCC. LII. Kétféle kiadásban, t. i. fol. és 4r. XVIII és 55 lap.*

A szöveget az egyetemi könyvtárnok adta, a díszes kiállítás az egyetemi nyomda érdeme. Magát a krónikát egy bővebb bevezetés

előzi meg, melyben a kiadó, *Toldy Ferenc*, régi krónikáink történeti fontosságára figyelmeztetvén, s azok minden egyes helyének hitelességi fokát egyedül valamennyi *egymással rokon* krónikáink gondos összevetéséből állítván meghatározhatni: ezek *genesisének* *hipuhatolását* a kútfő-kritika első szükségletétől tüzi ki. Ennek előzményeül elsorolja időrendben s röviden megismerteti e rokon krónikákat, azoknak forrásait, eredeti alkotó részei s valamennyinek egymáshoz viszonyai kijelölését kísérti meg, végre az itt először megjelenő *Pozsonyi Krónikára* térve, ezt a bécsi képes krónika első (mindjárt 1330. utáni) kiadása breviáriumának állítja, de mely több, csak neki tulajdon s a historiát gazdagító pótlásokkal bir. Következik maga a krónika, a pozsonyi káptalan XV. századbeli codexéből Pray önkezű másolata szerint diplomatikai hűséggel kiadva, számos jegyzésekkel, mik főleg a szövegnek a rokon krónikákkal, különösen a Kézai-féle, a bécsi képes, a budai, a dubnici s a Turóci-félékkel öszhangzását vagy egyiktől és másiktól eltéréseit mutatják: miből többi közt Engel azon, szinte közönségesen elfogadott, nézete is alkalmasan megdöntetik, miszerint valamennyi krónikáink lényegben Kézai átírásai volnának; sőt bebizonyúl, mit kiadó a bevezetésben fejtegetett, miszerint egyfelül Kézai, másfelül a bécsi krónika, mely a többiek alapját teszi, azon egy régibb szerkezeteket irták által, de hogy a bécsi krónika egész családja Kézaitól merőben független, sőt ezt egyáltalában nem is ösmerte.

— **T e r m é s z e t t u d o m á n y o k.** — *A hullők, halak, puhány, héjanc, robar, féreg és sugár állatok természetrajza képekben*, részint a természet, részint a legjelesb állattani képgyűjtemények után rajzolva, finom és hű színezettel. Az ifjuságnak szemléleti oktatásul tanodák és családkörökben, *Dr Schubert G. H.* udv. tanácsos s müncheni tanárnak tanodák számára készült, közönségesen ismeretes és kedvelt tankönyve után magyarítá *Virányi János*. Ezenkívül a természetrajz minden tankönyvéhez alkalmazható megfejtő szöveggel magyar nyelven. Pesten, Emich G. bizománya. Kisfólióban 11 kéthasábos lap, tömött szöveggel és 30 egész ív tábla, melyeken 313 állat színezve. Ára kemény táblába kötve 3 ft 36 kr.

És így minap nyilatkoztatott ohajtásunk csakugyan teljesedésbe ment, s ki van e kötettel egészítve az *állatország*. A mit a munka ajánlására az emlősöket és madarakat tárgyaló két kötet kijöve-

lekor mondottunk, mondhatjuk e részről is, melynek megjelenésével már most az egész állatországnek, rendszeres szöveggel ellátott, képtárát birjuk. Ha azon gazdag színvegyületet tekintjük, mely az itt tárgyalt rendeket ékesíti, s a színezésben e hűséget; e mellett Virányi úr gondosan dolgozott szövege műnyelvi jelességét, az árt igen mérsékeltnek mondhatjuk. Bár egy iskola és tanító intézet sem nélkülözné azt, sőt általános családi könyvvé válnék: az az állatvilág ismeretét s a szép természetrajz megkedveltetését nem kis mértékben mozdítaná elé közöttünk.

A mezőgazdaság tankönyve. Dr Pabst H. W. után a harmadik kiadás szerént Lónyai Gábor. Első kötet: *Növénytermesztési Tan*, első rész: általános növénytermesztés. Külön címe: *A földmívelés általános elvei.* Pabst után Lónyai Gábor. Pesten, Emich Gusztáv nyomt. és bizománya. 1852. N8r. XII és 228 lap. Füzve 1 ft ep.

Hazánk eddig is főleg földmívelő és állattenyésztő ország volt; most, hogy az általános adó a nemességet, nemzetünknek még mindig lelkét, eddig ismeretlen módon nyomja, nehogy ez végkép elszegényedjék, s birtokai, s velök az ország tán hamarébb mint gondolk, idegen kézre ne kerüljenek: első, és második, és harmadik teendők észszerű gazdálkodás által a föld termeszto erejét meghatszorozni, az eladósodott birtokokat tisztákká tenni, takarékos mérsékelt életmód mellett új beruházandó tőkéket teremteni, s így új meg új virágzás új eszközeit előteremteni. Nemzetünk fenállásának egyik alap feltétele most a földnek, mely még mienk, becsét ekép nevelni, s anyagi jólétünk kifejlése által az elsilányodástól megmen-
tetni, de erre csak okszerű, tudományos gazdálkodás vezethet. Félre tehát a more-patrio-félével, mely az uristentől várja minden üdvösségét; s tanuljunk azoktól, kik kicsiny földre szorúlva nagy sikert tudnak előidézni; s köszönjük meg a derék Lónyai Gábornak, hogy politikai otiumát nemzetünk ez életügyére fordítva, egy oly elismert jószágú könyvet ad kezünkbe, mint Pabsté, mely négy részben a mezei gazdaság özves körét tárgyalja. A megjelent első rész az általános növénytermesztést kilenc fejezetben adja elő, melyek címei: A növénytenyészet általános föltételei, az éghajlat, földismeret, telkesítés, a már mívelés alatti föld megmunkálása, a trágyázás, vetés, vetett növények művelése s ápolása, végre az aratásról. Szükségtelen mondanunk, hogy szakértő adván fordítást, különbözik

az oly fordításoktól, melyeknek szerzői meg nem tudják különböztetni a zabot a búzától.

Külföldi irodalom.

Das Bewusstwerden der Menschheit. Entwurf einer Weltgeschichte des Geistes, von Dr. Julius Arndt. Zweite Auflage, Halle, C. E. M. Pfeffer. 1852. (Az emberiség öntudata. A szellem világ-történetének kísérlete).

Tartalma: A görög műveltség (művészet, erkölcsiség, tudomány.) A római öntudat. Az átmenet mozzanatai. — A romantikus világ. Istenészet, Az öntudatos szabadságai átmenet. Az öntudat természete (Böhm, Baco, Cartesius. A szabad önfejlés. (Egyoldalú művészet, egyoldalú állam, egyoldalú igazság). A teljes önfejlés. A monadologia és harmonia. Független művészet. Független erkölcsiség (Kant). Átmenet a független és magában való tudományra (Fichte, Schleiermacher, Schelling). A független és magában való tudomány (Hegel) Feuerbach. A jelenkor. A bölcseslemnek viszonya a jelenkorhoz.

Katechismus des Rechts, oder Grundzüge einer Neubildung der Gesellschaft und des Staates, von K. Ch. Planck. Tübingen bei Fues. 1852. (A jognak kátéja, vagy a társadalom és állam újjalakulásának alapvonalai). E 266 lapnyi munkában a tartalom következő:

I. Rész. A jognak természeti alaptörvényeiről.

1. Szakasz. Mindnyájok eredeti tulajdon-jogának természeti tiszta jog-alaptételeiről, s a magántulajdonnak azon nyugvó eredeti rendéről.

2. Szakasz. A célirányos munkának és forgalmának természeti jogrendéről mind az államban, mind az államok közti viszonyban.

II. Rész. A tulajdonnak, munkának és forgalomnak természeti jogrendéről, azoknak meghatározott állapotja szerint az államban és az államok közti viszonyokban.

1. Szakasz. A fekvő birtok természetes rendéről annak meghatározott állapotja szerint.

2. Szakasz. A munka és forgalmának jogrende azoknak egyes osztályai szerint. Mely szakaszban értekezik: a) a földmivelésről;

b) a kézmivesség és iparról; c) a kereskedésről; d) a tudomány és művészetről; e) a szegényeknek természeti jogáról.

III. Rész. A természeti joghatalmakról s azok részeiről mind egyes államban, mind államok közti viszonyokban.

1. Szakasz. Az államok fölötti egyetemes természeti jog hatalmáról.

2. Szakasz. A fő állami hatalom természeti lényéről.

3. Szakasz. Az államkormányzásról és népképviselétről.

4. Szakasz. Az államok közötti viszonyoknak törvényes intézkedéséről.

Zárszó. Németország ujjaszületése, mint természetes megelőzője az egyetemes jogi reformatiónak.

Der christliche Weltbürger, oder Grundsätze des socialen Lebens. Vom Abbé Durosoy, Priester aus der Gesellschaft Jesu. Aus dem Französischem übersetzt von Dr. Lucas. Münster, Theisingische Buchhandlung, 1852. (A keresztyén világpolgár, vagy a társadalmi életnek alaptételeiről.

E munka 1783-ban jelent meg Franciaországban. Ujabb időben többször adatott ki Belgiumban. Jelenben német fordítását is mutatják be.

Tartalma: Az ember a társadalomnak született.

Első Szakasz. Az ember felnő és művelődik a társadalomért.

Második Szakasz. Az ember tanakodik magában életnem választásáról.

Harmadik Szakasz. Az ember mint hitves társ.

Negyedik Szakasz. Az ember mint családfő.

Cours d'économie politique fait au College de France, par Michel Chevalier. Tome III. Bruxelles 1850. (Országgazdászati folyam) 488 lap.

Annak idején a magyar hirlapokban említés történt *Chevalier* országgazdászati folyamának I. és II. kötetéről, melyek Párisban 1842 és 1844-ben jelentek meg. E harmadik kötet a *vertpénzről* értekezik kizárólag. A vertpénznek természetéről mondja, hogy az csak arany és ezüst lehet; hogy a gabona nem alkalmas arra, miszerint az értékek mérője legyen, tárgyalja a pénzt a kiverés viszonyaiban; kérdezi, hogy hányféle fémből állhat valamely országnak pénzereje — mely kérdések *Smith* *Adámtól fogva* vitattattak, s többnyire az ő értelmében is; azután veszi az amerikai bányák

termelését, hogy miképen folyt be az arany-ezüst értékének meghatározására. S így szól az aranybányákról általában; keresi a nemes fémek jelen termelését, s azok mennyiségét a föld országult részein. (Taval s ez idén *Californiában* s legújabbán *Australiában* az aranytermelés oly meséssé vált, hogy e tekintetben Chevalier felszámolása elavult).

Nagyon érdekes és tanulságos kérdés az, hogy mily viszony van a pénz és a tőke között, s hogy mily viszony van a pénz s az ország vagyonossága között.

Következnek észrevételek az árnak változásáról; tárgyalja még a nemes fémek országok közti kereskedését, és váltását; eladja, hogy azon fémek értéke alkalmasint csökkenni fog. Végre szól a váltópénzről (sillon).

Lettres sur l' exposition universelle de Londres, par M. Blanqui, Paris 1851. (tevelek a londoni egyetemes iparműkiállításról). VIII és 324 l. Kellemes és tanulságos olvasmány: Blanqui szép hasonlításokat tesz az iparos nemzetek között; mi, kik sem Londonban nem voltunk, sem a versenyző nemzetek között nem vagyunk (ámbr, mint francia író tenni szokott, Blanqui az osztrák műipart úgy jellemzi, mint a melyben többi között a magyar szellem is sajátos vonást tesz, — mert hát rólunk akármennyit írnak is, de a külföldi írók nem ismernek), mi, mondom, e leveleket olvasván ismételve tanulhatjuk, hogy mi nincsen nálunk. De Blanqui magasabb szempontra is emelkedik, melyből a műipart nézni kell. A könyv bevezetésében, melyről mondja, hogy ezt olvasni hasznosabb mint a könyvet (plus utile a lire, que le livre) megmondja a franciáknak, mily esztelenül fogják fel a szabadságot! A nép, mely a királyokat mint cselédekét kergeti el, más részről türi azon nyügöt, melyet reá a védvámok vetnek; s melyek arra kényszerítik, hogy nem egyszer drágább és rosszabb holmikat kénytelen venni, mint a nélkül használhatna. Szóval, Blanqui a szabad kereskedelem mellett szól.

P. H.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

Füzér a Törvénytudományból. — I.

Egy hatalmaskodási perben érdekes jogkérdés fordult elő, mely talán megérdemli, hogy a törvénytudó közönség tudomására jusson.

Egy földesúr a szomszéd falusi község által legeltetési jogában háborgattatván, azon község ellen hatalmaskodási pert indított, s a keresetlevélben a 64. 82 : 1-ae és 56 : 1655. törvényekre, meg a 178. laponi 35-dik döntvényre hivatkozva, kérte a közönséget mindazon egyéneknek homagiumaiban elmarasztaltatni, kik a hatalmaskodásban tétleg részt vettek. A perben eljáró járásbíró mindazonáltal csupán egyszeri 100 p. ftnyi büntetésben marasztalta azt el, okúl adván: hogy már most a községek között különbség nincsen, hanem mindnyájan egyenlők.

A felperes az ítéletet felebbezte következő okokból:

1. A községek csak a státusjogi (iuris publici) viszonyokra és politikai szerkesztésre, de nem a magánjogi (iuris privati) viszonyokra nézve egyenlők; ez utóbbiak iránt az új törvénykezési rendszer 23-d. §-ának világos szavai szerint az ország törvényei most is fenállanak. Valamint tehát egyes nemnemes hatalmaskodót nem lehet a nemessel, vagy ezt amazzal egyforma büntetésre ítélni, úgy nemnemes községet sem.

2. Semminemű törvénynek visszaható ereje nincsen, és kivált hol büntetésről van szó, közönségesen elismert elv az, hogy a bűnöst azon törvény szerint kell büntetni, mely a bűntény elkövetésekor divatozott, mert ezt, nem pedig a jövőben netalán hozatandót sértette meg.

3. Ha lehetne is azt állítani, hogy valamely falusi község most már egy királyi várossal egyenlő, még akkor is az egyenlőséget kétféle lehetne értelmezni, t. i. vagy úgy, hogy a falusi községet úgy kell elmarasztalni, mintha szabad királyi város volna, vagy úgy, hogy a szabad királyi városokat úgy, mintha faluk volnának. Melyik legyen az igaz értelmezés, azt senki sem mondhatja, mert sem egyre, sem másik törvény nincsen, tehát áll a régi törvény, és minden község e tekintetben az marad a mi volt.

4. De ha állana is az, hogy falusi községet szabad királyi várossal egyenlőnek kell nézni, még akkor sem volna a törvénynek elégtéve a fenérintett ítélet által, mert a hatalmaskodó sz. kir. városokról szóló 1649 : 18. tc. és általános gyakorlat szerint el kell marasztalni:

- a) Az egész várost in concreto mint nemest 100 pforintban;
- b) Minden egyes *polgárt*, ki a hatalmaskodásban részt vett, szinte 100 ftban; és:
- c) Minden városi *jobbágyért* vagy idegen küldöttért a várost negyven negyven forintban; az a) és b) alatti büntetések fele a felperesnek, fele a bírónak, a c) alattiak pedig egészen a felperesnek járván.

Mit fog majd erre a megyei törvényszék mondani, megvállik!

Fabriczy Sámuel.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

JUL. 1. 1852.

X. FÜZ.

ARKADIA, MINT MAGYAROK HAZÁJA.

SZABÓ ISTVÁNTÓL.

Némi foglalkozás mellett Hesiod Theogoniájával azon eredményre jutván, hogy a magyar nyelvnek nem megvetendő köze van a görög mythológiához: míg annak kidolgozása sikerülhetne, jónak látszott mintegy kalauzúl valamit előre bocsátani. Hellas öskora felett nagy homály borong, épen mint nemzetünk felett is, úgy hogy hőskorⁱ lakát tekintve sem ama híres, sem eme kedves fajról nem tudunk semmit. A görögöt csak a trák földön, legfeljebb a Bosporuson átköltözési hírében, a magyart szintugy legtöbben csupán vizeik közt emlegetik; azontúl egy biztos lépést sem látunk az eredeti haza felé. Úgy tetszik, e részben is ott a való, hol azt legkevesebbé gyanítjuk. Egyiptomból számos kivándorlások történtek a Kézéptengeren s az ázsiai partokon is Európába, névszerint az ismeretes hellen földre, melyek átalán véve minden bizonynyal hibásan szoríttatnának egyes családokra. És ime, ezen egyiptomi rajból gyarapodhatott az eleve alkalmasint vékony görög elem. Annyi valószínű, mikép ama szerencsés vegyületből, melyet a régészek különféle lelkes nemzetiségek összeforrására visznek vissza, az egyiptomi tényezőt kihagyni nem lehet. Habár a görög faj kedélye különbözőnek látszik is ama komolynak festett nemzetétől, azonkívül hogy némely része az elsőnek kifogást szenved, egyrésztől megfejtí e különbséget az éghajlat, másrésztől a görög vallás,

a görög tudomány, s mi tán itt legfőbb, a görög művészet, az egyiptominak meg nem tagadható leánya. Az egyiptomi építészet, mond egy híres utazó, alapja volt mindannak, a mit mi eddig csudáltunk, s kizárólag a három görög osztály alá, a dor, jon és korinti alá rendezénk. És ne gondoljuk, mint közönségesen hinni szokás, mintha az egyiptomi építészet a művészetnek gyermekkora volna; sőt inkább mintája az minden másnak ¹⁾.

Jelenleg a görög nép egy ágáról, az arkadiairól legyen itt szó. Mi úgy vagyunk meggyőződve, hogy Arkadia magyarok hazája volt, s hogy e népet Egyiptomból kapta. Ez nagy szó, s oly mérsékelt, oly korlátolt erő mellett, melylyel mi rendelkezhetünk, ennyit mondani kész merény. Azonban nagy dolog az ok, nem kisebb a meggyőződés.

I.

Az *arkas* név magyar szó.

Az arkadiai nép neve sajátlag *arkas*, mely első tekintetre csak egy vonallal különbözik a magyar *farkas* szótól, nyelvtanilag véve pedig épen nem különbözik. A görög nyelvtan ugyanis egy cikket közöl a digammáról, mely a régi görög nyelvben szélitiben divatozott, s különösen az aeol szójárásban maradt fent legtovább. Ez, a két lehen kívül még egy harmadikkal, mint legerősebbel járult az orthographia s orthoepiához, tulajdonkép pedig mássalhangzó volt, és a latin vagy magyar *v* betűnek felelt meg azon szók elején, melyek a két szokott lehen kezdődnek. Így például a görög *οἶνος* és a latin *vinum*. Ha vesszük a digamma alakát, az a mai sajtó alól tökéletes F formában kerül ki. E szerint az *arkos* görög szó, digammával véve, egyszer *varkas*, másszor *farkas* hangot ad. Így a *οἶνος* görög szóban a magyar *fiú* rejlik.

Ehez járulnak több indokok. Így, Pelasgusnak, az arkadiaiak első királyának fia *Lykaon* volt, mely név gyökerében farkast tesz. E hős Likaeon hegyen, mely ismét farkas, Lykos-ura fővárost építi, melyet lehetlen másként fordítani mint *farkas-fark*. Végre Zeust Lykaeosnak nevezi el, azaz *farkasinak*, vagy arkasok Jupiterének. Lykaon unokája volt *Arkas*, kitől az eddig vadonnan élő nép szelid

¹⁾ V. Denon, Reisen durch Ober und Unter-Egypten. Berlin. 1803. 253. lap.

gyümölcsöt, kenyeret, ruhát, gyapjúgyártást tanult, és *arkas* nevet kapott. Pausan. Arkad. II. 1. IV. 1. E tenger *farkas* szó görögben és magyarul nem állhat üresen Arkadia őstörténetében, hanem a nemzet jellemébe vágott, s mit a görög *λύκος* mond, azt mondja az *arkos* név is.

Egy rege szerint, a hajdani arkosok csakugyan farkasokká is szoktak leszegetni, s ezt mindjárt Lykaonon kezdik. Ovidnál Metam. I. 213. Jupiter emberi alakban világot látandó, Arkadiában betér Lykaonhoz, s ez tudni akarva, halandó-e vagy isten, emberhúst ad fel. Jupiter a palotát egyszerre lángba borítja, mire a királyi gazda fut, a mezőn beszéd helyett felordít, farkassá lesz, az agg férfit szürke színét, kegyetlen természetét megtartva. Továbbá Pausaniasnál Eliacor. post. VIII. 2. egy Demarkh nevű athleta, szinte arkas születés, még pedig *Parrhas* városából, mely név a *farkas* szónak elgörögített olvasása, a Lykaeos-Zeus áldozatánál farkassá alakult, s tíz év múlva ismét visszaváltozott. Platónál is De Republ. VIII. p. 314. a főnökből zsarnok akkor válik, mikor elkezd az azt tenni, mit a mythos arkadiái Lykaeos-Zeus templomáról beszél, hogy a ki benne emberzsigert izlel, szükségkép farkassá lesz. Ismernek még utóbb is a pásztorek Virg. Eccl. VIII. 9. kivált az arkadiái pásztorok, bizonyos füvet, nascuntur plurima ponto, melyel Moerisék magokat gyakran farkassá tettek, s aztán erdőbe rejtettek. Herodot IV. 105. szerint is a Neurokról, bizonyos scytha módon élő népről azt beszélik a scythák és köztök lakó hellenek, hogy évenként minden embere farkassá lesz néhány napra, aztán ismét visszatér a régibe. E hit annyira ment, hogy Plinius szükségnek látá cáfolásába bocsátkozni. Hist. Nat. VIII. 34 ¹⁾.

¹⁾ Homines in lupos verti, rursumque restitui sibi, falsum esse confidenter existimare debemus, aut credere omnia, quae fabulosa tot seculis comperimus. Unde tamen ista vulgo infixa sit fama in tantum, ut in maledictis versipelles habeat, indicabitur. Evanthès inter auctores Graeciae non spretus, tradit Arcadas scribere, ex gente Anthi cuiusdam, sorte familiae lectum, ad stagnum quoddam regionis eius duci, vestituque in quercu suspenso transnatare, atque abire in deserta, transfigurarique in lupum, et cum ceteris eiusdem generis congregari per annos novem. Quo in tempore si homine se abstinuerit, reverti ad idem stagnum: et cum transnataverit, effigiem recipere, ad pristinum habitum addito novem annorum senio.

Végre az arkas név magyarsága még Róma építőivel is igazolódik. A kitett csecsemők sirására közelített a *farkas*, csecset nyújtott, s nyalogatá. Így talált rájuk Faustulus, és vitte nevelni Larentiához, némelyek szerint nejéhez, másokként egy nemberhez, ki pásztorok közt megosztott szerelme miatt *lupanak* neveztetett volna, honnét a farkastól dajkált gyermekek meséje eredt. Liv. I. 4. Plutarkh. Romul. II—IV. Maig haboznak e rege értelmezésében, holott itt az *arkas* név játszik, s a kisedet szoptató farkas egy arkas vagyis arkadiai nő volt, akár Larentia néven nevezzük őt, akár sem. Ekkor ugyan is már rég laktak ama vidéken arkadiaiak, és javában játszották a farkasdit, ha a *lupercalt* jól fordítom. Palatin hegyen mond idézett helyen Livius, tartatott a lupercal játék, mely az arkadiai Palantium (utóbb itt Palatiummá vált) nevű városból került. Ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum *multis* ante tempestatibus ea tenuerat loca. . . Pausanias Arkad. XLIII. 1. 2. szinte elbeszéli, hogy egy római császár az arkadiai Pallantiont faluból várossá tette, és szabaddá s adómentessé. Mert, úgymond, Euan-der, egy észre és kézre előkelő ember, Hermes ¹⁾ és egy nymphea fia, gyarmatra küldetvén s Pallantionból arkas hadsereget vezetvén, Tiberis mellett várost épített; e város, némi változással Róma egyik részében nevét utóbb is megtartá.

Ennyi összevágó adat után alig marad egyéb hátra, mint körülnézni, honnan a *farkas* név egy nemzeten. Mert hogy a fentebbiek ki nem elégitő forrásul szolgálnak, bizonyos. De ki tudná a rég elenyészett nép nevét okadatolni, holott a mai nemzetekéit is ritkán tudjuk? A halálra vált Jákob ősatya kiosztván fiai közt áldásait, Benjamins *ragadozó farkasnak* nevezi: Benjamin lupus rapax, mane comedet praedam, et vespere dividet spolia. Genes. 49. 27. E versben a reggeli és esti idő jellemzőleg áll a farkasról, jelentvén a két szürkületet, mely már a tudomány körébe vág. Valamint a szentírásban különbség tételik azon két világosság közt, melyek egyike a teremtés első napján, másik a negyediken lesz ²⁾,

Mirum est quo procedat Graeca credulitas. Nullum tam impudens mendacium est, ut teste careat stb.

¹⁾ Hermes, másképp Theut, másképp *Set*, melyből az *isten* név. L. alább.

²⁾ A minők a theologok, olyan itt a vélemény. Der alte Dichter hat sich das Licht als eine von Sonne und Mond unabhängige Materie gedacnt, wesshalb er dieses zuerst schaffen lässt, damit es zu der

úgy a görög és egyiptomi mythologiában a Lato és Apolló nevek külön világosság személyesítői, ámbár mindkettőnek kedvence a *farkas*. Lato jelenté az éjszakai és szürkületi világosságot, Apollo pedig az *ápoló* és tenyésztő napfényt, melynél már nemcsak láthatni, s nemcsak homályban, hanem az élet gondjait végezhetni is. Lato farkasokon jön és farkas alakába öltözve Delosba, hogy ott terhét, Apollót letegye; ez állat ezen istennő jelképe. Hug, Untersuchungen üben den Mythos der berühmtern Völker der alten Welt, vorzüglich der Griechen stb. Freyburg, 1812. p. 172—5., ezt bőven bebizonyítja, mint azt is, hogy Lato szürkület istennője: Leto ist die Gottheit der Dämmerung. A magyar *farkassetét* e tárgyhoz mellékelve nem kis fényt kölcsönöz a mesének, s nem kis fényt kap maga is. *Farkassetét* néven csak bizonyos szembajt ismer talán a magyar, holott Lato szerepe két *szürkületre* vonatkozik, mely az állat *szürke* színétől viseli magyar nevét. Azonban ha nézzük a görög *λύκος* szót, ebben fekszik talán a *farkassetét* kulcsa. Prisci Graecorum primam *lucem*, quae praecedit solis exortus *λύκην* appellavere hodieque *lycophos* cognaminant. Macrobius Saturnalis. I. 17. E *λύκη* szó a latin *lux luceo*, a német *Licht és lichten*, s a magyar *lik* és *lyukra* emlékeztet. Mikor a magyar ember, különösen a palóc magyar erdőségből végre kijut, sok eredetiségében azt mondja, hogy *kilyukadt*: mentem, mentem, egyszer csak *kilyukadtam* az erdéből. A görög *λύκος* tehát vagy ezen testvér szóból alakult, vagy a mese reájok vonatkozik. Wortähnlichkeiten waren oft die Ursache, dass man allerley Nebenvorstellung an die Hauptidee anreihete. Oft sind es schlechtweg nur die Namen, welche in den mythischen Erzählungen die Weisung zur Erklärung enthalten.

Schöpfungsarbeit helle werde; jene Körper erst am 4-ten Tage. Die Vorstellung konnte leicht entstehen, da man es täglich länger licht seyn sah, als die Sonne am Himmel stand, und Licht auch ohne Sonnenschein. Gesenius, Hebr. Lesebuch. Halle, 1821. p. 4. Ezt azért tette a teremtető, mond Bossuet, hogy megtudjuk, mikép minden csak tőle függ. Il a plu à ce grand ouvrier de créer la lumière avant même que de la réduire à la forme qu'il lui a donnée dans les astres, parcequ'il voulait nous apprendre que ces grands et magnifiques luminaires, dont on nous a voulu faire des divinités, n'avaient par eux-mêmes ni la matière précieuse et éclatante, dont ils ont été composés, ni la forme admirable à laquelle nous les voyons réduits. Discours sur l'Histoire Universelle. Paris, 1843. p. 121

Hug. Szép volna, ha ablak szónk ezen *luk* és *apa* vagy *aba* szóból eredne, mely utolsóból eredt a *nap* is, egy betűvel megtoldva euphonia kedvéért; és ha *fenestra* valahogy *fény-eresztő lyukat* tenne Latiumban: úgy ezt Euander és az arkadiai pelasgok vitték volna magokkal oda.

II.

A pelasgok valószínűleg egyiptomiak.

Az arkasok első királya Pelasgos volt, s így maga a nemzet is minden bizonynnyal pelasg. A pelasgok nyomait Herodotnál, s még némely egyéb régiek után az újabb vizsgálódóknál szemléljük. Hogy az olvasó könnyebben ítélhessen, a kútföket hiven közlendjük.

„Krösoskor, mond Herodot I. 56., két nevezetes népág élt az összes Hellasban, a lakedaemoni dor vagyis pelasg, és az atheni jon vagy hellen. A hellen még nem származott ki sehová, a pelasg pedig nagyon vándor vala. Deukalion alatt ugyanis Phthiotisban lakott, hellenfi Dor alatt Ossa és Olymp hegyek tövében az úgynevezett Histiaeotis tartományban; Histiaeotisból Kadmosék által kiűzve Makednos név alatt Pindosnál; innen Dryopisba, innen végre Dor néven Peloponnesosba költözött. Mi nyelvet beszéltek legyen a pelasgok, bizonyosan nem tudom megmondani; de ha következtethetünk a Tyrrhenia feletti Kreston városban maiglan lakozó pelasgokról, kik a mai dorokkal valaha határosak voltak, s akkor a mai thessal földet lakták; ha következtethetni a hellesponti Plakiét és Skylakét tartó pelasgokról, kik az atheneikkel együtt laktak; ha továbbá lehet azon városokról, melyek pelasg neveiket elcserélték: ha, mondom, ezekből arányozni szabad, a pelasgok bárbar nyelvű nép voltak. Ha már az egész pelasgság ilyen volt, az attikai nép, minthogy pelasgi volt, hellenné váltakor egyszersmind nyelvéből is kitanult. Ám a *krestoniak* egy szomszéd néppel sem azonnyelvűek, valamint a plakieiek sem, holott egymással igen is; s ezzel igazolják, miszerint azon nyelv mellett maradtak, melyet magokkal a földre vittek. A *hellenség* viszont nekem elejétől fogva az onegy nyelven látszik beszélettnek; hanem, miután a pelasgoktól elvált, az akkor gyenge törzs lassanként sok osztálylává felekezett, kivált minthogy számos barbár törzsek adták hozzá magokat. Továbbá, nekem úgy tetszik, a pelasg faj, mely barbár volt,

semmerre sem gyarapodott valami nagyszerűvé.“—Említi még Herodot a hellenek e barbároktól elváltát idézett könyve LX. cikkében is.

Most következik egy új tekintély ¹⁾., „Mind Niebuhr, mind Müller O. megegyeznek abban, mit halikar. Dionysios dacára ma már aligha tagad valaki, miszerint a régi tyrrhenek valósággal pelasg nemzet voltak. A pelasgok őslakát illetőleg csak azt kívánja megjegyezni, hogy a belföld a szigetekről és partságtól e részben különbség alá esik. Hol a pelasgok a partoktól távol említettnek, kell hogy azok sokkal hamarabb és szilárdabban megalapították legyen magokat és *compact* néppé alakultak, mint hol szigeteket és partokat foglaltak el kalózokul, teszem az aegeumi tenger éjszaki és keleti részén, meg Imbros és Lemnos szigetein, sőt magában Athenben is. Ezzel öszhangzik, hogy épen *legrégibb székeik Peloponnesos szívében, Arkadiában, melyre az őspelasg Argos támaszkodott*, és az éjszaki Görögország beltartományaiban, jeleltetnek ki a történet által. Az utóbbit egész szélében hosszában lakják ők, és laktanak valamint Pindostól keletre Thessaliában, hol még később is fentartá magát egy Pelasgiotis tartomány ²⁾, két Larissa, egy Argissa, egy Dodona; szintugy nyugatra e hegyvonaltól, hol az őspelasg Dodona éjszakon, és ismét egy Argos és *Argirus ager* délnek. Úgy látszik, Macedonia felett is kiterjeszkedett. E széles belföldet tehát úgy tekintjük, mint a hajdani pelasgok történeti összészkeit.“

Ime, itt van, mit a pelasgokról fővonalokban ekkorig lerajzolt a kutató buvárlat. A pelasgok *Thessaliában* s lent *Peloponnesos szívében* honolnak, honnét átrajzanak Tyrrheniába. E szerző idézi halikarn. Dionysios azon nyilatkozatát, miszerint a pelasgok Pelasgos ivadékai, kinek atyja Neptun és Larissa volt; s hogy e pelasg ivadék hatodik nemzedéke Thessaliába költözött volna. Neptun fia csak az lehet, ki tengerről jött Argosba; s ide csak Libyából vagy Egyiptomból jöhetett oly régidőben valaki tengeren át. Lássuk az egyiptomi nagyszerű expeditiók élén Sesostrist és Osirist, ha a két név nem egy személyt illet, mely amott hieroglyph, itt a történeti

¹⁾ Dr. R. Lepsius, Ueber die Tyrrhenischen Pelasger in Etrurien etc. Leipzig, 1842. 6—7. 1.

²⁾ Ott van Ptolomaeos földabroszán. Basileae, 1543. Tab. Eur, X.

Musa élő beszéde által hasították ketté, midőn az egyiptomi szent-írások az egyiptomi szóhagyományokkal egy és ugyanazon fejedelem irányában meghasonlottak. Először Sesostris táborozását vegyük.

„Mint az egyiptomi papok beszélnek, írja Herodot II. 102. az arabiai öbölből hosszú hajókon indulván ki, a Verestenger melletti-eket másokkal egyetemben hatalma alá vetette. Ekkor hazament, igen nagy sereget szede, s indult szárazon, minden útjában levőt meghódítva. Ha erős és szabadságát védő népre akadt, oszlopokat állított földükön neve feliratával, s hogy erővel tette alattvalóivá; kiket ellenben harc nélkül kerített hatalmába, azok oszlopaira szint-olyat íratott, s mellé nőszemérmet, ezzel a nép gyávaságát ábrázolva. Így ment át *Ázsiából Európába*, s mind a *scythákat*, mind a *trákokat* meghódítá. Úgy tetszik, ez volt útjának legszéle, mert itt látszanak az utolsó oszlopok. Innen visszatért *Phasis* felé. Hanem itt már bizonyosan nem tudom, maga Sesostris hagyott-e a földön némi részt gyarmatul táborából, vagy a vándorlásba untak, önkényt maradtak-e hátra *Phasis* mellett. Annyi igaz, a kolchisiak színe egyiptomi eredetre mutat. A kolchisiak magok is azt hiszik; s én még onnan arányzom ezt, mivel a kolchisiak barnák, göndörök; de ez másokkal is közös, hanem az emberi nem közt csupán a kolchisiak, egyiptomiak és aethiopok metélkednek körül ősidőktől. A phoeniciai, syriai, palaestinaei népek ezt szinte az egyiptomiaktól mondják hogy tanulták. A Thermodon melletti *Syrek*, mint a *Partheniosz* mellettié is, és az ezekkel szomszéd *Makronok*¹⁾ azt mondják, hogy közelebb a kolchisiaktól vették. De hadd mondjak más bizonyt is. Lent a kolchisiak és egyiptomiak mívelnek azon egy módon. Egyéb életmódjuk egészen, sőt nyelvök is hasonló. A Sesostris állította oszlopok nagyrészt nem léteznek, de palaestinai Syriában magam láttam még olyakat, rajtok az említett iratokkal és a nőszeméremmel. Joniában is van két, kösziklába véselt műve, merre Ephesosból Smyrnába mennek, s merre Sardisból Smyrnába. Mindkét helyen férfiú van faragva, öt arasznyi nagyságu jobb-jában láncsával, balában kezívvel, s egyéb *egyiptomi* és *aethiop* fegyverzetben. Egyik vállától a másikig ezen értelmű egyiptomi

¹⁾ *Parthenios*, *sy*, *makron* nevekről többoldalulag hallottunk már nézeteket, mint *magyarokról*.

szent irat fut keresztül mellén: Én e tartományt önvállaimon szerettem. Némelyek e képeket Memnonéinak vélik, de igen tévednek.“ Így a történetek atyja.

Diodor pedig I. 53. ezeket írja Sesostrisról: „Ez minden előtte éltetket fölülmult nagyszerű tetteivel. Miután róla nemcsak a hel-lenek eltérő hiszemben vannak, hanem még Egyiptomban is, mind a papok, mind az öt énekekkel dicsőítők egymással nem egyezőket mondanak, mi megkísértjük a fenlevő adatokból s emlékekből a legvalószínűbbet előadni.“ Aztán elmondja szerfelett gondos és különöc, azonban harcias pályára igen szerencsésen kiszámított nevelését. „S miután hatszázezer gyalogot, húszezer négyszáz lovast, huszonkétezer hadszekeret kiállított, először délnek az aethiopokra ment; kiket megigázván, a Verestengeren túl tábort járatta egész Indiáig mindent meghódított. Ez alatt maga vezette harcosaival egész Ázsiát meghódította. Mert nemcsak a később Nagy-Sándor által elfoglalt földet járta meg, hanem oly népeknél is megfordult, hol amaz nem volt; mivel átment a Gangesen, bejárta Indiát egész az oceanig, mint a *scythákat* is a *Tanaisig*, mely Európát Ázsiától elválasztja: s ekkor mondják, hogy egy osztályt az egyiptomiakból hátrahagyván, Maeotis tavánál a *kolchisi* népet alakította volna. S hogy e faj egyiptomi eredetű, azt hozzák fel ismervül, hogy egy yiptomiasan körülmetélkedik, megmaradván e szokás a telepeknél is, valamint a zsidóknál megmaradott. Átkelvén pedig *Európába*, és keresztülmenvén *Trákországon*, kenyér szüke és szoros helyek miatt veszélybe jött hadseregét elveszteni. Azért táborozásának jelül emlékoszlopokat állítván, egyiptomi ugynevezett szent betűkkel ezeket iratá fel: E tartományt fegyverrel vette meg királyok királya, urak ura Sesostris. Az oszlopot pedig készítetté, harcias népeknél férfi, gyáváknál nőszeméremmel.“ Aztán említi Diodor is, hogy saját képeit szinte felállítá néhol köböl, kézzel és láncával, négy könyöknyinél négy ujjnyival nagyobb alakban, a minő t. i. termete volt. Kegyesen bánt minden meghódolt jobbágyaival, de haza temérdek foglyot vitt, kilenc év alatt fejezven be hódító táborozásait. Így Diodor.

Osiris táborozása itt természetesen ki nem maradhat. „Beszéli, ugymond ismét Diodor I. 17., hogy Osiris mint jótékony és dicsvágyó fejedelem, nagy hadsereget gyűjtven az egész szárazzat bejárni vállalkozott, s az embereket megtanítani szőlőművelésre, búza

és árpatenyészlésre. Úgy hívé tudniillik, ha az embereket elszoktatja vad életmódjoktól, és szelídre vezérli, jótéte következtében örök tiszteletet aratand: mi úgy is lett. Mert nem csak kik akkor nyerték ez adományt, hanem minden későbbiek is a gabnák beceze miatt a legnagyobb istenekül tisztelték azok feltalálói. Osiris tehát Egyiptomot jó rendben hagyván utnak eredt, maga mellé vevén vezérékül Anubist és Makedont, mindkettőt híres vitézt. Ezek mindketten igen jelentékeny fegyvert viseltek, némely állatokból melyek merénykész lelkeikkel nagyon egyeztek: *Anubis* ugyanis kutyabőrből tett sisakot, *Makedon* pedig farkasfőt; s ez az oka, mint hiszik, ezen állatok tiszteletének Egyiptomban. Magához vette *Pant* is, az egyiptomiaktól különösen Thebaisban még azzal is tiszteltette, hogy neki várost építettek, mely honi nyelven *Khemmo*, fordítva *Panopolis* nevet visel. Követék gazdaszat-értő egyének is, mint *Maron* vincellér és *Tiptolemos* búzatermesztő. Mindenek készen levén, Osiris fogadást tön az isteneknek, haját mindaddig nevelni, míg hazájába vissza nem tér, s elindult Aethiópiára. Ez időtől szekás volt az iróig utazásközben a haját nevelni. Midőn Aethiópiában volna, hoztak hozzá a *Satyr* fajból, melynek csipején azt mondják, hogy szörgyöpet van; mert Osiris víg ember volt, s szerette a zenét és táncot, s azért sereg zenészt hordozott magával, köztök kilenc énekes szüzet, kik azonban egyebet is tudtak, mint a hellen musák rokonai. Ezek vezére Apolló volt, ki azért *Musagetes* nevet visel. A satyrok azért vétettek fel a táborhoz, mivel értettek a tánchoz, énekléshez, minden mulatsághoz és kópésághoz. Mert Osiris nem volt harcias férfi, nem is akart háborúkat s üldözeteket rendezni, miután minden nép isten gyanánt fogadta jótékonyágaiért. Aethiópiából, betanítván az embereket földet művelni, s nevezetes városokat építtetvén, főnököket s adószedőket rendelve elindult útjára. Azonban Nil folyó *Sirius* feltüntekor, midőn leginkább szokott áradni, kitörvén, nagy részét elönté Egyiptomnak, s legnagyobb mértékben azon tájt rongálá, melynek gondnoka *Prometheus* volt. A számára minden oda lett e vidéken. *Prometheus* bujában majd önkezű halállal végezte ki magát. A folyót sebessége s erőszaka miatt *Aetosnak* ¹⁾ nevezék. *Herakles* azonban, kit Osiris helyette-

¹⁾ Ἄετος = *Sas*. E *Sas* név azonos lehet *Sais* névvel, melyet Alsó-Egyiptomnak [Alexandria építése előtt] fővárosa viselt. Volt egy

sül hagyott, nagyon derék s vállalkozó ember levén, a folyó csapongásait elgátlá s medrébe viaszorítá. Azért a hellen mesében a Prometheus máját faldosó sas megöletése Herakles által. A folyó legrégibb neve *Okeane*, görögül *Okeanos*; utóbb kitörései miatt *Sas* nevet kapott; azután egy királytól *Aegyptos* nevet; végre meg Nileus fejedelemtől *Nilt* ¹⁾. Most azért Osiris Aethiopia határán (tehát a Kataraktáknál) járván, a folyót mindkét oldalról feltöltötte, hogy áradáskor a földet károsan ne lepje el, hanem bizonyos zsilipek által annyi víz bocsáttathassék ki, a mennyi célszerű lenne. Azután Arabián keresztül Indiába vezeté seregét, egész a lakható határig; s Indiában nem kevés várost épített, közöttök egy *Nysát* is emlékeül egyiptomi szülővárosának; ott ültetett repkényt is, mely csupán e Nysében tenyészett el. Oly sok nyomait hagyta Indiában, hogy az utóbbi indok őt magokénak, ind eredetűnek tartának. Mindenütt emlékoszlopokat hagyott táborozása jeléül. Megjárta Ázsia egyéb népeit is, míg Hellespontnál átkel *Európába*.

város *Sasvár* [Hieraconpolis] néven is. *Aegyptos* a folyó későbbi neve, igen hasonlít a görög *αἰγοπιός* szóhoz, mely *kánya*, *héja*.

- 1) Inkább sebessége szerzé e nevet a folyónak. Maga Diodor írja, hogy az ugynevezett kataraktáknál oly *sebes* és *erőszakos*, hogy *nyíl* sem inkább, ὥστε δοκεῖν μηδὲν βάλειν διαφέρειν. I. 52. Hier sahen wir, was man mit dem Namen *Katarakten* belegte. Es ist weiter nichts, als die am Felsen gebrochene Welle des Flusses, der im Sturz über diese an einigen Orten Kaskaden bildet. Sie sind so unmerklich, dass man sie kaum auf der Zeichnung andeuten kann. Ich nahm nur zwey derselben auf, an jenem Querfelsen, wo unsre Schiffart endete, um die falsche Idee von jenen berüchtigten Katarakten zu vernichten. Mit eigenthümlichen charakteristischen Farben ausgemahlt, gäben sie ein schönes Bild. Diese Berge, rauh, schwarz und bewässert widerholen sich in einem düstern Licht im Spiegel des *vorüber gleitenden* Flusses, eingeengt, und zurückgestossen von Granitblöcken, welche, indem sie ihn theilen, seine Oberfläche zerreißen und ihn lange weisse Furchen bilden lassen. Diese wilden Formen in eben so wilden Farbenwebungen kontrastiren sonderbar mit dem zarten Grün der Palmbäume, in unordentlichen Gruppen hie und da auf den Felsen zerstreut, und dem azurnen Gewölbe des Himmels — hier gewiss dem schönsten, reinsten in der Welt. Dieses Bild, gut gemahlt, gäbe die Darstellung einer ganz neuen Natur. *Denon*, p. 270. Diodor szavai azonban azt mondják betűhíven, hogy a *Níl sebessége nyiltól semmiben sem különbözik*. Mintha mondani akarná: *Níl=nyíl*.

És itt már *Trákországban Lykurgost*, a barbárok királyát, mivel intézvényeinek akadályokat gördített, megölette; Maront pedig, az immár elaggottat hátrahagyta, az ültetmények gondnokául egy város alapítóját, melyet nevére Maroneának nevezett. *Makedont* pedig, a fiát, ott hagyta királyaul a róla nevezett *makedo* népnek. Triptolemosra végre az attikai földművelést bízta vala. Így Osiris az egész szárazföldet bejárván, a közéletet legszebb terményekkel boldogította. Ha a föld szőlőterméshez nem volt ildomos, megtanította az árpából készítendő italra, melynek ereje és illata nem igen hátrál a borénak. Visszatérvén Egyiptomba, majd ajándékokat hozott mindenünnen, a legbecsesbeket, majd jótétei nagyságaért minden népeknél bevallott halhatatlanságban részesült, és az istenekéhez hasonló tiszteletben. Holta után istenek közé költözött.“ Eddig a hellen író. Az árpalé nem boza?

Ezen összeállítás szerint a *pelasgok* és *egyiptomiak* *Trákországban*, és így azon földön, hol Orpheus az első görögöket némi hittanra oktatta, s az agyonverésektől elszoktatta, szépen találkoznak. Egy szemes utazó látott még Tayget hegyénél némi Demeter-templomban egy Orpheus-szobrot, mely hir szerint *palasg* mű volt volna. Pausan. Lakon XX. 5. Egy másikat pedig Delphiben, melynek hellen viselete volt, és sem ruhája, sem fővege nem *trák*. Phok. XXX. 2. A lantnak e dicső férfia tehát némelyek szerint barbár.

III.

A *pelasgok magyar* neve.

Ha nem tagadhatlan, de mégis fontos okok mellett a *pelasg* nevet a magyar *félisten* névből tarthatnók elrontottnak. *Populorum Africae oppidorumque nomina vel maxime sunt ineffabilia, praeterquam ipsorum linguis. Plin. Hist. Nat. V. 1.* E kimondhatlanság oka ennyi ferdítésnek. Ama neveket aztán oly szavakhoz csigázták, melyek valahogy hasonlítottak hozzájuk. Keresgéljük a *félisten* szót, s benne a *pelasg* nevet.

A *biblia felistim* és *palaestin* neveiben *félisten* szónkra találunk. Alig lehet betűben és hangban hasonlóbbat várni! De ezenkül hallgassuk ki Plutarkhot; a *palaestin* névnek értelmét kivüle talán senkiből ki nem vehetni. Isis az elveszett Osiris után bujdosásban nyomába jött, hogy a kedvest rejtő koporsó phoeniciai Byblosban van. A kesergő jövevény magát a byblosi királynéhoz adta fel szol-

gálóul, s a királyi fiuk nevelése rá bízván, csecs helyett ujjat adva táplálá azokat, s éjenként egyik halandó részeit leégetgeté. Az anya megleste, s feljajdult; mi által megfosztá fiát a halhatlanságtól. A királyi kisebbik fiu belehalt; a nagyobbat magával vivé az Osiris birtokába jutott Isis. Midőn magányban lehetvén a kedves halottat csókolgatná, a fiu hátul lopakodva meglesé. Isis megfordult a kandira s ez tekintetét el nem viselhetve, szörnyet halt. Mások szerint utazás közben egy viharkor veszett tengerbe. Mindazáltal Isis istennő tekintélye isteni tiszteletet szerzett neki; mert a kit az egyiptomiak *Maneros* néven énekelnek, ez az. Mások azt adják hozzá, hogy a fiu *Palaestinos* vagy *Pelusiös*nak nevezetett, s az istennő építette város tőle kapta volna nevét. Így Plutarkh, Isis és Osiris. XV—XVII. Ez előadásban mély titkok sekhetnek, az azonban a tetején úszik, hogy isteníteni akarásról foly a beszéd, mi nem sikerülvén, a királyfi megnyerte mégis mind a *félisten* rangot, mind *palaestin* szóban a *félisten* nevet. Szint ezen műtét alá vetette Demeter is keleosfi Demophoont eleusisi dajkaságakor; szintígy vetett akadályt a fiu istenülésének királyi anyja; de kimondá az istennő: Haláltól és enyészettől ment nem lesz, hanem igen is örök tisztelete azért, mert térdeimen állt és karomon nyugodt. Homer. hymn. in Demetr. 239—264. Demophoon *hős* maradt csak, azaz *félisten*. A *félisteneket* *Herosoknak* nevezték, azaz *híreseknek*, és ime egy *Heropolis* az egyiptomi utban Palaestina felé Strabo XVIII. 1. p. 444., mely nem lesz egyéb a homálya miatt oly nevezetes *Hiroth* városnál. Calmet, Dissertatio de transfretatione Erythraei. p. 326. A *félistenek* és *híresek* tehát nemcsak mythologiában, de geographiában és történetben is szerepelnek, és pedig Egyiptomból kiindulva fel egész a phoeniciai Byblosig. *Hiroth* = *Hiros*, mert $\text{H} = \text{s}$.

Már pedig a *pelasgok* mintha ez uton jártak volna; mintha ők *palaestinek* lettek volna! Olvassuk itt a híres magyarázt ismét, a mint némely szavai, akár helyesen, akár hibásan állnak. Anno 1125. a. C. Mephras in Aegypto superiori a Siene Herbiopolim (Hermopolin?) usque regnavit. Paulo post imperavit Misphegmulhosis, qui *Philisthaeos* magno numero ex Aegypto depulit, coegitque sedes sibi querere in *Palaestinam*, Idumaeam, Syriam et Libyam. Haec tenentes loca dilatarunt sese per *Graeciam*, colonias deducentibus Leleno, Elzeo, Inacho, *Pelasgis*, Cecrope. Pastorum reliquos in

Abaritidem vel *Pelusiaceum* inferioris Aegypti angulum reclusit ¹⁾. Itt a *pelasgok* és *philitheusok* egyedül ketten állanak szemközt, és karöltve is. A *flistim*, azaz *palaestin* népet sokkal előbb, de szinte Egyiptomból vezeti ki a szentírás 1. Móz. 10. 14. Ott hatalmaskodik ez, míg a ránőtt Izraeltől végre kiszorítva országvilág bujdosott. Már Józ sue igen nyomá őket, ki elől Herakles oszlopai körül Tharsis és Agrába is menekültek, mint az afrikai oszlopok feliratai mondják: A Josua latrone profugi nos praefecti Chananaeorum venimus hic habitatum. Annál könnyebben megállapodhattak a közelebb Hellasban. Ez volna Egyiptomból a *pelasgok* egyik utja.

E *palaestin* vagy *felisten* vagy zsidósan *pelestim* névből nem kevesebb kényelemmel alakul a *pelasg* szó, mint száz meg száz idegen szó a mi nyelvünkben. Lám *püspök* négytagu szóból került. — Egyébiránt nevezetes itt a dodonai *pelasg* Jupiter-tisztelet, vagyis legelső jósoda Hellasban. Még Peleusfi Akhilleus is ezen istenre hivatkozott, ezt imádta, egyik legnagyobb bajában: Ζεῦ, ἄνα Δωδωναιε, πελασγικέ. S honnan e *pelasg* Jupiter? „A *hellen* és *libyai* jósodákról mond Herodot I. 44., az egyiptomiak ezt beszélik: A thebei Jupiter papjai szerint, a phoeniciaiak két papnőt vittek el Thebéből, kiknek egyikét Libyába, másikat Hellasba adák el. E nők állították az említett népek jósodáit. Ellenben a dodonai jósoda főnökei beszélik, hogy Thebében két fekete *galamb* szállott volna fel, s egyike Libyába, másika hozzájuk repült. Emez egy bükkfára szállván, emberi hangra fakadva nyilatkozott, hogy ott *Jupiter* jósodáját kell állítani. A Libyába szállott galamb pedig *Ammon* jósodáját alapítá, mely szinte Jupiter tulajdona. Így Herodot. S mivel a két galamb *πελειὰς* nevet visel nála s a leirta mondában, ezt is igyekszik megfejtteni. Én, ugymond idézett helyen 56. e *galambokról* = *peliasokról* úgy vélekedem: ha a phoeniciaiak a két nőt kivítették, s egyiket Libyába, másikat Hellasba adták; gondolom, imez a mai Hellasban, mely akkor *Pelasgiának* nevezetett, a thesprotoknak adatott el, s ezeknél szolgálatban állva alapította a dodonai jósodát. *Pelias* néven pedig azért nevezetethettek e nők a dodoniaiak által, mivel barbárok voltak, s mivel madarakhoz hasonlóan látszottak szólani. Utóbb emberi hangon nyilatkozott a *pelias*,

¹⁾ Calmet, dissertationes in Chronologiam Aegyptiorum etc. p. 69.

²⁾ Eredetiben *Dis* mindenütt.

mikor már érthető hangokat ejtett; de míg barbarizált, nekik úgy tetszett mintha madárhangon beszélne. Mert hát hogy is beszélhetne a madár emberileg? Feketének mondják a *pelias*t, mivel a nő egyiptomi volt.— Herodot tehát ezekben egy mesés szót, egy rejtélyes nevet akar görög nyelvéből értelmezni, mi neki, mint lánivaló, sehogy sem sikerül.

E *pelias*ok onnan jöttek, honnét a *pelasgok*; a pelasgok minden hittanban tanítói voltak a maroknyi helleneknek; a pelasgok közt éltek a legtöbb *herosok* vagy *félístenek*; a pelasgok barbárok voltak nyelvben; a pelasgokat gólyáknak, tehát madaraknak nevezték el a hellenek, Strabo IX. 1. p. 241. sok járkeléseik miatt. Itt tehát a maga helyén keresnők a *peliasokat*. Ezek a *pelasgok* fogtak lenni. Mi a madarakat illeti, őseink *magyar* neve alkalmasint *madar* vagy madár is volt, mikor a legmesésebb pelasg időkben nemcsak egyes egyedek, hanem egész seregek is változtak madarakká. Calmet földképén a Verestenger fölött egy *Madar* város neve, tehát ott hol imént *híreseket*, *félísteneket* nyomozánk. Aristophanes pajkos *Madaraiban* oly dolgokat emleget, melyek könnyen reánk vonatkoznak, például a *boldog* várost, hol madártej is lelhető, s mely a Verestengernél van, vers 144. Nevezetes a *dor* név is. Ez a pelasgok egyik ágát illette. Feljebb láttuk a pelasgok elválását a dóroktól, vagy viszont. Meglehet, valamint amazok *gólyák*, úgy emezek *daruk* vagy *darvak*. Ők együvé tartoztak. A *gólyák*, mond Aelian De natura animalium. III. 23. szülőiket nagy gondnal ápolják, nem emberi törvény parancsából, hanem jeles természetök által indítatva. Ad hoc etiam audio *ciconias* et *grues* frigoris iniuriam simul effugere, et hiberno tempore exacto, cum ad sedes suas remigraverint, cum illas, tum has nidos suos rursus cognoscere, sicut homines domum. Alexander Myndius ait, *ciconias* pariter viventes, cum ad senectum pervenit, ad *Oceanitidas insulas* profectos ex aribus in homines converti, idque pietatis erga parentes praemium consequi. Érdekes a többit is látni. E kegyes gólyák mindenesetre a boldogok szigeteibe költöztetnek. Itt laknak a *makarok*, azaz, a boldogok. Ez is *félístenek* nyoma.

A *pelasg* és *palóc* név közt nem kis hasonlatosság és közelség. A palócokat *gothoknak* mutatta meg egy magyar buvár Tud. Gyűjt. 1834. folyam., s e goth név a *félísten* névnek szomszéda. Ugyanott *rablók*, haramiák a palócok, mint mi feljebb *Lepsiusnál*

hasznolt láttunk a pelasgokról. De e *felistenek* és e *haramiák* azon-egy nép lehettek. Thukydides említi, hogy a rablás az ősidőben még *dicsőségnek*, tehát *herosok* dolgának is tekintetelt. I. 5. A rablót ez és más írók is *ληστής*nek nevezi, s e néven hivatnak említett magyar hazánkfiá bő értekezése szerint a palócok is. Vajjon nem a *felisten* és *phylisthaeus* megcsonkításával-e? Annyival is inkább megtörténhetett ez, mivel volt egy szó, mely a *phylisthaeus* névhez igen hasonlított. Hesiodnál ugyanis Op. et Dies 375. áll a *φηλήτης* szó, senki által sem ismerve gyökerében, hanem *tolvajnak* fordítva: Qui namque mulieri confidit, is *furibus*. Az utolsó szó a *palócokat* ¹⁾, *φηλήτης* görögje a *flistimet* és *felistent*, mindkettő a palócokat és pelasgokat juttatja eszünkbe. Riemer a leirt görög szó alatt nem tudván hova lenni, idézi Seneca helyét: *Latronum mores, quos Philetas Aegyptii vocant*. Ezek hasonlók lehettek a mai mamelukokhoz Egyiptomban, kiknek szörnyű hatalmát a francia hadjárás meggyengítette, Mehemed-Ali pedig egy évtizeddel utóbb egészen feloszlatta. Egyébiránt a palaestinai *flistimek* igaz istent látszanak tisztelni Mózesnél Genes. 20. 5. ²⁾. Homerusi néhány helyen az utasok s jövevények el nem mulasztják kikérdeni a gazdákat, tudnak-e ismernek-e istent, vagy csak amugy minden törvény nélkül élnek. A kyklopsok nem ismerték az istent, és a kyklopsok építették a pelopionnesosi óriásműveket. Die *Kyklopen*, die so weit im gesitteten Leben vor den Titanen voraus waren, hatten die Mauern von Argos und Mykene erbaut, die man lange nachher noch kyklopische Mauern, öfter aber *pelasgische Städte* nannte. Hug. I. 163.

Nevéről ezt tudtuk a *pelasg* népnek. Nyelvök nyomait eddig csak Etruriában látták. Az ott kiásott emlékeken oly szókra, oly mondatokra akadunk, melyeket a mai külföldi mély tudomány sem képes valamely ismeretes nyelvre visszavinni. Lepsius néhányat közül idézett művében; kettő vagy háromnak tiszta pelasgságáról meg van győződve. A szókat, melyek az emlékeken folytában állanak, belátása szerint szaggatja meg, s azt hiszi, bár nem igazolhatja, hogy bennök a görög nyelv emlékei rejlenek. Az első imhol van.

¹⁾ Mint rablókat, haramiákat.

²⁾ Früher scheinen sie den wahren Gott verehrt zu haben, nachmals übten sie den schändlichsten Götzendienst. Allg. Realencyclopädie für das katholische Deutschland. Achter Band.

*Mi ni kedu ma mi madu maram lisiai dipurenai
ede erai sie epana minedu nastar helefu.*

Ehez még egy másikat függeszt, nézete szerint szinte tiszta pelasgot:

Mi ni mulvene keveldu ir pupliana.

Ezen pelasg feliratok majd mind *mi* szóval kezdődnek, mint még ez is: *Mi kalairu fujus*, melyet Müller után szerző maga is görögnek néz: *Εἰμι Καλαίρου υἱός*. Még ezek előtt, úgy tekintvén az etrusk nyelvet, mint az umberek által elrontott pelasg nyelvet, néhány szót közöl mindkettőből e renddel:

Etr. *Est, muniklet, veltina, turu, karu, kape,*

Umb. *Est, muneklu, veltu, tures, karu, kapi,*

tesne, mena, tuse, einzeriu.

tesenakes, menes, tu(r)se, anzeriatu.

Mi nem merünk ezek magyarításába ereszkedni, de úgy tetszik, egynél több hang titkos bájjal kínálkozik belőlök a magyar fülnek.

IV.

Arkadiai pelasgok.

Arkadiát a görög rosz idők talán minden egyéb görög tartománynál keményebben sujták. Még Polybios szépeket irhatott rólok. „Miután, úgymond IV. 20., az arkasok nemzete minden hellenek előtt az erény némi hírében áll, nemcsak erkölcei s életében [nyilatkozó vendégszeretete s embersége miatt, de leginkább vallásos jámborsága tekintetéből; érdemes a *Kynaethes* ¹⁾ vadságát röviden szóba venni, mikép volt az lehetséges, hogy ámbár kétségtelenül arkasok, mégis olyannyira nyersek s botrányosakká lettek a hellenek közt. Én úgy látom, a régiektől helyesen meghagyott intézeteket, és az egész Arkadiában lakók javára tett okszerű szabályokat, ezek bontották fel legelőször. Zenét ugyanis, tudnillik valódi zenét, minden népnek hasznos gyakorolnia, az arkasoknak pedig szükséges is. Mert épen nem kell hinni, mit Ephoros munkája bevezetésében hozzá sehogy sem illőleg mond, mintha a zene csalás s ámtás eszközeül hozatott volna be az emberek közé ²⁾; va-

¹⁾ Ezek *kúnok* lehettek. A *pelasg* és *dor* úgy jár és fészkel együtt, mint a *golya* és *darv*, mint a *jász* és *kún*.

²⁾ Ma hozzá tette volna, hogy a *papok által*.

lamint azt se, hogy a régi kretaiak és lakedaemoniak a fuvolyát rhythmmost csak amugy vaktában hozták volna be trombita helyett csatáiknál; mint végre nem azt, mikép az első arkasok összes polgárzatukba céllalanul vették fel oly mértékben a zenét, hogy azt nemcsak gyermekkorukban, hanem serdült ifjúságokban is egész harminc éves korukig szükséges foglalkozássá tennék, ámbár különben a legkomolyabb életmód emberei. Azt ugyan is kiki tudja, miszerint majd kizárólag az arkasoknál van divatban, hogy a gyermekek mindjárt csecsemőségöktől fogvást törvényszabta hymnuszokat és paeanokat szoktattatnak énekelni, melyekkel hön bevett szokás szerint dicsöítik a hazai *herosokat* s isteneket; ezentúl pedig Philoxen és Timót modorát betanulva, nagyszerű ünnepélylyel tartják a körtáncot Dionysos (Bacchus) fuvolyásai mellett színházukban, a fiúk gyermeki hőstáncukat, a legények az úgynevezett férfiaszt. Szintúgy társalgási köreikben is nem annyira külföldies mulatságokkal töltik el teljes életöket, mint inkább magokban, osztályonként híva ki énekekre egymást. Náluk bevallani, hogy valamely egyéb tudományban járatlan valaki, semmi szégyen; az éneket pedig még csak nem is tagadhatják, minthogy valamennyen kénytelenek azt tanulni, nehogy átallanak magoktól elhárítani; mivel ez náluk rüt és illetlen volna. Sőt fuvolya és hadrend melletti indulókat s táncokat gyakorolván a nevendékek, köz felügyelet és költség mellett évenként adják ezek mutatványát színházaikban a polgárság előtt. S mindezt koránsem puhaság vagy hiuság kedvéért hozták be a régick, hanem azért, mivel látták, mikép munkálkodik önkézüleg kiki, egy szóval, mily fárasztó és sulyos életet visel; látták a kedélyek komolyságát is, mely őket kísérni szokta a lég hidege s legtöbb vidékeiken elterült bizonyos búskomorság miatt, melyet szükségkép el szoktunk sajátítani mindnyájan. Mert nem egyéb, hanem ezen okból ered az, hogy nemzetiségi s minden tekintetben oly szerfelett elütünk egymástól jellem, arc, szín és legtöbb foglalkozásinkra nézve. S így a természetes dacot és durvaságot szelidíteni s elsimítani mesterkedvén, e szempontból létesíték mind az említettet, mind pedig összejöveteket s köz áldozatokat tenni szoktatták a férfiakat és nőket, s táncra leányaikat az ifjakkal. Szóval, mindent elkövettek a lélek szilajságának szoktatás általi kiművelése s szelidítésére.

Míg a történész örömet megemlegeti a népek vallási és mű-

vészi hajdanát, addig a földleirő, szóba hozván, hogy a hellenek közt legrégibbek az arkasok *Azan* és *Parrhas* osztályai, szigorun odaveti, mikép e tartomány teljesen elpusztulván, nem érdemes felőle hosszasan értekezni. Strabo, VIII. 8. szól azonban mégis nagy dolgok viszhangjait.

Jóval később Pausanias még egy könyvet szánt Arkadiának, s felőle valamivel többet tud mondani, hogysem a világ előtt oly nagy hirben álló Attikáról. Mert jóllehet emennek utóbbi története nagyszerűbb, s ámbár az atheniek vallásossága minden mai városéval versenyezhetne, mégis amott az ős régiség hagyományai sokkal magasztosbak, s még ma is különös figyelemre méltók. Principio, mond egy római bölc 1), Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia, alterum patre Aethere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberum; alterum patre Caelo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium, cuius in illa insula sepulcrum ostenditur.

Az egyiptomi Thebét kivevén, alig van Arkadiának mássa mindazon helyek közt, melyek istenek bölcsőiül ismeretesek. Két Jupiter születik ott; sőt a harmadik is ott születik, ámbár Kretában fogantatva. Rómában egy Jupiter sem született. Ez ugyan világ-város, mely dicsőséget egy ország asszonyával sem cserél; ah, mert az első és utolsó hitnek bizományosa, melyet az emberi ész kereshet és talál, melyből a ti egyedieitek öröktől fogva úgy sugárzanak ki, mint a minő szemeitek vannak! De Róma a hit csudája, s hasonlításán kívül marad. Hanem az arkadiai istenek azért imádandók, mivel az ősmagyarral vele voltak, talán a világ teremtetésétől fogva. Hiszen Cicero három *Jupitere* magyar.

V.

A pelag-arkadiai magyar istennevek.

Ha szemügyre vesszük az említett három *Jupitert*, benne egy személyt és állományt fedezünk fel, mindazáltal eredetileg három név alatt. E meglábolhatlannak látszó homályból szerencsésen kivezet bennünket e három név: *Zeus*, *Dis* és *Isten*. A két első eredetét követve a zsidó *Eloah* és *Jehovában* közvetlenül a magyar

1) Cicero, De natura Deorum. III. 21.

zes 16, 13, 14. hol *elohim* helyett *hhaj* szót tesz az író; mi a legujabb magyar fordításban is hiven adatik vissza; valamint a lutherfélében is: Darum hiess sie den Brunnen einen Brunnen des *Lebendigen*. E hely oly határozottan igazolja nézetünket, hogy a következők már nem is szükségesek. Így értelmezték a hetvenék is az *elohim* nevet, midőn 4. Mózes 14. 21. magával *elohim*mal mondatják: *Élek én, és élő az én nevem*; *ἐγώ καὶ ζῶν τὸ ὄνομα μου*. Ez uton járt Philo is ¹⁾, midőn a bibliai *Meel* nevet értelmezé, melyben az *el* név nála *istent és életet* jelent egyszersmind. A szó két első betűje *me* praepositio. Halljuk az allegorikai magyarázat atyját. Enochi filius dicitur *Gaidad*, quod exponitur *grex*, admodum scite; qui enim omnia attribuit menti, quae suam naturam, qualis sit, complecti nequit, ei par erat irrationales potestates (lények) gignere in *gregem* collectas. Ea enim opinio rationalium hominum non est. *Grex* autem unusquisque pastorem non habens superimpositum, magnis incommodis necessario conflictatur. Idcirco Moyses orans ait: Provideat Dominus Deus spirituum et omnis carnis hominem, qui sit super multitudinem hanc; qui possit exire et intrare ante eos, et educere eos vel introducere, ne sit populus Domini sicut *oces* absque pastore. Idcirco Gaidadis filius dicitur fuisse *Meel*, cuius nomen interpretamentum habet „*a vita Dei*“. Cum enim *grex* ratione careat, Deus (El vagy Elohim) autem fons sit rationis, necesse est eum, qui sine ratione vivit, *a vita Dei* (él vagy elohim) secludi. *Vivere* igitur secundum Deum (el és elohim) definit Moyses esse in eo diligendo. Dicit enim: *Vitam* tuam esse diligere ens supremum. Itt mindenütt az istenben levő *életről* beszél, s tisztán az *elohim* nevet magyarázgatja. *Vita Dei* és *ἀπο ζωῆς Θεοῦ*, mindkét pár szó helyes is felesleges is. Helyes, mert mindkét szó csak az egyes elohimot nyomja ki; felesleges, mert egyik elég volna. Kiadói nem találván a *Meel* névben a *vitat* és *deust*, alájegyzik: Scilicet quasi *מחית אל* ²⁾. Ita Hieronymus Lib. nom. hebr. *Mahuael, quis est Dominus?* vel *ex vita Deus*. Lehet, Philo csak *ἀπό Θεοῦ*t irt, s hagyomány útján e néven *ζωή*t értett, mit a leírók aztán kitétek; lehet, hogy mindkét szót maga tette ki, de egyiket a másik glossájakul.

¹⁾ Philonis opera omnia. Edit. Mangey-Pfeiffer. Argentor. 1786. Tom. II. 285—4.

²⁾ *El életétől*; igazán: *Élő-isten életétől*.

Valóban ama titkos értelmű beszéd, mely minket *istenben élni* tanít, melylyel annyira fénylik az evangelium, annyira tömve minden asceta, ezen *elohimra* vonatkozik. És midőn az új szövetségben ilyesekre jövünk: Te vagy az *élő* isten fia, kényszerítlek az *élő*-istenre, rettentőség az *élő*-isten kezeibe esni; ez *élő*-isten helyett nem lehet az eredetiben *elohimnál* vagy *hhajnál* egyebet keresnünk. Hogy megváltónk ajakán e szó tanításai közben szokott istennévül szolgált, kitetszik utolsó fájdalmas nyilatkozásából is: *Eli, eli*. És igen feltűnő ama szent ajkon eme szózat: Mit keresitek az *élet*t a holtak közt? Ő ezzel magát *elohimnak* mondotta, mint más-kor is *életet* tulajdonított magának, az atyáéval hasonlót. Egy másik hely pedig: Non est Deus mortuorum, sed vivorum, még egy Bossuet tolla alatt is némi homályban maradt ¹⁾, midőn azt csak a kifejezés *nyomatékával* akarja igazolni. Nem megy sokra e helytt Rosenmüller sem. Notandum est, mondja, vocem *Dei*, ubi possessionum casum post se habet, significare *benefactorem optimum atque potentissimum*, quod negare Sadducei non poterant. Sed Abrahamus, Isaacus, Jacobus nihil in hac vita supra ceteros homines receperunt. Sequitur ergo restituendos esse eos in vitam, ut peculiariter atque eximie Deus ipsorum Deus, i. e. *ἐὺεργέρης* esse possit. Látnivaló, hogy az *isten* vagyis *elohim* neve igen önkényleges jelentést kap, s ámbár az innét kizsarolt értelmezés legalább mond valamit, de hidegen hagy és ki nem elégít. *Elohimot* magyarul véve tökéletesen kifejlik minden homályból a szöveg. Az én nevem *élő-isten*, nem pedig *holt-isten*, azért a feltámadásról bizonyosak lehettek. Jézus kortársai *elohim* néven *élő-istent* értettek.

Nálunk magyaroknál az *élő-isten* oly nemzeti hang, oly ősi szózat ajkunkon, hogy annak régi, a legvénebb történetekbe felnyúló magyarságáról nem szükség beszélnünk. Úgy tetszik, a zsidó először csak *eloah* formában irta azt, s egyenest a magyar *élő* hang-

¹⁾ *Dieu n'est pas le Dieu des morts; il n'est pas digne de lui de ne faire, comme les hommes, qu'accompagner ses amis jusqu'au tombeau, sans leur laisser au delà aucune espérance; et ce lui serait une honte de se dire avec tant de force le Dieu d'Abraham, s'il n'avait fondé dans le ciel une cité éternelle où Abraham et ses enfants puissent vivre heureux. Discours s. l'histoire univ. Paris. 1843. p. 224. A hely Máté 22. 32.*

zott szavában; de később a vallási féltékenység ebben is elkülönzésre törekedett. A magyar mondotta: *Él* a magyarok istene; ezt a zsidó *elim*re változtatta. A magyar mondotta: *Élő* isten; ezt a zsidó *elohim*má tévé. Meglehet, az ősmagyar „*Él a magyarok istene*“ kitételen az *él* szó nevet jelent s nem igét képvisel. Ekkor aztán hasonló lesz a görög *ἥλιος*hoz, mely néven a *napot* tisztelték mindenfelé. S mivel elohim Jézust is illette, azért némely tévitanitók őt napnak tartották és nevezték ¹⁾.

És ime, a görög *Zeus*, vagy annak *Zen* olvasása szinte *élnit* jelentő igéből ered, tudnillik *ζάω* vagy *ζῶ* igéből. Elég itt egy bölcsre hivatkozni, ki az egyiptomi titkokon kívül még a mosaismusba is avatva volt ²⁾, s különben is milliók helyett látott; ez a *Zeus* nevet oly határozottan *élőnek* értelmezi, mintha csak a magyar *élő-istent* forditaná. Idézi szavait Dankovszky is ³⁾, de nehezelve, hogy nyelvét nem tudván nézeteit nem pártolja: Platon, der die slavischen Mundarten als die Quelle seiner Sprache nicht zu Rathe gezogen, nimmt zu Spitzfindigkeiten seine Zuflucht, um die verschiedenen Namen *Ζῆνα* und *Δία* die doch dasselbe bedeuten, dem Leser zu erklären. Ennyire keresi a világ menedékét a nagyoknál, s ha valahogy attól elesik, kész azokat kicsinyeknek mondani. Talán a szláv nyelvnek nagy közét a hellen mythológiához nem tagadhatni, de e részben inkább barátunk az atheni bölcs, hogysen megrovója. Plato tökéletesen látott, midőn *Zent* és *Dist* két

¹⁾ Et forte non desit, qui dicat apud semetipsūm: numquid forte Dominus Christus est *sol* iste, qui ortu et occasu peragit diem? Non enim defuerunt haeretici, qui ista senserunt. Manichaei solem istum oculis carnis visibilem, expositum et publicum non tantum hominibus, sed etiam pecoribus ad videndum, Christum Dominum esse putaverunt. Non est hoc Christus Dominus. Ille est ipsa lux, quae fecit hanc lucem. Hanc amemus, hanc intelligere cupiamus, ipsam sitiamus, et in illa ita *vivamus, ut nunquam omnino moriamur*. Ista enim lux est, de qua prophetia olim praemissa ita in psalmo cecinit: *Quoniam apud te est fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen*. Szent Ágoston, Breviar. Sabb. infr. oct. hebd. IV. quadr. Itt az *elohim* és *ἥλιος* egymással vegyíkezik.

²⁾ Ὁ ἐξ Ἑβραίων φιλόσοφος Πλάτων. Clemens Alex. Stromat. I. 1. p. 14. Bölcs Numenius, pythagorasi philosoph, azt írja: *τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς ἀττικίζων*; id. I. 22. p. 180.

³⁾ Die Götter Griechenlands. Pressburg, 1841. p. 99.

külön névnek vevé következő szavaiban: *Zeusnek* is helyes a neve, ugymond. Ezt azonban nem könnyű belátni. Zeus neve ugyanis mintegy mondatot képez, melyet kétfelé választva, ki egyikkel él közöttünk ki másikkal, a mint az istent majd *Zeusnek* majd *Disnek* nevezik. S e kettő egybekapcsolva fejezi ki az isten természetét, mit épen a névtől várunk. Mert nincs egyéb, ki a mi életünknek és mindenek életének oka volna, mint a mindenek ura s királya. Helyes azért az istennek így neveztetni, t. i. *Zeusnek*, mint *ki által* ¹⁾ *minden élőnek élete van*. Hanem, mint mondtam, az egy név két alakot ölt, ugymint *Dis* és *Zeus* alakot. Kratyl. XIV.

2. Dis, Jehova és Jó.

Midőn a bölcsek imént olvasott szavaival megkülönbözteti Zeust és Dist, akkor átvezet minket Cicero másik Jupiteréhez. Mind *Dis* mind *Jupiter* mind *Jehova* egy és ugyanazon szó a magyar jóval. Lássuk először *jehovát*. A héber kútfőben e szó is gyakorta meg rövidül, kivált az összetételeknél, mikor aztán *jah*nak szokás hangoztatni. Szép látni e szentiratokban száz meg száz helyen az *el* és *jah* nevek szerepeit, azonban legjobban tetszik az ismeretes *Elias* és *Jóel* név, minthogy amaz *el-jah*, emez pedig megfordítva *jah-el*. Ime, csak e két név egyikében is már változott a *jah* szó, és jó szint öltött. Nem szükséges mutogatni ez olvasás helyességét, ha szemmel tartjuk az oly későn fellépett pontozások gyanus értékét. A görögök néha *Iáwnak* olvassák, mint siciliai Diodor, I. 94., mely olvasás épen a palóc kiejtés mása, mely az *ó* betűt igen szereti *ao* elemekre felosztani, s mely a magyar nyelvben egyedül ismer és alkot diphthongot. Alkalmasint ezen rövid *jó* szó volt a gyök, melyből a hosszú *jehova* kisarjadzott; de ennek szinte *rejteneznie*, buvnia kellett, úgy hogy a sanhedrin kimondá: Quicumque profert nomen *tetragrammaton* per literas suas, vel secundum scripturam suam, non est ipsi pars in futuro seculo. E négy betűs név aolt a יהוה *jehova*. Miért e titkolózás? Azért, ugymond a közelebbi idézvény közölje, hogy a pogányok e szentséges nevet meg ne fertőztetnék, kik már néhol bálványaitat róla nevezték *Jovis*, *Iáω*, *jaothnak* stb ²⁾. Igen, de e nevek csak és egyedül a jó és palócos *jaora* vernek, nem pedig *jehorára*. Megjegyzésre méltó itt a

¹⁾ Διά praepositio és ζῶν.

²⁾ Th. Godwin. Moses et Aaron. Ultraj. 1690. IV. c. I. 3.

jó szónak egyszerű gyökere, és igen buja hajtásai nyelvünkben, talán ilyes renddel: *i*, ebből *iu* vagy *juh*, ebből *jó*, ebből *gyógyul*; ismét az *ös i* szülte az *is* vagy *iz*, *hiz*-ik csemetéket; a *jó* pedig *jóság* és *jószág* anyja; a *juh* és *jószág*ból lett *dús*; ebből meg *disz* és *diszlik*, honnan a *diszló*, ma már *disznó*; ide tartozik a *div* vagy *divik* ige is, meg a gyökérhez közelebb eső *irík*. De ily gyökerészet most maradjon; mi történetet nyomozunk, ha áldás követné a szándékot. E szócsalád tagja a *dió* is.

Jehova mellé sorozható a Jupiter név. Jupiter, mond egy római bölcs, id est *iuvans pater*, quem conversis casibus appellamus, a *jurando* Jovem, a maioribus nostris *optimus maximus* dicitur, et quidem ante *optimus*, id est beneficentissimus, quam *maximus*, quia maius est prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Ugyanaz Junoról is azt mondja, hogy szinte *iuvo* igétől származik ¹⁾. Mi a Jupiter név illetén eresztését illeti, az nem tetszett hazai tudósunknak, tehát másutt kereskedik. Das lateinische Jupiter scheint aus Jurpiter entstanden zu sein, da das Ju wahrscheinlich das abgestutzte französische jour ist, womit das italienische giorno verwandt ist ²⁾. Sokkal könnyebbnek látszik a nevet akár az olasz földre átszivárgott pelasgoktól, akár pedig a palaestinaí partokról származtatni. Jehovának jó formája nélkülözhetővé teszi mind a két, kissé erőtetett eregetést. A római ékesszóló mégis nagyon kezünkre beszél, midőn az istent *optimus*nak mondja hajdan nevezettnek; mert ez egyenest a pelasg, evanderi időkre néz vissza, mikor még a nevet maga valóságában tisztelték a keveretlen jövevények, nem toldván hozzá a *patert* glossa gyanánt, mely csak a nagyon átalakult ivadéknak volt szükséges. Ilyen a Juno név is; ez természetesen Jupiterrel közgyökerű, és sajátlag annak neje, tehát jó-nő; mit igazol azon adat, hogy Romában egy istennő Bona-Dea név alatt tiszteltetett. — A német Gott szinte jó-isten nevét fordítja.

De honnan mégis a Juno istennő és istennév? Ismerjük az Io nevet, mely Inakhos leányát ékesíté Argosban, hol sokak szerint először fogant meg az egyiptomi hittan magva. Io nem volt egyéb, mint a Jó-istennek újabb neve, mely az argosi pelasgoknál

¹⁾ Cicero, De natura Deorum. II. c. XX. XXVI.

²⁾ Die Götter Griechenlands, p. 98.

Zeus név mellett fel akart kapni, de *Hera*, a *hír*, a vallási gyöngéd érzet száz szemmel örködött. Felkapott mégis, hanem *ünörvé* változva földönfutóvá lett. Nevezetes utat tett ő, mert elsőben az olasz földre kíséré a pelasgokat, aztán összevissza bolyong Ázsiában és Európában, mint a ki magyarokat keres, felrándul Maeotis és Tanais vidékeire, hol mindig magyarokat kutattak a magyarok; végre megáll Egyiptomban ¹⁾. Itt laktak a *Chamiták*, azaz, az *amon* nép; itt maradt fen az ősisteni nevek egyike; innen sugárzott az, gyakran talán megvesztegetett tiszteletben az ázsiai és európai néptörzsekhez. Nekünk, mond egy illetékes itész a Tud. Gyűjt. 1834-ki folyamában, nekünk szorgalmasb vizsgálatok után oly ősi történeteink vannak, melyek fölülhaladják a vizözön időszámát. Mert mi-helyt való az, hogy a *kánok* hajdan is a magyar nyelvvel rokon nyelvet beszéltek; mi-helyt való az is hogy a *kánok* és *chanániak* egy nemzet voltak: azonnal való az is hogy van magyar historia a közönséges vizözön előtti időkből. A chanániak nemde Cham maradékai s afrikaiak voltak a szentírás Genes. 10. 6—20. előadása szerint. A chanániak, mint egy *philistheus* ²⁾ ág, a többi hat *philistheus* ággal nemde *Massar* vagy *Maser*-országból, későbbi nevezettel Egyiptomból költöztek ki Palaestinába a szentírás Genes. 10. 13—18. előadása szerint? Már pedig közvélemény volt az egyiptomiakról, hogy ezek a közönséges vizözön előtt virágoztak, s hogy ezek tették a legrégibb nemzetet. Miután ezt kellőleg meg- rakta idézvényekkel, mint megannyi diadalmas bajnokokkal, aztán befejezőleg ezeket mondja: Megegyeznek pedig ezek gyönyörűen az emberi nem ázsiai eredetével. Így szólott Horvát István.

Mivel ismét Egyiptomban vagyunk, emlékezzünk vissza, hogy egyiptomi Thebéből, a tudomány és művészet bölcséjéből jött Libyába s Görögthonba *Jupiter* tisztelete, azaz valamely istennév. Ezt a görögök mind *Disnek* vagyis Zeusnek nevezik. Sajátlag az a valódi Jehova vagy Jó-isten, kinek nevéből aztán *jupiter*, *jovis*, *juno*, *io* stb származott. Valakik thebei *Disnek* templomot állítottak, mond Herodot II. 42. mindazok kímélik a *juhót*, s csak kecs-

¹⁾ Aeschyl. Prometh. 551—886. Hol l. Schütz, Excursus IV. ad Prometheum vincum.

²⁾ Sokan philisthaeus vagy philistaeus irnak. Ha szükség volna rá, *theos* jelenthetné a szóban rejlő *istent*. Így Judaea lehetne *jó* [vagy Jehova] = *dea*. De ez hagyján.

két ölnék áldozatul. Mert nem minden egyiptomiak istenelnek minden istent egyenlően, kivévén Isist és Osirist, kit Dionysosnak tartanak. A thebeiek, és kik a thebeiek tekintetéből *juhot* nem esznek, következő okból mondják e törvényt rendeltnek: Herakles minden áron akarta látni Diszt, hanem az nem akart láttatni tőle. Miután Herakles könyörgéshez folyamodott, Dis mesterséghez nyult, s egy kost megnyúzván, ennek feje megöl és felöltött bőre alól mutatta meg magát. Ettől fogvást az egyiptomiak kosfejjel készítik Dis bálványát, s az *ammon* nép, egyiptomi és aethiop gyarmat, s nyelvre nézve mindkettő között középen álló, ezt az egyiptomiaktól tanulta. Úgy tetszik, ez *ammoniták* nevüket is ezen istentől veszik, kit az egyiptomiak *ammonak* ¹⁾ neveznek. Ez az oka tehát annak, hogy a thebeiek a *kosokat* nem ölik le, hanem tisztelik mint szenteket. Herodot ez előadásában mindenütt a Dis név áll, és sehol nem a Zeus név; jele, hogy itt a kettő közt szintugy különbség tétetik, mint Platónál szemléltük. Egyébiránt e bölcshibázott abban, hogy a Dis nevet a dia praepositióval azonosítá, mely által jelentésével azt hirdetné, *ki által minden élők élnek*, δι' ὃν ζῆν ἀεὶ πασι τοῖς ζῶσιν ὑπάρχει. És alkalmasint Plato nyomán egy töredék is, mely Orpheus morzsái közt szokott kiadatni a XXXIX. szám alatt, miután Zeus nevet élőknek értelmezi, a Dis nevet szinte diá-tól eresztí, ὅτι διὰ τοῦτον ἅπαντα τέτυκται. Abban mégis felette csodálatos Plato, hogy ugyanazon műben c. XXXI. a δῖος szót, mely természetesen Dis névből származik, ἀγαθός szóval fordítja, tehát határozottan jó értelműnek hirdeti! Tehát mind Herodot, mind ezen nagyszerű tudós szerint jó magyar szónk keresendő a Dis névben.

Sok egyéb idevágót mellőzve megemlítjük még az állatkör első jegyét is, mely *kos*, azaz *juh*. A *kos* szintoly jelve Jupiternek az egyiptomiaknál, mint az anyajuh Junonak. Quemadmodum Jupiter-Ammon nullus alius fuit quam Sol (?) qui colebatur sub forma arietis; sic, quantum video, Luna potuit dici Juno Ammonia, et coli sub

¹⁾ Cham nevééről. Mint ismeretes volt *Abrahám*, *Izsák* és *Jákob* istene utóbb, úgy volt előbb a *Cham istene* híres, míg végre maga az ősatya neve istenletetett Egyiptomban. Talán a görögcselés *ἀμ-ρος* bárányra nézett!

forma *oris* ¹⁾. Ezen *juh* az állatkör legelső helyén bizonyosan *Disre* vonatkozik, ki abban vezéri szerepet visel. S itt Homer azon előadása, miszerint *Zeus* az aethiopokhoz el-elrándul, s az istenek mindnyájan követik, hogy ott a *hegyes* nép áldozatát lakomázva élvezze, nem kis figyelmet gerjeszthet a Jupiter-tisztelet és név keresőinél. Az egyiptomiak némelyek szerint Aethiopiából erednek, honnét az emberiség szerintök származik is. Diod. Sic. III. 1—3. Így nem volna csoda, ha Jupiter e népnél hazamenne, s azon nép vendégségeiben lelné kedvét, mely néki oly saját kedvence. Talán jelent az valamit, hogy az aethiopokat a magyar *szerecseneknek* nevezi, a magyart pedig *makarnak* a görög, azaz *boldognak*. *Szercesen* névben jóformán *szerencse* szót látunk, mely köz nyelven *boldogságot* jelent. Az aethiop és magyar nép tehát egymáshoz igen közelítene.

3. Az Isten név.

Eddig két oly nevet láttuk a fölénynék, melyek tisztán magyarok, ámbár többé oly rangban a magyar nemzetnél nem állanak; most az Isten szentséges névre jön a sor, mely valószínűleg nem magyar eredetű név, noha most már hitünkben ez jeleli a legfenségesb eszmét. Úgy tetszik, több helyen előfordul egyszerűn vagy összetéve, például Hestia vagy Vesta, Hestiaea tartomány, Ister (mint Danubiusban *Dan* (=Zan=Zeus) és *víz* ²⁾), sajátlag Dano-bius); Borystenes ³⁾, s a sok *estan* és *istan* végű tartományok. Azonban úgy látszik néha el is hallgatja e nevet a szokás, mint Chamnál láttuk, hol az isten név kimaradt, s csak a néptörzs főnökének neve maradott életben. Vagy az *isten* név helyett más tétetik. Ilyen a *Jupiter Myiagrius*, mely névben mi a *magyarok-istene* nevet véljük látni. Ez Hellasban köztisztelet tárgya. Invocant Elei *Myiagrium Deum*, muscarum multitudine pestilentiam affe-rente; quae protinus intereunt, quam litatum est deo. Plin. X. 40. Nullum animal minus docile existimatur, minorisve intellectus musca; eo mirabilis est, Olympiae Sacro certamine, nubes earum immolato tauro, deo quem *Myioden* vocant, extra territorium id

1) Th. Godwini, Moses et Aaron. IV. c. VI. 5. Itt az *elohim* és *ἔλιος* újra fellép egymással elcserélve. Most az egyszer talán hibásan.

2) A latin *fluvius* és magyar *folyóvíz* egy szó két népnél.

3) Ptolom. Geogr. III. c. V. a kiadók ezt írják: *Boh* fluvius hodie nuncupatur, minor Borysthenes. E mai *boh* név *istent* jelent szlávul?

abire. XXIX. 34. Mondják, írja Pausan. Eliacor. prior. XIV. 2. Olympiában alkmenefi Herakles áldoztakor igen alkalmatlankodtak a legyek; míg a hős, akár öneszéből, akár utasítás mellett, *Apo-myrios-Disnek*, a *légyhárítónak* áldozott; mire aztán a legyek Alpheoson tulszállottak. Így tesznek az elisieik is.

Ezen *légyhárító* nevű isten hire alkalmasint *Akkaron*-ból, a *filistimek* fővárosából került Hellasba, és pedig *Herakles* által, mely név a magyar *hír* és görög *κλέος*-ból alakulva magát a *hírt* személyesíti, s oly *félistent* vagy *herost* dicsőít, ki a hősidőben mintegy evangelista vagy apostol gyanánt hivatalkodott, midőn Elisben a Jupiter Olympius tiszteletét megalapította, midőn a görögök istenei által Kaukasz vidékeire száműzött Prometheust is a görög vallásnak ismét visszaadta, midőn az olympiai cultusba az egyiptomi és libyai isteneket is beiktatta. Látnivaló, miszerint a *jupiter-olympius* nem egyéb mint az elferdített *joh-elim*, s *Elis* tartomány neve is igen beleavatkozik az *elő*-isten s *eloah* közötti rokonságba. Midőn tehát Herakles a görög földön a világ ősiszenét köztisztelet tárgyául megalapította és kitette, természetes, hogy felvette ő itt a magyaroknál tiszteletben állott isten nevét is, mely maga az *Isten* szó. Ázsiában ez *magyarok istene* volt, de a nemzet neve elferdítve *Myiagriósban* fenmaradt, alanyát pedig az idegen ajak majd *deus* majd *jupiterré* változtatta, mint imént láttuk. *Akkaron* városnév lehetett bevezetője a görögös *makar* névnek, mely aztán felette sok helyen, kivált a szigeteken, diszlott, és pedig minket tisztelve.

A sokszor mondott Akkaronban tehát magyarok fészkelvén, a *magyarok istene* elhírhedett Izraelben, sőt felette gyakorta megnyeré ennek vonzalmát is. Az istenség saját neve *Bal* vagy *Bel* volt, utóbbi alakban hasonló *Beloshoz*, mely a magyar *bölcs* lehetne. Izrael őshiteinek őrei, hogy csuffá tegyék az idegen istent s népok előtt tiszteletét csökkentsek, belőle *Bel-zebubot*, *légy*-istent faragtak. — Ez szerint, *Myiagriós* és magyar közt eredetileg nincs különbség, de a hozzátartozó *isten* szót jupiter vagy deusszal cserélte fel az idegen ajk. — Olympiában tehát azonégypistennek három név, ugymint *elim*, *jehora* és *isten* név alatt, melyek mind nemzetünk sajátai, és mind magyar-vallási nevek, adatt meg a tisztelet.

VI.

És már most úgy látszik, mind a három fejtegetett istennév arkadiai eredetű vagyis azon néptől hirhedett el, mely Arkádiában lakott. Szóval az arkasok terjeszték Hellasban az ősvallási eszméket, és pedig *magyar* nyelven. Cicero három Jupitere legalább ott születik; és e három szám Egyiptomban is jellemző az isteneket illetőleg. Denon a *végtelen* thebei romok közt talált egyet, melyen véleménye szerint diadalszekeréről Sesostris harcol. Ez távul népeket kerget, melyek szakállt és hosszú tunicát viselnek; mocsárok közé hajtják őket, és egy várdába kényszeríti zárkozni. E töredékek egyikén a vezért földre teríti, már egy nyállal megsebesítve; másikon a foglyokat viszi, kiket a következőn megkötözve *három istenségnek* elébe állít, kiknek oltalma alatt alkalmasint diadalt nyer. Mert meg kell jegyezni, miszerint minden jelenetnél egy vagy két karvaly követi jelvül fegyvereit ¹⁾. Irja aztán, hogy ez istenségek Priap ismérveivel az egész templomon végig ábrázolvák, korbáccsal jobbjukban. E templom egyike volt a legrégibb és legnagyobb templomoknak, melyek valaha építettek. — E *három* isten nem a Sesostris által meghódított népeket korbácsolja-e a győző kezeivel? Nem ama három név van-e örökítve a műben, mely őseink vallásával összeforrvá, s talán azért volt, hogy a legsetétebb távolból egy értelmes hangot küldjön felénk?

Nézzük a neveket sorjában.

Mi 1. *Zeust* illeti: ha Kronos és Rhea fiát határozottan *Zeus*-nek vesszük, azaz, az *első*-isten fordításának; ámbár ezt Cicero kretainak mondja, mindazáltal az egész mythologia szerint, Kretában ugyan fogantatott, de Arkádiában született. Pausanias szerint Arkad. XXXVI. 2. volt Arkádiában egy Methydrion nevű város, mellette Thaumasion hegygyel, melyről az említett városbeliek azt beszélnek, hogy a Zeusszel viselő Rhea ide menekült, hogy segítyeül a gigasok itt az őt netalán üldöző Kronos ellen felkeltek, hogy aztán a Lykaeon hegy bizonyos táján szült, s hogy a köbeadás is itt történt.

¹⁾ Reisen, p. 333—4.

2. *Dis* név szinte arkadiai. E névben a *jó* szó rejlik; már pedig *Jovist* és *Junot* a pelasgok vitték legelőször olasz földre, mert lykaonfi Oenotros minden barbárok közt első ment Italiába. Pausan, Arkad. III. 2. És Io vándorlásai mindenütt érdekesek. Die Ordnung, in welcher Io die verschiedenen Länder durchzog, ist für den geographischen Forscher wichtig; für uns ist es angenehm zu bemerken dass Io den Spuren der Pelasger folgte... und Italien besuchte, wo dieser unruhige Völkerstamm eine Niederlassung, unferne des heutigen Ravenna, gegründet hat, der er den Namen *Spina* gab ¹⁾. Erre mutat azon tény, miszerint pelasg volt első, ki gyökerek s harasztokról makk-evésre szoktatta az arkasokat, úgy hogy ezek még soká *balanephagok*nak, makk-evőknek neveztek. Herodot. I. 66. Pausan. Arkad. I. 2. E makk pedig nem igen lehetett egyéb, mint a *ju-glans* vagyis *dió*, melyet a görögök Διός βάλανος, *Dis makkjának* neveznek. Athen. I. 28. τὰς δὲ Διός βαλάνους καὶ ἀμυγδαλα σιγαλόεντα Παφλαγόνες παρέχουσι τὰ γάρ τ' ἀναθήματα δὲ Ιαίτος. Et quae deciderant patula Jovis arbore glandes; e vershen akár *arbor*, akár *glans*hoz viszzsük a *Jovis* nevet, mindenik esetben a *juglans*, *dió* és *dios balanost*, tehát azon gyümölcsöt nyerjük, melynek görögben, latinban és magyarban közgyöke a *jó* magyar szó. Mert hogy, legalább oly későn, mint midőn az arkasok makk-evőknek hivatnak, még disznómakkot ettek volna rendszerint az emberek bárhol is, mi nem hiszszük. Végre ugyancsak Arkadiában állt egy templom egyenest a *jó-isten* tiszteletére, mely névnek értelmezése érdekes Pausaniásnál, Arkad. XXXVI. 3. Az út balán, úgymond a *jó-isten* temploma, Ἀγαθοῦ Θεοῦ ναός. Ha az istenek az emberekkel *jól* tesznek ²⁾, Zeus pedig az istenek legfőbbike, elgondolhatni, hogy itt a *jó-isten* nevezet *Dist* illeti. — S ez volna Cicero első Jupiterre, a ki Demeter leányát és Dionysost, tehát csakugyan a nyári és őszi gyümölcsök nemtőit nemzette. *Dionysos* névben a magyar *dió* és német *Nuss* vagy latin *nux* lappang. Innen megfejlik tán a mese, hogy miért varrta legyen combjába Semelével nemzett e fiát *Dis*. Tudniillik *Dis* annyi, mint *dió*, s ehez hozzátoldva a *nux* vagy *Nuss*,

¹⁾ Hug, Untersuchungen, p. 165—6.

²⁾ Célzás e költői kifejezésekre: Θεοὶ δωτηores εἰων. Odyss. VIII. 325, Theogon, 46.

nem lett éretlen vagy érthetetlen szó. Apollodor. III. c. IV. 3. Herodot, II. 146. Dionysos indo-german isten.

3. Végre a romai szónok *harmadik* Jupiterre, ki szerinte *Ég* fia volt, Arkádiában született és Athenát nemzé: ez istenség nehezen egyéb, mint a *Magyarok-Istene*. A magyar isten név *Set* nevéből ered, kit másként Thoyth, Thoth, Theuth, a romaiak Mercurius, a görögök Hermes néven hívnak. Ez *Trismegistus*nak tiszteltetett, mint legnagyobb böles, legnagyobb pap, legnagyobb király. Ő volt az első és legbölcsebb csillagász; tehát az *Ég* fia. *Set*, héber ejtegetés szerint *Setim* szorosan. Ez áll a *flistim* szó egységének végén is: *feleset*. E névvel azonos a *scytha* név is, mely szinte isten szónoknak rokona. A *hun* név tehát *emő* vagy *ember*-ből levén elrontva, az ismeretes *homo-scythicus* annyi, mint *isten-ember*. *Ungar* is *ember* szónk romlása. *Setim* helyett okszerűn olvasnánk *Estim*-et, mint a *felestim* szóban. Ez pedig közel jár a kérdéses *isten* névhez. Van sok *isten* nevű nép sok külön nyelven. Ilyen Elymais tartomány, Elim város a Verestengernél Izrael útjában, Aelius nevek, Aelia capitolina ¹⁾; ilyen a *hellen* nép, melynek atya *Zeus* volt némelyek szerint Apollodor. I. c. VII. 2. Ilyen a *setim* nép, melynek gyökeres kiirtását jövendőlik 4. Mózes. 24, 17.

Ha tehát olvassuk Pausan. Arkad. XXXII. 1. Hogy a szóbavett Arkádiában egy *Ammon* bálvány létezett, a *négyszegű Hermes*-hez hasonló, fején *kosszarvakkal*: itt a tetragrammaton *Jehorát* látjuk először is Ammonban, azaz, a *jó*-istent; másodszer pedig *Hermes* alakában és arkadiai tiszteletében látjuk azon nemtől, kit egykor az arkadiaiak *isten* név alatt imádtak ²⁾. *Hermes isten* neve azonban már a pelasgok enyésztével háttérbe szorult, s a mely arányban elhatalmazott a görög nyelv, abban képződött Melampusék és a költők által vidékről kapott, van otthon lelt anyag. Az arkadiai *Hermes* az egyiptomi *Theuth*, azaz, a bibliai *Set* utóda.

VII.

Ha az arkadiai istennevek magyarak, ha a pelasg név magyar ha az arkas név magyar, kész a következtetés.

¹⁾ Így nevezte Hadrian a helyrehozott Jeruzsálemet.

²⁾ Arkádiában egy búcsúnál először is *Myiagrosnak* áldoztak. Nem tudja Pausan. Arkad. XXVI. 4., melyik isten ünnepén. Nem a magyarok istenén?

Hanem így buvárainknak Arkadiába s innét Egyiptomba kel-
lend el-elrándulniok. Herodot szerint Egyiptomból jöttek a görög
istenek; mások azokat arkadiaiaknak hírlík. Egyiptomban a farkas
előkelő tiszteletben állott; Arkadia egészen ez állatról veszi görög
és magyar neveit. Egyiptomot sokan a föld legrégibb országának
hiszik; dykosura arkadiai városról hagyomány után beszéli a sok-
szor idézett Pausanias Arkad. XXXVIII. 1. hogy legrégibb mind-
azon városok közt, melyeket a föld valaha feltüntetett; ezt látta el-
sőt a nap, ezen tanultak a többi emberek várost építeni. A felebbiek
szerint a pelasgok Egyiptomból költöztek Európába; a pelasgok
Arkadiában legtösgyökeresb fészkekben voltak. Egyiptom ősnéve
massar vagy *maser*; Arkadiában lykaonfi *Makareus* nevéről *Ma-*
karis és tán *Makaríá* várost rak. Az istenek Egyiptomba futottak,
állatokba rejteztek, s ott harcolták a gigasharcot; az arkadiai ha-
gyomány szerint Arkadiában laktak is gigasok, s a gigantomakhia
is ott esett meg, névszerint egy *Olympias* nevű forrásnál. Pausan,
XXIX. I. 2. E forrás igen hasonlít Agár kutjához I. Mózes 16.
13—14. Egyik *Elim* kutja, a másik *Olympé*. Talán ezen forrásnál
kapott fel legelőször az *elohim* hire és vallása, s talán ennél szegült
az ellen legelőször Hellasban az őshit, melynek fő lényé *Isten* né-
ven imádtatott.

GEOLOGIAI LEVELEK.

KÖZLI

NENDTVICH KÁROLY.

V.

Másodlagi képletek.

Földünk képeztetésének s alakulásának azon korszaka, melyet
eddig vázlni törekvők, rendkívül hosszú volt. Habár az évek szá-
mát, melyeken át e változások történtek, még csak közelítőleg sem
adhatjuk elé, mindazonáltal oly tények és tényezők birtokában ya-
gyunk, melyekből minden bizonyossággal következtethetjük, mi-
szerint az időszak hossza, mely alatt a föld felső kerge az eddig

előadott változásokon keresztül ment, minden képzelődésünket felülmúlja annyira, hogy alig van szám, melylyel az évek számát kifejezhetnők, alig zsinormérték, melylyel az időhosszát összehasonlíthatnók. — A természet minden viszonyaiban óriási — s midőn mi századok- s évezredekéről szólunk, ezek földünk életéhez úgy állanak, mint másodpercek állanak, évszázadok, vagy évezredekhez.

A korszak, mely az eddig vázlott képletekre következett, *másodlaginak* neveztetik, s habár oly élesen nincs is elválasztva az előbbi képletektől, hogy számtalan egymásba átnyúló fonalak és összefüző kapcsok nem volnának; mégis elválasztva egymástól szeretik a geologusok azokat előadni, és különös névvel jellemezni. Vannak ugyan földünk alakulásában oly korszakok, melyek nevezetes és általános katastrophák által vannak egymástól elválasztva, ide tartozik például a kőszenek korszaka. Legtöbb esetben azonban e katastrophák földünk csak bizonyos részére vagy területére valóan szorítva; nem ugyanazon időben, s nem egyformán történtek. S innét magyarázható azon tény, miszerint ugyanazon képlethez tartozó rétegek a föld különféle vidékein néha lényegesen egymástól eltérők, nemcsak alakuk és fekvésük, de anyagukra nézve is, melyekből alkotvák. A mi legkevesebbé változik, az állati és növényélet maradványai, melyek mindig ugyanazok, valahányszor az éghajlati viszonyok is ugyanazok valóan, bár mily távol lehettek is egymástól, és terjedelmes tenger vagy szárazföld által egymástól elválasztva. Ezen állati maradványok vezérszerepet játszanak tehát e korszakban is, miből azt következtethetjük, miszerint azoknak gondos studiuma leginkább foglaltatja az okszerű geologust.

A másodlagi korszak három főképletre osztatik fel, melyek következő nevet nyertek a geologusoktól:

1. Trias,

2. Jura és

3. Kréta.

Mind a három képletben fővény és mészkőrétegek váltják fel egymást, melyek közt néha hatalmas márgarétegek is találhatók. Az agyagrétegek ellenben igen alárendelt mértékben fordulnak elő e képletekben. Leghatalmasabban kifejlődve bennök a mészkőrétegek találhatók, melyek többnyire több ezer lábnyi hatalmasságra

mennek, és főleg számtalan elhalt állatok maradványai által jellemezvők. Ez állatok fő szerepet játszanak a rétegek geológiai helyzete meghatározásában, úgy hogy a mely rétegekben azok hiányzanak, csak az alattok és felettök fekvő rétegekből határozható meg, vajjon melyik rendszerhez tartozók.

1. *Trias.*

Nevét innét nyerte, mivel ott, a hol e képlet teljesen kifejlődve találtatik, három egymástól lényegesen különböző rendszerre szakad, t. i. a tarka fővénykőre (bunter Sandstein); kagylós mészkőre (Muschelkalk) és kőmárgára (Keuper).

A mi e képletet a többiek közül leginkább kitünteti, azon körülmény, miszerint benne a konyhasó legnagyobb rétegekben és leggyakrabban lerakva találtatik. Némethonban legalább a só mind e képlet rétegei közt rakodott le, leginkább a kagylós mészkő között hol gipszszel és anhydrittel felváltva néha hatalmas egymásfölött fekvő rétegeket alkot.

A tarka fővénykő közvetlenül a permi rendszerre következik, hol t. i. azt kifejlődve találjuk; más helyeken azonban a voges fővénykővel oly szoros kapcsolatban találtatik, hogy alig választható el egymástól; minek az lett következése, hogy több geologusok a voges fővénykővet a triashoz számítják és a tarkával összekötik. A hol azonban e két fővénykő terjedelmesebben kifejlődve találtatik, ott mindkettőnek eltérő fekvési viszonyai azoknak különböző eredetére mutatnak. Nevét a tarka fővénykő attól nyerte, hogy különböző rétegeiben más más színeket játszik. Színe legközöségebben veres, néha sötét veres világosabb csíkoktól áthatva, néha sárga, vagy zöld színt vesz fel magára, néha meg tiszta fehérre megyen át. Hatalmassága 600—1000 lábra megyen. Rétegei többnyire finom kovarc szemekből állanak, melyek vastartalma veres agyaggal vannak összekötve. Csak alsó rétegeiben e szemek néha nagyobbak lesznek, s gyakran oly erősen egybeforrva, hogy könnyen azon nézetet támaszthatnák, mintha tüzeredetűek volnának. Hol világosabb vagy egészen fehér színt vesz fel a kő, ott csaknem minden agyag hiányzik, s pusztá fehér kovarc szemekből áll. Keménysége és az idő viszontagságainak ellentálló tulajdonsága e fővénykővet igen alkalmatossá teszi az építésre, és a két Rajnaparton Bázeltől egész Kölnig épített régi góth templomok mind e kőből vették anyagokat.

Felső rétegeiben az agyag mennyisége nő, és helyét néha márga rétegek foglalják el, melyekben a csillám (Glimmer) néha annyira tulnyomó, hogy palás alkotást veszzen fel. E márgás rétegek végre gipsz és anhydrit rétegekkel váltatnak fel, melyeknek helyét néha dolomitok, márgás fővénkövek és veres halikrás kövek (Roggensteine) foglalják el, míg végre sótartalmu rétegekbe és a kagylósmészköbe által megyen. — Állatmaradványok e képlet alsó rétegeiben alig találtnak, felső rétegeiben azonban azon híres hildburgshauseni lábnyomok, és egyéb gyíkcsontok találtattak.

A sósórétegek többnyire a tarka fővénkö felett találtnak, különböző mélységben és részint gipsz és anhydrit rétegekkel, részint szürke vagy egészen fekete agyaggal egymást felváltva. Hatalmasságuk 2—300 lábat alig halad meg, rétegeikben nagy változékonyságot mutatván. — E sósórétegek azonban nem csak a Trias képletben, hanem csaknem hasonló körülmények közt régibb képletekben is, például a kőmárgában (Zechstein) vagy fiatalabbakban péld. harmadlagi képletben, mint a híres vielicskai sósórétegek, találtnak.

A kagylós mész, mely Némethonban 600—800 lábnyi magasságot alig ér tul, többnyire szürkés színe és számtalan kagylók által tünteti ki magát, melyek rétegei közt eltemetvék. Tömege alulról egész végig egyformasága által kitünő. Alsó rétegei hullámos szerkezetök miatt hullámos mészkőnek neveztetnek, melyekre részint gipsz részint anhydrit rétegek, sótelepekkel felváltva, következnek. Ezeket aztán tiszta, szürke színű, tömör mészrétegek követik, egész a képlet végeig. Feltünő bennök a kagylók, és egyéb állati maradványok rendkívül nagy mennyisége, melyek közt az Ammoniták egy különös neme, a *Ceratitesek* leginkább jellemzők. A habarcok ellenben és egyéb alsóbb rendű tengeri állatok, némely Encrinitákat kivéve, csaknem teljesen hiányzanak. Nem különben találtnak halmaradványok is, de csak gyéren, legnagyobb mennyiségben cápa fogak, többnyire kérgesek, maradványaik közt. Aránylag nagyobb mennyiségben lelhetők bennök gerincesek, nevezetesen igen regényes alaku hullók maradványai.

E kagylós mész némely tartományokban, mint például Angolhonban csaknem egészen hiányzik.

A kagylós meszet a *Keuper* követi, melyben a márga rétegek tulnyomók. Ezek e képletnek nagyobb részit alkotják, színezetök különbsége által feltünők. Az egyes rétegek vékonyak ugyan,

márga, számtalan változásokban, felváltva különféle színzetű fővény körétegekkel; az összes rétegek hatalmasága azonban 900—1000 lábra megyen.

Az alsó rétegek, melyek közvetlenül a kagylós mészkövet fedik, szürke, néha sötét-feketés palás agyagból állanak, mely végre egészen palás szénrétegekbe átal megyen. E szén tetemes agyagtartalma miatt igen alárendelt becsű, s csak a legközönségesebb tüzelésre használható. Fekvési viszonyai s egyéb tulajdonságai lényegesen különböztetik a fekete kőszéntől szintugy, mint a fiatalabb barnaszéntől. Rétegei gyakran márga rétegekkel vannak felváltva s átalok fedve is, mire fővénykő rétegek következnek. Ezek néha vaséleg gömböket (Eisennieren) tartalmaznak, s miután gyakran széndarabok is találtnak bennök számtalan növény nyomatokkal, annyira hasonlók a kőszénképlet fővénykövéhez, hogy azzal felcserélni lehetne ha a növények nyomatai s az ezekkel kapcsolatban előforduló egyéb szerves maradványok az ellenkezőt nem tanúsítanak. E fővénykőben számos halfogak és pikkelyek lelhetők, melyek, mint a cápafajhoz (Haifische) tartozó maradványok, tekintendők.

Ezen agyagos szénrétegeket (Lettenkohle) a tulajdonképeni kőmárga követi, mely szürke Dolomittel kezdődik, egészen hasonlóval ahoz, mely a kagylós mészben is előfordul, csakhogy még gazdagabb állatmaradványokban, melyek néha annyira szaporodnak, hogy az egész réteg csupa állatcsonttöredékekből látszik állani, melyek részint hüllőkből, névszerint a gyikok rendéből, részint pedig halakból származnak. E réteg néha gipsz által van helyettesítve. Ezt követik tarka márgarétegek kékes-veres színnel, melyben gyakran gipszrétegek is előfordulnak. Ezek is, valamint a kagylós mészkőben, csaknem mindenütt sőt tartanak magukban, úgy hogy a kagylós mészkőben előforduló gipszrétegektől leginkább eleven színök által különböztethetők meg.

Ezt végre hatalmas fővénykőrétegek fedik, melyek alól agyagos köteléssel egybeforrasztott finom szemekből állanak, s számtalan növénynyomatokkal telve vannak, melyek a *káka* (Schilf) családhoz tartoznak, s ezért *kákafővénykőnek* is neveztetik. Felső rétegeikben e fővénykövek durván szemcsések lesznek, néha szurok fenyű szemet, vaskovandot és ólomfényt foglalván magokban.

E képlet Némethon nagyobb részére kiterjedve, ott leginkább kifejlődve, s legnagyobb szorgalommal vizsgálva van. Benne több, igen érdekes és hatalmas, a gyikok rendéhez tartozó, levegőt

lélekző állatok maradványai találtnak, nem különben igen érdekes és nagyszerű növénycsaládok számtalan nyomai.

2. Jura.

E képlet Európában nagy mértékben van kifejlődve, s többnyire a medencéket alkotja, melyekben a kréta és harmadlagi képletek leülepedtek. Innét van, hogy a legtöbb esetekben csak a képlet széleit látjuk, míg területének nagyobb része más ifjabb képletek által fedve van. Nevét e képlet a francia *Jura* hegyláncolatól nyerte, mely a képletnek mintegy középpontját alkotja, s több ágait Sweitzba és Németországba egész Lengyelorszáig és Törökországig kinyújtja. Az angolok a Jurát *Oolith* (halikra) képletnek nevezik, miután az oolith nevű ásvány annak némely rétegeiben nagy mértékben kiképeztetett.

E képletben leginkább a mész van kifejlődve, míg a fővénykő és a márga csak alárendelt mértékben találtnak.

Buch Lipót ama híres német geolog újabb vizsgálatai nyomán három tagra osztja e képletet, t. i. az alsó, középső és felső Jurára, mely osztályok szerint Angolhonban épen úgy mint Németországban megkülönböztethetők. Az alsó jelenleg közönségesen *Lias* angol névvel jelöltetik meg, míg a németek színe szerint *fekete Jurának* nevezik.

Áll többnyire fekete, hegyi olajtól áthatott mészkő rétegekből, melyek néha hasonló tulajdonságu márga által vannak helyettesítve, vagy legalább felváltva. Hatalmassága csak mintegy 500 lábra megyen.

Részint olajos természete e rétegeknek; részint pedig azon számos, alakjuk és szervezetökre nézve sajátos állatok maradványai, melyek e rétegekben találtnak, arra mutatnak, miszerint azon időben, midőn a Jura képlet első rétegei képeztettek, a föld fölületén rendkívül különös körülményeknek kelle uralkodniok. A Liasnak alsó rétegei igen sötét mészkőből állanak, mire az ugynevezett *Lias fővénykő* következik, mely annyira telve van a fucoidák növénycsaládjához tartozó maradványokkal, hogy innét *fucoida fővénykőnek* neveztetik. Néha benne a növénymaradványok oly mennyiségben gyűltek össze, hogy elég hatalmas kőszéntelepek képeztesére nyujtának alkalmat. Ezt követi kékes fekete mészkő, mely a benne nagy mennyiségben találtató *Gryphaea* kagylónem után *Gryphita* mésznek nevezteték. Ezt hatalmas, de kőületekben sze-

gény agyag rétegek fedik, mire egy tarka, kövületekben igen dús, s a Liást különösen jellemző kőmárga következik. Ezt ismét agyag-rétegek követik, melyeket végre a Liásnak utolsó s igen jellemző rétegei *palás márga* (Lias márga) fedik, mely azon csodálatos hüllők csontmaradványait magában foglalja, melyek sajátságos alakokkal meglepik a buvárkodó természetbarátot.

A Lias tehát, részint rétegei jellemző tulajdonságai, részint sajátszerű állatmaradványai által mint különösen jellemeztetett, a többiekől könnyen megkülönböztethető képletet alkot, mely mindenütt, a hol előfordúl, a többi képletektől lényegesen eltérő jellemről könnyen megismerhető. E sajátságos körülmények okot nyújtottak az előbbi geologusoknak, hogy a Liasképletet mint saját rendszert tárgyazzák.

Azon különös állatok maradványaihoz, melyek a Lias képletet leginkább jellemzik, tartozik az Ammoniták egy különös neme, mely nevét ama híres angol geologtól nyerte: *Ammonites Bucklandi*, egy csigafaj, mely nagyságában néha nagy szekérekereket is felülmul; tartoznak a *Belemnitesek* (Mennykőnek nevezi a néprege; mivel mint erős és hegyes kő, ékként van benöve a szikjába), szinte különös teljesen kihalt csigafaj; tartoznak végre azon csodálatos hüllők csontvázai, melyek az embert majd halak, majd emlősök, majd gyíkok idomára egyszerre emlékeztetik. Tartozik ide az *Ichthyosaurus* és *Plesiosaurus*, mint az akkori tengereknek szörnyetegei, s azon kor élő lényeinek irgalmatlan zsarnokai. Ide azon különös, regényes idoma által annyira feltűnő *Pterodactylus* család, másféllábnyi hosszú szárnyas gyík; telhetetlen falánságával egész a pusztításig üldöztén a levegő szárnyas lényeit. Ide végre ezen állatoknak kövesült excrementomai (coprolithák), melyek Angolhon némely vidékein több hüvelyknyi vastag rétegeket alkotván, tarkaságuk miatt, melyet apró csonttöredékeknek s elfalt kagylóknak köszönhetnek, simíttatván asztali táblákra s egyéb ékszerekre fordíttatnak. Találtatnak e rétegekben helyek, melyek ez elhalt ős állatok zsírával annyira vannak áthatva, hogy gyanta gyanánt égneek és hegyi olaj nyerésire használhatók. Az állati élet ezen különös s az észlelő természetbuvárt bámulásra elragadó viszonyai oly rendkívüliek, hogy csonkának kellene nevezni földünk alakulásának és átváltozásainak szentelt e rövid vázlatunkat, ha e hatalmas s a mostanitól annyira eltérő állati élet részletes leírásának egy két

sort nem szentelnénk. Úgy hiszem, hogy nem lesz érdektelen, ha közelebbi levelünkben ez egész másodlagi korszak állati életét részletesben leirandjuk, s rövid pillantást engedünk vetni az olvasónak a tőlünk regényes távolságban levő korszak életébe, melynek nagyszerű és tanúságos temetőit csak most bontjuk fel, a sok száz és száz ezer évek előtt elhalt állatokat új életre feltámasztandók.

A közép Jura, mely az alsó és felsőtől két hatalmas kék színű agyag réteg által elválik, részint alkotása, részint szerves maradványi tartalma által lényegesen különbözik a Jura többi részeitől. A németek által *barna Jurának* nevezetik, és palás márga és agyag rétegekből áll, melyek itt ott mészkő rétegekkel felváltatnak. A mazonban a közép Jurát leginkább jellemzi, az a barna fővénykő, mely színét tetemes vas tartalmának köszöni. Ez gyakran annyira szaporodik, hogy a vas belőle apró gömbökben kiválik (babérc, Bohnerz) egész rétegeket alkotván. Tiszta mészrétegek itt ritkán és csak ott találhatók, hol a kövületek száma igen szaporodik. Gyakoribbak a szürke márga és agyagrétegek, melyek azonban szinte dúsak állati maradványokban. E vázlat egyébiránt csak déli Németországot illeti. Schweitzban sárga, halikrás mészkövek játszzák a fő szerepet, míg Angolhonban a fővénykövek agyak rétegek által helyettesítettnek, melyek a halikrás meszet több rétegekre osztják. éjszaki Angliában ellenben a fővénykövek hatalmaságuk által felülmulják még a déli németeket is, a halikrás mészkövek ellenben alárendelt szerepet játszanak. E képlethez egészen hasonló éjszaki Németországban a közép Jura alkotása, úgy hogy csaknem minden tartományban az egyes rétegek természetére és alkotására nézve tetemes helybeli különbségek előfordulnak.

Nem különben szegényebb a közép Jura szerves maradványokban is, névszerint hiányoznak benne mindazon hullók csontmaradványai, melyek a Liásban annyira jellemzők. Csak a stonesfieldi palarétegek is méltó csodálkozásra gerjesztenek, midőn számos belemniták s egyéb tengeri állatok maradványai közt bennök a *legelső emlősök* némely csontmaradványait (eddig 6 alsó álkapcát) találjuk.

A közép Jura felső agyagrétege felett, melyet Angliában Oxfordagyagnak neveznek, nyugszik a *felső* vagy *fehér Jura*, melynek alsó rétegei agyagos márgából állanak, s csak feljebb sárgás

vagy tiszta fehér mészkővé változik, mely e képletben túlnyomó. E mészkő gyakran annyira van telve különféle habarcok háztöredékeivel, hogy Angliában e mészkövet e szerint nevezik *kláris-sziklának* (Coral-rag). E mészkő némely vidékeken különös képletet alkot, mely palás szerkezete és könnyű hasíthatása miatt *kelheimi* pala név alatt Európa nagy részében ismeretes, s mely különös tisztasága és alkotása miatt a nélkülözhetlen, világhírű anyagot nyújtja a könyomásra. *Solenhofen* Bajorországban, híres kőbányáiból szétküldi köveit a világ minden részeibe. E pala hírére nevelék még azon állatok csontmaradványai, melyek különös és rendkívül csodálatos alakjuk által csaknem zavarba hozák a természetvizsgálókat. Értem azon szárnyas gyíkokat, melyeknek csontvázai, a solenhofeni lithographiai palában egész épségben s oly tökélyben találtak, hogy azoknak minden egyes részeit nemcsak világosan kivenni, hanem a legnagyobb pontossággal lerajzolni, és csontvázaiknak szervezetéből életmódjokat meghatározni lehetett. Felső lábaikon a szélső ujj oly rendkívüli nagyságra fejlődött, hogy az egész test hosszát kétszer felülmulja. Úgy látszik mintha e hosszú ujj és a hátulsó láb között, mely az előbbihez képest igen gyöngének mutatkozik, a szárnyas egér módjához képest, a repihártya lett volna kinyújtva. E hosszú ujjak miatt az egész nem *Pterodactylus* névvel jelöltették meg, melyről közelebbi levelünkben részletesen szólni lesz alkalmunk.

Ezen solenhofeni palás mészkő helyett Angolhonban az úgynevezett coral-ragot 600 lábnyi hatalmas kátrányos márga- és agyagtelep fedi, mely fő lelhelye után *Kimmeridge*-féle agyagnak nevezetik, mire végre fehér mészkőtelep következik, mely legnevezetesebb bányája után, hol legnagyobb mennyiségben töretik, Portland-kőnek neveztetik. E kő nyújtja az anyagot az angol büszke fővárosnak leghatalmasabb épületeire, ebből építettett sz. Pál bámulatos temploma, emeltettek a trafalgari és waterlói útközet büszke emlékoszlopai.

A Jura e szerint Európa nagy felületére van kiterjedve, míg más világrészekben péld. Amerikában teljesen hiányzik. Franciaországban, Schweitzban, Angolhonban, Németországban tetemes területeket foglal el, s elnyulik innét egész Horvátországba; felső Magyarországon a Kárpátok vonalát követvén, s az ország bensejében több vidékeken tetemes területeket elfoglalván. Úgy látszik,

mintha a budai hegyek nagyobb része ugyan e képlethez tartoznék, honnét lenyulik a vértesi hegyekhez és a Bakonyba, azok nagyobb részét ő képezvén. Mind e vidékek egyébiránt még sokkal kevésbbé vannak megvizsgálva, mintsem hogy elhatározó ítéletet rólok hozni lehetne.

3. Kréta.

E képlet nevét a krétától nyerte, mely csak ebben találtatik, s annak igen jellemző tagját alkotja. Mindamellet vannak számos oly tartományok is, hol e képlet nagy mértékében ugyan kifejlődve aláltatik, de az, mit krétának nevezünk, benne teljesen hiányzik, s más mészkörétegek által képviselve van. Következik ebből, hogy nyerhetett valamely képlet *kréta* nevet, a nélkül, hogy a krétának csak nyoma is előfordulna. Oka ennek abban lehető, hogy ott, a hol e képlet először feltaláltatott és tudományosan leiratott, a kréta nagy mértékben kiképezve volt.

A krétaképlet közvetlenül a jurát fedi, és mint ez fővénykő és mészkörétegekből áll. Német- és Franciaországban a jura felett fővénykő- vagy márgarétegek fekszenek, míg Angolhonban keményebb mészkörétegek, melyek vastartalmu agyag- és fővénykőrétegekkel váltakoznak, teszik az átmenetet a jurától a krétaképletre. E középső rétegek az angol geologoktól *erdei csoportnak* (Waldergruppe) nevezettek, melyben a *Purbek-mészkő*, *Hastings-fővény* és *erdei agyag* mint egyes rétegek megkülönböztethetők. Bennök számos édes vizi és száraz földi állatok maradványai találtatnak, mi arra mutat, miszerint e képletek *édes vízből* rakodtak le. Ehez hasonló, habár nem is egészen megfelelő képletek, Németország több tartományaiban is találtattak.

Sokkal határozottabban találtatik kifejlődve a krétaképlet két fő taga, t. i. egy fővénykő, mely azon tulajdonságáról, hogy többnyire négyszeg darabokra magától válik, *kőbfővénykőnek* (Quadersandstein) neveztetik; és a tulajdonképeni *kréta*.

A *kőbfővénykő* vagy tiszta kovarc szemekből áll, melyek minden kötőanyag nélkül összetartanak; vagy pedig agyagos mész teszi kötelékét. Az ilyen *kőbfővénykő* Franciaországban *Glauconic*, Olaszhonban pedig *Macigno* névvel jelöltetik meg. E kötelék legtöbb esetekben oly kevésbé tartós, hogy e fővénykőnek kiváló nagy hajlama van az elmállásra. Számtalan hasadékjai, melyek rétegeivel ellenkező irányban áthatják az egész képletet, az elmállást

még inkább elősegítik, és azon nevezetes oszlop- és romalaku képletekre nyújtanak alkalmat, melyek sok helyen, hol e fővénykő található, bizarr alakjuk által meglepik a nézőt; a néptől pedig inkább mesterséges, mint természetes képleteknek tartatván *ördögváraknak* neveztetnek.

Lágysága, s azt keresztül ható hasadékjai miatt könnyen idomítható, mely tulajdonságok őt az építésre igen alkalmatossá teszik; s valamint a portlandi kő Anglia fővárosának, úgy a pirnai kőbányából származó fővénykő Dresda s szomszédvárosainak építésére szolgálható főanyagát.

Más tartományokban a kötelék, mely a kovarc szemeket összeköti, senem agyag, senem mész, hanem ennek keveréke porhanyós Chlorittal, mely zöld színt kölcsönöz a rétegeknek. Innét *zöld fővény* (Grünsand) nevét nyerte a képlet, valamint azon benne előforduló szürke agyagtelepek, melyek alsó rétegeikben márgává változnak át, *Gault* névvel neveztetnek meg. Ez által a zöld fővénykő két osztályra szakad, s ha az alsó alatt még egy másik hatalmas márgaréteg előfordul (melyet a franciák *Neocomie*-nek neveznek), akkor az egész képlet négy telepre szakad: Az alsó a *Neocomie* erre következik az *alsó zöld homokkő*, ezt követi a *Gault*, mit végre a *felső zöld homokkő (Glaucanie)* fed.

Kövéleteket a négyszeg fővénykő kevesebbet foglal magában mint maga a kréta. Bővebben találtnak a *Neocomie*- és a *Glaucanie*-ben. Növénylevelek nyomait, klárisokat, töviskes bőrűeket, kagylókat és csigákat; nem különben az egészen kihalt ammonita családnak több fajait, s a mi főleg nevezetes, madárnyomokat is rejtenek magokban e rétegek. E madár maradványok közt a legnagyobb érdeket gerjeszté azon madárcsontváz, mely teljes épségében Schweitzban a glárusi palában találtatott.

Ez imént említett rétegek fölött fekszik a kréta képlet második taga, az t. i., melyet különösen *krétának* nevezünk, azon ásvány szerint, mely sokfelé elterjedt használata miatt mindenütt ismeretes. Alkotására nézve csaknem megegyezik a többi mészkövekkel, miután, valamint nagyobbára ezek is, csak szénsavas mészkőből áll. Ha azonban gőrcsövel vizsgálja az ember finom porát, azt tapasztalja, miszerint nagyobb része igen apró állatok kőházaiból áll. Tartoznak, a mint újabb vizsgálatok kimutáták, egy még jelengle is élő családhoz, melyet *Foraminiferák*- vagy *Polythalamiáknak*

nevezetnek, s melyeknek rokonai nagy mennyiségben népesítik a jelenkor terjedelmes tengereit.

A kréta azonban nem mindenütt jelenik meg azon tulajdonságokkal, melyet közönségesen rajta észlelünk. Alsó rétegei többnyire tömör sárgás mészkövet alkotnak, (Plänerkalk), mely csak felül megyen ama lágy fehér és porhanyós ásványba át, mely keletkezését számtalan mikroszkopiai állatoknak köszöni. Azon körülményekből ítélve, melyek alatt előfordul, azt kell következtetnünk, miszerént e képlet nagy öblökben századokon keresztül tartó klárisok s egyéb tengeri állatok romjaiból alakult; valamint ezekhez hasonló képleteket még jelenleg is látunk képeztetni a délitenger azon sekély medencéiben, melyek kláris szirtekből álló szigetekkel körülvéve s általok a tenger viharos hullámainól védve vannak.

Mily rendkívül hosszú időszak kellett e képlet alakulására, már abból is következtethető, hogy némely helyeken ezen, csupa mikroszkopiai állatok maradványaiból származott, kötelep 500 lábnyi hatalmasságot túlhalad, nevezetesen Rügen, Moën és Seeland szigeteken, s az általlellenökben fekvő svéd parton. A mi a krétát különösen jellemzi, a *tüzkő*, mely benne részint mint magán golyók, részint mint összefüggő, a krétát 2—4 lábnyi távolságban átható rétegek, előfordul. A golyók néha belül üresek, szerves maradványokból álló magot környezvén; néha üregök gyönyörű, habár apró kovarc kristályokkal vannak kirakva. — E tüzkő darabok lételöket részben legalább szerves lényeknek látszanak köszönni, mert ha anyagok görcsővel közelebbről vizsgálatik, számos mikroszkopiai állatok kovarcos maradványai találatnak bennök. Úgy látszik, mintha hajdan a tüzkövek képeztetése előtt e kovarcos anyag kocsonyaként egyenlően áthatotta volna a kréta rétegeket, mely lassanként kiszáradván részint vékonyabb rétegekre összehúzódtott, részint pedig nagyobb szerves lények maradványaiban központot találván, e körül összegyűlt, s magánálló gömböket, vagy különféle alakú csomókat alkotott.

A kréta képlet Europa nagy részére van kiterjedve. Legtöbb esetekben azonban annak csak némely tagjait elszigetelt állapotban, vagy egészen eltérő alkotással találjuk. Mint fehér kréta, tüzkő csomókkal a már említett szigeteken és Svédhonon kívül Pommerániában, Porosz-, Lengyel- és bensőbb Oroszországban a Volga és Pruth között egész a Kaukazuig. Úgy látszik, mintha ez egy-

mástól elválasztott darabok hajdan egy összefüggő medencét alkottak volna, melyben főképen a képlet felső tagai kiképeztek.

E vonallal csaknem egy irányban van egy másik, mely déli Angliában kezdődván a canalison átkel éjszaki Franciaországban, innét Belgiumon keresztül, a Rhenust átlépi, éjszaki Németországot keresztül vágja, és Szászország határain át Csehországba tör, itt az Elbe folyását követván a Sudet hegyeket eléri s ezeken tul egész a Kárpát hegyvonalaig hat.

Itt azonban a legtöbb helyeken a kréta képlet felső taga, t. i. a fehér kréta tüzkő csomóival hiányzik. Csak Franciaországban, Belgiumban és a Rhenus körül találtatik. Némethon éjszaki részében keményebb és szürke mészkő által pótoltatik, mely felül világos, alul pedig sötét márgarétegekbe megyen át, mely fővény telepeken nyugszik, mire alul részint zöld, részint vastartalmu barna fővény rétegek következnek. Ez alkotást nagyobb részt megtartja a kréta képlet Szász- és Csehországban is. A négyszeg fővénykő itt nagyobb részt szürke, ritkábban sárgás vagy barna színű, melynek kötelékét tiszta agyag képezi. Rajta sárgás szürke márga nyugszik (Plänermergel), mely számos kövületei szerint az angol Gaultnak látszik megfelelni. E felett szürke, kemény néha krystályos mészkő fekszik (Plänerkalk), melynek kövületei a fehér kréta alatti rétegek azonosságára mutatnak. Ezt végre fővénykő fedi, melyet *felső négyszeg fővénynek* neveznek. A fehér, porhanyós kréta mindenütt hiányzik, de a tüzkőcsomók megvannak a tömör világos szürke mészkőben is. — Még inkább eltérő fekvési viszonyaiban a krétaképlet déli Európában, hol, Spanyolországban és déli Franciaországban kezdődván, a Középtenger éjszaki partjain egész Syriába elvonul. Mind ezekben hiányzik a fehér porhanyós kréta, melynek helyét egy szürke, vagy veres, söt fekete mészkő pótolja, s mely a benne nagy mennyiségben előforduló tengeri állatok maradványaitól *Hippurita* mésznek neveztetett. Alatta fővénykő és márgarétegek következnek (Neocomie), melyek az alsó négyszeg fővénykő helyét pótolják. — Európán kívül az északamerikai szövetséges álladalmakban a krétaképlet nagy terjedésben kiképezve találtatott, főleg az alsó Mississippi és a felső Missouri körül, szintugy kelet felé Alabama, Georgia, déli Caroliná, Virginia és Uj-Jersey státusokban. Legnagyobb mértékben azonban a távol nyugati részekben, hol a Missourit csaknem forrásaitól, mentének nagyobb részében ki-

séri. A krétaképlet ennél fogva földünk felületén nagy mértékben van kiterjedve, s az eddig vizsgált földrészeknek nagy területét elfoglalja. Alig van egyébiránt képlet, mely rétegei szerkezetében annyira változnék mint ez.

Szerves életét illetőleg azt nagy mértékben képviselve ugyan, de nem oly sajátos alakokban kiképezve találjuk mint a Jurában. A fenemlített foraminiferák, zoophyták és klárisok a felső, kagylók, csigák s a Cephalopodák közül számos Ammoniták, és Belemnitek, melyek az előbbi szakokban is találtaknak, de ezentúl teljesen hiányoznak, népesítik a krétaképlet alsó rétegeit. A gerincesek közül csak némely a krokodylok- és gyíkokhoz hasonló nemek találtaknak mint égi állatok; míg vizi állatok közül a cápa-családhoz tartozók a leg-számosabbak valának. Egyéb gerincesek, névszerint emlősök, e képletben eddig nem találtaknak.

GYŐR VÁROSA TÖRTÉNETE

A TATÁRJÁRÁSTÓL AZ ÁRPÁDOK KIHOLTÁIG.

RÁTH KÁROLYTÓL.

Ezen rajzolandó korban tűnik fel azon időpont, melyben a városok szolgáltatásból szabadabb helyzetre vergődtek, a királyok kegyessége által jobbágyi terheiktől megszabadulva a nemes és földmivelő jobbágy közötti mérsékelt jogu, középpolgári helyzetet elfoglalták és a hazának békében szorgalom és miveltség, háborus időkben pedig erős védfal és a rohanó ellen feltartóztatói lettek, s így mindenkor a hazának jeles pontjai maradtak.

IV. Béla király (1235—1270) atyjának II. Endrének gyenge kormányát szilárdul folytatni törekedvén, e miatt a hon nagyjait magától igen elidegenítette, s ezen idegenkedés a kunok befogadása következtében épen akkor a legveszélyesebb pillanatban hágott telőpontra, midőn azon borzasztó hír érkezett, hogy a tatárok feldulván Orosz-, Kun- és Lengyelországot Magyarhon szélein vannak, abba berontandók 1241. Nem használt a király buzgalma s fegyverre hívása, az utált királyt s vele együtt a hont sem saj-

nálva, vészbe dönteni igyekeztek, és szándékukat ön s honjok nagy kárával végrehajták a nemesek, s így a király nagy, de győzelemre nem törekedő hadát megverték a Sajónál (Borsod megyében, Zsolca és Gesztely közt a Mohi nevű pusztán) a tatárok, hol György a győri püspök is, ki jeles erkölcsű s mély tudományu férfi volt, leváगतott dandárjával eggyütt ¹⁾; s a király alig menekedhetett Turocha Znio várába, honnét a tatárok üldözése elől Pozsonyba s innét Austriába szaladtott.

Ez évben a Dunántult kivéve az egész országot elpusztították a tatárok, s a következő 1242. év elején télen Esztergamnál átmenvén a jéghátán a várost hamúba dönték, de a fellegvárt, melyet Simon kapitány (1234-dik évben győri főispán) Simon és Bertrand fiaival védelmezett, el nem foglalhatták. Ezután a Dunántult pusztítani kezdvén, tavasszal megtámadták Székes-Fehérvárt, de a váróskörűli posvány megmenté a koronázási fővárost. Sz. Márton az apát vitézsége menté meg.

Győr ezen időben Fridrik austriai herceg által támadtatott meg először, kinek tettét Rogerius, a tatárjárás leirója, akkor nagyváradi kanonok, így írja le ²⁾: midőn a tatárok Dunán innen pusztítottak, az alatt az austriai herceg seregével bérontván, Dunán túl mindent elprédált, a falukat felégette, Győr városát lerontván a várt elfoglalta, és őrsereggel megrakván tovább dúlni indult. De a körül belül lakó nagy számu nemesség ezen pogány tetten felferjedvén, táborba gyűlt, s Győr városába rohanván azt elfoglalták, s a várban hátrahagyott német őrsereget felkoncolták. Ezért Fridrik bosszura gerjedvén, a tatárok elől Austriába menekült magyarokat mindenekből kifosztotta s elkergeté őket, s így kik ez előtt kevéssel dúsak voltak, ezen kegyetlen tett után félmezítelen kellett nyomorganiok erdős helyeken, hol a vadállatok is sokat emésztettek el közülök. A királyt is, ki nála keresett menedéket minden kincseitől megfosztá, s így kellett öneki is Dalmatia felé menekülni.

Így romba dőlve találták a tatárok a várt és várost.

A tatárok elvonulása után, mely 1242-dik év nyarán történt

¹⁾ Károlyi Lőrinc: Speculum Ecclesiae Jaurinensis 1241. évnél. Rogerius, 30. §. és Roman, 14. és 15. l.

²⁾ Miserabile Carmen, 33. §. l. Bongarsius, Rerum Ungaricarum Scriptores, a 190- és 191-dik lapon.

IV. Béla király visszatért Dalmatiából, s országa rendbeszedésén iparkodott.

1243-dik évben Győr megyében Móric-hidán is megfordult octob. 3-án s innét az éjszaki vidékekre rándult. Ugyan azon évben kinevezte Móric hű főpohárnok mesterét győri főispánnak ¹⁾, Benedeket pedig győri püspöknek a mohi pusztán elesett György győri püspök helyébe ²⁾.

A győri várat is felépítette IV. Béla király, sőt itt uralkodása alatt többször megfordult. Így a többek között 1244-ben martius 21- és 23-án Győrött volt, s az utólszor említett napon ítélőszéket tartva László nádornak Győrött, némely királyi udvarnokoknak Márton és Bartalos genci lakók ellen, ezek által tett rablásokért tett panaszkodásra hozott végső ítéletét oklevélben is megerősítette ³⁾.

1253-ban octob. 3-kán újra Győrött volt Béla király, s viszont az 1254-ik évben oct. 2-án 1255-ben, valamint a győri révbért, úgy az abdai és füzegtői (Komárom megyében) magának fenntartva ezen rendeletet közzétette ⁴⁾.

1260-ban tökéletes rendet akarván behozni a király, a győri, abdai, és füzegtői vámhelyeknél, megbizta Omode győri püspököt, hogy a régóta divatozó vámfizetési árszabályokat irassa fel s nyújtsa be, mi megtörténvén azt a király megerősítette s a bécsi kereskedők céhének is megküldötte. Említett püspök ki 1254—1563-ig pásztorkodott Győrben, a nagy vagy is székes templomot újra építteté ⁵⁾.

1264-ben IV. Béla királynak, Muthmér szepesi prépostnak, fiai nevelőjének, Vizoka nevű adományozott földéről is Győrben octob. 17-én költ oklevele ⁶⁾.

Azonban Győr városa, lakossága a tatárdúlástól 1271-ig nem igen szaporodott, és a győri várban és városban nem laktak má-

¹⁾ Czech János, Győr vármegye főispánjairól 37. l.

²⁾ Roman, Syllabus Praesulum Jaurinensium 1243. évre.

³⁾ Czech János, Győr vgye főispánjairól 26. l.

⁴⁾ Codex Diplomaticus, kiadta Fejér György, Tom. IV. Volum. 2. 323—324. lapon.

⁵⁾ Roman, Syllabus Praesulum Jaurinensium. 18. lapon; és Károlyi Lőrinc, Spec. Eccl. Jaurin.

⁶⁾ Wagner Károly, Analecta Seepusii. I. k. 296. l.

sok, mint a főispán, püspök és káptalan, s ezeknek szolgálai, továbbá halászok, vadászok, vámosok, szekeresek s a várszolgálatra berendelt várjobbágyok, és ezek voltak az écsi, sági, nyúli, bárati, megyeri stb most is fenn álló faluk lakosai ¹⁾).

De legnagyobb gondot fordított minden magyar királyaink között Győrré IV. Béla király fia V. István (1270—1272), ki mindjárt uralkodása elején Leubel Szigfrid bécsi kereskedő polgár kérére az atya által 1260-ban megerősített győri, abdai stb vámfizetési árszabályt megerősítette ²⁾, és a győri jövevények évenkénti adójának felét is elengedte. L. alább.

1271-ben pedig egy oklevélben jeles szabadságokkal ajándékozta meg. De lássuk ezen igen érdekes oklevelet magyarul ³⁾

V. István istenkegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Bosnyák-, Szerb-, Gács-, Lodomér-, Kún- és Bolgárországok királya, ezen írást szemlélő minden keresztyén hiveknek üdvét a mindenek üdvöztőjében. Valamint a nemzet tömegének kormányzásában a királyok dicsősége és tisztessége tekintetik, úgy az erősségek megtartásában az ország oltalma és az alattvalók sokszoros jólléte mozdíttatik elő. Innét mind a jelen élők, mint az utódok ismertetébe juttatjuk e sorok által, hogy mi jónak ítéljük a győri jövevényeknek ⁴⁾ Győr városhozzi költözködését; a várban egyébiránt szakasztott azon szabadságban részesüljenek, mint a milyennek a mi fejevári polgáraink s jövevényeink örvidenek, nem kevésbbé kivévén őket a törvényszéki hatalom ítélete, s a győri főispán bírósága, valamint alispánunk alól is azon észrevétellel, hogy azon bírót, a kit csak a várbeliek közül választanak meg, nekünk bejelenítsék, s mi őt megerősítve, az minden nagy és kis ügyeiket megítélje, ha pedig azon bíró az igazság keresőinek eleget tenni vonakodnék az ország szokása szerint, nem a jövevények, hanem a bíró

¹⁾ Czech János, Győr vármegye főispánairól, 23. l. C. D. T. IV. Vol. I. 194—197. l.

²⁾ Hormayr József, Wien, seine Geschichte und seine Denkwürdigkeiten. I. k. Urkundenbuch, 86. sz. oklevél.

³⁾ Történeti pályamunkák, I. köt. F. jegyű oklevél, és Cod. Diplom. Tomus V. Vol. I. 136—150. l.

⁴⁾ Ezek a maig is holt-városnak nevezett táján laktak a mostani pusztai majorok városrészének. Tört. Pályamunkák, I. k. Hetényi Jánostól, 94. l.

jelenlétünk elébe idéztessék. Felmentettük ugyan őket az adónak fele fizetésétől is, melyet földbér fejében a győri főispánnak évenként fizetniök kelle minden lakhelytől az előbbeni kegylevelünk tartalma szerint. Ezenkül engedünk nekik naponként tartandó szabad vásárt a várban úgy mint kivüle, mely fölött a győri főispán és tisztsjei, semminemű törvényszéki hatalmat nem gyakorolhatnak, hanem csupán és részletesen a vásári adót, mely szombaton a győri majorban tartatik, vegye át teljesen a győri főispán, valamint eddig is tudomás szerint kézhez vette. Egybeköltöttük a győri püspök és győri káptalan népeit is az ugyanazon megerősített majorbeli jövedvényekkel együtt letelepedetteket, és az említett jövedvényeinkkel, mint mindenben, úgy azon szabadságban részesüljenek, mint a melynek a mi fejevári jövedvényeink örvendenek azon észrevétellel, hogy a földbért vagy is az adót az ő birájok pünkösdtől után nyolc napra a püspöknek vagy a győri káptalannak ugyanazon jövedvényektől megadassa egészben, mint szokásban van. Egyéb-iránt úgy rendeltük, hogy a mi győri jövedvényeink sem magán a vásáron, sem másutt országunk határa között a magok árúitól semmi nemű adót fizetni ne tartozzanak. Továbbá, hogy az épületek helyreállítására vesszejek és karójok legyenek¹⁾, és a földművelésre és telkekre nézve téresebb földdel birjanak, átengedtük ugyanazon jövedvényeknek az ott levő Dunaszízigetet, Győrváranak ellenkező nyugatra fekvő részeig, erdeivel, rétjeivel és halászatával. Átengedtük ugyan azoknak Győrváranak Malomsoknak²⁾ nevezett Dunán túl egész Zámolyig terjedő földét, melyet már előbb átengedtünk minden jövedelmével és hozzátartozóival. Azonfelül adományoztunk ugyanazon jövedvényeinknek Zerphel³⁾ zárda Terendőjülnék hivott, a Rába közt lévő pusztáját minden jövedelmeivel, még pedig, hogy köztök a rozszakarók rágalmainak vége vettessék, Győr vár némely lakosait 5 nehezék megfizetéseért, Szolga-Győr némely jövedvény népeit s lakóit, a királyi tárnokok népeit, valamint a sz.

¹⁾ Ezen időkorban, sőt egész a XVI. századig a győri házak sövényből fonva, sárral betapasztva, tetejük pedig náddal fedve voltak; s csak a főispán, püspökök és káptalan lakai voltak kőből építve. L. Bizarrusnál, de Bello Pannonico, Schwandtnernél T. I. 709. l. a nagy tűz leírását.

²⁾ ³⁾ Fekvésök a régiség homályával el van temetve. L. Czech J. Győr v. főisp. 16. és 17. l.

János keresztes lovagok népeit ¹⁾; úgy sz. Albertfalva pusztának ²⁾ népeit és bármi állapotú köznépeket, kik a mi jövevényeink közt települtek meg, azon mi jövevényeinkkel egybe kötöttük, s így régi állapotukat elfeledve a várba költözzenek, s nekünk szolgálván a mi jövevényeinkkel egyenlő szabadságban tartassanak. Rendeltük még, hogy minden kereskedő, ki osztrák földről Magyarhonba jön, vagy Magyarhonból Osztriába megy át, áruikat a győri várban tegyék le cserélés végett ³⁾. Azonfelül határoztuk, hogy senki zászlós uraink közül köztök való megszállással őket nyomni ne merészelje. Úgy rendeltük még, hogy jövevényeink szokásuk szerint az új majorból a győri majorba jöven, senki alkalmatlansággal őket illetni ne bátorkodjék. — Mivel pedig a győri jövevények szegénysége előttünk nyíltan kitünt, a fejevári polgárok szabadságából azt az egyet kivesszük, hogy velünk vagy valamely honnaggyal katonáskodni ne tartozzanak. Azonfelül átengedtük és jónak láttuk, hogy minden viszály közölők kirekesztessék, a kikötött és aranymosást szabadon birják a Dunán. Hogy tehát ezen tőlünk ítelt rendelvénny örök erővel bírjon, és az idő változásainak is ellent álljon, és senkitől mint érvénytelen kétségbe ne hozassék, ezen jelenlevő levelünket adtuk kettős pecsétünkkel megerősítvén. Költ Benedek az aradi egyház prepostja s udvarunk alkorlátnokja, a mi kedvelt hívünk keze által 1271-ben.

Természetes, hogy e sok jeles kiváltságok élvezése végett számos jövevények a győri vár alatt megtelepedtek. Az ó-város, mely a mostani kálvária hegye körül, és az ezért úgynevezett „holt-város“ helyén feküdt, ily módon elhagyatva lőn, s a győri vár alatt épült a város, s így a Duna folyásával párhuzamosan hosszú négyszög alakban terjedett el, s fallal is körülvétetett.

Ugyanezen évben Ottokár cseh király Felső-Magyarhonba ütött, s azt Nyitraig pusztította, V. István magyar király serege, melyet maga Béla vezér és Lőrinc szörényi bán s dobokai főispán ⁴⁾ veze-

¹⁾ Ezen pusztát N. Baráti-helység határában az úgynevezett Nagyrét azon része lehetett, melyet ma is a lakosok „János pap országának“ neveznek. Cod. Dipl. T. VII. Vol. 5. 343. l.

²⁾ A mai Pánzsa körül létezett ezen pusztát. L. Károlyi Lőrinc, Speculum Ecclesiae Iaurinensis 15. l.

³⁾ Győr főváros helye volt ily módon az Austriávali kereskedésnek.

⁴⁾ C. D. T. V. Vol. I. 101. l.

tett, a pozsonyi ligetnél ellent nem állhatván, Győr felé a Rábca mellé huzódott le. A magyar seregek magyarok és kúnokból, Ottokár hadai cseh, osztrák, sváb és brandenburi keverékből állottak ¹⁾. A mosonyi részen 3000 lépésnyire a Rábcától Ottokár futást színlét, mire őt a magyarok megtámadván, azok által visszanyomattak. A csehek vérszemet kapván, a Rábca hidján, ezt elfoglalván, átnyomultak, de a hid a nagy áttolongság közben elmerült, és a Rábcán innen maradt ellenség a magyaroktól bekerítve és megrohanva lekoncoltatott ²⁾. Ezen csatában, mely május 21-kén történt ³⁾, számosan kitüntették magokat a magyarok közül, a többiek között:

Guthkeledi Endre, ki a csehekkeli csatározásokkor egy óriás cseh bajnokkal párbajra szállt, s azt megölte, miért is Bátornak neveztetett, a Rábca melletti csatában pedig V. Istvánt így bátorította: „Ne félj uram király, Bátor Endre bátorítja szivedet ⁴⁾.”

Berényi Endre a király jelenlétében vitézül harcolt, súlyos sebeket is kapott, bajnokhoz illő tettei által hazájához való ritka hűségét bebizonyítja; hogy mindezekért nagyobb jutalmat érdemelt volna, azt IV. László k. 1274. kiadott oklevelében megismeri, de ezen alkalommal őtet és maradékait csak a nyert nemesi szabadságban erősítette meg ⁵⁾.

Csáki Domokos és Mihály fivérek (Péter fiai) is hőiesen küzdöttek ⁶⁾, miért is Körös földét kapták ajándékba a királytól ⁶⁾.

Péter és Máté fivérek — Csák nemzetségből — ugyanott mindenek előtt berohanván az ellen sorai közé, oly vitézül vagdalkoztak, hogy, mint IV. László k. 1273. kiadott jutalmazó oklevelében megvallja, emlékek örökké élni fog; tetézte hősiességét Péter az által, hogy a mint a vitéz és hős Béla vezér V. István k. mellett őt védve harcolna, s alatta lova ledőfetett, Péter őt az ellenség éke közepéből kivágta és visszahozta ⁷⁾.

Tamás váci püspök, ki Ottokárnál követségben létekor ennek terveit kikutatta, s visszatérvén, a nemességet csatára tüzelte, ő

1) Chronicon Budense, 204. l. és C. D. T. V. Vol. I. 110. l.

2) Gr. Révai Péter, De monarchia et sacra corona R. Hung. 17. l.

3) C. D. T. V. Vol. I. 110. l.

4) C. D. T. VII. V. 3. 14. l.

5) Mocsáry, Nográd vármegyének esmertetése, I. k. 169. l.

6) C. D. T. V. Vol. 1. 239. l.

7) C. D. T. V. Vol. 2. 98 l.

maga is fivéreivel együtt hőiesen vitézkedett és számos ellenséget leköncoltak, miért is Somogy megyében fekvő két Vecse nevű majort kaptak IV. László királytól 1283-ban jutalmul ¹⁾.

Itt ezen csatában esett el hőiesen küzdve *Achilles* (Echelle) — Marcell fia — miért is fivérei Mikó és Chépán, kik számos hű szolgálataik és hadmenetökbeni jelenlétökért IV. László királytól Ugocsa megyében fekvő Visk földre, oklevelök elveszvén, ujat kaptak 1281-ben ²⁾.

Ottokár nejéhez Kunigundához irt hadi tudósításában ³⁾ ép ellenkezőleg győzelmet hirdet. Gróf Mailáth János is ez után indulva, győztösnek nevezi Ottokárt a Rábca melletti csatában ⁴⁾; de gróf Révai Péter gondosan irt története, Turóci, ki így fejezi ki magát: „V. István Ottokárnak, cseh és brandenburgi keverék nagyszámu hadait a Rábca vize előtt férfiasan legyőzte és megszalasztotta ⁵⁾“, „Ranzani, ki a csehek vesztségét 10,000-re teszi ⁶⁾, s Timon ⁷⁾ ellenkezőleg. Bongarsiusnál ⁸⁾ azt olvashatni, hogy ezen csatában annyira megveretett Ottokár V. István király által, hogy atyjának IV. Bélának vesztségét is megtorolta. Továbbá azon esemény is bizonyítja a magyarok győzelmét itt, mert jól tudjuk, hogy a megvert és szaladó ellen mindig legjobban szokta hirdetni győzelmeit. Különös a pulkavai cseh író előadása is, ki V. Istvánt legyőzöttnek mondja, s a győzelem leírása után azt mondja: „Tanácsot tartván a cseh király teendői felett, diadalmenettel tért vissza Bécsbe ⁹⁾.“

Nyomat sem honi, sem külróknál nem találjuk annak, hogy a roppant cseh had a Rábcán tul jött volna; ellenben igen is kitünik V. István oklevelei keltjeiből, hogy Pozsony melletti táborban volt már július 2-, 3-, 7-kén, ugyanott august. 6-kán, figyelemmel kísérve Ottokár teljes hazavonulását, sőt még octob. 6-kán is a Csalóközben volt, s ez után indult a morva határszélekre s Morvába, hol

1) C. D. T. V. Vol. 3. 180—184. l.

2) Verbőci István emlékezete, 12—13. lap, és C. D. T. V. Vol. 3. 87—89. l.

3) C. D. T. V. Vol. 1. 108—113. l.

4) Gr. Mailáth János, Geschichte der Magyaren, I. k. 226. l.

5) Chronica Hungarorum Bongarsiusnál, 79. l.

6) Epitome Rerum Hung. u. o. a 239. l.

7) Timon Epitome Chronolog. 37. l.

8) Az Effigies Ducum et Regum Hgriae írója.

9) Idézve Kotonánál [T. VI. 343. l.], Hist. Regni Hgriae Stirpis Árpád.

Magyar-Brodnál állott october 26-kán seregével, honnét a had múltával Budára tért, hol őt már november 1-én lenni találjuk. Julius 3-kán V. Istvánnak a pozsonyi táborban költ békeajánló oklevelét Prágában Ottokár julius 14-kén elfogadta, X. Gergely pápa pedig 1272. évi május 5-kén erősítette meg ¹⁾).

1272. august. 1-én a Nyulak-szigetén meghalt V. István király, s 12 éves fia IV. László helyett anyja Erzsébet vette át a kormányt.

1273. IV. László a káptalannak győri dombján összegyűlt jövevényeinek kiváltságait megerősítette, így tehát csak a káptalan ítélhette el őket, s a győri bíró és alispántól semmiben sem függöttek ²⁾).

Ugyanezen évben a magyar oligarchák fel sem véve a gyermek királyt, zsoldos népeikkel februar 3. beütöttek Austria, Morva és Steyerföldre, sőt február hó végén még Karinthiába is berohantak, s 20,000 embert hurcoltak el és telepítettek le a tatároktól elpusztult jószágokra ³⁾).

De bár a zsákmánylók ennek következményeit megfontolták volna. Ugyan is az előlők elillant osztrák s egyéb nemes lovagok, kik a magyaroktól rettegve megfutottak, ezek eltakarodása után vagy ezersen összegyülekeztek s berontván Magyarhonba Győrt megvették. A várkapitány, Jób a pécsi püspök, és mosonyi főispán a lovagoktól vasra veretve, Austriába hurcoltatott ⁴⁾).

Ezt hallván Ottokár, 1273. augusztus hónapban 60,000 emberrel beütött Magyarhonba, s a Vágig előnyomult, azután Pozsonynál vert hidján átmenvén Dunántulra Győrig előre nyomult s itt a környéken számos püspöki majorokat és erősítvényeket elfoglalt ⁵⁾).

Győrről fiát más 50 vitézzel lovaggá ütötte ⁶⁾; mely idő alatt püsztitó seregeit IV. László király parancsára Peech — nemzetségbeli Gergely bán — Márk fia — megszalasztotta, sokakat elvesztvén közülök, számos vitéz németeket elfogva, győzelmi jelül fogva visz-

¹⁾ Pray, Hist. Reg. Hung. I. R. 327. 1. s Katonánál, T. VI. 546. 1.

²⁾ C. D. T. V. Vol. 2. 112. 1.

³⁾ Engel közlése Schedius Zeitschriftjében 164. 1. és Fesslernél.

⁴⁾ Engel, Geschichte des ungr. Reichs. I. k. 392. 1. Koller, Hist. Eppus 5 Eccles. T. II. 167. 1. Fessler, II. 638. 1. Virág Benedek, Magyar Századok, I. k. 527. stb.

⁵⁾ C. D. T. V. Vol. 2. 70. 1.

⁶⁾ Gr. Mailáth János, Geschichte der Magyaren. 1. k. 228. 1.

szahozá s bemutatá őket a királynak ¹⁾. Ez után Györt cseh és osztrák őrsggel megrakva, haza takarodott egy részről azért, mert Iván gróf a vizek gútjait elrontatván ²⁾, víz alatt állt a táj, s éhség bekövetkezésétől félt, és mivel Rudolf habsburgi gróf császárrá választását meghallotta ³⁾ 1273.

Ugyanekkor Ottokár a györi hites káptalan levéltárát kiraboltatta; ekkor veszett el a györi káptalan régi pecsétje is ⁴⁾. Az alatt parancsot kaptak több megyék főispánjai, különösen, György vasmegyei, János (Henrik bán fia) soproni, és Dedal zalamegyei főispányok, hogy a nemességet és várjobbágyokat fegyverbe állítva, Györt ostromlják és vegyék be ⁵⁾. Ezen seregeknek fővezére Lóránt nádor és kúnok bírja volt, ki a csögleiket is vezette (l. alább); azonban miféle megyékből valók voltak, azt alább látandjuk. Azonban a várbeli ellenség is kitünően védelmezte magát, a falakra mászó magyarokra nagy köveket hajgáltak, s temérdek nyilakat, kopjákat, dárdákat zúdítottak közéjük, de a magyar vitézségnek ellent nem állhatván, Győr vára tőlök megvétezt, s az ősereg lekoncoltatott.

Nem lesz itt érdektelen a hősök neveit és tetteit előszámlálni, kik ezen ostromban részt vettek; a már említett Lóránt nádor s három vezér főispánon kívül kitüntette magát *Ivánka* királyi tárnokmester, pozsoni és pilizsi főispán ⁶⁾.

Jakab gróf — Jakab fia — többeket az ellenség közül lánccsal lesújtott, halálos sebeket kapván, mely sebekből csak hosszú idő múlva tudták a legértelmesebb orvosok öt kigyógyítani; miért is 1274-ben IV. László királytól Riuche vár Konszka nevű földét nyerte jutalmul ⁷⁾.

Kamarcha Ábrahám, ki a királytól Győr megyében fekvő némely jószágokkal ajándékozott meg ⁸⁾.

Bori Miklós — Márton fia — ki itt dicséretes szolgálatokat

¹⁾ C. D. T. V. Vol. 3. 157. 1.

²⁾ Engel, Geschichte des ungr. Reichs, 1. k. 393. 1.

³⁾ L. Fessler és Katonánál ez évet.

⁴⁾ C. D. T. V. Vol. 2. 592. 1. és T. V. Vol. 3. 444. 1.

⁵⁾ C. D. T. V. Vol. II. 104—107.

⁶⁾ ⁷⁾ C. D. T. V. Vol. II. 155. 1.

⁸⁾ 1828-ik évi Tudományos Gyűjtemény, V. d. 82. 1.

téven, halálos sebeket kapott; miért is jutalmul Hont vára Bori nevű földét nyerte ¹⁾.

Forgách Endre — Ivánka fia — bányagróf, Tamás és többi fiaival együtt a király szeme előtt hű szolgálatokat és jutalomra érdemes tetteket követtek el, miért is Bors várához tartozó Belád földét nyerték jutalmul ²⁾.

Péter mester, nemes férfit — *Kompolt* fia — a királyi asztalnokok cancellára kö- és nyilzapor dacára vitézül ostromolt s halálos sebeket is kapott ³⁾.

Bult (vezetéknevű) *Bokó*, *Bencs*, *Bence*, és *Bethlen* fivérek — *Lörinc* fiai — *Fejér* megyében fekvő *Dáj* majorból valók, vitézül harcoltak, *Bokónak* karján egy nyíl halálos sebet ejtett; jutalmul ugyan azon megyében fekvő *Nyulászok-földén* *Jude* nevű majort kapták ⁴⁾.

Péter, *Nemel* fia, és *Kondori* *Narád* fia *Benedek*, borsodi várjobbágyok, nem csak *Győr* vára ostrománál, hanem a *Morva* melletti csatákban is kitüntették magokat, s egyik fivérök ott, a másik pedig *Győr* vára alatt vitézül harcolva esett el. Mely vitézségökért *IV. László* király *Pétert* és *Benedeket* a királyi szolgák rendjébe iktatta ⁵⁾.

Pál — *Ivánka* fia, — *Péter*, *Mikó*, *János* és *Miklós* — *Iván* fiai —; *Egyed* — *Dusa* fia —, abaujvári várjobbágyok — közülök különösen *Péter*, *Pál* és *Mikó* az ostromkor halálosan megsebesülve a király szavai szerint szemei előtt félholtan maradtak vissza, vitézségökért a királyi szolgák rendjébe iktattattak ⁶⁾; továbbá ugyan abaujvári várjobbágyok közül *Zeér*, *Ponsai* az *Aba-nemzetségből*, *Győrnél* kitüntetett vitézségökért az abaujvári várjobbágyok sorából kivétetvén, a királyi szolgák rendébe iktattattak, és *Sidó-Patak*, sá-

¹⁾ Mocsáry, Nográd vármegye Ismeretése, I. k. 206. I. C. D. T. V. Vol. II. 268. l.

²⁾ C. D. T. V. Vol. II. 252—253. és I. Mocsárynál 4. k. 86—90. l.

³⁾ C. D. T. V. Vol. II. 123. l.

⁴⁾ C. D. T. V. Vol. II. 464. l.

⁵⁾ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, 3. k. 109. I. C. D. T. VII. Vol. III. 75. l.

⁶⁾ C. D. T. V. Vol. II. 197. és *Lehoczky*, *Stemm*. III. Nob. fam. 113 — 114. l.

rosmegyei jósággal 1274-ben IV. László királytól megajándékoztattak ¹⁾).

A szolga-györi várjobbágyok, mint oklevelekben áll, a szerencse véletlenében bizva, kitüntetni szándékoztak szolgálataikat, s a király szemei előtt jobb sorsra tették magokat érdemesekké, közülök többen a várfalak meghágásakor kövekkel lesujtva temették el, s többen a nyilhányó géptől nyíllal üttettek által, névszerint kitüntették magokat Sághy Gilény fiai, *Ámán* és *Uz*, s az utóbbinak fia, *János* ²⁾).

Enecz Ágos — az Enessey-nemzetségből eddig ismeretes második híres vitéz, ki Győr vára ostrománál kitüntette magát. ³⁾

Veszprém várához tartozó Csöglén lakó várjobbágyok, *Lórant* nádor zászlóaljához tartozók, közülök kivált *Dege*, *Endre* és *Pál* — *János* fiai — ; *Csama*, *Jónás*, *Márton*, *Istrán* és *Izsák* — *Mikula* fiai — ; *Simon* — *Salamon* fia — kik IV. Béla, V. István és IV. László minden hadjárataiban, különösen Győr vára ostrománál kitűnően viselték magokat, és a mint IV. László királytól kiadott s őket a királyi szolgák rendjébe iktató oklevélben ki van téve, roppant hűséggel szolgáltak, és szíveiknek minden vágyával a magyar korona iránti hűségüket s honuk védelmét tanusították; ezen ostromnál többen megsebesültek ⁴⁾).

Zala megyei Suhturi (most Söjtör) helységnek Vasvárához tartozó várjobbágy-lakosai, névszerint különösen *Ábrahám* és *Benedek* — *Ézsau* fiai — *Vencel*, *Sándor*, *Salamon* — *Sozou* fiai — *Márk*, *Ese*, *Márton*, *Botiz* és *Ivánka* — *György* fiai — : azért összesen a várszolgálat alól fölmentetvén, a királyi szolgák rendjébe igttattattak ⁵⁾).

A Ják-nemzetségbeli sitkei nemések közül *Boksa* és *Péter*, és rokonaik *Endre*, *Irán*, *Kázmér*, *Pál*, *Kondacur* és *Detrik* a kö

¹⁾ Lehoczky, Stemm. III. Nob. Famil. 3. 4. 1.

²⁾ C. D. T. VII. Vol. 2. 73. 1.

³⁾ Enessey György, Conspectus juris possessionis Curialis Enese. Kézirat 1-ső lapján. Az Enessey család levéltárában. Enesén, Győr megyében.

⁴⁾ C. D. T. VII. Vol. II. 37—39. 1.

⁵⁾ C. D. T. V. Vol. II. 404—407. 1. 1575-ben ezen Söjtör nemes helységet a törökök fölperkelték, 1. Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs. IV. 612. 1.

és nyilzapor dacára vitézül rohantak, s közülök Kázmér a számszerij által meg is sebesítettett; miért is a vitézséget jutalmazó király örökös jussal nekik ajándékozta Bottyán falut Vas megyében ¹⁾.

Végre megemlítendők Rudger fiai gróf *Polán* és fivére *Rikolf*, a Berzevici nemzetség ősei, kik itt hősiesen küzdöttek, különösen Polán, a királyi zászlót egyik kezében tartván, iparral és próbált-sággal hadakozva oly nagy sebet kapott, mely sebhely miatt ujjai összehúзва lévén, kezének soha sem veheté hasznát; Rikolf pedig nagy sebekkel tetézve hagyta el a küzdőhelyet. Ezért a két fivér Szepességben fekvő Farkasfalva és Pokaj falvakat nyerték 1278. IV. László királytól ajándékba ²⁾.

A béke helyreálltával ugyanezen évben folyamodtak a győri káptalan dombjának lakosai IV. László királyhoz, tőle kapott szabadalmaik megerősítéseért, mivel a főispán és püspök azt csorbítgatni kezdték; Budán tehát azt augst. 19-kén újra megerősítette ³⁾.

1277. IV. László király a Habsburgi Rudolf német császárral levő barátság fentartása végett is, a IV. Béla király alatt fentebb említett vámárszabályt megerősítette ⁴⁾.

1278. a közös ellenség elnyomására IV. László király és Rudolf német császár Ottokár ellen hadat indítottak. IV. László király seregeket gyűjtván, azokkal az évi május 8-kán Temesvárnál, június 19-kén Csanádnál, július 21-kén pedig már Győrön él állott, s egyesítván a némettel seregeit, aug. 25-n a Morvaközben (Marchfeld) Stillfridnél Ottokárt a cseh királyt megverte, ki maga is elveszté életét a csata alatt ⁵⁾. Más nap augstus 27-kén már Laa, Morvaország déli részén fekvő vára mellett táboroztak a magyar seregek királyukkal ⁶⁾. Így menekedett meg Győr városa a cseh hadak viharától.

1279. a bécsi kereskedői testület kértére IV. László király újra megerősítette a feljebb említett vámfizetési árszabályokat

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1854. IV. darab, 77. l.

²⁾ Wagner, *Analecta Scepussii* I. R. 109. l. — Tudom. Gyűjtem. 8. k. Vállas Antal, *Nemzeti Encyclopaedia*, 3. F. 226. l.

³⁾ C. D. T. V. Vol. II. 113. l.

⁴⁾ Hormayr, idézett munkája I. k. *Urkundenbuch* 93. l. 35. oklevél.

⁵⁾ ⁶⁾ L. a Cod. Diplomaticus-ban IV. László okleveleinek keltjeit.

Csepel-szigetén, július 20-kán ¹⁾; 1297. pedig III. Endre is megerősítette ²⁾.

III. Endre király (1290—1301) a magyar trónt jog ellen követelő Albert osztrák herceg — Rudolf császár fia — ellen 1291. tavasszal 80,000 sereget gyűjtván, Gyula-Fejérvárról, hol még martius 11-kén volt, kiindult azon hónap 21-kén már Győrött volt seregeivel, augusztus 9-kén Bécshez közel állomásozott, 17-kén pedig ezen város alatt állott ³⁾, 21-kén csatára került a dolog, s e rémítő csatában 7000 német veszett el, s ez után Bécszet kezdé ostromolni ⁴⁾. Rutúl meg lévén szorítva Albert herceg, békéért esengett, s az, miután Magyarországhoz igaztalan jogáról lemondott, meg is kötöttetett ⁵⁾. Ezen békekötés Pozsonyt vagy Győrt tüzte ki a magyar foglyok átadása helyéül ⁶⁾.

Ezen derék királyhoz folyamodtak 1295-ben Ivánka János, Győr városi bíró, továbbá Chuk Pál és Chuk János győri polgárok, s elémutaták V. István király szabadalmas oklevelét, azt megerősíteni kérvén. III. Endre király ezt szóról szóra átíratta, s kettős pecsétjével megerősítette április 6-kán, felhozott évben; mely oklevél a város levéltárában maig is megvan ⁷⁾.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

VIII. An. 1607. *Homonnai Balint attia Instructio az Kamara Ispannak.*

Instructio Egregio Agustino B. de Dees Praefecto Cameræ salis Ronen in Maramaros, juxta quam se in officio sibi commissio gerere debeat Data Die prima Januarij Anno 1607.

Megh tekintvén es gondolván az vitezlő Deesi Agostonnak Mara-

¹⁾ Hormayrnál Urkundenbuch I. k. 94. l. 36-d. oklevél.

²⁾ U. o. a 102. l.

³⁾ C. D. T. VI. Vol. I. kötetében, az oklevelek keltjeinél.

⁴⁾ Fesslernél, a 703. l.

⁵⁾ Fesslernél, 704. l.

⁶⁾ C. D. T. VI. Vol. I. 183. l.

⁷⁾ C. D. T. V. Vol. I. 146—150. l.

marosi so kamaranak Ispaniának abban az helyben valo regi szolgálatyat, hűségét, iamborsagát és gondviselésit; Biztuk rea ujjonnan, ugyanazon Maramarosi sokamarank gondgyaviselesit, ilyen instructi-onkkal.

Először, Plena authoritast engedvén és adván eő kegyelmének arra, hogy az kamaranak regi szabacsaga szerént minden gonosz tivőket, mellyek az so kamaraszekit illetik, megh büntethessen, és az kamarahoz tartozo szolgáknak és miveseknek, mindenben az regih szabacsagat oltalmazhassa. Az városoknak is az elebi szokas és rend tartas szerént, mindeneknek valamellyek az mi hazunkat és so kamarank szükségét illetik, parancsolhasson: az mely faluk is ab antiquo az kamarahoz tartoznak, azok is mindenekben cziak eő kegyelmetől fügjenek az regih állapot szerént.

Masodszor. Az so vagatasra szorgalmatos gondja ligyen és mennel több sőt vagathat, azon ligyen az *harom városbeli so vagokkal*; hatalmat adván arra, hogy az mennyi szamu sovagokkal az so vagatast fel iri annit alkuthasson, hogy az so fogyasztasza miat minekünk karunk ne következék, És az so vagatastul az felvőit rendtartas szerént, tudni illik; minden száz tizenket sötul, harmincz pénzt fizessen az so vagoknak.

Minden so vago, valamely nap söt vagh, az reghi szokas szerént, minden nap az kovacsinak negy negy söt ad munkajaért: mellyeket az kamara Ispan az kovacsitul be valcsón, ötivel mas fel pénzen, mikor penigh az fele sonak szama eővenre telik, arra egy söt tartozzek az kovacs vetni, *melyet voijinak* hijnak, ha szazra telik ket söt.

Azonkeppen minden sovago az *Feredősnék mindennap* tartozzék megh adni az regih szokas szerént, az *ket ket soth*, az mely nap soth vágh; mellyeknek be valtasanak módgya azon ligyen, mint az kovacsinak.

Ismét minden nap az mely nap az so vagok söt vagnak tartozzék minden so vago *két söt* vagni, mellyet *Isten sovanak hívunk*, ezeket is az kamara Ispan be valcsa azon moddal, minth az kovacsitul csak hogy ezeknek fel sava nincsen.

Minden sovago minden szombat napon, két két soth ad az gazdaságért: mely sonak mindenikét mas fel penzen valtyak be regih szokas szerént az gazdatul.

Volt ilyen szokas is ennek előtte, mely nem régen költ volt, hogy minden sovago szombat napon, egy egy nagy söt hozott fel az Aknabul, mely három avagy negy söt megh tött volna, és eő maga adta el az kinek akarta, mely az mü Jövedelmünknek igen karos volna: Akarjuk azért és parancsollyuk is, hogy az a szokas, le tetessék mindenestül fogva; hanem minden sovago szombat napon két szám söt vagjon magának, és fel hozza az Aknabul mellyiknek mindeniket az kamara Ispan ugyan ott az akna felet, ket ket penzen valcsón be töllők.

Az *poszto so* be vetelbenis ilyen szokas: hogy minden so vagonak eztendőben adtanak az posztojért szaz soth, mellyeket ők ugy

vagtanak az mint akartanak; eő magok attak elis; ennekutana nem akarjuk hogy ez szertartas ligyen, hanem minden so vagonak az posztojért, negy forintot adgyanak, Jollehet az erdelyi aknakon, csak ket ket forintot adnak, — Ez poszto penznek feladasa penigh mindenkor az regih szokas szerént szent Janos nap tajban ligyen.

Az ket sovago Bironak regih szokas szerent az ezer sot az kamara Ispan minden eztendőben, az szaam sobol megh adgya, mellyeket eő magok, ne adhassanak el, hanem be valcsa töllők.

Az törvenysora valo fizetést is, az az minden tiz ezer sotul, tizen negy sot adni megh engedték, mellyeket eő magok ne adhassanak el, mindazaltal ha az kamara Ispan olly modot találhat benne hogy hasznunkal valdhattya be töllők, azt is be váltza.

Az aldomas sot is, minden Mindszent napjara hatvanhat sot advan, megh engedték, mellyet eő magok eladhassanak, de ha lehet azokat is bevalcsa töllők jó módgyaval.

Az nagy innepre mindenikre, az nagy Magyar orszagi fel hordobort, avagy ket Erdelyi hordo bort, az so vagoknak megh adgya regih szokas szerént.

Az vago ökrökertis minden innepre, az negy forintot is, es az kényerért két forintot az kamara Ispan megh adgya az so vagokkal.

Az ső behordoknak, minden eztendőben szasz szasz sovak jart, mellyet eő magok adtanak el, de az kamara Ispan ez utan be valcsa töllők, mert nem jo ket so kamaranak lenni.

Az so behordastul valo fizeteot is minden szasz sotul mas fel penzt adván, helylen hadtuk.

Az kerekeseeknek, mindeniknek egy egy személyre, az elebbi rendtartast: tundni illik az negyed fél fél forintot, segessiget helylen hadtuk.

Az negy Gepelyeseknek hasanlatos keppen az elebbi negyed fél fél forintot sigessigh fizetéseket is minden személyre helylen hadtuk.

Az egy feredősnek is minden eztendőben az negyed fél forintot sigessigh fizetést is helylen hadtuk.

Az So eladasban penigh illyen modgya legyen, hogy az kamarán minden szasz sot hat forinton adgyon el fél sot eőtöt adgyon rea: de ebben ugy cselekedgyek, hogy sem atyafuszagat, sem baradesagot ne nezzen, hanem mindennek egy aron adgya.

Az millyenek es darabnak eladásában, ugyan azon rend tartas ligyen, mint ennek előtte egi lo tere millyet hat penzen, egy lo tere darabot is husz penzen adgyon.

Az mikor az kamarahoz valo jobbagyok szolgálatra mennek az aknához, etelek ligyen mint ennek előtte, az bironak pedig minden bemenetelire, ket czipoja jarjon mint ennek előtte. Minden regih ususok az az kik akna körül kivantatnak obseruáltassanak.

Az mikor az So vago Birak, lajtorjakat csinálnak, kötőznek, lajtorja fogakat ütnek ki, so viragot levernek, es egyeb szükséges dolgokat, megh csinálnak, azoknak az el rendelt fizetés szerént, megh fi-

zessen, de az fele fizetesrül az so vago Biraktul testimoniumot vegyen mellyet szamadaskor elől hozzon.

Az *Husztí vikariusnak* az regih szokas szerént, *esztendőben az ket ezer soth* megh adgya, de eő maga hordassa el, ne az mi Jobbagyinkal.

NB Az *Szigethi Praedicatornak az melly sol* az so vagok adnak, azt eő maga hordattassa el, mint az előtt.

Az nemes nepek az regih rendtartas szerént az kamaranak szerkerutat mindenütt tartozzanak megh czinalni, es az kamara Ispan azoknak az rendeseknek hazok szükségere, millyet es darabot adgyon annak az rendi szerént.

Az alsó Ronai Nemes nepek jobbagi kik az siva patakja reteth, megh kaszallyak, azoknak ha három nap kaszalnakis, többet ne adgyon, hanem mindeniknek csak egy lo terek millyet.

Ha mikor az varasokrul az aknan művesek lisznek, kik zindelyeznek, Gepelyt czinalnak, az mi egyeb naponkent valo épületek es szükségek lesznek, megh czinallyak, azoknak megh fizessen, az regih mod es szokas szerént.

Az So Hajoknak czinaltatására es elkesítésere es ala bocziatasara gondgya ligyen, es azon ügyekezze, az mint minckünk hasznosbnak itéli lenni, es abban illyen rendtartasa ligyen, minden hajosnak egy egy hajora ket forintot, eőtven penzt adgyon.

Minden kamara helligh az sokat rendtartas szerént, megh fizessen az hajosoknak. Ha valamely falu hatarán, az so hajo megh akad, az falu tartozzek ki emelni de ismegh azoknak tartozzanak minden megh akaddott helyen, szaz sot adni az usus szerént. Minden rendtartas az elebbi mod szerént maradgyon helyen az so hajo leszállitasban.

Minden dologban penigh az mellyik az mű hasznunkat es szükségünket nezik, mellyekre eő elegh nem volna, az mi Husztí Capitanynunkat talalya megh, es minden sigeessiggel ligyen, az kamara Jspannak, hogy mi nekünk karunk ni következzek.

Hogy ha penigh oly szükséges dolgok érkezénék, es törtennenek az mi varunkhoz, ugymint epetések, az vagy egyeb szükséges dolgoknak megh szerzesi es vitéli, mellyeknek megh szerzesenek az mi kamaránk hasznahul es Jövedelmébül kellene megh lenni, es azokrul az mi kapitanunk czedulaja által megh talallya, tehát az kamara Ispan, az kapitany czedulajara, es requisitiojara azokat megh vegye, megh szerze, es megh epecze, megh tartvan, menedekül maganak, az kapitany czedulajat, mellyeket szamadasakoran, elő hozzon: de az kapitany czedulai ollyak ligyenek, mellyeknek eő maga keze irasa ligyen. Ha penigh az kapitany kivansaga feletteb valónak lattatnek neki, minket requirallyon felőle, es ertesünkre adgya, kibül mi töllünk tanus-saga liszen.

Ezeknek utanna itt Huszt varunkban vitezlő Kapitanyunknak, Porkolabinknak, fizetesekre es egyeb szükségekre szorgalmatos gondot viselleyen kamara Ispan Uram; Az Husztí varunkban livőe ötven lovas, vitezinknek,

es szaz gialog vitezinknek, horul hora fogyatkozás nélkül megh fizessen, Es az Ungvari hazunkbannis környülöttünk az melly szaz Gyalogh vitezett tartunk, azoknak tölünk el rendelt fizetesere is gongya ligyen. Ezt is hozza tévén hogy minden épületre, az mint az felső articulusbannis megh vagyon irva szorgalmatos gongya ligyen.

Az kamara Ispannak ez tisztnek gongya viseleséért liszen fizetése ket szaz forinth. Az Szamosnak húzon negy forinth. Az lapatosnak is huszonnegy forinth. Az kulczarnak ki safar is 24 forinth. Az szigethi dolgosnak Tizenket forinth. Egy kenyér hordonak tizenket forinth. Egy szakacsnak Tizenket forinth. Egy Sütőnek is tizenket forinth. Egy Biresnek ruhazattyával Tizenket forinth. Egy szenegetőnek az akna szükségére valo szenegetesert esztendeigh huszonöt forint.

Mivelhogy az kamaranak regih szokasa hogy az soth ki szoktak eleitül fogva hitelben adni. Annak be szedesere es es bizonyos restantia ligyen, melynek eztendei fizetése liszen huszonnegy forint.

Az regih rendtartas szerént mindenkor ket Darabantot tarscon kiknek olyan fizetesek ligyen mint az től Huszti Darabantinknak, es kik hajo Deszkakra, sovagokra mindenkor gondot visellyenek.

Noha az regih rendtartas abrogaltatott volt, hogy az kamara Ispanoknak az elrendeltetett fizeteseken felől nyóles lovais volt fizetesek: Mind azáltal hogy minden szükséges dolgainkra inkább el érkezhessék, es hasznosb lehessen minékünk, rendeltük neki negy lora valo fizetest, ugy mint az Huszti fizetet szolgálknak.

Eő maganak ötöd magaval, es az megirt személyekkel, az negy Gepelyessel is Asztalara liszen eztendeigh ket szaz husz veka Buzaja, azzal az minemü vekaval az kamaran elnek.

Negy Erdelyi hordo bor. Tizenhat veka köleskasanak, Tizenket verő Diszno, negyven Berbecs. Husz sayt, Tizenhat icze vaj, lincse, borso, hat veka. Fű szerszam, hus es egyeb aprolik vetelekre eőven forint. Az eő maga lovaira hetven eőt veka Zab. Az kenyérhordo es Gepelyes lovakra valo Zab költest, az eő industriajara bizzuk,

Ha mikoron pedigh oly vendigi mennek, kiknek gazdalkodasok, az mi becsületünket is illetve, mértékletesseggel valo kölcsseget azokra szamba be veszük.

Pappirosra, negy forintya ligyen. Egy szamtarto Deakot tarscon maganak, kinek eztendei fizetesi ligyen harminczhat forint. Maglasnak huszonnegy forint,

Senkinek az elrendelt fizetesen kívül ne fizessen, mert szamban nem veszük tőli. Eztendeje eltelvén tartozék, minékünk számat aduia.

Datum in Arce nra Ungvar, die prima Januarij

Anno Millesimo sexcentesimo septimo

*Comes Valentinus
Drugethht de Homonna.*

Közli P. D.

IRODALMI JUTALOMÜGY.

— A függőben levő *akadémiai jutalmak* közül a nyelvtudományi kérdésre *két*, a természettudományira *egy* felelet érkezett, az ismételve kihirdetett matematikaira *egy sem*. Mikor fog e lelki csüggedés helyébe viszonyaink tiszta megismerése s egy jobb jövőendő eszközei iránt meggyőződést és szilárd akaratot költő helyes öntájékoztató lépni? Annyi bizonyos, hogy a mely nemzet maga magát elhagyja, s szellemi érdekeit fásult lélekkel elhanyagolja, azt, de csak is azt, elveszítettnek tekinthetni. A következő jelentés sem képes e részben bennünket megnyugtani:

— *Horváth József kanonok jutalomügye*. A pesti theologiai kar által néhai Horváth kalocsai kanonok alapítványa értelmében az 1851-kí martius 15-kén kitűzött következő jutalomkérdésre: „Cáfoltasának meg korunk fő tévedései a religio körül, u. m. a materialismus, scepticismus, indifferentismus stb hét sz. beszédben“ folyó évi martius 19-ig, mint kitűzött határnapi két pályamunka érkezett ily jelmonddal:

1-o. Hoc est autem indicium, quia lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras, quam lucem. Joan. 3. 14.

2-o. Quid est veritas. Pilatus. —

Melyek szoros vizsgálat s bírálatra bocsájtván, a 250 pft jutalomra érdemesnek az első jelmondatu munka ítéltetett. A nevet rejtő jelíges levél fölbontatván, kitűnt, hogy a szerző t. Munkay János Esztergom megyei áldozár, balassa-gyarmati káplán. A munka a jutalmazott költségén az alapítvány érdemében sajtó alá fog bocsáttatni. A másik pályamunka a hittani kar alulírt elnöklő dékánjától mindenkor visszavehető. A theologiai kar kötelességének ismeri belbecsét e munkának is kiemelni, melyet tagadhatatlanul eredetiség, s a bölcsészeti ben jártasság igen is ajánl; óhajtható volna, ha más uton és más alakban e munka is napfényt láthatna.

Ezen alkalommal alulírt ismételve szóba hozza a főnemlített kar által kitűzött, és már egyszer hírlapok útján kihirdetett következő pályakérdést: „Hiteles kútfőkből adassék elő, milyen viszonyban áll a catholicismus benső hitélete, azaz a hit és erkölcs emelkedése. annak kiterjedelméhez 1840. óta Európában?“

A legjobb munka jutalma 250 forint pp. A pályairatok beküldésének határnapija, melyen túl senki munkája el nem fogadtatik, martius 19-ke 1853. Minden pályairó munkáját idegen kézzel, és tisztán írva, lapozva, kötve, név nélkül tartozik a hittani kar dékánjához bérmentesen küldeni. A munka jelmondata legyen a szerző nevét különös borítékban rejtő levélben is. A pályairat átadója minden zavar elhárítása végett térítvényt kérjen magának. Pesten, junius 26-án 1852.

A theologiai kar nevében

Lopussny Ferenc s. k.
ugyanazon kar elnöke és dékánja.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

AUG. 1. 1852.

XI. FÜZ.

A TÁRSODALOM,

VAGY

STEIN, WIDMANN ÉS RIEHL *).

HUNFALVY PÁLTÓL.

Nem egy német író lép föl az olvasó közönség előtt komolyan irt munkájával, melynek előszavában azt olvassuk, hogy szerzője 1848 óta jutott világos ismeretéhez a társadalomnak és államnak. Mintha nevezett év előtt más emberek más eszmékben hittek volna, kik vagy ezekkel együtt el vannak söpörve, vagy az újabb bölcsesség előtt mint szégyent vallottak félre állanak. A társadalom lényegéről, fejlődésének törvényeiről, más más szempontból indulva ki, elmélkednek a cimben fölhozott írók is, a két előbbi a társadalom történeteit is eléadván, jöllehet csak Franciaországra nézve, midőn *Riehl* viszontag Németország társodalmának elemeit és rendjeit vizsgálgatja. Úgy látszik azon téren *Stein* tekintélyként áll ott, mint ki a *francia társulatosság és közösségességről* (socialismus és communismus) irt munkáiban a társodalmi kérdéssel az

*) *L. Stein*, Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage. In drei Bänden. Leipzig, 1850.

Ad. Widmann, Die Gesetze der socialen Bewegung. Jena, 1851.

W. H. Riehl, Die bürgerliche Gesellschaft. Stuttgart und Tübingen, 1851.

előtt is ugyan csak foglalkodott; róla hát nem szól, a mit bekezdésül mondtunk: de *Widmann* és *Riehl* igen is azok sorába jutnak már, kik 1848 oltá tanulták megismerni a társadalmat és államot; legalább az látszik meg, hogy azon évbeli események nyomták rájuk azon jellemet, melyet magokon viselnek, s hogy azóta elmélkedtek a tárgynak egész mivoltáról. De akármin van is az író, ki valamivel föllép; nem régi vagy új ismeretsége a tárgygyal, hanem az, hogy ő is mint sok más irt arról, bizonyítja előttünk a tárgynak érdekességét s tudományának szükségességét ránk nézve is. Mert habár szellemi súlyunk észrevétlenül járul is az európai ismeretek azon serpenyőjébe, melyen az európai meggyőződés méretik s az európai cselekvés indokoltatik; mind a mellett, az európai eszmék uradalma alatt állván, s az európai szenvedések nekünk is bőven kijutván, nem csak általános emberi kötelességünk és jogunk, hanem különös — részvevő — érdekünk is van megismerkednünk ezen európai tárgygyal. Azért helyén látjuk eléadni olvasóinknak, mint elmélkednek *Stein*, *Widmann* és *Riehl* a társadalomról és annak törvényeiről, ez uttal nem követvén *Stein*-t terjedelmes munkájának azon igen bő előadásában, melylyel a francia társadalmi mozgalmat fejtegeti és elbeszéli.

De hát nekem, ki nagyon kevés olvasóimat akarom megismertetni mások gondolattal a társadalom és államról, volt-e már 1848 előtt valami fogalmam ezekről? Az olvasó csodálkozik talán e kérdésem; de úgy hiszem, csak eleinte, míg maga is, ha t. i. eddig nem tette volna, e tárgyról gondolkodni fog. Mert ha róla gondolkodott, egyszeriben, úgy vagyok meggyőződve, be fogja látni, hogy mások megértésére, kik emberi dolgokról irtak, némi öntapasztalás okvetlenül megkivántatik: öntapasztalás pedig az emberi dolgokban legalább gondolkodást teszen fel azokról. Mikor az oly újnak vélt tudományról beszélünk, majdnem félünk a hajdankor tapasztalásaira, névszerint *Arisztoteleszre*, kit valóban a hajdankor tapasztalásainak írójaként tisztelhetünk, hivatkozni; de nem árt eszünkbe juttatni, hogy az igazság olyan régi, mint az erkölcsi világ és a gondolkodó emberiség. *Arisztotelesz* mondotta már *), „hogy az ifju az országi (társadalmi) tudománynak nem alkalmas hallgatója, mert az élet dolgaiban még tapasztalatlan; — haszonta-

*) *Ethica ad Nicomachum*, I. 1.

lanul is tanulja, mivel még szenvedélyek ragadják; — egyébiránt mindegy, akár korára, akár erkölceire nézve fiatal valaki, mert hogy az ifju az országi tudománynak nem alkalmas hallgatója, nem kora, hanem szenvedélyei az oka. “Ha hát én, bár öreg volnék is, szenvedélyek által ragadtatnám, vagy fiatal létemre a társadalmi dologban semmit sem tapasztaltam volna még: bizonyára, mint Arisztotelesz mondja, nem volnék alkalmas hallgatója Stein-nak és társainak, tehát képes sem volnék megismertetni másokat azoknak gondolataival vagy tapasztalásaival. A magamhoz intézett kérdés tehát nem fölösleges.

Az nem dicsekvés, ha állítjuk, hogy nekünk magyarokul az élet, a társadalom és állam dolgaiban több tapasztalásunk volt mint sok német tudósnak s német nagyszájúnak lehetett; azonban szégyenünkre válik, hogy azoknak elragadtatása egy percig is ki tudott venni „ázsiai“ meggondoltságunkból, vagy ha tetszik, megindíthatlanságunkból. Míg mások könyvtárakat töltöttek meg munkákkal, melyekben a község, kerület, megye, országgyűlés, egyház stb természetét kutatták, azokbani részvétet óhajtottak, vagy kerülni akartak, addig mi sűrűn üléseztünk és gyülekeztünk, s jól rosszul intézkedtünk s ha mindnyájan nem értettük is: miért gyülekezőnk vala, de bizony éreztük mindnyájan. Bennem is hát ha megértése nem, legalább megérzése volt mind annak, vagy legtöbbször, mi a társadalom és állam életéhez tartozik.

De gondolkodni is kellett arról, a mit éreztem, ha nem értettem is. Mi az államnak igazi köre, az gyakran meghányatott kérdés volt. A szenvedély természetesen rosszul felelt arra; de nem minden embert izgatott a szenvedély. S a nyugodt gondolkodó azt látta, hogy mind kis, mind nagy dolgon észrevehető azon vonal, mely az állam hatását meghatárolja. Kétségen kívül az állami hatalom pénzt veret, s közhirrre teszi, hogy egy gíra merő ezüsből p. o. húsz forint veretett, s hogy tallérokban 13 latos, huszasokban 9 latos ezüst van stb. De hogy egy gíra merő ezüst valóban mennyi munkát, vagy mennyi árút, posztót, fát, gabonát stb érjen, azt már az állami hatalom nem szabhatja meg; mivel az igen sok körülménytől függ, melyek mind ki vannak véve az állami hatalom alól, de melyeket a tudomány megfejtene ügyekszik. — Kétségen kívül az állami hatalom fölügyel a céhekre, vagy eloszlatván vagy alakítván vagy megmászván azokat; de magát a műességet sem nem üzhe

sem nem taníthatja vagy tökéletesítheti; valamint sem az anyagot, miből a kézművesek dolgoznak, sem az árt, melyért dolgozhatnak, nem terményezheti s nem határozhatja meg. Kétségen kívül fölügyel p. o. azon intézetekre, melyekben a szám- és tértan, vagy gyógyászat vagy természettan stb miveltetnek, s mind azok készülnek, kik valaha mint tudósok illető szakaikban szolgálni fogják az államot vagy magán embereket, sőt továbbá joga van bizonyosságot is szereznie magának azok készülségéről: de már az illető tudományokat meghatározni, kifejteni, vagy szabályozni, sem nem tudja, sem józanúl nem akarhatja. Nem fogom a hitet és vallást említeni, melyekben az állam szintén nem kívánhat rendelkezni; nem akarom a családi viszonyokat fölhozni, melyek, mennyiben a természet alapján vagy a szent-írás tekintélyén alakulnak, nem kevésbé ki vannak véve az állami hatalom alól; de veszem a jogot, mely, úgy látszik, leginkább sajátja az államnak, mégis vajmi keveset gondolkodott a jogról az, ki állítani merné, hogy az állam teremti azt. Ő elismeri, tekintélyével megszentesi, de nem teremti; a jognak eszméje is hát független az állami hatalomtól. Ha még különösen az embernek erkölcsi oldalát tekintjük, melyet azonban már megértettünk a hit, vallás és család említésével: újra meggyőződünk, hogy arra az állami hatalomnak annál kevesebbé lehet határozható tekintélye, mivel a jogba sem tartozik, holt még a jognak egész köre sem jut rendelkezési hatalma alá. Mind ezekből és számos egyéb esetekből világos lesz előttünk, hogy az államon kívül — mert hová az állami hatalom nem érhet, ott nem lehet államnak része — más valami van, mi még az egyedtől is különbözik. Az egyednek teljes léte a család; s már Arisztotelesz mondta — szántszándékkal hivatkozom rá, mivel sok legujabb író nem bír annyi különbséget látni az állam és nem-állam között, mint ő, pedig a keresztyénség előtti korban mi kevés fejlődésre jutott az egyed! — hogy az állam egészen más, mint a család, tehát az állami hatalom is különbözik a családapai hatalomtól. S mind az, mi az *anyagi, szellemi és közvetítő* munka köréhez szorosan tartozik, valamint az emberek is, mennyiben azon munkát üzik, nincsenek úgy az államban, hogy ez rájuk e tekintetben határozólag hathatna.

Megnyervén az itt érintett alapot, könnyű volt az elmélet fölállítását, melyet az élet minden nyomban igazolt. S nem azért, hogy

vagy egészen befejezettnek, vagy leg-talpra-esettebbnek tartom, ha nem csupán azért, mert 1846-ban közöltem némi vázlatban *), ide teszem néhány vonásait, válaszul is a fejből odavetett kérdésre.

Az ember nem születik kész embernek, hanem munkája által lesz azzá a társadalomban és államban: s nem ember, a ki nem öncselekvő, azaz cselekvésinek szándékát, törvényeit és célját tudatában fölfogó, mert csak az által lesz magáé, nem másé, *önön* (subject) nem dolog, szóval ez által egyed ő.

Az öncselekvő ember dolgozik, vagy munkálkodik; nem a hangya, méh stb mert csak ő lesz munkája által azzá, mi neki rendeltetése. A nélkül, hogy közelebbről meghatároznók, a *tökélyesedést* kell az ember rendöltetésének állítani: tehát az embernek minden munkája öntökélyesedését célozza.

Az ember nemcsak *lény*, hanem *lét* is, azaz külsőségből és belsőségből álló özszerű lény; meg kell hát kül-létét bel-lététől különböztetni, s e két oldalát szemünk előtt tartani. Már tökélyesedését célzó munkája mit akar közelebbről?

Az ember először is mint anyját úgy tanulja megszeretni a természetet, s félni tőle mint ellenétől: annál fogva kénytelen fenntartani és biztosítani magát irányában. Hatalmába ügyekszik tehát ejteni a természetet, s eszközül használni, vagy legalább magát ellene biztosítani. Azon tömérdek sok munkát, melylyel azt teszi, *anyagi munkának* nevezzük.

De a természetet csak úgy tud lehetőleg győzni, ha mind magát, mind a természetet jól megismeri. Önismeret nélkül magát, hajlandóságait, céljait, rendöltetését nem ismerné, vak volna maga irányában; természetismeret nélkül nem tudna sikeresen dolgozni. Az önismeretből nem szabad kihagyni azt, mely a szépséget ápolja s eléállítja, sem azt, mely velünk az ember rendöltetését megsejti: mert a szépség iránt érzéketlen lelkület, s művészietlen elme nagyot, jót még nem tett; s hol a hit a menygyel nem rokonítja az embert, s a vallás önmagába szálló tisztává nem teszi, ott az őt illető törtenelem lapjai üresek. Mind azt, mi ide tartozik, *szellemi munkának* nevezzük.

Az ember nem csak lény, hanem lét is, ő tehát özszerűség, s körülmények között van, melyek örökké, mint a lég, körülveszik.

*) Lásd: Ellenör. 1847. *Országgazdászati tájékozás*.

Dolgoznia kell anyagilag, szellemileg : úgyde csak a meglett ember, csak az ép stb dolgozhatik. Azért neveljük a gyermeket és ifjut, gyógyítjuk a beteget, s az akadályozott elől elhárítjuk a gátokat. Ezeket mind elészámlálni nehéz ; de elhárításukon az éjjeli őr szintúgy dolgozik, mint a törvényhozó, vagy az, ki a törvényt alkalmazza. Azt, mi által mind ezt el akarjuk érni, *közvetítő munkának* nevezzük.

Fejlett ember nem lehet, ha nem bővülködik a háromféle munkának tetemes eredményeivel. Azonban egy maga nem képes bármi rosszul is végezni azon munkákat : ő tehetetlenebb s önelégtlenebb minden állatnál. Ám de ebben rejlik hatalmának magva ; e gyámsoltalanságából ered uralkodása mindenben. Mert *önelégtelensége miatt megosztja a munkát más emberekkel, minélfogva valamely nagy egésznek részévé lesz ugyan, de általa és benne óriássá is.*

A munka-megosztás az emberiség fejlődésének föltétele ; ez azon vonal, melyen innen az *országultság* (civilisatio), melyen túl a természeti állapot, azaz vadság van. Mert az állat nemi párossá-
val teljes egészet teszen, azért nem is tökélyesedik többé ; a vad ember is addiglan vad, míg önelégséges, azaz, míg mindent maga magának teszen. Az emberek munka-megosztás által *társadalmat* alkottak, melyben minden egyes mint munkálkodó rész, az egésznek *léteges* tagja ; mely tehát nemcsak együttlét, hanem *léteges összemunkálkodás*. A társadalomban minden egyesnek léte a többiek által közvetítettik ; mi már a teljes függetlenséget számüzi. Sőt minél fejlettebb a társadalom, annál érezhetőbb azon közvetítés, mert az egész nagy munkából annál parányibb rész jut az egyesnek, tehát annál sűrűbben szorul másokra.

De a társadalom, jöllehet a munka-megosztás által szóllíttatik életre, még sem áll egyedül *oszlásból*, hanem neki az *egyesülés* második elve. Ugyan is, kik hasonló részmunkán dolgoznak, érdekeik biztosítására s élémozdítására egyesülnek, s így *rendet* vagy *osztályt* képeznek. A társadalom e szerint két elemet foglal magában, *munkát* és *embert*. A megosztott munka bizonyosan össze akar hatni részeiben : de néha jól, néha rosszul hat össze, a szerint a mint igazán létegezve van, vagy fejlődése a vak esetre bízott, talán hamis érdekek által el is ferdítettett. Ebből származnak azon körülmények, melyek hatalmát minduntalan érzi az ember, s melyek, mint tapasztaljuk, sujtóbbak a természet-szülte körülményeknél.

A társadalmi tudomány előbb a munka létezését kutatja, hogy annak törvényeit megtalálja; azután a dolgozó embert vizsgálja munka-osztás és egyesítés által kelt osztályaiban, hogy a függést, melybe az ember a társadalomban szükségkép jut, fölismerhesse, s meglássa, vajjon az tartás-e egyszersmind?

A munka háromféle lévén, anyagi, szellemi és közvetítő, háromféle rendje vagy osztálya van a dolgozóknak is, kiket *különös, egyetemes és közvetítő* rendeknek akarunk nevezni. Nem csak a három munka-nem van egymásrai hatásban, tehát létezésben egymással, hanem minden külön munka-nemnek tényezői is úgy vannak: s a mi a munka-nemekről áll, az a rendekről is áll. Legfontosabb az anyagi munkának s a különös rendeknek létezése, mivel az a szorosan vett ország-vagyonosságot teremti, ezek pedig minden ország lakosainak legeslegnagyobb részét teszik. — — Az egyetemes rendnek (más kérdés, vajjon a tudósok, művészek stb ily rendet tesznek-e? — nekünk csak elnevezés kellett) s a szellemi munkának létezése nem követel oly nagy figyelmet. A közvetítő munka és rend a társadalomból az államba teszik az átmenetelt.

Ezek után mi hát a társadalom? Látjuk, hogy a munka az emberi élet idoma, — mert addig és annyiban élünk, meddig és mennyiben dolgozunk; a munka, mert az emberi élet idoma, s mert önselekvés, szabad választástól függ — jóllehet az egyedek tápláló lege, a körülmények, gyakran megteszi a választást; végre a részmunkákat létezés szerzi egy egészbe, mert a nélkül sok ember élete közvetítés nélkül maradna. Ennélfogva a *társadalom az összes munkát megosztó, s munka részeken egyesülő embereknek azon létezete, melyben mindenik mint rész ugyan, de az egésznek láncolatában mint szükséges rész biztosítva legyen.*

A társadalomban az egyes ember elveszti függetlenségét, mert abban részsze lett. Bel-léte mégis van, melynél fogva egyed, tehát egész is; sőt külségét is csak belsége vagy szelleme által fejtheti ki. Az ember annál fogva nem lehet mindenestűli rész, mint köpűben a méh. A társadalom tehát ki nem elégítheti, a mely töle mint részétől csak részmunkát kíván. Ellenközésben volna hát magával az ember, ha az egészet szellemében hordván, azt külsőleg nem létesíthetné. De létesíti az *államban*, mely az emberi fejlődésnek másik létegesített idoma.

Nem csak belső szükségesség — ámbár ez a lényeges — hanem külső kívántatóságok is ösztönzik az embert, államot létesíteni. Ugyan is a társadalom oszlás és részinti egyesülés, mely külön érdekeket hajhászván, az oszlottságot még növeli. Érdekek harca foly a társadalom keblében, nem levén kiengesztelő békeszerző. Továbbá a külön érdekek egyoldalulag akarván fejleni, tehetlenek egyszersmind, s a természet és körülményekből támadt akadályokon nem győzhetnek. Végre a munka levén a társadalom elve, abban nincs megnyugvás, mert a munka eszköz, nem cél. Mind azért kénytelen hát az ember egyetömességre emelkedni, mely belségénél fogva neki okvetellen teljessége, s államot alkotni. *Az állam már azon egyesülete az embereknek, melyet ők természetök-nél fogva s egyediségöket megtartva egyetömességök valósítására tesznek, s melylyel a társadalom célját biztosítják és előmozdítják.*

A társadalom és állam nem *térileg*, hanem *hatályilag* különböznek egymástól: amaz ennek tartalma, melyet ez idomít, s egységre hoz. Ugyanazon emberek, kik a társadalomban munkájok által kül-lételt szereznek magoknak, s külön érdekeik által eltasztatnak egymástól, teszik az államot is, melyben a legfőbb teljességet elérik. *Az embernek egyedisége, mennyiben az küllét, a társadalomban—, egyetömessége pedig az államban él.* De a társadalom, mint tartalom, örökké mozog, fejlődik, mivel a kül-lét nem állapotosságság; az állam, mint idom egyetömesség, melyben állapotosságnak kell lenni. Innen az állam mindenre nézve, minek munkája a társadalomban foly, az ebben kiforrt eszmék után cselekszik, nem teremtvé, hanem eltanulva. Ha így nem teszen; nem szerez békét az érdekek harcában, hanem még inkább meggyújtja ezt.

A társadalmi rendek alakulása három elv szerint történt eddig. Az első elvből a *várnai* (kaszt) rendszer fejlődött, melyben a munkamegosztást és az életválasztást nem szabadság, hanem az emberen kívüli álló kénytelenség eszközölte. (Az eset pótolja nálunk nem ritkán a választást). Ebben az ember rabja munkájának, egyedisége és egyetömessége az osztályhoz van kötve.

A második elvből a *testületi* rendszer folyt, mely hogy szigorban, állandóságban a várnai rendszert el nem érte, tán egyedül a keresztény papok nötlensége okozta. Így az ingatlan birtok nem volt képes az ingót is bizonyos osztályokhoz kötni. Ebben többnyire sza-

badon választ magának életmódot az ember, s testületbe lép, mely azért az egyediséget le nem nyűgözi, de az egyetömességet csakugyan kifejezi: az ember érvényes már mint ember — de az állam ellenében csak mint nemes, pap, vagy városi lakos érvényes. Egyébiránt a nemesség leginkább közeledett a várnai szerkezethez.

A harmadik elvből a *társulatok* keletkeznek, melyekben az embernek sem egyedisége, sem egyetömessége nincs foglalva, mert társulatban nem egész kül-létét, hanem csak különös érdekét akarja biztosítani és kifejteni, nem is mint társulati tag, hanem mint ember, jut bécsültetéshez, s érvényes az állam előtt.

Szolgáljon ez tájékozásul és bevezetésül, melyhez a netaláni észrevételeket azután fűzni lehessen; szolgáljon egyszersmind ösztönül és alkalmul másoknak, hogy ezen nagy tárgyról gondolkodjanak, mert az, mi a társadalom, s melyek a benne uralkodó törvények, csakugyan legnyomatékosabb kérdése korunknak.

Ezután lássuk már a három irónak nézeteit.

STEIN.

1. Az egyes embert maga a természet ösztönzi, hogy teljes urodalmat szerezzen magának a külső dolgokon, s minden szellemi s anyagi vagyonnak birtokába jusson. De ahhoz egyes embernek sem ideje, sem ereje nincsen: azért tehetsége és célja között ellenmondás van, melyet maga nem enyészthet el.

Azonban véghetetlen sok ember van, kiknek összes ereje és életbeli ideje szinte véghetetlen. Mind a mellett, ha elszigetelten maradnának, a végetlen sokaság csak végetlen ismétlése volna az egyes tehetségeknek. Azért a természet arra is ösztönzi az embert, hogy másokkal közremunkálkodva érje el célját. Együtt és egymásért munkálkodnak hát az emberek; e közrehatás *közönségbe* hozza őket, mely az egyesek tehetségei és céljai között az ellenmondást elenyésztesse. Azon közönség tehát nem függ önkényünk-től, mivel arra természetünk-nél fogva vitetünk, s mivel más emberek is nálunk nélkül vannak meg; azaz, egyikünk sem bírja magában az ellenmondást tehetsége és célja között elenyésztetni, vagy legyőzni, ha másokkal közremunkálkodás végett nem egyesülünk; s ezen mások is nem akaratunk által lettek. A közönség tehát szintoly kénytelenség, mint az egyesnek élete: s bátran mond-

hatjuk, sőt kell mondanunk, hogy *ez és az két önálló idoma az életnek*. Mivel már ama közönség személyekből áll, és személyekért van: benne nem lehet semmi, mi a személyiséghez idegenszerű volna, mert maga is személyes élet.

A személyes élet abban különbözik a nem személyestől, a dologi vagy természeti élettől, hogy az maga magát elhatározza; azaz erő és szükségesség van benne a maga elemeinek, határozásainak és cselekvéseinek előhozására. Amaz erő, mely az önelhatározást létesíti, az *akarat*; az elhatározásnak végrehajtása a *tett*. Már minden személyes élet az akarat által lesz egységgé, *egyedé*: minek akaratja nincsen, az valami természeti, az dolog; a személyes élet, mint önhatározta egység, vagy egyed, a tett által tűnik föl mint más; azaz, tett által nyilatkozik az egyedek különbsége. A dolog nem vihet véghez tettet, azért egyik dolog nem is különbözik magára nézve más dologtól, sem egyik állat a másiktól.

Ha a közönség önálló, azaz minden egyesnek lététől független ét, s a személyiségnek minden lényeges föltételeit magában hordozza: úgy bizonyosan önálló akaratja is van. Megfordítva is mondhatjuk, ha a közönségben önálló tölünk független akaratot találunk, úgy benne személyes életet sem tagadhatunk el, mely a mi egyedi életünkkel hasonnemű. A közönség már, melynek ilyen önálló akaratja van, az *állam*: az állam tehát *személyes lét*, vagy inkább ő a személyiségében mint akarat és tett föltűnő közönsége az embereknek. De azért az állam nem magának a közönségnek személyisége. Miért? mert az akarat csak az elhatározásnak tehetsége; a cselekvés és tett csak egyes valósításai, alkalmazásai ezen elhatározásnak. A kettő között, tudniillik az akarat és tett között, hézag van. E hézagban van-e létele az akarás és tevés nélküli személyiségnek, s milyen az?

Akarat és tett hat ugyan a tárgyra, de azt sem létében, sem elemében nem semmítheti meg. A tárgy, melyre a személyiség hat, mintegy kettős étettel bír: szolgál a nagy egységnek, s azután öntörvényei szerint is mozog. Hol a személyiség akaratja föllép, ott alája veti magát a tárgy; hol amaz nyugszik, ott ismét a tárgy folytatja önmozgásait. A tárgynak ezen önállási eleme képezi az ellentétet az *önnek*, vagy is a személyiségnek irányában. Hogy ez uralkodását megtartsa amazt kell folyvást alája vetni magának, tehát akaratját mindúntalan nyilatkoztatnia. Ezen ellentét mozgás; e

mozgás a személyes és nem-személyes között az élet. Már most a tárgynak élete a személyiség körében az, mi az államnak létét akkor tölti be, mikor annak cselekvése nyugszik. Az állami akarat és tett mellett van hát élete az államnak. De mi az államnak tárgya, mely akaratját uralja ugyan, de mégis megtartja önmozgását? Az minden egyesnek önálló élete, mert az állam az emberek személyes közönsége, mely annak alája veti ugyan magát, mikor akaratja hat, de attól nem fogytathatik el, hanem öntörvényei szerint is mozog. Ennél fogva az emberi közönség fogalmában az államon kívül egy másik tartalmat is lelünk, melyet *társadalomnak* nevezünk; az *emberi közönség magában foglalja tehát az államot és a társadalmat.* Nézzük már; mik a társadalomnak élete, rendjei és törvényei?

2. Az egyesnek élete folytonos működés, azaz, a személyiségnek folytonos harca a külvilággal, vagy külléttel, hogy azt magának alávesse. Ha e működés szabályos, úgy *munka*. Mit a munka eléállat és szerez, hogy a kelletet fődözze, a szükségét kielégítse, vagy élvezetet szolgáltatson, az mind *jószág*. Minden egyesnek élete hát *jószág-keresés*. De ha valahol, itt okvetlenül szükséges a közremunkálkodás.

Minden jószág, melyet a személyiség munkája szerez, egyesül azzal, s oly sérthetetlené válik, mint a személy. A sérthetetlenség a *jog*; a jog által a személylyel egyesült jószág *tulajdon*. Ki a jogot és tulajdont megsemmíti, az a személyt semmíti meg.

De a tulajdonban van valami sajátság, mely annak birtoklásából nem foly: *értéke* t. i. soha sem függ csupán a birtokostól, mert az érték a tulajdonnak azon sajátsága, hogy jószágot és élvezetet szolgáltat a birtokosnak. S ezen sajátság csak emberi közönségben fokozható annyira, mint azt tapasztaljuk. Valamint hát a jószág-szerzés közremunkálást föltételez, úgy a jószágok értéke is létrehoz olyan kapcsolatot kíván az emberek közt.

A munkát többnyire megelőzi a tulajdon, azaz oly *tárgy*, melyre az hatni fog; s e tárgy viszont más munkának szerzeménye. Egyik munka tehát a másiktól függ, mi másképp kifejezve csak annyit tesz, hogy a birtokosok érintkeznek a munkásokkal. Így az egyiknek működése a munka, a másiknak birtokától, vagy is ennek akaratjától függ. E viszonylagos függés nem rend nélküli, hanem *létegzet* (organismus). A jószágok eme létegzete azon alapul, hogy az em-

berek külső rendeltetéseinek valószínűsítését, mely is a természeti életnek a személyes élet általi legyőzése, csak emberi közönség teszi lehetővé. Az országgazdászati szempontból tekinti a jószágot; az azt tanítja, mikép jut az emberi közönség uralkodásra a kültermészetben, vagyis gazdagsághoz. De minthogy a jószágok általán az emberi rendeltetés valószínűsítését eszközlik, úgy bizonyosan arra való, hogy egyes emberét is valószínűsítsák: a jószágok létegezete mellett hát a társadalom létegezete alakul.

3. A munkának különbsége különbséget okoz az emberek között is; mert a jószágok fejlődésében különös feladat az egyedek különbségét is kifejti. A jószág a személyiségnek külső telje, azért annak mennyisége mértéket szolgáltató viszonyban áll a személyiség fejlődésével. Nagyobb jószág nagyobb fejlődést lehetségesít, s viszont. A jószágok élete mintegy itt kapcsolódik a személyek életéhez.

Az egyes ember különös munkája által bizonyos különbségre szoríttatván, a társadalom rendjében bizonyos helyre jut, melyhez azután kötve van, s így életének nem ura többé, hanem helyzete az. De a jószágok létegezete abban áll, hogy egyik a másiktól függ: e függés teszi hát az emberi társadalom rendjét is, minél fogva egyik ember a másiktól függ. *A társadalom rendje a függés rendje.*

A munka anyagot föltételez; minden embernek van munkáereje: de az anyag korlátozott, azonfelül birtokban is van; innen az egyes ember az anyagból csak korlátozott részt kaphat. Kik tehát a munkának anyagát tulajdonul bírják, ezek mind azokra nézve, kiknek nincsen tulajdonuk, kezeikben tartják a munkálkodás lehetőségét; miért is ezek függnek amazoktól. A birtokosok és birtoktalanok osztályainak is saját és külön létegezete van.

Mert a birtok nem különbség nélküli tömeg. Az ugyan is föld-birtok, pénz és beköltött tőkéből áll, s mindenik tovább még több al-osztályt foglalhat magában. Már ha igaz, hogy a birtok meghatározza az egyediséget: úgy annak különbségei okvetlenül osztályokat keltenek, milyenek a földbirtokosok, tőkepénzesek, vállalkozók stb osztályai. A birtok közös sajátsága az érték: ez hát meghatározza nem csak a birtokok rendjeit, hanem a birtokosokéit is egymás között. Azaz, minél több értékű birtokos valaki, annál magasabbban áll.

De a munka is különféle; van *szellemi*, van *anyagi*, van különösen *rezetű* munka. S minthogy a munka még inkább megragadja a személyt, mint a birtok, az tehát inkább tesz osztályokat a munkások között, melyek nem kevésbé nyomosak mint a birtokosokéi.

S e két nagy osztály, ugymint a birtokosok és munkások osztálya, nem csak külön külön osztályokat fejt ki, hanem magok ezen osztályok is határozólag hatnak egymásra, miszerint bizonyos munka bizonyos birtokoshoz fűződik. s ez úton bizonyos munkások bizonyos birtokosoktól függnék. Így fejlődik ki a függés gazda és cseléd, gyári munkás és gyártulajdonos, segéd és főnök között stb.

Mind ezekhez járul végre a *család*. A családnak helyzete a társadalomban a férj helyzetétől függ, ez pedig közönségesen a gyermekek nevelését határozza meg. Tehát az egyesnek társadalmi helyzete kijelöli a család helyzetét, ki legtöbbsnyire azokét is, kik attól származni fognak; s abból kevesen törhetnek ki ritka szerencse vagy ritka elmetehetség által.

4. Az egyesnek rendeltetéséből indultunk ki, melyet mint látók, az egyes nem bír elérni. Rendeltetése fogalmában szükségkép benvan a közönség fogalma. Ennek is önálló, az egyesektől független élete van. A közönség, mely által a személyiségek valószínűsülnek, nem lehet azokhoz idegenszerű, mert maga is személyi, élő; mindnyájan érezzük hatalmát. Az élet nem más, mint a személynek hatása a nem-személyre, s viszont. Amaz ezt teljesen le nem győzheti, mert úgy a személy isteni volna; ez ha amaszt legyőzi, halál következik be. Az élet, mint a gondolat, csak ellentetek közötti mozgás.

Az emberi közönségben az állam a *személyi*; az, mi nem-személyi, mi természeti, a *társadalom*. Állam és társadalom belső lényegök szerint, nem csak két különböző alakjai az emberi létnek, hanem elemei is az emberi közönségnek. Annak élete *harc az állam és társadalom között*. Az isteniséget itt sem érhetni el, azaz, az állam nem semmitheti meg egészen a társadalmat. E téren azonban ismerünk halált, mely akkor áll be, mikor a társadalom legyőzi az államot. Azonban ha minden nép élete harc, mely az állam és társadalom közt foly le: úgy minden történelem okvetlenül ama harcra vonatkozik; jóllehet a történetírók eddig azt leginkább mellőzték.

Lássuk most az államnak és társadalomnak külön-külön elvét.

Mikor élő lénynek elvéről szólunk, azon alapot értjük, melyen az a reá nézve külső dolgokat tekinti, s irányokban működik. Ezen elv hát nem *önkéntes*, hanem a lénynek természetéből kényszerűleg folyó. — Az állam az egyesek akaratja közönségének személyi egysége. Már az egyesek a fejlődésnek különböző fokain állhatnak: az egyesek fejlettsége azért az államé is. De az állam a legfőbb személyiség, azért ő a legfőbb fejlettségre van rendelve, melyre a képességet a legfőbb hatalomban bírja. Hogy saját életének ama rendeltetését, t. i. a legnagyobb fejlettséget, elérhesse: azért legfőbb hatalma által az egyesek anyagi és szellemi fejlettségét is fogja emelni. Sőt e föladat az állam lényegéből foly; ez hát kényszerű; ez az ő elve.

Mint valósítja elvét? Az állam, mint személyiség, *léteget*, melyet ő annyira nem változtathat meg, mint nem testének létegetését. Ő részekből áll, melyek községek, területek (megyék), tartományok, mind saját étellel bírók; akaratja tanácskozás útján lesz határozattá, melynek végrehajtására ott van a fegyveres hatalom. Mivel az állam a legfőbb személyiség, azért az egyesekbe azon részvét által, mely őket az állam személyiségének létegetésében illeti, magosabb és szabadabb elem oltatik. Ha tehát elvét valósítani akarja az állam, először az egyeseknek a maga akaratjában léteges részvétét kell rendeznie, azaz, életének azonságát az egyesekével kell elérnie, — ezt tárgyalja az *alkotmány*. Az egyesek állami szabadsága azon részvét, melyet az állami akarat létegetésében gyakorolnak. Az állam elve tehát alkotmányt követel mindenkinek, s állami szabadságot minden egyes számára; mert ez első föltétele, s önvalósításának első idoma. Ime az állam elvének első tartalma. — De az állam akaratja, mint merő személyi önhatározás, tárgyat is követel, melyre hason; s midőn erre hat, működik saját létegei által. E működés az állam külső élete, az a *kormányzat* vagy *országlat*.

Minthogy pedig az állam elve minden egyesnek az állami működés által történő emelését kívánja meg okvetlenül: ez hát az országlatnak is feladata. Az országlat azért szükségkép oda törekszik, hogy az állam ereje által minden egyesnek legfőbb kifejlése előmozdítottassék. Minél kevesebben fejlődhetnek valamely államban, annál hitványabb az országlat, s annál inkább ellenközik az állam igaz elvével. Az tehát, hogy az állam minél több eszközt nyújtson

az egyesek kifejlődésére, elvének másik tartalma. Ezen előadásból kitetszik, hogy melyik állam él, azaz, cselekszik úgy, mint természet kivánja. Mihelyt az állam csak magát, csak önszemélyiségét nézi, azonnal halni kezd. — Az önálló személyes államnak legtisztább kifejezése a királyság, mely majd mindenütt a népek elnyomott osztályain emelkedett föl: mindenütt hatalmas, hol amaz eszmét soha el nem veszti szeme elől; veszélyeztetése sőt enyészete ott áll be, hol elhagyja azon ösvényt, melyet az állam eszméje mutat ki.

Ime láttuk az alapot, melyen a teljes jó alkotmány és országlát létegesülhet. Ha mégis oly ritkán felel meg eszméjének az állam, annak nem maga, hanem más az oka, az t. i. mi nem ő, s az a *társodalom*.

5. Hogy az állam elérje célját, az egyeseket személyi egységbe foglalja össze: a társodalom ellenben az egyiket a másik alá veti. Mert hogy a társodalomban az egyes a maga céljait elérje, mások erőit kénytelen alkalmazni. A kielégítés és élvezet annál teljesebb, minél inkább uralkodik valaki, s minél többen szolgálják őt. De a szolgálat, melyet a birtok fentart, függés; kereset által függünk egymástól. Ezekből világos, hogy a *társodalomnak elve az érdek*.

A birtokosok érdeke más mint a birtoktalanoké; azon kívül az érdek alakjai a birtokhoz képest is különböznek. A földbirtok érdeke azt kívánja, hogy az osztatlan maradjon; a pénznek érdeke, hogy a tőke maga szedje az egész nyereséget; a bele költött pénznek érdeke az, hogy az egész kereset övé legyen. Egymás között is tusáznak az érdekek: a földbirtokos nem akar a tőkebirtokostól függeni s viszont stb. Világos ezekből, hogy az állam elve az egyesek emelését tárgyalja, ellenben a társodalom elve az egyesnek alávetését igényli. A kettőnek elve tehát egyenes ellenmondásban áll egymással. Az emberi közönségnek két sarka van, állam és társodalom, s e két sark egymásra hatván, teszi a közönségnek életét. De egyik a másikat nem tagadhatja meg, mert együtt származnak az ember személyiségéből; csak különböző rendszereket alkotnak. Mivel tehát az állam és társodalom ellentéte, az emberi közönségnek élete; azért a törvények, melyek amaz életben uralkodnak, az emberi közönségnek törvényei egyszersmind.

6. Az állam a szabadság, a társodalom a függés elve. Itt az

állam tiszta fogalmáról van szó, azon értelemben, melyben az erkölcsi eszmének valóságaként tűnik fel. Az állam mint tiszta fogalom csak elvont léttel bír; neki nincsen saját nyilatkozása, nincs semmie, a mi csak ő volna.

A mely ellentétek valami létben foglalvák össze, azok lényege abban látható, hogy egymásoni uralkodásra törekszenek. Az állam és társadalom ilyen ellentét; tehát köztök is van ilyen tusa. Az állam, mint az egytetemes személyiség, különbség nélkül minden személyt szabadnak és egyenlőnek tekint s magában foglal; de a társadalom nem csak különböző osztályokat, hanem egymástól függő osztályokat is foglal magában. Minden állami életben mutatkozik hát azon ellentét, melyet az állam és a társadalom elvei kifejtenek; az állam nem ismer uralkodó osztályt; ellenben a társadalom lényege az, hogy egyik osztály a másiktól függjön.

De minthogy az államnak jólétét, gazdagságát és műveltségét az egyesek jóléte, gazdagsága és műveltsége határozza meg, azért céljával nem ellenkezik a társadalmi uralkodó osztálynak léte; de tgen is ellenkőzik a függő osztályoké. Ő tehát köteles ezeket alkotmány és kormány útján függetlenekké tenni; mit alkotmány útján úgy ér el, ha a *kőzjog által mindenre nézve egyenlőséget* hirdet ki, kormány útján pedig úgy, hogy az alsóbb osztályok emelését különösen gondjává teszi. Ám de ebbeli törekvése az uralkodó osztálynak társadalmi helyzete ellen van irányozva, mint melynek érdeke azt kívánja, hogy eddigi előnyeit megtartsa, tehát hogy a függő osztályok azontúl is függésben maradjanak. Mivel pedig az uralkodó osztály nem bírja megváltoztatni az állam célját, magát az államot ügyekszik kezébe keríteni, mit így visz véghez.

Az állam csak elvont fogalom, azért mindig személyekre szorul, mert ő maga semmi. Úgyde a személyek mindnyájan már bizonyos társadalmi rendhez tartoznak; még pedig azok, melyekre az állam leginkább szorúl, az uralkodóhoz tartoznak, mert csak ők fejthették ki annyira magokat, hogy az állami ügyeket kezelhetik. E szerint az állam nem képes magát a társadalom uralkodó rendje ellen védelmezni. Alkotmány és kormány volna eszköz, melylyel az állam az alsóbb rendeket kifejthetné: úgyde mindkettő az uralkodó rend hatalmába került. A közjog gyakorlását épen ezen rend köti bizonyos föltételekhez, melyeket csak a felsőbb rendek teljesíthetnek; a kormányi hivatalok is csak azok kezébe

juthatnak, kik a megkivántató tulajdonsággal birnak, mit szintén az alkotmány határozott meg. Így a szabadság és nem-szabadság mozgalmi nem is az állam terén, hanem a társadalomén folynak. De látjuk egyszersem, hogy az állami akarat, a társadalomban uralkodó rendnek, vagy osztálynak eszközlése által függővé lesz a társadalmi akarattól. Ugyan is az alkotmány az állami akaratnak azon létegzete, melyben az államnak egységes akaratja a népnek sokas akaratjából képeződik. Mihelyt már az állami akarat a társadalom alá vetetik, ama létegzet szükségkép olyan lesz, hogy az állami akaratnak képzésében a népnek alsóbb osztályai részt nem vehetnek, vagy a felsőbb osztályoknál kevesebbet nyomnak. Ez úgy eszközöltetik, hogy az állami jog gyakorlása birtokra alapíttatik. — A kormány is azután csak az így alakult állami akaratnak teljesítője; miből következik, hogy ez is csak az uralkodó osztálynak érdekében nem az egyetömét, mozdítja elé.

7. Az állami hatalom nem csak nemlegesen hat, hanem igenlegesen is. Az uralkodó osztályok birják az alkotmányt és kormányt; ők ez utóbbit különösen úgy kezelik, hogy megtartsák mind azt, a mivel már birnak. Ez uton lassanként a tény joggá fejlődik, minélfogva a *földbirtok* oszthatlanná és csak bizonyosak által lesz megszerezhetővé; a *tőke* pedig céhek, kiváltságok stb által biztosíttatik. Így keletkezik a *társadalmi jog*. S hol a céhek eltörlése után verseny áll is be, ott a tőke az egész nyereséget az által szerzi meg magának, hogy a hatalom által a munkások egyesüléseit büntetteti, melyek nagyobb munkabér kieszközlése végett alakulnának; s így támad a *munka-rendőrség*. De továbbá a kiváltságok firól fira szállnak majd, s ime keletkeznek a *karok és rendek*.

De ámbár a tény az említett uton joggá vált is, ennél mégsem állapodik meg a szabadtalansági mozgalom: mert a jogot még mindig megváltoztathatni. Hogy változhatlanná legyen, az államot, melyet pedig az uralkodó osztályok kezelnek, *isteni jogunak* adják ki, mely által ez uralkodó osztályok sérthetetlenekké válnak, — s ime támadtak a *várnák*. Ez a társadalmi jog fejlődésének történelme. *Minden társadalmi mozgás csak fejlődés a szabadtalanságra.*

Tudjuk, az államnak, mint a személyiség legfőbb idomának, elve az, hogy minden ember az ő hatalma segítségével fejtessek ki; az ő fogalmából csak szabad alkotmány és kormány folyhat. De tudjuk azt is, hogy az állam azon társadalmi uralkodó rendek által

lesz nem-szabaddá, melyek az alkotmány és kormány eszközlésénél fogva az államban is uralkodnak, s helyzetüket biztosítani kívánják. E törekvés, a maga helyzetét biztosítani, nem ellenkezik az emberi természettel, valameddig a függő osztályok helyzete csak *tény*, az nem jogtalanság. De mikor épen az állami hatalomnál fogva az, mi eddig csak tény volt, az uralkodó osztálybeliek által joggá tételik; s a többi osztályok törvénnyel rekesztetnek ki az állami jogok élvezetéből; szóval mikor kiváltságok, karok és rendek, s várnak keletkeznek: akkor jogtalanság áll be, mely annál sértőbb, mennél erősebben hátráltatja az alsóbb osztályok fejlődését.

8. De hát a szabadság elvesz-e? vagy az államtól követeljük azt, mit maga nem adhat, mivel maga is a társadalomtól függ? — A társadalom és államnak felette áll a személyiség, ebből kell hát a szabadsági mozgalomnak indulnia; s e mozgalom csak is a *társadalom kebelében* folyhat. Erre nézve azon törvény áll: *Valamikor a személyiség munkája által a társadalmi elemek* (azaz rendek vagy osztályok) *a szabadság értelmében helyet változtattak, akkor az állami alkotmány és társadalom jogának változása is bekövetkezik.* Mivel pedig az állam, eszméjénél fogva képviselője a szabadságnak, e változás mindig azzal kezdődik, hogy a szabadságra megért elemek, azaz, a jólétre, míveltségre kapott alsóbb rendek, az államhoz új állami elméletekkel fordulnak.

Szabadság föltételei nélkül nincs szabadság; a személyiség munkája ezen föltételeket meg akarván szerezni, azon törekszik, hogy a társasági javak elosztása és kifejlése az alsóbb osztályok között is létesüljön. A szabadságra legelső föltétel a *szellemi fejlődés*. Az mások megszorításával nem járván, az uralkodó rendek nem is ellenzik, legalább eleinte. De a szellemi fejlődés míveltség; ez pedig személyi egyenlőséget követel, annál inkább, mennél tulajdonabb vagyona az embernek; hisz bármely munka is annál többet ér, mennél szellemibb. Tehát a szellemi fejlődés hamar elkezd a harcot a fenálló társadalmi rend ellen. Mert előbb utóbb az anyagi javak megszerzéséhez is fordul. Már ekkor vagy az anyag tömege oly nagy, hogy mindenik a személyi fejlődéshez arányzott mértékben részesülhet azon javakban; vagy pedig el van osztva már az egyesek között, s a gazdasági viszonyok lehetővé teszik ugyan a míveltséget, vagy azt elé is mozdítják: de birtok-szerzés, vagy a kelletlen fölöli nyereség lehetetlen.

Ha már a birtok-szerzés a társadalmi jog által vált lehetővé, mikép jut még is birtokhoz az alsóbb osztály műveltségénél fogva? A birtok képessé teszi az embert, hogy szükségéit kielégítse és élvezhessen, s arra eszköz a munka. De a munka csak akkor élvezet, ha eredménye, t. i. birtok és élvezet, nem alapszik fáradtságon; azon munka, mely a szükséghez képest kénytelen keresni, nem élvezet. Minthogy pedig az ember élvezetre vágy, azért munka nélkül szereti szükségéit kielégíteni, mi csak *munka nélküli jövedelem által* lehetséges.

Az anyag birtoklása, értékénél fogva, mely annak használatában rejlik, képessé teszi a birtokost, hogy eme használat átengedéseért mások munkájával elégítse ki szükségéit. A birtokos osztály munka nélkül élvez hát jövedelmet, melyet ő azután magának a társadalmi jog segítségével biztosít is. Ezen biztosítás fenntartja a birtokos osztálynak anyagi önállását, egyszersmind képessé teszi, hogy folyvást élhessen a nem-birtokos osztály munkájával. A birtokos osztály ezennel nem csak a birtoktalan embereknek, hanem a munkának is ellenében áll.

Úgy de a munka ad értéket a birtoknak; tehát a munkás osztály mintegy magához ragadja a birtok értékét, még pedig annál hamarabb, mennél kevesebbet dolgozik igazán a birtokos osztály. Ha ez megtörtént, ha a munkás osztály a birtok értékét magához ragadta; ekkor az a szellemi műveltséghez anyagi vagyont is szerzett, s a társadalmi jog, mely eddig a birtokosnak munka nélküli jövedelmét biztosította, megszűnt öszhangzani a társadalmi renddel, tehát megszűnt észszerű lenni. Ellenmondás fejtett immár ki a tény és jog között; s ez ellenmondás a szabadság külső mozgalmának kezdete, mely abban áll, hogy az ellenmondás megszüntén dolgoznak. — (Hiszem, hogy világosabb lesz az egész, ha azt, mint ragadja magához a munkás osztály a birtok értékét, kézzel fogható példával fölvilágosítom. Nálunk nemesi fekvő birtokot csak a nemes ember, még pedig, miután az ősi jog uralkodott, csak is kevés nemes ember birt; a jog tehát igazán biztosította a birtokost, ki birtokának átengedéseért munka nélkül élvezhetett jövedelmet. A kik a birtokot haszonbérbe vették, vagy annak terméseit feldolgozták, elszállították, — tehát minden nem birtokos ember, — csak munkájuk mellett szerezhettek magoknak jövedelmet. Ezek hát dolgoztak, amazok nem. Ebből kettő következett, először, hogy ők, a

munkások, adtak értéket a nemesi birtoknak, mely természetesen munka nélkül keveset vagy semmit sem jövedelmez; azután, hogy ők mind szellemileg kifejelettek, mind pedig tőkét gyűjtöttek, melyekkel jobban tudtak élni, mint a birtokosok a magok munka nélküli jövedelmeikkel; ők gazdálkodának, ezek tékozlának, s alig száz éve, ők lettek hitelezők, s ezek adósok; tehát ők a birtok értékét magokhoz ragadták, ezek még csak a jog címét tartották kezük között. — A tárgyon érdemes gondolkodni, mert sok jelenséget magyarázhat meg magának, a ki látja, mi körülötte történik).

9. Mihelyt a jog nem egyezik többé a tényekkel, az ellenmondás, vagy is inkább a visszásság, mely az által a társadalmi és állami életben merül föl, mindenütt érezteti magát, mindenütt bosszant és sért. Nem akarva is dolgoznak hát az emberek a visszásság megszüntetésén, mi aztán vagy országlati javítás (politikai reform), vagy forradalom útján történik.

Midőn a szellemi munka következtében a függő osztályok anyagi birtokhoz is jutottak, ők nem csak személyi rendeltetésöket érik el, hanem az állam eszméjét is valósítják, mely, mint tudjuk, mindnyájoknak fejlettségét célozza. Ők már a föltűnt visszásság elenyészése végett az államhoz fordulnak természetesen; s ha ez a fenálló jogot megváltoztatja, s az alkotmány és kormány terén azon javításokat elfogadja, melyeket a társadalmi osztályok megváltozása igényel, akkor *országlati javítást* tesz, mely által a már tényleg egyenlők jogilag is egyenlőkké lesznek. De ha az uralkodó osztályok, melyek az állami hatalmat kezelik, azt annyira magokénak nézik, hogy az igénylő osztályok kívánatait merően ellenzik, akkor forradalom lesz. T. i. minden fenálló jognak két oldala van, egyike, hogy az állam akarhatja, másika, hogy a viszonyok következménye; az igaz jogban e két oldal együtt van. Mihelyt a fenálló jogról vitáznak, bizonyosan olyan állapot tűnt elé, melyben az uralkodó osztályok mellett csak az állami akarat, az igénylők mellett pedig a viszonyok következménye szól. Mindenik fél ügyekszik a jognak másik oldalát is megszerezni. Ha az igénylők mellett a viszonyok súlya nem szól, legyőzetnek, s még nagyobb szolgaságba süllyednek; ha mellettök szól, ők győznek okvetlenül.

De azon osztályok, melyek a forradalmat kívánják és élémozdítják, a *személyiség elvont jogát*, az úgynevezett *tiszta emberi jogokat* veszik igénybe; azért a társadalomnak azon rétegeit is

használják, melyek még szellemi és anyagi birtok nélkül vannak, s állami jog-egyenlőséget nem gyakorolhatnak. Úgyde a forradalom egyedül a szellemi és anyagi javak alapján történik; a forradalmi alkotmányok tehát, ha elvül ismét a birtokot fogadják el, nagy ellenmondást fejeznek ki, mert kirekesztik azon osztályokat, melyek segítségével a forradalom sikerült. Míg az emberek forradalomra készennek, az elvont személyi jogra hivatkoznak; mihelyt a forradalom meglett, az alkotandó, a létesülő alkotmány nem lehet *bölcséleti*, azaz, nem alapulhat *csak* a személyiség elvont egyenlőségén. Nagyobb volt az ígélet, kisebbnek találta a teljesítés. Ujra lesz fejlődés, mely már az által határozta meg, vajjon az anyag oly bő-e, hogy minden munkásnak juthat abból, vagy pedig annyira el van foglalva, hogy abból másokat részesíteni nem lehet.

Láttuk, miként a társadalom alárendeltséget kíván, s miként annak a szabad személyiség elve, mely munka által a személyi rendeltetést akarja elérni, ellene szegül; láttuk, miként a *társadalmi javak* (szellemi és anyagi birtok) *megszerzése*, s azon *tudat*, hogy őket a társadalom és állam rendében jog illeti, első fok a szabadsági eszmének fejlődésében, s miként a második fok: az *országlati javítás* vagy *forradalom*. Most kérdés: vajjon az-e utolsó fok is, vagy pedig az ellenmondás, melyet minden forradalmi alkotmány magában hordoz, egy harmadikra hajt még? Igen is, a szabadsági eszmének fejlődésében a *társadalmi javítás* a harmadik fok, mely jelenkorunknak és közelebbi jövőnknek feladata.

10. Tekintsük a társadalmi mozgalmat is. Minden forradalom előmozdítván a munka nélküli birtokot, annak helyébe a munka által szerzett birtokot teszi alapul, melyen azontúl a társadalmi osztályok rendje szerkeződni fog. Nagy különbség van a munka nélküli és munka által szerzett vagyon (azaz öröklött nemesi *földbirtok* és *tőke*) között. Amaz a munkát a birtoktalanokra hagyja, kik ebben találnak lehetőséget a birtok értékét magokhoz vonni: de a munka által szerzett birtok, vagy tőke, mely a munkának anyagát és föltételét magában foglalja, szükségkép keresni akar. Amaz elég volt magának: ez minduntalan növekedni akar, mivel nagysága kijelöli a helyet, mely birtokosát a társadalomban megilleti. A tőke, mint a munkának föltétele, magához csatolja azon emberosztályt, melynek csak munkaere van; vagyis a tőke magához köti a tőke nélküli munkát. Ezen munka előtt a tőkészerzés törvény

által tiltva nem levén, jogi különbség közte és a tőke között nincs ugyan: de tényleg vajmi nagy különbség van közöttök.

A tőke csak a nyereség által növekedhetik; a nyereség akkor tetemesebb, mikor a napszám lejjebb szorítottatik: íme az alap, melyen a tőke és a kereső munka érdekei harcra kelnek egymás ellen. Minthogy a tőke érdeke azt követeli, hogy a napszám lehető csekély legyen: a munkás, keresetével alig fedezhetvén szükségait, tőkére szert nem tehet. Úgy de a munka-erő a tőkéhez van kötve, mely annak mellőzhetlen föltétele; a napszamos tehát elkerülhetetlenül függ a tőkebirtokostól. S már új társadalmi rend képeződik. A tőke néhány nemzetségnél öszvehalmozódik, mintegy örökké lesz: ellenben a kik tőkét nem birnak, ahoz vajmi nehezen juthatnak, mivel legerősebb munkájokkal sem kereshetnek sokkal többet a kelletténél. A törvény alárendeltséget nem parancsol: de a viszonyok ugyancsak alárendelik a tőke nélküli munkást a tőkének. S majdan azt tapasztaljuk, hogy a földbirtoktói függés nem volt olyan nyugós, mint ezen függés a tőkétől; az alól volt fölszabadulás, mivel a birtoknak értékét a munkásokra engedte átmenni: ez alól lesz-e fölszabadulás?

A míveltség azon általános jó, mely az életet nem hagyja pangásban: *mely nemzet tömegénél nincs vágy a míveltségre, az örök szolgaságra van kárhoztatva.* A míveltség folyvást igényli a személyi egyenlőséget; a társadalom kebelében is a mozgalom ez egyenlőségből indul ki.

Hol ellenközés van a fogalomban, ott a szellem azt le akarja győzni; s mennél kiáltóbb az ellenközés, annál erősebb és közönségesebb az ügyekezést azt elenyésztetni. Ezen ügyekezést az által nyilatkozik, hogy *társadalmi elméleteket* állat föl, melyek mind az anyagi javak körében a személyi rendöltetésnek beteljesítését célozzák. Először az egyenlőség elvéből a birtokos és birtoktalan osztálynak különbözését fogván fel, a *birtoklást tekintik minden szabadtalanság alapjának*; a birtok mint határozott, véges, okvetlenül mindig csak néhányaké lehet, kiktől a többiek mind függni kénytelenek. A függést meg akarván semmíteni, az *elmélet ki-mondja, hogy egyedi vagy személyi birtok ne legyen.* De az ember természetményre szorúl, a természetésre pedig anyag kell; ha tehát személyi birtok nincsen, az anyag a *közönség tulajdona.* Az anyag ismét csak a munka által értékesítettetik; de ha e munka egyesekért

történnék, rögtön személyi birtok támadna, s oda lenne az egyenlőség: azért a munka, mely az anyagot a közönségtől kapja feldolgozás végett, azon közönség számára történjék. Im ezek az alap-gondolatok, melyekből a *communismusnak* vagy *közösségességnek* személyi birtok-nélküliségen és javak közösségén épülő rendszerei alakulnak.

De a közösségesség, ha nem tekintjük is anyagi lehetetlenségét, maga elvében oly ellenmondást visel, mely előbb utóbb halomba dönti az elméletet. A közönség itt a communismusban, csak úgy mint az államban is, egyes személyek által kénytelen működni; az anyagok kiosztását és a munkának fölügyelését csak egyesek vihetnék. De ha valakinek joga vagy hivatása lesz amazokat kiosztani, s erre fölügyelni, rögtön ura vagy gazdája is lesz mind az anyagnak, mind a munkának, s töle a munkások, azaz, a közönség, függni fognak. A communismus hát nem csak szegénységet hozna maga után, — mit azonban a szabadság kedvéért még el lehetne tűrni, — hanem teljes szabadtalanságot is, — mi már kiállhatatlan ott, hol minden épen a szabadságért történt. S ezen ellenmondást a közösségesség nem bírja magában eltüntetni: őt csak ki kell mondani, hogy nem-tarthatását egyszeribe meglássuk.

Vajjon a közösségesség miért nem valósíthatja meg a szabadságot? Bizonyosan azért, mivel benne a munka, mely mint a személyi önhatározásnak nyilatkozata, személyi szabadságot és fejlődést eszközölni tartozik, ezt nem teheti, mert nem függ többé a személyi határozástól. Pedig a társadalomban is ép azért állott be a szabadtalanság, mivel a munka nem bírta megszerezni az anyagi függetlenséget minden munkásnak. Az előtt hát egyes tőkék, a közösségességben pedig a közönség tőkéje fogja a munkát nyügözni. Ebből szabadulás csak úgy lehet, ha a viszony megfordíttatik, s a *munka uralkodik a tőkén*.

Mert, gondolhatni, ha a munka rendeltetése általában, hogy a munkásnak függetlenséget és tulajdont szerezzen; úgy azt okvetetlenül minden munkának kellene eszközölnie. Azon fenálló viszony, melynél fogva az egyiknek munkája akkép vettetett a másiknak tőkéje alá, hogy az általa megszerzett tulajdon nem a munkásé, hanem a tőke-birtokosé lesz, a munka lényegével ellentéződik. Miután pedig munka és szabadság azonosak, kell olyan rendnek lenni, mely szerint a munka az illendő tulajdont megszerezheti a munkásnak. E rendet is sokféleképp lehet kigondolni, de mind any-

nyiszor alapja ez: hogy a munka uralkodjék a tőkén, mert csak úgy lehet a munka függetlenség és tulajdonok forrása minden munkásra nézve. A mely elméletek a munkát emelik a tőke feletti uralkodásra, azok a *társulatosságot* (socialismust) képezik; a társadalmi mozgalomnak második fokát. A társulatosság fentebb áll, mint a közösségesség, mivel alapnak a *munkát és az egyediséget* fogadja el. Ő nem akar különbség nélküli közönséget, hanem olyat, mely a birtoktól független munkarendszer volna, s melyben kiki munkája, tehetsége és tőkéje aránya szerint részesülne a termesztményekben.

De a társulatosság elvében is van ellenmondás. Az a tőkét a munka alá veti, azaz más szóval, ő az egész multnak valamennyi munkáját, vagy is a tőkét (mert a tőke nem más mint előbbi munkának gyűjtött fölöslege) a jelen munka alá rendeli. Úgyde a jelen munka csak azért válik értékesé, mivel roppant elmult munkának mintegy vállán működik; hisz semmi munkának nagy becse nem lehet, ha előzmény nélkül való: mint lehet már azt, mi leginkább érték-adó, egészen alája vetni annak, mi amaz által értékesül csak. Tehát a kereset természete harcol a társulatosság elve ellen. A földbirtokot alája lehetett vetni a munkának, mivel maga nem dolgozott; de a tőkét, mely maga is munka, t. i. összehalmozott munka, nem lehet munka alá vetni. A társulatosság azért kénytelen sokféle javaslatot tenni, melyek többé kevesbbé a tulajdont támadják meg, s rokonítják őt a közösségességgel.

A közösségesség és társulatosság csak a társadalom egyik osztályának rendszerezett követelései; de ezen osztály nem bír az uralkodó osztállyal, ha nem szövetezik a hatalommal, a mely az állam.

Az államnak úgy eszméjében mint érdekében áll az alsóbb osztályokat emelni; de ezek is, mihelyt belátják, hogy a közösségesség és a társulatosság eszméi lehetetlenek, az államhoz folyamodhatnak. Mit kívánnak már ettől? — A mi nélkül a munkás szükkölködik, az *tőke*. Azt egyesek oly mértékben nem adhatnak oda ön függetlenségek lerontása nélkül, hogy a munkásoknak elég legyen; azután kamatot kérnének, mely miatt a munkás még sem juthat saját tőkéhez. De az állam nem magának, hanem a népnek bír; a munkás osztály tehát azt követeli, hogy az állam mint *tőke-birtokos társuljon a munkások munkaerejével*; s minthogy neki kamat nem

kell, a munkások így hasznát vehetik a tőkének, melylyel nem bírnak. Az állam lesz hát *vállalkozó*, ki a munkát rendezi, s a nyereséget elosztja. Ez az úgy nevezett *munka-létegzet* (Organisation der Arbeit). Nem tekintve a tapasztalatot, mindjárt azt látjuk a munka-létegzetben, hogy az a munkát nem teszi szabaddá, s azon fölül még kevesebbet is keres. Hamar felhagynak hát az ebbeli munkalétegzettel.

Közel van ehöz egy másik út. Ha az egyedi szabadság csupán egyedi kereset által biztosítható, tehát az egyeseknek adassék tőke. Ez azonban nem történhetik, mert annyi tőke nincsen: de minden egyesnek *munka-képessége* tőkének tekinthető, minél fogva mindenki azon tőkével láttassék el, melyet még keresni fog. A munkaképességben fekvő tőke a *hitel*. Az állam úgy intézkedik, hogy minden egyes ember munkaképességéhez aránylag hitelt, azaz anyagot kapjon, melyet munkájával értékesíteni fog. A mely hitelt egyesek adhatnak, annak nyereségét fölemésztí a kamat: de az állam nem szorul kamatra, tehát csak ő tehet olyan előlegezéseket, melyek a munkásokon gyökeresen segítenek. Ez a *hitel-létegzet* (Organisation des Kredits), mely szinte többféle rendszert engedhet meg. De hogy az állam igazán előlegezhessen anyagot, bírnia kell azzal; s hogy azzal bírasson, a birtokos osztálytól kell azt beszédnie. A birtokosok erre rá nem állhatnak; innen olyan alkotmány szükségeltetik, mely a birtokosok kezeiből a birtoktalanokéba menjen által, hogy azután az állami hatalom kieszközölhesse a megkívántató tőkét. Mihelyt a társadalmi eszmék ide érkeznek, azonnal *sükségét látják be olyan alkotmánynak, mely a nem-birtokosok uralkodásán épült*.

A társadalmi eszmék más mozgalommal is találkoznak itten, mely a népek életében hat, t. i. a *köztársasági* mozgalommal. Ez is a személyiség tiszta fogalmából indulván ki, olyan alkotmányt igényel, mely szerint mindnyájan egyenlő részt vehessenek az állami akarat képzésében vagy a törvények alkotásában. S a köztársasági szellem meg is állapodik ennél; kormányra ő nem gondol. Vele szövetkezik hát a társadalmi mozgalom, s valamint a köztársasági szellem a jogot és alkotmányt határozza, úgy ő akként kívánja intézni a kormányt, hogy célját érhesse általa. Így támad a *társadalmi népuralkodás* (sociale Democratie), melynek elve az alkotmányra nézve *általános szavazat*, s a kormányra nézve a munkás

osztályok társadalmi függésének megszüntetése. Azon elv valóítására is két út vezet: *társadalmi forradalom* vagy *társadalmi javítás*.

Az említett mozgalom közepett a társadalmilag függő osztály, — a birtoktalan munkások, — lassanként közakaratot fejt ki maga közt, mely öntudattal lép föl a társadalmi rend ellen. Mihelyt ily öntudatos közakarat vezeti azt, *proletariatussá* válik. E proletariatus a birtokos osztálytól azt követeli, mit az nem akarhat adni. Ebből megismeri, hogy az állam egyedül azért utasítja el igényeit, mivel a birtokosok kezei között van; hogy az állam semmi alakban sem képes a társadalmi eszméket valóítani, a proletariatus gondolni sem akarja. Ő tehát az állami hatalmat ügyszik megragadni, mi neki csak igen rendkívüli viszonyok között sikerülhet. Mert a proletariatus számra sehol sem legnagyobb, s az uralkodásra legesleg képtelenebb mindenütt. Ha és hol rövid ideig hatalomra juthat, irtó háborút kell indítania minden ellen, mi nem maga; pedig maga merő tagadás, t. i. míveletlen, szabadtalan, vagyontalan stb. A mi pedig merő tagadás, az természeténél fogva semmit sem képes vagy fentartani, vagy építeni. Még a tőke is megszűnik tőke lenni az ő kezében, azért mindjárt elvesz, mivel az *ajándék*, melyet elfecsérel, vagy oktalanul beleruház valamibe. A proletariatus érzi tehetetlenségét: tehát külső erősségeket keres. Először az általános szavazathoz folyamodik; de ez sehol sem emelte polcra a proletariatus, mivel számra sehol sem legnagyobb. Ezzel nem boldogulván, erőszakkal veszi magának a hatalmat, s ekkor irtó háborút indít minden ellen, a mi és a ki a proletariatushoz nem tartozik. De hamar legyőzetvén, *dictatúra* áll fel, mely a társadalmi forradalomnak vége; a küzdelemből ismét kibukkan az államnak eszméje, mert az esztelen dictatúra is előbb utóbb azon hatalom jellemét ölti magára, mely a társadalom fölött áll.

11. A társadalmi forradalom menete után lássuk a *társadalmi javítást*, mely jelenünket és közelebb jövőnket elfoglalja, s nézzük, mi lehet tartalma. Ha igaz, hogy a szellemi és anyagi javak birtoklása, mint föltétel és tartalom a személyiséget valóítja, kell olyan állapotnak lennie, melyben a külső életnek azon eszménye legalább megközelítettetik. De szükség világosan tudni, hogy miben nem állhat azon eszmény. Az már nem állhat az *egyenlőségi eszmének valóításában*. Az egyenlőség a népek életében nem elvont igazság, hanem történelmi tünemény, mely bizonyos körülmények által elő-

mozdítatik, vagy enyésztetik. Az emberek fogalom szerint egyenlők ugyan: de senki sincs, ki csak fogalom, sőt mindenki önálló lét, egyediség, ki így vagy úgy fejlődik valóságra, mely lényegénél fogva minden másétól különbözik. Azután tudnunk kell, hogy a bizonyos egyediség nem is egyes emberben van meg, miszerint csak általa fejlődnek, hanem a közönségben, melyben él, jut kiki saját egyediségéhez. Oly egyenlőség, mely egyedi különbségeket nem szenvedne el, a természetben sincs, nem hogy az önálló életben volna. Tehát az eszmény, mely a társadalmi javításnak tartalma és célja, nem lehet az egyenlőség. — De az nem is a *szegénységnek megszüntetése*. A proletariatus más mint a szegénység. Ki munkatehetséget nélkülöz, vagy munkájával szükségét kielégíteni nem bírja, az szegény. De a proletariatus abban áll, hogy a munka nem képes tőkét teremteni, jóllehet a munkás ügyekezik is azon. Lehet valahol szegénység proletariatus nélkül, s viszont lehet proletariatus nagy szegénység nélkül is. A társadalmi javításnak tartalma és célja tehát nem az, hogy a szegénység megszüntetessék. A társadalmi kérdés, melynek megoldását a társadalmi javítás tárgyalja, *azon törvényekben foglaltatik, melyek a tőke és munka közötti viszonyokon, s ez által a társadalom, az alkotmány és minden egyes embernek személyiségén uralkodnak*. E kérdés pedig nem célozhatja sem a birtoktalannak függetlenítését a birtokostól, sem a két osztálynak megszüntetését, mivel az a dolog természete ellen volna, hanem olyan rendet céloz egyedül, *melyben a munka megfelelő birtokhoz juthasson*. S hogy e rend megtaláltassék, arra a társadalmat önérdéke készíti. Milyen már eme rend, az nem tartozik e munka földadatához. A társadalmi tudománynak négy része van: *első része* tárgyalja a társadalomnak fogalmát és rendét; *második része* annak történetét; *harmadik része* azon elveket adja elé, melyek által a társadalmi rend az állami alkotmányt igazgatgatja; végre *negyedik része* magában foglalja a társadalmi javításról tan, mely egyfelől bebizonyítja, hogy a társadalom érdeke kívánja eme javítást, ha a társadalmi forradalmat kerülni akarja; másfelől azon törvényeket és intézkedéseket mutatja, melyek lehetségessé teszik, hogy a munka illő tőkéhez juthasson.

Stein szerint az emberek közönséget alkotnak, mely szint, olyan személyes étellel bír, mint az egyes ember. Valamint ez maga

magát határozza el, s határozásait létesíti, azaz cselekszik: úgy a közönség is elhatározza magát és cselekszik. — A személyes élet a nem-személyesre hat, s azt akarhatja szerint idomítja: mennyiben a közönség ilyen személyes élet, ő is hat a nem-személyesre. A személyes élettel bíró közönség az *állam*; a nem-személyes a *társadalom*. Az egyes ember irányában a természet áll; ő tehát a természeti dolgokra hat, ezeket hatalmába ejteni, hasznára fordítani, szóval idomítani akarván, de soha nem enyészethetvén el, tmert nekik is saját életök van. Az állam irányában a társadalom áll, mint *természeti* dolog, melyre hat, de melyet szintén nem bir elenyésztetni, mivel annak is van saját élete.

A természeti vagy nem-személyes dolog akkor kezd mozogni s gyakorolni erejét öntörvényei szerint, mikor a személyes akarat félbeszakasztja működését: ennél fogva a társadalom mozgalmainak is csak annyiban van helyök, mennyiben az állami akarat megszünik hatni, mert folyvást nem hathat; sőt *az állami élet nem más, mint harc ő közte és a társadalom között.*

Ezen fölfogásban igen nagy tévedést látunk. Ugyan azon emberek teszik a társadalmat és államot; lehetetlen hát olyan ellentétet gondolni a két léteget (organismus) t. i. állam és társadalom között, bármint különböznek is egymástól, milyen van az egyes ember és marhája, vagy szántóföldje, vagy azon patak között, mely az ő malmát hajtja; lehetetlen, hogy az állam élete csak harc volna, melyben a társadalom az államot s ez amazt ügyekszik legyőzni, s melyben más határ sem volna, mint a lehetetlenség!

Nekünk úgy látszik, hogy az embernek azon sajátságát nem méltatják eléggé, melynél fogva egyetűmességre emelkedik, sőt azt okvetlenül megkívánja teljes létéhez. Nem elég mondani, hogy ellenkezés van az ember rendöltetése és tehetségei között, miután olyanok kellene neki, melyeket maga nem képes elértemteni; s hogy azért alkot közönséget, melynek aztán szintugy személyes akarhatja van, mint az egyeseknek. Mert ha az ember csak *hiányánál* fogva — mivel tehetsége távolról sem elégítheti ki rendöltetését — egyesül másokkal; ha neki nincs semmi tulajdonsága, mely határozott igenleges jellemet ölt az egyesületre; úgy ő soha nem lesz valódi tagja az államnak, s neki a hivatal sem fogja megadni azt, mit e részben a természettől nem kapott. Az embernek azon tulajdonságát, mely egyediségéből származik, sőt a mely nélkül oly

kevessé volna egyed, mint az állat vagy növény, igen sok jelenség tanúsítja, melyek fokozatosan emelkednek a legsajátabb emberi erényig. Ő rokonszenvet érez, megkönyörül másokon; családot képez, a multat összeköti a jelennek, s a jelenben a jövőre dolgozik; művészeti társulatot, céhet vagy rendet, azután községet tud alkotni; a jogi eszmét fölfogja, melyet, mint öntermészetéből fakadó szabályt ural stb. Ezen tulajdonságát — jobban kifejező szót nem találván — *egyetőmiségnek* nevezem. Ha ezzel nem birna, soha nem volna képes szolgálni az egésznek; soha nem tudná, mi a hazafiság, mi a jogi erény: hisz látjuk, hogy mind azok, kik természetök eme tulajdonságát nem tisztelik, elmerülnek az önzésben, s lábbal tapodják önméltóságukat.

Bármely fokán álljon is az ember a fejlődésnek, ő mindig magában egész, önálló, öncélú, mert *egyetőmi*; a ki semmi tekintetben sem volna egész, öncélú, önálló, az nem is volna ember.

Igy fogjuk föl a társodalmat és államot, hogy abban a dolgozó, kenyerét kereső, s a viszonyok közt érvényességre fölküzdő embernek kül-egyedisége foglaltatik: emebben ugyanezen embernek egyetőmisége talál valósítást, midőn előbb családjában, azután közösségében győzni tanult az önző érdeken.

Eszme szerint nincs meg hát azon ellenkezés az állam és társodalom között, melyet Stein állít; s a hol van, ott beteg állapot van, mely az egyetőmiség elfojtásából eredett. De beteges állapotról semmiben és sehol nem szabad eszményt elvonni; mert az eszmény az egészséges, valódi, hiány nélküli állapotnak képzelete.

De a társodalom mozgalmait sem gondolhatjuk, hogy ekkép folyjanak mindenütt, mint Stein tanítja; mert ismét azt hiszszük, hogy beteges állapotból nem lehet következtetni az egészséges létnek mozgalmaira. A francia proletariatus nem a természetes társodalomnak természetes következménye, hanem a francia politikának természet elleni szabályaié, nem az utolsó 60 év alatt, hanem XIII. Lajos ideje óta. A társodalom tényezői, a fekvő birtok, a beruházott és forgó tőke, a napszám, továbbá a gazdag és szegény emberek, a birtokosok és birtok nélküliek mindig és mindenkor együtt hatnak. S a társodalom rétegeit korántsem lehet ugyan azon emberekből állóknak venni, kik között mintegy folytonos gyűlölség és apáról fira szálló örökös harc fejezt volna ki.

(Folytatjuk).

CLASSICA LITERATURA.

LUKIÁN ÉS SATURNÁLI LEVELEI.

SZÉKÁCS JÓZSEFTŐL.

(Lukián a második században, különösen az Antoninok korában, virágzott. Syria Samosata nevű városában, az Euphrat mellett, szegény szüléktől származott, s nagybátyját, kinél a szobrászatot tanulta, ennek kemény bánása miatt ott hagyván, Antiochiába futott. Itt az ügyészkedést választotta keresetül: de társai csalásai és hazudozásai miatt e rendtől is bucsut vevén, a bölcsészetre és szónoklatra adta magát, s utazásai közben Galliában, különösen Marseille városában, Macedoniában, Ionia és Achaiában nem csak kitüntetéssel tanította azt, hanem általa meg is vagyonosodott. Ekkor, mintegy negyven éves korában, visszatért Görögországba, s leginkább Athenaeben, kirekesztőleg a tudományoknak, bölcsészetnek és irodalomnak élt. Nagy számú írásai, többnyire beszélgetési alakban, satírák, melyekben a vétket és bünt minden alakban, úgy a philosophok döreségeit, kiméletlenül ostromozza. Mély ismerete az életnek s az emberi szívnek bélyegzik műveit; formái és nyelvezete pedig a hellen irodalom legvirágzóbb korára emlékeztetnek. Azon darabok, melyekkel itt egyik kitűnő hellenistánk kedveskedik olvasóinknak, mély pillantást hagynak vetnünk a görög társas viszonyokba, s egyszersmind azon életphilosophiai nézettel ismertetnek meg, mely változtathatlan bajokon megnyugvásra tanít. Egyszersmind érdekes adalék a társas emberiség történetéhez, meglepőleg hasonló azokhoz, melyeket az új világ emberisége mindenütt mutat, hol a társadalom bizonyos aránytalanságok betegségében senyved. Lukián agg korban halálozott meg, mint Egyiptom egy részének császári kormányzója. Szerk.)

SATURNÁLI LEVELEK.

I.

Én Saturnusnak üdvét.

19. Már egy előbbi levelemben tudodra adám, hányadán vagyok, s mely igen félek, hogy szegénységem miatt egyedül magam

ne vehessek részt az általad kihirdetett ünnepben; egyszersmind, igen jól emlékezem, azt is felterjesztém, mi esztelenség az, hogy némelyek temérdek pénzzel birjanak s gyönyörökben úszszanak, a nélkül, hogy birtokaikból a szűkölködőknek juttatnának, mások éhség miatt haljanak el és pedig a Saturnaliák színe előtt! s minthogy akkori levelemet felelet nélkül hagyád, nem fog ártani, gondolám, tartalmát újra visszaidézni emlékezetedbe. — Ám csakugyan rendén lett volna, legjobb Saturn, a hasonlatlanságot eltörlened s a javakat köz vagyonná tenned elébb, mintsem ünnepedre szólítnál fel. Mert a mint most állanak a dolgok, a példabeszéd szerint vagy hangyák, vagy tevék vagyunk. Avagy képzelj magadnak oly színeszt, ki egyik lábára magas sarut vonna, milyenek p. o. a tragikai cothurnok *), másikat pedig egészen sarutlanul hagyná. Vajjon ennek, ha járni kezdene, nem kellene-e majd óriásnak, majd törpének lennie, a mint vagy egyik vagy másik lábára nehezkednék. Pedig látod, a hasonlatlansággal épen így vagyunk az életben. Némelyek a szerencsétől kapott cothurnusaikon nagy urat játszanak ellenünkben, míg mi mások, a jóval nagyobb szám, meztelen lábbal tapodjuk a földet, pedig jól tudod, hogy az ilyesekben mi sem volnánk ügyetlenebbek, s mi is épen ily büszkén léphetnénk, ha valaki szintugy felcicomázott volna bennünket.

20. Azt hallom a költőktől, hogy régenten, midőn még te voltál az egyedül uralkodó, nem ez volt az emberi dolgoknak színe. Hanem a föld mag és eke nélkül termé meg a javakat, s kiki gazdagon terhelt asztalokhoz ülhet. A folyamok medreiben itt bornak, amott tejnek, sőt még méznek is hempelygtenek árai. S a mi legcsodálatosb, az emberek tetőtől talpig aranyból voltak alkotva, s a szegénységet csak híréről sem ismerték. Mi ellenben, Ádámnak nyomorú fiai, csak ön értékűek sem vagyunk, sőt sokkal alacsonyabb valaminek tartatunk. A nagyobb rész ügygyel bajjal jut kenyéréhez, s szegény fejeinknél egyéb sem található, mint nyomorúság, tanácstalanság, kétségbeesés; egyéb sem hallható, mint „ó és jaj nekem“ és „honnét vegyek kenyeret“ és „ó sors, ó végzet!“ Azonban szükségünkön soha sem evődnénk annyira, ha azon boldogságot nem kellene látnunk, melyben a gazdagok töltik napjaikat, ha nem tudnók mennyi aranyt s ezüstöt zárnak szekrényeikbe, s mennyi

*) Melyeknek fa talpai legalább is négy ujjnyi vastagok voltak.

ruháik, rabjaik, lovaik, faluik, s uradalmaik vannak, és noha mind ezekkel oly nagy bőségben birnak, nem csak hogy semmit meg nem osztanak velünk, de nagyobb részt tekintetre sem méltatnak bennünket.

21. Vagy ne bosszantson-e, s ne végkép törje-e meg türelmünket, ó Saturn, hogy egynek joga legyen bíbor párnákon nyujtóznia, a javak minden nemét csömörletig éldelnie, s fütől fától boldognak magasztaltatnia, mivel minden nap vasárnapja vagy on ; hogy ellenben én és a szörömfélék még álmokban se foglalkozzanak egyébbel mint hogyan tegyenek szert négy obulusra, hogy gyomrokat kenyérrel és árpadarával vagy csemegéül egy kis zsázsával, vöröshagymával vagy demutka-salátával csillapítsák le. Tehát vagy változtasd meg ezen állapotot, ó Saturn, s állítsd vissza a régi egyenlőséget, vagy okvetlenül parancsolj rá ama gazdag urakra, hogy szünjenek meg egyedül használni vagyonaikat, s legyenek szivesek számos köbölre menő aranyaikból egy pár mérőcsékényt széllelszörni közinkbe, s köntöseikből legalább azokat szállítani reánk, melyeket különben is a molyok rágnának szét, a nélkül, hogy ők azért falba vernék fejöket. Hisz még is csak okosabb, ha az ilyeseket, melyeknek minden esetre veszni s az idő martalékává kell lenniök, felöltés végett inkább nekünk, mint dohos ládaikban és szekrényeikben a rothadásnak engedik által.

22. Hagyd meg nekik továbbá, hogy asztalaikhoz hívjanak meg, s mindenikök legalább is négy vagy öt szegénynek társaságában lakozzék, de nem a lakomákban jelenleg divatozó szokás szerint, hanem sokkal népszerűebben, úgy t. i. hogy mindnyájan egyenlő részeket kapjanak, nem pedig, hogy az inas egyik előtt addig ácsorogjon a tállal, míg ez a legjobb falatokból a megszakadásig berakott, s minket, üres tálat vagy a benne maradt istenadta maradékot fitogtatva, csak futtában érintsen ; s nem is hogy ha p. o. vadkan tétetik fel, a tagoló egy úttal egész felét a fejével együtt urának találja fel, hozzánk pedig legfőlebb is egy pár pongyola csont tévedjen. A pohárnokoknak viszont azon utasítást kellene adni, ne várják míg egyikünk vagy másikunk hétszer kiáltoz italért, hanem hevenyében a legelső jelecskére késedelem nélkül töltsenek, még pedig szinte oly nagy bilikomba, mint magának a ház urának. Általában minden vendégnek kivétel nélkül ugyan azon borból kellene kapnia ; vagy hol van az megírva, hogy csak ő önthessen illa-

tos szőlőnedvből a garatra, ellenben mardosó savanyúval rágassam meg bélelmet?

23. Ha mind ezekbe öszvehangást hozandasz, csak úgy teszed, ó Saturn, az életet életté s ünnepedet ünneppé. Ha nem, ám ünnepeljék Saturnáliáikat! mi otthon ülendünk s azt kívánandjuk, vajha, fürdő után az asztalhoz jöttökkor, inasuk a legnagyobb amphorát döntse fel s zúzza össze, a szakács a legjobb levet kozmásítsa meg, s vigyázatlanságból a heringeket a lencsébe vesse; vajha a kutya a konyhába lopakozzék, s míglen a szakácsok egyéb dolgokkal foglalatatosak, az egész kolbászt s a pástétom felét falja fel, és vajha a vadkan, a szarvas, s a malacok sütés közben azt tegyék, mit Homernál Helios ökrei tevének, s ne csak odább csuszszanak, hanem a nyársakkal együtt sebes vágatva a hegyeknek tartsanak, valamint a hizlalt tyúkok is, noha már megkopasztvák és elkészítvék, szinte elrepüljenek s ők üres szájjal tátogjanak utánok.

24. S a mi leginkább bosszantandja őket, vajha amolyan indiai fajú hangyák kiásott kincseiket éjente az utcákra hordják, ruhanezüket pedig, felügyelők vigyázatlansága miatt a legnemesebb fajú egerek oly tökéletes rostává lyuggassák, hogy a tinnhállótól semmiiben se különbözzenek. Végezetül vajha virágzó csinos fűrtű ifjaik, az úgy nevezett Hyacinthok, Achillesek és Narcissusok a pohárnyújtás pillanatában buja hajokat veszítve galád tarokká váljanak, pótlékul pedig hegyes bakszakállok nőjön, milyenek a komikus ál-orcák ásószakállaik, s ez bozontosan és szurósan egész halántékáikig huzódjék, hol a meztelen tar tetőnek takarékos hajszálak vetnek határt. Ezeket s még többet kívánandunk nekik, ha mértéktelenn önszeretetről lemondani, gazdagságaikat a közjóra fordítani s vagyonaikból egy méltó részt nekünk engedni vonakodandnak.

II.

Saturnus nekem „legkedvesbikének.”

25. Tán eszed ment el, ó édesem, ki a dolgok jelen helyzetéről nekem irogatsz, s a javak hason felosztását tőlem kívánod, holott ez másnak, a mostani uralkodónak tiszte volna. Csodálkoznám, ha, mit az egész világ tud, egyedül te nem tudnád, t. i. hogy én hajdan király voltam ugyan, de az uralkodást gyermekeim között felosztván, nyugalomra léptem, s hogy most az ilyesekről Jupiter gondoskodik. Az én körömbe legfőlebb kocka, dombérozás, dal és részegség tar-

toznak, s ezek is csak két napiglan. Ama fontosabbakról, ugymint a hasonlatlanság eltörléséről, s hogy mindnyájan vagy egyiránt szégyények, vagy egyiránt gazdagok legyenek, Jupiter feleljen tehát. Azok ellenben, kik akár jogtalanság, akár fukarság által az ünnepekhez tartozókban szenvednének rövidséget, tőlem várjanak elégtételt. Valamint a gazdagokhoz ezennel csakugyan irandok is, pedig nem csak ama vendégségek, melyekre benneteket meghívandók lesznek, hanem a mérünyi arany s a nektek küldendő ruhák tekintetében is. Mert én magam is illőnek és szükségesnek tartom, hogy teljesítsék azokat, miknek elmulasztásával vádoljátok őket, hanemha az ellenkezőt alapos okokkal bizonyítanak be ellenetek.

26. Általában véve tudjátok meg, szűkölködök, hogy csalatkoztok s a gazdagokról nem helyesen vélekedtek, ha azért, mivel módjok van költséges torhoz ülni, édes borban részegülni, szép gyermekekkel s hölgyekkel ölelkezni s lágy köntöst viselni, teljesen boldogoknak s olyanoknak tartjátok őket, kik ösmerik az életnek kellemeit. Valódi helyzetöket nem voltaképen fogjátok fel. Az említettek t. i. nem kevés gondjokba kerülnek, mint kiknek minden egyes dolgot szakadatlan figyelemmel kell tartaniok, nehogy vagy a sáfár elidegenítsen s elsikkaszson valamit, vagy a bor ece-tesedjék meg, vagy a gabona változzék zsuzsokká, vagy a tolvaj arany billikomaikat orozza el, vagy nehogy a nép hitelt adjon a rágalmaknak, mintha szabadsága elnyomásán dolgoznának. S² mind ez csak igen csekély részét teszi azon számtalan boszuságoknak, melyektől sanyartatnak. S tréfán kívül, ha értenétek a vagyonnal járó félelmeket s ijedelmeket, kísértet gyanánt kellene futnotok azt.

27. Avagy ha a vagyonosság s hatalom csakugyan valami szép volnának, eléggé tébolyodottnak hihetnél-e engemet, hogy másnak engedjem s lemondjak rólok, mint nyugalmazott úr henyén üldö-
géljek, s magasabb kénynek vessem alája magamat. Sőt inkább mivel jól ösmerem a gazdagsággal s uralkodással egybefüggő töménytelen bajt, önkényt mondtam le rólok, s ezt, mint hiszem, igen okosan tevém.

29. Mivel pedig azon panaszkodál, hogy amazok vadsülttel s pástétommal hizlalkodnak, míg ti ünnepnapokon sem rágtok zsásza, fok- és vöröshagymánál egyebet, ám lássad miben van a dolog. Első pillanatban az egyik kellemesb és kényelmesebb lehet ugyan a másiknál, de következőkben egészen visszásan állanak egymáshoz.

Ti ugyan is reggel könnyű fővel keltek fel, amazok a kialudt ittaság után mámoros agygyal szédelegnek; ti szabadok vagytok ama nehéz és avas gőzőktől, melyek a megterhelt gyomrokból emelkednek; amazok ezen fölül az éjnek nagyobb részén át a buja szerelem karjai közt fetrengőleg s a testiség egyéb csiklandjainak hódolólag, az aszukórt, tüdőgyuladást s vízkórságot a legkényelmesebb módon szerzik meg magoknak. Vagy ám jelelj ki csak egyet is közölök, ki nem a halálnak sárga színét hordozná arculatján, vagy ki, késő kort érven, a helyett hogy saját lábain járna, négy idegen vállon ne hurcoltatná magát, s a ki, noha kívül merő arany, belül a komédiások ruhái gyanánt nem a legnyomorultabb rongyokból volna összefércelve? Nektek költséges halakkal nem jól laknatok, de találkoznatok sem lehet. De nem látjátok-e, hogy épen azért mentek maradtok a lábköszvénytől s a mellkínoktól, hanemha más okból jutnátok hozzájuk. Ide járul, hogy nem is képesek a nyaláncságotkat napról napra s a jóllakásig elkölteni, hanem a ti vöröshagymátok és durva salátátok után néha oly kíváncsisággal esengenek, milyennel ti a nyulak és vadkanok után távol sem.

29. Elmellőzők egyebeket, melyek epéjüket nevelik, melyek az elfajult magzat, az inasba szerelmes feleség, s a velők nem annyira gyönyörből, mint kénytelenségből mulatozó ifju. Szóval mind annak, mit ti nem tudtok, vége hossza nincsen. De ti csak arányaikat s bíboraikat látjátok, s száját táttok s bókolva görbedeztek, ha fejér lovaikon kocsikázni szemlélitek őket. Ha ellenben úgy viselnétek magatokat mintha észre sem vennétek, ezüstös szekereiket tekintetre sem méltatnátok, beszéd közben szeemeikkel gyűrűik smaragdjaik nem függenének, köntöseik finom légységát nem csodálnátok, hanem gazdagságokkal együtt a faképnél hagynátok őket; fogadom magok jönnének el, s asztalaikhoz nyájaskodva hívnának meg benneteket, párnáikat, asztalaikat s edényeiket mutogatandók, melyek semmit sem használnak, ha tanukban szűkölködik birtokok.

30. Csak így láthatnátok át voltaképen, hogy drágaságaikat többnyire timiattatok szerzik, nem hogy magok használják, hanem hogy ti csodálhassátok. Ezt vigasztalásul mondtam el tinektek, ki az élet mindenik nemét ösmerem. Most pedig felszólítalak benneteket az ünnepnek azon gondolattal üdlésére, hogy nem távol van az idő, mely a világból mindenkit kiszólitand, azokat vagyonaik, titeket szegénységtek hátrahagyásával. Egyébiránt, mint ígérém,

hozzájok is intézendek levelet, s tudom nem mulasztandják el tekintelbe venni tartalmát.

III.

Saturn a gazdagoknak üdvét.

31. A szegények minap egy levélben hozzám folyamodván azon panaszkodnak, hogy vagyontokban részt venni nem hagyjátok őket, s általában azt kívánják, hogy a javakat köz vagyonná tenném melyben kinek-kinek a maga része legyen, nehogy az élet éldeleiteiből ennek igen sok, másnak épen semmi ízlelni való se jusson. Azt feleltem nekik, hogy ez ügyben Jupiter fogna legjobb ítéletet hozhatni. Azt ellenben, mi a jelen ünnepet s azon igazságtalanságokat illeti, melyeket hiedelmök szerint ez alkalommal szenvednek, az én törvényszékem elibe tartozónak véltem, s magamra vállaltam, hogy írjak tinektek. S meg kell vallanom, hogy kívánatuk szerénynek és igazságosnak látszik. Ugyan hogy legyen kedvünk vigalmas ünnepet üdleni, kik éhségtől s ily dermesztő téli fagytól zaklattatunk? Ha tehát azt akarom, hogy ők is részt vegyenek ünnepemben, lennék szíves, úgymond, arra kényszeríteni benneteket, hogy ruhadarabjaitokból legalább azokat juttassátok nekik, melyeket tán nélkülözhettek, vagy melyek alábbvalók s drávábbak, mintsem hozzátok illenének, egyszersmind hogy pénzbeli bőségekkel is valamennyire permeteznétek be őket. Ha ezt tennétek, megszűnének Jupiter ítélőszéke előtt vagyonaitok miatt pert indítani ellenetek; különben azzal fenyegetőznek, hogy a Jupiter által kihirdetendő legelső törvénytapon tüstént a hasonmértékű osztakozást ogják sürgetni. S valóban nem szakadtok meg bele, ha azon sokból, melyet birni szerencsétek van, némi csekélységet oda nyujtok nekik.

32. Továbbá megkértek, hogy levelemben lakomáitokról is tennék említést, melyekben ők részt venni kívánnának, azon panaszolván, hogy ez uttal magatok s zárt ajtók mögött lakoztok, s hogy, ha valaha eszetekbe jut is egynéhányat asztaltokhoz méltatni közölök, itt az őket gyakran nagy mértékben érő alacson bánásmód miatt, több boszuságot mint kellemest nyelnek. Mily alávalóság az, t. i. hogy ők ne azon borból kapjanak, melyet ti iddogáltok? Biz isten súlyos dorgálásra méltók, ha azonnal fel nem ugrálnak s benneteket lakomátokkal együtt cserben nem hagynak. Aztán

még csak eleget sem ihatnak. Mert a ti pohárnokaitoknak, miként Ullyses társainak, viasz van füleikben. Minden egyéb annyira galád, hogy átallom elmondani, a mi p. o. a hús kiosztását és a szolgálókat illeti, kik előttetek addig állanak, míg az elégen túl megtöltöttétek magatokat, amazok mellett pedig általsuhannak, s egyéb ilyes sorvány s jószületésüekhez illetlen dolgokat. Szerintem legalább a társas örömek első feltétele a vendégek hason tiszteletében áll, s az Iso-daites nem más okból viszi az elnökséget lakozásitokban, mint hogy egyik annyit kapjon mint a másik.

33. Lássátok tehát, hogy jövődőben hason panaszra ne fakadjanak ellenetek, hanem hogy csekélységgel szemeket kitolván, tiszteletöket s szeretetöket szerezzétek meg. Mert míg ti az ily adakozást csak érzeni is alig fogjátok, nálok az annak idejében nyert adomány örök emlékezetben maradand. Ez annál inkább kötelességekben áll, mivel különben városokat sem lakhatnátok, ha szegény polgártársak, boldogságtok myriád eszközeinek alkotói, nem lagnának veletek. Vagy ki fogná csodálni vagyonaitokat, ha magán és sötétben kellene birnotok azokat? Avagy nem tanácsosabb-e, hogy számosan lássák és bámulhassák ezüstötöket s asztalaitokat, egymásra köszöngessék poharaitokat, italközben a bilikomot csodálják, nehezségét méregessék és a mesterségesen berakott arany képek jelentését regélhessék magoknak? Ez által azon fölül, hogy jó és barátságos embereknek fogtok dicsértetni, még az irigységtől is mentek maradtok. Mert ki fogja irigyelhetni vagyonát annak, ki örömet osztakozik másokkal? Ki nem fogja vagyonainak éldeletében a leghosszabb életet kívánni neki? De így a mint most állnak a dolgok, boldogságtoknak nincsenek tanúi, vagyontok irigység tárgya, éltetek kietlen.

34. Én legalább azt tartom, hogy nem egyaránt édes, ha oroszlán és a nemtársas farkas gyanánt ridegen hizlalkodtak, vagy módos és tetszések megnyerése végett mindent elkövető emberek mulatnak veletek, kik nem engedik hogy unalmas csend uralkodjék a tor felett, hanem alkalmas asztali beszélgetésekkel, ártatlan tréfákkal, víg ötlettel, szóval a mulatságnak ama kellemes nemével fűszerezik, melynek Bachus és Venus és a Gratiák hódolnak, és kik más nap az egész világnak elbeszélük mi nyájasak, mi tetszetősek vagytok, s ez által szeretetet eszközölnek számotokra. Ily emberek megérdemlik, hogy drága pénzen vásároltassanak meg.

35. Tegyük fel, hogy a szegények bezárt szemekkel mennek el mellettetek, valljátok meg: nem neheztelnétek-e, hogy senki sincs, kinek bíbor ruháitokat, számos cselédeteket és gyűrűitek szépségét mutogathatnátok? Azt nem is említem, hogy a szegények gyűlölete és ólálkodása árnyék gyanánt követnek benneteket, ha az élde-^letekben egyedül fogtak dúslakodni. Az átkok, melyeknek kimondásával fenyegetőznek, rémitőbbek a rémnél: távol legyen tőletek, hogy kimondására kényszerítsétek őket! Mert úgy sem kolbász, sem pástétomot nem izelnétek, hanemha mit a kutya hagyott hátra. Lencsések a heringek sós levével rontatják el, a vadkan és a szarvas sütés közben konyhatokból újra az erdőbe iramlik, a kappanok pedig, noha már kopasztvák, felszállandnak, s a szegény embertársak kezeikbe repülendnek. És, mi legleverőbb leend, legvirágzóbb pohárnokaitok egy pillanatban ocsmány tarokká válnak, mielőtt a legnagyobb borkancsót földre ejtették volna. Ezeket fontoljátok meg, s tegyétek azt, mi bekövetkező ünnepemhez leginkább illik, s mit magatokra nézve legüdvösebbnek tartotok. Könnyítsetek ezen emberek szegénységén, s kevés költséggel nem megvetendő arátokat nyerendetek bennök.

IV.

A gazdagok Saturnusnak üdvét.

36. Hát te csakugyan azt gondolod, ó Saturn, hogy a szegények egyedül hozzád intéztek ily tartalmu levelet? Vagy nem zúgták-e már tele Jupiternek füleit is az egyarányos elosztás kiáltozásaival, s az oly egyenetlenül mérő végzet s ellenünki panaszaikkal, kik, ugymond, semmit sem juttatunk nekik? De Jupiter, épen mivel Jupiter, jól tudja, kiket kell okoznia, s azért nem is hajt reájok. Minthogy pedig ezennel te vagy urunk, készek vagyunk számot adni néked. Mi t.i. mindazt szemügyre vevén, miket velünk tudatál, hogy szép dolog bőségünkkel a szűkölködöken segíteni, s hogy csak gyönyörűségünkre válhatnak a szegényebbeket társaságainkba avatni, s lakomáinkban részeltetni, bátran állíthatjuk: mí mind ezt mindenkor on tenni igyekeztünk, s épen ezért állítottunk Isodaiteseket, hogy annak se legyen oka a panaszra, kinek az egyenlőség szava járása.

37. Ám de ezen emberek, kiknek saját fogadások szerint eleinte igen kevésre vala szükségök, nem szüntek meg, mihelyt ajtót nyitának nekik, mindig többet és többet kívánni, s ha mindent nem

szaporán s első szóra termett elő, azonnal haraggal, gyűlölséggel és szitkokkal léptenek fel. S ha böszültökben hazugságokat koholtanak ellenünk, igazság gyanánt vette a világ, mert mint egykori társalkodóinkat, mindenekbe beavatottaknak hitte őket. S így mit volt tennünk, mint vagy semmit sem adván, elleneket szereznünk, vagy mindent átengedvén, azonnal koldusbotra jutnunk, s másoktól kéregetnünk.

38. De ki türje lakozás közbeni magokviseletöket, hol nem elég, hogy hasokat megtöltik s az italban eláznak, hanem azt sem állhatják meg, hogy bokros fővel vagy poharat nyújtó szép ifjunak kezeit ne szorongassák, vagy a házi urnak társalkodónéjához vagy éppen feleségéhez ne dörgölődzenek. Végre asztalainkat okádták le, s más nap még is rágalommal kelnek ki ellenünk, mily éhséget, mily szomjat szenvedtek légyen asztalinknál. Ha tán azt hinnéd, hogy igazságtalanok vagyunk irántok, emlékezzél vissza a ti hajdani asztali társtokra Ixionra, azon tisztos vendégre, ki asztaltokhoz méltattatván, ezen tiszteletérti hálának fejében részeg fővel Junón erőszakot akart elkövetni.

39. Ezen és hasonló okok birtak arra bennünket, hogy jövendőben saját bátorságunk okáért elzárjuk előlök lakjainkat. Ha azonban uralkodásod alatt lekötelezik magokat, hogy csak mérsékelt kéréseket — milyenek p. o. a jelenvalók — teendnek, és semmi gorombaságot asztalainknál elkövetni nem fognak, isten neki, ám jöjjenek el s legyenek vendégeink. Felszólításodhoz képest még ruhákat is küldünk nekik, s a mennyire hatalmunkban áll, pénzt is ragasztunk hozzá s általában mindent elkövetünk mi tőlünk kitelik. Ők ellenben szünjenek meg csalárd mesterséget üzni a velünk társalkodásból, s ne hizelgők és tányérnyalók, hanem barátaink legyenek. Csak ők tegyék meg kötelességöket, úgy semmi tekintetben sem leend okod, velünk elégtellenek lenned.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

KÖNYVISMERTETÉS.

Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad annum 1848.

Historicis animadversionibus illustratus per Comitem Antonium

Moysem Cziráky. Viennae, 1851. I. köt. 220 l. II. köt. 251 lap 8r.

A magyar jog külön ágai közül az államjog aránylag kevés művelőre talált. Míg a magán és váltójog körében több jeles kézikönyvet birunk, és az államjog egyes tárgyairól sem hiányzanak szakértő férfiaktól szerzett értekezések, annak egész rendszerét főleg a jelen században, kevesen tárgyalák.

A készített munkák jobbadán kiadatlanok, a közrebecsátottak az alkotmányos viszonyoknak inkább csak vázlatára, mint okadatolt kifejtésére szorilkoztak.

Nem akarom ezen tüneménynek okait elősorolni, néhányak úgy is közönségesen ismervék, mások csak hazánk legközelebb lefolyt történetének mélyebb vizsgálatából nyerhetnék megfigyeléseket, felvilágosításukat; eredményök azonban szembetűnő.

Az utolsó évek eseményeinél fogva azonban, nagyobb részt elvesztvén erejüket, a jelenleg csak történeti érdekekkel bíró munkák közé tételének akadályai elenyésztek.

Ezen körülménynél fogva gróf *Cziráky* Antal, ki a tudományok művelésének az ország legfényesebb méltóságai között élte erejét, több év előtt királyi parancs következtében előadási vezérfonalul szerzett államjogát, az 1848. évi országgyűlésen hozott törvényekkel kiegészítve közrebecsátandónak tartotta.

Célja, mint előszavában mondja, a magyar államjog körüli balteleteknek cáfolata, a honi intézményeknek igazolása volt; munkája korszerűségére nézve alaposan jegyzi meg, miszerint tudományos ember a multaknak emlékét fölöslegesnek nem tarthatja.

A munka nyelvére vonatkozólag figyelmezteti szerzőnk az olvasót, hogy az iskolai kézikönyvnek a latin előadások korában készült, lefordítását pedig, közel nyolcvan éves koránál fogva megkísérlendőnek nem vélte; a mint is alig néhány hóval később rögtön bekövetkezett halála igazolta sejtelve valóságát.

A mi a munka tartalmát illeti, szerző azt két kötetre és öt könyvre osztja; a munka készítése idejét határozottan nem tudjuk; de kétséget nem szenved, hogy az már több év előtt iratván, az utolsó évtizednek kutatásait és gazdag forrásait, eredeti munkája tetemes megváltoztatása nélkül nem használhatta, mit munkálata bírálásában szem előtt tartani szükséges.

A bevezetésben az alapfogalmak meghatározása után hazánk

saját alkotmányának lételét hivatkozással az 1791. 10. bizonyítja; a magyar államjog eredetét az Álmossal kötött és szerződésből származtatja, és a közjog hasznát, viszonyát a többi tudományokhoz és forrásait tárgyalja.

A források sorában az ország alaptörvényeiről értekezvén, azok közé az és szerződést nem sorolja, mivel csupán magánszemély történeti hitelességén alapszik; az arany bullának érvényességét *Gustermann* s mások támadásai ellen bizonyítja; a 31. c. záradékára nézve megjegyzi, hogy ilynemű intézkedések akkoriban másutt is voltak szokásban. Azonkívül még a kir. hitlevelet, a linci s bécsi békekötést, az 1791: 26. 27. 1723: 1, 2, 3. az 1791: 10, 12, 13, 19. tc. számítja az alaptörvényekhez; kizárja azonban az I. 9. és 1723: 6. minthogy ezekben csupán a nemesség sarkalatos jogai foglaltatnak.

Az alaptörvények tana valamint minden úgy a magy. államjognak is, legfontosabb részei közé tartozik, a nélkül azonban, hogy arra nézve iróink közt öszhang uralkodnék, minthogy majd több, majd kevesebb törvényeket sorolnak az ország alapintézményei közé; minek az okát meghatározott ismérvek hiányában találok.

A dolog természeténél fogva mind azon törvények sarkalatosnak tekintendők, melyeket a törvényhozó nyíltan azoknak nevez, mert a tételes jogtudomány feladása visztükrözni, rendszerezíteni, kellő összefüggésbe hozni, a forrásokban foglalt jogelveket; mivel továbbá hazánkban a törvényhozás az alaptörvények elősorolását sehol sem tűzé ki feladványául, és az egyik vagy másik törvénycikket sarkalatosnak cimezvén, azoknak körét meg nem állapítja; az alaptörvényekhez tartoznak még mind azon intézkedések is, melyek az alkotmány sarkelveit tartalmazzák.

Hogy sz. is e két elvben keresé az alaptörvények ismervét, a 27. §. bevezető sorainál fogva nem szenved kétséget; de ép azért véleményem szerint még a sarkalatos törvényekhez az 1608. 10. a. C. és 1741. 11., melyekre az 1791. 14. utal az 1791. 3., mely az alaptörvények kiegészítéséül szolgált; a Hk. II. 3. és 1608. 1. k. u., melyek az országlási és kormányalkat alapelveit foglalják magokban, sorolandók.

Nem tartom viszont a kir. hitlevelet külön alaptörvénynek, hanem inkább alkotmányos biztosítéknak; mert abban új törvényes elvek fel nem állíttatnak, hanem a fenálló törvények általában, és némely főfontosságú intézvények különösen megerősítettnek; ily

értelemben nyilatkoztak 1790. az ország RR. midőn a kir. hitlevél természetét tárgyaló nevezetes felírásokban nyíltan kijelenték: „Diploma enim nihil aliud est, quam de observanda Regni Constitutione in aditu regiminis praestanda assecuratio; ex indole et natura sua non aliud quam constitutionis iam praestabilitae, et in pactis successionis radicatae securitatis media complectens. — Non est proinde haec nova quaedam capitulatio quae in Regnis haereditariis non obtinet; capitulatio enim ipsa pacta conventa et fundamentales regni leges, iura principis et SS., horumque mutuum nexum definientes; diploma vero media duntaxat, quibus antiqua per pacta priora et leges fundamentales stabilita constitutio secura conservetur, continet.“ (Repr. dto 5. oct. 1790.)

A többi források, segédtanok, módszer és felosztás kifejtése után, az első könyvben Magyarország területéről értekezik, és mind az anyaország, mind kapcsolt és melléktartományainak határait, közjogi viszonyait, végre felosztását tárgyalja.

Ohajtható lett volna, hogy sz. a drávántúli megyék, nem különben a tenger mellék alkotó részeinek államjogi viszonyairól bővebben és határozottabban mondotta volna ki nézeteit; mert hogy ezen kérdések már a múlt században nagyobb mértékben vevék igénybe az országos RR. figyelmét, azt a drávántúli megyékre nézve az 1741. évi országgyűlés tárgyalásai és az 1751. 23. végszavai, a tenger melléket illetőleg az 1791-kéi országos RR. felírásai kétség kívül helyezik, melyekben Fiume és a tenger mellék többi részei egymástól szorosan megkülönböztetvék, az első Magyarországhoz, Buccari pedig Horváthonhoz számíttatván.

A második könyv az országlóról szól; sz. itt mindennek előtt a thronszerzés módját történetileg adja elő, és az örökös rendjét tárgyalja, azután a koronázás jelentőségéről, részeiről, szertartásairól értekezvén, a kir. hitlevelet a szokásos választási alkutól szorosan különbözteti meg, annak azonban a király és rendek kölcsönös megegyezésével történhető módosítását nyíltan elismeri (104. 105. §.). Az ország ékszerei elősorolása után, a királyné, királyi hercegek, kiskorúság, kormánytárs és főhatalom megszűntére vonatkozó jogelvek, mindenkor kellő figyelemmel a történeti előzményekre, fejtenek ki.

A harmadik könyv az ország lakosainak közjogi állapotját foglalja magában; és mivel azelőtt csupán az ország rendei birtak politikai befolyással, sz. a nemességről általában és annak előjogai-

ról szól, majd az egyes rendek különjogaira tér, és befejezésül az egyházi nemesek s jobbágyok jogviszonyait rajzolja, megérintvén miszerint az 1848. évi törvényhozás azokat gyökeresen megváltoztatta.

Sz. a *nemesség* eredetét nem a hűbéri rendszerből, hanem az országnak az összes magyar nép által történt elfoglalásából származtatja, minél fogva a nemesség eredetileg az összes népet foglalta magában (162. 163. §.); a nemesek sarkalatos előjogainak nyomosságát a múlt kor viszonyaiból magyarázza; újabb megszorításait megemlíti; a nemesi jószágok tulajdonjogát részint az őszerszésre, részint kir. adományra alapítja (176. 177. §.); ez utóbbiak azonban lényegesen különböznek a hűbérektől, melyekhez a várjobbágyok és egyházi nemesek viszonyai közelednek (189. §.).

A *főpapok* közül különösen kiemeltetik az ország primása és jogai, a nélkül azonban, hogy e helyütt a többi főpapok saját előjogai, melyek, mint az egri érsek, zágrábi, erdélyi püspökök, sz. mártóni főapátái államjogilag is nevezeteseek, megérintetnének.

A *nádori* méltóságot sz. István intézményeiből származtatja, és már az árpádi királyok idejében a nemesség befolyását a nádor nevezésére vitatja; a nádor adományozási jogát *Pray s Kelemennel* a nádori bíróságból eredményeztetti.

A *bánra* nézve megjegyzendőnek tartom, miszerint az unnai és kulpai főkapitányság a horvát RR. szabad választásától függött, ezek azonban megfelelővén Mária-Terézia 1750. kijelentett ohajtásának és reményének, mindig a bánokat diszesíték fel ezen méltósággal, kik az ország alkapitányát önmagok nevezték.

A *születésbeli főurak* eredetét már az árpádi királyok szakába helyezi; az örökös főispánságot pedig, mint az a legujabb időkig létezett, az arany bulla 16. c. összeütközőnek nem találja.

A nemességszerzés módjai sorában előadja az országgyűlési honfiusítás elveit is; megszűnési módjaihoz sem a lemondást, sem a bünteteket, de a kiköltözést számítja, mely állítása azonban tekintettel a netalán honukba visszatérendő gyermekekre tetemes módosítást igényelne.

Itt talán helyén lett volna azon jogokat is megérinteni, melyekkel az ország kapcsolt részeiben lakó RR. éltek, nem különben a kerületek sorában a fiumei és buccari kerületeknek a középkori olasz községek szervezetét visszatükröző sajátságos közjogi intéz-

vényeit. A hajduvárosokra nézve megjegyzendő, miszerint főkapitányuk ugyan a király által, de a kerület három jelöltje közül nevezteték.

A jobbágyság jogviszonyai elősorolása után sz. a nemesség előbbi terheit, melyekkel az ország szükségei fedezéséhez járult, röviden megemlítvén, az 1848. országgyűlésnek azon határozatával, melynél fogva a kiváltságos osztályok önmaguk indítványozák a közteherviselés elvének elfogadását, zárja be első kötetét.

A második kötet két egymint a negyedik és ötödik könyvben, a felségi jogokat és az ország közigazgatását tartalmazza.

A *felsőjogok* tanában sz. a fentartott és országgyűlési jogok szokásos osztályozását elhagyván, azokat fejedelmi vagy személyes és kormányjogokra osztja; mi tekintetbe vévén az előbb érintett felosztásnak nehézségeit, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból csak helyeselhető.

A fejedelmi vagy személyes jogok fejezetében az ország önállóságáról, felség címei, cimerei, pecsétei, lakhelyéről, udvaráról értekezik. A magyar testőrségnél (342. §.) az 1827. 36 tc. rendeleteit tartottam volna megérintendőknek.

A kormányjogok sorában a kiváltságok, méltóságok körüli, és kincseti jogok után, melyek folytán megérintetnek, miszerint 1590-ig arany sarkantyús vitézek a koronázáson kívül is nevezettek, áttér a törvényhozási hatalomra, nevezetesen az országgyűlés szerkezetére.

Az országgyűlések eredetét a törvényekkel egykorúnak állítja; a főrendi tábla tagjai elősorolásában felhossa, miként a helytartótanács tanácsosai, minden országgyűlés kihirdetésénél a nemes tanácsosok szavazatjogának érvényesítését ő felségétől kéri. — Azon kérdésre vajjon változhatatlan törvények léteznek-e? tagadólag felel, és az 1741. 8. tc. értelmét abban találja, hogy a rendek sarkalatos jogai mint úgy is világosak, új magyarázatok vagy vitatkozások tárgyaivá ne tétessenek.

Hogy sz. ezen véleménye, melyet bővebben nem igazol, minden kétségen kívül áll, bizonyítják azon törvénycikk előzményei, mely leginkább azért hozatott, hogy a nemesi adómentesség mikénti alkalmazásáról, s az I. 9. értelméről az 1729. országgyűlésen támasztott vitázatok eleje vétessék, mutatják továbbá az e tárgyban kelet felírásnak szavai, melyben a RR. e törvénynek célját kö-

vetkezőleg adják elő: „Exigebat denique ea qua subditum populum — — — ferri assiduo oportet fiducia, ut clausulae super usu et intellectu legum sonantis vis illa, quae ad vocandas in dubium *conventionemque* fundamentales de immunitatibus et praerogativis ac privilegiis regnicolarum per art. 6. 1723. ab omni contributione in perpetuum immuniū leges, esse eidem nefors imposterum quoque praetenderetur, abrogetur, adimaturque.“ (Schwandtner, Script. rerum Hung. II. 495—587. l.).

Az utasítások erejét csak a sarkalatos kérdésekre, vagy a küldők külön ügyeire szorítja; végre az országos gyűlekezetek (Concursus Regni) és a kapcsolt részek gyűlései körét adja elő.

Minthogy pedig ez utóbbinak főjogát a helyhatósági szabályok alkotása képezé, helyén találtam volna az 1715. 120. valódi értelmének meghatározását, mert hogy ezen törvényeikből azon szabályok országgyűlési változhatatlanságát nem következtethetni, azt a törvény szövege és szelleme, névszerint azon körülmény, hogy ezen cikk ama horváthoni főurak ellen hozatott, kik a statutumokat csupán csak országgyűlési megerősítés után tartották érvényeseknek, minden kétségen kívül helyezi.

A végrehajtó, bírói, felügyelési jogról szólván sz., ez utóbbinál a könyvvizsgálat előbbi törvényességét védelmezi, és az 1848. évi sajtótörvény főbb elveit tárgyalja.

Az egyház körüli jogokra nézve bizonyítja sz. hogy apostoli királyaink a tetszvény jogával a legrégiebb idők óta éltek; a királyi kegyuri jog folyamányait részletesen adja elő; az egyházi javakat az állodalmi jószágoktól megkülönböztetendőknek tartja. A görög főpapok választása megérintetik (488. §.) ugyan, a nemzeti gyűlekezet és zsinatok közötti különbség azonban, nem különben a választás módja elő nem adatik.

A nevelés és közoktatásra vonatkozó közjogi elvek után, a hivatalok körüli hatalomról értekezik; a múlt században felmerült azon vitakérdést, vajjon az ország zászlósai számát a fejedelem maga vagy csupán a RRel együtt öregbítheti-e? a király részére dönti el; ama főkép a külföldiek által kizsákmányolt állítást, hogy a nem-nemes 1840. előtt hivatalképesseggel egyáltalában nem birt, valóságos mértékére vezeti vissza.

A fegyverjog magyarázatában a felkelés rendszerét tárgyalja, és azt banderialis, személyes és portásra osztja. — A banderiu-

mokra nézve sz. véleménye, miszerint a királyi banderium a korona jövedelmeiből tartott harcosokból állott; a magán banderiumok eredetét az Anjouk korában keresi, a nélkül, hogy azoknak terhe bizonyos családok vagy jószágokra nézve állandó lett volna; a főpapok banderiumai az egyházi nemesektől különböztek; a portás katonaság a megye zászlója alatt harcolt; a felkelő nemesség rendszeren csak a hon határain belül köteleztetett harcolni; a rendes katonaság behozásával a banderialis és portás katonaság alapja és kötelessége megszűnt, és az 1715. 8. a banderiumokra vonatkozó szavai, csupán az egyháznemesi, horváthoni és szabad kerületi harc-csapatokra alkalmazható (561. 562. §.); ezen honvédelmi kötelezettségből magyarázza továbbá a főpapok várerősítési díjai s a Kolonics-féle szerződés szabályozta végrendelkezési megszorításuknak eredetét.

A közjövödelmeknél a harmincadok körüli intézkedést, és II. Lipót idejéig a sóár meghatározását a királynak tulajdonítja; az urbéri telkeken lévő nemesek megadóztatását az ősi alkotmány alapelveivel összhangzónak bizonyítja, és az 1741. 8. tc. ama záradékának „ne onus publicum fundo inhaereat“ valódi értelmét az akkori körülményekből világosítja fel.

A kitünő jog korlátaira nézve *Ancillon* velős mondatát idézvé, a külső kormányjogokra tér, és mind a követtségi és szerződési, mind a harcjogot a királynak kizáró köréhez számítja, úgy azonban, hogy az azzal járó terheket vagy a területi épséget illető kérdések a RR. hozzájárulásával döntessenek el.

Végre a felségi jogok befejezéseül az ország országlati és kormánykátát határozván meg, azt korlátolt monarchiainak mondja, és azon véleményt vissza utasítja, mintha Magyarország valaha korlátlan egyedországlat, vagy vegyes alkatú állodalom lett volna.

Az ötödik könyvben a közigazgatási szervezet rajzát adja.

Az udvari korlátnokságnál az ország fő s udvari korlátnok közötti különbséget emeli ki, a cancellária hatáskörét kijelöli és a király és kormány közötti megkülönböztetést a magyar alkotmány elveivel ellenkezőnek állítja.

A helytartótanács és alárendelt hivatalai hatásköre után, az ország törvényhatóságai szervezetét tárgyalja. — Lényeges kellékeket abban találja, hogy a végrehajtó hatalom létegei, az ősi intézmények őrei, szabadon választott tisztviselőikkel a közigazgatási,

gazdászati, törvénykezési s némileg honvédelmi ügyeket is, saját körükben kezelték.

A megyei rendszer kifejtésében a közönség, majd a főispán s megyei tisztikar körét adja elő, és a tisztválasztásokra nézve a pártoskodást, lélekvásárlást stb határozottan rosztalja.

A szabad királyi városok közigazgatása röviden, a kerületeké alig érintetik meg, ámbár ezeknek sajátságai e tekintetben is hazánk legérdekesebb közjogi viszonyaihoz tartoznak.

A gazdászati igazgatás és törvényszékek rendszerének előadása után, a katonai igazgatás alapelvei, befejezésül pedig az 1848. törvényhozás által történt változtatások leglényegesebb pontjai adatkak elő.

A munka ezen rövid vázlatából kitünik dús tartalma. A sz. a magyar közjogot elődeinél nagyobb terjedelemben tárgyalja; az államjog legfontosabb kérdéseiben határozottan, okadatulva jelenti ki véleményeit; okoskodásai higgadtak, alaposak; eredményökre, következtetéseikre nézve szétágazhatnak a vélemények, lesznek és vannak állításai, melyekben többen nem fognak osztozni, melyek iránt fontos kételyeket támaszthatni; de senki sem fogja a szerzőtől megtagadni azon elismerést, melyet tudományos készsége és férfias meggyőződése minden véleményyszinezetek dacára méltán igényel.

Államjogi szerkezetünk a múlt köréhez tartozik; Cziráky munkája maradandó emléke annak, mily értelemben fogta fel alapelveit, rendszerét, oly férfiú, ki az ország legfényesebb méltóságainak polcán hű és fáradhatatlan művelője maradott a komoly tudománynak, és így személyében gazdag elméleti ismereteket hosszas gyakorlati tapasztalással egyesített.

Hogy az újabb irodalom termékeire kevesebb figyelemmel volt, onnan veszi magyarázatát, miszerint munkáját évek előtt készítette; hogy azonban mind a mellett az újabb törvényhozás rendeleteit mindenütt megértintette, hazája becsületét védeni, ősi intézményeinek valóságos értelmét mindenütt felderíteni iparkodott, az munkája értékét, becsét annál nagyobb mértékben növeli, mivel deákul írva lévén, a külföld előtt is sok balvélemény és megtámadás cáfolatául szolgálhat.

P. T.

UJDONSÁGOK.

— Szépirodalom. — *Pap Endre hátrahagyott Munkái.* Kiadják az elhunynak barátai Csengery Antal és Kemény Zsig-

mond. Első kötet. Költemények, az elhunyt szerző arcképével. Pesten, Emich könyvnyomd. 1852. n12r. X és 197 l. Füzve mind a két kötet ára 2 ft 40 kr pp.

Dalok s lyrai gondolatok, balladák s allegorai költemények. A becsesbek azok, hol reflexio vagy humor uralkodik. Ez leendett a mező, melyen a költő a legszebb virágokat fejleszt, ha mindnyájunk fájdalmára oly korán el nem szólíttatik a pályáról. Elül a harmincnegyedik évében elhalt férfi élete áll, vázolja Kemény Zsigmond által. Kiállítása igen díszes.

Lévai József Költeményei. Első kötet. Pesten, Emich könyvnyomd. 1852. n12r. XI és 276 l. Füzve 1 ft 40 kr ep.

Figyelemre, méltó nyelvképesség és gazdagság költői gondolatokban teszik ez írónak erős oldalát; de e mellett szintoly nevezetes hidegség terjed el majd mindenik darabján: jelöl annak, hogy a költészet nála írói foglalatosság és szokás inkább, mint szív ügye és belső szükség kifakadása. Petőfinél is szokássá vált az, de Petőfinek minden íze egy-egy költő volt. Az oly képességnek, mint e kötet szerzőjeé, keveset kellene producálni, s könnyűsége elébe készakarva a szigorú forma nehézségeit gördítenie: a küzdés hivatás próbakövévé leszen, s ő vagy összeroskad alatta, vagy kevesebb ércet hozand napfényre, de szín aranyt.

Nagyidai Cigányok. Hősköltemény négy énekben. Irta Arany János. Pesten, Müller Gyula sajátja. 1852. 16r. 120 l. füzve

E „hősköltemény“ nem hősköltemény, nem is fonákja a hőskölteménynek, mint a sok tekintetben jeles „Elveszett alkotmány“; s nem is Arany Jánosé, t. i. azon Aranyé, kiből név és érdem oly szép azonosságban egyesült. Szomorú aberratiója egy ritka szép léleknek, nem a tárgynál fogva, mert a költő minden tárgynak kölcsönözhet költői érdeket az eszme által, melynek azt vivőjévé teszi; de a tartalomnál fogva, mely — áldatlan üresség. Elé most mielőbb Toldi második részével, kitisztázására azon ragyogó fénynek, mely őt eddig körülvette, s megnyugtatólása az irodalombarátnak, ki első rangú költője nevét önmaga által elhomályosítva csak fájdalommal láthatja.

Virány füzér. Zsebkönyv. A szegedi feltanodai ifjuság közremunkálásával szerkesztik *Viener Salamon* és *Lovász Sándor*. A károsult losonciak javára. Szegeden, Grünny nyomd. 1851. n16r. 250 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

IX. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem utasítása új udvarmestere Csúthi Gáspár részére.

Instructio pro Generoso Gasparo Czuthi, Curiae nostrae Magistro.

1. Micsoda autoritású tiszt legyen az fejedelmek udvarában az hpmesterség, és minemű seriny vigyázást, szorgalmatos gondviselést, tökéletes hűséget kívánjon fejedelme körül praestálni; nem itiljük sok szóval való recenzeálását szükségesnek, holott gyermekségétől fogva urak háta megett forgolódván, azok után, nagy fejedelmek udvariban, maga is eszében vehette ennek az tisztnek mind méltóságát, s mind terhes voltát. Az hpmestert deakul magister curiaenak szokták nevezni, mely magyarul udvarnak mesterét teszi. Kiből eszében veheti tisztnek mivoltát, mert a ki magát mesternek akarja hivatni, kívántatik, hogy az egyebeknek mind tudományával, erkölcsével, jó industriáival az egész udvarnak tündöklő tüköre, tanító mestere legyen.

2. Nem kételkedvén mi is hűségében, experienciájában, szorgalmatos gondviselésében, udvarunkat, és abban levő minden belső rendeket, őrcá biztuk, és dependentiája alá adtuk, conditionibus sub sequentibus:

3. Hogy mindeneknek előtte az mi életünkre, nagyobb szorgalmatossággal, oly igazsággal vigyázzon, mint az magáéra; konyhánkon életünket, pohárszékünkön kinyerünket, italunkat szüntelen meglátogassa, kik főzik, kiknek keze által administráltatik, étkeink feladatásokban, konyhamesterünk micsoda hűséggel viseli magát. Étkeinket, hitesek étkefogóinknak egyéb, életek veszése alatt senki konyhánkrul fel ne merje hozni. Asztalnakink, az ő szolgálatjoknak hetében magok menjenek alá konyhánkra, magok szeme előtt adják fel, és nagy böcsülettel vitessék asztalunkra.

4. Pohárnakinkra igen vigyázzon, szolgarend s darabaut az mi kényerünket ne hámazza, és asztalhoz való keszületet, senkinegben élete(?) veszése alatt ne merjen peragálni, egyéb hanem az pohárnakok magok és pohárnak inasok, kik hittel legyenek kötelesek tisztben híven való eljárásra. Azonképpen bortöltőink minemű igazsággal viseljenek italunkra gondot, és az tékozlást mint távoztathassa el velek, azonképpen borsolóink magunktól oretenus azokról információt vevén, szükség ahoz magát tartani; többi között, mivel mind pohárnakok, bortöltők szokássá vötték, hogy darabantok által visznek minden szolgálatot végben, magok az enyet(?) hevernek, széllal járnak, semmiképpen azt meg ne engedje nekik, és darabantot se szekereken járnai, se házokban lakni ne engedje.

5. Noha konyhamesterünk vagyon, kinek tisztí szerint az konyhán hűséggel és szorgalmatossággal való gondviselés incumbálna, de sok fogyatkozásokat láttunk eddig dolgaiban, sőt alatta valók sem félnek semmit tölle.

Annakokáért igen szükséges, hogy maga is minden nap az konyhán való állapotot megtekintse, az tékozlást semmiben senkinek ne engedje, hanem az mit rendelésünk szerint konyhánkra szokott praefectusunk adadni, minden hogy ott készítsenek el, és tisztviselő belső szolgálainknak tőlünk rendeltetett asztalokra, az series szerint, kinek kinek tisztí és authoritással szerént tisztességesen adjanak elegendő étet, igen megparancsolja, a szakácsokra vigyáztasson, hogy húst, halat, vaját, mézet, fűszerszámot, semmit egy szóval, házokhoz szállásokra ne lopjanak, fazakakban az főtt, sült étkeket ki ne hordják, köntös alatt ki ne adják, az mint ezt immár szokásban vötték, hanem az étkeket az asztalokra feladván, a mi marad, magoknak az szakácsok is adják fel, és együtt egyenek konyhánkon; Mihály mesteren kívül, kinek három tál étkecskét szabad vinni házához. Hogy ezekre konyhamesterünkkel jobb gondot viseltessen, tíz gyalogot rendeltünk konyhánk ajtajára, kik continue ott szoktak lenni, és azok által mindenre vigyáztathat, hakit büntetni kellek, azok által meg lehet. Szokott nagy kiáltással való tolyongás is és szitkozódással való harcolás az étkek feladásakor lenni: mely hogy eltávoztathassék, az asztaloknak seriessét catalogusban irassák és ragasztassák fel alkölmatos helyen, abból szólítsák az asztalokat, és renddel a szerint adják fel mindennek; egyik asztalnak előtte másakra soha étet ne adjanak. Ha kik az szolgálak közül az rendelés ellen tusakodnak, és az intés nem fog, az pálcát ne kíméljék az olyan embertelenektől. Arra pedig szorgalmatos gondot viseljen, hogy senki semmiféle szolga hit nélkül egy nap se legyen, hanem erős hittel kötelezzék az mi hűségünkre, életünknek őrzésére, tisztiben tökéletes igazsággal való eljárásra, kárunknak eltávoztatására, hasznunknak követésére.

6. Az fejedelemnek udvarában, mivel sok rendből áll az állapot, ahoz képest minden fejedelmek udvarában, aminthogy szép rendtartások szoktak observáltatni; Mi is az mi udvarunk állapotját igyekeztük volt oly rendben állatni, hogy minden státus egymástul megválasztassék; de az tisztviselőknek lágyságok és gondviseletlenségek miatt mindenek confundáltattanak és abususban költenek. Annakokáért szükség az elébbi jó szokásokat helyére állatni, melyek imezek voltak: Az mi udvarinkban házaink így rendeltetnek: Legkülső palotában, az palotás hadnagy az ő alattavalóival szokott lenni, és vigyázni; az második palotában az udvar népe szokott lenni, étkefogókkal, udvarlókkal együtt; oda darabantnak, közönséges szolgarendnek nem szabad menni. Azon belől való házban, az udvari fő-főembereknek, tisztviselőknek és az országbeli fő népnek szabad menni, ott se étkefogók, se ifjak, se udvari főlegények olyankor ne tolyongjanak, mikor gyűlések avagy valami egyéb frequentiák történnek lenni. Azon belől az antecamara vagyon, melyben az tanács urakon, és az belső hites főtisztviselőkön kívül nem szabad senkinek menni akarmi időben is, vagy vagyon valami frequentia, vagy nincsen, de abban az házban senkit be ne szoktassanak; választassék meg a közönséges házaktól; annak observatiója hogy inkább meglehessen, két ajtónállót annak ajtajának állására rendeljen, kiket hittel kötelezzon arra, hogy eljárnak tisztokban. Azon belől vagyon az audientiaház, mely annyit teszen, mint minden rendeknek meghallgattatása. Annakokáért annak az háznak oly böcsület adassék, hogy

abban egy szóval senki hivatalan be ne menjen; hanemha kinek az fejedelemmel mi dolga legyen, cancellarius, főkomornik, hopmester által jelentsék meg szembeállításra való kívánságokat. A ki mikor audientiára hivatik, akkor menjen. Az bejáró inasoknak szabad az audientia-kamerában menni, és ott udvarlani, mikor az fejedelem ott nincsen, de az bársonyszékekben senki le ne merjen ülni, ha tisztességét szereti. Az főkomorniknak, hopmesternek, lovászmesternek is szabad olyankor abban az házban menni, és ott lenni, mikor az fejedelem ott nem találkozik; de mikor kimegyünk az audientia-házban, akkor az antekamarában menjenek; az inasok is ott az ajtó előtt legyenek; csengetéstől várjanak, és ha ki beizen valamelyektől, bemenjen s referálja akárki izenetét minékünk, akarmelyik bejáró. Azon belől hálóházunk és egyéb kamaráink vadnak, kikben hivatalan senki be ne merjen menni azon kívül, az kinek arra szabadság tölünk adatott.

7. Gubernator Uram Öcsénknek minden ajtóink szabadosok, melylyel hopmesterünk megkinálja, valamikor udvarnál találkozni lenni.

8. Igen rút szokást vőtenek ifjaink ebből is, hogy rendelt asztalokat sokan közüllök elhagyván, másutt nyalakodnak. Vigyázzon azért arra is, hogy minden rendelt asztalánál egyék; bejáróink addig alá ne menjenek az ételre, hanem megvárják, hogy leüljünk, az étek fedőt felszedjék, asztalunkhoz marasztott fő emberek leüljenek, az után térdet hajtván, menjenek alá, egyenek együtt, böcsülettel, meg nem részegedvén; asztalunkra az gyümölcsöt mihelt lerakják, ottan feljöjenek udvarlani. Arra is vigyázás legyen, hogy annyi vendéget híának csak asztalokhoz, kik miatt az mi bejáróink asztaloktól ki ne rekedjenek és ne kinszeritessenek gyalázatosan imitt amott egyebek hátok megett kapdosni, az mint ez igen gyakran megtörtént némely bejárónknak vendégségeket üző szokásából.

9. Az mi italunkra az mely inasunkat rendeltük, az annak gondjaviselésére, hittel legyen köteles, és élete vesztese alatt arra úgy viseljen gondot kötelessége szerint, az mint magunktól oretenus arrul instructiót veszen, soha másra azt ne bízza. Asztalunknál való magunk szolgálatjára mindenkor két apró inas fenmaradjon, kik tányérunkat tisztítsák. Azok az innunk adóval mindenkor együtt egyenek, kiknek konyháinkról ebédre vacsorára három három tál étkek járjon, pincénkből, külön az bejáróktól, borok, cipójok.

10. Asztalnakink, hogy étekefogóinkkal együtt egyenek, kegyelmesen kívánjuk, melyet ha mikor cselekedni nem akarnak, hopmesterünk minket azontul tudósítson felölle.

11. Udvarló ifjainknak asztalnakink tartoznak az mi asztalunkról való étkekből ad minus nyolc tál étket egyik öreg tála valóval adni, ebédén vacsorán, s annál többet is, kinek kiadására gondot viseljen hopmesterünk.

12. Pohárnakinknak, bortöltőnek, borsolónak, ebédén vacsorán három három tál étket tartoznak asztalnakink adni.

13. Hogy continue asztalnakink, étekefogóink, udvarló ifjaink palotánkban fen háljanak, régi szokás, erős edictum; de ezzel is abutálván, kevesen cselekedik, mert az asztalnakok nagyobb praerogatívát vévén magoknak praedecessoroknál, egyik is fen nem hál, és arra nézve alattok valók is pro libitu cselekednek. Parancsoljuk azért hopmesterünknek, hogy minden rendet

ezek közül, kényszerítsen az fen hálásra, de hogy abban is egy bizonyos mód observáltassék, edictum legyen, hogy valaki kilenc óra után az palotában fen nem találattik, darabantok menjenek érette, és gyalázzal vigyék fel. Nappal is penig ilyen szokást szoktak, hogy minden rendtartás nélkül alá oszolnak, úgy hogy senki sokszor palotánkban nem találattik; annak okáért abban is ilyen mód observáltassék, hogy egymás értelme nélkül alá ne oszoljanak soha, hanem elvégezvén egymással, fele alá mehet, fele addig fen maradjon, de kilenc órakor minden tisztessége vesztése alatt fen találattassék; ha mikor penig követségek találkoznak, valamikor audientiára jönnek, akkor minden rend fen találattassék, ha tömlöchen ülni nem akar. Igen rút szokás az is, hogy hír nélkül menten megyen, a ki hova akar, melyet ez után hogy tisztessége vesztése alatt senki ne cselekedjék, serio parancsoljuk, hanem, ha kinek mi dolga találkozik, vagy immediate magunktól, vagy hopmesterünktől kéredzzék, és ha kit elbocsátunk, az praefigált napra tartozzék megjöni. senki házasságra se adja magát, hanem ha (kit isten) szent házasságra vezérel, minket tudósítson. szerencsáját meg nem fogjuk, sőt inkább. de esztendőnek előtte menyegzői lako(dalmat meg) nem engedünk.

14. Uton hopmesterünk is fen háljon, és főkap. intse, hogy renddel, egy éjtszaka, harminc. az fő, másik éjtszaka az vicekapitán, meg. (le)génynyel fen háljanak.

15. Pohárnakink és bortöltőink othonn is, de (kivált) uton felette rút tékozlással való torb(ézőlást) exerceálni, ahol penig ingyen gazdálkod. tékozlásképpen igyekezik fogyasztani mind va. fő embereket, az szakácsok annális ink. kívántatik azért, hogy azokra vigyázása le. helyeken, mentől nagyobb szorgalmatosság. ótalmazzon mind magunkat, s mind hiveink. magunk gyalázatjára, afféle rosznak ne.

16. Valahonnét új követek érkeznek, hopmesterü(nknek in)cumbál azoknak eccipiálása, reájok (vigyázás), kik hamikor érkeznek, szükség töllű. tatni magát, mindenkor, kit mint excipiá(ljon, mint) tractáltassa.

17. Ezeken kívül mindeneket serény gondviselésére és indust(riájára igaz)ságunkat szeme előtt viselvén, mindenekre oly vigyázás. vesen... hessünk. Datum in Civitate nostra Colosvár. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo vigesimo. (Pecsét).

Gabriel m. p.

A magyar akademia kéziratárában levő eredetiről, melyet oda Paúr Iván úr ajándékozott. A kis ívréten két ívet tevő irat végső levelének két újjnyi külső széle leszakadt, mi által némely pontokkal kijelölt hézagok támadtak, miket csak pár helyen kísérlettünk meg zárjel közt pótlani. A jól megtartott pecsét ugyan az, melyet *Walther László* Bethlen Gábornak egy 1627-ki leveléről közölt a Magyar Acad. Értesítő 1847-ki folyama 46. lapja mellett. Mi csak a helyesírást cseréltük fel maival, de szoros ragaszkodással az eredetinek olvasásához.

Toldy Ferenc.

ÚJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

SEPT. 1. 1852.

XII. FÜZ.

DANTE ALIGHIERI.

Onorate l' altissimo Poeta.

TOLDY FERENCZNEK, NYÁJAS ÜDVÖZLETÉT

CSÁSZÁR FERENCZ *).

Kihez intézhetném azt, mit DANTEről irandó vagyok, méltóbban, mint Hozzád, tisztelt barátom: csüggedni nem tudó bajnokához magyar nemzeti irodalmunknak; fáradhatatlan aknászához nyelv-életi kincseinknek. Te, mind azt, mi multunkban nyelvre ép, zamatos gonddal gyűjtöd és nyujtod át a hullatag jelennek, hogy jóltenyésző magot vess aratásra a talán viderobb életű jövőnek. Használod a pillanatokat, hogy helyreüss sokévi mulasztásokat; gazdálkodol a jelennek, hogy kevesebb hézagot találjon nyomunkban a jövő. Bizonyára sok, és nagy jót téssz Te a Magyar nemzetnek, nyelve által, ez egyetlen kincs által, mely még birtokában, midőn veszendőségnek indult sok meghódítmányát a multnak, sok lappangó erejét a jelennek, megőrzöd az unokáknak, kik közt alig leszén talán, ki felfogni tudja a perczeket, melyek benyomása alatt, ő nagy javára, Te oly buzgón sáfárkodol.

Mindegy; lelked szent sugalma: ösztönöd és jutalmad. Magyar vagy, s ez elég, hogy kebled kész az áldozásra. Avagy nem a leg-épenégőbb áldozatot mutatod-e be elhagyatott köz oltárunkon, mi-

*) A beküldő helyesírásával.

dön éjeidet, nappalaidat, lelked minden gondolatát, szived minden dobbanását, minden életedet, öseink nyelv-életének szenteled? Nagy jutalom, valóban nagy, és édes minden jutalom felett, a szent munka tiszta öntudata. Te bírod ezt; kell, hogy bírd. Másra nem számítasz; s ne számíts, jól teszed. Alig van biztos díj egyébben; s ki arra számít: azon fölül, hogy sokszor csalatkozik, félig elveszté, még érdemét is, a jutalomra.

Nem hízlek, tudod. Sohasem ismerém magamban e gyáva bünt; s Istenemre mondom, mainap nincs időm, nincs okom, azt megtanulni. Tiszta szívvel, teljes öntudattal írom e sorokat. DANTE-ről akarok írni, a NAGY-ról, ki halálba gyűlölé a hízelgést; szenvedte, tűrte, sok éveken át, a szív legmetszőbb kínait inkább, sem-hogy hízelgés által váltsa meg szenvedéseit; s POKLÁban a harmadik kör mélységébe, bűzhödt sárba hajítá a fetrengő hízelgőket, érdemök szerint. E mestertől ilyet nem tanulok tehát.

S ím itt vagyok tárgyamnál, mely miatt írni kezdtem e levelet, s írni azt Tehozzád.

Midőn, ezelőtt sok évvel, említném Előtted, hogy DANTE „Divina Commediája“ fordításáról gondolkozom, így válaszoltál: „Hát a *Vita nuova* kész-e már?“ Meglepett ígéd. Én, mint bizonyára sok más csodálói a „Költők költőjének“, elmerülve a „Divina Commedia“ roppant nagyságába, kimondhatatlan szépségeibe: csak ezt, s, még akkor birtokomban kevés, magyarázatait olvasgattam. Prozaí műveit s kisebb költeményit, csak nevökről, s hallásból ismerém. Ígéd költé föl kíváncsiságomat ezek iránt; s köszönet figyelmeztetésednek, már ismerem nagy részét ezeknek is, melyek pedig a „Divina Commedia“ tanulmányozásinál, küszöbök és kulcsok, annak, még így is, felnyithatatlan sok závarinál.

Vevém, átforgatám a „Vita Nuova“ s a „Convito“ cziműeket, DANTE művei közt a legvonatkozóbbakat nagy költeményére; s íme, az elsőt már majd olvashatná is, tollam után, magyar közönségünk.

Küldök Hozzád, mutatványul, néhány fejezetet belőle; ha tetszik, használd „Új Magyar Múzeum“odban. Neked küldöm legeslegelőször, mert hiszem, talán kellemesen lep meg a „Vita Nuova“ magyarul?

Most érted már okát, miért írom Hozzád, és így, e levelet? A Te barátságos figyelmeztetésednek köszönhetem, hogy DANTE

„Vita Nuova“ját igazán élveztem s olvashatóvá tettem a Magyar-
nak: illő tehát, hogy e köszönetemet nyilván kifejezzem érdemed
előtt.

Tartson meg Istenünk soká a Hazának!

*Papvölgy, 1852. július 31 *).*

Ú J É L E T.

Bevetetésül.

Sokat kellene írnom, ha DANTEnak, nem mondom, minden mű-
veit, de csak ez egyet is, melynek címe ÚJ ÉLET, bővebben akar-
nám megismertetni a magyar olvasókkal. S ha életem tart, fogok
is én írni többet a NAGYról, hogy, kit ismer századok óta a művelt
világ: tanulja végre voltaképp megismerni Nemzetem is, a Magyar,
ki mindig, mindenütt, tudta tisztelni, szeretni, sőt követni is a
NAGYokat, és csodálni lángelméjük alkotmányait.

Ez úttal és itt azonban, csak ezen ifjúkori munkáját az „Isteni
commedia“ halhatatlan költőjének szándokom bemutatni; röviden,
hogy tudjuk: mi ezen ÚJ Élet, melyet, kivált kezdetül, bizonyára
nem nagy tapssal fog fogadni a nagyobb közönség.

*) CSÁSZÁR FERENCNEK TOLDY FERENC. Dante azon óriási kapu a ha-
nyatló középkor s a hajnalló újkor félderős mesgyéjén, melyen keresztül
kell mennie annak, ki amazt és ezt, úgy azon nagy eszmeforradalmat a
maga első mozgalmában érteni akarja, mely egy új philosophiát, új
életet s új költészetet szült idővel. Te e roppant szellem műveit nyel-
vünkön ujjá teremteni határozád, évek óta folynak tanulmányaid és ki-
sérleteid, azon tisztelettel a költők egyik legnagyobbika iránt, mely reá
méltónak bizonyít. A nagy közönség nem fogja méltányolni a nagy mű-
vet, mely studiumot és gondolkodást követel; de fogják a mélyebb szel-
lemek, s az valamint nemzetünknek a művelt világ előtt becsületére, úgy
a bölcsészet és költés barátjaira kimeríthetlen szellemi táplálék leszen,
mely, reménylünk, irodalmunkra is termékenyítőleg hatand vissza. Ne
csüggedj a páratlan nehézségű pályán; buzdítson a koszorú, mely azon
el nem maradhat, és mondd meg azon nagy szívű szent férfinak, ki nél-
kül Dantét töled nem vehetjük vala, hogy a nemzet tudni fogja, kinek
közönheti azt. Örömmel adom át e mutatóványt az Új M. Muzeum tuda-
mányos és művelt közönségének, s kikötéssel szerint mindenestül, bár elő-
soraid több mint egy helyen pirítanak. De elvonnom tőle azt nem volt
szabad, miután jó voltál azzal becsét nevelni akarni.

DANTE ALIGHIERI Firenczében született 1265-ben. A közel kilencz éves fiút, apja egyszer tavaszi lakomára vivé magával egyik barátjához: *Folco di Ricovero Portinari*, az előkelő firenzei patriciusok egyéhez. Ott a kis *Alighieri* meglátja a házi úr kecses leánykáját a nyolcz éves *Beatricét* (kicsinyítve: *Bicét*), s belé szeret. Szenvedélye nő korával. Szívében a legtisztább égi szerelem fejlődván, egész inádatlalt csügg kedvesén, ki, férjhez menvén egy máshoz, majd, az élet virágában (25-dik évében) meghalván: a legvégtelenebb keservvel tölti be a szokatlan lánggal szerető DANTE-nak lelkét, ki ekkor még nagyobb tüzzel adván magát a tanulmányokra: ÚJ ÉLETet kezd; tulvilági látásai vannak, melyek eszmét költenek benne: a megdicsőült hölgyről „azt mondani el, mi sohasem volt mondva egyről sem.“

Ez, igen rövid, váza a műnek, mely nem egyéb a 25 éves DANTE, költeményes alakba öntött, önvallomásánál, s melyet hitem szerint is, igen helyesen, *legbensőbb regénynek* nevez az újabb francia írók egyike, öseül tevén azt egyszersmind ilynemű minden regényeknek.

Többnemű érdeke van DANTE e legkorábbi, s terjedelemre legcsekélyebb művének. Fő az, hogy be hagy tekintenünk szerző szívének redőibe, s mintegy látjuk: mint foganzanak meg lelkében a gondolatok, nagy műve, a „*Divina Commedia*“ létesítéséhez. A költői képek, melyek jobbadán látásokban tűnnek szemünk elé, már hirdetik nagyságát a szellemnek, mely írni fogja a POKLOT, a VEZEKLÉNYt, a MENNYEGet, mit halandó szem nem látott, s „nem mondott el soha“ senki, ily csodálatos módon.

E, több, mint ötszázados, egyszerű, bonyodalmak nélküli regény, önmagában teli érdekllel, a főnebbi okoknál fogva, minden olvasóra; az Olaszoknak pedig különösen, de mindazoknak is, kik DANTET, saját célokra, tanulmányozzák, drága kincs, sok más tekintetekből is, melyek azonban a nagy közönséget nem vonzzák, nem kötik le. Azért ezekről itt nem szólok; hanem helyén lesz, csak egy pár sor, a dantei irodalomról, mennyiben az ÚJ ÉLETre vonatkozik, nyugaton.

Az Angoloknak, hallom, megvan nyelvökön DANTE „*Divina Commedia*“ja. A VITA NUOVA-ról náluk nem szólhatok, forrásaim nem levén. — A Francziák bírják ezt is nyelvökön, tudtommal, *Bri-zeux* által fordítva. — A Németek, valamint nagy, az Olaszok után

legnagyobb, tüzzel tanulmányozzák és fordítják a nagy költő minden műveit: úgy a VITA NUOVA is náluk, mennyire én tudom, *Oynhausen* és *Förster* fordítása szerint, olvasható. *Brizeux* fordítása igen szabad; inkább paraphrasis. A közbeszótt költemények, mind prózában, és szinte igen szabadon advák. *Oynhausen*éről csak olvastam; de *Förster*ét, tanultam és használtam. Ez remekül van kivíve; DANTE költeményei, az eredetinek megfelelő alakban, mértékben és rímelve, csak ritkán hűtlenek eszmékben, vagy inkább, az eszméknek csak kifejezésében.

Az én magyar fordításomnak prozai része, hiszem, nem fog messze maradni *Förster*étől; sőt sok helyütt még szorosabban tapad az olaszhoz, de a nélkül, hogy homályos volnék, kivéve, hol az DANTE is; vagy erőszakot tennék nyelvünkön bárhol is; mert én, mint a Bibliáét, tekintem DANTE minden szavát. Hanem a költeményekben elismerem, bevallom gyöngeségemet. Prózában teljességgel nem akartam adni; mert a fordítás, már magában, végtelen sokat elvonván értékekből: a proza által egészen oda minden zamatok. Megtartottam a mértéket egész hűséggel: a hét és tizenegy szótagos jambusokat; s az alakot, sorokat, szinte — hanem rímek nélkül. Ezt később, talán vagy magam fogom megkísérteni még; vagy jöend DANTEnek újabb, tehetségesb magyar fordítója, s ő fogja pótolni az én számos hiányimat. Mert hiszem erősen, fog jöni kor irodalmunkra is, midőn honfiai közül szinte igen sokan fogják tanulmányozni DANTEt, szerintem is, atyját, és mily dicső atyját, a Romantikának: mint már évek óta tanulmányozzák a nagy SHAKESPEAREt is.

Ily mesterek mellett hová fejlődhetnék — tehetséges és fáradhatlan szorgalmú munkásokban hiányt nem látó — magyar nemzeti irodalmunk.

DANTE ALIGHIERI

ÚJ ÉLETE.

Első fejezet.

Emlékezetem könyvének azon részében, mely előtt keveset lehetne olvasni, találatik egy rovat, mely így szól: *Incipit vita nova*¹⁾.

¹⁾ Kezdődik az új élet.

E rovat alatt találom írva az ígéket, melyeket szándokom e könyvben, ha nem is mind, legalább értelmök szerint, összegyűjteni.

Már kilencszer tért vissza születésem után, a világosság ege, sajátyszerű forgásához képest, majd azonegy pontra, mikor először jelent meg szemem előtt gondolatom dicsőséges hölgye, ki sokaktól, kik nem tudják, mikép nevezzék, *Beatricének* neveztetett. Ő már annyit volt ez életben, hogy létezése óta a csillagos Ég, kelet felé, a fok tizenkét részének egyét megjárta; úgy, hogy majd kilenczedik évének kezdetén jelent meg nekem, s én őt az enyémnek ¹⁾ majd végén láttam. És megjelent a legnemesb színbe öltözve, alázatos és becsületes vérvörösbe: felővezve és ékesítve olyaténképen, mint igen fiatal korához illék vala. Azon pillanatban, igazán mondom, az élet szelleme, mely lakozik a szív legrejtekebb kamrájában, oly erősen kezdte volt reszketni, hogy a legkisebb ereken borzasztónak látszék, és reszketve mondá ez ígéket: *Ecce Deus fortior me: veniens dominabitur mihi* ²⁾). Azon pillanatban az állati szellem, mely lakozik a kamarában, melybe minden érzéki szellemek hordják megérzeteiket, nagyon kezdte csodálkozni: s különösen a látás szellemeihez szólván, ez ígéket mondá: *Apparuit iam Beatitudo nostra* ³⁾). Azon pillanatban a természeti szellem, mely azon részben lakik, hol táplálékunk felszolgáltatik, elkezdte sírni, és sírván ez ígéket mondá: *Heu miser! quia frequenter impeditus ero deinceps* ⁴⁾). Azótától fogva, mondom, hogy Amor uralkodott lelkemen, mely tüstint el is lőn neki jegyezve; s oly nagy elbizottságot és oly nagy uralmat kezdte rajtam gyakorolni, a képzelődésem által neki adott erőnél fogva, hogy kénytelen valék mindent, mi neki tetszett, tökéletesen megtenni. Sokszor megparancsolá, hogy iparkodnám látni ez igen fiatal angyalt; miért is gyermekkoromban, sokszor fölkerestem őt, s oly új és dicséretes magaviseletben látám, hogy bizonyára el lehete róla mondani *Homerosz* költő amaz ígéjét: *Nem látszék halandó ember, hanem isten leányának*. És jóllehet képe, mely folyvást velem vala, Ámor büszkesége volna, rajtam uralkodni; mindazonáltal oly nemes erényű vala, hogy sohasem tűré, miként szerelem kormányozna engem, az ész hű tanácsa nélkül, oly dolgokban, melyekben olyan tanácsra figyelni hasznos volna.

¹⁾ T. i. kilenczedik évemnek. — ²⁾ Im, a nálamnál erősebb isten: eljövén uralkodni fog rajtam. — ³⁾ Megjelent már a mi boldogságunk. — ⁴⁾ Jaj nekem szegénynek! mert gyakran akadályozva leszek ezentúl.

Mivelpedig fölülállani a szenvedélyeken s az oly kora fiatalság cselekedetein, némi mesés beszédnek látszik; távozom azoktól: s mellőzve sok dolgot, mely a gyűjteményből, melyből ezek születnek, vetethetnének; azon ígéren fogom kezdeni, melyek emlékezetembe nagyobb szakaszokban irvák.

Második fejezet.

Miután annyi nap haladt el, hogy épen betelt kilencz év az ezen legnemesebb hölgy főnirt megjelenése után; e napok utolsóján történt, hogy e csodálatos hölgy megjelenék nekem, a legfejérb színbe öltözve, két nemes hölgy közepett, kik korosabbak valának, s menvén az úton, azon oldalra fordítá szemeit, hol én igen megfélemlülve, valék: és kimondhatatlan udvariasságánál fogva, mely ma megjutalmazva a nagy században ¹⁾, erényesen üdvözle engemet, úgy, hogy látni véltem akkor a boldogság minden határait. Az óra, melyben az ő legédesebb üdvözlése hozzám eljutott, azon napnak épen kilenczedike vala. És mivelhogy akkor volt először, hogy igéi megindultak füleimbe jövendők; oly nagy édesség hatott meg, hogy, mintegy megrészegülve, távozáam az emberek közül s egyik szobám magányos helyére vonúltam, s elkezdtem gondolkodni e legudvariasbról. És róla gondolkozván, édes álom lepett meg, melyben csodálatraméltó látás jelent meg előttem.

Mert úgy látszék, mintha szobámban tűzszínű felhőt látnék, melyben egy úr alakát különböztetém meg, kinek tekintete félelmetes volna, a ki rá nézne: s olyan vígnak látszék, önmagára nézve, hogy csodálatos dolog vala: és igéiben sok dolgokat monda, melyekből én csak keveset értettem; közöttök ezeket értém meg: *Ego dominus tuus* ²⁾. Karjaiban mintha egy személyt láttam volna aludni meztelenül, csakhogy könnyeden betakarva látszék vérvörös pattyolatba; kit én igen figyelmesen megnézvén, ráismerék, hogy az üdvösség hölgye volna, mely engem előtte való napon üdvözölni kegyeskedett. S kezei egyikében, úgy látszék, mintha ő valamit tartana, mi egészen égne: s úgy látszék, mintha hozzám ez ígéket mondaná: *Vide cor tuum* ³⁾. S mikor egyideig állott volna, úgy látszék, mintha fölébresztené az alvót: s addig törte esztét, hogy megeteté vele azt, mi a kezében égett; mit ő kételkedve evék

¹⁾ T. i. az örökkévalóságban. — ²⁾ Én a te urad. — ³⁾ Nézd szívedet.

meg. Ezután, nem sokáig tartott, hogy vigsgája a legkeservesebb sirásra változott; s így sírván, karjai közé szorítá azon hölgyet: s vele, úgy látszék, mintha ég felé szállana; miáltal én oly nagy gyötrelmet érzék, hogy gyöngé álman azt nem viselheté el, sőt megszakadt, és fölébredtem: s rögtön elkezdtem gondolkodni, és úgy találtam, hogy az óra, melyben e látás nekem megjelent, az éj negyedike volt; ugyhogy világosan kitünik, mikép az, az éj utolsó kilencz órájának elseje vala. Gondolkodván a jelenetről, föltevém, tudtára adni azt sokaknak, kik híres dalnokok valának az időben; és mivelhogy már enmagam is láttam volna a mesterséget rímes szavakban szólani, föltevém egy Sonettot készíteni, melyben üdvözléném Ámor minden hívét: s kérvén őket, hogy itélnének látásom felől, megírák nekik azt, mit álmban láttam vala: s elkezdém akkor e Sonettot:

Minden szerelmes lélek- s szende szívnek,
 Kit fölkeresni fog jelen beszédem,
 Hogy véleményét énnekem megírja,
 Üdv ő urokban, tudn'illik Amorban.
 Meghármasultak majd immár az órák,
 A csillagoknak legfénylőbb szakában,
 Hogy rögtön Ámor megjelent előttem,
 Emlékezetemnek borzasztó alakban.
 Ámor derültnek látszék, tartva szümet
 Egyik kezében, s könnyű patyolatba
 Takarva alvék karjain Madonna.
 Felkölti aztán, s a megfélemlültet
 Égő szivemmel tápozá aláz'san,
 Majd ellebegni láttam őt könyezve.

Ezen Sonetto két részre oszlik. Az első részben üdvözlők és feleletet kérek. A másodikban jelentem, mire kell felelni. A második rész itt kezdődik: *Meghármasultak.*

E Sonettora sokan feleltek s különböző értelemben, kik között felelt az is, kit én barátaim elsejének nevezek: és egy Sonettot írá akkor, mely így kezdődik:

Láttál, hitenként, minden érdemet te, síb.

S ez lön mintegy kezdete a barátságnak köztem és közötté, mikor megtudá, hogy én valék az, ki hozzá ezt küldötte vala. A

mondott Sonetto igazi értelmét akkoriban senki sem látta, hanem most világos a legeggyűbbebbek előtt is.

Harmadik fejezet.

E látástól fogva természeti szellemem meg kezdett akadályoztatni munkálkodásában, mert a lélek egészen elmerült a gondolkodásba e legnemesebből; miáltal én kevés idő múlva oly hullatag és gyöngélkedő állapotra juték, hogy sok barátomnak nehezére esett engem így látnia: és sokan teli irigységgel, már sürögtek megtudni azt, mit én egészen el akarék rejteni mások előtt. És én észrevevén a gonosz kérdezősködést, melyet hozzám intézének, Ámor akaratából, ki az ész tanácsa szerint parancsola velem, felelek nekik, mikép Ámor volna az, ki engem ennyire juttatott: Ámorra mondám, mert jelei közül annyit viselék arczomon, hogy ezt nem lehet eltakarni. És mikor kérdék, ki miatt képtelenített el annyira ez Ámor tégedet? mosolyogva tekinték rájuk, és mit sem mondék nekik.

Történt egykor, hogy e legnemesebb azon helyen üle, hol igék valának hallhatók a dicsőség királynéjáról; és én oly helyen valék, honnan látám az én boldogságomat: s ő közte és köztem, egyenes vonalban, igen kedves tekintetű nemes hölgy ült vala, ki sokszor tekintte rám, csodálkozván nézésemen, mely rajta látszék határozódni; azért sokan észrevevék az ő nézését; s annyira ügyeltek arra, hogy távozván azon helyről, hallám mondatni közelemben: látod, mikép rontja meg azon hölgy ennek személyét? és megnevezvén őtet, értém, hogy arról szólának, ki középen volt vala az egyenes vonalon, mely a legnemesebb *Beatricétől* indula ki, és az én szemeimben végződék. Akkor nagyon felbátorodtam, bizonyossá levén, hogy titkom a napon, pillantásim által el nem lőn árulva mások előtt; s azonnal eltökélém, hogy e nemes hölgyet az igazság ernyőjévé teszem: s annyira kitüntetém rövid idő alatt, hogy titkomat igen sokan, kik rólam beszéltek, tudni vélték. E hölgy segélyével elrejtém, néhány évig és hónapig, szerelmemet, s hogy még hiszékenyebbekké tegyek másokat, kedveért némely rimes kicsiségeket csináltam, melyeket nem szándokom ide írni, csak mennyiben ama legnemesebb *Beatricét* illetnék; azért mind kihagyom, csupán egynémelyt fogok felírni, mely az ő magasztalásának látszik.

Mondom, hogy az időben, mikor e hölgy ernyőül vala oly nagy szerelemnek, részemről vágyam támadt, azon legnemesebb hölgy nevére megemlékezni, és társakul sok hölgynevet, s különösen e nemes hölgyét, adni hozzá: és hatvan nevet vevék, a legszebb hölgyekét ama városból, hová az én hölgyem a legmagasb úr által helyzetetett: s levelet fogalmaztam *Serventese*-alakban ¹⁾, melyet nem írok le; s meg sem említettem volna, hanemha annyiból, hogy föltevén azt, csodálatraméltólag történt, mikép az én hölgyem neve, azon hölgyek nevei közt, más számban, mint a kilenczesben, semmikép sem türe, hogy állana.

Negyedik fejezet.

A hölgy, kivel oly sokáig elrejtém hajlamomat, kénytelen lőn eltávozni a fennmondott városból és messze tartományba utazni. Miért is én, mintegy megzavarodva szép védelmének megszűnése miatt, igen elcsüggedtem, jobban, semmint enmagam azelőtt hittem volna: és meggondolván, ha hogy távozása felől nem beszélnék kissé fájdalmasan, az emberek sokkal előbb észrevedették vala titkolózásomat; föltevém tehát némi panaszt emelni egy Sonettoban, melyet leírok, mivel az én hölgyem közvetlen oka volt bizonyos szavaknak, melyek a Sonettoban vannak, a mint megtetszik, a ki érti azt; s akkor e Sonettot mondám:

O tí, kik Ámor útain haladtok,

Figyeljete s nézzéte,

Van-é enyémhez fájdalom hasonló:

Csak arra kérlek, halljatok meg; aztán

Képzeljéte, ha minden

Kínnak tanyája s kulcsa nem levék-e.

Ámor, koránsem én kis érdemből,

De ön nemességéből,

Oly kedves, édes pályát tüze nékem,

Hogy én sok ízben hallhatám mögöttem:

¹⁾ *Serventese*: lantos költemény faja, s azon modora a verselésnek, mely ma *terzett*i, majd *ternarij*, s olykor *terzináknak* is neveztetik; tizenegy szótagos, harmadsorbeli rimes versekből áll, s azért ma közönségesen *terze rime* név alatt ismeretes.

Isten! mi érdem által
 Lön birtokául ennek oly vidám szív?
 Eltűnt jelenleg minden büszkeségem,
 Mely a szerelmi kincsből serkedett föl,
 És oly szegény levék én,
 Hogy róla félve történik beszélmem.
 S akkép akarván tenni, mint azok, kik
 Szégyen miatt a bűnt titokba rejtik,
 Kivül vigalmat színlek,
 Mig benn szivemben sírok és evődöm.

Ezen Sonettonak két fő része vagy on; mert az elsőben szándokom Ámor híveit felhíni Jeremiás proféta ime szavaival: *O vos omnes, qui transitis per viam, attendite et videte si est dolor sicut dolor meus* ¹⁾; és kérni, legyenek türelemmel engem meghallgatni. A másodikban elbeszélem, mily sorsra juttatott Ámor, de más értelemben, mint a Sonetto végső részei mutatják; s elmondom, mit vesztettem el. A második rész kezdődik: *Ámor, koránsem*.

Ötödik fejezet.

E nemes hölgy elutazása után, tetszett az angyalok urának felszólítani dicsőségébe egy fiatal, igen nemes tekintetű, hölgyet, ki fölötte kellemes volt ezen fenmondott városban; kinek testét láttam fekünni lélek nélkül, sok hölgyek közepett, kik igen keservesen siráncóznak. Akkor eszembe jutván, hogy egykor láttam őt társaságában ama legnemesebbnek, nem tartóztathattam magamat a könyektől; sőt könyezvén, föltettem magamban, mondani néhány szót halála felett, annak díjában, hogy láttam őt néhányszor hölgyemmel; s ezt megérintettem némileg utolsó részében azon ígéknek, melyeket róla mondtam, a mint az világosan megtetszik annak, ki érti azokat: és akkor e két Sonettot mondam vala, melyek elseje így kezdődik: *Könyezzetek*. És a második: *Halál, te zord*.

Könyezzetek, sír Ámor is, szeretők

Hallván, minő ok bírja őt könyekre;

¹⁾ Oh ti mindnyájan, a kik általmentek az úton, figyelmezzetek, és lássátok ha vagy on-e fájdalom, mint az én fájdalom.

Könyört esengő hölgyeket hall Ámor,
 Bánat keserve nézvén ő szemökből.
 Mert a kegyetlen, vad halál nemes szív
 Ellen gyakorlá zordon ő hatását
 Elrontva azt, mi a becsületen kül
 Magasztalando hölgyben a világon.
 Halljátok, Ámor mint megtisztel é őt,
 Mert én valóban jajgatóni láttam,
 Fölötte a szép meghalt arczatnak,
 S aztán gyakorta föltekinte égre,
 Hol a nemesnek lelke már helyezve,
 Ki a vidámság hölgye volt a földön.

Ezen Sonettonak három része van. Az elsőben felhívom és sürgetem Ámor híveit a siránkozásra : és mondom, hogy Urok sír : és mondom, hallván az okot, miért sír, hogy annál hajlandóbbak legyenek engem meghallgatni. A másodikban elbeszélem az okot. A harmadikban szólok azon tiszteletéről, melyet Ámor tanúsíta e hölgy iránt. A második rész kezdődik : *Könyört esengő*. A harmadik : *Halljátok, Ámor*.

Halál, te zord, és megkérdelhetetlen,
 A fájdalomnak őse,
 Legyőzhetetlen, súlyterhes bírószer,
 Okot szerezvén bánatos szívemnek,
 Mely búskomolylyá tészen,
 Téged gyalázní én nyelvem törekszik.

Akarsz maradni koldús kegyelemben,
 Kell, hogy kimondja nyelvem
 Hibádat, telvét minden görbeséggel ;
 Nem mintha volna földön ismeretlen,
 De, hogy haragra gyúljon,
 Ki élt eleddig Ámor asztaláról.

A szenteséget földről elragadtad,
 S mi becsre méltó, mint erény, a hölgyben,
 A kor víg reggelében
 Te a szerelmes kellemet lezúgtad.
 Ki volt e hölgy, nem szándokom felőle
 Említeni többet, mint ismert erényit.

Ki üdvre érdemetlen,
 Ő társaságát soha ne remélje.

Ezen Sonetto négy részre oszlik. Az első részben a halált bizonyos tulajdon nevein nevezem. A másodikban, róla beszélvén, megmondom okát, mi indít engem kisebbitésére. A harmadikban rágalmazom őt. A negyedikben határozatlan személyhez fordulok beszédemmel, csak hogy értelmemet illetőleg, az meg van határozva. A második rész kezdődik: *Okot szerezvén*. A harmadik: *Akarsz maradni*. A negyedik: *Ki üdvre érdemetlen*.

Hatodik fejezet.

E hölgy halála után néhány napra olyas dolog történt, mely miatt el kelle utaznom a fenmondott városból, s azon vidékre men- nem, hol tartózkodott azon nemes hölgy, ki védelmem vala; noha utazásom célja nem esnék oly messzire, mint ő volt: és jóllehet, látszólag, többek társaságában volnék, az útazás még sem volt ked- vemre; úgyhogy a fohászok alig enyhítheték szívemnek a miatti bánatát, hogy távoznom kelle én boldogságomtól. Mindazáltal a leg- édesebb Úr, ki rajtam, a legnemesebb hölgy erejénél fogva ural- kodik, képzelődésemben megjelent előttem, mint zarándok, könnye- dén s alávaló ruhába öltözve. Megzavarodottnak látszék, s a földre nézett, csak hogy szemei koronként mintha azon szép csörgedező s igen tiszta patakra fordulnának, mely az út mellett, ott, hol én valék, folydogált. Úgy látszék, mintha Ámor hina engem, s ez ígé- ket mondaná: „Azon hölgytől jövök, mely soká volt védelmed; és tudom, hogy visszatérése nem fog lenni; s azért a szívet, melyet tőle birtokodba ejték, magammal hozom, s viszem azon hölgyhez, mely védelmedül lesz, mint ez (és megnevezé azt, kit én jól ismer- rék), mindazáltal, ha hozzád intézett íme szavaimból valamit elmon- danál, úgy mondd el azokat, hogy általok észre ne vétessék a szín- lett szerelem, melyet iránta mutattál, s melyet kell, hogy mutass mások iránt is.“ S ez ígéket mondván, eltűnt ezen képzelődésem egész rögtönséggel, miatta azon legnagyobb résznek, melyet mint látszék, Ámor önmagából adott; s mintegy megváltozva arczulatom- ban, lovaglék a napon gondolatokba mélyen elmerülve s követve sok fohászok által. A nap elmulván, erről íme Sonettot kezdém:

Midőn utazván a minap, lovaglék,
 Kedvetlenül tett mentemen busúlva,
 Ámott az ösvény közepén találtam
 Zarándokoknak könnyed öltönyében.

Arczúlatában látszott ő szegénynek,
 Mint hogyha eltűnt volna ő uralma ;
 Fohászkodással gondolkodva jött, s hogy
 Senkit ne lásson, a fejét lehajtá.

Meglátva engem, szólított nevemről,
 És monda : „Messze tájékról jövök, hol,
 Mert úgy akartam, ten szived lakott volt.

S hozom, hogy újabb kéjnek adjam által.“

Akkor belőle oly nagy részt vevék én,

Hogy eltűnék, s mint ? észre sem vevém azt.

Ezen Sonettonak három része van. Az első részben elmondom, hogy Ámorral találkozám, s mikép jelenék meg előttem. A másodikban azt mondom el, mit ő mondott nekem, ámbár nem teljesen, félvén, hogy elárulom titkomat. A harmadikban elmondom, mikép tűnt el szemem elől. A második kezdődik : *Meglátva engem.* A harmadik : *Akkor belőle.*

Hetedik fejezet.

Megérkezésem után elmentem fölkeresni azon hölgyet, kit az én Uram a fohászok ösvényén nekem megnevezett. És hogy beszédem rövidebb legyen, elmondom, hogy nemsokára védelmemül tevém őt elannyira, hogy sok ember beszéle róla, túlmenve az udvariasság határain ; mi igen sokszor igen nehezemre esett. S ezen okból, azaz e sértegető szóbeszéd miatt, mely úgy látszék, galádul megbecsztelenítte engemet, ama legnemesebb, mely megrontója volt minden gonosznak és királynéja az erénynek, elmenvén mellettem, megtagadá tőlem legédesb üdvözlését, melyben állott egész boldogságom. És eltávozván kissé jelen célomtól, értésül akarom adni, mit vin véghez bennem ereje az ő üdvözlésének.

Mondom, hogy mikor ő valahol megjelent előttem, csodálatra méltó üdvözlése reményében nem maradt semmi ellenségem ; sőt a szeretet némi lángja hatott meg, mely megbocsáttata mindenkinek, ki engem megbántott vala ; s ha akkor valaki bármiről is kérdezett

volna, feleletem egyedül Ámor leendett volna, alázatosságba öltözött arczulattal. És mikor ő már némileg üdvözlőfélben volna, Ámor egy szelleme, lerontva minden egyéb érzéki szellemeket, kiüzé az arcgyöngécske szellemeit, s monda nekik: Menjetek tiszteletére a ti hölgyeteknek; és ő helyökön marada; és ki a szerelmet meg akarta volna ismerni, megteheté, szemeim reszketegségét megtekintve. S mikor e legnemesebb üdv üdvözle, nemhogy Ámor oly eszköz volna, mely meghomályosíthatná előttem az elviselhetetlen boldogságot; sőt ő, mintegy tulságos édesség által, olyl্যা lőn, hogy az én testem, mely egészen kormánya alatt volt, sokszor, mint nehéz és lelketlen tárgy, mozog vala. Ugyhogy világosan kitűnik, mikép az ő üdvözlésében lakozék az én boldogságom, mely sokszor meghaladá és túlárada az én képességet.

Most visszatérve tárgyamhoz, mondom, hogy miután boldogságom tölem megtagadatott, oly nagy fájdalom szálla meg, hogy, távozván az emberek közül, magányos helyre menék, a földet legkeservesebb könyekkel öntözni. És miután e könyezés némileg megenyhített, szobámba tértem, hol jajgathattam a nélkül, hogy valaki hallaná: és itt irgalmasságot esdekelvén az udvariasság hölgyétől, és mondván: „Ámor, segíts meg híveidet!“ elszenderültem, mint a megvert gyermek, könyezve.

Nyolczadik fejezet.

Aluvásomnak mintegy közepén történt, hogy nekem úgy látszék, mintha mellettem, igen fejér ruhába öltözött és gondolatokba merült ifjut látnék ülni: tekintetére felém volt irányulva, oda, hol feküvém: s midőn egyideig elnézett, úgy látszék, mintha fohász-kodva hína, s nekem ez igéket mondaná: *Fili mi, tempus est, ut praetermittantur simulacra nostra* ¹⁾. Akkor úgy látszék, mintha őt ismerném, mert úgy híva engem, mint igen sokszor hitt vala fohászaiban: és rátekintvén, úgy látszék, mintha keservesen sírna: s tölem néhány ígét várna; miért is én, neki bátorodván, imígy kezdék vele beszélni: „Ura a nemességnek, s miért sírsz te?“ És ő ez igéket mondá nekem: *Ego tamquam centrum circuli, cui simili modo se habent circumferentiae partes; tu autem*

¹⁾ Fiam, ideje, hogy elhagyjuk bálványainkat.

non sic ¹⁾. Akkor, meggondolván szavait, úgy látszék, mintha igen homályosan beszélt volna hozzám, úgyhogy én erőködtem szólni, s ez ígéket mondtam neki: „Mi ez, Uram, hogy oly homályosan beszélsz?“ És ő köz ígékben ²⁾, monda nekem: „Ne kérdezz többet, mint hasznodra volna.“ És így elkezdtem vele beszélgetni az üdvözlésről, mely tőlem megtagadtatott; s okát tudakolám tőle; mire ő ilykép felelt nekem: „Az a mi *Beatricénk*, hallá némelyektől, róad levén a szó, mikép a hölgyet, kit neked én a fohászok ösvényén megneveztem, némikép megbántottad; miért is e legnemesebb, mely ellene van minden megbántásnak, nem méltóztatott üdvözölni a te személyedet, félvén, hogy bántalmas volna. Mihezképest, jól lehet hosszú társalkodás által ő a te titkodat némikép igazán ismerné, akarom, mondj te előbb bizonyos ígéket, melyekben kifejezed a hatalmat, melylyel én feletted, ő általa, bírok, s mikép lől te övé tüstinten gyermekséged óta: s erre hidd tanunak azt, ki tudja, s mikép te kéred őtet, hogy neki azt megmondja; és én, ki az vagyok, örömet fogok erről vele beszélgetni; ezáltal meg fogja érteni akaratodat, s megértvén azt, megismerendi a megcsalatottak ígéit. Úgy intézd ez ígéket, hogy mintegy közvetve legyenek mondva, és te ne szólj közvetlenül hozzá, mert nem illő: és ne küldd hozzá nélkülüm sehová, hol meghallhatná azokat; hanem ékesítsd fel kellemes harmoniával, melyben én mindig ott leszek, mikor kelleni fog.“ Ez ígéket mondván, eltűnt, s álmam megszakadt. Én pedig visszaemlékezvén, úgy találtam, hogy e látás nekem a nappal kilenczedik órájában jelent meg; és előbb, semmint kimennék e szobából eltökélém egy Ballátát készíteni, melyben követném azt, mit nekem az én Uram parancsolt: s aztán e Ballátát csináltam:

Balláta, vágyam: fölkeresned Ámort,

S társul vevén őt, hölgyemhez betérned,

Hogy így mentségem, mely te énekedben,

Uram beszéddel adja ő eléje.

Balláta, vagy te udvarias eléggé,

És így kiséret nélkül

Magad beléphetsz bárhová merészen;

De hogyha menni biztosan kívánnál,

¹⁾ Én, mint a kör középpontja, melyhez egyenlően vannak a karaj részei; te pedig nem úgy. — ²⁾ „Köz ígékben“ azaz: a nép nyelvén, vagyis olaszul, és nem latinul.

Előbb keresd föl Ámort;
 Talán nem is jó őt mellőzve menned:
 Mert az, ki által lesz meghallgatásod,
 Ha rám valóban, mint hiszem, haragszik,
 Ő társasága nélkül látva téged
 Hozzá betérni, meggyalázna könnyen.
 Ha majd együtten lesztek, édes ajkkal
 Hozzá ilyen kezd a szót,
 Előbb szívetől irgalmat könyörgvén:
 „Madonna, az, ki engem küld tehozzád,
 Ha tetszik, úgy akarja,
 Mentsége lévén, hallgassad meg aztat.
 Itt Ámor, ő, ki bájidnak miatta,
 Mikép akarja, változtatja arczát;
 Mért kényszeríté másra őt kacsintni,
 Tudhat'd, mivelhogy szívet nem cseréle.“
 Mondd: „Oh Madonna, szíve oly szilárdan
 Megőrizé hűségét,
 Szolgálni hogy kész minden dobbanása
 Neked; tiéd lön rég, s nem tévedett meg
 Sohsem.“ Ha nem hisz, monddsa:
 Kérdezze Ámort, nincs-e ugy valóban;
 És végezetre kérjed őt aláz'san,
 Ha kedve ellen volna megbocsátni,
 Hozzon parancsot, meghalnom, követje,
 S meg fogja látni, rabja mint fogad szót.
 S mondd annak, az ki kulcsa a könyörnek,
 Előbb, semmint lemondjak
 Hölgyemről, ő, ki szólhat én jogomról:
 „Édesded hangom kedvéért, maradj te
 Ittennek ő körötte,
 S szolgád felől, mi tetszenék, beszélgess:
 S ha kéretedre néki megbocsátna,
 Hirdesd mosolygó arczczal a nyugalmat.“
 Eredj, ha tetszik, én nemes Ballátám,
 Oly pillanatban, hogy becsedre váljék.

Ezen Balláta három részre oszlik. Az elsőben megmondom neki, hová menjen; s felbátorítom, hogy biztosabban járjon: és

megmondom, kinek társaságát válaszsza, ha biztosan akar menni s minden veszedelem nélkül. A másodikban elmondom azt, mit megtenni kötelessége. A harmadikban tetszésére bízom menni, mikor akar, indulását szerencséje karjaiba ajánlván. A második rész kezdődik: *Ha majd együttén.* A harmadik: *Eredj, ha tetszik.*

Ellenvethetné valaki az igaz és mondhatná: nem tudja, kihez volna intézve beszédem a második személyben, minthogy a Balláta nem egyéb, mint ezen ígék, melyeket kimondok. Mire azt mondom, hogy szándékom e kétséget megoldani, s megmagyarázni e könyvben, még kétségesebb részében is; s akkor értse meg itt, ki még kételkedik, s ellenvetést akarna tenni, azonképen.

A TÁRSODALOM,

VAGY

STEIN, WIDMANN ÉS RIEHL.

HUNFALVY PÁLTÓL.

II.

Widmann.

Widmann a társadalmi mozgalom törvényeiről irt könyvében részben más tényezőket s más eredményeket hoz ki, mint Stein.

Minden kornak, úgymond, van saját küzdelme, melyet legnyomatékosabbnak vél, s van saját ismerete s fölfogása a társadalmi törvényekről, melyet a legjobbnak hiszen. Azért újra kell azon törvényeket megvizsgálni, melyek szerint az emberiség, mint a föld közönségének élete mozog; újra kell a személyiség hatályát megbecsülni, mert annak lényegét tudni soha nem volt szükségesebb mint most. S eme vizsgálkodásokra inkább megértünk már, mert szorosabban tanultuk megkülönböztetni egymástól a *társodalmat* és *államot*, melyek elseje a természet, másika a mellettünk élő személyek ellenében van; mert megokultunk, hogy tudjuk már, miszerint az emberiség életének s a társadalmi mozgalom törvényeinek vizsgálásában mindig három tényezőt kell tekinteni, úgy-mint a *társadalom*, az *állam* és a *személyiség* hatásának törvé-

neyeit, melyek mindenkor együtt működnek, — minden hamis intézkedés onnan származik, hogy ezen tényezők valamelyikét számba nem vesszük; — mert végre az *élet szorongatásába hajlandóság keletkezett bennünk azon útnak fölkeresésére, melyen az örök forráshoz juthatni, mely egyedül tartja fenn az emberi dolgok összeköttetését.* De jóllehet vizsgálkodásunkban közelebből nem nézzük emez utat, mivel földadatunk a *világnak útját* t. i. azon ügyekezettel illeti, melyet az emberi szellem maga erejéből fejt ki, hogy a természeti kénytelenségen győzzön: mégis a világot csak szolgaság házában kellene tartanunk, ha a kielégítő eredményt nem szülhető küzdelmeket vizsgálván, eszünkben nem tartanók, hogy minden ember előtt mindig nyitva áll amaz út is, melyen a teljes kielégítéshez juthat, valamikor akar. S annak megértesítésére három ok vezérlett. Keressük az emberi közönség, a társadalmi mozgalom törvényeit: de legott észre vesszük, hogy, ha sikerülne is a három tényezőnek, s azok egymásra hatásának törvényeit megtalálni, azzal korántsem bírnánk mindent megmagyarázni, mert *egy más megmérhetetlen elem van még ott*, mely nélkül az emberi élet talány marad; s ez éppen abban áll, hogy az egyes ember, valamikor akarja, kivonhatja magát a társadalmi és állami kénytelenség alól, s beléphet az erkölcsi szabadság országába, minél fogva gondolkodását és cselekvését a világ mérő-vesszeje által nem lehet többé meghatározni. Másodszor, alig van visszahatás és forradalom, mely Krisztusra, mint kezésére nem hivatkoznék, s a világnak útját nem ügyekezett volna összezavarni Krisztus útjával. De nem lehet ám két urnak szolgálni, s nem szabad istent a világ büntársává tenni: sőt ki kell mondani, hogy Krisztus nem ismer sem társadalmat, sem államot, sem tulajdont, sem házasságot, sem érdeket, sem törvényt, hanem csak az öntökéletesség és az erkölcsi szabadság mértékét, s az isten szeretetét, tehát minden emberi életét is. Csak korunknak elvakulásában történhetett, hogy Krisztust hol socialistának, hol megalapítójának nézik azon rendnek, melyet amazok fel akarnak forgatni. — S harmadszor nem lehet a társulatosság és félszeg bölcelet tanait megcáfolni, ha a tökéletes személyiséget s annak viszonyát a hiányos emberi személyiséghez be nem fogadjuk vizsgálatinkba. Mert két alaptévelyre találunk mindenütt, arra, *mely a hiányos emberi személyiségnek több éreényt tulajdonít, mint neki van; s arra, mely nem-személyi dolognak, intézetnek, p.*

o. a birtoknak, államnak, királyságnak, társadalomnak stb személyiséget tulajdonít, melylyel azok nem bírnak. Igen is, a teljes ember minden dolognak mértéke, s tudománynak forrása: de ama teljesség a hiányos személyiségnek legyőzését s istennek odaajánlását teszi föl, s nem akarja a földet menyynyé átalakítani, hanem viszontag a földön akar mennyei életet élni, úgy hogy semmire sem szorul. De napjaink bölcselete csak külső jólétet, csak élvezetet hajhász; ebben conservatívek, constitutionalisták, radícalok, socialisták mind egyek; ők csak az uralkodás miatt harcolnak. S még iszonytatóbb eredményeket szül az, hogy intézetnek avagy dolognak tulajdonítanak személyiséget. Pedig az ember mindenütt csak a maga személyiségeért, nem pedig valamely intézetért dolgozik.

Ezen előzmények után világos, hogy mikor a társadalmi mozgalom törvényeit keressük, először bölcséletileg annak egyes tényezőit s azoknak egymásrai hatását kell megismernünk; azután néznünk az új történelemnek fáradozásait, melyek által az ama tényezőket, a személyiséget, társadalmat és államot, létesíteni s egymáshoz helyes viszonyba törekszik hozni. — Widmann könyve, melynek szelleméről az eddig mondottakból is már ítélhetni, két részből áll, az *elmélkedés könyvéből*, és a *történelem könyvéből*. Amabban a személyiségről, a társadalomról, az államról és a háromnak összehatásáról értekezik: emebben leginkább az elmúlt 60 évnek történeteit vizsgálván, beszél az *elront államról*, az *elront társadalomról*, s az *elront személyiségről* a történelemben.

Elmélikedés könyve.

1. *A személyiség lényege.* A teljes önálló személyiség, mely magát tökéletes szabadon meghatározza, s a nem-személyin tökéletesen uralkodik, mindig előfeltéte az emberi személyiségnek. Istennek léte oly szükséges az embernek, mint a levegő a testnek. Valaki akkor uralkodik teljesen valamin, ha erre soha sem szorul. A tökéletes önmeghatározáson kívül, mely a szabadság, a semmi nélküli szükölködés az istenségnek sajátja. E tökéletes személyiségnek az emberi személyiség áll ellenében, mely nem-szabad, szükölködő; mely tehát szellemének hiányaitól szintugy mint más személyektől s a természettől meghatároztatik. S az emberiség szel-
leme, ha ezt valamennyi elmúlt és jövőendő személyiségből állónak

gondoljuk is, sem teljesen szabad, sem teljesen uralkodó; mert a mely egység hiányosokból alakult, nem lehet hiány nélküli.

Mind a mellett az emberi természetbe ösztönző hajlam van oltva a szabad önhatározásra és uralkodásra, mely semmiben sem szűkölködik. Az emberi történelemnek más célja nem lehet hát, mint folytonos ügyekezet, a teljesen szabad és független személyiségre juthatni, a mikor az ember sem szellemének hiányaitól, sem külső dolgoktól nem függend, mivel nálok nélkül nem szűkölködik. E célra törekszik minden vallás, hit és bölcselem: de azon utak, melyeken hozzá juthatni gondolnak, különbözők, mint az istennek létét is különbözően fogják föl. Leginkább kitetszik még is két út, melyet egymással nem szabad összezavarni, úgymint *Krisztusnak és a világnak útja*.

Krisztusnak útja két előfeltételtől függ, az *élő istennek hitétől*, s egy *tökéletes ember eljövetelenek hitétől*; tehát isteni kijelentéstől. Ezen út okvetlenül el vezet a teljes szabadságra s a személyek és dolgoktól függetlenségre. Nem fejtegetjük ugyan itt ezen utat, de szükség tekintettel lennünk rá, mikor a világnak útját eléadjuk: *mert a megváltásról ének keresztül zeng az egész történelmen, mely nála nélkül megérthető sem volna.*

Kik a világ útján indulnak el, azzal kérkődnek, hogy minden előföltét nélkül gondolkoznak; hogy a tudásnak egyéb forrását nem ismerik el, mint az öntudatot; s reménylik is, mikép az emberi szellem maga által fog egyszer győzelmet ülleni. Mintha ez, hogy hiányos emberi személyiségnek hiány nélküli öntudata lehet, előföltét nem volna! Pedig ezen előföltét, mely az életnek középpontját elferdíti, s élő isten helyett az öntudatot veszi minden élet sarkának, mindjárt két tévelyre ragad. Mert a hiányos öntudatot vevén középpontnak, midőn az ember szabad önhatározásra és igaz uralkodásra, mely semmi nélküli szűkölködés volna, törekszik, csak más személyiségek meghatározását és másokon uralkodást keres; valamint a semmi nélküli szűkölködés, mint a természetén igazán való uralkodás helyett, élvezetet hajhász. — De mi épen ez utat fogjuk közelebből tekinteni.

Az ember azon céljának elérésére leginkább két eszközt használ, a *társodatmat* és az *államot*. Tudniillik az emberi személyiségnek első hiánya, hogy szellemének és testének szükségzeitől függ, s a természet irányában tehetetlen. Ellenmondás van tehát benne

rendöltetése között, melyről kitörülhetetlenül él lelkében a tudat, s tehetsége között. Azon ellenmondás elenyészése végett más személyiségek után körültekint, hogy ezek segítségével uralkodhassék a természetben. De minthogy az ember hiánya folytonos, ama segítségnek is folytonosnak és létegettnak kell lenni. Így támad a *társadalom* s annak *létegette*, melybe az emberi nem multját és jövőjét szükségkép mint tényezőket belé kell gondolni. Mert az emberiség elveszne, ha a multnak örökjét nem bírná, s ha mindig a jövődőt nem tartaná szeme előtt. De a társadalom, mint létegette, a személyiség hiányán segítettő, bizonyos rendet állat föl, minél fogva kinek-kinek bizonyos hely jut. Azon rend már a munkának és élvezetnek, a termelés és fogyasztásnak rendje. Az által pedig az embert függővé teszi. *Annál fogva a társadalmi létegette az embert egyfelől a természet ellen óvja, és szükségét kielégíti, de másfelől függővé is teszi őt; az tehát neki barátja és ellensége.*

Az embernek egyik hiányából keletkezett a társadalom; másik hiányából keletkezik az *állam*. Mert szellemi személyiségének is vannak hiányai, legalább más személyek ellen is ótalomra szorul. Szükségképen támad hát a *személyiségek létegette*, mely minden egyesnek szabad önhatározását, s az uralkodásbani részvétét akarja biztosítani az által, hogy mindnyájan egység alá vetik magokat. Ezen létegette egység az *állam*. De ez is az egyes személyek hiányait pótolván és szabadságát óván, egyszersmind bizonyos jogi körbe szorítja őket, minél fogva nem-szabadokká lesznek. *Az állam is hát az országglati szabadságnak s az országglati rendnek és függésnek fentartója, s így az emberek barátja és ellensége.*

Hogy az ember az ellenmondást, mely rendöltetése és tehetsége között okvetetlen van, elenyéztesse, társadalmat és államot alkot; de lám rögtön kifejlik uj ellenmondás ezek és maga között. Azonnal dolgozni kezd ezen uj ellenmondásnak megszüntetésén is, még pedig kétféle uton. Mert vagy tagadja személyiségének hiányait, s azt követeli, hogy t. i. a társadalmat és államot félre tehesse, s a fejtelenségben találhassa meg üdvét; — az öntudat bölcelete, azaz, mely csupán az önlegi öntudatból indul ki, szükségkép jut ezen eredményre: vagy pedig elismeri ezen személyiségének hiányait, s a társadalom és állam szükségét, s akkor csak oda törekszik hogy azok határain belül minden embernek egyenlő ótalom a természet ellen, s egyenlő szabadság és részvét jusson az uralkodásban. Ezt

ugyan teljesen elérni soha sem lehet : mind a mellett az szükségkép az országlatnak első tétele, ámbár legveszélyesebbike is. Mert túlrajta némelyek az emberi dolgok valódi értékének felfogására érnek : mások meg ábrándokra vetemülnek és Utópiákat képzelnek.

De hát a társadalom és állam miért nem adhalják azon szabadságot és függetlenséget, mely végett alakultak? Azért nem, *mivel a hiányos személyiség származtatja beléjük a szabadsátlanságot és függést*: ennek hát nem a társadalom és állam az okai, hanem maga a személyiség. Mert a gazdasági rend, melyet a társadalom, s a jogi rend, melyet az állam keletkeztet, nem vonna még szabadsátlanságot maga után, mert szabad gazdasági és országlati forgalmat tesz föl. De a személyiségek nem egyenlők. Ezt tagadják ugyan sokan, s azt vélik, hogy, ha egyenlőtlenség létezik az emberek között, ezt csak a társadalom és állam okozták, miért is fölberzenkődnek ellenök. Ím ez a társulatosság elve, mint látandjuk. Mások meg azon pontot, hol az emberek igazán egyjogúak és egyképességűek, mely is az erkölcsi szabadság, minél fogva az istenséggel állunk összekötetésben, s mindnyájan az isten előtt egyenlők vagyunk, — ezen pontot, mondom, úgy értik, mintha külső viszonyokra nézve is egyenlők volnánk. Pedig a különségében élő ember ép azért, mert abban él, nem egyenlő más emberekkel; a helyett hogy magán uralkodnék, másokon ügyekszik uralkodni, s a helyett hogy semmi nélküli szütkölködésben keresne szabadságot, élvezetet hajhász. *Szabadság és egyenlőség csak az ember belsejében honol.*

2) *A társadalom lényege.* Az eddigi vizsgálkodások eredménye, melyet emlékezetben kell tartani, az, hogy a társadalom és állam lényegöknél fogva a gazdasági és országlati egyenlőséget tárgyazzák: de hogy valóságos létők az egyenlőtlenségnek magvát viseli magában, melyet beléje a hiányos személyiség ültet. Annálfogva a valóságos társadalom és állam ellenközésben van illető eszméjével. Hol belső ellenközés van, ott tusa is keletkezik abból: az egyenlőséget és szabadságot a társadalom és állam eszméi igénylik: ámde a hiányos személyiség miatt az soha nem érethetik el egészen. A tusát azonban egyedül a személyiség folytatja önmaga ellen, s azér az teljesen soha sem szünik meg, hacsak az erkölcsi szabadság által a személyiség ki nem vonja magát a szükségletek igájából. De ő azt a társadalom és állam eszközlésével is megkívánja szüntetni; s ím ezen iparkodásnak törvényeit akarjuk megmutatni.

Először a személyiség a gazdasági egyenlőséget és szabadságot a társadalom által ügyekszik valósítani. A személyiség folytonos harcban áll a természettel, melyen uralkodni akar, hogy így szükségait kielégíthesse. Az embernek szükségletei részint testiek, részint szellemiek; a természet is mint látható és láthatatlan tűnik föl. Már igaz ugyan, hogy a természetet csak erkölcsi szabadság által uralkodhatik az ember: de ő azt külső *munka* által is kénytelen maga alá vetni. A mit a munka eléállat, s a mivel szükségét elégíti ki, az *jószág*: tudjuk azonban, hogy semmi jószág sem képes tökéletesen kielégíteni az embert; — de itt a külső munka mellett maradunk. Minden ember munkálkodni kénytelen, mert mindennek sokféle szüksége van. A természet az emberek irányában közönyös; ő mindenkinek mindenét általengedi. Ha tehát nem minden munkás egyenlő anyagot szerez el magának a természettől, annak nem ez, hanem a munkálkodó emberek különbségei az oka. Mert az egyesek nem csak korlátolvák, hanem különbözők is: mindnyájok korlátoltsága keletközteti a társadalmat; különbségeik meg az egyenlőséget és szabadtalanságot okozzák. Tudjuk ugyanis, hogy az egyesek a természet ellenében csak létegett közönség által, mely is a társadalom, tarthatják fenn magokat. Célja ezen társadalomnak a *vagyonosság*, mely is anyagi és szellemi javak bősége. Az *eszköz* pedig, melylyel a társadalom azon célt eléri, a *tőke*, azaz munkálkodó és fogyasztó személyiségek nagy száma s az, mit a személyiségek a természettől már elszereztek és használhatóvá tettek. Mind kettőt az enyészettől óvni kell. Az emberek megóvatnak áttól szaporodás által, a javak szinte megszorítás és az által óvatnak meg, hogy nemzedékről nemzedékre maradnak. — Azért oly nyomatókos a tőke, mert csak általa vehetni erőt a természetet, mely mellett a tartás és egység oly hatályosan dolgozik.

Ha a társadalmat ember- és jószág-tőke nélkül gondolni nem lehet, azt még is család és tulajdon nélkül kell gondolnunk, mivel ezek csak ugyan nincsenek a társadalom lényegében. Hanem *ezek is a személyiség hiányos voltaiból keletköznek*. Mondtuk, nincs ember, ki munka nélkül ellehetne; azt is mondtuk, hogy a természet egyaránt nyújtja mindenkinek mindenét. De az emberek különböző tehetségűek, tehát ki többet, ki kevesebbet szerez magának a természettől, s óv meg attól és más emberektől. Az egyesek tőkéje hát különböző, s *magánbirtokká* lesz. A magánbirtok magánhatalmat

teszen föl, s viszontag. De mihelyt a személyiség a magánbirtokot elismeri és fentartja, azonnal kimondja a birtoknak egyenlőtlenségét is. Már ebből is látható, mennyire csalatkoznak, kik a magántulajdon lerontásával vélik a személyek egyenlőtlenségét megszüntethetni: holott csak ezen alapul a birtok egyenlőtlensége is. A személyek egyenlőtlenek, mert hiányosak: egyenlők csak az erkölcsi világban lehetnek.

Azonban itt sem állapodhatik meg a személyiség. Ő, ki magántulajdont bírni, tehát másokat bizonyos anyag használatából ki akar rekeszteni, másfelül mégis a szabad gazdasági mozgalmat igényli; tehát folyvást mások gazdasági körébe nyúl. Harc van tehát a magán tulajdonosok között, melyben csak erőhatalom győz. E bizonytalan állapotból menekülni akar az ember, mire ismét két útja lehet. Mert vagy fölülemelkedik Krisztus példája szerint az érdekek és erő-hatalom világán, vagy pedig az érdekeket ki akarja egyenlíteni, az által *hogy mások magánbirtokát tiszteli, és a gazdasági mozgalmat egyetemileg elismert szabályok alá rendeli*. Elismeri tehát maga fölött a jogot, vagyis az államot, mely egyedül tarthatja fenn a jogot. Ámde az állam lényege abban mutatkozik, hogy minden személyiségnek egyaránt jutat részvétet a szabadságban: ő tehát az egyesek magánbirtokát nem biztosíthatná lényege ellenére. Mivel azonban az állam csupa ilyen hiányos személyekből áll, ő mindig arra kényszerítettetik, hogy a magán-erőhatalmat és magánbirtokot mint magánjogot és magántulajdont elismerja.

A család is csak különös jelensége a magántulajdonnak, bár nő és gyermek, mint személyek, más viszonyban állanak a férj és atyához, mint a birtokolt dolog áll a birtokoshoz. A család sem foly tehát a társadalom és állam lényegéből, hanem a hiányos személyiségből: minden valóságos államban okvetetlenül ott van a család és a magántulajdon. De az utóbbi a család által örökössé lesz, minélfogva a gazdasági mozgalom szabadsága újra félbe szakasztatik. Mind a mellett a társadalom eszméje, mely mindenkinek egyenlő részt akar jutatni a munkából és jutalomból, folyvást jelenkezik; a tusa tehát az eszményi és valóságos társadalom között soha nem szűnik meg. S e tusának is vannak törvényei, melyek együtt *a valóságos társadalom mozgalomának törvényét* képezik, vagyis az *igaz országgazdászatot*. A szabad mozgalom eszméjét maga a személyiségek hiánya mozdítja elé. Mert bármennyit birjon is valaki,

mégis másokéra szorúl, tehát *cserélni* kénytelen. A csere már egyik eszköz a szabadságra és egyenlőségre. Továbbá mivel a gazdasági szabad mozgalom félbe szakasztatott, a munka és élvezet osztályának egyenlősége is csorbát szenvedett, mert sokakat függésbe ejtett. Már a függésben lévők egyenlő munka- és élvezet-osztályt kívánnak; bennök tehát egy másik eszköz van a szabadságra és egyenlőségre. De az élvezet egyenlősége által nem sokra mehetni: csak a munkának mind nagyobb fölosztása emeli a termelést, s a csere akadályainak elhárítása mozdítja elé a nagyobb fogyaszthatást. S akár mint van is, a társadalom nem képes a személyiséget elnyomni; mert bármilyen hiányos legyen is, csak ő a személyiség, nem a társadalom.

3) *Az állam lényege.* Valamint a személyek a gazdasági egyenlőtlenséget és szabadtalanságot okozzák, s egyszersmind azok ellen harcolnak: úgy ők az országlati egyenlőtlenségnek és szabadtalanságnak is okozói s egyszersmind az országlati szabadságnak és egyenlőségnek harcosai. Az emberek egymástól függetlenek lenni, s mégis, mert hiányosak, egymáson uralkodni akarnak; miből vagy mindnyájok harca támad mindnyájok ellen, vagy pedig az állam keletkezik. De az állam csak a hiányos személyekben lakozó erkölcsi szabadság által lehetséges, mely mint a jognak eszméje keletkezik. *Az állam eszméje tehát az erkölcsi személyiségből fakad, célja az emberek egyenlő szabadsága és egyenlő részvétele az uralkodásban; tartalma pedig a jog.*

De a valóságos állam hiányos személyiségekből áll, kik rája az egyetlőtlen birtok és jognak biztosítását tukmálják, s azt lényegével ellenkező működésre, t. i. erőhatalom gyakorlására bírják; mert saját működése csak joggyakorlás volna. Mihelyt pedig az egyenlőtlenség erőhatalommal tartatik fenn, országlati különbségek támadnak, s lesznek *uralkodók* és *alattvalók*, mint a gazdasági rendben voltak *birtokosok* és *birtoktalanok*. Tehát a valódi állam is ellenkezőst hordoz magában, mely soha nem fog megszűnni egészen. Mind a mellett a személyiség, mintegy nem tudva, hogy ő okozta azt, meg akarja szabadítani az államot attól, hogy önmagával ne ellenkezzék; mert erkölcsi oldalánál fogva a jog eszméjét kénytelen uralni. Így támad a *tételes jog*, mely is az államnak erőhatalma által fenntartott jog. A valóságos államnak tehát más feladata nem lehet, mint a tételes jognak fentartása.

Minthogy pedig a tételes jog soha nem lehet egészen csak az igazság kifejezése : azért az egyszersmind a szabadtalanságnak is forrása az államban ; s a személyiség ellene harcol. A személyiség kényszeríti tehát a tételes jogot, s annak vivőjét, az államot, szünetlen mozgalomra, hogy a jognak eszméjét mind jobban jobban megközelítse.

4) *A személyiség, társadalom és állam összehatása.* Nehéz az egyes tényezők természetét voltaképen megismerni ; még nehezebb azok összehatásának törvényeit fölfogni ; de ha szinte sikerült is azokat megtudni, mégsem vagyunk képesek az élet folyását meghatározni, mert arra a személyiség által olyan nyomatékok is hatnak, melyeket az értelem meg sem fejthet. Mind a mellett sokat lehet megmagyarázni, — miből *azután a társadalmi és állami tudomány keletkezik.*

Társadalom és állam kétféle mozgalmat tapasztalnak, egyiket, mely azok lényege szerint foly, s mely amabban a gazdasági egyenlőséget és szabadságot célozza, ebben pedig az országlati egyenlőséget és szabadságot ügyekszik valósítani ; másikat, melyet a hiányos személyiségek okoznak, melyek mind a társadalomban, mind az államban félbe-félbe szakasztják a szabad közlekedést, forgalmat és alkudozást. A személyiség először is leginkább halandóságán aggódik. Erről úgy gondol tehetni, hogy az örökséget fölhalálja. Mig az nem létezik ; úgy látszik, mintha a személyiség uralkodnék a társadalmon és államon, de az örökség által megfordítva látszik, mintha a társadalom és állam uralkodnának a személyiségen. Mert azontúl a gazdasági és országlati mozgalmak alól mindig kivételnek a magántulajdon és magánjog, s függetlenekké tételnek a személyiség mértékétől. Az egyenlőtlenségnek forrása nem az egyenlőtlen személyiség többé : sőt ezt is az öröklött vagyon és hatalom határozza meg.

De az örökségnek alkalmazása *azután gazdasági és országlati rendeket vagy felekezeteket szül*, melyek a személyiségre nézve új nyűgök. Ha e nyűgök el nem szakíthatók s a mozgalom mindinkább a szabadtalanságra vergődik, a rendek vagy felekozetek *zárnákká* lesznek. A mint viszont a várnai kényszerűség enged, a mozgalom akként hajlik a szabadság felé, midőn egyes személyiségek a fölsőbb rendek sajátjait magokéivá teszik. De annyira soha nem haladhat, hogy a gazdasági felekozeteiket is, melyek a szüksé-

ges munkaosztáson alapulnak, megszüntelhesse. Az egész mozgalmából pedig azon törvényt vonhatjuk ki, hogy minden valóságos társadalom és állam a gazdasági és országglati rendek vagy felközetek s azoknak egymáshozí viszonyai által határozatilik meg. S országásznak más feladata nem lehet, mint azon gondoskodás, hogy a társadalom és állam idoma mindannyiszor teljes kifejezése legyen a gazdasági és országglati rendek viszonyainak. Azért neki okvetlenül tudnia kell a törvényeket, melyek szerint ama rendek egymásután kifejlenek; névszerint, melyek szerint a gazdasági rendek után az országglatiak, s ezek után ismét a gazdaságiak következnek.

Ha már a gazdasági munkálkodások elosztásának törvényét keressük, azt az emberi szükségletek fejlődésében találjuk meg. A mely jószág időszerint legnyomatékosabbnak tetszik, annak eléálító rendje mind ekkor túlsúlylyal bir. A munka pedig, mint a jószág is, vagy jószágféle, leginkább anyagi, szellemi és óró vagy védelmező: annálfogva három rend is fejlik ki, s köztök mindannyiszor egy bir túlsúlylyal. Így látjuk mindenütt ideiglen a papi rend uralkodását, ezt fölvaltja, vagy hatalomban vele osztozik a vitéz vagy katona rend. Legujabb időben az anyagi jószág, különösen, a pénz kerül fölfelé, azért is annak rendje uralkodik. De mi nem tudhatjuk, vajjon nem támad-e ismét új szükséglet, minél fogva egy ujabb rend fog a pénzesekek fölébe jutni.

Bár mennyire megakadályozzák is a gazdasági rendek a jószágok szabad közlekedését, az részben mindig megmarad, s eszköze a csere, folyvást hat a rendekre. Igaz, a cserét is sokkép korlátozzák részint a személyiségek egyenlőtlensége, részint az általok felállított intézetek, részint a természet, melyek együtt véve a kereskedést és a pénzt hozzák elé: mindazonáltal soha nem szünik meg a korlátok tágitásán dolgozni, s helyökre szabad versenyt teremteni. A szabad verseny minden esetre jót szül, mert az igazán neveli a jószágok hasznavezőségét: de a részbeli szabad verseny árthat, s a francia írók, midőn a versenyt gáncsolják, mint *Fourrier*, csak is a részbeli szabad versenyt tartják szemök előtt. A szabad verseny a nyereség meghatározására is okvetlen szükséges. Ha teljesen szabad verseny létében pár csizmaért, mely itt Európában 10 pengő ft volt, Kaliforniában 50 pft kapok, a szállítás költségének levonása után, a megmaradt merő *) nyereség igazságos, mivel Kaliforniá-

*) Az olasz *brutto netto*, után lett a francia *produit net* stb, mit a német *reiner*

ban a csizmának igazán 50 forint ára hasznát veszik. De ha nem szabad a verseny, sőt egyedáruasságok vannak; akkor a nyereség lopott jószág, mert nem származik akkora megfelelő haszonból.

Az államnak bármilyen kezdete legyen is, ő mindig és mindjárt kénytelen nem-egyenlő személyiségekből állani. Ezek ugyan az igazság esméje szerint akarnának rendeződni: de minthogy épen miattok az igazság mellett az erőhatalom is határoz, a rendeződés soha nem fog egyedül az igazság szerint történni. A hatalom által fentartott jog a *tételes jog*, a személyiség rendeződése hát a tételes jog szerint alakulhat csak. Ez ugyan, ismét a személyiségek befolyásánál fogva, törekszik a merő igazság felé: de azért az uralkodás és engedelmesség soha nem lesz egyenlően fölosztva. Sőt a tapasztalás mindig következőt fog igazolni; hogy azon gazdaság, rend vagy felekezet, mely időszerint a leghasznosabb szellemi vagy agyagi javakat bírja, előbb magánjogilag, utóbb államjogilag is a leghatalmasabbá válik; hogy országlati rend vagy feleközet, mely lassankint szellemi avagy anyagi gazdaságbeli alapját elveszti, azon arányban lejjebb süllyed s hatalmát is elveszti; viszontag, hogy országlati rend vagy feleközet mindaddig ki nem szoríthatatik állami befolyásából, míg megőrzi azon gazdasági alapját, mely befolyásával viszonylik.

A valóságos államok közhatalma, bármint keletkezett legyen is, kénytelen többé kevésbbé a viszonylagosság és szerződés alakát ölteni magára: ha pedig felőle gondolkodunk, más eredetét, mint szerződésbelit föl sem találhatjuk. Csakhogy ezen szerződés a valóságos államban úgy tűnik elé, mint az egységet alkotó rendek és feleközetek szerződése, mely azután *alkotmánynak* neveztetik. A közhatalom vivőre szorúl, s miután ez kormányozni is fog, e vivő soha nem lehet az egész állami közönség, hanem inkább úgy kell gondolni, hogy a közönség azt mindig egyre vagy többre ruházta. S itt kitűnik a *népurság* és *egyedurságnak* különbsége. — (Különösen azt emeli ki Widmann, hogy államban minden feleközet, ha

Ertragnak nevezett. Ha mi is *tiszta* haszonról stb beszélünk, csak ügyetlenül fordítunk. Ha „*merő hazugság*, *merő bor*, *merő arang*“ jók, miért ne volnának „*merő jövedelem*, *merő haszon*, *merő nyereség*“ is jók azon gazdasági fogalom kifejezésére, melyet a „*produit net*“ fejez ki, s melytől azután még a *tiszta jövedelmet* is meg lehetne különböztetni, t. i. azt, melyet *tiszta* kézzel keresünk.

gazdasági alapra és érdekre nem támaszkodik, levegőben fityeg, s a többség azon alap nélkül levén, bolondokra vetemődik; azután pedig kárhóztatja az alkotmányosokat, hogy a karokat és rendeket lerontották, s az egyedurságot tagolás nélküli nép által gondolták megdicsőíthetni; holott pedig valóban oda vitték a dolgot, hogy most az „*absolutia*,” vagy „*anarchia*” között kell választani. Az angol politika okosabb: ott a királyság és a karok s rendek együtt járnak, s a népnek és országnak igaz érdekeit kénytelen-ségből is előmozdítják. De ha ott is megszűnnének a rendek, s az általános szavazat törvényynyé válnék, vége volna szép Angliának.

Történelem könyve.

Widmann leginkább az utolsó hatvan évnek történeteit vizsgálja, hogy mintegy tükörben megmutathassa az elmélkedésben fölállított tételeket. Amaz elmélkedés, úgymond, arról győzött meg minket, hogy minden valóságos társadalom és létező állam eleitől fogva, úgy virágzásában mint hervadásában, az egyenlőtlenségnek és szabadtalanságnak ezerféle változó tünetényeit foglalja magában; hogy tehát semmi idoma a társadalom és államnak nem valósíthatja teljesen azoknak eszméjét; hogy az emberek boldog- és boldogtalansága inkább függ a tőkének és tételes jognak fölosztásától, az erkölcsi érdemtől, továbbá a gazdasági eszközök és a politikai hatalomnak helyes használatától, mintsem a társadalom és állam idomától, kivéve a mennyiben az a gazdasági és országlati állapotnak megfelel, s képes azon állapot fejlődésével együtt fejlődni. De minthogy az emberek ritkán tapasztalják ezt, mert egyfelül az uralkodóknak gögjét bántja s megsérti elbizottságukat, másfelül fájdalmasan érinti az elnyomottak szabadság utáni vágyát is; minthogy egy társadalom és állam, bármily egyenlőtlen és szabad-talan legyen is, sem bírja elmellőzni a maga eszméjét, úgymint a szabadságot és egyenlőséget: azért az emberek ezred évek óta képzelték, s hihető még sokáig fogják képzelni magoknak, hogy elvégre az államnak, s ha ennek nem, tehát a társadalomnak valamelyik idomára, vagy ha ez sem sikerülne, legalább a személyiségnek olyan helyzetére fognak találni, mely mindeniknek egyenlő élvezetet és szabadságot, s egyenlő részvételt biztosítand a gazdasági és országlati rendben és mozgalomban.

E hamis képzelet uralkodik hatvan év óta a francia nemzeten,

mely is demokratikus, továbbá socialisticus, végre social-demokratikus kísérleteket tőn a keresett szabadság és egyenlőség valóítására. Az első kísérletet *Robespierre*, a másodikat *S. Simon* és *Fourrier*, a harmadikat *Proudhon* személyei világosítják fel. Az első kísérlet az 1789-ki forradalomnak, a második az 1848-kinak teszi magvát; a harmadik végre egy harmadik és utolsó forradalomé lesz, mely, mivel a személyiség, mint elvont eszme, soha nem létezhetik a természetes életben, okvetlenül kudarcot fog vallani. Azután pedig minden attól fog függni, vajjon az emberi szellem akarand-e már lemondani a tökélyesség valóításáról a földön, s belátandja-e, hogy a lehető legfőbbet, mi a világon létesíthető, elérte, ha megközelítőleg eltalálja azon törvényt, mely szerint a társadalom, állam és személyiség egymásba fonódnak, anélkül hogy egymáson szerfölött hatalmaskodjanak. Ha az emberi szellem nem volna többé képes azon nézetre emelkedni, s működését ama három tényező lehető sulyegyének valóítására irányozni: Franciaországgal együtt egész Európa oly ernyedésnek fogna indulni, melyet erőszakos uralom által talán föl lehet még tartóztatni, de mely okvetlenül be fog következni.

Mint *Steint* nem követtük a történelem előadásában, úgy *Widmann* sem követhetjük abban, mert hosszabban kellene elbeszélni az eseményeket s az emberek gondolatjait, mintsem folyóiratunk megengedi, s még sem állathatnók kielégítő képét olvasóink elébe. Talán kitélik tőlünk más alkalommal olyan képet adni a francia társadalom mozgalmairól, mely könnyen belátható s hű is legyen.

Widmann az összerű élet feladatainak megfejtésében két uton látja haladni az emberiséget, s ezeket *Krisztus* és a világ útjainak nevezi. Nagyon helyes, fölmutatni azon ellentétet, melyet a két út jelent; de midőn azt felmutatjuk, kell egyszersmind azoknak érintkezését is a személyiségben világosságra hozni, minélfogva nem választathatnak el annyira egymástól, mint *W.* gondolni látszik. Igaz, *Krisztus* útja nem a világ útja s viszont: de az is igaz ám, hogy sem az egyikről sem a másíkról nem beszélhetünk annyira elvontan a személytől, hogy azt gondolhatnók, nem az egyes ember az, kinek mind *Krisztus*, mind a világ útján egyszerre kell haladnia. *W.* gondolatai járásából, ha jól értettem, azt vonhatná ki az olvasó, hogy ki a világ útján jár, az nem járhat *Krisztus* útján, s

viszont, ki Krisztus útján jár, az fel volna mentve a világ útjaini járástól. Pedig ez nincs úgy, nem is lehet úgy.

A személyiség fogalmából kell indulni minden társadalmi és állami elméletekben és műveletekben; mert a személyiség kedvéért vannak ezek, mint Widmann is mondja. Innen ha Widmannal együtt azt kell állítani, hogy a társadalom a személyiségért van: azt is kell állítanunk, hogy a társadalomban nincs semmi, a mi a személyiségben nem volna; miért is ha igen helyesen mondja W. hogy a társadalom és állam nem személyiségek: azt is kell mondania, hogy azok nem bírnak semmi tulajdonsággal, mely nem a személyeké; s hogy nem lehet semmi előttök idegen, mi a személyben van.

A személyiség korlátolt; de korlátoltságában is külső és belső léte szerint fejlődik ki. Külső léténél fogva él családban, községben, társadalomban, államban; azon jó és rossz intézkedések, melyek által az egyetömiségnek ezen fokain céljait elérni akarja, teszik W. szerint a világ útját. Tökéletességre, általános függetlenségre nem fog soha eljutni azon; mert az ember személyisége az a mi, t. i. korlátolt: de tökéletesednie azon kell és fog, valamint eddig is csak meglehetősen tökélesedett már. De míg az ember, külletparancsolta intézmények és idomok által, mintegy idegenedve magától, iparkodik rendeltetésének valószínűsítését *eszközölni*: addig okvetlenül belső létében is munkálkodik, — Krisztus útján is jár; addig belsőjében azon egyenlőséget, melyet az emberek között nemcsak elismerni, hanem igazán minden külső egyenlőtlenségen fölül tisztelni is kell, hogy úgy mondjam, érzi, tapasztalja, s benne épül. Az emberi életnek hát okvetlenül van e két sarka, mely körül egyszerre forog az. Innen úgy sem szabad tekinteni a dolgot, mintha bizonyos munka-osztás mellett a társadalmi embereknek egyik osztálya Krisztus, másika meg a világ útján járhatna egyedül. Pogány, ázsiai gondolat volna ez, mely Krisztus szellemével homlokegyenest ellenkölzik.

Félreértésre szolgálhat ez is, hogy W. helytelen elválasztásánál fogva kimondja, miszerint Krisztus nem ismer családot, tulajdont, társadalmat stb. Ha Krisztus megszentítette, teremtményt, bizonyosan azt is megszentítette, mi a teremtménynek azon létével jár, minél fogva teremtmény.

De már azt hibáztatjuk W.-ban, hogy Krisztus útját felfogván,

ebből korlátot nem csinált az állam intézkedéseire nézve, hogy ezek hát ne akarják Krisztus útját föl és kimérni, s azon kalauzolni az embereket. Semmi sem ártott annyit a társadalomnak és államnak, mint azon mindenhatóság, melyre a félszeg elméletek fölszabadítják az államot. Ha először tisztán megismertelnék a „Suum cuique“, azután azt oly szentnek fogják tisztelni, hogy semmikép el ne tulajdonítsák, bár szalma-szállal lehetne is elmozdítani: akkor bizony több szilárdság volna mindenütt, mert kerékvágásában járna minden.

Félreértésre okot szolgáltathat még az, hogy W. a társadalom és állam eszméiben valami tökéletesebbet talál, mint minő a személyiség. Így a társadalom a szabad gazdasági mozgalmat, az állam az egyenlő jogosztást létesitené, ha a tökéletlen személyiség nem gátolná őket. Ha ez több akar lenni üres beszédnél, úgy teljesen ellenkezik maga W. felfogásával is. Maga mondja hogy nagy hiba, ha a társadalomnak személyiséget tulajdonítanak, mert azt a személyiségek teszik: hogyan lehet hát az tökéletesebb a személyiségeknél! Az eszköz, vagy köteg volna tökéletesebb mint a célt felfogó ember, ki azon eszközt, bár természeténél fogva, teremti? S én nem gondolom, hogy a magántulajdon megtámadóit vissza lehetne riasztani azzal, hogy nekik mondjuk: hiába vívtok a társadalom ellen, mikor a magántulajdont meg akarjátok támadni, mert ime ép a társadalom lényege nem ismeri azt, hanem az csak a tökéletlen személyiségből foly. A személyiség elv és cél mindenben, a mi a társadalom és állam körében történik; a személyiség természetének felmutatásával kell hát minden félszegséget megcáfolni.

Néhány észrevételek mitsem vonhatnak le Widmann érdeméből azokra nézve, melyeket belátásunk szerint is jól fogott fel. Azt sajnáljuk, hogy a község az ő nézetében sem bír azon fontossággal, melylyel — úgy látszik nekünk — okvetlenül bír; azért alig is látja helyét az államban.

Egyébiránt meg vagyunk győződve, hogy Steint és Widmannat figyelmesen olvasván sok dologról helyesebb nézetet szerzend magának az, ki a társadalom és állam ügyeit méltóknak itéli gondolkodására.

(Vége következik).

PARTHIA, AL-MAZJÁR, GARABONCOS.

REPICKY JÁNOSTÓL.

Jerney úr, Keleti Utazásában foglalt „Parthia“ részt illetőleg fölemlitett nyelvészeti észrevételeimre az Új M. Muzeum f. é. VI. füzetében feleletet hoz. Valamint egyfelül nem vártam, hogy szerzőnk észrevételeimmal — az ő szempontjából — megelégedjék, úgy, más részt feltevém magamban, hogy ha t. tagtársunk azokat felelet nélkül hagyná, akkor a többiről, mi a munkából még felmaradt, észrevételeket nem közlök, s valamint a közügyre jól hatott, hogy szerzőnk észrevételeimet megbirálta (mikép arról később leszen szó), úgy tölem sem kívánhatja senki, hogy feltett szándokom mellett ne maradjak s abból, mint elvből kiindulva, további észrevételekkel és ellenfelelettel ne járuljak, azon közügyre szintoly sikerrel vélvén hathatni.

Mielőtt a nyelvészeti észrevételek fonalát felvegyem ott, hol azt elejtém (l. f. é. Új M. Muzeum IV. l.) jó lesz a Parthia című munkát derekánál fognom, mely körülbelül a 205-d. lapon tapogatható, véelve hogy, csupán szóknak fölemlegetése előtt, magunkat az egész munka körül tájékozhasuk, minélfogva könnyebb leend aztán a történetet is érintenünk.

A fenirt lapon tehát a *magyarok* azon népséggel azonosíttatnak, mely Herodotosznál *Makron*-es neve alatt olvasható. Az alkalmazás ez: *makar*, *makaron* = *magyar*. Már, mint egyrészt a két nemzetnek neve hasonló hangzatú, úgy más részt nem ártott volna az ujabbkori földrajz és abroszra pillantani, s a történet atyja által fentartott népségnek nyomát itt is, ha lehet, fölkeresni. Én azt hiszem, hogy a *Makrón*-ok neve a mai *Mekrán* vagy *Mokrán* Perzsiától elszakadt tartomány nevében él, mely már a Kézainkkal egykorú XIII. sz. *Kazvini* arab írónál 181. l. ¹⁾ Szind és Tíz tartományok közt fekszik, és a mai térképeken is föllelhető ugyan, de nem többé Perzsiában, hanem annak keleti részén az úgy nevezett Beludzsok földén, s elég különös, hogy az itt beszélt nyelvek közül a

¹⁾ Cazwini's Kosmographie, Her. v. Wüstenfeld, 2r. Th. Göttingen, 1848. 8r.

brahúi az, melyben az előttem ismeretes nyelvek közt egyedül magában lelhetém a magyar k, ok, ak stb többesképzőt, p. o. huli ló, több. hulik lovak ¹⁾. *Lassen* híres nyelvtudós e nyelvről az idézett helyen értekeztében, őt a többi hindu és környéki nyelvektől eltérőnek mondja. *Makron* és *magyar* nemzetekre visszatérve, mint-hogy a kettőnek azonosságára több védokunk nincsen mint csupán a névbeli megegyezés, különösen, hogy *nyelvbeli* nyomokra nem akadunk, melyek oly nyomosak, mint a történet maga a kérdésben forgó nemzetek azonosságán: én legalább kételkedem annál is inkább, minthogy a pontuszi *Ibériában* is volt *Makron* nemzet ²⁾ s így a kettő közül melyik legyen a valódi magyar, vagy mindkettő-e az? jól esett volna *Parthiából* tanulhatnunk.

Igaz ugyan, hogy a németek, jelesen *B. Hammer-Purgstall*, nemzetökre nézve a germánokat Herodotosz említette Germánok-s a későbbi Germákkal ³⁾, Szakszint Szászshonnal, és kivüle mások ezt vagy amazt egybeveték és rokonságba hozzák, sőt szerzőnk is a tótokat, a perzsiai *taot* vagy *tadzsikokkal* azonosítá ⁴⁾, minél fogva csakugyan oly küzdhomokát képezhetette Perzsia ezen egymásközt surlódó nemzeteknek, mint később Pannonia s e hon, melyben ülünk; s így gondolhatja valaki, mért ne lehessen ugyanazt magyarnak is tennie azon népséggel, mely nemzeti nevének megfelel? De nem kell felednünk, hogy a miben *amannak* okoskodása a *mi-enk* fölött túlnyomóbb, az abban áll, hogy, bár Herodotosznál a germánok nyelvéről sincs egy betű is felhozva, még is a perzsa nyelv mind régibb, mind újabb szójárásainak a germán azaz: ó és új némettel rokonsága és megegyezése — mi be van bizonyítva — az illető nemzeteket biztosabban vetheti össze. A mi már a magyar nyelvet illeti, az a perzsával s egyáltalán az indogermán nyelvekkel oly éles ellentétben áll, miszerint azt, bizton nem affélének, hanem *ural-altaji* vagy *hún-scytha* nyelvnek merem mondani. Ha itt-ott hasonló szók találhatnánk, azt a nyelveknek általános rokonsága teszi, miszerint a gyökök sok, még annyira egymástól eltérő nyelven is, hangra összevágának éppen azért, hogy a hang oly kevés. Mert

¹⁾ Zeitschrift für d. Kunde d. Morgenlandes 5. B. 356. l.

²⁾ Cellarius: Notitia orbis antiqui. Lips. 1706. II. 335. és 569. l.

³⁾ Jahrbücher d. Litteratur. Wien, VIII. k. 320. l.

⁴⁾ Tudománytár, 1843. 14. k.

ha minden nyelvnek pár száz hangja volna, akkor a hasonlóság is mind inkább gyérülne.

De feltéve, hogy a *makronok magyarok*, innen önkényt foly, miszerint ők, mint magyarok, jellemöket nem csak, hanem nemzeti nevöket is, mindig, sőt maiglan híven megörzék, s így mint eshetett újra, *Parthiának* első lapjain s a munka közepe táján *Parthusok*, nem *Magyarok* neve alatti szereplések? mert előzményes névhatározás és tettek helyett, egy imában előforduló *Bardous* szóból, mint elvből kiindulni, gondolom, az okfejtő történetnek nem sajátja. E fontos körülményt kértük volna legelőször is megfeytetni, mint-hogy a dolog rende úgy hozta volna magával, hogy előbb a *makronokról*, mint ősi névvel bíró nemzetről, azután a *Parthusokról* tanulunk volna, s így végre ide szépen beillett vala azon *Parthamasis*nek említése, kit a 171. lapon olvasunk, mint kinek nevében a két nemzeté egybeolvad, mert szerzőnk szerint az a. m. *parthusmagyar*.

Először azt jegyzem meg, hogy e szót inkább *parthama-siris* (szirisz)-re kell osztanunk, s ez: ha az első a-t beljebb teszszük = *prathama çirasz* szanszkrit szót adja vissza, *első fej* jelentéssel (a betüättételre épen úgy érzem magamat feljogosítva, mint szerzőnk a *Pomaxaethres* később előfordulandó szónak betüättételénél csupán jogát teljesíté). A *prathama* szansz. szó, ily alakban a tulajdonneveknél gyér ugyan, de megfelel annak a más sz. *parama* szó (= kitünő, s a latin *primus*, ang. *former*, mely az összetételben így áll: *paramêçvare* ¹⁾ *parama* + *icvara*-ból) kitünő uralkodó értelemmel (hogy a t hangot kihagyám, azzal ki se vádolhat, minthogy ilyet szerző úr is tett p. a *pades* szónál, melyet *fő*-nek magyaráz). *Parthama-siris* tehát, nem annyi mint *Pártha-magyar*, hanem főuralkodó, ha t. i. *siris* h. *icvara*-t teszünk, s közelebb víve a dolgot, a szansz. *çirasz*-t, minthogy azon egyén uralkodó nem volt, a *parama*-hoz csatolva, kapjuk az egész szót: *parama-çirasz*: kitünő fő vagy *prathama-çirasz* első fő (fej), mely előbbi, minthogy azon egyén nem volt uralkodó, alkalmasb jelentést ad. A mai perzsában is a *szer* a. m. fej, bengáli nyelven *szír* u. a. (ang. *sir*=ször: úr?). Végül lehet, hogy az uralkodón kívül más egyén is nevezteték fejedelemnek, mint nálunk is elég Császár, Király, Herczeg stb. köznévi

¹⁾ Zeitsch. f. die Kunde d. Morgenlandes, 5r. B. 466. I.

van, és így azon egyénnek nevében fel nem akadunk. A szir-is = király használatára nézve felhozzuk, hogy e név előfordul mindjárt a *parthusokra* következő Szasszán uralkodó család első királyánál, kinek neve *Arde-sir* = kitünő király.

Másodszor megemlítendő, hogy a nemzetek nevei, egyes tagjaiknál akárhányszor előfordulnak ugyan, p. Orosz, Német stb, de ez utóbbi korok elnevezési szokása, mert Hellen, Görög, Perzsa, Arab stb régibb korú neveket nem ismerék, melyek az illető nemzetek neve mellett egyéneknek is jutottak volna (ujabbkori van, mint Oçman: török szultán és több pasának nevei, ámbár az első oçmán is, 1300 körül K. u., kiről a törökök magukat neveztetni szeretik, csak tulajdonnév, nem a nemzetnek saját neve) s a kulcsot abban találom, hogy, ha némely család vagy egyén, külön országba költözik s az ottani néppel lakik, vagy vele tart stb, ennek az a szokása, miszerint őt nagyobbára nemzete nevében szólítja, s ezt ők szívből eltűrrik, t. i. a nemzet emlékének, melytől elváltak, fentartása végett, és így akadunk Tóth, Török stb nevekre, mik aztán rajtok száradnak. Így van az arab irodalomban is elég név, mint Ibn el Arabi = az arabnak fia, Al-Fáreszij = a perzsiabeli stb, a mint vagy Arábiából, vagy Perzsiából szakadtak szülei és maguk. De megengedve, hogy p. a *Magyar* családnév Magyarhonban keletkezett, s azon nemzettől adatott is, az előbbi Partha-masiris, azaz a Jerney úr által *Parthus-maggyarnak* magyarázott szó ellen az a kifogásunk, hogy bizonyos egyénre két nemzet nevének illesztése kétségbe vonandó. Mert vajjon ily tulajdon nevet ki hallott vagy olvasott: *Görög-romai*, *Angol-szász* stb? Ez oknál fogva tehát én egyedül a felhoztam magyarázathoz ragaszkodom. Ha egyébiránt szerzünk a magyaroknak, még Perzsahonban lakásuk alatt valamivel bizonyosb nevére akadt vala, annak fölemlítése legalább egy részben a kétes Partha-masiris nevet felvilágosíthatta volna. Magam bírok ugyan egyet, de az a Parthus birodalom után öt századdal később említetik a fönnebb idézett *Kazvini* munkájának 238. és 9-d. l.; mely mindazáltal még is lánc-szeműl szolgálhatván további történetünk szövéseére a VIII. században, azt egészben imént közlöm.

Hiszn ál-thák (a boltos v. csarnokvár) szilárd vár *Taberisztán*-ban. Régi időben a perzsa királyok kincstára volt. Ily minőségben azt Minucsehr, Iredzs ¹⁾ fia — ki fia ismét Feridúnnak — használta

¹⁾ Ettől származtatják Perzsiának Irán nevét.

legelőször. Áll az magas helyen vájt ürből, mely nehéz járású hegyen fekszik. Az ür(lik) kis kapuhoz hasonlít, s ha az ember be-lejut, mintegy mérföldnyire sűrű setétségben kénytelen haladni, aztán kiér tág helyre, mely városhoz hasonlít, s ezt a hegyek mindenfelül környezik. A hegyek olyak, hogy magasságuk miatt nem mászhatók. A térségen üregek és barlangok nyílnak, közepén pedig bővizű forrás ömlik egy érből (likból) és a másikba vész el. Közük tiz könyöknyi hely terül. A perzsák idejében ezen ür két ember által vala őrizve, volt lajtörjájok, melyet, mikor sokára egyikük lemenni akart, leeresztettek és mindennel, minek csak szükségét érzék, több évre voltak ellátva. — Így volt az, egész azon ideig, a mikoron az arabok *Taberisztánt* meghódíták, s ekkor azon törték fejüket, hogy a hegyre mint mehessenek fel, de az bajos volt. Elvégre *Al-Mázdjár* (a mazjár) kormányozván *Taberisztánt* (t. i. arabok részéről), e helyet fölkeresi, és bizonyos ideig alatta marad, s utóbb embereinek egyike felmászott és kötelet eresztvén le, bizonyos népmennyiséget felhágatott, kik közt *Al-Mázdjár* is volt, s ez a vagyont, fegyvert és kincseket, melyek a barlangokban elrejtve valának, átvette, s az egész vár holtiglan kezeiben maradt.

E nevezetességben leginkább két körülmény feszíti figyelmünket, az első a várnak *helyzete*, a másik az oda bejutott várnagynak neve.

Az elsőre megjegyezzük, hogy az ama leirással, melyet *Kézai* és *Luitprand*-nál találunk és „clusac, situs munitus“ stb szókban *Parthiának* 230. lapján is olvashatunk, különösen látszik megjegyezni. *Taberi* régibb arab író ¹⁾ is leir egy várat, melyet az arabok *Gurgan*, régi *Hyrcania*, s így *Taberisztánnak* szomszéd tartományában a válás (hedzsra, nem futás) 98-d. évében = 716-ban elfoglaltak, s annak helyzetét (a török fordítást használom) így adja ²⁾: *ol hyszarín bir jolu vár idi on-a dakhi zahmetle csikarlardi* = ama várnak csak egy útja volt (egy út vezetete hozzá), s azon is nagy fáradsággal kellett fölmenni; — hogy hegyen, erdőnek közepette feküdt, azt e szók igazolják: *bir dhaghda bir mise icsinde*. *Taberisztánnak* királya ³⁾ *Iszfehid Gül Giláninak* nevezetett (*iszfehid* annyi mint: *iszpehbed*, azaz lovasnagya, a régi *vitaxa*), s annak

¹⁾ *Taberisztánban* született 838-ban K. u.

²⁾ *Zeitsh. der Deutsh. Mor. Ges.* 2. B. 304. l.

³⁾ I. h. 300 s köv. lapokon.

serege törökökből is állott, mely név tehát magyarokra is alkalmazható.

A mi másodszor a várnagynak nevét illeti, az arab nem lehet, mert *Al-mázjár* össze van ugyan téve $al=a$, az, arab névszócskával, mint: *Harun al-resid* (arresíd) közönségesen, de roszul: H. ar-rasid = az egyenes úton járó Áron; *Al-manszúr* ¹⁾ = az istentől segített, azonban ezen Resíd és Manszur nevek a: *resede* és *naszara* gyökökből, még pedig rendesen alakulnak, jelesen a *resid*, mint melléknév, a *manszúr*, mint szenvedő részesülő, s ez így van bármely származásnál. De hogy a *mázjár* szónak *mezere* (hörpennett) arab igető legyen gyöke, azt azért nem lehet megengedni, mert az alakítás divat és szokás elleni, t. i. hogy két hosszú á-val alakított és még *j*-vel bővült: *máz-j-ár* szót az arab nyelv nem ismer. Az ily alakításhoz még legközelebb állna a déli *Arábiában* uralkodott *himjári* nemzetség, hamora = piros volt, gyökből, de az előbbi alakítás szerint: *hámjárnak* vala ejtendő, mi arabban képtelen és barbár. Ha tehát külföldi a név, mindenesetre a későbbi arab és török *madzsár* elnevezéshez legközelebb simul, és egyenesen *magyar*-t jelent ²⁾, s ezen egyénnek az előbb kimondott elnevezések nyomán arabok által nemzeti nevén szólítása igen ide illik.

Mely eltérés útján folytatjuk immár a szerzőnk által fölemlített és Parthiájában foglalt neveket.

172. 1. *Suren* tulajdonnév, magyar: *sörény* = serény, *szörény* = szerénynek vétetik, holott az a szanszkrit *çúra* = hős és a perzsa *szuren* hangra nézve még leginkább felel amannak meg: *megrohanás* rokon értelemmel.

Maxartes, *maxar* = *mazar* = *magyarnak* vétetik, holott azt, miután *maxathres*-ből elferdítését érintjük, így kell az e szót bíró szanszkrit nyelv szabályai szerint elemeznünk: *Ma-xathres*, mely elemezés nyomán, se a *maxarthes*, se a helyes *maxathres*-ből a magyar soha nem eredhet. Az egész összevonva: *mahá-ksatri* helyett, nagy fegyveres vagy harcos, mely *ksatri* szót már az előbbi észrevételeink közt a *Satrapa* szónál említettük is. A *mahá* = nagy szóval összetétel számtalanszor előfordul e nyelven, mint: *mahádéva* = nagy isten stb; hogy összevonathatik, azt a *maratt* mai hindu

¹⁾ Közönségesen *Al-manszor*.

²⁾ Értetik magában, hogy Kásvini régibb írókból merített.

állam is mutatja, mely *mahá-rádzsa* nagy király szóból össze-vonatott.

Pomaxaethres rontott alakban tűnik elő, ugymond szerzőnk, *Crassus* gyilkolójának neve, mit kéttelenül *Fő-maxar* azaz *fő-magyar*ra kell kiigazítani — holott az előbbi s e szóval a viszony megfordítva áll; amott a *maxarthes*-ről kellett volna mondani: hogy rontott alakú, s azt e szerint *maxathres*-re kiigazítani, mert e *Pomaxethres* = *Bhūmahāksatresz* helyes szó, s jelentése: föld-nagy harcosa, a szansz. bhū, föld, és az előbbiekből összetéve. A bhū tehát nem főt, hanem földet jelent, s a *pó* annak elferdítése, és összetételben akárhányszor előfordul: bhū-pati (alany eset: patisz) föld ur(-a) = király stb.

173. l. A *Cerospades*, *Ornospades*, *Saraspades* szókban, ugymond szerzőnk, a *pa-rag* szinte főt jelentett, holott a *pa* itt nem rag, hanem a szónak gyöke és előrésze, s az egész annyi, mint *patisz* = úr. E helytelen elemzés alapján aztán e szók: *Körösfő*, *Ormosfő*, *szárazfő* magyarázást kapnak, holott azok nem egyebek e szóknál: *Kséraszpatisz* = mező úr, *Varnaszpatisz* = várna vagy néposztály (milyen a hinduknál négy volt) ura, és *Szaraszpatisz* = tónak ura, mind a szanszkritből magyarázva. Amaz értelmezésre szerzőnknek *Vaillant* ime szavai adtak alkalmat: *Apud Persas, idem Aphra est, ac Pa apud Turcas Scythasque; scilicet sublimos (is) supremus, maximus, que (ae) nominibus propriis, ut et Art praeponuntur; — de melyekből, jobb rendben előadva, csak az tűnik ki, hogy afra (helyesen pra, fra) legfőbbet jelent, s az, mint art is (szansz. artha) a perzsa szók elé tétetik épen úgy, mint Pa a törököknél és scytháknál. Már ha a pá-t a török bas = fej vagy pasa helytartó szókban nyomozzuk is, de az előbbi *Cerospades* stb szók nem töröklélék, s aztán itt nem is mondatik, hogy a *pa* szók után tétetik, sőt az ellenkezőt hozza fel *Vaillant*, s ennél fogva nem helyes szerzőnknek ime záradéka: *Helyesen fejté meg Vaillant, csak azt kellett(t) volna még hozzá adnia, hogy utól is tétetik a neveknek!**

Silaces *Crassus* feje elhozójának neve *szilágy*, *szilaj*, széles vagy *szilas*-sal egybevágónak mondatik, holott az nem egyéb a szansz. *Çilaka* szónál, erkölcsies jelentéssel. *Çila* t. i. erkölcsöt jelent, s *ka* raggal annak birtokosát adja, mint *turus-ka* török származással bíró = török, mik e nyelven gyakran előfordulnak.

Sinaces = *sinak* azaz *szunyogra* értelmeztetik, holott ez he-

lyesben: *színek*, török szó, és nem is *szűnyog*, hanem *légy*, amaz pedig szanszkritféle: *szénaka* = seregbeli.

Mannes nem arsakída eredetű 23. parthus királynak neve hozatik fel később. Mihelyt nem arsakída, kár volt ide sorolni, mert minden nemzetbeli neveket szerzőnknek csak nem szándoka a magyarokkal hasonlatba hoznia? Különös az is, hogy a munka végén e szám alatt nem *Mannes*, hanem *Vologeses* nevű uralkodó áll, s mint lehet ez? A szó *Manó* családnévvel mondatik azonosnak lenni, holott ez inkább *Mánu* hindu törvényhozóval jöhet kapcsolatba, (szerzőnk a *Manót* manessel is azonosítja, mint észrevételeink első sorában láttuk), sőt mivel görögöknél is vannak *Mánuelek* ¹⁾, az alkalmasint a zsidó *Emmanuél* = isten velünk-ből származott csonkítva, mint *Samuel*-ből *Samu* stb. A *Manó* szellemre értve pedig, hogy aztán *Isten* helyett általán rosz szellemet jelenthetett, az épen úgy történt volna, mint a zend *daéva*-val, mely a szanskrit *déva* = Isten-ből származott és rosz szellemet jelentett, ámbár az így eredt *manó*-ban az *él* = Isten nem is foglaltatik.

183-d. l. Parthus feliratú pénz hozatik fel. Szerzőnk *Vaillant*-nak nyilatkozatát, miszerint ezen elferdített vonású pénzek olvasása még Oedipuszt is zavarba ejt, egész terjedelmében közli latinul s aztán a betűknek csekély változása után, az olvasást maga oldja meg ily módon: *Uru Kurus Li.... fia ki Romolik leeli ki gisoi urusuikul*, magyarul: *Úr Kurus Li.... fia ki Romolik (rómaiak) leölő győző országot*. Megvallom, hogy ez csakugyan magyar hangzatú, egyedül abban van a bökkenő, hogy ily nevű parthus király soha sem élt, aztán, minthogy *Arsakot* Jerney úr más helyen *országnak* nak magyarázta, igen feltetsző, hogy itt *arsákol* = országot helyett: *urusuikul*-ra akadunk. Méltán kételkedhetni tehát benne, vajjon azon író, kit szerzőnk követett, parthus pénznek vette légyen-e amúgy tárgyilagos igazságnál fogva? Ha parthusfélenék vette, mért nem állnak ott a védokok? mert *Kurus* parthus király nem létezik. Egyes szókra megjegyzem, hogy az *uru* a szansz. nyelven, mint említettett, nagyot jelent, s így *nagy Kurus*-t kapunk, *ki* szansz. *kim*, perzsa *ki*; *gisoi* perzsa *giszoj* = haj; *urusui kul* = szansz. *uru* *szu kul* (a) *nagy jó családú*.

185-d. l. *Longpériennek* könyvéből egy 226-d. évben K. u. vert

¹⁾ *Mánuel* = *Manó* tul. név.

pénzfelirat közöltetik, mely nem parthus uralkodók alatt készült ugyan, hanem a mindjárt azokra következő Szasszan családbeli *Artaxerxes* (másképp *Ardesir Babegán*) alatt. A felirat pelvi-nek mondatik, s az ís. Itt nem árt megjegyeznünk, hogy az úgynevezett pehlevi (pelvi) vagy óriás (-ok nyelve) helyesben *huzváresnek* neveztetik, mely szó össze van téve a *hu* szansz. *szu* = jól vagy nagyon, és *zár*, új perzsa: *zór* = erő szóból s így *nagyon erősnek nyelvé* jelenti. A nyelv indogermán törzsű és rokon egyfelől a szanszkrit, másfelől a zend és új perzsával, de *sémi*, különösen *szír* szókkal elhalmozva. Ezekből előzményesen is sejthetjük, hogy ama felirat nem *parthus*.

A feliratnak tartalma ez:

Mazdiesn beh Artachetr Malcan malca Irán minoutchetr men jezdan (a kiejtés francia), s ezt Longpérier (talán egy szót kivéve) helyesen így fordítja: *L' adorateur d' Ormuzde l' excellent Artaxerce, roi des rois de la Perse, gérme céleste de Dieux*. Szerzőnknek e francia fordítás nyomán készült magyarázata már kissé eltér: *Ormuzd imádó nagy artasheter* (ez angolosan sh=s) *királyok királya Iránban menyei csirája a menyei* (így) *Istennek*. Azon, hogy Longpérier Isteneket, Jerney úr pedig Istent említ, meg nem ütközünk, ámbár szorosan véve *jezdan* a. m. *Istenek*, *jezd* egyeből. Már többet nyom az, hogy amott csak *des dieux* áll, itt pedig *menyei* Istennek, s így bővülés, mi onnan eredt, hogy szerzőnk által a 168—175. lapokon a magyarral egybevetett szók közt a „men” *eszmene* szóból csonkítva, *mennynek* magyaráztatik, holott az sajátlag: *menu* vagy *mino*, s az érintett pénzen a *minoutchetr* szóban lelhető, az utó *men jezdan* pedig nem többé: *mennyei Isten*, hanem *Istentől* vagy *Istennek*, a *men* ¹⁾ t. i. *szír* szó, tól vagy nak, nek jelentéssel (héber *min* vagy *mê*, arab *min*). Az *eszmene* szó pedig vagy a *szír sameno* = menny, miből *sa* eldobásával a *menu*, *mino* is eredhetett (héber *samáim* = egek, arab *szemaáo* menny), vagy az újabb perzsa *ászumán* szókat vallja rokonokúl, mely ugyanazt jelenti s ez ismét szansz. *ançumat*, első eset *ançumán* szóval, mely *ragyogó* jelentéssel bír, azonos, s a *á* az *n*-nek kidobata után célszerűen meghosszúlt ²⁾. A *mino* és *menny* szó hasonhangzatú

¹⁾ Guthrius Aegid. Lex. Syriacum Hamb. 1667. 67. l.

²⁾ A *men jezdan* most másodszor is úgy magyaráztatik, az első, Tudomány tár, 1842. 11. köt. 94. l.

ugyan, de vajjon amannak kopottsága mellett, a magyart nem tehetjük-e inkább eredeti és teljesnek, talán *menés*-től származtatván azt, mi a régiek nézetével megegyezne? Néhány egyes szó külön értelmeztetik így: *Beh* szerzőnknek a. m. *bő*, holott az jó jelentésű, és teljesén megfelel a *bag*-nak Rawlinson ¹⁾ szerint, kitől ugyanazon feliratú érme közöltetik, de magyarázat nélkül, mit megengedve, a *bág*, mint mely eredetileg kisebb Istent jelent ²⁾, a szláv b-l-agi = boldogultat, sőt bogot, s a római dívus-t (ezt csak értelmileg) adja vissza.

Artachetr (olv. arta-sétr) ártó — sértőnek magyaráztatik elég ferdén. Mert *arta*, mint már Vaillant kedvenc munkájából is kivehetette volna t. szerzőnk a *Pomaxaethres*-nél felhozott szavak közül, nem ártó, hanem *kitűnő*, *csetr* pedig a már Satrapánál előhoztam *ksatri* *harcos*-nál nem egyéb, az egész tehát nem: ártó sértő, hanem kitűnő *harcos*.

Minou-chetr = mennyei siheder J. úr szerint, holott az utó szó nem egyéb az előbb felhozott arta-chetr utószavánál *harcos* jelentéssel, mi onnan is kitetszik, hogy más példányában ezen érmének *tsetri* olvasható a már idézett helyen, mit csakugyan a szansz. *ksatri*-t azaz *harcost* tisztán adja vissza.

A többi szó nem magyaráztatik, s álljanak tüzetesen itt: *Mazdiesn* = nagynak imádója, rövidítve *Ahura mazdieszn*-ből, a másik példányon *Auchrmazdi* = Ormuzd; *malcan malca* szír szók = királyok király(-a). *Irán* = Perzsia.

Vitaxae Marcellinus által *magister equitum*-nak értelmezett szó szerzőnknel a. m. *vitész*, holott az a szansz. *vidaksa* = ügyes, *vix-daksa*-ból. *Taxis*, *ταξω*, *ταξιάρχος* indogermán szók.

168-d. l. Herodotosznál említett *Orosangae* = bene meriti de rege *uraság*-nak vétetnek szerző úr által, holott az egész *uruszangga* szansz. szó, s jelentése *nagy* vagy *főkegygyel bíró* = király-kedvenc. Az új perzsa *szeng* szó is közeljáró értelmű = *tekintély*, *méltóság*.

Az imént felhozott két szónál szerzőnk még nagyobb súlyt helyez *Arsaces* első parthus fejedelem nevére, azt *ország*-nak magyaráztában. Hogy ezt már *Horvát István* és miképen magyarázta

¹⁾ Zeitsch. d. d. Morg. Ges. 2. k. 110. l.

²⁾ Spiegel: Avesta I. B. Leip. 1852. 10-d. l.

légyen meg, *Kiss Bálint*nál is e szókban leljük érintve ¹⁾: „*Arsaces ország* Horvát István szerint, de nem helyesen“ azonban a mit e szerző *nem helyesnek* állít, azt be nem bizonyítja. Álljon tehát annak indokolása itt. *Vaillant* maga, kit nagy részt követ szerzőnk, mondja az *Arsacidarum Imperium* című munkájának 2. lapján „*Artaxerxem, inquam, Mnemonem (memnon), qui primum appellabatur Arsaces,*“ s így *Arsaces* szó nem parthus vagy magyar, hanem ó-perzsa, mert e fejedelem jóval a parthusok előtt élt, aztán nem tulajdon-, hanem köznévszerű eredeti kiejtése: *Ári-sáh* = tisztelt király, *Ári-k* a tiszteltek, azaz: perzsák (Ária perzsa tartomány) királyai. *Ársac* tehát nem ország, mint is ülhett ország a trónon?

Végül az Új M. M. VI. f. 374. s. köv. l. foglalt, Jerney urnak észrevételeimre tett feleletét érintjük rövideden, a nevezetesbekre szorítkozván.

II. *Chosroes* Jerney urnak ismét csak *koszoru* és a *caesaries*-szel rokonságban áll, holott ez a *këca* és *këçara*, amaz haj, emez oroszslánsörény értelemmel. Hogy *Chosroes* nem *koszoru*, a régi pénzekből is kitetszik, melyeken *Chosroes* helyett *khuszrub* áll ²⁾, mi úgy levén, a szansz. *szucravasz* = igen dicsőséges, vele összevág ³⁾ az első *sz* a perzsában *ch*-ra fordíttatik elég gyakran, mint szansz. *szvapna* (*sopnus, somnus*), perzsául: *chuáb* = álom. A magyar *koszoru* tehát egészen más, és Czuczor úr szerint inkább *koroszu* = körös (l. Új M. Muz. I. évi foly. 358. l.).

V. *Orodes*nél árudás áll, én pedig úrudast irtam.

VI. *Szanatrojk*. Szerző úr kérdésére „mely nyelvből?“ felelek: szanszkritből megfejtve.

VII. *Vologeses*nél felhozatik, hogy ha szerintem *szépet* v. *magost* jelent, miért ne *balogot* is? Először, mert a *balog* ama kettőtől nagyon is elüt; másodszor, hogy én a szónak valódi értelmét igyekvém adni, nem csak hang utáni sejtelmes magyarítását, s ez éppen szerző úr között és köztem a különbség.

Hivatalok és személynevek:

I. *Megistanest* szerző úr *Zerdust* követőjének elismerni nem akarja, hiszen ott van az általa annyira használt *Kleuker Zendavestájában* ⁴⁾, jegyzetben: mehestán *Schüler Zoroasters, Bekenner sei-*

¹⁾ Magyar régiségek. Pest. 1829. 8r. 173. l.

²⁾ Zeitsch. d. d. Morg. Ges. 2. k. 500. l.

³⁾ Lassen Anth. sanscritica. 98. l.

⁴⁾ Riga 1776. l. 88.

nes Gesetzes. Különben minden görög szótárban is *Μεγιστανης* a. m. primates. A megistan így elemezendő: megis-tan, mi a későbbi magus, arab medzsusz szóból is kitetszik; a megyeispán, pedig így: megye-ispán, már mint lehessen tan = ispán, azt csak J. úr tudhatja.

II. Satrapa seregvédőnek értelmezése b. Hügel értekezésében foglaltatik ¹⁾. Az Apa, Aba szók magyarításánál kár volt szerzőnknek Vaillantra támaszkodnia, mint ki a szanszkrit, perzsa s egyéb ide vágó nyelveket nem értette, mely nyelvek csak a mult század végén, de még inkább s egyedül ennek elején kezdettek alaposan vizsgáltatni.

VI. Barsom-ot galycsomónak értelmezém, most hozzá adom: mely datoly, vadcyprus és gránátfa galyakból áll, s így minthogy a bőrzsön egészen más, mint lehet a barsomot újra is bőrzsön-re magyaráznia? Zendavestában e szó Bereçma alakban fordul elő ²⁾.

VII. Dew-et a szansz. *div* menny-ből magyarázám. Jerney úr felel: hogy annak emezzel semmi köze, mert gonosz szellemet jelent. Kár hogy eszébe nem jutott, miszerint a rossz angyalok is jókból változtak olyakká; álljanak itt Spiegel szavai, melyekre később akadtam: „*das alt-persische daëra* (újabb dew) *gehört zu derselben Wurzel (div), hat aber eine etwas verschiedene Bedeutung* ³⁾ (als Gott).

XV. Ocsmányt *oçmân*-ból származtatám, s mondám, hogy az a zend aszmogh-gal még hangra sem egyezik. Hogy hosszas ne legyenek, csak *Enessei György* „Tzigán nyelvről toldalék“ c. munkájából hozom fel igazolásomul azokat, mikre azóta akadtam, s azok ennnyiből állnak: 12. I. *valamint az osmán törökökről otsmánnak is mondják az olyant* (motskosról van szó).

Hogy az értelmeztem *ertenk* nem, mint Jerney úr hallotta, ördögnek, hanem jó lénynek veendő, azt a Spiegelnél előforduló *ertan* = guter Körper szó is igazolja ⁴⁾. Később e szavak állnak Jerney úrnál: „De az is tagadhatatlan, hogy valamint maga a tanár emléke manónkban (holott ez inkább manu, mint maués), úgy könyvének neve ördög (jó test) szónkban népünknel fenmaradt, a mi untig elég perzsiái származatunk kimutatása körül.“ De, hiszen, az Új

¹⁾ Denkschriften d. k. Akad. d. Wissensch. Phil. Hist. Cl. II. I. Abth. 169. I.

²⁾ Avesta, Spiegeltől 205. I.

³⁾ Avesta 6. l. — ⁴⁾ U. o.

M. Muz. 288. és k. l. a *garabancosokról* olvassuk, hogy azok neve *Kara* török szó és *Bonz* khinai papok nevéből származott, s így már a perzsiai származás függőben maradt. Érdem a mongol nyelven *erdem*, iker = ikiri ¹⁾ (kettős gyermek), sőt Jerney úr értelmezése nyomán *gar* = kar (A dzungárokról Új M. Muz. I. 147. l.) Íme már mongolok vagyunk!

Álljon még pár szó, mely eszembe jutott a garaboncásról e helyett.

Ipolyi Arnold, a magyar hitregének szerencsés összeállítója, a fenirt *garabancos* szót, a mennyiben az magyar, *garaboly*, *kar*, *bonc-ol*, a mennyire vegyes, *kara* tör. és *bonc* khinai szóból, a germán és szláv neveket is említvén, magyarázza, és pedig minden magyarnak teljes meglegedésére. Hogy a *könyv* a garabancos vagy általán bűvésznél lényeges szerepet visz, az helyes észrevétel, s a hindu regékből is kitetszik, p. egy Brahman (Bráhma: imádó vagy pap) valamely hamura átváltoztatott gyermeket, *mantrá*-nak (dicsőítő mondatnak) könyvből felolvasása által életre visszahoz ²⁾. Nekem csak ez volna észrevételem, hogy a garabancosok alig boncolnak, aztán *karabancos* török-khinai szó idegen összetételű, végre a *kara* nem is korom, ennek inkább a korom felel meg, így *Karakorum* = fekete korom; városnak neve, melyben Dzsingiszkhám lakott, eredetileg: *kara* küre = a feketék (nép) köre, t. i. hol lakott ez. L. Zwick u. Schill Reise in Sarepta etc. Leipzig, 1827. 128. l. Nekem úgy látszik, mintha e nevezetes szavunk a *Corybantokat*, *Carabása* vagy Corcyra szigetét, *Scarabantiát* (Sopron) és a nápolyi *Carbonarikat* nem említve — leginkább a karab, helyesben: *garabrangc'iu* tibet szóval egyeznék ³⁾. Klaproth jegyzetben a szót így adja: *d-gárab brang tsiugh*. Még helyesebben van *Kőrösi Csománk* tibet-angol szótárában a 67-dik lapján *d-gá rab d-bang tsiug*; az elkülönített elő *d* hangok a tibetben ki nem ejtetvén, kapjuk az egészet: *garab bang tsiug*, mi csakugyan garabancosunkat a legszebben adja vissza. Az e szó által jelölt szellem, mint szerző mondja, azon rossz szellemek egyike, kiknek célja egyedül abban áll, hogy mindig ártsanak másoknak (quali altro fine

¹⁾ Schmidt: Gram. d. mong. Sprache 6. d. l.

²⁾ Lassen: Anthol. sansc. Bonnae, 1838. 8. 18. l.

³⁾ Franc. Orazio della Penna de Billi „Breve notizia del Regno di Tibe, 1730-ról. Nouv. Journal Asiat. 14. k. 419. l. Klaproth Gyulától ismertetve.

non hanno che di sempre nuocere agli altri), s ezeknek ő a feje (il capo di questo luogo — a hol t. i. laknak — si chiama Karabvang-c'iu). További értelmezését adja jegyzetben *Klaproth* ily jelentéssel: legfőbb élvezetnek fejedelme (prince de la plus haute jouissance), Csománknál pedig Cupido fia nevének lenni mondatik. Azonban az egyes szók értelme az, melyet *Klaproth* ad: dgáh = öröm, ély, rab: fő stb. Már hogy e szellemben két t. i. másnak ártó és másodszor abban örömet lelő tulajdonság rejlik, azt a mi garaboncosainkról is tudjuk. *Penna de Billi* a szellemet még tovább festi, miszerint t. i. minden nap öt nyilat lö ki, melynek nevei: *nyar-hiel* kevélység, *doc'ia* dőzsölés (lussuria), *scetang* harag, *pratevá* irigység (patvar) és *thimu* más javán szomorkodás. A *thimu* szót *thib-mo* alatt találtam Csoma szótára 54. lapján, dense, thick, close, compact — tehát egészen a mi: tömött szónkkal azonos értelemben. Úgy látszik azonban, hogy az ötös szám némi rokonságban volna a *Káma* hindu Amornak öt nyilával, de a szellem egészen más és ennek (Amornak) nyilai csak szárító, epesztő stb ártatlanabb jelentéssel bírnak.

Ezekből is kitetszik a keleti nyelveknek kitünő haszna.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Szépirodalom. — Szépirodalmi Könyvtár. Kiadja Heilprin Mihály. 18rétb. I—IV. füzet: *Regék, beszélek*. Irta *Tompa Mihály*. 312. l. Áruk 1 ft 20 kr. — V. VI. füzet: *Carlo Broschi* Irta *Scribe* Jenő, franciából ford. Balázs Józsa. 190 l. füzve 40 kr. — VII—IX. füzet: *A fukarság*. Irta *Sue* Jenő, franciából ford. *Erdélyi I. Péter*. 299 l. füzve 1 ft ep. — Miskolc, 1852. A kiadó tulajdona. Pesten, Geibel Armin bizománya.

Szívesen üdvözljük a vidéki sajtót az irodalom terén. Az arra van hivatva, hogy a vidéket is az irodalom érdekébe vonja, hogy annak specialis szükségéről gondoskodjék, s mit a középponti sajtó elmulaszt, mely eddigi osztatlan kiváltsága mellett igen is kényelmesen érzi magát, és sokkal kevesebbet teszen, mint illik egy nagy ország s öt milliónyi nemzet közepett tennie, pótolja, s ha lehet,

idővel ezt versenyre ébreszsze. Emlékezünk azon időkre, midőn Pozsony, Komárom, Debrecen és Kassa Pesttel nemesen versenyeztek: az újabb időkben csak Kolosvár lépett még e térre, és Patak némileg: a legközelebbiben pedig még Kecskemét és Eger kezdett mozogni. De mi ez a vidékek szükségéhez képest, s azon térhez, mely a haza sok részein általok nyitható volna? E szempontból örülünk, hogy Miskolcnak jutott egy vállalkozásra kész férfi! Adja isten, hogy utat nyisson magának az olvasó közönséghez, hogy olvasókat idézzon elő, kikhez eddig a középponti kereskedés még nem tudott férkezni! E Szépirodalmi Könyvtár célja, mint a kiadó mondja előrajzában, ízlés- és jellemképző kellemes olvasmányt nyújtani azoknak, kik könyvekben nem csak időtöltést, hanem marandó szellemi élvezetet is keresnek, kik nem csak mulatni, de míveltetni is kívánnak: s az eszköz: jelesb írók eredeti s derék külföldiek fordított műveik kiadása. Sok függ a válláló kereskedelmi tevékenysége és ügyességétől: de sok a tartalomtól is. Kétség kívül jó tapintatot bizonyít, hogy *Tompa Mihályt* igyekezett a kiadó Könyvtárának megnyerni, s ha a *Sue Jenő* regényei közlésében széptani tekintetekből nem nyughatunk is meg, a vállalat sikerülésére igen is hathatnak. Tompa regéi és beszélyei közt van ismeretes is, de több új. A szerző kétségkívül jobb költőink egyike, de újabb művei nem csak a külső alakban, hanem tárgyi kidolgozásban is mind több és több sietséget kezdenek elárulni. Még is e (négy füzetnyi) kötet a becsesebb újdonságok közé tartozik. — A következő füzetekben jönnek: Két gyűrű *Wetterbergh*től; Az ördögposcéta *Sand György*től, fordítva franciából *Vladár Ervín* s bevezetve *Kazinczy Gábor* által; A kém *Coopert*től, fordítva angolból *Sükei Károly* által; *Lamartine* válogatott munkái, franciából *Erdélyi Péter*től. Húsz füzet előfizetési ára 5 pft.

Élet és Ábránd. Novellák. Irta *Bérczy Károly*. Pesten, Emich Gusztáv bizománya. 1852. k8r. Első kötet 227 l. Második: 247 l.

Szerző a francia romantikának embere, ennek erényeivel és vétkeivel. Ha egyszer az alapeszme és alap-indok elégtelenségén túl tettük magunkat, a kivített lélektanilag is kielégítőnek fogjuk találni. S így mit érdekesség alatt értünk, épen nem hiányzik. E mellett szerző ügyes, könnyű elbeszélő, s a nyelvvel gondosan bánik, és ízléssel.

A Karthausi. Irta b. *Eötvös József*. Harmadik javított kiadás. Pesten, Emich Gusztáv sajátja. 1852. k8r I. köt. 310 l. II. köt. 335. l. Füzve 2 pft.

Egyik marandó dísz regényirodalmunknak, melyet újból is mindig örömmel és tanulsággal olvasunk. Itt van regényesség, de élet is, érdek és valóság, mélység és szépség. Ára, a könyv becsét és díszes kiállítását tekintve, valóban hálát érdemlő olcsóság.

UJ MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

OCT. 1. 1852.

XIII. FÜZ.

ELŐD VAJDA.

SZABÓ KÁROLYTÓL.

Kállay Ferencnek a magyar akademiában felolvasott s annak hivatalos közlönyében megjelent „Magyar és kozár kapcsolatok“ című értekezésében (Új M. Muzeum 185½. VI. füz. 219. 220. l.) ezen föltűnőleg különös magyar őstörténeti állítás olvasható, hogy „Álmos nagyatyja, kit Turóci Eleudnak nevez, Anonymus szerint Árpádtól a vértesi erdőt nyerte birtokul.“

Ezen első tekintetre képtelennek tetsző tételen elálmélkodván, számítani kezdettem: mily idős lehetett ezen Előd, Árpád atyjának Álmosnak nagyatyja, midőn Kállay szerint Árpádtól, unokájának fiától, a vértesi erdőt nyerte volna birtokul?

A dunántúli részek meghódítása Árpád által a névtelen jegyző előadásának nyomán őseinknek bejötté (Kr. u. 889.) után több évvel, mint legbiztosabban számítható, 895. táján történt. Az ekkor teljes férfiúi erőben díszlő honalkotó Árpád atya Álmos, a névtelen jegyző szerint 819-ben születvén, ekkor meglehetősen hajlott korú, mintegy 76 éves lehetett, ha némely régi évkönyveink s ezek nyomán Turóci szerint (Schwandt. Script. Rer. Hung. I. d. 82. l.), még mielőtt az új honba léphetett, meg nem ölték volna. Ennek atya Ögyek (Vgek) ha Álmost csak 24 éves korában nemzé is, 100 esztendő, Ögyek atya Előd pedig, ha fiánál Ögyeknél csak 20 évvel teszszük is idősebbnek, 120 esztendő lesz; ha pedig a származtatási évek számí-

tásában oly igen engedelkenyek lenni nem akarunk, könnyen másfél századot élt aggasztánnak gondolható.

Örülni fog tán valaki e számításból levonandó azon következtetésnek, hogy e szerint a szabad természet keblén nőtt ősapáinkban az életerő oly óriási mértékben nyilatkozott volna, hogy 120—150 éves agg korukban a honkeresés és foglalás roppant fáradalmiban részt vehettek, s az évekig tartó lóháton utazás és csatázások sanyarait kiállhatták: de ez öröme ugyan alaptalannak fog mutatkozni. Azon Előd (Eleud) ugyanis, ki a névtelen jegyző szerint (L. fej.) Árpádtól a Vértes erdejét nyerte birtokúl, nem egy személy a régi évkönyveink s ezek után Turóci által említett Előddel, Ögyek atyjával, Álmos nagyatyjával s így Árpád ösatiyjával; mert a névtelen jegyző Árpád származékrendét Ögyeknél felebb vinni nem tudván, ennek atyjáról Elődről említést sem tesz, az általa emlegetett Elődről pedig világosan mondja, hogy az a hét magyar fejedelmi személy egyike, Szabolcs atyja s a Csák-nemzetség törzsoke ¹⁾. Említi ezen Elődöt, ki a névtelen jegyző szerint a honfoglalás nagy munkájában fiával a már ekkor jeles vezér Szabolcs-csal együtt osztozott, Bíborban-született Konsztantinosz császár is (A birodalom kormányzásáról 38. fej.) Leved (görög végzettel *Λεβεδίας*) név alatt ²⁾, ki szerinte nemzetünknek Árpád fejedelmmé választása előtt első vajdája (*πρωτος βοεβοδος*), szerintem más szavakkal az önhatóságú nemzetségfőnökök elseje vagy feje volt, s róla azt jegyezte föl, hogy, midőn őseink etelközi laktában a kozár khán által nemzete fejdelemségének elvállalására felszólítottatt, e tisztet elfogadni vonakodván, maga helyett Álmost (Konsztantinosz szerint egy másik vajdát, a névtelen jegyző szerint a hét fejedelmi személy egyikét, és nem Kállay szerint Előd tulajdon unokáját), vagy ennek a később csakugyan még Etelközben fölemeltetett Árpádot ajánlotta. Ez adatok figyelmes egybevetése után a névtelen jegyző Elődjét, Konsztantinosz Levedjét, a honfoglaló hét nemzetség-főnök

¹⁾ Eleud, pater Zobolsu, a quo genus Saac descendit. Béla király névtelen jegyzője VI. fej.

²⁾ *Λεβεδίας* a görög végzet elvetésével *Λεβεδ* nevet ad, melynek *Leved* olvasás felel meg; *Leved*-ei szerintem a görög császár *Eleved* helyett irt, mint ki a magyar nyelvben járatlan lévén nem tudhatta, hogy az *Eleved* névben az első *e* betű nem kihagyható előlehelet, *Eleved* pedig egy *Előd*-del (ma is mondjuk *elő* helyett *eleve*), palóc kiejtéssel *Eleüddel*, mely kiejtés van kifejezve a névtelen jegyző- és Turóci *Eleud* leírásában.

egyikét, Turóci Elődjével, Álmos nagyatyjával azonosítani, hacsak az adatokat minden bírálat nélkül össze nem zavarjuk, lehetetlen.

E most megcáfolt tétel után mondja Kállay: „a császár előadása szerint Lebedias épen Almust s Árpádot ajánlotta hoebodnak ¹⁾ azaz vajdának a kozár chánál, következőleg Lebediasnak igaz magyar neve Eleud, azaz Előd volt, aminthogy annak úgy léte Katona, Dankovszky s Kassai által felismertetett.“ Az, hogy Konsztantínosz császárnál a *Λεβεδίας* név, a mint föntebb megjegyzők, a magyar Előd, palócosan Eleüd vagy Eleveddel egy, nagyon hihető, de hogy Lebedias igaz magyar neve Előd volt, ezt abból következtetni, hogy Álmost és Árpádot ő ajánlotta a kozár khánnál nem vajdának, mint Kállay hibásan mondja (mert Konsztantínosz szerint a magyar nemzetnek Árpád előtt épen vajdái voltak, s maga Leved vagy Előd is épen első vajda volt), hanem fejedelemnek ²⁾, megvallom, képes nem vagyok.

Mi Elődnek Konsztantínosznál *Λεβεδίας* alakban irt nevét illeti, erre nézve Kállay (e. h. 219. l.) úgy nyilatkozik, hogy „a rejtélyes Lebedias névnek igaz értelmét sehogy sem deríthetjük fel a magyar nyelvből.“ Miután ő a Lebedias névnek azonosságát Előddel, ha ki nem fejtette is, Katona, Dankovszky és Kassai után elismerte, ez állítás előttem következetlennnek tetszik. Az Előd név ugyanis előljáró értelemben épen csak a magyar nyelvből fejthető meg ³⁾. S hogy e névnek e szerinti megfejtése épen nem önkényes magyarázat, a magyar östörténet két leghitelesebb forrásának, Konsztantínosz császárnak és Béla király névtelen jegyzőjének adatai tiszta világba helyezik. Az első ugyan Levedet vagy Elődöt *első* vajdának címezi, a második pedig ez adattal gyönyörűen öszhangzólag Elődöt a hét fejedelmi személy közt, a szerinte fejedelemmé emelt

¹⁾ A *βοέβοδος* leírásnak az os végzet elvetése után *voeod* vagy *voivod* kimondás felel meg; honi okleveleinkben is a *vajda* hivatalnév *voivodának* hangzik.

²⁾ *Bíborban szül.* Konsztantínosz szerint e. h., ki megjegyzi, hogy a magyaroknak Árpád előtt fejedelmeik nem voltak, ekkor fejedelem (*αρχων*) választásáról volt szó.

³⁾ Így a minthogy másként nem is lehet, fejtette meg e név értelmét *Jerney* is *Keleti Ut. II. d. 80. t.* Az *előd* szó antecessor, praedecessor értelemben ma is közdivatu; újabb *elnök* szavunk épen az *előd* gyökéből van képezve.

Álmos után ¹⁾ mindjárt *első* helyen említi, mit a főntebbiek után pusztá véletlenségnek épen nem tulajdoníthatunk.

Főntebbi állításának támogatására alaptalanul hozza föl Kállay, hogy „ha lett volna magyar Lebedias tartomány ²⁾ hasonló nevű magyar vezérrel, annak nyoma fenn is maradt volna a régi magyar emlékekben, mint más magyar hangzatu vezér- és földnevek egész épségben fentartattak a krónikákban és oklevelekben”: mert az Előd név, melyet ő maga Konsztantínosz Lebediaszával egynek elismert, a névtelen jegyzőnél, kiből azt maga Kállay is idézi, teljes épségben fönmaradt; a régi Lebedia síkján pedig, mint Jerneynél az Utazásához mellékelt térképen látható, a Deneperen túl, léteznek Kis- és Nagy-Lepediha helységek, melyek a Lebedia helynevet főntartják ³⁾. Természetes tehát, hogy azon következtetés, melyet Kállay mindjárt említett szavai után „igen természetes” gyanánt állít föl, hogy t. i. „a császárnak Lebediaszt illető közlései félreértésen alapulnak, azaz szláv-ország kereskedők s Konsztantinápolyt gyakran látogató szláv-ország követek s utazók szájából került az egész közlés” az alaptétel épen nem állván, azzal együtt öszve-rogy. De megfeyjthetetlennek is tetszik előttem, miként lehessen ily állítást, melynek alapja pusztá gyanítás, ez esetben épen nem okadatos gyanítás, történeti igazság gyanánt áruolni, s miként ítélhessen az ember Konsztantínosz császár adatainak forrásairól, ha Kállay szerint nem csak az eredeti szöveget, de még annak latin fordítását sem használja, hanem Stritternek, a magyar őstörténet irányában kevés műgonddal, kevesebb lelkiösmeretességgel és még kevesebb avatottsággal önkényesen szerkesztett, szavait a császár szavai gyanánt veszi és adja, mint péld. Kállay (e. h. 218. l., midőn a császárra rá fogja, hogy az „a kozár belső háborút előadván,

¹⁾ Hogy Béla király névtelen jegyzője hibásan mondja Álmost nemzetünk első fejedelmének Árpád helyett, azt mintami e cikk céljától igen messze vinne, maga helyén épen a névtelen jegyzőnek nálam műben lévő fordításához melléklendő jegyzeteimben, terjedelmesen és kétségtelenül bebizonyítani reménylem.

²⁾ Konsztantínosz császár, ki e névre nézve egyetlen forrásunk, e. h. ezen tartom nyt nem Lebediasnak, hanem *Λεβεδία*-nak írja, s a vajdát nevezi *Λεβεδίας*-nak.

³⁾ Lebedia fekvéséről s e név értelméről jelesen értekezik Jerney e. h. 79—81. l., kinek itt fölhozott erősségeit úgy látszik Kállay egészen mellőzni akarja.

melynek folytában a kabarok egy része leöletett, más része Atelkuzuba tüzetett, újbán írja: *Post id vero tempus septem aliae gentes similiter a Chazaris discessione facta ad Turcos concesserunt. Stritter Tom. III. p. 572.*“ Ezt Konsztantinosz soha nem írta, hanem igen is hibásan írja Stritter, ki Konsztantinosz említett munkájának a kabarok és turkok (magyarok) nemzetségeiről szóló 40-dik fejezetében az első néhány sort, hol a császár a kabarokat s utánok a hét magyar nemzetséget név szerint elszámolja, az eléggé pontatlan latin fordítás után annyira félre értette, hogy az ott előszámolt hét magyar nemzetséget is a kozároktól elszakadtaknak s a magyarokéitól különbözőknek képzelte.

Igen különös ezek után *Kállaynál c. h. 220. l.* olvasnunk, hogy „a császár, ha hiteles kútfőből irhatna ¹⁾, így vagy amugy írt volna, nevezetesen Elődöt illetőleg így jegyezte volna fel a dolog állását: A magyar leventa Eleud ²⁾ Almust s ennek öregségét tekintve, annak vitéz fiát Árpádot ajánlá fel vajdának“ ³⁾. Ezt Kállay annak következtében mondja, mert a Lebediasz nevet a magyar nyelvből megfejtethetlenné tartván, Bayer gyanítása után hihetőnek tartja, hogy Elődnek turk-kozár neve Lewads azaz Levente volt. Honnan vette ez adatot Bayer? tudott Bayer turk-kozárul? e kérdések közül az

¹⁾ Igen könnyű egy 9 századdal előbb élt történetírót forrásai hitelességére nézve pusztán gyanúsítani; de adatokat kérünk, adatokat! Hogy Konsztantinosz igen hiteles forrásokból írt, nevezetesen a különböző általa saját tapasztalása után épen nem ismert nemzetek, mint péld. magyarok, besenyők, szerbek, horvátok stb őstörténetét, bel- és külviszonyait illető megbecsülhetetlen adatait egyenesen azon nemzeteknek a császári udvarban tartózkodó követeitől, és nem e részben épen nem eléggé tudós és hiteles jött-ment utazóktól vette, azt, ki e tudományszomjazó császár munkáját figyelemmel vizsgálja, kétségbe nem vonhatja. S a magyar őstörténetre nézve mi szüksége lett volna e császárnak orosz utazókat kérdezgetni, kinek udvarában a magyar, besenyő és kozár követek laktak, s kinél épen a munkájának megírása előtti években két legkitünőbb magyar főnök, Gyula erdélyi fejedelem és Böles kárkhán, mint a magyarok és a császári birodalom közötti béke kezesei öt évig tartózkodtak.

²⁾ A magyar nyelvet nem értő császárnak *Előd* nevét *Eleudnak* kellett volna-e írni, épen úgy mint honi íróinknak latin betűkkel a palóc kiejtés szerint írniok kellett?

³⁾ Ha Konsztantinosz Kállay tanácsa szerint Árpádot *vajdául* választotta, mint főntebb megjegyzők, maga magával jöne ellenkezésbe, s úgy munkáját őstörténetünkre nézve oly hitelesnek és becsesnek, mint most érdemli méltán nem tarthatnók.

elsőre aligha felelhetne, a másodikra igen is világosan megfelel maga Kállay (c. h. 225. l.), ki Bayert ismervén, ha Bayer a turk-kozár nyelvet ismerte volna, arról ekként nem nyilatkozhatnék: milyen volt a kozár nyelv kezdetben, míg az a törökkel meg nem kevertelett, azt már ma hiába kutatjuk.“ Ez elismerés után nekem úgy hiszem igen is megengedhető lesz, ha Bayernek Elöd turk-kozár neve iránti tekintélyét kétségbe vonni bátorkodom, s midőn azt a magam által értett magyar nyelvből megfejtetem, az egyikünk által sem értett, nem ismert turk-kozár nyelvhez folyamodni tökéletesen céliránytalannak tartom.

Végre Kállaynak azon észrevételét, hogy a Vértes erdővel Árpád által megajándékozott Elöd nevét tán a Vas megyei Olad mezőváros tartja fön, nem lehet elfogadnunk; mert ha a névben leglényegesebb magánhangzókat, Elödből Oladot alakítván, ekként változtatjuk, úgy magyar őstörténeti személy- és helynevet a térképekben a világ legtávolabb részeiben is eleget találhatunk. Ha Elöd nevének helynévül fönmaradtát nem lehet is kétségtelenül bizonyitnunk ¹⁾, de fönmaradt fiáé Szabolcsé a Vértes alatt, melyet szerintem ő Árpádtól nem adományul, de hódítás közben osztályrészül nyert ²⁾, Fejér megyében, a mai Nagy- és Kis-Szabolcs pusztában, fönmaradt az Elödtől származó Csák nemzetsége szinte a Vértes tövében Csákvár és Csák-Berény mezővárosok neveiben, melyektől Elöd és utódai valódi birtokától, a Vas megyei Olad mezőváros igen távol esik.

¹⁾ Jerney, *Kel. Ut. II. d. 80. l.* Elöd nevét hiszi a Fejér megyei *Előszállása* nevű helységben rejleni, mi hihető ugyan, de más bizonyítványok nélkül nem kétségtelenül bizonyos.

²⁾ Mi jögon adományozhatott volna Árpád a nemzetségek köz erejével hódított s azok által bizonyosan minden adományozás nélkül is birtokba vett földekből tetszése szerint bárkinek is? vagy őseink, kiket León császár a IX. század végén s X. elején is pusztai (nomad) népnek ismert, a Volga mellől a hűbérrendszert magokkal hozták? — Béla király névtelen jegyzője gyakran mondja ugyan Árpádról, hogy egyik vagy másik főnöknek vagy vitéznek földet adott, földet ajándékozott, de a kifejezések csak a szerző saját kora viszonyait és felfogását tükrözik vissza, s ki annak e szavait az általa előadott események minden hitelessége mellett is betűszerinti értelemben igazaknak venné, nagy elfogultságot tanusítana.

A TÁRSODALOM,

VAGY

STEIN, WIDMANN ÉS RIEHL.

HUNFALVY PÁLTÓL.

III.

Riehl.

Riehl a németeknél találja leginkább a társadalmi rendek taglatát; ő nálok látja, hogy a nemzet tartományi különbségei is legjobban megtartvák: az általánosító hatás, a műveltség is, leginkább nálok terjedett el. Hiszi tehát, hogy a leendő társadalmi forradalmak Franciaországból fognak ugyan kiindulni; de Németország lesz az eldöntő harcnak helye.

De midőn *Riehl* egyfelül annyira kiemeli a németek tagolását, másfelül megvallja, hogy ők azt legalább 1848-ig nem tudták. Mert maga szerző csudálkozott 1848-ban, mint történhetett, hogy ép akkor, midőn a rendi különbségeket félre tették, annyi külön egyletekre szakadozának; mert akkor a kézmivességek minden osztálya, a nemesség, a papság stb külön külön társulatokat tevének, holott az egyenlőséget, testvériséget mindnyájan harsogtatták! Oly erősen van e nemzet társadalmi rendekre osztva és taglalva, hogy a mámor perceiben, midőn az túl gondolta tenni magát a különbségeken, eme tagolást mindenütt tettel ismerte el. Borban az igazság: az 1848-ki mámor is nagy igazságot beszélt ki. „Most, úgymond *Riehl*, sokan elcsudálkoznak, hogy *Scott Walter* regényeit olvasván mást találnak azokban, mint azelőtt; az angol ó nemesség, a városi nép, a skót felföld nemzetségi szerkezete más alakoknak látszanak most. Észre veszik, hogy azon regényekben nem az esemény, hanem a társadalmi szín az alap: de azt is tudjuk már, mennyire nevetséges volt e vagy ama német regényíró *német Scott*-nak nevezni, holott, úgymond, előbb a történelmileg szilárdan eltaglalt társadalmi életnek, minő az angol, tudatát kellene visszakapnunk, hogy német regényeket, amaz angolokkal igazán rokonokat, lehes-

sen teremtenünk.“ — Riehl mind ezekkel azt mondja, hogy a német nemzetben a társadalmi tagolás legerősebb, de a németiség azt nem tudta. Jelenleg a titok le van leplezve, s minden gondolkodó előtt világos, hogy az ujkori nyilvános életnek két egyaránt jogosított tényezője van, az *alkotmányi hazafiság*, és a *társadalmi rendiség*. A ki azok igényeit össze tudná békéltetni, az Kolumbusz tojását helyére állatná, s a jövődönnek politikáját feltárná.

Riehl a népröli tudományt a társadalmi politikának okleveles könyvéül nézi, s az nem is taníttatik még: de hiszi, eljövend az idő, mikor a néptudományból szintugy meg kellend vizsgáltatnia mint más tudományból annak, ki kormány-hivatalra vágy. — R. ugyancsak rossz szemmel nézi az irodai kormányzást (bureaucratia), s különösen haragszik, hogy a kormányi tisztek, mint a katonaság is, külön rendet akarnak tenni: még is azt hiszi, hogy a néptudományt valaha, mint jog-, alkotmány- stb tudományt tanítani fogják az egyetemeken! Ki tanítandja? Egyetemi tanár, ki, mert az, már nem él a nép között, tehát azt nem bírja, mit tanítania kellene? S kinek? Leendő tisztviselőknek, kik, míg irodai kormány lesz, azon tudományt sem nem érthetik, sem nem használhatják? Ha pedig az irodai kormány valahol megszűnne lenni valaha, nem lesz szükség a néptudományra; mert akkor a kormánynak azon ágait, melyek a nép különsegeire hatnak, a nép emberei — nem azon méltán megvetett értelemben úgy nevezett népemberei — fogják kezelni, kik a népet úgy ismerik, mint azt tanításból ismerni nem lehet. — De abban teljes igaza van, „*hogy minden társadalmi javítás csak úgy érvényes, ha a népeletnek természeti alakját, színét, eredetiségét nem bántja, mert azokban rejlik a nép ereje.*“ Azonban minden rendszeres törvényhozás, mióta a „*jus consvetudinarium*,“ mely a népeletnek lecsapódott fogalmait kifejezte, megszűnt, nem kevesbbé, mint a francia szellemű kormányzás, mintegy feladatának nézte, megtámadni a népeknek amaz erejét. S szerzőnknek eme mondása, hogy a társadalmi szinehagyottság a társadalmi és erkölcsi bágyadsággal együtt jár, mély igazságot fejez ki, melyet azonban nem érez az, ki nem győződött meg arról, hogy az öncselekvésétől megfosztott ember csak gép, bensőség és hatalom nélkül. A néptudományt, meggyőződésünk szerint, egyetemi füzetekből soha nem fogják tanulhatni, mert az *életbeli tapasztalás*, s annak alkalmazása ismét *életbeli gyakorlat*. De a népnek sajátságait, valamint az özszerü életnek

természeti alapjait meg lehet érteni és ismertetni; a társadalom és állam fogalmait, elemeit, törvényeit tudományba foglalni és tanítani szükséges. S arra nézve méltán veti szemére sz. a politikus demokratáknak, hogy ők, kik a népet minduntalan emlegették, annak megismerésére mitsem tettek, sőt a népröli elmélet miatt annak mivoltát nem is látták. Ellenben a társadalmi demokraták legalább a népnek egyes részeit, p. o. a városi és gyárakbeli proletariátust tanulmányozták, s ebben nagyon felülmúlták az előbbieket. De ők is teljesen eljátszották tanulmányuk hasznát, midőn az általuk tanulmányozott nép részeinek alapján elméletet alkottak, melyet az egész európai társadalomra rá kívántak tukmálni. Mintha a párizsi proletariátus az európai emberiség volna!

Riehl munkáját két könyvre osztja. Elsőben szól a *társadalomnak megtartó hatalmairól*; másodikban annak *mozgató hatalmairól*. A megtartók a *földnépe* és *birtokos nemesség*: a mozgatók a *városiak* és a *proletariátus*. Az európai társadalom rendekből áll, melynek természetét tanulmányozni kell, mert immár semmiféle politika nem ígérhet magának sikert, ha társadalmi renddel nem szövetkezik. Oly politika, mely a társadalmat mellőzi, fővenyre rakja épületét, melyet a támadó szél ledönt, s az áradó víz elmos. Előleges tájékozás, de áttekintés végett is ide tesszük a szerző után a társadalmi rendek alapjellemeit, s azoknak melyik politikai rendszerrel való egyezését.

A földnépe (a parasztság) az élő, öntudat nélküli mult, mely a nemzetnek magvát legjobban megőrizte; tehát a történelmi társadalomnak legépebb maradványa. A birtokos nemesség (aristocrazia) a társadalmi korlátoknak élő hirdetője, s a nemzeti történeteknek öntudatos fenntartója. Mind kettejének alapja a földbirtok, s ők a politikában a rendi alkotmánynak szószólói. — A városi nép az általánosító s mindent egyengető rend; neki nem annyira a mult mint a jelen az ideje, azért nála nem örökség, hanem a szerezeni-tudás a fő alap. Ő az alkotmányos képviseleti rendszert óhajtja, mely történelmi különbségekre nem épít. — A proletariátus még nem zárkozott rend, az a többi három rendnek hulladékaiból és seprejéből alakul, s a rendi különbséget merően tagadja, valamint a rendeknek alapjait is, ugymint a földbirtok és tőke tulajdonát, el akarja enyésztetni. — Miután jelenben háromféle politikai rendszer van, mindenik külön külön társadalmi rendre támaszkodik. A *megtartó* (conservatív)

politika a földnépére és birtokos nemességre hivatkozik; de ha a birtokos nemességet el akarja nyomni, azzal nem fejtí ki a földnépet társadalmi renddé, melyben egyedül van megtartó erő, hanem proletariatussá korcsítja el, s így a társadalmat, bár mint szabadkozók is ellene, csak a socialis demokratia karjaiba dönti. — Az alkotmányos képviseleti politika a városiakra hivatkozik; a társadalmi demokratia, azaz socialis demokratia, a proletariatust karolja fel. — E tájékozás után kövessük már az írónak lépéseit.

A társadalom megtartó hatalmai:

I. *A földnépe.* A földnépét több oldalról tekintvén, eléadja a jófajú földnépét, azután az *elfajulttét*; s így nézi a földnépének *magaviseletét a jelenkor lefolyt mozgalmaiban*, s mind abból *némely eredményeket* húz ki.

a) A jófajú földnépét rajzolni kezdvén, elmondja, mikép a német nemzetben legyőzhetetlen megtartó erő van, mely a német parasztokban él, kikhez foghatókat más nemzet nem mutathat fel. A benne lakó megtartási erőt azzal mutatja meg, hogy 1848-ban a fejedelmi székeket csupán a német parasztok mozdulatlansága mentette meg. S ha a német nemzet meg akar ifjodni, ez a parasztok által fog történni; tehát a németiség jövődjé reménye a német parasztokban sarkallik. A jófajú földnépét következő vonásokban állatja előnkbe. „A német paraszt legjobban megőrzi erkölcséiben a régi kor emlékeit, s ragaszkodik a történeti dolgokhoz még ott is, hol azok elhagyása üdvös volna. Öltözetében, beszédében a régi törzsök sajátságait veszi és adja örökbe. Ő testestül lelkestül német, de *azért még sincs tudalma a nemzetiségről*, melyre nem is szorúl, mivel egészen abban él. Sőt itt-ott nehezen birt a családi életből a községi életbe átmenni: de már a községről az állam eszméjére mai napig sem tudott emelkedni. Ragaszkodása a régihez sokszor félszeg, mindig egyoldalú és önző: ő s atyja kunyhója iránt kegyelettel viseltetik, de a közel várnak romjaiból kerítések csinál, s a zárda templomának vésett köveiből gyalog utat kövez magának. — A régi szabadtalanság, mely a parasztot földhöz köté, neki hasznára volt, mert visszatartá a kóbor élettől (mi ugyan nehezen képzelhetjük, hogy kóborolhat földmivelő); mert míg örökös szolga vala, kenyere mindig biztosítva volt. Neki akkor ez: „feküdj le görnyedve, s majd megsegít az isten“ — leg dich krumm, und Gott wird helfen — politikája és mentsége vala, mert ennek

köszöni szívósságát. Ám de voltak szabad parasztok is, kik nem feküdtek le, hanem harcra keltek szabadságuk és ősi jogukért, mint a *dithmarsiak*. Sokszor volt paraszt-zendülés a középkorban, de nem azért, hogy a paraszt rendből ki akartak volna lépni, hanem csak nyomásuk lerázására. — A jó paraszt az újabb örököségi jogot, minél fogva egyenlően osztoznak a gyermekek, nem szereti; ő jobban tudja, mi üdvös neki, mint sok új törvényhozó. Nagyon kedveli a perlekedést, de idegenkedik az újításoktól, melyek rendesen neki kerülnek költségbe, mikor mások csak tintát vagy szavakat vesztenek. Ő nem érzelmős, hanem durva, néha szüléi iránt is hájadatlan, de nem roszaságból, mint inkább erős idegei miatt, — mi-ben életrevalósága áll. A maga körében furfangos eszű, azon kívül gyakran bémész és buta. Végre bár mennyire különbözik is tartományonkint a német paraszt, mégis egy általános szokalom és társodalmi jellem köti össze, mi őt elfogyathatná teszi.“

De szerző a rajzba olyat is vegyít, mi talán csak adoma (anekdota), s nem történeti dolog. Beszélvén, hogy Luzáciában a *rend* parasztság is megőrzi nemzetiségét, s boldog, e boldogságát azzal eszi szemlélhetővé, hogy elmondja, mikép a határos cseh paraszt irigyli a vendnek jólétét; s ha neki fija születik, azt egy hosszú poznára köti, s fölemeli, Luzacia fölé fordítván képét, hogy legalább láthassa a hegyentúli boldogságot!

b) Az *elfajult földnépe* leginkább elszegényedés által támad, mert a mint vagyona, úgy romlanak erkölcsi is. Romlásának legtöbb okai:

Hogy a földművelés terményei mind inkább kereskedelmi kémletnek tárgyaivá lesznek, s a kereskedés fordulatai a parasztot is kezdik illetni. A szőlősgazdákon legvilágosabban lehet azt észrevenni, mivel a bor leginkább kereskedelmi cikk. Hajdan a szőlősgazdák tehetősek voltak: jelenleg nyomorultak, s elfajultak. Mert a ki nagy tőkével nem művelheti szőlőjét, hogy lehetőleg jól termeszzen, s az alkalmas időt, mikor az eladás haszonnal történhetik, el nem bírja várni, az koldussá lesz; neki a biztos kereseti alap hibázik. Egyszer hop, másszor kop! Minden hirtelen változás bár jóra is, kiveszi a földnépet sodrából. (A mit Riehl a szőlősgazdák elszegényedéséről mond, fájdalom, nagyon ráillik a Hegyaljára).

A falukon települő városi kézművesek, félik parasztok, félig iparosok levén, szinte mótelye a jóféle földnépének. A paraszt csak

addig igazi paraszt, míg csupán a földműveléssel foglalkodik, s magának készíti, a mit készít. Kivételt tesznek bizonyos vidékek, hol a lakosok a kicsi földművelés mellett valami kézművességet űznek, mint a Taunus hegységén a szőgkovácsok, Szászországban a csipkeverők, Szileziában a vászonszövők. De ezek is az újabb időben mind inkább a szőlősgazdák sorsára jutnak.

Legnagyobb romlására van a földnépének az, hogy mindent pénzen kell magának szereznie, s mindig pénzre szorúl. Míg az adót természetlányekben fizette, míg szükségeit maga fedezte, fát a község erdejében vághatatott, addig jól folyt dolga; mert az biztosította függetlenségét, hogy pénzre nem szorúlt. De most a pénztől függővé levén, s a zsidók urasága alá kerülven, előbbi birtoka mellett is véghetetlenül szegényebb, mint annakelőtte volt.

Az utolsó 50 év alatt a politikai változások leszakasztották őt történeti alapjáról, s fejében legnagyobb zavart okoztak; szinte alig tudja, hol van hazája. Különben is ő jót az állomtól nem vett; a rendőrség mindent eltiltott, a mihez ragaszkodott, s a reá tolt községi rend leginkább megsértette. Még a falusi tanítók és lelkészek is fogyasztották a jóféle parasztot az által, hogy ők is államtisztviselőkké lettek; a protestánsok még inkább mintsem a katolikusok. Azért a mely paraszt községek legjobban megőrzik a függetlenséget, azokat mind katolikus papok vezérlik.

c) A német földnépének magaviselete az 1848-ki mozgalmakban következő volt, legrövidebben mondva. Meghallá, hogy a városokban valami különös történik, tehát ő is elment, hogy lássa és nézze a nagy dolgokat. Oda haza legelőször a községi rendet dobta el, s találomra mást vett be; az uraság vadjait irtotta (mert Németországban olyan vadászati törvények uralkodtak, melyeket olvasva sem birunk nagyon elhinni, s melyek ha nálunk divatoztak volna, a németek legalább is ezer kötetet irtak volna a magyar nemesség ázsiai barbárságáról), itt-ott a bábákat kergette el! s midőn akként sérelmeinek oryoslását elérte volt, oda haza maradt; s valahányszor a demokraták nagy mozgalmat idéztek fel, a messzebrőli csatlakozás „der ferne Zuzug“ mindig hiányzott. S így a német parasztság veszteglésén tört meg a forradalom. De a mozgalom elválasztó volt: általa a jóféle parasztság megerősödött, az elkorcsosult még inkább elfajult.

Ez előre bocsátottakból azon eredményt hozza ki Riehl, hogy

a mely megtartó politika fenn akar állani, az kénytelen a földnépére támszkodni, azért annak jelentőségét emelni, sajátságait megerősíteni, kívánatait tekintetbe venni. A társulatosságot nem lehet többé sem sajtó sem kormány útján leküzdeni, hanem csak a földnépe által zabolázni; mert a csinált világ ellenében a parasztság a természetnek utolsó maradványa és tartalékja. De hogy a parasztság eme feladatának megfeleljen, legelőször megromlott tagjaitól kell azt megtisztítani. Amerikába kell azoknak kiköltözését pénzzel is elősegíteni; az arra költött pénz itthon gyümölcsöző tőke lesz. Azután a senyvedő, de még el nem romlott föld népét kell fölsegíteni, leginkább az által, hogy a telkek felosztását meggátolják. Községi rendet is olyat kell számára kitalálni a földnépi szokások és erkölcséből, melyben az otthonosnak érezze magát. Végre a rendi képviseletet, melyre ő nagyon hajlandó, kell eleibe vinni.

II. A *birtokos nemességről* azt hiszik sokan, hogy külön társodalmi rendet nem tesz. Riehl először annak társodalmi hivatását mutatja fel, azután rajzolja a középkori nemességet s annak hanyatlását, végre itt is eredményt talál, mely a nemességnek jelen állását illeti.

A birtokos nemesség a társodalmi korlát, melynek alapja a családnak történelmi öntudata. Ismételjük, hogy az arisztokratia és a parasztság a rendi alkotmány felé hajlanak, a városi lakosság a képviseleti rendszerhez szít, a proletariatus pedig a társodalmi demokrátiát kiáltja ki. A proletariatus egyedül a csupasz embert fogja fel; ellenében az arisztokratia a társodalmi embert történelmi jelmezében állatja; a két szélsőséget a városi lakosság azzal közvetíti, hogy a csupasz és történet-rendi ember közé a hazafit tolja. A nemesség élő tudalma annak, hogy a társodalomban rendek vannak. Ezen tudalmát a nemesség a család történeteivel veszi magába; a címer a családi történetnek jelképe. Anyagi alapja a földbirtok. *Innen történeti család nem tesz maga arisztokratát, ha nincs földbirtoka, valamint ez maga nem elég arra, ha történeti család nem járul hozzá.* Minthogy a parasztságnak is létalapja a földbirtok, azért a birtokos nemesség és földmivelő osztály jobban egyeznek egymással, mint a paraszt a városival, vagy ez a birtokos nemessel. A nemesség a parasztságtól csak nagyobb birtokánál és történelmi tudalmánál fogva különbözik. — Ha a birtokos nemesség a társodalomnak körlátja, s ha a családnak történelmi tudalmában él: társodalmi

feladata is az, hogy a társadalmi rendek öntudatát fentartsa, kifejtsé. S itt meg kell jegyezni, hogy a nemesség, mint társadalmi rend, nagyon elvesztette hatását, mikor a városi rend bágyadozni kezdett. Mert a léteges életnek az törvénye, hogy nemcsak mint egész csupán akkor felel meg eszméjének, mikor az egyes létegek mind jól vannak és jól működnek, hanem mindenik külön létege is csak úgy hatályos, ha mellette a többi létegek erősek. Minthogy pedig most a földnépe ugyanazon szerepet viszi, melyet a birtokos nemesség; azért ez feladatát, t. i. a társadalmi rendek fenntartását, egészen félre érti, ha mintegy magát erősítendő, a parasztok birtokait lassankint magához veszi. Ez által a parasztokból, kik megtartó hatalom, s annál fogva szövetségesei voltak, proletariusok lesznek, s ellenségeivé válnak. Hasonlóan kötelessége a birtokos nemességnek a városi rendnek kifejlését is előmozdítani, mivel ez a társadalmi életben okvetlenül szükséges létege.

A rendi fogalomnak misem ártott inkább mint a rangfokozat, melyet a rendek között felállítottak. S az ebbeli döreség annyira ment, hogy a rosz aristokratát büntetésül a polgári rendbe kezdték alább szállítani. A társadalmi rendek között rangkülönbség nincsen; ők a társadalmi létegekben *egymás mellett*, nem *egymás alatt* vannak és működnek. Jóféle aristokrata, s jóféle városi s jóféle paraszt egyaránt büszkélkedhetik, sőt kell hogy büszkélkedjék. Az elfajult aristokratából nem is lehet jó polgár, mint az elfajult polgárból nem lesz jó paraszt; hanem minden rendnek semmirevalója éppen csak *semmirevaló*. Tehát vétkes aristokratát a polgári rendbe szállítás által megbüntetni legnagyobb esztelenség.

Azzal, hogy a birtokos nemességnek társadalmi feladatául a rendek öntudatának ápolása jutott, egyszersmind politikai hivatása is világossá lett, miszerint a felső táblánál vagy házban az országlatban is a rendi osztályozást képviselje.

Az aristokrátiának sulya mindenütt a multban fekszik, valamint a parasztságé abban, hogy mi ő jelenben, s mivé lehet, vagy kell lennie.—Németországban a nemesség multja egészen más, mint akár nálunk, akár egyebütt. Ott *tartományi* és *birodalmi* nemesség (Landes- und Reichsadel) volt; a birodalmi nemesség közöl emelkedtek ki a mostani uralkodó házak. De a középkornak általános jelleme az, mely azért mindenütt látható, hogy a rendek miatt az állam nem birt jelentősségre jutni; tehát akkor az állam a társadalomban

mintegy elenyészett. Poroszországban (a Német-birodalomra nézve) először győzött az állam a társadalmon, s oly annyira, hogy meg a társadalom veszett el az államban. Ez a másik szélsőség, mely után csak a demokratia áll, ha ismét erőre nem jutnak a társadalmi rendek. A nemesség már ezt ismerje feladatának, melyben őt a józan megtartási politika segíteni fogja. Mert jelenben csak a történelmi *társadalom* és a *socialismus* között van kérdés. Létesíteni kell hát azon állapotot, melyben sem a társadalom el nem nyeli az államot, mint a középkorban, sem az állam el nem nyeli a társadalmat, mint a XIX. században.

A nemességnek reformáltatnia kell az által, hogy a köréből kilépés könnyíttessék; mert a birtoktalan báró, ha báró marad, proletáriussá lesz, de nem lehet mint báró kézmíves vagy paraszt; de leginkább azáltal, hogy a társadalmi életben mint élémozdító, pártoló, és józanul költögető, mikor tudományt, műszetet stb támogat, létét áldásossá teszi. Az újkornak rendjei nem politikus előjogokban, annál kevesebbé fajkülönbségben különböznek egymástól, hanem társadalmi különböző feladatban.

A társadalom mozgató hatalmai:

I. A városbeliek. Ezeket is úgy rajzolja R., hogy előbb a jóféle városbeliről, azután a *filiszteusról*, továbbá az *át-rendekről* beszélvén, eladja a városbeliség hatását a politikai életben, s végre a talált eredményeket hozza fel.

a) A jóféle városbeliség régtől fogva a jogos társadalmi mozgalomnak vivője, s az által, legalább újabb időben, a falubeliségnek ellentéte: mert ő inkább az általánosra ügyekszik, midőn a parasztság a különöshöz ragaszkodik. De azért a városbeli, jollehet a történeti rendek közt a merev különbséget elsimitja, nem dolgozik általában a rendi tagolás ellen, mint a negyedik rend. Az ő életelve hát mozgalom; ő a feltalálások, tökéletesítések, javítások után jár; *verseny* az igazi városbeliek fogalma; előttök a gazdagságot teremthető erő többet ér, mint maga a gazdagság. Innen *hitbizományok* nem felelnek meg a városbeliség szellemének: de igen megfelelnek a nemességének s a parasztságénak; a jóféle városbelinek legbecsesebb öröksége, hogy maga tud szerezni gazdagságot. Büszkesége, hogy maga által lett azzá a mi; ellenben a birtokos nemesség büszkesége a család történeti dicsősége és az öröklött birtok. A városbeliség leginkább abban különbözik a nemesség és parasztságtól,

hogy egy hivatásnál többet foglal magában: ellenben a többi kettőnél az egy hivatás kimeríti a rendet. A városbeli lehet nagy és kis tőkének birtokosa, lehet műiparos, kereskedő, kézműves, tudós, művész stb. Már e sokféle hivatalnál fogva is a városi az általánosításra ösztönöztetik: de mind a mellett határozott különségben mozog, él és hat. E kettős természetnél fogva haragszik reá a demokratia, mint *hátrásdára*, mivel különséghez ragaszkodik; s a korlátlan uralkodás mint *forradalmár*, mivel vesztet ülni nem tud. Hanem roppant nagy jelentőségét mind ketten, a demokratia szintugy, mint a korlátlan uralkodás, az által ismerik el legvilágosabban, hogy nem merik őt megnevezni; nyíltan a polgár ellen egyik sem szól vagy cselekszik.

A mely vonásokat R. még felhoz a városbeliség jellemzésére, azok inkább a németet illetik csak; de tanulságos lehet a következő. A kis keresetnek ünni nem tudó munkája teszi az átmenetet az új iparos emelkedésre; annak nyomorúsággal küzdő kitartása nélkül az iparosság nem létezne, s a régi céhbeliség iránti kegyelete nélkül, melyre csak a XIX. század rendőrségi állama tette barbár kezeit, a német polgárság rég polgári proletariatussá ernyedett volna. A német városbeliek különsege legragyogóbban tűnt fel a XVII. és XVIII-dik század kétségbe ejtő körülményei között: onnan származik, hogy még ma is „*bürgerlich*“ és „*ehrbär*“ szinte azonos. Franciaországban, hol e századok alatt tőkéltek meg a középpontosítást, s a kis polgár nem birt az általánosító romlás elől magát vonulni, a városbeli ember hasonlóbb lett jóban és rosszban a felsőbb rendekhez. Németországban hátáról is megismerhetni a vargát, Párisban nem úgy: ámde a német varga mellett szól még az elbitélet, hogy becsületes egy varga, s nem szeleburdi.

b) A német élet egy alakot fejtett ki, mely nálunk is föltetszik már, de nyelvünk nem tudja még elnevezni, s az a *filiszteusság* (a debreceni *civis*ben volt kis kezdete a filiszteusságnak) — mert tudni való, hogy e név a német egyetemek ifjusága által lett kelendővé. Van állami és van társadalmi filiszteus. Az állami filiszteus az állami ügyekre nézve nem gondol semmivel; s ilyen van régóta nálunk is: a németeknél legdivatosabb a társadalmi filiszteus, ki magát négy fala közé vonja, s nem érdekeltetik semmi által, mi neki hasznot nem ígér; a sörházak nálunk is szaporán kezdik kiköltöni. Az állami filiszteusság nem egy rendnek alja, hanem közös minden renddel,

mert az a honfiség elfajulása. A *nyárspolgár* más mint a filiszteus; az rendjének kisszerű különségéhez egyoldaluan ragaszkodik, mint a német *junkerthum*, s némileg a kihalt *táblabíróság* nálunk, egyoldalú nemes. De a társadalmi filiszteus nagyon veszélyes; ő egyaránt rontja a társadalmat, mint a socialis communista: csakhogy ez megtámadólag, amaz pedig a megtámadást elnézőleg; a communista elokoskodik a társadalmat, a filiszteus mint struccmadár, zúgba vonul, s azt hiszi, már nincs társadalom. Mert a filiszteus egy csalódott csaló, vagy inkább mindenki által rászedett ember. Ő mindig azon félen van, mely épen hatalmas; azért haszontalanná is tette a közvélemény mérőjét. Mert hol a filiszteus leendő többséget sejt, oda gondolatlanul tolakodik, s egyelőre támasztja a véleményt, hogy a tömeg az értelmetlenség. Korunkban államilag és társadalmilag semmit sem tenni és semmi sem lenni már nem vétek, hanem erény: e vonást, mely államainkon halált jelentő vonás, a filiszteusság fejezi ki. És szelleme a városbeliek minden osztályait megjárja, a kereskedőket szintugy, mint a kézműveseket stb. A filiszteusság, mely leginkább kisebb városokban tenyész, szegényli hivatását, vagy művészetét: „ihr schimpft den Schneider, wenn ihr ihn *Schneider* nennt; er ist ein *Kleidermacher*, ein *Kleiderfabrikant*.“ De a műkedvellő és a filiszteus közel rokonok; mert a filiszteus mindenhez tud, mindent megszól. Ezen mótely ellen csak társadalmilag jogosított testületek, céhek stb segíthetnek.

c) A természetes rendek mellett *csinált*, *álrendek* is vannak, a papi rend, tudós rend, tiszti rend, katonai rend stb.

A papi rend, azt mondja R., némely országban mint rend létezik ugyan még, de az újabb fogalom szerint az nem rend, hanem *lelki hivatás*. Mert a katolikus papság már azért nem igazán *rend*, mivel nőtelen: a protestáns papság kezd itt-ott (Németországban s tán egyebütt, nem nálunk) rendi gyökereket eresztetni, de hijával van minden társulati létegetnek.

A *tudós rend* társadalmi esztelenség volna.

A *tiszti rend* azért nem igazán rend, mivel a társadalmi rendek egymást kizárják, minélfogva valaki nem lehet birtokos nemes, paraszt, városbeli és proletarius egyszerre: de a tiszt okvetlenül tartozik valamely rendhez, nem mivel tiszt, hanem mivel bizonyos rendből támadott. Míg a társadalom az állam felett állt, s némely társadalmi rendek kizárólag bírták az állami hivatalokat, addig

lehetett volna tiszti rendről beszélni: de, mióta a társadalom azon viszonyban van az államhoz, mely őt megilleti, s a tisztviselők jog szerint minden rendből vétetnek, azolta tiszti rend nincsen s nem lehet. Egyik rendből a másikba nem könnyű az átmenetel; kivéve hogy minden rendből könnyű a proletariatusba átmenni. A tiszti rend, valamint a katonai rend is csak hivatások, nem rendek. A *csinált*, az *ál-rendek*, s azon fölötté nagy zavar, mely azok ál-létezését körülfogja, nemcsak legtöbbet tettek arra, hogy minden visszalépés a természeti rendekre népszerűtlenné vált, hanem a társadalmi javító-kísérletek számtalan tévedéseire is ösztönöztek.

d) A városbeliség hatását a politikai életben úgy rajzolja, hogy az az alkotmányos egyeduralkodást fejtette ki a XVIII. század elejétől fogva. Ez alkotmányosság elve és lényege pedig a társadalmi embert a hazafiban eltünteti, mi által a városi lakosság, mint a társadalom közepe, hatalomra jut. Az alkotmányosság a politikai közép útnak elmélete, mely lelkiömeretesen latolja az állami hatalom részeit; s az leginkább megfelel a polgári szellemnek. Ő a „mentő tettektől“ iszonyodik; előtte a jognak címe többet ér, mint a jog birtoka. A nemesség politikája történetileg örökölt tulajdon, melynek megóvására a forradalom ellenében a mentő tetteket nem utasítja el: másfelül a társadalmi demokratia egyedül mentő tetteket óhajt, mert neki történeti joga nincsen, s azt birhatja csak, mit magának erővel vesz. A városbeliség azért kezdője a politikai mozgalmaknak, de míg a körülményeket latolja, s a fejtelenségtől és forradalomtól egyaránt távol marad, mások víjják meg a kérdést, és osztozkodnak a zsákmányon. — Egyébiránt a mentő tettek politikája legujabban nagyon dicsértetik, s az alkotmányosság becsmértetik. Riehl nem maradhat el a dicsérők közül: azt még is érzi, hogy, ha a mentő tettek politikája üdvözítő, nem áll az, mit a városbeliség nagy nyomatékoságáról szól; mivel az ott elenyészik, legalább államilag lekisebb hatással sem birhat, hol mentő tettek uralkodnak. Azért hozzá teszi R., hogy az országlók tiszteljék a városiak eme ragaszkodását az írott joghoz, mivel ez az önkényt korlátozza. „De, úgymond ő, azt vélni, hogy ezen formálítások“ban már tevőleges politika rejlik, egyoldalúság, mely sok alkotmányos emberen meglátszik.

e) Ha most az eredményeket tekintjük, melyeket R. a városbeliség rajzából kihoz, azok mind oda mennek ki, hogy a városbe-

liséget újra és mindenütt fel kell segíteni, hogy mint társadalmi rend büszke lehessen. A régi városbeliségnek romja gyanánt ott áll az új városi életben a *kézművesek* osztálya, mely az újabb társadalomban egészen azt képviseli, mit a paraszt, t. i. ő a városiak között a legmegtartóbb osztály. Innen a megtartó politika előtt az úgynevezett kis-keresetnek anyagi boldogulása életkérdés. Gazdagság nem tett még polgárt népizgatóvá, de igen gyakran a szegénység. A társadalmi országász előtt a kézművesek testületeinek romjai, melyekben még van erő új életre, még nagyobb becsüek. Tehát a kézművesek összeállás útján segítsenek magokon, mert régi igazság, hogy hat közép tehetségű ember, ha összeáll, egy gazdagot tehet együtt, kiből idővel hat gazdag válhatik. A marcius előtti politika (t. i. Németországban), mely semmi szabadságot nem engedett, a teljes kereseti szabadságot védelmezte. Nem lehet az boldogító szabadság, melynek olyan védője van. S igazán a tisztí és rendőrségi állam félt önálló erős kézműves osztálytól; azért engedett teljes kereseti szabadságot, mivel tudta, hogy ez azon zabola, mely rokkanttá teheti a legderekkabb lovat is. Beállt hát a kormánytól megvásárlott mesterség joga, melynélfogva kiki minden műveséget üzhetett, ha nem tanulta is; tehát az állam a kontárokat és szédelgősöket megjutalmazá. Ezenkívül közönséges mesterségeket rabok által üzet, mi neki alig kerül napszámba, s azzal a városiak keresetét megcsenkítja: a bűnöst büntetvén, megbünteti a becsületes mesterembert.

Az egyes művességeket önigazgatással bíró társulatok által kell megszilárdítani; s határvonalt huzni a gyárászat és kiskereset között, valamint egyik művesség és a másik között, végre ezek és a kereskedés között; mivel attól függ a legnagyobb osztálynak jóléte. A hazai ipart a külföldi ellenében ótalmazni szükséges: az ebbeli ótalom tette hajdan a városbelieket oly megtartókká, mert jól érezték magokat; mint a régi ének mondja:

„Da wir non sangen unsern Sang,
Da wir non tranken unsern Trank
Da wir noch trugen unser Gewand,
Stund es gut im deutschen Land.“

Szóval, az országoló és országász mindent megmozdítson, mi a városbelit ismét büszkévé, s társadalmi állásának határai között magát jól érzővé tegye. Leghatályosb eszköz arra a társadalmi önigaz-

gatás. Az ember inkább függ külső befolyásoktól, mint valaki gondolná, s ezen befolyások a társadalom terén legnagyobb figyelemre méltók; ők azon kis emelcsők, melyek által a társadalmi országász a legnagyobb terheket megmozdítja.

II. A *negyedik rend* vagy a *proletariatus*. A régi társadalmi csoportozatok itt-ott ernyedni kezdenek; a rendek sziklatömegeiről a kéreg lemállik, s az együvé tartott parányok lehullanak, feloldódnak; a szétmállott kövekből és elrothadt létegekből új de idegen élet csirázik ki, mely a *negyedik rend*. A nemesség, városbeliség, parasztság lehullott, elcsenevészett tagjaiból alakul az, mióta az emberi nem él, de öntudatra most ébred, mert szétszórt cleméit összeszedi. De a negyedik rendet nemcsak a proletariusok képezik, hanem a birtoktalanok is, kiknek hátukon házok, keblökben kenyerők, s kik a tökének helótái; a lelkes szerszámok is, melyek a gyárakban mint kerekék vagy forgantyúk a gépekhez vannak kötve; a hivalkodók is, nemcsak szegények, hanem gazdagok, nemcsak alsóbb, hanem felsőbb rendűek is. A negyedik rend hát mind azokból áll, kik a társadalom rendjeitől elváltak, s nem akarnak előbb urak, városiak, parasztok, s azután *nép* lenni, hanem kik csak nép, minden hozzátétel nélkül. Vele tehát elválhatlanul jár a harc a többi rendek ellen. Ő rend sem akart lenni, mert az korlátoltság volna: de a szükség kényszerítette magát renddé tenni az által, hogy a többi rendek ellen feltámadt.

Tiberius Gracchus, a negyedik rendnek ama nagy profétája, azt akarja, hogy azon férfiak, kik Itáliának birodalmáért harcoltak, ne maradjanak, mint a vadállatok, minden tulajdon és lakhely nélkül. Az újkori népizgató a népet a honnak korlátaitól is fel akarná szabadítani. Mert a negyedik rend azon kérdésnek gyakorlati oldala, ha a társadalmi tagolás nem zsarnokság-e; ha az szükséges-e, vagy pedig roppant csalás, melyet ember emberen elkövet évezredek oltá? Három századja, hogy minden a társadalom tagolásának megszüntetésén dolgozik. A fejedelmek leronták a nemesség hatalmát, megsemmisíték a karok és rendek kiváltságait, elenyészteték a rendi képviselőket, s addig addig egyengettek, míg magokat is elérte az egyengetés: *Richelieu* erősen toborzott a negyedik rend számára. S mikor a német fejedelmek címetek osztogatának, nem tudva, növendék-házakat építettek ugyancsak a negyedik rend számára. Az irodai állam, mely semmi rendeket nem akara elismerni,

s az alattvalóságban csak tiszteket és nem-tiszteket láta, még többet tett a negyedik rend gyarapítására. Mégis akármennyit követek el a társodalmi tagolás megszüntetésére, csak egy *negyedik rendet* voltak képesek előhozni. S ez már él, és szintugy történeti joggal bir már, mint a három régi rend. Azonban két csoportozatból áll, olyanokból, kiknek még semmijök nincs, s kik még semmik, s olyanokból kiknek már semmijök, s kik magok is már semmikké lettek. Ama csoportot teszik a munkások, a mesterember-legények, a szolgák, az irodalmi ifjúság és tisztí proletariatusnak nagy részei: ezt alkotják megbukott iparosok és városiak, elromlott parasztok, semmivé lett bárók, iparlovagok, nap-lopók s minden színű és alakú kóborok. Egészben véve azonban a parasztság, mint a különséghez leginkább ragaszkodó rend, legkevesebb ujoncokat ereszt a negyedik rendhez.

Németországban a negyedik rendnek főnyomatéka nem a napszamosok és tönkre jutott földművelők, mint Angliában és Franciaországban, hanem a felsőbb osztályok szétmálló rétegei. Németországban a szellemi munkának proletáriusai azon ijesztő kép, mely Franciaországban a kenyér nélkül szűkölködő napszamosok és Angliában a gyári munkások; itt a veszélyes proletariusság nem foszlányban, hanem felső kabátban és frakkban jár, s kezdődik az apánágált és közvetített birodalmi hercegeken, s megyen lefelé az éhező könyvcsinálóiig. Különösen a nemesség proletáriusai számosabbak itt, mint valahol, mivel a nemességből kilépni, a bevett szokás szerint, oly nehéz. Mert nem csak a munkának küzdése a tőkével támaszt proletariusságot, hanem a sorsnak küzdése is a születéssel, a társodalombani helyzettel. Mert mihelyt valaki bizonyos hivatal és kereset nélkül van, már kifityeg a társodalmi rendekből: úgyde az arisztokrátiának szegényei csaknem kénytelenek olyan kereset nélkül maradni. Azon segíteni kell. A szegény koldús báró igen nyomorúlt alak: tehát lehessen neki a báróságot félre tenni, vagy mi jobb, ne legyen hát mindenik fia báró, hanem fogadják be az angol törvényt és szokást. Erre pedig nemcsak a nemességi proletariusság inti az államot és a társodalmat, hanem azon gyűlölet is, mely a többi rendeknél a nemesség iránt a nemesi proletáriusok kiváltságai által ébresztetik. — Ha a szellemi munkának proletariussait vesszük, azok száma Németországban vagy 20—30 év óta igazán nőttön nő. Ezen rovatba esnek tisztek, iskolamesterek,

örökös candidatusok, éhező akadémiai magántanárok, írók, hírlap-írók, minden fajú művészek az utazó virtuózoktól kezdve lefelé a vándorszínészig és sipladásokig. Németország több szellemi terményeket állít ki, mint a mennyit felhasználni és értékesíteni tud; s ezen túlterményezés itt állandó. E felül a szellemi proletáriusság minden rendben ujoncoz, mert a szellemi munka az egyetlen korlát nélküli kereset-szabadság. Nemcsak semmivé lett szabók, mint *Weitling* *), hanem megbukott grófok, mint *S. Simon*, utoljára az „irodalmárok“ között lépnek föl.

A művész proletáriusok nem kevés anyagot nyújtanak Riehlnek. Hajdán a művészet is céhek által volt védve és korlátolva; ilyen céhbe állottak az építésszek, zenészek stb. A „tanult“ azaz inasságon és legénységen általment trombitások, kiknek kiváltságai egész II. Józsefíg fentartattak, senkivel sem fűttak, a ki cimborájok nem volt. Mi ezekhez képest a mostan divatozó virtuózság, mely magát túlcsigázza s művészetét fitogtatja? — A színészi proletáriusság legszebben viseli magát; ez bajait minden harag nélkül tűri el a társadalom iránt. — A kik költészetből éltek, azok kihaltak, mióta a XVI. században az udvari költők céhe az udvari bolondok céhébe olvadt. De jelenben az irodalom sátora alá vonulnak mind azok is, kik hajdan mint „poetae laureati“ fejedelmi szegődöttek voltak. — A hírlapírók és az izraelita írók különösen szerepelnek itt, kik nemcsak az állam, hanem a társadalom ellen is dolgoznak. Ezen zsidó írók, azt mondja Riehl, az utolsó forradalom alatt mindenütt megjelentek, hol a gyertyákat eloltani és tüzet gyújtani helyén lenni látszott. De vannak ilyen környülméletkedetlen írók is. Mert a kit valaha a hatalom megsértett, az boszút akar állani, és „írónak megyen.“ Ezen proletáriusság ellen legjobb orvosság a nemzeti műiparnak elősegítése. Azonban nem minden szegény, ki szellemi munkát üz, proletárius, a társadalom ellen berzenkődő. Az egyetemeknél a magántanítók minden szegénységük mellett összetartják tudós testületöket, s legtávolabb vannak a negyedik rendtől: Németország nekik sokat köszönhet. Annál nagyobb helyet foglalnak ezen rovatban a tisztí proletáriusok, kik 1848-ban nem ritkán a fölkelők élén állottak.

*) *Weitling* német szabólegény Helvétországban, különösen Zürichben állott 1844-ben törvénszék előtt, mint communista-író, s *Herweg* társa.

Az anyagi munkának proletáriusai között a napszámosok és a cselédek vonják magokra a figyelmet. Az utóbbiak csak azólta lettek proletáriusokká, mióta a gazdák családjaiból kirekesztvék. Általában, úgy itél R., a társadalmi kérdésnek bibéje nem azon viszonyban rejlik csak, mely a tőke és munka között van, hanem azon viszonyban is, melyben az erkölcs és szokalom a társadalom fejlődéséhez áll. A társadalmi kérdés minden előtt *erkölcsi*, azután *gazdasági*. — A gépek, az igaz rémei a szegény napszámosnak; s minél több időt nyer ez a magábani töprenkedésre, annál égetőbb szükségé válik az állam, községek és gyártulajdonosokra nézve annak helyes művelődéséről gondoskodni, hogy elnyomatásából felüdülhessen.

A parasztok és birtokos nemesek létalapja a *földbirtok*; a városbelieké a kereset utáni iparkodás, tehát a *tőke*: a negyedik rend csak a munkára támaszkodhatik, ő csak feje és karja által ér. Mint-hogy neki csak a munka jutott minden birtok nélkül, a birtokos rendekkel ellenközésben áll. Ezen tényt nagyon egyoldalulag a *munka rossz viszonyának* nevezték a *tőkéhez*; s e rossz viszonyon *munkalétegzet* által akarnak segíteni. De minden munka-létegzet utoljára birtokfelosztásra vezet, mely az egyenlőséget helyre hozza. Pedig ilyen egyenlőség csak egy azon nemű állatok között, p. o. lovak, vagy szarvasmarhák közt létezik: emberek között csupán általános eltudatlanítás és elbutítás, meg általános nyomorúság által volna létesíthető, mikor t. i. Ádám és Éva összüleink ruházatja, a figelevel volna egyetlen divat. — Azonban a tömeges szegénység valóban csak ott válik veszedelmessé, hol ellenében a birtokos emberek tömeges hivalkodása ri ki; csak mióta a semmittevés előkelőségre mutat, azólta ijeszt a tömeges szegénység. Mert a gazdagság szemtelensége, mely magát istenné teszi, boszantja a szegényt, hogy ez örjűltségében a birtokot kiváltságolt lopásnak nézi. Ha a tömeges szegénységtől félelem alól szabadulni akarnak, fel kell a pénznek istenítésével hagyni. Általános gyógyszer pedig a proletáriuság veszélye ellen az, hogy a birtokos nemességnél, a városbeliennél és a parasztnál újra föléledjen a testületiség szelleme, s az lassankint a negyedik rendre is hasson. Mihelyt ez is rendi korlátokat fog érezni, azonnal megszűnend a társadalom ellensége lenni.

Riehl a társadalmi rendek természetrajzát adja, s jóllehet csak Németországra tekint, rajza mégis általános érdekű. Szinei frisek, ha itt-ott mulók volnának is, s ha itt-ott nem jól vegyítette volna is. Stein és Widmann elméletei mellett tanulságosabb lehet e társadalmi rajz; azért bővebben is közöltük.

Talán ébred nálunk is a figyelmes vizsgálódás e nagy tárgyra nézve: mert itt is mint mindenütt, csak a helyes saját ismeret használ nekünk.

CLASSICA LITERATURA.

THEOFRASZTOSZ, ÉS JELLEMRAJZAI.

HUNFALVY JÁNOSTÓL.

Theofrasztoosz, kinek jellemrajzait magyarra fordítani nem tartottam hiábavaló munkának, született Ereszoszban Lesbosz szigetén 384-ik, mások szerint 392-ik esztendőben K. sz. e., meghalt 286-ban. Mint a tudomány emberéről, keveset tudunk róla. Athénébe menve Platón s utóbb Arisztotelesz csakhamar kitüntette őt többi tanítványai felett, gyönyörködve különösen beszédjének választékán és kellemén, miért is elsőben *Eufrasztoosznak* (ékes-senzőlő), azután *Theofrasztoosznak* (istenileg szóló) nevezé el, holott eredeti neve *Türtamosz* volt. Midőn Arisztotelesz Athénéből Khalkiszba kényszerült menekülni, tanszékére Theofrasztooszt jelölé ki utódaül. Ennek tanítását oly buzgalommal keresték, hogy kétezer tanítványa is vala. — Theofrasztoosz különböző tárgyakról irt könyveket s *laertei Diogenész* 200-nál több iratát említi. Munkáit *Rhodoszi Andronikosz* gyűjtötte és rendezte, de nagyobb részök elveszett. Ránk csak következő iratai maradtak: *A nővérenyek története*, 10 könyvben; *A nővérenyek okairól* 8 könyv; *A kövekről és gyöngyökről*; néhány töredék egyéb természetrajzi értekezésekből. Természetrajzi iratain kívül csak az alább következő *Jellemrajzokat* birjuk tőle. Hogy Theofrasztoosz ezen jellemrajzokat eredetileg ily alakban írta volna, arról nem alap nélkül kételkedhetünk. Több külső és belső okokból gyaníthatni,

hogy azon jellemrajzok csak kivonatok Theophrasztosz elveszett eskölcstani munkáiból. Ezt úgy látszik különösen a rajzokat megelőző értelmezvények tanúsítják, melyek, kötve hiszszük, hogy Theophrasztosztól erednének.

Theophrasztosz egyébiránt számos kiadást ért s francia, német és egyéb élő nyelvekre lefordítottatott. Én *Schneider* J. G. kiadásával bírok, Jéna 1799.

Theophrasztosz Polüklészhez 1).

Valahányszor arról gondolkodtam, mindig csodálkozám s tán soha meg sem szünök csodálkozni rajta, hogy, midőn Hellász ugyanazon éghajlat alatt van, s mi hellénekül mindnyájan egyenlőn neveltetünk, — miért nem vagyunk egyenlők erkölcsre és jellemre nézve. Miután, kedves Polüklészem, az emberi természetet rég-olta vizsgálgattam s kilencven kilenc éves életem alatt már számos és sokféle természetű emberekkel társalkodtam s a jókat és rosszkat nagy gonddal összevetettem, kötelesnek érzem magamat mind amazok, mind ezek életbeli sajátságait leírni. Fogom pedig a különböző jellemeket s azok cselekvési módját fajaik szerint előadni. Mert úgy vélekedem, Polüklészem, fiaink jobbak lesznek, ha rájuk oly emlékek maradnak, melyekkel példányul élhetve azon ügyekvendenek, hogy a légerényesbekkel társalogjanak és szövetkezzenek, s ezáltal hozzájuk hasonlókká váljanak. — Immár hozzálátok leírásomhoz, te pedig járj nyomomban s visgáld, vajjon helyesen rajzolok-e. Elsőben tehát a hamis színlést üzőkről szólok, felhagyva hosszas előbeszéddel s a dolog kerülésével. S kezdvén a hamis színlésen, elsőben azt magát értelmezendem, azután előadandom, milyen a hamis színlő s mily cselekvési módot követ. S azonképen, mint föltevém, a többi indulatokat is fajonkint fogom felvilágosítani.

I. A hamis színlésről 2).

A hamis színlés általában véve rossz szándékú tettetés cselekvésben és beszédben. — A hamis színlő olyas ember, ki ellensé-

1) Azon előszó egész tartalma bizonyítja, hogy azt nem Theophrasztosz írta, hanem jellemrajzainak valami gyűjtője vagy magyarázója biggyesztette oda. Ez *Sonntag* és *Hottingernek* is véleménye.

2) A görög felírás: *περὶ εἰρωνείας*, nem ironiát jelent a mi értelmünkben,

gével, mikor vele találkozik, a gyűlölség árnyéka nélkül társalog, s azt, kinek titkon tört vet, szemben dicsérgeti, s ha vesztes volt, megsajnálja; ha valaki megszólja, mentegeti arról, mit fölöle rosszlat mondtak. Azzal, ki tőle sérelmet vet s azért előtte keményen kikel, nyájasan beszélget, ki vele sürgetős ügyben szólni akar, annak megüzeni, jőne máskor; mert állítólag vagy csak imént jött haza, vagy már késő, vagy rosszúl érzi magát. — S ha valaki tőle kölcsönt vagy pénzsegélyt kér. hogy árúinak nincs keletők; de mikor valóban nincs, azt mondja, jól áll a vásár ¹⁾. Tetteti magát nem hallani, a mit hall, s nem látni a mit lát. Soha meg nem mondja: hogy mit akar tenni, hanem hogy majd gondolkodik róla, s ha néha kivallja szándékát, utóbb nem emlékezik rá. Azt, úgy mond, majd látni fogja; ezt hogy nem tudja; azon csodálkozik, erről mondja, hogy már maga is úgy vélte — S általában bámulatos ilyféle beszédek használatában: „Nem hiszem — Meg nem foghatom — Elbámulok — Mintha bőrömből kifesztem volna — Nem úgy szóltam előttem. — Furcsának tetszik nekem a dolog — Eredj! rá akarsz szedni — Mit tegyek? sem benned nem lehet kétségem, sem azt nem kárhoztathatom.“

De vigyázz ám magadra; ily szólásokra, himzés és hámzásokra nem kell hajtani, mert ennél nincs gonoszabb a világon. Nem-összinte és álnok jellemű embertől jobban kell őrizzedni, mint kigyóktól.

II. A hízeltégről.

A hízeltést rút magaviseletnek mondhatni, mely a hízeltnek használ. A hízelt pedig olyan ember, ki mikor urával jár, úgy szól hozzá: Észre veszed-e, mint néznek rád az emberek? ez rajtad kívül senkivel sem történik a városban; tegnap a köz csarnokban (στοά) csak a te híred hangzott, harmincnél többen levén ott, s történetből azon kérdés merülvén föl, kicsoda a legjelesebbik, legottan mindnyájan a te nevedet hangoztatták. — Ezt s más hasonlót

hanem általában tettétést, színlést, s az lehet vagy jólelkű, melynek hőse Szókratesz volt, vagy hamislelkű, milyent itt Theophrasztoz rajzolt. Hottinger németül úgy fordítja: *arge Schalkheit*.

¹⁾ Számos hely, mint ez is, csonka és széthányt, azért homályos az értelme; ilyenkor az összefüggéshez s a rajzolt jellem természetéhez kell alkalmazni a magyarázást.

mond, s egy úttal leszedi annak ruhájáról a pelyhet és polyvát, melyet netalán a szél fúvott haja közé, s elneveti magát mondva: Lám, lám! két napja, hogy veled nem voltam, és szakállad már is tele van őszhajakkal! node mégis, ha valakinek, úgy neked van korodhoz képest fekete hajad. — Mikor pártfogója valamit beszél, a többieknek hallgatást parancsol, maga közben-közben magasztalja őt, hogy ez meghallhassa; s végül, mikor megszűnt beszélni, felkiáltja: Gyönyörű! Mikor pártfogója sületlen élcet mond, kacagva fakad, és szájába dugja ruháját, mintha belé akarna pukkadni. A velök találkozókat megállatja, míg ura elhalad. — Vesz almát és körtét s atyjok láttára adja a gyermekeknek s megcsókolván őket elkiáltja: Derék apa fiacskái! — Mikor jelenlétében sarut veszsz, ő azt fogja mondani, lábad sokkal arányosabb a sarunál. Mikor baráthoz akarsz menni, előre szalad, neki tudtára adni, hogy útban van, őt látogatandó s visszafordulván: Megjelentettem neki, úgy mond. — Nem áttal a némbéri vásárról is valamit elhozni, még pedig lélekszakadva. — A vendégek közül első dicséri a bort s éttársához mondja! Rosz vágygyal eszel! s fölvevén valamit az asztról: Fölseges falat! kiált fel. — Majd kérdi a pártfogóját, nem fázik-e s nem akarja-e magát betakarni, s alig mondja, már is maga takarja be őt. Azután hozzája hajol s fülébe suttog valamit, s bár mással beszéljen, mégis mindig rajta függnek szemei. — Színházban elveszi a legénytől a párnát s maga veti alá. A házról azt mondja, hogy szépen van építve; a földről, hogy jól van művelve; a képről, hogy el van találva. Egy szóval a hízlgő mindent mond és tesz, a mivel kedveskedni gondol.

III. A kedveskedésről ¹⁾.

A kedveskedést úgy értelmezhetni, hogy társalgás, mely nem a legjobb szándékból mindenkinek gyönyörére kíván lenni. A kedveskedő már messziről megszólít s legjobb embernek mond s üntig tiszteleg s mindkét kézzel megragad s kisséig elkísér s kérdi: mikor foglak újra látni, s végül folyvást dicsérgetve bucsút vesz.

) A hellén felírást: *ἀρεστέα*, mely annyit tesz, mint: tetszvágy. kedveskedés, tetszetesség, sokféleképen fordították, latinul: blanditia, comitas; németül: Gefälligkeit, Gefallsucht; franciául: l'envie de plaire, le complaisant, le courtisan. Hottinger ezen jellem fülébe azt írta: *Der Höfling*.

Mikor barátságos egyeztetésre hivatik, nemcsak kinek ügyét védi, hanem az ellenfélnek is akar kedveskedni, hogy mindkettejük barátságának tartassék. — Jövevények között azt mondja, hogy ők helyesebben beszélnek, mint polgártársai. — Mikor vendégséghez hivatalos, óhajtja: hívassa elő gyermekeit a gazda, s mihelyt azok belépnek, mondja: szakasztott másai apjoknak, s magához hívja: s megcsókolja őket s maga mellé ülteti, s egyikkel tréfálkozik: Te tömlöske, te bárdocská! ¹⁾ másit ölében hagy alunni, bár keserve-sen esik is neki.....

IV.

..... Gyakran vágatja haját, fogait fehéren tartja, fényes ruhát ölt s illatos kenőccsel kenegeti magát. Vásártéren mindig a váltóasztalok körül forgódik; a testgyakoroldákban azon helyen mulat, hol magokat az ifjak gyakorolgtatják; a színházban, mikor játszanak, a hadvezérek közelében ül. Maga számára mitsem vásárol, hanem csak küldeményeket külföldi barátjainak..... Büzantionba, Iakóniai ebeket Kuzikonba, hümétti mézet Rhodoszba, s midőn azt teszi az egész városban elhíreszteli. Szeret majmokat és szikéliai galambokat tartani, vannak öz-csont kockái, thüriai ir-üvegei, lakóniai ivelt botjai, s perzsa képekkel hímzett szőnyegei. Van udvarkája vívodával s labda-színnel. Azokat sorban ajánlgatja a bölcselőknek, álbölcseknek, vivóknak és zenészeknek, hogy ott föllépjenek. Ő maga az előadásokra rendesen kevés vártatva megyen, hogy egyik vagy másik néző mondhassa: Ihol a vívodának tulajdonosa.

¹⁾ A görög szöveg itt igen homályos, s azért nagyon különbözőleg magyaráztatik. Szóról szóra úgy van: az egyikekkel tréfálkozik, maga mondva: tömlő, bárd. Némelyek már úgy értik, hogy a gyermekekkel játszik s az ő játékszereikről mondja, hogy ez tömlő, amaz bárd; mások, hogy a gyermeket nevezi úgy tréfából. Vannak, kik a helyet elrontottnak tartván, azt különbözőleg kiigazítani akarják. — Ezen jellemrajz nem teljes s nyilvánvaló, hogy a következő töredék nem tartozik hozzá. Azt rég-olta gyanították s minthogy azon töredéknek felírása nincs, azért egyik olyan, más megint más felírást javasolt. Tekintve a IV. szám alatti töredék tartalmát, sejdíthetjük, hogy felírása: *καλλωπιστεία* vagy *καλλωπιστης* = piperevágó, piperkőc.

V. A csacskaságról.

A csacskaság sok és előre meg nem gondolt szavak szaporítása. A csacska olyan ember, ki bár ismeretlen mellett fog helyet, elsőben is a maga nevének dicséretét mondja, azután megbeszéli, hogy micsoda álma volt múlt éjjel, továbbá egyenként felhordja, hogy mit evett ebédre. Ezt bevégezvén folytatja s elmondja, hogy az emberek most sokkal rosszabbak mint hajdan; hogy az élelem ára a vásáron leszált; hogy számos idegen tartózkodik a városban; hogy a tenger a Dionüsziumok ünnepekor ismét hajókázható lesz; hogy, ha Zeüs esőt ad, a vetések jobban fognak állani, hogy nehéz most megélni; hogy Damipposz a Müsztériumok alkalmával a legnagyobb szövétneket gyujtotta; hogy hány oszlopa van az Ódeionnak; hogy tegnap hánytatót vet; hogy hányadika van ma; hogy a Müsztériumok Boédromion; az Apatürumok Püanepszion, a falusi Dionüsziumok Poszeidon havában vannak. — S ha valaki vele szóba áll, azt könnyen el nem eresztli. — Ily fajta emberek elől nyakra före kell futni, ha láz nélkül akarunk maradni: mert nem tréfa oldalunkon megszenvedni azt, ki nem gondol vele, van-e érkezésünk, vagy nincsen ¹⁾.

VI. A nyelvességről.

A nyelvességet úgy lehet meghatározni, hogy az beszédbeli mértéketlenség. A nyelves, mihelyt vele valaki bármiről szót vált, azt fogja mondani, hogy ez semmi, s hogy ő mindazt jobban tudja s ha rá hallgatni akar, meglátandja. S ha erre a másik valamit felel, szavába vág mondva: El ne felejtsd, a mit mondani akartál; vagy: Jó hogy eszembe juttatod; vagy: Lám ily hasznos a szóváltás — A mit elmellőztem — Hamar felfogtad a dolgot — Régen vártam utánad, vajjon egy véleményben leszesz-e velem. — Ily szólásokkal szüntelen közbe vág, úgy hogy a másik szóhoz sem juthat.

¹⁾ Néhány észrevétel az egészre nézve. Athénében négyféle *Dionüsziumok* voltak; itt említetnek a *nagyobbak* vagyis *városiak*, mely ünnep az *Elafébolion* havába esett, tehát márciusba; s a *kisebb* vagy *falusi Dionüsziumok*, melyek a mi decemberünkkel összeeső *Poszeidón* havában ünnepeltettek. Az *Apatürumok* Dionüszosz tiszteletére *Püanepszion* = november havában, a *Müasztériumok* Boédromion = szeptemberben tartattak Demetér tiszteletére. Az *Ódeion* köz épület volt, melyet Periklesz a hangversenyek számára építtetett. Lásd: *Egyetemes történelmem* I. k. 184 s 188. l.

S miután azokat egyenkint agyon fecsegte, neki megyen másoknak, kik félre vonúltak s csoportban vannak, s azokat is kényszeríti ügyöket abban hagyni s megszökni. — Eljár a tanodákba és vivodákba, hol a tudományok és testgyakorlatok tanítóival fecseg s így akadályozza a fiúk tanulását; s az elmenni akarókat egész szállásukig képes elkísérni. Mikor népgyűlés hirdettetik, kitudakolja hogy mi tárgya lesz s így széthíreszteli. S ahoz elbeszéli az Arisztófon idejében megesett versenyét a szónokoknak ¹⁾, s önmaga micsoda beszédeket mondott a nép előtt köz helyeslés mellett. S mikor a nép előtt így szavalgat, egyszersmind vádat szór közbe, úgy hogy a hallgatók vagy nem figyelnek rá, vagy fejet csóválnak, vagy közepett őt ott hagyva elszélednek. — Ha törvénykezésben vesz részt, miatta nem lehet ítéletet hozni, színházban mellette nem nézhetni, asztalnál nem ehetni. — Vajmi nehezen esik nyelvesnek hallgatni, mikor csak úgy pereg a nyelve; s ő csakugyan nemis hallgat, ha mindjárt fecskénél fecsegőbbnek tartassék is. Észbe sem veszi hogy gyermekei nevetségessé teszik, mikor alunni akarván, felszólítják: Atyus! mesélj nekünk valamit, hogy aludhassunk.

VII. A hírkovácsolásról.

A hírkovácsolás hazug beszélések és cselekvések koholása, melyet a hírlő űz. A hírkovács összeakadván ismerőseivel, legottan megváltoztatja arcát s mosolyogva kérdi: Honnan jössz? Mi hírt hozasz? Hallottál-e ott valami újságot? Nem jött újabb hír? Talán csak jó az, a mit beszélnek? S válasza időt sem hagyva, folytatja: Mit szólnsz ahoz? Hát semmitsem hallottál? Akkor csakugyan megtömhettek új hírekkel. S azután hivatkozik valami katonára vagy Aszteios fuvolász valamely növendékére, vagy Lükón áruszállítóra, ki közvetlenül a csatából jött s kitől, mint mondja, a

¹⁾ Ezen hely nyilván el van rontva. Az eredeti szóról szóra fordítva így hangzik: „S hallván a népgyűléseket kihírdetni, hozzá elbeszéli az Arisztófon szónok idejében történt csatát s a lakedaimoniak ütközetét Lüzandrosz vezérlete mellett, s a beszédeket, miket maga köz helyesléssel a nép előtt mondott.“ — De így sem helyes értelem sem összefüggés nincs benne. Azért különböző igazításokat javasoltak a magyarázók. Én Casaubon és Hottinger nyomán véltem, hogy akként mint a szövegben van, kell azt fordítani. — Arisztófon országlata idejében *Demoszthenész* és *Aiszkhinész* közt volt egy híres szónoki verseny és per. —

dolgot hallotta. Beszédeinek erősségei ugyanis mindig olyanok, melyeknek senki könnyen nem jár végökre. Elbeszéli azután, hogy ezektől hallotta, hogy Polüszperkhón s a király (Aridaiosz) csatában győztek s Kasszandroszt megfoglák. S ha őt valaki kérdi: Tehát elhiszed-e azt? feleli: Hogy ne, a dolog már az egész városban kiáltoz s a hír terjedten terjed s mindnyájan egy szájjal állítják s ugyanazt beszélik a csatáról, hogy szörnyű vérontás történt; jelenséggül szolgálnak neki arra a kormányon-ülők arcai is, melyek mind csakugyan megváltoztak. Azt is hallotta, ugymond, hogy ők szállásukban már ötöd napra rejtve tartanak embert, ki Makedóniából jött s mindent látott vala. S mindezeket feltálalván, mint alig vélnétek, úgy feljajdul, hogy mondáját még jobban elhitesse: Boldogtalan Kasszandrosz! Oh sajnálatra méltó! Látod a szerencse állhatlanságát! Oly hatalmas fejedelem volt! — De csak köztünk maradjon a szó, úgy mond s azonnal a városban körülfut s fünek fának közli. — Azon embereket mindig bámultam, hogy mit akarnak mendemondáikkal. Mert nemcsak hazudnak, hanem még hasznát sem veszik. Gyakran, míg fürdőben csoportok közepett mesélgetnek, elhordják ruháikat, máskor, míg a köz csarnokban szárazföldi és vízi győzelmeket vesznek, pert veszítenek makacsságban marasztaltatván. Néha, míg szóval városokat vesznek meg ostrommal, elmulasztják az ebédet. — Általában nyomorult az ő üzletök, nincs köz csarnok, nincs műhely és zúg a vásártéren, hol napokat ne töltenének, fárasztva és agyonverve hazug hírekkel a hallgatókat.

VIII. A póriasságról.

A póriasság az illemt sértő hülyeség. A pórias jellemű ember képes, miután keveréket ¹⁾ ivott vala, a népgyűlésre menni, s ott azt állítja, hogy a mirtuskenőcs épen nem kellemesb szagú a démutkánál. — Lábához képest nagyocská sarukban jár; nagyhangosan beszél; barátjai és atyafiaiban nem bízik, míg cselédjeivel a legnyomósabb ügyekről is tanakodik, s mezei napszámosaival mindent közöl, mit a népgyűlésen tárgyaltak. Üléskor ruháját térdén felülig föltakarja, úgy hogy meztelen testét látni. Semmire sem

¹⁾ *Κυσεῶνα*, már Homérosz említi azon italt, II. XI, 624. 641. Od. X. 234. 290. 316., melyet akkor darából kecskesajt, és pramoszi borból készítettek, Kírké még mézet is vegyít belé. Utóbb különösen démutkát vegyítettek azon italba s csak a parasztok éltek vele.

ügyel, és semmit nem csodál, hanemha útjában ökröt vagy szamarat vagy kecskebakot lát, akkor megáll és úgy nézi. Mikor az éléstárba velődik, szájába kap valamit s hamar elnyeli, azt leönti tiszta borral, enyeleg a kenyérsütő szolgálóval, kit azután a házanépének és önmagának való élelem őrlésében segít ¹⁾. Mikor ebédel, fölkel s marháit is éteti. Ha valaki az ajtón kopogtat, maga nézi hogy kicsoda, magához hívja az ebet, megfogja a száján mondva: ez vigyáz az udvarra, házra s annak lakóira. Mikor neki valaki fizet, azt mondja hogy a pénz silány, s hol egy hol más darabot viszszaadob s egy úttal maga veszen mást annak helyébe. Ha éjjel, mikor nem alszik, eszébe jut, hogy valakinek ekét vagy kosarat vagy kaszát vagy zsákot kölcsönzött, fölkel s visszakeríti. Mikor a városba megyen, bárkivel találkozik, azt kérdi: Mi ára volt a szörmenek és besózott húsnak? vajjon megünneplik-e ma harcjátékkal az újhholdat? úgy tehát mindjárt, mihelyt a városba érkezik, levágatja a szakállát, s ugyanezen útjában Arkhiasztól besózott halat veszen s maga hordja haza. Fürdőben énekel; saruja sarkába szegeket veret.

IX. Az alkalmatlanságról ²⁾.

Az alkalmatlanság vagy időszerűtlenség oly magaviselet, mely azoknak, kikkel társalkodunk, terhes és unalmas. Az alkalmatlan ember azzal is közli dolgát, ki tulajdon ügyei miatt épen rá nem ér. Kedvesét mikor lázban fekszik, tivornyáról jövőn zenével háborgatja. Mikor valaki kereskedése miatt kárt vallott, épen akkor kívánja tőle, hogy érette is kezességet vállaljon. Tanúságtételre kellvén mennie, az ítélet hozatala után szokott megjelenni. Lakadalomban levén, a nőnemet szidalmazza. Mikor valaki már nagy utat tett vala, akkor felszólítja sétamenetre. Vevőt, ki többet ajánl, akkor kerít, mikor a dolog már el van adva. Igen készséges, szolgálatunkra lenni abban, mit nem akarunk hogy megtörténjék, de mi-ben őt visszautasítani restelljük. Áldozáskor akkor jön a maga osztályrészét kikérni, mikor már mindent felosztottak. Ha rabszolgát vernek, odamegyen s elbeszéli, hogy egykor ő is verette a rabszolgáját s hogy ez azután felakasztotta magát. Mikor mint

¹⁾ Azon helyet sokféleképen magyarázzák, én itt *Schneidert* követtem.

²⁾ Az eredetit: *ἀκαλία* alig lehet magyarban helyesen fordítani.

választott bírónak egyességet kellene eszközölnie, összeveszti a feleket, kik kibékülni akarnak. Mikor szökdös (táncol) meg ragadja társát, mielőtt ez ittas volna ¹⁾.

X. A kései tanulásról.

A kései tanulás az életkorral meg nem egyező szerénykedés. A későn tanuló hatvan éves korában tanulgat mondatokat, s mikor azokat ivásnál elmondani akarja, meg-megakad. Fiától tanul, jobbra, balra és átfordulni. Hősök tiszteletére szánt ünnepek alkalmával a gyermekek közé vegyül, s részt vesz a szövétnekfutásban. Mikor Héraklesz templomába áldozványra hivatik, nem átálja köpenyét levetni, s az ökröt szarvánál fogni, hogy nyakát hátra fordítsa. A vivodákba is eljár s ott birkozik. Színjáték alkalmával ott marad, míg háromszor, négyszer adták elő, hogy a dalokat megtanulhassa. Ha magát Szabáziosz ²⁾ rejtélyeibe avatztatja, arra törekszik, hogy a pap előtt szépsége által kitűnjék. Mikor szeret, kifeszíti kedveseinek ajtaját s megpáholtatván vágytársától, bíró elé viszi a dolgot ³⁾. Falura idegen lovon jár, s egyúttal a lovaglásban magát kitüntetni akarván, lebukik s betöri a fejét. Köz mulatságokat rendez, melyekre kiki tizenegy kispénzt fizet ⁴⁾. Vivásban nagy képszobor előtt gyakorolja magát s vetélkedik inásával ⁵⁾. A nyíllövést és dárdatést gyermekeivel együtt tanulja azok tanítójától, s mikor ettől

¹⁾ A hellének és rómaiak csak a lakoma végén szökdöstek, miután a bor már fölhevítette őket. Józan állapotban illetlennek tartották a szökdösést.

²⁾ Szabáziosz frügiai isten, Kübélé fia, utóbb Dionüosz egyik melléknevezete. Görögországban kivált a nők üllötték ünnepeit.

³⁾ Ezen jellemrajz, úgy látszik, különösen el van rontva és megtoldozva. Az eredeti felírás: *ὀψιμαδία* nehezen fordítható, de általában véve azt jelenti: tanulni valami dolgokat oly korban, melyben azokat nem illik tanulni és üzni. De itt össze nem férő vonások fordulnak elő; némelyek a későn kezdett tanulást jellemzik, mások a vén csapodárságot, némely helyek csaknem érthetlenné válnak. Hottinger mindazt, mi a „Hősök tiszteletére“ stb. kezdve „bíró elé viszi a dolgot“ előfordul, becsempészettnek tartja. Schneider ügykezett a hiányokat kipótolni, de mindent tisztába nem tudta hozni. — Szövétnekfutás (*λαμπαδηφορία*) több ünneppel volt összekötve, a díjt az nyerte, ki futásban a célhoz ért a nélkül, hogy szövétneke kialudt volna.

⁴⁾ Ez igen homályos hely. Hottinger ezt is becsempészettnek tartja.

⁵⁾ Schneider úgy látszik ezen helyet rosztul magyarázza.

tanul, tanítani is akarja őt egyszersmind, mintha még ő sem értene a dologhoz. Mikor vívásból a fürdőbe megyen, furcsán hánnya veti magát ¹⁾, hogy olyannak tartassék, ki valamit tanult. Mikor asszonyok közé kerül, szökdösni kezd, maga füttyörészvén magának ²⁾.

ISMÉT A MAGYAR HELYNEVEKRŐL.

KARCSAYTÓL.

A magyar helynevek gyűjtése történeti s nyelvészeti szempontból egyiránt kiváló érdekű levén, főleg, ha ősi történeteink s a felölök a nép száján keringő hagyományok, regék vagy mondákkal kísérve mutattatnak föl, a nemzeti költészetre is nem csekély befolyással bírván, mint az Új M. Muzeum első folyamában több helyütt kimutatva volt, talán nem lesz fölösleges az itt következő bármi csekély adalékot is közzé tennem a mult évi jelesb kezdemények némi folytatásául s egyszersmind a tárgy fontosságának ujonli figyelembe ajánlásául. Ez utóbbi tekintet leginkább volt ösztönzőm az itt nyújtható csekélységnek is közlésére, minthogy minden jóra való megátalkodott röstségünk s vétkes keleti hanyagságunk a legnemesb vállalatokra is örökös nógatást tesz szükségessé. Azonban talán akad majd ismét valahol egy-két buzgó tehetség, mely a nálamnál inkább kéz utjában levő rokonnemű adatok kutatásához fog e magában parányi példát adó szó s mutatóvány által is némileg megindítva; s csak e remény valósulandata kölcsönözhet érdeket ime s előbbi (l. 1852. VIII. füz.) adalékaimnak.—Egyik igen nagy bajunk, hogy a *tehetés* és *akarás* nálunk szomorítólag viasz arányban áll, s hol leginkább sikeríthető volna, oda nem bír lehatni az annyszor ismételt „buzgó esdeklés.” — Mondhatlan kábaság pedig szép reményeket szövögetnünk a tova jövőbe, a mély gyökerű multak sírba

¹⁾Az eredetit nem igen fordíthatni szóról szóra; καὶ παλαιὸν δ' ἐν τῷ βαλανείῳ πυκνὰ τὴν ἑδραν στρέφειν, ὅπως πεπαιδευθεῖται δοξῇ. — Minden testgyakorló intézet mellett fürdő volt, hol a vívók az olajt és port lemosták.

²⁾Ezt is toldásnak tartják.

fojtásával! Igaz, mi nem örököltünk elődeinktől a nagy ősök dicsőségét magasról szerte kiáltó emlékszobrokat; — jeltelen sírookban nyugszik sok nemzeti dísz, sok dicsőítetlen emlék; de a honfiai kegyelettel buvárkodó nem egy vigasztaló sugalmat nyerend az elsülyedt romokon andalogva. Ne tapodjátok kegyeletlenül a haza téreit! Ne resteljeteek kérdezősködni minden hantja s göröngye felől. Hallgassátok ki a jámbor pór hagyományos emlékezéseit részvékeny figyelettel, s meglátjátok mennyi felróni való becses adattal gazdagítandjátok közös emlékezéseinket. Ne csekélyjétek babonás hiedelmekbe burkolt regéit, azokból is, bár többé vagy kevesbbé elhalványult sugára csillámlik ki az elenyészett ősök szellemvilágának. Majd lesz, ki az összegyűjtendett egyes szálakból az egészet összeszöve fölmutatandja. — Csak anyagot a művészetnek, minél dúsabbat, hogy alkot hasson.

Kevéske adataim Dericska csallóközi helység környét mutatják be. — Dericskának, mely még a múlt századi iratokban Gyersoka néven találattik, keletkeztét a néphagyomány ekképen adja elő: Hajdan még inkább, mint most lép s mocsár-lepte vidék volt e környék; kedves emlékezetű Mátyás királyunknak kedvenc vadászhelye, mint általában az egész Csallóköz gyakorta látogatott mulatási tanyája. Egykor ily vadászatban fölöttébb elfáradván népszerű királyunk, boszankodással fakadt ki e nehezen megjárható tájék alkalmatlansága ellen hű lovásza Erős György előtt, mire meghitt kísérője szerény kérelemkép csak akkora darabot kért ajándéknak a hasztalannak mondott területből, mennyit fakó lován megkerülhet addig, míg ő felsége rövid ebédjét végezdi. Kívánata teljesült az idő s hely pontos kiszámításának föltétele alatt. Erős György megindulván fakó lován lehető gyors ügetés közben rongyokká tépte vörös palástját, annak foszlányaival jelelte ki a megkerült tér határait, s eszes számíttással épen kellő pontban termett ott ebédjét-végezte királya mellett a maig is Mézeshalomnak nevezett dombon, melyről körútja a kedélyes fejedelem által is szemléltetett. Megjárt útcapásáról a vörös foltok is tanuskodván, a király fejszójával így fejezé ki ügyessége feletti meglepetését: „*György! sok a.*“ S e kifejezés lön a megígért s meg is adott birtok neve. — Az ott megtelepült Erős György hét örökösét hagyott maga után, hat fiut, egy leányt, ugyanannyi őcsalád törzsét, kiknek hagyományos neveik: Vida, Szemes, Szakáll, Fekete, Ábrahám, Jakab — e két utóbbina

régen magva szakadt — az egyetlen leány neve volt Berta, kit valami Pálfi nevű vett nőül, s valamint a fiak, úgy ez is két telket öröklött. Pálfi utóbb elszegényedvén, Csallóközből Dunántulra költözködék, ott folytatván tengő életét, már mint elnyomorult s elnyavalyásult két kerekű talyigába járt. Ily állapotban bolyongván egykor az erdőben királyi vadászat alkalmával a fejedelemtől üzött szarvas talyigájában akadván el, az ez által történt sérelme s a király kedvtelése jutalmul nemesi adományt nyert. — A Vida ágból származott Vida Orbán 32 évi hadi szolgálata alatt rokonaitól örökségből kiszorítottatott, de a király parancsa nyomán visszanyerte eltagadott birtokát, s még hadjárata alatt tett fogadását teljesítendő, egy kápolnát kezdett építeni a helység nyugoti végén, de a nappal rakott falat éjjel az angyalok a falu másik végére hordták át. E felsőbb intésnek engedve Vida Orbán isten tetszésére bizván szándéka teljesítését, csakugyan a helység keleti végét díszesítette a szent kápolnával, melynek is e szerint az angyalok rakták le alapját, — minélfogva maig is bucsújáró hely Dericska. — Történt pedig e kápolnaépítés ez előtt 3½ század előtt. Vida Orbán hosszas katonáskodása következtében azon túl Katona Orbánnak nevezteték, — mivel rokonai az örökségbe visszaigtatás után még inkább neheztelvén reá, valódi nevét örömetest elmásították, — s ettől származtatja le magát az ott maig is honos Katona család. A kápolna helyén épült csinos templom a múlt század végén nyerte lételét. Az említett 7 családon kívül sok ideig nem juthatott be más a helység községébe, a falu-elöljárósági rangra pedig az utóbbi időkig sem kaphatott föl semmi más törzsű, bármi képzettségi előnye mellett sem, mert őseredetiségök megőrzésére mindig óvatosan figyelők voltak.

E népajkán keringő adatokhoz, melyeket a hagyományos előadás szerint híven közlök, csak függelékkép melléklek Bél Mátyás (Notitia, 2. 246.) ide vonatkozó megjegyzéseit: „Verbisne tantum ludunt, an dicunt aliquid? nescio, qui nobili viro, vicum primitus a rege impetranti György e. h. Georgii nomen fuisse aiunt: cui rex importunius iteranti preces responderit: György sok a, i. e. Georgi multa sunt, quae rogitas, unde nomen loco haeserit: Györgysoka vitiose postea Döracsika, seu Dericsika. Ferunt odisse Dericsikenses, tametsi nobiles sint, literatos homines, plane sibi persuadentes, tamdiu rem suam publicam felicem fore, dum id genus hominum abfuerit a suo contubernio. Ad laudem vici adtinet, quod fuerit olim in

Pálffyorum titulis.“ (A Pálffyak címében 1600-ban csakugyan fordul elő a stomfai képteremben is egy pár Rátóti és Dercsikai Pálffy. Az Erős családnak szinte maig is praedicatuma Dercsika).

Nem lesz tán érdektelen a főnebbi előadást derék Bélünk ime megjegyzésével egybevetni, amannak élénkebb színezete mintegy fölvilágosítja ennek homályát s indokolni látszik a reájok fogott tanulnak iránti ellenszenvet a fajuk elkorcsosodásától való féltékeny óvakodással. Mindenesetre jelentékeny példája a fajszeretetnek, s a hely történelme s elődök emlékei gondos megőrzésének. Ily nép körül nem sikertelen fog kérdezősködni a figyelmes kutató, pedig találkozok mása egyébűtt is e népnek — melynek szeretetre méltó emberséges magyar jellemét sem hagyhatom itt érintetlenül — találkozok mondom elég őstisztelő fajörzö rokona még szerte e hazában, főleg a nagyobb közlekedéstől félre eső vidékeken. Utóbbi időre vonatkozó fajtörténeteiket, miket még bővebb részletességekkel tudnak előadni kevesebb érdekelt voltok miatt mellőzvé, még határunk egyes dülőinek neveit sorolandom elő, s ezek: 1. Mézes-halom, kissé földömborult hely, mely hajdan magasabb volt, Mátyás király számára készítették harcos szolgái sisakokkal hordván a földet halomra: ott költé el Mátyás király a főnebb érintett ebédjét. 2. *Ravaszklik* vagy Rókalik, egykor rókatanya volt. 3. *Péter-körtély*, egykor bizonyos Péter nevűnek birtoka volt, ki mindenét elpazarolván csupán egy ott levő körtefa birtokához ragaszkodott, s abban lelte vég megnyugvását tönkre jutása után, hogy még övé a körtefa. 4. *Farkasaszó*, ebből: farkasszó, mert farkasok ordítása hallatszék onnét egyidőben. 4. *Meggyes*, 5. *Kenderes*. 6. *Öregkenderes*. 7. *Békáskenderes*. 8. *Siposszeg*. Sipos-Karcsával szomszédos mely pedig nevét egykori birtokosától, ki a hadban sipos vagy trombitás volt, kapta. 9. *Nagyosztály*, egykor legelő volt, aztán a közbirtokosok közt felosztatott. 10. *Négyszerű*, ott vág össze Dercsika Baka, Böös, Várkony négy helység határa. 11. *Kőhid*, kövecstöltésű hidtól. 12. *Téglás*, 13. *Főtelek*, 14. *Kisafű*, 15. *Pokolégés*. Így átkozták meg egykor e helyet a dercsikaiak: „pokol égesse meg,“ mert nagyobb részint elfoglaltatott tőlük a szomszéd Nádasdiak részére, minthogy ezek pásztorát úgy megverték a vetésökön legeltetés miatt, hogy belehalt, e miatt executio jött ellenök, de a fakó lovon jött executor fiscust a dercsikai asszonyok arzság s pemettel s egyéb konyhai eszközökkel üzték vissza, de később a

törvényhatalom által még is megbüntetvék e dülők nagyobb részét a Nádasdiaknak kénytelenítették átengedni. 16. *Kéttóköze*, 17. *Egésítő*, tóhely de terméketlen égevényes földű. 18. *Vízmosás*. 19. *Magosnád*, 20. *Csonkafűz*, 21. *Malombamenő*, 22. *Borsóhely*, 23. *Gyócsmogyorós*, 24. *Darakorós* 25. *Füzesfenék*, 26. *Kútas*, 27. *Szilos*, most is számos szilfabokor van rajta. 28. *Ponyvád*. 29. *Patahídja*, 30. *Andaföldje*, 31. *Aprómaglyák*, kis szigetkék. 32. *Kerek válé*, kis domb, lapos keríti, 33. *Aholyszeg*, tó-keríti s ember-veszti posvány, csak egy helyütt hozzáférhető. 34. *Szabási dülő*, legjobb földű a határban. 35. *Megyerága*. 36. *Hét jámborok szigete* náddal és mocsárral kerített hely, hova régenten a falu 7 családja menekülvén, az ellenséges harcosoktól így csalogattának ki: „jertek elő jámborok, nem leszen már bántástok.“ A szomszédos felbakai határ egykoron Landorgóc nevet viselt. A szomszéd Várkony helység nevét így adja elő a hagyomány: oda telepítettvén Kuthen kún király, midőn egykor kocsizás alkalmával kocsikerékszege kiesvén már a felfordulás veszélyében forgott, egy *Omode* nevű lakos tartá meg kerekét tengelyében s harsányan kiáltá a kun kocsisnak: „*Várj kún*“ Segélye jutalmául a helyütt nagy birtok adományt nyert, s életmentő szava a helység nevévé vált emberséges tette emlékezetére; tőle származott a nem rég kiholt gr. Amade család, melynek utolsó ivadéka Taddé itt temettetett el a régi templom kriptájában. A szinte e családból való Amade László mint költő ismeretes.

Dercsikának mocsáros vizeiben sok csík tenyészvén, azon élce kering lakosai felől, miszerint egykor „megláncolták a csíkot“ mely onnét keletkezett, hogy egy bizonyos csíkfogdosó, ki eladás végett nagyobb mennyiségű csíkot tartott bárkában a kertje mögötti vízben, egy párszor hűlt helyét lelven csíktartalmú bárkájának, azt utóbb gondosan cölöphöz láncolá, ez okból hihetőleg a kijátszott merénylőktől csíkláncolónak gúnyoltatott, mi idő jártával általános gúnynevékké vált a dercsikaiaknak.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Mióta az *Új Nemzeti Könyvtár*ról utóljára emlékeztünk, az V. VI. VII. és VIII. füzetek is megjelentek, melyek közül kettő ismét Esterházy, kettő Cserei írásaival telt meg. Az elsőbbikének tartalomsora: a vitairat vége, levelek Sennyeihez, Rákóczihoz, Lónyai Zsigmondhoz s a vármegyékhez; ezeket egy Okmányos Toldalék követi, mely Esterházyhoz szóló leveleket s Esterházynak több rendbeli magyar és deák státusiratait tartalmazva, egyrészt ugyan az életrajz kiegészítésére szolgál, de másrészt hazánknak a XVII. század első feléből történetére és állodalmi állapotjaira új és bő világot hint. A VII-ik füzetel még nincs berekesztve a szöveg, valamint a Csereié sincsen a VIII-ban (itt csak az ónodi országgyűlésig haladván bezárólag), s még két füzet van hátra e két író befejezésére, melyek legnagyobb részben már kinyomtatvák. *Zrínyi* folytatása tehát (*miután Kazinczy Gábornak sikerült a nagy költő több eddig ismeretlen írásait fölfedezni*) az *Új Nemzeti Könyvtár* második folyamában várható. E nemzeti vállalat oly szerencsés keletnek örvend, hogy immár egy második kiadás lön szükségessé, mely nagyobb részt ki levén nyomtatva, rövid időn megindul.

— Szépliteratura. — *Szent László*. Történeti költemény. Irta *Garay János*. Második kötet. Eger, érseki betűkkel, 1852. n8r. 208. és XIV. lap. Bolti ára a két kötetnek 3 ft ep.

A touloni éj. Eredeti dráma négy felvonásban. Irta *Oldal József*. Pest Emich bet. 1852. n12r. 112 l.

— Nyelvkönyvek. — *Olvasástan*. Márki József képezdei tanártól. Pesten, Müller Emil nyomt. 1852. 8. l. füze 3 kr.

Elemi tanítóságra készülőknek. A példákat a szorgalmatos szerző „Betű és Olvasókönyv“ című munkácskájából idézi (mely, bár hat ív, csak 12 krba kerül).

Egészen új szerkezetű *Abc* vagyis *Vezérkönyv az olvasni ta-*

nitásban és tanulásban. Irta Erdélyi I. Péter. Eger, érseki bet. 1852. 8r. 48 l. Kötve 12 kr.

Magoknak a növendékeknek való. Szerző, mit Márki is ajánl, méltán a hangoztató módszert alkalmazza. A példák választásában azok gerjesztő és tanulságos voltára is ügyel, s fokozatosan haladva elébb egy-, aztán többszerű mondatokat ad, tekintettel végre a beszédrészek olyforma kitüntetésére, hogy a növendék a könyvecske szorgalmas végig tanultával magát észrevétlenül a nyelvtan küszöbén találja.

Kecskeméti képes Abc és elemi Olvasókönyv. A helv. v. dunamelléki főtiszt. egyházkerületi tanács enged. és jóváhagyásával fiu és leányiskolák számára készítette *Bátky Károly*. Kilencedik kiadás. Ára kötetlen 5 ezüst kr. Kecsk. Szilády bet. 1852. 8r. 48 l.

Egri Abc és olvasókönyv. Szerk. *Tárkányi B. J.* Második bővített kiadás. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Eger, az érseki lyceum bet. 1852. k8r. 64 l.

Vollständigen Formenlehre der ungrischen Sprache, nach einem, ihrer orientalischen Natur entsprechenden Systeme..... für deutsche Gymnasien u. Realschulen verfasst von Emerich Matics, ord. Lehrer d. ung. Sprache. Pozsony, Schmid-nyomda. 1852. n8r. VIII és 215. l.

A latin nyelv ékes szókötése. A honi ifjuságnak segédkönyvül írta *Vass József*, kegyes-szerzetbeli áldor s közoktató. Második javított s tetemesen bővített kiadás. Szegeden, Grün János nyomd. és költségén. 1851. n8r. VI és 164 l.

Az ismeretes és elismert tankönyvnek, a latin-magyar közmondások és nyelvsajátságok s némely Julius-Caesari szemelvényekkel bővített, második kiadása. Egyébiránt a könyv szélesebb a címnél, mennyiben a latin hangmértant s a nyelvbéli előadás főbb formáit is tárgyalja. Módszer és előadás különösen ajánlják a könyvet.

Gyakorlati Módszer a német nyelvnek gyors, könnyű s alapos megtanulására. Ahn (Seidenstücker) tanmódja szerint, nyelvtani jegyzetekkel. Oskolák, magántanítók s öntanulók számára szerzé *Hartmán Lipót*. Első folyam, I. és II. rész. Javított és bővített második kiadás. Nagy-Kanizsa, Markbreiter bet. (1852). n8r. 160 lap, füzve 50 kr.

— Nevelésügy. — *A társadalom testén rágódó fereg,*

vagy a pogányság a nevelésben. Irta *Gaume J.*, nevers-i gen. vicarius. Francia eredeti után fordította *Gyurics Antal*. Egerben, 1852. az érseki fötanoda bet. nSr. 268 l. füzve 1 ft.

Ki nem ismeri a francia háborút az egyetem s a clerus között? vagy kit ne érdekelne e háború kérdése inkább mint sok más háború, mely országok és nemzetek sorsát *látszik* eldönteni: ha a kérdés fontosságát a maga mélységében s messzeható kifolyásaiban felfogni tudja? Ime Gaumenak Európában végig harsogó szózatja, melyben a clerus részére állva bátran kimondja: a társadalom beteg, a betegség oka a *pogány* nevelésben, a nevelés pogánysága a *classicae tanulmányokkal visszaélésben van*; s e visszaélést mélybe ható ítéllettel, bő tudománnyal s hathatós nyelven, mert a meggyőződésén, mutogatja az irodalom és nyelv, művészet és bölcsészet, tudomány, vallás, család s végre a társadalom köreiben. A keresztyén classicusoknak — s ezek: az evangéliom a vulgáta szentesített latinságában, a szentatyák, mint annak legtökéletesebb szóbeli commentárjai, s a vértanúk és szentek életrajzai, mint ugyanannak gyakorlati magyarázatai — e keresztyén classicusoknak kell, úgy mond, a középtanodák negyedik osztályaig a pogány classicusok helyébe lépniök, s e végre az ifjunak a keresztyén-latin nyelvet kell legegylebb és mindennek előtt megtanulnia, s a keresztyén-görögbe bevezettetnie, hogy ez által is a keresztyénségben megerősíttessék. Innen aztán a rhetorikáig a classicusok keresztyének és pogányok lehetnek: ekkor már az ifju kebelben oly mély alapot fogott a keresztyénség verni, hogy a pogány classicismus megtermendi üdvös gyümölcseit, a károsak nélkül. — Nem érezzük magunkat meghivatottnak, hogy szerzöt megbiráljuk, de bár vele együtt mélyen érezzük a társadalom betegsége valóságát, mégis sem az okokra nézve nem érthetünk vele *e kiterjedésben* egyet, sem a gyógyszerre vagy legalább a gyógyszer formájára nézve nem. Hiszszük, hogy a nevelésnek keresztyénebbnek kellene lennie, s nem csak az alsó, s a felsőbb osztályokban is, de mindennek felett a keresztyén *egyletant* ohajtanók terjedelmesen, tudományosan, az egész előképző tanodai pályán végig vonulólág apoltatni; e mellé az új szövetségi könyveket s egy a páterekből tudománnyal és izléssel készült chrestomathiát hiterősítő, kebelmelegítő s lélekemelő olvasókönyvül adatni: e kettőt pedig nem a két classicai nyelv sokrészt megromlott alakjában, hanem *nemzeti nyelveken*; s azontúl is a clas-

sica literatura mellett egyenjogulag mindenik nemzet saját nemzeti classicusait tárgyaltatni. Az ily *keresztyén-nemzeties kiképzés*, melynek azonfelül nem szabad a tudós-iskolákra szoríttatni, hanem a reáltanodákba behozatnia is joga van, sőt mai nap sürgetőbb szükség mint valaha: lehetetlenné fogná tenni a „pogány“ classicismus-sal visszaélést, a vele élésből pedig nem csak szépen és igazban, de majd a jóban és nemesben is erősödve gyarapszunk. Ez eltérő véleményyszínezet mellett is nem csak azon tisztelettel viseltetünk a szerző iránt, melyet a tiszta cél felé buzgón törekvés költ, de művét is teljes meggyőződésből ajánljuk minden mívelt rendnek: mert a mellett hogy fontos adalék a keresztyén emberiség szellemi és erkölcsi történetéhez, ezen emberiségnek oly fontos gyakorlati kérdését tárgyalja, tudósan és lelkesen, mely iránt ideje, hogy minél többen ne csak gondolkodjunk, de tetteleges megoldásához is készüljünk.

Tervezet a magyarhoni á. h. ev. tanodák célszerű elrendezésére. Készítette, tudós, közép- s ipartanodákét, (a) magas kormány tanrendszere nyomán, *Breznyik János*, tanár. Kiadatott a bányai ev. egyházkerület költségén. Pest Land. és Heck. bet. 1852. nSr. 82 l. s egy táblás iv.

Kis Lant hangjai. Korszerű tankölteményekben. Irta *Grynaeus Alojz*. Pest, Müller Emil bet. 1852. 32rétben 245 l.

Gyermekebarát, vagy szemléleti, nevelési és erkölcsi oktató. Fiú és leány gyermekek számára írta *Báthy Károly*. Kecskemét, nyomt. Szilády. 1852. 12r. 48 l.

— *Történettudomány.* — *Az ó, közép- és újkorbeli földírat és történelem alaprajza.* A középtanodák és felsőbb nemzeti iskolák használatára. *Pütz Vilmos* után magyarította *Vincze Paulin*, sz. Benedeki rend pannonhegyi tagja s tanár. I. kötet: Hajdankor. II. kötet: Közép, III. k. Újkor: második egészen ujjonnan átdolgozott a magyarországi királyok történetével bővített kiadás. Pesten, 1852. Emich bet. nSr. 171, 156 és 162 l. füzve mindenik kötet ára 45 kr.

Szerző, mint a cím is mutatja, a földírat alapján beszéli a történeteket, tekintettel van a népek államszerkezetére, vallásaira, műveltségére; gazdag jól csoportozott adatokban, s így a tanítónak az önműködésre támaszpontokat nyújtva alkalmas vezérfonal az iskolában; egyszersmind pedig alkalmas emlékeztető is annak, ki a világtörténeten bővebb vezérkönyv segédelmével már általmant.

Magyarország Története Szalay László által. Második kötet. Lipcse, Geibel Károly tulajdona. 1852. n8r: XVI és 419 l.

Öt könyvben (VII—XI.) az arany bullától Zsigmond halálaig halad. A szerző, mint eddig, úgy itt is újra átbírálvá dolgozza fel a történeti anyagot, folyvást szemmel tartva a forrásokat, és aránylag kisebb helyen szinte annyi tekintettel a népeletre, mint a legbővebb munkák. Szerzőnek ereje, az említett kritikai irányon kívül, a tárgyak rendezésében van, miszerint azok, mindenik saját fontosságuk fokához képest megvilágítva, jól áterthető képül egyesülnek.

Anglia története II. Jakab trónra lépte után. Angolul írta Macaulay. Magyarul kiadja Csengeri Antal. Első kötet: II. és III. füzet, 131—396 l.

E két füzetben az angol népnek II. Károly hosszas és nevezetes kormánylata alatti történetei és állapotjai rajzoltatnak. Nézetünket e classicaí, s — ismételjük — bennünket is sok tekintetből különösen érdeklő műről már elmondtuk (a VII. füzetben); a fordítás folyvást az eredetinek magosságán tartja magát. De azt halljuk, hogy közönségünk részéről az iránta nyilatkozó érdek csekély. Bámulatos és szomorú. Itt nem vásáros munka vásáros fordítása adatik: adatik egy nevezetes, egy világbiró nép története, s úgy, hogy abból a történetet, a státust s az embert általában tanuljuk ismerni, tanulunk dolgokat és bölcseséget; s még azon felül mulattatunk is, mert az előadás, a súlyos tartalom dacára, nemes egyszerűsége s historiai nyugalma mellett is, könnyű, kedves és hódoltató.

Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása. Hivatalos uton nyert adatokból írta ifj. Palugyai Imre, cs. k. Pestkerületi tanácsos, s m. tud. társ. tag. Első kötet: *Buda-Pest sz. kir. városok leírása.* Pest, Heckenast G. sajátja. 1852. n8r. öszv. 562. l. két köiratu térképpel. Füzve aláírási ára 3 ft.

Nincs miért hosszasan kiemelni az államisme (statistika) fontosságát. Alapja az a kormánytannak, fő segéde mindennemű törvényhozásnak és közügyekbeli létegesítés és szervezésnek; s egyik nevezetes része a honismeretnek, sőt a honismeret maga, kivált ha abban a történeti elemtől az őt illető rang meg nem tagadtatik. A jelen vállalat a történeti tekintet első helyre sorozza. S így veszszük a haza ismeretét, részenként, mint van, de azon emlékezések-

kel is, mik, derültek vagy borultak, de drágák, mert a mieink. Szerző, ki e szakbani hivatását egy nagy és becses munkával (Megyerendszer hajdan és most, 4 köt. 1844—8.) bizonyította be: óriási feladást tűzött maga elibe, de melynek kivitelét ritka kitűrése és munkássága mellett bizton várhatjuk: s az nem kisebb, mint a haza részletes leírása ugyanannyi kötetben a hány megye, s azonkül még a városoké, melyekkel azt kezdi is, miután a megyék vég szervezése még be nem következett. Szerzővel együtt hálásan fogadja a tudomány is a helytartóság azon pártolását, mely szerint valamennyi megyei, városi s községi hatóságoknak a szerző által velök közlött kérdésekre, mennyire lehet, kimerítő felvilágosítások, adatok, oklevelek megküldését meghagyta. Mily dús aratás lön e rendeletnek már is eredménye, az előttünk fekvő tetemes kötet mutatja. Foglaltatnak benne a két város régi s újabb *történetei*, részint kiadatlan oklevelekkel is felvilágosítva, *jogviszonyai*, *helyirata*, u. m. fekvése, éghajlata, szomszédai, környéke, részei, hegyei, vizei, területe s házai, lakói különféle tekintetben t. i. nem, vallás, nyelv és állapot szerint (az idegenekkel és őrsereggel együtt Buda lakói száma 1851. sept. 58,561, Pesté 127,935, s így Buda-Pesté együtt s öszvesen 186,496 lélek); továbbá mindennemű *állapotjai*, t. i. *vallásiak*, s itt az egyházak, *tudományiak*, tehát minden felsőbb és kisebb tudományt és művészetet előmozdító, tanító s terjesztő intézetek; *humanitásiak*, tehát mindennemű jótévő intézetek, egyletek, alapítványok; *rendőriek*, minden mi a közbátorságot, kényelmet, közéleti-zükségeket stb illeti; *egészségügyiek*; közlekedésiek, ipar, s *kereskedelmiek*; mindennemű országos, megyei s városi, polgári, hadi, hatósági *igazgató* s *hivatali* testületek; a városok adó- s pénzviszonyai. Bámulatos sokasága, kimerítő teljessége a jól rendezett adatoknak; különösen az intézetek, egyletek, alapítványok, gyűjteményes táruk történetét, részletes mibenlétét illetőknek, melyek közül sok mindeddig elkerülte a köz tudomást, s most először közöltetnek hivatalos forrásokból. Nem csak a köz állapotok által érdekelt minden mívelt budapesti lakót vonhatja a szorgalomnak e műve, hanem minden hazafit is, ki az ország szíve, a főváros, ismeretének becsét méltatni tudja: a honszeretetnek s az önismeretnek, melyet a munkás szerző annyira s oly méltán sürget, mulhatlan eszköze ez, s mindkettő egy jobb jövő feltétele. Bár köz részvét buzdítaná a szerzőt s képesítené a kia-

dót e munkát oly nyomosan és sebesen folytathatni, mint az megindult. A sajtó alatt levő második kötet, úgy halljuk, a Pest kerületi szab. kir. városokon kívül Pozsonyt is hozza. A terjedelmes tömött kötet ára kinek-kinek megszerezhetővé teszi azt. A szép térképeket a pontosság, kiviteli szépség, a régiségkedvelőnek azonfelül a pecsétrajzok, ajánlják.

— Törvény- s ország tudomány. — *Az új osztrák büntetőtörvénykönyv magyarázata*, a törvény eredeti magyar szövegével, összehasonlítva előbbi törvényeinkkel, esetenként példák-
kal felvilágosítva, s a birói illetőség és sajtórendtartással bővítve, különösen biráink, ügyvédeink, s tanulóink számára. Irta *Szokolay István*. Pesten, nyomtatott Lukács Lászlónál. 1852. n8r. 288 l. A tömött nyomtatású kötet ára füzve 2 ft.

F. é. május 27. kelt legfelsőbb nyílt parancs által az 1803. évi ausztriai büntetőtörvény módosított új kiadása közzé tétetvén, annak hatálya és érvényessége Magyarországra is kiterjesztetett; minél fogva ismerete minden honpolgárra, de főleg azokra nézve, kik a törvény alkalmazására hivatvák, nélkülözhetetlenné vált. Ezen oknál fogva jelen munka szerzője, ki ebbeli képességét és hivatását már előbbi munkálataiban bebizonyította, teljes elismerésünket érdemli. A törvény magyar szövege, világos szabatos magyarázata által szövevényesebb helyein is könnyebb érthetőségűvé lett; az összehasonlítások régibb intézvényeinkkel hasznos tájékozásul szolgálnak; egyedüli ohajtásunk, bár szerző figyelemmel a magyar országos választmány ismeretes javaslatára, ennek fő elveit párhuzamosan megemlítette, és némely a tudományban végleg el nem döntött kérdésekre nézve nagyobb ovatossággal nyilatkozott volna; mert ki a büntetőjog roppant irodalmát kellőleg ismeri, az előtt kétséget nem szenved, miként néhány legújabb megjelent munka szerzőinek véleményét „az újabb tudomány“ kánonjaként elfogadni, az eltérő nézeteket pedig, habár korunk leghíresebb criminalistáinak többjei által pártoltatnának, a „régí jogtudósok“ állításainak rovata alá sorolni egyáltalában nem lehet. π.

Ő cs. kir. s apost. felsége által legkegy. szentesített közönséges *Váltórendszabályt* a magyarországi 1840. évi XV. és 1844. évi VI. törvénycikkekben foglalt s továbbra is ez országban fogal-
natban maradt határozatokat, úgy egyéb felsőbb s illetőleg legfel-
sőbb rendeleteket magában foglaló, és tárgylagos sorozat szerint

összeillesztett gyűjtemény stb. Összeszedte *Szeniczey Gusztáv*. Pest, Emich bet. 1852. n8r. 211 l. füzve 1 ft 30 kr.

Magyar életkérdések, összhangzásban a közbiróalmi érdekekkel. Irta gr. Széchenyi István egyik tanítványa s tisztelője. Pesten, nyomtatott Lukács Lászlónál. 1852. n8r. 164 l. füzve 1 ft.

Gyűjteménye azon, a haza s nemzet legfontosb, anyagi és szellemi kérdéseit illető (negyven) cikkelynek, melyeket a névtelen szerző a Magyar Hírlap hasábjain tett időről időre közzé. A nemzet érdeke s a politikai lehetőség azon két fő tekintet, mely szerzőt intései és javaslataiban vezet. Kitűzi mind azt, mit magunkért tehetünk, tennünk kell, gyakorlati ésszel, tárgyismerettel, élénk, megható, meggyőző nyelven. Olvassátok ismét és ismét, kérünk benneteket, kik a hazafi nevet nem csak viselni, de megérdemleni is akarjátok, s aztán — ez pedig a fő — tegyetek is, a mennyit tehetek. A tenni akarónak még elég mezeje van!

— *Matematikai tud.* — *Ötjegyű Szorszámok*. A fel-tanodai ifjuság használatára kiadta Dr. *Marán János*, egri lyceumi mennyiségtanár. Eger, 1852. az érseki könyvnyomdában. n8r. 63 l. Ára füzve 36 kr.

A természetes számoknak s a szögek függvényeinek (sinus, cosin., tang., cob.) ötjegyű logarithmusai. U. ott Ugyanezen szerzőtől bírnak egy *Számtant* s egy *Mértant* is (sík- és tömegtant).

— *Orvostudomány.* — *Bábászati Kalauz*. Kézikönyv falusi bábák számára. 37 körajzzal 8 táblán. Második bővített kiadás. Szerkesztette Dr. *Tormay Károly*, Pest város igazgató főorvosa. Pesten, 1852. Müller Emil bet. n8r. 109 l. Kemény táblába kötve 1 ft ep.

Terhességi Naptár. A terhesség s szülés idejét biztosan kiszámoló. Terhes nők, bábák, orvosok, ügyvédek s törvényszéki bírák számára. Irta Dr. *Tormay Károly*. (Pest, Müller bet.) 8r. 7 l. füzve 10 kr. (mind két könyv jövedelme a szegszárdi kórháznak van szánva). A Naptár a Kalauzból van külön kinyomtatva.

Orvosi Vénytan. Irta latinul *Stetter József* orvos; magyarítá és bővíté *Hamari Dániel* orvos növendék. Pest, 1852. Müller Gyula sajtója. 16r. 104 és XI. l.

— *Egélytudomány.* — *Munkálatok a pesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolájától*. Tizenhatodik évfolyam. Pesten, Emich bet. 1852. n8r. 302 l.

Kis Katechizmus kath. gyermekek számára. Harmadik kiadás. Az egri érseki hatóság jóváhagyásával. Eger, 1852. Érseki nyom. 8s. 96 l. Kötetlen 4 kr. kemény köt. 6 kr.

A ker. vitéznek Paizsa, tábori imáds. könyv magyar hadi vitézek számára. Ujból átdolgozott és hasznos tanulságokkal bővített második kiadás *Nogáll János* a pesti középponti kir. papnövelde lelkiigazgatójától. Pest, Trattner-Károlyi tulajd. 1852. 32r. 112 l.

Tavaszi irány. Imádságos könyv a ker. ifjúság számára, *különös tekintettel sz. Alajos tiszteletére.* *Nogáll János* lelkiigazgatók vezénylete mellett kiadták a pesti középponti papnövelde magyar egyháziroldalmi iskolájának tagjai. Budán, egyet. bet. 1852. n16r. VI és 237 l.

Köz. Ker. *Egyházi Szerkönyvecske.* Szerkeszté *Grynaeus Alajos*, hittudor, szatmári címzetes kanonok s egyet. tanár. Pest, 1852. Müller Emil bet. n16r. 186 l.

Ajtatos Hölgy. Elmékedések és Imák művelt hölgyek használatára. Készítették Szenci *Fördös Lajos* és *Szívós Mihály* ref. papok. Második bővített kiadás. Kecskeméten, Szilády Károly bet. és költs. 1852. 8r. 348 l. Füzve 2 ft.

Szent Biblia Ismertetése, helv. vallástétel szerint. Kijelentett vallás elemeit tanuló fiú és leány iskolák számára készítette *Zákány József*, a debr. főisk. neveléstani és francia nyelvi tanár. Negyedik kiadás. Debrecen, Telegdi Lajosnál, 1852. 8r. 37. l.

Kis Énekléstan. A magyarországi helv. hitv. keresztyének közöns. isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyvében levő énekek szabályszerű éneklésének megtanulhatása és taníthatása céljából írta *Batizi András*, técsői h. hitv. pap. Debrecen, a város betűivel, 1851. n8r. 24 l.

*Népszerű innepi Egyházi Beszéd*ek, szószékre és magán hívek saját házi használatukra. Dolgozta s szabadon fordította *Kiss Bálint*, mihálydii ref. lelkész. Debr. a város bet. 1842. n8r. 149 l.

*Népszerű közönséges Egyházi Beszéd*ek, szószékre és magán hívek saját házi használatukra. Dolgozta s szabadon fordította *Kiss Bálint* encsenci ref. lelkész. Debrecen, a város bet. 1852. n8r. 218 lap.

*Ünnepi s Vasárnapi Egyházi Beszéd*ek. Szerzette és kiadja *Tóth Mihály*, losonci ref. lelkész. Pest, nyom. Lukács. 1851. n8r. (XVI és) 158 l.

Lelki fegyver, vagy a hétnek minden napjaira rendeltetett reggeli és estvéli könyörgések és buzgó háláadások, *Diószegi K. István* által. Debr. a város bet. 1851. 32r. 180 l.

Jézus sz. gyermekségének társulata. Rövid kivonat az ez ideig megjelent frankhoni könyvekből. Pest, Müller Emil bet. n16r. 128 l.

KÖNYVISMERTETÉS.

Tájékozás a magyar nyelvtudományban. Olvasta a magyar akademiában *Hunfalvy Pál*. Pesten, 1852. 8r. 147 lap. (*Beküldetett*).

A könyv tartalma tájékozás a magyar nyelvtudományban. Nagy szó a tudomány; tehát formelle Bildung! Vajjon mi az a formelle Bildung? A magyar nyelvtudományt *belsőleg* az okosságból, *külsőleg* pedig a magyarral rokon finn és török nyelvek összehasonlításából merítendőnek véli a szerző: azért szól 1. A finnekről általában; 2. A nyelvhasználat elvei s elemeiről; 3. A magyar, finn és török nyelvek tulajdonságairól.

I-ső szám alatt, lap 1—20. tárgyalja a szerző a finnek költözökéseit, Lönrot tollából került finn munka szerint.

II-dik szám alatt, lap 21—55. feszegeti a nyelv elméletét a nyelvek közti rokonság tudományos meghatározása végett. Szabadjon itt észrevételeinkkel kísérni a tisztelt szerzőt, úgy azonban, hogy rövidség okáért mellőzzük az ő szavainak idézését, s csupán csak a könyv olvasásából nyert meggyőződésünket terjesztjük elő. Célunk nem kielégíteni az olvasót hanem ingerelni, hogy a könyvet maga olvassa s fontolja meg.

Az eszmék szövedéke a következő. A beszéd az ész műve; a beszéd ízelt hangokban kültett ész. Annálfogva *kettő* rejlik a beszédben: jegy és megjegyzet, külső és belső, hang és gondolat. A szerző a beszédi jegyeket *nyelvanyagnak*, a beszédi megjegyzettet pedig *nyelvidomnak* nevezi. A mennyire az *idomon* ¹⁾ alakot, azaz

¹⁾ Szerző a *nyelvanyag* alatt a nyelvek hangjait vagy inkább szavait érti, mint azokat minden rag és képző nélkül gondolhatjuk. S így lefosztván rólok mindent, mi hozzájuk ragad, keresi azoknak eredetét, inkább hozzávetve, mint bizonyossággal állítva; *nyelvidom* pedig a szerzőnek mind az, mi a pusztá, tehát csak gondolt gyökszóhoz, mely eddig csak nyelvanyag volt, járul a nyelvsaládok és egyes nyelvek törvényei szerint. Ebben, a mi úgy járul a nyelvanyaghoz, találja szerző azon egyedítő tényezőket, melyek bizonyos szókat vagy héberré, vagy hellenné, latinná, törökké, magyarrá stb tesznek. Azért látja ő ezekben a nyelveknek úgy különbségét

valamely dolog részeinek különös állítását értjük; maga a szerző pedig a nyelvidomon a nyelvben rejlő *okossági tartalmot* érti: anynyiban a nyelvidom nevezet legalább is homályos. A nyelvben a hangok *eszközök*, a hangokban pedig rejlő gondolat a *tartalom*.

Bővebben értekeznek a szerző, *miként* keletkeztek a beszédben egyesszói hangok, s nekünk úgy látszik, hogy azok részint *adottak*, részint *önkéntesek* ¹⁾. Plátó azt mondja, hogy a hangokra nézve, a mit *bal*-nak nevezünk, ugyanazt *jobb*-nak is mondhatnók, s viszont. — A hangok minden nyelveknek *lőzősek*, hanem a hangok *módosítása* különféle lehet. Így p. o. a hideg égálj alatt sürgetős az értelmi súlyt a szónak kezdetén kiejteni: ellenkező történhetik s történik is a meleg égálj alatt.

33-dik lapon szól szerző a *nyelvidomról*. A kérdés itt: *mi az, a mit nyelvbe rakott az okosság?* S arra való felelet: hogy az *okosság önmagát vagy is az okossági törvényeket fűzte be a beszédbe*. Mert a szellemi, és így okossági jellem is az, hogy benne törvény és tartalom egyesül, vagy is az okossági törvénnyel tudjuk az okossági tartalmat is. Mi az okossági törvény? Az, hogy a mi csak *van*, arra az okosság követeli, hogy *valakitől, valami, valamiként* legyen. Ez ama rejtten, melyben nyilatkozik az ész, melyen különösen az ész mintája a beszéd épül, s mely szerint az egész teremtés is idomult. Az okossági törvény szerint az okosság *több-egyes erő*; egy az okosság és mégis *hármassal* is; s azon kiegészítő okrészeket *alanyi, tárgyi és eszközi* okoknak nevezzük. Mint-hogy az okosság az ő törvényei szerint alkotta az emberi szólamokat; annál fogva az emberi nyelvek okossági tartalmuknál fogva *azonosak*: egy okból egy az okozat. S mi már ezen okossági tartalom a nyelvekben? Lássuk!

Az okosság összítő szellemi tehetség, mely maga módján a világi dolgok mintáit magába veszi fel. Az oly felvett minta általán a *gondolat*. Csak ha volt *előbb* a gondolat, lehetett azt *később* hanggilag tárgyítani: s így keletkezett a beszédi szó. A szó annál fogva a gondolat *hangja mása*, vagyis *hangja jegye*. Ámde a gondolat az

mint rokonságát, azért nevezi mind azt, mi általok lesz, nyelvidomnak, nem gondolva az értelem kategóriáival, melyekbe foglalható. Szerk.

¹⁾ Nehezen tudnánk önkényest mutatni a nyelvekben. Mert valóban egy nyelvben sem nevezhetjük *balnak* azt, mit *jobb*nak fogadott el a nyelvszokás, melynek keletkeztét legrikább esetben magyarázhatjuk meg. Szerk.

okossági *egyhármas* törvény szerint maga is *egyhármas*, t. i. alanyi, tárgyi és eszközi elemek vegyülete. S valamint a hold majd egészét, majd csak bizonyos felvilágosított részeit láttatja: úgy az ember is majd az egész gondolatot, majd azt csak alanyi, tárgyi és eszközi tekintetben kinyilatkoztatni vagy akarta, vagy kényszerült. Szükségesek lőnek tehát a gondolat részletes kijelelésére "részletes szójegyek is: s így osztolt a *gondolat* a fogalom, ítélet s következményre, s mellék vonalban a *szó* is a név, mondat és körmondatra.

Ámde a valódi nyelvmesterség tulajdonképen csak most kezdődik. Valamint a nap minden egyes sugárban világosság és meleg; vagy a mágneskö egyes darabjai is nemlegesen és tevőlegesen vonzó: úgy egyes okossági cselekvések is okosságiak, azaz hármas-egyesek. Annál fogva *egyes* gondolatokat nem lehet egyes szókkal a beszédben kijelteni; és ha előkerülnek is egyes szók a *beszédben*, tehát kihagyásképen (ellipsis) állnak úgy: de azon *ellipsis nincsen az okosságban*.

Több szók egy gondolattá összeszerkesztése nyelvtani *viszonyításnak* nevezetik. *Szóviszonyítás*, *szóképzés*, *szóragozás*, *szófüzés* ugyanazon elmeműködést jelentik, s következő szabályokon alapszanak.

1. Az okossági *tárgyak*, a *dologi* és *személyire* (nyelvtanosok szerint) oszolván el, *négy* tulajdonképen az okrészt, úgymint: alanyi, dologi, személyi és eszközi. *Alany*, eredeti ok és forrás; *dologi ok*, az alany hatása; *személyi ok*, új dolog, a melyre ama hatás vitetik; *eszközi ok*, azon dolog, melylyel a hatás végbe megy. Ezeknek beszédi példája: *az isten teremté a világot szóval*; hol *isten* alany, *teremtés* dologi, *világ* személyi tárgy, *szó* eszköz.

2. E négy okrészt csak kétféle viszonyban állhat egymással, úgymint *léte*l vagyis *synekdochia*iban, és *ható*i vagyis *metonymia*iban. A létel viszonyt jelentő szók a *szóképzők*, a hatóit pedig a *szóragok*.

Hogy pedig tudjam a több szó mely részgondolatot jelent, arra szolgálnak *beszédi kötszók*, különösen az *előlutoljárók* a neveket, a *vagyok*, *valék*, *leszek* szócska a mondatokat, a *foglalók* (coniunctiones) a körmondatokat szerkesztik.

a) *Alanyi gondolatról vagyis a névről*. Ha a gondolat készült, akkor *van*, vagyis akkor tudja lelkünk, hogy a gondolat valami különnek mása; a gondolat tehát *van*, vagyis megfelel neki más valóság

vagyis belső. A megegyezik a külső A-val; vagyis $A=A$. Minthogy pedig a szó a gondolatnak jegye, tehát a szók is *vannak*. Ám de azt csak akkor mondhatom meg, ha valóban látom a szóban a mit tartalmaz a gondolat, a melyet jelel. De mit találhatok a szóban? Csak a már tudva lévő okossági háromságot. S valóban alanyi gondolat beszédileg csak több szónévvel adható elő, melyeknek egybe tartására az előlütőljárók figyelmeztetnek. S minthogy azon viszony részint *tételi*, részint *ható*: azért az előlütőljárók is részint *szóképzők*, részint *szóragok*. Így szólhatok vagy csak az *atyáról*, vagy a *gyermeket különösen szerető atyáról*. Az utóbbi, az alany tárgy és eszköz szerint *vegyült név*, hol ő a *szerető*-ben *en* a *különösen* és *t* a *gyermeket* szóban előlütőljárók, különösen *szóképzők*; és ámbátor szeretni, szerető hatást jelent, mégis a *nevekben* az erők mint *nyugvók*, mint csak *létezők*, tehát synecdochiai viszonyban gondoltatnak: a *mondatokban ható* értelmök is lesz. — Megjegyzendő itt még, hogy az előlütőljárók *alakilag* nevi kötszók, *tartalmilag* a létel minőségét is jelentők; hogy különösen a szóképzők tartalmi értelmöket többnyire elvesztették; hogy egyesülvén a nevekkel ejtegetést (*declinatio*) adnak.

b) *Tárgyi gondolatról, vagyis a mondatról*. A mondat az alany bizonyos hatásának kijelelése. A hatás, mint *dologi tárgy*, felteszi a hatót és így *alanyt*, a *személyi tárgyat* vagyis azon dolgot, a melyre vitetik a hatás, és az, *eszközt*, vagyis azon dolgot, melylyel végbe vitetik a hatás. Oly mondat p. o. az *atya szeret gyermeket érzékenyen*. A mondatban egyes okrészek ismét *egy* vagy *több szóból* állhatnak, p. o. *jó atya — szorgalmas gyermeket* stb: ezeknek szerkesztése a nevekre (a. alatt) tartozik. A mondatoknál a *ható* és *szenvedő alak* legfőbb figyelmet érdemel, mely talán minden nyelvekkel közös: mert, az *atya szeret gyermeket*, vagy, az *atyától szerettetik a gyermek*, gondoltatik ugyanaz. Hogy pedig e több szó *egy mondat*, azt a *vagyok, valék, leszek* kötszóból tudom, mely csak kihagyásképen maradhat el, különben minden igeszóban rejlik, s épen azért a nevekkel egyesülve *hajtogatást* (*coniugatio*) teremt. Az adott példában az igeszó *szeret* annyi, mint: *van szeretet*, vagy *van szerető*. Ezek szerint a 40-dik lapon érintett két példa ekként értelmezhető: Ich gebe dem Knaben Brod — Ich *alany*, gebe Brod *dologi tárgy*, dem Knaben *személyi tárgy*, *eszköz* hiányzik. Egészen más gondolat: Ich gehe zu dem Knaben mit Brod;

hol Ich *alany*; mit teszek én? a menést gehe, *dologi tárgy*; és azon menés kire tartozik? csak reám, tehát *személyi tárgy* is Ich, menetem magamat; azon menés pedig miként megy végbe? zu dem Knaben és mit Brod, a mi kétféle *eszköz*.

c) *Eszközi gondolatról vagyis a körmondatról.* A körmondat az alany hatásának közvetése. A körmondat sajátos tartalma az *eszköz*; az eszköz pedig kapocs, mely a gondolatot *okilag* összeköti, s épen azért mondja *miként* lett a gondolat, vagy miért olyan, a minő. S ezen eszköziséget adják elő a foglalkók (coniunctiones) a beszédben. Mihelyest tehát látom a coniunctiót, már is tudom, hogy körmondat forog szemem előtt; sőt minthogy a coniunctiók *alakilag* kötszők, *tartalmilag* pedig az eszköziség minőségét is jelentők: tehát tudom azt is, vajjon az okadó, okfeltételező, hasonlító stb körmondatokkal van-e dolgom.

III-dik szám alatt, lap 56—147. a magyar, finn és török nyelvek közti rokonságot nem elegendőkép meghálalándó szorgalommal nyemozgatja a szerző, hol őt kísérni sem tudományom, sem hivatásom. Annyit mégis mondhatok, hogy az egészből kiviláglik, miszerint a nyelvek kezelésében kitűzött cél, a kevesektől értett idomi műveltség, die formelle Bildung, csak akkor lesz elérve, ha a nyelveken eláradott okosságot a nevendékek világos tudatára juttatjuk. Hic Rhodus!

A MUZEUM TÁRCÁJA.

A „HUNYADIAK KORA“ *).

Erdély adta nekünk Hunyadit fejedelmi fiával,

A szép Erdélynek Telekit e hon adá.

Század jött századra, s a nagy korszakra homályt vont;

Nem láttuk tisztán Hunyadit és a hazát:

Teleki fellámad s sasszemmel nézi a két hont:

Fáradoz, és büszkén mondja a kódnek: o s z o l j.

Lonkay Antal.

IGAZÍTÁS.

— Muzeumunk 690. lapjának alján, Császár úr Bevezetésében *Dante-Új Életéhez*, mondanék: „A franciák bírják ezt is nyelvökön, tudtommal Brizeux által fordítva.“ A szerző értesít bennünket egy becses levelében, hogy Brizeux azt csak *kiaidta* a „Divina Commedia“ általa készített fordítása mellett; fordítója nem ő, hanem *Delécluze*. Az előbbi füzet már nyomtatva volt, mikor ez igazítást vettük. Szerk.

*) Gr. Teleki József munkája.

UJ MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

NOV. 1. 1852.

XIV. FÜZ.

A MAGYAR NEMZET NAPJAI, A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL

CÍMŰ MUNKÁJÁBÓL

JÁSZAY PÁLNAK.

Őskor.

Alig van nemzet, melynek becsületes nevére több szennyet igyekeztek volna némely ellenszenvűek ragasztani, mint a magyarára. Filimér, a gothok nagy királyának, Andarich- vagy Gandarichnak fia — mond egy régi külföldi kronista — Scythiát fegyverrel támadván meg, hadseregét számos vásott erkölcsű nők, köznyelven „alirumnák“ követték, kik a fegyveres népet különböző kéjelgéseikkel ostromolták, s a hadi szolgálattól elvonták. Ezeket Filimér, hadseregétől elűzte, s hosszas barangolás után a pusztában, a Maeotis — ma azovi — tenger partjaihoz jutottak, hol férfiak hiányában ördögökkel ölelkeztek, s a hun vagy magyar nép őseit szülték, azon borzasztó, fekete és képnélküli embereket, kiknek fejök helyén egy darab undorító hústömeg áll, inkább csak lyukakkal mintsem szemekkel ellátva, s a mely nemzeteket fegyverrel le nem győzhetnek, iszonyú tekintetök által rémesztik el ¹⁾).

¹⁾ „Alyrumnas Filimer habens suspectas, de medio sui proturbat, longequab ab exercitu suo fugatas, in solitudinem coegit terrae. Quas spiritus immundi, per eremum vagantes dum vidissent, et earum complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. Tali ergo stirpe Hunni cre-

Már a XIII-dik században fel kelle a magyar történetírónak sohajtania: miként volna lehetséges, hogy testet nemzhessen a lélek, melynek sem húsa, sem csontja! s meg van írva: „mi született testtől, test az, s mi született lélektől, lélek az“ ¹⁾.

És fel kell sohajtania még inkább ma, ha Herder és Schlözer hírneves német írók munkáit olvassa, kik a magyar népet elenyészésre rendeltetett kóbor vad csordának, jelentéktelen ázsiai nyers rajnak stb nevezik ²⁾. Subbotics horvát író pedig a méltatlanságban annyira megyen, hogy a magyartól, nem csak a nemesebb műveltség iránti minden fogékonytságot, de a szaporodhatási tehetséget is megtagadja ³⁾.

Őskori történetét a magyarnak, mikép minden más régiebb nemzetét, homály fedi ⁴⁾. A honi krónikák némely része, Jáfet ivadékat, az óriás Nimródot, vagy magyarosabb kiejtéssel Nemrótot, *Nem-rútot*, a *Tana* = Tanya fiát állítják a magyar nép törzsökatyjának ⁵⁾, s a Don tövében, Asszó, a mai Azow helyén, sokáig fennállott *Tanya* város ⁶⁾; a pusztai és a halász magyar pedig, tűzhelyét

ati, Gothorum finibus advenere.“ — „Nam et quos bello forsitan minime superabant, vultus sui terrore nimium pavorem ingerentes, terribilitate fugabant; eo, quod erat eis species pavenda nigredine, et velut quaedam, si dici fas est, deformis offa, non facies, habensque magis puncta, quam lumina.“ Jornand. de reb. Get. cap. 24.

¹⁾ Kézai, Prol. Podhradezky kiadása, 4—5. l.

²⁾ „*Madjaren Orde*“, „*wilder Nomaden-Schwarm*“, „*unbedeutende rohe asiatische Orde*.“ „Kritische Samml. zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen, 1796. — Wenzel Gusztáv, Eszmetöredékek, Új Magyar Muz. 1851. VI. 313. l.

³⁾ „Die eigentlichen Magyaren waren so wenig *propagations-* als *culturfaehig*.“ Wenzel ugyanott.

⁴⁾ Méltó megolvasni, miket a jeles Hammer az oszmán nemzet legrégibb történetéről előad, s folytatában ezt mondja: „Wir wenden uns nun zur ältesten Geschichte der Türken, nach ihren eigenen Sagen, die wenn auch nicht als reine geschichtliche Wahrheit erhärtet, nichts desto weniger *Erwaeckung verdienen*.“ Gesch. des Osm. Reichs. Pest, 1840. I. 35. l. A népmondának mi ennél még többet is tulajdonítunk.

⁵⁾ „Nemroth gigans, filius Thana, ex semine Jafeth oriundus.“ „Dimissis ergo incidentiis — redeundum est ad Nemroth, qui gigans post linguarum inceptam confusionem, terram *Eiulath* introivit, quae regio Persidis isto tempore appellatur, et ibi duos filios *Hunor* scilicet et *Mogor* — generavit, ex quibus *Hunni* seu *Hungari* sunt exorti.“ Kézai, 9—10. l.

⁶⁾ Hammer idézett munkája szerint; miként alább.

maig is „tanyá“-nak nevezi. Mások Magog-ot = *Magyógot*, vagy *Matyókot*, szinte Jáfet fiát, Scythia első királyát, kitől általában minden scytha népek származtatnak, jelelik ki törzsökfőül s névadóul ¹⁾; annnyival inkább, mert az írás szerint, Nimród nem a Jáfet, hanem a *Cham* véreből eredt, kit az atyja Noe *szolgaságra kárhoztatott* ²⁾. És itt nem lehet feledni, hogy a „matyók“ ma is egy részét teszi a magyar nemzetnek ³⁾.

Sok olvasottságu tudósunk, Horvát István, a régi scythák tagadhatatlan maradékának, de nem Jáfet, hanem épen *Chám* ivadékának mondja a magyart, s egy nyelvű népnek a kún vagy beseny, a jász vagy philistaeus, a székely vagy lófejő, a palóc, pártus és úz nemzetekkel, kik a történetiratokban, különböző fordított, különösen Mózsesnél s a szent-írásban, hethaeus = palóc, gergesaeus = magyar, amorrhaeus = jász, chananaeus = kún, phereseus = vál, hevacus = székely és jebuzaeus = úz nevek alatt, mindenkor mint hét rokon nemzetségek fordulnak elő, és csaknem szünetlen háborút folytatnak a szomszéd héber vagy zsidó nép ellen ⁴⁾.

Mennyire állja ki e messzeágazó vélemény a tudományos szigoru bírálatot, nem itt a helye vizsgálni; azon számos és meglepő találkozások, melyek a héber, arab, perzsa, és több más déli-ázsiai s a magyar nyelv között feltűnnek, csalhatlan bizonyítványul szolgálnak, hogy e nemzeteknek egykor közel egymáshoz kellett lakniok, s egymással szorosabb viszonyban állaniok.

Fő ok, mint egy jeles írónk, ezelőtt több évekkel, a külföld ellen erősen vitatta, hogy a magyarok szülőföldét és ősi lakhelyét, nem a Jeges tenger körül, Ázsia éjszaki részein, hanem ennek melegebb, Perzsaországgal határos, vidékein kell keresni ⁵⁾. És való-

¹⁾ „Et primus rex Scythiae fuit Magog filius Japhet, et gens illa a Magog rege vocata est *Moger*, a cuius etiam progenie regis descendit nominatissimus atque potentissimus rex *Athila*“ Béla kir. jegyz. 1. fejz.

²⁾ Túróci, I. 2. fejz. „Hunor et Magor patres Hunnorum seu Hungarorum, non fuissent filii Nemroth, qui fuit filius Chus, qui fuit Cham“ stb.

³⁾ Borsod vármegyében, Mező-Kövesden és vidékén lakik, mind nyelvére, mind szokásaira nézve palócok nép, de attól mégis különbözik. Némelyek *Matyó*-nak, mások *Matyók*-nak hívják.

⁴⁾ Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest, 1825. 122—125. l.

⁵⁾ „Quod cum ego alias in Dissertatione mea, quae Lipsiae 1796. prodiiit, uberior demonstrassem, indeque sequi dixissem, majores nostros olim in Asia sedem suam non ad mare glaciale, ut quidam eruditi recentiores statuunt,

ban, Hammer, az oszmán történetek nagy tudományu írója, a régi magyarok hazáját, az Éden kert vagy paradicsom nyugati vidékén, a Tigris és Eufrat folyamoktól körített nagy sziget, hajdani néven Mesopotamia, északi részén ¹⁾, a Csudi vagy Dsudi — a régi görög íróknál Masius és Izale — hegy, melyen a keletiek mondája szerint Noe bárkája megállott, és Tigris közt elterülő síkságon nyomozza; hol, úgy mond, maig is több magyar hangzatu helynevek, különösen *Mátra* hajdani magyar vár találatnak ²⁾. — Horvát István pedig, ugyanazt Afrika meleg éghajlata alá, Nubiába, s Abissiniába határozza ³⁾.

Mindaz, mi e homály felderítésére eddig történt, nem kielégítő, s fáradsalmas fürkészet, nagy szorgalom, a keleti nyelvek és történetek bővebb felvilágosítása kívántatik, hogy a magyar nemzet eredetét s ősi lakhelyeit illető bonyolult kérdések a tudományos világ igényei szerint fejtsenek meg ⁴⁾. Addig, míg e részben honi év-

sed in mitioribus eius partibus, Persiaeque vicinioribus habuisse, magnos nactus sum adversarios, inter quos eminet Hagerus in Anglia, Schlozerus in Germania.“ Beregszászi Nagy Pál, *Dissertatio Philologica de vocabulorum derivatione in lingua Magyarica*.

¹⁾ Hogy az Éden kert, mi tán a magyar *éd*, honnan *éd-es*, gyökszótól vette nevét, a Pishon (ma Sihun, hajdan Jaxartes), Gichon (ma Dsihun, hajdan Oxus), Hiddekel (ma Tigris) és Eufrat folyók között, a Káspi tenger déli oldalán esett, Mózes I. k. II. r. 8, 10—14. verseiből világos. És épen itt van azon vidék, hol a tudós Hammer őseink hajdani lakát nyomozza.

²⁾ „Hotsnkeif — úgymond — erhebt sich auf dem östlichen Ufer des Tigris — nicht ferne von dem ehemahligen Schlosse der Magyaren, das heute *Mathra* heisst, wie einer der drey Berge des ungarischen Wapens“ („der drey Berge *Ungarns*“ írhatta volna helyesben). *Gesch. des Osm. R. I.* 741. l. — Ismét: „In der Ebene, zwischen dem nördlichen Abhange dieses Gebirges (Dsudi), und dem Tigris, scheinen ehemals Sabiren oder Madscharen, d. i. die Vorfäter der Ungarn, gehauset zu haben; wenigstens ist diess durch die Nahmen einiger Orte wahrscheinlich.“ Ugyanott, 818. l. — A munkához mellékelt térképen Palu=Palu, Chasu=Kazsu, Gendsch=Gencs és Saard=Szárd neveket találni. Kár hogy a jeles Hammer krónikáink előadását figyelemre nem méltatta, nem csak a helynevek hangzatából ítélhetett volna.

³⁾ „A szittyák chamiták voltak, és azért Afrika lakosai, Mózes szerint, kinél hitelesebb bizonytságot nem gondolhatni. Lakhelyek volt Nubia és Abissinia, hol ma is magyaroknak, kunoknak, vagyis bisenusoknak stb hazájakat könnyű feltalálni Afrika abroszán.“ *Rajzol. 12. l.*

⁴⁾ Gyönyörűen kezdí a magyar őstörténetet mély tudománynyal és éles belá-

lapjaink, nem csak mulatságosan, a magyar keblet okvetlen gyönyörködtetőleg, de minden újabb adatokkal is egyezőleg s figyelemre méltólag regélnek, kísértjük meg történelmi rendbe állítani.

Az özönvíz után — mondanak — midőn a Noe fiai, Sem, Chám és Jáfet, maradékaikban elszaporodának, Nemrút, az óriás, a Chus (tán Küs vagy Kis?) ¹⁾ fia, *Chám* nemzetségéből ^{*}), ki, mint bátor vadász, első kezdett lenni hatalmas a földön, részint szép szerével, részint erővel is, reá vette rokonait, hogy a Tigris és Eufrat között fekvő szennári, a mai szindsári, síkon, magas tornyot építsenek, melyben a netalán máskor is bekövetkezendő vízözön ellen fedezve legyenek. Isten, kinek célja, az emberi nemnek az egész föld színén elszaporítása volt, megzavarta *eddig egyhangu* nyelvöket ²⁾, az értetlenség miatt szétozlanak, s az elkezdett tornyra Babel — tán Bábolna? ^{**)} — név ragadt.

Nemrút éjszak-keletre, Perzsaország nyugat-éjszaki szélére, azon vidékre tért, melyet krónikáink Eviláth, Eiuláth, Eulát és Eju-lót földének is neveznek, s ma, igen hihetőleg, az oszmán birodalom diarbekri helytartósága éjszak-keleti szélén, a Van tó és Nimród hegy szomszédságában eső Achlat város vidékében találunk fel hol első nejétől, *Ókétől*, két fiat nemzett, *Hunyort* és *Magyart*, a hun és magyar nép törzsokatyjait ³⁾, amaz *hunjó*, azaz *hunyorító*

tással felderíteni, második Horvát Istvánunk, Szabó István. Ha folytatja értekezéseit, melyeket az Új Magyar Múzeum 185½. júliusi füzetében világ eleibe bocsátott, régi történeteink egészen új színben fognak előállani. A török nyelvben Repicky közölt már szépeket, s tőle várunk a történetre nézve sok nevezetességet.

¹⁾ Régi nyelvemlékeink tanúsága szerint a *küs* és *kis* szóejtés felváltva használtatott. A *küs*- vagy *kis*-ből lett *kücsi* vagy *kicsi*, törökül *kücsük*.

²⁾ „Vala pedig az egész föld egy nyelven és egy beszéden.” Mózes, I. 2. r. 1. v. Innen némely meglepő találkozásai a világ majd minden nyelveinek egymással.

^{*}) Köz tudomásra van, hogy a keleti népek némely része *khán*-nak s *khagán*-nak nevezi fővezérét. Nem rokon-e ez a magyar *kan* szóval?

^{**)} Horvát István szerint.

³⁾ „In uno dictorum voluminum positum est, quod Nemrod gigas post linguarum confusionem in terram Evilath, quae nunc Persida vocatur (Achlat hajdan csakugyan Perzsaországhoz tartozott) intrasset, et ibi ex conjugis sua Enech vocitata, duos generasset filios, quorum alter Hunor, alter vero Magor denominati extitissent; ex quibus tandem universi Hunni seu Hungari ipsorum generationis receperunt propaginem.” Tur. I. 2. fejez. Kézai,

szemétől, ez zömök kemény természetétől kapván nevét. A *hun* vagy *huny*, *hunyni* szót minden számazékaival, érti ma is az egész magyar faj; a földet, hol született s lakik szinte *hun* vagy *hon*-nak, régiesen *hunynak* vagy *hony*-nak, a kóbort, hazátlant *se-honni* vagy *sohonnai*-nak, a hajlékot, hol a pusztá fia álomra szenderül, *hunjó*-nak vagyis *kunyhó*-nak, az alázatost *hunyáskodónak*, halottját *elhunyt*nek mondja, — a nemzet gyermekeinél pedig, ősök emlékére, maig fennvan a *hun*, *huny*, vagy *hunyor*ka játék, mely abból áll, hogy a kérdésre: ki *huny*? a vállalkozó bezárja szeméit, aztán kiált: egyet *hunytok*, kettőt *hunytok*, harmadikra bujtok — azaz felbujtalak, felkergetlek benneteket — és a harmadik szóra ügyes cselekekkel felkutatja rejtekeikből és elfogja időközben elbujt elleneit. Az elfogott *hunna* lesz, és ő tartozik *hunyni* ¹⁾. — A magyar nevet

10. 1. — Az Enech név Kézainál Eneth, a verses krónikában Onech, Múglen Henriknél Oneth, a budai krónikában Enech, a pozsonyi krónikában Enach, a bécsi képes krónikában Evec, Pray szerint (Annal. 3. l.) Euce = Őke. Tudva van, hogy az ország némely vidékein a *lud*at nevezik *ökének*. Világosan mondják a krónikák, hogy a *hun* és *magyar* nemzet egy vérből eredt; mi szükség tehát a hosszas vitatkozás: vajjon a hunok a magyaroktól, vagy ezek amazoktól származtak-e? Testvér nemzet volt a hun a magyarral, ugyanazon egy magyar nyelvű, hun nevét csak a nyílazásnál szokott szemhunytástól vette.

1) Ennyire eredeti magyar származatu szó a hunok neve, s kétségenkívülivé teszi magyar nyelvüket; és csak a *hun* vagy *huny* szó magyar értelméből lehet megfejtetni, hogy később, midőn Scythiában laktak, az idegen nemzetek őket *arimaspi*knak, azaz *egyszeműeknek* hitták. „Eo Scytharum nomen — mond Bachart — multi revocant, quia Germanis *Scutten* (Schützen) sunt jaculatores; quomodo scytharum *pars* (Tehát csak *egy* része a scytháknak. Ez az igaz, — mert a hunokat, minthogy Scythiát elfoglalták, scytháknak is hitták, de nem minden *scyth*a volt ám *hun* vagy *magyar nép*) scythica voce *Arimaspi*, idest *coclites* vel *monoculi* dicuntur, quia cum sint jaculandi arte peritissimi, altero oculo *conniuent*, ut colliment rectius.“ De dispersione gentium, III. k. — Szenci Molnár Albert szótárában (Frankfurt, 1644.) hunyás = *nictitatio*, clausio oculorum; hunyatlan = *inconnivus*, oculus non clausus; hunyom = *oculos claudio*, velo. A *hunyni* szót, némelyek hosszan *húnyni*-, mások, miként Molnár Albertnél, röviden *hunyni*-nak mondják, miként a *hun* és *kun* neveket is, némelyek meghúzva, mások röviden ejtik, — miben semmi különbség nincsen. Mi ez utóbbit használjuk. Egyébiránt nem felejtethjük, mennyire feltűnt nekünk, mint tiszamelléki embernek, az 1830-diki országgyűlésen, hogy Nagy Pál mindig *kunytok*-nak mondotta a kunokat. *Hun* vagy *huny*, *kun*

mely hajdan *mogyor*, *magyor*, *magyer*-nek is mondatott, e két szótól: *mag* és *er*, mi mageresztőt, magvetőt jelentene, származtatja Horvát István ¹⁾; azonban, úgy látszik, elkerülte figyelmét, hogy *Magy* mint férfi név már 1362-ben előfordul, ki Abauj vármegyében Kaksa, másként Baksa, Koksa, Koksó, ma Koksó-Baksa helységet bírta ²⁾, hogy *Magy* pusztá van Szabolcsban ³⁾, melytől a XVI. században, mindjárt a mohácsi ütközet után, nevezetes szerepet játszott *Magyi*-nemzetség vette nevét ⁴⁾, hogy a *magyal* egy neme az erős tölgynek ⁵⁾, s hogy az *ar* vagy *or* gyökszó, szinte él Nagy-Ar, Kis-Ar helységek neveiben, az *av-ar* ^{*}), és *agy-ar* összetételekben, s az *or-ságban*, vagy *or-ságban*; és hogy a *mogyor-ó*, vagy miként dunántul és Erdélyben ejtik: *magy-ar-ó*, világosan a *magy* és *ar* két szóból van összetéve, zömök, keményhéjú gyümölcs értelemben; mi a magyar név megfejtésére némi világí-

vagy *kuny*, mindegy. — Ugyancsak Molnár Albert, *kúhnyó*-nak írja a kunyhót. Így lett a *koh*-ból is *kohnya*, és később *konyha*. Nincs tehát igazabb mint Herodot, s ő utána Eustatius ezen magyarázata: „Apellamus eos *scythice arimaspi*; *arima* enim *scythice* unum vocant, *spu* autem oculum.“ Itélje meg akárki: a magyar nyelven jelent-e *arima* egyet, és *spu* szemet? és magyar nyelv-e az oly *scytha* nyelv? melyen az, azt jelent. — A *Hunyor* nemes nemzetség ma is él közöttünk, Abaujban; s a fekete *hunyor* növényt mindenki ismeri. Hálátlan törekvés tehát a *hun* nevet hiongnu-vá változtatni, s a hun és magyar nemzet eredetét a kínai falaknál keresni.

¹⁾ Rajzolatok, 45—50. l.

²⁾ „Martinus Lychwa filius *Magy* de Koxo.“ A Bárcay-nemzetség gazdag levéltárából, Bárcay Ferenc úr szíves közléséből.

³⁾ Lipszky térképén hibásan áll *Mágy*.

⁴⁾ Oklevelek a cs. k. titkos levéltárban.

⁵⁾ Abaujban, az ugynevezett Csereháton, négy fajtát ismerik a tölgynek, 1-ső a *tölgyfa*, mit a dunántuli ember *töl*-nek vagy *tül*-nek mond, 2-dik a *cserfa*; 3-dik a gubacsot termő *mocsárfa* s 4-dik a *magyalfa*, mely a többtől leginkább különbözik, s makkja *ehető*. Némely kondások=kanászok, szeretik.—E tudva, nem irta volna közelebb jeles Szabó Istvánunk: „Mert hogy, legalább oly későn, mint mikor az arkasok makk-evőknek hívatnak, még disznó-makkot ettek volna rendszerint az emberek, bárhol is, nem hihetjük.“ Új M. Muz. 185½. júl.füz. 601. — A bikk- vagy bükk-makkot szinte jó ételnek tartják némelyek. Kóstoltuk ezt gyermekkorunkban magunk is, keveset különbözik a mogyoróbétől.

^{*}) *Acar*-nak nálunk a le nem kaszált, megarult fűvet nevezik. Minden ember érti.

tásul tán annál inkább szolgálhat ¹⁾), mert a történeti bizonyítványok szerint, a magyar inkább kardra, mint ekére teremvén, ős időkbeu a földművelést nem szerette ²⁾), — az pedig, hogy nemzeti nevét Magyógtól, a scythák első királyától kölcsönözte volna ³⁾), — mi inkább megfordítva állhat — mind a szószármaztatás szabályai szerint, mind azért is valószínűtlen, mert a *gog* és *magog* = *gagy* és *matyók* külön nemzetségek, Scythia keleti határain említetnek ⁴⁾).

Ökén kívül voltak Nemrútnak több feleségei, s ezektől számos más gyermekei is, kik maradékaikkal, szinte a perzsa földön laktak, s természetben és színben sok évek hosszú során fentartották a hun és magyar rokonságot, nyelvökre csak *egynémileg* különbözök ⁵⁾).

¹⁾ Horvát István is azt mondja a scythákról, illetőleg a magyarokról: „Nagy alkotások és rettentő erőjek (így) pedig, a gigantes, zomzommim (zomok = solidus, robustus) és Riesen neveket voná maga után. Csak ott lehet gigantesokat találni, hol magyarok, hunok stb laktak.“ Rajz. 13. l.

²⁾ „Scythica gens fuisse sapientissima et mansueta, qui terram non laborabant.“ Béla kir. jegyz. 1. fejr. — „Pluribus parent principibus, et otio deditae, sedibus incertis, cum armentis gregibusque suis laetiora pascua sequendo, universe vitam traducunt.“ Böles Leo, Kollárnál, Amoen. 23. l. Ezek nem azt mutatják, hogy őseink *mageresztők* voltak.

³⁾ „Et gens illa a Magog rege vocata est Moger.“ Béla kir. jegyz. 1. fejr.

⁴⁾ Ugyanő, ugyanott. Előttünk fekszik a Gomory-nemzetség osztálylevele, 1365-ből, mely így kezdődik: „Nos Benedictus rector ecclesie beate virginis de Gogy,“ és végződik: „Datum in Gogh, in termino prenotato, Anno Domini M-o CCC-o LX-mo quinto.“ Ez mindkettő az Abauj vármegyében eső *Gagy* helység neve. A Béla jegyzője által említett *gogh* és *magog* híres nemzetségeket, — melyek kétség kívül szinte a magyar nemzethez tartoztak, — sem lehet tehát helyesen másképp olvasni, mint *gagy* és *magyóg*; vagy *matyók*. Ezen *gagy* és *magyók* nemzetségek felől, melyekről a szentírás is szól, hasonlóképp Szabó István adhat, az eddigi homály helyett, mely felettek vonul, tiszta világot.

⁵⁾ „Dicitur etiam, quod idem Nemroth plures praeter Enech uxores habuisset, ex quibus preter Hunor et Magor plures filios procreasset, hi et eorum posteritates Persidem regionem praedictam inhabitarent, statura et colore similes Hunnis, tantum modo in loquela velut Saxones et Turingi, modicum differentes.“ Nem akarunk Szabó István szépen folyó eszméláncolatainak véleményünkkel eleibe vágni, de tán nem hibázunk, ha megemlítjük, hogy nemzeti évlapjaink ezen pontját látjuk azon helynek, hol az *arkasokat*, *pelasgokat* stb a *hun* és *magyar* nemzettel egybe lehet kötni. Mert, hogy ez utóbbiak valaha Afrikában, különösen Egyiptomban laktak volna, vagy mint Horvát István, a krónika fenebbi szavaiból tulzólág következteti: „Kézai Simonban is láthatjátok, hogy ő a *sász* és *turringus* nem-

Hunyor és Magyar, *mint előszülöttek*, atyjoktól külön sátorokba mentek ¹⁾, s azon szokás, hogy az idősb fiak az ifjabbnak hagyják a szülei lakot, mai napig megvan a magyar nemzetről. Foglalkozásuk, természet szerint s atyjokról öröklött szellemöknél fogva, vadászat, a legrégibb kor e szenvedélye volt; és ez, mind közelebb vitte őket a bércei Kaukáz felé, sőt túl, a Káspi tenger nyugati partjain, a derbendi szoroson, azon elláthatlan nagy pusztaságig, mely a Kubán és Terek folyók közt elnyulik, hol a Daghistan ellen küldött oszmán hadsereg, még 1582-ben sem találkozhatott 20 napi útjában egyébbel, mint *szarvasok nagy csordáival*, s ezeknek elvedlett szarvaiból támadt bugahalmokkal ²⁾.

Történt egy nap, hogy azon pusztaság mezején száguldván, egy nőstény *szarvas* ugrott fel előttök. Utána nyomultak, s üztökben az *asszói*, ma azowi tenger, helyesebben a *Tanyás*-öböl ingoványaiba jutottak ³⁾, melynek sűrű berkes erdői, elfedték a vadat

zetek nyelvét *még magyar nyelv dialectusának esmérte*“ (Rajz. 55. l.) nem hihetjük. Józanon Kézai fenebbi szavait nem lehet másképp érteni, mint, hogy a Nemrút ezen más több feleségeitől származott más több gyermekei, természetben és színben hasonlítanak a hunokhoz és magyarokhoz, de nyelvökben *egy keveset* különböznek, — mikép a *szászok a thüringektől*. Hammer idézett munkája 1-ső kötete szerint kétséget nem szenved, hogy Egyiptom szinte a *perzsa birodalomhoz* tartozott, s hogy a *Tigris* folyó neve sem egyéb mint *Nyil* = Nil, *sebessége miatt*. A hun és magyar nemzet minden bizonynyal első szülötte az első emberfaj első lakhelyének, a Sihun, Dsihun, Tigris=Nyil és Eufrat közötti földnek; más szóval, az *Éd*-en kertnek, vagy paradicsomnak. Innen ma is az *éd*-es haza, *éd*-es szülő föld, a nemzet ajakán.

¹⁾ „*Dum enim Hunor et Magor Nemroth essent primogeniti*, a patre eorum separati in tabernaculis habitabant.“ Túr. I. 4. fejez. Kézai, id. helyen. Tehát azért mentek külön, mert előszülöttek voltak.

²⁾ „Vierzehn Tage lang wurde von Kertsch (Kércs helység ma is van Abaujan és Szabolcsban) nach Toman auf den Galeren des Don mühsam übergesetzt.... Der Weg ging nun zwanzig Tage lang durch die *grossen Steppen*... Die *einzige Gesellschaft*, die sie (a törökök) in diesen Steppen trafen, waren *Heerden von Hirschen*, die einzigen *Erhöhungen* auf dieser *unübersehbaren Ebene*, Hügel von *Hirschgeweihen*.“ Hammer id. m. II. 498. l. — A sennári síkról, éjszakkak, Örményországon és Georgián vagyis Daghistanon keresztül viszi a hunok őseit, a Don és Volga közé, Deguignes is; de onnan aztán Chinához vezet. Pray, Annal. 8—9. l.

³⁾ *Asszó* hajdan *aszalót* jelentett. Innen *Meggyasszó*, azaz *meggy-aszaló* helység Zemplénben. *Asszóból* lett később az orosz Azow, mely a hunok és ma-

szemök előtt. Hosszas, de hasztalan nyomozás közben, bejárták a lápos vidéket, annak gazdag rétjeit s legelőit *baromtartásra* igen alkalmasnak találták, — megszerették. Visszatértek tehát atyjokhoz, s tőle az elköltözésre engedelmet nyervén, minden marhástul megtelepedtek a füben, fában, madarak, halak s vadakban bővölködő tengeremelléki tartományban ¹⁾.

Öt évig vesztegen maradtak, jámbor halász s vadász életet folytatva. Hatodikban bővebb vizsgálat alá szándékoztak venni a szomszéd vidéket; s midőn a pusztában kalandoznának, távulról énekhangot hozott a keleti szellő fülükbe. Maig sem hat oly érzékenyen semmi a magyar kedélyre, mint a „csárdás“ a *puszták* méla, olvasztó zenéje. A tudni-vágy kémlődve vezette őket, s egy nőcsoportra, a berek fiainak feleségeire s leányaira találtak, kik férjeik s fivéreik nélkül, tánc és vigalom közt ülték sátraikban a kürt ünnepét. Róma alapítói, az általok vallásos ünnepre meghítt sabin nőket ragadozták el. Oszmán, a török nép törzsökatyja, mint menyekzőre megkért vendég, zsákmányolta el, 12 éves fia Urchán számára, a bilelsiki várúr menyasszonyát, a szép Nenuphárt ²⁾. Sőt az istenek atyjának sem tulajdonították hajdan vétkül, hogy elosont az Agenor bájos leányával ³⁾. Nemrút fiaiban sem nézhető tehát különös er-

gyarok ott lakásától s *tanyáitól*, még a XVI-dik században is *Taná*-nak, helyesebben *Tanyá*-nak hivatott. „Nach Kaffas Falle — mond a jeles Hammer id. m. I. 525. l. — ergaben sich *Tana* d. i. *Assow* und andere Schlösser.“ A. II. 376. l. pedig ezt mondja: „Brusa, Salonik, und *Tana* (Assow) brannten ab.“ *Taná*-ból vagy *Tanyá*-ból lett a *Tana*-is azaz *Tanyás* vagy *Don*, mely mellett a hun és magyar *tanyák* s később *Tana* vagy *Tanya* város feküdtek.

¹⁾ „Accidit tandem una dierum, dum venandi causa ad campum processissent, et illis in deserto una *cerva* occurrisset, quam cum fugientem insequentes in paludes Meotidas devenissent, et *cerva* eadem in *crebris* silvarum saltibus evanuisset, ipsi eandem diutius perquisitam, potuerunt invenire minime. Peragratis tandem paludibus eisdem, cum illas armentorum pro pascuis optimas fore conspexissent, redeuntes ad patrem, ab ipso *licentia impetrata*, cum omnibus ipsorum rebus, in ipsas paludes Meotidas intraverunt.“ Túr. I. 4. Fej. Kézai, 10—11. l. — A „*crebris* silvarum saltibus“ kifejezés eléggé mutatja, hogy itt az eredetileg magyar nyelven írt krónika „*sűrű* berkes erdők“ szavai adatnak vissza. — Nemde, mintha Hammer és a magyar krónikák a *sarvas* iránt összebeszéltek volna?

²⁾ Hammer, I. 73—74. l.

³⁾ Ha a Jupiter szó, miként Szabó István, idézett helyen jelesen fejtegeti, csak-

kölesi hibául, ha midőn semmi egyébben, mint tán épen csak a női társaságban szenvedtek szükségét, megrohanták a védtelen csoportot, s mindenestül beragadták lápos hazájokba. A regényes zsákmányban — melyet a hagyomány legelső kalandjoknak mond, — többek közt két ritka szépségű hajadon volt, Dulának, az alánok fejedelmének leányai. Egyiket Hunyor, másikat Magyar vette feleségül. És ezektől származott aztán, az idővel nagygyá s hatalmassá lett *hun* és *magyar* testvérnemzet ¹⁾; kik hogy valaha, őseik után, nőket zsákmányoltak volna, a történetlapok nem emlékeznek. *Eladó* leányaik voltak korunkig.

Évek folytak évek után s ivadékaik annyira megsaporodtak, hogy a szűk határok közé szorított tenger melléki tartomány őket többé elegendően táplálni képes nem volt; — kiebb kellett tehát terjeszkedni. Közel hozzájok vonult el a széles Scythia, az ó-kor

ugyan a jó magyar szótól eredt, s ha a Romulust és Remust szoptató *Lupa*, arkas = farkas = arkadiai, tehát magyar nyelvű nő volt, mind Jupiter, mind Romulus maradékai, csak rokonaik, a hunok és magyarok példáját követték.

¹⁾ Hanc paludem regionem esse, et Persidae provinciae vicinam fore, Pontoque illam et gyro vallari, unum tantum vadum habere, aditumque illic et exitum difficilem praebere, herbis, silvis, piscibus, volucris et bestiis abundare, in Chronica posuere Hungarica,“ mond Túróci a 4-dik fejezetben, igen világosan, hogy Hunyor és Magyar a fekete és az owi tenger kelet vidékein maradtak; a honnan igen alaptalan azoknak erőködése, kik azon török fejöket: miként vezethette át a szarvas a hunokat az azowi tengerre? s hogy a tengernek akkor bizonyosan be kellett fagyva lenni. — „Paludes ergo Meotidas Hunor et Magor adeuntes, quinque annis ibidem immobiliter permanserunt. Anno vero sexto exeuntes, dum per desertum vagarentur, sonitum symphoniae audierunt, et scrutinii gratia ulterius procedentes, uxores et filias Bereka, sine maribus in tabernaculis manentes, ac festum tubae colentes, et choreas ducentes, casu repperunt; quas celeri rapina comprehensas, simul cum earum rebus, in paludes Meotidas deduxerunt. Contigit autem eosdem in rapina, inter caeteras, Dulae Principis Alanorum, duas filias virgines, forma praeclaras comprehendere, quarum unam Hunor, alteram Magor in uxores receperunt; ex quibus mulieribus tandem omnes Hunni sive Hungari originem sumsisse perhibentur. Et hanc quidem rapinam, cunctarum praedarum primam nonnulli fuisse dixere.“ Túr. u. o. Kézai e kifejezéssel él: „uxores et pueros filiorum Belar,“ mit a pozsonyi krónika Weretá-nak és Beretá-nak ír. Kétségkívül a magyar nyelven fogalmazott eredeti krónika ezen szavai: „a berek fiainak feleségei és gyermekei“ vannak a latin fordításban elferdítve, mert gyermek-nek hazánk némely vidékein csak a *fiút* mondják.

csoda nemzetei mesés hazája ¹⁾, — ennek különösen azon része, melynek határait *éjszokról* a jeges tenger, a rifei hegyek, s az Éjszaki tengerbe eső Tobol vagy Irtis, krónikáinkban Togota néven emlegetett nagy folyó; *keletről* Georgia, másként Joria, mai néven Daghistán, a pézsmáról híres Tarasz város és Mongolország; *délkeletről* a chuarezmi népség, Szeldsuk vagy Szerecsenország, vagyis kisebb India; *délről* a Kaukáz felett elterülő roppant pusztaság; *nyugatról* végre a Don, Den, Tin, Tan, Tanais = Tanyás vagy kisebb Etelnek (Italnak?) nevezett folyam körítette; — az ábrándos hagyomány mindenféle, malac nagyságu békái, baziliszkusai, s egyéb mérges állatai, különösen egyszarvú termő földje; hol az arany és ezüst, gyöngy, drágakő s nyusztbőrök oly nagy mennyiségben találtak, hogy a monda szerint, nem csak a nemesek s nemtelenek, de a gulyások, kondások és juhászok is nyusztot viselhettek. A Jeges tenger melletti részt — szólnak a krónikák — Susdalig, járhatlan rengeteg erdőség, sűrű köd s homály borítja, melyet az éjszaki fény csak a nyári három hónapokban világít meg; hegyeiben kristály találtak, griffek fészkelnek, s kerecset vagy kerecsen madarak költenek ²⁾.

¹⁾ Itt laktak Julius Solinus és Pomponius Mela szerint a neurok, kik nyaranta farkassá változtak; a boldog hyperboreusok, kik féléves napjok reggelén vetettek, delén arattak, és semmi betegséget nem ismerve, miután az emberi életkor kiszabott idejét túlélték, meredek sziklákról rohantak a tenger eleven sírjába; az agathirsok, kiknél a *legkékebb* volt a *legnemesebb* (Méltán kérdezni: vajjon nem innen származott-e azon szokás, melyet például, ezelőtt több évvel Szadán, a Taksa mellett, magunk is láttunk, hogy a *nemes* legények, megkülönböztetésül a nemtelenektől *kék* inget és gatyát viseltek? s köz tudomásu dolog, hogy a főispáni beigtatásoknál, a tisztelgő köznemesség (banderium) rendszeren *kék* vászon ingben s gatyában, a vezető tiszték pedig, *olyan színű* selyemben, arany rojttal s ponyókás dolmánynyal jelentek meg. Sőt méltán kérdezni, ezen agathirsok, nem magyarok voltak-e?); a félszemű arimaspok (hunok), kik a halmaz aranyokat őrző griffekkel folytonos háborút vittek stb. Voltak olyan nemzetek is, melyek lólabakkal, mások köpenyeg gyanánt használható rémtelen fülekkel születtek. A fáradalomig előszámálja az itt lakó népeket Bonfini. Krónikáink minderről hallgatnak. Turóci az idegen frók után hozza elő: „*Varias gentes — mond — auctores ima Scythiae incolere posuerunt, quas inter caeteros, tum Julius Solinus, de mirabilibus mundi scribens, tum vero Pomponius Mela clarius exprimunt.*“

²⁾ „*Factum est autem, cum diutius paludibus in iisdem permansissent, in gentem creverunt validissimam, ita quod palus ipsa eosdem capere, ac eisdem*

Miszerint e mesés tartományról alaposb ismeretök legyen, a hely színére, *ügyesen elburkolt eszélylyel* kémeket küldöttek, s

nutrimentorum alimenta praestare nequiret. Subtilissima igitur quadam astutiae calliditate excogitata, in Scythiam, ipsius vicinam, (Itt tehát elég világosan mondatik, hogy a hunok és magyarok régi lakhelye nem Scythia volt, s hogy a hunok és magyarok nem scythák, — noha később a Scythiában lakástól, scythiai-aknak is nevezettek. Béla kir. jegyője mindig „scythici“=scythiai-ak és nem „scythák“ kifejezéssel él), exploratores destinaverunt. Qui redeuntes, cum terram Scythiae amplam, pro armentisque pascendis valentem esse (Ime! mindig csak a baromlartás emlegettetik, a mageresztés soha) dixissent, mox cum omni generatione, ac rebus et armentis ipsorum, illam intraverunt, ibidemque quosdam Alprozuros, quos in prioribus Chronicis Hungarorum nunc Ruthenos vocari scripserunt, invenisse perhibentur. Deletis igitur eisdem, et expulsis, ac sub jugum redactis, regnum illud invitis vicinis possidere dicuntur, in hunc diem.“ Túr. I. 4. fejr. Kézai 11—12. l. Hogy az Alproz-uros vagy Alpz-uros névben a magyar urosz vagy orosz név lappang, könnyen látható; s a krónika utolsó szavaiból világos, hogy az, még a Geje és Don közötti lakkor iratott. „Scythica enim regio in Europa situm habet (ma is, a térképeken az Ural hegy és folyó Európa határa), extenditur enim versus orientem, ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur, a zona torrida distans. De oriente quidem Asiae jungitur. Oriuntur etiam in eo duo magno flumina, uni nomen Etul (Túr. utána teszi, „quem et Don vocari dixerant), et alterius Togota („Togora“ hibis. Béla kir. jegyzőjénél a Takta=Tucota, mi azt bizonyítja, hogy Scythiából hozták magokkal a magyarok a Takta nevet). Gentes siquidem in eo regno procreatae otia amplectuntur, vanitatibus deditae, naturae dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas cupiunt“ stb. Scythico quoque regno de oriente jungitur regnum Jorianorum („Georgiani, vel ut Turchis vocantur Juriani, non longe ab eo loco habitant, ubi Georgos collocant Geographi, juxta Albanos,“ mond Gesner, Horvát Ist. Rajz. 56. l. Igen tévednek tehát azok, kik azt gondolják, hogy a „regnum Jorianorum“ Moszkaország Jugoria vagy Juhria tartománya volna, s hogy a magyarok hajdan itt lakván, a moszka birodalomnak alattvalói volnának, miként ezt Wenzel G. is megrója. Új. M. Muz. 1851. IX. f. 497. l.), et et posthaec Tarsia (Taraszról, Turkistan híres városáról, l. Hammer I. 34. l.) et tandem Mangalia, ubi Europa terminatur. Ex plaga vero aestivali subsolana, gens jacet Corosmina (a chuaresmi népről méltó megolvasni Hammert, I. 51. l.), Aethiopia etiam (itt Saracen, azaz Seldsuk-országot kell érteni, mert a saracenok, miből lett a magyar szerecsen, seldsukok voltak Hammer tanúsága szerint, s a Káspi tengertől keletre laktak), quae India minor dicitur; ac post haec inter meridiem et cursum Don fluvii, desertum existit immeabile (a Hammer által említett elláthatlan nagy pusztaság). Fluvius siquidem Don in Scythia oritur, qui ab hungaris Etul

ezeknek visszaérkezte és abbéli tudósítása után, hogy *Scythia mar-hatartásra* igen alkalmas, nagy kiterjedésű föld, annak elpuhult, elkorcsosult orosz lakosait megtámadták, elűzték, vagy meghódították, s az egész tartományt elfoglalván, 108 nemzetségek között ugyanannyi birtokra osztották. Egy részök a *hunok*, a tanyáktól *Tanyás*-nak, deákoson *Tanaïs*-nak nevezett *kisebb Etel*, azaz *Ital* *), másként *Don* folyó tövénél telepedett le; a *bolygástól Bolyga*, vagy *Bolga*, elrontva *Volga*, vagyis *nagyobb Don*, vagy szinte *Etel*, s a *Jajk* vagy *Gejc* avagy *Hejc*, ma *Ural* folyók között, a *Káspi*, másként *Kozár* tenger felett, elterülő vidéket a *magyarok* választották lak-helyökül, s mindkettőt *Don-tő-magyar-földnek* nevezték; az éj-szaki felsőbb tartományt a *baskírok* birtokául hagyták ¹⁾.

nominatur“ (Igen helyesen. Mert nem csak a *Volga*, de a *Don* is *Etül*-, *Etöl*-, *Etel*-nek mondatott). Kézai, 11—13. l. Turóci, 5. fej. — „Er selbst (Timur) ging über die Wolga, den Don, und den Dnieper. — — — Unermesslich war die Beute in Gold und Silberbarren, in Fellen von Zobel, Hermelin, Fehe, getiegeriem Luchs, rothem und blauen Fuchs, und weißem Baer“, mond Hammer, I. 228. l. 1394-ről. Nem tökéletesen egyezik-e ez Béla kir. jegyzője következő szavaival: „Scythia ergo maxima terra est, quae *Dentumoger*=Dontő-magyar-föld, dicitur, — versus orientem. Finis eius ab *aquilonali* parte extenditur, usque ad *nigrum pontum*, a tergo autem habet flumen, quod dicitur *Thanais*, cum paludibus magnis, ubi ultra modum abundanter inveniuntur *Zobolini*, ita quod non solum nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subulci ac opilioes sua decorant vestimenta in terra illa. Nam ibi abundat aurum et argentum, et inveniuntur in fluminibus terrae illius pretiosi lapides et gemmae.“ Nemde, mintha a magyar krónikák és Hammer ismét összebeszéltek volna? — A *kerecsen* vagy *kerecsen* nagy-sas fajról Jerneynek van az Új M. Muz. 1851. IV. füzeté 255—256. lapjain érdekes felvilágosító jegyzete. Hogy pedig eredeti magyar szó, Czuczor a VII. füzet 357—370. l. fejtegeti. A Tisza mellett a *kerecsen* fekete vízi madár. Ki nem ismeri a becses *kerecsen-tollat*.

*) Hogy az *e*-szik és *i*-szik igék gyökbetűi igen keveset különböznek egymástól, tán mondanunk sem szükséges; ezért bizonyosnak tartjuk, hogy az *i*-tal, hajdanta *e*-tel-nek is mondatott. Miként az *é*-tet igét is a dunántuli ember röviden ejti: *e*-tet, mit a tiszaitól soha sem hallani.

¹⁾ „Scythicum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur principiando; scilicet in *Barsatiam* (mások szerint helyesebben *Bascardiam*), *Dentiam* et *Mogoriam*. Habet etiam provincias centum et octo, propter centum et octo progenies, quae dudum per filios Hunor et Magor, quando in *Scythiam* invaserunt, sunt divisae. Centum enim et octo

Eszes, jámbor volt kezdetben e nemzet, — majdnem büntelen; szótalan, már természetnél fogva tetre mint beszédre sokkal hajlan-

generationes *pura* tenet *Hungaria*, et non *plures*; aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, *advenae* sunt, vel *ex captivis* oriundi. Quoniam ex Hunor et Magor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni missitalia fuere generatae.“ Kézai, 13—14. l. Tur. I. 5. fejez.—Hieronymus is világosan a Don tövébe helyezi a hunok lakását. — „Ecce — mond — subito oriens totus intremuit. Ab ultima Maeotide, inter glaci-lem *Tanaim* et Massagetarum immanes populos, *eruperunt Hunnorum examina*.“ Praynál, *Annal.* 60. l. — Hogy a *Bolga* (honnau a *bolgár*) vagy *Volga*, *Atil*=*Etel*, *nagyobb Don* nevet is viselt, nem szenved kétséget. Theophilactus Simocatta, Stritternél *), *Turcicor.* c. IV. §. 31. a magyarok lakhelyét az *Etel* és *Jajk* vagy *Gejc* folyók melé teszi. „Fuit Ogor — ugymond — gens tum numero, tum armorum exercitatione validissima. Haec in oriente ad fluvium *Til* accolit, quam Turcae nigrum (?) appellare solent.“ Másutt, c. II. §. 16. ugyanő: „Zemarchus autem per arenosa paludis iter faciens, attigit ripas non solum fluminis *Heich*, sed etiam *Deich* (Bartal Commentar, I. 68. l. zárjel közé írja ide: „*Geich*, *Jaik*, *jam Ural*“), et rursus per alias paludes *Atilam* (ismét zárjel közé Bartal: „*Til*, *Atel*, *Rha*, *Volga*, etiam *Tanais*, *Don Major*“), inde ad *Huguros*.“ Csak ha ezeket tudjuk, és ezekből azt, hogy mind a *Vo'ga*, mind a *Tanais*, amaz *nagyobb* ez *kisebb Don* és *Atel* vagy *Etel* nevet is viselt, érthetjük tökéletesen, miket az írók a hunok és magyarok kijöveteléről előadnak. Csak akkor érthetjük Béla király névtelen jegyzőjének következő szavait: „Scythia ergo maxima terra est, quae *Dentumoger* dicitur, versus orientem“ és „Homines vero, qui habitant eam, vulgariter *Dentumoger* dicuntur, usque in hodiernum diem.“ És csak akkor világosodhatunk fel, hogy a hunok nagy királya *Etel-a* vagy *Etel-e* s a magyarok utolsó fővezére s

*) Boesánatot kell kérnünk Szabó Károlytól, ha itt az általunk igen tisztelt, mély tudományu Bartal után, mi is csak Stritter fordítására hivatkozunk, — miért Szabó, Horváth Mihályt, az Új M. Muz. 185½. IX. füzetében, oly gyakran korholja. A magyar nemzet az újabb korig nem volt oly szerencsés, hogy történeteit, vagy a magyar történetíró forrásait saját nyelvén olvashassa. Horváth Mihályt ez indította, hogy nemzeti nyelven ismeresse meg nemzetével történeteit; s faluhelyt, Somlyón, Veszprém vármegyében dolgozván munkája két első kötetét, de velünk együtt nem is lévén oly szerencsés mint Szabó Károly, hogy a görög nyelvet tökéletesen ismerje, kénytelen volt azt használni, a mit lehetett. Munkája két utóbbi kötete Bécsben, a történeti külfölk gazdag rakhelyén készült. Ezért a nagy különbség, a két első és két utolsó kötetek közt, mind terjedelemlre, mind belbecsre nézve. Örömmel üdvözeljük Szabó Károlyt s Szabó Istvánt azon szép téren, melyet választottak. A magyar ókori története általok kétségkívül egészen új fényre fog derülni. Suum cuique. Mennyi baja volt Praynak s Katonának a *Dentumoger*-rel! nekünk jutott azon szerencsés gondolat, hogy az *Dontómagyar* is lehet, mikép *Marcalló*, *Berettó*, *Lapujtó* stb.

dóbb ¹⁾. Házat nem rakott; vászon sátorokban lakott. Eledelet, mi hús, hal, tej és mézből állott, vadászaton, halászaton s nagy számu baromsordáiból nyerte, melyeket szerte legeltetett míveletlen földén. A gyapjuszövet használatát nem ismerte, folytonos hidegben is csak vad állatok bőrével fedezve ²⁾, de az ékesgetést, ezen egyszerű élet mellett is, szerfelett kedvelte. Ama vadak közül, a nemesbek, becsesbek, főként a nyuszt és más egérfajuk bőrét, válogatta mezül, és ezt arannyal, ezüsttel, keleti gyöngyökkel, gazdagan himezte. A másét nem kívánta. Barma, elesége, kelleténél több volt, így magát mindegyik gazdagnak tartotta. És szép erkölcsi vonás jellemzi e nemzetet: keleti nép létére is a szerelemben nem volt kicsapongó; egy feleséggel megelégedett ³⁾.

Azonban, e szelíd, e jámbor élethez nem maradhatta hű mindvégig a magyar. Nehéz viharai azon soknemű harcoknak, melyek körötte feltornyosultanak, annyira keménynyé, sőt kegyetlenné edzik őt, hogy emberhús-evőnek s vérszopónak tartatnék ellenségei-

több királyai *Gejc-a* vagy *Gejc-e* nevet viseltek, az ősi lak folyói emlékére. *Hejce*, mint helységnév, ma is él Abaúj vármegyében. Az „*Atilla*“ és „*Geiza*“ helytelen kiejtések. Hogy az *e* és *i* gyökbetűi az *e-szik* és *i-szik* szavaknak, s hogy az *é*-tel és *i*-tal igen keveset különböznek egymástól, mondanunk sem szükséges. Hajdan az *ital* kétségkívül *etel*-nek is mondatott, s innen a két nagy víz neve *Etel*, mely a Volgát illetőleg a keletiek által maig *Atil*-nak mondatik. A Volga épen úgy mondatott a *bolygástól*, vagy dunántúliasan *bolgás*-tól Bolgának, miként a *Bodrog* azaz *Bódorog* a *bódorgás*-tól. — Homann régi térképen „*Pascatir Regio*“ azaz

¹⁾ Baskir tartomány, a Volga balpartján, éjszak felé látható.

) „*Natura taciti, ad faciendum quam dicendum promptiores.*“ Justinus a pártusokról, s utána Regino a magyarokról. Horvát Ist. Rajz 67—68. l. Kationa Hist. Crit. Ducum 61—62. l.

²⁾ Köztudomásu dolog, hogy a magyar köz-, főképp pedig a pásztornép, maig sem használ posztó ruhát, hanem egész nyáron, néha még télben is vászon ingben gatyában jár, s bundája vagy gubája védi a megfázás ellen.

³⁾ „*Historiographi, qui gesta Romanorum scripserunt, sic dicunt, quod Scythica gens fuisset sapientissima, et mansveta, qui terram non laborabant, et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum tentoria de filamento parata; carnes, pisces, et lac et mel manducabant.... Non erant etiam fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem.*“ Béla jegyz. 1. fejez. A hunoknál később, miként Eteléről hiteles tanúságok bizonyítják, keleti szokáshoz képest, a több-feleségűség is divatban volt.

től 1). Már a csecsemőknek — mond egy külföldi író — összehasogatják képeket késekkel, hogy a majdan serdülő szakáll növéseit a sebhelyek forradásai megakadályozzák; szakáll nélkül vénülnek tehát meg, éktelenül. Mindnyájan erős, vaskos taguak, de kövér nyakuk miatt undorító s görbék; az élet sanyarjainak pedig annyira neki vannak szokva, hogy sem tűzre, sem izletes ételekre szükségök nincs, hanem vad növények gyökereivel, s félig-nyers hússokkal élnek, melyeket lovaik hátán combjaik szottak némileg megsejnyveszteni. Fedél alatt seha nincsenek, mert az épületeket az együttlét különválasztó sirjául tekintik, s nem találni nálok csak egy nád kunyhót sem, hanem hegyen völgyön barangolva, hideghez meleghez, éhséghez és szomjúsághoz gyermekkoruk óta szokva, csak legnagyobb szükség esetében vonulnak fedél alá, hol magukat biztosaknak nem tekintik. Öltözetök vászon, vagy erdei egérfajú állatok összefércelt bőreiből áll, s nincs hétköznapi és ünnepi ruhájok, hanem az egyszer nyakokba vetett színe-hagyott mentét csak akkor teszik le vagy váltják fel mással, midőn az már rongyokban foszlik szét. Fejüket behorpadt kucsmával, lábaikat kecskebőrrel fedik s idomtalan csizmáikban szabadon alig járhatnak. A honnan gyalogharcokra nem is igen való, hanem mintha kemény, de nem szép lovaik hátából nőnének ki, melyeken néha asszonyosan is szoktak ülni, éjjel nappal a ló tetejében vannak, ott adnak és vesznek, ott isznak és esznek, s lovaik keskeny nyakára hajolva, édes álmodat is alusznak 3).

1) „Postea vero jam dicta gens fatigata in bello, ad tantam crudelitatem peruenit, ut quidam dicunt historiographi, quod iracundia ducti, humanam manducassent carnem, et sanguinem bibissent hominum.“ Ugyanő, ugyanott.

2) Hogy e szavakban a hunoknál divatban lehetett borotválkozást kell érteni, kétséget nem szenved; noha Eteléről bizonyos, hogy hosszan neki eresztett szakállt viselt. A palócok, vagy legalább egy részök, maig sem viselnek sem szakállt sem bajuszt.

3) „Quoniam ab ipsis nascendi primitiis infantum ferro sulcantur altius genae, ut pilorum vigor tempestivus emergens corrugatis cicatricibus hebetetur. Senescunt imberbes, absque ulla venustate. Compactis omnes firmisque membris et opimis cervicibus prodigiose deformes et pandi; . . . sic et in sua vita visi sunt asperi, ut neque igne, neque saporatis indigeant cibis, sed radicibus herbarum agrestium, et semicruda cujusvis pecoris carne vescantur, quam inter femora sua, et equorum terga subsertam, fotu calefaciunt brevi. Aedificiis nullis unquam tecti, sed haec velut ab usu

„A gyümölcséből megismerhetitek — jegyzi meg a nemzeti krónika — milyen volt a törzsök ¹⁾ *)

communi discreta sepulcra, declinant. Nec enim apud eos vel arundine fastigiatum reperiri tugurium potest, sed vagi montes pererrantes et silvas, pruinas, famem, sitimque perferre ab incunabulis asvescunt; peregre tecta, nisi adigente maxima necessitate, non subeunt, — nec enim apud eos securos existimant esse sub tectis. Indumentis operiuntur *linteis* (mikép ma is), vel ex pellibus silvestrium murium consarcinatis (íme a bunda és guba!), nec alia illis domestica vestis est, alia forensis, sed semel obsoleti coloris tunica, *collo inserta* (nemde a panyókás mente?) non ante deponitur, aut mutatur, quam diuturna carie in pannulos defluxerit defrutata. Galeris incurvis (kucsma) capita tegunt, — hirsuta crura coriis munientes haedinis (kordovány), eorumque calcei formulis nullis aptati, vetant incedere grossibus liberis (ki nem ismer itt a maig divatozó nagy paraszt csizmákra, melyeket szalmával s rongyokkal szoktak megtölteni hogy a lábról le ne hulljanak); qua causa ad pedestres parum accomodati sunt pugnas, verum equis prope affixi, duris quidem sed deformibus (ma is alkalmasabb a magyar huszárnak, mintsem gyalognak, noha a nagy csizmákat helyesen váltja fel a szépen fűzött bakkancs, s e részben sem lehet panasz a nemzetre), et *muliebriter* iisdem nonnunquam insidentes (*féldalt*, mikép a nők; ez még ma is kedves szokása a tiszamelléki magyar legényeknek), funguntur muneribus consvetis; in ipsis quivis in hac natione perniox et perdius emit et vendit, cibumque sumit et potum, et inclinatus cervici angustae jumentis, in altum soporem ad usque varietatem effunditur somniorum“ (mikép ez sem újság ma sem az alföldi legényeknél). Ammianus Marcellinus XXXI. k. Praynál Dissert. in Annal. Veter. Hunnor. 9. l. Meg nem állhattuk, hogy szóról szóra ne adjuk, e nemzetünket ennyire jellemző erkölcsrajzot.

¹⁾ „Et credo, quod adhuc eos cognoscetis, duram gentem fuisse, de fructibus eorum.“ Béla kir. jegyz. 1. fejez.

*) Örömmel mutattuk be olvasóinknak, előizletül, hazánk egyik első történetírójának legújabb munkájából e szakaszt. A legrégibb idővel kezdő, hol főleg a hazai krónikákban fentartott nemzeti hagyományt szeretettel terjeszti elő, minek szép mintáját adta már Álmosában (a *Reguly-Albumban*). Eddig már az aranybulláig haladt elő. Bár az egészségnek töle elfordult nemtője mielőbb állandóan betérne a nappal éjjel munkás férfiú házába, hogy szakadatlanul folytathassa e művét, mely különösen arra látszik rendeltetve lenni, hogy a nemzeti történetet lehetőleg népszerűsítse.

Szerk.

A MATEMATIKAI ISKOLA AZ ÁLLAMISMÉBEN.

D. KONEK SÁNDORTÓL.

Az államtudományoknak a természet- s egyéb tudományokkal közös osztályrésze a folytonos fejlemény, a tapasztalat-szerezte ismeretek nyomán való szakadatlan haladás. Az élet s gyakorlat-nyújtotta számos adatok az államtanilag megalapított elméleti elveknek majd kellőbb magyarázására s alkalmazására, majd újabbak felállítására, majd végre a régtől fenállók átídomítására, gyakran teljes megváltoztatására vezetnek; így példaképen a politikai tudományok közül jelesen a nemzet- vagy közgazdászati újabb korban tett tapasztalás s vizsgálódások által egészen más szint, más alakot öltött magára; de valamennyi államtanok közt leginkább a már keltétől fogva oly igen meghányatott, s lényére nézve is oly eltérő nézetekre alkalmat szolgáltatott államisme (statistika) az, melynek a legelágazóbb elméleti fejtegetések a leghevesebb vitalkozások habjaiból kikelt, s csak nem rég meggyökerezett léte oly különböző befolyásoknak vagyon kitéve, melynek nem csak mezeje az állami és társadalmi életnek naponként felmerülő új és új tényezői által mindinkább tágul, hanem melynek egész valója és létszere teljes átalakulás küszöbén áll, a legujabb kibontakozott matematikai iskola törekvései által eddig nem ismert irány felé leendvén vezető.

A jelen századnak első évtizedeig t. i. bármily nagy eltérések mutatkoztak is az írók nézeteiben e tudomány mind fő tárgya és értelmezésére, mind feladata, előadásmódja és tudományos rendszerére nézve, mégis az egyben volt köz megállapodás, hogy az államismének feladata az állodalmi életnek, mennyiben az bel- s külsőleg jelenben, vagy bizonyos mint jelen gondolt időben, a társadalmi s állami intézkedésekben nyilvánul, lehető hű képmását adni; és habár e tudomány érteményezésében felette szétágaztak a vélemények, és az államismének a rokon történeti tanoktól való kellőbb megkülönböztetésére sajátlagos fő s vezérelvek állítottak fel, mint p. o. a Butle-féle, az értekező által is követett, állami köz célok valószínűsítésének mivolta, vagy a Falatti-féle nyugvó állapotnak meg-

rögzése stb, mégis a lényeges ismeretekben és e tudománynak sajátos jellemvonásaiban általános volt a megegyezés, Achenwall-tól legujabbig, kevés kivétellel elismertetvén: hogy az államisme egy a többi rokon tudományoktól elkülönült, önálló, független, és saját vezéreszméből, saját szempontból kiinduló tudomány, hogy az államisme államtudomány, hogy tapasztalati és történeti tan, hogy végre anyaga az állam és társadalom létszerűre vonatkozó oly adatok, melyek a jelenből vagy csak mint jelen ábrázolt időszaktól vétetnek; ha mindjárt az államismészek egyike vagy másika előtt még különösen a köz célok elérése, vagy a jelen állapot helyes kifejtése stb nagyobb kisebb nyomatékkaal birt, és így minden látszólagos nagy eltérések mellett mégis a dolog lényében nagy egység létezett, és az egy Sinclaire az államisme sajátos felfogásával, kivéve az egész Achenwall-Schlözer-féle iskola mai időkig az államisme lényegének felfogásában jóformán egyetértett, ha mindjárt némelyek szorosabban ragaszkodva e tan öseihez, azt a *politikai nevezetességek tudományos előterjesztésének*, mások az *állodalom jelen állapotja ábrájának*, mások az *állam szervezetéről* való tannak, mások az *állam erei vagy bel- és külhatalma* előadásának, még mások végre amaz adatok tudományos összeállításának értelmezik, melyekből az *államcélok valóságos elérésének mikolta* kitetszik. Ezen minden látszólagos ellenmondások melletti egyértelműség még az által sem enyészett el, hogy némelyek az Achenwall-féle vagy német egyetemi tanmódot, mások a Büsching-féle vagy összehasonlító módot, még mások az átnézeti vagy tiszta számbeli előadásmódot követik; hogy továbbá némelyek (Lüder e tan esküdt ellenének észrevétele szerint: Nur wenige plagt der Kitzel pragmatisch zu seyn), szárazon az adatoknak minden oknyomozás nélküli előterjesztését, mások ellenben azok feletti okoskodást is, a jelen államisme nevezetességek a multakból kicsirázásának, s azoknak szakonkénti fejleményének kimutatását is kívánják; nem enyészett el végre az értelemegység az által sem, hogy az államisme anyagot egyik ezen, másik más rendszer szerint felosztotta, hogy ebben valaki majd a Schlözer-féle „vires unitae agunt,” majd a létező státuserők a köz hatalom általi miként és mily foganattal való alkalmazásának eszméje, majd végre más támpontul szolgálható indokok által vezéreltetett; de elenyésznek az értelemegység, hasadás és ki nem tölthető örvény keletkeznék, ha az ujabbban felkapott u. n.

mathematikai iskola által irányúl kitűzött elvek tudomány nevét magok számára kivivhatnák, az egész általa historiai iskolának kereszteltetett államismészek serege az eddigelé viselt államisme nevezetéből kivetköztetnék, s vesztenők munkálataink s dolgozatainknak államismei névvel megcimeztetésére való eddigi igényeinket, mások kezeire kellendvén hagynunk öseinktől nyert örökhagyományunkat általszállani, az ellentábor főzászlósai fenhangon hirdetvén: hogy e két szemközt álló külön tan között, melyek egyike az államisme névre számot tart, semmi kibékülés, transactio vagy alkudozás nem képzelhető, hogy mind a két, elveik, feladatuk és tanmódjok szerint lényegileg különböző tan, két egymástól szinte elkülönzött téren mozog, és hogy habár a történeti iskola, általunk kizárólag *államismének* bérnált, tanának a statistika névre való igénye mellett nem csak e szó származása, hanem hosszas történeti hagyomány is szól; mégis, mivel a gyakorlat, az élet és a nyelv-
szokás némileg mellettök harcol, csak ezen iskola által vallott tant illetheti a statistika nevezet; hogyan s miképen keletkezett s fejlődött ez iskola, miben áll lénye és okoskodásmódja? mely különbség vagyon állítása szerint a statistika és államisme közt? kik ezen új iránynak főbb vezérei, és mily foganattal jártak el eddigelé tanaiak valóításában? lehet-e és miképen állításait a régiebbek iskoláival egyeztetni és egybe forrasztani? mi hasznot hajtott ez új felekezet a tudománynak s az életnek? ezek ama kérdések, melyeknek megfejtését jelen értekezet tűzte ki tárgyául.

Az államtudományokra nézve egyáltalán a jelen század első évtizedeiben egy új korszak támadt, az első francia forradalom következtében a népélet viszonyai nyervén nagyobb fontosságot, a socialis kérdések az államtani fejtegetéseknek ezelőtt majd kizáró tárgyát tett államéletbeli tételeket mindinkább háttérbe kezdék szorítani, a jogi úgy mint politikai államtanok a népek társadalmi viszonyaival jobban kezdtek foglalkodni, és nem annyira az államkötelék, az államképezet, mint inkább a polgári szövetség társulati oldala, az egyes polgároknak az államtestület irányábani jogai, követelései és érdekei váltak a publicisticus dolgozatok kedves eszméjévé; természetes tehát, hogy az államisme is, mely mindenkor eredeti feladata szerint az állambeli élet cselekvőségének hű rajzát adni iparkodott, amint az bel- s külsőleg a socialis és állambeli intézkedésekben nyilvánul, mindinkább a társadalmi élet tényezőit

méltatni, és vizsgálódásainak tárgyává tenni kénytelenült; ennek következtében a *politikai számtan* is, mely Pauler tanár helyes értelmezése szerint ismeretes támpontok nyomán más még tudva nem lévő politikai adatoknak a valószínűség elvei szerinti kiszámításával foglalkodik, és előbb mindenféle potomságok számokbani kifejezése által, egy a valódi statisztikusoktól megvetett s „gemeine“ vagy niedere Statistik, „Tabellenknechte“ és egyéb gúnynevekkel megilletett gyermekes és szellemölő foglalkodássá fajult el, újabb időkben a socialismus-kilűzte irányt követve, a nép-életre befolyással bíró socialis tünetmények számviszonyaival kezdett foglalkodni, nemes feladatául tűzvén ki: a népek életében felmerülő viszontagságokból és vakeset szüleményeinek látszó változatokból az anyagi úgy mint a moralis életnek örök törvényeit kifejleszteni; a mindennapi tapasztalat-nyújtotta adatok szorgos feljegyzésével a társulati elemnek matematikai pontosságú szabályait iparkodván kipuhatólni; miért is ebbeli fáradozása köz méltánylatra talált, és a statisztikusok nem késtek fölfedezéseiket magok használatára kiaknászni, a politikai számtan eredményezte adatokat államképek kiegészítésére hálás készséggel használván fel. — A politikai számtan, melyet leginkább az életkamatok, tontinák és a különféle biztosító intézetek alapjául szolgáló ember-élet valószínű hossza kiszámításának szükségére szült s ennél fogva a gyakorlat honjában Angolországban lelé első tisztelőit (elég legyen csak Petty, Short, Graunt, Davenantre stb hivatkoznunk), nem sokára németek (mint Süssmilch, Bikes, Casper, Bernoulli stb), és még inkább a tudományok taglaló előadásmódját kedvelő franciák (mint Florencourt, Pascal, Parisot, Lacroix, Laplace stb) utmutatására a közélet egyéb viszonyait is vizsgálódásai körébe vonta, nem csak a népesedési mozgalmak, a születési, halandóság és házassági arányok, a kor, nem, állapot, vallás stb szerinti különbségek, nem csak a pénzügy és haderő egyéb állambeli intézményekkel, nem csak az anyagi művelődés szolgálta számtalan termények és készítmények, hanem a bűnvádi perek-szolgáltató bö adatok segélyével is az erkölcsi világban előforduló, és az egyesek hajlamai, szenvedélyei és egyéb belső rugóinak ki nem számíthatónak látszott szüleményei is vétetvén számbeli vizsgálódások tárgyiul; és minthogy hosszú évek során át tett tapasztalások eredménye mutatta, hogy sok esetlegesnek látszó moralis viszonyok folyamában is örök törvények és megváltozhatlan hason okok egy-

forma működését csodás mértékben fellelhetni, úgy hogy Quetelet méltán mondhatta: „Van egy budget, mely borzasztó szabályossággal fizettetik, és ez a börtönök, gályarabság és nyaktilonak budgetje,“ ezen előbb nem is sejtett nagy fejlődése e tannak különféle új törvények új felállítására, új tanelvek megalapítására vezetett, milyen például a Quetelet-féle „esetleges okok törvénye“ (la loi des causes accidentelles), vagy a Buffon-féle „erkölcsi számtan,“ vagy a Dufeu-féle „középszámok u.m. általalagok“ (des moyennes), a Poisson-féle „nagy számok törvénye“ stb; mindezen az előhaladt politikai számtannak kisarjadásai a népelet mozgalmainak, az anyagi és erkölcsi világ tüneményeinek örök törvényei nyomozására irányozvák.

Miután a politikai számtan, cselekvőségének ezen új mezején, jelesen Quetelet becses dolgozatai (sur l'homme et le développement de ses facultés) által, eddig nem ismert kiterjedést nyert, és ujabban két kitűnő francia író: Dufeu és a híres statisztikus-agastyán Moreau de Jonnés éltető erőt kölcsönző jeles munkálatai által ritka virágzásnak indult volna, az államisme iránybani eddigi állását egészen elhagyá, nem akarván többé mint annak segéd tudománya, vagy mint Schultz Vilmos helyesen mondja, mint az államismének a kölcsönös adás és vevés legbensőbb kapcsa által azza szorosan összekötött tudományos közlönye szerepelni, hanem mint az államisme nevére kizárólag igényt tartó tudomány, mint az államismét eddig jogosan elfoglalt teréből kiszorított, s e nevet inkább megérdemlő tan akarván vétetni; ez már Dufeu és Moreau munkáiból elég világosan kitetszik, de világosabban ezt vitatja a matematikai iskola egyik leghevesebb bajnoka, a marburgi egyetem docense dr. Knies Károly szabatosan és értelem-tisztasággal lrt „Die Statistik als selbständige Wissenschaft, zur Lösung des Wirrals in der Theorie und Praxis dieser Wissenschaft stb, Kassel, 1850.“ című munkájában, melyben előre bocsátván az Achenwalltól legujabb időkig fellépett statisztikusoknak e tudomány tárgya, feladata, s tanmódja feletti eltérő nézeteinek kritikai történetét, fejtegetvén továbbá, mikép ezen általa történeti iskolának nevezett írók ellenében ujabban egy egészen más és egyedül helyeshető irányt követő s töle matematikainak nevezett iskola keletkezett, ezen két semmikép össze nem olvasható sectá-nak tanelveit lehető legnagyobb világossággal párhuzamozza, és végre kritikai nyo-

mozásaiból következő eredményeket von ki: a) Achenwalltól mai időkig államisme név alatt létre jött iratok merő ellentétek, és még a tudomány sarkpontjaira is kiható ellenmondások vegyülete. b) Mi azonban elcsüggedésre és az államismével való teljes felhagyásra semmikép nem jogosít, hanem a fenforgó divergentiák komoly át-nézésére int. c) Az államisme származására nézve két végképen különböző forrást és indulópontot különböztethetni meg, egynek szü-leménye: a jelen vagy legújabb időnek történeti ábrája, a másiké: a politikai számtan. d) Azon két forrás szerinti fő különbségben az államismetanra nézve fenforgó minden egyéb különbségeket és ellentéteket mintegy megjegesedve és központosulva fellelhetni. e) Így, mondja, történt, hogy a két különböző indulópont folytán államisme alatt két csoportozat és két külön irány képeződött ki, melyeknek elválasztása és két külön tanná függetlenítése mulhat-lanul szükséges; minden e két lényileg különböző iránynak kiegyen-getésére irányzott kísérlet szinte e tudomány nagy hátrányára levén. f) Az Achenwalltól legújabbig államisme cím alatt szönyegre ke-rült munkák ítészete szerint nem egyebek a legújabb idők államtör-téneténél, a történelem közös szempontjával és előadás módjával; az államisme ez értelemben, azt állítja, nem önálló tudomány, és egész becse csak azon practicus haszonból áll, melyet státusférfiak-nak vagy az államok jelen történetében tájékoztatni kívánóknak nyújt. g) A politikai számtanból kiindult államisme, mely pusztá számbeli és matematikai pontosságu adatokra támaszkodik, a jelenre, úgy-mint az állam- s politikai életre egyedül nem szorítkozik stb, így okoskodik tovább, egy a történeti és egyéb tanoktól egészen kü-lönváló, valósággal önálló tudomány, sajátyszerű feladattal és tan-móddal; végre h) ezen eddig közös név alatti két külön tan elvá-lasztásának szükségét hosszasan kimutatván, mintegy záradéku-l a mondottakból következteti: hogy a matematikai iskola által val-lott tan lenne egyedül statistika névvel megcimezendő, ellenben az Achenwall-Schlözer-féle történeti iskola által követett tan a *jelen-lét államisméjének* vagy *állam-állapot isméjének* lenne keresz-telendő. — Mind ezen tételek jelen értekezéslet további folyamában még bővebben fognak bonckés és kritikai bírálat alá vétetni. — Ezen új matematikai irányt többi közt legújabbban Hain ministeri-alis titkár követi: „Handbuch der Statistik des oesterreichischen Kai-serstaates Wien, 1852.“ című ritka szorgalommal és merő hivata-

los adatokra fektetett számrészletességgel irt munkájában, egy elő-bocsátott elméleti fejtegetésben a többször említett matematikai felekezet minden tanelveit magáéivá tevén, miről szinte ez értekezlet folytában még maga helyén szó leendő; ugyanezen irányt különben még a francia írók közt Villermé és Ivernois, a német írók közül Euler, Moser, Hofacker és mások is felkarolták.

A felhozottakból már némiképp kitetszik, hogy lényge ezen új iskolának abban áll: hogy az államisme alatt egészen más valami értendő, mint eddigelé e név alatt értetett; a matematikai iskola hívei az államismének feladata és tanmódja felől az eddig uralgott eszméktől teljesen eltérő véleményben levén, az államismének *feladata*, állításuk szerint: „ama törvények nyomozása, melyek folytán a *számokban* kifejezhető társadalmi és állami élet jelenetei bekövetkeznek” csak számok által kifejezhető pontos adatok képzik működésök alapját és tartalmát; egész valója ez államismének matematikai bizonyosságra vezető számok, igen, egyedül csak szám-tételek és számbeli tényezők, Napoleon ismeretes mondata szerint: „La statistique est le budget des choses, et sans budget point de salut;” Goethe szavaihoz ragaszkodva: „Man sagt oft: Zahlen regieren die Welt; das aber ist gewiss, Zahlen zeigen, wie sie regiert wird.” E felekezetbeliek csak számviszonyokban és belőlök vont megrendíthetlen alapu következményekben keresik tanuk magvát; a statistika, azt mondják, nem rajzol, ecsetel, daguerreotypíroz mint az államisme, hanem számít számok és pontos számvetések egyedüli közlönye, „la statistique a pour langage celui des chiffres, qui ne lui est pas moins essentiel, que les figures à la géométrie et les signes à l’algèbre,” mondja Moreau de Jonnés; a statistika a társadalmat, így okoskodnak tovább, nem ábrázolja le, nem írja le, mint az államisme, hanem elemezi, taglalgatja, „la statistique analyse les sociétés, elle ne raconte pas, mais elle calcule, et analyse” stb, miért is azt a társadalom *physiologiájának* nevezik; hivatása tehát a statistikának, szerintök, a valóságot matematikai csilhatlansággal megismertetni, vagyis oly ismereteket szerezni, melyeknek tökéletessége mellett a tények bizonyossága kezeskedjék; célja továbbá a társadalmi és állam-élet folyamából ama szám-tételeket kiszedni, melyekből biztos calculus segélyével a socialis és állambeli jeleneteknek örökké működő törvényei megingathatlan valósággal kielemezhetők, melyekből a statistikai nevezetességek törvényes-

sége kivilágolják, „ein Ziel, eine Operation, Knies szerint, durchaus neu, durchaus selbstständig und in sich abgeschlossen“ stb; miért is a statistika tanvallásuk szerint, nem történeti, hanem bölcseleti, jelesen matematikai tudomány, és Duffeau munkájának (*Traité de statistique*. Paris 1840.) címlapján már a statistika feletti elmélkedéseit e hozzátétellel látja el: „Théorie de l'étude des lois d'après les quelles se développent les faits sociaux,“ magát a statistikát pedig úgy értelmezi mint: „la science qui enseigne à deduire des termes numériques analogues des lois de la succession de faits sociaux.“ Moreau de Jonnés (*Éléments de statistique*. Paris, 1847.) a statistikát így értelmezi: „La statistique est la science des faits sociaux exprimés par des termes numériques,“ végre Hainnak értelmezése így hangzik: „Die Statistik ist diejenige Erfahrungswissenschaft, welche die Gesetze ermittelt, nach denen die in Zahlen ausdrückbaren gesellschaftlichen und staatlichen Erscheinungen erfolgen.“ — Ezekből tehát önkényt következik, hogy a statistikának tulajdonképeni feladata lenne: a socialis és állam-életnek egyedül ama működéseinek változhatlan törvényeit kutatni, melyek számokban nyilvánulnak, holott az államisme nem csak számok által kifejezhető tényezőkkel foglalkodik, hanem mind amaz adatok összeállítására van hivatva, melyekből kivehető: mennyiben a fenlévő státuserők s intézmények segítségével valamely államban a köz jólét és egyéb vég célok bizonyos időszakban valóságosan eléretnek; és azok is, kik az Achenwall-Schlözer-féle iskolából, a statistikának újabb fejlődése és haladásainál fogva, feladatai közé a létező államerők hatályának törvényei megvizsgálását is számítják, mint p. o. Rotteck, Wörl és különösen Schultz Vilmos, még sem szorítják annak egész lényét és valóját egyedül a számbeli kimutatásokra, az utólszor nevezett író *Staatslexicon* „Statistik“ cím alatti cikkében többi közt világosan említvén: „Dabey darf aber freilich an kein blosses Aneinanderreihen von Ziffern und Zahlen gedacht werden, sondern vielmehr an die Schilderung des Geistes einer Gegenwart durch die Nachweisung des organischen Zusammenhangs der in politischer Einheit gleichzeitig wirkenden Faktoren der staatlichen Entwicklung“ stb. A régi értelemben vett statistika mikép méltatja a számokat és számbeli adatokat, értekező, „A statistika elmélete. Győrött, 1847.“ című munkájában, jelesen a 18. §. 1-ső jegyzetében tüzetesen kimutatta.

A matematikai iskola a statistikának feladata felőli véleménye nyomán következetesen e tudomány *eidékét* és *körét* is csak a számviszonyok felvételére szorítja, és így az állam szervezetét és jogalkotását legkevesebbé sem számítja előadása tárgyai közé, és ha ez iskola egyik buzgó tanítványa Hain Ausztria statistikájában mind a mellett a birodalom szerkezetét is felveszi, ezt semmikép rendszere folytán, hanem egyedül célszerűség és alkalmatossági okoknál fogva teszi, a felgymnasiunmbeli ifjuság (mint maga megvallja) javára, tehát csak kivételképen olvasói kedvére engedvén magának hittanától ezen eltérést; szintugy a szellemi miveltség és egyáltalán a státusok szellemi erei, ez iskolabéliek tana szerint a statistikából kiküszöbölve leendnek, mit a fennevezett ministerialis titkár is elismerni kénytelenül, állítván: „Völlig begründet ist der Vorwurf, dass eine grosse Anzahl moralischer Erscheinungen dem Gebiete der Statistik sich entziehe, weil es keinen Maasstab giebt, sie zu messen, Ausdrückbarkeit in Zahlen aber unerlässlich vom statistischen Stoffe gefordert werde;“ csak hogy ő ezen nehézséget, azon akadékot egyedül az e téren még gyéren tett vizsgálódások hiányos voltának tulajdonítván, azon reménynyel táplálja magát, miszerint kellőbb nyomozások fonalán a szellemi tüneményekre is kiterjeszteni a statistika vidékét, egy jobb jövőnek lenne fentartva.

Nem csak a statistika feladatára, és vidékére, de magára a tanfő tárgyára nézve is lényeges az e két iskola véleménye közti különbség; a régi értelemben vett statistika vagy államisme csak államokkal foglalkozik, adatai ha mindjárt az állodalom socialis oldalát inkább illetik is, csak annyiból foglalhatnak benne helyet, mennyiben az államtesttel, a köz célokkal, az állam bel- vagy külhatalmával valami összeköttetésben vannak, holott az új iskola semmi tekintettel nincsen az állodalomra, mindent elismervén tárggyául, mi számokban kifejezhető, hacsak valamely socialis jelenet megmagyarázására és annak törvénye fölfedezésére szolgál is, szintugy a régi iskola hívei által egyhangulag követelt ama kellék, hogy a statistika csak jelennel, vagy egy jelen gyanánt gondolt időszakkal foglalkodjék, az új iskola bajnokai szerint, teljességgel felesleges, mert ezek vizsgálódásaikat nem egyedül jelen időkre szorítják, hanem multa jövőre egyaránt kiterjesztik, a nélkül hogy az államtörténettel való összekoccanástól kellene tartaniok; minthogy

mathematikai állásuk s egészen különböző feladatuknál fogva, egészen más tért foglalnak el, mint a történész; mi tagadhatlanul nagy előnyükre szolgál, minthogy így nem kénytelenek mindenféle elmés mondatokhoz folyamodni, melyekkel mesterséges védfalak gyanánt tanukat a történelemmel való összetévesztés ellen védjék, mint ezt a régi iskola emberei tenni kénytelenülnek, mert az állam-történet is a kor kívánata szerint a státusok socialis létét jobban jobban kezdvén szemügyre venni, az államismét mindinkább teljes elnyeléssel fenyegeti, mely ellen sem a szépen hangzó, de keveset mondó Schlözer-féle szózat: „hogy t. i. a statistika megállapodott történet, és a történelem folyóvá tett statistika;“ sem a Jallati-féle „abstract és concret statistika“ közti fellengző különbség, hanem egyedül a nézet és az előadás szempontjára nézve fenforgó különbségnek kellő méltánylása szolgálhat gátszerűl. Ezen elnyelés, ezen a történelemmel való azonosodásnak veszélye, újabb időkben annál nagyobb, minthogy a mai statistikusokban már nem hiányzik ama Lüder-nélkülözte pragmatikus viszketeg, melynél fogva a jelent a multból kifejleszteni, és a tények okait is fürkészni iparkodván, gyakran minden felállított határjelek mellett a történelem telkére átcsapni, s így magok az államismének a történettel való összeolvasztására alkalmat szolgáltatni kényszerülve.

Az előadásmódra nézve szinte lényegesen eltér a történeti iskola a matematikaitól; amaz előadása közlönyeül a szokásos szónyelvvel és igejellel, emez ellenben számnyelvvel és puszta számjegyekkel élván; a matematikai iskola csak számjegyzékek s számbeli kimutatások elősorolásával, nem pedig magyarázó szótételekkel törekszik a socialis tényeket felvilágosítani. Knies e tárgyra vonatkozó szavai ezek: „Die Zahlenangabe und die Phrasenschilderung sind ihrer inneren Natur nach verschieden, sie können nicht nebeneinander demselben Zwecke dienen; — die exacte Zahlenangabe ist nothwendig, weil nicht eine allgemeine und deshalb immer ungenaue Schilderung und Beschreibung erzielt wird, sondern ein exaktes Facit, in dem jedes unexakte Element Störung und Unrichtigkeit hervorbringt, diese Statistiker (azaz a matematikai iskolaiak) müssen deshalb auf der Zurückweisung aller Vereinbarung über die Zulassung der schildernden Wortbeschreibung unbedingt beharren“ stb; s mégis Hain az osztrák birodalom statistikájában számbeli kimutatások mellett a fejtegetés élő és magyarázó szavával szintugy él mint bármely a régi iskolából való statistikus, vagy van-e az elő-

adásmódra nézve a részletesb taglalás és terjedelmes számozáson kívül egyéb különbség a most idézett munka, és például Schubert Poroszország statistikájának első füzetek között? A matematikai iskola a régiebb és újabb-kor szolgálta számadatok összevetése, és minden adatnak fokenkénti fejlődésének s változtának mintegy története által vél célt érhetni, és Moreau ezt *Méthode d'exposition*-nak nevezi; de mily tág mezőre vezetne ezen tanmód, a statistika ez által mily roppant adathalommá növekednék? ezen előadásmódnak a nevezett szerzőtől adott értelmezéséből eléggé kiviláglik: „Cette méthode, mondja Moreau, consiste à enregistrer, dans un ordre regulier, tous les faits numeriques, qui constituent les élémens d'un sujet quelconque; ainsi, lorsqu'il s'agit des établissemens de bienfaisance ou de ceux de répression, on prend pour unité les malades ou les détenus de chaque hôpital, ou de chaque prison, et l'on fait l'histoire de leur destinée, en suivant de mois en mois, d'année en année, la situation et les mouvemens de chacun de ces établissemens“ stb; de miután ezen uton a számjegyzékek és tabellaris kimutatások gyakran óriási tömeggé növekednének, maga Moreau megvallja, hogy ez esetben e módtól el kell térni; tehát ezen iskola oly előadásmódot állít fel, mely legtöbb esetben épen nem alkalmazható, és melynél nem épen közönséges elmetehetségek s józan bölcsélet nem csekély mértéke tételeztetik fel abban, ki azzal élni kíván, hogy t. i. megbírálhassa, vajjon azon módszer az adott esetben ajánlható-e vagy sem, mint ez Moreau következő szavaiból is elég világosan kivehető: „Il faut avant tout, pour s'élever jusqu' aux hauteurs de la science, la première de toutes les capacités intellectuelles: un esprit juste et pénétrant.“

Végre a tudományos *rendszer* illetőleg, melyben ezen új iskola tantárgyait fel akarja vétetni, sem Moreau, sem Knies vagy Hain munkájában semmi útmutatás nem adatik, Moreau ugy mint Hain csak szárazan a felveendő tárgyakat sorolják elő, és pedig ama rendben, melyet a történeti iskola szerzői közönségesen szoktak követni; valami különös rendszer megalapításának szüksége eddigelé még nem látszott fenforogni, természetesen, minthogy a tudományok körébe tartozó tárgyak összege iránt még magok sincsenek magokkal tisztában, és az általok tantárgynak tekintetni szokott adattömegben még ama vezéreszme, ama főbb nézet hiányzik, mely szerint lehetne az egész tananyagot tudományosan elosztani, miért

is Hain többször idézett munkájában a Schubert, Springer és más statisztikusok által használt rendszert kevés változással mindenben követi.

Az eddig tárgyaltak már eléggé megismertették a matematikai iskola irányát, lényét és tendenciáját, és világosan kimutatták, hogy az, mit ezen új iskola statistika alatt akar érteni, attól, mi eddig statistika tudománynak vététt, mind feladata s fő tárgyára, mind előadás s célzatára nézve lényegesen eltér; azon kérdés támad tehát: vajjon az-e, mit ezen felekezet statistika alatt akar érteni, vagy pedig az-e, a mi eddig statistikának tartatott, igényelheti-e inkább a statistika a tudomány nevét? vajjon továbbá maga a tudomány érdekében kell-e ezen két tant egymástól elválasztani s függetleníteni? és nem képzelhető-e valami kiegyenlítés? — Hogy a szó „statistika“ mind származásánál, mind pedig régi történeti szállománynál fogva a történeti iskolából fejlődött tudományt illeti, már másutt is említettett; de a matematikai iskola az élet és gyakorlatra, nyelvszokás és közvéleményre hivatkozik; azon dualismusról fogva t. i. mely magában a statistika szó származásában rejlik, s mely szerint azt majd a kevesebb helyes latinságu status szóból *állam* vagy *állodalom* értelemben véve, majd és ujabban csaknem általán a helyesebb latinságu „*állapot*“ értelemben vett status szóból származtatják, történt, hogy némelyek az egyik, mások másik érteleмnek nagyobb súlyt és nyomatékot tulajdonítottak, s jelesen a politikai számvevők az állapot szóból való származáshoz ragaszkodva, minden bárminemű és nevű dolog *állapotja* felől közölt számbeli kimutatásaiknak statistika névével való megkeresztelésére magokat jogosítottaknak érezték; és ez, valamint azon körülmény is, hogy alkotmányos országokban a törvényhozó testületeknek évenként benyújtani szokott budgetek, számadások és egyéb kimutatások, szintugy mint a számos, főleg Angol- és Franciaországban keletkezett legkülönbözőbb egyletek évi kimutatásai (melyek mind statistikák név alatt kelnek), többnyire csak mérő számokból állanak, csakugyan ama közvéleményt szülék, mintha statistika név alatt mindig csak valami számbeli összeállítást, valami számbeli dolgot kellene érteni; így a közönséges életben, midőn például valamely tanodának egy évben volt tanítványai, a ben működött tanerők, tanórak és eszközök száma feljegyeztetik, ez ama tanoda statistikájának szokott nevezetelni, vagy ha például valamely

fogház fegyenceinek nem, kor, vallás, büntetés és bűntényök szerinti összeállítása közöltetik, ez ama fogház statistikájának szokott mondatni stb; ezen közvéleménynyé szilárdult nyelv szokásra támaszkodva igénylik a matematikai iskola hívei, hogy ezen köz értelemben csak az általuk vallott tan, mint puszta számokkal foglalkozó tudomány kizárólag tehet szert a statistika címére, az e név alatt pedig eddigelé létezett történeti államrajz csak „államisme“ vagy „jelen lét ismérének“ lenne nevezendő; de ha ők nyelv szokásból akarnak igényt képezni e nevezetre, tovább kell mennünk, és azon okokra vissza kell szállnunk, melyek e szokás és közvélemény szülésére alkalmul szolgáltak, miért nevezetnek a fénérintett számbeli kimutatások statistikaiaknak? azért-e egyedül, mivel merő számokból állnak? Legkevesebb sem, hiszen akkor minden számtéttel, minden számvetés e névre tehetne igényt, egy kereskedelmi könyv kivonata, kereskedelmi számla, árjegyzékek s más efélék neveztettek-e valaha statistikának? E szóval csak azon kimutatások szoktak megilletetni, melyek statistikai fontosságu tárgyakat foglalnak magokban, azaz oly tárgyakat, melyeket a statistika tudomány az állam hü ábrájának kiállítására felhasználhat, oly tárgyakat, melyek az állam bel- vagy külélete cselekvőségének megismertetésére vezetnek, csak azon jegyzékeket, azon dolgozatokat köz életben is e névvel szokták ellátni, melyek statistikai anyagot, azaz amaz egyes szálatokat és fonalakat szolgáltatják, mikből valamely állam statistikai képe szövethetik, tehát a nyelv szokás sem ruház fel különbség nélkül minden számokra fektetett munkálatot statistika nevezettel, hanem azt csak bizonyos irányu és tartalmu iratoknak tulajdonítja. S ne gondoljuk hogy ez merő logomachia, hogy keveset nyom: vajjon az eddig statistikának vett tudomány „államismének“ vagy statistikának nevezetlik-e? Ez magában véve ugyan közönös, mert mind a két nevezet jelenleg azonos, de az nem lehet közönbös, vajjon statistika alatt lehet vagy kell-e mást is érteni, jelesen azt, mit a matematikai iskola akar alatta érteni? És erre már a felhozottakból önkényt foly a felelet, hogy egyedül csak az államismét illeti a statistika cím; mert a mit a matematikai iskola statistika nevezettel akar felruháztatni, nem egyéb, mint *politikai*, vagy helyesebben, *statistikai számtan*. Igen a számtant lehet statistikai fontosságok kiszámítására alkalmazni, és ennek feladata a socialis élet mozgalmainak törvényeit kiszámítani, ennek feladata a

népélet minden számbeli tényezőit vizsgálódásai tárgyává tenni, ez valóságos matematikai tudomány, ez nem szorítkozik egyedül a státuséletre, és a jelenlétre, ennek célzata tehát matematikai pontosságú igazságokat közölni stb.; és mi akadályozza e tannak, a socialis és állambeli elemnek folytonos tágulásával, napról napra növekedő kiterjedésénél fogva méltán igényelhető függetlenítését, és minden más tudománytól való tökéletes elkülönítését? minden rokonság mellett, melylyel a statistikához köttetik, mégis egészen más tere, feladata és tárgya lévén; a statistika csak az általa nyert eredményeket használván fel maga céljaira; mint ezt a történet-, nép- és földrajzzal is teszi; mert tagadni nem lehet, hogy a statistika vagy államisme csak több tanokból szedett tételek gyűjteménye minthogy méh gyanánt a tudományok egyes virágaiban rejlő méz-, alkatot összehordja és képének kiegészítésére felhasználja; de nem osztózik-e e sorsban más tudományokkal, melyek szinte különféle tanokból kölcsönzik anyagukat, és azt csak saját szerű feldolgozás által, bizonyos szempont szerinti összeállítás által az önálló tudományok sorába helyeztetik? mint például az orvosi rendészettan s a törvénszéki orvostan stb.

Ha már az elősoroltak után a matematikai iskola maga valójára visszavezettetik, ha t. i. minden állításai és tanszabályai mint csakugyan önálló tudomány szerepében jelenkező *statistikai* (vagy politikai) *számтанra* vonatkozóknak vétetnek, magától helyreállama viszony, melynek közte és a statistika közt természetképen kell léteznie, és mely szerint a statistikai számтан a statistikának egyrészt legbiztosabb alapját, másrészt pedig egyszersmind legkivánatosb forrását fogja képezni; a statistika számműtételre fektetett adatait a statistikai számтан szabályaira való hivatkozás által, a számтан pedig felállított általános törvényeinek helyességét a statistika-közlötte adatokra való hivatkozás által fogván igazolhatni. — E coordinált viszony és mindegyik tan külön terének megállapítása mellett magától minden további kiegyenlítésnek szüksége elenyészik, mert mindkettő mezejének constatirozása után sem a statistikának nem kellend a számтан körébe vágó számításokba és örökké működő törvények nyomozásába bocsátkoznia, sem viszont a számtannak nem kellend a statistika köréhez tartozó állambeli intézmények fejtegetésével vagy a socialis téren talált számviszonyok alkalmazásával foglalkodnia; és így mind a két tan legtöbb tárgyai mind kö-

zössége mellett mégis egészen külön téren fog mozoghatni; megmutatja ezt Hain ministerialis titkárnak többször említett munkája eddigelé megjelent részének egész tartalma, mely habár a matematikai iskola követeléseinek gyakorlati munka általi valóításának kellene lennie, épen nem mutat más formát, más tartalmot, mint például B. Redennek vagy Schubert, Springernek és más jobb statisztikusoknak majd statistika, majd államisme címével ellátott munkái; csak hogy a nevezett író különös kedvező helyzeténél fogva, mely ötlet merő hivatalos adatok birtokába juttatja, és ama ritka számtani képességénél fogva, melylyel párosulva ernyedetlen szorgalommal, a legelvontabb számműtétekbe elmélyed, az eddig megjelent osztrák birodalombeli statistikáknál sokkal becsesebb munkát szolgáltat, mit köz halálával el kell ismernünk, mert biztos kalauzul veheti a kormány államának e hű tükrét, köszönettel karolhatja fel a tanár előadási leckéinek ezen ariadnei fonálát, és örömmel üdvözölheti minden olvasó a hazai ismereteknek e dús aknáját!

Végül itt még azon kérdés megfejtendő: ezen matematikai iskola mi hasznót hajt az életnek és tudományoknak egyáltalán, és mi hasznót nyújt különösen a statisztikai tudománynak? — Ama nagy előnyökön kívül, melyek minden szellemi eszméebresztéssel, minden elmesurlódással szükségkép egybekapcsolvák, és melyek nem téveszthetik el a szellemi életre való jótékony befolyásukat, ez iskola által felköltött tudományos cselekvőség még ama sikerdús eredményt szüli, hogy általa az eddigelé biztos irány nélkül tévelygett politikai számtannak ama nagy mezeje szerencsésen megnyitott, melyen az jövőben fogantattjesen működhetik, a politikai vagy helyesebben a statisztikai számtan ez által eredeti ama feladata felé vezettetett, melynél fogva mind az életre, mind a tudományokra egyáltalán, jelesen a politikai tanokra nézve oly fontos adatokat fog közölhetni, mert ezen ujdun kijelelt mezőn teendő tapasztalati vizsgálódások és számtani működésekből a rendészet, közgazdász és pénzügytan legbecsesebb elemeit fogja meríthetni, a világhírű Humboldt Sándor jeles mondata szerint: „Im politischen Haushalt, wie bei Erforschung von Naturerscheinungen, sind die Zahlen immer das Entscheidende; sie sind, die letzten unerbittlichen Richter in den vielbestrittenen Verhältnissen der Staatswirthschaft.“ — A politikai számtan ezen kitűzött új irány felé törekedtében az emberi élet számtalan rejtélyeinek természetes megfejtésére biztos kulcsot

fog szolgáltatni, matematikai pontossággal tett műtételei örök törvények felfedezésére csakugyan vezethetendvén; a fendicsért nagy Humboldt (Kosmos I. részében) e tárgyra vonatkozólag így nyilatkozik: „Bey allem Beweglichen und Veränderlichen im Raume sind mittlere Zahlenwerthe der Ausdruck physischer Gesetze; sie zeigen uns das Stetige in dem Wechsel, und in der Fluth der Erscheinungen. — De valamennyi tudományok közt egy sem örülhet testvértudományuk e szerencsés felvirágzásának annyira, mint a statistika, mely az állam jelen állapotjának ábrájához sehonnan oly bő és biztos adatokat nem fog kölcsönözhetni, mint ezen kirekesztőleg statistikai anyag taglalgatásával foglalkozó tanból, mert Knies tanár szerint: „giebt sie die genügende und volle Wahrheit der Erscheinungen, sie kann allein die Elemente für dieselbe so wahr hinstellen, sie allein giebt Beweise, beseitigt alle Täuschungen, und spricht das Verdammungsurtheil über die Probierkunst“ stb — — s másutt; „aus der exacten Angabe allein spricht die unverhüllte, die ganze Wahrheit zu uns“ stb. — csak a politikai vagy helyesebben statistikai számtan segélyével, a statistika, a nélkül hogy különben is nagy terjedelmét még a statuserők az állambeli és társadalmi tünémények törvényei nyomozásával kellene tágitania; ama gyakorlati fontosságát fogja kellőleg kifejtetni, melylyel a politikai tudományokra nézve természetképen birnia kell; Schulz helyes észrevétele szerint: a statistikának rendeltetése levén: a népelet mozgalmairól szóló törvényeknek végrehajtására meghivatott politikának alapját és talpkövét képezni.

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

ÚJDONSÁGOK.

— Szépirodalom. — *Kemény Zsigmond Regényei.* Kiadja Szilágyi Sándor. I. II. kötet: Férj és Nő. Két kötet. Pesten, Emich és Eisenf. könyvnyomdája. n12r. 244 és 253 l. Füzve 3 ft.

Psychologiai regény, melyben az érdek mélységgel, a világismeret költészettel szerencsésen egyesül.

Jókai Mór Ujabb Novellái. Hangok vihar után. I. kötet: A Varchoniták. Shirin. II. kötet: Fortunatus Imre. A kalóz király. Pest, Emich könyvnyomd. 1852. n12r. 163 és 209 l. Füzve 2 ft.

Az olvasó közönség eléggé ismeri a szerző módját, ezeket a pikant motivumokat, s a füszeres előadást. Az érdeket nem tagadhatni meg e művecskéktől.

Szépirodalmi Könyvtár. Kiadja Heilprin Mihály. Tizedik füzet: *Két gyűrű*, svéd beszély, írta *Wetterbergh*, ford. Szilágyi Gyula. Miskolc, nyomatott Deutsch Dávid bet. 1852. 18r. 101 l. Füzve 20 kr.

Kemenesi Cimbalom. Írta *Szelestey László*. Pest, 1853. Müller Gyula bizománya. 32r. VIII és 179 l.

Dalok, népies jellemmel. Sok jó; a forma egészen hatalmában van a szerzőnek.

— *Nyelvkönyvek.* — *Magyar ragozási Táblázat.* Verzeichniss der ungrischen Beifügungen, von M. *Szegfi*. Pest, Müller nyomd. 1853. 8r. 16 l.

Latin irályképző Gyakorlatok a nagy-gymnasium felsőbb osztályai számára. Írta *Koczányi Ferenc*, kegyesrendi áldor s a pesti nagy gymn. tanára. Második bővített kiadás. Pesten, 1852. Kilián Gy. egyetemi könyvtáros tulajdona. n8r. VIII és 183 l. füzve 1 ft.

A mit az első kiadásról javalólag mondtunk, e sokkal bővebről jó lélekkel ismételhetjük. A könyv nem csak nyelvtani anyagot nyújt, hanem fontos ismeretek halmazát is, melyek leginkább a classici nemzetek életére és miveltségére vonatkoznak. És így egyszersmind hasznos magyar olvasókönyvül szolgálhat.

Német Nyelvtan az ujabb nyelvészet elvei szerint. Írta *Ballagi Károly*. Második javított és tetemesen bővített kiadás. Pesten, 1852. Heckenast sajátja. n8r. VIII és 290 l.

Ahn J. Gyakorlati Tanmester a francia nyelv gyors és könnyű megtanulására, melyet (a) magyar nyelvhez alkalmazott, olvasási szabályokkal, nyelvtani alakzatokkal, jegyzetekkel és erkölcsi elbeszélésekkel bővített és újra átdolgozott Mutschenbacher Alajos. Harmadik kiadás. I. folyam. Pest Emich tulajdona. 1852. VIII és 206 l. 30 kr. — II. folyam, 191 l. szinte 30 kr.

Elismert jóságú könyvnek a magyar nyelvhez alkalmazott kidolgozása, szché mákkal kiegészítve, úgy hogy a gyakorlat és elmé-

let kézen fogva jár. A mely tanítvány e két folyamot általdolgozta, képes leszen nem csak bármely könyvet érteni, de franciául fogalmazni is.

— Ifjúsági iratok. — *Schmid Kristóf Ifjúsági Iratai.* Harmadik egészen újra átdolgozott magyar kiadás, új beszélyekkel bővítve és tiz acélmetszettel díszítve *Sujánszky Antal* szerkesztése alatt. Tizedik kötet. Pesten, Emich G. sajátja 1851. n16r. 273. l.

A világ történetei a legrégebb időktől fogva a legújabb korig. Vezérfonalul a történeti oktatásban. Irta *Kiss Lajos.* Második kiadás. Pest, kiadja Heckenast Gust. 1852. 12r. 244 l. füzve 48 kr.

Egyszersmind VIII-d. kötete a XI kötetre terjedő, Olcsó Iskolai Könyvtárnak.

— Történet. — *Elmélkedések a magyar nemzet viszon-tagságainak története felett.* Irta *Vida Károly.* Pesten, nyomtatott Lukács L. 1852. 8r. VII és 181 l. Ára 1 ft.

Szerző azon álláspontból indul, hogy a magyar népnek, mint minden másnak, eredetét Mózsés megírta, hogy őshazáját a Tigris és Eufrat közén kell keresni; hogy mint ősnép sokat bolyongott, míg mai honába telepedett, mihez képest Ázsia és Európa több részein egykori ottvoltának emlékei különféle nyelvekben, különösen a család- és helynevekben fennvannak. Bővebben tárgyalja aztán nemzetünk ősi történetét, a mennyiben a bibliában foglaltatik (?). Hogy minden a bibliai nevek magyarosításán alapszik, magában értetik, hogy szerző hívő s nem kritizáló olvasókra tart számot, maga is elég világosan adja értésünkre. Eltekintve e historiai résztől, melynek olvasásakor nem mindenkor tudjuk tisztán: vajjon komolyan szól-e szerző; oly lelkülettel találkozunk a könyvben, mely tiszteletre méltó. S erre teszszük mi itt a súlyt, nem a historiára, mely más törvényeknek hódol, mint az a hit, mely nemzetek és egyéneknek életök bizonyos szakáiban egyetlen egy gyámoluk és vigasztalásuk.

— Államtud. — *Váltó Jogtan* és csődszabályok betűrendes szótára. Legújabb rendeletekkel bővítve, váltó ügyvédek, bírák, kereskedők, iparosok és váltó-üggyekkel foglalkozók számára kézikönyvül. Irta *Kassay Adolf.* Pest, nyomt. Beimel és Kozma. Edelman K. könyvkeresked. 1852. n8r. 192 l. füzve 1 ft. 12 kr.

Útmutatás a telek- és betáblázási könyvek megalapítása és gyakorlati vezetésére. Közli *Balogh István.* (Magyarul és németül). Pest. 1852. Magyar Mih. könyvkereskedésében. n8r. 159 l.

— *Mathematikai tud.* — *Számtan.* Irta *Elefánt Ferenc.* Első füzet: Alapmunkálatok egész számokkal. Pest, nyomt. Lukács 1852. n8r. 150 l. füzve 1 ft.

Szerző különösen a mindennapi élet, főleg a gazdák, iparosok, kereskedők, úgy az ügyvédek és tisztviselők szükségait tartotta szem előtt. Az egész három füzetre van számítva, a második a törénytant, a harmadik a gyökhuzás, viszony és aránytant, a sorzat és fokmatannal (logarithmokkal) tárgyalandja.

Elemi mértan. Első rész: Számtan. Irta *Tatai András*, a kecskeméti ref. főiskolában mér- és természettan k. r. oktatója*). Pesten, 1852. Landerer és Heckenastnál. n8r. VI és 276 l.

Az ismeretes derék szerző „Tiszta Mathesisének“ nem második kiadása, hanem, rendszerre, bőségre és műnyelvre új munka.

Számtan, fejlesztő rendszeren, népszerű modorban. Önképzők, köz és magántanítók használatára. Irta *Árray József.* Patakon, a főisk. bet. 1852. n8r. 1—152 l.

Tulajdonkép csak az első rész, mely az egész számokat tárgyalja.

— *Természeti tud.* *A Terményrajzbani oktatás Alap-eonalai.* Első füzet: *Állattan* (zoologia), mely egyszersmind a saját helyén tárgyalt embertant magában foglalja. Irta *Minikus Vince*, zirc-cisterci r. tanár, s a magy. kir. természettud. társ. r. tagja. 6 váz-ábrával. Pest, 1852. Emich nyomd. n8r. VIII és 240 l. Ára füzve 50 kr.

Egyike legjobb természetrajzi könyveinknek. Rövid tekintet után az özsves természetvilágra, az állatrajzot általános állattannal nyitja meg, következik a (Cuvier-féle természetes) rendszer vázlata s e szerint tizenkét osztályban a nevezetes állatok előadása. Szerző illő figyelemmel van az osztályok, rendek és fajok rajzában a testalkatra, az életműködésekre, erkölcsökre és földrajzi elosztásra, szorgalommal feljegyez minden nevezetességet, érdekességet, mindent mi közéleti tekintetben tanulságos és fontos, helyenként emlékkereszkéket sző be a tanuló figyelmének lekötésére, úgy physico-theologiai rövid elmélkedéseket, s helyről helyre gyakorlati kérdéseket, melyeknek a már előadottakból a tanítványok által megfejtése nem csak az ismételtnak célszerű módja, hanem

*) Tudományt tanítunk, embert oktatunk.

egyszersmind észlelésre s a természet felett öngondolkodásra szoktatja a tan ulót. Az embert, mint illik, külön cikkben bővebben tárgyalja. Megvalljuk, mindent a mit jót követelhetünk egy ily tan-könyvtől, megeléünk ebben, s nincs állatrajzunk, mely ily mérsékelt kiterjedésben oly sok jót, *tudományos úgy mint gyakorlati* tekintetben, nyújtana. Hogy az oktatásnak mutatóványokkal (akár élő v. készítményes állatok-, akár képekkel) támogattni kell, magában értetik. Ezeken túl *rend-kivül* olcsó ára is ajánlja.

Terményleírás, vagyis a legnevezetesebb állatok, növények és ásványok rövid jellemző és világos leírása *Márki József* kir. képez-dei tanár által. Pesten, 1852. Müller Emil nyomd. 8r. 25 l. füzve 8 kr. (Szása 10 fl.).

A leglényegesebb az öszves természet-rajzból; alkalmas vezér-fonal a népiskolák számára.

Legujabb és legbiztosb fölfödözés mint lehessen némely cse-kély gyógyszer használata s kellő magatartás mellett csupán az édes kútviz által az önfertőztetés következéseit, az akarat ellen való éj-jeli magömléseket és a fejér folyást legalaposabban megorvosolni, s a férfiuság elgyengült erejét visszaszerezni. Tizennyolcadik meg-jobb. német kiadás után magyarosítá egy emberbarát. Harmadik ki-adás. Pest, 1852. Landerer és Heck. nyomt. n8r. 62 l.

— *Eg é l y t u d o m á n y.* — *Emlékkönyv.* Kiadja *Danielik Já-nos*. Második kötet. Pesten, 1852. Müller E. nyomd. Kir. 8r. 450 l.

Ezen egélytudományi évkönyv négy osztályban értekezéseket, missió-tudósításokat, bírálatokat és vegyeseket hoz. Megnyitja a kö-tetet kiadónak *a történet szelleméről* jelesül irt értekezése, mely-ben isten kormányzó kezeire utalván a nemzetek történeteiben, a történetnek ily szellemben tárgyalását sürgeti iskoláinkban. Jelentes cikk *Aquinoi sz. Tamás theologiájának* szelleme is Kovács József-től. Követik: Röpeszmék a kath. egyház tekintélyéről Pauer János-tól, II-d. cikk; a kath. liturgia szüksége s magasztosságáról Szán-tófy Antaltól; a bold. szűz szeplőtelen fogantatása dogmatikai meg-határozásának társadalmi alkalmisága olaszból; korszerű kalászat Weinhofer József naplójából; a karének hazánkban, *Wimmer Jó-zsef* bécsi karnagy, és nyílt levél *Haas Mihály* pécsi préposthoz (az egyházi ének nálunk hanyatlása okairól) *Schmidt Péter* pécsi orgonistától (Ez eszmemozgmalmat magyar egyházi zenénkről mint igen jelentékest köz figyelembe ajánljuk). Kiemeljük Phillips Egyház-

jogának ismertetését is Zalka Jánostól. A Tárca valóban dúsgazdag tartalmu: A föld és az emberi nem őstörténete, Mózes kosmogoniája és a geologia és nyelvnyomozás eredményei után, Ráth A. Józseftől (Marcel de Serres és Mutzl után); Emlékek a Duna mentén Földvártól Vukovárig, Régebb és újabb műemlékeink, Irodalmi forgácsok: mind a három tanulságos és mulatságos cikk, mint minden Haas Mihály pécsi prépost tollából; végül Irodalmi Értesítő Egerből, s néhány szó Gaume munkájáról, melyről a multkor emlékeztünk. — Ismételjük: ezen emlékkönyv a katolikus tudományos mozgalmak magosságán áll, s a kor erkölcsi nagy kérdéseit tárgyálván, minden művelt embert közelről illet.

Vallásra való Bevezetés, s a keresztyén vallás sarkalatosabb igazságai. Népiskolák számára. Másod. jav. kiadás. S. Patak, a főtnoda bet. Sr. 52 l.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

VIII. IV-ik László király adománylevele Bárczay Ulyés, Henrik és Miklós részére jul. 21-ről, szerdáról, 1277-ből. Nos Ladislaus dei gracia Rex Hungarie memorie commendantes significamus uniuersis quibus expedit presencium per tenorem, quod *Elyas filius Johannis de Barcha*, cum *Herrico* et *Nicolao* fratribus suis coram nobis constitutus dixit nobis, quod *Mykou* proximus suus heredum carens solacio decessisset, cuius possessiones petiuit a nobis sibi dari, cuius petitioni nos regio occurrentes cum fauore, possessiones dicti *Mykou* hereditarias, contulimus *Elie*, *Herrico* et *Nicolao* habendas et pariter possidendas sine iuris preiudicio alieni. Datum *Segedini* in crastino *Elie* prophete Anno Domini M-o CC-o LXX septimo.

Egy-újjnyi íróhártya eredetie a Bárczay nemzetség gazdag levéltárában. Pecsétnek semmi nyoma.

A Bárczay nemzetség, Árpád idejétől birja Abauj vármegyében örök-birtokát. Új adomány-levelet felőle csak Zsigmond királytól kapott, Lodiban, december 21-dikén, csütörtökön, 1413-ban miként következik.

Commissio propria domini Regis.

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper Augustus, ac Hungarie etc. Rex, memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, quod nos attentis et in memoriam nostre Celsitudinis reductis preclaris fidelitibus et fidelium seruitiorum gratuiti meritis fidelis nostri *Elye* filij *Mathei* de *Felsewbarcha*, familiaris fidelis nostri grate et sincere dilecti *Nicolai* filij condam Magnifici *Nicolai* Bani de *Peren*, per ipsum sub di-

uersitate locorum et temporum, toto suo posse, summa cum diligencia, deuotionis constancia, et sollicitudinē indefessa, nobis et sacro nostro regio diademati exhibitis laudabiliter et impensis, volentes sibi premissorum suorum seruiciorum intuitu, quodam speciali nostro Regio occurrere cum fauore, quasdam ipsius *Elye*, et per consequens *Ladislai* carnalis, et *Ladislai* filij *Clementis*, de eadem *Felsewbarcha*, condiuisionalís fratrum suorum possessiones, videlicet *felsewbarcha* predictam, necnon *Alsowbarcha*, *Haragis'tya*, *Kysfalud*, *Tresa* et *Pere* vocatas, in Comitatu *Abreyuariensi* existentes, in quarum scilicet pacifico dominio progenitores ipsorum, vti asseritur, pacifice perstitissent, persisterentque ipsi de presenti, simul cum vniuersis ipsarum vtilitatibus, puta terris arabilibus, cultis et incultis, campis, pascuis, syluis, pratis, nemoribus, virgultis, fenetis, molendinis, montibus, vallibus, vineis, aquis, aquarumque decursibus et generaliter cunctis vtilitatibus earundem integritatibus, quouis nominis vocabulo vocitatis, sub eisdem veris metis et antiquis limitibus, quibus eedem ab olim hucusque rite et legitime tente fuerunt et possesse, ex certa nostre Maiestatis sciencia, Prelatorumque et Baronum nostrorum sano exinde prehabito consilio, prefato *Elye*, et per eum annotatis *Ladislao* carnali, et alteri *Ladislao* condiuisionalí fratribus suis, ipsorumque heredibus et posteritatibus vniuersis denuo et ex nouo, noueque nostre donacionis titulo, ac omne Jus nostrum Regium, quibuscunque ex causis seu rationibus nostram in eisdem concernens Maiestatem, dedimus, donauimus et contulimus, immo damus, donamus, et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter per ipsos eorumque heredes et posteritates, tenendas, possidendas, pariter et habendas, saluis juribus alienis. Datum Laude, in festo beati Thome Apostoli, anno domini Millesimo quadringentesimo XIII-o Regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XXVII-o Romanorum vero quarto.

Látszik e két eredeti levélből, hogy a *ch*-t még a XV. századbeli okiratokban sem lehet mindig *cs*-nek, hanem olykor *c*-nek kell olvasni. Mert nem tévedne senki jobban, mint a ki e két levélben előforduló *Barcha* nevet *Bár-csa*-nak és nem *Bárcá*-nak olvasná. *Bárca* helység közel esik *Peren*-hez, — így mondja ezt a nép ma is és nem *Perén*-nek, egész Abaújban, — ezért *Bárczay Illyés* fegyvertársa = familiaris volt *Pereni* vagy *Perenyi*, ma elrontott kiejtéssel *Perényi Miklósnak*, a *Miklós bán fiának*, azaz együtt vele és hadaival követte a királyt külföldre.

Nevezetes hogy 1277. is, 1413-ban is *Bárczay Illyés* kap királyi adományt, és pedig az előbbi esetben, elhalt rokonának *Mikó*-nak jószágát, melynek oldalagos öröklődés útján, csakugyan reá kellett volna szállani. A *Mikó* úgy hiszszük, *Michael*, mi *Mikahel*-nek is íratott, legalább a *Nicolaus*-tól mindig megkülönböztetik. *Felső*- és *Alsó-Bárca*, *Haragys'tya*, *Kisfalud*, *Túza* és *Pere*, *Kisfaludon* kívül ma is valóságos birtoka a *Bárczay* nemzetségnek.

Máskor többet ezen Árpáddal kijöttős nemzetségről, melyet eddig kevéssé ismert a haza, s melynek a *Bárczay Ferenc* úr szívességéből előttünk megnyitott levéltára dús adatokat szolgáltat a nemzet történeteire.

Jászay Pál.

UJ

MAGYAR MUZEUM.

II. ÉV.

DEC. 1. 1852.

XV. FÜZ.

A HÉT MAGYAR NEMZETSÉGRŐL.

SZABÓ KÁROLY.

Jelmondat: Egy az igazság, melyet emberi találmány el
nem töröl, rozsdá meg nem emészt.

Arab mondat. *Jerney, Keleti Ut. I. 87. l.*

Hogy keletről Árpád vezérlete alatt mai hazánkba szállott őseink vérségi szerkezetet hoztak magokkal, nevezetesen 7 nemzetségre voltak osztva, melyek legrégibb honi történetirónknak, Béla király névtelen jegyzőjének, tanúsága szerint a hét fejedelmi férfiú vagy is 7 törzsfőnök vérszerződése által választott közös fejedelmök felsőbbsege alatt egy tömör nemzetté szövetkeztek ¹⁾, hogy

¹⁾ *Anonymus Belae Regis Notarius, V. és VI. fej.* — Ő ugyan Álmost, Árpád atyját állítja a magyarok első választott fejedelmének, ezen történeti valótlanságot nézetem szerint csak azért hirdetvén, hogy az öreg Álmossal a fejedelemséget fiára Árpádra Ungvárnál átruháztatván, őt *dux Hungariae*-nek s vitézeit *Hunguari*-nak keresztelve, a *Hungarus* névnek szerezte *Hungeár*-tól eredő származását igazolni láttassék: hogy azonban Árpád és nem Álmos volt az első választott fejedelem *Bíborban született Konsztántinoszon* kívül, ki Árpád választását még Etelközben világosan atyja Álmos mellőzésével mondja történetnek, igazolják *Georgiosz Monakhosz* és *León Grammatikosz* Kr. u. 945-ig terjedő évkönyveik, melyekben Árpád még Etelközben a magyarok fejéül említették; igazolják honi évkönyveink *Kézai, Turóci, a budai és pozsonyi évkönyvek*, melyek a magyarok első kapitányának világosan Árpádot írják, sőt *Kézain* kívül azt is

e szövetséges nemzetségi szerkezet vezérfejedelmek korában is létezett, s csak első királyunk sz. István által, mint az általa behozott tiszta egyeduralkodó rendszerrel össze nem egyeztetendő országos intézmény töröltetett el, de ezen jellemének elveszte után is a nemzetségek ágaiból származó személyek közt magánjogi viszonyokra nézve több mint 3 századon át érvénynyel bírt: mind ezen történeti tényekre a bel és kül történetírók, okleveleink, a velünk faj- és nyelvrokon kozárok, kúnok, besenyők és székelyek nemzetségi szerkezetének hasonló volta oly világos bizonyságokat nyújtanak, hogy azok valósága iránt alapos kétségünk fön nem foghat.

Legrégibb belföldi történetírónk, Béla király névtelen jegyzője, új hont kereső őseink főnökeiül 7 fejedelmi személyt (septem principales personae) említ, kik magokat a vérszerződésben szabad akarattal és köz értelemmel választott fejedelmök (szerinte Álmos, igazán Árpád) felsősége alá vetették, de oly világos kikötéssel, hogy magok és fiaik a vezér tanácsából és az ország tisztjéből soha ki ne rekesztessenek, — mi által a 7 nemzetségnek az ujdun alakított fejedelmi hatalom ellenében önkormányzási hatóságát kívánták föntartani, — s e 7 fejedelmi személy neveit ekként sorolja elő: *Álmos*, Árpád atyja, *Előd*, Szabolcs atyja, *Könd*, Csörsz atyja, *Ónd*, Ete atyja, *Tas*, Lél atyja, *Huba*, a Szemere nemzetség törzsöke, és végre *Töhötöm*, Harka atyja, Gyula és Zsombor nagyatyja ¹⁾.

Névtelen jegyzőnk után legrégibb történetírónk Kézai Simon, ki a maga korát, a XIII. századot, megelőző eseményeket kétségtelenül valamely régibb évkönyvből írta ki, s ki a névtelen jegyzőt, mint munkájából kitetszik, épen nem ismerte, őseinket szinte 7 kapitány vezérlete alatt hozza be mai hazánkba, kiknek neveit ekként sorolja elő: első kapitány *Árpád*, második *Szabolcs*, harmadik *Gyula*, negyedik *Örs*, ötödik *Könd*, hatodik *Lél*, hetedik *Bölcs* ²⁾.

följegyzék, hogy Álmos Árpád atyja, mielőtt az új honba léphetett volna, megöletett; igazolja végre a *Sándor-féle régi székely évkönyv* is, mely szerint Árpád, még mielőtt Munkácshez ért, a Ruthénia szélein eleibe ment székely követeknek bizonyos köre metszett alaptörvényeket ajándékozott. Csakugyan első fejedelmek és királyaink okleveleikben, történetíróinknál és a köz életben mai napig nem Álmos, hanem Árpád házából és véreből valóknak neveztetnek.

¹⁾ *Anonymus Belae R. Notar. VI. fejj.*

²⁾ *Simon de Keza, de originibus et gestis Hungarorum, II. könyv 1. fejj. 4—11. §.*

Annyira egyeznek ezen előadással, Kézai után csak nem szóról szóra átirrt évkönyveink, Turóci s a budai és pozsonyi név alatt is-

Podhradský kiadásában, 37—39. l. — Összehasonlítván a 7 vezérnek ezen Kézai által közlött névsorát a névtelen jegyzőével, csak egy vezér *Könd* nevét találjuk ugyan mind kettőnél teljesen egyezőnek, de észre fogjuk azt is venni, hogy Kézai 3 kapitánya *Árpád*, *Szabolcs* és *Lél* a névtelen jegyző által említett *Álmos*, *Előd* és *Tas* fiai, a Kézai *Gyulája* a névtelen jegyző *Tóhtötöm*-jének unokája, és így Kézai 7 kapitánya közt csak kettőt találunk, ki a névtelen jegyző vezéreivel rem egyezne vagy azoktól nem egyenes vonalban származnék. E kettő *Örs* és *Bölcs*, kik közül az első névtelen jegyzőnk szerint a magyarokhoz Kionál csatlakozott kúnok egyik vezérének *Acsád*-nak fia, a második pedig *Bogát* fia volt, s mindkettő nevezetes szerepet vitt a honfoglalási hadjáratokban. *Örs* úr a *névtelen jegyző XXXII. fej.* szerint Borsodban a Nyárad vize körül kapott földet, s annak forrásánál építette *Örs* úr várát, *Kézai* szerint pedig e. h. 8. §. a Sajó mellett, és így csakugyan e vidéken ütötte föl sátrait. *Bölcs*-et névtelen jegyzőnk több helyt *Lél*nek *Tas* fiának társaságában említi hadparancsnokul, s így nem csodálhatjuk, ha Kézai, ki névsorát szintén mint a névtelen jegyző, hagyomány után, de annál későbbben szerkesztette, ez igen nevezetes hadi férfit bajtársával *Léll*el együtt a 7 kapitány közé sorolja; mit annyival inkább is tehetett, mert egy más *Bölcs*et (*Βουλ-7ζούς*), *Kál* fiát, *Bíborban* szül. *Konsztántinosz*, a *Birodalom* kormányzásáról 40. fej. csakugyan úgy említ, mint ki az ő idejében (949. Kr. u.) Magyarország harmadik fejedelme és kárhánja volt; mire megjegyzendő, hogy szerinte Magyarország első fejedelme az *Árpád* vérekből való nagyfejedeleme, második a *gyula*, harmadik a *kárhán*, mely két utóbbi bírói tisztet viselt, de a *gyula* a *kárhánnál* elébb való volt. — Ezen összehasonlítás után, melyből kitűnik, hogy Kézai kapitányai közt több férfiú nevét találjuk, kik csak a névtelen jegyző szerint *Árpáddal* egykorú atyjai után léphettek a nemzetségfőnöki hivatalba, azon nevezetes eredményre jövünk, hogy valamint az országfejedelmi méltóság *Árpád* családjában, úgy a nemzetségfőnöki tisztségek is az illető családokban fírói fira szállt; mi a nemzetnek vérségi szerkezete mellett nagyon is természetes volt, s a vérségi szerkezetet legtovább megőrzött székelyeknél a tisztségekre nézve még a XVI. század közepén is divatozott. Lásd a Marosszéki hadnagyai és bírói tisztségek 6 nem és 24 ág szerinti névjegyzékét 1548-ból *Engel* által a gróf Eszterházy-féle kéziratból közölve *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianae* e. h. 350—352. l. és innen *Kállainál*, *Hist. értekezés a székely nemzet eredetéről* 90—91. l. — Hogy a hivatalok az ősmagyar vérségi szerkezet korában egy családban állandók voltak, arra mutatnak *Konsztántinosz* császárnak e szavai e. h. 40. fej. „tudni kell, hogy *Bölcs*, a *kárhán*, fia *Kálnak* a *kárhánnak*,“ melyekből kitűnik, hogy az ország harmadik méltósága, a *kárhánság*, a császár idejében apról fira szállt.

meretes évkönyvek, hogy ezen átiratokra különös tekintettel lenni itt egészen felesleges lenne. — Ezen 7 magyar nemzetségfőnököt emlegeti a névtelen jegyző *Hetumoger* (hét magyar), Kézai pedig és követői *Septem Hungari* és *Septem Capitanei* név alatt ¹⁾.

Honi évkönyveinkkel, melyek őseinket 7 fejedelmi személy vagy 7 kapitány alatt mondják beköltözteknek, szépen öszhangzik az Árpád fiával Zsolttal egykorú Biborban született Konsztántinosz császár előadása, ki a magyarok közt szinte 7 nemzetséget említ, s ezeket a kozároktól elszakadt és hozzájuk állott kabarok nyolcadik nemzetségével együtt „a kabarok és turkok (magyarok) nemzetségeiről“ című cikkében név szerint ekként sorolja el: „Első nemzetség a khazároktól elszakadt s főntebb említett *kabarok* (szerintem *kóborok*) nemzetsége, második a *Nyéké*, harmadik a *Megyeré*, negyedik a *Kürt-gyermaté*, ötödik a *Tarjáné*, hatodik *Jenő*, hetedik *Kara*, nyolcadik *Kaza*“ ²⁾.

Nem számlálja ugyan el a császár ezen 7 magyar nemzetség főnökeit külön-külön, de előadása folytán világosan mondja, hogy a magyaroknak első fejük az Árpád nemzetségéből sor szerint következő fejedelem, és két más, a gyula és kárkhán, „de van minden nemzetségnek is fejedelme“ ³⁾; miből tisztán kitűnik, hogy a nemzetségi fejedelmek hatósága a X. század közepén Zsolt halála után

¹⁾ Tévedésben van Podhradsky az általa kiadott *Chronicon Budense* 44. lapjára tett jegyzetében, midőn Horvát István nyomozódásai alapján azt állítja, hogy ezen nevezetek alatt a 7, u. m. *palóc, magyar, jász, kún, vál, székely* és *úz* magyar fajú nemzetek értendők: mert az említett írók szavai arra nézve, hogy ők e nevezetek alatt a 7 magyar fejedelmi személyt vagy kapitányt értették és akarják értetni, kétségtelen világosak, de különben is náluk a *palóc, jász, vál* és *úz* nemzetekről emlékezet sincs.

²⁾ Minthogy értekezésünk folytán ezen nemzetségnevek megfejtésénél az eredeti szöveg szavait, — még pedig nem egyenként kikapkodva, mint az eddigi magyarázók tették, hanem teljes összefüggésben, — szem előtt kell tartanunk, műhatatlannak láttam fordításom és fejtegetéseim igazolásául e helyet eredetiben is közleni: *Πρώτη ἡ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπαθεῖσα αὐτῇ ἡ προρρηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρον, τέταρτη τοῦ Κουρτυγερωάτου, πέμπτη τοῦ Ταριάνου, ἕκτη Γενάχ, ἑβδόμη Καρή, ὀγδόη Κασή. Biborban született Konsztántinosz e. h. 40. fej.*

³⁾ ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἄρχοντα. Ugyanő ugyanott.

is, midőn a császár e sorokat írta ¹⁾, hazánkban teljes épségben főállott. S nem lehet előttünk fel nem tűnni, hogy a császár mindjárt az imént idézett szavak után a nemzeti fejedelmek és a nemzet közös fejedelme közt a különbséget kiemelő, Árpádot Magyarország nagyfejedelmének címezi ²⁾.

Vegyük még ez adatokhoz az Árpáddal épen egykorú Bölcs León császár tudósítását, mely szerint a magyarok „sáncokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig *törzsek és nemzetségek szerint* el vannak széledve“ ³⁾, s úgy hiszem ezen teljes hitelű adatok után kétségtelen bizonyosságban áll, hogy az Árpáddal hazánkba költözött magyarok nemzetségekre, még pedig 7 nemzetségszék vagy kapitány főnöksége alatt 7 nemzetségre voltak osztva.

Ennek megállapítása után következik, hogy a Konsztántinosz által közlött magyar nemzetségnevek általam fentebb adott magyarázatát megfejtsem és igazoljam. Ezt tennem annyiival is inkább mulhatatlan, mert e nemzetségneveket már Dankovszky igen avatatlanul fejtegetvén és nagyon elferdítve magyarázván, azok állítólagos értelméből azt erőszakolta kimutatni, hogy ezen nemzetségek a magyar hadseregbeni foglalkozásoktól és rendeltetésöktől nyerték nevezetöket ⁴⁾; Dankovszky nyomán pedig legujabban Jerney még tovább menvén, s e neveket, részint Dankovszkyval egyezőleg részint tőle eltérőleg, de nem szerencsésebben magyarázván, a szöveg világos szavai ellenére azt vitatja, hogy ezen szerinte az emberi test tagjaitól vett nevezetek nem a hét magyar nemzetség, hanem a kürt alakban táborozó magyar hadosztályok értelmes elnevezései ⁵⁾.

Konsztántinosznál a magyar nemzetségek közt első helyen van említve a khazároktól (magyarosan ejtve kozároktól) elcsa-

¹⁾ Hogy említett császár e sorokat Zsolt fejedelem halála után írta (ki a *névtelen jegyző LVIII. fejt.* szerint fia Taks uralkodásának harmadik évében és így 949-ben halt meg), kitetszik e következő szavaiból: „tudni kell, hogy Árpádnak minden fia meghalt, de unokái *Vál* és *Tas* és ezek unokatestvére *Taks* élnek.“ *Ugyanő ugyanott.*

²⁾ ‘ο ‘Αρπαδής ο μέγας Τουρκίας ἄρχων. *Ugyanő ugyanott.*

³⁾ Bölcs León hadműtana XVIII. fejt. 53. §. Lásd Joannis Mevrsü Opera Vol. VI.

⁴⁾ Jerney János *Keleti Utazása a magyarok ősi helyeinek kinyomozása végett.* Pest, 1851. I. köt. 80—88. l.

⁵⁾ *Bíborban szül.* Konsztántinosz e. h. 39. fejt.

kadt *kabarok* nemzetsége (ἡ τῶν Καβάρων γενεά), de hogy ez nem eredeti magyar nemzetség, a császár világosan megjegyzi, a magyarokhoz csatlakoztának okát és körülményeit pedig ekként adja elő ¹⁾: „Tudni kell, hogy az úgy nevezett *kabarok* (Κάβαροι) a khazárok nemzetségéből valók. Pártosság ütven ki közöttök és belső háború támadván, előbbi kormányuk lett diadalmas, s egy részök leöletett, más részök elfutamadott s a turkokhoz (magyarokhoz) menvén, megszállott velök együtt besenyők földére ¹⁾, s megbarátkoztak egymással és holmi *kabarohnak* (szerintem kóboroknak) neveztettek. A honnan a khazárok nyelvére a turkokat megtaníták és mai napig is ezen szójárást (διαλέκτον) használják, de tudják a turkok másik nyelvét is ²⁾. Mivel pedig a hadakban a nyolc nemzetség közt legerősebbnek és vitézebbnek mutatkoztak, s a hadban elüljártak, első nemzetségnek választattak. Egy fejedelem van közöttök, t. i. a *kabarok* három nemzetségében, ki mai napig is vagyon“ ³⁾. Ezen *kabarok*, mint nem eredeti magyar nemzetség ne-

¹⁾ A besenyők (Πατζινακίται) földén a császár azon földet, melyen az ő idejében a besenyők laktak, azaz a magyaroktól a besenyők által elfoglalt Etelközt érti.

²⁾ Világos bizonyosága e hely annak, hogy a magyarok és kozárok nyelve egymástól csak szójárásiilag különbözött; különben néhány évtized alatt hogy tanulhatták volna meg egymás nyelvét, midőn látjuk, hogy mai hazánkban a magyar nép szláv, oláh s német elemektől környezve ezek nyelvét s ezek viszont a mienket csaknem ezred év alatt sem sajátították el. Lásd *Jörney* jeles értekezését e tárgyban e. h. 88—91. l.

³⁾ Ujabb bizonyosság e hely arra, hogy a nemzetségfőnöki hivatal őseinknél a X. század közepén még létezett. — Mi Konsztántínosznak a *kabarokról* szóló egész előadását illeti, abban hogy a nála *kabar* név alatt említett kozár felekezet Béla kir. névtelen jegyzőjének kúnjaival — klk. szerinte X. fejf. 7 vezér alatt Kiónál csatlakoztak a magyarokhoz, miután mint az oroszok segédfelei őseink ellen egy szerencsétlen csatát vívtak volna — egy és ugyanazon nép, történetvizsgálóink köz értelemmel megegyeznek; ebből pedig természetesen azt lehet és kell következtetnünk, hogy a kozár nemzet hún faj volt, mely a magyartól csak szójárásbán különbözött. Igazolja a kozár eredetű *kabarok* és a névtelen jegyző kúnjainak azonságát az is, hogy azon földön, melyen a névtelen jegyző XXXI fejf. szerint Ed és Edömér kún vezérek megtelepedtek, a maig is külön magyar szójárást beszélő Mátramelléki palócságban *Kazár* és *Kozárd* nevű helységek léteznek, valamint Baranyában, hol a névtelen jegyző XLVII. fejf. szerint a kún Ődó vezér hódított, s megtelepedvén, székhelyéül Székcső várát épít-

vének megfejtését Dankovszky mellözi, Jerney pedig előre bocsátván, mit mi is megengedünk, hogy annak a kaukazusi *Kabardah* vidékkel egybefüggése be nem bizonyítható, s röviden és kiméletlenül kimondván a döntő ítéletet, hogy e név „bizonyára nem is a kóborlásról ragadt rájuk, mint némely szónyomozók álmodják,“ azt állítja, hogy az csupán földirati nevezet, s a régi Etelközben a mai Moldva alsó részén a *kohurlui* vagy *kovarlui* kerületben létező régi *kővártól* eredett, hol laktak szerinte a magyarokkal egyesült kabarok. De hol van arra csak legkisebb bizonyosság is, hogy a kabarok épen ezen régi római *kővár* vidékén laktak, s hihető-e, hogy egy külön eredetű nemzetség őseink egy pár évi etelközi lakta alatt ¹⁾, egy az ő történetével mi viszonyban sem levő ottani régi vártól nyerte volna nevezetét? mely nevezet a geographiai helyzet megszűntével nem is enyészett el, mint Jerney állítja, mert Konsztántínosz, mint főttebb közlött helyéből látjuk, a kabarok 3 ágazatát s ezeknek egy külön fejedelmét, mint az ő korában itt mai hazánkban létezőket világosan említi. Jerney véleményét tehát el nem fogadhatván, bátor vagyok azon némely szónyomozóink által nyilvánított nézethez ragaszkodni, miszerint a *kabar* nemzetben a magyar *kóbor* szó rejlik, s e nézetemet maga a szöveg szavaival igazolhatónak hiszem, mely szerint ezen honukból kibujdosott s magyarokhoz csatlakozott kozárok „*holmi kóboroknak nevezettek*“ ²⁾.

tette, Nagy-Kozár, Kis-Kozár és Rác-Kozár nevű helységek találatnak, melyek ezen kúnoknak vagy Konsztántínosz szerint kozároktól elszakadt kabaroknak, eredeti *kozár* nevét tartották fön. — Mi a névtelen jegyző előadásának a Konsztántínosztól eltéréseit illeti, ezeket mint ide lényegesen nem tartozókat jelenleg mellőzvé, a névtelen jegyző nálam munkában lévő fordításához melléklendő folytonos jegyzeteimben fogom érdemlegesen tárgyalni.

¹⁾ Hogy őseink Etelközben nem tíz évig, mint Jerney *e. h. I. d. 72. és 86. l.* állítja, hanem csak egy pár évig 887- és 888-ban laktak, a *Bolgár-Magyar háborúról* szóló értekezésemben *Új Magy. Múzeum 185½. 527—529. l.* az ezen korról szóló történetírók adataiból kimutattam.

²⁾ A szöveg szavai szerint *Κάβαροι τινες ὠνομάσθησαν*. Az itt utánvetett *τινες* szó, melynek a magyar *holmi* kifejezés felel meg, utasít bennünket, hogy az azt megelőző szónak bizonyos értelmének kell lenni; ezt pedig legbiztosabban a *kóbor* szóban találjuk meg, melyhez a *holmi* kifejezés igen is illik. Úgy hiszem azért, hogy Jerney, ki munkájában *e. h. 86. l.* Konsztántínosznak nem előlgé pontos latin fordítását használta és

De különben is a *kóbor* nevezet, mely még a X. század közepén is létezett, ezen nemzetségre, mely Konsztántínosz szerint a csatákban elüljárt, azaz a mai hadműtani nyelv szerint előcsatár volt, mai hazánkban is illhetett, mi az állítólagos *kővári* nevezetről épen nem mondható.

Második nemzetség Konsztántínosz szerint a *Nyék* nemzetsége (δευτέρα — t. i. γενεά — τοῦ Νέκη). De Dankovszky ezt így magyarázza: Secunda stirps *Neki*, id est latine Impete, germanice Los darauf, s ez szerinte hihetőleg azért nevezetett így, mert mint az előbbi nemzetség előcsatározásra, úgy ez az ellenség megrohanására volt rendeltetve. Jerney *Nyaka* hadosztálynak veszi, mely szerint a kürt alaku magyar hadseregben az előcsapatot képző s legfőül eső *kőváriak* után következett. Én *Nyék*nek azért olvasom, mert e második ejtésben álló névnek tiszta gyökéül, ha ezen ejtés *η* végzetét elvetjük, *Nék* marad ¹⁾; minek, ha tudjuk, hogy a görögök a nyelvökben nem létező *ny* hangot az annak alapjául szolgáló *n* betűvel fejezik ki, mely igen természetes szokás a régi magyar írásmódban is divatozott ²⁾, *Nyék* kiejtés felel meg. E nemzetség emlékét hazánk különböző vidékein számos helynevek hirdetik, mint a *néki* halom Szoboszló határában, a *Nyék* ér és *Nyék* hát Zsáka határában Biharban, *Nyék* puszta Sarkad-Keresztúr mellett Biharban, s ezeken kívül mint Fényes névjegyzékében látható még 8 *Nyék* nevezetű puszta, falu és város Borsod, Hont, Pozsony, Fejér, Tolna és Sopron megyékben. Meg kell még jegyezni, hogy Jerneynek azon állítása, miszerint ha a *Nyék* olvasás áll is, ebből csak az lenne következtethető, hogy a *nyak* egykor *nyek*nek mondatott, s innen lenne *nyeggetni nyaggatni* helyett, épen nem áll, mert *nyek*, *nyekken* s innen *nyegget*, *nyikog*, *nyikkan*, *nyafog*, *nyávog*,

idézi, melyben a *τυνec* szó értelme egészen ki van hagyva, azon magyar szónyomozókat kik a *kóbor* név megállapítása közben épen a *szöveg* ezen szavát tartották szemök előtt, álmadozással méltatlanul vádolja.

¹⁾ Hasonlóan a *Konsztántínosznál* e. h. második ejtésben találtató *τοῦ Ἀρπαδή* és *τοῦ Καλή* személynevek *Árpád* és *Kál* eredeti magyar alakját a görög *η* végzet elvetésével találjuk meg. Különös, hogy ezt Dankovszky görög nyelvtanár és magyar nyelvész létére sem vette észre.

²⁾ Más igen számos példákat mellőzve Béla király névtelen jegyzőjénél *fluvius Naragy* áll *Nyárágy* vagy *Nyárad* vize helyett, *Nyr* áll *Nyír* helyett, *Nitra* *Nyitra* helyett.

nyög stb szavaink mind hangutánzó szavak, melyeknek *nyak* gyök-szavunkkal mi összefüggésök sincs.

Harmadik nemzetség Konsztántinosz szerint a *Megyer* nemzet-sége (Ἰουῖη — t. i. γεινά — Ἰοῦ Μεγέρον). Ezt Dankovszky *Mej-erőnek* és Jerney, ki szerint ezen hadosztály a *Nyaka* után következett, vele egyetértőleg *Mejj-erőnek* magyarázza. Dankovszky magyarázata igazolására azt állítja, hogy a γ betű ε előtt j-nek olvasandó, az ő hangot pedig a görög császár η betűvel helyesen igyekezett kifejezni. Azonban itt is áll föntebbi észrevételünk, hogy a második ejtés görög η végzete elvetendő, ekkor pedig Μεγερο név áll elő, melyet *Mej-* vagy *Mejj-erőnek* nem tudom hogyan le-hessen olvasni. Én e nevet *Megyernek* azért olvasom, mert látom, hogy Konsztántinosz a görög nyelvben nem létező *gy* hangot az annak alapúl szolgáló *g* betűvel szokta kifejezni, így például a be-senyők földén létezett *Gyula* tartományt, hol a mai Moldvában *Gyula* népes magyar város feküdt, melynek temploma romjáról 1646-ban még Bandin is emlékezik ¹⁾, s melynek helyén most az oláh *Dzsulest* helység áll, *Γύλα*-nak s a nemzetünknel még a X. század közepén létezett *gyula* birói méltóságnevet γυλάς-nak írja ²⁾. Egyszerű *g*-vel iratott e név régi kéziratainkban is, a névtelen jegyzőnél és régi oklevelekben *moger* és a sz. Margit életírójánál *mager* alakban. Egy és ugyanaz ezen *Megyer* nevezet az attól csak szójárásilag különbözött régi *magyer* és mai *magyar* nemzet-ne-vünkkel, mit igazol az, hogy a hová a névtelen jegyző (XLVI. fej.) a dunai *portus Moger-t* (*Magyer* révet) helyezi, ott ma Békás-*Me-gyer* és Káposztás-*Megyer* helységeket találunk; igazolja továbbá az is, hogy a Békés megyei mai *Megyer* pusztá II. Endre király

¹⁾ *Gegő Elek, A moldvai magyar telepekről. 139. l.*

²⁾ E névre nézve Jerney e. h. I. d. 135. l. minden indokolás nélkül, mi igen könnyű és kényelmes, röviden kimondja: „a *gylas* és *kárkhán* nem más, mint *gyülés* meg *kár-kán* (kárbíró), ak ár mikép okoskodjanak bár a mon-golizmussal bibeledők.” Én megvallom a mongolizmussal, melyhez mit sem értek, soha sem bibeledtem, de magát Konsztántinosz γυλάς sza-vát tekintve látom, hogy abban az ας görög végzet és tiszta magyar gyök γυλ=gyul vagy ut nhangzóval *gyula*, s így azt *gyülésre* magya-rázni nem merem, annyival inkább nem, mert a *gyula* méltóságnév létez-tét a Sándor-féle régi székely krónika (lásd: *Székely nemzet constitúciói. Pest 1818. 276—295. l.*) és a X. századi erdélyi fejedelmek közt találató két *Gyula* neve is igazolja.

1214-diki oklevelében a Körösön túl fekvő *predium Mager* néven említették ¹⁾. Hogy *Megyer Magyarból* keletkezett, azt Jerney megengedi, a magánhangzók egyenlítésének nyelvünkben erős divata tekintetéből, — én azt hiszem, hogy a *magyer*, *magyar* és *megyer* kiejtés nyelvünknek már Árpád előtt is létezett szójárásai különbözése, — de hogy az egész nemzet neve egy hadcsapattól vonatolt volna le, az szerinte a történetek fejleményével és az ősrégiségek „Magyar“ nemzetet emlegető tanútételével ellenkezik, ellenkezik a névtelen jegyző hajdanibb időkre vonatkozó Dentu-Mogerjeivel és a legrégibb krónikák Mogerijával, úgy Magyarváros állásával s több eféle alaptételekkel. Erre nézve szabad legyen megjegyeznünk, hogy bár a *magyer* vagy *magyar* név létezett a VI. században Kr. u. bizonyos ²⁾, de az oly ősrégiségi tanuságtételek, melyek gyűjtésében Horvát István buzgólkodott, ki hogy egyebet mellőzzek, minden görög *Μαζρα* (hosszu) nevű szigetben, *Μακροπόλις*-ban

¹⁾ Közli az oklevelet Katona, *Hist. Crit. V. d. 118. t.* — Horvát István, ki régiségekbe mélyedve hazánk helyneveivel, mind annyi élő történeti és nyelvemlékekkel, keveset foglalkozott, *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* 47. l. e Körösön túli *predium Magert* hibásan magyarázza az Arad megyei *Mayyarat* helységnek; mert ez Aradtól egy órára a Maros és nem a Körös közelében esik, ellenben a Békés megyei *Bél-Megyert* a Körös jobb, és ahoz közel *Mező-Megyert* a Körös bal partján találjuk.

²⁾ Tudtomra a *Magyar* név legelső kétségtelen nyoma a VI. században tűnik föl a kúnok közt Theofanesznál *Corpus Script. Hist. Byz. bonni kiadás* 269–271. l. kinek erre vonatkozó szavai következők: „Ez évben (520. Kr. u.) a Boszporosz melléki únnok Korda (*Γόρδας* = Gord utánhangzóval Gorda vagy Korda) nevezetű királya a rómaiak pártjára kelt, keresztýenné lett s megvilágosztatott. S a császár őt szívesen fogadván s ajándékokkal elhalmozván elküldé saját országába, hogy őrizze a római részeket és Boszporosz városát. — Ebben a városban nagy forgalom volt a rómaiak és únnok közt. S az únnok keresztýenné lett királya elmenvén saját országába s találkozáván testvérével elbeszélé neki hogy keresztýenné lett, s a császár őt mint szerető és becsülé, s fogván a szobrokat, melyeket az únnok tiszteltek, őszveolvasztatá, ezüstből voltak ugyanis és borostyánkőből. Megharagudván ezért rá az únnok, testvérével *Magyer*-rel összefogva (*Μουαγέρης* a görög *ης* végzet elvesztésével *Muagyer* vagy *Magyer* nevet ad) őt megtámadták, megölték s testvérét *Magyert* tették fejedelmökké.“ Ez adat után igen hihetőnek látszik, hogy ezen *Magyer* fejedelmétől kapta a *magyer* nevezetet az Etel halála után a Fekete és Azov tenger vidékére visszavonult kúnok egyik törzse.

(hosszú városban) s az arab *Agarénok*-ban magyarokat látott, sőt Homerosz boldog isteneinek *μακάρες θεοί* nevét is a magyar névvel hozza kapcsolatba, a magyarországi jászok latin *philistaeus* nevét, mely a *φιλοισαιος* tiszta görög szónak latinos leírása, s nem egyebet tesz mint *íjszerető* vagv *íjász* (*φιλειν* szeretni és *οιστος* nyíl gyökökből képezve), syrus. koptus, zsidó, chaldaei, szerezsen nyelvekből *bujdosóra* magyarázza stb ¹⁾, melyekhez sorolhatjuk a Jerney által Ovidiusnál a *megyer* nemzetnévről találni hitt tanúságtételt is ²⁾: a nyelvészeti és földirati ismeretek fénye előtt, mint ab-

¹⁾ Számos ily tévedések láthatók Horvát István *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* című munkájában, hol minden merészen állítva, de okadatolva s bizonyítva úgy szólván mi sincs. Ha e roppant olvasottságu tudósunk görögül ért, nem fogott volna különösnek föltűnni előtte, hogy a szentírás fordítói a *Philistaeus*okat *Jászoknak* írják (ezen fordítók a görög nyelv annyi ismeretével bírtak, hogy e két név ugyanazonságát tudták) és azt meghatározni, hogy szószármaztatása, mely szerint ő a *Philistaeus* nevet a *Pelasgus*, *Exul* és *Allophylus* nevekkal egy jelentésűnek s *bujdosónak* veszi, alapos-e? nem fogta volna e. h. 113. l. Európa tudósaira bízni, mert azt a görög nyelv ismerete mellett bármely igénytele magyar tanuló is megcáfolhatja.

²⁾ Jerney e. h. I. d. 107. l. Ovidiusnak ezen szerinte eddig nem értett és meg nem fejtett versében (*Trist. Lib. II. v. 96.*):

Jazyges et Colchi, Metereaque turba Getaeque

Danubii mediis, vix prohibentur aquis,

a *jász*, *bess* (vas, scytha), *magyar* es *palóc* népség nevét hiszi rejleni, s azt állítja, hogy itt a *meter* szóban a *megyer* vagy *magyar* név van eltorzítva. Ezen állítás alaptalanságát megcáfolja a Bolgárországban a Duna és Fekete tenger közti vidéken, hol Ovidius száműzve lakott, találtató *Meteri* város nevezete. Mi az e versben felhozott többi neveket illeti, elismerem, hogy *Jazyges jászokat* jelent; miután a görög nyelvben létező *Ἰός* gyökből (mely magyarul *íj*-at vagy *ív*-et jelent) származó *Ἰών*, *Ἰάς*, *Ἰάων*, és *Ἰάζυγες* nevek értelme csakugyan *íjász* vagy *jász*: de hogy ezeken magyar nemzetiségű népek legyenek értendők, nem következik; hiszen tudjuk, hogy a kis-ázsiai *ión*-ok (*Ἰώνες*) hellén nemzetbeliek voltak. A *Colchi* nevezet, ha a görög *χαλκός* (rész) szóval hozzuk is kapcsolatba, hogyan tehessen *vas*-at, miként lehessen e *vas* nevet a *besenyő* nemzetnévben föltalálni, s a görög *Σκῆθης* (*Scythia*) névvel, melyben igen igen hihetőleg a maig is létező *csúd* nemzetnév rejlik, azonosítani, annak megértésére nyelvészeti ismereteim nem elégségesek; végre hogy a *Getae* név, mely szó görög eredetű s *Γητής* és többesben *Γῆται* földmivelőt jelent, miként tehessen *palóc*-ot, melynek értelme

rándos ködképek szétfoszlanak, — *Dentumoger* és *Mogeria* pedig régi, de nemzetünk keresztyén korában készült évkönyveinkben létezik, midőn már a *magyer* nevezet általános nemzetnevünké változván, íróink által őseink régi keleti lakára is könnyen átvitethetett; végre *Magyer* vagy *Madzsar* város keleten eredetét egy külön *Magyar* vagy *Magyer* nevű törzstől is vehette, mely alá még akkor egész nemzetünk nem foglaltatott. — *Megyer* nevű helységet Fényes geographiai jegyzékében, hol a hasonló nevű puszták és tájnevek nem soroltatnak elő, tizenegyet, ezeken kívül egy *Megyerit* és egy *Megyerest* is találunk; nem kevesebb a *Magyarád*, *Magyarát*, *Magyarka*, *Magyarlak*, *Magyarfalva*, *Magyaród*, *Magyaros*, *Magyarosd* nevű helységek száma, melyekhez még a Dráva és Száva közti *Majar*, *Majarec*, *Magyary*, *Magyerovo*, *Megyurics*, *Megyurecso*, *Megyuracse*, *Megyuracsa* helységeket sorolhatjuk, mely igen számos helynevek ezen nemzetségnek nevezetes túlsúlya felől tesznek bizonyosságot.

Negyedik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Kürt-gyermatē* (Κυρτγερματή — t. i. γεμεὰ τοῦ Κυρτγερματῆρος). Dankovszky ezt igen erőltetve így magyarázza: Quarta stirps kürtől jármat id est ad castra movenda signum dat; de hogy a kürtől jármat, ha e hibás olvasást megengednők is, őseinknél ezt tette volna: ad castra movenda signum dat, azt Dankovszky minden magyar nyelvészeti okoskodása mellett sem hiheti magyar ember ¹⁾. Jerney e nemzetségnevet *Κυρτγερματῆρος* alakban megszakasztva írván, *Kürt gyomrának* magyarázza, mely hadosztály szerinte a kürt alakban táborozó magyar hadsereg legközepére, azaz *gyomrába* esett. Azonban ki a görög nyelvtan elemeit ismeri, észre fogja venni, hogy a Jerney által e névből elmetszett *τοῦ* végszótagból csak az *ov* a má-

szlávban *rabló*, megfejteti nem tudom. Egyébiránt igen föltűnőnek tetszik előttem, hogy Jerney Ovidiusnak Kr. u. I. század elején írt verseiben a *Meterea turbát Megyer* vagy *Magyar* nemzetnek veszi, a X. században írt Konsztántínosz *Μεγερο* nemzetségnevében pedig a *Megyer* nevet elismerni nem akarja, csak azért, mert ott a kürt alaku tábor eszméje *Mejjerő* magyarázatot kíván.

¹⁾ Ezen erőltetett okoskodás így hangzik: Constantinus scripsit *kurty jermat* et bene, nam loco *kürtől* plebs dicit *kürtő* omissa litera *l*, *jermat* autem scripsit pro *jármat*, ut sonum literae *j* indicaret, *g* enim ante *a* ut *g* enunciat. Ceterum *járom* venit ab *járni* et abitum quoque designat. Ehez nem kell commentár.

sodik ejtés végzete, s csak ez elvethető, a 7 betű pedig magához az eredeti névhez tartozik, melyet ekként megcsonkítani csak önkénnyel lehet ¹⁾. Ha Jerney erre figyelmeztet, bizonyosan fölhangzott volna az általa valami nagyszerű fölfedezésnek hitt kürtalakú magyar tábor eszméjével, melyre egyedül ezen hibás szófejtégetés útján juthatott ²⁾. Én e nevet *Kürt-gyermat*nak magyarázom, s ez

¹⁾ Már ezen csonkítás is megengedhetlen nyelvészeti hiba, de még ezzel sem olvasható a *Κουρτυγεμα Kürt gyomrá*-nak; még tehát betűcseréhez is kell folyamodni, min Jerney eként sikamlik át: „Csak emlitenem kell azt e helyütt, hogy Constantin némi kéziratában *Kurtugenrati* áll *Germati* helyett“ (talán *Κουρτυγεματόν*, mert a görög kéziratban a második ejtés bizonyosan *ου*-val és nem a latin *i* végzettel fejeztetett ki). Én Konsztántínosznak kezemnél csak bonni kiadását bírom Bandurius bő jegyzeteivel: ezekben valamint a szöveg alatt kijegyzett változók között e betűcseréről nincs emlékezet; de bár lenne is, ha azt elfogadjuk és elfogadtatni akarjuk, nem csak így felületesen említni, hanem hogy az a szöveg eddig közönségesen elfogadott olvasásánál helyesebb, bizonyítani is kellene.

²⁾ Jerneynek azon erősségeit, melyeket a kürt alakú magyar tábor eszméjének igazolására nézve Bölcs León császár hadműtani munkájából meríthetni hitt, *A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában* című cikkben *Új Magyar Museum* 185½. V. füz. 305—306. l. magokból az eddig hibás latin fordításban használt szöveg szavaiból érvényteleneknek mutattam ki. Most, miután a *Kürt gyomra* olvasás alaptalansága meg van mutatva, ezzel együtt pedig a kürt alakú tábor eszméjének alapja is összedül, fölöslegesnek tarthatnám Jerneynek ennek bizonyítása végett mindenhonnan összeszedett erősségeit ostromolni. Nehogy azonban ezeket érvényeseknek elismerni láttassam, szabad legyen ellenészrevételeimet előterjesztenem. Reiske idézett állítását, hogy a középkorban a görögök, latinok, arabok és keleti népeknél szokás volt a sereget 5 részre (in quinque *μοίρας*, nem mint Jerney idézi *μυίρας*) osztani, megengedem, de ennek a magyar tábor kürt alakúságával mi köze sincs. Olvasom továbbá Nikétász Khóniátésznek Reiske által idézett helyében, hogy nem Nikétász osztja a sereget 5 részre, mint mondja Reiske, hanem Nikétász beszéli, miszerint Andronikosz Komnénosz vezér egy csatában az örmények ellen úgy rendezte a görög sereget, hogy annak feje (*κεφαλή*), hátrésze (*μᾶρος τὸ κατόπιν*) és tagjai (*μέλη*) voltak, mint valamely állatnak: de nem tudom, hagyan magyarázhatja ezt Reiske így: In quinque partes quoque dividit Nicetas p. 72 (mit? a sereget) et cum animali comparat, *caput*, *armos*, *truncum* et *crura* habens, midőn a szövegben karokról, derékről és lábszárokról szó sincs, s a *fej*, *derék*, *két kar* és *két lábszár* nem is 5, hanem 6 tagra ütne. Bizony ez erősségek után még nem nagy joggal írhatta Jerney e. h. I. d. 325. l. hogy „nem tartotta szükségesnek többet

öszvetett szavak elsejét (*Kovq7v*), jöllehet azt betű szerint *Kurt*-nak kellene hangoztatni, azért merem *Kürt*-nek (utánhangzóval *Kürtü*-nek) olvasni, mert erre utasít bennünket a hazánkban talál-

főlemlíteni állítása támogatására, mint a miket Leo Sapiens- és Constantinus Porphyrogenitusból, úgy a többi egykorú nemzeteknélí divat iránt Reiskéből fölhozott. “ Miután azonban a *Toldy Irodalom-Történetében* I. k. 25. l. a magyar nemzetségevek általam e cikkben bővebben kifejtendő magyarázatát olvasta, célszerűnek tartotta még egy függelékben e. h. 325 — 329. l. állítását erősebben támogatni, bár, mint kissé merészen állítja, mind a kürt alakra, mind az osztályrészekre nézve az említett írókból elég tanulságos adatokat idézett és állítását biztos alapra fektetve látá. Mi e függelék tartalmát illeti, Jerneyvel együtt én is fölöslegesnek tartanám e tárgyra nézve, hol a Konsztántinosz által elősorolt magyar nemzetségek neveiről van kérdés, a hadi mesterség és evolúciók koronkénti változásait Aeneas Polyorcticus, Polybius, Jul. Frontinus, Cl. Aelianus, Modestus, Fl. Vegetius Renatus munkáin kezdve az újabb idei írók Bismark, Decker, Xylander, Hügel stb. dolgozataiból előadni; mert ezen különben derék írók a X. századi magyarok hadszerkezetére nézve nem források; — elismerem a *cornu*, *cuneus*, *globus* latin műszavak léteztét, de hogy ezen régi nevezetek a Jerney által fejtegetett kürt alakú magyar tábor fogalmát és fölosztása valóságát, mint ő mondja rendíthetetlenül gyámolítának, nem láthatom át; — elhizsem Bulgarin Taddé nagyhirű orosz történetbuvár idézett szavai után, hogy a régi szlávoknál a warágok hozzájuk érkezte előtt sem volt ismeretlen a *Vorhut*, *Nachhut*, a *keilförmüge* *Schtachtordnung* (der Schweinkopf), s hogy a szlávok a zászlót, hadi tárogatókat vagy *kürtöket* (Hörner) nem ezektől kölcsönözték, de mint Jerney akarja, ezen osztályzatban a kürt alak általa kifejtett részeinek hű képmását nem szemlélhetem; — meggyőződöm Jornandes idézett helyéből, hogy Etel táborában ő maga a legvitézbekekkel közepett (in medio) állott, s a két szarvat (*cornua*) vagy mai kifejezés szerint szárnyakat a meghódított különféle nemzetek seregei képezték: de ebből a kún tábor kürt alakuságát nem következtethetem, mert itt valamint Livius Vegetius, Modestus idézett helyein a *cornu* csak hadi műszó és nem egész tábor állására vonatkozik, hanem annak csak két szárnyát jelenti; sziní, így Liszti jegyzetében is a *dextrum* és *sinistrum cornu* jobb és bal szárnyat tesz; hasonlóan a görög írókban *κέρας* (kornu) műszót számtalanszor találhatni, s Jerney a helyett hogy Kedrénosz némi helyének latin fordításából a *sinistrum cornu* szavak közül az utolsót nagy betűkkel nyomatva idézi, íveket írhatott volna ki a byzanti írók helyeiből, melyekben a jobb és bal *κέρας* (*cornu*) és *τά κέρατα* (*cornua*) emlegettetnek, ezzel azonban a kürt aluku tábor eszméjére nézve mit sem nyert volna, mert vegyünk kézbe bármely görög szótárt, s a *κέρας* mint hadi műszó értelmét szárnynak (die Flügel eine Armee) fogjuk találni; mellesleg említve

atató 11 *Kürt* és két *Kürtös* nevű helység, melyek nevét ezen nemzetségével hiszem összefüggésben, s mert tudom, hogy a görög írók az idegen szavakban előjövő *ü* és *ö* hangok kifejezésére az *u* (*ov*) betűt is használják, így például a *türk*, *törk* vagy *török* név, melylyel a byzanti írók a IX. és X. századi magyarokat illetik, *Τουρκοι*, *Atelkös* vagy utánhangzóval *Atelközö* Konsztántínosznál *Ἀτελζούζου* alakban iratik, s viszont megfordítva az *ü* (*v*) betűt is használják az idegen szavakban előjövő *u* hang kifejezésére, például Konsztántínosz a besenyő *Gyula* tartományt *Γύλα*-nak írja. A második *γερματ* szót pedig *gyermat*-nak olvasom, s e szóban mai *gyarmat* szavunk eredeti alakját látom föntartva, mely *gyermek* szavunkkal együtt bizonyosan a *gyerm* gyökből származik, melylyel a latin *germen germ* gyöke megegyezik. E gyökből hiszem eredetnek a Dunán túl Komárom megyében eső *Gyermel* vagy *Gyermely* ma-

a magyar hadi műnyelvben is megvannak az *örsemek*, *szárnyak*, *derék*, *hát*, *oldal* műszavak, de azért nevetséges volna állítani, hogy valaha a magyar tábor madár alakban rendeztetett; — végre látom Vegetius idézett szavaiban az *ala*, *cornu sinistrum*, *globus*, *cuneus*, *caput porcinum*, *forfex* és *serra* műszavakat, de mind ezekkel Jerneyként elődeink kürt-alakú szerkezetét bizonyíthatónak nem ismerhetem. „De nem is abban lehet itt a nehézség, hogy ez be nem bizonyítható“ — mond Jerney — „hanem abból eredhet a kétség, mivel eddigelő nem tanította az iskola, de hogy is tanította volna, midőn az elődöknek ezen források mélyébe sülyedt életműködési és nyelvi drága gyöngyeit szakemberek nem buvárlák még ki?“ Ez épen a baj, hogy Jerney e nyelvi gyöngyöket nem mint szakember buvárlotta ki, — ezt fejtegetéseim közben úgy hiszem bőven be lesz bizonyítva, — és mégis a kürt alaku magyar táborrendszer tudományát, melyet ezen a görög nyelv ismerete nélkül meg nem fejthető magyar nemzetségnevekből vett, oly történeti alaposságunkal vallja és tanítja, hogy azt szerinte még tagadni is konokság volna. Tisztelem kinek kinek szorgalmát, buzgalmát és érdemeit, s megvallom Jerney úr Keleti Utazásában azon helyeket, hol egyebeket nem említve, a moldovai magyarok jelenéről és múltjáról vagy a magyarországi besenyőkről, kúnokról, tatárokról, ezek nyelvéről stb jelesen értekezik, örömmel és haszonnal olvastam: de azért meg fog engedni tisztelt tudósunk, ha őt minden érdemei mellett a görög szöveg szavainak magyarázatában tekintélyül elfogadni vonakodom, s midőn e részbeni tévedéseit okadatolva megtagadom, — mit tenni a legnagyobb tekintély ellenében is szabad, sőt hol a nemzeti tudományosság érdeke parancsolja kötelesség, — azért még magamat a nem igen kiméletes „konok“ címre érdemesnek tartani hajlandó nem vagyok.

gyar falu nevét is, mely bár más képzővel alakítva, ugyanazt jelenti mit *gyermat*, vagy a nyelvünkben annak nem nagy szépségére tulságos erőt vett hangegyenlítés után *gyarmat*.

Ötödik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Tarjáné* (πέμπτη τ. i. — γενεά — τοῦ Ταριάνου). Ezt Dankovszky így magyarázza: Quinta stirps *Tárgyan*, id est ad metam, excubiis enim exterioribus agendis erat destinata (hogy *tárgyan* ezt tegye: ad metam, született magyar létemre soha nem hallottam, sem fölfogni nem bírom), s szerinte a császár jól irta *Tárgyan* nevet *Tariannak*, mert különben a *gy* hangot ki nem fejezhette; de ez teljességgel nem áll, mert mint láttuk Konsztántínosz a *Gyula*, *Megyer*, *Kürt-gyermat* nevekben a *gy* hangot *g*-vel fejezte ki. Jerney *Tarja* hadosztálynak értelmezi, itt is mint főtebb a végszótagot s ezzel együtt a névhez tartozó *n* betűt minden ok nélkül elhajtván, holott e nevet a görög 2-dik ejtés *ou* végzetének elvetésével másnak mint *Tarján*nak olvasni nem lehet. E nemzetség emlékét tartja fön szerintem a 6 *Tarján* és 3 *Tarány* nevű magyar helység.

Hatodik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Gyenő* vagy is *Jenő* (ἕκτη — τ. i. γενεά — Γενάχ). Dankovszky e nemzetséget *jó nyak*nak magyarázza, mivel szerinte kemény nyaku és makacs harcos volt (vajjon a többiek gyenge nyakuak voltak?), Jerney pedig *Könyök* hadosztálynak értelmezi, mely szerinte a *Tarja* után épen a kürt meghajlásánál tovább haladva következett, s e szónak változatos írását *Gönyő* falu nevével, hol a Duna *könyöket* képez, a *könyv* szóval, mely *begöngyöltet*, *köngyöltet* tesz, igazolja. Úgy de nem arról van itt a kérdés, hogyan változik a magyar *könyök* szó gyöke, hanem hogy *Γενάχ* olvasható-e *könyök*nek? Én ezt azért tagadom, mert az első *Γε* szótag az eddig több helyt kifejtett helyesírási szabály szerint *Gyene*k olvasandó, a második *νάχ* szótag pedig szorosan a betűkhöz ragaszkodva *náh* kiejtést ad, minthogy az idegen nevek görög leírásában a vég *χ* (*kh* vagy *h*) betű csak utólehelet ¹⁾, és így e név szorosan véve *Gyeneh*-nak olvasandó ²⁾). Ha

¹⁾ Ezt Jerney úgy látszik nem sejtette, sőt a *χ* betűt a latin *ch* példájára *cs* hanggal ejthetőnek hitte, midőn a *Γενάχ* nemzetségnévvel a Borsod-megyei *Genes* helység nevét hozza kapcsolatba, másutt pedig *e. h. I. d. 134. l.* a kozár *khán* vagy *khán* nevének *χαγάνος* görög leírását *csákán*-ná változtatja. Az idegen szavakban előjövő *cs* hang kifejezésére a byzanti írók részint *σχ* részint *τς* összetett betűket használnak, de hogy a görög

már most meggondoljuk, hogy a magyar *ő* hangnak megfelelő betű a görög nyelvben nincs, úgy hiszem nem vehető valami hihetetlen merészségnek azon állításom, hogy a *Γενάχ* leírásban az *α* a magyar *ő* hangot képviseli s így *e* név utólehelettel, mely a köznép kiejtésében maig is igen sok szavainkban hangzik, *Gyenőh*-nek, a nélkül *Gyenő*-nek, vagy mi azzal egyre megy, *Jenő*-nek olvasandó ¹⁾. Nem fog a görög császár *Γενάχ* írásmódja *Gyenő* helyett igen különösnek tetszeni, ha látjuk, hogy a XVII. században élt Mayer, ki német léte a magyar *ő* hangnak megfelelő betűt könnyebben találhatott volna, a magyar *Jenő* vár nevét *Genca*-nak írja ²⁾. — *Jenő* nevű helység hazánkban Fényes jegyzéke szerint 10 találtatik; ezekhez csatolhatjuk a *Jene* és két *Jenke* nevű helyeket, mint melyeknek neve e magyar nemzetség nevével hozható kapcsolatba.

Hetedik nemzetség Konsztántínosz szerint *Kara* (Ἐβδόμη — t. i. γενεά — Καρή). Ezt Dankovszky stirps *Kari* id est brachialisnak, Jerney *Karja* hadosztálynak veszi, én pedig *Kará*-nak azért olvasom, mert *e* névből az *η* betűt mint a nőnem végzetét elvetvén *Καρ* azaz *Kar* marad, mely a régi magyar nyelvben igen divatos utánhangzóval a *Kara* nevet adja. Megjegyzendő, hogy *Kara* törökül feketét tesz, s ha *e* gyök nem, de *Korom* származéka nyelvünkben maig is él. E nemzetség nevét tartották fön a kis-kúnsági *Kara* puszta, a Bács megye felső részén eső *Gara* helység, és a Bodrogközön egymáshoz közel találtató *Karád*, *Karos* és *Karcsa* helységek, mely legutolsó néven 12 egymás mellett eső falut találunk Pozsony megyében, hol két *Nyék*, két *Megyer* és két *Kürth* nevű helység is találtatik.

Nyolcadik nemzetség Konsztántínosz szerint *Kaza* (ογδόμη —

χ betű bármely nyelvbéli idegen szavak és nevek leírásában *cs* hangnak felelne meg, arra példát nem találtam.

*) A nyelvünkben egykor gyakori szellemek, és pedig nem csak a gyenge torokszellemek (*h*), de a *kemények* (*ch*) léteztét is, s nem csak a szók elején és közepén, de *végükön* is, kimutattam a M. Irod. Történetében I. 89. 105. 173. II. 110. II. Toldy.

) Nyelvünkben a *gy* hang *j*-re s *ez* viszont amarra gyakran átváltozik, például *gyógyult* ejtünk *jóúl* (jóul vagy javúl) helyett, *gyön* és *gyerét* ejt a nép *jön* és *jer* helyett, *kerékjártót*, *kötéljártót* és *szíjjártót* mondunk *kerék-* *kötél-* és *szíj-gyártó* helyett, sőt túl a Tiszán magát a *Jenő* helynevet is meghallhatjuk *Boros-Gyenő* és *Kis-Gyenő*-nek ejtve.

2) *Ortelius redivivus*, Frankfurt. 1665. 33. fol.

t. i. γενεά — Κασή). Ezt Dankovszky kézi id est manualisnak, Jerney szintén Keze hadosztálynak magyarázza, mindketten minden ok nélkül az α betűt é vagy e-nek olvasván, csak hogy épen a sereg legvégére szükséges kéz nemzetség vagy hadosztály kijöjön. Én Kasá-nak azért olvasom, mert itt is mint a föntebbi névnél a nőnem η végzete elvetendő lévén gyökül Κασ marad, mi Kasz, utánhangzóval Kasza vagy Kaza kiejtést ad. Különösen jó ki, midőn Jerney a Kaza olvasást megengedvén azt mondja, miszerint ez csak azt tanusítja, hogy kéz egykor kaz-nak mondatott, honnan kacsó, kacsócska kezecske helyett. Hogy a kacsó szó melyet Erdélyi János igen helyesen a gyermeki nyelv egészen saját szavai közé soroz, kaz-tól származott s ezen egykori kaz változéka volna mai kéz szavunk, úgy hiszem Jerney maga sem hinné, ha a Keze hadosztály nevének bizonyítása végett ez erőltetésre szüksége nem volna. A Kasza vagy Kaza nemzetségnévvel hiszem öszvefüggésbe hozhatónak a Borsod megyei Kaza és Kazinc, a Bereg megyei Kaszon mezőváros és a Szala megyei Kaszaháza helységek neveit. Kasza nevű nemes család is létezik hazánkban.

Ezek szerint megállapítván a 7 magyar nemzetség nevét, melyeket, jóllehet Konsztántínosz világosan nemzetségekről beszél, Jerney vérségi neveknek épen nem akar elismerni, hanem a helyett, hogy a forrást tartaná szeme előtt, a középkori népek hadszerkezetének általános szempontbóli fölfogásából kiindulva hadosztályi nevekké változtat, azon nagy nyomatékúnak vélt kérdésére: hol van ezen nemzetségek nyoma történetünkben vagy hagyományunkban? könnyű lesz felelnem, miután a megyer vagy magyar név fönlétét maga Jerney is elismeri, s ez nemzetünk életével annyira öszveforrt, hogy csak ennek kihaltával veszhetne el, de a történelem lapjain akkor is több helyt fényben ragyogna, s miután, valamint ezen, úgy a többi nemzetségek élő emlékei a neveiket viselő helységek, melyek nem mint Jerney mondja, a Tisza mellett néhányan, hanem hazánk minden magyar- lakta vidékén öszvesen a százát meghaladó számban találhatnák. Azon, hogy ezen nemzetségnévnek oklevelesen fön nem maradtak, mit sem fogunk csodálkozni tudván, hogy okleveleink mind sz. István idejétől fogva kelték, midőn a nemzetségeknek a vérszerződés által biztosított önhatósága már megdöntetett, s így országos létök megszűnt; de találunk okleveleinkben igen számos nemzedékeket vagy ágakat, (genus,

generatio) melyek kétségtelenül a 7 nemzetség alosztályai voltak, és bizonyosan időről időre fogytak vagy szaporodtak, a mint némelyik kihalt vagy elpusztult s valamely kitűnő férfiú nevére másik alapított, mi által a régi nemzetségnevek legkönnyebben feledésbe merülhettek. Így tudjuk Béla király névtelen jegyzőjéből és Kézaiából, hogy a 7 fejedelmi férfiú egyikének Elődnek unokája Csák, Szabolcs fia, a Csák nemzetség alapítója lön s így azon nemzetség nevét, melyből származott, átváltoztatta; hasonlóan Kézai szerint Lél-től, a 7 kapitány egyikétől, a Szóárd törzs és vérség (tribus et cognatio) származott. A XI-dik századi névtelen jegyző ezen nemzedékek vagy ágak számát nem említi, de már a XIII. századi Kézainál 108 és nem többre tétetik a tiszta magyar nemzedékek száma s a többiek jövevények vagy foglyokból eredteknek bizonyíttatnak ¹⁾.

Hogy a fentebb elősorolt 7, vagy ha Konsztántinoszsal a ka-barokat vagy kúnokat is hozzájuk számítjuk, 8 magyar nemzetség egymással honvédelmi tekintetben szövetségben állott, bizonyítlák Konsztántinosz császár következő szavai: „A turkok ezen 8 nemzetségei saját fejedelmeiknek nem alattvalói (ez szerintem úgy értendő, hogy a nemzetségfőnökök saját nemzetségüknek nem uralkodói, hanem csak vezérei és bírái voltak, kik hatóságukat az ország köz törvényei szerint, melyek voltak például a pusztaszeri végzemények, gyakorolták), hanem szerződésben vannak egymással a folyamok szerint, hogy a mely részen had üt ki, azt egy szívvel lélekkel segitendik“ ²⁾. Még világosabb képét adja a szövetség

¹⁾ Simon de Keza I. könyv. 1. feje. Podhradcky kiadásában 13—14. l. és Appendix ugyanott 76. l. — Midőn Kézai s utána a későbbi évkönyvek szerzői ezen a magyarok közt a XIII. században létezett 108 nemzetséget a kúnok (Hunni) IV. századi berohanása előtt, sőt már azoknak Scythiába berontásakor létezteknek állítják, bizonyos anachronismust követnek el; mert hogy a 108 magyar nemzetség az ezredév előtti 108 hún nemzetségtől származott vagy azzal egy lett volna, józanul senki sem hiheti. — Horvát István Magyarország gyökeres nemzetségeiről irt munkájában még csak 68 hazai és 30 jövevény nemzetséget sorol elő, ujabban Podhradcky a Kézai kiadásához mellékelte függelékben az eredeti magyar nemzetségek számát éppen 108-ra egészíti ki; igen hihető azonban, hogy oklevélbúvárainknak sikerülhet még több ujabban alakult vagy új nevet fölvevő ágazatokat is kinyomozni.

²⁾ Biborban szül. Konsztántinosz e. h. 40. feje., melyben a császár kissé fentebb

séges vérségi szerkezetnek Béla király névtelen jegyzője a 7 fejedelmi személy vérszerződésében, mely által az addig központosítatlan nemzetségek egy szilárd nemzettest tagjaivá alakultak, s melynek 5 pontja az újon alakult magyar állodalom közjogának alapköveit képezi ¹⁾. Jól tudom, hogy a nemzetünk ős története iránt igen elfogult Schlözer, ki Árpád magyarjait bárdolatlan, vad, éhen és meztelen bolyongó, műveltség és országultság fogalmával sem bíró csordának (Horde) rajzolja, és követői, kik e nem minden tekintetben alapos történetbíró szavait vizsgálatlan utánmondják, e vérszerződést a névtelen jegyző számos nekik nem tetsző adataival együtt a mesék sorába ügykeznak taszítani: azonban azon kívül, hogy e pontokban semmi nincs, mi magában hihetetlen, mesés lenne, vagy a mi nemzetünk IX. és X. századi köz életével ellenkezésben állott, és így a történet által megcáfoltatott volna, hitelességét a Sándor-féle székely évkönyv is igazolja. Ezen régi iromány hiteles személyekből álló szerkesztői, kik azt Sándor Menyhért csíkszéki alszegi házában 1533-ban ezen család 153 darab régi irományaiból kivonatilag irták össze ²⁾, a névtelen jegyző munkáját, mely csak a múlt század közepén lett ismeretes, nem használhatták, és még is az általok szerkesztett kivonatban közöltetik egy 6 pontból álló, köre metszett alaptörvény, — mely még 1533. az összeíró Csík széki hites férfiak tanúsága szerint az Árpád alatti első rhabonbá-noktól származó Sándor Menyhért házában látható volt, — melyet Árpád akkori székely rhabonbán Zandirhám hozzá küldött követői-

említi, hogy a magyarok szállásai az ő idejében az ottani folyókról neveztettek.

¹⁾ *Béla király névtelen jegyzője V. és VI. feje.*

²⁾ Ezen irományok közt, mint azt a latin kivonatba megrontva átvett, de eredeti alakjukba könnyen visszaállítható egyes görög szavak mutatják, több Árpád előtti és utáni korra vonatkozó görög iratok is voltak, melyek bizonyosan a székelyek közt élt görög eredetű keresztyén papoktól származtak, miután tudjuk, hogy Gyula erdélyi fejedelem Konstantinápolyban Bolcsessel együtt 934-ben Kr. u. megkeresztelkedvén, Hierotheus nevű görög szerzetest és hihetőleg több görög térítőket is hozott magával Erdélybe, hol sokakat megkeresztelvén, a keleti egyház tanait terjesztette. Csak néhány darabot bírhatnánk e megbecsülhetetlen kéziratokból, melyeket az említett kivonat szerkesztői nem elég avatottsággal és részletességgel használtak föl, s a székelyek s ezzel együtt nemzetünk őskora nem reménylett világosságot nyerhetne.

nek, midőn mai hazánk elfoglalására a Kárpáton túl Munkács felé ügykezett ¹⁾, a székelyek jövődöbeli törvényeül átadott, melynek pontjait a rhabonbán Bond várában a Küküllő mellett tartott nemzeti áldozat után fölolvastván, a székelyek örömkönnyek közt elfogadták, és e napot lakomával megüllötték. E hat pont a rhabonbáni áldozatra vonatkozó utolsó pont kivételével a névtelen jegyző vérszerződésének 5 pontjától csak szavakban különbözik, de tartalmára nézve azokkal tökéletesen egyezik ²⁾. Lehet-e ennél kétségtelenebb bizonyság ezen szerződési pontok valóságos létezése és igazán történt följegyeztetése iránt?

Árpád és utódai választattak a vérszerződés első pontja szerint a magyar nemzet fejedelmeivé: a székely alaptörvény első pontja is ezt tartalmazza, de már a vérszerződési harmadik pontban a fejedelmi hatalomkör korlátoltatik annak kimondásával, hogy a fejedelmi személy és fiaik soha a vezér tanácsából és az ország tisztjéből ki ne rekesztethessenek, mely pont a székely alaptörvényben ily változékkal adatik, hogy a köz ügyek a nép megegyezésével végeztesse. Kitészik ebből, hogy hazánk kormánya a vezérek korában, meddig ez ősi alkotmány változatlan áll, nem tiszta egyeduralmi, hanem előkelő—és, mint alább látni fogjuk—népuralmi, elemekkel vegyes volt. Jelesen tájékoz bennünket az ekkori magyar kormány alakja iránt Bíborban szül. Konsztántínosz császár, ki a byzanti udvar szertartásairól írott munkájában előszámlálván a kül nemzetekhez intézendő császári levelek címjeit a többek közt írja: „A turkek (magyarok) fejedelmeihez két aranyat nyomó pecséttel a cím ez: Konsztántínosz és Románosz Khrisztoszt szerető római császárok levele a turkok fejedelmeihez“ ³⁾. Kitészik e címből,

) Kéz ai szerint I. könyv. 4. feje. Podhradsky kiadásában 38, l. az Etel kúnjaitól származó székelyek Árpádnak Ruthénia szélein (in finibus Rutheniae) mentek elejébe, az említett székely krónika szerint pedig Árpád, miután az itt szóban forgó alaptörvényeket a székely követeknek átadta, indult hazánkba s érkezett Munkácshoz, hová vezeti őt a névtelen jegyző is, s így az évkönyvek egymás hitelességét kölcsönösen igazolják.

2) Ezen alaptörvények pontonként megoldvashatók az említett székely krónikában. *A székely nemzet constitutiói* 277. l., melyből van merítve az ezek iránti egész előadás. Has. Béla kir. névtelen jegyzője VI. feje.

3) *Constantinus Porphyrogenitus, De ceremoniis aulae Byzantinae Libri II. Volum I. Bonnae, 1829. 691. l.*

hogy Konsztántínosz és fia Románosz együtt uralkodó császárok Árpád unokája Taks idejében a magyar állodalommali hivatalos érintkezésekben ennek fejéül nem Taksot magát, hanem az országos ügyek vezetésében résztvevő nemzetség-főnökökkel és országos hivatalnokokkal együtt ismerték el. Annival nevezetesebb ezen körülmény, mert mind azon ázsiai, afrikai és európai állodalmak közül, melyekkel a byzanti udvar diplomatiái viszonyban állt, mint a hozzájuk intézendő levelek részletesen elősorolt címjeiből kitetszik, a magyarokon kívül egyedül a besenyők azok, kiknek nem fejedelméhez, hanem fejedelmeihez intéztettek e korban a császári levelek; mi bizonyítja, hogy e két rokon nemzetnél maradt fön legtovább teljes országlati érvényben a szövetséges vérségi kormány-szerkezet.

Nem alkottak azonban a nemzetségek az élőkön álló nemzet-ségfőnökök alatt a magyar állodalomban külön állodalmakat, nem birtak saját törvényhozói hatalommal, mert ez, valamint a köz igazgatás legfontosabb ügyeinek kezelése, mint Kézai s utána több évkönyveink feljegyzék, a „község“ azaz a nemzeti közgyűlés jogkörébe tartozott. Ily törvényhozó nemzetgyűlés legelső példáját találjuk a pusztaszeri gyűlésben, hol a névtelen jegyző szavai szerint Árpád és vitézei 34 nap alatt elrendezték az ország szokásos törvényeit és minden jogait, miképen szolgáljanak a vezérnek és előkelőknek, vagy miképen tegyenek ítéletet minden elkövetett véték fölött ¹⁾. De a törvényhozáson kívül a közigazgatás és bírói hatalom szálai is a község kezében összpontosítottak. Így tudjuk Kézaiéból, hogy a nemzet kapitányait vagy vezéreit időnként a község választotta ²⁾, a bíró roszt ítéletét a község megsemmisíthette, s a hibázott bíró vagy kapitányt, mikor akarta, letehetette ³⁾. A nemzet

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője XL. feje.

²⁾ *Communitas — Hungarorum cum suis Capitaneis, quos pro tempore preficere esa erat, usque tempora ducis Geychae, hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse. Kézai II. könyv. 1. feje. Podkradcsky kiad. 45. l.*

³⁾ Kézai I. könyv. 2. feje. e. h. 16. 17. l. elbeszélvén, hogy a keletről berohanandó kúnok a köz sereg fölötti biráskodás, a perek elitélése és a gonoszok büntetése végett egy Kádár nevű bíró választottak, de úgy hogy ha ezen bíró helytelen ítéletet hozna, azt a község megsemmisíthesse, a hibázó kapitányt vagy bíró, mikor akarja letehesse, utána veti: *Consuetudo ista legitima inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora Ducis Geychae filii Tocsun inviolabiliter extitit observata.*

fegyverre szólítása is, mielőtt a magyarok keresztyénekké lettek, nem a fejdelem nevében történt, hanem mint Kézai följegyzé a hírnökök által ekként hirdettetett: „Isten és a magyar nép szava, hogy ez s ez napon kiki fegyveresen itt és itt pontosan megjelenni tartozzék a község tanácsát és parancsát meghallandó“ ¹⁾. Kézai idézett helyei szerint a község a főtebb elősorolt jogokat Gyejcs ²⁾, vezér idejéig gyakorolta, és így az Árpád alatti magyar állodalmi szerkezetet teljes erejében fönn állottnak csak Gyejcs vezér idejéig mondhatjuk, ki első kezdé hazánkban a keresztyénséget terjeszteni, s egyszersmind az ebben gátúl szolgáló állodalmi szerkezetet átalakítani; ekkor a község vagy is nemzetgyűlés jogai bizonyosan szűkebb korlátok közzé szorítottak, mit ismételve igazol Kézai, midőn beszéli, hogy a magyarok Etel király címerét, melyen a magyarul *turul*-nak nevezett madár, fején koronával, vala ábrázolva, zászlaikon táborozásaikban magokkal hordák míg magokat községben kormányzák, Gyejcs vezér idejéig ³⁾: de az ősi korántsem tisztán egyeduralmi alkotmánynak tökéletes átalakítását s ezzel együt a vérségi szerkezetnek mint országos intézménynek megsemmisítését csak első királyunk szent Istvánnak tulajdoníthatjuk, ki hazánkban nem csak a keresztyén vallásnak, hanem az euorpai egyeduralmi elveken nyugvó ujdun szervezett alkotmánynak nem minden erőszaktól ment behozatalával a királyi hatalomnak is első alapítója lön.

Hátra van még bizonyítanunk, hogy a vérségi szerkezete velünk faj- és nyelvrokon nemzeteknél is divatozott. Hogy a közárokná

¹⁾ Kézai e, h. 17. l.

²⁾ Ezen eddig hibásan *Gejsá*-nak hangoztatott és írt nevet azért írom *Gejcs*-nek, mert mind a névtelen jegyző *Geisa*, mind Kézai *Geicha* leírása, a korukban divatozott helyesírás szerint a *g* vékony hangzó előtt lágyan ejtetvén, az *s* és *ch* pedig a magyar *cs* hangot képviselvén, *Gyejcsa* vagy utánhangzó nélkül *Gyejcs* nevet ad. Hasonlóan a XII. századi *Kinnamosz Γειτζας* leírása másnak mint *Gyeics*-nek nem olvasható; az ugyanő nála előjövő ³⁾ *Γαιτζας*, valamint a nyugoti évkönyvekben található s *Corinidesnél*, *Vindiciæ* *Anonymi* 59. 60. l. elősorolt *Goutso*, *Guotseo*, *Joitsco*, *Jonotsa* nevek pedig, bár az eredeti hangoztatástól elütnek is, de annyit kétségen kívülé tesznek, hogy e nevet *cs* hanggal kell ejtenünk.

³⁾ *Illud banerium Huni usque ad tempora Ducis Geychæ, dum se regerent pro communi* (a budai évkönyvben Podhradzky kiad. 19. l. *dum se regerent per communitatem*) in exercitu semper secum gestavere. Kézai I. könyv. 2. fejt. e. h. 22. l.

Etel idejében törzsek és nemzetségenkénti fejedelmek uralkodtak, világosan mondja az egykorú Priszkosz szónok ¹⁾, s hogy e vérségi szerkezet nálak a IX. század végén sem enyészett el, mutatja azon körülmény, miszerint a Konsztántinosz által emlegetett kozároktól szakadt kabarok (honi évkönyveinkben kúnok) ugyancsak ezen császár tanúsága szerint még a X. század közepén is 3 nemzetségre voltak oszolva. A kúnok között, kik a IV. században nyugatra özönlöttek, honi évkönyveink szintén több nemzetségeket említnek. Így Kézai ezen kúnok kapitányai közül Bélát, Csele fiát s testvéreit Kevét és Kadocsát a *Szemény* nemzetségből, Etelt testvéreivel Rof és Budával az *Érd* nemzetségből, a kúnok országos bíróját, Kádár nevezetűt, a *Torda* nemzetségből eredteknek állítja ²⁾. Élő bizonyosságai az Etel kúnjainál létezett vérségi szerkezetnek az ezektől származott székelyek, kiknél a hivatalok még 1548-ban is, a 6 nem és 24 ág szerint viseltettek, mint kitetszik a marosszéki hadnagyi és birói tisztségek főntebb is említett jegyzékéből. Ebben, valamint a székely nemzetségek és ágak egy más jegyzékében ³⁾, a 6 székely nemzetség nevei így adatnak: *Adorján*, *Megyes*, *Jenő*, *Há-lom*, *Ábrán* és *Örlóc*, s mindegyik ismét 4 ágra osztatik, melyek nevei közül a Megyes nemnek *Kürt* ágát tartom különösen kiemelőndőnek. Öszvevetvén ezeket a hét magyar nemzetség nevével, a székely *Adorjánt* a magyar *Tarjánnal*, a székely *Megyest* a magyar *Megyerrel* némi betűkülönbséggel, a székely *Jenőt* pedig a magyar *Jenő*-vel, s a székely *Kürt* ágát a magyar *Kürt* nemzetséggel teljesen egyező nevűnek találjuk ⁴⁾, mely meglepő tünemény okát

¹⁾ *Dezippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci etc. Historiarum reliquiae. Bonnae 1829. 181. l.*

²⁾ *Kézai I. könyv. 2. feje. e. h. 15. 16. f.*

³⁾ Ezen jegyzéket e cím alatt: *De generibus Siculorum, ex codice Mscr. Decreta Regum Hung. continente olim Kollariano p. 466. közli Kovachich Scriptores rerum Hung. minores I. d. 339. 340. l.*

⁴⁾ *Engel*, ki a Konsztántinosznál közlött magyar nemzetségnevek olvasásával tisztában nem volt, *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianae* 353. l. ezeken kívül az Ábrán nemnek *Nagy* ágát a magyar *Nyék*, a Megyes nemnek *Gyarnos* ágát a magyar *Kürt-gyermat* vagy *gyarmat*, az Ábrán nem *Gyerő* ágát a magyar *Kara* nemzetség nevével akarja összefüggésbe hozni, de hogy ezen magyar nemzetségnevek helyes kiejtése a felhozott székely ágak neveivel nem egyezik, főntebbi fejtegetéseim nyomán bebizonyított-nak hiszem.

ugyan biztosan meghatározunk nem lehet, miután a székely nemzetségnevek mikor keletkeztek adataink nincsenek, de igen bihetőknek látszik, hogy az említett egyező nemzetségnevek a székelyek közt nemzetünk beköltözése után honosultak meg, és nem előbbi korszakból maradtak fön. Mi a besenyők vérségi szerkezetét illeti, ezek tartomány- s illetőleg nemzetség-neveit, melyeket Jerney szintén mint a magyarokéit értelmes hadosztályi nevekké változtat, egy külön cikkben lévén szándékom megfajteni, s mennyire lehető a hazánkbeli régi besenyő telepekben nyomozni, elégnek tartom jelenleg annyit említeni, hogy azon kúnok közt, kik a besenyők-lakta Etelközöböl, mely később Kúnországnak (Cumania) is nevezetett, a mai Moldva- és Besszarábiából a XIII. században a mongol járom elől hazánkba költöztek, és IV. Béla által a Körös, Maros és Temes mellékén s a Duna és Tisza közt, a maig is egy részben Nagy- és Kis-Kúnság nevet viselő földön, telepítették meg, a vérségi szerkezet még 1279-ben is teljes erejében létezett, és az őket különösen kegyelő Kún László királyunk által kiváltságilag törvényesített¹⁾.

Miután ezek szerint a vérségi szerkezetnek a magyar és vele faj- és nyelvrokon népek közt léteztét, a magyar nemzetségtörzsek hatáskörét, a vérségi szerkezetnek hazánkban mikor történt ele-

¹⁾ Kitészik ez az említett királynak 1279-ben ezen kúnok részére adott kiváltságleveléből, melyet Horvát Péter, *Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum* 72. és köv. l. egészen, ugyane munkájának magyar fordításában pedig 71—73. l. töredékesen közöl. Ebben László király rendelvén, hogy azon kúnok, kik IV. Béla alatt a Duna és Tisza közt, a Körös, Maros és Temes mellékén telepedtek meg *nemzetségeikkel együtt*, most is ott szálljanak, hová Béla király eredetileg *mindegyik nemzetséget* sátraival telepítette, továbbá némely ezen telepek közé eső földeket, melyeknek birtokosai mag nélkül kihaltak és a tatárpusztítás óta üresen maradt némely nemes jobbágyság földjeit nekik adományozván mondja, hogy azokat a kúnok *mindegyik nemzetségből* magok oszszák föl magok közt; végre őket mint Béla király idejében volt rendelve, a nádor bíró-sága alá rendeli, ki a régi szokás szerint a kúnoknak más lakosokkal perbeiben az illető kún *nemzetség bírájával vagy fejedelmével együtt* (assidente eidem Judice seu principe, qui in generatione qualibet fuerit institutus) ítéljen, azon kivétellel, hogy két kún között bíró maga a vétkes fél *nemzetségbírája* legyen, az ily perbe a nádor ne avatkozhassék, s az ítélet a király személye elé fellebbeztessék, ki abban a *nemzetség bírájával együtt* (assidente nobis similiter judice generationis) személyesen hozand ítéletet.

nyésztét kimutattam, a 7 magyar nemzetség nevét megfejtettem s hazánk helyneveiben nyomoztam, nem vagyok ugyan annyira elbizott, hogy különösen ez utóbbi pontokra nézve Jerneyvel elmerném mondani, miszerint „magyarázatom a történeti való örök maradványát igényli, midőn majd a pusztá vélemények soronként sirba szállandának“, de annyit bizvást mondhatok, hogy nem általános nézetek és elvekből indulva, — melyek a történetek vizsgálásában igen gyakran tévutakra vezetnek, — hanem magokat a forrásokat nyomozva jártam el a kitűzött tárgy fölvilágosításában, s állításaimat mindenütt okadatolni ügykeztem. Ha azon homályt, mely e tárgyat mind eddig borította, s melyet Jerney fejtegetései által eloszlatottnak nézetem szerint balúl hitt, némileg földerithettem, s a történeti igazságot, melynek keresése volt egyedüli célom, részint saját fejtegetéseim, részint netalán másoknak erre következő bővebb és alaposabb vizsgálatai által az eddiginél tisztább fénybe helyezni segíthettem, fáradságom teljesen megnyugtató jutalmául tekintem.

MÉG EGY LAP ARCHAEOLOGIAI TÁRCÁMBÓL.

PAUR IVÁN TÓL.

Budától délfelé tartva, csak egy állomásnyira elértük mai vándorlásunk célját, Tétényt. Lesz ki útközben a promontori roppant kiterjedésű kőbányát, melyből ama palotaszerű pesti házak anyagát törik, bámulja, ha geolog is, a milliónyi kőületekből szed s e föld alatti üregeket a romai ¹⁾ vagy párizsi ²⁾ catacombákkal hasonlítgatva, párhuzamos tanulmányokba merül; lesz ki magában Tétényben Dorfmeister remek ecsetje munkáján, a templom boltívein látszó frescókön fog gyönyörködni; s más ki az innen csak fél órányi távolságra eső, Hollós Mátyás lovagias királyunk kalandos vadászéletére elevenen emlékeztető, elmorzsolt Kutyavár romjait látogatva, a nép szájából egy egy mondát jegyzend ³⁾: én hiva felvett tár-

¹⁾ Bosi, Boldetti.

²⁾ K. C. Leonhard Geologie. Stuttgart, 1836—41. 3 köt. 407. l. — Hericart de Thury Description des Catacombes de Paris. Paris, 1815.

³⁾ A véletlen különös játéka, hogy e bástyák eredeti rendeltetésükkel össze-

gyamnak, ma is a romai nagyság emlékeit tüzetem ki tárgyl; három köiratra kérvén fel az olvasó figyelmét, melyeken a romai valóságosságnak egy kedvenc eszméjét: a vallási fogadásokat, látjuk képviselve.

Ha végig nézünk a ránk maradt romai feliratokon, bár csak azokon is, melyeket egy vagy más tájról számunkra összehordtak a tudós régészek; úgy lehetlen hogy akárki előtt is fel ne tűnjék mi tulnyomó arányban lépnek fel a fogadásból keletkezettek; minnek okát úgy mint egy részről könnyű lesz feltalálni, úgy érdekes is lesz keresni, ha csak azért is, hogy a szöbahozandó tétényi köiratok mindháma ily tárgyl.

Ha elemezzük a vallási fogadásokat, ezek vissza utalnak egy vagy más istenséghez irányzott imára, kérelemre, melyhez az elnyérés esetére bizonyos ígélet kapcsoltatott: ebből látjuk, hogy ezek a kevésbbé akadékos s mindenki által (függetlenül a papok s hatóságoktól) véghezviendő, s ugyan ez okért előszeretettel is felkarolt szertartások közé tartoztak; mikhez járulni kedves volt már csak azért is, mivel az egyedi képzelődésnek, e legbensőbb szellemi életnek általok egy részről gazdag táp nyujtatott, mert majd: „Somno monitus, majd Ex imperio, Ex jussu, Ex visu“ a képzelődés ezer játszi képei által készltetve éreztette magát a me-rengő kedély, midőn más részről a titok csábereje szinte működött; mert valamint maga az ima tartalmára nézve a fohászzkodó keblébe zárva maradt ¹⁾, úgy annak szabad akaratától függött, ha óhaját elérte, azt tudatni vagy sem. Innen, hogy száz közül alig egy em-léken találjuk kifejtve voltaképen; „miben állt az istenek elnyert

hangzólag ma ismét vadászlakká alakittattak, mely szerénységében a tö-mör romokhoz mint egy fecskefészek ragasztatott s a nálánál ma is erő-sebb romban találja támaszát, de hogy itt a pagonyok körülárkolásánál, s a régi fatövök kiásásánál számosan találatnak kutyakoponyák, a vélet-lennél több s támogatja a mondát, hogy Mátyás vadászebei tanyáztak itt; néhány ily koponya most is ott barnul a vadász könyvszekrénye fölött, többet a látogató vendégek széthordtak.

- 1) lane pater clare, clare quum dixit Apollo;
 Labra movet metuens audiri: Pulchra Laverna
 Da mihi fallere, da iustum sanctumque videri;
 Noctem peccatis, et fraudibus obice nubem.

Horat. Epist. lib. I. 16. — Szinte ide vág Plinius szavaival H. N. II. 1.
 Quando aliis nullus est deorum respectus, aliis pudendus.

kegye“; hanem többnyire az általánosság fátyolával elleplezve, mire ama stereotyp sigla: V(otum) S(olvit) L(ubens) M(erito), annyira alkalmasnak kínálkozott. Határozottabb jelentőségűeknek látszanak első pillanatra a szinte számtalanszor előforduló fogadási emlékek: „*pro salute sua et suorum*“ mondattal; de mint mondám csak látszanak; mert itt is „*salus*“ alatt nem egyedül a testi épiséget s az egészséget, hanem minden elgondolható testi s lelki jótétet lehetvén és kellvén mindössze vagy valamelyikét értenünk, szinte csak a bizonytalanság keresztutjáig visznek, s itt ismét a választás felett tündödvé magunkra hagynak.

Ha azonban szabályul lehet felállítani, hogy az elnyert isteni kegyelem rendesen elhallgattatott, e szabály nincs minden kivételenkül: mert ha gyéren is, de elvétve itt ott s pedig valódi kőirányi rövidséggel a teljesedésbe ment kívánságot világosan említve is találjuk, így: „*Deae Nahalaenniae ob merces recte conservatas M. Secund. Silvanus negotiator cretarius brittanicus. V. S. L. M.*“¹⁾. Néha a beszéd talányhoz hasonlít, úgy hogy csak hozzátvetőleg lehet gyanítani az értelmet, ilyen: „*Herculi sacrum. C. Marci. C. L. Alex. fecit. Serros vorit, liber solcit*“²⁾. Hasonló ehez Flum. Rheno. *pro salute Q. Spici Crn.*³⁾. Ezek elsejéből következtethetjük, hogy a fogadó a rabszolgaságból leendő szabadulásáért könyörögvén az égieknek, abból hite szerint Hercules erős karjai által kiragadtatván, fogadását már mint szabad ember betölté; a második után pedig úgy vélekedhetünk, hogy az emléket állító jámbor a Rajna folyam hullámaiból, habár tán hajótörés után is, de legalább pusztá életével szerencsésen kimenekült.

E tartózkodás és titokérzéssel azonban nem találkozunk oly fogadási emlékiratokra, melyek hatáságilag emeltettek, vagy akármilyen részben a közállomra vonatkoztak. Ily esetben már széltében látjuk elsorolva s felemlítve azt, miben mutatkozott az istenek kegyelme, s e szokás általánosságát tekintve példák előhordására nincs szükség; sőt a magányosok is valahányszor fogadások az egyedi és családi szűk körön tulemelkedett, s közvetlen vagy közvetve az államot vette tárggyul, szinte e nyíltságnak hódoltak. Egy igen rövid tartalmú felirat hadd álljon itt számtalan más helyett: „*Praesen-*

¹⁾ Spon. Misc. 110. 90.

²⁾ Bullet. Nap. 1844. 96. l.

³⁾ Steiner. 513

tae Matris Deum. P. Septimius Felix ob coronam millesimi urbis anni¹⁾).

És már most bemutatom a szíves olvasónak a tétényi fogadási emlékeket.

I. emlék.

Anyaga fővénykő.

Alakja dúc (cippus).

Nagysága arasznyi magas 1½ széles.

Állapota egészen ép.

Lehely s idő Tétény, Kámpert úr külső kertje, 1817. év.

Jelenlegi birtokosa Masszay József ur, ott.

Felirata:

GENIO

T(iti). IVLI(i)

OYLP(ia)

NI. EXS(uscepto)

VOTO

S(oluto) M(erito). LL(ubentissime)

A Geniusok tisztelete határtalan terjesztésére mutató köiratok általjában véve (nem szorsan a fogadásiak) számtalanok s eléggé ismervék; tulajdonkép a genius az emberi nem szaporításának istene, s azért mint a „*lectus genialis*“ főnöke különösen a család-apák által tiszteltetelt; mi sem tiltja tehát következtelnünk, hogy Titus Julius Oulpianus ily célból állított emléket a maga geniusának. Különben e rövid köiratot még azon észrevétellel kísérjük, mit a kétrendű helyesírási különösségek tőlünk igényelnek: egyik a Genio szóban előforduló N. és I. betű összefüzése, miben a vésőt kezelő köifaragó ügyességét látjuk a hely szűke felhasználásában, másik az V. betű értékét helyettesítő OV, mit nem csak a köiratokon hanem az érmeken s a classicai codexekben is fellelünk.

II. emlék.

Anyaga mészkő.

Alakja obelisk-alaku négyszegű oszlop.

Nagysága 3', 3'', magas, 1', 5'', széles.

Állapota csonka csucu (acephalus), régi törés.

Lehely s idő Kainer Antal udvara, 1851. évi június 4-e.

¹⁾ Herc. op. ep. II. 22.

Jelenlegi birtokosa Kainer Antal Tétényben.

Felirata :

CATRA

DVPL(iciarius) AL(ae) I(mae) THRA(cum)

VET(eranorum) ANTONI

NIANAE. PRO

SALVTE SVA (et)

SVAORVM.

V(otum) S(olvit) L(ubens) M(erito)

Nem tudhatjuk ugyan névszerint ki rakta e fogadási emléket, minthogy a pusztító idő (ugy látszik) a cognomennek csak két utolsó szótagját hagyta épségben reánk jönni; de a szöveg főnmaradt egyéb részéből azt tanuljuk, hogy az illető nem csak istenfélő, de vitéz jellemű is volt s a thrák lovasok első szárnyában még tényleg katonáskodott, midőn maga s övéi jóléteért fogadását beváltá.

DVPLicarius. Jeles vitéz tetteket viselt hadászok vitézségök különös jutalmául néha kettős adagot nyertek szemes gabona, zsold vagy katonai ruházatból, s az ilyenek kitüntetés gyanánt „Duplicarii“ névvel neveztettek ¹⁾.

Alae Imae THRAcum. Ez emlék, de mások nyomán is látni hogy a thrákok két lovas szárnya hazánkban telett, a kövünkön nevezett „Veteranorum. Antoniniana“ ugyanis Alsó-Pannoniában, s a szinte első, de győző melléknévvel „Ala prima Thracum victrix“ kerkedő Felső-Pannoniában elhelyezve ²⁾. Ugy látszik, hogy a thrákok a romai hadseregbe lett beosztás után is nemzeti fegyverkezéseket megtartották; mert a vívó játékokban fellépők közt thrákok is neveztetnek, bizonyosan a közönségestől elütő fegyverkezéstől így nevezve, mi különben a sereg felszerelési s fegyverkezési szemfárasztó egyformaságába némi kedves változatosságot hozhatott.

III. emlék.

Anyaga mészkő.

Alakja kölapi.

Nagysága 1', 10'', magas, 2', 10'', széles.

Állapota három részre törött a felvétel alkalmával.

Lelhely s idő Kainer Antal udvara, 1851-ik év június 4-e.

¹⁾ Livius II. 59.

²⁾ Schönwisner, Antiquit. Sabariae. 102. l.

Jelenlegi birtokosa Kainer Antal tétényi lakos.

Felirata:

I(ovi) O(ptimo) N(aximo)

PRO. SAL(ute). DD(ominorum) NN(ostrorum) SE

VERI. ET. ANTONINI

AVGG(ustorum) ET. CAETAE. N

OBIL(is) CAES(aris) C(ajus) IVL(ius)

EVTICVS

V(otum). S(olvit). L(ubens). M(erito).

ET. CAETAE. Különös jellege e könek, hogy a szerencsétlen, az anyja karjai közt megöletett Geta neve ki van vakarva; úgy mindazáltal, hogy még olvasható, mi által osztatlan uraságra törő Antonínus ücsce emléké a világból midőn kitörlni igyekeznék ¹⁾, csak a maga testvér-gyilkossági bűnét örökítette a történelem számára, s minden jobb ember megvetését szerezte magának tartandó osztályrészü.

NOBILIS CAESARIS Geta e feliraton még csak Caesar címmel említetvén, e követ keletkezésére nézve Krisztus urunk születése 209-ik év előtti időre kell tennünk; mert Getát atyja Septimius Severus az említett évben már Augustus címmel tiszteltette. Ugyan e korból egy hasonló emléket közöl Seidl ²⁾, s ez idő meghatározása körül megegyező véleménye van Wiesenfeld tanárnak ³⁾.

C. IVL. Euticus. A Julius nemzetségből származott ama Julius Oulpianus is, kit I. számú emlékünknél nevez, s így Tétényben ennek számosabb tagokbani virágzására következtetést huzhatunk.

EVTICVS. A helyesírás melylyel e melléknév adatik, a köirakokban igen ingadozó, kivált ha szabadosokat illet. Sokszor a görög *y*-al i helyett *Eutyus* ⁴⁾, néha a H betűt is a C-hez biggyesztve, *Eutyhus* ⁵⁾, sőt egészen görög végzéssel írva is fordul elő, *Eutyches* ⁶⁾.

A császárok üdvéért emelt ily s hasonló fogadási emlékek sűrűen fordulnak elő, s kivált a szolgálalkü legiók által állíttattak, me-

¹⁾ Dio Cassius L. LXXVII. c. 12.

²⁾ Beiträge zu einer Chronik der archaeologischen Funde in der österreichischen Monarchie. Wien, 1849. I. füz. 26. l.

³⁾ Ein Beitrag zum Verständniss der römischen Steinschriften. Prag, 1844.

⁴⁾ Grut. Tom. I. pag. XCIV. Nro 9.

⁵⁾ Grut. Tom. I. pag. CLXXX. N. 1.

⁶⁾ Kellermann Vigilum Romanorum Latercula. Romae 1835. pag. 44.

lyeket ha közelebből vizsgálunk, vajmi könnyen ama meggyőződést szülik bennünk, hogy ezek nem csupa vallási buzgalomból eredtek, hanem azok előidézetében szinte a haszonlesésnek nagy része lehetett; legalább a hizelgés tömjénzagától nem egészen mentek, ha magányos—, itt Cajus Julius Euticus által készültek, mit azonban csodálni nem lehet oly vallásban, mely istenített császárokból ujoncozott az égi lakosok lét-száma növelésére, s mely vallásról adatunk van, hogy a tartományi városokban felállított császárok szobrai szentebbeknek, sérthetlenebbeknek tartattak, hogy sem Zeusé¹⁾. De kérdeheti valaki, mi okból hordatnak itt közönségesen ismert dolgok fel; miután magam bevallása szerint is e kövek nem épen a ritkaságok közé sorozandók mint fogadásiak, hozzá téve még, hogy azok sem irányuk, sem tartalmuknál fogva a régi történetet vagy földleírást újabb adattal nem gazdagítván, semmivel sem érdekesebbek számtalan másoknál, mik már régen a tudománynak átadattak. Igaz! de az ékszerek köveit néha a foglalás műve teszi csak becsessé, s midőn a mindenki által ismert Apotheosis s más hizelgésekből vonom le nézeteimet, teszem hogy az adott köveket valódi becsőkre emeljem, hová beltartalmuknál fogva s pusztán önmagukban tekintve épen nem illenének. Eddig ugyanis e három követ magában véve vettük vizsgálat alá, de a két utolsó a föllelési körülményeknél fogva más tekintet alá is esnek, a mennyire t. i. kiegészítő részei voltak két felfedezett sírgödörnek, melynek kirakására fordítottak; s e viszonylatban tekintve azokat, ha nem is több, de bizonyosan szinte annyi érdekekkel bírnak, mint birtak elszigetelve. — Hazánkban, hol, sajnos! a régiségek legbecsesebb maradványai összefüggésökből többnyire kiragadva, helyből mozdítva, össze vissza halmozva, s dulva kerülnek csak végtére szakértő kezére vagy nemzeti intézetünk őröködése alá; mikor tehát minden kritikai vizsgálat fonala sokkal kuszább, hogysem azon vezetve kielégítő felvilágosításhoz lehetne eljutni²⁾; hol a tudományos vezérlet alatti

¹⁾ Philostratus Vita Apoll. L. 1. c. 15.

²⁾ Vagy ugyan mit tudnak a kíváncsi látogatónak a n. muzeum termeiben mondani a felhalmozott hamvedrek, lámpák, könyvtartók, szelencék vagy az arany, réz, gyánta s más gyászajándokokról, melyek Szombathelyről kerültek? hogyan voltak elhelyezve? pusztán a földre téve? sarcophagba zárva? vagy falazattal védve stb stb, mind oly kérdések, melyek szikla súlylál nyomják szíveinket e kitért kincsénél, s felelet nélkül maradnak.

ásatásokat az elkészült jelentések többnyire lehelenné tették s tesszik, ily egyes eset is mint e sírok bontása, mely a véletlen akaratára szerint épen jelenlétében esett meg, igazi tünemény, rám nézve pedig csak nyeremény lehetett. De nyeremény magában is, addig míg nálunk is egész halotti mezők fognak felfedeztetni, mint Nordendorfbán, mely Mezger ¹⁾, s Hallstadtbán, mely Gaisberger ²⁾ személyében nyert oly avatott s szerencsés leírókat. A véletlennek e kedvezéséből hozhatnám le tehát kötelezettségemet e sírokról elmondani azt: mit mint szemtanúnak tapasztalnom alkalmam volt s elmondani mindazt, mit s mennyit tett a helyszíne s a szemlélés véleményem alapítására s kifejtésére.

A tétényi helység nyugoti részén a község rétje mellett elnyúló szellérházak sorában áll Kainer Antal szerény falusi laka is, melynek szűk udvarán a birtokos egy gazdasági mellék-épületet akarván rakni, ásás között, műszerei által okozott bizonyos tompa hang után üreget gyanítván, a folytatott munka faragott kövekre vezetett, s ezek felvétetvén, egy kettős sírgödör mutatkozott, melynek mindegyik fiókjában egy-egy emberi csontváz fekvő kinyujtott helyzetben, az egyik mellett pedig, jelesen a tetem feje mellett, ily I üveg edényke létezett, a csontvázak elhelyezése annyiból levén feltűnő, hogy a sírok közös választófala nem a hosszú, hanem a széles oldalt képezvén, a testek e szerint ellenkező égtáj felé voltak fordítva.

E sírnak feneke s oldalai faragott kövekkel s nagy romai cseréptéglával gondosan kirakva s szája is befödve találtattott, úgy hogy a kelet felé néző fióknak egyik oldalát a II. számú emlékünknél s egy nagy legionális téglát e felirattal: LEG. II. ADI. (legio secunda adiutrix), a nyugotinak pedig oldalait faragott írás nélküli kövek, s fedele egy részét a III. számú emlékünknél képezték; oly elhelyezéssel azonban — *mi különös figyelmünket igényli* — hogy mind az emlékek, mind a téglát iratos lapjával a sír belső részére fordítva találtattak. A sír belső világosságát fiókonként 2' széles, 6' hosszú lévén.

Összefoglalván ezeket azt tanuljuk, hogy e sír a hajdan korából eléggé ismert Bisomum, kettős sír, volt; hogy a felírással

¹⁾ De operibus antiquis ad vicum Nordendorf e solo erutis. Aug. Vind. 1846.

²⁾ Die Gräber bei Hallstadt. Linz. 1848.

ellátott kövek szövegre nézve épen nem, hanem csak mint építkezési anyag állnak e sirokkal viszonyban; hogy valamennyi anyag kétségtelen romai mű, s végtére, hogy a törötten a nyugoti fiókban a test koponyája mellett lelt üveg edényke ha származatára nézve kétes is, de alakjára nagyon is hasonló a romai sirokban talált hasonló művekhez.

Ezek után lesz, ki felületes első tekintetre tán minden tetovázás nélkül e sirt és csontvázokat pogány romai maradványnak fogja állítani, jelesen azon korból valónak, melyben a romai pogány vallás a testek elégetésével felhagyván, a földbe temetési szertartáshoz fordult. Részemről úgy itélek, hogy e vélemény ellen van mit felhozni, különösen hogy azt a tapasztalás, Buda környékén legalább, nem támogatja, tudunkra még egy leleménnyel sem lehetvén előállani, mely határozottsággal a romai pogány uralom ez időszakára mutatna; tény lévén, hogy hamvedrekben vagy azokon kívül eltakart csontok mindig az égetés jeleit magokon hordozván, többnyire szén és hamuval vegyest kerülnek ki föld alól. De más részről nem valószínű, hogy az isteneknek szentelt, a világi forgalomból kivett tárgyakat, milyenek feliratos emlékeink, ily célra fordítottak volna: mert ha áll a pogány vallás hajdani fényében, minden kegyelettel homlok-egyenest ellenkeznek nem csak az ily szennyes takarékoság, de azon körülmény is, hogy a II. számú fogadási szent kö, épen hol az istenség neve keresendő, botrányos merénnyel eltörve már ily állapotban hevert volna, előbb hogysen a sír építésére fordították, több ideig megvetve, láb alatt. De megengedve azt is, hogy a III. számú Iovi Optimo Maximo-nak fogadott, tehát szent tárgyat a magány haszonra fordításból bizonyosan eredendett istenség megbántásán magát tultehetze is, s lelkiismeretével megalkudhatott, még nagyobb nehézségre találándott bizonyosan a valástalan abban, hogy a kö szinte Severus császár üdveért lévén állítva, a pogány császárok, mint a zsarnok hatalom s tekintély örökösei s örjei méltó boszujától s polgár- és kortársai megrovásától is félhetett, félhetett pedig annál inkább, mivel mint felebb mondánk, a császárok emlékei sérthetlenebbeknek nézettek, hogysen magok az istenekéi.

Ha azonban pogány romai maradványnak el nem fogadhatjuk is e sirt, ős régiségén mit sincs okunk kételkedni, s ha e tekintetben

korából mit levonunk is, ez kevés lesz, s ezzel is e fölfedezés becsből nem vesztendő.

Úgy hát az itt örök nyugalomra eltakartak keresztyének? Ez legalább véleményem, s többet számára nem is igénylek, s e véleményem megalapításában úgy fogok eljárni, hogy mind azt, mi látszólag leginkább ellene kiált, mellette szólani megmutassam. Ilyen a sír alakja, mely Bisomum lévén, talán csak a pogány romaiaknál s nem a keresztyén romaiaknál divott; továbbá az elvitázhatlan romai s tiszta pogány jellegű feliratok, mik ellen a keresztyének elenszenve látszik harcolni, s végtére az üveg edény, melyre oly gyakran bukkanunk a romai tetemek mellett.

Hogy a több tetemekre számított sír, a Bisomum vagy Trisomum, nem csak a pogány romaiaknál, hanem a régi keresztyéneknek is szokásos volt, mellettünk felidézhetjük Macri Domokost, ki merőben keresztyén tárgyról irtában ¹⁾: a Bisomatos s Disomum *δισωμον* szavak értelmét adja; de az oly feliratokat sem nélkülözzük, melyek szövegében e szavak kitételesen előfordulnak s keresztyén sírokról vették, mint melyek számosabban olvashatók Muratori s Boldettinél. De ha újabb fölfedezések nyomán ezenfelül még más pogány nemzeteknél is a testek eltemetése, jelesen két test egy sírba takarítása is felmerül; úgy meg kell vallanunk, hogy a tárgyat felvett kettős tétényi sír meghatározása nemzetség- és vallásra nézve még kéte-sebbé válhatnék: hacsak a keresztyén kettős vagy többes sír mellett oly sajátságos vonásokat nem mutathatnánk ki, mely a sír bel-szerkezetéből levonva, azt szembe szökőleg úgy jellemzik, hogy a pogány vallást követő nemzetekétől a megkülönböztetés épen semmi nehézséggel ne járjon. S itt felette tanulságos, mit a nordendorfi pogány sírok feltörésénél, számszerint több mint háromezernél hely-lyel közzel tapasztalt Mezger ²⁾: hogy e sírok mind két és fél vagy három láb mélységűek voltak; kivéve azokat, melyekben két test, egyik a másik fölé rakva záratott, úgy mint melyek $6\frac{1}{2}$ lábnyi mély-ségre ásatva találtattak: „Singula sepulcra — — promiscue fere binos et semissem aut ternos pedes alta erant, ea tantum in quibus duo corpora inclusa erant, alterum alteri impositum in altitudinem $6\frac{1}{2}$ pedum defossa invenerunt.“

¹⁾ Hierolexicon. Bononiae, 1765. 4r.

²⁾ Idézett munkája 8-dik lapján.

A szakmányaival különben igen is megbarátkozott tudós Mezőger a sírok nagyságáról kívánván fogalmat adni olvasójának, könyvnyű szerrel tulateszi magát e kettős sírokon, s tán nem is gyanította, mily irányadó érdekességgel birnak ama csak oda vetett pár szavai is: „alterum alteri impositum“. Ezzel ugyan is röviden, de félre nem érthetőleg ki van mondva azon különbség, mely a nordendorfi kelta s a tétényi keresztyén sír között létezik, mely utóbbiban a két csontváz, nem egymást fedve, hanem egymás mellé fektetve tűnik fel. Nincs tehát egyéb hátra, hanem hogy a testek ily elhelyezését keresztyén szokásnak begyőzzem. S itt a keresztyén sírok kutatása körül tekintélyül általánosan befogadott tudós férfiúra kell hivatkoznom, kinek szavaiban elég kezességet találunk arra, hogy e szokást keresztyénnek vegyük; mert így szól, a kettős és hármas keresztyén sírokról emlékeztén, Boldetti ¹⁾: Ritkák azonban azon sírok, melyekben háromnál több test találatnák, s ezek szinte görög szóval polyandrumoknak neveztetnek; de mind ezekben, mind az elsőben, melyekben egy vagy több test fekszik, azt venni észre, hogy azok mindig hanyatt fekvé helyezettettek egyik a másik oldala mellé, s hogy soha nincsenek vegyest egymásra téve, a mi utóbb több egyházi zsinat által is megállapított, jelesen az Auxerreiben (Concil. Antisiodorens.) „non licet mortuum supra mortuum mitti.“ „Rari pero sono quei sepolcri che più di tre (corpi) contengono, e questi con voce parimente greca si appellano poliandri: ma tanto in questi quanto nei primi, che contengono uno o più corpi, si scorge che sempre vi furono locati supini, l'uno accanto dell' altro e non giammai confusamente sopraposti; il che poscia fu anche stabilito in diversi Concilj, e specialmente in quello d'Auxerre“ (Conc. Antisiodoren.). Mi már a szokásnál is több, mert valószínű egyházi törvény érvényére emelt zsinati rendelet, melynek úgy látszik fejet hajtva készült a tétényi Bisomum: „*Non licet mortuum supra mortuum mitti*. E szerint kiforgatlan támaszt nyervén véleményünk — legalább a testek elhelyezését tekintve — az idézett zsinati rendeletben, s még inkább a már régiebb s e zsinatnak előtte járt szokásban: „il che *poscia* fu anche stabilito“; utunk további egyengetése úgy látszik még bajosabb lesz azzal, hogy az elénkbe gördülő köiratok nehézségén is át kell hatolnunk, mik,

¹⁾ Osservazioni sopra i cimiterj di Roma. Roma, 1720. fol. cap. XLVII.

úgy látszik első tekintetre előttünk minden kimenetelt elzárnak, mert ha a pogány romai a már eléadott okoknál fogva a nézete szerint szent kövek felhasználásától egyedül csak tartózkodhatott, úgy a keresztyén ez undok pogány bálványimádást tárgyazó feliratoktól immár épen irtózáttal fordulhatott el, és minden érintkezést is fertőztetésnek nézhetett; s még is a romai catacombák nem egy példáját mutatják ennek is, s ily kövekről emlékezik csakugyan Boldetti ¹⁾, mondván: „A keresztyének rendszerint előbb hogy sem e pogány köveket sirjaikba alkalmaznák, nagy vésővel kivárták a feliratot vagy címet, vagy épen betapasztották egészen mészszel, a mit legtöbbször vehetni észre, vagy pedig úgy helyezették (mint ezt csaknem mindig látjuk alkalmazásba véve szorgalmuk által), hogy ezen kövek a pogány irattal a sir belső része felé fordítva álljanak; úgy hogy kívülről a felirat semmiképen ne látszassék; miből világosan kitetszik, hogy azokat csupa szükségből használták.“ „I cristiani per ordinario prima di collocare questi marmi profani a i loro sepolcri, o ne radevano l' iscrizione, o il titolo con lo scalpello, o pure ne ricoprivano tutti i cavetteri con la calcina il che piu d' ordinario si scorge, o pure ponerano (*come quasi sempre si riconosce praticato dalla lor diligenza*) *coteste lapide con la parte della iscrizione pagana rivolta alla parte inferiore del sepolcro di modo, che, al di fuori l' iscrizione in veruna maniera potesse apparire*; dal che chiaramente si riconosce che sene servirono per mero bisogno.,.

Boldetti szerint tehát három módot használtak az ős keresztyének e pogány feliratokból származható botrány elmellőzésére: ezek levakartattak, vakolással besimíttattak, vagy végtére a sir belső részére fordítottak, s ez utolsó módról mondja, hogy mint legközségesebb, csaknem mindig alkalmaztatott (*come quasi sempre si riconosce praticato*) úgy mond. S ime épen ezen eljárást követték a tétényi keresztyén sirások is, mint a főképen divatozót s egyuttal a legegyszerűbbet s legkönnyebbet; mert a feliratos pogány fogadási kövek, hogy ily állásban találtattak a sir kibontásakor, fel-lebb említettük. És itt ismét példáját látjuk mily fölötte érdekes, sőt, illő tájékozás végett, szükséges a régésznek nem csak a lelhelyen előbb vagy utóbb, hanem maga a felfedezési munkánál

¹⁾ Osservazioni lib. II. pag. 438.

személyes jelenléte : halomra hányva e köveket s ölszám árúba bocsátva — hova lesz tudományos becsök? — elsodorva a feledékenységbe, mint a lehullott száraz falevél az őszi szél előtt.

Végesvégre ugyan mivel fogjuk igazolni amaz üveg edényt, mely a tetem koponyája mellett találtatván, a gyűjteményekben csaknem mindig mint romai könyvtartó mutatatik elő; igaz a romai bustumok körül oly számosan találtnak a tétényi üveghez hasonló edények, melyek nem igen szerencsésen, de közönségesen könyvtartónak nevezetnek, hogy ilyesekből egész gyűjtemények állítottak fel, s a magyar földön Szombathelynél gazdagabb lelhely eddig nincs ismerve, melylyel tán egyedül a salzburgi Birgelstein ¹⁾ vetélkedhetnék; de ki a tétényi Bisomumat, csak az abban lelt üveg edényhez kötve okoskodásait, pogány romainak kívánná tekintetni, az ellen könnyen megüljük diadalmunkat ha mást sem téve, őt csak egyszerűen a romai catacombákról írt terjedelmes munkák állapozására utaljuk, melyekkel Bosi, Aringhi s Boldetti ajándékozták meg a tudós világot: nincs nagyság, nincs alak s díszitmény a romai üveg tárgy művészetben, mely szinte e keresztyén sirokból fel ne merülne, mint ama sok s hűséggel készült rajzokból láthatni. Így ez edény kizárólag csak akkor vétethetnék eldöntő hatásúnak, ha az akármiféle pogány vagy keresztyén jelképpel volna díszítve, minek hiányában, s összetartva az üveget más a sirral kapcsolatos jelenségekkel s kifejtett nézeteinkkel, csakugyan inkább mellettünk s véleményünk mellett, mintsem a pogány eredményezés mellett, szól ez is. De átaljába véve az üveg edényeknek a keresztyén sirokban oly nagyszerű jelentékenység jutott, hogy a vértanuk testeik megkülönböztetésére maga az ereklyékre ügyelő gyülekezet (S. Congregatio reliquiarum) ily, vérrel festett, edényt, döntő próbaeszközüül fogadott el: „Cum de notis disceptaretur, ex quibus verae Sororum Martyrum reliquiae a falsis et dubiis dignosci possint: eadem S. Congregatio, re diligentius examinata, censuit palmam et vas illorum sanguine tinctum pro signis certissimis habenda esse: aliorum vero signorum examen in aliud tempus rejecit. Dat. Romae die X-a Aprilis 1668“ ²⁾. Miből ismét csak az a következtetés, mily közönséges jelenség az üveg edény a keresztyén sirokban.

¹⁾ Jul. Schilling der Birgelstein und seine Alterthümer. Salzburg, 1842. 22. l.

²⁾ Beschreibung der Stadt Rom, von Bunsen, Plattner. stb. Stuttgart, 1829.

Hátra van még megkísérteni, lehetne-e, tekintve a tétényi Bisomum korát, melyből származik, szinte csak valószínűleg is mit állítani, szem elől nem tévesztve azonban mily nehéz az egy ezer évnyi homályban biztos lépést tenni. S itt bizonyosan mindenki véleményével találkozunk, midőn azt határozottsággal kimondjuk, hogy Antoninus Severus uralkodásán, jelesen a 209-ik éven innen kell kezdenünk a számolást; mert a III. számu emléknek ezen évet tulajdonítván, nincs azontul mit kutatni, mivel nemde előbb készült az anyag, hogysen maga az építmény — a sír. De ha nem láttuk a császárok és hatóságok boszujától biztosnak a romai pogány embert, ha ezen köveket a bálványozás általános uralma alatt magány célra használja, s mintegy szentségteleníti, még kevésbbé látnók tanácsosnak e merényt elkövettetni egy keresztyén által akkor, midőn még vallása s személye ama vérrel jegyzett zsarnoki üldözés veszélyeinek mintegy odavetve, bujdosva s remegve tölthette egyedül napjait. Jaj szállandott bizonyosan azon keresztyén fejére, ki egy császár üdvéért Jupiter istennek fogadott szent köre teszi romboló kezét; ki egyiránt mint istenkáromló s mint a császári méltóság ellen felkelt lázító a vérpadot s bakó bárdját ki nem kerülendette.

De felállítva már az üdvözítő jelkép, s szelid világot hinti szét a népek közt a kereszt; befogadva udvari s állami vallásul Krisztus tanja s földgolyói uralomra meghivatva; átalakul minden; egy kitöltetlen üreg tátong a leszállt pogány s helyébe a trónra ült keresztyén császár közt, és mert megszakadt örökre a fonál, mely még a pogány világból összefűzőleg átnyulhatott volna, nincs többé hivatva a kormányhatalom sem, hogy pogány eldődei boszulására emelje karját: a nagy Konstantinosz ideje után csak megvető határa méltatott babonák emlékét homlokon hordó kőmaradványok félelem nélkül hordathattak már szét magány használatra, mint itt előttünk történik egy sír üregének kirakására. Így a keresztyénség azon ős korába tévén a tétényi Bisomum készülését, midőn a nagy Konstantinosz vagy utódai kormánypalcáját tisztelte Pannonia, ha ki e gyászemlék idejét még tüzetesebben meghatározandó, azt közvetlen az általunk felemlített auxerrei egyházssinat utánra tűzné ki, mint melyben a halottak egymás fölé tétele már épen egyházi hatalommal tiltatott el, mi Krisztus után 615-ik évre esnék; ám lássa!

mi bár ellene nem szólunk, e vélemény mellett mégis kezünket a tűzbe nem tehetnők.

Ennyit én, mások tán többet és jobbat is. A mit irtam, archaeologiai tárcából csak egy szerény lap, egy levél — én magam az Új Magyar Muzeumnak csak tegnaptól, tehát fiatal bajnoka; s így ha ki érte körholna, e helyeni fiatalságomra s a tárcából kitépett egy lapjára, egy levelére hivatkozom s felelek:

„Contra folium quod vento rapitur, ostendit potentiam tuam, et stipulam siccam persequeris. Scribis enim contra me amaritudines et consumere me vis peccatis adolescentiae meae“ (Rituale Romanum, in officio Defunctorum).

IRODALMI NAPLÓ.

Hazai irodalom.

— Az *Új Nemzeti Könyvtár* kiadói előfizetőiknek még egy *pótlék füzet*tel kedveskedtek a már megjelent nyolc füzethez, mely *Cserai Historiájának* végét hozza. Azóta a második évfolyamból is már két füzet jelent meg, az elsőben *Liszi László Költői Munkái*, másodikban *Szalárdi János Siralmas Krónikája* indulnak meg, amazzok Ürményi József, ez b. Kemény Zsigmond gondjai alatt. *Lisztit* a Mohácsi Veszedelem című epos nyitja meg. *Liszi* a XVII. század „tudós költészetének“ fő képviselője nálunk, s azért nem annyira költői, mint irodalmi tekintetben becses; de e mellett, mire Liszi megítélésében főkép kell ügyelni, nevezetes történelmi kútfő, mert mi a poetai ékességen s a moralizáló tartalom túl van, tiszta historia, melyet a történetíró egyáltalában nem nélkülözhet. Első kiadása (Bécs, 1653. fol.) kézíratszerű ritkasággá vált, s azért e második kiadás valóságos nyereség. *Szalárdi* krónikája, mely itt, valamint *Cserai* is, először lát világot, az erdélyi dolgokat tárgyalja a mohácsi veszedelemtől fogva 1662-ig, s így épen ott hagyja el, hol *Cserai* kezdi. *Szalárdi* rövidebben tárgyalja a felvett kort emennél, kivált az öt megelőzőt dolgokban, de birálatosan használva nevezetes kútfő, mint ki számos eddig elveszett vagy lappangó egykoruakból és hivatalos írományokból, részben nálánál idősb egykoruak után

dolgozott, és számtalan, a népeletet és műveltségtörténetet felvilágosító adatokat tartalmaz. Képzeltetni, mennyit nyer mind ezen íróknak napfényre hozatalából a tudomány; de különben is olvasásukat az őszinte, természetes elbeszélés, s a számtalan deák szók dacára — mik azon időben nálunk, úgy mint a németeknél, az előadás legfőbb ékességének nézettek! — a tösmagyaros nyelvezet ritka kedvessé teszi.

— Szépirodalom. — *Losonczy László Költeményei*. Első kötet. Pest, Emich bet. 1853. n12r. 254 l. füzve 1 ft 30 kr.

Dalok, egy pár ballada s lyrai levél. Egy magával s a világgal tisztában levő, nyugodt kedély nyilatkozásai. Hol didaktikai hurok pendülnek meg, az érzület (Gesinnung) emberét ismerjük fel a költőben. Gyakran derült, sőt víg. A népi hangot sokszor jól találja.

Magyar Thalia. Játékszini Almanach 1853-ra. Alapítá és szerkeszté *Vahot Imre*. Első évi folyam Pesten, Müller Gyula bizománya. N12r. 310 l. 4 kö és 2 fametszettel, rajzos borítéku kemény tábl. kötve ára 3 ft.

Több korszerű és becses vállalatot köszönünk már e munkás és buzgó íróknak; a jelenvaló legbecsesbjei közé tartozik. Egy a játékszini ügy megismertetésére, megkedveltetésére s nemesbítésére szánt ily évkönyvet semmi sem nyithatta meg méltóbban, mint „a játékszín általános (tán: egyetemes?) történetének vázlata“, mely szükséges előzménye minden ez ügyben előadható nézetek s ítéleteknek. Szerző, maga a szerkesztő, e dolgozatban ethnographiai rendben jár el, előadva először a régi classicus színvilág, a görög és római játékszín és színiköltészet rövid történetét; aztán a román népfajokét, u. m. az olasz, francia, spanyol és portugál; a germán népfajokét: a német, angol, angol-amerikai, hollandi, dán és svéd; a szláv népfajokét: u. m. az orosz, lengyel, cseh és illyr-, végre a keletiek közül a hindu, héber (?), chinai, japán, perzsa, arab, török és magyar játékszínekét: a nevezetesbekét bővebben, a többiét érintve csak. Némely incorrectiók dacára, nem kevesbbé fontos és tanulságos, mint érdekes dolgozat, egészen igen helyes átnézetét adó az erkölcs- és műveltségtörténelem e főfő fontosságú részének, s e mellett első kísérlet irodalmunkban. Legbecsesb szakasza mégis, mert egészen új és saját, a *magyar játékszín történelme* (hatvan tömött nyomatu lapon). Szerző e mezőn csak néhány elődöt talált, ki egyes korokra nyújtott adatokat, mint Horvát Ist-

ván a legrégibb, Mátray Gábor és saját csekélységünk a középidei, Endrödi János és Gaal György az újabb korokra : kik sem egészen, sem mindig elég pontosan nincsenek kibányászva ; annál becsesb a legújabb kori magyar színészet történeti áttekintete, melynek a sok anyag csak nevelte nehézségét. Szerző e chaoszba rendet és világosságot igyekezett hozni, tekintettel van mind azon külső viszonyokra, melyek a magyar színügyet határozták, mind annak koronként változó irányaira, szerkezetére, a színészet és színiköltészet egymásra ható fejlődésére, s ha szerző helyenként mint kortárs nem csak, hanem részese is a színi mozgalmaknak, nem tökéletesen elfogulatlan is, álláspontját mégis helyeselnünk kell. E derék kezdet után könnyebb lesz ezentúl a magyar játékszín történetét teljesben megírni ; s utódai hálával tartozandnak neki az út megtöréseért. E gyöngyét az idei Thaliának Balog István töredéke követi : Egy agg színész naplójából, sok részben igen tanulságos adalék, különösen az 1807—12-ki lustrumra. Folytatását méltán ohajthatjuk. *Dobsa Lajos* cikke : „Egy ifju színész naplójából“ : akár valóság, akár költemény, mit nem tudunk, de sok való vonást, sok helyes nézetet közöl. „Katona József“, a Bánk bán szerzője *Vahot Imrétől* meleg apotheosisa a korán és érzékeny veszteségünkre eltűnt költőnek. Egy „régí színész“ a vidéki színügynek szomorító képét adja, s annak nemesítésére központi szervezetet ajánl : mely kivihető-e, lássák mások ; de e tárgyban kellene valamit tenni. Mind ezen fontos cikkeket *Székelly József* Shakespearja, néhány a színészi életre vonatkozó beszély, költemények s apró tudósításokat hozó függelék egészítik ki. Nagy okunk van ohajtani, hogy e jól indúlt vállalatot a közönség részvéte hosszabb életre segítse. Nem csak a jelen tartalmas kötet, de a jövő évibe szánt s a 309. lapon elsorolt legtöbb cikkek tárgyai is ajánlásaul szolgálhatnak. A képek : Julia, eszménykép Romeo és Juliához, Shakespeare és Katona József arcképei, jelenet Bánk bánból, a romai colosseum (színikör) romjai, s egy XVI. századbeli angol színpad rajza.

— Nyelvkönyvek. — *A magyar nyelvtan elemei.* Az új rendszer szerint készítette D. Lutter Ferdinand, kegyesrendi oktató, Pesten, Hartleben tulajd. 1853. 8r. 66. l. füzve 16 kr.

A szerző a mondatanból indul ki, mint a szótan észszerű előzményéből. E módon a növendék az egyes szókat már nem mint

holt nyelvrészeket, hanem mint a nyelvszervezet igazi élő tagjait tanúlja felfogni. Jó tanító mellett a legjobb mód.

I. Mátyás király apródja. Színjáték egy felv. német ajkuak számára. Tanodák s magántanítás használatára, kis szótárral bővíve kiadja *Glatz Gyula*, a nagyszebeni ágostai hitv. középtanodában magyar nyelv tanára. Nagy Szebenben, Krabs Robert tulajdona. 1851. nSr. öszv. 48 l.

Szeget szeggel. Vigj. egy felv. írta Kisfaludy Kár. A szerző életrajzi vázlatával, nyelvtani jegyzetekkel, toldalékkal és kis szótárral ellátva középtanodák használatára kiadja *Glatz Gyula*. Nagy Szeben, Steinhaussen Tivadar költs. és bet. 1852. nSr. öszv. 90 l. 24 kr.

Nincs egy-egy gyakorlatibb és egyszersmind alaposabban dolgozott olvasókönyvünk mint ez. Úgy át van szöve nyelvtani jegyzetekkel, melyek nem annyira magyarázók, mint figyelmeztetők és kérdezőgatók, hogy ki a nyelvtani előzmények után e kis könyvet jól átanalsáta s az előforduló szokat és szólásokat kívül is megtanulta, nem nagy nehezséget fog bármely könyv megmagyarázásában tapasztalni (Az elsőbb helyen idézett színművecske (vígjáték az is) Samarjai Gyermekbarátjából azonkívül hogy alkalmas ifjusági darab, az erkölcsrajznál fogva is helyeslést érdemel).

Írálytan. Gymnasium-ifjuság használatára német írók után szerkesztő *Zimmermann Jakab*, várad-megyei áldor, képezdei tanár stb. Pest, 1851. Sr. 62 l. füzve 20 kr.

Magyar-német Olvasókönyv. Tanuló ifjuság számára szerzette *Balassovics Lajos*. Első rész. Negyedik kiadás. Pest, Kilián György m. egyetemi könyvtáros tulajdona 1852. nSr. 98 l. Kemény kötésben 24 kr. — *Német-magyar Olvasókönyv* . . . Második rész, második kiadás. Pest, ugyanott. 1852. nSr. 204 l. Kemény kötésben 40 kr.

Egy gyakorlati férfinak gyakorlat által bebizonyított használatosságu munkája. Nem csak olvasási, hanem nyelvtani oktatást is támogató. E mellett a tartalom hasznos ismereteket és felgerjesztő gondolatokat foglal magában.

Magyar Olvasókönyv az algymn. harmadik osztályának számára. Szerk. *Trautwein Nep. János*, kegyes tanítórendi tag. Pest, Kilián Gy. egyet. könyvtáros tulajdona. 1852. nSr. öszv. 280 l. füzve 48 kr.

Száz negyvenhat darab, váltva kötött és kötellen beszédben. Mint az első két folyam, melyet más alkalommal ajánlottunk, dús anyagtár, a nyelvtan, szókötés, ékes szókötés tanulása mellett.

Magyar Chrestomathia. Első folyam, a nagy-gymnasiumok V. és VI. osztályai szükségéhez alkalmazva. Kiadta *Toldy Ferenc*. Pest, Eggenberger Ferd. acad. könyvtáros sajátja. 1853. nSr. öszv. 232 l. füzve 1 ft. — *Második folyam*, a nagy-gymnasiumok VII. és VIII. osztályai szükségéhez alkalmazva. Ugyanattól és ott, öszv. 248 l. füzve szinte 1 ft.

Szerző a nyelvbeli előadás három fő nemei (prózai, szónoklati, költészeti) s azok osztályai és al osztályai szerint sorozza a mintadarabokat, melyek kiválasztása s összeállításában nem csak a formára, hanem a dogmatikai és paedagogiai célszerűségre is figyelmeztet; s így reményli, hogy e munka mind a retorikai, poetikai és aesthetikai előadásokat fogja támogatni, mind tanulságos és gerjesztő olvasókönyvül szolgálhatni serdülő ifjak, sőt nő növendékek számára is. Rendszerét a tartalomjegyzékek, egyéb szempontjait az első folyam elibe tűzött előszó mutatják.

Latin irodalmi Szemelvények, a tanrendszerben kijelelt romai írókból, magyar jegyzetekkel. Főgymnasiumi V. és VI. osztály számára. Irta *Koczányi Ferenc*, kegyes rendi áldor, s a pesti főgymn. tanár. Első füzet, második kiadás. Pesten, 1852. Kilián Gy. egyet. könyvtáros tulajd. nSr. 150 l. füzve 1 ft.

Tartalma az V. osztály részére: 27 fejezet Livius története I. könyvéből s néhány beszéde, Ovid Elváltozásából több igen szép és ártatlan perikope; a VI. osztály részére Cicero első beszéde Catilina ellen bevezetéssel s a beszéd vázlatával, töredékek J. Caesar Polgári Háborujából, s Virgil Bucolicái, Georgicái és Aeneiséből, tartalomkivonatokkal, nyelvtani és reál jegyzetekkel. A szerző gyakorlati tapintatával és pontosságával.

Gyakorlati francia Nyelvtan kezdők számára. Ahn szerint készítette *Toepler Theophil* Eduard. Pesten, kiadja Geibel Arm. 1852. nSr. öszv. 160 l. Ára füzve 30 kr.

Első Francia Olvasmányok az altanodák használatára. A legújabb bécsi kiadás szerint franciából ford. *Vincze István Paulin*. Első rész. Esztergomban, Horák és társánál. 1852. 8r. 105 l.

Legújabb és legteljesb *pesti magyar-német Házi Titoknok*, vagyis Levelezőkönyv és Házi Ügyvéd. Hív tanácsadó minden rendű és rangúak számára, mindennemű a közönséges életben előforduló levelek és ügyiratok szerkesztésében, magában foglaló általános és külön szabályokat a levélírás módjáról, 340 mindennemű ügybeli,

barátságos és szerelmes leveleket, biléteket és kérelemleveleket, címekeket és levélfeliratokat; azután a magánjog rövid foglalatját, valamint a legszükségesbekeket a váltókról s a bélyegről; törvényes határozatokat, szabályokat és példákat, magánügy-iratokat, u. m. szerződések, végintézetek, bizonyítványok, tanulevelek és közhirdetményeket; továbbá mindenféle a számolási ügyekhez tartozókat, u. m. leltárt, rovást, házi számvitelt stb. *Tipray A. Julián* által tetemesen bővített és javított *negyedik kiadás*. Pesten, 1852. Kilián Gy. sajátja. nSr. 530 l. füzve 2 fr.

A hosszú cím adja öszvehúzva a tartalmat. Sok levelezőkönyveink felett ezt az igen jól kidolgozott elméleti részek s a csinos irály ajánlják. Példa igen számos, és jó nyelven, a magyarok úgy, mint a németek. A Házi Ügyvéd mindenütt a legújabbban életbe lépett intézkedésekhez alkalmazott (a címzetek között holmi benmaradt az előbbi kiadásból).

— Nevelés. Ifjúsági iratok. — *Egyház és Iskola*. Vallásos és nevelési Zsebkönyv. Szerk. és kiadta *Szeberényi Andor*, ev. segéd lelkész. Szarvason, Réthy bet. 1852. kSr. 160. l. füzve 1 ft. Tiszta jövedelme a szarvasi főiskoláé.

Néhány értekezés, erkölcsi beszély és vers, egyh. beszéd és maximák. Az elsőket elolvastuk, örömmel. Azok a következők: Komenius Ámos középtanodai rendszere Pecz Gyulától; Aristoteles és logikája Homonnaitól; A reformatio történetének rövid vázlata Békés és Csanád megyében Haan Lajostól. Husvétii beszédében a könyv kiadója a szarvasi iskola pártolására lelkesen felhívja községét.

Nőtan, avagy asszonyi hivatás tudománya. Iskolai tanulmányul írta *Kálniczky Endre*, losonci ev. tanító. 1852. Pesten, Trattner bet. Sr. 53 l. füzve 10 kr.

Örvendetes, hogy többfelé a leány gyermekek iskolai külön-szerű oktatására is fordul figyelem. *Fáy András*, a halhatatlan érdemű emberbarát egykori buzgó és lelkes felszólalását látjuk gyümölcöszni. Az érdemes *Kiss Balint* szedte nálunk első tanrendszerbe ez anyagot, az itt felhívott könyvecske szerzője az ügy egész fontosságára érzetében tette ez újabb kísérletet iskolai használatra. Mi ugyan azt hisszük, hogy a cél teljesebb elérésére főleg egy, ezen kérdéseket népszerűleg tárgyaló és példákkal fűszerezett *olvasó-könyv* tenné a legjobb hatást, melynek fonalán az oktató nevelői

szelemben intézhetné magyarázatait növendékeihez, s aztán tanulatná meg velök a közbe szövendő emlékkerseket. De addig is, míg ilyent nyernénk, e kátéi alakban dolgozott tankönyvecske is pótolhatja a mélyen érzett szükségét, s fonalul szolgálhat az ügyet buzgón felkaroló népoktatóknak.

A nevelésről. A tanuló ifjuság és számos tudós vendég jelenlétében érkezett *Vincze Paulin*. Julius 29. 1852. Esztergam, nyom. Beimel Józsefnél. n8r. 23 l.

Aranybánya. Képes Abc, olvasó és gyakorlati könyv, jó gyermekek számára. Szerkeszték *Ballagi Károly* és *Batizfalvi István*. Pesten, Geibel Arm. sajátja. 1852. n16r. 112 l. Képes tábl. kötv. 1 fr.

Életképek, Természettünemények, Utazási és Vadászkalandok. Az ifjuság számára. 6 színes képpel. Pest, Geibel Armín sajátja. 1850. n8r. 202 l. Színes tábl. kötve 2 fr.

Mindkettő alkalmas gyermekkönyv, amaz kezdő kisededeknek, ez serdültebbeknek, s az ifju elmét hasznosan elfoglaló. A kiállítás igen szép.

Száz magyar és német Dal, gyermekek számára, családi körökben, elemi tanodákban és kisededovó intézetekben. Zenéjét szerző *Kohn Samu* elemi tanító. Előszóval *Ney Ferenc* (kisededovó-képezdei) igazgatótól. Pesten Geiben Armin sajátja. 1852. n8r. 40 kr.

Ötven magyar gyermekdal (s ugyanannyi német) különféle szerzőktől, mint *Bezerédj Amália*, *Ney Ferenc*, *Lukács Pál*, *Garay*, *Vajda stbtől*, egyszerű kellemetes dallamokra véve, melyek mellett *Engeszer Mátyás* énektanár helyeslő ítéletén kívül azoknak több kisededovódában divatozása szól. A kótanyomtatás szép és világos. A magyar rész külön is kapható 24 kron.

— *Irodalmi Történet.* *A Magyar nemzeti Irodalom Története.* Irta *Toldy Ferenc*. Második javított kiadás. Pesten, Emich bet. 1852. k8r. Első kötet 304 l. második 219. l. füzve 2 fr.

Az első kiadás megjelenése óta is több emlék használhatóvá lévén, ezekről pontosabb ismertetés adatik; egyebütt is holmi, nagyobb szabatossággal, sőt bővítve is, terjesztetik elő.

— *Történelem.* — *Anglia Története II. Jakab trónra lépte óta*, Angolul írta *Macaulay*, magyarul kiadja *Csengery Antal*. Első kötet, IV-dik füzet. Pesten, 1852. Emich G. bizománya. n8r. 397—561 l.

Ime a negyedik füzet is, melylyel az első kötet befejezve van.

Bár mondhatnók : a szerző és munkájának európai híre , a fordító-
nak egy ily classicai műhöz méltó velős és szép nyelve , a kiadás
dísze és olcsósága (a legsilányabb német fordítás is drágább), tán
mely meggyőződésünkben eredt többszöri ajánlásink , de főleg a mű
fontossága és kiváló érdeke ránk magyarokra nézve is, szép számú
olvasókat vont össze a kiadó köré! Bár mondhatnók : siessen kiki e
historiai kincset birni, mert majd elkésik! — De nem; pirúlva írjuk
le : e szép fordításnak , mely szebb és jobb mindenik német fordi-
tásnál , nincs annyi *tíz* előfizetője , ahány *ezre* a legvásáribb német-
nek ! Csak maradjunk meg szellemi apathiánkban , csak késsünk
életre való , tanulságos , ész- és szívmevelő olvasmányok által gya-
rapodni : elérjük bizonyosan, mitől oly naív módon rettegünk, s mit
elfordítani csak magunktól függ : az elenyészést. Szellemi felsőbb-
séget minden áron és módon ! ez az egyedüli védfal, ez ama *tran-*
quilla potestas , melyet folyóiratunk jelígeje hirdet. Ezt pedig csak
olvasás és tanulással, s ily elméművek olvasása s tanulásával, ér-
hetjük el ! Az okulás menthet még meg , de csak is ez.

Egyetemes Világtörténet a felsőbb gymnasiumi ifjuság haszná-
latára. Szerkesztette *Schröck Ferenc* , kegyes tanítórendi áldor s
tanár. Pesten , Kilián Gy. tulajd. 1851—2. nSr. Első kötet : Ókor,
238 l. Ára füzve 1 fr 20 kr.

Jó, igen jó öszvonat , sőt ennél több. Szerző szerencsés az ily
vázlatos munkába illő részletek megválasztása és csoportozásában,
de nem kevesbbé azok előadásában , mely könnyű, eleven, lelkes.
A régi földirat legszükségesb isméi helyes okokból egy tagban bo-
csáttatnak elő. Különös és folytonos gondot fordít az emberiség és
népek társadalmi és erkölcsi élete , a vallásos nézetek , irodalom és
művészet előterjesztésére ; s az egészet elfogulatlan , nemes érület
lehel által. Szerencsét kívánunk közép tanodáinknak e könyvhöz , s
azt a szakrendszer jósága egyik kitünő tanubizonyosságául üdvözeljük.
Ily irót már többet köszönünk neki , s fogunk még többeket. (Az
igen jó nyelvezet csak néhol mutat elsikamlásokat ; de a nyomtatási
hiba felette sok. Ezekből a bizonyosan bekövetkezendő második kia-
dást megóvatni kérjük).

Magyarország Története , az ifjuságnak írta *Rajcsányi János*.
Második ujonnan kidolgozott s megbővített kiadás. Pest, 1852. Hart-
leben K. A. tulajdona. kSr. öszv. 246 l. füzve 48 kr.

Első tanításra alkalmazott tankönyv, melyet már első kiadásá-

ban ajánlottunk. Azóta a munka maga magát még jobban ajánlotta. Ime második kiadása, bővítve az István előtti dolgokkal. Ez a legnépszerűbb magyar történet, egészen alkalmas arra, hogy a nép által úgy, mint, melynek iratott, az ifjuság által megkedveltessék. Mindenik király dolgait jól írt emlékkersek előzik meg, melyek a prózai elbeszélésnek támpontokul szolgálnak. A történettanító itt moralistává válik, részvétet ébreszt az erény iránt, megszeretelve kedélyes előadásában a jót, meggyűlölten az álnokot és roszt. Nem ismerem, ismétlem, mindmaig m. történetet, mely a fogékony gyermeked kebelre melegebben, gerjesztőbben, vonzóbban hatna. Evvel kellene minden háznál fiúk s leányok oktatását a történetben kezdeni.

Európai Törökhon Földrajza és Történelme. Kaut szerint írta *Vincze István Paulin*. I. kiadás. Eztergam, Horák és társa tulajdona. 1852. nSr. 94 l.

— Törvénytud. — *A váltójog*. A közöns. váltórendszabály és a még fennálló m. váltótörvények szerint. Tabellaris modorban szerkesztve és magyarázva írta *Karcsy Ágoston*, egyetemi tanár, és a m. tud. társ. lev. tagja. Pest, 1852. Heckenast G. sajátja 4r. 43 l.

E munka szerzője dicséretesen ismeretes a közönség előtt. A „Politikai tudományok” című munkája által a magyar irodalomnak közösen érzett hézagát jelesen pótolta; ezen tudományok magyar tanítását tetemesen könnyítette; — nem sokára azután Váltójogában, ebbeli törvényeink ép oly rendszeres mint világos átnézetét nyújtá. Jelen dolgozatában a váltójognak, az újabb intézkedések szellemében tabellaris modorban szerkesztett átnézetét adja. Elhagyván a váltórendszabályban követett rendet, az egyes tanokat úgy tárgyalja, mint azt az ifjuság felfogási tehetségéhez képest leginkább alkalmasnak és célszerűnek vélte.

A bevezetésben szabatosan és világosan magyarázza az előismereteket; névszerint a váltóüzletnek részleteit az abban előforduló személyeket, szerződéseket, a váltójog fő elveit, a váltófolyam természetét, és a magyarországi váltójog kútfföit.

A törvényes intézkedések részleteire térvén, azokat XV. táblázatban állítja össze; melyek I. A váltó kiadás, II. Hátirat és kezesség, III. Az elfogadás végetti bemutatás, IV. Az elfogadás, V. A fizetés végetti bemutatás és a lejáratnak kiszámítása, VI. A fizetés, VII. A váltókötelezettség elvállalásának módjai, VIII. Ovás, IX.

Intézkedés az ovás után nem fizetés esetében, X. Biztosítás végetti viszkereset, XI. A fizetés hiánya miatti viszkereset, XII. A hamis vagy hamisított váltó s hátirat, XIII. A váltói zálog és megtartásjog, XIV. Az elvesztett váltó, XV. A váltói elévülés körüli szabályokat tartalmazzák.

A szükséges magyarázatok a tabellák után következő jegyzetekbe foglalvák.

Itt is kellő tekintettel a rövidségre „mely kezdőnek szánt könyvben fő tulajdonság” a legnagyobb világossággal fejtenek meg a nehezebb feladványok, úgy hogy e munkát akár tartalmát akár oktatástani célszerű módszerét tekintsük, a legcélszerűbbek közé számíthatjuk.

A szorgalmatos szerző, mint hallatszík, munkájának az ipartanodák szükségének megfelelő átdolgozásával már foglalkodik, mire az illetőket előre figyelmeztetjük.

— Matematikai tud. — Egymás mellé soroljuk a szorgalmas *Szabóky Adolf* kegyesrendi tanár e szakbeli tankönyveit, melyek néhány egyes részéről koronként már szoltunk. π.

Számolástan. Kézikönyvül gymnasiumi, felső elemtanodai s magán használatra. Írta Dr. *Szabóky Adolf*. I. rész, második javított kiadás. Pest, 1850. Geibel tul. n8r. 181 l. füzve 54 kr. — II. rész, 1851. 122 l. 40 kr. — III. rész, Algebra, második bővít kiadás, 1852. 99 l. 36 kr. — IV. rész, Viszonyszámolások és egyenletek, 1852. 99 l. 36 kr.

Mértan Elemei. Tanodai használatra írta Dr. *Szabóky Adolf*. Harmadik bőv. kiadás. Első füzet: Tértan. 124 köre metszett idommal. Pesten, Kozma nyomd. 1852. 8r. 120 l. füzve 32 kr. — Második füzet: Tömörmértan. 54 idommal. 66 l. füzve 24 kr.

Mértan, felső gymnasiumi használatra Dr. *Nagel K. H.* után ford. Dr. *Szabóky Adolf*. I. rész: Lapmértan és függelék: Tételek és feladványok gyakorlatul, bizonyítások és idomalakítások ön fölkeresésére. A szöveg közé nyomott 160 idommal. Pesten, Geibel sajátja. 1852. n8r. 173 l. kemény köt. 1 fr. — II. rész: Tömörmértan és Lapháromszögmérés, 89 idommal 193 l. kötve 1 ft.

Mértani Tételek stb (a Nagel Mértan I. részéből külön kiadva) 30 idommal. 48 l. 24 kr.

Rövid népszerű Algebra, vagy Betűszámán elemei. Kisebb iskolák, magán tanulók, kereskedelmi és művészeti gyakornokok,

és kezdők használatára. Szerk. *Grynaeus Alajos* egyetemi tanár. Pesten, Emich bet. 1852. 12r. 50 l. füzve 10 kr.

A Mértan Alaponalai, a szemlélethől értelmileg kifejtve, 170 könyomattal. Irta a vallási és közoktat. ministerium meghagyásából *Straszniczky Schulz* tanár ., ford. *Polák János*, kegyesrendi tanár. Első füzet : a gymn. első osztály. számára. Pest, 1852. n8r. 53 l. füzve 24 kr.

— Természettud. — *A Természet Könyve*, magában foglaló Természettant, Csillagászatot, Vegy-, föld, életmű, növény- és állattanokat. A természetismeret minden barátainak, különösen a gymnasiumok s feltanodák növendékeinek ajánlva Dr. *Schoedler Frigyes* által. A hatodik kiadás után magyarra tették *Jánosi Ferenc*, *Mentovich Ferenc* és ifj. *Szász Károly*, nagykörösi felgymnasiumi tanárok. Számos a szövegbe nyomott ábrákkal, csillagabroszszal, és színezett könyomatu földtani ábrával. Pesten, Geibel sajátja 1852. n8r. Első fele, 1—352 l. Az egész munka előfizetési ára 3 ft.

Jó kézikönyv, folyó fordítás, felette szép kiállítás, olcsó ár.

A Természettan Alaprajza. Az ifjuság használatára készítette *Lutter Ferdinánd*, kegyesrendi tag, tudor. Második javított és bővített kiadás. Hét alaktáblával. Pesten, Hartleben tul. 1853. n8r. öszv. 204 l. füzve 1 fr. 20 kr.

Teljesség, rövidség mellett tömörség és világosság ajánlják ezen természettani öszvонатot. A hét táblán adott 59 idom, mint az egész kiállítás, szép.

Természetrajz. Első rész : *Ásványrajz*. Irta *Váli Ferenc*, a helvét hitv. dunántuli egyházkerület pápai tanintézetében nevelés és vegytan s természetrajz tanára. 156 köre metszett képpel. Pápán, a ref. főisk. bet. 1852. n8r. 111 l.

Növénytan. Középtanodák használatára. Irta *Mihálka Antal*. 296 fametszvényi rajzzal. Pesten, Beimel és Kozma bet. 1852. n8r. 140 l. füzve 1 ft.

Utasítás madarak, emlősök, hüllők és halak bőrének lefejtésére, kitömése és fentartására. Természetbuvárok, gyűjtők és szakkedvelők számára. Irta *Bátizfalvi Samu*. Pár sodronyváz és műszer-ábrával. Pesten, nyomt. Lukács. 1853. n8r. 43 l.

— E g é l y. — *Tiszt. Goffine Lénárt* *Katholikus Oktató és Épületes Könyve*, avagy rövid értelmezése minden vasár és ünnepnap leckék és evangéliumoknak az innen kivont hit- és erkölcsi tanítá-

sokkal; és egyházi szertartások magyarázatával együtt bővített kiadás, melyet készített Steck Xav. Ferenc, magyarra fordít. *a bécsi Pázmány-intézeti növendékek*. Két részben. Kiadja a jó és olcsó könyvkiadó társulat. Pest, 1852. Müller nyomd. (Első rész). n8r. VIII és 440 l.

A természeti és keresztyén vallás életre haló főbb részei... Készítette Kiss Bálint. Második bővített s javított kiadás. Kecskemét, nyomt. Szilády. 1852. 8r. 163 l. füzve 30 kr.

Egyházi Torténelem a kath. gymnasiumok felolvasványaira írta Grynaeus Alajos, hittudor, címz. kanonok s egyetemi tanár. 1. és 2. füzet (1. és 2. korszak: 1—800. évig). Pesten 1852. Müller Gyula sajátja. 8r. 1—148. l. Ára mindenik füzetnek 20 kr.

Keresztyén Egyháztörténet felgymnasium számára. A tiszamelléki helv. hitv. egyházkerületi tanácskozány rendeletéből. Patak, 1852. a főtanoda költ. és bet. 8r. 98 l.

Vallási Szokások és szertartásoknak magyarázata. Második kiadás után az ifjuság használatára. Írta Zimmermann Jakab. Pesten, 1853. Müller Gyula sajátja. 8r. 106 l.

Kallászat a legjelesb német kathol. hítszónokok egyházi beszédeiből. Szerk. Sujánszky Antal, Pest belvárosi segédpap. Másod évi folyam, III. kötet. Pest, kiadja Emich Gusztáv. 1852. n8r. 242. l. Füzve 1 ft 20 kr. (Négy kötet előfizetési ára 4 ft).

Egyházi beszéd, melyet a jó és olcsó könyvkiadó társulat 1852-évi aug. 22. tartott első nyilván. ünnepén az egyetem templomában mondott *Danielik Nep. János*, egri főkáptalanbeli kanonok. Pest, Müller Em. bet. 1852. n8r. 22 l.

Lelkes kitüntetése a kinyilatkoztatott vallás felsőbbségének a keresztyénséget megelőzőtt vallások felett.

Ábel áldozata. Ker. kathol. gyermekek ájtatos fohásza, írta Fellner Antal. Pest, Geibel tulajd. 1852. 12r. 44 l.

Különféle viszonyokra vonatkozó *Papi dolgozatok.* Szerkesztő *Fördös Lajos*, kúnszentmiklósi ref. lelk. Harmadik füzet, Szilády L. arcképével. Kecskem. nyomt. kiad. Szilády Kár. 1852. n8r 201 l.

Huszonnyole egyházi beszéd.

Halotti Énekes. Temetkezési alkalmakra. Patakon a főtanoda költ. és bet. 1852. 8r. XII és 128 l. Ára 24 kr.

Nagy előlépés az egyházi gyászköltészetben.

A MUZEUM TÁRCÁJA.

HISTORIAI FORGÁCSOK.

IX. Két régi levél. — 1. Beregszászi István hanvai pap levele a gályáról, feleségéhez ¹⁾. „Hosszas nyomorúságos szomorúságunk után egymásnak látásával ha Istennek kedves, örvendeztessen meg bennünket Édes Igaz Hitves Társam, és édes Árváimnak gondviselője!

Immár régen kívánt s várt kedves édes, velem sokat szenvedett rab társaimnak hozzám való elérkezésekkkel örvendeztetvén, szomoríta meg a Jó Isten, mert Pünköszt szombattyán elérkezének a Buccari égő lángból holt elevenen N. Szalontai Uram serény forgolódása által kiragadtatott öt atyámfiai, kik minémű kínban vagynak és vóltanak a Jézus nevéért, tudom írniak róla. A többi között Idvezült Kállay István Komám Uram olyan kínba volt, hogy a Gazdámmal hajót fogadván, hozzájuk mentünk, bé menvén a hajóban meg ölelt ugyan szegény Komám, de a szájának rothadása, és azon rothadás miatt fogainak ki hullása miatt nekem egy szót is értelmesen nem szólhatott, így azért akkor magát ott hagyván, a négyet vitettem bé a Derék Városban, éjtaka osztán késő mentünk Idv. Kállay Uramért, ki nem bírván semmi Tagjait, Istenfélő Gazdám az ölébe tette más hajóban és így bé vívén a derék Városban ott is ölében vitte fel a Palotára, és így Pünköszt első napján reggel nyoltz óra tájban boldogult az Ő Uráért az Urban meg holt, kit második nap egy Tenger szigetbe a szokás szerint el temettenek, nekem oda el mennem nem lévén sem szabad sem bátorságos. A négye s annak is a ketteje úgy mint Tatay Sámuel Ur és Rima-szombati János Ur jobbskán bírván magokat, de szegény Ladmatzi és Sz. Péteri István Uramék lassabban vagynak, kiknek vévén észben hamar dőn való szabadulásokat a Buccari, Sátán kinzójánál is kinzóbb kapitány, mérget fogott adni nekik hogy mind meg hallyanak. Ez innét meg tettzik, mert mind egy napon és egy órán romlottanak meg, a bűdös és setét tömlőtbe 80 egész napokig nem látván napfényt, melyről tudom bővebben, a kinek annyira való ereje lesz fog írni, a szájok rakva fekélyel dagadással, és elsőben is az romlott meg. El érkezvén Isten Kegyelmeiből N. Szalontai István uram hozzájuk és nehezen még Eő Felsége parantsolattyára is ki szabadítván a Tömlőtzből, pokrótzokban kihordatta a városban, és így mindjárt Orvos Doctort és Borbélyt hívatván, ezen Istenfélő Úr gyógyittatta nem kitsiny költséggel a d. 3-a May, még mostan is a Doktorok curállják. Így azért ha erőt vehetnek szegények,

¹⁾ „A mint hitelre méltó Tanubizonyságok után kitanulhattam ezen Ns Hanvai Rfta Ekllesiában Prédikátorok voltak e következők: 1. Beregszászi István A. 1673. ki a gályákra is elküldetett A. 1674. a több Posonyban megjelent Protestans Papokkal együtt, a kiről Ember Pál a maga Ekllesiái Historiájában egy néhány helyeken emlékezik. Sign. pag. 484. A kinek tulajdon kezeivel írott, szabadulása után Venetiából ide Hanvára Feleségéhez küldött, már megrongyolott levelét megtalálván pro memoria ide iktatom. Patay Péter hanvai pap A. 1784. Hanvai eklk. jegyző-könyve.

én is velek Isten velünk lévén útra indúlok már valaha. A Neapolisiakat Isten kegyelméből mind mai Helvetziában el bocsátottuk. De oh Mennybéli Úr Isten melly igen meg keserítél minket amaz örök emlékezetben a Magyar Nemzetnél fel maradó boldog emlékezetű győzedelmeskedő hatalmas Fejedelemnek Siciliai hartzon való el esésében, mert Adrianus Rujter ¹⁾, Isten Kegyeleméből minket megszabadító áldott Urunk is életét le tette. Igaz vallása mellett a Frantziák ágyúval el lötték, kiért is szomorúak a mi lelkeink, de így tetszett Istennek. Igaz Hitves Társam! mi heten voltunk a kapu vári tömlöztben de csak hárman maradtunk, Sárvárba is heten voltak Vallásunkon valók, azokból is három maradt 16 Mai ez idegen országokban kik a Jézusért Martyromságot szenvedtek. Köszöntöm az Úrban az egész Hanvai Szent Gyülekezetet, az odatartozó megyékkel együtt ²⁾. Én most mindjárt megindultam volna Velentzéből, de míg szegények jobban nem lesznek nem lehet, azonban szántszándékkal nem illik nagyobb veszedelemben ejteni magamat, míg elő Felségétől ki nem adódik az haza menetelre való szabadság. Bátyám és Ötsém Uramékat, hasonlóképpen édes Szüléidet és édes Atyádfiait igen betsüllettel köszöntöm, és minden Igaz Jóakaróimat, Idvezült Kállay uram megmaradott özvegyével, közöllyed ezen levelemet édes atyámfia és valamennyi levelemet vetted eleitül fogva híven meg tartsad, jövődében is ne láttassam vádolatni, hogy énnékem csak magamra és nem másra is volt gondom és gondviselésem. Isten legyen veletek tölem régen el vált édes Házam népe, adgya a Jó Isten, hogy még ez életben láthassalak testi szemeimmel Amen. Íram Velentzében a. D. 1676. 30-a May.

Az Ur Jézus nevéért sokat szenvedett Igaz hitves Férjed Beregszászi István. msk.

P. S. Édes Atyámfia ezen Inlusát bizonyos ember által mulatás nélkül Vályba küldjed. Isten veled.

Hanvai Prédikátorénak, Igaz Hitves Társamnak illendő becsüllettel adasék. Hanván.

Séllyei István levele Beregszászi Istvánhoz ³⁾. — Az Úr Istentől kegyelmednek Jó egészséget és rövid időn kívánt szabadulást! A Krisztusban nekem kedves Atyámfia és nagy Jó akaró Barátom! 20-ik Novembr. vettük a Kld die 9-a Novembris datált levelét, mellyben panaszkodik, hogy már hatodik levelét küldötte hozzánk, mi pedig igen elmulattyuk az írásra való alkalmatosságokat, de ha a Tabellariusokban nem esett fogyatkozás, mi innét mindenkor választ adtunk, tsak magam már ezzel negyedszer írok kigyelmednek, ezeken kívül Otrokotsi Uram is irt 28-a Octobr. Quid quid sit, a mint az utólsóbb levelemben meg írtam szabadulásunk felől semmi bizonyost nem tudunk mikor leszén, mi módon? pénzen-e vagy pénz nélkül? Ahoz képest sem ezelőtt sem most sem Kldnek sem Tiszt. Zaffius Urnak semmi bizonyost a felől nem tudunk

¹⁾ A híres hollandi admiralis.

²⁾ Czíz és Lénártfala leányegyházak.

³⁾ „Találtam e mellett Séllyei István, a Dunán túl lévő Helvetzia Confessiót tartó szent Ekklesiának volt Superintendensének és a Pápai Rfta Ekklesiának hív Lelki Pásztorának a Neapolisi gallyákról, Beregszászi István Urhoz Velentzében küldött levelét, azt is örök emlékezetre ide írom. Pápay Péter Hanvai pap. 1784. ugyan azon régi jegyzőkönyvben.

irni. A mi Gondviselő betsülletes Urunktól sem értettünk eddig szabadulásunknak bizonyos módja felől. Azt Kldtől igen jó neven veszem, hogy betsülletes Pápai Uramékat is levelével érteti, ezután is a tevő legyen mind oda s mind másuvá az hova illendőnek ítéli Kld, alkalmatossága adatván szegény Hazánkban írjon. — Harsányi Uraméktól most vettünk elsőben levelet, Kldnek mind pedig Tiszt. Zaffius Urnak hasonlóképen írt, tudom állapottyokat meg írta. A Tiszt. Alistali Ur felesége is újjobban írt Magyar Országról levelet. Szaki János Ur Húsvét előtt három héttel az Urban sok rendbéli számkivetései és bujdosásai után el nyugodott. A szegény Prédikátornék a Parochialis Házakban benn laknak, a Pápai Szőnyi Scholák virágoznak, etc. A mely Novum Testamentum felől az utolsó levelében emlékezik, még meg nem adták, nem tudjuk hova tévelyedett. Ezek után Isten tartsa és éltesse Kldet sok esztendőig a maga Dicsőségére Amen.

Irtam sietve a Neapolyi tenger hátán d. 22. Novemb. 1675.

P. S. A mint általam közönségesen az atyafiak Kldet, úgy Kld által Tiszt. Zaffius uramat nagy betsüllettel köszöntjük, Istentől Klteknék minden jót kívánván, Kld igaz Jóakarója s az Urban Rab társa
Séllyei István sk.

A levél egyik hátán ez a titulus volt :

Tiszteletes Beregszászi István Urnak adassék.

Velentzében.

a másikon ez :

Amico et Fratri nostro Dilectissimo Domini Stephano
Beregszászi in Domo Joannis Genuazi in Tetrassia tradan-
tur Venetiis.

(accepi 8-a Decembr).

Közli a hanvai ref. egyháznak egy régi jegyzőkönyvéből

Tompa Mihály, hanvai pap.

I G A Z I T Á S O K.

2. lap	8. sorában ezek	helyett tetessék : ezerek	
8. „	24 „	kötelékeiből	„ „ kötelékeivel
130. „	alúl. 3 „	azokat	„ „ az okokat
„ „	vég „	melyeknek	„ „ melyek annak
831 „	4) jegyzésül ez teendő :	„Dankovszky : Hungaræ Gentis avitum cognomen etc. 16—18. l.“ A mely jegyzés most 4) szám alatt van, a szövegben álló 5) számhoz tartozik ; s mely a jegyzések közt 5) számmal van jelelve , a 832. lap 4-d. sorában álló 1)-re szól.	

KECSKEMÉTI

KECSKEMÉTI TH. VÁROS
KÖNYVTÁRA